

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI**

XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI AXBOROTNOMASI

Axborotnoma OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrdagi 223/4-son qarori bilan biologiya, qishloq xo‘jaligi, tarix, iqtisodiyot, filologiya va arxitektura fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

**2024-11/4
Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi
2006 yildan boshlab chop qilinadi**

Xiva-2024

Bosh muharrir:*Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.***Bosh muharrir o‘rinbosari:***Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.***Tahrir hayati:**

Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.
Abdullayeva Muborak Maxmusovna, b.f.d., prof.
Abduhalimov Bahrom Abduraximovich, t.f.d., prof.
Agzamova Gulchexra Azizovna, t.f.d., prof.
Aimbetov Nagmet Kalliyevich, i.f.d., akad.
Ametov Yakub Idrisovich, b.f.d., prof.
Babadjanov Xushnut, f.f.n., prof.
Bobojonova Sayyora Xushnudovna, b.f.n., dos.
Bekchanov Davron Jumanazarovich, k.f.d.
Buriyev Xasan Chutbayevich, b.f.d., prof.
Gandjayeva Lola Atanazarovna, b.f.d., k.i.x.
Davletov Sanjar Rajabovich, tar.f.d.
Durdiyeva Gavhar Salayevna, arx.f.d.
Ibragimov Baxtiyor To‘laganovich, k.f.d., akad.
Izzatullayev Zuvayd, b.f.d., prof.
Ismailov Is‘haqjon Otabayevich, f.f.n., dos.
Jumaniyozov Zoxid Otaboyevich, f.f.n., dos.
Jumanov Murat Arepbayevich, b.f.d., prof.
Kadirova Shaxnoza Abdusalilovna, k.f.d., prof.
Qalandarov Nazimxon Nazirovich, b.f.f.d., k.i.x.
Karabayev Ikramjan Turayevich, q/x.f.d., prof.
Karimov Ulug‘bek Temirbayevich, DSc
Kurbanbayev Ilhom Jumanazarovich, b.f.d., prof.
Kurbanova Saida Bekchanovna, f.f.n., dos.
Qutlijev Uchqun Otaboyevich, f-m.f.d.
Lamers Jon, q/x.f.d., prof.
Maykl S. Enjel, b.f.d., prof.
Maxmudov Raufjon Baxodirovich, f.f.d., k.i.x.
Mirzayev Sirojiddin Zayniyevich, f-m.f.d., prof.
Matniyozova Hilola Xudoyberganovna, b.f.d., prof.
Masharipova Feruza Jumanazarovna, PhD

Mirzayeva Gulnara Saidarifovna, b.f.d.
Pazilov Abduvayeit, b.f.d., prof.
Razzaqova Surayyo Razzoqovna, k.f.f.d., dos.
Ramatov Bakmat Zaripovich, q/x.f.n., dos.
Raximov Raxim Atajanovich, t.f.d., prof.
Raximov Matnazar Shomurotovich, b.f.d., prof.
Raximova Go‘zal Yuldashovna, f.f.f.d., dos.
Ro‘zmetov Baxtiyar, i.f.d., prof.
Ro‘zmetov Dilshod Ro‘zimboyevich, g.f.n., k.i.x.
Sadullayev Azimboy, f-m.f.d., akad.
Salayev San‘atbek Komilovich, i.f.d., prof.
Saparbayeva Gulandam Masharipovna, f.f.f.d.
Saparov Kalandar Abdullayevich, b.f.d., prof.
Safarov Alisher Karimdjaniyevich, b.f.d., dos.
Sirojov Oybek Ochilovich, s.f.d., prof.
Sobitov O‘lmasboy Tojxmedovich, b.f.f.d., k.i.x.
Sotipov Goyipnazar, q/x.f.d., prof.
Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, b.f.d., akad.
Xollijev Askar Ergashevich, b.f.d., prof.
Xolmatov Baxtiyor Rustamovich, b.f.d.
Cho‘ponov Otanazar Otojonovich, f.f.d., dos.
Shakarboyev Erkin Berdikulovich, b.f.d., prof.
Ermatova Jamila Ismailovna, f.f.n., dos.
Eshchanov Ruzumboy Abdullayevich, b.f.d., prof.
O‘razboyev G‘ayrat O‘razaliyevich, f-m.f.d.
O‘rozboyev Abdulla Durdiyevich, f.f.d.
Hajiyeva Maqsuda Sultonovna, fal.f.d.
Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.
Xudayberganova Durdona Sidiqovna, f.f.d.
Xudoyberganov Oybek Ikromovich, PhD, k.i.x.
Zaripova Ranojon PhD, dotsent

Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal.-№11/4 (120), Xorazm Ma‘mun akademiyasi, 2024 y. – 454 b. – Bosma nashrning elektron varianti - <http://mamun.uz/uz/page/56>

ISSN 2091-573 X

Muassis: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi mintaqaviy bo‘limi – Xorazm Ma‘mun akademiyasi

МУНДARIЖА FILOLOGIYA FANLARI

Abdujalilova M.A. Diachrony of terms for household items in english and uzbek languages	7
Abdullayeva D.B. The evolution of english literature: a journey through periods and movements	9
Abdullayeva Sh.A. Jurnalistikada axborot xavfsizligi va kiberxavfsizlik	12
Abdullayeva G.A. Mediadiskursning lingvokognitiv masalalari	14
Abrayeva Sh.E. Lotincha va yunoncha morfemalarning differensial taqsimlovchi xarakteristikalarini va ularning nutqda qo'llanilishi	17
Adilova F.Sh. Xayriddin Sultonning "Ishonch telefoni" qissasida zamonaviylik va badiiy til	19
Adxamova Sh. Qadimgi ingliz tilidagi o'lchov birliklari leksemalarini tahlil qilish	21
Ahmedova M. Irrigatsiya va melioratsiya sohasiga doir birikmali va murakkab so'z shaklidagi terminlar tavsifi	24
Akhmedova S.H. The significance of antroponyms and toponyms in uzbek and english fairy tales: a study of Cinderella, Snow White, Rapunzel, and Susanbil	27
Allayorova Sh.P. Ingliz va o'zbek tillarida perifrazalarning lingvopragmatik xususiyatlari	30
Anorqulova O.N. "Oila" konsepti doirasiga kiruvchi maqollarning kognitiv tahlili	33
Aslonov F.B. Ingliz tilida so'zlashuvchi xalqlarda nishonlanadigan bayramlar, ularga oid leksik birliklar hamda ularning ifodalanishi	35
Azimova D.M. Tilshunoslikda buxgalteriya hisobi va audit terminlarining ilmiy- nazariy qarashlari	39
Bobojanova Sh.Y. Xorazm viloyatidagi o'g'uz shevalari gastronomik leksikasi- tadqiqot obyekti sifatida	42
Boboyeva M.X. So'z birikmasining polifunksional mohiyati	45
Boymatova D.B. Hikmatli so'zlarda aksiologik konsept ifodasi	49
Burxonov B.B. O'zbek tilshunosligida kasbiy diskurs tushunchasi tavsiflari	52
Buzrukova M. Tarjima madaniy transfer sifatida: xalqaro turistik diskursda tarjimaning kommunikativ-pragmatik paradigmasi	54
Dadabayeva F. XXI asr o'zbek adabiyotida qodiriyshunoslik masalalarining o'rganilishi	58
Dalieva M.X. Turkiston ta'lim tizimida jadidlarning ahamiyati: mahalliy va xorijiy adabiyotlarni tahlili	61
Do'simov Z. O'zbek tili leksikasi shakllanishida tarixiy-etimologik qatlamlarning o'rni masalasi	64
Ergashev M.R. Zamonaviy terminografiyaning o'ziga xos jihatlari	66
Eshankulova Sh.X. O'zbek va turk xalqlarining mehmondo'stligini ifodalovchi maqollarning lingvokognitiv tahlili	69
Eshmamatov R.T. Z.Freyd nazariyasi va uning badiiy asarlarda aks etishi	73
Eshmuratova D.U. Religionimik birliklarning tillararo tasnifi	75
Eshmurodov M. "Bek" davlatchilik atamasining tarixiy ildizlari	78
G'ulomova R. O'zbek qarg'ishlarning sotsiolingvistik tahlili	81
Haydarov A.A., Sattorova Sh. So'z san'atkorlarining grafik vositalardan foydalanish mahorati	86
Haydarov A.A., Tosheva F.B. National-cultural similarities and differences in english and uzbek fairytales	89
Haydarov A.A. Urg'uning semantik-grammatik va uslubiy xususiyatlari	92
Haydarova N.A. Tarjima jarayoniga diskursiv yondashuv xususida	95
Ibragimova N.I. Parems and their stages of research in linguistic	99
Jabborova F.M., Mamatova F.M. The concept of «hospitality» as a subject of linguocultural research	102
Jabborova Z. The main usage of nonverbal expressions in fiction work	105
Jalilova L.J., Inoyatova Z. A variety of Genre experiments in the work of B.Shaw "House where hearts break"	108
Jo'raqulova R.X. Til va madaniyat haqidagi lingvistik ta'limotlar	111

Jumaniyazova D.A. Markaziy Osiyo xalqlari tillarining sanskrit bilan aloqalari xususida	114
Jurakulova P. The role of understanding different cultures for improving language skills	117
Kamalova D.A. Turli tizimdagi tillarning fonetik terminologiyasida sinonimiya xodisasi	120
Khodjaeva D.I. , Ergasheva M.B. Cosmonyms in term formation	122
Klicheva N.A. Expression of the category of uncertainty in english and uzbek languages through articles	126
Kultayeva F.B. Ergonimlarning zamonaviy tilshunoslikdagi va ijtimoiy hayotdagi vazifasi va o'rni	132
Kurbonova S.A. Temporality: tense and aspect in english and uzbek languages	135
Mahmudova Z.Sh. Semantic features of borrowing words in the field of economics	139
Makhkamova M.A. Concept of values and their theoretical interpretation in Uzbek and English linguistics	141
Matkarimova G.A. O'zbek va ingliz tillaridagi fitonimik atamalarning tarixiy rivojlanishi va ularning qiyosiy-tipologik tahlili	145
Matyazova N.S. Akademik yozuv va axborot	148
Mirfayziyeva F.A., Mamatova F.M. Methods of description of the word "hope/umid" in the english and uzbek linguistic pictures of the world	152
Mirzayev X.T. Muhammad G'iyosiddinning "Me'roj-ul-aruz" risolasida aruz vaznining kichik birliklari haqidagi qarashlari	155
Musinova Z.A. The features of giant images in uzbek and western peoples folklore	158
Mustafqulov R.B. Shoir Bolta Yoriev lirikasida muhabbat madhi	161
Muydinov P.K. Qur'oni Karimda yuzning noverbal ifodalari	164
Muzaffarova F.J. Tarjima kontekstida frazeologiya: metodik yondashuvlar	166
Muzaffarov J.K. Fentezi adabiyotning o'ziga xos badiiy xususiyatlari	169
Nafasova V.T. Antropogidronimlar haqida ayrim mulohazalar	172
Narmuratov E. O'zbek, rus va ingliz tillarida maqollarni o'qitishning lingvistik asoslari	174
Nazarova S.J. Linguocultural analysis of polycomponential composite sentences in english and uzbek	177
Niyazova M.Kh., Akramova M. The depiction of educational problems in L.M.Montgomery's novel "Anne Of Avonlea"	179
Norbayeva Sh.X. Xorazm shevalari so'z yasalihi tizimida –liq affiksining o'rni	182
Otaxonova S. Badiiy matnlarda antroponimlar presedent birlik sifatida	184
O'roqova N.Y. Yangi o'zbek she'riyatida manzarali daraxt obrazlari badiiyati	187
Polvanova N.M. O'zbek tilida son komponentli qo'shma so'zlarning fonetik tahlili	190
Porsiyeva Z.M. O'zbek adabiyotining XX asr namoyandalari diniy-ma'rifiy masalalar talqini	192
Qodirjonov X.Q. Audiovizual tarjimada muqobilsiz leksikaning o'rni	196
Qodirova M.S. Tilshunoslikda lingvopoetika va uning nazariy asoslari	199
Qo'ziyev U.Y. O'zbek tilidagi o'zlashma so'zlarning morfologik moslashuvi hamda me'yorlashuvi	202
Qudratova M.I. Zamonaviy tilshunoslikda vaqt kategoriyasining lingvistik tadqiqi	206
Rahmonberdiyeva S.A. Ingliz va o'zbek tillaridagi bino-inshootlari qurilishiga oid so'zlar neologizmlarning semantik xususiyatlari	211
Raimova N.B. O'zbek tilidan ingliz tiliga tarjimada murojaat shakllarining sotsiolingvistik xususiyatlari	213
Raximboyeva X.G'. O'zbek tilidagi gaplarni universal ierarxik korpusda annotatsiya qilish masalalari	216
Ruzieva Dj.E. Modal fe'llar va ularning xususiyatlari	219
Ruziyeva N.Z. Evfemizmlarning nutq uslublarida qo'llanilishi	221
Ruzimbayev B.S. "Guliston"ning Ogahiy tarjimasini Najmiddin Komilov nigohida	224
Ruzimbaeva N.T. The evolution of the english language: a historical perspective	226
Rakhimov Kh. K. The role of corpus technology in computer analysis	229
Ro'zmetova M.A. Nishotiyning qofiya qo'llash mahorati	233
Sagindikova A.O. Ikki tillilik va ko'p tillilik: kognitiv va ijtimoiy jihatlar	235

Saidova Z.X. Inson ruhiy holatini ifodalovchi frazeologik birliklar tasnifi va ularning o'ziga xos xususiyatlari	237
Saidova R. A. Struktur- semantik tahlilda belgi harakati	240
Saitkhanova A. The art of food name translation: cultural and linguistic challenges in translating the gastronomy terms	242
Salomova G.A. Zamonaviy kompyuter diskurs tushunchalarini qisqartmalar ko'rinishida	245
Sattibaev I. Idiostilistika, yohud muallifning ijoddagi o'ziga xosligi	248
Saydalieva N.F. Muazzamxon ijodida fuzuliy ijodiga izdoshlik	251
Saydullayeva R.I. Nizomiddin Shomiyning "Zafarnoma" asaridagi antroponimlarning lingvopoetik xususiyatlari	254
Sharafutdinova N.X. Tangri – umumturkiy teonim	257
Sharipova N.X. Mehmondo'stlikni ifodalovchi paremiyalarning ingliz va o'zbek tilidagi pragmatik xususiyatlarini qiyosiy talqini	260
Shermatova S.O. Badiiy adabiyotda o'smir obrazi va psixologiyasi	262
Shirinulova Sh.M. Lotin tilida so'z yasash turlari	266
Shoyimova K. The importance of toponymic sources in the study of the history of the country	268
Shukurova A.X. Navruz marosimining kelib chiqish tarixi va bu marosimga xos etnografik leksemalar	271
Shukurova M.A. Madaniyatning til va nutqga ta'siri va o'ziga xos xususiyatlari	274
Suleymanova S.A. Janrning uslubiy-shakliy takomillashuvi	277
Sultonova N.N. Tahlil va talqin jarayonida asarning ma'naviy tuzilishi	280
Suyunova Z.M. "O'tkan kunlar" romanida vaqt birliklarining badiiy talqini	284
Tillayeva M. Ayrim tarixiy toponimlar tavsifi	288
To'ychiyeva L. "Uliss" va "Kapalaklar o'yini" romanlarida "yo'l" va "safar" xronotoplarining o'ziga xosligi	289
Tursunboyeva M. T., Ruzmatova D.R. Diaspora in literature: a reflection of identity and belonging	293
Tursunova F.D. Exploring encoding and decoding of facial expressions shaped by cultural norms and expectations	295
Tursunov M., Maxmidov Sh., Muhammadiyev B. O'zbekcha so'zlarni grammatik tahlil qilish algoritmlari	298
Turumova N.E. Badiiy asarning fazoviy tuzilishi tipologiyasi	301
To'xtanova M.O. Milliy xos so'zlar yoki realialar masalasi	304
Tuxtayeva M.Sh. Zamonaviy yondashuvlar asosida bo'lajak o'qituvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish	309
Umarova M.S. Comparative evaluation of the term "tradition" in the global linguistic context using uzbek and russian language materials	311
Umidova M.F., Xolibekova O.K. Tijoriy hujjatlarning qiyosiy-lingvistik tahlili	313
Umurova Kh.H. The important methodological peculiarities of the ancient artistic culture and traditions of Central Asia	315
Umurzakova A.U. Yevropa, rus va o'zbek tilshunosligida "ziyosat turizmi"ni o'rganilganligi darajasi	318
Usmonova G.M. O'zbek rus va nemis tillarida tarjimaga oid so'zlarning qo'llanilishi	321
Usmonova Sh.Yo. Cognitive analysis of landscape terms in uzbekistan and english	324
Utayeva M.A., Xolibekova O.K. Pragmatilistika pragmalingvistikaning ichki sohasi sifatida	326
Uzoqova S.F. "Yangi O'zbekiston" islohotlarining ommaviy axborot vositalarida yoritilishining aqsh va o'zbekiston munosabatlariga ta'siri	328
Vaxidova F.S., Kamolova K. Ingliz va o'zbek tillarida aforizmlar va ularning talqini	331
Xayrullayeva N.N. Badiiy adabiyotda tabiat tushunchasining talqini	334
Xodjayeva D.Sh. Maqto'v rasmiy epideyktik nutqiy janr sifatida	337
Xolmatov D. A. Odil Yoqubov hikoyalarida an'anaviylik	339
Xolova M.B. Madaniy kodlarning lingvomadaniy asoslari	342

Xonto'rayeva Yu.K., Xolibekova O.K. Diplomatiik terminlarning kontekstual va semantik tahlili	344
Xo'jayeva "Halollik" konseptini ifodalovchi okkozional sinonimlar va ularning semantikasi Қонун матнларидаги эвфемизациянинг ўрганилиш тарихи	347
Xudoyberdiyeva M. M. Izohli lug'atlardagi adabiyotshunoslik terminlarining shakliy-struktur xususiyati	349
Xudoyberganov Y.I., Xo'jayeva Z.X., Nazarova G.U. O'zbek va fransuz tillaridagi ayrim somatizm komponentli birliklarning semantik tahlili	352
Xudoyberganov Y.I., Xo'jayeva Z.X. Fransuz tilidagi "coeur" (yurak) komponentli frazeologik birliklarni o'zbek tiliga tarjima qilishdagi muammolar	354
Yakubova N.E. O'zbek tili tarixiy leksikasidagi tasniya shaklli arabiy o'zlashmalar	357
Yo'ldasheva X.Q. Badiiy matnni antroposentrik aspektda tadqiq etish muammolari	361
Yugay E.V. Semantic associations and their role in scientific communication	368
Yuldashev D.T., Pulatova M.A. Antroposentrik tilshunoslikda paremalarning o'rganilishi	371
Yuldasheva B. Reklama matnlarining til xususiyatlari	374
Yusupova M. Tilshunoslikda son kategoriyasi tahlili	376
Yusupova S.I. Ingliz va o'zbek xalqlari bolalar folklori namunalarida onomatopiy hodisasining qo'llanilishi	379
Yadgarova Z.T. The interplay of pause and joint: unraveling stylistic features in literary nonfiction	382
Zakhidova G., Abdurakhmonova F. The concept of uniqueness of linguistics in uzbek and english languages	385
Абдурахманова Х.Р. Интерпретация дефиниций в пословицах русского и узбекского языков	388
Агзамходжаева Ш.С. Категория любви как главный императив в творчестве Навои	392
Ахмаджонов М.А. Интерпретация банковско-финансовой темы в печатных изданиях и блогосфере Узбекистана: особенности, противоречия и тенденции	395
Бердиханова А.Ж. Семантический структурный анализ слов, заимствованных из английского языка в каракалпакский язык	397
Исаева Г.А. Психологизм в романах Шухрата «Годы в шинелях» и Ю.Бондарева «Горячий снег»	405
Каримов Х.А. Фразеологические преобразования с учетом систематических особенностей лексикона и фразеологии	408
Каримова Х.Ш. Ўзбек тилшунослигида “жасорат” семали атов бирликлари талқини	412
Китьян К.Э. Социально-психологическая новелла, специфика жанра	414
Кобилова Н.С., Юсупова Д.Т. Принцип экономии на фонетическом уровне: упрощение и редукция звуковых форм	417
Носирова М. Выражение социальных ценностей в антропоцентрических пословицах узбекского и русского языков	420
Омонов Т.А. Суғурта терминлари полисемияси юзага келишининг асосий сабаблари	423
Ражабов А.У. Идиолект в построении персонажей	427
Расулова К. Теоретические вопросы фразеологических единиц и классификации способов их трансформации	429
Хакбердиева С. Образы и стереотипы мужской роли в семье и их отражение в паремиях русского и узбекского языков	433
Хожаева М.М. Пословицы с компонентом совесть в сопоставление русском и узбекском языках	436
Шарафиддинов Х. Англашга интилган шеърят	441
Шомуротова О.Х. Речевая реализация единиц ядра функционально-семантического поля	445
Эргешова Д.К. О научно-учебных текстах по логистике и их лингвистических особенностях	447
Қаюмов О.С., Дармонов И.К. Шомон афсоналарида мифологик ҳомийлар талқини	451

UDC 808.3

DIACHRONY OF TERMS FOR HOUSEHOLD ITEMS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES**M.A.Abdujalilova, doctoral student, Namangan Institute of Engineering Technology, Namangan**

Annotatsiya. Tadqiqotning tarixiy darajasi deganda biz tarixiy tilshunoslikning ob'ekt darajasi bo'lgan tildan foydalanish imkoniyati vaziyatdan-vaziyatga va so'zlovchidan-so'zlovchiga, shuningdek vaqt o'tishi bilan o'zgarib turadigan kuzatish darajasini tushunamiz. Tilshunoslikda mavjud bo'lgan eskirgan so'zdan to bugungi kunda yangi muloqotda qo'llanila boshlangan neologizmgacha barcha leksemalarning kelib chiqish tarixi, etimologiyasi va rivojlanish bosqichlari diaxron va sinxron usullarda o'rganib kelingan.

Kalit so'zlar: uy -ro'zg'or buyumlari terminlari, diaxron tahlil, sinxron tahlil, tilshunoslik nazariyasi, arxaizmlar, neologizmlar.

Аннотация. Под историческим уровнем исследования мы подразумеваем уровень наблюдения, на котором доступ к языку, который является объективным уровнем исторической лингвистики, варьируется от ситуации к ситуации и от говорящего к говорящему, а также с течением времени. История, этимология и этапы развития всех лексем изучены диахроническим и синхроническим способами: от устаревшего в лингвистике слова до неологизма, который сегодня используется в новой коммуникации.

Ключевые слова: бытовые термины, диахронический анализ, синхронический анализ, лингвистическая теория, архаизмы, неологизмы.

Abstract. By the historical level of research, we mean the level of observation at which language access, which is the object level of historical linguistics, varies from situation to situation and from speaker to speaker, as well as over time. The history, etymology, and development stages of all lexemes have been studied in diachronic and synchronic ways, from the obsolete word in linguistics to the neologism that is used in new communication today.

Key words: household terms, diachronic analysis, synchronic analysis, linguistic theory, archaisms, neologisms.

Introduction. From a synchronic perspective, on a historical level, a changing "language" is a discourse practice. Coseriu (1958), a scientist at the Italian Institute of Linguistics, suggests that such practice is governed and evaluated by social norms that are part of the speakers' competence and more or less define their expectations from each other. .] From a diachronic perspective, "language" is a speech tradition. While language-practice is manifested in countless individual speech acts that occur over time, language-tradition is the skill and use of each individual speaker in one direction, the result of the individual's use of skill. refers to the countless transmission links that connect users. Received and received and in another direction, to speakers whose authority is inferred from or affected by that person's use. the historical dimension of practice and tradition is clear and undeniable. Obviously, every living language serves as a tool of communication in modern times, and at the same time it is a product of history. Its speakers both anticipate contemporary usage and have memories of past usage, and we cannot do justice to the apparent duality of such historical events except from a combination of synchronic and diachronic inquiries. From the synchronic point of view, descriptive and theoretical linguists, psycholinguists, sociolinguists and dialectologists study language at the level of this object.

Descriptive and theoretical linguists aim to determine the form of proficiency of speakers. psycholinguists study how such competence is used to encode and decode speech, how it is acquired by novice speakers, and how it deteriorates in aphasia. Although they adopt a synchronic perspective, their findings may have significant diachronic implications. Synchronous variation may reflect the gradual diffusion of an innovation across a social dimension rather than being particularly indicative of an age group; that is, the so-called apparent time may correspond to the actual chronology of

development. In addition, differences in synchronous variability among team members may reflect the diffusion of an innovation throughout the community, i.e., its gradual adoption along the lines of convergence in such a network.

Literature analysis and methods. From the diachronic point of view, at the level of this object, the language historian deals with various date-related, comparative (sociolinguistic, dialectological) and other data texts that give rise to chronological patterns of speech traditions. Diachronic correspondences in such samples allow us to infer changes, but even where textual records are sufficient, actual historical changes can rarely be studied in detail. There may not be sufficient grounds for assuming that the examined writing practice corresponds to contemporary speaking practice, however, as texts usually reflect changes in spoken speech, often with significant delays, and are best in this case they reflect only a small part of society's use, often the educated stratum. The fact that the diachrony of the terms of household items is one of the areas that have not been touched upon in linguistics may be the reason for the fruitful and interesting results of the research conducted in this regard.

Water is the most necessary element for the total life in this world, because without it there is no life on earth. It is clear that in ancient primitive times, people first consumed water directly, and with the passage of time, after the development of human consciousness and the discovery of fire, they began to eat cooked food and thus At the same time, it has become a habit to boil water and drink it.

Examples of these include: skin and other animal tissues. It may sound strange, but it was still a type of custom practiced in ancient primitive times. If necessary, they took animal skin or internal organs such as the stomach, filled it with what they wanted to boil and put it on fire, thus achieving their goal (Fig. 1). This process, while seemingly simple, requires compliance with its own set of rules, says Matt Riggsby, a graduate student in archeology at Boston University. is transferred to the content efficiently enough, it keeps the external temperature low enough that it does not burn or burn.

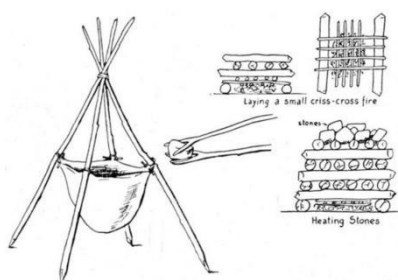

figure 1

The next method is pits. A hole was dug in the ground, probably filled with stones so that the contents were not too muddy, and filled with whatever it was desired to cook, including a large amount of water. A group of rocks were heated in a fire and filled with enough heated rock to boil the contents of the pit.

Baskets. which essentially served the same function as pits. Native Americans along the California coast, among other places, could weave watertight baskets. they fill the basket with whatever they want and then add the heated stones. It takes a few minutes for enough heat to transfer from the stones to the water, but eventually it starts to bubble and boil. (Figure 2)

(figure 2)

Until now, as a result of the invention of various forms of this kitchen appliance, their various names have also appeared and have already enriched the field of terminology. A traditional stainless steel kettle, an electric kettle, whistling kettle, automatic tea kettle, solar powered kettle, glass tea kettle, Kelly. Terms such as kettle - thermos kettle are examples of the above sentence.

Conclusion. In addition to reflecting the semantic changes occurring in a certain language, etymology also shows the changes in the way of life of peoples.

REFERENCES:

1. Nedergaard Thomsen. Competing models of Linguistic Change. *Evolution and Beyond// Current Issues in Linguistic Theory*, 279. pp 59–90.
2. Guy, Gregory R. 2003. "Variationist approaches to phonological change". Joseph & Janda 2003, 369–400.
3. Milroy, James. 1992. *Linguistic Variation and Change*. Oxford: Blackwell. Milroy, James & Lesley Milroy. 1985. "Linguistic change, social network, and speaker innovation". *Journal of Linguistics* 21.339–384.
4. Chambers, J. K. & Peter Trudgill. 1998. *Dialectology*. (First edition, 1980.) Cambridge: University Press. (First ed. 1980)
5. Janda, Richard D. and Brian D. Joseph. 2003. "On language, change, and language change — Or, Of history, linguistics, and historical linguistics".
6. Joseph, Brian D. & Richard D. Janda. 2003. *The Handbook of Historical Linguistics*. Oxford & Malden, Mass.: Blackwell.

UDC 821.111

THE EVOLUTION OF ENGLISH LITERATURE: A JOURNEY THROUGH PERIODS AND MOVEMENTS

D.B.Abdullayeva, teacher, Turan International University, Namangan

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz adabiyotining tarixiy rivojlanishi haqida. Bu Angliyaning madaniy, ijtimoiy va lingvistik evolyutsiyasini kuzatib boradigan ming yildan ortiq davom etadigan boy va murakkab sayohatdir. Ingliz adabiyoti anglo-sakslarning og‘zaki ijodidagi dastlabki ildizlaridan tortib, zamonaviy davrdagi ovozlarning xilma-xilligigacha, tarixiy voqealar bilan bir qatorda rivojlanib, uni shakllantirgan xalqlarning o‘zgaruvchan qadriyatlari, e’tiqodlari va o‘ziga xosligini aks ettiradi.

Kalit so‘zlar: qahramonlik, insonparvarlik, satira, tabiat, ijtimoiy masalalar, begonalashish, parchalanish.

Аннотация. Данная статья посвящена историческому развитию английской литературы. Это богатое и сложное путешествие, охватывающее более тысячи лет, прослеживающее культурную, социальную и языковую эволюцию Англии. Английская литература, от ее ранних корней в устных традициях англосаксов до разнообразия голосов в современную эпоху, развивалась вместе с историческими событиями, отражая меняющиеся ценности, убеждения и идентичности людей, которые ее формировали.

Ключевые слова: героизм, гуманизм, сатира, природа, социальные проблемы, отчуждение, раздробленность.

Abstract. This article is about the historical development of English literature. It is a rich and complex journey that spans over a thousand years, tracing the cultural, social, and linguistic evolution of England. From its early roots in the oral traditions of the Anglo-Saxons to the diversity of voices in the modern era, English literature has evolved alongside historical events, reflecting the changing values, beliefs, and identities of the people who shaped it.

Keywords: heroism, humanism, satire, nature, social issues, alienation, fragmentation.

Introduction. English literature is a rich and expansive body of work that reflects the evolving history, society, and values of English-speaking cultures. Spanning centuries, it has undergone significant transformations, each literary period introducing unique styles, themes, and influential works. From the epic tales of the Anglo-Saxon era to the fragmented narratives of Postmodernism, the evolution of English literature demonstrates how literary forms adapt to changing cultural and historical contexts.

Literature review. “The Norton Anthology of English Literature” by M.H. Abrams and Stephen Greenblatt is a go-to source for English literary history. It contains introductory essays on each literary period, detailed biographical notes, and selections from influential texts across the ages, covering everything from the Anglo-Saxon period to modern literature.

Michael Alexander's work “A History of English Literature” provides a readable and accessible overview of English literary history, emphasizing the cultural and historical contexts of each period, along with an exploration of major writers and works.

“The Oxford English Literary History” (13-volume series) edited by various scholars presents a detailed account of each literary period with separate volumes for the medieval, Renaissance, Victorian, and modern periods. Each volume includes historical background and analyses of the literary developments within that era.

Journal of English and Germanic Philology (JEGP) journal includes articles on medieval and Renaissance English literature and literary history, offering insights into Old and Middle English literary traditions. ELH (English Literary History) is a respected journal publishing articles on English literary periods, critical theory, and textual analysis. Articles here will provide in-depth discussions and analyses of various periods, from Old English to Postmodernism. Modern Language Review and Studies in English Literature (SEL). Both journals publish extensive reviews and critical analyses of English literature across historical periods. Articles in SEL are organized by period and genre, making it easier to locate research specific to each era of English literature. The Cambridge History of English Literature” edited by various scholars includes essays on individual authors, movements, and genres across periods, providing a comprehensive literary and historical context. Terry Eagleton's work “Literary Theory: An Introduction” offers perspectives on critical theory and can help frame literary analysis across different historical periods, linking theory with the evolution of literature.

Research methodology. The origins of English literature can be traced back to the Anglo-Saxon period, with texts like “Beowulf” epitomizing the oral tradition of the time. Written in Old English, these works often centered around themes of heroism, fate, and the struggles of life, reflecting a warrior-centric culture.

The Middle English Period (1066-1500). Following the Norman Conquest, the Middle English period introduced works influenced by French and Latin traditions. Geoffrey Chaucer's “The Canterbury Tales” is a notable example, offering a glimpse into medieval English society and representing a shift toward stories of common people. This period saw an increase in secular themes alongside the continued influence of Christianity.

The Renaissance (1500-1660) brought a rebirth of classical learning and a focus on humanism. Writers like William Shakespeare, Christopher Marlowe, and Edmund Spenser explored complex human emotions, social structures, and the human psyche. Shakespeare's works, including his iconic tragedies and comedies, remain central to English literature, showcasing the power of language and universal themes.

The Neoclassical Period (1660-1785). The Neoclassical Period reflected a return to classical ideals of order, reason, and restraint. Satire became a popular literary form, with writers like Alexander Pope and Jonathan Swift critiquing societal follies through wit and irony. Literature from this period often promoted moral and intellectual values over personal emotion, reflecting Enlightenment ideals.

The Romantic Period (1785-1832). Reacting against the rationality of the Neoclassical period, Romanticism celebrated emotion, nature, and individualism. Poets such as William Wordsworth, Samuel Taylor Coleridge, and John Keats emphasized a deep connection with nature, personal introspection, and a focus on the individual spirit. This period marks a shift toward expressing personal experience and the sublime beauty of the natural world.

The Victorian Period (1837-1901). The Victorian Period saw the expansion of the British Empire and the rise of the novel as a dominant form. Social issues, class, and moral values became central themes, with authors like Charles Dickens and the Brontë sisters highlighting the plight of the working class and exploring the challenges of industrialization. Victorian literature reflects both the optimism of progress and a critique of social injustices.

The Modernist Period (1914-1945). World War I profoundly impacted Modernist literature, which experimented with narrative forms, fragmented structures, and psychological depth. Writers like James Joyce, Virginia Woolf, and T.S. Eliot broke from traditional storytelling, using stream-of-consciousness and other experimental techniques to depict the complexities of modern life and the alienation felt in an increasingly mechanized world.

The Postmodern Period (1945-Present). Postmodernism embraces fragmented narratives, irony, and a questioning of reality, often blurring the boundaries between fiction and reality. Authors like Thomas Pynchon, Margaret Atwood, and Kurt Vonnegut explore the impact of media, technology, and consumer culture on identity and truth. Postmodern literature often reflects a skeptical, playful, and self-referential approach.

Analysis and results. This overview is just the starting point, and each period offers further depth and complexity for those who wish to explore English literature's remarkable evolution.

1. Evolution of the English Language. From Old English to Middle English and beyond, the language evolved dramatically, influenced by historical invasions, the Renaissance, and globalization. Literature reflects these linguistic changes, showing how language growth has impacted literary style and accessibility.

2. Socio-Political Influence. Each literary period was shaped by significant socio-political events: the Anglo-Saxon invasions, the Norman Conquest, the Protestant Reformation, the Industrial Revolution, and both World Wars. Literature often reflects the political ideologies and upheavals of its time, whether directly or through allegory.

3. Religion and Philosophy. From religious texts in the Middle Ages to existential themes in modern literature, philosophical questions about faith, morality, and the human condition recur throughout English literature. The role of religion, especially the shift from religious dominance to secularism, marks the progression of English literary thought.

4. Form and Style. The forms of literary expression evolved over time. Early poetry and epic narratives gave way to the prominence of drama, the development of the novel in the 18th century, and experimental forms in modernism and postmodernism.

5. Influence of Colonialism and Globalization. British colonialism and, later, globalization introduced new cultural perspectives and issues of identity and power to English literature. Postcolonial writers like Chinua Achebe and Salman Rushdie offer critical insights into the legacy of colonialism, broadening the scope of English literature.

Conclusion. The journey of English literature reflects the shifting values, conflicts, and aspirations of society. From the oral traditions of the Anglo-Saxons to the experimental forms of Postmodernism, each period contributes to a complex, multifaceted literary heritage. Understanding these developments not only offers insight into past cultures but also highlights literature's enduring role in expressing the human experience across time.

REFERENCES:

1. Lyotard, Jean-François. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. University of Minnesota Press, 1984. – A foundational text examining postmodernism as a cultural phenomenon.
2. Hutcheon, Linda. *The Politics of Postmodernism*. Routledge, 1989. – Explores how postmodern works challenge traditional narratives and the concept of objective truth.
3. Jameson, Fredric. *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*. Duke University Press, 1991. – Discusses postmodernism's relationship to consumerism, technology, and culture.
4. McHale, Brian. *Postmodernist Fiction*. Routledge, 1987. – Analyzes the defining features and themes of postmodern fiction, including metafiction and intertextuality.
5. Barth, John. *Lost in the Funhouse*. Doubleday, 1968. – A collection of metafictional short stories exploring the nature of narrative itself.
6. Baudrillard, Jean. *Simulacra and Simulation*. University of Michigan Press, 1994. – Examines themes of hyperreality, a core concept in postmodern thought.

JURNALISTIKADA AXBOROT XAVFSIZLIGI VA KIBERXAVFSIZLIK

Sh.A. Abdullayeva, talaba, O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada jurnalistika negizida kibermakonda yuz beradigan axborot xurujlari, ulardan himoyalaniish va ularni oldini olish usullari yoritilgan hamda axborot xurujlariga uchramaslik uchun axborot texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha soha vakillarining bilim va ma'naviyatini oshirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: axborot xurujining obyekti, axborot quroli, axborot- psixologik urush, ijtimoiy tarmoqlar.

Аннотация. В данной статье на основе публицистики освещены информационные атаки, происходящие в киберпространстве, методы защиты от них и их предотвращения, а также даны рекомендации по повышению знаний и морального духа представителей сферы по использованию информационных технологии во избежание информационных атак.

Ключевые слова: объект информационной атаки, информационное оружие, информационно-психологическая война, социальные сети.

Abstract. In this article, on the basis of journalism, the information attacks that occur in cyberspace, the methods of protection against them and their prevention are highlighted, and recommendations are given to increase the knowledge and morale of the representatives of the field on the use of information technologies in order to avoid information attacks.

Key words: object of information attack, information weapon, information-psychological war, social networks.

Kirish. XXI asrga kelib dunyo miqyosida tarqatilayotgan axborot oqimining ko'lami misli ko'rilmagan darajada ortib ketdi va bu tendensiya jurnalistikada jadal sur'atlar bilan o'sishda davom etmoqda.

Endilikda axborot eng asosiy ishlab chiqaruvchi resurslardan biriga, jamiyatning rivojlanish poydevoriga aylanib bormoqda. Bugungi davr insoniyatdan axborotlarni juda tez sur'atlarda qabul qilish va o'zlashtirishni taqozo etmoqda.

Adabiyotlar sharhi. Yangi axborot-kommunikatsiya texnologiyalari jurnalistikaga kirib kelishi bilan davlatlararo axborot chegaralari ham buzib o'tildi. Natijada axborot almashish tezligi va hajmini ming marotabadan ziyod oshirish imkoniyati paydo bo'ldi.

O'z o'rnida, hozirgi vaqtda axborotga egalik qilish, zamonaviy tizimining shakllanganligiga har qanday davlatning salohiyati va taraqqiyot omillarini belgilovchi vosita sifatida qaralmoqda.

Bugun jurnalistika qanchalik axborotlashsa, uning milliy manfaatlariga xizmat qiladigan axboroti shunchalik ustuvor darajada bo'lmoqda. Bunday axborot o'zga axborotlar ta'sirini pasaytiradi, ta'bir joiz bo'lsa, uni yo'qqa chiqaradi.

Axborot oqimining xilma-xilligi keng omma ruhiyati, tafakkuri va siyosiy saviyasini shakllantiruvchi kuch sifatida baholangani bois, axborot sohasi shaxs, jamiyat va davlat hayotining muhim jihatlaridan biri sanalmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Kompyuter texnologiyasining ajib mo'jizasi bo'lmish internet kurrai zaminni yagona kibermakoniga aylantirdi. Uning qator ijobiy jihatlari borligini inkor etmagan holda ayrim salbiy jihatlaridan ham ko'z yumib bo'lmaydi. Ya'ni, jamiyat xavfsizligi va barqarorligiga tahdid soluvchi misli ko'rilmagan yangi-yangi xavflar paydo bo'lmoqda.

Bugungi kunda ayrim axborot vositalari uyushgan jinoyatchilar, terrorchilar qo'lida juda xavfli qurolga, shu bilan birga axborot-psixologik urush olib borish vositasiga ham aylanib qolmoqda.

Jurnalistikada axborot xurujining asosiy xususiyatlari:

- Axborot xurujida, odatda, psixofaol moddalarni ishlatish, shantaj, qo'rqitish, pora berib sotib olish va boshqa shu kabi harakatlar qo'llanilmaydi (lekin bu harakatlar axborot xuruji bilan birgalikda olib borilishi mumkin);

- Omma va yakka shaxslarning onglari axborot xurujining ob'ekti hisoblanadi. Qaror qabul

qilish vakolatiga ega shaxslarga ko'proq tazyiq o'tkazishga harakat qilinadi;

- Axboriy ta'sir har xil mashmashalar va mavjud axborot bo'shliqlari orqali amalga oshiriladi;
- Yot maqsadlarni zo'rlab o'tkazish. Bu harakat reklamani emas, aynan axborot xuruji amalga oshirilayotganini anglatadi;

- Axborot xurujini olib borish vositalariga OAV, pochta, har xil g'iybatlar, mish-mishlar va boshqa aloqa almashish vositalari kiradi;

- Axboriy ta'sir buzib ko'rsatilgan faktlarni o'z ichiga olishi yoki ta'sir o'tkazuvchiga maqbul emotsional holatni zo'rlab o'tkazishi mumkin [1].

Axborot qurolining keng va tor ma'nolari bor.

Keng ma'noda – raqibni kerakli yo'nalishda fikrlashga undaydigan, uning nuqtai nazarini o'zgartirishga qodir bo'lgan va kerakli axborot yordamida amalga oshiriladigan harakatlardir.

Tor ma'noda – raqibning axborot zaxiralari ustidan nazoratni ta'minlaydigan va uning telekommunikatsiyalari tizimlariga zarar yetkazadigan texnikaviy usullar va texnologiyalar.

Natijalar. Bugun jamoatchilikni xavotir va tashvishga solib kelayotgan muammolardan biri, shubhasiz, axborot makonida milliy axborot makonimizga, ma'naviy qadriyatlarimizga, barkamol avlodni tarbiyalashdek ezgu g'oyamizga mutlaqo zid bo'lgan nosog'lom manfaatlar, ziddiyat, qarama-qarshiliklar ta'siridagi agressiv mafkuradagi axborotlar oqimining kirib kelayotganidir.

Xorijiy ommaviy axborot vositalari orqali tarqatiladigan ba'zi axborotlar orqali odamlar ongini manipulyatsiya qilishga harakat qiladigan kuchlar talaygina. Ular ayniqsa yoshlar ongini zaharlashda turli usullardan foydalanadilar. Aytaylik, siyosiy latifalar, mish-mishlar, uydirmalar, taniqli shaxslarni obro'sizlantirish, atay mantiqiy xatolarga yo'l qo'yish, soxta reyting va so'rovlar o'tkazish, qayta-qayta takrorlab majburiy ishonitirish, soxta xabarlar, ba'zi rasmlarni montaj qilish, atay yolg'on gaplarni tarqatish orqali qiziquvchan va ishonuvchan yoshlar ongini zabt etishga harakat qilinadi.

Aynan shu taraqqiyot vositasidan ustomonlik bilan foydalanib, qalblarni zabt etishda diniy omilning roli yuqori. Shuning uchun ham turli diniy-ekstremistik va terrorchi uyushmalar o'z g'oyalarini targ'ib qilishda internetni eng samarali vosita sifatida qo'llamoqda.

Bunda diniy-ekstremistik oqimlar o'z maqsadlarini amalga oshirish uchun zamonaviy axborot kommunikatsiyalaridan keng foydalanib, internet orqali turli tillarda targ'ibot olib borib, puxta ishlangan strategiya asosida virtual jamoatlar tuzishni o'zlarining asosiy vazifasiga aylantirishgan. Masalan, Yaqin Sharqdagi bir necha terrorchi tashkilotlarni birlashtirgan, o'zlarini «Iroq va Shom islom davlati» yoki hozirgi kunda «Islom davlati» deya nomlagan jangari to'dalar guruhi o'z saflariga faol tarzda ijtimoiy tarmoqlar orqali asosan 17-40 yosh oralig'ida bo'lgan kishilarni yolladi. Bundan tashqari bugungi kunda Rossiya-Ukraina majarosi ham axborot urushining haqiqiy maydoniga aylandi. Harbiy mojaro yuzasidan ikki davlat ham yollanma harbiylarni da'vat ishlari bilan ochiqdan-ochiq shug'ullanmoqda. Ijtimoiy tarmoq a'zolarining sahifalari, qo'yilayotgan xabarlarining feyklarini aniqlash eng mushkul ishlardan hisoblanib, bunda Rossiyani OAVlari kibermakonda to'liq bloklanganligini masalani yanada jiddiylashtirmoqda. Rasmlar, sharh va izohlar hamda olib borilayotgan suhbat mavzulari (yozma xabar, matn, fotosurat, stiker rasmlar, audio-video rolik) internetning «G'asebook», «Odnoklassniki», «VKontakte», «Telegramm», «Twitter», «WhatsApp» kabi keng auditoriyaga ega bo'lgan ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqatilmogda. Bu holat dunyo aholisining asosiy qismini tashkil qiluvchi yoshlarga kuchli ta'ir qilmoqda. Rossiya va Ukraina davlatlariga hayrihoh bo'lgan davlatlarda olib borilayotgan tashviqotlar orqasidan minglab insonlar harbiy harakatlarga jalb qilinishiga olib keldi. Ular katta kuch hisoblanadi. Yoshlarning endi shakllanib kelayotgan ongiga nima singdirilsa, u toshga o'yilgan naqshdek muhrlanadi [4].

Hech kimga sir emaski, bugungi kunda aksariyat yoshlarning qo'lida internetga ulangan zamonaviy uyali aloqa vositalari mavjud. Bu ularning yuqorida sanab o'tilgan turli xil ijtimoiy tarmoq-larga bevosita ulanish, do'stlari va tanishlari bilan uzluksiz muloqot qilish imkonini beradi. Ayni paytda, ma'lumotlarga ko'ra, har kuni taxminan 3000 nafarga yaqin o'zbekistonlik Youtube va Telegrammga a'zo bo'lmokda va O'zbekistonda eng ko'p yuklab olinayotgan dastur ichida Telegramm birinchi, Youtube va WhatsApp esa to'rtinchi o'rinni egallagan, Ilm-fanning yutug'i bo'lmish bu yangiliklar insonlarning uzog'ini yaqin, mushkulini oson qilayotgani shakl shubhasiz. Mazkur kashfiyotlar dunyo yangiliklaridan bir zumda voqif bo'lish va ma'lumotlarni oson tarqatish

imkonini beradi. Biroq ushbu tarmoqlarda millatlar va dinlar o'rtasida adovatni keltirib chiqaruvchi, nizoli vaziyatlarga sabab bo'luvchi, shuningdek, insonlar orasida vahima uyg'otishga qaratilgan ig'vo, fitna-fasod xabarlarining keng tarqatilayotgani ko'pchilikni tashvishga solishi tabiiy [3].

Axborot xurujlariga qarshi kurashning samarali yo'llaridan biri – mamlakat o'zini-o'zi axborot bilan ta'minlashidir. Albatta, bunday axborot to'liq, sifatli va haqqoniy bo'lishi shart, aks holda jamiyat a'zolari yanada xorijiy manbalarga murojaat etishlari aniq.

Buning uchun, eng avvalo, O'zbekistonda ijtimoiy tarmoqlarni rivojlantirish bo'yicha yirik milliy loyihani yaratish zarur.

Xulosa va munozara. Xulosa qilib aytganda, kelajagimiz vorislarini mustaqil fikrlaydigan, axborotni farqlay oladigan insonlar bo'lib yetishishida olib borayotgan tarbiyaviy ishlarimizni yanada kuchaytirish bilan birga, rivojlangan davlatlar amaliyotidan kelib chiqib, axborot ekspansiyasiga qarshi harakat tizimining huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish kechiktirib bo'lmaydigan masaladir. Milliy qonunchiligimizda yoshlarni nosog'lom axborotlardan himoyalash mexanizmlari mavjud. 'Axborot xurujlari'ga qarshi kurashmoq uchun har bir ongli inson va vatanparvar yoshlar loqayd bo'lmasligi, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lishi, har qanday bo'hton va uydirmalarga qarshi hozirjavoblik bilan kurashmog'i lozim. Bu kurashda asosiy omil – yoshlarimizni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalab, har tomonlama barkamol avlodni komil toptirishimiz lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A.K.Rasulev avtoreferat fan doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati.-T.: 2020 y. B.68.
2. A.Iminov Kiberjinoyatchilikka qarshi kiberxavfsizlik. <https://iiv.uz/oz/news/kiberjinoyatchilikka-qarshi-kiberxavfsizlik>
- 3.Ijtimoiy tarmoqdagi jozibali niqoblarga aldanmang. <https://nasafziyo.uz/index.php?newsid=5931>.
4. A.Eminov «Har bir fikr aql tarozisidan o'tishi kerak...» yohud Ukraina voqealariga munosabat. <https://xabar.uz/jamiyat/har-bir-fikr-aql-tarozisidan-otishi-kerak>
5. I Saxatov. Internet tarmoqlarida axborot xavfsizligi — <http://www.adolatgzt.uz/adolat/3995>.
6. www.ziyounet.uz
7. www.natlib.uz

UO'K 81'255

MEDIADISKURSNING LINGVOKOGNITIV MASALALARI

G.A. Abdullayeva, tayanch doktorant, Qo'qon Davlat Pedagogika Instituti, Qo'qon
<https://orcid.org/0009-0007-6380-5083>

Annotatsiya. Ushbu maqolada mediadiskursning lingvokognitiv masalalari, uning tuzilishi, o'ziga xos xususiyatlari, ijtimoiy kontekstdagi ahamiyati kabilar tahlil qilinadi. Bundan tashqari mediadiskurs sohasida amalga oshirilayotgan tadqiqotlar, konferensiyalar, ushbu sohada faoliyat yuritayotgan olimlar haqida so'z boradi. Bundan tashqari, mediadiskurs sohasidagi tahlillar, metodlar va natijalar muhokama qilinadi. Mediadiskurs sohasida shu kungacha faoliyat olib borgan olimlar, ularning izlanishi natijalari, medianing inson hayotidagi, mamlakatlar o'rtasidagi o'zaro aloqa jarayonlari, ushbu jarayonlarning til, madaniyat va kognitiv jarayonlar o'rtasidagi murakkab aloqani ifodalashi tasvirlangan.

Kalit so'zlar: media, diskurs, mediadiskurs, kognitiv jarayon, leksik struktura, kontekst, kommunikatsiya, kontent, tahlil.

Аннотация. В данной статье анализируются лингвокогнитивные проблемы медиадискурса, его структура, особенности и значение в социальном контексте. Помимо Буя упоминается об исследованиях, конференциях, ученых, работающих в этой области. Кроме того, обсуждаются анализы, методы и результаты в области медиадискурса. Описаны учёные, работавшие в сфере медиадискурса до сих пор, результаты их исследований, процессы медиавзаимодействия между странами, сложные взаимоотношения языка, культуры и когнитивных процессов.

Ключевые слова: медиа, дискурс, медиадискурс, когнитивный процесс, лексическая структура, контекст, коммуникация, содержание, анализ.

Abstract. *This article analyzes the linguocognitive issues of media discourse, its structure, specific features, and its importance in the social context. In addition, researches, conferences, and scientists working in this field are discussed. In addition, analyzes, methods and results in the field of media discourse are discussed. Scientists who have worked in the field of media discourse until now, the results of their research, the processes of media interaction between countries, and the complex relationship between language, culture and cognitive processes are described.*

Key words: *media, discourse, mediadiscourse, cognitive process, lexical structure, context, communication, content, analysis.*

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda mustaqil yo'nalish sifatida media tilshunoslik sohasi alohida ahamiyatga ega hisoblanadi. Media tilshunoslikning shakllanishi va rivojlanishi tilshunoslik jihatidan ham, axborot texnologiyalari va ijtimoiy hayotning ijtimoiy, madaniy sohalari bilan bog'liq bo'lgan bir qator omillarga bog'liq hisoblanadi. Ommaviy axborot vositalari jamiyat hayotining vakolatiga hisoblanib, ayniqsa unda qo'llaniladigan til ijtimoiy hayotda muhim hisoblanib kelgan. Til bu shaffof hodisadir. Media sohasi esa ko'pincha betaraflikni taraf qiladi. Shu sababli ham, media sohasida media nutqining ahamiyatini ta'kidlab o'tish joizdir. Media nutqi - bu ommaviy axborot vositalari sohasidagi nutq faoliyatining barcha jarayonlari va hosilalari, shu jumladan ularni barcha murakkabliklari bilan muvofiqlashtirish masalalari yig'indisi. Ommaviy axborot vositalarining nutqi madaniy va lingvistik mavzudagi ijtimoiy holatni baholashga qaratilgan bo'lib, u mohiyatiga ko'ra jamiyatning status-kvosini aks ettiradi.

Mediadiskurs atamasi esa ommaviy axborot vositalarida sodir bo'layotgan muloqot jarayonlarini ifodalaydi va bu jarayonlar til, madaniyat va kognitiv jarayonlar o'rtasida murakkab aloqalarni o'rganish uchun muhim bir sohadir.

Adabiyotlar tahlili. Mediadiskurs sohasidagi tadqiqot ishlarining tarixi Buyuk Britaniyaga borib taqaladi. Bu sohada bir necha bor konferensiyalar, tadqiqotlar amalga oshirilgan bo'lib hisoblanadi. Chunonchi, mediadiskurs sohasiga qiziqish butun dunyo olimlarini o'ziga jalb etgan deb ayta olamiz. Xususan, G.Lakoff tomonidan olib borilgan tadqiqot ishlariga ko'ra, media sohasidagi kontekstual ma'lumotlar asosini grammatik jumlar tashkil etishi isbotlab berilgan.

Bundan tashqari, M.Reddi "Transmitted metaphor" (metafora orqali yetkazish) tushunchasini kiritgan bo'lib, mediadiskurs sohasidagi axborotlarni yerkazishda yoki ularni qabul qilishda berilgan ma'lumotlarning qanday ko'rinishda ekanligi, televidiniyaga namoyish etilayotgan tok shoulardagi diskurslar o'z manosida yoki ko'chma ma'noda ekanligi yuzasidan nazariyalar ustida ish olib bordi.

Metod va metodologiya. Mediadiskursni o'rganish metod va metodologiyalari bir qator yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Quyida asosiy metod va metodologiyalarni ko'rib chiqamiz:

1. Diskurs tahlili

Klassik diskurs tahlili: Ommaviy axborot vositalarida til va uning konteksti qanday ishlatilishini o'rganadi. Bu usul tilning ma'nosi, tuzilishi va konteksti o'rtasidagi munosabatlarni tahlil qilishga qaratilgan.

Kritik diskurs tahlili: Ijtimoiy kuchlar, ideologiyalar va hokimiyat munosabatlarini aniqlashga yordam beradi. Bu usul media matnlarida mavjud bo'lgan ijtimoiy adolatsizliklar va tengsizliklarni o'rganadi.

2. Kognitiv tahlil

Kognitiv psixologiya va lingvistika asosida, mediadiskursda ishlatiladigan frame'lar va kognitiv jarayonlarni o'rganadi. Bu usul auditoriyaning ma'lumotni qanday qabul qilishini va tushunishini o'rganadi.

3. Kontent tahlili

Ommaviy axborot vositalarining mazmunini statistik usullar yordamida tahlil qiladi. Bu metod yordamida ma'lum bir mavzu yoki fenomen haqida qanday axborot berilayotganini aniqlash mumkin.

4. Sotsiologik tadqiqot

Mediadiskursni ijtimoiy kontekstda o'rganish uchun so'rovnoma, intervyu va fokus-guruhlar kabi usullarni qo'llaydi. Bu yondashuv auditoriyaning fikr va his-tuyg'ularini anglashga yordam beradi.

5. Narrativ tahlil

Mediadiskursdagi hikoyalar va ularning strukturasi o'rganadi. Bu usul orqali hikoyalar qanday qilib ma'lumotni etkazish va auditoriyani jalb qilishda ishlatilishini tahlil qilish mumkin.

6. Semiotik tahlil

Belgilar va ularning ma'nolari ustida ishlaydi. Mediadiskursdagi vizual va tekstual belgilarni o'rganadi, bu orqali ma'lumotni qanday ifodalash va qabul qilish mumkinligini aniqlaydi.

7. Intertekstual tahlil

Mediadiskursda turli matnlar o'rtasidagi aloqalarni o'rganadi. Bu metod orqali bir matndagi ma'lumotning boshqa matnlarda qanday aks etishi va ta'siri tahlil qilinadi.

Bu metodlar mediadiskursni chuqurroq tushunishga yordam beradi va turli ijtimoiy, madaniy va siyosiy kontekstlarda uning ahamiyatini aniqlashga imkon beradi.

Muhokama va natijalar. Mediadiskursda kognitiv jarayonlar, ya'ni ma'lumotlarni qabul qilish, tushunish va qayta ishlash jarayonlari, auditoriyaning til va axborot bilan qanday munosabatda bo'lishini belgilaydi. Ommaviy axborot vositalari orqali taqdim etilgan ma'lumotlar, odamlarning fikrlarini, qarorlarini va xulq-atvorlarini shakllantirishga ta'sir ko'rsatadi. Kognitiv psixologiya nuqtai nazaridan, auditoriyaning e'tibori, xotirasi va fikrlash jarayonlari mediadiskursning samaradorligini belgilovchi muhim omillardir.

Mediadiskursni o'rganishda ijtimoiy va madaniy kontekstni hisobga olish juda muhimdir. Har bir madaniyatning o'ziga xos til va muloqot qoidalari mavjud bo'lib, bu omillar auditoriyaning media orqali qabul qilayotgan ma'lumotlariga ta'sir qiladi. Misol uchun, bir mintaqadagi stereotiplar boshqa mintaqada umuman boshqacha bo'lishi mumkin. Shuning uchun, mediadiskursni tahlil qilishda madaniyat va ijtimoiy munosabatlar bilan bog'liq jihatlarni hisobga olish muhimdir.

Mediadiskursda qo'llaniladigan persuaziv texnikalar, auditoriyani ma'lum bir fikr yoki xulq-atvoriga yo'naltirish uchun ishlatiladi. Bu texnikalar orasida emotsional appeal (his-tuyg'ularga ta'sir qilish), faktlar va statistikalarini taqdim etish, shuningdek, hikoya qilish usullari mavjud.

Mediadiskurs faqatgina matn bilan cheklanmaydi. Rasm, video, audio va boshqa multimodal unsurlar orqali ma'lumot taqdim etish, kognitiv jarayonlarni yanada murakkablashtiradi. Multimodal diskurs, auditoriyaning e'tiborini jalb qilish va ma'lumotni qabul qilish jarayonini yanada samarali qilishda muhim rol o'ynaydi.

Mediadiskursni tanqidiy tahlil qilish, uning ijtimoiy oqibatlari va kuch munosabatlarini o'rganishga imkon beradi. Tanqidiy tahlil orqali, mediadiskursda ifodalangan ideologiyalar, stereotiplar va ijtimoiy normativlar aniqlanishi mumkin. Bu jarayon, til va diskursni qanday qilib ijtimoiy kuchlar va madaniy kontekstlar shakllantiriladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, media sohasiga bo'lgan qiziqish ancha yillar ilgari shakllana boshlagan, hozirgi kunda global sohalardan biriga aylanib ulgurgan. Media inson evolyutsiyadida alohida ahamiyat kasb etibgina qolmasdan, yillar davomida shakllanib kelmoqda. Media insoniyatga turli xildagi ommaviy axborot vositalari, janrlar va shakllardagi xabarlarini tahlil qilish, baholash va yaratish imkonini beradigan ko'nikma va qobiliyatlar to'plami hisoblanadi. Shuningdek, media vositalari yordamida biz dunyoni o'rganamiz, undagi axborotlardan xabardor bo'lamiz. Shuning uchun bugungi kundagi rivojlanayotgan davlatlar bilan o'zaro hamkorlik o'rnatish uchun media sohasini yanada takomillashtirish darkor.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Карасик, В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. В.И.Карасик. Волгоград: Перемена,2002. - 477 с.
2. Кибрик А.А. Анализ дискурса в когнитивной перспективе: дис. ... докт. филол.наук:10.02.19 / А.А.Кибрик. - Москва, 2003.- 90 л.
3. McLuhan, M. Understanding media: The extensions of man. / McLuhan. - London First Sphere Books Edition, 1967.-318p
4. Stubbs, M. Discourse analyses: The sociolinguistic analyses of natural language./ M.Stubbs. - Oxford: Basil Blackwell,1983. - 272 p.
5. Киттлер, Ф. Оптические медиа: Берлинские лекции. / Ф.Киттлер.- М. : Логос; Гнозис, 2009. 271 - с.
6. Грибовод Е.Г. Медиадискурс // Дискурс-Пи. — 2013. — № 3.

**LOTINCHA VA YUNONCHA MORFEMALARNING DIFFERENSIAL TAQSIMLOVCHI
XARAKTERISTIKALARI VA ULARNING NUTQDA QO'LLANILISHI****Sh.E.Abrayeva, katta o'qituvchi, Toshkent tibbiyot akademiyasi, Toshkent**

Annotatsiya. Maqola tibbiyot terminologiyasida lotin va yunon morfemalarining qo'llanilishi va semantik sinflarga ajratishi mezonlari xususida fikr-mulohaza yuritilgan. Tahlil qilinayotgan morfemalar nutqda qo'llanilishining ilmiy tajribada aniqlangan ko'rsatkichlari lotincha elementlarning yunoncha morfemalarga nisbatan ustunligini aniqlash imkonini berdi.

Kalit so'zlari: Lotincha va yunoncha so'zlar, tizim, element, termin, tibbiy atama, sinonimik morfema, fransuz tili

Аннотация. В статье рассматриваются критерии употребления латинских и греческих морфем в медицинской терминологии и их классификация по семантическим классам. Показатели употребления анализируемых морфем в речи, определенные в научном эксперименте, позволили определить превосходство латинских элементов над греческими морфемами.

Ключевые слова: Латинские и греческие слова, система, элемент, термин, медицинский термин, синонимическая морфема, французский язык

Abstract. The article discusses the criteria for the use of Latin and Greek morphemes in medical terminology and their classification into semantic classes. The indicators of the use of the analyzed morphemes in speech, identified in the scientific experiment, made it possible to determine the superiority of Latin elements over Greek morphemes.

Keywords: Latin and Greek words, system, element, term, medical term, synonymous morpheme, French medical terms

Kirish. Hozirgi kunda dunyoning mohiyati va jarayonlarini yagona aniqlash va tushunishni rivojlantirish, fan va ishlab chiqarishning turli sohalarida odamlar faoliyatining samarali samaradorligini oshirish, shuningdek, sohadagi terminologiyani birlashtirish va uyg'unlashtirish masalalari muhim omillardan biridir. Ilmiy faoliyat va texnologiyani rivojlantirish jarayoni ko'p jihatdan kasbiy bilimlar sohasidagi lingvistik to'siqni bartaraf etishga bog'liqdir. Tilshunoslik turli sohalarida tilshunos va terminologlar atamashunoslik jarayonini, atamani, terminologiyaning asosiy mexanizmlarini yanada kengroq va chuqurroq o'rganish yo'lidan bormoqda. Terminologik lug'atlarni joriy etish, tarjimashunoslikning tillararo uyg'unligini yo'lga qo'yish borasida milliy va xalqaro miqyosda bir qancha ishlar amalga oshirilmoqda.

Maqolamizning asosi shundan iboratki, roman aynan fransuz tilining so'z yasash vositalarining murakkab va xilma-xil tizimiga ega ekanligi bilan belgilanadi. Tilning barcha darajadagi vositalari - fonetik, morfemik, leksik-semantik va sintaktik vositalar yordamida yangi leksik birliklar yaratiladi. Ba'zan bir vaqtning o'zida bir nechta turli usullar qo'llaniladi. So'z yasash vositalari qaysi til darajasiga mansubligiga ko'ra, so'z yasashning asosiy uch turi mavjud: fonetik, morfologik, semantik. Morfologik va semantik so'z yasalishi yangi so'z yasashning eng muhim vositasidir.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Fransuz tilidan tashqari, leksik birliklarning klassik tillar komponentlari bilan so'z yasash, morfologik, semantik, etimologik asoslarini o'rganish boshqa ko'p tillarning materiali bo'yicha olib borildi. Bu muammo bo'yicha tilshunoslik tarixida juda ko'plab tadqiqotlar o'tkazildi (Akulenko V. V., 5; Vasileva O. A., 27; Zayseva R. F., 39; Kovalevskiy R. L., 44; Korletyanu N. G., 48; Levit Z. N., 53; Lotte D. S., 59; Palatov M. I., 66; Petrishina V. U., 68; Romaneev Yu. A., 75; Savonchik S. S., 76; Stankevich A. A., 80; Suslova Yu. I., 85; Felenkovskaya I. V., 87).

Ainsworth-Vaughn, R.R.Ansbach, R.Brunst, S.Fleischman, C.Lynch, R.Nestmann, F.Salager-Meyer, J.S.Sager kabi xorijlik olimlarning tibbiyot terminologiyasi tizimini turli xil aspektlarda chuqur o'rganilganligini kuzatishimiz mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. O.S.Axmanovanning ta'kidlashicha: "Morfema morfologik darajadagi birlik sifatida ushbu tilning modellari bo'yicha ifoda tizimining eng kichik va muntazam

qayta tiklanadigan, mazmun tizimining tegishli elementi bilan o'zaro bog'liq bo'lgan birligidir" (Axmanova O. S., 16, 240-bet).

Har bir morfema til strukturasidagi eng kichik ma'noga ega bo'lgan birlik sifatida o'zida ba'zi bir miqdordagi ma'lumotni olib yuradi. Til birligining informativligi xususida I.R.Galperinning quyidagi fikrini keltirib o'tish o'rnlidek tuyuladi, nazarimizda: "Til birligining ma'lumot beruvchisi – bu ushbu birlikning aniq realizatsiyadagi mazmun o'lhovidir" (Galperin I.R., 31,8-bet). Klassik tillarning morfemalari tilning barqaror birliklari, klishe hisoblanib, ular mustaqil ishlamaydilar, vaholangki, ularning ma'nosi so'zda aniqlashadi.

U yoki bu morfema uchragan matnlar soni tadqiq qilinayotgan elementlar taqsimlanishining ayrim qonuniyatlarini aniqlashga yordam beruvchi differensial ko'rsatkich hisoblanadi. Darajalar bo'yicha elementlar taqsimlanishini qiyoslash maqsadida lotincha va yunoncha elementlarning nisbiy kirishi va o'rtacha kirishi tadqiq qilinayotgan elementlarning barchasiga bitta morfema hisobidan hisoblendi, buning uchun lotincha va yunoncha nisbiy kirishning yig'indisi har bir darajada alohida 108 ga, ya'ni tahlil qilinayotgan morfemalarning umumiy soniga bo'lindi.

Bitta morfema hisobidan nisbiy va o'rtacha darajali ko'rsatkichlari

Morfemalar	Nisbiy darajali ko'rsatkichlari				O'rtacha darajali
	A	V	S	V	
Lotincha	0,111	0,185	0,190	0,188	0,168
Yunoncha	0,035	0,144	0,163	0,143	0,121

Lotincha morfemalarning umumqo'llaniladigan leksika darajasidagi tibbiyot, terapiya va kardiologiya darajalariga qaraganda past, unda lotincha morfemalar (0,185 - 0,190 - 0,188) barqaror ko'rsatkichga egadirlar. Bu lotincha morfemalar tibbiy kichik soha tillari to'plamlarida umumqo'llaniladigan leksikaga qaraganda ko'proq ko'rinishidan guvohlik beradi. Jadvalning taqsimlash ko'rsatkichlari morfemalarning chastotaligini tahlil qilishda qilingan xulosalarni tasdiqlaydi.

Yunoncha morfemalar umumleksik darajada juda past nisbiy darajaga egadirlar. Tibbiyot darajasidan boshlab ularning taqsimlovchi ko'rsatkichlari keskin ortadi, bu tabiiydir, chunki yunoncha morfemalarni o'z ichiga olgan yangi so'zlarning va ayniqsa terminlarning paydo bo'lishi keyingi uchta darajalarning kichik soha tillarida nisbiy darajaning ortishini keltirib chiqaradi. Lotincha va yunoncha morfemalarning eng yuqori darajasi terapiya kichik soha tilida namoyon bo'ladi. Lotincha morfemalar yunoncha elementlardan ancha oshib ketadi, bu matnlarning lotincha morfemalarga boyligini aks ettiradi.

Shunday qilib, taqsimlovchi tahlil tadqiq qilinayotgan lotincha morfemalar matnlarda yunoncha morfemalarga qaraganda bab-baravar taqsimlanishi haqida xulosa chiqarish imkonini beradi.

Aniqlangan taqsimlovchi xarakteristikalar ko'pchilik kichik soha tillarida bir maromda taqsimlangan bir qator affiks elementlarni ajratib ko'rsatish imkonini beradi. Ularga lotincha: **ab-, bi-, cent(i)-, circon-, circul-, so-, col-, com-, con-, contr(a)-, dis-, équi-, ex-, extra-, multi-, per-, pré-, prim(o)-, sub-, super-, un(i)-**; yunoncha: **péri-, sym-, syn-, dia-, pro-, ana-, hypo-**morfemalari kiradi.

Ayrim morfemalar faqat ba'zi bir kichik soha tillarida yuqori nisbiy kirishni namoyon qiladilar, chunki ular tahlil qilinayotgan tilning ko'rib chiqilayotgan tematikasiga bevosita aloqadordirlar va ular barcha to'plamlarda uchraydi. Masalan, lotincha elementlar **auri-** (Nisbiy darajasi =0,61), **tensi(o)- (0,82)**, **vein(o)- (0,58)** va yunoncha morfemalar **cardi(o)- (0,98)**, **mu(o)- (0,69)** kardiologiya kichik soha tillarida nisbiy kirishning ma'noli ko'rsatkichlariga egadir; **prot(o)- (0,50)**, **hyper- (0,73)** terapiyada; **hydr(o)- (0,9)** kimyoda; **méta- (1,0)**, **prot(o)- (0,9)**, **arthr(o)- (0,9)**, **osté(o)- (0,8)** - revmatologiyada; **rén(o)- (0,9)**, **hypo-(1,0)**, **hyper- (1,0)**, **tensi(o)- (1,0)** - gipertenziv kasalliklarda va hokazo.

Bundan ko'rinib turibdiki, morfemalar xilma-xil kichik soha tillari va darajalar bo'yicha bir tekisda taqsimlandilar.

Tahlil natijalari asosida har bir kichik soha tilida qo'llaniladigan lotincha va yunoncha elementlarning miqdorini qismlarga ajratishga, har bir darajada aniqlangan morfemalarning o'rtacha sonini aniqlashga hamda chetga chiqishni va ishonchlilikning bahosini hisoblab chiqishga erishildi. Lotincha va yunoncha morfemalar hamma yerda qo'llaniladigan leksika darajasida bo'sh ifodalangan

va ularning soni umumtibbiyot, terapiya va kardiologiya darajalarida sezilarli ortadi. Yunoncha morfemalar adabiy nasr kichik tillarida (romanda) juda kam uchraydi – 108 ta morfemadan 9 ta ya'ni 8,3%, xalqaro siyosatda (11 ta = 10,2%), she'riyatda (11 = 10,2%).

Tibbiyot darajasida yunoncha morfemalarning soni 48 tadan 60 tagacha o'zgarib turadi, ya'ni tadqiq qilingan elementlarning taxminan yarmi ikkinchi daraja kichik soha tillarida ishtirok etadi. Ushbu darajada eng yuqori ko'rsatkich dermatologiya (60 ta morfema yoki 55,5%), yuqumli kasalliklar (58 = 53,7%) va terapiya (56 = 51,8%) kichik soha tillarida namoyon bo'ladi.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, agar yunoncha morfemalarning taqsimlovchi lug'ati tuzilsa, birinchi o'nlikka allergologiya, pulmonologiya, gematologiya, dermatologiya, gastroenterologiya, endokrinologiya, yuqumli kasalliklar, metabolizm, yallig'lanish kardiopatiyalari va terapiya kasalliklarining kichik tillari morfemalari ketma-ket kiradi. Darajalar bo'yicha uchraydigan lotincha morfemalarni tahlil qilib, ularning soni umumqo'llaniladigan leksika darajasida 2 baravar oshib ketishini va boshqa darajada yuqoriroq ekanligini aniqladik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Акуленко В. В. Научно-техническая революция и проблема интернациональной терминологии. - В кн.: Научно-техническая революция и функционирование языков мира. М., 1974, с.50-52.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. - М.: Советская Энциклопедия, 1969. - 607 с.
3. Балли Ш. Общая лингвистика к вопросы французского языка. - М.: Изд. иностр. лит, 1955. - 416 с.
4. Гальперин И.Р. Информативность единиц языка. - М.: Высшая школа, 1974. - 175 с.
5. Bailly R. Dictionnaire des synonymes de la langue française. Paris, 1967.

UO'K 808.5

XAYRIDDIN SULTONNING “ISHONCH TELEFONI” QISSASIDA ZAMONAVIYLIK VA BADIY TIL

F.Sh.Adilova, tayanch doktorant, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xayriddin Sultonning “Ishonch telefoni” qissasining badiiyati, sujeti va kompozitsiyasidagi o'ziga xosliklar, tili va uslub jihatdan ahamiyati, yozuvchining obraz yaratish va so'z qo'llash mahorati atroflicha tahlil qilingan.

“Ishonch telefoni” qissasida qahramonlar psixologik jihatdan chuqur tasvirlangan. Har bir obraz, o'zining ichki kechinmalarini, xatoliklari va umidlarini ifodalash orqali o'quvchiga ijtimoiy masalalarni tushunishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Qissa, sujet, kompozitsiya, epik tur, janr, poetika.

Аннотация. В данной статье подробно анализируются художественные, сюжетные и композиционные особенности рассказа Хайриiddина Султана «Горячая линия», значение языка и стиля, умение писателя создать образ и словоупотребление.

В рассказе «Горячая линия» герои описаны психологически. Каждый персонаж помогает читателю разобраться в социальных проблемах, выражая свои внутренние переживания, ошибки и надежды.

Ключевые слова: Рассказ, сюжет, композиция, эпический тип, жанр, поэтика.

Abstract. In this article, the artistic, subject and compositional features of Khayriddin Sultan's short story “Hotline”, the importance of language and style, the writer's ability to create an image and use of words are analyzed in detail.

In the story “Hotline” the characters are described psychologically. Each character helps the reader to understand social issues by expressing their inner experiences, mistakes and hopes.

Keywords: Short story, subject, composition, epic type, genre, poetics.

Xayriddin Sulton asarlari zamonaviy o'zbek adabiyotida alohida o'rin tutadi. Adibning “Ajoyib kunlarning birida”, “Saodat sohili”, “Yozning yolg'iz yodgori”, “Ko'ngil ozodadur” va yaqindagina e'lon qilingan “Ishonch telefoni” qissalari insonning ichki dunyosini, jamiyatdagi ijtimoiy va axloqiy masalalarni, milliy qadriyatlarni aks ettiradi. Qissalardagi obrazlar faqat voqealar rivojida ishtirok etuvchi qahramonlar emas, balki asarning chuqur ma'nosini, ijtimoiy-ma'naviy dunyosini ochib beruvchi vositadir. Jumladan, “Ishonch telefoni” qissasi ham o'zbek adabiyotidagi zamonaviy ijtimoiy va psixologik mavzularni yoritishda muhim ahamiyatga ega. Asar, avvalo, badiiy obrazlar

orqali jamiyatdagi murakkab kechinmalarni, ishonch, aloqalar va insonning ichki dunyosini ochib beradi. Qissada bir qator obrazlar, ular orqali tashqi dunyo va ichki dunyo o'rtasidagi ziddiyatlar, va insoniy his-tuyg'ularning ifodasi taqdim etiladi.

“Ishonch telefoni” qissasida qahramonlar psixologik jihatdan chuqur tasvirlangan. Har bir obraz, o'zining ichki kechinmalarini, xatoliklari va umidlarini ifodalash orqali o'quvchiga ijtimoiy masalalarni tushunishga yordam beradi. Masalan, asardagi bosh qahramonlarning turg'unlikdan chiqishga intilishi, o'zaro muloqot va ishonchning murakkabligi tasvirlangan. Bu yerda, obrazlar nafaqat tashqi harakatlar, balki ichki kechinmalar va o'zlikni anglash jarayonida ham rivojlanadi. Qissada operator Mohidil Ismatovaga turli insonlar turfa mavzularda qo'ng'iroq qilishib goh arz qilishadi, goh kimgadir minnatdorchilik bildirishadi, umuman olganda, biz yashotgan shu kurrai zaminda yuz berishi muqarrar, dolzarb muammolarni ko'rsatib beradi. Ishonch telefoniga qo'ng'iroq qilgan qahramonlardan biri Bekobodlik Begmat Rajabovich jiyani Xudoyberdini hayotini yaxshilash maqsadida ko'p mehnat qiladi: ijara uy topib beradi, o'zi shaxsiy vataniga ega bo'lsin deya tuman hokimi bilan gaplashib uy qurish uchun yer olib beradi, Xudoyberdini boqimanda qobig'idan chiqarolmaganidan o'g'li Shoxruhni harbiy bilim yurtiga hujjat topshirishga undaydi, o'qishga kirishiga sababchi ham bo'ladi, uy-joy qurib olishi uchun bankdan o'z nomiga kredit ham olib beradi. Achinarlisi olingan pulga hech qanday uy qurilmaydi. Shu o'rinda men Xudoyberdini Goncharovning Oblamov qahramoniga o'xshatdim. Xudoyberdi ham har bir ishda ma'suliyatni bo'yniga olmasdan “ertaga-ertaga” deb ishni ortga surib yuraveradi, yozuvchi tili bilan aytganda, “Loydan yasalgan holicha qolib ketgan” bu kimsalar hayoti yakunida parokanda bo'ldi. Kambag'allikni qisqartirishga o'z hissasini qo'shib, bitta oilani faravon yashashi uchun qo'lidan kelguncha xizmat qilayotgan qahramonimiz esa oxir-oqibat “bo'lmaydiganga bo'lishmang” degan xulosa keladi.

Xayriddin Sulton qissalarida ko'pincha ijtimoiy mavzular ko'tariladi. Adib insonlar o'rtasidagi munosabatlar, jamiyatdagi tengsizlik va adolatsizliklarni teran anglashga chorlaydi. Adib qissalarining obrazlar poetikasida simbolizm va metafora muhim o'rin tutadi. Ishonch telefoni simvoli orqali muallif ishonchning qanchalik muhimligini, lekin uni saqlashning necha qiyinchiliklarga olib kelishini ko'rsatadi. Telefon, o'zaro aloqa vositasi sifatida, qahramonlarning bir-biriga bo'lgan ishonchini va uning uzilishi yoki yangilanishi orqali badiiy xabarni yetkazadi. Behruz kabi ishning ko'zini biladigan olg'ir, qalban qashshoq kimsalar hayoti ham kishiga ta'sir qilmasdan qolmaydi. Uning qamoqxonadan turib yurakni achishtiruvchi hikoyasini o'qib, beixtiyor kim aybdor deysiz. Ota-onasi ziyoli, ko'pni ko'rgan odamlar. Otasi “...to'poriroq, tiliga tikon bog'lab gapirsada, yuragi toza, to'g'ri odam edi”. Farzandlarini shunchaki o'z hollariga tashlab qo'ymagan, kelajakda o'z o'rinlariga ega bo'lishlari uchun ularni yoshliklaridan ilmga qiziqtirgan, nufuzli oliy o'quv yurtlarida tahsil olishlariga sababchi bo'lgan fidoiy ota! Shu o'rinda Behruzning otasini yuqorida aytganimiz Xudoyberdiga muqoyasa qilsak, bu qahramonimiz farzandlarini mehnatga, ilm-ma'rifatga astoydil qiziqtiradi. Xudoyberdi bolalari qayerda o'qiydi, kimlar bilan yuradi qiziqmaydi ham. Behruzning yaxshi joyda ishlashida ham otasining hissasi katta. Chindan ham u jamiyatda o'zining munosib o'rnini topoldi, lekin o'zi aytganidek oilaviy xotirjamlikka yetolmadi. Ota-onasining doimiy urish-janjallari davom etardi. Qissadagi barcha qahramonlar singari Behruz ham huzur-halovatdan mosuvo edi. Bunga zimmasidagi ham ruhiy ham jismoniy mehnat faoliyati, hamda oilaviy parokandalik izn bermasdi.

Qissadagi obrazlar ijtimoiy muhitga qarshi turadigan individual kurashlarni tasvirlash orqali o'zining badiiy kuchini namoyon qiladi. Har bir qahramon o'ziga xos rollarni bajaradi va ular orasidagi ijtimoiy ziddiyatlar asarning asosiy badiiy g'oyasini tashkil etadi. Bu obrazlar orqali adib jamiyatdagi ishonch masalasini, uning o'zgarmas yoki o'tkazilishi zarurligini ko'rsatadi.

Xayriddin Sultonning “Ishonch telefoni” qissasining til va uslubi asarning badiiy ifodasida katta ahamiyatga ega. Muallifning til va uslubi asar mazmuni va obrazlarining chuqurligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Bu qissada tilning aniq, ifodali va o'zgacha uslubi, shuningdek, uning psixologik va ijtimoiy aspektlarini aks ettirishga qaratilgan o'ziga xos xususiyatlar mavjud.

Xayriddin Sulton asarining tilida so'zlar ma'nosi chuqur, simbolik va metaforik jihatdan boydir. Qissaning asosiy mavzusi bo'lgan ishonch va uning odamlar o'rtasidagi aloqalariga ta'siri til orqali puxta yoritiladi. Asarda ishlatilgan so'zlar va iboralar qahramonlarning ruhiy holatini va

jamiyatdagi o'zgarishlarni aks ettiradi. Misol uchun, "telefon" simvoli orqali ishonchning o'rniga boruvchi "aloqa" tushunchasi, odamlar o'rtasidagi o'zaro tushunish va bir-biriga ishonish masalalari ko'rsatib beriladi.

Xayriddin Sultonning uslubi o'ziga xos soddalik va aniqlikka ega. Asarda ishlatilgan dialoglar, qahramonlar o'rtasidagi muloqot va muammolarni samarali tarzda yoritishga xizmat qiladi. Har bir suhbat o'zida chuqur ma'no va psixologik qirrani aks ettiradi. Shu bilan birga, adib qahramonlarining ichki dunyosini va tashqi aloqalarini yaratishda zamonaviy adabiyotdagi uslublarni muvaffaqiyatli qo'llaydi. "*Zamonamiz oliyjanoblikni ko'taradigan zamon emas ekan*" degan xulosaga kelgan qahramonimiz taniqli aktyor Elzod Eminov ham hayot so'qmoqlarida qoqilgan onlarini eshitguvchi suhbatdosh izlab bizning ishonch telefonimiz bilan bog'lanadi. U o'z davrining mahoratli teatr aktyori. Uning ham boshiga turmush tashvishlari tushgan - yig'ib tergan ikki xonali kvartiraning pulini kompaniya egasi olib chet elga qochib ketgan. Uning naznida endi butun dunyo *zindon*!

Asarda bu kabi obrazlar ko'p, ularning hayot yo'llari, fikrlari ham turli-tuman. Qissada dialektik tahlil va tasviriy vositalar muhim ahamiyatga ega. So'z va iboralarning nozik ishlatilishi, obrazlarning psixologik rivojlanishi va asar mohiyatini yetkazishda tahliliy yondashuv o'z samarasini beradi. Xayriddin Sulton til orqali qahramonlarning ichki dunyosini, hissiyotlarini va turli xulq-atvorlarini jonlantiradi.

Adib asarida zamonaviy jamiyatning murakkabliklari va insonning ichki kechinmalarini badiiy ifodalashda yangi janrlar va stilistik yondashuvlardan foydalanadi. Qissadagi til va uslub shuningdek, o'quvchini ijtimoiy hayotdagi masalalarga oid chuqur fikrlarni qayta ko'rib chiqishga undaydi.

Xayriddin Sultonning "Ishonch telefoni" qissasining til va uslubi asarning badiiy kuchini oshirib, uning asosiy mavzusini chuqur va ta'sirli tarzda aks ettiradi. Til va uslubning o'ziga xosligi, qahramonlarning ichki kechinmalari va ijtimoiy aloqalarining tasvirlanishiga xizmat qiladi. Asarda qo'llanilgan metaforalar va simvolizm yordamida ishonch va aloqa masalalari zamonaviy ijtimoiy kontekstda tahlil qilinadi, bu esa o'quvchiga o'zini anglash va jamiyatdagi o'rinini tushunishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sarimsoqov B. Badiiylik asoslari va mezonlari. – T.: 2004. B – 22.
2. Jahon adiblari adabiyot haqida. – T.: Ma'naviyat, 2010.
3. Umurov H. Adabiyot nazariyasi – T.: Sharq, 2002. B – 111
4. Бахтин М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусства, 1979. С 9.
5. Xayriddin Sulton. Ishonch telefoni. – T.: Ziyo nashr, 2023.

UO'K 8T44:130.122+8T37

QADIMGI INGLIZ TILIDAGI O'LCHOV BIRLIKLARI LEKSEMALARINI TAHLIL QILISH

Sh. Adxamova, doktorant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqola metrologiya va uning turlari, qadimgi Ingliz tilidagi metrik leksemalarni etimologik kelib chiqishini o'rganish va tahlil qilishni o'z ichiga oladi

Kalit so'zlar: metrologiya, milya, tirsak, fut, dyum, qadam, barmoq, fathom, shaft, barleykorn

Аннотация: В этой статье рассматривается метрология и ее типы, изучение и анализ этимологического происхождения метрических лексем в древнеанглийском языке

Ключевые слова: метрология, миля, локоть, фут, дюйм, шаг, палец, сажень, длина ствола, ячменное зерно

Abstract: This article includes the study and analysis of metrology and its types, the etymological origin of metrical lexemes in Old English

Key words; metrology, mile, ell, foot, inch, step, finger, mile, barleycorn.

Til tizimining tarixiy o'zgaruvchanligi, dinamizmi-bu tilning doimiy va muhim sifati va shuning uchun terminologiya uning ajralmas qismi hisoblanadi Tarixiy rivojlanishning eng muhim natijalaridan biri bu tillar, til toifalari va hodisalarning xilma-xilligi tilning tabiatini bilish vaqt

omilining tilga ta'sirini aniqlashni, til o'zgarishlarining turlari va shakllarini, ushbu o'zgarishlarning sabablari va natijalarini ochib berishni o'z ichiga oladi [Superanskaya, 1993, 185-bet].

Terminologiyalarni tartibga solishning zaruriy sharti terminologiyalar va atamalarini shakllantirish vositalarining rivojlanish tarixini o'rganishdir, chunki faqat tarixiy tadqiqotlar terminologiya rivojlanishining ob'ektiv tendentsiyalarini ochib berishga imkon beradi, ularsiz foydali va hayotiy terminologik materiallarni yaratish mumkin emas [Grinev 1993, 187-bet].

Adabiyotda atamalarining tuzilishi va ularning paydo bo'lish vaqti, shuningdek bilim sohasining rivojlanish darajasi va uning atamalarini shakllantirish vositalari o'rtasida ma'lum bir bog'liqlik mavjudligi to'g'risida bayonot mavjud. Ushbu usullar bilan hosil bo'lgan atamalarining paydo bo'lish vaqtini hisobga olgan holda atamalarini shakllantirishning individual usullarini diaxronik (tarixiy) tahlil qilish zarurligini ko'rsatadi. Terminologiyaning tarixiy rivojlanishining qonuniyatlari va xususiyatlarini batafsil o'rganish va ushbu xususiyatlarni hisobga olish hayotiy atamalarini yaratish uchun zarurdir. Shu bilan birga, atamalarini shakllantirishning individual usullarini tavsiflash uchun atamalarining paydo bo'lishining o'rtacha vaqtini belgilash juda foydali.

Terminologiyalarni tavsiflashning umumiy tamoyillarini ishlab chiqish va ularni tartibga solish bo'yicha amaliy tavsiyalar terminologiyaning tarixiy rivojlanishining asosiy tendentsiyalarini aniqlashdan boshlanishi kerak.

Metralogiya- muhandislik, texnologiya, ilmiy kashfiyotlar rivojlanishiga imkon beradigan va qadim zamonlardan beri insoniyat sivilizatsiyasining ajralmas qismi bo'lib kelayotgan o'lchov fani hisoblanadi. O'z navbatida bu fanni davr jihatidan ikkiga bo'lib o'rganishimiz maqsadga muvofiq bo'ladi. Ya'ni **zamonaviy** va **tarixiy** metrologiya.

Vaqt o'tishi bilan metrologiyaga doir nomenklatura tez fursatda o'zgarib boradi. Tarixiy metrologiya esa o'tmishda turli xalqlar tomonidan o'lchash vositalari bo'lgan so'zlarni va ma'lum bir xalqning tarixiy rivojlanishining turli bosqichlarida qo'llagan chora -tadbirlarini o'rganadi.

Zamonaviy metrologiya esa ikki xil ditsiplinani birlashtirgan, o'zining maqsad vazifalari bilan farq qiladigan o'lchov haqidagi fan. Bir tomondan, metrologiya aniq o'lchovlar fanidir. Uning asosiy vazifasi aniq namunalar - standartlar shaklida o'lchov birliklarini aniq yaratishdir. Boshqa tomondan, metrologiya-bu o'lchov tizimlarining qo'shilishi tarixini, o'lchov birliklarining nomlarini, o'tmishdagi turli o'lchovlarning bir-biri bilan nisbatlarini o'rganadigan yordamchi tarixiy fan hisoblanadi.[Kamentseva 1965, 4-bet].

Qadimgi davrdan insoniyat oldida nafaqat ov qilish, hisoblash san'atini bilish balki o'lchovlarni bilish masalasi paydo bo'ldi. Qadimgi odam o'zi uchun g'or topishga urinib, kelajakdagi boshpanasining uzunligi, kengligi va balandligini o'z bo'yi bilan tenglashtirishga majbur bo'ldi. Eng oddiy vositalarni ishlab chiqarish, uylar qurish, oziq-ovqat olish, masofani, so'ngra maydonlarni, imkoniyatlarni, massani, vaqtni o'lchash zarurligini his qiladi. Bizning ilk ajdodlarimiz o'lchov o'rnida o'zining bo'yi va oyoq-qo'llarining uzunligiga tayangan. Hisob-kitob paytida odam barmoqlari va oyoq barmoqlaridan foydalangan bo'lsa, masofani o'lchashda qo'l va oyoqlardan foydalanilgan. Bundan ayon bo'ladiki, ilk o'lchovga oid so'zlar chuqur antroposentrik xususiyatga ega bo'lgan; qaysi xalqni olmaylik undagi sivilizatsiya vakillari barcha tana a'zolaridan foydalanishgan. Uzunlik o'lchash vositasi sifatida tirsakdan o'rta barmoq oxirigacha bo'lgan uzunlikdan misrliklar piramidalarini qurishda ishlatgan bo'lsa, slavyan xalqlari xuddi shu usulda matolar uzunligini o'lchashgan. Qadimgi arablar eshshakning bashara uzunligidan sochlar o'lchovini hisoblash uchun ishlatgan. Inglizlar hozirda ham "qirollik fut" idan voz kechishmagan.

Ingliz "**yard**" i ham inson tanasining o'lchovi bilan amalga oshirilgan. Ushbu uzunlik o'lchovi qirol Edgar tomonidan kiritilgan va Janobi oliylarining burun uchidan qo'lning yon tomoniga cho'zilgan o'rta barmoq uchigacha bo'lgan masofaga teng edi. Lekin bunday usul ko'plab chalkashliklarga olib kelgan va shundan so'ng qirol Genrix I doimiy yardni qonuniylashtirdi va qarag'aydan standart yard uchun o'lchov vositasi yasashni buyurdi. Angliyada bunday o'lchov hali ham ishlatiladi (uning uzunligi 0,9144 m).

Dyum so'zi golland tilidan tarjima qilinganda "bosh barmoq" degan ma'noni anglatadi va bu metrik vositasi kichik o'lchovlar uchun ishlatilgan (bosh barmoq uzunligiga teng) Angliyada dyumning uzunligi uchta arpa donasini ketma-ket qo'yilgandagi holatiga teng edi.

Ingliz hikoya va qissalaridan ma'lum bo'ladiki, dehqonlar otlarining uzunligini kaftlari bilan o'lchashgan.

Ushbu sohani tarixiy shakllanish jarayonlarini o'rganish avvalambor tilning rivojlanish tarixini davrlashtirishni talab qiladi.

1. Qadimgi Ingliz tili davri: V-XI asrlar;
2. O'rta Ingliz tili davri: XII-XVI asrlar;
3. XVI-XVII asrlar;
4. XVIII asr;
5. XIX asr;
6. Zamonaviy davr: XX-XXI asrlar.

Ilk bor sharqda qo'llanilgan o'lchov birliklari savdo-sotiq tufayli qadimgi Yunoniston va Rim madaniyatiga kirib borib u yerdan Rim imperiyasi istilosi bilan Britaniyaga yetib boradi.

Har qanday tilning so'z boyligim xalqning iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayotidagi barcha o'zgarishlarni bevosita aks ettirib, xalq tarixi bilan yaqin aloqa va doimiy o'zaro ta'sir izlarini olib boradi. Yangi so'zlarning paydo bo'lishining asosiy sababi, tilda mavjud bo'lgan ma'no va so'zlarning differensiasiyasi, lug'at tizimidagi ikkinchisining semantik korrelatsion aloqalaridagi o'zgarishlar-bu yangi davr bilan, odamlar hayotidagi har bir yangi madaniy va tarixiy voqea bilan yuzaga keladigan jamiyatning o'sib borayotgan ehtiyojlaridir. Umuman olganda, lug'at, ayniqsa, aloqa vositasi sifatida o'zining asosiy funksiyasini bajarib, tegishli so'zlar va iboralarda yangi g'oyalar va tushunchalarni yetarli darajada aks ettirish, ko'paytirish va mustahkamlash uchun qayta tuzilgan, farqlangan va aniqlangan. Shu sababli, ingliz xalqi tarixi uchun normanlar tomonidan Angliyani zabt etilishi, yagona milliy davlatni yaratish, sanoat inqilobi va "yerlarni to'sish" jarayoni, Angliyaning dengiz va mustamlakachilik ekspansiyasi leksikada aks ettirilgan yangi g'oyalar, yangi tushunchalarning rivojlanishiga ta'sir qilmasligi mumkin emas edi [Ufimtseva 2004, 221-bet].

Qadimgi ingliz tilining semantik maydoniga nazar tashlar ekanmiz unda leksik materiallar yetarlicha rivojlanganligiga guvoh bo'lamiz. "**Mile, ell, foot, inch, step, finger, fathom, shaftment, barleycorn**" ushbu leksemalarni lug'atlarda uchratishimiz mumkin..

Mil, har xil masofa birligi, masalan, 5280 fut (1,609 km) mil. U Rimdan kelib chiqqan mille passus, yoki 5000 Rim "feet"ini o'lchagan "ming qadam" ma'nosini bildirgan.(Britannica)

Foot leksemasi (12 dyum) inson oyog'ining uzunligiga teng uzunlik o'lchovidan kelib chiqqan.

Qadimgi ingliz **ell**, dastlab "bilak, qo'l uzunligi" (o'lchov sifatida, bir yarim metr dan ikki futgacha)ga teng bo'lgan, el- "tirsak, bilak."Aniq masofani o'lchash qisman kimning qo'li asos sifatida ishlatilganiga va uning yelkadan barmoq uchiga yoki bilagiga qadar o'lchanganiga qarab turlicha edi: Shotlandiyada ell 37,2 dyum, Flamand 27 dyum edi.

Inch "chiziqli o'lchov hisoblanadi. qadimgi ingliz tilida "**ynce**" shaklda ham keladi, O'rta davrlarda **unche** ga o'zgargan. Lotin tilidan ilk bor Anglo-saksonlar tomonidan o'zlashtirilgan so'z; boshqa German tillarida topilmaydi. 1845 yildan boshlab yog'ingarchilik o'lchov birligi sifatida ishlatilgan.

Step Unchalik katta bo'lmagan maydon o'lchamlari o'tmishda va hatto hozirgi paytda ham, ko'pincha qadamlar bilan belgilanadi. Kichik masofalarni o'lchash ularning aniqligi bo'yicha yetarlicha qoniqarli o'lchovlarni berdi. Qadimgi ingliz tilida bu o'lchov foot(oyoq uzunligi) va step (qadam uzunligi) deb nomlangan.O'rta Ingliz tilshunosligi davrida **steppen**, Qadimgi Inliz davrida **steppan** (Anglian) shaklida uchraydi.German tillarida **stapfen** va bu **step** ya'ni qadam so'ziga aylangan.

Fathom (n.) Qadimgi Ingliz tilida "cho'zilgan qo'llar uzunligi" (taxminan olti feet o'lchov)birligiga teng

Barcha an'anaviy o'lchash tizimlarida kichik uzunlik o'lchovlari tana qismlarini o'lchashga asoslangan edi.

Bunday" tabiiy uzunlik o'lchovlari " ga ya'na qo'shimcha tariqasida quidagilarni kirgizish mumkin: **digit** (barmoq kengligi), **nail** (o'rta barmoqning oxirgi ikki bo'g'imining uzunligi), **palm** (kaft kengligi), **hand** (kaft uzunligi), **shaftment** (ochilgan bosh barmog' bilan kaft kengligi), **span** (yoyilgan barmoqlar bilan kaft kengligi,**kubit** (tirsak uzunligi) kabi uzunlik o'lchovlari kiradi.,

Kattaroq hududlarni (masalan, maydonlarni) o'lchash uchun qadam juda kichik o'lchov bo'lib chiqdi. Uzoq masofalarni o'lchash uchun ming qadamga teng yangi o'lchov paydo bo'ldi. Bu o'lchov mile bo'lib (lotincha milia — ming) degan ma'noni anglatadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, qadimgi uzunlik o'lchovlari qat'iy metrik tarkibga ega emas va har xil bo'lishi mumkin.

Ushbu tematik so'zlar guruhi o'rta ingliz davrida yanada rivojlandi. Ushbu davrda o'zlashtirilgan so'zlarning nisbatan katta foizini qayd etish mumkin. Davrning boshlanishi Norman istilosi bilan bog'liq bo'lib, buning natijasida ba'zi lotin va frantsuz so'zlari ingliz tilining kundalik so'z boyligini to'ldirdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Каменцева Е.И., Устюгов Н.В. Русская метрология. - М., 1965.
2. Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы (на материале английского языка).
3. Пониделко Артём Викторович Москва-2006

UO'K 8: 016:631.6

IRRIGATSIYA VA MELIORATSIYA SOHASIGA DOIR BIRIKMALI VA MURAKKAB SO'Z SHAKLIDAGI TERMINLAR TAVSIFI

M.Ahmedova, tayanch doktorant, Shahrisabz davlat pedagogika instituti, Shahrisabz

Annotatsiya. *Xalqimiz hayotida irrigatsiya va melioratsiya sohasi alohida muhim ahamiyatga kasb etadi. Sohaga doir leksik birliklarning o'ziga xos sistemasi mavjud. Bu terminologik mikrotizimni tartibga solish, milliy birliklar bilan boyitish jarayoni ularning semantik va struktur tahlilini talab qiladi. Irrigatsiya va melioratsiya sohasiga doir leksik birliklar orasida birikmali va mururakkab so'z shaklidagi terminlar salmoqli qismni egallaydi. Sohaga doir tushunchalarni birikmali va mururakkab so'z shaklidagi leksik birliklar bilan ifodalashga intilish ilmiy aniqlik va qisqalik tamoyillari bilan izohlanadi.*

Kalit so'zlar: terminologiya, irrigatsiya, melioratsiya, birikmali termin, mururakkab so'z shaklidagi termin, tavsif.

Аннотация. *Особое значение в жизни нашего народа приобретает сфера ирригации и мелиорации земель. Существует своя система лексических единиц, относящихся к отрасли. Этот процесс упорядочения терминологической микросистемы, обогащения ее национальными единицами требует их семантического и структурного анализа. Среди лексических единиц, относящихся к области орошения и мелиорации, значительную долю занимают термины составные и сложные словообразовательные. Стремление выразить понятия, относящиеся к отрасли, составными и сложными словообразовательными лексическими единицами объясняется принципами научной точности и краткости.*

Ключевые слова: терминология, ирригация, мелиорация, составной термин, сложный словообразовательный термин, описание.

Abstract. *The sphere of irrigation and land reclamation is of particular importance in the life of our people. There is a system of lexical units related to the industry. This process of streamlining the terminological microsystem and enriching it with national units requires their semantic and structural analysis. Among the lexical units related to the field of irrigation and land reclamation, a significant share is occupied by compound and complex word-formation terms. The desire to express concepts related to the industry in composite and complex word-forming lexical units is explained by the principles of scientific accuracy and brevity.*

Keywords: terminology, irrigation, land reclamation, compound term, complex word-formation term, description.

Kirish. Irrigatsiya va melioratsiya terminlar orasida qo'shma terminlar ham muhim o'rin tutadi. Qo'shma so'z va birikmali terminlar muayyan sohaga doir tushunchalarni ifodalash murakkabligi bilan belgilanadi. Shuningdek, ilmiy uslubning aniqlikni talab qilishi ham bunda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki har qanday ilmiy fikr, shubhasiz, aniqlikni talab qiladi. Shu sababli bu uslubda so'zlarning monosemantikligiga e'tibor qaratiladi. Chunki so'z ma'nosining bir nechtaligi

noaniqlikka sabab bo'ladi. "Til birliklarining fan sohasida, ilmiy bayon jarayonida ishlatilishi mazkur uslubning shakllanishiga asos bo'ladi, Ilmiy tafakkur fikrlashning o'ziga xos usuli ekanligi, obyektiv borliqni idrok etishda faqatgina dalil va faktlarga tayanish, fikriy izchillik kabi ekstralingvistik omillar ham nutqning ushbu turida asosiy omil bo'ladi"[1:140-142]. Anglashiladiki, ilmiy uslubda aniqlik asosiy xususiyatlardan sanaladi. Ilmiy tushunchaning aniq ifodasini ba'zan birgina so'z bilan ifodalash imkonsiz. Shunday o'rinlarda murakkab so'zlarning yana bir turi – qo'shma so'zlarga ehtiyoj tug'iladi. "So'z qismlari orasidagi grammatik aloqaning yo'qolishi hamda so'z tarkibidagi qismlarning ma'nosi saqlanmay so'zning umumiy ma'nosi orqali ifodalanishi"[2:92] qo'shma so'zga beriladigan ta'riflarning umumlashmasidir. Keltirilgan ta'rif qo'shma temrinlarga ham taalluqli, albatta. *Avtosug'orgich, agrotexnika, antisiklon, gidrobiologiya, gidrogenerator, gidroinshoot, gidrogenerator, gidrotexnika, gidrouzel, gidroelektrostansiya, gidroenergetika, kamsuvlik, kamhosi, mikroiklim, sog'tuproq, tezoqar (o'z qatlam), kamsuv* kabi ikki va undan ortiq asosli leksik birliklar irrigatsiya va melioratsiya sohasiga doir qo'shma terminlardir. Tahlil qilinayotgan sohaga oid qo'shma terminlarining etimologik tarkib rang-barangdir. Masalan, *avtosug'orgich* termining birinchi qismi yunon tiliga, ikkinchi qismi o'zbek tiliga mansub. *Sog'tuproq* termini esa o'z qatlamga mansub leksik birlik sifatida lug'atda qayd etilgan. Umuman, irrigatsiya va melioratsiya sohasiga doir qo'shma terminlarning aksariyati yunon va lotin tillariga mansub leksik birlik boshidan (prepozitiv) yoki undan keyin (pospozitiv) unsurlar yordamida ham hosil qilinadi. Ular, odatda, o'zbek tilida alohida qo'llanmaydi. Shunday bo'lsa-da, ulardan keyingi qismning alohida qo'llanishi, shuningdek, termin hosil qiluvchi element ifodalaydigan ma'noning ommalashganligi ular ishtirokida hosil bo'lgan terminlarni qo'shma terminlar sifatida ajratish imkonini beradi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ba'zan yunon yoki lotin tilidan olingan termin hosil tiluvchi unsurlar o'zbek tilida umuman so'z sifatida qo'llanmasligi mumkin. So'z oldidan va undan keyin qo'shiladigan baynalmilal unsurlardan yetmishdan ortig'i ilk bor 2006-yilda nashr etilgan 5 jildli izohli lug'atda ilk bor bosh so'z maqomida kiritildi va ular uchun lug'at maqolalari tayyorlandi. Bunday unsurlarning etimologik ma'nosi, ular ishtirok etgan terminlarning shakllanish xususiyatlari bayon qilinishi lug'atning leksikografik qiymatini oshirgan. Masalan, *poli-* unsuri lug'atda quyidagicha izohlangan:

"POLI – [yun. poli – ko'p, ancha, ko'pgina] Baynalmilal o'zlashma qo'shma so'zlarning birinchi qismi: biror narsaning ko'pligini, xilma-xil, murakkab va tarkibli ekanini ko'rsatadi"[3:291].

Ta'kidlanganidek, *poli-* unsuri qo'shilishi natijasida hosil qilingan terminlarni ham qo'shma terminlar safiga qo'shish lozim. O'zbek irrigatsiya va melioratsiya terminologiyasida *gidro-prepozitiv* unsuri faol qo'llanadi. Bu termin uchun izohli lug'atlarda quyidagi lug'at maqolasi keltirilgan:

"GIDRO- [yun. hudor - suv] O'zlashma qo'shma so'zlarning tarkibiy qismi bo'lib, shu so'zlar ma'nosining suvga, suv havzalariga aloqadorligini bildiradi"[4:218].

Tadqiqot metodologiyasi. Izohdan ma'lum bo'ladiki, *gidro-* unsuri qatnashgan birliklar qo'shma so'z sifatida talqin qilinadi. Shu bilan birga bu prepozitiv element qatnashgan barcha so'zlar o'zlashma qatlamga mansub bo'lishi izoh mazmunidan anglashiladi. Ammo aynan shu element ishtirokida hosil qilingan *gidroinshoot* terminini yevropa tillaridan o'zlashtirilgan so'zlar qatoriga qo'shish to'g'ri bo'lmaydi. Bu leksik birlikni kalkalash yordamida hosil qilingan so'zlar sirasiga kiradi, deyishimiz mumkin. Izohli lug'atda *gidroinshoot* so'zining aynan *gidrotexnik inshoot* birikmali terminiga ma'nodosh ekanligi qayd etilgan[4:219]. Ta'kidlash lozimki, *gidro-* prepozitiv elementi ishtirokida irrigatsiya va melioratsiya sohasiga doir uch asosli qo'shma termin ham o'zlashtirilgan. *Gidroelektrostansiya* termini aynan shu yo'l bilan hosil qilingan. Uch asosli terminning hosil bo'lishini *gidro-* prepozitiv elementining qo'shma so'zga qo'shilishi bilan izohlash mumkin. Chunki *elektrostansiya* leksik birligi ham o'zbek leksikonida mavjud. *Gidroelektrostansiya* esa shu energetik inshootning suv bilan bog'liq turi hisoblanadi. Tahlillarimiz davomida o'zbek tilida yaratilgan izohli lug'atlarda boshqa uch yoki undan ortiq asosdan tashkil topgan qo'shma so'z shaklidagi irrigatsiya va melioratsiya sohasiga doir termin uchratmadik.

Terminologiyda, jumladan, o'zbek terminologik tizimida birikmali terminlar ham alohida ahamiyat kasb etadi. "Termin va ularning tizimi, iste'moli jihatdan, umumxalq tili lug'aviy birliklari

va ular tizimidan sezilarli farq qilsa-da, ular, mantiqiy va umumlisoniy jihatlariga ko'ra, aytarli farq qilmaydi. Metatil birliklari, ya'ni terminlar ham, umumxalq lug'aviy birliklariga xos ifoda va mazmun planlariga ega bo'ladi"[5:4]. Keltirilgan fikrlar asosli bo'lsa-da, birikmali terminlar masalasida to'liq ularga qo'shib bo'lmaydi. Chunki birikmali terminlar yaxlit nominativ birlik kabi muayyan tushunchani ifodalasa-da, shakliy yaxlitlik bunday leksik birliklarda kuzatilmaydi. Bu terminlar ifodalovchi tushunchalar mohiyatining nihoyatda murakkabligi, ilmiy nutqda aniqlik talabining birinchi o'rinda turishi kabi omillar turli fan sohalariga doir birikmali terminlarning hosil bo'lishiga sabab bo'ladi. Umumtil leksikasida birdan ortiq so'zlarning yagona nominativ birlik sifatida qo'llanishi iboralarda kuzatiladi. Birikmali terminlardan farqli o'laroq, iboralarda unsurlar o'z lug'aviy ma'nosini yo'qotgan so'zlar sifatida talqin qilinadi. Birikmali terminlar murakkab tushunchalarni aniq ifodalash, soha mutaxassisiga to'liq ma'lumot yetkazishda muhim o'rin tutadi. Irrigatsiya va melioratsiya sohasiga doir birikmali terminlar sifatida *xaxob navnihol, organik o'g'itlar, organik moddalar, oqova qilib sug'orish, oqar suv, sizot suvlar, tashlandiq yerlar, magistral kanal, lalmi yer, ko'tarma to'g'on, ko'loblatib sug'orish, ko'llatib sug'orish, kanal qazuvchi, ishqorli suv, zaharli modda, zaharli o'simliklar, jo'yak olish* kabilarni ajratish mumkin. Keltirilgan misollarda irrigatsiya va melioratsiya sohasiga oid birikmali terminlar asosan ikki va uch qismli bo'lishini ko'rishimiz mumkin. Sanalgan misollar izohli lug'at maqolalariga kiritilgan terminlarnigina qamrab olganligini unutmaslik lozim. Zero, maxsus lug'atlarda uchdan ortiq qismdan iborat leksik birliklar ham kiritilgan. Masalan, *jarayonda kanal suvlarini besamar yo'qotishning oldini olish chora-tadbirlari, iqtisod qilingan suv iste'moli, ichdan ta'sir etuvchi zaharli moddalar, ikki tomonlama harakatlarning drenaj tizimi, ochiq turdagi oqova tarmoqni quritish tizimi, oylik yog'inlarning o'rtacha o'lchami, suvning xo'jalikdagi befoyda sarfi, taxminiy yo'l qo'yiladigan tezlik, tuproqning mexanik singdirish qobiliyati, tuproqqa minimal ishlov berish, yer osti havzasini majburiy to'ldirish, yer osti havzasini ta'minlash qatlami* kabi melioratsiyaga oid terminlar to'rt va undan ortiq uzvdan iborat birikmali terminlar sifatida maxsus lug'atdan joy olgan[6]. Izohli lug'atlarning keng auditoriyaga mo'ljallanganligini hisobga olganda, ularga to'rt va undan ortiq uzvli terminlarning kiritilmaganligi o'rinli ekanligi oydinlashadi. Izohli lug'atlar haqida keltirilgan quyidagi ham fikr bayon qilinganlarni dalillaydi: "Lug'atning me'yoriyligi shundan iboratki, unda adabiy tilning imlo, talaffuz, so'z yasash va uni ishlatish me'yorlari tavsiya etiladi. Buning uchun so'zlar lug'atga, o'zlarining umummilliy adabiy tilga munosabati, unda tutgan o'rni va qo'llanish doirasiga ko'ra tanlab kiritilgan"[7:9]. Shu sababli izohli lug'atlarda uch uzvdan ortiq bo'lgan terminlar kiritilmagan, nazarimizda.

Tahlil va natijalar. Irrigatsiya va melioratsiya sohasiga doir birikmali terminlarning ba'zilari umumtil birligi, ya'ni so'z birikmasi sifatida ham qo'llanganligini ko'rishimiz mumkin. Masalan, *lalmi yer, ko'llatib sug'orish, oqar suv* kabi birikmali terminlar o'zbek tilidagi terminologiya yoki irrigatsiya va melioratsiya sohasiga oid bo'lmagan matnlarda ham faol qo'llanadi. *Oqar suv* birikmasining qidiruv tizimlaridagi natijalari bu birikma ba'zi barqaror birikmalar tarkibida ham qo'llanishi mumkinligini ko'rsatdi (*Umr – go'yoki oqar suv*). Bu terminologik tizimni hosil qiluvchi birliklarning muayyan fan sohasiga doir tushunchani nomlash uchun mutaxassislar tomonidangina o'ylab topilmasligini, ba'zan ular xalq leksikasida mavjud birliklarni maxsuslashtirish vositasida hosil bo'lishi ham mumkinligini ko'rsatadi.

Irrigatsiya va melioratsiya sohasiga oid birikma shaklidagi terminlarning o'zi ham a'zolarining o'zaro taqozo qilishiga ko'ra muayyan turlarga ajraladi. Ba'zi terminlarni hosil qiluvchi a'zolar orasida mustahkam birikuv munosabati kuzatilsa, boshqalarida bunday birikuv nisbatan erkinroq ko'rinish olishi mumkin. Masalan, *lalmi* so'zi o'z mohiyatiga ko'ra *yer* so'zi bilan birikish imkoniyati nihoyatda yuqori. *Lalmi* so'zi talaffuz qilinganda o'zbek tilida muloqot qiluvchilarning ongida *yer* leksemasi paydo bo'ladi. Bu ikki so'z o'zbekcha matnlarda ko'p birikma hosil qilganligi uchun *lalmi* so'zining o'zi birikmaning o'rnida qo'llanadi. Tilshunos L.Blumfeld a'zolaridan biri boshqa katta birlik tarkibida butun birikma o'rnida qo'llanishi mumkin bo'lgan birikmalarni endotsentrik birikmalar safiga kiritadi[8]. Umuman, xorij tilshunosligida bunday tipdagi birikuvlar uzoq davrlardan buyon tadqiq qilinadi. Bir-birini taqozo qiluvchi a'zolaridan iborat birikmali terminlar irrigatsiya va melioratsiya sohasida ham ko'plab uchraydi. Shunday birikmalar safiga *sizot suvlar*,

magistral kanal, ko'llatib sug'ormoq, organik moddalar kabilarni kiritish mumkin. Sanalgan birikmali terminlardan *magistral kanal* birikmasida har ikki a'zo bir-birini taqozo qilsa, *sizot suvlar, ko'llatib sug'orish, organik moddalar* kabilarda so'zlardan biri boshqasini taqozo qiladi. Ta'kidlash lozimki, bir-birini taqozo qiluvchi a'zolaridan tashkil topgan terminlar nominativ yaxlitlikka ega bo'lganligi tufayli qo'shma so'zlarga aylanish potentsialiga ega. Umumtil birliklaridagi bunday birikmalarda esa iboraga aylanish potentsiali mavjud.

Birikma shaklidagi terminlarning bir guruhi, ta'kidlanganidek, a'zolar orasidagi erkin birikuv asosida shakllangan. Bunday birikmalardagi erkinlik a'zolaridan birini almashtirish mumkinligini anglatadi. Shunday bo'lsa-da, terminologik xususiyatlar ularning yaxlit nominativ ma'no ifodalashini ta'minlaydi. A'zolari bir-birini taqozo qilmaydigan birliklardan tuzilgan birikmali terminlar qatoriga *kanal qazuvchi, ko'tarma to'g'on, tashlandiq yerlar* kabilarni kiritish mumkin. Chunki bunday birikmalar tarkibidagi har bir so'zni almashtirsa bo'ladi. Ulardan biri aytilganda boshqasi xayolga kelmaydi. Birikmali terminlar, ular qanday shaklda bo'lmasin, muayyan fan sohasiga doir ilmiy tushunchalarni aniq, mantiqiy tarzda yetkazib berish uchun nihoyatda qulay. U termin ifodalayotgan narsa haqida to'liq tasavvur hosil qilish imkonini beradi. Izohli lug'atlarda birikmali terminlar ko'proq lug'at maqolalarining ichida keltirilganligi ularning shakliy xususiyatlari, bosh so'zning tanlanish talablari bilan bog'liq.

Xulosa va takliflar. Irrigatsiya va melioratsiya sohasiga oid terminlarni struktur jihatdan tahlil qilish an'anaviy tarzda amalga oshirilishi lozim. Umumtil birliklarining struktur tasnifida uchraydigan takroriy va qisqartama birliklarga biz izohli lug'atlarda berilgan irrigatsiya va melioratsiya sohasiga doir terminlar tahlili davomida duch kelmadik. So'z shaklidagi terminlarni sodda va murakkabga, sodda terminlarning o'zini tub va yasamaga, murakkab terminlarni esa qo'shma va juft terminlarga ajratdik. Birikma shaklidagi terminlarni esa ikki, uch uzvli terminlarga ajratish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Xamdamova O., Husaynova M. Ilmiy uslubning leksik-grammatik xususiyatlari // Innovative academy, yosh olimlarning ilmiy-amaliy konferensiyasi. in-academy.uz/index.php/yo – B.140-142.
2. Mahkamov N., Ermatov I. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent: O'zME, 2013. – 144 b.
3. Ўзбек тилининг изоҳли луғати, 5 жилдлик. 3-жилд. – Тошкент: ЎзМЭ, 2007. – 688 б.
4. O'zbek tilining izohli lug'ati: 6 jildlik, 2-jild. – Toshkent: G'afur G'ulom, 2022. – 1036 b.
5. Ermatov I. Terminologiyada leksik-semantik hodisalar. – Toshkent: "Book trade 2022", 2023. – 120 b.
6. Omonova M. O'zbekcha-ruscha-inglizcha melioratsiyaga oid terminlarning izohli lug'ati. – Qarshi: Intellect, 2022. – 144 b.
7. O'zbek tilining izohli lug'ati: 6 jildlik, 1-jild. – Toshkent: G'afur G'ulom, 2022. – 964 b.
8. Блумфилд Л. Язык. – Москва: Прогресс, 1968. – 606 с.

UDC 8.81.81'22:347.78.034

THE SIGNIFICANCE OF ANTROPONYMS AND TOPONYMS IN UZBEK AND ENGLISH FAIRY TALES: A STUDY OF CINDERELLA, SNOW WHITE, RAPUNZEL, AND SUSANBIL

S.H. Akhmedova, Associate prof., Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Ertaklar asrlar davomida o'quvchilarni sehrlab, o'zlarining rivoyatlarida axloqiy saboqlar, sehrlil elementlar va murakkab belgilarni birlashtirgan. Eng mashhur ertaklar orasida "Zolushka", "qor-oq" va "Rapunzel" bor, ularning har biri o'zlarining hikoyalariga sezilarli hissa qo'shadigan aniq nomlar va joylardan foydalanadi. Ushbu maqolada antroponimlar (shaxsiy ismlar) va toponimlar (joy nomlari) ushbu klassik ertaklarda, ular nafaqat rivoyatni yaxshilaydi, balki madaniy qadriyatlarini, xarakter xususiyatlarini va tematik elementlarni aks ettiradi, deb ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: ertaklar, shaxsiyat, antroponimlar, toponim, kontekst, ism, shaxsiy o'sish.

Аннотация. Волшебные сказки очаровывали читателей на протяжении веков, переплетая в своих повествованиях нравственные уроки, магические элементы и сложных персонажей. Среди наиболее известных сказок - "Золушка", "Белоснежка" и "Рапунцель", в каждой из которых используются конкретные имена и места, которые вносят значительный вклад в их повествование. В данной статье исследуется использование

антропонимов (личных имен) и топонимов (географических названий) в этих классических сказках, доказывается, что они не только дополняют повествование, но и отражают культурные ценности, черты характера и тематические элементы.

Ключевые слова: сказки, личность, антропонимы, топоним, контекст, имя, личностный рост.

Abstract. *Fairy tales have enchanted readers for centuries, weaving together moral lessons, magical elements, and complex characters within their narratives. Among the most notable fairy tales are "Cinderella," "Snow White," and "Rapunzel," each of which utilizes specific names and places that contribute significantly to their storytelling. This paper explores the usage of anthroponyms (personal names) and toponyms (place names) in these classic tales, arguing that they not only enhance the narrative but also reflect cultural values, character traits, and thematic elements.*

Key words: *fairy tales, personality, anthroponyms, toponym, context, name, personal growth.*

In fairy tales, anthroponyms serve as more than mere identifiers; they often encapsulate the essence of a character's personality and fate. For instance, the name "Cinderella" is derived from the French word "cendre," meaning ashes. This name reflects her humble beginnings and the mistreatment she endures, highlighting her resilience and inner strength. The contrast between her name and her eventual transformation into a princess underscores the theme of hope and redemption that permeates the tale.

Similarly, "Snow White" embodies purity and innocence through her name, which directly relates to her character's attributes. The use of "white" symbolizes not only her beauty but also her virtuous nature. The stark contrast between Snow White and her evil stepmother, who represents jealousy and vanity, is evident in their names. By contrasting these two women, the narrative emphasizes the moral dichotomy of good versus evil, a common theme in fairy tales.

In "Rapunzel," the protagonist's name is linked to the rapunzel plant, which signifies her connection to nature and fertility. Her long hair becomes a symbol of her beauty and entrapment, and the act of letting it down for the prince symbolizes her desire for freedom and love. The names assigned to these characters are instrumental in establishing their identities and the thematic undercurrents of the stories.

Toponyms play a crucial role in establishing the setting and context of fairy tales. The names of places in these stories often convey cultural significance and help to create a vivid backdrop for the narrative. In "Cinderella," the kingdom where the story takes place is often depicted as an idyllic realm, filled with opulence and grandeur. The setting reflects the social hierarchy of the time, where wealth and status dictate one's destiny. The palace symbolizes aspiration and the ultimate goal of the protagonist, while the cinders of her home represent her current plight.

In "Snow White," the forest serves as a critical toponym that symbolizes danger and transformation. It is within this enchanted forest that Snow White encounters both her allies and adversaries. The forest acts as a liminal space, a threshold between the safety of her home and the unknown challenges she faces. This duality is significant, as it reflects the journey of self-discovery and the trials one must endure to achieve personal growth.

"Rapunzel" is often set in a tower isolated from the outside world, which serves as a powerful metaphor for confinement and the struggle for autonomy. The tower not only represents Rapunzel's physical imprisonment but also symbolizes the societal constraints placed upon women. The name of the tower itself can evoke feelings of entrapment, while its isolation highlights the theme of seeking connection and freedom.

The utilization of anthroponyms and toponyms in these fairy tales also reflects broader cultural values and themes. The names chosen for characters often reflect societal expectations and the roles assigned to them. For example, the naming conventions in "Cinderella" and "Snow White" highlight traditional gender roles, where women are often defined by their relationships to others—be it as a daughter, a princess, or a wife. This delineation can serve as a critique of the lack of agency afforded to women in many societies, prompting readers to reflect on the nature of identity and empowerment.

Moreover, the geographical settings in these tales often draw from European landscapes, invoking a sense of nostalgia and familiarity for readers. The use of specific toponyms can evoke a sense of belonging and cultural heritage, reinforcing the moral lessons embedded within the stories. As these tales are passed down through generations, the names and places become part of a shared cultural narrative, enriching the reader's experience and understanding of the text.

Professor E.Begmatov found that the toponyms of the language so far, noting that the amount of vocabulary content is a rather significant asset Uzbek linguists Surkhandarya, Kashkadarya, Khorezm and Fergana regions that he managed to collect about 50 thousand toponyms from his territory writes. Toponyms people's past, experienced over the years preserving the socio-political life, the historical-linguistic wealth of the language the linguo-cultural is a unit. "Hydronym-any (natural and artificial) in water atomic horse of objects (oceanonym, pelagonym, limnonym, potamonym, gelonym) , the toponym type are lakes, seas, streams into the circle of Karayev hydronyms, included the names of streams, canals, tributaries, Straits, waterfalls. N.Okhunov described hydronyms as "water objects i.e. sea, lake, water, ditch, spring, the well is the Singari's noble horse".

Susambil is the name of the country, this toponym is from the difficulties of life in a fairy tale a country in which struggling helpless animal dream of going and living, a delightful holiday represented as land. Toponyms representing the name of the region: in folk tales, the name of the region is the city fairy tales can also be seen, which can be found in the name. An example of this is as the following fairy tale can be cited. *Namangan* is a province located in the north-west part of the republic, with its center named after it. *Panj* is an administrative unit of Khatlon province, Republic of Tajikistan the center was named Sarai Kamar, Buamanabad, Kirovabad.

According to experts, the study of toponyms in the language of fiction, one on the other hand, if it is significant for the toponymic field of linguistics, the second on the side, one of the most pressing issues in linguistics is the language of the work of art and a certain clarification of the writer's problem is indisputable.

In his monograph on the question of studying toponyms in works of art, Gurbanov noted that the importance of collecting and complex analysis of toponyms in the works of Pirimkul Kadyrov is important, such studies are important in determining the skill of a writer, in assigning a classification of place names, in highlighting the lexical-semantic, grammatical nature of toponyms in comparative study, it notes the relevance of place names in the construction of explanatory etymological vocabulary, in the study of etymology and language history in higher educational institutions. Onomastic units in works devoted to the term onomastics it can be met some ideas about terms related to art. Including R. Nuritdinova based on the aesthetic characteristics of Atal horses, the researcher of this issue says that there is an independent way of onomastics, and classifies the self-specific terms of this direction as follows:

1. Scientific approaches to the study of the artistic and methodological features of names, terms denoting methods: literary onomastics, literary-artistic onomastics, fiction onomastics, artistic onomastics, artistic language onomastics, onomastic Stylistics, epic onomastics.

2. Terms referring to the stylistic features of nouns: methodological features of proverbial nouns, style of anthroponyms, "talking names", methodological features of names, colloquial nicknames, "speaking" names, methodological names, methodological-poetic function of the name, poetical" beautiful" names, onomastics of works.

In fiction, toponyms are widely used in characterizing the speech of characters, generating intertextuality, and influencing the spatial individuality of an artistic text. Real toponyms are often used metaphorically in the artistic text to form the idea expressed in the text, as well as to express the artistic content serves to express in the way. The toponym Ichan Castle, is the "meaning" of the human spiritual world. The toponym Kaaba, is disconnected from the outside world in the sense of place, cases such as the use of the toponym Kamchatka „I n the ' meaning ' of a remote and most remote part of a place prove this. In the context of such toponyms „the place" is realized as an artistic form of a particular concept, without the knowledge while maintaining a node of meaning, and acquires the status of a toponym in an artistic text.

In fiction, toponyms exhibit a linguistic nature in relation to context. They are one of the linguistic tools that give scope to the possibilities of artistic expression, increase the aesthetic impact power of the text.

In relation to the field that studies the artistry of onomastic units, onomapoetics applies poetonymy to names applied with a certain artistic intention, as well as anthroponymy to names of person with a poetic load, toponymy terms to names of such characteristic place. Onomastic units in artistic text, mainly onomastic metaphor, allusive a noun performs the functions of an interrogative noun, and they may also represent a subjective assessment or come to be a text-forming tool.

REFERENCES:

1. Xudoynazarov I. Antroponimlarning til lugʻat tizimida oʻrni va ularning semantik-uslubiy xususiyatlari. Filol. fan. nomz....diss.-Toshkent, 1998
2. Sh.Yoqubov. Navoiy asarlari onomastikasi: Filol. fan. nomz....diss. avtoreferat -Toshkent, 1994.-b.8-18.
3. Akhmedova, S. (2021). Инглиз ва ўзбек халқ эртакларида куш кўринишидаги кўмакчилар. Журнал иностранных языков и лингвистики, 3(8).
4. Akhmedova, S. (2018). Integrating skills through task based teaching approach. Теория и практика современной науки, (5), 989-991.
5. Hikmatovna, A. S. (2023, January). Human helpers in english and uzbek fairytales. In Proceedings of International Conference on Educational Discoveries and Humanities (Vol. 2, No. 2, pp. 194-196).
6. Akhmedova, S. H. Characteristics of helpers in english and uzbek fairy tales. Тил, адабиёт, таржима, адабий танқидчилик халқаро илмий форуми: замонавий ёндашувлар ва истиқболлар, 657.
7. AKHMEDOVA, S. The particularity of interpretation of epic helper in the english and uzbek folklore. ЎЗМУ хабарлари

UO'K 81'373

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA PERIFRAZALARNING LINGVOPRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Sh.P.Allayorova, o'qituvchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida perifrazalarning lingvopragmatik xususiyatlari har tomonlama o'rganiladi. Perifraza — biror narsa yoki hodisani boshqa soʻzlar yoki iboralar yordamida bevosita aytmasdan ifodalash usuli boʻlib, turli uslubiy va pragmatik maqsadlarda qoʻllaniladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi ingliz va o'zbek tillarida perifrazalarning kommunikativ vazifalari, nutq jarayonidagi roli va madaniy kontekstda qanday qoʻllanilishini aniqlashdir. Tadqiqotda perifrazalarning turli kommunikativ maqsadlar uchun ishlatilishi, jumladan muloyimlik, bilvosita ifodalash, kinoya, hazil, ijtimoiy vaziyatga moslashish va madaniy qadriyatlarga moslashish kabilar tahlil qilinadi.

Kalit soʻzlar: Perifraza, lingvopragmatika, funksional stilistika, Ingliz tili, O'zbek tili, kommunikativ vazifa, nutq konteksti, madaniy kontekst, muloyimlik, bilvosita pragmatik konnotatsiya, uslubiy xususiyatlar

Аннотация. В данной статье всесторонне изучаются лингвопрагматические особенности перифразов в английском и узбекском языках. Перифраз – это способ выразить что-то или событие с помощью других слов или словосочетаний, не произнося этого напрямую, и используется в различных стилистических и прагматических целях. Основная цель исследования – определить коммуникативные функции перифразов на английском и узбекском языках, их роль в речевом процессе и то, как они используются в культурном контексте. В исследовании анализируется использование перифраз для различных коммуникативных целей, включая вежливость, косвенность, иронию, юмор, адаптацию к социальным ситуациям и адаптацию к культурным ценностям.

Ключевые слова: Перифраз, лингвопрагматика, функциональная стилстика, английский язык, узбекский язык, коммуникативная задача, речевой контекст, культурный контекст, вежливость, косвенная прагматическая коннотация, стилистические особенности.

Abstract. In this article, the linguo-pragmatic features of periphrases in English and Uzbek are comprehensively studied. Periphrasis is a method of expressing something or an event using other words or phrases without saying it directly, and is used for various stylistic and pragmatic purposes.

The main goal of the research is to determine the communicative functions of periphrases in English and Uzbek languages, their role in the speech process and how they are used in the cultural context. The study analyzes the use of periphrases for various communicative purposes, including politeness, indirectness, irony, humor, adaptation to social situations, and adaptation to cultural values.

Key words: Periphrasis, linguo-pragmatics, functional stylistics, English language, Uzbek language, communicative task, speech context, cultural context, politeness, indirect pragmatic connotation, stylistic features

Kirish. Tilshunoslarga hamda xorijiy til o'qituvchilariga o'quvchilar va o'rganuvchilar til o'rganish jarayonida duch keladigan muommolarni yechimni topish va unga samarali uslublar berish davlatimiz tomonidan yuklatilgan oliy vazifalaridan biridir [1].

Insonlar o'zaro muloqotda har doim ham bevosita ifoda shakllarini ishlatmaydilar; aksincha, ko'pincha fikrlarini bilvosita, noaniq yoki tazkirlil shaklda ifodalashadi. Bunday usullardan biri — perifrazadir. Perifraza tilning boyligi va xilma-xilligini namoyon qiluvchi, ifoda vositalarining keng imkoniyatlarini ochib beruvchi muhim til birliklaridan biridir. Ingliz va o'zbek tillarida perifrazalar ko'pincha nutqning ma'no va uslubiy ko'lamini oshirish, tinglovchi yoki o'quvchiga alohida ta'sir ko'rsatish va nutq madaniyatini namoyish etish uchun ishlatiladi.

Perifrazalarning lingvopragmatik tahlili tillarning ichki imkoniyatlarini va madaniy xususiyatlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Lingvopragmatika nutqning kommunikativ maqsadlari va uning pragmatik samarasini o'rganadi, bu esa til birliklarining qanday maqsadlarda va qanday vaziyatlarda ishlatilishini anglashga yordam beradi. Ingliz va o'zbek tillarida perifrazalarning lingvopragmatik xususiyatlarini o'rganish orqali ushbu tillardagi perifrazalarning qanday o'xshash va farqli jihatlari mavjudligini aniqlash, shuningdek, ularning madaniy kontekstda qanday ahamiyat kasb etishini aniqlash mumkin [2].

Tadqiqot materiallari va uslublari: Bugungi kunda zamonaviy tilshunoslikka doir tadqiqotlarda e'tirof etilishicha, kuzatuv markazida doimo inson, lisoniy shaxs turadi, til esa uning muhim tavsifi hisoblanadi. Til o'z navbatida faoliyat tushunchasi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ularni bir-biridan ajratib bo'lmaydi. Shu ma'noda tilga tilshunoslikning zamonaviy yo'nalishlaridan bo'lgan pragmalingvistikaning asosida yotuvchi faoliyat sifatida qaraladi. Pragmatika aslida falsafiy tushuncha bo'lib, yunoncha «ish», «faoliyat» ma'nolarini bildiradi, shuningdek, uning lug'aviy ma'nosi amaliy ish mazmuni bilan aniqlanadi. Demak, fan sifatida pragmatikaning mundarijasini til belgilarining funksional jihatdan nutqning u yoki bu ko'rinishida qo'llanishi tashkil etadi. Uning mazmuni esa kommunikatsiya jarayonida fikrifodalash va uni anglash, tushunish mezonlariga muvofiq tarzda namoyon bo'lishidir.

Ingliz va o'zbek tillarida perifrazalarning lingvopragmatik tadqiqi bu ikki tilning o'ziga xosliklarini chuqurroq anglash va ularni lingvistik va kommunikativ nuqtai nazardan tahlil qilish imkonini beradi. Bunday tadqiq tilning turli kontekstlarda qanday ishlatilishini, uning ma'no darajasidagi o'zgarishlarini va bu o'zgarishlarning kommunikativ maqsadlari qanday ekanligini tushunish uchun juda muhimdir.

Lingvopragmatik tahlil — bu perifrazalarning tilga xos ma'nolarini, ularning turli kontekstlarda qanday ishlatilishini va qanday kommunikativ maqsadlar uchun ishlatilishini o'rganishdir. Ingliz va o'zbek tillarida perifrazalar turli maqsadlar uchun ishlatilishi mumkin va ularning qo'llanilishi tilda turli pragmatik vazifalarni bajaradi [3].

Lingvopragmatik tadqiq asosan quyidagi jihatlarni qamrab oladi:

- **Ma'no va konnotatsiyalar:** Perifrazalar ko'pincha asosiy ma'nodan tashqari qo'shimcha ma'nolar (konnotatsiyalar) bilan bog'liq bo'lib, bu ma'nolar madaniy, ijtimoiy va kontekstual jihatlarga qarab o'zgarishi mumkin.

- **Tilning stilistik va emotsional funksiyalari:** Perifrazalar stilistik effekt yaratish yoki hissiy ta'sirni kuchaytirish uchun ishlatilishi mumkin. Ular, shuningdek, muloyimlik, kinoya, hazil yoki ehtiyotkorlik kabi pragmatik strategiyalarni amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi.

- **Madaniy va ijtimoiy kontekst:** Til birliklari, jumladan perifrazalar, tilga xos madaniy va ijtimoiy kontekstlarni aks ettiradi va ular turli tillarda turlicha ishlatiladi.

Tadqiqotlar natijasi va uning muhokamasi: Perifrazalar tildagi bilvosita ifodalar bo'lib, ular asosiy ma'nodan tashqari turli konnotativ ma'nolarni ham ifodalaydi. O'zbek tilida perifrazalar xalqning tarixiy va madaniy qadriyatlarini aks ettiradi va turli kontekstlarda turli pragmatik maqsadlarda qo'llaniladi. O'zbek tilida perifrazalarning lingvopragmatik misollar:

"Oq yuvib, oq taragan" — bu perifraza ayolning o'z oilasiga sodiqligi va fidoyiligini ifodalash uchun ishlatiladi. Bu ifoda o'zbek madaniyatida ayollarni hurmat qilish va ularning oiladagi rolini qadrlashni ko'rsatadi. Lingvopragmatik jihatdan, bu perifraza ayolning xizmatlarini hurmat bilan eslash uchun ishlatiladi [4].

"Yer osti xazinalari" — bu perifraza tabiiy gaz va neft kabi yer osti boyliklarini ifodalash uchun ishlatiladi. Stilistik jihatdan bu ifoda yer osti resurslarining qimmatbaho va muhim ekanligini ta'kidlaydi. **"Yetti uxlab tushiga kirmagan"** — bu perifraza kutilmagan va ajablanarli vaziyatni ifodalash uchun ishlatiladi. Bu yerda lingvopragmatik ma'noda odamning umuman kutmagan holatda hayratlanishini yoki o'ylamagan bir narsani ko'rsatadi.

"Ko'k libosli bahor" — bu ifoda bahor faslini ifodalash uchun ishlatiladi va bahorning yangilanish, yashillik va hayot bilan bog'liq tasvirini keltirib chiqaradi. Bu yerda "ko'k libosli" tasviri bahorning tabiiy go'zalligini va yangilikni aks ettiradi.

"Xazonrezgi" — kuz faslini ifodalash uchun ishlatiladigan perifraza. Bu yerda "xazon" so'zi tushayotgan barglarni anglatadi, va bu tasvir kuzning o'ziga xos tasviriylilik bilan ko'rsatilishini ta'minlaydi.

Perifrazalar ingliz tilida ko'pincha bilvosita ifodalanish, muloyimlik, kinoya, hazil, yoki ma'lum bir ijtimoiy yoki madaniy ma'noni ifodalash uchun ishlatiladi. Ingliz tilida perifrazalarning lingvopragmatik misollar:

"Passed away" — bu perifraza "died" (vafot etdi) so'zi o'rnida ishlatiladi. Lingvopragmatik nuqtai nazardan, "passed away" so'zini qo'llash o'lim haqida muloyimlik bilan gapirishni ta'minlaydi va bu mavzuni yumshatib beradi [5].

"The Big Apple" — bu perifraza Nyu-York shahrini ifodalash uchun ishlatiladi. "The Big Apple" madaniy va emotsional jihatdan Nyu-Yorkning mashhurli va diqqatga sazovorligini ta'kidlaydi va shaharni ramziy ma'noda ko'rsatadi [6].

"The Land of Nod" — bu ifoda "sleep" (uyqu) ni bildiradi. Stilistik jihatdan bu perifraza tasviriylilik qo'shib, uyquni romantik va quvnoq tarzda tasvirlaydi.

"Kick the bucket" — bu perifraza "die" (o'lish) ma'nosini bildiradi, lekin kinoyaviy ma'noda ishlatiladi. Lingvopragmatik jihatdan bu ifoda o'lim haqida kinoyali tarzda gapirishni ta'minlaydi, odatda hazil yoki kuchli emotsional reaksiyalarni keltirib chiqarish uchun ishlatiladi [7].

"The Windy City" — bu perifraza Chikago shahrini ifodalash uchun ishlatiladi. Madaniy va ijtimoiy kontekstda bu ifoda Chikagoni uning ob-havo sharoitlari va shaharning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'laydi [8].

Xulosa. Har ikki tilda ham perifrazalar tilning boyligini va ifodalilik darajasini oshiradi, shuningdek, ular konnotativ ma'nolarni va madaniy xosliklarni aks ettiradi. Bu til birliklari orqali muloqot jarayonida so'zlovchilar o'z fikrlarini aniqroq ifodalashlari va madaniy tushunchalarni yaxshiroq uzatishlari mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 11 avgustdagi 610-son "Ta'lim muassasalarida chet tillarni o'qitishning sifatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori
2. Ashurova D.U., Galiyeva M.R. Stylistics of literary text. - T.: Turon-Iqbol, 2016.- p.235.
3. Alcaraz, E. (1996). Translation and pragmatics. R. Alvarez and M. C. A. Vidal (eds). Translation, Power, Subversion. Clevedon: Multilingual Matters, 99-115.
4. Galperin I. R. Stylistics. – M.: Higher school, 1981.-p.169.
5. Graddol, David. 1997. The Future of English? London: British Council.
6. Grehneva. L. V. Objects of Periphrasis in A. Zabolotsky's Poetry. – M.: GIS, 2010.-p.504.
7. James Stuart Olson. Historical Dictionary of The 50s. – Washington: Greenwood Publishing Group, 2000. p.267.
8. Nurmonov A. Hakimov M. Lingvistik pragmatikaning nazariy shakllanishi. O'zbek tili va adabiyoti. 2001
9. Nurmonov N. A. O'zbek tilining paralingvistik vositalari. Andijon 1980.
10. Sh.Safarov. "Pragmakingvistika" Monografiya. Toshkent.2008 y.
11. Yuldashev N. Paralingvistika. Nukus 2011.

UO'K 808.5

“OILA” KONSEPTI DOIRASIGA KIRUVCHI MAQOLLARNING KOGNITIV TAHLILI**O.N.Anorqulova, dots., O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti, Toshkent**

Annotatsiya. Ushbu maqolada folklore va uning tarkibiga kiruvchi maqol tushunchasi, ular orasida oilani aks ettiruvchi maqollarning ayrim lisoniy-kognitiv jihatlari tahlilga tortilgan. Maqollar insoniyatning azaliy qadriyatlarini qamrab oluvchi va ularni kelajakka yetkazib beruvchi muhim vositalarda sanaladi. Shu sababdan ham oila hamda oilaviy munosabatlarning xalqona talqini aynan ularda saqlangan bo'ladi.

Kalit so'zlar: folklore, maqol, konsept, oila, ota, qarindosh-urug', o'gaylik.

Аннотация. В данной статье проводится анализ понятия фольклора и входящих в него пословиц, среди которых выделяются некоторые лингвокогнитивные аспекты пословиц, отражающие семью. Пословицы перечислены в важных инструментах, которые охватывают древние ценности человечества и переносят их в будущее. По этой причине именно в них будет сохраняться народное толкование семьи и семейных отношений.

Ключевые слова: фольклор, пословица, понятие, семья, отец, родственник, отчим.

Abstract. In this article, folklore and the concept of a proverb that is part of it, among which some linguistic-cognitive aspects of Proverbs that reflect the family are subject to analysis. Proverbs are counted in important tools that cover the long-standing values of mankind and deliver them to the future. For this reason, it is in them that the folk interpretation of family and family relations will be preserved.

Keywords: folklore, proverb, concept, family, father, kin-seed, let's go.

Folklorshunos olimlar maqollar va matallarni o'rganuvchi sohani paremiologiya deb atashadi. Paremiya – yunoncha chuqur ma'noli gap, hikmatli so'z, ibora, maqol, matal ma'nosini beradi.

Maqollarning janr xususiyatlari quyidagilardan iborat: 1)maqollarning hajmi qisqa va cheklangan; 2)maqollar mazmunan serko'lam va chuqur ma'noni ifodalaydi; 3)xalq maqollari shaklan she'riy va nasriy bo'ladi. Ammo nasriy maqollar ham she'riy misralarni eslatadi. Masalan: Ko'za kunda emas, kunida sinadi.;3)maqollarda hayotiy voqea-hodisa haqida qat'iy hukm ifodalanadi. Bu hukm musbat yoki manfiy mazmunda aks etadi; 4)maqol shaxs hayotidagi xususiy vaziyatni xalq, omma, hayot nuqtayi nazardan umumlashtiradi; 5) maqol matni tilshunoslikda shaxsi umumlashgan gap hisoblanadi.[1]

Ma'lumki, oilaga doir tushunchalarning o'ziga xosligini ta'minlashda ishtirok etadigan birliklarda milliy xususiyatlar ham o'z aksini topadi. Bu ayniqsa, xalq og'zaki ijodi namunalarida ham mentalitet ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. Mentalitet ijtimoiy hodisa sifatida xalqimiz hayotining hamma sohalari qatori tilshunoslikda ham lisoniy birliklar vositasida aks etadi. Mentalitetning eng keng tarqalgan turlaridan biri bo'lgan milliy mentalitet milliy alohidalik, milliy kolorit kabi mentallikning tilda aks etishiga xos turli shakllarini o'z ichiga oladi. Hozirgi kunga kelib dunyo tilshunosligi namoyandalarining e'tibori til va etnos munosabatidagi muammolarga qaratilgandir. Mentalitet milliy ramzlar, milliy qadriyatlar, urf-odatlar kabilarni ifodalab, biror bir xalqning etnik o'ziga xosligini anglatuvchi va keng qo'llaniladigan tushuncha bo'lib bormoqda. Etnik umumiylik deb ma'lum bir hududda kishilar orasida iqtisodiy-ijtimoiy munosabatlarga bog'liq bo'lgan madaniy til umumiyligiga aytiladi [2, 351].

Umuman olganda, tilshunoslik sohasida o'zbek xalq maqollari ko'p ishlangan va bu borada salmoqli tadqiqot ishlari amalga oshirilgan.

Ma'lumki, maqol so'zi arab tilidan olingan bo'lib, “so'z” degan ma'noga ega. Uni “otalar so'zi” deb ham atashadi. O'zbek tilining izohli lug'atida keltirilishicha, MAQOL [a. - maqola, kichik asar; so'z, nutq]. Hayotiy tajriba asosida xalq tomonidan yaratilgan, odatda, pand-nasihat mazmuniga ega bo'lgan ixcham, obrazli, tugal ma'noli va hikmatli ibora (qarang: O'TIL, 2-tom).

Xullas, maqol janri kishilar nutqida deyarli har kun ishlatiladigan, nutqning ta'sirchanligini ta'minlovchi vositadir. Tadqiqotimizning yana bir qismini aynan shu janr orqali davom ettirishga qaror qildik va "oila" konseptiga doir maqollarni tahlilga tortdik. O'zbek xalq maqollarida ham ushbu terminga oid manbalar talaygina. Xalq donishmandligi, otalar so'zi hisoblanmish maqollarda ota qarindoshlik terminining xilma-xil ko'rinishlarini uchratamiz.

***"Bir tog'a yetti ota o'rniga o'tar"* yoki *"Otangni sog'insang, tog'angni ko'r"*.**

Tog'a inson uchun otadek aziz turadigan kishi sanaladi. Ayrim hudud urf-odatlariga ko'ra qiz farzand uzatilsa, uning yangi uyiga otasi emas, balki tog'asi xabar olgani boradi, ularga tinib-tinchib, o'zlarini, ro'zg'orlarini izga qo'yguncha har tomonlama yordam berib turadi, otadan so'ng tog'aga ta'zim qiladi, agar ota bo'lmasa, tog'adan rozi-rizolik so'raladi, tog'alar jiyanlari uchun mas'ul hisoblanadi. Aynan mana shunday holatlarga nisbatan yuqoridagi maqollar xalq orasida paydo bo'lgan bo'lsa ajab emas.

Hadisi sharifda ham ona obrazining otadan ustun qo'yilganligiga guvoh bo'lgan edik, ya'ni Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.) tomonidan uch marotaba onaga, so'ngra otaga yaxshilik qilish kerakligi uqtirilgan edi. Demak, shunday vaziyatlar bo'ladiki, otaning hurmati, haqi ba'zi o'rinlarda tog'a va onadan keyingi o'rinlarga qo'yiladi. Kishining otasi vafot etsa, tashlab ketsa yoki ota-ona ajrashgan holatlarda farzandlarning mas'uliyati tog'alar zimmasiga tushganligiga ham ko'plab guvoh bo'lamiz.

• *"Ustoz — otangdan ulug'".*

Bu maqolning *"Ustoz — otangdek ulug'"* kabi omonim varianti ham bor. Birinchi maqolda otaning mavqei ustozdan pastroqqa tushadi, ikkinchi variantda esa ustoz *-dek* o'xshatish-qiyoslash qo'shimchasi orqali otaga qiyoslanadi. Ikkinchi maqol ustozni otadan ulug' qo'ymaslik maqsadida ba'zi kishilar tomonidan o'zgartirilgan bo'lishi mumkin. Biroq xalq orasida, aksariyat hollarda, birinchi maqol iste'moli ko'proq. Bizningcha ham *"Ustoz — otangdan ulug'"*. Nega aynan ustoz, muallim emas, o'qituvchi yoki murabbiy emas? *"Ustoz"* atamasi keng va umumiy bo'lib, yuqoridagi barcha tushunchalarni o'zida qamrab oladi. *"O'zbek tilining izohli lug'ati"*da bu so'zning *muallim, o'rgatuvchi, usta, yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi, tarbiyalovchi, murabbiy, rahnamo, o'qituvchi, muallim* kabi ma'nolari keltirilgan. [O'TIL, 302]. Demak, ustoz insonga nafaqat ilm beradi, balki uni hayotga tayyorlaydi, yo'l-yo'riq ko'rsatadi, tarbiyani ta'lim bilan hamohanglikda o'rgatadi. Ehtimol, kishining ma'naviy barkamollikka erishishida ustozning roli kattaroq bo'lganligi uchun uni otadan balandroq deb ta'riflashgandir. Ularning har ikkalasi ham kishi hayotida muhim o'ringa ega. Otani qanday rozi qilish kerak bo'lsa, ustozni ham shunday rozi qilish kerak, negaki, dono xalqimiz bejizga *"Otaning duosidan ustozning faxri yaxshi"* deyishmagan.

Kishilar o'z nutqlarida *"Ustoz mehri — ota mehri"* degan yana bir maqolni ishlatishadi. Unda esa ustoz obrazi otaga qiyoslanadi. Otaning mehri qanchalik beqiyos bo'lsa, ustozning o'z shogirdiga bo'lgan mehri ham xuddi shunday, haqiqiy ustoz ilmi toliblariga ziyo ulashadi, qalb ko'zini ochadi, butun quvvatini sarflaydi, chin ma'noda mehr bog'laydi. Aynan shu sabab yuqoridagi kabi maqollar el orasida tez-tez takrorlanib turadi.

• *"Mehmon — otangdan ulug'".*

Xalq maqollari ichida mehmon otadan ustun qo'yilganiga duch kelamiz, uni ko'pchilik sal boshqacha talqin qilishadi. Ya'ni mehmon otadan-da yuksakka ko'tariladi. Aslida esa bu maqol uyga mehmon kelgan holatga nisbatan aytiladi. Xonadonga mehmon bo'lib kelgan kishilar, albatta, uyning to'riga o'tqiziladi. *"Ulug'"* so'zi uyning yuqorisida, to'rida o'tirishga nisbatan aytilgan, ota esa har doimgidek aziz, shunchaki bu yerda mezbondir. *"Ulug'"* so'zining ma'nosiga qaraydigan bo'lsak, o'zbek tilining izohli lug'atida *"Egallagan o'rni, hajmi g'oyat yirik, ulkan, buyuk, kuch-qudrat, imkoniyat, qadr-qimmat va shu kabilar jihatidan yuqori darajali, salmog'i, ko'lami, ahamiyati yuqori bo'lgan, muhim, o'z qobiliyati, xizmatlari bilan buyuk ishlarni amalga oshirgan va hurmat-e'tibor qozongan, rahbar, boshliq"* ma'nolarini anglatishi izohlangan [O'TIL, 4-tom, 282-bet].

O'zbek xalqi azaldan mehmonsevar va mehmondo'st xalqdir. Uyiga mehmon tashrif buyurganda kishilar o'zlarining mezbonlik vazifalarini bajaradilar, topgan noz-ne'matlari bilan dasturxonni to'ldiradilar va mehmonning hurmatini joyiga qo'yadilar, mehmonlar uyning to'riga, mezbonlar esa aksariyat holatlarda yoshidan qat'iy nazar to'rdan emas, xalq tili bilan aytganda,

poygakda o'tiradilar. Tahlillanayotgan maqolda ham aynan shu holatga nisbat mavjud. Xalqimizda "Mehmon – atoyi Xudo", "Mehmon kelsa eshikdan, rizqi kelar teshikdan" degan maqollarning shakllanganligi ham yuqoridagi fikrlarimizni yaqqol dalillaydi.

• **"O'gay ota non bermas, Non bersa ham jon bermas".**

Xalqimiz leksikasida "o'gay" degan tushuncha mavjud bo'lib, u oldingi er yoki xotindan bo'lgan farzandlar, hozirgi er yoki xotinga hamda ularning qarindoshlariga va hozirgi er yoki xotin, ularning qarindoshlari oldingi er yoki xotindan bo'lgan bolalarga nisbatan ishlatiladigan birlik sanaladi. [O'TIL, 5-jild, 138-bet].

Yuqorida keltirilgan maqol orqali avvalgi misollarda berilgan ta'riflar butunlay teskari tasvirlangan deyish mumkin. Chunki bunda ota so'zi o'gay leksemasi bilan birikma sifatida kelmoqda. Buning natijasida ota atamasi o'zida qamrab oluvchi barcha ijobiy tamoyillar salbiy tushunchalarga aylanib qoldi. Farzandi uchun oy, quyosh, pir darajasida bo'lgan ota o'gay so'zi bilan birikib, begona farzandlarga, hatto o'gay bolalarini non berib boqsa ham jon bermasligi, orada begonalik hissining mavjudligi maqolda o'z ifodasini topgan. Biroq bu bilan o'gay otani butunlay salbiy xarakter bilan baholab qo'yish noto'g'ri. Quyidagi maqol esa o'gay otaning ham o'z ichki kechinmalarini ochib berishi mumkin: "O'gay ota o'kirar, Yuragidan bo'kirar". Bizningcha, bu maqolda aks etgan mazmunni izohlashga ortiqcha hojat yo'q.

Farzandlar tomonidan o'gaylik holatiga qarata aytilgan maqollar ham mavjud bo'lib, unda o'gay so'zi o'rniga "otasi boshqa" jumlasini ishlatilgan: "Otadoshim, otga min, Otasi boshqa, otdan tush". Bu yerda otasi bir jigarlar orasidagi holat "otadosh" so'zi bilan atalgan. Bugungi kunda bu so'z iste'molda keng qo'llaniladigan, rus tilidan o'zlashgan "rodnoy" (onalik) so'ziga almashib qolgan. Sababi, hozirda bir ota-onaning farzandimiz yoki haqiqiy aka-uka, opa-singilmiz deyish o'rniga "rodnoy" miz deb qo'yiladi, xolos.

Xuddi shu mazmunga mos keladigan yana bir maqolga e'tibor qarataylik: "Tol yog'och madang bo'lmas, begona dadang bo'lmas". Bu maqolda qo'llangan "madang" so'zi eshik zulfiniga tiqib qo'yiladigan katta yog'och, "kalit" ma'nosini anglatadi. U har qanday daraxtdan ham yasalavermaydi, faqatgina tut, qayrag'och kabi qattiq yog'ochlardan tayyorlanadi. Balki ushbu maqolda har qanday kishi ham farzandlar uchun haqiqiy ma'nodagi ota bo'la olmasligi, mehr bera olmasligi aynan tol yog'ochning madang bo'la olmasligiga qiyoslangandir. Ushbu maqolda ota so'zining shevalardagi *dada* varianti qo'llangan.

Xullas, xalq maqollarida bunday maqollar juda ko'p. ular qadimdan insonlarning o'zaro oilaviy munosabatlari qanday bo'lganini yaqqol ifodalab beradi. Shu sabab xalq maqollari tahliliga doir ishlarning ko'payishi aksiologik qadriyatlarni qayta tillash yoki ulardan xabardor bo'lish imkonini yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. http://turizm.kasaba.uz/uz/uzbek_legends_and_mythes/maqollar
2. Арутюнов О.А., Чебоксаров Н.Н. Передача информация как механизм существования этносоциальных и биологических групп человечества. // Расы и народы. Вып. 2. – М.: Наука, 1972. – 351 с.
3. Safarova Z. Ingliz va o'zbek maqollarida "yetim" va "yetimlik" tushunchalari talqini. «O'zbek tilini dunyo miqyosida keng targ'ib qilish bo'yicha hamkorlik istiqbollari»: xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari / Mas'ul muharrir – Sh. Sirojiddinov. – T.: 2020. – 337-340-betlar.
4. Рахматова М.М. Инглиз, ўзбек ва тожик миллий маданиятида "гўзаллик" концептининг лисоний хусусиятлари. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати.-Бухоро. 2019. – 13-бет.

UO'K 81'272

**INGLIZ TILIDA SO'ZLASHUVCHI XALQLARDA NISHONLANADIGAN
BAYRAMLAR, ULARGA OID LEKSIK BIRLIKLAR HAMDA ULARNING
IFODALANISHI**

F.B.Aslonov, o'qituvchi, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. Mazkur maqola ingliz tilida so'zlashuvchi xalqlarning bayramlari, ularning nishonlanish tarixi hamda bugungi kundagi ko'rinishlari, bundan tashqari ushbu bayramlarga doir leksik birliklarning izohida va tahliliga bag'ishlanadi.

Kalit so'zlar: Tirilish, bayram, Pasxa yakshanbasi, Rojdestvo arafasi, hosil, qovoqli pirog, qora juma chegirmasi.

Аннотация. Данная статья посвящена праздникам англоязычных народов, истории их празднования и современным проявлениям, а также объяснению и анализу лексических единиц, связанных с этими праздниками.

Ключевые слова: Воскресение, празднование, пасхальное воскресенье, Рождественский сочельник, урожай, тыквенный пирог, распродажи в Черную пятницу

Abstract. This article is devoted to the holidays of the English-speaking countries, the history of their celebration and their present-day manifestations, as well as the explanation and analysis of the lexical units related to these holidays.

Key words: Resurrection, celebration, Easter Sunday, Christmas Eve, Harvest, Pumpkin Pie, Black Friday Sales.

Kirish. Ingliz tilida so'zlashadigan xalqlarda ham xuddi boshqa xuddi boshqa xalqlarda bo'lgani kabi bayramlar turli-tumandir. Bundan kelib chiqadiki ushbu har bir bayram o'ziga xos bo'lgan leksik birliklarga egadirlar. Ayni o'sha birliklar u yoki bu bayramning asosini tashkil qiladi, mohiyatini ochib beradi va aynan o'sha mohiyatni boshqalarga yetkazishda asosiy vosita bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Barchamizga ma'lumki dunyoviy bayramlar singari diniy bayramlar ham hayotimizda katta o'rin tutadi. Shunday bayramlardan biri bu *Easter* yani Pasxa bayramidir. Quyida ushbu bayram atrofidagi va ichidagi leksik birliklarni ko'rib chiqamiz.

Easter – is the name of possibly the most important Christian holiday. It commemorates (celebrates and honors) the resurrection (re-birth) of Jesus Christ. Christians believe that Jesus died and came back to life again, and this holiday is a celebration of that.

The date for Easter changes every year, but it's always on a Sunday in March or April. That day is called "Easter Sunday".

Pasxa – ehtimol, eng muhim nasroniylarning bayramidir. Bu Iso Masihning tirilishini (qayta tug'ilishini) eslaydi (nishonlaydi va sharaflaydi). Masihiylar Iso vafot etib, hayotga qaytgan deb ishonishadi va bu bayramni nishonlashadi. Pasxa kuni har yili o'zgarib turadi, lekin har doim mart yoki aprel oylarining yakshanba kuniga to'g'ri keladi. O'sha kun "*Pasxa yakshanbasi*" deb nomlangan.

Ushbu bayram to'g'risida xalq orasida quyidagi gap yuradi: "**Christmas is sometimes more popular, but if you ask Christians, they'll probably say that Easter is the most important holiday in Christianity.**" Yani, rojdestvo ba'zida mashhurroq bayram hisoblanishi mumkin, lekin agar siz nasroniylardan so'rasangiz, ular Pasxa nasroniylikning eng muhim bayrami deb atashadi.

Holy Week – That describes the week right before Easter Sunday. But the phrase "Holy Week" is not as common in English. It's more common in a religious context (like in a church). If you're talking about a break from school, it's probably more common to call that break "Easter week" or "Easter break" in English. Note that this may be different from "spring break," which is a week when students don't have classes. "Spring break" is often in March, also, and may end up including Easter, but the phrase isn't directly connected to religion.

Muqaddas hafta – bu *Pasxa yakshanbasidan* oldingi haftani tasvirlaydi. Ammo "*Muqaddas hafta*" iborasi ingliz tilida keng tarqalgan emas. Bu diniy kontekstda (cherkovdagi kabi) ko'proq uchraydi. Agar siz maktabdagi ta'til haqida gapiradigan bo'lsangiz, ehtimol bu tanaffusni "*Pasxa haftasi*" yoki "*Pasxa tanaffusi*" deb nomlanadi ingliz tilida. E'tibor bering, bu "*bahorgi ta'til*" dan farq qilishi mumkin, ya'ni o'quvchilar darslari bo'lmagan bir hafta. "*Bahorgi ta'til*" ko'pincha mart oyida bo'lib, Pasxani ham o'z ichiga olishi mumkin, ammo bu ibora to'g'ridan-to'g'ri din bilan bog'liq emas.

The Last Supper –this is an event that happened in the life of Jesus Christ. According to the story, the night before Jesus died, he ate together with his disciples (followers). That meal is now called "the Last Supper," and Christians commemorate it with a practice called "communion." In communion, Christians eat a piece of bread and drink a bit of wine. The bread and wine represent the body and blood of Jesus.

In Christian beliefs, the last supper happened on the Thursday before Easter. That day is also called Maundy Thursday, and some churches have special services or masses on that day.

Oxirgi kechki ovqat – bu Iso Masihning hayotida sodir bo'lgan voqea. Hikoyaga ko'ra, Iso vafot etishidan bir kun oldin u shogirdlari (izdoshlari) bilan birga ovqatlangan. Ushbu taom hozirda "Oxirgi kechki ovqat" deb nomlangan va masihiylar uni "umumiylilik" deb nomlangan marosim bilan nishonlashadi. Birgalikda nasroniylar bir parcha non yeyishadi va bir oz sharob ichishadi. Non va sharob Isoning tanasi va qonini anglatadi. Xristianlik e'tiqodida oxirgi kechki ovqat Pasxadan oldin payshanba kuni sodir bo'lgan. O'sha kun "Tepalikdagi payshanba" deb ham nomlanadi va ba'zi Cherkovlarda o'sha kuni maxsus xizmatlar tadbiq etiladi yoki odamlar jamoat bo'lib to'planishadi.

Resurrection – Finally, a happy word! “Resurrection” means “re-birth.” The connection to Easter is that Christians believe that after Jesus was crucified and dead, he was resurrected three days later on Easter Sunday. So basically, resurrection means bringing something dead back to life. This can also be used in a non-literal context. For example, if a music group becomes less popular over time but then they have a surprise hit song, you can say that the song “resurrected” the group’s popularity.

Tirilish – nihoyat, pozitiv ma'nodagi so'z! "tirilish" "qayta tug'ilish" degan ma'nolarni anglatadi. Pasxa bilan bog'liqlik shundan iboratki, nasroniylar Iso xochga mixlanib o'ldirilganidan keyin, uch kundan keyin Pasxa yakshanbasi kuni tirilgan deb ishonishadi. Demak, asosan tirilish, o'lik jismni hayotga qaytarishni anglatadi. Bu so'zma-so'z bo'lmagan kontekstda ham ishlatilishi mumkin. Misol uchun, agar vaqt o'tishi bilan biror bir musiqiy guruh kamroq mashhur bo'lib qolsa, lekin keyinchalik ularda kutilmaganda yaxshi asarlarlar yaratilsa, siz ushbu asar guruhning mashhurligini "tiriltirdi" deb ayta olasiz.

Endi esa butun Xristian dunyosida keng nishonlanadigan, ham diniy va ham dunyoviy bayram bo'lmish *Christmas* ya'ni *Rojdestvo* bayrami xaqida so'z yuritamiz. Ayni shu sabab o'laroq leksik birliklar ham o'ziga xos va boshqa bayramlarga qaraganda ko'proq leksikonda uchraydi.

Candle – a piece of wax having a wick in the middle. Sham – o'rtasida fitil bo'lgan mum parchasi. Odatda *Rojdestvo* stolida mavjud bo'ladigan detallardan biridir.

Candy – a sweet piece made of sugar. Shirinlik – shakardan tayyorlangan shirin bo'lak. Odatda ko'plab bayramlarda dasturxonning bir qismi bo'ladi.

Carol – a religious and happy song especially sings on Christmas. Kerol – diniy qo'shiqdir va u baxtni madh etadi, ayniqsa, *Rojdestvo* kuni kuylanadi.

Chimney – a hollow structure or passage through which smoke and gases pass from inside of a building. Mo'ri– bino ichidan tutun va gazlar o'tadigan ichi bo'sh qurilish yoki o'tish joyi. Qanday qilib ushbu so'zning aloqasi bor bo'lishi mumkin *Rojdestvo* bayramiga. Sababi shundaki, Xristianlar e'tiqodi bo'yicha aynan o'sha joydan Santa chiqib keladi deb hisoblashadi.

Christmas Cards – these are the decorated card given at Christmas to exchange good wishes. *Rojdestvo* kartalari – bu *Rojdestvo*da yaxshi tilaklar bilan almashish uchun beriladigan bezatilgan kartochkalar hisoblanadi. Bayram ishtirokchilari shu orqali bir-birlariga ezgu tilaklarini o'ziga xos tarzda yetkazishadi.

Christmas Eve – the day or evening before Christmas, December 24 is Christmas eve. *Rojdestvo* arafasi – *Rojdestvo* bayramidan bir kun oldin yoki kechqurun, ya'ni 24 dekabr *Rojdestvo* arafasi kuni xisoblanadi.

Christmas Ornaments – Various items used for Christmas tree or home Decoration are ornaments. There can be baubles, lights, ribbons and others. *Rojdestvo* bezaklari – *Rojdestvo* daraxti yoki uyni bezatish uchun ishlatiladigan turli xil buyumlar va bezaklardir. Har xil kichiq bezaklar, chiroqlar, lentalar va boshqalar bo'lishi mumkin.

Christmas Pudding – a steaming sweet food or pudding containing various items like dried fruits, spices, and served after a meal at Christmas. *Rojdestvo* desserti - quritilgan mevalar, ziravorlar va shu kabi turli xil narsalarni o'z ichiga olgan va *Rojdestvo* taomidan keyin dasturxonga tortiladigan bo'g'li taom yoki dessert.

Eggnog – a drink made from eggs, milk, sugar and generally mixed with an alcoholic drink like rum, brandy and others. Ichimlik –tuxum, sut, shakardan tayyorlangan va odatda rom, konyak va shu kabi boshqa alkogolli ichimliklar bilan aralashtirilgan ichimlik.

Gingerbread House – a house with lots of Christmas lights, capable enough to light up the complete neighborhood. Gingerbread uyi – Rojdestvo chiroqlari ko'p bo'lgan, atrofni to'liq yoritishga qodir bo'lgan uy.

Navbatdagi so'z yuritadigan bayramimiz bu – Thanksgiving day – “*Shukronalik kuni*” bayrami bo'ladi va o'z navbatida ushbu bayramga doir bo'lgan leksik birlikni ko'rib chiqamiz.

Black Friday – you may have heard about this day, especially if you are inte-rested in shopping or discounts.

In the past - and still today - many people get two days off of work for Thanksgiving: Thursday and Friday. This effectively creates a “four-day weekend,” so many people travel or do fun things during the days after Thanksgiving. Also, the day or two after Thanksgiving gives people a good opportunity to do some Christmas shopping, since Christmas is generally about a month after Thanksgiving. However, many people had the same idea, so the day after Thanksgiving began to be called Black Friday because it was usually a chaotic, “dark” time to go shopping since many stores were completely full of people. In recent times, especially with the Internet, many stores have started having “Black Friday Sales.” Sometimes there are good deals, and sometimes people just think there will be good deals, so they go to a store to see. Either way, it is still generally one of the busiest shopping days of the year.

Qora juma – siz ushbu o'ziga xos bo'lgan kun haqida eshitgan bo'lishingiz mumkin, ayniqsa, xarid qilish yoki chegirmalarga qiziqsangiz. Ushbu bayram va unga doir bo'lgan an'analar paydo bo'libdiki, odamlar *Shukronalik kuni* bayramini nishonlash uchun ikki kunlik ishdan ozod qilinadilar: payshanba va juma kunlari. Bu samarali tarzda "to'rt kunlik dam olish kunini" yaratadi, shuning uchun ko'p odamlar Shukronalik kunidan keyingi kunlarda sayohat qilishadi yoki o'zlarini qiziqtirgan ishlar bilan band bo'lishadi. Shukronalik kunidan keyingi bir-ikki kun odamlarga Rojdestvo xaridlarini qilish uchun yaxshi imkoniyat yaratadi, chunki Rojdestvo bayrami shukronalik kunidan keyin taxminan bir oy o'tgach keladi. Mazkur bayramdan keyingi kun *Qora juma* deb nomlana boshlandi, chunki odatda do'konlarda odamlar to'la bo'lganligi sababli xarid qilish uchun tartibsiz bo'lgan, natijada odamlar juda ham barvaqt ya'ni "qorong'u" vaqtda borishga to'g'ri kelgan. So'nggi paytlarda, ayniqsa Internet orqali, ko'plab do'konlarda, savdo markazlarida "Qora juma savdolari" tashkil qilina boshlandi. Ba'zan yaxshi kelishuvlar bo'ladi, ba'zida odamlar shunchaki yaxshi kelishuvlar bo'ladi deb o'ylashadi, shuning uchun do'konga o'zlari tashrif buyurishni ma'qul ko'rishadi. Qay tarzda sodir bo'lmasin, bu odatda yilning eng qizg'in xarid qilish kunlaridan biri hisoblanadi.

Pumpkin Pie (and Whipped Cream) – you probably know what a pie is. It is a dessert like a cake, but thicker, flatter and moister. But you may not know what a pumpkin is. Pumpkin pie is the most popular Thanksgiving dessert.

Qovoqli pirog (va ko'pirtirilgan krem) –pirog nima ekanligini barcha bilsa kerak. Bu pirojnoe kabi shirin, ammo qalinroq, tekisroq va namroq bo'ladi. Ammo siz oshqovoq nima ekanligini bilmasligingiz mumkin. Qovoqli pirog - Shukronalik kuni uchun eng mashhur shirinlik.

Fall / Autumn – there are generally four seasons in the United States. Winter goes from December to March, spring goes from March to June, summer goes from June to September and fall goes from September to December. Fall is the sea-son when Thanksgiving takes place, so many people associate symbols of fall – like falling leaves, cooler weather and orange and brown colors – with Thanksgiving.

Kuz – Qo'shma Shtatlarda odatda to'rt fasl mavjud. Qish dekabrdan martgacha, bahor martdan iyungacha, yoz iyun-sentabr oylari, kuz sentabrdan dekabrgacha davom etadi. Kuz - bu Shukronalik kuni bo'lib o'tadigan fasl, shuning uchun ko'p odamlar kuzning ramzlarini, masalan, tushayotgan barglar, sovuq ob-havo va to'q sariq va jigarrang ranglarni aynan ushbu bayram bilan bog'laydilar.

Xulosa o'rinda shuni ta'kidlab o'tish joizki, har bir xalq, har bir millat boshqalardan o'ziga xos urf-odatlar, hayot tarzi hamda bayramlari bilan ajralib turadi. Shu o'rinda biz yuqorida ko'rib chiqqan

ayrim bayramlar ham ingliz tilida so'zlashuvchi xalqlarning asosan, diniy bayramlari hisoblanadi va tabiiyki ko'rib chiqilgan leksik birliklar ham aynan din, urf-odat va an'analarga aloqadordir. Bu kabi birliklarni o'rganish, ularning izohi bilan ishlash bizga bizning bayramlar bilan ularni o'ziga xos taqqoslash imkonini beradi hamda ularning o'xshash hamda farqli jihatlarini ko'rib chiqishda qo'l keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдуазизов А.А. О составных частях когнитивной лингвистики // Преподавание языка и литературы. – Т.: 2007.-№3. –Б.34
2. Абдуазизов А.А. Тилшунослик назариясига кириш. – Т.: Шарқ, 2010. –176 б.
3. Абу Наср Фаробий. Фозил одамлар шахри. – Тошкент. : А. Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993. –.... б.
4. Абду-р-рахман бин Ҳаммад ал-Умар. Религия истины (Ислам). Т.: Чулпан, 1992.
5. Антология концептов/ Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – М.: Гнозис, 2007. – 511 с.
6. Авесто. А. Маҳкам таржимаси . – Т. : Шарқ, 2001.
7. Аскольдов С.А. Концепт и слово/Русская словестность. От теории словестности к структуре текста. М.: Академия, 1997.
8. Айназаров Г.Б. Симметричные двухкомпонентные фразеологизмы в каракалпакском языке. Нукус.: 2000.
9. Azizov U. Two perspectives on linguistics in Uzbekistan: Implications for teaching, analysis and research. - Tashkent : www.journa.fledu.uz Ўзбекистонда хорижий тиллар. Илмий-методик электрон журнал, 2017 йил. - № 4.
10. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка. М.: «Флинта», «Наука», 2010

UO'K: 811.111

TILSHUNOSLIKDA BUXGALTERIYA HISOBI VA AUDIT TERMINLARINING ILMIY-NAZARIY QARASHLARI

D.M.Azimova, PhD, Namangan muhandislik-texnologiya instituti, Namangan

<https://orcid.org/0009-0003-7179-6202>

Annotatsiya. *Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillarida buxgalteriya hisobi va audit sohasiga oid terminlarning ilmiy-nazariy qarashlari, hamda sohaga kirib kelgan yangi terminlarning qo'llanilishlari xususida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *tilshunoslik, termin, buxgalteriya hisobi, leksik birliklar, atama.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются научно-теоретические взгляды на термины, относящиеся к сфере бухгалтерского учета и аудита на английском и узбекском языках, а также использование новых терминов, вошедших в эту сферу.*

Ключевые слова: *языкознание, термин, бухгалтерский учет, лексические единицы, термин.*

Abstract. *This article deals with the scientific and theoretical views of the terms related to the field of accounting and auditing in English and Uzbek, as well as the use of new terms that have entered the field.*

Key words: *linguistics, term, accounting, lexical units, term.*

Kirish. Tildagi yangilanishlar zamonaviy tilshunoslikning oldiga bir qator masalalarni ko'ndalang qo'yadi. Tilning sohaviy tagsistemesi o'z rivojlanishi va taraqqiyoti barobarida umumtil sistemasi tarkibiga singib ketib, uning ajralmas qismiga aylanib boradi. Ilmiy sohaviy tushunchalar o'z ifodasini so'zlar, so'z birikmalari, sintaktik konstruksiyalarda topishga intiladi, natijada terminlar yuzaga keladi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. So'nggi yillarda - termin o'zbek va jahon tilshunosligida eng muhim tadqiqot ob'ekti bo'lib kelmoqda. To'g'ri, termin tushunchasiga aniqlik kiritish muammosi bir necha avlod vakillari diqqat e'tiborida bo'lgan. Biroq shuni ta'kidlash joizki, bugungi ijtimoiy hayotdagi tub burilishlar: ilmfan rivoji, texnika taraqqiyoti, iqtisodiy islohotlar terminni tadqiq qilishni hamon taqozo etmoqda. O'z navbatida, V.M.Leychik ayni masala yuzasidan to'xtalib, shunday deydi: "Agar XX asr birinchi yarmida tilshunoslar terminni lug'at tarkibining uzoq bir periferiyasi sifatida qarashgan bo'lsa, bugungi kunda, ilmiytexnika inqilobini boshdan

kechirganimizdan keyin, unga munosabat keskin ravishda o'zgardi. Ayrim mutaxassislar hisob-kitobiga ko'ra rivojlanayotgan tillardagi yangi leksikaning 8090%ini terminlar va boshqa maxsus LB (leksik birlik)lar tashkil etishini inobatga olish kerak, zero ko'p olimlar tomonidan e'tirof etiladigan "til intellektuallashuvi" ma'lum darajada tilda maxsus leksikaning keng qo'llanishi bilan bog'liqdir".

Ingliz va o'zbek tillari ham V.M.Leychik nazarda tutgan rivojlanayotgan tillardan biridir. Ingliz va o'zbek tillari bugungi holatga kelgunga qadar uzoq tarixiy taraqqiyot yo'lini bosib o'tgan, turli yangilanishlar zamonida esa har jihatdan boyib, intellektuallashib bormoqda. Buning yaqqol dalili sifatida mamlakatning ichki imkoni natijasida chet eldagi iqtisodiy barqarorlik, buxgalteriya faoliyatining takomillashuvi va jamiyat hayotiga singib ketayotganligini, pirovardida, ingliz va o'zbek tillarining buxgalteriya xisobi va audit terminologiyasi shakllanganligini ko'rish mumkin. Bu jarayon har tomonlama quvonarli bo'lishiga qaramasdan, kishilar orasida terminlarning ma'nosini tushuna olmaslik holatlari kuzatiladi. Ijtimoiy hayotdagi muhit, milliy iqtisodiyotning rivojlanishi kabilar buxgalteriya hisobi va audit terminlarini bilish, anglash ehtiyojini yuzaga keltirmoqda. Til ham jamiyat bilan birgalikda davr ta'siri ostida bo'ladi, shu bois makon va zamondagi o'zgarishlar terminologiyani tinimsiz tadqiqot ob'ektiga aylantiradi va yuqorida dolzarbligi e'tirof etilgan buxgalteriya hisobi va audit singari sohalar kesimida o'rganishni taqozo etadi.

"Termin" lotincha "terminus" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "oxiri", "chegara", "tugash" degan ma'nolarni anglatadi. Shunga bog'liq holda V.N.Shevchuk terminni "so'z", A.A.Reformatskiy "bir ma'noli, aniq so'zlar", V.P.Danilenko «fan va sohalar distsiplinasining aniq definitsiyasi», B.N.Golovin "o'zida muayyan kasbiy tushunchalarni ifoda etuvchi so'z", deb ta'riflaydilar. V.M.Leychik terminni aniq va maxsus sohalar ilmida va faoliyatida umumiy, konkret yoki abstrakt tushunchalarni ifodalovchi birlik sifatida talqin etadi.

Ma'lumki, termin - ko'p aspektli birlik bo'lib, bir paytning o'zida bir nechta fanning ob'ekti bo'la oladi va har bir fan termin tushunchasiga o'ziga xos belgi va xususiyatlarni kiritishga urinadi. Jahon ilm-fanida buxgalteriya hisobi va audit terminologiyasi asosiy, muhim muammolardan biridir. Chunonchi, g'arb mamlakatlari tilshunosligida bu soha ilmiy va amaliy tadqiqotlar, sohaga doir lug'atlar, qo'llanmalarni nashr qilish ob'ekti sifatida gavydalanadi.

Buxgalteriya hisobi va audit, moliya, bank ishi, iqtisodiyot kabi sohalarga doir salmoqli ishlar Buyuk Britaniya va AQShning ta'lim muassasalarida ilg'or mutaxassislar tomonidan amalga oshirilgan. Buxgalteriya hisobi va audit sohasiga doir elektron va nashrdan chiqqan bir qancha terminologik lug'atlar yaratilgan.

Natijalar va muhokamalar. Izlanishlarimiz natijasida ma'lum bo'ldiki, birgina XXI asrning dastlabki o'n yilligining o'zidayoq rus tilshunosligida 40ga yaqin buxgalteriya hisobi va audit, bank, moliya, iqtisod kabi sohalar terminologiyalarini turli aspektlarda, xilma-xil jihatlariga ahamiyat qaratgan holda tadqiqotlar amalga oshirilganligini, shuningdek, mazkur sohalar terminologiyasi rus tili va boshqa tillar orasida qiyosiy aspektlarda o'rganilganligini ham kuzatish mumkin. Ushbu tadqiqotlarning o'ziga xos xususiyatlari va ahamiyatiga to'xtaladigan bo'lsak, garchi ular bitta soha terminologiyasini tadqiqot ob'ekti sifatida tanlagan bo'lsalar-da, mazkur dissertatsiyalar bir-biridan o'rganilgan davrlari jihatidan farqlanadi. Ko'rib chiqilgan ilmiy tadqiqotlarning aksariyat qismi sinxron planda amalga oshirilgan bo'lib, bir qancha diaxron planda ishlangan dissertatsiyalarni ham uchratish mumkin. Masalan, A.Sh.Davletukaevaning "Iqtisod terminologiyasi rivojlanishining diaxron aspekti" mavzuidagi nomzodlik dissertatsiyasida iqtisodiy terminlarning shakllanishi xususida to'xtalib o'tilgan. Olima o'z tadqiqotida "diaxronik daraxt" tushunchasini qo'llaydi.

Tilshunoslikda boshqa tillardan so'z o'zlashtirish jarayoni, leksik qatlamning barcha sathlarida bo'lgani kabi, terminologiyaning taraqqiyotida ham nihoyatda ahamiyatlidir. Biroq ushbu jarayonda ham ma'lum bir muammolarga duch kelinishi tabiiy. O.V.Dovbishning "Ingliz tili moliya terminologiyasi va uni rus tiliga tarjima qilish muammolari" mavzuidagi nomzodlik dissertatsiyasida shu kabi masalalar, jumladan, ingliz tilining moliya terminologiyasi va ushbu soha terminlarini rus tiliga tarjima qilishda uchraydigan muammolar xususida fikr yuritiladi hamda rus va ingliz tilida mavjud bo'lgan moliya terminlari semantik, semasiologik sathlarda qiyosiy aspektda tadqiq qilingan, ularning mazkur sathlar kesimidagi umumiy va farqli xususiyatlari bayon qilingan.

Jahon tilshunosligida buxgalteriya hisobi va audit, iqtisodiyot, bank terminologiyalari bo'yicha qiyosiy-tarixiy va tipologik aspektlarda ham bir qator tadqiqotlar amalga oshirilgan. Bunday tadqiqotlar sirasiga A.N.Zaripovning "Nemis, rus, tatar tillaridagi iqtisodiyot terminologiyasi" mavzuidagi nomzodlik dissertatsiyasini kiritish mumkin. Mazkur ishda qiyoslanuvchi tillarda terminni tadqiq qilish nazariyasi asoslari, iqtisodiyot terminologiyasining tadqiqot ob'ekti sifatida tanlangan tillardagi sifat va miqdor tarkibi bayon qilinadi. Shunga o'xshash aspektda olib borilgan tadqiqotlar qatoriga O.V.Baranning "Frantsuz va rus tillaridagi iqtisodiyot terminosistemalarini zamonaviy neologiya aspektida qiyosiy o'rganish" N.V.Gavrilovning "Frantsuz, ingliz va rus tillarida xalqaro iqtisodiyot amaliy terminologiyasi tezaurus aspektida" kabilarni ham kiritish mumkin.

Jahon tilshunosligida buxgalteriya hisobi va audit, iqtisodiyot, bank sohalari terminologiyasi bo'yicha ma'lum tillar doirasida amalga oshirilgan sof nazariy mazmunda tadqiqotlarni ham uchratish mumkin. Qolaversa, rus tilshunosligida buxgalteriya hisobi, iqtisodiyot terminologiyasining ma'lum bir tarmog'i bo'yicha yoki faqatgina ma'lum bir davr kesimida olib borilgan tadqiqotlar ham mavjud.

O'zbek tilshunosligida sohalar terminologiyasining jadal sur'atlarda tadqiq qilinganligini tilshunoslarimiz tomonidan pedagogika, polizchilik, kimyo, botanika, zargarlik, tibbiyot, kitobchilik, soliq, ekologiya kabi sohalar terminologiyasining o'rganilganligida ko'rishimiz mumkin. O'zbek tilshunoslari X.Jamolxonov, R.Doniyorov, D.X.Bozorova, A.I.Qosimov, A.Madvaliev, X.Dadabaev, I.Yo'ldoshevlar o'zbek tili terminologik tizimlarining til xususiyatlarini chuqur o'rganib, sohalar terminlarini tartibga solish masalalarini tadqiq qilganlar. Ammo terminologiya qanchalik o'rganilmasin, tadqiq qilinmasin, jamiyat faoliyati natijasida til sistemasida yangi-yangi sohalar va ularga mos ravishda sohaviy til birliklari yuzaga kelaveradi. Demak, terminshunoslik uchun hamisha yangi tadqiqot ob'ektlari shakllanib boraveradi. Mana shunday jarayon, ya'ni davlat va jamiyatdagi keskin o'zgarishlar, jadal taraqqiyot natijasida jamiyat hayotining ajralmas bir qismiga aylanib borayotgan buxgalteriya hisobi va audit terminlari ingliz va o'zbek tillarining lug'at tarkibidan tobora mustahkam o'rin egallab bormoqda.

Izlanishlar davomida ma'lum bo'lishicha, Alisher Navoiy milliy kutubxonasi fondida buxgalteriya hisobi va audit terminologiyasiga aloqador quyidagi lug'atlar mavjud. Tadqiqot davomida mana shu manbalardan olingan terminlar tahlili ko'rib chiqiladi.

Xulosa. Hulosa o'rnida shuni alohida ta'kidlab o'tish joizki, buxgalteriya hisobi terminologiyasi o'zbek tilida tizim sifatida ancha shakllanib bo'lgan, ammo mazkur terminologik tizim shu paytgacha qadar ingliz va o'zbek tilshunosligida monografik planda deyarli tadqiq qilinmagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Финансовый словарь. А. Благодаткин, Л. Лозовский, Б. Райзберг. – Москва : ИНФРА-М, 2006. – 480 с.
2. Экономическая Энциклопедия. – Москва, 1999. – 1055 с.
3. Эргашев Т. Иктисодий атамаларнинг ўзбекча-инглизча-русча луғати. – Тошкент: Шарк, 2001. – 63 б.
4. Дониёров Р. Ўзбек тили техник терминологиясининг айрим масалалари. – Тошкент, 1977. – 160 б.
5. Ташматов Ш.Х. Ўзбекистонда банк тизимининг шаклланиш ва ривожланиш тарихи: иктисод фан. док...дисс. – Тошкент, 2006. 288 б
6. Мароевич Е. Торгово-экономическая лексика в памятниках древней Руси XI–XVII вв.: дисс... канд.филол.наук. – Москва, 2004.
7. Довбыш О.В. Английская финансовая терминология и проблемы её перевода на русский язык: дисс... канд.филол.наук. – Москва, 2003.
8. Зарипова А. Н. Экономическая терминология в немецком, русском, татарском языках»: дисс... канд.филол.наук. – Казань, 2004.
9. Азимова, Д. М. (2017). Модели соотносительных рядов лексемой прилагательного в качестве постоянного члена. *Актуальные научные исследования в современном мире*, (4-2), 38-40.
10. Makhmudjanovna, A.D. (2023). The Role of Accounting and Auditing Terminology in the Language System.

XORAZM VILOYATIDAGI O'G'UZ SHEVALARI GASTRONOMIK LEKSIKASI- TADQIQOT OBYEKTI SIFATIDA

Sh.Y. Bobojanova, mustaqil izlanuvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada gastronomik leksikani o'rganish orqali Xorazmdagi o'g'uz jamoalarining til xususiyatlari, semantik assotsiatsiyalari va madaniy kontekstlari haqida tushunchalar va gastronomik leksikaga turli misollar berilgan

Kalit so'zlar: Gastronomik, leksika, semantik, kontekst, metod, termin, lingvistik analiz.

Аннотация. В данной статье посредством изучения гастрономической лексики мы получаем представление о языковых особенностях, смысловых ассоциациях и культурных контекстах огузских общин в Хорезме, а также различные примеры гастрономической лексики.

Ключевые слова: гастрономия, лексика, семантика, контекст, метод, термин, лингвистический анализ,

Abstract. in this article, through the study of the gastronomic lexicon, gain insights into the linguistic features, semantic associations, and cultural contexts of the Oghuz communities in Khorezm, and provide various examples of the gastronomic lexicon.

Key words: Gastronomic, lexicon, semantic, context, method, term, linguistic analysis.

O'zbekistonning Xorazm viloyati o'zining boy til xilma-xilligi bilan mashhur bo'lib, bu hududda turli turkiy shevalar yonma-yon yashaydi. Bular ichida mintaqaning o'g'uz turkiy qabilalari bilan tarixiy aloqalarini aks ettiruvchi o'g'uz shevalari muhim o'rin tutadi. Ushbu til xilma-xilligining cheklangan ilmiy e'tiborga sazovor bo'lgan jihatlaridan biri gastronomik leksika - an'anaviy oshxona va ovqatlanish amaliyoti bilan bog'liq lug'atdir. Ushbu tadqiqot Xorazmdagi o'g'uz shevalarining gastronomik leksikasini hujjatlashtirish va tahlil qilish, uning lisoniy va madaniy ahamiyatini o'rganishga qaratilgan.

Xorazm viloyati o'ziga xos pazandalik merosiga ega, an'anaviy taomlari va pishirish usullari avloddan avlodga o'tib kelmoqda. Bu hududda so'zlashuvchi o'g'uz lahjalari mintaqaning taom madaniyatini aks ettiruvchi ko'plab gastronomik terminologiyani saqlab qolgan bo'lishi mumkin. Bu leksikani o'rganish orqali biz Xorazmdagi o'g'uz jamoalarining til xususiyatlari, semantik assotsiatsiyalari va madaniy kontekstlari haqida tushunchaga ega bo'lishimiz mumkin.

Gastronomik leksikani o'rganish uchun quyidagi metodlardan foydalangan holda o'z bilimlarimizni oshiramiz

1. Xorazm viloyatidagi o'g'uz shevalarining gastronomik leksikasini hujjatlashtirish va tahlil qilish.

2. O'g'uz shevalarida oziq-ovqat bilan bog'liq terminologiyaning madaniy ahamiyatini o'rganish.

3. O'g'uz gastronomik leksikasini standart o'zbek va boshqa turkiy tillar bilan solishtirish.

4. Adabiyotlarni tekshirish

O'rta Osiyodagi o'g'uz shevalari bo'yicha ilgari olib borilgan tadqiqotlarda, birinchi navbatda, fonologik, morfologik va sintaktik xususiyatlarga e'tibor qaratilgan bo'lib, leksik sohaga, ayniqsa, gastronomik lug'atga cheklangan e'tibor berilgan. Tadqiqotchilar turli turkiy tillardagi taom madaniyatining etnolingvistik jihatlarini ham tadqiq qildilar, biroq xorazm o'g'uz lahjasini keng qamrovli o'rganish haligacha amalga oshirilmagan.

Ushbu tadqiqotda dala tadqiqoti, arxiv tahlili va lingvistik tahlil usullarining kombinatsiyasi qo'llaniladi. Ma'lumotlar Xorazm viloyatidagi o'g'uz lahjalarida so'zlashuvchilar, ayniqsa, an'anaviy pazandachilik terminologiyasini saqlab qolish ehtimoli ko'proq bo'lgan kekxa avlod vakillari bilan keng suhbatlar orqali to'planadi. Tarixiy hujjatlar, oshxona kitoblari va boshqa tegishli manbalar ham birlamchi ma'lumotlarni to'ldirish uchun tekshiriladi.

Yig'ilgan ma'lumotlar gastronomik leksikaning fonologik, morfologik va semantik xususiyatlariga e'tibor qaratgan holda batafsil lingvistik tahlildan o'tkaziladi. Bu noyob tovush

o'zgarishlarini, morfologik naqshlarni aniqlash va oziq-ovqat bilan bog'liq atamalarni semantik sohalarga ajratishni o'z ichiga oladi. O'g'uz gastronomik leksikasining madaniy ahamiyati ham o'rganilib, an'anaviy taomlar, pishirish usullari va boshqa pazandachilik amaliyotlari hujjatlashtiriladi.

5. Gastronomik leksikaning lingvistik tahlili

O'g'uz gastronomik leksikasini lingvistik tahlil qilish bir qancha muhim jihatlarni o'z ichiga oladi:

Fonologik xususiyatlar. Tadqiqotda o'g'uz shevalaridagi ovqat bilan bog'liq terminologiyani tavsiflovchi o'ziga xos tovush o'zgarishlari va fonologik qoliplar ko'rib chiqiladi. Bunda o'g'uz gastronomik leksikasini standart o'zbek va boshqa turkiy tillardan ajratib turuvchi unlilar uyg'unligi o'zgarishlari, undoshlarning o'zgarishi va boshqa fonologik jarayonlarni aniqlash kiradi.

Morfologik xususiyatlar. Tadqiqotda o'g'uz oshpazlik lug'atining morfologik tuzilmalari, jumladan, hosila va flektiv affikslarning qo'llanilishi tahlil qilinadi. Bu o'g'uz tilida so'zlashuvchilarning oziq-ovqatga oid yangi atamalarni shakllantirish va mavjudlarini til tizimiga moslashtirish usullarini yoritib beradi.

Semantik maydonlar. Gastronomik leksika semantik sohalarga, masalan, ingredientlar, pishirish usullari, idishlar va ovqat turlariga bo'linadi. Bu o'g'uzlarning oziq-ovqat lug'atidagi kontseptual tashkilot va birlashmalarni ochishga yordam beradi, shuningdek, har qanday noyob semantik sohalarni yoki maxsus terminologiyani aniqlashga yordam beradi.

6. Gastronomik leksikaning madaniy ahamiyati

Tadqiqot o'g'uz gastronomik leksikonining madaniy konteksti va ahamiyatini o'rganadi. Bu an'anaviy taomlar va ularning nomlarini hujjatlashtirishni, shuningdek pishirish usullari, mavsumiy va bayram taomlari va boshqa pazandalik amaliyotlari bilan bog'liq terminologiyani o'rganishni o'z ichiga oladi. Tadqiqot, shuningdek, o'g'uzlarning madaniy an'analari, marosimlari va ijtimoiy o'zaro munosabatlarida oziq-ovqat bilan bog'liq lug'atning rolini o'rganadi.

7. Qiyosiy tahlil. O'g'uz gastronomik leksikasi boshqa turkiy tillar qatori standart o'zbek oshpazlik lug'ati bilan ham solishtirilib, fors va arab tillari kabi o'xshashliklar, farqlar va mumkin bo'lgan til ta'sirini aniqlashga harakat qilinadi. Bu qiyosiy tahlil u qiladi

8. Ijtimoiy lingvistik jihatlar. Tadqiqot, shuningdek, o'g'uz gastronomik leksikasining ijtimoiy-lingvistik o'lchovlarini, jumladan, foydalanishdagi yosh va jins farqlari, shahar-qishloq farqlari va modernizatsiyaning an'anaviy pazandachilik terminologiyasini saqlashga ta'sirini o'rganadi. Bu o'g'uzlarning taom lug'atini shakllantiruvchi ijtimoiy va demografik omillarni chuqurroq tushunish imkonini beradi.

9. Leksikografik ta'sirlar. Ushbu tadqiqot natijalari o'g'uz lahjasini, xususan, uning gastronomik leksikasini hujjatlashtirish va saqlashga yordam beradi. Tadqiqotda nodir yoki yo'qolib borayotgan pazandachilik terminlarini o'g'uz shevasi lug'atlari va boshqa leksikografik manbalarga kiritish, bu til va madaniy merosni yo'qotmaslik bo'yicha tavsiyalar beriladi.

10. Xulosa. Xorazm viloyatidagi o'g'uz shevalarining gastronomik leksikasi tadqiqoti, mintaqaning boy madaniyati va an'analari, shuningdek, oziq-ovqat mahsulotlari va ularni tayyorlash usullarini o'rganish imkonini beradi. Ushbu tadqiqot, o'g'uz shevalaridagi gastronomik leksikaning o'ziga xos xususiyatlarini, ularning ma'naviy va madaniy ahamiyatini, shuningdek, bu leksikaning boshqa tillar va madaniyatlar bilan aloqalarini ochib beradi. Maqolada keltirilgan misollar va tahlillar, o'g'uz shevalarining gastronomik leksikasining nafaqat mintaqaning o'ziga xosligini, balki uning tarixiy va madaniy kontekstini ham yoritadi. Ushbu leksika, mahalliy aholi hayoti va ularning urf-odatlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu esa uning ahamiyatini yanada oshiradi. Tadqiqot natijalari, o'g'uz shevalaridagi gastronomik leksikaning saqlanishi va rivojlanishi, shuningdek, kelajakda bu sohada olib boriladigan tadqiqotlar uchun yangi yo'nalishlar ochishi mumkin. Umuman olganda, bu maqola o'g'uz shevalarining gastronomik leksikasini o'rganish, uning madaniy merosini saqlash va rivojlantirish uchun muhim bir qadamdir. Ushbu tadqiqot Xorazm viloyatidagi o'g'uz shevalarining gastronomik leksikasini har tomonlama tushunish imkonini beradi, uning lisoniy xususiyatlari, madaniy ahamiyati va ijtimoiy-lingvistik ta'sirini yoritadi. Tadqiqot turkiy tilshunoslik

va madaniyatshunoslikning kengroq sohasiga hissa qo'shib, olimlar, tilshunoslar va Markaziy Osiyo oshxonasi va tilini ixlosmandlari uchun qimmatli manba bo'lib xizmat qiladi.

O'g'uz gastronomik atamalarining lug'ati

Bu lug'atda Xorazm viloyatining o'g'uz lahjalarida uchraydigan o'ziga xos oziq-ovqat bilan bog'liq atamalar to'plami keltirilgan. Bu atamalar o'g'uz jamoalarining o'ziga xos oshpazlik merosi va til xususiyatlarini o'zida aks ettiradi.

• Qovoq-qovurma - Qovurilgan qovoq, piyoz va ziravorlar qo'shib tayyorlanadigan an'anaviy xorazm taomi.

• Qovoq-qovurma - Qovurilgan qovoq, piyoz va ziravorlar qo'shib tayyorlanadigan an'anaviy xorazm taomi.

Pishirish usullari

• Qovoq-qovurma - oshqovoq, piyoz va boshqa masalliqnlarni ochiq olovda yoki tandir pechida qovurish jarayoni.

• Qovoq-qovurma - oshqovoq, piyoz va boshqa masalliqnlarni ochiq olovda yoki tandir pechida qovurish jarayoni.

• Qovoq-qovurma - oshqovoq, piyoz va boshqa masalliqnlarni ochiq olovda yoki tandir pechida qovurish jarayoni.

Idishlar va ovqatlar

• Qovoq-qovurma - Qovurilgan qovoq, piyoz va ziravorlar qo'shib tayyorlanadigan an'anaviy xorazm taomi.

• Qovoq-qovurma - Qovurilgan qovoq, piyoz va ziravorlar qo'shib tayyorlanadigan an'anaviy xorazm taomi.

• Qovoq-qovurma - Qovurilgan qovoq, piyoz va ziravorlar qo'shib tayyorlanadigan an'anaviy xorazm taomi.

Idishlar va jihozlar

• Qovoq-qovurma - Qovoq va boshqa masalliqnlarni an'anaviy xorazmcha usulda qovurish uchun ishlatiladigan maxsus loy yoki metall idish.

• Qovoq-qovurma - Qovoq va boshqa masalliqnlarni an'anaviy xorazmcha usulda qovurish uchun ishlatiladigan maxsus loy yoki metall idish.

• Qovoq-qovurma - Qovoq va boshqa masalliqnlarni an'anaviy xorazmcha usulda qovurish uchun ishlatiladigan maxsus loy yoki metall idish.

Bu lug'at Xorazm viloyatidagi o'g'uz shevalarining o'ziga xos gastronomik lug'atini tushunish uchun boshlang'ich nuqta bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ashirov A. O'zbek xalq taomlari tarixidan. – Toshkent: Yangi nashr, 2016.
2. Madvaliev A. O'zbek terminologiyasi va leksikografiyasi masalalari.1. Абдуллаев Ф. А. Хоразм шевалари. – Тошкент: Фан, 1961.
3. Ишаев А. Ўзбек диалектал лексикографияси. – Тошкент: Фан, 1990.
4. Мадрахимов О. Ўзбек тилининг ўғуз лаҳжаси лексикаси. – Тошкент: Фан, 1973.
5. Дониёров Х. Ўзбек халқининг шажара ва шевалари. – Тошкент: Фан, 1968.
6. Раҳимов С. Ўзбек тили Урганч шеваси лексикаси. – Тошкент: Фан, 1985.
7. Содиков Т. Лексика узбекских говоров. – Ташкент: Фан, 1991.
8. Шоабдурахмонов Ш. Ўзбек адабий тили ва халқ шевалари. – Тошкент: Фан, 1962.
9. Юлдашев Б. Хоразм этнографияси ва халқ оғзаки ижоди. – Урганч: УрДУ, 2016.
10. Матғозиев С. Ўзбек тили Хоразм диалектларининг лексик хусусиятлари. – Тошкент, 2018.
11. Долимов С. Ўзбек тили лексикологияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1981. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2017.

UO'K:81'367

SO'Z BIRIKMASINING POLIFUNKSIONAL MOHIYATI

M.X. Boboyeva, katta o'qituvchi, PhD, Oriental Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada so'z birikmalarining (keyingi o'rinlarda SB) mohiyati uning undan quyi va yuqori bosqichdagi birliklarga nisbatan tutadigan o'rni va mavqeyi haqida so'z yuritiladi. Umuman, "Til tizimida SB qaysi maqsadda ajratiladi va o'rganiladi?", "Quyi bosqichdagi qaysi

birliklarning xususiyatlari SB tarkibida namoyon bo'ladi?" va "SBning qanday xususiyatlari yuqori bosqichdagi birliklarda voqelanadi?" kabi savollarga aniq javob topmasdan turib, SBning mohiyatini ochishning imkoni yo'q.

Kalit so'zlar: so'z, so'z birikmasi, nominativ funksiya, kommunikativ funksiya, informativ funksiya, estetik funksiya

Аннотация. В статье рассматривается сущность, словосочетание, его место и положение по отношению к подразделениям нижнего и высшего уровня. В общем, «С какой целью словосочетание выделяется и изучается в языковой системе?» и «Какие характеристики словосочетание встречаются в подразделениях более высокого уровня?» Невозможно раскрыть сущность словосочетание, не найдя четких ответов на подобные вопросы.

Ключевые слова: слово, словосочетание, номинативная функция, коммуникативная функция, информативная функция, эстетическая функция.

Abstract. The article discusses the essence of the WC, its place and position in relation to the units of the lower and higher levels. In general, "For what purpose is WC separated and studied in the language system?" and "What characteristics of WC occur in higher-level units?" It is not possible to reveal the essence of WC without finding clear answers to such questions.

Key words: word, word combination, nominative function, communicative function, informative function, aesthetic function.

Hozirgi paytda SBning, xuddi boshqa mustaqil til birliklari singari, polifunksional, ya'ni bir qator vazifalarni bajarish xususiyati tadqiqotchilar tomonidan e'tirof etilmoqda. Shu bilan birga, SBning til tizimida o'ziga xos o'rin egallashi, muayyan vazifani bajarishi ham qayd etiladi. Lug'at birligining asosiy vazifasi nomlash bo'lsa, yuqori bosqichdagi birliklar – gap, matn asosan kommunikativ vazifani bajaradi. Tilning kichik birliklari aynan yuqori bosqichdagi yirikroq ko'rinishdagi birliklar tarkibida turli munosabatlarga kirishib, shakl va mazmun uyg'unligiga erishgan holda, o'z funksional mohiyatlarini namoyon qiladilar. So'z va SBlari gap hamda matn tarkibida, ma'lum bir denotatni ifodalash bilan birgalikda, aniq axborotni ma'lum qilish maqsadida o'zaro aloqaga kirishadi va kommunikativ birlik – kommunikemani yaratish jarayonining ishtirokchilariga aylandi.

Darhaqiqat, so'z birikmalari nazariyasining shakllanishi uzoq tarixga ega, zero, nutqiy tuzilmalar tarkibida so'zlarning o'zaro birikishi, ularning mazmun jihatidan moslashuvi masalalari G'arb va Sharq tilshunoslarini har doim qiziqtirib kelgan. Shu sohaga oid tadqiqotlarda F.F.Fortunatov, A.A.Shaxmatov, A.M.Peshkovskiy kabi rus sintaksistlari va O.Behagel, H.Suit, O.Yespersen singari nemis hamda ingliz olimlarining nomlarini eslatib o'tish muhim hisoblanadi [1].

Tilshunoslar e'tirof etganidek, SBning asosiy ko'rsatkichi – uning hech bo'lmaganda ikki qismli (komponentli) strukturaga ega bo'lishidir: *red dress; independence of the republic; two brothers; bad boy; smart girl; warm greetings; beginning of a meeting; ugly appearance; deep forest; a head of onion; tragic accident; tea pot; mild smile.*

Bu qismlar so'z yoki so'z formasidan iborat bo'ladi. Ma'lumki, har qanday so'z sintagmatik tuzilmalarda bir qator turli elementlar bilan birikishi mumkin, ya'ni uning valentlik maydoni kengdir. Lekin SBlari hududi valentlik zahirasining faqat birgina nuqtasi ko'rinishini oladi, SB tarkibida alohida so'zlarning valentlik aloqasi voqelanib, birikmaning etakchi va tobe bo'laklari munosabati yuzaga keladi. SB imkoniyatdagi xususiyatlarni faollashtirgan holda, ma'lum shakl va mazmunga ega bo'lgan lug'aviy-nutqiy tuzilmani hosil qiladi. Shu jihatdan uni valentlik hosilasi, deb qarash mumkin. Bu jarayonda so'zning nominativ, birikmaning valentlik va nutqiy tuzilmalarning kommunikativ vazifalari o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi.

Ammo barcha birliklarning tilning asosiy vazifasi – muloqot vositasi bo'lishiga itoat etishiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, ularning muloqot matnlarida faollashuviga, ya'ni murakkab sintaktik qurilmalar tarkibidagi roliga ahamiyat berish lozim. Til birliklarining bu qurilmalar tuzilishidagi hissiy turli darajada bo'lishi mumkinligiga qaramasdan, ularning bajaradigan vazifalari o'zaro yaqindir, chunki bu vazifalarning ijrosi yaxlit matnning kommunikativ maqsadi bilan bog'liq. Xuddi shu maqsad zahirida til birliklarining grammatik va semantik kategoriyalari shakllanadi. Bu esa, o'z

navbatida, SBning barcha xossa va xususiyatlarini funksional va kommunikativ imkoniyatlarning faollashuvi nuqtai nazaridan o'rganishga undaydi. Bunday majmuaviy yondashuv, har tomonlama o'rganish natijasida til birliklarining, shu jumladan, SBning ham polifunksional xususiyatlarini aniqlashi mumkin.

SBlarining nominativ funksiyasi muammosi uzoq paytdan buyon muhokamadan tushmayotganligiga qaramasdan, tadqiqotchilar bu masalada aniq bir to'xtamga kelishmagan. L.V.Shcherba, V.V.Vinogradov, N.N.Prokopovich va ularning izdoshlari SBni alohida so'zlarning semantik "yoyilishi" natijasida hosil bo'ladigan murakkab nominativ birlik sifatida qaraydilar. Bunday yondashuvda SB alohida so'zning muqobiliga aylanadi: "... SB gapning alohida qurilish materiali deb qaralsa, xuddi so'z kabi tilning nominativ vositalari, predmet, hodisa, jarayon kabilarni atovchi vositalari hududidan joy oladi" [2]. Olimning ushbu mulohazasi biror-bir sezilarli o'zgarishsiz ko'plab tadqiqotlar, darsliklarda takrorlanib kelmoqda. Bu bilan esa til tizimining ikki mustaqil birligi orasidagi farq yo'qotilishiga yo'l qo'yilmoqda. Boshqa bir guruh olimlar (O.Yespersen, R.Kvirk, V.P.Suxotin, Ye.M.Galkina-Fedorchuk, V.N.Yarseva) so'z va SBni tamoman farqli hodisalar sifatida qarashib, oxirgisini nominativ vazifadan xoli degan fikrni olg'a suradilar.

Ba'zan bu ikki nuqtayi nazarni birlashtirish holatlari va nominativ funksiya SBga xos ekanligini barcha tilshunoslar ma'lum darajada qayd etganligini isbotlovchilar uchrab turadi, zotan, V.V.Vinogradov nazdida, SB "yagona bir tushunchaning qismli atamasi" bo'lsa, V.P.Suxotin uni "yagona bir predmet-hodisaning qismli nomlanishi", deb qaragan. T.P.Lomtevning fikricha: SB tushunchalar o'rtasidagi munosabatlarni aks ettirish bilan birga, "ushbu munosabatlarni yaratmaydi, balki ataydi". Ingliz tili SBlarining lingvodidaktik xususiyatlarini maxsus o'rgangan S.G.Ter-Minasova uning alohida kategorial belgilarga ega ekanligini e'tiborga olish muhimligini uqtiradi. Olimaning ta'kidlashicha, konnotativlik (axborot tashish bilan birgalikda, emotsional ta'sir o'tkazish xususiyatiga ega bo'lish), klishe (doimiy takrorlanish) xususiyatiga ega bo'lish, idiomativlik (yaxlit ma'noning bo'laklar ma'nolari yig'indisidan farq qilishi), konseptual to'laonlilik kategoriyalari SBning vazifaviy va semantik mohiyatini belgilaydi [3]. Fikrimizcha, SBning konseptual to'laonlilikka ega bo'lishi, ya'ni ma'nosining ma'lum mantiqiy struktura-mazmunga mos kelishi uning nominativ funksiya bajarishidan guvohlik beradi.

Tadqiqotchilar, SBlarining nominativ vazifa bajarishini e'tirof yoki inkor etishlaridan qat'i nazar, ushbu birikmalar bo'laklari voqelikdagi predmetlarni yoki ular haqida tug'ilgan tasavvurni tafakkur jarayonida tug'iladigan tushunchalar vositasida bevosita ifoda etishini qayd etadilar. Aslida, tushunchaning o'zi predmet-hodisalarining asosiy farqli belgilarini umumlashtirish orqali yuzaga keladigan yaxlit psixologik obraz, konseptual birlikdir. Bunday birlikning yuzaga kelishi alohida tushunchalarning to'g'ridan-to'g'ri birikishini taqozo etmaydi, ya'ni tushunchalar o'zaro munosabatida komponentlar o'z lug'aviy qiymatini yo'qotmaydi. Masalan, *Manchester University students; the farm dogs; the style in shoes; talks on the strike; opposition to Market entry.* kabi birikmalar mazmunan yaxlit tushuncha – konseptlarni ifodalasalar-da, ularning har bir bo'lagi alohida konseptni ataydi va mustaqil leksik ma'noni ifodalaydi. Xuddi konseptual yaxlitlik va mustaqillik zahirida SB nutqiy tuzilmalari SBlari qismlarining bir-biridan uzilish, ayri holda joylashish holatlari yuzaga keladi. Alohida so'zlarning SB tarkibidagi semantik munosabati samarasida u yoki bu predmetning sifat-belgilari, jarayon va harakatning kechishi, muhiti haqida yangi tasavvurlar tug'iladi.

Bunday semantik munosabatlar majmuasi SBlarining sintaktik faollashuvi jarayonida o'z aksini topmasdan qolmaydi. SBning etakchi bo'lagi gap qurilishida boshqa bir SBning tobe elementiga aylanib qolishi mumkin.

Masalan, "*His daughter's sewing was perfect, he was proud of it and decided to buy a sewing machine for her*" (M.D.) qo'shma gapida avval his daughter's sewing birikmasining etakchi bo'lagi bo'lgan sewing shu gap tarkibidagi a sewing machine SBda tobe elementdir.

Odatda, gap qurilishi ishtirokchi elementlarning to'g'ri chiziq bo'ylab ketma-ket joylashishini talab qiladi va bunda SBning har bir qismi alohida gap bo'lagining o'rnini oladi. Shuni inobatga olgan holda, V.V.Vinogradov: "SB tarkibida so'zlar o'rtasidagi grammatik munosabatlarning bajaradigan

vazifalari ikkinchi darajali gap bo'laklari doirasida umumlashadi, jamlanadi", - deb yozgan edi [4]. Shunga o'xshash fikrni ingliz tili sintaksisining bilimdonlaridan biri bo'lgan A.I.Smirnitskiy ham aytib o'tgan: "SB ma'lum qurilish formulasi asosida shakllanadi va bu uning har bir komponentiga alohida qo'shimcha ma'no beradi, chunki ular bir SBning qismlari sifatida muayyan munosabatlarga kirishadilar. Gapda esa bunday xususiyat SBga ham tegishli bo'lgan alohida so'zlar (so'z formalari) orqali amalga oshiriladi. Ammo bu jarayonda ma'lum miqdoriy farqlar vujudga keladi, zero, gapda fikrning umumiy yo'naltirilganligi, maqsadi va motivi ifodalanadi, ya'ni nutqning muayyan darajada yakunlangan qismi hosil bo'ladi".

Ko'rinadiki, SB tadqiqi jarayonida uning juft tabiatini e'tiborga olish lozim. Bir tomondan, alohida bo'laklar ma'nosidan uzoqlashib, so'zlar birikishining umumiy sintaktik qonuniyatlari, SBning sintaktik tuzilishi xususiyatlarini inobatga olish lozim. Bu talablar leksik birliklarning nutqiy tuzilmalar hosil bo'lishining morfosintaktik shartlovchi kollogatsiya (collocation) hodisasining ifodasidir. Ikkinchidan, leksemalarning tub leksik ma'nosini, ular o'zaro birikishining kollokatsiya (collocation), ya'ni leksik-frazeologik shartlanishini ham unutmash kerak bo'ladi. Shunga amal qilgan holda, masalan: – *Labour's shadow employment minister Red Prentice took up his "militant-bashing" campaign again* gapidagi *shadow employment* minister birikmasini sintaktik va semantik jihatdan tahlil qilamiz. Bu ifoda qilinayotgan tushunchalar sintaktik-semantik jihatdan yaxlitdek ko'rinsa ham, uning har bir bo'lagi gap tarkibida alohida vazifani bajaradi. Shuningdek, *minister* qismi shu gap doirasida *Labour's* birligi bilan aloqaga kirishib, yangi sintaktik munosabatni yuzaga keltiradi.

Bundan tashqari, SBlari, ularning qismlari munosabatlarining turlicha anglanilishi va sharhlanishiga nisbatan, turli tushunchalarni ifodalashi va ko'p ma'noli birikmalarga aylanishi mumkin. Masalan, *a big house door* birikmasi "*katta uyning eshigi*" yoki "*uyning katta eshigi*" kabi ma'nolarni anglatishi mumkin. Bu xildagi polisemiya, albatta, SBlarining bir tildan ikkinchisiga tarjimalarini qiyinlashtiradi.

Ma'lumki, frazeologik birikmalar asosan erkin SBlarining turg'unlashuvi jarayonida yuzaga keladilar. Shu bois, SBlarida oldindan mavjud bo'lgan munosabatlar va aloqalar ma'lum darajada saqlanib qoladi. Lekin frazeologik shakl olish to'liq tugashi bilan, uning tarkibiy bo'laklarining munosabatlari statik, turg'un ko'rinish oladi. Chunki gap va boshqa nutqiy qurilishlar tarkibida hosil bo'ladigan munosabatlar harakati turg'un birikmalarni yaxlitligicha qamrab oladi va bunda ushbu turdagi birikmalarining alohida birlik sifatida bajaradigan nominativ vazifasi yaqqol namoyon bo'ladi. Til tizimi birliklarini ularning turli "maydon"larga taqsimlanishi nuqtai nazaridan tasniflash tarafdori bo'lganlarning fikricha, alohida birliklar ba'zan turli maydonlardan joy olishi mumkin. Haqiqatdan ham SBlarining struktur-semantik qurilishi ko'p hollarda bir-birini inkor etuvchi yoki biri-ikkinchisiga qarama-qarshi turuvchi belgilar sintezidan iborat bo'ladi. Bunday birikmalar qatoriga, odatda, *exert influence*, *offer resistance*, *show trust*, *give an explanation*, *quote an example*, *make a promise* kabi birikmalar kiritiladi. Ushbu birikmalarining tavsifiy mundarijaga ega va struktur jihatdan ko'p qismli bo'lishini inobatga olgan tadqiqotchilar ularga erkin va turg'un SBlarining chegara hududlaridan joy ajratishib, sarhaddagi hodisalar qatoriga qo'shadilar [5]. Boshqa tomondan esa bu guruhdagi birikmalarining fe'l qismi xuddi grammatik ma'no ifodalovchi formal belgilar tashuvchisi vazifasini bajarayotgandek ko'rinadi va shunga binoan ularni analitizm nuqtai nazaridan talqin qilish mumkin [6]. Birikmalarining analitik xarakterga ega ekanligi ularning bir so'zli muqobili mavjudligi bilan ham izohlanadi: *to exert influence* – *to influence*; *to offer resistance* – *to resist*; *to show trust* – *to trust*; *to give an explanation* – *to explain*; *to quote an example* – *to exemplify*; *to make a promise* – *to promise*; etc.

Bizning fikrimizcha, yuqorida keltirilgan guruhdagi SBlarini oraliq xarakterdagi birliklar qatorida ko'rish ma'qul. Chunki bu turdagi birikmalar nutqda tayyor, turg'un holda qo'llanishi bilan birga, ularning bo'laklari leksemalarga xos barcha xususiyatlarni saqlab qoladilar. "Periferiya" hodisasi turli xarakterdagi belgilarni inkor etmasdan, balki ularning yagona birlik tarkibida jamlanishini taqozo etadi [7]. SBlari tizimida "markaz" va "periferiya"ning mavjudligi sintaktik birliklarga xos xususiyatlarning voqelanishi, ya'ni lug'aviy elementlarning sintaktik qiymat olishi

yoki, aksincha, sintaktik tuzilmalarning leksikallashuvi bilan bog'liq. Bunday siljishlar aniq nominativ so'zlar va mavhum ma'noli so'zlarning o'zaro munosabatlari sharoitida bir xilda kechadi.

Nominativ funksiyaning SBlariga qay darajada xosligi muammosi bilan muntazam shug'ullangan V.M.Pavlov ularning funksional-semantik jihatdan turli xususiyatga ega ekanligi masalasini o'rta qo'ymasdan turib ushbu muammoning yechimini izlash befoyda, deb hisoblaydi. Gap shundaki, *main street – long street; fresh water – troubled water; first aid – gratuitous aid* kabi juftliklardagi birinchi qator birikmalari tasniflovchi birliklar rolini o'taydilar va shu vazifalariga binoan to'lig'icha nominativ vositalar guruhiga kiradilar, keyingilari esa “hodisa va belgilar birikuvini ifodalaydi hamda bu belgilarning mavjudligini so'zlovchi ma'lum nutqiy muloqot sharoitlarida aniqlaydi. Ma'lum sharoit uchun muhim bo'lgan ushbu turdagi belgilar birikuvini aytilgan hodisani turg'un xulosa – umumlashma darajasiga ko'tara olmaydi” [8]. V.M.Pavlovning fikriga ishongan holda, SBlarini leksik va sintaktik birikmalar kabi turlarga ajratish an'anasi muhokamasida ham ularning funksional-semantik xususiyatlarini farqlash va bu farqlarni yuzaga keltiruvchi nutqiy faoliyat sharoitlarini hisobga olish lozim bo'ladi.

Xullas, SBlarining nominativ vazifadan xoli ekanligi haqidagi fikrlar asossizdir. Barcha til birliklari belgilar tizimining elementlaridir, lisoniy belgi esa juft xususiyatli: u shakl va mazmun uyg'unligiga ega. Shunday ekan, SB, xuddi boshqa sintaktik tuzilmalar kabi, yaxlit hodisalar, voqealarni nomlovchi birlik sifatida qaralishi kerak. Nominativ funksiya keng ma'noda talqin qilinganda nomlanayotgan denotat alohida predmet yoki hodisalar emas, balki ularning inson ongida aks topadigan obrazi, ramzidir, masalan, *dark clouds, sun shining, severe wind, rain drizzling* kabi SBlari tabiat hodisalarini bildiribgina qolmay, balki inson hayotidagi ayrim vaziyatlarni obrazli ifodalashga ham xizmat qiladi. “*Qora bulutlar*” SB noxush kunlar, tushkunlikni ifodalasa, “*charaqlayotgan quyosh*” quvonchli xabar, “*esayotgan shamol*” muayyan darajada neytral, ayni damda ko'tarinki kayfiyatni ifodalaydi. Shuningdek, “*maydalab yog'ayotgan yomg'ir*” birikmasi, orombaxsh kuy kabi xotirjamlik ramzi sifatida tushuniladi.

SBlarining yana bir xususiyati shundaki, ularning kommunikativ vazifa bajarish me'yori boshqa til birliklarinikidan farq qiladi. Agar so'z sintaktik tuzilmalarining oldindan ma'lum va tayyor elementi bo'lsa, SBning murakkab tuzilmaligi faqat kommunikatsiya jarayonida ayon bo'ladi, chunki u xuddi shu jarayonda alohida bo'laklarning o'zaro birikishi natijasida hosil bo'ladi. SBning bu mavqeiga e'tibor qaratgan N.I.Filicheva, uning nutqiy faollashuvida asosiy bo'lak yangi belgilar olishini va bu belgilar individual, xususiy bo'lishini ko'rsatib o'tgan: “Ko'pchilik SBlarining kommunikativ vazifasi tinglovchi yoki o'quvchilarda oldindan mavjud bo'lgan predmet-hodisalar haqidagi tushunchani aniqlashtirish, konkretlashtirish va batafsil izohlash maqsadini voqelantirishdir” [9]. Germanist olimi SBga xos bo'lgan kommunikatsiyaning bu tarzda boshqarilishini lisoniy muloqotning boshqa tugal birliklariga xos bo'lgan umumiy kommunikativlikdan farqli ravishda, xususiy yoki qisman kommunikativlikni hosil qiladi, deb o'ylaydi. Boshqacha qilib aytganda, SBning kommunikativligi nisbiy, chunki uning bu funksiyasi boshqa nutqiy tuzilmalar – gap, matn kabilar tarkibidagi ishtirokida namoyon bo'ladi.

SB kommunikativ funksiyasining bu taxlit voqelanishi uning mavqe jihatidan sintaksis sathidagi boshqa birliklar bilan tenglashishini ifodalaydi. Har bir birlikning sintaktik tuzilishi, albatta, tilning umumiy tizimiga xos bo'lgan xususiyat, ya'ni uning har bir birligi asosiy vazifa – kommunikatsiyani ta'minlash bilan bog'liqdir. Birliklar ichki tuzilishining kommunikatsiya maqsadi bilan bog'liqligi SB, gap, matn kabi qurilmalarni yaratishda namoyon bo'ladi.

Shunday qilib, SBning kommunikativ funksiya bajarish imkoniyati uning so'zdan farqli jihatlarini namoyon qilish bilan bir qatorda, uning tarkibiy qismlari semantik munosabati yanada yuqoriroq bosqichdagi hodisa – matn shakllanishi asosida turgan tamoyillarning harakati bilan bog'liq. SBning informativ funksiyasi haqida gapirishdan oldin informatsion-axborot tushunchasi nimalarni anglatishini aniqlashtirish kerak bo'ladi. Agar axborotni keng ma'noda anglaydigan bo'lsak, unda til tizimining barcha birliklariga informativlik xususiyati xos ekanligini e'tirof etgan bo'lamiz. Aytish joizki, to'liq axborot tashuvchi asosiy birlik matndir. Gap va SB ham kommunikativ vosita rolini bajaradi, lekin matn hamda gapning alohida qismini egallaydigan SBning tashiydigan axboroti voqelikdagi hodisaning faqat ma'lum bir bo'lagi haqidadir. Albatta, turli guruhlariga oid

SBlarining mazmuniy “yuki” bir xil emas, ba’zilari ifodalaydigan axborotning hajmi keng bo’lishi mumkin, lekin har qanday holatda ham ularning informativlik darajasi aniq matn miqyosida belgilanadi. SBning informativlik darajasini bu miqyosda aniqlash uchun uning matn vositasida uzatilayotgan axborotga qo’shadigan hissasi qay miqdorda ekanligi hamda SB tashiydigan axborotning qay darajada to’liqligini bilish muhimdir. Masalan: *The cautious captain of a small ship had to go along a coast with which he was unfamiliar, so he tried to find a qualified pilot to guide him* (www.irlanguage.com/ 2020: 45). Bundan tashqari, uzatilayotgan axborotning shakllanishi, to’planishida SB qismlarining roli va ular o’rtasidagi munosabatlarning ta’sirini ham belgilab olish lozim bo’ladi. Qiyoslang: *The cautious captain of a small ship had to go along a coast* → *The cautious captain of ... small ship ... a coast; he tried to find a qualified pilot to guide him* → *he tried to ... guide him. The captain of a ship gapi orqali o’quvchi kemanding kapitani haqidagi axborotga ega bo’lsa, The cautious captain of a small ship gapini o’qish orqali bu axborot miqyosi kengayadi. SBlari, birinchidan, kapitanning ehtiyotkor ekanligi haqida qo’shimcha ma’lumot bergan bo’lsa, ikkinchidan, kemanding holati haqida ma’lum darajada xabardor qiladi.*

SBlariga xos bo’lgan xususiyatlar, kategorial belgilarni bu yo’sinda o’rganish, so’zsiz, kommunikativ sintaksis sohasining istiqboli, taraqqiyoti uchun ham muhimdir. SBning asosiy funksiyasi va kategorial belgisi informativlikdir, zero, til tizimining barcha sathlariga oid birliklarni semantik-funksional jihatdan yaqinlashtiruvchi kategorial belgi aynan informativlik, ya’ni axborot tashish imkoniyatiga ega bo’lish xususiyatidir. [10].

Nihoyat, SBlarining nutqiy faoliyat jarayonidagi ishtiroki yana bir vazifani reallashtiradi, bu – estetik funksiyadir. Ushbu funksiyaning voqelanish holatlarini lisoniy faoliyatning ikki kesimida kuzatish mumkin: a) SBlarining turli uslubdagi matnlarda qo’llanilishi va turli modellarning qo’llanishida yuzaga keladigan mazmun siljishi holatlari; b) mavjud qoliplar asosida o’ziga xos badiiy qiymatga ega bo’lgan yangi SBlari yaratilishi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Sweet H. New English Grammar. Logical and Historical. – Oxford: Clarendon Press, 2007. – 510 p.
2. Zandvoort R.W. A Handbook of English Grammar. - London, 2009. - 612 p.
3. Абдуазизов А.А. Ўзбек тили фонологияси ва морфонологияси. – Тошкент: Университет, 2010. – 170 б.
4. Васильева Н. В., Виноградов В. А., Шахнарович А. М. Краткий словарь лингвистических терминов. М., 1995.
4. Виноградов В.В. Вопросы изучения словосочетаний // Исследования по русской грамматике. М.: Наука, 1975. - С. 231-254.
5. Гаджиева Н.З. Основные пути развития синтаксической структуры тюркских языков. – М., 1973. – С. 12-20.
6. Ломов А. М. Русский синтаксис в алфавитном порядке: Понятийный словарь-справочник. Воронеж, 2004. -317 с.
7. Тер-Минасова С.Г. Словосочетание в научно-лингвистическом и дидактическом аспектах. – Москва: Высшая школа, 1982. – 144 с.
8. Шапошникова М.В. Глагольная аналитическая номинация, как теоретическая и методологическая проблема в современном английском языке//Теория, история, типология языков. – Москва: 2003. – С. 202-211.
9. Boboyeva M. Kh. Definition of the Lexical meaning of Spatial Prepositions // Porta Linguarium An International and inter university journal. – Spain, 2022. - 247 P Vol. 11. – P. 101-104. ISSN: 1697-7467. – № 37 / SJR=0.314.

UO’K 811.1/8

HIKMATLI SO‘ZLARDA AKSIOLOGIK KONSEPT IFODASI (O‘ZBEK VA TURK TILLARI MISOLIDA)

D.B.Boymatova, dots., Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Hikmatli so‘zlar (aforizmlar) paremiologik birlik sifatida har bir xalq va millatning qadriyatini, turmush tajribasidan olgan kuzatishlarini aks ettiradi. Bu aks ettirish deyarli har bir aforizm ijodkorida bir xilda bo’ladi. Sababi aksiologik konseptlar xususiylikdan tashqari umumiylik xususiyatiga ham egadir. Mazkur maqolada turk va o‘zbek tillaridagi hikmatli so‘zlar chog‘ishtirish asosida tahlil qilingan, birinchi turk aforizm (vecize) ijodkori Cenap Şahabeddin hikmatli so‘zlari izohi bilan berilgan.

Kalit soʻzlar: Hikmatli soʻzlar (aforizmlar), paremiologik birlik, aksiologik konsept, qadriyat, turk va oʻzbek xalqlari aksiologik leksikasi.

Аннотация. Мудрые слова (афоризмы) как паремиологическая единица отражают ценность каждого народа и нации, наблюдения из жизненного опыта. Это размышление одинаково почти у каждого создателя афоризмов. Причина в том, что аксиологические понятия помимо частного имеют общие характеристики. В данной статье на основе сравнения анализируются мудрые слова на турецком и узбекском языках, а также даются с пояснением мудрые слова Дженапа Шахабедина, создателя первого турецкого афоризма (везизе).

Ключевые слова: Мудрые слова (афоризмы), паремиологическое единство, аксиологическое понятие, значение, аксиологическая лексика турецкого и узбекского народов.

Abstract. Wise words (aphorisms) as a paremiological unit reflect the value of each people and nation, observations from life experience. This reflection is the same for almost every creator of aphorisms. The reason is that axiological concepts, in addition to the particular, have common characteristics. In this article, based on comparison, wise words in Turkish and Uzbek are analyzed, and the wise words of Jenap Shahabedin, the creator of the first Turkish aphorism (vezize), are given with an explanation.

Keywords: Wise words (aphorisms), paremiological unity, axiological concept, meaning, axiological vocabulary of the Turkish and Uzbek peoples.

Til millatning ruhi va joni ekanligi hammaga ma'lumdir. Qadriyat sifatida o'zining asl bahosini yo'qotmagan va yo'qotmaydigan bu murakkab tizim xalqning jamiki ma'naviy xazinasini asrlar davomida vaqt chegarasiga bo'ysinmagan holda to'plab, saqlab keladi. Bu vazifa to'lig'icha tilning akkumlyativ vazifasiga mos keladi, chunki "til aloqa-munosabat vositasi, hissiy ta'sir ifodasi bo'lib qolmay, to'plash vazifasini bajaruvchi muhim manba hamdir. Til to'plangan bilim va tajribalarni keyingi avlodga yetkazishda muhimdir" [1]. Til bu vazifasi orqali ma'lum xalqning dunyoqarashi va o'zligini aks ettiradi, aksiologik qadr-qiymat baxsh etadi.

Falsafa fanining bir sohasi bo'lgan aksiologiya haqidagi qarashlar lingvistik tadqiqotlar obyekti sifatida o'rganila boshlandi va "aksiologik birliklar" atamasi paydo bo'ldi hamda aksiologik leksika doirasidagi dastlabki ilmiy-nazariy fikrlar paydo bo'ldi. "...har qanday til lug'at fondida faqat shu xalqning o'zigagina mansub bo'lgan milliy dunyoqarashning aks etishi boshqa leksik birliklar qatori, aksiologik leksikada ham ifodalanishi tildagi bu qatlamni o'rganish dolzarbligini ko'rsatadi. Ayni chog'da, bunday qadriyat darajasiga ko'tarilgan leksik birliklarning boshqa xalqlar tilida ham o'xshash ko'rinishlarda namoyon bo'lishi, ya'ni xalqlarni bir-biriga bog'lab turuvchi, ularning ma'nan yaqin va hamkor bo'lishlariga turtki bo'luvchi eng katta vosita ham ayni shu biz tadqiqotini amalga oshirishni ko'zda tutgan aksiologik leksikadir" [2]. Shunday ekan, bugungi kichik ilmiy kuzatishimizda hikmatli so'z (aforizm)larni aksiologik birlik sifatidagi vazifasini ikki qardosh xalq – turk va o'zbek xalqlari leksikasi sifatida tahlil qilishga harakat qilamiz.

O'zbek tilida hikmatli so'z (aforizm)larga shunday ta'rif beriladi: Hikmatli so'zlar – tugal fikrni anglatuvchi, o'tkir mazmunli qisqa va lo'nda ibora, bayt, jumla. Xalq maqollaridan farqli ravishda hikmatli so'zlar kelib chiqishi jihatidan ma'lum bir shaxs (yozuvchi, shoir, publitsist, faylasuf, olim, davlat arbobi va boshqalar)ga mansub bo'lib, individualligini saqlab qoladi [3]. Biz chog'ishtirmoqchi bo'layotgan turk tilida hikmatli so'zlar "özdeyişler" atamasi bilan nomlanadi va uning ta'rifi quyidagicha: "Özdeyiş: Bir düşüncüyü en kısa, en özlü biçimde anlatan bir veya birkaç cümleden oluşan bilgece söz. Eş anlamlısı: vecize, veciz söz, özsöz, özlü söz, aforizma; eski dilde cümle-i hikemiye, kelam-ı kibar. Atasözlerinden farkı, söyleyeninin ya da yazarın bilinmesidir. Vecizeler, bağımsız bir eser halinde yazılabildikleri gibi, bir yazarın eserlerinde dağınık olarak da bulunabilir. Vecizeler de tıpkı atasözleri gibi yaşanan olaylardan, gözlemlerden ve deneyimlerden çıkarılan sonuçlara, derslere dayanır. Eskiden "cümle-i hikemiye" ve "kelam-ı kibar" adı altında toplanmış olanları vardır". Yuqorida keltirilgan ikki ta'rifdan shu narsa anglashildiki, hikmatli so'zlar tugal mazmunga va teran fikr ifodasiga ega bo'lgan jumladir. Ularda paremiologik birliklarning boshqa turlari – maqol, matallardan farqli ravishda muallif aniq bo'ladi. Muallif

turmush tajribasi orqali kuzatishlarini jamlagan holda hikmatli soʻzlarda aks ettiradi: "Bana bir harf oʻgʻretenin kırk yıl kölesi olurum." (Ali bin Ebu Talib). Izohi: *menga bir harf oʻrgatgan kishining qirq yili quli boʻlaman*. Mazkur hikmatli soʻzda har bir leksemaning semasi ravshan holda ifodalanishi lozim. Nima uchun aynan "qirq yil qul boʻlmoq" birikmasining keltirilganligini anglash uchun milliy-madaniy kod sifatida talqin qilinayotgan raqamlar izohiga eʼtibor qaratmogʻimiz lozim. "Raqamlar hisob-kitob vazifasini bajarishdan tashqari, turli qadimiy eʼtiqodlar bilan bogʻliq ravishda ramziy maʼnolarga ham ega. Ular nafaqat matematik unsur, balki millatning etnik xususiyatlarini, milliy anʼana va udumlarini, madaniy va mental belgilarini, uning tarixi, urf-odatlarini aks ettiruvchi vosita hisoblanadi. Har bir xalq ongida raqamlar semantikasini yuzaga chiqaruvchi, uning milliy-madaniy koʻrsatkichlarini ifodalovchi turli tushunchalar koʻplab uchraydi. Milliy madaniyatda raqamlar bilan ifodalangan madaniy kodlar oʻziga xos xususiyat kasb etadi" [4]. Yuqoridagi hikmatli soʻzda "qirq" raqami sanoqning maʼlum chegarasini, hududini anglatish maqsadida qoʻllanmoqda. Xususan, turk adabiyotlarida ham "vaqt davrining uzunligini belgilash uchun "qirq yilda bir", "qirq yil", "qirq soat", "qirq yilning boshi" kabi taʼriflar ishlatilmoqda" [5]. İzohlanayotgan aforizmda ham muallif harf oʻrgatgan insonning haqqini ado qilish uchun qisqa muddat kamlik qilishini, qirq yil qul boʻlib, xizmatini qilgachgina bu maqsad toʻla-toʻkis amalga oshirishini ifodalab bermoqda. Oʻzbek tilida aynan mana shu maʼnoni aks ettiruvchi Alisher Navoiyning quyidagi hikmatli soʻzini keltirsak:

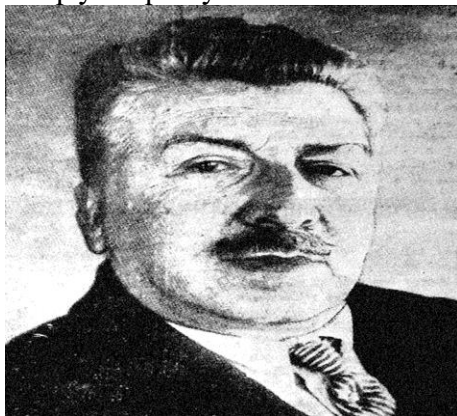
*Kim senga bir harf oʻrgatmish bir ranj ila,
Aylamak boʻlmas ado oning haqqin ming ganj ila.*

Yuqoridagi hikmatli soʻzda endi "ming" soni ishlatilmoqda. Buyuk alloma Alisher Navoiy misra va baytlardagi har bir soʻzni bejiz ishlatmasligini yaxshi bilamiz, shunga binoan "ming" raqami ham maʼlum ifoda xususiyatiga, ilohiylikka egadir, sababi hattoki "pifagorchilar raqamlarni butun koinotning sirli, efemerli moddasi ekanligini eʼtirof etadilar" [6].

Turk adabiyotida aforizm (vecize) larni ilk marotaba yozgan va "Tiryaki Sözlər" nomi bilan kitob chop ettirgan ijodkor Cenap Şahabeddin hisoblanadi (Keyingi sahifalarda Cenap Şahabeddin portreti aks etgan). 1918-yilda yozilgan bu asardan 1817 ta soʻz oʻrin olgan boʻlib, ijodkor umri davomida toʻplagan hayotiy tajribalarini shu kitobga jamlagan. Bu kitobdan oʻrin olgan aforizmlar omad, baxt, ilm olishning hikmati, hayot va oʻlim va shu kabi masalalarni ifodalaydi. Demak, anglashiladiki bu ijodkorning aforizmlarini toʻligʻicha aksiologik konsept sifatida qabul qilish mumkin, sababi "aksiologik konsept tilni statik sistema sifatida emas, balki inson va insoniyatga bogʻliq ravishda qamrab olishi" [7] haqidagi fikrga toʻligʻicha mos keladi: *ʻIlm yalnız zekayı değil hamakati (ahmaklığı) de artırır*. Izohi: *"Bilim nafaqat aqlni, balki ahmoqlikni ham oshiradi."* Soʻz mulkining sultoni Alisher Navoiy ijodida ham yuksak dunyoqarash motivlari aks etgan hikmatli soʻzlar bor:

Bilmaganni soʻrab oʻrgangan olim,
Orlanib soʻramagan oʻziga zolim [8].

Bu ikki ijodkorlar aforizmlari mazmun-mohiyat jihatidan ilm haqida, faqat ularning farqli jihatlari bor. Bu ilm olish va undan qaytariqa foydalanishda oʻz ifodasini topgan.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, hikmatli soʻzlar mavzusi va anglatayotgan maʼnosi bilan umumbashariy qadriyatlarga tayanadi. Bu qadriyatlarni har bir xalq oʻzlariga xos aksiolingvistik jihatdan yoritadi. Negaki, jamiyatning his-tuygʻulari va fikrlari, orzulari,

e'tiqodlari, an'ana va urf-odatlar, ma'naviy dunyosi va ideallarini aks ettiruvchi aforizmlar paremiologik birlik sifatida muallif-ijodkor "ilmi"ning natijasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ahmet Özgür GÜVENÇ. Kirk sayisinin halk edebiyati ürünlerinde kullanimi üzerine bir inceleme // A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 41 Erzurum 2009 . – B.85-97.
2. Komilova G. Aksiologik leksikaning paremalarda aks etishi // Ilm sarchashmalari, 2019.№ 3. – B.42-46.
3. Nabiyeva D., Abdurayimov A. Raqamlar – "olam tili"ni ifodalovchi obyekt // Academic Research in educational sciences . Volume 2 | Issue 6 | 2021.- B.1179-1187.
4. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. – М., 2010. - 314 с.
5. Xolmanova Z. Tilshunoslik nazariyasi. – Toshkent: "Nodirabegim" nashriyoti, 2019. – 256 b.
6. Xolmatova O. O'zbek xalq maqollarida miqdor konseptining kognitiv xususiyatlari // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences (E)ISSN:2181-1784 www.oriens.uz SJIF 2023 = 6.131 / ASI Factor = 1.7. 3 (7) July. – B.292-299.
7. https://uz.wikipedia.org/wiki/Hikmatli_so'zlar.
8. <https://adiblar.gitbook.io/adiblar/sheriy-toplamlar/navoiy-hikmatlari>

UO'K 81'42

O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA KASBIY DISKURS TUSHUNCHASI TAVSIFLARI

B.B.Burxonov, o'qituvchi, Andijon Davlat Universiteti, Andijon

Annotatsiya. Mazkur maqolada kasbiy diskurs tushunchasi va uning o'zbek tilshunosligidagi o'rni tahlil qilingan. Kasbiy diskursning nazariy asoslari, leksik va grammatik xususiyatlari, shuningdek, amaliyotdagi ahamiyati tadqiq etilgan. Tadqiqot natijalari kasbiy muloqotni samarali tashkil etish va o'zbek tilida kasbiy kommunikatsiyani rivojlantirish bo'yicha tavsiyalarni ishlab chiqishga yo'naltirilgan.

Kalit so'zlar: kasbiy diskurs, o'zbek tili, tilshunoslik, kasbiy muloqot, leksik xususiyatlar, grammatik xususiyatlar.

Аннотация. В данной статье анализируется понятие профессионального дискурса и его роль в узбекском языкознании. Исследуются теоретические основы, лексические и грамматические особенности, а также практическое значение профессионального дискурса. Результаты исследования направлены на разработку рекомендаций по эффективной организационной профессиональной коммуникации и развитию профессионального дискурса в узбекском языке.

Ключевые слова: профессиональный дискурс, узбекский язык, лингвистика, профессиональная коммуникация, лексические особенности, грамматические особенности.

Abstract. This article analyzes the concept of professional discourse and its role in Uzbek linguistics. The theoretical foundations, lexical and grammatical features, and practical significance of professional discourse are explored. The research findings are aimed at developing recommendations for organizing effective professional communication and promoting professional discourse in the Uzbek language.

Keywords: professional discourse, Uzbek language, linguistics, professional communication, lexical features, grammatical features.

Bugungi kun tilshunosligining eng dolzarb yo'nalishlaridan biri bu diskurs tahlili hisoblanadi. Xususan, kasbiy diskurs tushunchasi tilshunoslikda alohida o'rin tutadi, chunki u muayyan kasbga xos til va undagi o'ziga xos muloqotni tadqiq etishga qaratilgan. Kasbiy diskurs kasbga xos leksik va grammatik vositalar, stilistik xususiyatlar, shuningdek, o'zaro muloqot jarayonidagi kontekstual aloqalarni o'rganish imkonini beradi.

O'zbekistonda tilshunoslik sohasida amaliy tadqiqotlar orqali o'zbek tilining kasbiy muhitdagi o'rnini tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu, ayniqsa, globallashuv jarayonida turli kasbiy faoliyat sohalaridagi til qo'llanilishi va uning amaliyotga ta'sirini o'rganishda yaqqol namoyon bo'ladi. O'zbek tilida kasbiy diskurs tushunchasi yetarli darajada tadqiq etilmagan bo'lib, bu yo'nalishda nazariy va amaliy tahlil zarurati mavjud.

Mazkur maqolaning maqsadi — o'zbek tilida kasbiy diskurs tushunchasining nazariy asoslarini, uning leksik, grammatik, pragmatik xususiyatlarini aniqlash, shuningdek, kasbiy muloqot

jarayonida uning o'zni va ahamiyatini o'rganishdan iborat. Tadqiqot natijalari amaliyotda o'zbek tilida kasbiy kommunikatsiyani samarali tashkil qilishdagi ilmiy asoslarni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Maqolada quyidagi vazifalar qo'yilgan:

- kasbiy diskurs tushunchasining tilshunoslikdagi nazariy asoslarini tahlil qilish;
- o'zbek tilida kasbiy diskursning leksik va grammatik xususiyatlarini aniqlash;
- kasbiy diskursning muloqot jarayonidagi o'ziga xosligini tadqiq qilish;
- amaliyotda kasbiy diskursni samarali qo'llash bo'yicha takliflar ishlab chiqish.

Mazkur tadqiqot o'zbek tilshunosligidagi diskurs tahlili yo'nalishini boyitish va o'zbek tilining kasbiy muhitdagi amaliy qo'llanilishini kengaytirishda ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

1. Kasbiy diskurs tushunchasi va uning nazariy asoslari

Diskurs tushunchasi tilshunoslikda o'ziga xos alohida ilmiy yo'nalish sifatida shakllangan bo'lib, u til vositasida amalga oshiriladigan kommunikativ jarayonni o'z ichiga oladi. Diskurs — bu na faqat matn, balki muayyan kommunikativ vaziyat doirasida vujudga keladigan ma'no va muloqot jarayonidir. Kasbiy diskurs esa aniq bir kasbga mansub bo'lgan professionallar o'rtasidagi muloqotni tavsiflovchi til vositalari, janrlar va uslublarni o'z ichiga oladi.

Jahon tilshunosligida kasbiy diskurs tushunchasiga oid ko'plab nazariy yondashuvlar mavjud. Ulardan eng keng tarqalgani V. fon Xumboldt, T. van Deyk, J. Ostin va J. Serl kabi tilshunos olimlar ishlanmalaridir. Ushbu yondashuvlarda kasbiy diskursning quyidagi jihatlari ajratiladi:

- **Leksik xususiyatlar:** Kasbiy terminologiya, texnik atamalar, ixtisoslashgan so'zlar.
- **Grammatik xususiyatlar:** Qisqa va to'g'ridan-to'g'ri ifodalar, murosa va tavsiya formalari.
- **Pragmatik xususiyatlar:** Ma'lumot yetkazishdagi maqsadlilik va kontekstga bog'liqlik.

O'zbek tilshunosligida kasbiy diskurs tushunchasiga nazariy yondashuvlar hali yetarlicha rivojlanmagan. Shu bois mazkur yo'nalishdagi tadqiqotlar zamonaviy tilshunoslikning muhim qismi hisoblanadi.

2. O'zbek tilida kasbiy diskurs xususiyatlari

O'zbek tilida kasbiy diskursni o'rganishda, birinchi navbatda, uning leksik va grammatik xususiyatlariga e'tibor qaratish zarur. Turli kasblarga xos bo'lgan til vositalarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki:

• **Leksik xususiyatlar:** Kasbiy diskursda maxsus atamalar keng qo'llaniladi. Masalan, tibbiyot sohasida "gipertenziya", "anesteziya" kabi atamalar, huquqshunoslikda "mulk huquqi", "shartnoma" kabi ifodalar qo'llaniladi. Bularning har biri ma'lum kasbiy muhitga mos keladi.

• **Grammatik xususiyatlar:** Qisqa va aniq gaplar, buyruq va taklif ifodalash formalari kasbiy diskursning ajralmas qismi hisoblanadi.

• **Kontekstga bog'liqlik:** O'zbek tilida kasbiy diskurs ko'pincha madaniy va an'anaviy xususiyatlarga bog'liq bo'ladi. Masalan, muomala madaniyatida qo'pol gapirmaslik, muloyimlik va hurmatga asoslangan tilni qo'llash muhimdir.

3. Kasbiy diskursda muloqotning uslubiy xususiyatlari

Kasbiy diskursning samarali bo'lishi uchun uning uslubiy jihatlari to'g'ri tushunish lozim. O'zbek tilida kasbiy muloqot jarayonida quyidagi uslubiy xususiyatlar kuzatiladi:

• **Resmi uslub:** Odatda rasmiy yozuvlar, hujjatlar, texnik ko'rsatmalarda qo'llaniladi. Masalan, davlat idoralarida ishlatiladigan rasmiy til normalari.

• **Ishchan uslub:** Turli kasblardagi muloqotlarda ishlatiladi. Masalan, biznes muloqotda "tashrif taqvimi", "shartnoma loyihasi" kabi iboralar.

• **Tarmoq stilistikasi:** Har bir kasbga xos bo'lgan maxsus janrlar, masalan, tibbiy ma'ruzalar, injeneriya hisobotlari yoki huquqiy bayonotlar.

4. O'zbek tilida kasbiy diskursning ahamiyati

O'zbek tilida kasbiy diskursni o'rganish quyidagi muhim ahamiyatga ega:

1. **Kasbiy muloqotni rivojlantirish:** Har bir kasbda samarali muloqot uchun maxsus tilni shakllantirishga yordam beradi.

2. **Til madaniyatini boyitish:** O'zbek tilida yangi atamalar va janrlarni kiritish orqali til boyligini kengaytiradi.

3. **Til ta'limidagi ahamiyati:** Kasbiy tilni o'rganish orqali talabalarning professional kompetensiyasini oshirishga xizmat qiladi.

Asosiy qismda keltirilgan tadqiqot natijalari kasbiy diskurs tushunchasining nazariy va amaliy jihatlarini ochib berishga xizmat qildi. O'zbek tilida kasbiy diskursni rivojlantirish orqali turli sohalarda muloqot samaradorligini oshirish mumkin. Kelgusida ushbu yo'nalishda qo'shimcha tadqiqotlarni amalga oshirish orqali milliy tilning kasbiy muhitdagi o'rnini yanada mustahkamlash imkoni mavjud.

Xulosa. O'zbek tilshunosligida kasbiy diskurs tushunchasini o'rganish zamonaviy tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u tilning amaliy qo'llanilishida muhim ahamiyatga ega. Mazkur tadqiqot natijasida quyidagi xulosalar shakllantirildi:

1. Kasbiy diskursning nazariy asoslari

Kasbiy diskurs muayyan kasb doirasidagi muloqotning leksik, grammatik va pragmatik xususiyatlarini o'rganish orqali tilning ishchan muhitdagi rolini chuqur tahlil qilish imkonini beradi. U faqatgina tilning tuzilishini emas, balki uning muloqot jarayonidagi kontekstual ahamiyatini ham yoritib beradi.

2. O'zbek tilida kasbiy diskursning o'ziga xos xususiyatlari

O'zbek tilida kasbiy diskursga xos bo'lgan o'ziga xos leksik va grammatik vositalar, stilistik xususiyatlar turli sohalarda qo'llaniladi. Masalan, tibbiyot, huquqshunoslik, ta'lim va boshqa sohalardagi kasbiy atamalar va ishchan muloqot uslublari buning yaqqol namunasidir.

3. Kasbiy diskursning amaliyotdagi ahamiyati

Kasbiy diskurs muloqot jarayonidagi aniqlik va maqsadlilikni ta'minlaydi. Bu esa turli sohalardagi ish jarayonining samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Shu bilan birga, o'zbek tilida kasbiy kommunikatsiyaning rivojlanishi milliy tilning boyishiga hissa qo'shadi.

4. Til ta'limida kasbiy diskursning roli

Kasbiy diskursni o'qitish orqali talabalarning professional kompetensiyalarini oshirish, ularni tanlangan kasb doirasidagi muloqotga tayyorlash imkoni paydo bo'ladi. Bu ta'lim jarayonida maxsus metodik yondashuvlarni qo'llashni taqozo etadi.

Tavsiyalar

- O'zbek tilida kasbiy diskursni yanada chuqurroq o'rganish uchun sohaviy tadqiqotlarni kengaytirish lozim.

- Kasbiy diskurs bo'yicha elektron lug'atlar va o'quv-metodik qo'llanmalar yaratish tavsiya etiladi.

- Milliy va xalqaro miqyosda kasbiy diskursga oid tadqiqotlar va tajriba almashish platformalarini tashkil etish zarur.

Mazkur tadqiqot natijalari O'zbek tilining turli sohalardagi qo'llanilishini rivojlantirish va uning muloqotdagi samaradorligini oshirishga hissa qo'shadi. Bundan tashqari, kasbiy tilshunoslik sohasida yangi ilmiy yo'nalishlarni ishlab chiqish imkoniyati ham mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Каримов А.Ш. Ўзбек тилининг амалий услублари. – Тошкент: Фан, 2018.
2. Мўминов Н.Н. Тилшуносликка кириш. – Тошкент: Ўқитувчи, 2020.
3. Halliday M.A.K., Hasan R. Language, Context, and Text: Aspects of Language in a Social-Semiotic Perspective. – Oxford: Oxford University Press, 1989.
4. Van Dijk T.A. Discourse and Context: A Sociocognitive Approach. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
5. Остин Дж.Л. Слово как действие. – Москва: Прогресс, 1986.

UO'K 81'25:7

TARJIMA MADANIY TRANSFER SIFATIDA: XALQARO TURISTIK DISKURSDA TARJIMANING KOMMUNIKATIV-PRAGMATIK PARADIGMASI

M. Buzrukova, dots., PhD, Samarqand Davlat Universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada tarjima madaniy transfer sifatida tahlil qilingan va xalqaro turistik diskursda tarjimaning kommunikativ-pragmatik paradigmasiga e'tibor qaratilgan. Maqolada lingvistik yondashuvning dinamik paradigma bilan almashtirilishi haqida so'z boradi, bu esa tarjima

jarayonida kontekst va nutq vaziyatining ahamiyatini oshiradi. Tarjima nazariyasida fanlararo yondashuvning paydo bo'lishi va tarjimonning kognitiv jarayonlarini o'rganishga qaratilgan yondashuvlari muhokama qilingan. Tarjima jarayonida madaniy kontekstning muhimligi va tarjimonning madaniy va stilistik jihatlarini inobatga olishi, global muloqot va madaniyatlararo tushunishni ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynashi qayd etilgan.

Kalit so'zlar: Scopos nazariya, madaniy transfer, tarjima modeli, stilistik xususiyat, kommunikativ harakat, kommunikativ farq, madaniy filtr.

Аннотация. В данной статье перевод рассматривается как культурный трансфер, а также уделяется внимание коммуникативно-прагматической парадигме перевода в международном туристическом дискурсе. В статье обсуждается замена лингвистического подхода на динамическую парадигму, что увеличивает значение контекста и речевой ситуации в процессе перевода. Рассматривается возникновение междисциплинарного подхода в теории перевода и изучение когнитивных процессов переводчика. Подчеркивается важность культурного контекста в процессе перевода, а также роль переводчика в обеспечении глобальной коммуникации и межкультурного взаимопонимания.

Ключевые слова: теория скопоса, культурный трансфер, модель перевода, стилистические особенности, коммуникативное действие, коммуникативная разница, культурный фильтр.

Abstract. This article analyzes translation as a cultural transfer and focuses on the communicative-pragmatic paradigm of translation in international tourist discourse. The article discusses the replacement of the linguistic approach with a dynamic paradigm, which enhances the importance of context and speech situations in the translation process. The emergence of an interdisciplinary approach in translation theory and the study of translators' cognitive processes are examined. The significance of cultural context in the translation process and the translator's role in ensuring global communication and intercultural understanding are emphasized.

Key words: skopos theory, cultural transfer, translation model, stylistic features, communicative action, communicative difference, cultural filter.

Kirish. Lingvistik yondashuv tarjima faoliyatida ekvivalentlarni qidirish sifatida, dinamik paradigma shakllanishi bilan almashtirildi. Bu yangi paradigma, tarjimaning kommunikativ va vaziyat bilan bog'liq xususiyatlarini tavsiflash imkonini beradi. Natijada, tarjima jarayonida kontekst va nutq vaziyatining ahamiyati oshdi. Bu o'zgarish tarjimonlarning matnlarni yanada kengroq va chuqurroq tahlil qilishlariga, shuningdek, ikki madaniyat o'rtasidagi ko'prik sifatida faoliyat ko'rsatishlariga turtki berdi.

Shuningdek, tarjima nazariyasida fanlararo yondashuvning paydo bo'lishi tarjimonning kognitiv harakatlarini o'rganishga turtki berdi.

Mavzu dolzarbligi. So'nggi paytlarda tarjimada lingvomadaniy o'lcham va tarjima faoliyatiga yo'naltirilgan yondashuvga e'tibor qaratilmoqda (Ye. O. Semenes va A. N. Panaevning «Istoriya perevoda [“Srednevekovaya Aziya, Vostochnaya Yevropa (XV–XVIII veka)]]” (1991), N. K. Garbovskiyning “Teoriya perevoda” (2004), I.S.Alekseyevaning “Vvedenie v perevodovedenie” (2004), S.B. Veledinskayaning “Kurs obshey teorii perevoda” (2010), O. Mo'minovning “History of translation” (2005), nomli tadqiqotlari hamda J. Jabborov, G'. Salomov, G'. Raximov, F. Saidov, Yu. Hols-Manttari, V.B. Kashkin, V.G. Gak, R.K. Minyar-Beloruichev, K. Nord, K. Rays, D. Seleskovich, H. Vermeer, T.G. Pshenkina va boshqalarning ishlari tarjima faoliyatiga bag'ishlangan). Bu yonalish tarjimonlarga tarjima qilayotgan tillarning madaniyatlararo xususiyatlarini batafsilroq bilishga va amaliyotda qo'llashga zamin yaratadi. Ushbu yo'nalishning asl maqsadi tarjima jarayonida matnning asl ma'nosi va stilistik xususiyatlarini yo'qotmasda, tarjima qilayotgan madaniyatga moslashtirish.

Tajriba qismi. 1980-yillarda H. Vermeer va K. Rays skopos nazariyasini ishlab chiqdilar va shu bilan tarjimonning madaniy o'lchamdagi faoliyatiga asos solib, madaniy transferga yo'naltirilgan yondashuvni shakllantirdilar [Reiss, Vermeer, 1984]. Bu yondashuv Y. Holz-Manttari tomonidan keyinchalik ishlab chiqilgan tarjimonlik faoliyati (translatorisches Handeln) nazariyasining paydo

bo'lishiga zamin yaratdi [Holz-Manttari, 1984]. Skopos nazariyasining tamoyillari hozirgi kunda ham tarjima kommunikativ harakatlarining xususiyatlarini tushinishda asosiy nuqta bo'lib qolmoqda.

1984 yilda Y. Holz-Manttari o'zining tarjimonlik harakati nazariyasi va usullari bo'yicha doktorlik dissertatsiyasida tarjima maqsadi va tarjimonlik harakati o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni inqilobiy tarzda ta'kidlaydi. Bunday sinergetik tarjima strategiyalari va kommunikativ vositalarni tanlash faqat maqsadni tushunish orqali mumkinligini anglatadi.

Y. Holz-Manttari talqinida tarjimonlar mustaqil, hamkorlikka qodir, kompetent va mas'uliyatli ekspertlar sifatida ko'rib chiqiladi. Shu bilan birga, tadqiqotchining ishlarida professional va havaskor tarjimon o'rtasidagi farqlarni ajratish amaliyoti kuzatiladi.

Tarjimonlar tarjimada ikki madaniyat xususiyatlarini to'liq va to'g'ri qo'llashlari natijasida, madaniyatga moslashtirish yondashuvi shakllanadi.

Holz-Manttari ushbu g'oyani rivojlantirgan holda, tarjima jarayonida ham maqsadning muhimligini ta'kidlaydi. Y. Rehbeynning nazariyasiga ko'ra, tarjimonning tarjima jarayonidagi maqsadini to'g'ri tushinishi tarjima modelini to'g'ri tanlashiga olib keladi. Tarjimon kommunikatsiya jarayonida boshqa ishtirokchilar bilan hamkorlik qiladi, ekspert va kommunikatsiya hamkori rolini o'z zimmasiga oladi [Holz-Manttari, 1984, s. 23-24].

Tarjimoni murakkab jarayon, yaxlit kommunikativ harakat sifatida tushunish so'nggi yillarda tarjima nazariyasida muhim burilish bo'ldi. Y. Holz-Manttari tomonidan tarjimonlik harakati, muloqot jarayonida ishtirok etuvchi tomonlarni o'zaro moslashtirish uchun axborot yaratishga xizmat qiluvchi vazifa sifatida qaralishi [Holz-Manttari, 1984, b. 17] tarjimonning faqat matn ustidagi ishini emas, balki uning diskursiv sharoitga bog'liq kommunikativ xatti-harakatlarini ham ta'kidlaydi.

Z. Kupsh-Losereyt tarjimonga ikki tomonlama vazifa yuklaydi: bir tomondan, u o'z dunyoqarashidan kelib chiqib matnni tushunadi, boshqa tomondan esa, tarjima qilayotganda qabul qiluvchilarning dunyoqarashini hisobga oladi [Kupsch-Losereit, 1993, s. 208].

Olingan natijalar. Tarjimon qabul qiluvchining dunyoqarashidan tashqaridagi faktlarni shunday tarzda taqdim etishi kerakki, qabul qiluvchi ularni o'z fikrlash tizimiga osongina moslashtira olsin, ya'ni tarjima qabul qiluvchining tushunish sharoitlariga moslashishi kerak. Og'zaki muloqotda dunyo haqidagi bilimlarning yetishmasligi to'g'ridan-to'g'ri savollar va tarjimonning izohlari orqali bartaraf etilishi mumkin bo'lsa-da, yozma tarjimada bu imkoniyat mavjud emas. Tarjimon bu muammoni oldindan ko'rib, "kommunikativ farqni" yengishi, ya'ni "madaniy filtrni" ishga solishi kerak.

Har qanday diskursning institutsional madaniyati uning ishtirokchilari uchun xulq-atvor modellarini shakllantiradi. Masalan, diplomatik diskursda tarjimon diplomatik protokolga rioya qilishi lozim bo'lsa, ilmiy/professional diskursda tarjimondan terminologik aniqlik kutiladi, ijtimoiy tarjimada esa xolislik va ishonchli muhit yaratish qobiliyati muhimdir, reklama diskursida esa kreativ yechimlarni qabul qilish talabi bor. Boshqacha aytganda, diskurs markerlari o'z-o'zidan professional tarjimonning diskursiv shaxsiyati va kommunikativ xatti-harakatlari ko'rsatkichlariga aylanadi. Tarjimon diskursni o'ziga xos ijtimoiy-madaniy sharoitlarni hisobga olgan holda faollashtiradi.

Tarjimonda madaniy vositachi sifatida faoliyat yuritish zarurati, xalqaro turistik diskursning maqsad va vazifasida implicit tarzda namoyon bo'ladi. Bu diskurs turi boshqa hech bir sohada bo'lmagan transmilliy ko'rinishda muloqot muhitini yaratadi va qo'llab-quvvatlaydi, shu bilan birga, umuminsoniy madaniyatini boyitishga hissa qo'shadi. Ushbu diskursning asosida madaniy ko'rsatkichning ahamiyatini hisobga olgan holda, tarjimonni ishtirokchilar tarkibiga qo'shish mantiqan to'g'ri va asosli tuyuladi.

"O'zga" madaniyat tarjimonning nutq qabul qilish va fikrlash jarayonlarini alohida rag'batlantiradi, bu jarayonlar turli madaniyat vakillarining konseptosferasiga yo'naltiriladi va tarjimondan hozirjavoblilikni talab qiladi.

G.I. Bogin ta'kidlaganidek, "refleksiya jarayonida o'tmish tajribasi hozirgi vaziyat bilan bog'lanadi, bu orqali yangi ma'no va tushunchalar shakllanadi. O'zaro chog'ishtirish va qarama-qarshiliklar sodir bo'lib, bu bir mazmunni boshqasida ifodalashga olib keladi. Refleksiya natijasida tarjimon nafaqat matnning asl mazmunini to'liq anglab, balki uni yangi madaniy kontekstga moslashtirish uchun zarur bo'lgan o'zgarishlarni ham amalga oshiradi" [Богин 1982: 73].

Tarjimon o'zining avvalgi tajribasini tahlil qilib, uni yangi tajribalar bilan boyitadi, bu esa har bir yangi tarjima vazifasida yanada muvaffaqiyatli bo'lishiga yordam beradi.

Nemis tarjimashunosi Wolfram Wilss fikriga ko'ra, "Tarjima - bu matnni qayta ishlash va qayta so'zlash jarayoni bo'lib, bu manba matnidagi maqsadli matnga o'xshash bo'lishi kerak va asl matnni mazmun va uslub jihatidan tushunishni talab qiladi. Tarjima qilish jarayoni ikki asosiy bosqichdan iborat. Ulardan biri matnni tushunish bosqichi bo'lib, bunda tarjimon manba tilidagi matnni uning ma'nosi va uslubiga qarab tahlil qiladi. Keyingi bosqich esa lingvistik rekonstruktsiya bosqichi bo'lib, bunda tarjimon mazmun va uslub jihatidan tahlil qilgan manba tilidagi matnni kommunikativ ekvivalentlikni optimal ravishda hisobga olgan holda qayta yaratadi" [Wilss 1996].

Shuningdek, T.G. Pshonkinaning tarjimonning madaniyatlararo kommunikatsiyadagi noyobligini tasdiqlovchi fikriga qo'shilmiz. Tarjimon tillararo tarjimani amalga oshirish bilan birga suhbatdoshlar o'rtasidagi muloqotni ham osonlashtiradi.

Shu tariqa, tarjimon turli madaniyatlar o'rtasidagi ko'priq vazifasini bajarib, global muloqot va o'zaro tushunishni ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi [Пшонкина 2005: 135].

I. G'afurov, O. Mo'minov va N. Qambarovlarning "Tarjima nazariyasi" (2012) asarida tarjima badiiy va lug'at faoliyatining o'ziga xos turi sifatida ta'riflangan. "Tarjima badiiy, ilmiy ijod kabi til, tafakkur va fantaziya bilan ish ko'radi. Badiiy tarjimada ma'no va uslub, kolorit bilan birga poetika asosiy o'rinlardan birini egallaydi. Poetikani chiqarish va yaratishda Kantning idrok va hissiyoti sintezi va ulardan vujudga keladigan tabiiylik birinchi darajali ahamiyatga ega. "Prigolubit" so'zini "ko'kaylamoq" deb o'girarkanmiz, so'zning tasviriy kuchini yuzaga chiqargan bo'lamiz. Tarjimada esa tasviriylik va tabiiylikning o'rnini boshqa hech narsa bilan to'ldirib bo'lmaydi" [G'afurov va boshq. 2012]. Tarjima biror matnning shunchaki ekvivalenti emas, bu asl nusxani qayta yozishdek qiyin va murakkab jarayon. Bu bir madaniyatning boshqasiga ta'siri. Tarjima faoliyatini tushunish uchun biz madaniyat va til tushunchalarini aniqlashtirib olishimiz lozim [Qambarov 2012].

Q. Musayevning fikriga ko'ra, asliyat ruhini adekvat qayta yaratayotgan tarjimalar vujudga kelayotgan ekan, bu yutuqlar pala-partishlik oqibati emas, balki muayyan qoidalarga asosida ish ko'riganlik mevasidir. Demak, tarjima amaliyoti o'z qonun-qoidalariga ega ijodiy jarayon bo'lib, uning uzluksiz o'z takomili sari odimlay borishi tarjimashunoslar tomonidan uning tamoyillarining ishlab chiqilayotganligi bilan bog'liqdir [Musayev 2005].

G'aybullar Salomov ta'kidlaganidek, "Tarjimon xalqning tili, tarixi, etnografiyasi, madaniyatidan yaxshi xabardor bo'lishdan tashqari, so'z tanlashda o'ziga xos didga ham ega bo'lishi zarur" [Salomov 1978].

O'zbekistonda tarjima nazariyasi va amaliyoti haqida so'z ochilganda, albatta, atoqli olim G'aybullar Salomov asos solgan ilmiy maktabning xizmati alohida e'tirof qilinadi. Salomovning shogirdlari tarjima sohasida yangi usullar va yondashuvlarni ishlab chiqish bilan birga, xalqaro ilmiy hamkorlikni ham kengaytirmoqdalar. Bu jarayon O'zbekistonda tarjima ilmining rivojlanishiga katta hissa qo'shmoqda.

Tarjima jarayonida tarjimon ko'pincha pragmatik qarorlar qabul qilishi kerak bo'ladi. Bu qarorlar matnning maqsadi, auditoriya ehtiyojlari va madaniy kontekstni hisobga olgan holda qabul qilinadi. Garbovskiy pragmatik qarorlar qabul qilish jarayonida tarjimonning fikrlash jarayonini va qabul qilinadigan qarorlarning asoslilikini o'rganadi.

Tarjima faoliyati jarayonida tarjimon o'zining kommunikativ strategiyasini ishtirokchilarning madaniy dunyoqarashiga asoslanib shakllantiradi. Har bir yangi kommunikativ akt bilan u ushbu dunyoqarashni o'z ongida qayta yaratadi, bu esa unga pragmatik jihatdan mos tarjimani amalga oshirish uchun usullar ishlab chiqishga imkon beradi. Bu yerda tarjimonning kognitiv kompetensiyasi yaqqol namoyon bo'ladi. T.G. Pshonkina ta'kidlaganidek, tarjima vaziyatiga xos bo'lgan ruhiy holat sharoitida u o'zining kontekstga moslashish qobiliyatlarini yaxshilaydi [Pshonkina 2005: 253].

Noto'g'ri qarorlar, qolip va klishe, kommunikativ va kognitiv dissonanslardan qochish uchun turistlarga madaniy tarjimonlik filtri kerak.

Madaniy dissonansning o'ziga xosligi, tarjima xatolari yoki, aksincha, tarjima xatosi tufayli kelib chiqqanini nemis tarjimashunosi R. Stolze uch asosiy farq turlarida ko'radi:

- Madaniy realliklar darajasidagi mos kelmaslik,

- Formal darajadagi mos kelmaslik (yozma/og'zaki matnning tashqi ko'rinishi),
- Madaniy maxsus konnotatsiyalarining semantik mos kelmasligi [Stolze 1993: 264].

Tarjimon qaysi turistik kommunikativ vaziyatda ishtirok etmasin, u madaniyatlar to'qnashuvini yumshatishi va milliy o'ziga xos turistik dunyoqarashlarning ziddiyatlarini madaniy moslashuvni ta'minlash va madaniyatlararo dissonansni oldini olish maqsadida hal qilishi kerak.

E. Prunchning fikriga ko'ra, tarjima madaniyati tarjimonning professionalligi bilan sinonimdir. Globallashuv jarayonlari va umumlashuv tendensiyalariga qaramay, dunyo madaniy jihatdan xilma-xil va milliy jihatdan o'ziga xos bo'lib qolmoqda. Shu sababli, tarjimaning madaniy jihati XXI asr tarjimonining faoliyatida asosiy boshlang'ich nuqta bo'lib kelgan va shunday bo'lib qolmoqda.

Xulosa. Tarjimonning mahorati va madaniy xushyorligi muvaffaqiyatli tarjima jarayonining kalitidir, bu esa madaniyatlararo muloqot va global hamkorlikni rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Богин, Г. И. Филологическая герменевтика : учеб. пособие / Г. И. Богин. – Калинин : Калинин. гос. ун-т, 1982. – 86 с.
2. Musayev Qudrat. Tarjima nazariyasi asoslari: Darslik. T.: O'zbekiston Respublikasi FA. «Fan» nashriyoti, 2005. - 352 b.
3. Пшенкина, Т. Г. Вербальная посредническая деятельность переводчика в межкультурной коммуникации: психолингвистический аспект : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 – Теория языка / Пшенкина Татьяна Геннадьевна. – Барнаул, 2005. – 330 с.
4. Salomov G'. Tarjima nazariyasiga kirish. Toshkent: Til va tarjima, 1978. 88 b.
5. G'ofurov Ibrohim. Tarjima nazariyasi: Oliy o'quv yurtlari uchun o'quv. qo'Mlanma /I.G'ofurov, O.M o'minov, N.Qambarov. - Toshkent: Tafakkur-Bo'stoni, 2012. 216 b.
6. Tarjima nazariyasi: Oliy o'quv yurtlari uchun o'quv. qollanma /I.G'ofurov, O.M o'minov, N.Qambarov. - Toshkent: Tafakkur-Bo'stoni, 2012. 216 b.
7. Holz-Mänttäre, J. Translatorisches Handeln. Theorie und Methode / J. Holz-Mänttäre. – Helsinki : Suomalainen Tiedeakatemia, 1984.
8. Kupsch-Losereit, S. Hermeneutische Verstehensprozesse beim Übersetzen / S. Kupsch-Losereit // Traducere Navem. Festschrift für Katharina Reiß zum 70. Geburtstag / J. Holz-Mänttäre, C. Nord (Hrsg.). – Tampere : Tampereen yliopisto, 1993. – S. 203–218.
9. Stolze, R. Mitteilen und Erklären. Kompensatorische Übersetzungsstrategien bei Verständnisbarrieren / R. Stolze // TraducereNavem. Festschrift für Katharina Reiß zum 70. Geburtstag / Hrsg.: Holz-Mänttäre, C. Nord. – Tampere : TampereenYliopisto, 1993. – S. 261–274.
10. Vermeer, H. Kulturspezifik des translatorischen Handels / H. Vermeer. – Heidelberg : Universitätsdruckerei Heidelberg, – 1989.
11. Wilss, W. Übersetzungsfertigkeit. Annäherung an einen komplexen übersetzungspraktischen Begriff / W. Wilss. – Tübingen : Narr., 1992. – 376 S.

UO'K 808.5

XXI ASR O'ZBEK ADABIYOTIDA QODIRIYSHUNOSLIK MASALALARINING O'RGANILISHI

F.Dadabayeva, katta o'qituvchi, Namangan biznes va fan universiteti, Namangan

Annotatsiya. Ushbu maqolada Abdulla Qodiriy ijodiga katta qiziqish bildirgan bir qator izlanuvchilar va olimlar tomonidan adibning ijodkor sifatida adabiy-estetik qarashlari, milliy tarixiy romanning adabiy-badiiy manbaalari va taraqqiyot bosqichlari, milliy madaniyatning o'ziga xosligi va uni tarjimada qayta yaratish kabi masalalar o'rganilgan va tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: boqiy asar, haqqchilik, taqlidchilik, monografiya, maqola, o'zbek romanchilik maktabi

Аннотация. В статье рассматривается ряд исследователей и ученых, проявивших большой интерес к творчеству Абдуллы Кадыри, литературно-эстетические взгляды писателя как творца, литературно-художественные истоки и этапы развития национального исторического романа, анализируется своеобразие национальной культуры и ее воссоздание в переводе.

Ключевые слова: вечный роман, истина, подражательный, монография, статья, школа узбекского романа.

Abstract. *This article discusses a number of researchers and scientists who have expressed great interest in the work of Abdulla Qodiriy, the literary and aesthetic views of the writer as a creator, the literary and artistic sources and stages of development of the national historical novel and analyses the uniqueness of the national culture and its re-creation in translation.*

Key words: *eternal novel, truth, imitative, monograph, article, school of Uzbek novel writing*

O'zbek adabiyotining purviqor siymolaridan biri Abdulla Qodiriy ijodining gultoji - "O'tkan kunlar" romani shunday boqiy asarlardan biridir. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" va "Mehrobdan chayon" romanlari o'zbek adabiyotshunosligida yangi realistik nasrning vujudga kelishiga asos bo'ldi. Sharqshunos akademik Yevgeniy Bertels bu haqida shunday yozadi: "... Eron, turk, arab yozuvchilarining ham ko'pgina romanlari bor. Lekin ularniki uslub jihatdan ingliz, fransuz, nemis romanchilik maktablaridan uncha farq qilmaydi, ularda taqlidchilik juda ustun. Abdulla Qodiriy ham ko'pgina romanchilik maktablaridan iste'fodalangan, ularni chuqur o'rgangan bo'lishi mumkin. Ammo unda taqlidchilik ko'rinmaydi. Qodiriy romanlari butun tarkibi bilan o'ziga xos uslubda yozilgan o'zbek romanlaridir. Dunyoda beshta, ya'ni: fransuz, rus, ingliz, nemis va hind romanchiligi maktablari bor edi. Endi oltinchisini ya'ni o'zbek romanchilik maktabini Abdulla Qodiriy yaratib berdi" [1].

Turkman yozuvchisi Xidir Deryayev shunday yozadi: "Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani menda bir umrlik taassurot qoldirgan va ilhom bag'ishlagan. Shundan keyin menda turkman xalqining o'tmishi haqida roman yozish ishtiyoqi tug'ildi va katta niyat bilan "Qismat" romanini ustida ish boshladim" [11;27]. Bizga ma'lumki, ushbu kitob qardosh turkman xalqining eng sevimli kitoblaridan biridir. Asarda oddiy mehnatkash inson hayoti tasvirlangan bo'lib, voqealar o'tkir sinfiy kurash ruhi bilan sug'orilgan. Bu asar o'zbek kitobxonlarida ham katta qiziqish uyg'otgan va o'zbek adibi Pirimqul Qodirov tomonidan erkin tarjima qilingan. Xidir Deryayev Toshkentda o'qib yurgan kezlari "O'tkan kunlar" romanini qayta-qayta o'qigani va yozuvchi mahoratiga tahsin aytgani haqida gapiradi.

Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" asari o'zbek xalqining muqaddas orzulari in'ikosi sifatida yozilgani to'g'risida adabiyotshunos olim Izzat Sulton shunday degan edi: "Biz "O'tkan kunlar" da XIX asrdagi o'zbek xalqi hayotining keng va haqqoniy manzarasini ko'ramiz: Otabek, Yusufbek xoji, Kumush va boshqalar orqali oddiy sarbon va to'quvchidan tortib, xon saroyidagi amaldorlargacha bo'lgan xalqning hamma tabaqalari ko'z oldimizdan o'tadi. Biz faqat shu hayot manzarasini yozuvchi bilan birgalikda bevosita mushohada etish natijasidagina feodal o'tmishning "eng kir, qora" bo'lgani haqidagi haqiqatga yetamiz, romanning bosh g'oyasi vatanparvarlikka da'vat ekanini fahmlaymiz". Qodiriy ijodiga katta qiziqish bildirgan va bu sohada salmoqli ishlarni amalga oshirgan adabiyotshunos olimlardan biri Umarali Normatovdir. Olim Abdulla Qodiriyning sharaflari ijod yo'lini o'rganishi asnosida o'zining "Qodiriy bog'i" va "O'tkan kunlar" hayrati" nomli kitoblarini yozdi va Qodiriy ixlosmandlari e'tiboriga havola etdi, ayni paytda esa ushbu asarlari bilan Qodiriyshunoslik maktabining rivojiga o'zining munosib hissasini qo'shdi [8,9]. Umarali Normatov bu bilan cheklanib qolmay, ushbu sohada tadqiqotlari va tahlillarini davom ettirdi. Yozuvchining "Qodiriy mo'jizasi" kitobi ayni paytda adibning ikki kitobi "Qodiriy bog'i", "Qodiriy mo'jizasi" ni va yozuvchi O'tkir Hoshimov bilan bo'lib o'tgan "Badiiy so'z qudrati" nomli suhbatini o'z ichiga olgan.

Olim adibning "Uloqda", "Juvonboz", "Baxtsiz kuyov" asarlarini tahlil qilar ekan, ayniqsa uning "Baxtsiz kuyov" asari adabiy tanqidchilikda mafkuraviy-g'oyaviy jihatdan Abdulla Qodiriy ijodida, umuman, jadid adabiyotida yangi bir qadam bo'lgani, asardagi qahramonlar har turli ijtimoiy sinf vakillari bo'lishiga qaramasdan, adib ko'proq kambag'al yetim yigit Solih taqdirini achinish va ayni paytda hamdardlik bilan tasvirlaganini ta'kidlaydi. Yozuvchi "Qodiriy bog'i" nomli ikkinchi kitobida A. Qodiriyning adabiy tanqidiy qarashlari, uning "O'tkan kunlar", "Mehrobdan chayon" va "Obid Ketmon" asarlarining tasvir printsiplari haqida ham to'xtalib o'tadi. U Abdulla Qodiriyning o'g'li bo'lmish Xabibulla Qodiriyning "Qodiriyning so'nggi kunlar" nomli xotira qissasi haqida gapirib, bu kitob o'zining mardona va shafqatsiz haqiqati bilan kitobxonlarning Abdulla Qodiriy ijod qilgan va so'nggi yillarini yashab o'tgan davrdagi xalq hayoti, madaniy-adabiy muhiti to'g'risidagi

avvalgi tasavvurlarni butkul o'zgartirib yuborish qudratiga ega bo'lgan asar bo'lganini alohida ta'kidlaydi. U o'zining "O'tkan kunlar hayrati" nomli kitobida shunday satrlarni yozgan: "O'tkan kunlar"ning ma'no-mundariyasi keng, unda xilma-xil ijtimoiy, ma'naviy muammolar ko'tarilgan. Ular ichida, menimcha, eng muhimi yurtning, milllatning taqdiri, mustaqilligi masalasidir. "O'tkan kunlar" romaniga qadar ham, asar yozilgan paytda va undan keyin ham hech kim o'tgan asrda millat taqdiri uchun hayot-mamot ahamiyatiga molik tarixiy hodisalarni, o'lkaning mustaqillikdan mahrum bo'lib, mustamlakachilar oldida taslim bo'lishiga olib kelgan omillarni Qodiriychalik chuqur, xolis, ta'sirchan badiiy tahlil e'tgan asar yarata olgani yo'q! Mana, "O'tkan kunlar" da romanga xos tafakkurni tahmin etgan bosh omil!" [9].

XXI asrga kelib o'zbek adabiyotshunosligida Qodiriyshunoslik maktabi o'zining munosib o'rniga ega bo'ldi. Adabiyotshunoslikning mazmun-mohiyati, ilmiy uslublari va eng muhim tamoyillari qodiriyshunoslik misolida aniq ko'zga tashlanadi. Xalqimiz Qodiriy shaxsiga, ijodiy merosiga doimo zo'r qiziqish va ehtirom bilan qaragan, shu jumladan adabiyotshunos olimlar ham. Xususan, Qodiriyshunoslik maktabi rivojiga o'zlarining munosib hissalarini qo'shgan adabiyotshunoslardan biri Bahodir Karim ushbu mavzuga bag'ishlab bir necha maqola va risolalar e'lon qildi. "XX asr o'zbek adabiyotshunosligida talqin muammosi (Qodiriyshunoslik misolida)" mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasi esa o'zbek adabiyotshunosligida birinchilardan bo'lib Qodiriyshunoslik tarixini yangicha metodologik tamoyillar asosida tahlil qildi. Bahodir Karimning bu sohaga qo'shgan muhim hissasi namunalari bo'lgan "Abdulla Qodiriy. Tanqid, tahlil va talqin" [2] nomli asari va "Abdulla Qodiriy va germeneytik tafakkur" [3] monografiyasi ham Abdulla Qodiriyning ijodi tahlili, Qodiriyshunoslik tarixining alohida-alohida sahifalari tahlili va talqiniga bag'ishlangan. Bahodir Karim "Abdulla Qodiriy. Tanqid, tahlil va talqin" kitobida Qodiriyshunoslikni uch davrga bo'lib o'rganadi. Ushbu kitobning "Qodiriy ijodiga dastlabki qarashlar" nomli faslida B. Karim XX asrning 20-30 yillarida B.A. Pestovskiy, Abdurahmon Sa'diy, Mixail Sheverdin, Sotti Husayn, Oybek kabi o'sha davr atoqli kishilarining adib ijodiga tanqidona va ayni paytda, muxlisona munosabatlarini tahlil qiladi. Adabiyotshunos olim "Adabiy tanqidagi ziddiyatlar" sarlavhasi ostida Abdulla Qodiriyning "Mehrobdan chayon" romaniga munosabat bildirar ekan, o'sha davrdagi voqelikni badiiy talqini bilan ilmiy talqinlik orasidagi muvozanatning buzilishiga tashqi siyosiy-mafkuraviy omillarning ta'siri kuchli bo'lganligini alohida ta'kidlaydi. Kitobning "Badiiyat masalasi va ayrim nazariy qarashlar bahsi" nomli bo'limida o'zbek adabiyotida 60-70-yillar Abdulla Qodiriy ijodining o'rganilish davri haqida olim shunday fikr bildirgan: "XX asr o'zbek adabiyotshunosligi, adabiy tanqidchiligi tarixida 60-70-yillar adabiy ilmiy muhiti alohida o'rin tutadi. Adabiyotchilar bu davrda diqqinapas uydafas bo'g'ilib, so'ngra bir go'shaga chiqib, huzurlanib, to'yib nafas olgan odamdek san'at, nafasat, badiiyat, poetik mahorat kabi masalalar xususida nisbatan oromlanib yozdilar" [4]. Lekin, baribir, Abdulla Qodiriy ijodi, ayniqsa, uning asarlari haqida erkin fikr bildirishga yo'l qo'yilmas edi. Buni o'sha paytlarda adabiyotshunos olim Matyoqub Qo'shjonovning "Qodiriy-erksizlik qurboni" nomli kitobining kitob yozilganidan keyin 8 yil o'tib nashr qilinishidan ham anglab olsak bo'ladi. Kitobning "Badiiy estetik tafakkurning yangilanishi va qodiriyshunoslik" nomli faslida 80-yillarning ikkinchi yarmi va 90-yillarning boshida M.Behbudiy, A.Cho'lpon, A.Fitrat, Abdulla Qodiriy ijodiga bo'lgan qiziqishlar va munosabatlarining yangi bosqichi, qodiriyshunoslik, cho'lponshunoslik va fitratshunoslik yo'nalishlarining vujudga kelish jarayoni haqida aytib o'tiladi.

Adabiyotshunos olim adibning eng ko'p bahs-munozaralarga sababchi bo'lgan "O'tkan kunlar", "Mehrobdan chayon", "Kalvak mahzumning xotira daftari", "Toshpo'lat tajang nima deydi?", "Obid ketmon" kabi asarlari hamda hikoyalari poetikasini bugungi adabiy qarashlar nuqtai nazaridan tahlil qilgan va ilmiy-nazariy xulosalarga kelgan. Bundan tashqari uning Abdulla Qodiriy hayoti va ijod yo'liga bag'ishlangan "Ruhiyat alifbosi" kabi asarlari, "O'tkan kunlar"ga qaytib, "O'tkan kunlar"jozibasi" nomli maqolalari ayniqsa, bugungi kunda ushbu sohada izlanish olib borayotgan tadqiqotchilar uchun alohida mahorat maktabi vazifasini o'tab kelmoqda [5,6,7].

Bahodir Karimning "Abdulla Qodiriy va germeneytik tafakkur" nomli monografiyasi ham qodiriyshunoslik maktabi rivojida o'zining katta ahamiyatga ega ekanligi bilan ajralib turadi [3]. Bahodir Karim Abdulla Qodiriy ijodiga, xususan, "O'tkan kunlar", "Mehrobdan chayon"

romanlariga munosabat bildirgan Mixail Sheverdin, Sotti Husayn, Oybek, Miyon Buzruk Solihov, Izzat Sulton kabi adib va olimlarning tadqiqotlariga to'xtalar ekan, ularning qarashlaridagi ijobiy va chegaralangan fikrlarni xolislik bilan tahlil qiladi. U ta'kidlaganidek, "... badiiy asarning ilmiy-nazariy talqini hoh u poetik, hoh psixilogik yoki muayyan nazariy-metodologik masala bo'lsin-asl mohiyatni oydinlashtirgan taqdirdagina adabiyotshunoslik tarixida o'z ilmiy qiymatini yo'qotmaydi" [3].

Bahodir Karim Abdulla Qodiriy ijodining xorijlik olimlar, izlanuvchilar va tadqiqotchilar tomonidan o'rganilish masalalariga ham alohida e'tibor qaratgan. Xususan, tatar olimi Zarif Bashir, qozoq yozuvchisi Muxtor Avezov gaplaridan iqtibos keltirib, adib novatorligini, naqadar buyuk so'z ustasi ekanligini ta'riflovchi fikrlar o'zbek adabiyotshunosligida mavjud qarashlarga mos ekanligini aytib o'tadi. Muallif xorijlik, jumladan ingliz olimlari Eduard Olvort, Eden Nabi, Maykl Murfi, nemis olimlari Zigrig Kleinmichel, Ingeborg Baldauf, Rudolf Radler, B. Hayit kabi olimlar va olima ayollarning Abdulla Qodiriy ijodiga bo'lgan munosabatlari va shu borada amalga oshirgan izlanish va tadqiqotlari tahlili bilan o'rtoqlashadi. Olimning Abdulla Qodiriy ijodiga xorijlik olimlar va izlanuvchilarning munosabatlarini o'rganishi va tahlil qilishi qodiriyshunoslik yo'nalishida yangi qirra ochilishiga sabab bo'ldi, desak, mubolag'a bo'lmaydi. Chunki bu mavzu to'liq davrigacha ham keng o'rganishga va tadqiq etishga muhtoj bo'lgan mavzulardan biri edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бертельс Е. А. К вопросу о традиции в героическом эпосе тюркских народов // Советское востоковедение. - М.-Л., 1947, №4.
2. Karimov B. Abdulla Qodiriy. Tanqid, tahlil va talqin-Toshkent, Fan, 2006
3. Karimov B. Abdulla Qodiriy va germenevtik tafakkur.- Toshkent: Akademnashr, 2014 .
4. Karimov B. Abdulla Qodiriy va germenevtik tafakkur.- Toshkent: Akademnashr, 2014. –B.47.
5. Karimov B. Ruhيات alifbosi. – Toshkent: Adabiyot va san'at, 2016.
6. Karimov B. "O'tkan kunlar"ga qaytib// O'zbekiston adabiyoti va san'ati gazetasi. Toshkent, 2012, 12-19 aprel.
7. Karimov B. "O'tkan kunlar" jozibasi// Hidoyat jurnali №4, 2014.
8. Normatov U. Qodiriy bog'i. Toshkent: Yozuvchi, 1995.
9. Normatov U. O'tkan kunlar hayrati. Toshkent: O'qituvchi, 1996.
10. Salomov G'. Adabiy an'ana va badiiy tarjima. – T.: Fan, 1980.
11. Salomov G'. Tarjima nazariyasiga kirish. – Toshkent: O'qituvchi, 1978.
12. Salomov G'. Til va tarjima. – Toshkent: Fan, 1966.

UO'K 808.5

TURKISTON TA'LIM TIZIMIDA JADIDLARNING AHAMIYATI: MAHALLIY VA XORIJIY ADABIYOTLARNI TAHLILI

M.X.Daliev, dots., f.f.d., O'zbekiston Davlat Jaxon Tillari Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada jadidlar faoliyati hozirgi tadqiqotlarda ahamiyatli mavzu sifatida ko'rib chiqiladi. Asosan, jadidlarning Turkiston ta'lim tizimidagi o'rni va mahalliy hamda xorijiy mualliflar asarlari tahlil etiladi. Mavzu bo'yicha ilmiy adabiyotlar turli toifalarga ajratilib, har bir adabiyotga qisqa ta'rif berilib, umumiy ma'lumotlar keltiriladi.

Kalit so'zlar: jadidlar, ta'lim, tarbiya, mahalliy adabiyot, xorijiy adabiyot, Turkiston, Qo'qon, madaniyat, maorif, qadimchilar.

Аннотация. В данной статье рассматривается деятельность джадидов как актуальная тема современных исследований. В основном анализируется роль джадидов в системе образования Туркестана, а также произведения местных и зарубежных авторов. Научные источники по данной теме разделены на различные категории, каждой литературе дается краткое описание и приводится общая информация.

Ключевые слова: джадиды, образование, воспитание, местная литература, зарубежная литература, Туркестан, Коканд, культура, просвещение, древние.

Abstract. This article discusses the activities of the Jadids as a significant topic in current research. It mainly analyzes the role of the Jadids in the education system of Turkestan, as well as the works of local and foreign authors. Scientific literature on the topic is categorized, with each source briefly described and general information provided.

Keywords: *Jadids, education, upbringing, local literature, foreign literature, Turkestan, Kokand, culture, enlightenment, antiquarians.*

Turkistonda jadidchilik harakati ziddiyatli va muhim mavzulardan biridir. Jadidlarning ta'lim tizimiga qo'shgan hissasi, o'qitish usullari, yangi darsliklar va o'quv materiallarini joriy etishi kabi masalalar dolzarb ahamiyatga ega. Hozirgi kunda O'zbekistonda ta'lim tizimi va ilm-fanni rivojlantirish bo'yicha islohotlar olib borilmoqda, shuning uchun jadidlarning ta'lim tizimidagi o'rni chuqur o'rganilishi zarur.

Mahalliy adabiyotlar mualliflari, masalan, Z. Abdirashidov, H. Boltaboyev, U. Dolimov, B. Karimov, va boshqalar, jadidlar davri ta'lim tizimi haqida qimmatli ma'lumotlar taqdim etadilar.

Quyida bir nechta tadqiqotchilarning asarlari tahlil qilinadi:

- **Z. Abdirashidov**ning “Mahmudxo'ja Behbudiy” risolasi: Bu asarda Behbudiyning hayoti, faoliyati va jadidchilik harakatidagi o'rni tahlil qilingan.

- **H. Boltaboyev**ning “Abdurauf Fitrat” risolasi: Fitratning ijodiy merosi va mashhur asarlari haqida ma'lumotlar berilgan.

- **U. Dolimov**ning “Is'hoqxon to'ra Ibrat” risolasi: Ibratning ijodiy faoliyati va jamoat arbobi sifatidagi roli yoritilgan.

- **B. Karimov**ning “Abdulla Qodiriy” risolasi: Qodiriyning hayoti va ijodi haqida so'z yuritiladi.

- **O. Oltinbek**ning “Abdulla Avloniy” risolasi: Avloniy haqida ma'lumot beriladi.

Ushbu tadqiqotlar jadidlarning ta'lim tizimidagi o'rnini yanada chuqurroq

D. Quronovning “Abdulhamid Cho'lpon” risolasida shoir va adib Abdulhamid Cho'lponning hayoti va ijodi, xususan, uning she'riyat va nasrda erishgan yutuqlari muhokama qilinadi [11]. **O. Usmonov**ning “G'ulom Zafariy” risolasi esa G'ulom Zafariyning serqirra faoliyatini, shoir, dramaturg, publitsist, aktyor, rejissor, bastakor va folklorchi sifatidagi rolini yoritadi, uning musiqa faniga qo'shgan hissasi alohida e'tiborga loyiqdir. **S. Xolboyev**ning “Munavvar qori Abdurashidxonov” risolasida jadidchilik harakatining rahbarlaridan biri Munavvar qori Abdurashidxonovning hayoti va ijtimoiy-ijodiy faoliyati tahlil qilinadi. Uning madaniy-ijtimoiy xizmatlari va tarixdagi o'rni ko'rsatiladi, shuningdek, adibning hikmatli so'zlari va ziyolilarning e'tiroflari keltirilgan [10]. **G. B. Niyozov**ning “Sharq allomalari va ma'rifatparvar adiblarning barkamol avlod tarbiyasiga oid ma'naviy-axloqiy qarashlari” asarida sharq mutafakkirlarining ta'lim va tarbiya haqidagi fikrlariga e'tibor qaratilgan, shuningdek, jadid namoyandalarga oid ma'lumotlar keltirilgan [8]. **U. Qoraboyev**ning “O'zbekiston madaniyati” asarida Rossiya imperiyasining istilosi va uning milliy madaniyatga ta'siri, shuningdek, Turkiston ta'lim tizimi va jadidlarning maorif sohasidagi faoliyati ko'rsatiladi [10].

U. U. Mansurov va **A. Sh. To'xtabayev** tomonidan yozilgan “O'zbekistonning madaniyati va san'ati tarixi” o'quv qo'llanmasida o'sha davr ta'lim tizimi, jumladan, jadid maktablari haqida ma'lumotlar keltirilgan, bu kitob jadidlar davri ta'lim tizimini yoritishda muhim ahamiyatga ega [7]. **Z. Abdirashidov** va **N. Egamqulov**ning “Mahmudxo'ja Behbudiy va uning ‘Oyina’ jurnali” asarida Behbudiy faoliyatining ijtimoiy-siyosiy va madaniy-ma'rifiy hayotdagi o'rni tahlil qilinadi.

Ushbu risolada, xususan, Mahmudxo'ja Behbudiyning muazzam Gasprinskiy bilan munosabatlari va “Oyina” jurnalidagi muharrirlik faoliyati ko'rsatiladi. Risolada Behbudiyning yangi topilgan maqola va xatlari, “Padarkush”ga yozilgan taqrizlar hamda “Behbudiya kutubxonasi”ga oid maqolalar ilova sifatida keltirilgan. Bu ma'lumotlar tadqiqot uchun ahamiyatlidir. **A. Aliev**ning “Manaviyat, qadriyat va badiyat (Vatan fidoyilari)” asarida XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi Turkistonning ijtimoiy, siyosiy, va ma'naviy hayoti tahlil qilinadi. Aliev bu mavzuda 1950-yildan buyon faoliyat yuritib, bir necha kitob va maqolalar chop etgan. Kitobda Qodiriy, Behbudiy, Fitrat, Cho'lpon va boshqa ijodkorlarning hayoti va ijodi yoritilgan. **D. Alimov**ning “Jadidchilik fenomeni” asarida jadidchilik harakatining tarixi va ilg'or ziyolilarning tafakkuriga baho berilgan. Bu kitobda Behbudiy, Fitrat, Fayzulla Xo'jayev va boshqa namoyandalar faoliyati hamda ularning Turkistondagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga ta'siri yoritiladi.

Jadidlarning Ta'lim va Ijodiy Faoliyati

Bahrom Irzaevning “Qo‘qon tarixidan lavhalar” asarida XX asr boshidagi o‘zbek adabiyoti va san’atining muhim markazlaridan biri bo‘lgan Xo‘qand shahridan yetishib chiqqan olimlar, murabbiylar, davlat va jamoat arboblari, shoirlar va jurnalistlar hayoti hamda ijodiy faoliyati keltiriladi. Asar mustabid tuzumning qatag‘on siyosati oqibatida ushbu shaxslarning qanday mahv etilganini yoritadi. Shuningdek, u milliy taraqqiyparvarlarning Vatan va millat ravnaqi yo‘lida olib borgan kurashi haqida yangi ma‘lumotlar taqdim etadi. Asar oxirida tarixiy shaxslarning maqolalari va ijodidan namunalar keltirilgan. **Irzaevning** “Turkiston jadidlarning ‘Ko‘mak’ tashkiloti” asarida jadidlarning ma‘rifatparvarlik faoliyati va “Ko‘mak” tashkiloti haqida ma‘lumot berilgan. Ushbu tashkilot orqali chet ellarga yuborilgan talabalar va Germaniyada tahsil olgan yoshlarning Turkiston matbuotida chiqishlari ham yoritiladi. Asardan “Ko‘mak” tashkilotchilari va talabalari tomonidan yozilgan she‘rlardan namunalar keltirilgan. **Irzaevning** “O‘zbek yoshlari va xorijiy ta’lim” asari mustabid sovet hokimiyati sharoitida o‘zbek taraqqiyparvar ziyolilarining xalqni rivojlantirish yo‘lida qahramonona kurashi haqida hikoya qiladi. Kitobda o‘zbek yoshlarining xorijda ta’lim olishi, ularning vatandoshlariga yozgan xatlari va ijodiy namunalari ham keltirilgan [2]. **N. Karimovning** “XX asr adabiyoti manzaralari” kitobida XX asrning birinchi yarmida yashagan yozuvchilar hayoti va ijodining ko‘plab noma‘lum sahifalari yoritilgan, ularda erk va istiqloq uchun kurashning fojiali taqdiri aks etgan [4]. **Karimovning** “Mahmudxo‘ja Behbudiy” asari Behbudiyning Turkistonda milliy uyg‘onish harakatidagi roli va uning ijtimoiy ongini uyg‘otishdagi muhimligini ta’kidlaydi. U yangi usul maktablarining ochilishida va milliy matbuotning rivojlanishida faol ishtirok etgan, shuningdek, professional o‘zbek teatr san’atining shakllanishiga zamin hozirlab bergan. Ushbu asar Behbudiyning hayoti va ijodiy faoliyatiga bag‘ishlangan.

Jadidchilik va Milliy Uyg‘onish Davrining Ilmiy Tadqiqotlari

B. Qosimovning “Milliy uyg‘onish: jasorat, ma‘rifat, fidoyilik” asarida jadidchilikni o‘rganish borasidagi ishlari umumlashtirilgan. Ushbu tadqiqotda jadidchilikning shakllanishi, tarixi, manbalari va ijtimoiy-siyosiy, madaniy-adabiy jihatlari yoritiladi [6]. “Milliy uyg‘onish davri o‘zbek adabiyoti” kitobi mualliflar jamoasi tomonidan yozilgan bo‘lib, milliy uyg‘onish davri namoyandalarning hayoti va faoliyatini o‘rganishga bag‘ishlangan. **O‘zbekistonning yangi tarixi** (Turkiston chor mustamlakachiligi davrida) kitobida Rossiya imperiyasining Turkistondagi siyosati yoritilib, “Chorizmning Turkistonda maorif, fan va madaniyat sohasidagi siyosati. Jadidlarning maorifdagi mustamlakachilikka qarshi faoliyati” qismi jadidlar davri ta’lim tizimini yoritishda ahamiyatlidir. **Sh.A. Hayitov, S. Badriddinov, va K.J. Rahmonovning** “Buxoro Xalq Sovet Respublikasi: iqtisodiyot, ijtimoiy siyosat, madaniy hayot (1920-1924 yillar)” asari Buxoro Xalq Sovet Respublikasidagi iqtisodiy va madaniy hayot o‘zgarishlarini tahlil qiladi.

Xorijiy Tadqiqotchilar

Adib Xolidning “Musulmonlar madaniy islohoti siyosati: Markaziy Osiyoda jadidchilik” asarida Rossiya hukmronligi davridagi madaniy munozaralar, jadidlarning mahalliy islom madaniyatini zamonaviy davlatga moslashtirishga intilishi yoritilgan. Ularning ta’lim, savodxonlik va matbuotdan foydalanish masalalari ham tahlil qilinadi [3]. **Adib Xolidning** “O‘zbekiston tavalludi: ilk SSSR davrida millat, imperiya va inqilob” asarida 1917-yilgi inqilobning O‘rta Osiyoga ta’siri va mahalliy ziyolilarning roli o‘rganilgan. Muallif O‘zbekistonning milliy loyihalarini amalga oshirishdagi muhim o‘zgarishlarni tahlil qiladi [2]. **Jeff Sahadeoning** “Toshkentdagi rus mustamlakachilik jamiyati, 1865–1923” asari esa Toshkentda imperiya qurilishi jarayonida sodir bo‘lgan siyosiy, ijtimoiy va madaniy o‘zgarishlarni yoritadi. Sahadeo bu jarayonlarni Yevropa kontekstida tushuntirib, imperiyaning madaniy ta’sirini o‘rganadi. Ushbu tadqiqotlar jadidchilik harakatining tarixiy kontekstini, uning ma‘rifatparvarlik faoliyatini va milliy uyg‘onish jarayonlaridagi ahamiyatini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. Franz Wennbergning asari Mirza Salimbek va uning Buxorodagi qadimchilik va jadidchilik harakatlaridagi o‘rni haqida muhim ma‘lumotlar beradi. Asarda umaro deb atalgan Mirza Salimbekning faoliyati, qadimchilik va jadidchilik o‘rtasidagi raqobat hamda bu jarayonlarning Buxorodagi ta’siri tahlil etiladi [4].

Ilmiy ishni yoritishda adabiyotlarni turli turlarga ajratib tahlil qilish, tadqiqotning puxtaligi va mukammalligini oshirishga xizmat qiladi. Bu jarayon ilmiy ishning izchilligi va ishonchligini ta’minlab, tadqiqotni tez va oson amalga oshirish imkonini beradi.

Adabiyotlarni tahlil etish jarayonida ma'lumotlar o'zaro solishtirilib, belgilab olingan. Qiyosiy tahlil usuli tadqiqotda xatoliklar va takrorlanishlarni oldini olishga yordam beradi. Umuman olganda, yuqorida tahlil etilgan adabiyotlar jadidlar davri ta'lim tizimini yoritishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ushbu soha bo'yicha yanada chuqurroq tushuncha hosil qilish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdirashidov Z. Jadidlar. Mahmudxo'ja Behbudiy [Matn]: risola. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2022.
2. Adeeb Khalid. Making Uzbekistan: nation, empire, and revolution in the early USSR. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2015.
3. Adeeb Khalid. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. – Berkeley, 1998.
4. Boltaboyev H. Jadidlar. Abdurauf Fitrat [Matn]: risola. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2022.
5. Dolimov U. Jadidlar. Is'hoqxon to'ra Ibrat [Matn]: risola. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2022.
6. Karimov B. Jadidlar. Abdulla Qodiriy [Matn]: risola. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2022.
7. Mansurov U.U., To'xtabayev A.Sh. O'zbekistonning madaniyati va san'ati tarixi: o'quv qo'llanma. – Toshkent: O'zkitob savdo nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2021.
8. Niyozov G.B. Sharq allomalari va ma'rifatparvar adiblarning barkamol avlod tarbiyasiga oid ma'naviy-axloqiy qarashlari. – Toshkent: O'zbekiston, 2010.
9. Oltinbek O. Jadidlar. Abdulla Avloniy [Matn]: risola. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2022.
10. Qoraboyev U. O'zbekiston madaniyati. – Toshkent: Tafakkur bo'stoni, 2011.
11. Quronov D. Jadidlar. Abdulhamid Cho'lpon [Matn]: risola. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2022.
12. Sahadeo, Jeff. Russian Colonial Society in Tashkent, 1865–1923. – Bloomington: Indiana University Press, 2007.

UO'K 811.512.133

O'ZBEK TILI LEKSIKASI SHAKLLANISHIDA TARIXIY-ETIMOLOGIK QATLAMLARNING O'RNI MASALASI

Z.Do'simov, f.f.d., prof., Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada qadimgi tarixiy manbalarning o'rganilishi, jumladan, "Avesto" kitobining tarjima qilinishi va boshqa tarixiy-ijtimoiy tadbirlar tilimiz leksik qatlamlari, xususan, tarixiy-etimologik qatlami haqida ayrim mulohazalarni bildirishga asos bo'lishi ta'kidlangan bo'lib, bu muammo haqidagi ilmiy dalilli fikrlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Tarixiy manba, leksika, leksik qatlam, lug'at tarkibi, tarixiy-etimologik qatlam, o'z qatlam, o'zlashma qatlam.

Аннотация. В данной статье подчеркивается, что изучение древних исторических источников, в том числе перевода книги «Авеста» и других исторических и социальных событий, являются основой для выражения некоторых мнений о лексических пластах нашего языка, в частности, о историко-этимологический слой, и по данной проблеме представлены научно обоснованные мнения.

Ключевые слова: Исторический источник, лексика, лексический слой, словарный состав, историко-этимологический слой, собственный слой, приобретенный слой.

Abstract. In this article, it is emphasized that the study of ancient historical sources, including the translation of the book "Avesta" and other historical and social events, are the basis for expressing some opinions about the lexical layers of our language, in particular, the historical-etymological layer, and this problem scientifically proven opinions are presented.

Keywords: Historical source, lexicon, lexical layer, vocabulary structure, historical-etymological layer, own layer, acquired layer.

O'zbek tili leksikasi, uning tarixiy-lisoniy xususiyatlari, taraqqiyoti masalalari haqida anchagina tadqiqotlar yaratilgan. Ularda tilimiz lug'at tarkibining ijtimoiy-tarixiy asoslari, qo'llanish doirasiga ko'ra turlari, tarixiy-etimologik qatlamlari, uslubiy xususiyatlari to'g'risida so'z yuritilgan va bu muammolar borasida ma'lum xulosalar va umumlashmalar qilingan.

Ammo xalqimiz hayotida yuz bergan keskin o'zgarishlar tilimiz va tilshunosligimizga ham yangicha nazar solishni taqozo etmoqda. Bu qarash til tizimidagi birliklarni tadqiq qilishda yillar davomida o'zga tilshunosliklar ta'sirida vujudga kelgan qoliplardan voz kechib, mavjud lisoniy faktlar asosida xulosalar qilish zarurati bilan izohlanadi.

So'nggi yillarda xalqimiz etnogenezi va etnik tarixi bo'yicha nashr qilingan tadqiqotlar, qadimgi tarixiy manbalarning o'rganilishi, jumladan, "Avesto" kitobining tarjima qilinishi va boshqa tarixiy-ijtimoiy tadbirlar tilimiz leksik qatlamlari, xususan, tarixiy-etimologik qatlami haqida ayrim mulohazalarni bildirishga asos bo'ldi. Mazkur maqolada ushbu muammo haqidagi fikrlarimizga e'tiboringizni qaratmoqchimiz.

Ma'lumki, o'zbek tili leksikasini tarixiy-etimologik jihatdan tekshirishda diqqat asosan ikki masalaga qaratiladi: a) o'zbek tili leksikasidagi o'z so'zlarni belgilash; b) o'zbek tili leksikasidagi o'zlashgan so'zlarni belgilash. Mana shu asosga ko'ra tilimiz leksikasi ikki katta qatlamga bo'linadi: 1) o'z qatlam; 2) o'zlashma qatlam[1].

Ammo o'zbek xalq shevalari leksikasini tekshirgan bir qator olimlar o'tgan asrning oltmishinchi yillaridayoq "Shevalar leksikasida anchagina so'zlar borki, ularning asl manbai hozircha aniq emas", – deb ta'kidlagan edilar[2]. Prof. V.V.Reshetov bunday xususiyatlarni faqat shevalar leksikasida emas, balki boshqa lisoniy sathlarda ham kuzatish mumkinligiga e'tibor qaratadi va o'zbek shevalariga "g'ayri turkiy tillarda so'zlashuvchi etnik elementlarning ta'siri ham bordir", – deb yozadi[3].

Shunday ekan, bu muammoni o'zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi bilan bog'liq holda o'rganish lozim deb o'ylaymiz.

Ta'kidlash lozimki, shu paytgacha yaratilgan tarixiy asarlar va ularga asoslanib bitilgan filologik tadqiqotlardan, ilmiy jamoatchilikda go'yoki O'rta Osiyoning turkiy tilli qabilalari boshqa joydan ko'chib kelgan, bu hududning "tubjoy" aholisi eroniyzabon qabilalardir, degan tasavvur paydo bo'lgan.

Garchi shunday bo'lsa, ikki yarim – uch ming yil oldin o'z davlatchiligiga ega bo'lgan va yirik shaharlar qurgan ajdodlarimiz qaerda, degan savol tug'ilishi tabiiy holdir.

So'nggi yillarda nashr qilingan tarixiy tadqiqotlarga ko'ra hozirgi Markaziy Osiyo hududida turkiy va eroniy xalqlar yonma-yon yashaganlar. Ularga xos bo'lgan ikkitillilik juda keng turk-so'g'diy etnomaydonda yuz bergan iqtisodiy, siyosiy hamda madaniy jarayonlar mahsulidir. Demak, O'zbekiston zamini asosiy xalqining har ikki etnik qatlami ham turk-so'g'diy etnomaydonida juda qadim zamonlardan birga yashab, tarkib topgan tubjoy-avtohton aholi hisoblanadi. Bunday fikrni K.Shoniyo'zov va M.Ishoqov kabi tarixchi olimlar ham bayon qilgan edilar.

Bunday tarixiy faktlar tilshunoslar e'tiboridan ham chetda qolmadi va ularga turkiy tillar tarixini davrlashtirish masalasini qayta ko'rish uchun asos berdi.

Ma'lumki, turkiy tillar tarixining shakllanish va rivojlanish bosqichlarini tasniflash asosan Oltoy davridan, ya'ni mil. ol. V asrgacha bo'lgan davrdan boshlanadi. Keyingi xun davri esa er. ol. V asrdan milodiy V asrgacha bo'lgan davrlarni qamrab olar edi. Ammo keyingi tadqiqotlar natijalariga tayangan tilshunoslar ilmiy adabiyotlarda ko'rsatilgan ikki davr orasida yana bir bosqich borligini qayd etishadi va uni turkiy tillar taraqqiyotidagi skif davri deb ataydilar. Gap shundaki, hozirgi paytgacha skiflar tilining qaysi tillar oilasiga mansubligi borasida munozaralar bo'lib kelgan. Bu tilni bir guruh olimlar Hind-Yevropa tillari oilasiga kiritish tarafdori, boshqa birlari bu til turk-mo'g'ul tillari guruhiga aloqador deb hisoblaydilar. Ayrim tadqiqotchilarning xabar berishicha, skifcha so'z yasash modeli qadimgi turkiy til so'z yasash tizimi bilan bir xil bo'lgan[4]. Antik davr manbalarida qayd etilishicha, sharqiy skiflar saklar deb nomlangan[5].

Bizning nazarimizda, ayrim tadqiqotchilar "asl manbai noma'lum" deb qarayotgan so'zlarning ildizlarini tilimiz shakllanishining qadimgi davrlaridan izlamoq kerak. Ko'rinishdan turkiy va eroniy qabilalar tilining bir-biriga ta'siri eramizdan oldingi beshinchi asrlargacha bo'lgan davrlardan boshlangan. Tarixiy manbalarda o'zbeklarning bir ildizi eronzabon so'g'diylar, bohtariylar, xorazmiylar va sak qabilalari ekanligi inkor etilmaydi. Ammo o'zbek xalqi tarixi, madaniy merosi, uning kelib chiqishi haqidagi tadqiqotlarda asosiy urg'u ularning turkiy ildizi bilan bog'liq yozma manbalarga qaratiladi. Natijada o'zbek xalqining so'g'diy negizi nazardan chetda qoldiriladi. Bu esa ayni vaqtda turkiy aholining ko'chib kelganligi haqidagi tasavvurga olib keladi[6].

Shunday ekan, turkiy tillar, xususan, o'zbek tilining shakllanishi va rivojlanishi haqidagi lisoniy tadqiqotlarda bu jarayonni e'tiborga olmoq kerak. Zero, xalq tarixi va turmushi bilan bog'liq holatlar ko'proq tilning leksikasi bilan bog'liq bo'lar ekan, uning lug'at tarkibini chuqurroq va ko'lamliroq

o'rganish lozimligi ravshan bo'ladi. Bu esa bevosita til leksikasining tarixiy-etimologik qatlamlari bilan aloqadordir.

E'tirof etishimiz kerakki, bu muammo E.A.Begmatov tomonidan ancha mukammal tadqiq qilingan[7]. U o'zbek tili leksikasini mavjud materiallar asosida mukammal tasnif qilgan. Garchi olim o'z tadqiqotlarida adabiy til materiallariga tayangan bo'lsa ham, xalqimiz tarixi bilan bog'liq bo'lgan bir guruh birliklarni ham alohida ajratib tekshirgan. Xorazmiy tili, so'g'd tili, sanskrit tili va boshqa tillarga xos sporodik holatda uchraydigan lug'aviy birliklarni o'zlashgan qatlamning tarkibidagi lug'aviy elementlar deb qaraydi. Uning e'tirof etishicha, o'zbek tili bilan aloqada bo'lgan ba'zi tillar, jumladan, hind, qadimgi grek tillari o'zbek tili leksikasida sezilarli iz qoldirmagan[8].

Ammo o'zbek tili lug'at sostavidagi so'g'd va xorazmiy tillariga xos birliklar miqdor jihatdan anchagina bo'lib, ular lug'aviy elementlar emas, balki tilimiz lug'at tarkibining muhim qismini tashkil qiladigan birliklardir. Buni ayniqsa o'zbek shevalari leksikasi va xalq og'zaki ijodi namunalari tilida ko'proq saqlanganini kuzatishimiz mumkin[9]. Shuningdek, ular o'zbek onomastik tizimida muhim o'rinni egallaydi. Kat, Fir, Dizak, Apvak, Vardik kabi yuzlab toponimlar bilan birga nom tarkibida –kant, -on, -var/par, -zoy, -zon, mitan singari o'nlab grammatik elementlar uchraydiki, ular shubhasiz tilimiz taraqqiyotining eng qadimgi ildizlari bilan bog'liqdir. Shunday ekan, qayd qilingan faktlar bizga tilimiz leksikasida tarixiy-etimologik jihatdan yana bir qatlam substrat qatlam yoki tag qatlam borligi haqida gapirishga asos beradi. Shunday ekan, o'zbek tili leksikasini 1) o'z qatlam; 2) o'zlashma qatlam; 3) tag (substrat) qatlamga ajratish maqsadga muvofiqdir.

Biz ta'kidlamoqchi bo'lgan tag qatlamni tashkil qiluvchi birliklar, kuzatishimizga ko'ra, o'zlashgan qatlam komponentlaridan qadimiyligi bilan va grammatik tarkibiga ko'ra farq qiladi. Ayrim tadqiqotchilarning fikricha, ularning ildizlarini so'g'd, xorazmiy kabi tillardan topish mumkin. Sharqshunos olimlar doktor Jalil Do'stox, doktor Muhammad Muin, E.Benvenist, J.Benzing, D. N. Makkenzi, G. Dyorfer, A. Freyman va boshqalarning tadqiqotlari ham bu fikrimizni tasdiqlaydi.

Shunday ekan, turkiy tillar, xususan, o'zbek tilining shakllanishi va rivojlanishi haqidagi lisoniy tadqiqotlarda bu jarayonni e'tiborga olmoq kerak. Zero, xalq tarixi va turmushi bilan bog'liq holatlar ko'proq tilning leksikasi bilan bog'liq bo'lar ekan, uning lug'at tarkibini chuqurroq va ko'lamliroq o'rganish lozim. Bu esa bevosita til leksikasining tarixiy-etimologik qatlamlari bilan aloqadordir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ўзбек тили лексикологияси. - Тошкент, Фан, 1981. 38-бет.
2. Шониёзов К. Ўзбек халқининг шаклланиш жараёни. Тошкент, 2001. 34- бет.
3. Ўзбек тили лексикологияси, 56-бет.
4. Абдуллаев Ф. А. Ўзбек тилининг Хоразм шевалари. I, Тошкент, 1961, 141-бет.
5. Решетов В.В. Узбекский язык, I. - Ташкент, 1959. -С.37.
6. Асқаров А. Ўзбек халқининг этногенези ва этник тарихи. Тошкент, Университет, 2007, 7-бет. М. Исхоқов. География распространения древнетюркских письменных источников и вопросы этногенеза тюркских народов. Туркистон, 2003, Ж. Тюркология, №1.-С.76.
7. Раҳманов Н., Содиқов Қ. Ўзбек тили тарихи. Тошкент, 2009, 18- бет. Asqarov A. O'zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi. Toshkent, Universitet, 2007, 7-bet. М. Исхоқов. География распространения древнетюркских письменных источников и вопросы этногенеза тюркских народов. Туркистон, 2003, Ж. Тюркология, №1.-С.76.
8. Баскаков Н.А. Введение в изучение тюркских языков. М. – Высшая школа, 1969,С.147-148.
9. Rahmanov N., Sodiqov Q. O'zbek tili tarixi. Toshkent, 2009, 18-bet.

UO'K 81'1

ZAMONAVIY TERMINOGRAFIYANING O'ZIGA XOS JIHATLARI

M.R.Ergashev, PhD, dots., Qo'qon davlat pedagogika instituti, Qo'qon

Annotatsiya. *Ushbu maqolada terminografiyaning ta'rifi va uning terminologik lug'atlar yaratish nazariyasi va amaliyotiga xizmat qiladigan asosiy fan sifatidagi muhim belgilari hamda ilmiy terminologiyani tizimlashtirish, tartibga solish va birlashtirish kabi vazifalari haqida so'z yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *terminografiya, terminologik lug'atlar yaratish, retseptiv terminografiya, lug'atning makro va mikro tuzilishi, mantiqiy va falsafiy lug'atlar, maxsus lug'atlar, obyektlar va hodisalar.*

Аннотация. В данной статье рассматривается определение терминологии и ее важные особенности как фундаментальной науки, обслуживающей теорию и практику создания терминологических словарей, а также задачи систематизации, регламентации и унификации научной терминологии.

Ключевые слова: терминология, создание терминологических словарей, предписывающая терминология, макро- и микроструктура лексики, логические и философские словари, специальные словари, предметы и события.

Abstract. This article discusses the definition of terminology and its important features as a basic science that serves the theory and practice of creating terminological dictionaries, as well as the tasks of systematization, regulation and unification of scientific terminology.

Keywords: terminology, creating terminological dictionaries, prescriptive terminology, macro and micro structure of vocabulary, logical and philosophical dictionaries, special dictionaries, objects and events.

Terminografiya – bu maxsus ijtimoiy terminologik lug'atlar yaratish nazariyasi va amaliyoti haqidagi fan bo'libgina qolmay u terminlar haqidagi fan sifatida terminshunoslik hamda lug'atlar yaratish san'ati sifatida leksikografiyani birlashtiruvchi murakkab soha hamdir. Terminografiya terminologiya sohasida inson faoliyati bilan bog'liq bo'lgan muhim jihatlarni tasvirlaydi, ilmiy terminologiyani tizimlashtirish, tartibga solish va birlashtirish kabi vazifalarni bajaradi. Ular quyidagilar:

- terminlarning aniq, qisqa va sodda talqinlarini ishlab chiqish va tavsiflash;
- ma'lum bir terminni yozma va og'zaki ilmiy muloqot holatlarida ishlatilishini ko'rsatuvchi

retseptiv terminografiya.

Bir vaqtlar S.I.Ozhegov: "Bir tomondan, millat boyligini aniqlab beruvchi "jamo" tipidagi terminologik lug'atlar tayyorlanishi kerak, ya'ni noyob yaratilgan professional terminologiya... Boshqa tomondan, "kodifikatsiya" turidagi terminologik lug'atlarni yaratish masalasi ham ko'tarilishi kerak" deb ta'kidlagan edi. Bugungi kunda terminografiyaning ahamiyatini ortiqcha baholash mushkul. Chunki, "Dunyoda har kuni bitta maxsus lug'at nashr etiladi" degan gap juda o'rinlidir. Z.I.Komarova so'zlariga ko'ra, Yigirmanchi asrning 80-yillarida atrofimizda 12 million ob'ektlarning nomlari tilga olingan. Shu bilan birga, har yili ularning soni 200 mingga ko'payadi, bu esa milliy tilning so'z boyligiga tengdir. Ko'z o'ngimizda an'anaviy fanlar o'zining mantiqiy-kontseptual kuchlarini ikki va uch baravar oshirmoqda, yangi fanlar resurslari paydo bo'lib, shakllanmoqda.

Bugungi kundagi zamonaviy terminografiya nazariyasining asosiy muammolari:

- terminologik lug'atlar yaratishning uslubiy tamoyillarini ishlab chiqish;
- maxsus lug'atlarning ilmiy asoslangan tipologiyasini yaratish;
- lug'atning turli maxsus qatlamlarini tavsiflash uchun invariant qoralama lug'atni ishlab

chiqish;

- terminologik lug'atlarning asosiy parametrlarini aniqlash;
- terminografik ishlar uchun asosiy talablarni ishlab chiqish;
- lug'atning makro va mikro tuzilishini o'rganish;
- terminologik lug'at tanlash usullarini tahlil qilish;
- terminlarni tavsiflashning asosiy usullarini ishlab chiqish;
- terminologik lug'atlarni yaratishda kompyuterlashtirishdan foydalanish.

Terminografiya uchta asosiy funktsiyani bajarish uchun mo'ljallangan:

- a) tizimlashtirish;
- b) axborot;
- c) ta'lim.

Funktsional jihatdan bog'langan matnlar lug'atining tabaqalanish modeliga asoslanib, lug'at qatlamlarining funktsional bog'lanishi quyidagicha farqlanadi: a) keng tarqalgan lug'at; b) umumiy ixtisoslashtirilgan terminologik bo'lmagan lug'at; v) umumiy ixtisoslashtirilgan terminologiya; d) tarmoq terminologiyasi; e) maxsus hududlar terminologiyasi. Shu munosabat bilan terminologik

lug'atlar lug'at qatlamlarining faqat uchtagiga tegishlilikini hisobga olgan holda biz terminologik lug'atlarni sifat jihatidan uchta turini ajratamiz:

- 1) umumiy ilmiy va umumiy texnik;
- 2) tarmoq terminologik lug'atlari;
- 3) yuqori darajada ixtisoslashgan lug'atlar.

Terminshunoslikning rivojlanishi ob'ektiv ravishda terminografiyaning oldindan erishgan yutuqlari natijasidir. Bu narsa lingvistik tayyorgarlikka ega bo'lmagan tor sohalardagi mutaxassislar tomonidan tuziladigan terminologik lug'atlarga qisman bog'liq, qoida. Shuning uchun terminografiyaning vazifasi terminologik "lug'at qurilishi" sohasidagi mutaxassislar va tilshunoslarning sa'y-harakatlarini birlashtirishdir. Terminologik lug'atlar yaratuvchilarining asosiy maqsadi terminologik lug'atlar bo'yicha amaliy ishlar uchun ilmiy asoslangan tamoyillarni ilgari surish orqali imkon qadar tezroq bu bo'shliqni kamaytirishdan iboratdir. Terminologik lug'atlarga qo'yiladigan umumiy talablar S.V.Grincev tomonidan tuzilgan.

- fan sohasiga oid tanlangan maxsus lug'atning yetarli darajada yoritilishi;
- maxsus leksik birliklar haqida kerakli ma'lumotlarning mavjudligi;
- lug'at hajmini oshiradigan va kerakli ma'lumotlarni topishni qiyinlashtiradigan keraksiz ma'lumotlarning yo'qligi;
- foydalanuvchilarning bir xil turdagi lug'atlardan boshqasiga o'tishini osonlashtirish uchun ularning tarkibi va ma'lumot vositalarini birlashtirish;
- lug'atning uslubiy qo'llanilishi va tarkibining barcha elementlari o'rtasidagi maksimal uyg'unlik.

V.M.Leychik terminologik lug'atlarni eng aniq va ixcham tarzda tayyorlanishining asosiy bosqichlarini quyidagicha izohlaydi:

- 1) adabiyotlarni ko'rib chiqish;
- 2) taklif etilayotgan terminlar kartotekasini tuzish;
- 3) terminlarni tanlash va ularni mutaxassislar tomonidan tahrirlash;
- 4) tushunchalar sxemasini tuzish;
- 5) alifbo tartibida kartoteka tuzish;
- 6) muqobillarni tanlash.

A.S.Gerd terminologik lug'atlarning xronologik doirasini ajratib ko'rsatishni taklif qiladi [Gerd, 1986, p. 25]. Bu savol, afsuski, terminologik lug'atlarga nisbatan mos kelmaydi, ammo badiiy adabiyotning tili ham, og'zaki nutq ham fan va texnika tili kabi tez o'zgarmaydi. Bizningcha terminologik lug'atlar tarkibi quyidagicha:

- bir so'zli terminlar (fleksiya, melioratsiya, impuls va boshqalar);
- terminologik iboralar:
 - a) iboralar-terminlar (mualliflik huquqi, yuqori tezlik shudgorlash, mas'uliyati cheklangan jamiyat va boshqalar);
 - b) erkin (odatda taxminga asoslangan) terminologik iboralar (veksel, matematik qonun, qurolsizlanish choralari va boshqalar);
- terminlar-qisqartmalar ("ЭБМ, АСУ, КПД va boshqalar);
- nomenklatura - ma'lum bir bilim sohasining aniq ob'ektlarining nomlari (GAZ-24, Elektron TV, FS-0.7 elektr tegirmoni va boshqalar); terminologik lug'atlarga nomenklatura nomlarini kiritish masalasi ochiq; uni hal qilish har bir aniq holatda mualliflarning vazifasidir.

Terminologik lug'atlarni tartibga solishda quyidagi muhim talablarga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq: tizimlilik, qisqalik, aniqlik, soddalik, so'z yasash imkoniyatlariga ega bo'lishlik, eufoniya, tilning lingvistik qonun-qoidalari va me'yorlariga rioya qilish. Terminologik lug'atni shakllantirishning eng muhim shartlaridan biri bu soha lug'atida tavsiflangan mantiqiy-kontseptual tizimni modellashtirishdir. Terminografiyaning asosiy muammolaridan yana biri lug'at birliklarini (keng mantiqiy-falsafiy ma'noda) semantizatsiya qilish. Har qanday ideal ilmiy tushuncha, fikrlar termin yordamida og'zaki ifodalanganda va ta'rifi orqali ilmiy nazariyaga kiritilgandagina ilmiy mulkka aylanadi. Terminografik semantizatsiyaning birinchi (va asosiy) uslubiy postulati shundan iboratki, adekvat semantizatsiya bir qator shakllantiruvchi "kuchlar" dan kelib chiqadi: lug'at turi va

hajmi, lug'at iste'molchilari, lug'atning semantik tuzilishining soddaligi/ murakkabligi semantik birliklar, so'z birikmalarini tanlashning aniqligi, terminologik nazariyaning metodologiyasi va darajasi, terminografik an'ana va hattoki professionallik darajasi. Ikkinchi metodologik postulat - terminografik nazariya va terminografik amaliyot o'rtasida terminografik pragmatikaning ustuvorligi va ma'lum bir moslashish va terminografik antinomiyalarni "olib tashlash" darajasi, - boshqa tomondan, turli xil terminografik parametrlar o'rtasidagi munosabatlar bizga ulardan foydalanish chegaralarini yoki tavsiflashning boshqa usullarini muhokama qilish imkonini beradi: 1) vokabul lug'atni tanlash mezonlari; 2) illyustrativ materialdan foydalanish masalasi; 3) belgilar tizimini asoslash; 4) asosiy hisoblangan semantizatsiya vositalarini takomillashtirish; 5) lug'at yozuvini qurish.

Terminologik izohli lug'atda terminning tavsifi ikki qismga bo'linishi taklif qilingan. Birinchi qism tizimli semantik tahlil asosida bog'langan birikmalar bilan tezaurus tavsifi sifatida qarash mumkin bo'lgan terminlar ta'rifi.

Xulosa o'rinda shuni ta'kidlash lozimki, terminografiya turli soha lug'atlarini yaratishda va tartibga solishda leksikografiyaning asosiy quroli bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ожегов С.И. Лексикология. Лексикография. Культура речи - М., 1974.- 244 с.
2. Марчук Ю.Н. Машинный перевод как информационная и технологическая реальность. - М., 1988, -14 с.
3. Комарова З.И. О способах определения терминов в толковых словарях советского периода (на материале сельскохозяйственных собственно-терминов) // Лексика, терминология, стили. Вып.4.-Горький, 1975. -С.77-87.
4. Морковкин В.В. Учебная лексикография как особая лингводидактическая дисциплина // Актуальные проблемы учебной лексикографии. - М., 1977. С. 28–37.
5. Гринёв С.В. Принципы теории терминологии // Теория и практика научно-технической лексикографии. - М., 1988. С. 5–11.
6. Герд А.С. Терминологический словарь среди других типов словарей // Современная русская лексикография 1980. - Л., 1981. С. 106–112.
7. Лейчик В.М. Прикладное терминоведение и его направления // Прикладное языкознание. - СПб., 1996. С. 276–286.

UO'K 81-114

O'ZBEK VA TURK XALQLARINING MEHMONDO'STLIGINI IFODALOVCHI MAQOLLARNING LINGVOKOGNITIV TAHLILI

Sh.X. Eshankulova, doktorant, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek maqollarining lingvokulturologik jihatlarini tahlil qilishda o'zbek va turk xalqlarining til va madaniyatning o'zaro bog'liqligini tasvirlash, milliy xarakterning ifodalanishi kabi masalalarga chuqurroq yondashishga harakat qilindi. O'zbek, turk tilidagi "mehmondo'stlik" konseptili maqollarning o'zbek va turk xalqi adabiyoti, ma'naviyati va turmush tarzidagi ahamiyati, uning lingvokulturologik xususiyatlari bilan bog'liq tushunchalar tahlili va o'ziga xos xususiyatlari haqida yoritiladi.

Kalit so'zlar: Mehmondo'stlik, paremiologiya, mehmondo'stlik odobi, mezbон madaniyati, frazeologik birliklar, lingvistik kontseptsiya, folklor, lingvistika, lingvokulturologiya, maqollar.

Аннотация. В данной статье при анализе лингвокультурологического аспекта узбекских пословиц предпринята попытка более глубокого подхода к таким вопросам, как описание взаимообусловленности языка и культуры узбекского и турецкого народов, выражение национальный характер. Будет освещено значение узбекских и турецких пословиц с понятием «гостеприимство» в литературе, духовности и быту узбекского и турецкого народа, анализ понятий, связанных с их лингвокультурными особенностями, их специфическими особенностями.

Ключевые слова: Гостеприимство, парематика, этикет гостеприимства, культура принимающей стороны, фразеологизмы, языковая концепция, фольклор, языкознание, лингвокультурология, пословицы.

Abstract. In this article, an attempt was made to delve deeper into the issues of describing the interrelation of language and culture of the Uzbek and Turkish peoples, expressing national character, while analyzing the linguocultural aspects of Uzbek proverbs. The significance of proverbs

with the concept of "hospitality" in the Uzbek and Turkish languages in the literature, spirituality and lifestyle of the Uzbek and Turkish people, the analysis of concepts related to its linguocultural characteristics and its specific features are discussed.

Key words: Hospitality, paremiology, hospitality etiquette, host culture, phraseological units, linguistic concept, folklore, linguistics, linguocultural studies, proverbs.

Lingvokulturologiya madaniyatning biror bo'lagini aks ettiruvchi so'zlar, frazeologik birliklar, so'z birikmalari, gaplar, paremiyalar, murakkab sintaktik butunliklar, matnlar tilning nutq madaniyati, qo'shiq madaniyati, adabiyot, kommunikatsiya, va ijtimoiy dasturlar va munosabatlar, xalq, adabiyot va san'atining jamiyatga ta'siri kabi bir nechta sohalarga qarab tahlil qiladi. Insonning nutqiy jarayoni kognitiv munosabat orqali amalga oshiriladi va bu avtomatik tarzda ongda mavjud bo'lgan madaniy tushunchalarning tilga ko'chishi Lingvokulturologiyaning obyekti sifatida madaniyatning milliy kodlarida taqdim etilgan u yoki bu tarzda milliy tilda obyektivlashtirilgan madaniy ahamiyatga ega bo'lgan ma'lumotlarni ko'rib chiqish odatiy hol ekanligini V.N.Teliya ta'kidlaydi Yana uning talqiniga ko'ra, bunday o'ziga xos birliklar ko'rinishida "madaniy konseptlar, madaniy semalar, madaniy konnotatsiya va madaniy fon" kabilar muhim ahamiyatga molik [Teliya 1996]. O'zbek tilida lingvokulturologiya, o'zbek tilining ma'naviyati, adabiyoti va madaniyati haqidagi tushunchalarni o'rganish, ushbu ma'naviyatning izchil turlari va ularning tilga ko'chirilishi va ifodalanishi usullari bilan bog'liq o'rganishni o'z ichiga oladi. Bu soha o'zbek adabiyoti, folklor, insonlararo munosabatlar, ijtimoiy normativlar va xalq madaniyati kabi ko'plab sohalarni o'z ichiga oladi. Biror xalqning madaniyatini bilmoqchi bo'lsak, uning tilini o'rganish kerak. Til va madaniyat bir-biriga bog'liq holdagi bir sistemadir. V. Teliya tilshunos va folklorshunos olim sifatida madaniyatni til bilan bog'liqligida paremiologiya sohasini rolini alohida ta'kidlab o'tadi. Uning aytishicha, til butun bir madaniyatni o'zida ifodalay ekan, shubhasiz, paremiologiya sohasi ham tilning egasi bo'lmish xalqning madaniyatini juda chiroyli va chuqur ifodalay oladi. Bunday holatni o'zaro til va madaniyatning qorishib ketgan sohasi ya'ni lingvokulturologiya asoslay oladi. Demak, xalq madaniyatini ko'rsatishda maqollar eng faol vositalardan biri sifatida bugungi kunda tilshunoslikda lingvokulturologik izlanishlar jarayonining muhim mavzularidan biriga aylanmoqda. Ko'plab izlanishlarning asosiy obyekti sifatida ishlanilyapti. Teliya - maqollar butunlay xalqning madaniyatini ko'rsatuvchi omillar ekanligiga ishonadi. Har bir maqol, uning fikricha, xalqning turmush tarzini qisqa va lo'nda umuman olganda to'raligicha ifodalay oladigan ko'zga deb hisoblaydi. Maqollarning chog'ishtirma aspektidagi lingvokulturologik xususiyatlari adabiyot va tilshunoslik sohasida muhim tushuncha hisoblanadi. Bu xususiyatlar, maqollarning ma'nolari, ifodalash usullari, ijtimoiy va madaniy kontekstda o'zgaruvchanliklari va ularning axloqiy, ma'naviyati, va ijtimoiy ta'siri bilan bog'liq. O'zbek tilida maqollarning chog'ishtirma aspektidagi lingvokulturologik xususiyatlari quyidagi boshqa ma'lumotlarni o'z ichiga oladi: Maqollarning ma'nolari: Maqollarning o'zlariga xos ma'nolari va bu ma'nolarning ijtimoiy, madaniy, va adabiy kontekstda ta'siri bor. Bu maqollar o'zbek axloqiyati, urf-odatlar, va madaniyati bilan bog'liq ma'naviyatni ifodalaydi. Maqollarning ifodalash usullari: Maqollarning ifodalash usullari o'zbek adabiyoti va tilining xususiyatlari bilan bog'liqdir. Ularda iste'mol qilingan so'zlar, iboralarni o'zgartirish usullari, maqolning xulosasi va hikoyatni ifodalashning shakllari mavjud. Ijtimoiy va madaniy kontekst: Maqollarning chog'ishtirma aspektidagi lingvokulturologik xususiyatlari, ularning yaratilish va tarixiy mazmuni, uning ma'naviyati va ijtimoiy konteksti, madaniy va axloqiy xususiyatlari orqali o'zgaruvchanliklarni ifodalaydi. Maqollarning o'ziga xos so'zlar va iboralarni iste'mol qilishi, ularning til va adabiyati zaminiga ta'sir ko'rsatadi. Bu so'zlar va iboralar o'zbek tillarining unikal xususiyatlarini ifodalaydi. Bu qismlar, maqolning tushunilish va qabul qilinish usullariga e'tibor beradi. Maqollarning chog'ishtirma aspektidagi lingvokulturologik xususiyatlari o'zbek adabiyoti va tilining madaniyati, ijtimoiy hayot va axloqiyati haqidagi tushunchalarni chuqurroq tushunish va o'rganish uchun muhimdir. Bu xususiyatlar o'zbek tilining yaratilish tarixi, uning ma'naviy va ijtimoiy ildizlari, axloqiyati va ijtimoiy munosabatlari haqida chuqur tushunchalar beradi. O'zbek maqollarida "mehmondo'stlik" leksemasining lingvokulturologik xususiyatlarini tahlil qilishda quyidagi asosiy nuqtalar ko'zga tashlanishi mumkin: Ijtimoiy munosabatlar:

"Mehmondo'stlik" leksemasi o'zbek maqollarda ijtimoiy munosabatlarni ifodalovchi muhim bir mazmun hisoblanadi. Bu so'z orqali mehmonni qabul qilish, unga xizmat ko'rsatish, hurmat va adolat bilan munosabatlarni aks ettiriladi. Madaniy meros: "Mehmondo'stlik" leksemasi o'zbek madaniyatida o'rnatilgan madaniy merosning ahamiyatini ifodalaydi. Maqollarda bu leksema o'zining madaniy, tarixiy va axloqiy mazmuni boyicha qadr-qimmat ekanligini ko'rsatadi. Hurmat va adolat: "Mehmondo'stlik" leksemasi orqali mehmonni qabul qilish va unga xizmat ko'rsatishning o'ziga xos tafsiliy tushunchalari, shunday qilib, hurmat va adolatning o'zini ifodalaydi. Milliy munosabatlar: O'zbek maqollarda "mehmondo'stlik" leksemasi o'zbek milliy an'analarning aks ettirilishi, xususan, mehmondo'stlikning o'zbek jamiyatida qanday muhim ahamiyatga ega ekanligini ifodalaydi. "Mehmondo'stlik" leksemasi o'ziga xos ifodalar va so'zlar orqali ifodalanganligi bilan tan olishadi. Bu so'zlar va ifodalar o'zbek tilining unikal xususiyatlarini ifodalaydi va uning madaniy merosi va adabiyoti bo'yicha muhim mazmunlarni o'zida o'zlashtiradi. Karim Mahmudov "Mehmonnoma" nomli asarida shunday yozadi: "Mo'tabar keksalar bilan suhbatda aniqlandiki, qadim zamonlardan buyon samarqandliklar mehmonni xuddi non-nasiba kabi hurmat qilar ekanlar. Mehmonga atab ataylab maxsus patirlar pishirilgan, nonni tayyorlaganlarida yuzini xamirdan naqshinli kungirador qilib bezatganlar. Hatto ba'zan nonning yuziga she'riy misralar va aziz mehmonlarning nomlari bitilgan. Mehmonlar ketar paytida bayot bitilgan, chiroyli bezatilgan nonlarni ularning qo'liga tutqazishgan. Ushbu nonlarni mehmonlar e'zozlab san'at asari kabi o'z uylari devorlariga osib qo'yganlar. Yaxshi mehmondorchilikdan esdalik bo'lgan non yana bezak vazifasini bajarib turgan". O'zbek va turk xalqlari azal-azaldan mehmondo'st xalq. Barcha xalqlar kabi har bir millatning mehmon kutish odobi ham turlicha. O'zbek xalqida "Bir kun tuz yegan joyinga qirq kun salom ber" maqoli bor, turklarda esa "tuz" so'zi o'rnida "choy" so'zi ishlatiladi. Barcha xalqlar mehmondorchilikni turlicha bajaradilar. Masalan, O'zbekistonning turli go'shalarida mehmonni o'zgacha mahaliy taomlari bilan siylashadi. Biz o'zbeklarda xonadonga mehmon kelishi ma'lum ma'noda sharafla hisoblanadi. Ko'p mehmon keladigan oilalarga nisbatan «eshikli uy» yoki «keldi-ketdisi ko'p» degan sifat ijobiy ma'noda ko'shib aytiladi. Bunday tashriflarning ketma-ketligi mehmonga nisbatan odatda «mehmondo'st», «mehmonnavoz», «ko'ngli ochiq» degan sifatlar olib keladi. "Mehmondo'stlik" leksemasi o'zbek maqollarda jamiyatning ko'plab asosiy tashkil etuvchilari bilan bog'liq tushunchalar va mazmunlar bilan bog'liqdir. Bu leksema o'zbek adabiyoti va tillarining madaniy, ijtimoiy va axloqiy merosini chuqurroq tushuntiradi va o'rganishga yordam beradi. Mehmondo'stlik" mavzusidagi ba'zi o'zbek tilidagi maqollar bunga misol bo'la oladi:

Mehmon — uyning ziynati. (166b)

Mehmonga osh qo'y, Ikki qoiini bo'sh qo'y. (166b)

Mehmonga shirin so'z ber. (166b)

Mehmonni siylagan itiga suyak tashlar (166b)

Mehmonning itini tur dema. (167b)

Mehmonning ketishini so'rama, Kelishini so'ra. (167b)

Mehmonning oldida mushugingni pisht dema.

Mehmon kelsa, et pishar, Et boim asa, bet pishar. (166b)

Mehmon ko'rki — dasturxon. (166b)

Mehmon mezbonga aziz, Mezbong — mehmonga. (166b)

Bu maqollar o'zbek tilidagi "mehmondo'stlik" konseptini ifodalaydigan va uning madaniy, ijtimoiy yoki axloqiy mazmunlarini aks ettiradigan misollar hisoblanadi.

Mehmon yoki qo'noq so'zlaridan tashqari ular bilan bir xil ma'noni anglatuvchi "uma" so'zi ham shu ma'noni anglatadi ekan. Mahmud Qoshg'ariyning "Devoni lug'otit-turk" asarida bu so'z ham tilga olingan. "Uma kelse kut kelir". "Uma kelsa qut kelur" Ya'ni mehmon bilan baraka, baxt, qut, fayz, omad keladi. Mehmon yaxshilik belgisi hisoblanadi, yuk emas — degan ma'noda kelgan.

Bir yere veya birinin evine kısa bir süre kalmak için gelen kimseye 'konuk'

denilmektedir. Konuksever kelimesi de yine aynı kökten gelmektedir. Konuksever;

konuklarına iyi davranan, onları iyi bir şekilde ağırlayan ve kendisine konukların

gelmesinden hoşlanan, memnun olan kişilere denilmektedir. Ya'ni "Mehmon" - bu biron bir

joyga yoki birovning uyiga qisqa vaqt qolish uchun kelgan kishi. "Mehmondo'st" so'zi ham shu

o'zakdan kelib chiqqan. Mehmondo'st; mehmonlariga yaxshi muomala qiladi, ularni yaxshi qabul qiladi va bu kelishdan zavqlanadigan va mamnun bo'lgan odamlarni anglatadi. Mehmondo'stlikning madaniy va axloqiy muqovasini, ijtimoiy qadriyatlarini va mehmonparvarlikning o'ziga xos xususiyatlarini ifodalovchi maqollar o'zbek adabiyoti va tillarining turli asoslari bo'yicha umumiy ko'rsatkichlar sifatida qabul qilinadi.

Mehmondo'stlik; mehmonni qabul qilish, mehmonlarni kechki ovqatga taklif qilish. Mehmondo'stlik; mehmon bo'lmoq holati.

Mehmon bo'lmoq; ziyofatga taklif qilingan shaxs.

Shuningdek, u mehmon so'zi bilan bir o'zakdan kelib chiqqan va bugungi kundir. Turkiyada biz qo'llaydigan "qo'shni" so'zi bor. Bu "konchi", "komshi" shaklida bo'lgan birinchi shakli. Bu so'z vaqt o'tishi bilan "qo'shni" shaklini olgan biror joyga qo'nmoq, pastga tushib yoki birga qo'nmoq, o'tirishni anglatadi. Bundan tashqari mehmon uchun alohida xonalar ham bir-biriga yaqin tushunchalarda keladi. "Misafir odasi; evlerde gelecek konuklar için ayrılmış olan ve konukların alındığı oda. Misafirhane; konukların, yolcuların konakladıkları yerlere denilir. Misafir salonu; resmi yerlerde veya evlerde misafirler için hazırlanan salonlardır." Tarjimasi: "Mehmon xona; uylarda kelajakdagi mehmonlar uchun ajratilgan va olingan xona. Mehmonxona; Bu mehmonlar va yo'lovchilar turadigan joylar deb ataladi. Mehmonlar zali; Bular rasmiy joylarda yoki uylarda mehmonlar uchun tayyorlangan zallar. Umuman olgan barcha turkiy xalqlar mehmonni yuksak e'tirof, hurmat bilan lutf ko'rsatishadi. Bu yuqoridagi misollarda ham ko'rinib turibdi. O'zbek xalqi bu jo'mard odatni juda qadim zamonlardan ixtiyor etgan. Shuning uchun madaniyatimizning ko'hna manbalarida mehmondorchilik insonning, oilaning, qabila va xalqning odamiylik, saxovat, madaniy va manaviy aloqasi, muloqot mezoni sifatida juda katta qadr bilan tilga olingan. O'zbeklar, "Mexmonxonang tor bo'lsa ham, ko'ngling keng bo'lsin", deyishadi. Sharq xalqlari orasida mashhur bo'lgan Xotami Toy hikoyatlari ulug' mutafakkir Alisher Navoyi asarlari orqali ko'pchilikka tanish, albatta. Oddiy xonadonlar ham uyining bir xonasini mehmonlar uchun alohida ajratib, shunga yarasha jihozlab qo'yishgan. Bu xona imkon qadar qulayliklar bilan ta'minlangan.

Xulosa qilib aytganda, Maqollarning ijtimoiy-siyosiy va tarbiyaviy ahamiyati juda kata. Turkiy xalqlarning mehmondo'stligini umuman olganda madaniyatinni, qadriyatini, etnografiyasini o'zida ifodalaydigan madaniy meros -maqollar hisoblanadi. Maqollarda mavzularning turli-tumanligi, rang-barangligi bilan, badiiy obrazlarning o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Maqollarda xalqning urf-odatlarini, milliylik, qadriyatlarini aks etgan obrazlilik uning bo'yoqdorligini ta'minlab mazmun mohiyatini ochib beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. "Lingvokulturologik tadqiqotlarda lingvokognitiv konseptlar". Yusupova Marjona Ikromjon qizi. / Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. /3(11), November, 2023C:/Users/acer/Desktop/shohista%20dessertatsia%20ishi/lingvokulturologik-tadqiqotlarda-lingvokognitiv-konseptlar.
2. "Fransuz va o'zbek maqollarining lingvokulturologik xususiyatlari"/ M.J. Salimova, Ja.A. Yakubov/ Филологические науки № 1-1(112) ISSN 2223-4047
3. Mahmudov K. Mehmonnoma. –T., "Yosh gvardiya", 1989. –B.8.
4. F.Quvonova "Mehmon kutish san'ati". Toshkent "Yangi asr avlodi." 2011. 5/6b.
5. O'zbek xalq maqollari (Tuzuvchilar: T. Mirzayev, A. Musoqulov, B. Sarimsoqov; M as'ul muharrir: Sh.Turdimov. — T.: «Sharq», 2005. 166-167b.
6. Kaşgarlı Mahmud, a.g.e., C.I., s.92./ Mahmud Qoshgariy , 92-bet 1-jild.
7. TDK Türkçe Sözlük, C.II., Sözlük Bilim ve Uygulama Kolu Yayınları, Ankara, 19989, s.1357.
8. Aptulloh Battal, Ibnü-Mühenna lug'ati, Davlat bosmaxonasi, Istanbul, 1934, 44-bet.
9. F.Quvonova "Mehmon kutish san'ati". Toshkent "Yangi asr avlodi." 2011.4-b.
10. Usmon Hosil. (Qoraboev). Odatnoma. –T., "O'zbekiston", NMIU, 2016. –B. 141.
11. <https://rustxt.ru/antiplagiat/report?id=>

Z.FREYD NAZARIYASI VA UNING BADIY ASARLARDA AKS ETISHI**R.T.Eshmamatov, mustaqil tadqiqotchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax**

Annotatsiya. Ushbu maqolada Z. Freyddning psixoanaliz nazariyasi va uning badiiy asarlarda aks etishi tahlil qilinadi. Freyddning ongsizlik, Oidip kompleksi, tushlar va ramzlar haqidagi qarashlari badiiy adabiyot qahramonlarining ruhiy holatini ochib berishda qanday qo'llanilishi ko'rsatilgan. Shuningdek, psixoanalizning badiiy tahlildagi o'rni va ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: Z. Freydd, psixoanaliz, ongsizlik, Oidip kompleksi, tushlar, badiiy tahlil, ramzlar.

Аннотация. В статье рассматривается теория психоанализа З. Фрейда и её отражение в художественных произведениях. Особое внимание уделено идеям Фрейда о бессознательном, комплексе Эдипа, снах и символах, а также их применению для анализа психологии литературных персонажей. Рассматривается значение психоанализа в художественной критике.

Ключевые слова: З. Фрейд, психоанализ, бессознательное, комплекс Эдипа, сны, художественный анализ, символы.

Abstract. This article examines Z. Freud's psychoanalysis theory and its reflection in literary works. Particular emphasis is placed on Freud's ideas about the unconscious, the Oedipus complex, dreams, and symbols, as well as their application in analyzing the psychology of literary characters. The role and significance of psychoanalysis in literary criticism are also explored.

Keywords: Z. Freud, psychoanalysis, unconscious, Oedipus complex, dreams, literary analysis, symbols.

Kirish. Inson ruhiyatining chuqur qatlamlarini o'rganish va tushunish psixologiyadagi eng muhim masalalardan biri hisoblanadi. Zigmund Freyd tomonidan yaratilgan psixoanaliz nazariyasi bu yo'nalishda inqilobiy yondashuvlarni taqdim etgan. Uning ong, ongsizlik, tug'ma instinktlar va insonning ichki kurashlari haqidagi qarashlari nafaqat psixologiyada, balki adabiyot va san'at sohalarida ham keng ta'sirga ega bo'ldi. Freyd inson tuyg'ularining badiiy ijodda qanday ifodalanishini o'rganib, adabiy asarlarda ongsizlik va tug'ma instinktlar aksini ochib berishga harakat qildi.

Mazkur maqolada Z. Freyddning psixoanaliz nazariyasi va uning badiiy asarlarga ta'siri o'rganiladi. Asosiy e'tibor Freyd nazariyasining asosiy g'oyalari va ularning badiiy asarlardagi ifodasiga qaratilgan. Adabiyotdagi ongsizlik, tug'ma instinktlar, Oidip kompleksi va ramziy ma'nolar Freyd nazariyasining adabiy tahlil uchun qanchalik ahamiyatli ekanini ko'rsatib beradi.

Bu izlanish nafaqat Freyddning g'oyalarini chuqurroq tushunishga, balki adabiy asarlarning ichki mazmuniga kengroq nazar tashlashga ham yordam beradi.

Z. Freyd nazariyasining asosiy qoidalari

Zigmund Freyd tomonidan ishlab chiqilgan psixoanaliz nazariyasi inson ruhiyatining tuzilishi va faoliyatini tushunishda zamonaviy psixologiyaga asos soldi. Uning asosiy qoidalari quyidagicha izohlanadi:

1. Ruhiy tuzilish: ong, ongsizlik va ongdan tashqari

Freyd inson ruhiyatini uch qismga ajratgan:

- **Ong** – inson hozirgi onda anglagan tuyg'u, fikr va taassurotlar.
- **Ongsizlik** – inson tomonidan anglanmagan, ammo uning fikrlari va harakatlariga ta'sir etuvchi ichki instinktlar, xotiralar va tuyg'ular.
- **Ongdan tashqari (predsoznanie)** – ong va ongsizlik o'rtasida joylashgan, inson istagan vaqtda anglay oladigan fikrlar va xotiralar.

2. Psixik instinktlar: eros va tanatos

Freyd inson harakatining asosiy manbasi instinktlar ekanligini ta'kidlagan. U ikki turdagi instinktlarni ajratgan:

- **Eros (hayot instinkti)** – yashashga, ijodkorlikka va xayrli harakatlarga intilish.
- **Tanatos (o'lim instinkti)** – o'z-o'zini yo'q qilish, agressiya va destruktivlikka moyillik.

3. Oidip kompleksi

Oidip kompleksi inson bolaligida ota-onaga nisbatan tuyg'ularni, ayniqsa, raqobat va qo'rquvni ifodalaydi. Freyd fikriga ko'ra, bola otasiga raqib sifatida qarab, onasiga e'tibor qaratgan holat psixoanalizda muhim ahamiyatga ega.

4. Ruhiy tuzilishning uchlik modeli: id, ego va super-ego

• **Id (It)** – insonning ongsiz, instinktiv qismi, qoniqishga bo'lgan tug'ma ehtiyojlarni boshqaradi.

• **Ego (I)** – ongli qism bo'lib, reallik prinsipiga asoslanib, idning ehtiyojlarini to'g'ri yo'naltirishga harakat qiladi.

• **Super-ego (Over-I)** – axloqiy qarashlar, ijtimoiy me'yorlar va tarbiya natijasida shakllangan. U insonning axloqiy kompasi sifatida faoliyat yuritadi.

5. Tushlar va ularning ma'nosi

Freyd tushlarni ongsizlikka olib kiruvchi "qirol yo'li" deb atagan. Uning nazariyasiga ko'ra, tushlar insonning ongsiz xohishlari, qo'rquvlari va instinktlarini ramziy shaklda ifoda etadi.

6. Sublimatsiya: ruhiy energiyaning ijtimoiy qabul qilingan shaklga o'zgarishi

Insonning ongsiz tuyg'u va xohishlari ijodkorlik, ilm-fan yoki ijtimoiy foydali faoliyatga yo'naltirilishi mumkin. Bu jarayonni Freyd "sublimatsiya" deb atagan.

7. Qayta bosish (repressiya) va ongsizlikka suqilib kirish

Freyd qayta bosish jarayonini tushuntirib, inson ongida o'ziga yoqmagan yoki og'riqli xotiralarni ongsizlikka ko'mib tashlashini ta'kidlagan.

Freyd nazariyasining asosiy qoidalari inson ruhiyatining murakkab tabiati va uning ijtimoiy, shaxsiy, va ijodiy faoliyatda qanday namoyon bo'lishini tushunishga yordam beradi. Bu qoidalar adabiyot va san'at tahlili uchun mustahkam nazariy asos vazifasini o'taydi.

Freydning adabiyot tahliliga qo'shgan hissasi

Zigmund Freyd psixoanaliz nazariyasi orqali adabiyotshunoslikka yangi yondashuvlarni olib kirdi. Uning inson ongi, ongsizligi va ichki ziddiyatlari haqidagi tushunchalari adabiyot tahlili uchun ruhiy va psixologik asos vazifasini o'tadi. Bu nazariya badiiy asarlar mazmunini yanada chuqurroq tushunish va qahramonlar obrazlarini ochib berishda keng qo'llanildi.

Freydning adabiyot tahliliga qo'shgan asosiy hissalar quyidagilarda ko'rinadi:

1. Ongsizlikni ochib berish

Freydning ongsizlik haqidagi g'oyasi adabiyotda qahramonlarning yashirin qo'rquvlari, istaklari va tuyg'ularini tushuntirish imkonini berdi. Adabiyotshunoslar badiiy asarlarni tahlil qilishda qahramonlarning tushlari, ramzlari va ongsizlikni ifoda etuvchi harakatlariga alohida e'tibor qaratishni boshladilar.

2. Oidip kompleksi va oila munosabatlarining talqini

Freydning Oidip kompleksi nazariyasi badiiy asarlarda oilaviy munosabatlarning psixologik mazmunini ochib berishda muhim rol o'ynadi. Adabiyotda qahramonlar va ularning ota-onasi o'rtasidagi munosabatlardagi ziddiyatlar, raqobat va tuyg'ularni ruhiy jihatdan tushuntirish mumkin bo'ldi.

3. Qahramonlarning ichki ziddiyatlarini tahlil qilish

Freyd nazariyasiga ko'ra, qahramonlar o'zlarining id, ego va super-ego o'rtasidagi kurashining qurboni bo'ladi. Bu yondashuv adabiyotshunoslarga personajlarning ziddiyatli xatti-harakatlarini va ularning harakatlaridagi psixologik sabablarni ochib berish imkonini berdi.

4. Tushlar va ramzlarni talqin qilish

Freyd tushlarni ongsizlikka kirish yo'li deb atagan. Adabiyotda qahramonlar tushlari orqali ularning chuqur yashirin his-tuyg'ularini va ongsiz qo'rquvlarini anglash mumkin. Buning misoli sifatida Frans Kafkaning "Metamorfoza" asaridagi tush va ramzlar tahlilini ko'rsatish mumkin.

5. Agressiya va Tanatos nazariyasi

Freydning Tanatos (o'lim instinkti) haqidagi g'oyasi adabiyotda qahramonlarning o'zini yo'q qilishga moyilligini, destruktiv harakatlarini yoki hayot uchun kurashini ruhiy jihatdan tushuntirishda qo'llaniladi.

6. Sublimatsiya va ijodiy jarayon

Sublimatsiya nazariyasiga ko'ra, insonning ichki tuyg'ulari ijodiy faoliyat orqali ijtimoiy qabul qilingan shaklda namoyon bo'ladi. Freydning bu g'oyasi badiiy ijodning ruhiy jarayonlar bilan chambarchas bog'liqligini ochib berdi.

7. Adabiyotshunoslikda ruhiy tahlil metodining paydo bo'lishi

Freyd g'oyalari adabiyotshunoslikda psixologik tahlil metodini yaratishga asos bo'ldi. Badiiy asarlar ruhiy jarayonlar nuqtai nazaridan o'rganilib, qahramonlar tuyg'ulari, qo'rquvlari va ichki ziddiyatlari chuqurroq tahlil qilindi.

8. Yozuvchilarning shaxsiy tajribalariga e'tibor

Freyd nazariyasi adabiyotshunoslarda yozuvchilarning shaxsiy tajribalari va ularning ijodi o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganishga qiziqish uyg'otdi. Yozuvchining ongsizligi, ichki dunyosi, va shaxsiy hayoti asar syujetlarida va qahramonlar obrazlarida qanday aks etganligi tahlil qilindi.

Freydning psixoanaliz nazariyasi adabiyot tahliliga yangi paradigma kiritib, badiiy asarlarni inson ruhiyatining murakkab qirralari orqali tushunish imkonini berdi. Uning g'oyalari qahramonlar psixologiyasini tahlil qilish, badiiy ijod jarayonini tushunish va asarlardagi ramziy ma'nolarni ochib berishda katta hissa qo'shdi. Bu metod adabiyotshunoslikda insonning ichki dunyosiga yondashishning muhim vositasi sifatida qo'llanilmoqda.

Xulosa. Zigmund Freydning psixoanaliz nazariyasi nafaqat psixologiya sohasida, balki adabiyot va badiiy ijod tahlilida ham yangi davrni boshlab berdi. Uning ongsizlik, id, ego va super-ego o'rtasidagi kurash, Oidip kompleksi, instinktlar va sublimatsiya kabi qoidalari adabiyotda inson qahramonlarining ichki dunyosi va harakatlarining sabablarini tushuntirishda muhim nazariy asos bo'ldi.

Badiiy asarlarda Freyd g'oyalari quyidagicha namoyon bo'ladi:

- Qahramonlarning ongsiz tuyg'ulari va ichki kurashlari ramzlar, tushlar va fantaziyalar orqali aks ettiriladi.
- Oidip kompleksi va oilaviy munosabatlardagi ziddiyatlar orqali personajlarning psixologik holi namoyon bo'ladi.
- Agressiya va Tanatos (o'lim instinkti) orqali qahramonlarning destruktiv yoki kurashchan tabiati ochiladi.
- Sublimatsiya jarayoni ijodiy faoliyat va ruhiy ziddiyatlarni hal qilish yo'lida muhim rol o'ynaydi.

Freyd nazariyasi adabiyot tahliliga dinamik yondashuvni olib kirib, asarlarning inson ruhiyatini chuqurroq tushunishga yordam berdi. Uning g'oyalari asarlarning ma'nosini kengroq ochish va ulardagi inson ruhiyatining murakkabligini tadqiq etish uchun ishonchli vosita sifatida xizmat qiladi. Shu bois Freydning nazariyalari adabiyotshunoslik, badiiy ijod va inson psixologiyasi o'rtasida mustahkam bog'lovchi ko'priq vazifasini bajaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Freud, S. (2010). *The Interpretation of Dreams*. New York: Basic Books.
2. Freud, S. (1923). *The Ego and the Id*. London: The Hogarth Press.
3. Freud, S. (1910). *Five Lectures on Psycho-Analysis*. New York: Norton.
4. Ellmann, M. (1994). *Psychoanalytic Literary Criticism*. London: Longman.
5. Holland, N. N. (1975). *Psychoanalysis and Shakespeare*. New York: McGraw-Hill.

UO'K 81

RELIGIONIMIK BIRLIKLARNING TILLARARO TASNIFI (DUNYO TILLARI MISOLIDA)

D.U.Eshmuratova, PhD, tadqiqotchi, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada diniy birliklar tahlil qilingan bo'lib, bunday birliklar semantik hama tasnifiy ko'rib chiqilgan. Shunigdek, religionim atamasi haqida m'lumot olishish bilan birga religiyaning barcha dinlarga xos terminlarini tadqiq qilganmiz. Ushbu maqolada cherkov, ibodat joyi, ibodat obyektlari haqida fikrlar yuritilgan.

Kalit so'zlar: muqaddas belgi, ezoterik xarakter, statik xarakterga, ramziy belgi, affektiv xarakter.

Аннотация. В данной статье анализируются религиозные единицы, причем такие единицы рассматриваются как семантически, так и классифицируются. Также, наряду с получением информации о термине «религия», мы изучили термины «религия», характерные для всех религий. В данной статье собраны мысли о церкви, месте поклонения, объектах культа.

Ключевые слова: сакральный характер, эзотерический характер, статический характер, символический характер, аффективный характер.

Abstract. In this article, religious units are analyzed, and such units are considered both semantically and classified. Also, along with getting information about the term religion, we studied the terms of religion specific to all religions. This article contains thoughts about the church, place of worship, objects of worship.

Key words: sacred character, esoteric character, static character, symbolic character, affective character.

Kirish: Ma'naviyatni belgilovchi va ayni paytda nozik komponenti bo'lgan din ming yillar davomida jamiyatning "mushak toshi" sifatida shakllangan. "Qishloq hayotining yadrosi" bo'lgan dinga birinchi ko'rsatkich sifatida kirib, ruhoniyl o'zining nasroniyl burchidan tashqari, ruhoniyl burchini ham, maslahatchi vazifasini ham bajardi va undan rahbarlik so'rganlarga yaxshi so'z va qimmatli narsalarni taklif qila oladi. Individual soha sifatida ham, davlat masalalarida ham dinning ro'li kata va insonni ishonchi evziga shakllanuvchi firklar majmuasiga aylangan. Diniy terminologiyani tadqiq qilish necha yillardan beri ommalashdi va dinning bugungi kundagi o'rni kundan-kunga mustahkamlanib bormoqda. Ushbu uslubda bugun yetarlicha manbalar toppish mumkin. Masalan, ilmiy uslubga mansub diniy yozuvlar monografiyalari, darsliklar, doktorlik dissertatsiyalari, diniy mavzudagi ma'ruzalar va taqdimotlar va boshqalar.

Tahlil va natija. Bizning fikrimizcha, diniy leksika haqida tushunchalar har doim ham bir xil bo'lmaydi. Maslan, "diniy leksika" tushunchasi semantik nuqtai nazardan "cherkov leksikasi" tushunchasidan ko'ra kengroqdir. Religionim atamasi barcha dinlarga xos terminlarni o'z ichiga oladi va cherkov qat'iy ravishda mo'ljallangan ibodat joyiga bog'liq tushuncha sifatida qoladi. (Iachimov, 2011, 74-bet). "Diniy leksika" g'oyasiga juda yaqin bo'lgan "diniy til" ham "religiya" bo'lib, u "diniy sohadagi lingvistik belgilar tizimidir. Insonning Xudo haqidagi qarashlari va tasavvurlarini teologik prizmada aks ettira oladi va ongda ifodalardan foydalanib tilga chiqaradi. Bu narsa kreationsistik nazariya nazariyaning asosini tashkil etadi. (Shamarova, 2011, 130-bet). Shuningdek, ilohiy sohaga oid leksikani aniqlashga urinish haqiqiy muammo hisoblanadi. Chunki bu insonning samoviy emas, dunyoviy munosabatlariga bog'liq va buni tushunish yanada qiyinroq hodisadir degan fikrlar mavjud. Har bir kontseptsianing ta'riflari qisman to'g'ri bo'lishiga erishish, sinonimlar va ma'noga yaqin so'zlarni noto'g'ri ishlatish nafaqat leksikografik xatoga, balki bid'atga olib kelishi mumkin degan fikrlar ham bor. (Skliarevskaya, 2012, 39-bet). Va nihoyat, xozir biz ushbu mavzuga terminologik prizma nuqtai nazardan yondoshmoqchimiz.

Bunday matnlar bir nechta o'ziga xos xususiyatlar bilan ajralib turadi.

- **statik xarakterga ega** – bunday e'tiqod haqiqiy, aniq ruhiy tajribaga asoslanmagan;
- **kanonik xarakter** (dogmatizm) – aniq qoidalar o'rnatiladi, ularga rioya qilinishiga qarab manfaatdorlar salbiy yoki ijobiy qutbga yaqinroqdir;
- **muqaddas belgi** – chunki bu matnlarni o'qish vakolatli shaxslar tomonidan amalga oshiriladi va agar ular la'natlar tomonidan o'qilgan bo'lsa, hech bo'lmaganda tegishli vaqtni hisobga olish kerak (masalan, yakshanba yoki bayramlarda);
- **ezoterik xarakter** – bu matnlarda mavjud bo'lgan sir oddiy odamlar uchun emas, balki, tashabbuskorlar uchun ochiq ekanligida amalga oshiriladi;
- **didaktik (oshkor)** xarakter – bu matnlarda ta'kidlangan ta'limotlar, hikoyalar va masallar xulq-atvor namunasi vazifasini o'tashi va ularni o'qish orqali olingan bilimlarning vahiy tipidagi ekanligi bilan asoslanadi;

- **ramziy belgi** – diniy matnlar ko‘pincha ramzlarni chaqiradi (xoch – imon ramzi sifatida, kabutar – tinchlik ramzi sifatida, kamalak – Xudoning inson bilan qilgan ahdining ramzi sifatida) va ba’zan o‘zlarini ifodalaydigan o‘ziga xos belgi;

- **arxaik belgi** – leksik rejada ko‘p sonli arxaizmlarning qo‘llanishidan kelib chiqadi;

- **affektiv xarakter** – diniy atamalar orqali insoniy mehr-oqibatga (rahm-shafqat, mehr-oqibat, tavba va boshqalar) murojaat qilinadi;

Nutq darajasida “yuqori kristallangan” darajani kuzatish mumkin. Bunda qo‘shma lingvistik-dogmatik shaklga ega bo‘lgan birikmalar, iboralar qo‘llaniladi. Bu murakkab aloqa usuli bo‘lib, u orqali nutqni etkazishga harakat qilinadi. Maqsadli auditoriyaga e’tiqod haqiqati, fikrlash va his qilishning teologik apparatini egallash darajasi jihatidan bir xil bo‘lmagan xususiyatga egaligi kiradi. Odatiy dunyoviy nutq bilan diniy nutq o‘rtasidagi farq aloqa jarayoni bilan bog‘liq bo‘lgan elementlardan iborat, ya’ni “uzatuvchi, referent (u transsendent dunyo, diniy olam) tabiati qabul qiluvchi (hozirgi holatda - pravoslav e’tirofining izdoshi), xabar (qabul qiluvchiga ko‘ra tuzilmagan, evfemistik emas, estetik funktsiyaga ega emas, taassurot qoldirishga intilmaydi, balki faqat Injil yoki oshkor qilingan haqiqatlar) va kod (konservatizm bilan ajralib turadi) orqali munosabat qiladi. Diniy nutq tarkibida hal qiluvchi rol mantiqiy induksiya fenomeniga tegishli bo‘lib, u orqali maqsadli auditoriyaning diniy tajribasi bilan bog‘liq bo‘lgan taxminlardan boshlab, munozara va ishontirish jarayoni orqali ritor harakat kabi muammolar yechiladi.

Diniy leksikonda ko‘rib chiqilgan barcha sohalaridan lingvistik etika eng yuqori bahoga ega, ya’ni semantikaga kiritilgan axloqiy tasavvurdan poetikada foydalanilishi bilan ahamiyatlidir. Bu soha leksemalari semantik sohalar tamoyiliga ko‘ra tuzilgan bo‘lib, turli gap bo‘laklari (ot, sifat, fe’l va boshqalar) bilan ifodalanadi hamda gap tarkibida o‘zgacha ohangda va tushunchada paydo bo‘ladi. Ko‘rib turganimizdek, bir nechta registrlarda namoyon bo‘luvchi til va paradigmatic munosabatlarga kirishi mumkin deyish to‘g‘ridir. Rumin tilidagi ixtisoslashtirilgan bibliografiyada diniy atamalarning ikkita katta guruhi mavjud:

1)qat’iy diniy atamalar (ba’zi lug‘atlarda ommabop e’tiqodlardan kelib chiqqanlar ham diniy atamalar sifatida qayd etilgan)

2)kontekstda diniy ma’no kasb etuvchi atamalar, masalan, yo‘qotmoq fe’li (yo‘qotishga olib borish ma’nosi bilan).

Yuqorida aytib o‘tilgan tasnif bilan qiyoslaganda, rus tilshunoslarining tadqiqotlari toifalarning ancha kengroq palitrasini tahlil qiladi, xususan: K.A. Timofeev diniy leksikaning uchta guruhini ko‘rsatadi. Ular asosiy mezon sifatida ko‘pchilikka murojaat qiladilar.

Diniy konfessiyalar: - barcha monoteistik dinlarga mansub atamalar:

- Rus. *Бог*; - Eng. *God*; - Roma. *Dumnezeu*; - rus. *Молитва*; - Eng. *Prayer*;

- Rim. *Rugăciune*; - rus. *Символ веры*; - o‘zbek. *Imonni tan olish*; - Rim. *Simbolul Credenței*; - ing. *Confession of faith*.

- **asosiy nasroniy mazhablari bilan bog‘liq atamalar:**

-rus. *Святая Троица*; - Eng. *Holy Trinity*; - Rim. *Sfânta Treime*; - rus. *Святой Дух*; - Eng. *Holy Ghost*; - rim. *fântul Duh*;; - rus. *Evangelie*; - Eng. *Gospel*

- Rim. *Evangelie*

- **boshqa diniy konfessiyalar bilan bog‘liq atamalar:**

- rus. *батюшка /ксѣндз/ пастор*; - Eng. *priest / pastor*; - Rim. *preot / pastor* (lekin bu erda rus pravoslav cherkovidagi norasmiy nom, Polsha, Belarusiya yoki Ukraina katolik ruhoniylariga berilgan va protestant ruhoniylariga tegishli bo‘lgan nom o‘rtasidagi farq).

R.I.Goriuşina cherkov leksikoniga tadqiq qiladi. U ushbu leksikani besh toifaga ajratadi:

- **nasroniy ruhoniylarining nomlari:**

- rus. *archimandrite*; - ingliz. *Arximandrit*; - Rim. *Arximandrit*;; - rus. *hieromonak*

- ingliz. *Ieromonk*; - Roma.;; -rus *cardinal*; - Eng. *Cardinal*; - Roma. *cardinal. ieromonk*

- **diniy bayramlarning nomlari:**

rus. *Verbnoe voskresene*; - eng. *Palm Sunday*; - Rim. *Palm Sunday*, rus. *Oldingi Yuhanning tug‘ilgan kuni*; - o‘zbek. *Suvga cho‘mdiruvchi Yahyoning tug‘ilishi*

- Rim. Suvga cho'mdiruvchi Avliyo Yahyoning tug'ilishi; -rus. Rabbiyning uchrashuvi; - o'zbek. Sham; - rom. Rabbiyning qabuli;
 - **turli marosimlarning nomlari:**
ruscha. Liturgiya; - Eng. Liturgiya; - Rim. liturgiya; - rus. moylash; - o'z. tasdiqlash
- rom. mirra;
 - **diniy kitoblarning nomlari:**
- rus. mineya; - uzb. Menaion; - Roma. Meniki; ruscha Muqaddas Bitik; - Ing. Muqaddas Yozuv;
 - Rim. Muqaddas Bitik; rus. trebnik; - eng. evkologiya; - Rim. ibodatli;
 - cherkov obyektlarining nomlari:
- rus. yulduz; - o'zbek. yulduzcha / yulduz qopqog'i; - rom. yulduz, rus. krest - ingliz tili. Xoch;
 - Roma. xoch, rus Chalice; - Eng. kosa; - rom. kosa
- M.E.Petuxova, shuningdek, cherkov leksikasi haqida uchta toifani jamlaydi:
- antagonistik tamoyil:**
- **insondan ustun mavjudotlarni bildiruvchi atamalar:** rus. *серафим* - ingliz. *seraph* - rim. *serafim*, rus. *херувим* - ingliz. *karub* - rom. *heruvim*;
 - **Xudo va iblis sohasiga xos atamalar:** Rus. *Богородица* – Eng. *Mary*, *Isoning onasi* – Rim. *Născătoarea de Dumnezeu*, rus. *Люцифер* - Eng. *Lucifer*, - Roma. *Lucifer*, Rus. *Мессия* – o'zb. *Masih* - Rim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Алексеева, М. О., Когнитивные аспекты изучения терминологии русского православия, в журнале Известия РГПУ имени А. И. Герцена, № 119/2009, с. 197-202.
2. Алиева, Г. Н., Масурова, О. А., Аббревиатурная лексика в текстах религиозной тематики, в журнале Научная мысль Кавказа № 3/2010, с. 163-166.
3. Бобырева, Е. В., Религиозный дискурс: ценности, жанры, стратегии (на материале православного вероучения), автореф. дис. д-ра фил. наук, Волгоград, 2007 Бугаева, И. В., Православный социолект: проблемы описания, в журнале Вестник Сибирского государственного аэрокосмического университета имени академика М. Ф. Решетнева, № 6(13)/2006, с. 258-262.
4. Бугаева, И. В., Словарь ударений религиозной лексики. Словарь сокращений религиозной лексики, Москва, Изд-во Круг, 2009.
5. Петухова, М. Е., Функциональные особенности церковной лексики с предметным значением в русском языке, дис. канд. фил. наук, Казань, 2003.

UO'K: 821.512.133

“BEK” DAVLATCHILIK ATAMASINING TARIXIY ILDIZLARI

M.Eshmurodov, rektor, f.f.n., Urganch innovatsion universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xorazm turkiy tarixnavisligiga oid manbalarda uchraydigan “bek” davlatchilik atamasining tarixiy ildizlari aniqlangan.

Kalit so'zlar: davlatchilik atamasi, tarixiy manba, solnoma, leksik ma'no, etimologiya, turkiy tarixnavislik.

Аннотация. В данной статье определяются исторические корни термина государственности «бек», встречающегося в источниках тюркской историографии Хорезма.

Ключевые слова: термин государственности, исторический источник, летопись, лексическое значение, этимология, турецкая историография.

Abstract. This article defines the historical roots of the term of statehood “bek”, found in the sources of the Turkic historiography of Khorezm.

Keywords: term of statehood, historical source, chronicle, lexical meaning, etymology, Turkish historiography.

Xorazm turkiy tarixnavisligiga oid manbalarda tarixiy ildizlari qadimgi turkiy til bilan bog'langan bir qancha davlatchilik terminlari mavjud. Mavzuiy jihatdan ularni davlat boshqaruvchisi tushunchasi bilan bog'liq terminlar, ichki siyosat bilan bog'liq terminlar, tashqi siyosat bilan bog'liq terminlar, harbiy terminlar kabi guruhlariga ajratish mumkin. Xorazm turkiy tarixnavisligiga oid manbalarda davlatchilik terminologiyasida turkiy qatlamning o'zni va ahamiyati katta ekanligi quyidagi tahlillardan yana bir bor o'z isbotini topishi shubhasiz.

Bek – beg, bey, big, biy, bi kabi fonetik variantlari ham mavjud bo'lgan mazkur davlatchilik termini haqida turli bahsli mulohazalar mavjud. Termining ma'nosi – turkiy xalqlarning ba'zilarida xonliklar davrida davlat arboblari, shahar yoki viloyat hokimlariga, ularning bolalariga berilgan faxriy unvon hamda shunday unvonga sazovor bo'lgan shaxs (39,213), amaldor. Alisher Navoiy asarlarida ham biz ushbu atamani ayni ma'noda qo'llanishi kuzatamiz (25,261): “Turkning ulug'din kichigiga degincha va navkardin begiga degincha sort tilidan bahramanddurlar, andoqkim o'z xirad ahvoliga ko'ra ayta olurlar, balki ba'zi fasohat va balog'at bila ham takallum qilurlar (26, 8)”.

Temuriylar davrida ham beklar davlat boshqaruvida asosiy amaldorlar hisoblangani barchamizga ma'lum. Mazkur holat Xiva xonligiga ham oid ekanligi tarixiy ma'lumotlar bilan tasdiqlangan. Shu sababdan Xorazm turkiy tarixnavisligiga oid barcha asarlarda bek atamasi faol qo'llangan. “To'qquz ming qo'y va to'qquz yuz yilqi o'lturtdi, bulg'aridin to'qson to'qquz hovuz qildirdi, to'qquzig'a araq va to'xsonig'a qimiz to'lturtdi, barcha navkarlarini chaqirib kelturtdi, ul olti o'g'lig'a ko'p nasihatlar aytib (etib) va **beklar** o'rgatib yurtlar va shaharlar va ellar va in'omlar berdi (24,10)”.

Ushbu davlatchilik atamasining tarixiy ildizlari qadimiy turkiy tilga borib taqaladi. Qadimgi turkiy til va eski turkiy tilga oid manbalarda ushbu davlatchilik terminini turli fonetik variantlarda qo'llanganini kuzatish mumkin. Xususan, “Devoni lug'atit turk”da **bäg**, “At-tuhfa”da **bi, biy**, “Abushqa”da **big, bek** shaklida qo'llangan. Turkiy tillarda esa ushbu davlatchilik atamasi **beg** (oltoy), **bäg/bäg** (uyg'ur), **bey/bej** (turk, turkman, gagauz, qrim tatar), **bəy/bäj** (ozar), **bek** (qo'miq, qirg'iz, qozoq, nog'ay, qoraqalpoq, o'zbek, uyg'ur), **bij/pij** (oltoy tili va oltoy dialektida), **piy, bi:** (yoqut) kabi turli shakllarda uchraydi.

Tahlillardan ko'rinadiki **bek** davlatchilik atamasining turkiy tillarda, turli qadimiy manbalarda, turli lug'atshunos olimlar asarlarida xilma-xil fonetik variantlari mavjud: bek>beg>bey, big>biy fonetik qatori, bey>biy, biy>bi:>bi fonetik qatorini bimalol tovush o'zgarishi qonuniyatlari bilan izohlash mumkin. p bilan boshlanuvchi shaklni jarangsiz undoshdan so'ng qo'llangan o'rinlarda qo'llangan bo'lishi mumkin. Lekin buni ayrim tadqiqotchilar xitoy tilidagi **piek, paik>päk, pək** manjur tilidagi **piäk**, ushbu so'zlar esa qadimgi xitoy tilidagi **b'ïäk>b'iek** – qonuniy, to'g'ri ma'nosidagi asos bilan bog'lashga harakat qiladilar. Xususan, G.Ramstedt va V.Kotvisz turkiy tillardagi **beg** mo'g'ul tilidagi **begi** bilan mos kelishi manjur tilidagi **bejle, bejse** (boshqaruv tituli nomi)ning ta'siri tufayli ekanligini ta'kidlaydi(13,XVI).

G.Ramstedt bu haqidagi dastlabki tadqiqotlaridan birida mo'g'ul tilida ham mavjud bo'lgan **beji-le, beji-ce** usmon turkchasidagi **bej, beg**, qirg'iz tilidagi **bi** bilan bog'lab tahlil qilgan va uni xitoy tilidan o'zlashgan so'z sifatida ko'rsatgan. U manjur tilidagi **bejile** xitoy tilidagi asl shaklini saqlab qolganini(33,552), sinokoreysdagi **paik>päk, pək** (to'rtinchi darajali zodagon, hududiy boshqaruvchi unvon) qadimgi turkiy tildagi **bäg** bilan bog'liq ekanini ta'kidlaydi(19,59-82).

Ramstedtning fikrini qo'llab-quvvatlagan B.Karlgren arxaik xitoy tilidagi pick > qadimgi xitoy tilidagi piäk > manjur tilidagi pi – boshqaruvchi, shahzoda bilan bog'laydi. Ayni damda arxaik b'iek > qadimgi xitoy tilidagi b'ïäk >manjur tilidagi pi – qonuniy, to'g'ri ma'nosidagi so'z ham ushbu davlatchilik terminiga asos bo'lgan bo'lishi mumkinligini ta'kidlaydi(12,853).

G.D.Sanjeyev turkiy va mo'g'ul tilidagi beg davlatchilik terminini negidaldagi **bögin** – *xo'jayin*, tungusdagi **bygin** – *sardor*, xalxasdagi **bělē** – *knyaz* bilan bog'laydi(36,687). G.Klauson esa mazkur atamaning xitoy tilidan o'zlashganini qo'llab-quvvatlab, turkiy tillardagi **be:g** so'zi, taxminan, xitoy tilidagi **po** – *mingboshi* so'zi bilan bir asosdan hosil bo'lgan bo'lishi mumkinligini aytadi(6, 322-323).

Ushbu davlatchilik terminining tarixiy ildizlari haqida turli tilshunos olimlar xilma-xil fikrlarni ifodalagan. Xususan, Sh.Rahmatullayev o'zining etimologik lug'atida ushbu so'z dastlab *katta, yirik* ma'nolarini anglatuvchi sifat bo'lganligini, undagi **ä/ə/i** unlilari keyinchalik **e** unlisiga almashganini, ma'no taraqqiyoti natijasida sifat otga aylanganini ta'kidlaydi(34,43).

Keyinchalik turkiy tillardagi **beg/bey** haqida bahs-munozara davom etib, xitoy tilidan o'zlashgan deya takidlanib kelingan davlatchilik atamasi eroniy tillar bilan bog'liq bo'lishi mumkinligi haqida ilmiy mulohazalar o'rta tashlandi. Xususan, V.Bang turkiy **beg/bey** ni o'rta fors tilidagi **bag** – *iloh, qirol*(1,34-35) bilan bog'lashga harakat qiladi. K.Brokelman ham shu nuqtayi

nazardan yondashib turkiy tillardagi **bäg** ni fors tilidagi **baya** bilan bog'lashga harakat qiladi(4,18). K.Menges esa turkiy tillardagi **beg** ni qadimgi fors tilidagi **bag**a bilan bog'laydi(37,100).

Eroniy tillar bilan bog'liq holda tahlillarni davom qildirar ekanmiz E.Benvenistning fikrlarini ham nazardan chetda qoldirmaslikni ma'qul topdik. Chunki E.Benvenist turkiy tillardagi **beg/bey** ga fonetik jihatdan ancha yaqin bo'lgan so'g'diy tilidagi $\beta\gamma$ – *iloh, xo'jayin* ma'nosidagi asosni bog'liq bo'lishi mumkinligini ta'kidlaydi(2, 216). Mug' tog'lari bitiklarida $\beta\gamma$ – *iloh, xo'jayin* ma'nosidan tashqari joy nomining ekvivalenti sifatida ham istifoda etilgani seziladi(38, 196). Mug' tog'i bitiklarining yana bir o'rnida $\beta\gamma$ – *hokim, podshoh* ma'nosida ham qo'llanadi (38, 25). Lekin, aytish zarurki, so'g'd tilidagi har ikki ma'nodagi $\beta\gamma$ ham qadimgi turkiy tilning hamda qadimgi fors tilining so'g'd tiliga ta'siri natijasidir. Buni garchi har xil ma'noda so'g'd tilining turkiy tillarga ta'siri sifatida baholagan bo'lsalar-da, aslida teskari jarayon yuz bergan. G.Doerfer ham har ikki talqinni tahlil qilib ko'radi va turkiy tillardagi **beg** ni parfiyon tilidagi **bag** bilan, ayni damda, o'rta fors tilidagi **bag** asosi bilan bog'liqligini tahmin qiladi(9,828). Lekin keyingi fikrlarida har ikki tildagi **bag** ning tarixiy ildizlari ayni turkiy tildagi **beg/bey/biy** bilan bog'liqligini, aslida ular turkiy tildan o'rta fors tili va boshqa eroniy tillarga kirib borganini ta'kidlaydi(9, 829).

Bizning fikrimizcha, ham, xitoy, fors, so'g'd yoki boshq tillarda uchrovchi beg/bey/biy bilan o'zaro ma'nosi bog'liq, o'xshash bo'lgan turli fonetik variantdagi so'zlarning barchasi turkiy tillarning ta'sirida paydo bo'lgan. Mazkur o'zlashma ma'lum davrlarda, ya'ni turkiy qabilalar, xoqonliklar ta'siri kuchli bo'lgan paytda ushbu tillarda iste'molda bo'lgan, keyinchalik esa iste'moldan chiqib ketgan. Shu sababdan mazkur tillarning hech birisida keyindi davrlarda ushbu so'zning ma'lum fonetik variantlarda yoki shakliy o'zgargan holda, yoxud komponent holida yashab qolganini kuzatmaymiz. Bu esa so'zning turkiy til lug'at qatlamiga oid ekanligining yana bir isboti. Qolaversa, turkiy tillar fonetikasiga xos yana bir qonuniyat: sof turkiy tilga xos bo'lgan so'z turli fonetik variantlarda qo'llana oladi: bog'/bov – *o'simlik bog'lami*; tog'/tov/dog' – yer yuzasining tevarak-atrofidagi tekislik, tepalik yoki boshqa balandlikka nisbatan yakka yoki qator holda baland ko'tarilgan, odatda, turli tosh, qattiq jismlardan iborat qismi(40,163). bek davlatchilik atamasining beg/bey/biy kabi fonetik variantlarda qo'llanishi ham uning asl turkiy qatlamga mansubligining yana bir belgisi bo'la oladi.

Aynan turkiy tillarning ta'sirida mazkur davlatchilik atamasi qadimgi xitoy, fors, so'g'd kabi turli tillarga kirib borgan. Keyingi davrda rus tiliga ham aynan turkiy tillar orqali o'zlashgan, rus tilida ham mazkur atama bir necha ma'nolarni kasb qilgan. M.Fasmer rus tiliga ham o'zlashgan ushbu so'zni turkiy so'z ekanligini va chig'atoy tilida **bäg** (Xiva, Buxoro, Qo'qon), ozar tilida bāk, bāj, turk tilida bāi, tatar tilida bej shaklida qo'llanishini va o'zlashma chig'atoy tili orqali rus tiliga kirib kelganligini ta'kidlaydi(41, 141).

Turkiy tillardagi bek/beg/bey davlatchilik atamasi bulg'or tilida beg, bej shaklida uchraydi va barshchina (35, 50) ma'nosini ifodalaydi. Shu asosda beg-lik so'zli ham hosil qilingan va barshchina boshqaruvidagi hudud, unvon, munitsipalitet (o'z-o'zini idora qilivchi hudud) ma'nosini anglatadi. Turkiy tillar ta'sirida ushbu so'z bir necha yevropa tillari leksikasida ham turli fonetik variantlarda uchraydi. Xususan, rumin tilida beg, bek, bej; bejlik – barshchina, serb tilid begoglija<beg oglu, polyak tilida bej, venger tilida beg – dvoryan kabi tillardagi o'zlashmalar shular jumlasidandir. Ushbu tillarning ayrimlari turkiy tillar oilasiga mansub bo'lsa, ayrimlari hind-yevropa tillari oilasiga mansubdir.

Nok navlaridan birining nomi bo'lgan **bergamot** so'zi ham ayni biz tahlil qilayotgan bek/beg bilan bog'liqdir, chunonchi bergamot – **beg** va **armudu** so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan bo'lib, so'zma-so'z tarjima qilganda **bek noki** ma'nosini anglatadi. **Bek armudu** birikmasi turkiy tillardan fransuz tiliga **bergamotte**, italyan tiliga esa **bergamotta** shaklida kirib borgan, olmon tilida esa **Bergamo** (41, 151) tarzida istifoda etiladi. Ushbu ma'lumotlardan kelib chiqadiki, bek so'zining tarqalish areali ancha-muncha keng bo'lib, u bir necha boshqa so'zlarning ham yasalishiga asos bo'lgan va yasalmalar ham ko'plab turkiy hamda qardosh bo'lmagan tillar leksikasiga kirib borgan.

Buni biz Vullers, Yagodin, Bartold, Rubinchik kabi lugatshunoslarning arab, fors, rus, turkiy tillar ishtirokidagi ikki yoki uch tilli lug'atlarida bek/beg/ bey davlatchilik atamalarining, بگ، بیگ، بیگوات kabi shakllarda *amaldor, qabila boshlig'i (turkiy xalqlarda), sarkarda, bek*

(*podshohdan past afandidan yuqori bo'lgan unvon*), *shahzoda*, *knyaz* kabi ma'nolarda izohlanganini uchratamiz. Bundan xulosa chiqadiki, arab, fors yoki boshqa shu kabi tillarga ham bek/beg so'zi o'zlashgan hamda mazkur tillarda bugun ushbu davlatchilik atamasining bir necha ma'nolari mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bang V. Manichäische Erzähler. Le Miséon, 44, 1-2. Louvain. 1931. –P. 34-35.
2. Benveniste E. Essai de grammaire Sogdienne. Deuxième partie. Morphologie, syntaxe et glossaire. Paris. 1929. –P. 216.
3. Brockelmann C. Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmīd al-Kāshgarī Dīvān lugāat at-Turk. Budapest-Leipzig. 1928. –P. 242.
4. Brockelmann C. Osttürkische Grammatik der islamischen Letteratursprachen Mittelasien. Leiden. 1954. –P. 18.
5. Caferoğlu A. Uygur sözlüğü. I-III, Istanbul. 1934-1938.
6. Clauson G. An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-century Turkish. Oxford, 1972. –P. 322-323.
7. Deny J. L'armeno-comen et les "Ephémérides de Kamienec (1604-1613)". Weisbaden. 1957.
8. Deny J., Tryjarski E. "Histoire de Sage Hikar" dans la version arméno kiptchak/ RO, T.XXVII, 2 Warszawa, 1964.
9. Doerfer G. Türkische und Mongolische elemente im Neupersischen unter besonderer Berücksichtigung älterer Neupersischer geschichtsquellen, vor allem Mongolen und Timuridenzeit. Bd. II: Türkische elemente im Neupersischen Wiesbaden, 1965. – P. 828.
10. Gabain A. von. Alttürkische Grammatik. 2 Aufl. Leipzig, 1950. –P. 55.
11. Houtsma M.Th. Ein türkisch-arabisches Glossar. Leiden, 1894.
12. Karlgren B. Phonetics in Chinese and Sino-Japanese. Stockholm, 1940. –P. 853.
13. Kotwicz W. Contributions aux études altaïques. A – B. –CO. 1932. RO, 1953. XVI.
14. Ligeti L.U. Un vocabulaire Sino-ouïgour des Ming. Le "Kao-tch'ang-kouan yi-chou" du bureau des traducteurs. AO (Budapest), t.XIX.fasc. 2,3, 1966.
15. Menges K. Titles and organizational terms of the Qytan (Liao) and Qara-Qytaj (S'i-Liao). –RO. 1953. 17. –P. 78.
16. Orkun H.N. Eski türk yazıtları. IV. Istanbul. 1941.
17. Pavet de Courteille M. Dictionnaire turk-oriental. Paris. MDCCC. X. –P. 192.
18. Rachmati G.R. Türkische Turfan-Texte, VII. APAW. Jahrgang. 1936, philos. Hist. K1. N.12. Berlin, 1937.
19. Ramstedt G.J. Alte türkische und mongolische Titel. JSFOu, 1951. 55. –P. 59-82.
20. Ramstedt G.J. Studies in Korean etymology. Helsinki, 1949. –P. 9.
21. Türkçe Sözlük. Dördüncü baskı. Ankara. 1966.
22. Zajaczkowski A. Najstarsza wersja turecka Husrāv u Šīrīn Qutba, t.III. Słownik. Warszawa, 1961. –P. 30.
23. Zenker J.Th. Dictionnaire Turc-Arabe-Persan. T.1. Leipzig, 1866.
24. Абулғози Баҳодирхон. Шажараи тарокима. Нашрга тайёрловчи Қ.Йўлдошев. Т.: Фан. 1995. –Б. 10.
25. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. Фан. Том I. Т.: 1983. –Б. 261.
26. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. Том XVI. – Тошкент. Фан. 2000. –Б. 8.
27. Баскаков Н.А. Диалект кумандинцев (куманды-кижи). Грамматический очерк, тексты, переводы и словарь. М. 1972.
28. Боровков А.К. Лексика среднеазиатского турсира. XII-XIII вв. М. 1963.
29. Будагов Л. Сравнительный словарь турецко-татарский наречий. Т. I. СПб., 1869; Т. II. СПб., 1871.
30. Гәһрәманов Ч. Эсрарнаме. Бакы, 1964.
31. Малов С.Е. Уйгурские наречие Синьцзяна. М., 1961.
32. Радлов В. Опыт словаря тюркских наречий, I-IV. СПб., 1893-1911.
33. Рамстедт Г.И. Этимология имени Ойрат. – Зап русского географ. общ-ва, СПб., 1909, 34. –С. 552.
34. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати (туркий сўзлар). Т.: Университет. 2000. –Б. 43.
35. Русско-узбекский словарь. В двух томах. Том I. Т.: УзСЭ. 1983. –С. 50.

UO'K 81'27

O'ZBEK QARG'ISHLARNING SOTSIOLINGVISTIK TAHLILI

R. G'ulomova, katta o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqola O'zbek qarg'ishlarining sotsiolingvistik tahlilini o'rganadi. O'zbek qarg'ishlarining sotsiolingvistik tahlili maqolada muhim o'rin tutadi. Qarg'ishlar, xalq og'zaki ijodining muhim qismi sifatida, jamiyatning qadriyatlarini, madaniy an'analari va ijtimoiy qatlamlarini aks ettiradi. O'zbek qarg'ishlarining sotsiolingvistik tahlili orqali ularning qanday ijtimoiy vaziyatlarda va kimlar tomonidan ishlatilishini, qarg'ishlarning ijtimoiy rollari va funksiyalarini, shuningdek, bu ifodalarning qaysi ijtimoiy guruhlar o'rtasida qanday qabul qilinishini o'rganish mumkin. Tahlil davomida qarg'ishlarning turli ijtimoiy kontekstlarda qanday ishlatilishi va qaysi

ijtimoiy holatlarda kuchayishi yoki susayishini aniqlash maqsad qilingan. Shuningdek, ularning madaniy va tarixiy kontekstdagi o'zgarishlari, xalq orasida qanday qabul qilinishi va ularning til orqali qanday ijtimoiy va madaniy ta'sir ko'rsatishi o'rganiladi. Maqolada J. Gumpers, U. Veynreyh, Ch. Ferguson, V. Labov, D. Hayms, J. Fishman, U. Azizovlar ishlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Sotsiolingvistik tahlil, o'zbek qarg'ishlari, sotsiolingvistik tadqiqotlar, la'natlovchi so'zlar.

Аннотация. В данной статье представлен социолингвистический анализ узбекских проклятий, исследуется их роль в социокультурной картине узбекского общества. Импрекативы, или проклятия, обладают богатой экспрессивной силой и являются важным компонентом вербальной коммуникации во многих культурах, включая узбекскую. Рассматривая эти языковые выражения через призму социолингвистики, исследование ставит своей целью выявить, как они отражают и влияют на социальную динамику, идентичность и культурные нормы. В работе исследуются различные социальные контексты, в которых используются узбекские проклятия, включая их использование среди различных социальных групп, в различных социальных условиях и в ответ на конкретные ситуативные триггеры. Рассматривается, как эти выражения служат для утверждения социальных границ, переговоров о власти и выражения эмоций. В статье анализируются работы Дж. Гамперса, У. Вайнрайха, К. Фергюсона, В. Лабова, Д. Хаймса, Дж. Фишмана, У. Азизова.

Ключевые слова: Социолингвистический анализ, узбекские нецензурные выражения, социолингвистические исследования, бранные слова

Uzoq yillardan buyon til va undan foydalanuvchi jamiyat va ularning madaniyati o'rtasidagi bog'liqlik va munosabat ko'plab faylasuf va tilshunoslarga o'rganish va tadqiq etsih uchun qiziqarli mavzu hisoblangani bois, bu borada ilmiy izlanishlar asrimizning birinchi yarmidan shu kungacha ko'plab olib borilmoqda. Shunday ilmiy izlanishlardan biri sifatida, ushbu maqolada o'zbek, rus, ingliz jamiyatlarida qarg'ish so'zlarning ishlatilishi borasidagi o'ziga xosliklarining sotsiolingvistik tahlili ko'rib chiqiladi.

Abstract. This paper presents a sociolinguistic analysis of Uzbek imprecations, exploring their role within the sociocultural fabric of Uzbek society. Imprecations, or curses, are rich with expressive power and function as a significant component of verbal communication in many cultures, including Uzbek. By examining these linguistic expressions through a sociolinguistic lens, the study aims to uncover how they reflect and influence social dynamics, identity, and cultural norms. The article investigates the various social contexts in which Uzbek imprecations are employed, including their usage among different social groups, in varying social settings, and in response to specific situational triggers. It examines how these expressions function to assert social boundaries, negotiate power, and express emotions. The work of J. Gumpers, U. Weinreigh, C. Ferguson, W. Labov, D. Hymes, J. Fishman, U. Azizov is analyzed in the article.

Key words: Sociolinguistic analysis, Uzbek imprecations, sociolinguistic researchs, curse words

Qarg'ish so'zlar va ularning jamiyatlararo o'ziga hosliklarini tahlil qilishdan avval, biroz sotsiolingvistik tahlil haqida so'z yuritsak, Sotsiolingvistika tilning jamiyat tamonidan qanday ishlatilishi va shu tilning jamiyatdagi vazifasi qanday ekanligini o'rganuvchi soha hisoblanadi. Aniqroq aytadigan bo'lsak, sotsiolingvistika til va ijtimoiy guruhlar, yosh, jins, etnik kelib chiqish va madaniyat o'rtasidagi munosabatni tahlil qiladi. Sotsiolingvistika va sotsiolingvistik tahlil tarixi va kelib chiqishi to'g'risida ko'plab tortishuvlar mavjud, ya'ni, ba'zi manbalarda 1929 yilda U. Sapir tamonidan til va madaniyat bir-biri bilan chambarchas bog'liqligi haqida ilmiy gepotezani olib chiqqan deyilsa boshqasida "sotsiolingvistika" atamasi birinchi bo'lib T. Hodson tamonidan 1939 yilda ishlatilgan deyiladi. Umumiy qilib olganda sotsiolingvistik tahlil jarayoni tilshunoslikda XX asrning 30-yillaridan boshlab yangi yo'nalish sifatida rivojlanib kelgan. Lekin, bu tahlil jarayoni yaralishi davridan ancha mukammallashtirilganligini ko'rishimiz mumkin.

Munozara/Tahlil. Sotsiolingvist Dell Hayms jamiyat va til o'rtasidagi munosabatni aniqlash uchun o'z tahlil usulini taqdim etadi. Unga ko'ra biz yuqorida keltirganimiz etnik kelib chiqishga

ko'ra dunyoqarash bo'lsa, qolgan elementlar esa sizni eshitayotgan insonlar, so'zlashdan maqsad, tizimlilik, so'zlashuv stili, normalar va janr hisoblanadi. Hayms(1974) shunday misol keltiradi, Amma agar jiyanlariga hikoya aytib bermochi bo'lsa u jiyanlarining jinsi va yoshiga mos ertak yoki hikoya so'ylaydi, o'zi yoqtirganini emas albatta, uning ushbu ertakni aytishdan maqsadi jiyanlariga pand-nasihat qilish bo'lsa shunga hos bo'lgan ertakni tanlaydi, albatta so'zlash vaqtida voqea tizimli bo'lishi kerak, amma va jiyan o'rtasida yaqinlik darajasi yuqori bo'lganligi uchun ton, stil albatta norasmiy bo'lishi mumkin, bolalarcha so'zlashuv va qiliqlardan ham foydalanishi mumkin. Lekin, bu vaziyat insonlarning jamiyat normalari va etnik holatiga ko'ra farq qiladi. Qaysidir jamiyat uchun amma va jiyan muloqoti bunchalik erkin bo'lmasligi mumkinligini ta'kidlab o'tadi Dell Hayms. Bu holat kognitiv jihatdan bevosita ma'qul semantikani tanlash orqali ro'y beradi. Keltirilgan tahlillarni ko'rib chiqarkanmiz, anglaymizki, birinchi guruh olimlari til unsurlariga ko'ra tahlil olib borishgan bo'lsa, ikkinchi guruh sotsiolingvistlari muloqot jarayonini tahlil qilishgan.

Bunday post struktural tahlilni Ulug'bek Azizov(2011;51-52)ning "Interpretation of the Concept of Central Asia in Foreign Policy Texts of Japan: Theory and Practice" (Yaponiyaning Markaziy Osiyo tashqi siyosati matnlari kontseptsiasining talqini: nazariya va amaliyot) maqolasida ham ko'rishimiz mumkin. Azizov(2011) Yaponiyaning Osiyo bilan tashqi siyosati diskursida qo'llagan "friend"(do'st) so'zining bizning dunyoqarashimizdagi obrazi bilan mutanosibligini tahlil qilar ekan, biz maktabdoshimizga nisbatan qo'llaydigan "do'st" va bozordagi sotuvchiga murojaat vaqtida qo'llaydigan "og'ayni" o'rtasida katta farq borligini ta'kidlaydi. Hozirgi davr sotsiolingvistlarining oldingi davr sotsiolingvistlaridan farqli jihati, Sotsiolingvistika hozirgi kunda faqat yosh, jins faktorlarini yoki til unsurlarini tahlil qilmaydi balki unda "psixologiya", "etnometodologiya", "linguokulturologiya" elementlarini ham ko'rishimiz mumkin. Ayni shunday tahlillarni yangi davr vakillari ilmiy izlanishlarida ko'rishimiz mumkin.

Metod. Sotsiologiya va sotsiolingvistika doirasida tildan foydalanish qoidalarini tadqiq etuvchi "etnometodologiya" odatda kichik til birikmalarini o'rganadi(Savile-Troyka 1982). Bunga misol qilib, suhbatni boshlash uchun, telefon muloqoti davomidagi, xizmat ko'rsatish jarayonidagi iboralar yoki ijtimoiy-siyosiy kayfiyatga qarab murojaat qilish atamalaridan foydalanish qoidalarini olishimiz mumkin. Shu borada jamiyat va til o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishga qaratilgan bir necha tadqiqotlarni misol qilib keltirishimiz mumkin, masalan, Karrel va Konnekerning "Politeness: Comparing native and nonnative judgements"(1981;18-33)(Muloyimlik:Til vakillari va horijliklarning muhokamalash taqqoslovi), Bodman va Aysenshteynning "May God increase your bounty: The expression of gratitude in English by native and nonnative speakers" (1988;1-21)(Ingliz tilida so'zlashuvchilar va horijliklarning ingliz tilida minnatdorchilik bildirishi), Bokserning "Complaining and commiserating: A speech act view of solidarity in spoken American English" (1993;66-87)(Shikoyat va hamdardlik: Amerika nutqida hamdardlik), Olshtayn va Kohenning "Apology: A speech act set"(1983;90-108)(Uzr so'rash: nutq jarayoni to'plami) kabi ilmiy izlanishlar. Sarlavhalardan ko'rinib turibdiki, ushbu tadqiqotlarning ba'zilar faqat ingliz tilidagi nutq harakatlariga bag'ishlangan, boshqalari esa ona tilida so'zlashuvchilarning (odatda ingliz tilida) nutq xatti-harakatlarini ushbu tilni o'rganuvchilarning xatti-harakatlari bilan taqqoslashadi.

Tahlil o'rganilayotgan jamiyatda real nutqdagi muayyan kodlar va idiomatik qoidalar bilan ishlaydi. Har qanday sotsiumda o'ziga hos so'zlashuv uslubi mavjud bo'lib, o'z navbatida suxbatdoshlarning yoshi, jinsi, va ijtimoiy kelib chiqishiga ko'ra farqlanadi. Sotsiolingvistik tahlil tilni ijtimoiy-madaniy fenomenini o'rganar ekan unga mavhum tizim sifatida qaramaydi balki, real hayotiy vaziyatlarda o'zgaruvchan tirik obyekt tarzida o'rganadi. Bu yo'lda falsafa, antropologiya va sotsiologiya fanlari nazariyalarini ham birga tadqiq etadi. (Fishman, 1965).

Natija. Har bir jamiyatda odamlarning tildan foydalanish usullari turlicha bo'lib, xususan har jamiyatning taklif, iltifot va kechirim so'rash kabi kommunikativ harakatlarni muayyan vaziyatlarga mos keladigan shakllarda amalga oshiradigan ijtimoiy-madaniy qoidalari mavjud (Riley,1992). Ostin (1992) ta'kidlashicha, bu qoidalar so'zlovchilar muloqotda to'g'ri anglanishlari uchun bajarishlari kerak bo'lgan "muvaffaqiyat shartlari"dir. Shuningdek, uning fikricha birinchidan, har bir jamiyatda barcha uchun tushunarli bo'lgan standart tartib bo'lishi kerak, ya'ni kim suhbatni boshlagani ma'qul, kim qanday sharoitda qanday so'zlashishi kerak, qanday o'zini tutishi kerak va hakazo. Ikkinchidan

esa, jamiyatning har bir vakili ushbu qoidalarini bilishi va qo'llashi darkor. So'nggisi, har bir muloqot ishtirokchisi nutq jarayonida o'z hissiyotlari, achchiqlanish, zavqlanish, hafa bo'lish, sevinish kabilarni so'zlari orqali mutloq ifoda eta olishlari kerak.

Savol tug'ilishi mumkin, qarg'ish so'zlarni qanday qilib yuqorida keltirilgani kabi sotsiologik tahlil qilish mumkin? Qarg'ishlar jamiyatning madaniy o'ziga xosligini og'zaki aks ettirish uchun juda boy manba bo'lishi mumkin, chunki ular bir nutqiy jamoaga mansub kishilar tili, madaniyati va tafakkur tarzining ko'p qirralarini ochib beradi. Shu nuqtai nazardan, la'natlovchi so'zlar ma'lum bir madaniyat va tilning boyligiga yaxshi misol bo'la oladi. Ostin(1962) qarg'ish so'zlarni iboraviy ma'nosiga ko'ra tasniflashda ularni xulq-atvorning "tahqirlovchi" ko'rinishi sifatida ko'radi va qo'shimcha qiladiki, uzr so'rash, tabriklash, maqtash, hamdardlik, qarg'ash va e'tiroz bildirish kabi munosabatlar bevosita ijtimoiy hayot bilan bog'liqdir. Ostin tamonidan kategoriyalangan va Riley tamonidan tasniflangan ijtimoiy hayotning xulq-atvor ko'rinishi bo'lgan qarg'ish so'zlar hamma jamiyatda bir hil ko'rinishga ega emas, balki bir jamiyatda uchragan la'natlovchi so'z boshqa bir jamiyatda umuman bo'lmasligi mumkin. Bu esa turli vaziyatlarga nisbatan turli madaniyat vakillarining munosabatlari har xilligi bilan izohlanadi. Shuning uchun ba'zi xalqlarda qarg'ish so'zlar juda ko'plab uchrasa boshqasida kamdan kam ishlatiladi.

Qarg'ash tabiiy formulaga asoslangan harakat natijasi deya qaraydigan bo'lsak, ular lingvistik odatlarmi yoki yo'qmi degan savol tug'ilishi mumkin. Saville-Troyk fikricha "Yaxshimisiz?", "Ahvollariz qalay?", "Qandaysiz" kabi frazalar faqat kommunikativ vazifaga ega bo'lib, bir hil ma'noni beradi va bir hil vaziyatda qo'llanilishi mumkin. So'zlashuv odatlari madaniyatlararo kompetentlikni talab qiladi, chunki ular metaforik hususiyatga ega bo'lib, so'zning lisoniy ma'nosidan farq qilishi mumkin. Shuningdek Saville-Troyk (1982) ta'kidlashicha so'zlashuv odatlariga madaniyatlar har xil munosabat bildiradi. Masalan, inglizlar odatda, ma'nosiz bo'lgan vaziyatga hos qotib qolgan iboralarni ishlatishni mantiqsizlik deb qaraydi, o'zbeklar esa bunday so'zlashuv odatlaridan keng foydalanadilar. Masalan, ikki ayol uchrashganda bir birlaridan javobi kutilmydigan savollar orqali salomlashadilar va javobini kutmsdan ayriladilar. Inglizlar esa Saville-Troyk fikricha qisqa salomlashishni hush ko'radilar.

Qarg'ishlar bilan ham huddi shunday vaziyatmi? Ularni ham so'zlashuv odatlariga hos deya olamizmi?

Agar so'zlashuv odatlarini ma'lum vaziyatlarga nisbatan ma'lum bir holatlarda fikr bildirish deya qarasa, qarg'ishlar ham odatiy so'zlashuvga o'xshab, o'zida qahr, g'azab, nafrat kabi hissiyotlarni ifoda etadi. Misol uchun "Hudo ursin" (God damn you) ko'proq odatiy so'zlashuv usuliga o'xshash, chunki g'azabni ifodalaydi. Lekin qarg'ishlarning farqli jihatlari ham mavjud, ular so'zlovchidan vaziyatga qarab mos bo'lgan leksikani talab etmaydi, balki bevosita hissiyotlarni ifoda etadi. G'azab va nafrat qanchalik kuchli bo'lsa, qarg'ish ham shunchalik og'ir va emotsional bo'ladi. Ayniqsa, o'zbek tilida qarg'ishlar ijodkorono tusga ega, ya'ni ba'zi sintaktik qoidalarga amal qilinsa bas, so'zlarni beixtiyor qarg'ishga aylantirish mumkin. Qarg'ish so'zlarning moslashuvchanligi ham ularni xalq ertaklari, topishmoqlar, maqollar singari folklorshunoslar uchun muhim mavzuga aylantiradi.

Ta'riflash hususiyati bo'lmagan va haqiqiy ma'no kasb etmaydigan qarg'ish so'zlar o'zida faqat emotsional mazmunni mujassamlaydi(Lyons,1981). Bunday turdagi qarg'ishlar hukm yoki muhokama ruhiyatiga ega emas, u faqatgina hissiyotni ifodalaydi va g'azab va nafrat cho'qqisida ishlatiladi. Agar qarg'ishlar boshqa nutq jarayonidagi til birikmalaridan kuchli emotsional ko'rinishga ega desam adashmagan bo'laman. Shunday ekan, qarg'ish so'zlari mutlaqo sotsiologik tahlilga munosibdir.

Shuningdek, la'natlovchi so'zlarda emotsiyalardan tashqari sotsial ma'noni ham ko'rishimiz mumkin, ya'ni nutq aktida ishtirok etayotgan insonlarning ijtimoiy kelib chiqishi, ijtimoiy sinfi va ma'lumotlilik darajasini ham bilishimiz mumkin. Quyida keltiriladigan misollar orqali bu holat yanada ochiqilanadi. O'zbek madaniyatidagi qarg'ish so'zlarni tahlil qiladigan bo'lsak, bunday nutq asosan ayollar qatlamida ko'proq uchrashini ko'rishimiz mumkin. Nega degan savol tug'ilishi tabiiy, chunki, jamiyatda kuch va hokimlik asosan erkaklarda ko'proq bo'lganligi va ayollar jismoniy kuch ishlatishga ojizroq bo'lganliklari sababli qaxr va g'azablarini so'zlarda ifoda etadilar. Bunday

qarg'ishlar o'zbek jamiyatida "badduo" deya ataladi va ular asosan ayollarga xos qarg'ishlar hisoblanadi va ular erkaklarga hos bo'lgan o'zida jismoniy zarar yetkazishni bildiruvchi ma'noga ega bo'lgan kamsitish yoki so'kishdan mutloq farq qiladi. Keling o'zbek jamiyatidagi qarg'ish so'zlarni tadqiq qilish uchun D.Hymes(1974) tamonidan taklif qilingan sotsiolingvistik tahlildan foydalanamiz.

La'natlash jarayoni aniq bir vaqt yoki joy tanlamaydi, u hoh kunduz hoh kecha bo'lsin, ko'cha yoki uy, yolg'izlikdami yoki jamoa oldidami qo'llanilaveradi. Ko'p hollarda qarg'ish kamida ikki inson orasida aytiladi ammo bu nutq akti yolg'izlikda ham qo'llanilishi mumkin. Bundan tashqari qarg'ishlarning yana bir o'ziga hosligi tinglovchidan javob kutilmaydi, u eshitadimi yo'qmi, javob beradimi yo'qmi, aytilaveradi. O'zbek jamiyatiga nazar soladigan bo'lsak, qarg'ovchi, uni qarg'alayotgan inson eshitishini maqsad qilmaydi, balki, Hudoga yuzlanadi va aytilgan tilaklar amalga oshishini va qarg'aluvchi Hudo tamonidan jazolanishini ko'zda tutadi. Masalan: "Og'zingdan qoning kelsin", Hudodan qarg'alayotgan insonning hayotini to'xtatishiga arzu-dod deya tushunishimiz mumkin. Shuning uchun ham ko'p o'zbek qarg'ish so'zlarida "Alloh", "Hudo" nomi qo'shib "Alloh jazoingni bersin", "Allohga soldim", "Hudo ursin", "Hudo nomingni qora qilsin" kabi la'natlovchi frazalarni kuzatishimiz mumkin. Yuqorida aytganimizdek, jismonan kuchi yetmasa yoki jazolashga iloji bo'lmasa asosan "Hudo" ga yuzlanadilar. Hymes(1975,25) fikriga ko'ra har qanday nutq aktida "yuboruvchi" va "qabul qiluvchi" mavjud. La'natlash jarayoniga e'tibor qaratar ekanmiz, ayni o'zbek jamiyatida qo'llaniluvchi qarg'ish so'zlarda "qabul qiluvchi" aynan konkret bir odam bo'lmasligi mumkinligini ham ko'rishimiz mumkin. Misol uchun, "Qirilib ketgurlar", "Yo'q bo'lgurlar", "Jonning chiqqurlar" kabi qarg'ishlar butun bir guruhga yoki sohaga qaratilgan bo'lishi ham mumkin. Bunday holatni Ervin-Tripp(1968,196) "Ekspressiv monolog" deya ta'riflaydi. Ya'ni, qarg'ayotgan inson uchun o'z qaxr-g'azabini muayyan bir insonga qaratmagan holda ifoda eta olishi "monolog" deya qaralgan. O'zbek qarg'ishlarining asosiy qismi astral olam bilan chambarchas bog'liqligini ko'rishimiz mumkin. Qarg'ishlarda "do'zah", "jahannam" obrazlarining ham ishlatilishi bunga yaqqol namuna. Masalan, "Do'zahda yongur", "Jahannamga do'mbara bo'lgur", "Do'zah olovida kuygur" kabilar shular jumlasidandir. Keyingi o'rinlarda esa, sotsial ustunlikka ega bo'lgan obrazlardan foydalanish ko'p uchraydi. Masalan, ota obrazi O'zbek mentalitetida yuqori statusga ega oiladagi farzandlar tarbiyasiga mas'ul shaxs hisoblanadi. Shuning uchun ham farzand hatosi uchun "padar" la'natlanishini ko'rishimiz mumkin. Masalan, "Padaringga la'nat", "Otangni yuzi shuvut bo'lsin" kabi. Bundan tashqari, o'ziga o'zi qarg'ish aytiladigan vaziyatlarni ham uchratishimiz mumkin. Biror xato yo'l qo'ygan yoki biror ishidan pushaymon inson o'zini o'zi "Tilim uzilsin, shularni aytmay", "Qo'lim sinsin, urmay", "Bo'ynim uzilsin" kabi qarg'ishlarni ishlatishlarini ko'rishimiz mumkin. Bu bilan so'zlovchi o'zing qanchalar afsusda ekanligini, hatosini tan olayotganligini ko'rsatmoqchi bo'ladi. Ba'zida esa referent inson emas, holat, narsa, mavhumlik ham bo'lishi mumkin. Masalan, "Faqirlikni nomi o'chsin", "Yo'qchilikni ko'zi ko'r bo'lsin", "Yolg'izlikni nomi o'chsin", "Dunyosiga o't tushsin" kabilar. O'zbek qarg'ishlarida uchraydigan yana bir holat shuki, ular faqat salbiy ma'no kasb etmasliklari mumkin. Ya'ni, uzoq yillar otabobolarimiz jahl ustida yomon so'z aytnaslik uchun, qarg'ishlarida duo elementini ishlatishga harakat qilishgan. Ya'ni yaqin insoni, farzandi, qarindoshi, do'sti noma'qul ish tutgan zamonda, "Uying donga to'lgur", "Makkaga imom bo'lgur", "umring uzoq bo'lgur" deya qarg'ashgan. Ohangi yasaliish tartibi qarg'ishga o'xshasada, maqsadi ijobiy bo'lgan. Aytib o'tilganidek, qarg'ishlar ishlatilayotgan so'zlarning aniq ma'nosiga ega emas. Qarg'ish aytilgan vaqtda, uni qanchalik va qachon amalga oshishini hech kim bila olmaydi, faqatgina amalga oshishi umid qilinadi. Asosiysi ijrochi o'z salbiy emotsiyalarini chiqarib, yuqori kuchlarga tayanib psixologik jihatdan hotirjam tortishidadir. Ya'ni, qarg'ishning amalga oshishidan ko'ra jarayon muhimroq. Bu borada Ostin (1962,105) shunday deydi, "Biz qarg'ishlardan hissiyotlarimizni ko'rsatish va emotsiyalarimizni chiqarish va yengil tortish uchun foydalanamiz". Yuqoridagi misollardan shunday xulosaga kelish mumkinki, qarg'ishlar ijrochisi ko'pincha murojaat etayotgan shaxs yoki narsaga nisbatan yomon niyatda bo'ladi; u shaxs yoki narsaning jazolanishini xohlaydi. Ba'zida bu to'g'ridan-to'g'ri aytiladi va ba'zida faqat Xudodan kerakli jazoni bajarish so'ralishi nazarda tutiladi. O'zbek xalqiga xos qarg'ishlardan yana biri bu "yolg'on qarg'ishlar"dir. Bu holat faqatgina ohang, joy va holat orqaligina

aniqlanishi mumkin. Masalan, biror kishi so'zlovchini qo'rqitib yuborsa, hayratlantirsa, uyaltirsa "Qurib ketmagure", "O'lmagure" deya salbiy ma'nodagi so'zni inkor orqali ijobiy ma'noda ishlatishadi.

Qarg'ishlar, nafaqat insonlar nutqida balki o'zbek xalq ertaklarida, badiiy asarlarida ham uchratishimiz mumkin. (O'tkir Hoshimov "Dunyoning ishlari", G'ofur G'ulom "Shum bola") Ammo, og'zaki nutqdagi qarg'ishlarning emotsional holati yozuvdagidan ancha yuqori hisoblanadi. Ko'rib turibmizki, sotsiolingvistik tahlil muhim axborot manbaidir. Xulosa qilib aytganda, til ijtimoiy me'yor va qadriyatlarning aksi va ta'sir etuvchisidir. U ta'lim, siyosat va ommaviy axborot vositalari kabi turli ijtimoiy kontekstlarda muhim rol o'ynaydi, jamiyat e'tiqodlari, munosabatlari va kuch dinamikasini shakllantiradi. Tilning o'zgarishi ijtimoiy omillar, jumladan, ijtimoiy, madaniy va texnologik o'zgarishlar ta'sirida bo'lgan tabiiy jarayondir. Til evolyutsiyasini shakllantirishda jamiyatning til o'zgarishiga munosabati va qabul qilinishi muhim hisoblanadi. Til va jamiyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni tushunish inklyuziv til amaliyotini targ'ib qilish va ijtimoiy o'zgarishlarni rag'batlantirish uchun juda muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Aba, Oussama. (2019). Fergiyussonning diglossiyaning 9 mezonini. Ijtimoiy lingvistik tadqiqotlar.
2. Azizov, A. U. B. (2011 yil, mart). Yaponiyaning Markaziy Osiyo tashqi siyosati matnlari kontseptsiasining talqini: nazariya va amaliyot. Xalqaro va ilg'or yapon tadqiqotlari jurnali, 3, 51–60.
3. Bodman, J. va Ebsworth, M. (1988). Xudo sizning ne'matlaringizni ziyoda qilsin: ona va ona tili bo'lmagan ingliz tilida so'zlashuvchilarning minnatdorchilik izhorlari. O'zaro oqimlar, 15 (yoz), 1-21.
4. Charlz A. Fergiyuson (1996) Sotsiolingvistik istiqbollari: Jamiyatdagi til haqida maqolalar, 1959–1994. Ed. Thom Huebner tomonidan. (Oksford ijtimoiy lingvistik bo'yicha tadqiqotlar.) Oksford va Nyu-York: Oksford universiteti nashriyoti.
5. Chomsky, Noam. (1979) Til haqida: Til va mas'uliyat va til haqida mulohazalar. Nyu-York; London: Yangi matbuot.
6. Chomskiy, Noam. (2006) Til va ong. 3 nashr. Nyu-York: Kembrij universiteti nashriyoti.
7. Durian, Devid. (2011). Rajend Mestri, Joan Swann, Ana Deumert va Uilyam Leap. Sotsialingvistika bilan tanishtirish. 2-nashr. Edinburg: Edinburg universiteti nashriyoti.
8. Fergiyuson, C. A. (1959). Diglossiya. WORD, 15, 325-340.
9. Fishman, Joshua A. (1972) Til va millatchilik: ikkita integral insho. Rouli, Massachusetts: Nyuberi uyi.
10. Fishman, Joshua A. (1972) Ijtimoiy-madaniy o'zgarishlarda til: Joshua A Fishmanning insholari. Stenford, Kaliforniya: Stenford universiteti matbuoti.
11. Ijtimoiy tilshunoslikning asoslari; etnografik yondashuv. (1974). 2024-yildan olingan
12. Gumperz, Jon Jozef. (1982) Diskurs strategiyalari. Kembrij [Kembridgeshire]; Nyu-York: Kembrij universiteti nashriyoti. 1982
13. Hymes, D. H. (1974) Ijtimoiy tilshunoslik asoslari: etnografik yondashuv. Filadelfiya: Pensilvaniya universiteti matbuoti.
14. Hymes, D. H. (1975) Urushdan oldingi Praga maktabi va urushdan keyingi Amerika antropologik
15. Hymes, D. H. (1982) Bekorga men sizga aytmoqchi bo'ldim: Amerika tubjoy amerikalik etnopoetikasi insholari.
16. Hymes, D. H. (ed.) (1964) Madaniyat va jamiyatdagi til: tilshunoslik va antropologiya bo'yicha o'quvchi. Nyu-York: Harper va Rou

UO'K 81-13

SO'Z SAN'ATKORLARINING GRAFIK VOSITALARDAN FOYDALANISH MAHORATI

A.A.Haydarov, prof., Buxoro davlat universiteti, Buxoro
Sh.Sattorova, magistrant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida ijobiy qilgan shoir hamda yozuvchilarining o'z asarlarida fonografik uslubiy vositalardan foydalanish mahorati yoritilgan, shuningdek, ularda ifodalangan uslubiy xususiyatlar misollar asosida bayon qilingan.

Kalit so'zlar: fonostilistika, grafik stilistika, fonografiya, badiiy matn, ishoraviy sinonimiya, tashbeh, anafora, alliteratsiya, qofiya, onomatopeya, epifora, fonika.

Аннотация. В данной статье освещено мастерство использования фонографических стилистических средств в своих произведениях поэтов и писателей, творивших на английском и узбекском языках, а также на основе примеров выделены стилистические особенности, выраженные в них.

Ключевые слова: фоностилистика, графическая стилистика, фонография, художественный текст, символическая синонимия, аллюзия, контраст, анафора, аллитерация, рифма, эпифора, фонетика.

Abstract. In this article, the skill of using phonographic stylistic devices in the works of English and Uzbek poets and writers is analyzed, besides, the stylistic features expressed in them are highlighted on the basis of examples.

Key words: phonostylistics, graphic stylistics, phonography, artistic text, ellipsis, symbolic synonymy, allusion, contrast, anaphora, alliteration, rhyme, epiphora, phonics.

К

Dolzarbliqi. Adabiyotimizda iz qoldirgan har bir ijodkor asarlarining tilini o'rganish,

r
i
s
h
.

B

Adabiyotlar sharhi. Asarlarida turli xil fonografik vositalardan unumli foydalangan yozuvchi va shoirlar, avvalo, har bir til uchun yozma nutqni idrok etish, fikrni boshqalarga tushunarli tarzda yetkazish va tinglovchiga aynan yozuvchi istaganidek ma'noni yetkazishni maqsad qilishgan. O'zbek yozuvchi va shoirlardan A.Navoiy, A.Cho'lpon, H.Xudoyberdiyeva, A.Muxtor, A.Qodiriy, P.Qodirov, Sh.Xolmirzayev, S.Ahmad; ingliz adiblardan E.Dickinson, T.S.Eliot, V.Folkner, M.Shelli, M.Gerron, E.Ch.Jons, J.D.Salinger, S.Makkarti, T.Morrisonlarning asarlaridan namunalar keltirilgan va ularning tahliliga batafsil to'xtalib o'tilgan.

Tahlil va natijalar. Bilamizki, tilshunoslik bilan adabiyotshunoslik bir-biri bilan ahami barchas bog'liq. Ular bir-biriga manba beruvchi sohalar hisolanadi. Lingvopoetika lingvistik poetikaning qisqargan shakli bo'lib, badiiy asarda qo'llangan lisoniy birliklarning (fonetik, leksik, morfologik) badiiy-estetik vazifalarini, tilning emotsional-ekspressiv vazifasini tadqiq etadi. Badiiy matnlarni tahlil qilish jarayonida fonetik birliklarning estetik xususiyatlariga alohida e'tibor qaratish kerak bo'ladi. She'riy matnda nutq tovushlarining badiiy-estetik imkoniyatlari tez va qulay idrok etiladi. Chunki she'rda o'ziga xos jozibador ohang bo'ladi. Bu ohangdorlikka tovushlarni uslubiy jihatdan noodatiy qo'llash natijasida erishiladi. She'riy matnlarda, asosan, fonetik vositalarning alliteratsiya (undoshlar takrori), assonans (unlilar takori), geminatsiya (undoshlarni qavatlash) kabi usullardan foydalaniladi. Nasrda unlilarni cho'zish, undoshlarni qavatlash, tovushlarni takrorlash, so'zlarni noto'g'ri talaffuz qilish, tovush orttirish yoki tovush

tushirish kabi fonetik usullar yordamida ekspressivlik ta'minlanadi. Nutq tovushlarining (aynan) undosh tovushlarning badiiy matnda poetik jihatdan qo'llanishi, ularning takrorlanishi natijasida ham sodir bo'ladi. Badiiy nutqning ohangdorligi va ta'sirchanligini ta'minlashga xizmat qiladigan fonopoetik vositalar ichida ana shunday tovushlar takrorining o'rni beqiyos hisoblanadi. I.B.Golub «Hozirgi zamon rus tili stilistikasi» nomli asarida tilshunoslikning fonetik sathni o'rganuvchi bo'limlari xususida mulohaza yuritir ekan, fonika va fonostilistikani bir-biridan farqlaydi. "Shuningdek fonika deyilganda nutqni tovush jihatdan tashkil etish, ya'ni fonetik sathdagi til vositalarini ma'lum stilistik maqsadni ko'zlab tanlash va qo'llash tushuniladi. Fonika deyilganda tilning fonetik sathidagi stilistik ahamiyatga ega bo'lgan vositalar ham tushuniladi" tarzidagi fikrini qo'shimcha qiladi[1]. O'zbek tilshunosligida fonostilistika sohasini chuqur o'rgangan tilshunos olim S.Karimov ham o'z tadqiqotlari natijasida haqiqatan fonika va fonostilistika o'rganish obyekti nuqtai nazaridan muayyan farqlarga ega ekanligini qayd etadi. Tilshunos olim, "fonostilistika umuman nutqning fonetik jihatdan shakllanishida ma'lum stilistik maqsadlar ko'zda tutilgan jihatlarni, shu bilan birgalikda, nutq tovushlarining funksional-stilistik differentsiatsiyasini, ya'ni uslublararo xoslanish va qo'llanish xususiyatlarini o'rgansa, fonika poetik va prozaik matnlarni tovush jihatdan tashkil etuvchi ritm, alliteratsiya, tovushga taqlid, rima, assonans va hatto, kulgini yoki satirik

samaradorlikni hosil qilish maqsadida qilingan nostandart talaffuzlarni” ham o’rganishi haqida ta’kidlaydi[2].

Fonografik vositalar ekspressiv vositalarning og’zaki nutqda intonatsiya va urg’u orqali ifodalangan hissiyotlarni yozma shaklda ifodalashda qo’llanadigan vositalardir. Badiiy asarlarda ruhiy holatni yozuvda ifodalash o’ziga xos murakkablikni yuzaga chiqaradi. Qahramonlar ruhiyatidagi ichki hayajon, xursand bo’lish, xafa bo’lish, rozilik, taajjub, yalinish, hayratlanish, kinoya, piching kesatiq, olqish, so’roq, ta’kid, qoniqmaslik, norizolik, tilak-istak, qo’llab-quvvatlash kabi holatlarni aynan berishda yozuvchilar unli yoki undoshlarni birdan ortiq yozish usulidan foydalanadilar. Unli va undoshlarni birdan ortiq yozish orqali ularning cho’zib talaffuz qilinganligi, taajjub, hayajon, belgining ortiqqligi, davomiyligi kuchliligi kabi ma’nolar tushuniladi. Masalan,

Belgining kuchsizligi: *Ortiq jizzaki ko’rinmaslik uchun bos-i-iq tovush bilan dedi...* (P.Qodirov).

Belgining ortiqqligi: *Uzo-oq yo’l, ahyo-onda bir keladi, qato-or imoratlar, o’yla-ab tursam, o’g’lim, dunyoni ishi qiziq.* (A.Muxtor)

-A-a-a, o’sha sizmidingiz, buni qarang-a, tanimapman. Uyimizga yana bir kelgan ekansiz. Yo’qligimni qarang-a. (S.Ahmad)

Men o’zimning odmi plashimni ham devordan daromad qiiib yasalgan shifonerga ildim. - O-o! - deb yana o’zi ichkariga yo’l tortdi Tavakkal –Yaxshi-ii... A, Gulsara? Bir kishiga bo’ladi-da! (Sh.Xolmirzayev)

Belgining ortiqqligi - *Siz aslida uchchiga chiqqan muttaha ekansiz!* (Gazetadan);

Harakatning oniyligi - *Salimani ko’rishi bilan Ziynat xola zippilab ko’zdan g’oyib bo’ldi.*

Ovoz kuchining balandligi - *“Bummm” degan tovush eshitildi-yu, ko’kni chang- to’zon qopladi.*

Harakatning davomiyligi - *Yarim soatlik qonli "g’ov-v-v-v, g’u-v-v-v, ov-v-v-v-v, ov-v-v-v-v»dan so’ng Mallaxonning davangisi mag’lub bo’lib, faje bir suratda yaralandi.* (A.Qodiriy).

Grafon deb ataladigan usuldan badiiy asarda qahramon nutqini individuallashtirish hamda ifodani og’zaki - jonli nutqqa yaqinlashtirish maqsadida foydalaniladi. Ayrim o’rinlarda kulgi qo’zg’atish maqsadida ham so’zlar atayin buzib talaffuz qilinadi va o’sha tarzda yoziladi. Masalan:

-Kotibadan, kirsam mumkinmi, deb so’rash kerak. -Jinni bo’ldingmi, Ne’mat? -Men sizga Ne’mat emasman, o’rtoq Babbayev bo’laman, o’rtoq Xajjayip. (S.Ahmad)

-Xo’p, bo’pti. Uning oti Zulfiqor, fomilasi... -aytaveraymi, deb unga qaradi. (S.Ahmad).

Tardi aks. Tardning ma’nosi “qaytarib berish”, “uzoqlashtirish”, aks esa “zid”, “teskari” ma’nolarini beradi. Bu san’atda takrorlanuvchi so’zning o’rni qat’iy emas. Takrorlanuvchi so’z ikkidan ortiq, o’rni almashib, takror holatda keladi.

“Quzg’abon ko’nglum aloxuna alomon ayladi

Ne alomon aloxonu, xonumonim o’rtadi” (Alisher Navoiy).

Alliteratsiya. She’riy nutqda misralar, undagi so’zlar ham bo’g’inlar boshida yoki oxirida bir xil undosh tovushlarning takror qo’llanishiga alliteratsiya deyiladi[3]. Alliteratsiya badiiy asarlar mazmuniga silliqlik, yoqimlilik, ijobiy munosabat, intonatsion butunlik qo’shib, unga jarangdorlik bag’ishlaydi.

“So we beat on, boats against the current, borne back ceaselessly into the past.”

“I give you the mausoleum of all hope and desire; I give it to you not that you may remember time, but that you might forget it now and then.” (W.Faulkner)

Anafora usulida asosan misralar boshida so’z yoki so’z birikmasi takrorlanib keladi. Antik dunyo mutafakkirlari gapning doimo bir so’z bilan boshlanishi nutqqa joziba kiritadi, uning tantanavorligini va hayotiyiligini ta’minlaydi deb hisoblaganlar. Shuning uchun anaforaga nutqning bezagi, tashqi belgisi deb emas, balki ma’noni kuchaytiruvchi vosita deb ham qarash kerak. Anaforada bir misra, abzats va gap boshida bir xil takrorlanuvchi konstruksiyalar ishlatiladi. Bular so’z, so’z birikmasi, gap shaklida bo’lishi mumkin. Masalan:

Birga tug’ilmoq bor, birga turmoq yo’q.

Qaysi bir ozorin aytay jononima ag’yorning,

Qaysi bir og’ritganin ko’nglimni dey dildorning (Z.M.Bobur).

"When he woke in the woods in the dark of the night and he was cold... when he woke in the woods in the dark of the night..." (C.McCarthy)

"If you want to fly, you have to give up the things that weigh you down." (T.Morrison)

Epifora — lotincha soʻz boʻlib, "epi"-keyin, "foros"-maʼno demakdir. Soʻzlar oxirida unli yoki undosh tovushlarning, misralar, gaplar, abzatslar oxirida bir xil konstruksiyalarning takrorlanishiga epifora deyiladi[3]. Anafora ogʻzaki va yozma nutqda, epifora esa, asosan, yozma nutqda qoʻllaniladi:

Bunda bor: harorat, muhabbat, shafqat va mehnat nonini koʻramiz baham. (Gʻafur Gʻulom)

"I hope she'll be a fool—that's the best thing a girl can be in this world, a beautiful little fool." (F.S.Fitzgerald)

Xulosa. Grafik oʻzgarishlar nafaqat talaffuzning oʻziga xos xususiyatlarini aks ettiradi, balki urgʻu berilgan soʻzlarni taʼkidlash, taʼkidning intensivligini ifodalash uchun ishlatiladi. Nutqda fonetik vositalarning uslubiy vazifa bajarish maqsadida qoʻllanilishi, umuman, badiiyatdan, qolaversa, shoir yoki yozuvchining ijodiy mahoratidan kelib chiqadigan zarurat mahsulidir. Yaʼni bu vositalarning til birliklarini badiiy-estetik maqsadga xizmat qildirishga boʻysundirishi, shu yoʻlda ayrimlarining badiiy uslubga xoslanishi ularning bu uslubdagi oʻrnini yana ham mustahkamlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Golub I.B. Stylistics of the modern Russian language. - M.: "Higher School", 1986. - P.259- 260.)
2. Karimov S. Oʻzbek tilining fonetik stilistikasi. -Samarqand, 2016.- B.15.(Karimov S. Phonetic stylistics of the Uzbek language. -Samarkand, 2016.- B.15.)
3. A.Hojiyev. Lingvistik belgilarning izohli lugʻati, - T: 1985.- B.30.
4. Yaxshiyeva G. Oʻzbek tilida fonografik uslubiy vositalar. - T., "Fan" nashriyoti.1996.-36b.
5. Yoʻldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari.- T: Fan, 2010.
6. Haydarov A.A. Yozuv bilan bogʻliq uslubiy xususiyatlar.(ilmiy-amaliy anjuman materiallari toʻplami).-Buxoro: 2020.- B.19-22.(Haydarov A.A. Methodological features related to writing. (a collection of scientific and practical conference materials).- Bukhara: 2020.- P.19-22
7. Galperin I.R. Stylistics. - M.: Higher School, 1977. - 328 p.; Leech G.N. Principles of Pragmatics. - London, NY: Longman, 1983. - 250 p.
8. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. - М.:СЭ, 1966. - 606 с.
9. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. - М.: Наука, 1974. - С. 44.
10. Хайдаров А.А. Коннотатив маънонинг фонетик воситаларда ифодаланиши: филол. фан. номз. дисс. - Т., 2009. - Б. 14

UDC 81-13

NATIONAL-CULTURAL SIMILARITIES AND DIFFERENCES IN ENGLISH AND UZBEK FAIRYTALES

A.A.Haydarov, prof., Bukhara State University, Bukhara
F.B. Tosheva, Master's degree, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va oʻzbek ertaklaridagi milliy-madaniy oʻxshashliklar va farqlar tahlil qilingan. Ingliz ertaklarida ,asosan, individuallik, jasorat va aql-zakovat ulugʻlanadi, oʻzbek ertaklari esa jamiyat, oila va anʼanaviy qadriyatlar ahamiyatini koʻrsatadi. Har ikki madaniyatga oid ertaklarda yaxshilik va yomonlik, ezgulik va yovuzlik,sevgi, doʻstlik va adolat kabi umumiy tushunchalar mavjud boʻlib, ular orqali jamiyatning asosiy qadriyatlari aks ettiriladi. Maqolada bu ertaklar orqali milliy oʻziga xoslikni ifodalash va oʻzaro madaniy tushunishni oʻrganishga yordam berilishi eʼtirof etiladi.

Kalit soʻzlar: milliy madaniyat, madaniy farqlar, ertaklar, ingliz ertaklari, oʻzbek ertaklari, qahramonlar, ramziylik, anʼanalar, xalq ogʻzaki ijodi, axloqiy qadriyatlar

Аннотация. В статье рассматриваются национально-культурные сходства и различия в английских и узбекских сказках. Английские сказки часто подчеркивают индивидуализм, смелость и остроумие, в то время как узбекские сказки акцентируют внимание на важности сообщества, семьи и традиционных ценностей. Обе культуры имеют общие темы, такие как борьба добра и зла, любовь, дружба и справедливость, отражающие ключевые ценности их обществ. Статья помогает понять, как через сказки выражается национальная идентичность и способствует межкультурному пониманию.

Ключевые слова: национальная культура, культурные различия, сказки, английские сказки, узбекские сказки, герои, символика, традиции, фольклор, моральные ценности.

Abstract. This article explores the national-cultural similarities and differences in English and Uzbek fairytales. English fairytales often emphasize individualism, courage, and wit, while Uzbek fairytales highlight the importance of community, family, and traditional values. Both cultures share common themes such as good vs. evil, love, friendship, and justice, reflecting the core values of their societies. The article provides insight into how national identity is expressed through these tales, fostering cross-cultural understanding and appreciation.

Key words: national culture, cultural differences, fairytales, english fairytales, uzbek fairytales, heroes, symbolism, traditions, folklore, moral values.

The modality category in both English and Uzbek fairy tales serves as a linguistic tool that reflects and reinforces cultural norms, values, and beliefs. While there are similarities in how modality is used to convey essential themes, significant differences also emerge, highlighting the unique cultural contexts from which these tales originate. Both English and Uzbek fairy tales utilize modality to express necessity, obligation, and possibility, which are central to the development of the narrative and the moral lessons embedded within the stories. For instance, in both cultures, modal verbs and phrases like "must," "should," "need to," and their equivalents in Uzbek, such as "kerak" and "lozim," are frequently employed to convey a sense of duty, moral obligation, or essential actions that the characters must undertake to achieve their goals or fulfill their destinies.

In the English fairy tale "Cinderella," the protagonist is often depicted as someone who must endure hardship and should maintain her kindness despite the cruelty she faces. Similarly, in the Uzbek tale "Zumrad va Qimmat," the characters are required to fulfill specific duties, where "kerak" is used to express the necessity of completing tasks that align with societal and familial expectations.

These similarities suggest a shared human experience in which moral imperatives and societal expectations play crucial roles in shaping individual behavior. Both English and Uzbek fairy tales use modality to instruct and guide the audience, especially younger listeners, on the importance of adhering to these values. Despite the overarching similarities, the use of modality in English and Uzbek fairy tales also reveals distinct cultural differences. These differences are primarily rooted in the contrasting cultural values and social structures of the two societies.

In many English fairy tales, the emphasis is on individualism, personal autonomy, and the protagonist's journey towards self-discovery and success. The use of modality often reflects this focus on the individual. "For example, in "Jack and the Beanstalk," Jack must take risks and needs to use his wits to overcome the giant, ultimately securing his and his mother's future [1]". The necessity here is closely tied to personal ambition and the pursuit of success, reflecting a cultural value placed on self-reliance and individual achievement.

In contrast, Uzbek fairy tales often emphasize communal values, family honor, and social harmony. The modality in these tales frequently reflects the importance of fulfilling one's role within the family and community. In "Alpomish," for example, the hero must embark on a perilous journey, not merely for personal glory but to fulfill his duty to his family and tribe. The use of "kerak" or "lozim" in this context underscores the collective responsibilities that the hero must bear, highlighting the cultural value placed on social cohesion and duty. Characters are frequently faced with choices, and the modality used reflects the importance of making the right decisions to achieve success. In contrast, Uzbek fairy tales use modality to emphasize the importance of duty, honor, and social responsibility. The necessity to act in a certain way is often framed within the context of fulfilling one's obligations to family and community, reflecting a collectivist culture where individual actions are seen as part of a larger social fabric.

In both English and Uzbek fairy tales, modality plays a crucial role in conveying central motifs such as heroism, justice, morality, and social responsibility. However, the way these motifs are linguistically framed through modality reflects the differing cultural values and social structures of each tradition. This section offers a comparative analysis of how modality is used to express these motifs in both cultures, drawing attention to the similarities and differences that emerge.

1. Heroism

In English fairy tales, heroism is often depicted through the protagonist's journey towards self-discovery and personal achievement. The modality used in these narratives frequently emphasizes individual courage and determination. "For example, in "Jack and the Beanstalk," Jack must climb the beanstalk and confront the giant, which serves as a test of his bravery and resourcefulness [2]". The use of "must" here underscores the necessity of individual action in overcoming challenges, reflecting the cultural value placed on self-reliance and personal success. In contrast, Uzbek fairy tales present heroism within the context of communal duty and social obligation. For instance, in "Alpomish," the hero has to embark on a perilous journey not just for personal glory, but to fulfill his responsibilities to his family and tribe. The modality here, expressed through "kerak" (must) or "lozim" (necessary), reflects the importance of fulfilling one's role within the community, emphasizing collective well-being over individual ambition. While both English and Uzbek tales use modality to express heroism, the underlying cultural values differ significantly. English fairy tales focus on individualistic ideals, where the hero's journey is one of personal growth and achievement. Uzbek fairy tales, on the other hand, highlight the importance of social duty and the hero's role in ensuring the collective success and harmony of the community.

2. Justice and Morality

Justice and morality in English fairy tales are often portrayed through the protagonist's adherence to a personal moral code, which is frequently tested by external challenges. In "Snow White," for instance, Snow White must escape from the Queen's jealousy to preserve her life and purity. The modality "must" highlights the moral imperative for Snow White to protect herself, reinforcing the theme that justice is achieved through personal virtue and resilience. In Uzbek fairy tales, justice and morality are more closely tied to social harmony and the maintenance of order within the community. For example, in "Zumrad va Qimmat," the character of Zumrad has to endure hardships to ultimately restore justice and balance within her family. The use of "kerak" in this context reflects the cultural expectation that one must bear suffering and uphold moral integrity for the greater good of the community.

The modality used to express justice and morality in English and Uzbek fairy tales reveals a key cultural difference: English tales often frame these concepts within the context of individual moral choices, whereas Uzbek tales emphasize the communal consequences of maintaining justice. In English fairy tales, modality underscores the protagonist's personal responsibility to adhere to a moral code ("must"), while in Uzbek tales, modality reflects the societal obligation to maintain harmony and justice ("kerak").

In conclusion, the exploration of national-cultural similarities and differences in English and Uzbek fairytales reveals the deep-rooted values, beliefs, and traditions that shape the narratives of both cultures. Fairytales, as a reflection of society, offer a glimpse into the worldviews, moral teachings, and historical experiences that each nation cherishes and passes down through generations. English fairytales, with their emphasis on individualism, the triumph of wit, and moral integrity, often portray a world where characters overcome obstacles through personal courage and cleverness.

REFERENCES:

1. Brothers Grimm, Grimm's Fairy Tales, 1812, Realschulbuchhandlung, p.55.
2. Hans Christian Andersen, The Little Mermaid, 1837, C.A. Reitzel, p. 42.
3. Joseph Jacobs, English Fairy Tales, 1890, David Nutt, p. 78.
4. Andrew Lang, The Blue Fairy Book, 1889, Longmans, Green & Co., p. 101.
5. Charles Perrault, Mother Goose Tales, 1697, Claude Barbin, p. 34.
6. Lewis Carroll, Alice's Adventures in Wonderland, 1865, Macmillan, p. 63.
7. George MacDonald, The Princess and the Goblin, 1872, Strahan & Co., p. 129.
8. Oscar Wilde, The Happy Prince and Other Tales, 1888, David Nutt, p. 88.
9. J.M. Barrie, Peter Pan, 1911, Hodder & Stoughton, p. 45.
10. Beatrix Potter, The Tale of Peter Rabbit, 1902, Frederick Warne & Co., p. 24.
11. Eleanor Farjeon, The Little Bookroom, 1955, Oxford University Press, p. 142.
12. Rudyard Kipling, The Jungle Book, 1894, Macmillan, p. 77.
13. C.S. Lewis, The Lion, the Witch and the Wardrobe, 1950, Geoffrey Bles, p. 54.
14. Aesop, Aesop's Fables, 1484, William Caxton, p. 12.
15. Edith Nesbit, The Enchanted Castle, 1907, T. Fisher Unwin, p. 93.

16. Abdulla Qahhor, Fairy Tales, 1958, Gafur Gulom Publishing House, p. 56.

17. Askarovich, H. A. (2021). Expression of connotative meaning in Graphic means International Engineering Journal For Research & Development, 6 (TITFL), 91–94.

UO'K 81'32; 811.512.1

URG'UNING SEMANTIK-GRAMMATIK VA USLUBIY XUSUSIYATLARI

A.A. Haydarov, prof., Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida urg'uning semantik-grammatik va stilistik xususiyatlari haqida fikr yuritilgan. Asosiy e'tibor ingliz va o'zbek tillarida emfatik urg'uning badiiy nutqdagi rolga qaratilgan.

Kalit so'zlar: fonostilistika, aksentologiya, supersegment, intonatsiya, pauza, urg'u, emfatik urg'u.

Аннотация. В данной статье рассматриваются семантико-грамматические и стилистические особенности акцента в английском и узбекском языках. Основное внимание уделяется роли эфатического ударения в английском и узбекском языках в художественной речи.

Ключевые слова: фоностилистика, акцентология, суперсегмент, интонация, пауза, ударение, эфатический акцент.

Abstract. Semantic, grammatical and stylistic features of accent in the English and Uzbek languages are considered in the article. Special attention is paid to the role and stylistic usage of the emphatic accent in the literary speech in the English and Uzbek languages.

Key words: phonostylistics, accentology, supersegment, intonation, pause, stress, emphatic stress.

Tilshunoslikda urg'u supersegment fonetik vositalardan biri bo'lib, nutq jarayoni zanjirini tashkil qilishda muhim rol o'ynaydi. "Urg'u bu chuqur izlanishlarni talab etuvchi ham nazariy ham amaliy jihatdan ahamiyatli bo'lgan qaltis bir hodisadir" [1]. Urg'uning vazifasi delimativlik bilan cheklanmaydi, balki so'zning birligini ta'minlashda va so'zlarning bir biridan prosodik farqini ko'rsatuvchi differensial belgi bo'lib ham xizmat qiladi [2].

Zamonaviy tilshunoslikda urg'uga supersegment hodisa sifatida qarash lozim ekan, u bevosita uslubiy ahamiyat ham kasb etadi [3]. O'zbek tilining urg'usi, uning tabiati, o'rni, ayniqsa uslubiy xususiyatlari haligacha chuqur tadqiq qilinmagan. Ammo bu o'rinda 1947-yilda professor A.G'ulomov tomonidan nashr qilingan "O'zbek tilida urg'u" risolasi nazaridagi nazariy va amaliy jihatdan nihoyatda muhim ahamiyatga ega ekanligini qayd etish lozim. Unda urg'uning so'z va mantiq urg'ulariga bo'linishi, so'z urg'usining o'zbek tilidagi vazifalari batafsil izohlab berilgan. Bu berilgan izohlar A.G'ulomovning o'ta kuzatuvchanlik qobiliyati bilan jahon ilmiy merosidan chuqur bahramand bo'lgan ulkan ilmiy salohiyatining uyg'unlashuvi natijasidir. Shuning uchun ham eshituv usuli bilan xulosa chiqarganiga qaramay, ko'p bo'g'inli so'zlarda urg'uning darajalanishi, urg'usiz bo'g'inida unlilarning reduksiyanishi, urg'u olmaydigan qo'shimchalar va ularning sabablari yuzasidan bayon qilingan fikrlarni keyinchalik eksperimental fonetika bergan materiallar ham to'la tasdiqladi, deb yozadi professor A.Nurmanov [4].

Keyinchalik urg'u va tovush sistemasining o'zaro munosabati haqida professor A.Mahmudov ham atroflicha fikr yuritgan [5]. Shunga qaramay urg'u keng qamrovli fonetik vosita bo'lib, uni yanada keng va atroflicha tadqiq qilish davrimizning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada urg'uning semantik-grammatik xususiyatlari bilan bog'liq holda uning uslubiy xususiyatlari haqida fikr yuritamiz.

O'zbek tilining urg'usi asos e'tibori bilan eksprator (havo oqimining kuchi bilan ifodalanadigan) urg'udir. U shu bilan birga muzikal urg'u bilan aralashishi holatiga ham egadir. Muzikal urg'u (tonning bir xil yuksalishi bilan ifodalanadigan urg'u) so'roq, taajjub kabi ma'nolarni anglatishda ochiq ko'rinadi. Ko'pchilik fonetist turkolog olimlar (N.F.Katanov, N.K.Dmitriyev, V.Radlov) o'zbek tilida urg'u so'zning oxirgi bo'ginida bo'ladi, deb qayd qilganlar. Darhaqiqat, hozirgi o'zbek tilining leksik tarkibiga qarar ekanmiz, undagi asosiy qismning urg'usi oxirgi

bo'g'inda keladigan so'zlardan iborat ekanini ko'ramiz. Shu bilan bir qatorda o'zbek tilida urg'u doimiy turg'un o'ringa ega emas. U nutqdagi turli holatlarni aks ettirishda: jahl bilan qattiq gapirishda, jiddiy, kuchli undashlarda turli o'rinlarga ko'chiriladi. Boshqacha aytganda, uning oxiridan boshqa o'ringa ko'chirilishi emotsionallik ottenkasi bilan bog'langandir [6].

Qiyoslayotgan ingliz va o'zbek tillarida so'z tarkibidagi biror bo'g'in yoki gap tarkibidagi biror so'z talaffuzda ajratilib, urg'u berib zarb bilan aytiladi. Bu hol odatda, ovozning ko'tarilishi, cho'ziqlikning ortishi va intonatsion taktning kuchayishi kabi fonetik vositalar bilan ifodalaniladi. Ana shu fonetik vositalar orqali bo'g'in va so'zning ajratilishi natijasida: so'z urg'usi va gap urg'usi hosil bo'ladi. So'z urg'usi semantik uslubiy tomondan so'z ma'nosi va talaffuzini to'g'ri belgilashga xizmat qiladi. Masalan, o'zbek tilidagi **olma** so'zining birinchi bo'ginidagi urg'u uni morfologik jihatdan ot turkumi, leksik jihatdan meva lug'aviy ma'noli so'z ekanini ko'rsatadi. Shu so'zning ikkinchi bo'g'inidagi urg'u esa ma'noni tamoman o'zgartiradi: fe'l, harakat ma'nosi ifodalanadi. Xuddi shunday misolni ingliz tilidagi **present** so'zida ham ko'rish mumkin. Ushbu so'zning birinchi bo'g'inidagi unliga tushgan urg'u uning "hozirgi" degan ma'nosini ifodalasa, ikkinchi bo'g'indagi unliga tushgan urg'u esa "sovg'a" manosi anglatadi. Bundan ko'rinadiki, urg'u so'zning lug'aviy ma'nosini ham farqlaydi. Ayni zamonda urg'u shu so'zning to'g'ri talaffuzini ham taqozo etadi. Bunga e'tibor qilmaslik adabiy talaffuz normasini buzadi. Buxoro shevasida urg'u qoidalariga rioya qilmaslik natijasi ko'pincha **olma** so'zi **alma** tarzida talaffuz qilinadi. Bunday holat bir tomondan adabiy normadan chekinish bo'lsa, ikkinchidan badiiy uslubda personajlarning nutqiy xarakteristikasini beradi. Bunday misollarni ko'plab keltirish mumkin:

*Bog'chalarda erkin sayrar **qushchamiz**,*

*Hoy bolalar biz ham ozod **qushchamiz**.*

Biz yosh kuchlar- har bir ishda chaqqonmiz,

*Keng osmonda uchishda ham **qushchamiz**.*

Birinchi qatordagi qushchamiz so'zi bizning kichik qushimiz; ikkinchi qatordagi qushchamiz so'zi- biz kichik qush bo'lamiz; oxirgi qatorda esa ushbu so'z qush kabi (qadar) miz. Bu ma'no xususiyatlar turli ottenkalar urg'u orqali ifodalanadi. Shu bilan birga she'r ohangining yoqimli bo'lishini ta'minlaydi. Ushbu holatni ingliz tilidagi quyidagi she'riy parchada ham ko'rish mumkin:

*Hold fast to **dreams**,*

*For if **dreams** die.*

Life is a broken – winged bird,

That can not fly.

*Hold fast to **dreams**,*

*For when **dreams** go.*

Life is a barren filed

Frozen with snow. (Lengston Hughes "Dreams")

Urg'u orqali ma'no o'zgarishida ohang asosiy rolni o'ynaydi. Bunda yangi so'z hosil bo'lmay, ya'ni so'zning denotativ ma'nosi o'zgarmay turli konnotativ ma'nolar hosil bo'ladi, bu esa uslubiy rang- baranglikni vujudga keltiradi. Masalan, kesildi (to'g'ri, odaticha anglash), kesildi (kesatish), kesildi (uqtirish) kabilar. Gap urg'usi turli darsliklarda logik urg'u, intonatsion urg'u terminlari bilan ham ataladi. Bunday urg'u gapdagi so'zni mazmun jihatdan ajratib ko'rsatish uchun ishlatiladi. Intonatsion urg'u gapdagi hamma so'zlarga tusha olishi bilan birga, u so'zning hamma bo'g'inlariga ham tusha oladi va deyarli hamma holatda saqlanib qoladi. Masalan, Halim ketdi (qoldi emas ketdi), Halim ketdi (Karim emas Halim ketdi) degan ma'noni bildiradi. Logik urg'u ko'pgina tillarda fikriy jihatdan ahamiyatli bo'lgan elementning kuchli aytilishi bilan bog'liq. Bu kuchayish o'sha elementning so'nggi bo'g'inida o'zining eng yuksak nuqtasiga yetadi. Bu havo oqimining kuchayishi emas, umumiy tonning- ohangning ko'tarilishidir. Logik urg'u biror narsani ta'kidlashda, birini ikkinchisiga zid qo'yishda yoki qofiyani rostdash uchun ham ishlatiladi. Buni ingliz tilidagi quyidagi rifmovkani o'qish jarayonida kuzatish mumkin:

One, two

Buckle my shoe.

Three, four

Pick up sticks.

Seven, eight

Get a sleep at night

Shut the door.

Nine, ten

Five, six

A good fat hen.

Logik urg'u o'z tabiatiga ko'ra grammatik formalar bilan aloqador. Masalan, o'zbek tilida qaratqich va tushum kelishigidagi so'zlar mazmunan birinchi o'rinda bo'lganda logik urg'u olishi bilan birga, ko'pincha o'z belgilarini ham saqlaydi. Belgisiz qo'llangan taqdirda urg'u olmaydi. Nutqqa bunga e'tiborsizlik natijasida mantiqiy uslubiy nuqsonlar paydo bo'ladi. Logik urg'u so'z tartibi bilan ham zich bog'langandir. Odatdagi tartib logik-grammatik va uslubiy talab bilan o'zgaradi, she'riyatda mazmun jihatdan asosiy hisoblangan bo'lak o'z tipik o'rnidan qat'iy nazar logik urg'u olib, har doim misra boshiga chiqariladi:

Shitirladi *hovling to 'la kuz,*

Shitirladi *xazonlar jonim.* (U.Azim)

Yuqoridagi misolda mantiq urg'usi kesimga tushib ma'no kuchaygan. Lirik asarlarda muallif aytmoqchi bo'lgan fikrni, tasvirni kuchaytirish, ta'kidni aniqlantirishda mantiqiy urg'udan foydalaniladi. Bu o'rinda qofiyaning ahamiyati juda muhim sanaladi. Qofiya so'zlarning urg'uli yoki urg'usiz holatda kelishi bilan ifodalanishi mumkin:

Sweet and low, sweet and low

Wind of the western sea.

Low, low, breathe and blow,

Wind of the western sea.

Over the rolling waters go (A.Tennyson)

Gap bo'laklari o'rnini grammatik almashtirib qo'llash ayniqsa anaforalarda yorqin namoyon bo'ladi:

Yolg'iz *menmi ko'klam chog'i yig'lagan,*

Yolg'iz *menmi har umidda aldangan,*

Yolg'iz *menmi ko'krigimni tig'lagan,*

Yolg'iz *menmi sevinch bilan bo'lmagan.* (Cho'lpon)

And *whizzing and hissing,*

And *rattling and battling*

And *gurgling and struggling*

And *bubbling and troubling and doubting*

And *rushing and flashing and brushing and gushing* (R.Southey)

Ma'noni kuchaytirish uchun logik urg'uli bo'lak ba'zan gap oxirida ham takrorlanadi. Masalan, *Bu gaplarni qo'ying **savdodan** gapiring **savdodan*** (so'zlashuvdan). Urg'uning semantik stilistik xususiyatlaridan yana biri uni unli fonemalar bilan yaqindan aloqadorligidir. Bu holatni ingliz tilida ham o'zbek tilida ham uchratish mumkin. Shu o'rinda uslubiy xususiyatga ega bo'lgan emfatik urg'uning nutq ta'sirchanligi bilan bog'liq holatlari haqida ham to'xtalib o'tish maqsadga muvofiqdir.

Emfatik urg'u- bu gap tarkibidagi bir so'zning ta'sirchanligini kuçaytirish maqsadida alohida ajratib talaffuz etiladi [7]. Emfatik (hayajon) urg'u gapning biror bo'lagi yoki bo'laklariga so'zlovchining kechinmasi, hayajoni, subyektiv munosabati kabilarning yuklatilganligini ko'rsatuvchi intonatsion qismdir. Uning logik urg'udan farqi shundaki, logik urg'u tinglovchi diqqati qaratiladigan bo'lakni ajratib ko'rsatadi. Emfatik urg'u esa so'zlovchining o'z subyektiv munosabati qaratilgan bo'lakni ajratib ko'rsatish vazifasini o'taydi. Logik urg'u gapda bir bo'lakka tushadi, hatto gapning ma'lum bir sostaviga ham tushishi mumkin. Logik urg'uda tovush kuchi asosiy o'rinda turgani holda emfatik urg'uda tovush cho'ziqligi asosiy o'rinda bo'ladi [8].

Ingliz tilida keltirilgan quyidagi ikki misrada unli topvushlarni cho'zish natijasida ta'sirchanlik oshib, tovush cho'ziqligi uslubiy vazifa bajaradi. Masalan:

And failing and crawling and sprawling,

And gleaming, and streaming, and steaming, and beaming.

Emfatik urg'u ko'proq belgi bildiruvchi so'zlarga tushadi. Masalan, Oyshaxon **qo'ng'ir, tivit ro'molini peshonasiga bostirib o'ragan, bu **ozg'in** juvon Sattorning xotini ekanini Roziya endi payqadi** (P.Qodirov).

Yuqoridagi misoldagi **qo'ng'ir, tivit, ozg'in** so'zlari eganing aniqlovchisi bo'lib unga emfatik urg'u berilgan. She'riyatda musiqiylikni hosil qiluvchi vositalardan biri emfatik urg'udir. Emfatik urg'u tushgan bo'lak boshqalarga qaraganda balandroq, cho'ziqroq talaffuz qilinadi. Qofiyaga emfatik urg'uni yuklash uning xushohangligini oshiradi. Shu boisdan emfatik urg'udan zamondosh shoirlarimizdan biri Muhammad Yusuf san'atkorona foydalangan. Shuning uchun ham uning she'rlari oddiy, poetik mazmunli, mayin va erkin kuylanadi. Qofiyali so'zlar emfatik bo'lakka xos cho'ziq talaffuz qilinadi.

*Sen yo suv bo'yiga cho'kkan **guloyim**,
Seni yo ko'klardan to'kmish **xudoyim**,
Bulbulning patiday barging **muloyim**,
Binafsha, binafsha xoksor binafsha.*

“Binafsha” she'ridan olingan parchadagi **guloyim, xudoyim, muloyim** so'zlari o'zaro ohangdosh bo'lib, musiqiy jarangdorlik hozil qilgan. Xuddi shunday holatni ingliz tilidagi quyidagi she'riy parchada ham ko'rish mumkin:

*What does little birdie **say**,
In her nest at peep of **day**.
Let me fly says little birdie,
Mother, let me fly **away**.*

Ushbu she'riy parchadagi **say, day, away** so'zlari o'zaro qofiyalanib, ularga urg'u tushishi natijasida musiqiy ohangdorlik ta'minlangan.

Xulosa qilganda, urg'u semantik-grammatik hamda uslubiy ahamiyatga ega bo'lgan fonetik vositalardan biridir. Urg'u vositasida so'zning leksik va grammatik ma'nosi o'zgaradi. Bunday o'zgarish tufayli so'z va gapda qo'shimcha ma'no bo'yog'i hosil bo'ladi. Urg'u vositasida paydo bo'lgan turli xil emotsional-ekspressiv ma'nolar badiiy tasvirni jonli, obrazli va ta'sirchan bo'lishini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A.G'ulomov. O'zbek tilida urg'u –T.: 1947. – B.3.
2. B.O'rinboyev. A.G'ulomov va o'zbek aksentologiyasi masalalari. Ayub G'ulomov va o'zbek tilshunosligi. –T.: 2004. –B.12.
3. E.Qilichev. Uslubiy ma'no va uning ifodalanishi. Ilm va adab jabhasida 60 yil. To'plam Buxoro. 2004; Karimov.S O'zbek tilining badiiy uslubi. D.D.A, -T.: 1993; B.Yo'ldoshev. O'zbek tilida fonografik uslubiy vositalar. Turkiy tillarning fonologiyasi va morfonologiyasining dolzarb masalalari. To'plam. Nukus. 2005. –B.46-50.
4. A.Nurmanov. O'zbek tilshunosligi tarixi. –T.: 2002. –B.175.
5. A.Mahmudov. Tilda singarmonizm, urg'u va tovush sistemasining o'zaro munosabati// O'zbek tili va adabiyoti, 1980 N4, -B.46-49.
6. Н.К.Дмитриев. Строй турецкого языка. –Л. 1939. –С.16.
7. A.Hojiyev. Lingvistik terminlarning izohli lug'ati. –T.: O'qituvchi. 1985. -B.112.
8. M.Mirtojiyev. O'zbek tili fonetikasi. –T.: 1991. –B.51.

UO'K 81'25

TARJIMA JARAYONIGA DISKURSIV YONDASHUV XUSUSIDA

N.A. Haydarova, doktorant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ma'lumki, tarjima jarayoni shunchaki leksik birliklarni va grammatik tuzilmalarni bir tildan boshqa tilga o'tkazishdan tashqari yanada keng qamrovli murakkab jarayondir. Bugun zamonaviy tarjimashunoslik sohasini diskurs atamasisiz tasavvur qilish mushkul bo'lib qolmoqda. Ushbu maqolada tarjima va diskursning o'zaro bog'liq jihatlari muhokama ostiga olingan bo'lib, unda tarjimaning diskursiv-kommunikativ modeli haqida ham ahamiyatga ega ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: diskurs, matn, diskursiv-kommunikativ model, interdiskursivlik, tarjimaning mikro va makrostrategiyalari

Аннотация. Известно, что процесс перевода – это нечто большее, чем просто перенос лексических единиц и грамматических конструкций с одного языка на другой. Сегодня, область современного переводоведения трудно представить эту отрасль науки без термина

«дискурс». В данной статье обсуждаются взаимосвязанные аспекты перевода и дискурса, а также представлена важная информация о дискурсивно-коммуникативной модели перевода.

Ключевые слова: дискурс, текст, дискурсивно-коммуникативная модель, интердискурсивность, микро- и макростратегии перевода

Abstract. It is known, that the process of translation is more than simply transferring lexical units and grammatical structures from one language to another. Today, it is difficult to imagine the branch of modern translation without the term discourse. In this article, the interrelated aspects of translation and discourse are discussed, and important information about the discursive-communicative model of translation is also presented.

Key words: discourse, text, discursive-communicative model, interdiscursiveness, micro and macro strategies of translation

Jahon ilm-fan va texnika taraqqiyoti asrida erishilayotgan ilmiy yutuqlardan bahra olish hamda bu borada ilmiy tadqiqotlar olib borish bugungi kun tadqiqotchilari uchun muhim albatta. Xususan, zamonaviy tilshunoslik, tarjimashunoslik va adabiyotshunoslik sohalarida yanada izchil ilmiy izlanishlar olib borish shu soha vakillari oldida bir qancha vazifalar borligidan dalolat beradi. Quyida diskurs va tarjima haqida gap borar ekan, diskurs madaniy kontekst, ijtimoiy munosabatlar, mafkuraviy tuzilmalar va tarixiy sharoitlar kabi keng ko‘lamli omillarni o‘z ichiga olishini qayd etish joiz albatta. Shu nuqtai nazardan tarjimaga yondashuvni belgilovchi asosiy tushunchalardan biri diskursdir.

Ko‘pincha mozaik va heterogen xususiyatlarda namoyon bo‘ladigan diskurs zamonaviy ta’riflarining xilma-xilligida asosiy yo‘nalishlarni eng umumiy tarzda ajratib ko‘rsatish mumkin. Shunday qilib, bu tushuncha tilning biron bir jihati bilan yoki umumiy qurilma sifatida til tizimi bilan, yoki makrobelgi sifatida matn bilan (matnlar to‘plami sifatidagi diskurs), yoki matn/gap tuzilmalari yaratish jarayoni bilan yoki dunyoning lisoniy/kognitiv olamini shakllantirish bilan bog‘liq deya taniqli rus tilshunosi Chernyavskaya o‘zining “Matn lingvistikasi: polikod, intertekstuallik, interdiskursivlik” nomli kitobida umumiy tushuncha berib o‘tadi[1]. Shuningdek, bu jarayonda muallifning adresat bilan o‘zaro munosabatida mavjud bo‘lgan kommunikativ - pragmatik va kognitiv maqsadlarini belgilash tizimi bilan bog‘liq. Shu ma’noda, diskurs ma’lum bir tuzilma - matnning shakllanishiga olib keladigan kommunikativ jarayonni tavsiflaydi.

Diskurs tahlili kommunikativ nutq faoliyatining turli omillarining ta’sir darajasi va tabiatiga, ham bevosita vaziyat kontekstiga, ham ma’lum bir asarning lisoniy qoliplarini shakllantirish maqsadida kengroq ya’ni ekstralingvistik fonga qaratilgan. Ushbu ta’rif ko‘p jihatdan dastlabki bo‘lib, "matn" va "diskurs" tushunchalari o‘rtasidagi bog‘liqlik muammosini keltirib chiqaradi. Ammo bu haqida maqolada to‘xtalib o‘tmoqchi emasmiz. Diskurs ko‘p qirrali tushuncha bo‘lib, u nafaqat tilshunoslikda, balki adabiyotshunoslikda, falsafiy, tarixiy va psixologik taraqqiyotda ham qo‘llaniladi. Zamonaviy tilshunoslik sohasi rivojiga o‘zining ulkan hissasini qo‘shayotgan o‘zbek tilshunos olimi Sh.Safarov esa o‘zining “Pragmalingvistika” nomli monografiyasida “diskurs” haqidagi qarashlarini shunday boshlaydi: “Maqsadli ifodalanadigan kommunikativ mazmun va so‘zlovchi istagi bilan bogliq bo‘lmagan holda tinglovchi idrokida (qabulida) hosil bo‘ladigan informativ mazmun bir-birini inkor qilmaydi, aksincha, ular o‘zaro qorishib, birikib, muloqotning samaraliligini ta’minlovchi omilga aylanadilar. Kommunikativ va informativ mazmunlar uyg‘unligi muloqot tizimi makrobirligining yaxlitligini ta’minlaydi. Hozirgi paytda bunday yaxlitlik xususiyatiga faqatgina diskurs ega ekanligi e’tirof etilmoqda” [2].

Tarjimada diskursning asosiy roli har bir tarjimani kommunikativ harakat deb hisoblaganda yaqqol namoyon bo‘ladi. Tarjimonlar matn ichidagi diskurs tuzilmalarini - axborot qanday tashkil etilishi va taqdim etilishini hisobga olishlari kerak. Turli tillarda diskurs maydonini tashkil qilishning o‘ziga xos usullari bo‘lishi mumkin, jumladan, fikrlar qanday ketma-ketligi, nimaga urg‘u berilganligi, xushmuomalalik yoki qat’iylilik qanday ifodalanaganligi. Masalan, huquqiy hujjatni tarjima qilish nafaqat texnik atamalarni, balki odatda yuridik yozuvda qo‘llaniladigan rasmiy diskursni ham chuqur tushunishni talab qiladi. Har bir jumlaning to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjimasi maqsadli huquqiy tizimda begona yoki nomunosib tuyuladigan matnga olib kelishi mumkin.

Muammolardan biri shundan iboratki, diskurs konvensiyalari tillar va madaniyatlar orasida juda katta farq qiladi. Bir tilda muloyim, to'g'ridan-to'g'ri yoki rasmiy deb hisoblanishi mumkin bo'lgan qoidalar boshqa tilda butunlay boshqacha qabul qilinishi mumkin. Shuning uchun tarjimonlar ushbu farqlarni ajratib olishlari muhim ahamiyatga ega, bu esa tarjima qilingan matnning maqsadli til madaniyati kutuvlariga zarar yatkazmasdan asl diskursning kommunikativ maqsadlarini saqlab qolishini ta'minlashi kerak.

Diskurs va tarjima haqida so'z borar ekan, shu o'rinda rus tilshunos tadqiqotchisi T.A. Volkovning "Tarjimaning diskursiv kommunikatsion modeli" nomli monografiyasida keltirilgan bir qancha ma'lumotlarni keltirib o'tishni joiz deb bildik. T.A. Volkova, Grigorevadan iqtibos keltirgan holda, diskurs faqat lingvistik birlik emas, deb ta'kidlaydi; u turli xil dunyoqarashlarni, jumladan, ijtimoiy o'zaro munosabatlarni, madaniy me'yorlarni va konvensiyalarni ifodalaydi. Bu qarashda diskurs nafaqat til tuzilishi, balki turli kontekstlardagi muloqotning dinamik jarayonlari bilan ham shug'ullanishini ta'kidlaydi [3]. Volkovning tarjima strategiyalari uchun ikki darajali tuzilma taklifi zamonaviy tarjima nazariyasiga juda mos keladi. Monografiya matn, diskurs va muloqot o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganib, tarjimani so'zlarni bir tildan boshqa tilga o'tkazishdan ko'ra ko'proq narsa sifatida taqdim etadi. U ijtimoiy va madaniy sharoitlarni hisobga olgan holda chuqurroq diskursni talqin qilishga qaratilgan. Tarjimaning diskursiv-kommunikativ modeli tarjimonlar lingvistik ma'no va ijtimoiy-madaniy, dialogik elementlarga murojaat qilib, turli darajalarda ishlashi kerakligini anglatadi [4].

Bundan tushunamizki, tarjima quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Matn darajasi - asl matnning tom ma'nosi va grammatik tuzilishiga e'tibor qaratish; Diskurs darajasi - madaniy kontekst, me'yorlar va manba materialining o'rnatilgan dunyoqarashi bilan shug'ullanish; Muloqot darajasi - tarjima qilingan xabarning maqsadli auditoriya kontekstida samarali ishlashini ta'minlash; Ushbu keng yondashuv strategik tarjima g'oyasiga mos keladi, bu yerda qarorlar umumiy maqsad va muloqot kontekstidan kelib chiqadi. Taklif etilayotgan ikki darajali tuzilma tarjimonning ushbu darajalar orasida harakat qilishda moslashuvchanligini oshiradi, bu esa tarjimani yanada nozik, kontekstga asoslangan jarayonga aylantiradi.

Asl matnning lingvistik (stilistik, leksik-semantik, sintaktik, pragmatik) xususiyatlari yokida ishda aytilganidek, tarjimaning mikrostrategiyalarini belgilash xususiyatiga ega hisoblanadi hamda tarjima qarorlarini belgilaydi. Uning diskursiv xususiyatlari (mualliflik, matnning qanday auditoriyaga qaratilganligi, narrativlik), diskursning asosiy nuqtalari, konstitutsiyaviy xususiyatlari (maqsadlari, qadriyatlar, xronotop, lingvistik timsoli, mavzulari), diskurs ishtirokchilari, interdiskursivlik), funksiyalari, tipik xususiyatlari va muloqot strategiyalari tarjima qarorlarini belgilaydi, diskurs va muloqot darajasida tarjimaning makrostrategiyalarini shakllantiradi.

Taklif etilayotgan diskursiv-kommunikativ tarjima modeli doirasidagi tarjima strategiyalarining tipologiyasi shuningdek, umumiy tarjima strategiyasini (tarjimonning tarjima qilingan matnni iloji boricha to'liq tushunishga va maqsadli tilda unga eng to'g'ri mos keladigan til birligini topishga intilishi) va tarjima jarayoni haqidagi bosqichlarini ham o'z ichiga oladi. Ta'kidlash joizki, tarjima strategiyasi elementlarining universalligi va o'zgaruvchanligi, uning moslashuvchanligi va samaradorligi tarjimonga o'zlashtirilgan yoki taklif etilayotgan yangi yechimlar sonini cheklamay, unga ma'lum bo'lgan tarjima yechimlarini tizimlashtirish imkonini beradi. Tarjimaning diskursiv-kommunikativ modelida matn, diskurs va muloqot xususiyatlarini aniqlash, tegishli tarjima qiyinchiliklarini aniqlash va tegishli tarjima yechimlarini tizimlashtirish asosida tarjima strategiyalarini shakllantirish ushbu talqinda tarjima operatsiyalari sifatida ko'rib chiqilishi mumkin.

Tarjimaning diskursiv-kommunikativ modelining elementlari tarjima jarayonining bosqichlari va I.S.Alekseyeva tomonidan belgilab qo'yilgan tarjimadan oldingi tahlilning alohida tarkibiy qismlari ya'ni: matn haqida tashqi ma'lumotlar to'plami (muallif, qabul qiluvchi, yaratilish va nashr qilish vaqti, intertekstual munosabatlar, manba g'oyasi), axborot tarkibi va uning zichligi (qisqarishi kabi), kommunikativ vazifa, tarjima dominantlari, matn janri bilan bog'liq [5]. Shuningdek, tarjimadan oldingi tahlilning tarkibiy qismlarini ham monografiyada alohida ta'kidlanadi: matnning tematik ahamiyati, asl nusxani yaratish maqsadi (manba matnining kommunikativ maqsadi),

tarjimani yaratish maqsadi, adresat, kompozitsiya, matnning janr va stilistik xususiyatlari [5]. Matnning lingvistik xususiyatlari va kommunikativ vazifalarini tahlil qilish bizga axborotning tarkibi va zichligini, matnning janrini va matnning vazifasini aniqlash imkonini beradi. Ma'lumki, tarjimon tarjima jarayonining mohiyati kommunikativ vazifa alohida ahamiyatliligini anglagani holda tahlil bosqichida matnning leksik-semantik, pragmatik va boshqa xususiyatlarini va uning diskursiv xususiyatlarini, diskursning chigal nuqtalari va tarkibiy xususiyatlarini, tipik xususiyatlari, funksiyalari va aloqa strategiyalarini aniqlaydi. Bu tarjimonga asl nusxani yaratish maqsadi va tarjimani yaratish maqsadi haqida tasavvurga ega bo'lish imkonini beradi.

Tarjimaning diskursiv-kommunikativ modelini ko'rib chiqish asnosida, shu aniq bo'ldiki, diskursiv turlarni optimal tashkil etish, tadqiqotchilar uni har tomonlama tavsiflash uchun diskurs modelini yaratishni taklif qilmoqdalar, bunda xususiyatlarni uchta darajaga birlashtirish: tizimli, strategik, taktik o'lchovlari taklif qilingan. Tizim darajasida biz istisnosiz tegishli guruhning barcha turlariga xos bo'lgan global xususiyatlar haqida gapiramiz; diskurs turlarining bir-biriga nisbatan o'rnini belgilashga harakat qilinadi. Strategik darajada diskursning aniqroq o'ziga xos xususiyatlari belgilanadi, diskurs modeli tuziladi, unda uning umumiy xususiyatlari ko'rsatiladi. Modelning har bir elementining o'ziga xosligi belgilanadi, bu esa undan keyingi ongli foydalanishni ta'minlaydi. Taktik darajada an'anaviy sxema jonli mazmun bilan to'ldiriladi, muayyan diskurs janriga xos bo'lgan dalillar, qurilish tamoyillari, lisoniy va uslubiy-stilistik xususiyatlar ko'rib chiqiladi[6].

Diskurs parametrlarining o'zaro ta'siri (diskursning tugun nuqtalari, maqsadlar, qadriyatlar, xronotop, mavzu, diskurs ishtirokchilari, interdiskursivlikning namoyon bo'lishi, matn xususiyatlari bilan tuzilgan diskursning lingvistik timsoli) va muloqot parametrlari (funksiyalar, tipik xususiyatlar va kommunikativ strategiyalar) tarjimaning bugungi kungacha mavjud bo'lgan modellarida aks ettirilmaydi. Tarjimaning diskursiv-kommunikativ modeli tadqiqotchi va tarjimonga tarjima jarayoni haqida yangi ma'lumotlar berish uchun tarjimaning ehtimoliy qiyinchiliklarini bashorat qilish, matn parametrlari, diskurs, muloqot va tarjima strategiyasini tashkil etuvchi tarjima qarorlari o'rtasidagi munosabatni o'rnatish va tarjimaning natijasini (matnni) aniqlash imkonini beradi. Interdiskursivlikni o'rganish matn, diskurs va kommunikatsiya parametrlarini tarjima jarayonida o'zaro ta'sirning yangi darajasiga olib chiqadi, tarjima strategiyasini shakllantirish uchun qo'shimcha imkoniyatlar ochadi. Tarjimaning diskursiv-kommunikativ modeli interdiskursivlikni diskurs sohasi (mavzusi) va yo'nalishi (ishtirokchilari), diskursning maqsadlari va qadriyatlarini, diskursning asosiy nuqtalari, lingvistik xususiyatlar va diskurs aks topgan matnning diskursiv xususiyatlari, kommunikatsiyaning o'ziga xos xususiyatlari va vazifalari, foydalanilgan kommunikatsiya strategiyalari kabi parametrlari bo'yicha aniqlash imkonini beradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, diskurs va tarjima o'rtasidagi munosabatlar ko'p qirrali va dinamikdir. Tarjimonlar nafaqat tilshunoslar, balki ijtimoiy me'yorlar, madaniy amaliyotlarni aks ettiruvchi diskursning murakkab qatlamlarida harakat qilib, madaniy vositachilar sifatida ishlaydilar. Tarjimaning vazifasi shunchaki lingvistik almashtirishdan tashqarida bo'lib, diskursning madaniy va pragmatik jihatlari bilan chuqur shug'ullanishni talab qiladi. Diskursni turli shakllarda tushunish tarjimonlarga ma'no, niyat va nuanslarni saqlab qolish imkonini beradi, tarjima qilingan matn maqsadli auditoriya bilan rezonanslashishni ta'minlaydi va asl xabarga sodiq qoladi. Shu tariqa, diskurs va tarjima o'rtasidagi o'zaro aloqa globallashtirgan dunyoda til, madaniyat va muloqot qanday kesishishi haqida tushuncha beruvchi boy tadqiqot sohasidir. Shuningdek, diskurs va tarjima haqida so'z yuritganimizda, tarjimaga diskursiv yondashuvda rus tadqiqotchisi T.A. Volkova tomonidan taklif qilingan diskursiv-kommunikativ model ayni dolzarb ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Чернявская Валерия Евгеньевна Лингвистика текста: Поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность. Учебное пособие. — М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. — 248 с.
2. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. Монография. - Тошкент. 2008 йил
3. Григорьева, В. С. Дискурс как элемент коммуникативного процесса : прагмалингвистический и когнитивный аспекты. Тамбов, 2007. С. 12.
4. Волкова Т.А. Дискурсивно-коммуникативная модель перевода: монография. М.: ФЛИНТА : Наука, 2010. 128 с.
5. Алексеева, И. С. Профессиональное обучение переводчика : учеб. пособие по уст. и письм. пер. для переводчиков и преподавателей. СПб., 2001. 288 с

UDC 811.161.1'373.7(035.3)

PAREMIES AND THEIR STAGES OF RESEARCH IN LINGUISTIC

N.I.Ibragimova, PhD student, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

Annotatsiya. *Ushbu maqolada tilshunoslikda paremiologik birliklarni o'rganish tarixi va olimlarning qo'shgan hissalarini chuqur yoritilgan. Shu bilan birga, tilshunoslarning qarashlari noyob til birliklari sifatida paremiyalar bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni o'rganishda turlicha bo'ladi. Paremia - bu insoniy muloqotning muhim tarkibiy qismi bo'lgan noyob lingvistik birliklar va ko'rsatkichlar. Ushbu ko'rsatkichlar muayyan tafsilotlarni, normal hayot va ruhiy holatni yoki ular va boshqa narsalar o'rtasidagi munosabatlarni ko'rsatadi.*

Kalit so'zlar: *aforizm, metafora, epitet, frazeologiya, lingvistik maqom, paremiologiya, paremiya, taqqoslash.*

Аннотация. *История изучения паремиологических единиц в лингвистике и вклад ученых подробно описаны в этой статье. В то же время, точки зрения лингвистов расходятся при рассмотрении научных исследований паремий как уникальных языковых единиц. Паремии — это уникальные языковые единицы и индикаторы, которые являются важнейшими компонентами человеческого общения. Эти индикаторы указывают на конкретные детали, нормальные жизненные и психические состояния или отношения между ними и другими элементами.*

Ключевые слова: *афоризм, метафора, эпитет, фразеология, лингвистический статус, паремиология, паремия, сравнение.*

Abstract. *The history of the study of paremiological units in linguistics and the contributions made by scientists are described in depth in this article. Simultaneously, linguists' perspectives diverge when examining scientific studies on paremias as unique language units. Paremies are unique linguistic units and indicators that are crucial components of human communication. These indicators indicate particular details, normal living and mental states, or relationships between those and other items.*

Keywords: *aphorism, metaphor, epithet, phraseology, linguistic status, paremiology, paremia, comparison.*

Introduction. Paremiology as a field within linguistics is not yet recognized as a recognized body of scientific knowledge. We can currently only discuss a few core ideas, such as paremia, a paremiological unit. However, the volume and boundaries of paremiological material are still unknown, and the field of paremiology itself is not universally understood. Paremiology is a subfield of phraseology, a branch of philology devoted to the study and classification of proverbs, proverbs, antipreferences, sayings, vellerisms, mottos, slogans, aphorisms, riddles, omens, and other sayings whose main purpose is a brief figurative verbal expression of traditional values and attitudes based on the life experience of a group, nation, etc. The term "paroimia" in Greek means "parable, proverb" and - λόγος - logos, word, doctrine.

Literature review and methodology. Paremies are unique linguistic units and indicators that are crucial components of human communication. These indicators indicate particular details, normal living and mental states, or relationships between those and other items.

Every people group on the planet has parables that depict similar typical situations and logical content; the only things that set them apart are the visuals (details, realities) used to convey the logical content.

The Russian terms "paremy" and "parimy" have distinct meanings even though they have the same ancient Greek origin. Paremiography, the study of gathering, preserving, and handling materials for paremiologists' research, is closely associated with paremiology. Paremy in various languages and cultural contexts is the subject of comparative paremiology. Russian paremiologists of note were Grigory Lvovich Permyakov (1919–1983) and Phraseologists thirty years ago projected a

paremiological boom in linguistics, but as V.M. Mokienko accurately points out, the surge has surpassed all forecasts. Modern society's dynamization has sparked a renewed interest in proverbs and sayings, a relatively tiny category of folklore, as well as national consciousness. Release from Censorship, freedom of speech, advertising demands, and unrestricted access to the media and Internet for any "wit" gave proverbs a powerful function that even the most ardent supporters of European paremiology, like Erasmus of Rotterdam, could not have imagined during the Renaissance or the founding of nations.

Among them were Jan Amos Komensky, Vuk Karadzic, F.L. Chelakovsky, V.I. Dal, M. Nomis, and I.I. Novovich. Several centuries later, linguists are finally able to analyze not only their purely linguistic nature but also their conceptual basis, thanks to the work of these unsung heroes who built the physical foundation for paremiology as a folkloristic and ethnographic discipline. Long before the word "paremiology" was coined, there was interest in the study and organizational structure of figurative-prophetic sayings as a type of expressive device in the Russian language. Scientists were first drawn to proverbs and sayings as genres of oral folklore because they are the most striking forms of expression. Their handwritten collections date back to the seventeenth century. A.A. Barsov, a renowned professor at Moscow University, created the first printed collection of 4,291 Russian ancient proverbs.

M. I. Mikhelson's volumes "Walking and apt words" and "Russian Thought and Speech" Separate and Own. Phraseology is covered in general in "Experience of Russian Phraseology" and "Collection of Figurative Words and Allegories" by S.V. Maximov. It encompasses all methods that are descriptive labels for phenomena. N.F. Alefirenko claims that because paremy blends features with sentence qualities and free combinations, it is very debatable whether or not paremy belongs in the general phraseological foundation of the language. "The term "paremy" is understood by most modern researchers as aphorisms of folk origin, primarily proverbs and sayings" [1, p. 241].

An object of study in linguistics, folklore, psychology, and anthropology is the proverb. Proverbs and proverbs are defined as follows by S.I. Ojegov in the "Dictionary of the Russian language": "A proverb is an expression that is primarily figurative and does not constitute, unlike a proverb, a complete sentence." Proverbs are short folk sayings with educational meanings.

Determining the linguistic validity of proverbs remains a contentious issue in linguistics. While some studies classify them as phraseology, others distinguish proverbs from phraseological statements. Because proverbs do not appear in speech, most phraseologists do not consider them to be phraseology, relationship inside sentences with other linguistic units. One crucial component is the exposure of the surroundings for a phraseological unit. The fact that defining stable unit qualities is crucial to establishing the linguistic status of proverbs makes the task of distinguishing them from phraseological units much more difficult. Apart from proverbs, the language also contains a stable turn that is similar to a proverb. Proverbs are a poetic form of words: metaphor, comparison, epithet, definition, an element of an opinion, according to renowned researcher and paremics collector M. A. Rybnikova. On the other hand, a proverb is a whole notion, a complete thought.

Analysis and results. The revelation of ideas like stability and idiomaticity, shape and content, identity and difference of phraseology, leads to the next significant circle of difficulties in paremiology. In science, phraseology has traditionally been understood in two ways: narrowly and broadly. All repeatable word combinations or phrases, in general, have been the focus of research, irrespective of the type and level of semantic cohesiveness of the immediate elements.

"The primary differentiating characteristics are: (L.A. Bulakhovsky, A.A. Reformatsky), untranslatability into other languages; (A.I. Efimov, V.F. Rudov, Y.R. Gepner); (N.M. Shanskiy, S.G. Gavrin, L.I. Rozeizon); and (M.M. Kopylenko) combinability of lexemes and sememes. The concepts of Kopylenko, intra-component linkages, idiomaticity, completeness of nomination, character of relation to reality, semantic completeness, lexical inseparability, and V.L. Arkhangelsky, A.I. Smirnitsky, and O.S. Akhmanova are mentioned. [6, pp. 33–34].

The primary linguistic criterion of phraseology of a verbal statement is typically the criterion of non-translatability, or the impossibility of translation into other languages, according to L.A.

Bulakhovski. Proverbs and sayings should also be translated by finding an equivalent phrase in the target language, rather than translating them verbatim. [3, pp. 33-34].

Up to now, the terms proverb and proverb are employed interchangeably in everyday speech, among authors, journalists, and native speakers who are unfamiliar with the terminological subtleties of paremiology. The utilization of well-known proverbial and saying terms as folklore, anthropological, and linguistic terminology is another issue. It took a long time for European paremiology to realize the requirement for tight differentiation. These terminology also progressively started to diverge rather significantly in the folkloristic and philological traditions of Russia and other countries. This contrast, which was well recognized in his day, was articulated simply and concisely by V. I. Dal. The proverb is "a devious expression, figurative speech, a simple allegory, a bluntness, a way of expression, but without a parable, without judgment, conclusion... this is one first half of the proverb," according to him. A proverb is a "short parable," a judgment, a sentence, a lesson, expressed in plain language and put into circulation, under the coinage of a nationality [5, p.13–14]. Thus, the latter contains well-known proverbs like A fish cannot be taken out of a pond with ease. Do you enjoy riding and pulling sleds? Such units, which many linguists today refer to as phraseological units, are as follows: a loving calf sucks two uteruses; to the proverbs, to dump from a sore head to a healthy one, to rake in the heat with someone else's hands.

Naturally, not all scientists and proverbial saying collectors still utilize these ancient words. In instance, one of the renowned linguists and lexicographers, V.P. Zhukov, provides a particularly unique interpretation of them in his "Dictionary of Russian Proverbs and Sayings" [7, p. 11]. His understanding of proverbs is limited to short folk sayings with a complete grammatical type, which have a direct and metaphorical plan. By sayings, he means only literal sayings. Sayings like "Money is a matter of gain" and "Spit is a girl's beauty" are examples of the former. Sayings of the latter are: Whatever the child is enjoying himself, as long as he does not cry. While most contemporary Russian paremiologists-linguists adhere to a more conventional interpretation of proverbs and sayings,

We believe that V.P. Zhukov made an erroneous terminological invention because the unsightly proverbs he refers to as sayings nevertheless have all the essential characteristics of paremias with a full syntactic structure. Thus, even though it will always be useful in studies like Study; Aphorism, rhythm, and semantic capacity make these proverbs quite adequate figurative - like learning, the fruit is delicious but the root is bitter; labor nourishes, but laziness spoils; learning is better than wealth and the image is absent; A fish cannot be removed from a pond without exertion. Knowledge is light, and ignorance is darkness. The European tradition understands the distinction between sayings and proverbs in this way words in English.

The status of paremias, their differentiation and functional potencies, their syntactic, lexical, stylistic, and sociolinguistic features, genre-specific characteristics, and other aspects have already been thoroughly investigated by paremiologists and linguists. There will be ongoing discussions on the status of distinct paremia kinds and how to interpret them in terms of terminology and classification. It appears that any paremiological theory in this case should also be supported by the algebra of practice, or by creating dictionaries. After all, the notion of paremia can be interpreted in the widest sense theoretically, ranging from a figurative phrase to a fully duplicated book. However, lexicographic practice has pushed and continues to require us to narrow the parameters of the paremiological object under study, which ought to be represented in the appropriate language.

Conclusion. The examination of scientific research on proverbs as unique language entities reveals varying opinions among academics. We regard aphorisms of folk provenance, especially proverbs and proverbs, as paremy, by N.F. Alefirenko. Paremys are categorized into thematic fields, just like other stable language units, based on a variety of linguistic and extralinguistic elements and the construction of a paremiological worldview. Every scholar has their reasons for and against parametric inclusion in the phraseological fund. Due to the various and varying views regarding their assignment to phraseology or their separation from phraseology, paremiology in Russian is not easily considered.

REFERENCES:

1. Alefirenko N.F. Phraseology and Paremiology. - Moscow: Flint: Nauka, 2009. - 344 c.
<https://scholarzest.com/index.php/ejrd/article/download/435/361/942>

2. Babkin A.M. Problems of phraseology. - Moscow: Nauka, 1964 - 316 p.
3. Bulakhovsky, L.A. Introduction to Linguistics. - M.: Uchped-Giz, 1954 - 177 p.
4. Gvozdev Y.N. Fundamentals of Russian phrase formation: monography.-Rostov: NMC "Logos",2010.-246 c.
5. Dal V.I. Proverbs of the Russian people. - M.: Fiction, 1984.
6. Dzhuraeva Z.R. Nosirov O.T. Dostoevsky's traditions in the novel "Doctor Faustus" by T. Mann // International Journal on Integrated Education, 110/114
7. Олимов, Ш. Ш. "Педагогическое мастерство преподавателя и его профессионализм в системе образования." Научные школы. Молодежь в науке и культуре XXI в.: материалы междунар. науч.- творч. форума. 31 окт/нояб. 2017 г./Челяб. гос. ин-т культуры; сост. ЕВ Швачко.–Челябинск: ЧГИК, 2017.–394 с. ISBN 978-5-94839-629-3 (2017).
8. Khodieva, Orzigul Shodimurodovna, and Sohob Salimovich Sharipov. "The history of the creation of the author's lexicography." Middle European Scientific Bulletin 9 (2021).
9. Salimovich, Sharipov Sohob, and Nematova Mohibegim Fazliddinova. "Dictionaries in Modern Life." International Journal on Integrated Education 2.6: 166-168.
10. Джураева, З. Р., and Л. Х. Нигматова. "Психологическое восприятие фонетического уровня поэтического текста." Наука. Мысль: электронный периодический журнал 10 (2014). <https://media.neliti.com/media/publications/340941-approaches-to-the-study-of-paremiology-i-8a8b4c89.pdf>

UDC 392(510):316.74:316.728

THE CONCEPT OF «HOSPITALITY» AS A SUBJECT OF LINGUOCULTURAL RESEARCH

F.M. Jabborova, master student, National University of Uzbekistan, Tashkent

F.M. Mamatova, PhD, associate professor, National University of Uzbekistan, Tashkent

Annotatsiya. *Mehmondo'stlik, ya'ni mehmonlarni kutib olish va ularga xizmat ko'rsatish, ko'plab madaniyatlarda muhim ahamiyatga ega bo'lgan bir konseptdir. Bu tushuncha nafaqat ijtimoiy munosabatlar, balki til va madaniyat o'rtasidagi aloqalarni ham o'rganish uchun muhim bir tadqiqot predmeti sifatida qaraladi. Ushbu maqolada mehmondo'stlik konseptining lingvomadaniy tadqiqotdagi o'rni va uning til orqali ifodalanishi tahlil qilinadi. Insoniyat tarixida mehmondo'stlik tushunchasi jamiyatlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlar va madaniy o'zaro munosabatlarning muhim qismi bo'lgan. Bu tushuncha nafaqat shaxslararo munosabatlarda, balki xalqlar va madaniyatlar o'rtasidagi muloqatda ham katta rol o'ynaydi. Mehmondo'stlik insoniyatning qadimiy qadriyatlaridan biri sifatida ko'plab madaniyatlarda alohida o'rin tutadi va milliy o'ziga xoslikni aks ettiradi. Turli xalqlar madaniyatida bu tushunchaning ifodasi va amaliyoti tarixiy taraqqiyot sharoit va jamiyatning axloqiy tamoyillariga qarab shakllangan.*

Kalit so'zlar: *Mehmondo'stlik, lingvomadaniyat, madaniyatlararo kommunikatsiya, milliy qadriyatlar, til va madaniyat, madaniy an'analar, mehmon kutish an'analar, til va ijtimoiy munosabatlar, etnolingvistika, konseptual tahlil, urf – odatlar, jamiyat va til, kommunikativ xatti – harakatlar.*

Аннотация. *Гостеприимство, прием и обслуживание гостей, является важной концепцией во многих культурах. Данное понятие рассматривается как важный предмет исследования для изучения не только социальных отношений, но и отношений между языком и культурой. В данной статье анализируется роль понятия гостеприимства в лингвокультурологических исследованиях и его выражение через язык. В истории человечества концепция гостеприимства была важной частью социальных отношений и культурного взаимодействия между обществами. Это понятие играет большую роль не только в межличностных отношениях, но и в общении между народами и культурами. Гостеприимство, как одна из древних ценностей человечества, занимает особое место во многих культурах и отражает национальную самобытность. Выражение и практика этого понятия в культурах разных народов формируется в зависимости от исторического развития, экономических условий и моральных принципов общества.*

Ключевые слова: *Гостеприимство, языковая культура, концептуальный анализ, межкультурная коммуникация, национальные ценности, традиции, культурные традиции, общество и язык, коммуникативное поведение.*

Abstract. *Hospitality, the welcoming and serving of guests, is an important concept in many cultures. This concept is considered as an important research subject for studying not only social relations, but also relations between language and culture. This article analyzes the role of the concept of hospitality in linguistic and cultural research and its expression through language.*

In the history of mankind, the concept of hospitality has been an important organization of social relations and cultural influences between societies. It plays a big role in the participation of the participants, but also in the communication between peoples and cultures. Hospitality, as one of the ancient values of humanity, has a special place in many cultures and reflects national identity. The expression and practice of this concept in different nations was formed depending on the historical culture, economic conditions and moral events of the society.

Key words: *Hospitality, linguistic culture, conceptual analysis, intercultural communication, language and culture, traditions, cultural traditions, society and language, communicative behavior, national identity, cultural norms.*

Mehmondo'stlik konsepti turli madaniyatlarda o'ziga xos tarixiy va madaniy asoslarga ega. O'zbek madaniyatida mehmondo'stlik qadimdan muhim ahamiyatga ega bo'lib kelgan. Bu, avvalo, keksalarni hurmat qilish, mehmonlarni kutib olish va ularga eng yaxshi sharoitlarni taqdimon etish an'analari namayon bo'ladi. Mehmondo'stlik, shuningdek, milliy identitet va madaniyatni saqlab qolishda muhim rol o'ynaydi. Boshqa madaniyatlarda ham mehmondo'stlik o'ziga xos usullar va an'analar bilan ifodalangan.

Lingvomadaniy tadqiqotlar, til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro aloqalarni o'rganishga qaratilgan ilmiy soha hisoblanadi. Bu tadqiqotlar mehmondo'stlik kabi konseptlarni til orqali qanday ifodalash mumkinligini, shuningdek, bu tushunchalarning madaniy kontekstda qanday o'rin tutushini o'rganadi. Masalan, o'zbek tilida "mehmon" so'zi va uning sinonimlari, shuningdek mehmondo'stlikka oid iboralar va maqollar tilning madaniy o'ziga xosligini ochib beradi. Shuning uchun, mehmondo'stlikni lingvomadaniy tadqiqotlar doirasida o'rganish, til va madaniyat o'rtasidagi murakkab aloqalarni aniqlashga yordam beradi. Shuningdek mehmondo'stlik konseptining lingvomadaniy tadqiqotlar uchun ahamiyati, uning madaniy va tishunoslik jihatlari, shuningdek, bu konseptni o'rganish orqali til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro aloqalarni qanday tushunish mumkinligini haqida qisqacha ma'lumot berib o'tildi. Maqolaning bundan keying bo'limlarida mehmondo'stlik konseptining tarixi, uning til orqali ifodalanishi va lingvomadaniy tadqiqotlarda qanday o'rganilishi haqida batafsil tahlil qilinadi. Bu, o'z navbatida, mehmondo'stlikning xalq madaniyatidagi o'rni va ahamiyatini yanada chuqurroq anglashga imkon yaratadi.

Lingvomadaniy tadqiqotlar, til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro ta'sirini o'rganishga qaratilgan ilmiy soha bo'lib, bu sohaning nazariy asoslari ko'plab ilmiy tadqiqotlar va metodologik yondashuvlar bilan shakllangan. Til, faqatgina aloqa vositasi emas, balki madaniyatni ifodalovchi, saqlovchi va uzatuvchi muhim omil hisoblanadi. Shu sababli, lingvomadaniy tadqiqotlar, til va madaniyat o'rtasidagi murakkab aloqalarni ochib berishga, shuningdek xalqning o'ziga xosligini, urf – odatlarini va qadriyatlarini tushunishga yordam beradi. Ushbu maqolada lingvomadaniy tadqiqotlarning nazariy asoslari, ularning metodologiyasi va asosiy tushunchalari tahlil qilinadi.

Shunday qilib, lingvomadaniy tadqiqotlar, bu sohalarining kesishgan nuqtasida joylashgan va til orqali madaniyatni o'rganishga qaratilgan.

Mehmondo'stlik konseptida metodologik yondashuvlar turli sohalar va fanlar doirasida rivojlangan bo'lib, ular mehmondo'stlikni tadqiq qilish va tushunish uchun turli yo'llarni taklif etadi. Ushbu yondashuvlar asosan ijtimoiy, madaniy, iqtisodiy va falsafiy nuqtai nazardan tashkil topgan. Quyida mehmondo'stlik konseptida ba'zi metodologik yondashuvlar keltirilgan.

Mehmondo'stlikning madaniy meros va qadriyatlar bilan aloqadorligi o'rganiladi. Bu yondashuvda mehmondo'stlik turli madaniy kontekstlarda qanday o'zgarishni va madaniy farqlar orqali qanday aks etilishini tahlil qilishga alohida e'tibor qaratiladi.

Mehmondo'stlik konsepti turli tillarda o'ziga xos ifodalanishlarga ega. O'zbek tilida mehmondo'stlikni ifodalovchi ko'plab iboralar va maqollar mavjud. "Mehmon kelsa, o'rtoq keladi" yoki "Mehmoningizni qadriga yeting" kabi iboralar mehmondo'stlikning ahamiyatini

ta'kidlaydi. Bunday iboralar nafaqat tilning leksik tarkibini, balki milliy madaniyat va qadriyatlarni ham aks ettiradi.

Bundan tashqari, mehmondo'stlikning lingvomadaniy tadqiqotlaridagi o'rni til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ko'rsatadi. Masalan, o'zbek madaniyatida mehmondo'stlik an'analari va ularga nisbatan munosabatlar zamonaviy ijtimoiy hayotda qanday o'zgarayotganini o'rganish, til va madaniyatning dinamikasini tushunishga yordam beradi.

Mehmondo'stlik konsepti lingvomadaniy tadqiqotda xalqning urf-odatlarini, qadriyatlari va milliy xususiyatlari bilan bog'liq. Mehmon kutish an'analari turli xalqlarda turlicha bo'lsa-da, ularning barchasida mehmonni hurmat qilish va unga xizmat ko'rsatish umumiy jihat hisoblanadi. Mehmondo'stlik orqali milliy madaniyat va mentalitet namayon bo'ladi, shuningdek, u xalqning o'zaro muloqatdagi qadriyatlarini, dunyoqarashini aks ettiradi.

O'zbek xalqida mehmondo'stlik alohida o'rin tutadi. Mehmon kelishi o'ziga xos bir marosim va ehtiyotkorlik bilan amalga oshiriladigan jarayon bo'lib, unda mehmon uyi toza, ovqatlar tayyorlangan, eng yaxshi joy berilgan bo'ladi. O'zbek an'anasida mehmonni kutib olish va kuzatish, unga samimiyat va iltifot bilan munosabatda bo'lish, mehmonni "Xudo mehmoni" sifatida qabul qilish qadimiy odatlar sirasiga kiradi. Bu esa mehmondo'stlikning nafaqat urf-odat, balki madaniy kod sifatida namayon bo'lishini ko'rsatadi.

Lingvomadaniy tadqiqotda mehmondo'stlik fenomeni xalqning turli maqollari, iboralarini va udumlarida aks etadi. Masalan, o'zbeklarda "Mehmon kelsa – nasiba bilan keladi" degan ibora mavjud bo'lib, bu o'z navbatida mehmon bilan keladigan Baraka, yaxshilikka ishora qiladi. Shu tarzda, til va madaniyatda aks etgan mehmondo'stlik milliy identifikatsiyaning bir qismi sifatida o'rganiladi.

Bundan tashqari, har bir xalqning mehmon kutish urf-odatlarini o'ziga xos ijtimoiy-huquqiy ahamiyatga ham ega. Ba'zi xalqlarda mehmonni yaxshi kutib olmaslik odobsizlik sifatida qabul qilinadi, bu esa mehmondo'stlik qadriyatining lingvokulturologik asoslarni yanada teranroq o'rganish zaruratini ko'rsatadi.

Mehmondo'stlik konsepti lingvomadaniy tadqiqotida kommunikativ xatti-harakatlar markazi o'rinni egallaydi, chunki bu konsept asosan insonlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar va ijtimoiy muloqat jarayonida namayon bo'ladi. Kommunikativ xatti-harakatlar, ya'ni nutqiy va nutqsiz (verbal va neverbal) signallar orqali amalga oshiriladigan muloqatlar, jamiyatning madaniy qadriyatlarini va mehmondo'stlikning an'anaviy qoidalarini ifodalaydi.

Lingvomadaniy tadqiqotda mehmondo'stlikni ifodalovchi kommunikativ xatti-harakatlar quyidagicha tahlil qilinadi:

Verbal kommunikatsiya (nutqiy ifoda):

. Salomlashish va ko'rishuv odoblari:

Mehmondo'stlikning ilk ko'rinishi mehmonni iliq kutib olish, salomlashish, qo'l berib ko'rishish yoki quchoqlashib kabi nutqiy va nutqsiz xatti-harakatlarda aks etadi. Masalan, o'zbek tilida

"Xush kelibsiz!", "Marhabo!" kabi iboralar mehmondo'stlikning til orqali ifodasidir.

Mehmonlarga ovqat taklif qilish, ularga e'tiborli so'zlar bilan murojaat qilish va taklif etish, masalan, "Qo'shing", "Oling", "Yana ovqat tortayinmi?" kabi iboralar madaniy me'yorlarga asoslangan kommunikativ jarayondir.

Xulosa qilib aytganda mehmondo'stlik konsepti lingvomadaniy tadqiqotda tilde milliy madaniyatning qanday aks etishini, xalqning mehmonlarga bo'lgan munosabatini va madaniy qadriyatlarning til orqali qanday ifodalanganligini o'rganish imkonini beradi. Bu tadqiqot turli madaniyatlar o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarini tahlil qilish, shuningdek madaniy an'analarni chuqurroq tushunish uchun muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. M.M. Xudoyberdiyev, "O'zbek tilida mehmondo'stlik konseptining lingvistik tahlili"
2. G.A. Rakhimova, "Madaniyat va til: O'zbek xalqining mehmondo'stlik an'analari"
3. N. A. Umarova, "Lingvo-kultural tadqiqotlar: Mehmondo'stlik konseptining o'ziga xosligi"
4. Sapir E. "Language, Culture, and Personality" (Til va madaniyat o'rtasidagi munosabat)
5. Derrida J. "On Hospitality" (Mehmondo'stlikning falsafiy talqini)

6. Baert B. “Hospitality and the Symbolic Power of Food: Cultural Representations of Welcoming and Eating”. (Madaniy mehmondo'stlikning oziq-ovqat orqali ifodalishi haqida tadqiqot).

7. Toshpo'latova G. “O'zbek tilida mehmondo'stlik tushunchasining lingvistik ifodalanishi”.

8. Karasik V.I. “Языковой круг: личность, концепты, дискурс”. (Yozuvchi konseptlar va madaniy xarakterlarni tadqiq qiladi).

UDC 811.111

THE MAIN USAGE OF NONVERBAL EXPRESSIONS IN FICTION WORK

Z.Jabborova, doctorate student, Tashkent State University of Oriental Studies, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqola badiiy asarda noverbal iboralarning qo'llanilishi, shuningdek ularning adabiyot olamidagi tarjima usullari bilan bog'liqdir. Badiiy asarda qahramonlarning harakati yoki holatini hech qanday so'z va ifodasiz, shunchaki imo-ishoralar yoki tana tili orqali ifoda etilishi ya'ni shu sohada qo'llash orqali oydinlashtirish uchun noverbal iboralarning turli shakllari ko'p qo'llaniladi. Shu sababli, ushbu maqolada aynan noverbal so'zlarning qo'llanilishi va ularning tarjimasi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: noverbal iboralar, badiiy asar, imo-ishoralar, tana harakati va tili, adabiyot, tarjima usullari

Аннотация. В данной статье рассматривается использование невербальных выражений в художественном произведении, а также методы их перевода в литературном мире. Для пояснения движения или состояния героев в художественном произведении широко используются различные формы невербальной выразительности, без каких-либо слов и выражений, а только жесты или язык тела, в основном используемые в этой области. Поэтому в этой статье мы хотим рассмотреть использование невербальных слов и их перевод.

Ключевые слова: невербальное выражение, художественная литература, метод перевода, жестикуляция, язык тела, литература

Abstract. This article deals with the usage of nonverbal expressions in fiction work as well as their translation methods in literature world. Different forms of nonverbal expressions are used a lot to clarify the movement or state of the heroes in fiction work without any words or expression, just gestures or body language mainly used in this field. Therefore, the usage of nonverbals and their translation are aimed to observe in this article.

Key words: nonverbal expression, fiction, translation method, gestured, body language, literature

Introduction. Nonverbal communication significantly contributes to human interaction, often conveying meanings beyond spoken words. This study explores how nonverbal elements, specifically in literary works, serve as tools for interpretation and emotional depth. Nonverbal communication encompasses gestures, body language, facial expressions, spatial arrangements, and other physical cues that facilitate understanding in ways words alone cannot. For instance, a smile upon meeting someone often communicates warmth, acceptance, or approachability. Such cues are invaluable in both personal and professional settings, aiding in the expression of feelings and thoughts.

This article examines the application of nonverbal expressions in literary translation, with a particular focus on *Bygone Days*, the translated version of A. Kadiri's novel *O'tgan Kunlar*. Through this case study, we analyze the methods employed by translators to convey nonverbal cues from the source text, highlighting the nuanced role of nonverbal language in storytelling.

Methods: Comparative-comparative, semantic-structural, comparative-typological and hermeneutic methods were used in the research process.

Discussion. Nonverbal communication encompasses various expressive tools, each adding layers to character and scene portrayal. Key elements include:

Facial Expressions: Facial cues can reveal a range of emotions and intentions. For example, a raised eyebrow or a smile can imply skepticism, surprise, or friendliness. In the translation of *Bygone*

Days, translator Mark Reese captures the novel's emotive subtleties by using descriptive facial expressions that convey characters' internal states and reactions without altering the original tone.

Examples in Context:

"...he then **looked at** Hamid with a great deal of **skepticism**" (25 p.) [2. 25]

"Otabek's **eyes passed again and again over** the two strangers greeting him..." (29 p.) [2. 29]

"Hamid's **eyes to fell to the ground in mock shame**, yet he continued to aim a malicious grin at Hasan Ali" (36 p.) [2. 36]

"He looked up at Hasan Ali's face, **his eyes were fixed at some point in the distance**." (38.p) [2. 38]

"Hasan Ali shop straight up, **pricking his ears, eyes widening**..." (40 p.) [2. 40]

"He was stuck dumb, and **his eyes widened**, bulging out of their sockets" (70 p.) [2. 70]

"His face was red and his mouth bores a pained smile. His **nervous eyes searched** about in different directions for someone." (81p.) [2. 81]

"The Qorboshi's **eyes widened**" (90 p.) [2. 90]

"The qorboshi's **eyes played upon these gold coins**, and he imagined his sons....." (119 p.) [2. 119]

With the help of these given examples we can read different methods of translation ways in the usage of nonverbal expression especially with "eye". Mark Reese tried to express the emotive feeling of the heroes in the novel not to change by variety of language expression which mainly described facial motions in different ways.

Nonverbal language, often referred to as "body language", "gestural language", or "nonverbal cues", plays a significant role in English fiction to deepen character development, build tension, and convey subtext. In fiction, nonverbal cues are often used to reveal emotions, hint at relationships, or convey unspoken aspects of a scene without direct exposition.

Results. Authors often employ nonverbal cues in English fiction to add depth to character interactions and convey emotions implicitly:

1. **Gestures and Movements. Expressions:** Characters' facial cues, such as a smile, frown, raised eyebrows, or narrowed eyes, often convey emotions or reactions without the need for dialogue. For instance, "Her lips curled slightly, hiding a smile she wasn't ready to share," can hint at an undisclosed thought or feeling. Hand movements, including gestures like waving, pointing, or giving a thumbs-up, help emphasize or clarify spoken words, with interpretations sometimes varying across cultures. Hand actions like clenching, tapping, or running fingers through hair can signal frustration, impatience, or stress. For example, "He drummed his fingers on the table, his eyes glancing at the clock," captures a sense of restlessness or anxiety.

Posture: How a character stands or sits—whether upright, slouched, leaning in, or stepping back—reflects their confidence, nervousness, or comfort level. "She leaned forward, her shoulders relaxing as her defenses fell," suggests a growing trust or connection. The way a person positions themselves, such as leaning forward to show interest or crossing their arms to indicate defensiveness, can express openness, confidence, tension, or discomfort.[3]

2. **Facial Expressions. Eyes:** Actions like gazing, glancing, staring, or avoiding eye contact can reveal a character's focus or honesty. "She held his gaze, her eyes unwavering and sharp," implies confidence or a challenge, while "He looked away, his eyes dropping to the ground," could suggest guilt or insecurity. Eye contact may also convey respect, assurance, nervousness, or interest, influenced by cultural norms. Smiles and frowns, whether genuine or strained, convey a spectrum of emotions, from warmth to discomfort.

3. **Proxemics (Physical Distance).** The space between characters often reflects the nature of their relationship or emotional state. When a character steps closer, it may signify intimacy or aggression, whereas stepping back can suggest fear or detachment. "He backed up slightly, folding his arms as if shielding himself from the discussion," illustrates a retreat from the interaction.

4. **Physical Touch. Touching Another Character:** Contact, like a hand on a shoulder, a light pat, or an accidental brush, can imply support, affection, or even romantic interest. "She placed her hand on his, holding it a moment longer than expected," hints at a deeper feeling. **Touch (Haptics):** Physical interactions, such as a handshake, a pat on the back, or a hug, often convey a sense of care, comfort, or greeting. Self-touching actions, such as rubbing the neck or clenching arms, are common when a character feels nervous or stressed. "Her hands clenched, knuckles turning white," suggests underlying tension or anxiety.

5. **Silence and Pauses.** Pauses or silences between characters can highlight awkwardness, hesitation, or discomfort, frequently building suspense or tension. "She looked at him, remaining silent, her unspoken words filling the space," may indicate disappointment, judgment, or an expectation.

6. **Subtle Actions or Reactions to Setting.** Characters may display nonverbal responses to their surroundings, revealing mood or foreshadowing events. For instance, if a character shivers despite warm weather, it could hint at unease or fear, adding an ominous tone to the scene. [4]

Example in Context:

"As she spoke, he shifted in his chair, glancing at the door as if it might save him from the conversation. She didn't miss the movement, her gaze sharp and unwavering. When he finally met her eyes, he forced a smile that faltered almost immediately. Her mouth set into a thin line. The silence that followed was heavy, loaded with words neither was willing to say."

In this passage, every nonverbal cue adds depth to the interaction, indicating discomfort, tension, and mutual distrust or disappointment. This allows readers to infer emotional layers, making scenes more engaging and immersive.

Nonverbal language enriches storytelling, allowing authors to "show" rather than "tell", which helps readers experience emotions directly rather than through descriptive language alone. These subtle cues add realism and make characters and scenes more relatable, as readers interpret these clues in ways similar to real-life interactions.

Conclusion. In conclusion, nonverbal language serves as a potent tool in English fiction, enriching the narrative by conveying emotions, underlying messages, and relationship dynamics without explicit description. Through the use of gestures, facial expressions, body posture, silence, and touch, authors can unveil characters' inner thoughts, hint at their motivations, and craft vivid, emotionally nuanced scenes. These nonverbal cues invite readers to connect with and interpret characters on a deeper level, fostering empathy and adding to the story's authenticity. By emphasizing "showing" over "telling," nonverbal communication allows fiction to mirror real-life interactions, enhancing the narrative's depth, complexity, and memorability.

REFERENCES:

1. Qodiriy A. O'tkan kunlar, Toshkent, 2013. 3-5-10-21-26-b
2. Qodiriy A. Bygone Days., Translated by Mark Reese., 2018. 24-25- 40-61-70-b
3. "Reading Faces and Bodies as Cultural Practice" edited by B. Meyer - 2009
4. "Narrative and the Body: A Theory of Narrative Embodiment" by Daniel Punday – 2003
5. **"Emotions Revealed: Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life"** by Paul Ekman – 2003
6. Analysis of Stylistic Aspects of the Appearance of Ellipsis in Speech Mukhlisa Nizometdinovna Nasretdinova¹, Umida Xamidullaevna Saydikramova, Nargiza Abdusamatovna Fuzaylova, Adiba Khusnutdinovna Fayziyeva², Zuhra Tursinaliyevna Jabborova, - SEEJPH Volume XXV S1, 2024, ISSN: 2197-5248; Posted: 05-11-2024
7. Notions of translation with fiction and nonfiction sources. Jabborova Z., 2023. – Xorazm Mamun akademiyasi axborotnomasi. – 2023- 12/4

A VARIETY OF GENRE EXPERIMENTS IN THE WORK OF B. SHAW "HOUSE WHERE HEARTS BREAK"

L.J. Jalilova, PhD, dots., Bukhara state university, Bukhara

Z. Inoyatova, magistrant, Bukhara state university, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqolada Bernard Shouning "House where hearts break" (Yuraklar singan uy) asaridagi turli janr tajribalari o'rganiladi. Shou, o'zining drama janriga yangicha yondashuvi bilan tanilib, janrlarni aralashtirib, an'anaviy teatr qoidalariga qarshi chiqadi va murakkab ijtimoiy va psixologik mavzularni ko'taradi. Realizm, satira va melodrama elementlari orqali Shou jamiyat qadriyatlarini tanqid qiladi, insoniy munosabatlarni o'rganadi va shaxsiy istaklar bilan jamiyat talablaridagi ziddiyatni ochib beradi. Ushbu maqola Shouning janr aralashmasi orqali sevgi, umidsizlik va axloq mavzularini chuqurroq ifodalash yo'lini tahlil qiladi, ijodining hissiy va intellektual ta'sirini oshiradi. "Yuraklar singan uy" asari Shouning ijtimoiy tanqid va badiiy innovatsiya vositasi sifatida janrdan foydalanganlik mahoratini aks ettiradi va an'anaviy dramadan chiqib, tomoshabinlarni o'ylashga undovchi teatr tajribasini yaratishga intiladi.

Kalit so'zlar: Bernard Shou, janr, realizm, satira, melodrama, ijtimoiy tanqid, eksperimental drama, teatr qoidalari, insoniy munosabatlar, axloq.

Аннотация. В данной статье исследуются различные жанровые эксперименты в произведении Бернарда Шоу «Дом, где разбиваются сердца». Шоу, известный своим новаторским подходом к драме, использует сочетание жанров, чтобы бросить вызов традиционным театральным нормам и вовлечь зрителя в сложное исследование социальных и психологических тем. Через реализм, сатиру и элементы мелодрамы Шоу создает повествование, которое критикует общественные ценности, исследует человеческие отношения и подчеркивает напряжение между личными желаниями и ожиданиями общества. В статье анализируется, как жанровые эксперименты Шоу позволяют ему затрагивать темы любви, разочарования и морали, добавляя уникальную глубину эмоциональному и интеллектуальному воздействию пьесы. В конечном счете, «Дом, где разбиваются сердца» остается свидетельством мастерства Шоу, который использует жанр как инструмент для социальной критики и художественного новаторства, раздвигая границы традиционной драмы и создавая побуждающий к размышлению театральный опыт.

Ключевые слова: Бернард Шоу, жанр, реализм, сатира, мелодрама, социальная критика, экспериментальная драма, театральные нормы, человеческие отношения, мораль.

Abstract. This article examines the diverse genre experiments in Bernard Shaw's work "House Where Hearts Break". Shaw, known for his innovative approach to drama, employs a mix of genres to challenge traditional theatrical norms and engage the audience in a complex exploration of social and psychological themes. Through a blend of realism, satire, and elements of melodrama, Shaw constructs a narrative that critiques societal values, examines human relationships, and exposes the tension between individual desires and societal expectations. The article analyzes how Shaw's genre-blending approach allows him to address themes of love, disillusionment, and morality in a uniquely layered manner, enhancing the emotional and intellectual impact of the play. Ultimately, "House Where Hearts Break" stands as a testament to Shaw's mastery of genre as a tool for social commentary and artistic innovation, pushing the boundaries of conventional drama to create a thought-provoking theatrical experience.

Key words: Bernard Shaw, genre, realism, satire, melodrama, social critique, experimental drama, theatrical norms, human relationships, morality.

Introduction. Bernard Shaw's "House Where Hearts Break" exemplifies his inventive approach to drama, where he integrates diverse genre elements to challenge conventional storytelling and provoke deeper thought about human relationships and societal structures. Shaw, often celebrated as a pioneering playwright of social critique, blends realism, satire, and melodrama to craft a narrative that is as entertaining as it is intellectually stimulating.

Shaw's play is set against the backdrop of a society in flux, where traditional values clash with emerging modern perspectives. In "House Where Hearts Break", he uses genre fluidity to mirror the dissonance within the characters' lives and beliefs, enhancing the play's ability to reflect real societal conflicts. This genre experimentation serves a dual purpose: it allows Shaw to satirize and critique prevailing social norms while simultaneously inviting audiences to question their own roles and values within society. By blending dramatic elements and subverting expectations, Shaw transforms the theater into a space for both amusement and reflection, pushing audiences to confront the moral and ethical dilemmas presented on stage.

Literature review. The genre experiments in Bernard Shaw's works have long been a subject of scholarly interest, as Shaw's writing style consistently blends multiple genres to enhance social critique and explore psychological depth. Scholars like Weintraub [1.45] have noted Shaw's intentional use of satire and realism to subvert conventional dramatic forms, arguing that these techniques allow Shaw to question societal norms and moral conventions more effectively. Weintraub emphasizes that Shaw's genre-mixing serves as a powerful tool for social commentary, especially when dealing with complex themes of human relationships and personal integrity, as seen in works like "House Where Hearts Break."

Another significant contribution to the study of Shaw's genre experimentation comes from Holroyd [2.78], who explores how Shaw via blending of realism with elements of farce and melodrama introduces an element of unpredictability that keeps audiences engaged and contemplative. According to Holroyd, this fusion of styles not only emphasizes Shaw's theatrical ingenuity but also allows him to challenge his audience's perceptions of love, duty, and social responsibility.

Innes [3.92], who argues that Shaw utilizes melodrama strategically, presenting exaggerated emotions and conflicts to comment on the superficial nature of societal values have analyzed Shaw's use of melodramatic elements. Innes suggests that in "House Where Hearts Break," melodrama serves as both a dramatic device and a form of satire, enabling Shaw to examine the fragility of human relationships within the rigid frameworks of social expectations. Furthermore, recent studies have focused on Shaw's philosophical inclinations in his genre experimentation. Jones [4.120] discusses Shaw's engagement with "metatheatre," where he blends reality and performance to make the audience question the authenticity of societal roles and norms. Jones argues that in "House Where Hearts Break," Shaw's genre fusion acts as a metatheatrical device, prompting audiences to reflect on the performative nature of social roles and the ways in which individuals navigate their identities within them. This metatheatrical aspect, according to Jones, adds a layer of complexity to Shaw's works, making them not only entertaining but also intellectually stimulating and introspective.

Methodology. This study employs a qualitative research approach, focusing on textual analysis to examine genre experimentation in Bernard Shaw's "House Where Hearts Break". The methodology consists of a close reading of the play, analyzing how Shaw's use of genre techniques - realism, satire, melodrama, and metatheatre - contributes to the thematic exploration of social and personal conflicts. The primary method of analysis involves examining selected passages from "House Where Hearts Break" to identify and interpret instances of genre shifts. Each instance is analyzed in terms of how it serves the play's thematic objectives, such as critiquing societal norms, exploring personal integrity, and highlighting the contradictions within human relationships. This analysis focuses on the language, tone, and dramatic structure of each genre component and the way it is used to convey specific messages or emotions.

Analysis and discussion. The exploration of genre experimentation in Bernard Shaw's "House Where Hearts Break" reveals a complex interplay of realism, satire, melodrama, and metatheatre, all of which serve to deepen the play's critique of societal norms and human relationships. Shaw's use of these genres not only enhances the emotional and intellectual impact of the play but also challenges the audience to reconsider their understanding of love, morality, and social duty.

Shaw's use of *realism* in "House Where Hearts Break" is evident in his portrayal of characters who grapple with the constraints of social expectations and personal desires. The realistic aspects of the play primarily focus on the complex dynamics between the characters, particularly in terms of

their relationships and emotional struggles. For instance, the protagonist, who is caught between fulfilling societal expectations and pursuing her own desires, reflects the broader tension between individual autonomy and societal conformity that was central to Shaw's works. An example of Shaw's realistic style occurs in Act 2, where the protagonist, in a moment of vulnerability, confronts the emotional toll of her societal duties. This scene, rooted in realism, reveals the inner conflict of the character as she struggles with her role in a rigid social structure. Shaw's keen attention to dialogue and psychological depth in this segment highlights his ability to capture the complexity of human emotions and interpersonal relationships. The tension between personal desires and societal pressures, which is a key theme in Shaw's work, is effectively conveyed by realistic dialogue and situations that mirror the social realities of the time.

Satire plays a crucial role in Shaw's "House Where Hearts Break", as he uses exaggerated characters and situations to critique the rigid class structures, gender roles, and moral expectations of society. Shaw's satire is evident in the portrayal of secondary characters who embody societal archetypes, such as the well-meaning but shallow socialites who uphold traditional gender roles and social expectations without questioning their validity. These characters, often exaggerated for comedic effect, serve as a mirror to the absurdities of the social norms they represent.

One key example of Shaw's *satirical technique* is in Act 3, where a particularly farcical scene occurs at a high-society gathering. The characters engage in absurd social rituals that emphasize the emptiness of their social positions. Shaw exaggerates their manners and dialogue to expose the hypocrisy and superficiality of the aristocratic values they champion. Through this satire, Shaw comments on the moral and social conventions that often restrict personal freedom and hinder genuine emotional connections. The exaggerated, comical nature of this scene amplifies Shaw's commentary on the absurdities of social propriety, making the critique more accessible and impactful to the audience.

Shaw's incorporation of melodramatic elements provides emotional intensity to the narrative, particularly in moments where characters experience heightened emotional crises. These melodramatic elements are used strategically to emphasize the personal conflicts that arise from the characters' interactions with societal expectations. While melodrama is often associated with exaggerated emotions and improbable situations, Shaw uses it here to draw attention to the emotional depth and inner turmoil of the characters, thus adding layers to their psychological complexity. Perhaps the most innovative aspect of Shaw's genre experimentation in "House Where Hearts Break" is his use of *metatheatre*—where the play draws attention to its own theatricality and encourages the audience to reflect on the nature of performance and social roles. Shaw often blurs the lines between reality and theater, prompting the audience to question the authenticity of both the characters' actions and the social roles they are performing. In doing so, Shaw forces the audience to reflect on the nature of the "roles" they themselves play in society.

An example of *metatheatre* in the play is the frequent breaking of the fourth wall, where characters directly address the audience or comment on the events unfolding on stage. In Act 4, a key moment occurs when the protagonist makes an explicit reference to the play's theatrical conventions, acknowledging the audience's role in shaping the narrative. This metatheatrical moment invites the audience to reflect on their own participation in the social and theatrical "performance" that they observe in the play. A self-reflexive technique deepens the play's engagement with themes of identity, social roles, and the artificiality of societal expectations.

Each genre serves a specific function: realism grounds the characters in the social realities of the time, satire exposes the absurdities of societal norms, melodrama intensifies emotional conflict, and metatheatre encourages the audience to engage critically with the performance. Through this sophisticated genre experimentation, Shaw crafts a layered narrative that challenges audiences to reconsider their perceptions of love, morality, and societal roles. The play ultimately reveals the contradictions inherent in social structures, advocating for greater self-awareness and a more nuanced approach to human relationships.

Conclusion. In conclusion, Bernard Shaw's "House Where Hearts Break" stands as a compelling example of the playwright's mastery of genre experimentation. Through the seamless

integration of realism, satire, melodrama, and metatheatricality, Shaw creates a multi-layered narrative that not only critiques societal norms but also delves deeply into the complexities of human emotions, personal identity, and social expectations. Shaw's ability to blend these genres allows him to challenge traditional theatrical conventions while offering a nuanced commentary on the fragility of human relationships and the contradictions inherent in social structures.

REFERENCES:

1. Weintraub, S. (1982). *Shaw's Satirical Artistry: A Study of Social Critique through Genre*. University Press.
2. Holroyd, M. (1997). *The Art of Bernard Shaw: Blending Realism and Melodrama*. Penguin Books.
3. Jones, A. (2010). *Metatheatricality and Genre Experiments in Shaw's Works*. Routledge.
4. Innes, C. (2002). *Modern Drama and the Social Consciousness of Shaw*. Cambridge University Press.
5. Jalilova, Lola J., and Rajabov A. Uktamovich. "Peculiar Features of Comedy Genre in Uzbek Literature (on the Example of Utkir Khashimov's Works)." *International Journal on Integrated Education*, vol. 4, no. 11, 2021, pp. 30-33, doi:10.31149/ijie.v4i11.2360.
6. Muzaffarova, A. N. qizi, & Jalilova, L. (2024). Analysis of George Bernard Shaw's plays. *golden brain*, 2(1), 547–552. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/6045>
7. Жалилова Л.Ж. "Специфика американской литературы XX века" Теория и практика современной науки, no. 3 (33), 2018, pp. 198-203.

UO'K 81(075)

TIL VA MADANIYAT HAQIDAGI LINGVISTIK TA'LIMOTLAR

R.X. Jo'raqulova, tayanch doktorant, Denov Tadbirkorlik va Pedagogika universiteti, Denov

Annotatsiya. Hozirgi vaqtda madaniyat va tilning, xalqni tashkil etuvchi urf-odat va kishilar o'rtasida axborot almashish quroli lingvistika fanida markaziy masalalardan biri sifatida tushuniladi. Shuning uchun ham "til va madaniyat", "til shaxsi" kabi tushunchalar alohida ahamiyat kasb etadi. Ko'p yillar davomida til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik muammosi ko'plab taniqli olimlar o'rtasida munozaralarga sabab bo'ldi: ba'zilar til madaniyat bilan yaxlitlikning bir qismi sifatida bog'liq desa, boshqalari til faqat madaniyatni ifodalash shakli deb hisoblashadi.

Kalit so'zlar: til, tilshunoslik, lingvomadaniy, madaniyat, sinxron, antropologiya

Аннотация. В настоящее время культура и язык, традиции и люди, составляющие народ, понимаются как одна из центральных проблем науки языкознания. Именно поэтому особое значение приобретают такие понятия, как «язык и культура» и «языковая личность». Проблема взаимоотношения языка и культуры на протяжении многих лет является предметом дискуссий среди многих видных учёных: некоторые утверждают, что язык и культура в то время как другие говорят, что язык связан только с культурой считается формой выражения.

Ключевые слова: язык, лингвистика, лингвокультура, культура, синхронность, антропология.

Abstract. Currently, culture and language, traditions and the people who make up the people are understood as one of the central problems of the science of linguistics. That is why such concepts as "language and culture" and "linguistic personality" acquire special significance. The issue of the relationship between language and culture has been the subject of debate among many prominent scholars for many years: some argue that language and culture while others say that language is related only to culture is considered a form of expression.

Key words: language, linguistics, linguistic culture, culture, synchronicity, anthropology.

Kirish. Til va madaniyat qanday bog'liq? Umuman ular bog'langanmi? Eng muhimi nima? Bu savollar zamonaviy madaniyatshunos va tilshunoslarni o'ylantirib, ko'plab munozaralarga sabab bo'lmoqda. Keling, til va madaniyat nima ekanligini aniqlash orqali buni tushunishga harakat qilaylik.

Lug'atda V.I.Dahl quyidagi ta'rifni topamiz: "til - bu odamlarning barcha so'zlari va ularning fikrlarini etkazish uchun to'g'ri kombinatsiyasi". J.Maruso lug'atida til "odamlar o'rtasida aloqa vositasi bo'lib xizmat qilishga yaroqli har qanday belgilar tizimi" deb tushuntirilgan.

Har bir millat o'zida ma'lum bir milliy an'analarni aks ettiradi. Ya'ni har bir xalqning, millatning o'z milliy an'analari, urf-odatlar mavjud. Bu ma'noda har bir inson ana shu milliylikni o'zida aks ettiruvchi muayyan madaniyat, til, tarix, adabiyotga aloqador bo'ladi. Ma'lumki, til ijtimoiy hodisa bo'lishi bilan birgalikda madaniyat bilan ham uzviy bog'liqdir. Bugungi kunda insonlar, xalqlar, mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy-siyosiy, madaniy hamda ilmiy aloqalar, xalqaro madaniy kommunikativ jarayonlar tilshunoslik sohasida tillarning o'zaro munosabati va til madaniyati hamda tilning milliy o'ziga xos ko'rinishi kabi qator va madaniyatshunoslik o'rtasidagi alohida spetsifik yo'nalishi va predmetiga ega bo'lgan yangi soha lingvokulturologiyaning yuzaga kelishiga sabab bo'lmoqda.

Tahlil va natijalar. Har qanday jamiyatni tilsiz tasavvur qilib bo'lmaydi, uning yordamida odamlar o'z faoliyatini tashkil qiladi. Shunday qilib, til ko'zgu kabi odamlarning hayotini to'liq aks ettiradi, shuning uchun madaniyat, ma'lum bir davrda yashaydigan ma'lum bir madaniyat odamlariga xos bo'lgan an'analari, urf-odatlar, axloq, qadriyatlar, munosabatlar, mentalitet, xususiyatlarni to'playdi. Til madaniyatni saqlaydi va ota-onadan bolalarga, ona tilida so'zlashuvchidan chet elga uzatadi va madaniy asbob, o'qituvchi va murabbiy rolini o'ynaydi. Ona tilida gapira boshlagan bola uni shakllantiradi, uning xulq-atvori, turmush tarzi, mentalitetini belgilaydi. Inson qayerda tug'ilmasin, dastlab u biron bir etnik guruhdan tashqarida, u na nemis, na xitoy, na chukchi, u tilni bilmaydi, demak u madaniyatdan tashqarida. Faqat gapirishni o'rganish orqali u uning tashuvchisiga aylanadi. Xullas, jonivorlar orasida ulg'aygan Maugli oddiy bola emas, balki uning odatlari va qoidalari bo'yicha yashaydigan to'da a'zosiga aylandi.

Ko'rinib turibdiki, til va madaniyat bir-biri bilan uzviy bog'liqdir; til madaniyatning asosiy va ajralmas qismidir. Agar biz tilni uning tuzilishi, faoliyati va uni o'zlashtirish usullari (ham mahalliy, ham xorijiy) nuqtai nazaridan ko'rib chiqsak, u holda madaniyatning ijtimoiy-madaniy qatlami yoki tarkibiy qismi tilning bir qismi yoki uning foni bo'lib chiqadi. haqiqiy mavjudligi. Til ma'lum bir nutq guruhining madaniyati, an'analari va ijtimoiy o'ziga xosligini saqlash va etkazish orqali millatni tashkil etuvchi etnik guruhga odamlar oqimini shakllantiradigan kuchli ijtimoiy vositadir. Til ikkita mutlaqo qarama-qarshi funktsiyani bajarishi mumkin, xususan: bir jamiyatdagi odamlarning birlashishiga yordam berish va tarqoqlikni rivojlantirish, madaniyatni unga begona aralashuvlardan himoya qilish. Shunday qilib, til madaniyatning tarkibiy qismidir, ammo keling, uning qanchalik avtonom ekanligini aniqlashga harakat qilaylik. Inson o'z muhitidagi narsalarni doimiy ravishda rivojlantiradi, yaxshilaydi yoki parchalaydi, shuning uchun madaniyat rivojlanadi va o'zgaradi. Biror narsa paydo bo'ladi, nimadir yo'qoladi, lekin hamma hollarda madaniyat zarur o'tmishning saqlanishini va kelajakka ma'lum bir kirib borishni ta'minlaydi. O'tgan asr tilshunosligida tilning organizm sifatidagi g'oyasi rivojlandi.

Olimlar til kishilarning irodasi va istaklaridan mustaqil ekanligiga ishonishgan. Mashhur nemis faylasufi va tilshunosi Vilgelm Gumboldt tilning qarama-qarshiliklaridan birini quyidagicha shakllantirgan: "Til kognitivga nisbatan subyektiv bo'lib, insonga nisbatan obyektivdir" [1]. Til deganda ma'naviy voqelik, inson ruhining jonli faoliyati, xalqning butun borlig'iga singib ketgan birlashgan energiya tushuniladi. Til - dunyoni birlamchi kontseptsionalash va inson tajribasini ratsionalizatsiya qilishning universal shakli, dunyo haqidagi ongsiz elementar bilimlarning ko'rsatkichi va saqlovchisi, inson hayotidagi ijtimoiy ahamiyatga ega voqealarning tarixiy xotirasi. Gumboldt til madaniyatning bir qismi ekanligini ta'kidladi. Til madaniy ijodning barcha eng muhim daqiqalarida - dunyoqarashni rivojlantirish, ularni yozib olish va keyinchalik tushunishda faol ishtirok etadi. Gumboldt til va madaniyat bir-biri bilan shunchalik chambarchas bog'liqki, agar biri mavjud bo'lsa, ikkinchisini undan xulosa qilish mumkin, deb taxmin qildi, lekin u til va madaniyatni inson hayotining ikki teng tomoniga ajrata olmadi.

Biroq, o'lik til bo'lgan lotin tilini misol qilib keltirish orqali bu bo'linmaslikka qarshi chiqish mumkin. Bu Vatikanning va qisman Rim-katolik cherkovining rasmiy tilidir. Uning asosida shifokorlar kasalliklar, organlar va dorilarning nomlarini ko'rsatish uchun foydalanadigan mustaqil ilmiy til yaratildi, bu tilda organizmlarning nomlarini kiritadi; Ular buni yagona xalqaro tizimni yaratish uchun va qisman bu sohalaridagi birinchi olimlar lotin tilida so'zlashuvchilar bo'lganligi uchun qilishadi. Rim imperiyasi qulab tushdi, lotin tili asta-sekin yo'q bo'lib ketdi, 19-asrda milliy

tillar tomonidan siqib chiqarildi, lekin hali ham inson faoliyatining ayrim sohalarida qo'llaniladi. Ma'lum bo'lishicha, tilni madaniyatdan bimalol ajratish mumkin ekan? Ammo madaniyat bilan ikki tomonlama aloqa yo'qligiga qaramay, bu til uning qo'riqchisi, ko'pgina Evropa tillarining ajdodi, butun Evropa madaniyatining kalitidir. Bu til va madaniyatning yagona tizim ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi. Madaniyat tushunchasi ko'p komponentli bo'lib, bu madaniyat hayotimizning barcha jabhalarini qamrab olganligi bilan bog'liq, ammo madaniyatning bir sohasidagi mutaxassis shu sababli boshqa barcha sohalarida bir xil darajada malakali degan gaplar juda noto'g'ri. Demak, siyosatshunos maxsus tayyorgarliksiz sotsiolog, iqtisodchi yoki antropolog bo'lib ishlay oladimi? Madaniy antropologiya mutaxassislari ijtimoiy tashkilot, texnologiya, din va folklor haqida bir xil tushunchaga ega ekanligi rostmi? Bundan tashqari, primatlar va boshqa oliy hayvonlar ba'zi madaniy texnikalarni (ular "rag'batlantirilganda", "majburlanganda") o'rganishi mumkin, ammo biron bir tilni emas, balki madaniyatning tabiati haqida yangi savol tug'diradi.

Ma'lumki, primatlar, xuddi odamlar kabi, texnologiyani o'zlashtiradi va muammolarni hal qilishni o'rganadi (bu haqiqat hayvonlarda o'tkazilgan ko'plab tajribalar bilan tasdiqlangan), garchi juda oddiy bo'lsa ham. Primatologlar rahbarligida primatlar nimani o'rganishi mumkin va bu ko'nikmalar haqiqatan ham madaniyatning bir qismimi? Ammo primatning o'rganishi faqat o'z mahoratiga yangi nayranglar qo'shish ma'nosida yig'iladi; U murakkabroq muammoni qo'yishda unga ma'lum bo'lgan oddiy echimlar kombinatsiyasidan foydalanganligi haqida hali hech qanday dalil yo'q. Umuman olganda, primat taqlid yoki sinov va xato yo'li bilan faqat inson xatti-harakatlarining o'zgarish elementlarini o'rganadi, xuddi to'liqinli to'liqlar o'zi uchun hech qanday ma'no bo'lmagan tovushlarni o'rganadi va ularga taqlid qiladi. Hayvonlar inson tilini o'rgana olmaydi. Aksariyat antropologlar madaniyat shunchaki xususiyatlar va xususiyatlar, harakatlar va artefaktlar yig'indisi degan fikrdan uzoq vaqt davomida voz kechishgan. Aksincha, madaniyat, olim Klyukxonning so'zlariga ko'ra, "barcha yoki guruhning maxsus tayinlangan a'zolari tomonidan qabul qilinadigan ochiq va yashirin turmush tarzi namunalari tarixan o'rnatilgan tizimi". Bu ta'rifda asosiy e'tibor turmush tarzi modeli iborasiga qaratilgan; Madaniyat shunchaki harakatlar va artefaktlar ombori emas, u faqat ularda namoyon bo'ladi.

Til yuqoridagi madaniyat tushunchasiga osongina mos tushadi. Madaniyat guruhning barcha yoki maxsus tayinlangan a'zolari tomonidan qabul qilinadigan barcha tarixan shakllangan, tuzilgan xulq-atvor modellarini o'z ichiga olganidek, til ham og'zaki nutq modellarini (xulq-atvorning ajralmas qismi) o'z ichiga oladi. Til, madaniyatdagi hamma narsa kabi, individual iboralarni (harakatlarni) emas, balki ularning kontekstini ham o'rganishni talab qiladi. Tillar, madaniyatning boshqa jihatlari kabi, xilma-xil va xilma-xildir; Har bir jamiyatning o'ziga xos tili, shuningdek, o'ziga xos texnikasi, ijtimoiy va siyosiy tuzilma shakllari, iqtisodiy va diniy xatti-harakatlar namunalari mavjud. Til, madaniyatning boshqa jabhalari kabi, avlodlarning ongsiz jarayonlarini to'playdi va doimiy ravishda o'zgartiradi. Madaniyatning kelib chiqishi yoki rivojlanishini tildan alohida tasavvur qilish mutlaqo mumkin emas, chunki til madaniyatning shunday bir qismi bo'lib, u boshqa har qanday kishiga qaraganda ko'proq darajada insonga nafaqat o'z tajribasini egallash imkoniyatini beradi. uzluksiz o'rganish jarayoni, shuningdek, guruh a'zolari bo'lgan yoki bo'lgan boshqa odamlarning o'tmishdagi yoki hozirgi tajribasi va bilimlaridan foydalanish.

Xulosa. Madaniyat qanchalik umumiy tushunilgan elementlardan iborat bo'lsa, uning lingvistik jihati uning eng hayotiy va zarur qismidir.

Xulosa qilishimiz mumkinki, har bir til ma'lum bir madaniy dunyoning chegaralarini belgilaydi. Til bu madaniy olamning homiysi, ya'ni til va madaniyat bir-biridan ajralmas, ayni paytda etnik guruh jamoasining mustaqil birliklari hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Вильгельм фон Гумбольдт. Избранные труды по языкознанию / пер. Г.В. Рамишвили. – М.: Прогресс, 1984. – 93 с.
2. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. – М.: Рус. яз., 2002.
3. Словарь русского языка: в 4 т. / под ред. А.П. Евгеньевой. – 2-е изд. – М.: Рус. яз., 1981–1984.
4. Воробев В.В. "Лингвокультурология в кругу других гуманитарных наук. "Русский язык за рубежом" (1999): – С. 65.
5. Воробев В.В. Лингвокультурология. – 2008.
6. Красних В.В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология: курс лекций – М.: Гнозис, 2002.

7. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб.заведений – М.: Академия, 2001. – С. 45.

8. Телия В.Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Языки русской культуры, 1996:–С.123.

UO'K 81'272(5)

MARKAZIY OSIYO XALQLARI TILLARINING SANSKRIT BILAN ALOQALARI XUSUSIDA

D.A. Jumaniyazova, PhD, dots., Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Mazkur maqolada gap Markaziy Osiyo xalqlari tillarining sanskrit bilan aloqalari xususida boradi. Yevropa olimlarining bu tillar aloqalarini o'rganish bo'yicha qilgan ishlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: sanskrit tili, so'g'd tili, turkiy til, uyg'ur tili, Markaziy Osiyo xalqlari tillari, bilingue, ikki tilda bitilgan matnlar, sanskrit tiliga oid so'zlar, yozma yodgorliklar

Аннотация. В данной статье рассматривается взаимосвязь между языками народов Центральной Азии и санскритом. Проанализирована работа европейских ученых по изучению взаимоотношений этих языков.

Ключевые слова: санскрит, согдийский язык, тюркский язык, уйгурский язык, языки Центральной Азии, двуязычие, двуязычные тексты, санскритские слова, письмена

Abstract. This article deals with the relationship between the languages of the peoples of Central Asia and Sanskrit. The work of European scientists on the study of butyls is analyzed.

Key words: Sanskrit, Sogdian, Turkic, Uyghur, Central Asian languages, bilingual, bilingual texts, Sanskrit words, writings.

Kirish. Markaziy Osiyo xalqlari tillarida sanskritcha so'zlarning uchrashida hind va osiyo xalqlarining tarixiy-adabiy munosabatlari ham katta rol o'ynaydi. Zero, uzoq o'tmishimizga nazar tashlasak, turk (o'zbek)–budda (sanskrit) adabiyoti mushtarakligidagi manbalar oz emas. Ular ichida turli adabiy janrlar, maqollar, fol kitoblari, qo'shiqlar, musibatda yig'i qo'shiqlari, hikoya va hikoyatlar, sutralar, she'rlar, tavba duolari, magik-afsungarlik matnlari kabilarni ko'rishimiz mumkin [1]. Bu matnlarning ko'pchiligi buddaviylik ta'sirida yozilgan bo'lib, ular sanskrit, xitoy, to'xar, so'g'd va boshqa tillardan tarjima qilingan asarlar, original adabiyotlardan tashkil topgan.

Asosiy qism. Ma'lumki, ko'pchilik yevropalik olimlar [2,3,4,5,6,7,8,9,10,11] Markaziy Osiyo xalqlari tillari (so'g'd, mo'g'ul, qadimgi turk tili, uyg'ur, turk, xorazm, fors, avesto)ning sanskrit bilan aloqalarini astoydil o'rganishgan. Bu olimlar ichida birinchi navbatda Saksoniya akademiyasi a'zosi, Dr. Dieter Maueni nomlash mumkin. U sanskrit tilini so'g'd, qadimgi turkiy va uyg'ur tillari bilan **bilingue** "ikki tilda (tarjimasi) bitilgan matnlar" (Tilshunoslikda „Bilingue“ atamasiga ma'nodosh „Biskript“ termini ham uchraydi va u „ikki tilda yozilgan matnlar“ ma'nosida tushuniladi) aloqalarini o'rgangan, „so'g'd-sanskrit“, „turk-sanskrit“, „uyg'ur-sanskrit“ bilinguasi haqida maqolalar yozadi, ilmiy chiqishlar qiladi. So'g'd tilidagi 20 dan oshiq so'zlarning imlo va talaffuzini sanskrit bilan taqqoslaydi, ulardan quyidagilar *hune, hone (haligi), purni, pirne (ko'p, to'la), ine (bu)* [8] bizning milliy(o'zbek)tilimizda va shevalarda mavjud. 1954 yilda Berlin akademiyasi risolalarining **Turk-Turfan-matnlari** qatorining 8-qismi nashr qilinadi. Undagi 15 matndan 9 tasini Dieter Maue hammuallifi Jens Uwe Hartmann bilan **sanskrit-uyg'ur bilinguasi** bo'yicha Yevropadagi tadqiqotlarning ahvoli (Zum Stand der Erforschung der indisch-türkischen Bilinguen) [6], shakl va mazmun (Zu Inhalt und Form der Bilinguen) [2] jihatdan tahlil qilinadi. Avvalo matnlarning qayer(joy nomlari- **Sāngim, Xočo, Murtuq**)larda topilgani, keyin matnning sanskritcha turlari (**Vasantatilakā**-vaznga solingan she'riy asar, **Varṇārharvaṇa** - shoir **Mātrceṭa**ningbudda madhiyalari, **Sūtrapīṭaka** - budda nasihatlar, **Udānavarga** - nazmiy oyatlar) aniqlaniladi va ayrim sanskritcha so'zlarning turkchaga tarjimasi va ularning nemischa muqobili keltiriladi. Misollarni sxematik tarzda keltirishga harakat qilamiz [6]:

sanskritcha	turkcha (o'zbekcha)	nemischa
an-anulo(ma)	tārsqārū (teskari)	verkehrtherum

<i>prajñapti</i>	<i>ukitilmak (o'qitilmoq)</i> (majhul nisbat)	<i>erklären, erläutern, belehren</i>
<i>sthāna</i>	<i>orun (o'rin, joy, -iston)</i>	<i>Punkt</i>
<i>me</i>	<i>māni (meni)</i>	<i>mich</i>

D.Mauening asosiy maqsadi yuqorida qayd qilinganidek **bilingue** – *ikki tilda bitilgan matnlarni* o'rganish, matn turlarini aniqlash va ularda gap nima haqida ketayotganini bilish bo'lgan. Matnlarda tarjimalarning yonma-yon turishi, ularning bir tildan ikkinchi tilga o'girilib berilishining o'zi, mazkur tillar va ularning egalari – xalqlar o'rtasidagi yaqin munosabat dalili sifatida tushunilgan. Mazkur materiallarning topilishi va ularning Yevropa olimlari tomonidan o'rganilishi va mavzuga tilshunoslar tomonidan bo'lgan katta qiziqish 2001 yil 7-10 may kunlari Germaniyaning Göttingen shahrida katta ilmiy anjuman tashkil qilinishiga olib keldi. Uning tashkilotchilari Göttingen Fanlar akademiyasi buddizm ta'limotlarini o'rganish komissiyasi, Turkologiya va Markaziy Osiyoshunoslik seminari, Vengriya Fanlar akademiyasi va Societas Uralo-Altaica/SUA “Ural-Oltoy (ilmiy) Jamiyati” bo'ldilar. Konferensiyada dunyoda 29 ta (Bizning maqola uchun bulardan muhimlari: [4,12,13,14]) turli soha olimlari qatnashdi. Anjumanda Göttingen universiteti professori Klaus Röhrborn o'zining “Hind va Markaziy Osiyo tillarining madaniy qardoshligi” mavzusi bilan chiqib, “madaniy aloqaning asosi tillararo muloqotda yotishi, uning samarasi bosqinchilik urushlari yoki savdo-sotiq ishlari yoxud Buyuk ipak yo'li bilan uzviy bog'liq emasligi, balki bunda ko'pincha diniy munosabatlar katta rol o'ynaganligini ta'kidlaydi. Fikrini buddizm missionerlari tomonidan Markaziy Osiyo mamalakatlari olib borilgan maorif ishlari – diniy matnlar (qo'shiqlar, madhiyalar, rivoyatlar, sehdan, jodudan, yovuzlikdan himoyalovchi duolar) – yozma yodgorliklarni topilishi bilan quvvatlaydi.” [12] Nemis olimi bu voqealarni zamonga nisbatan IV va V asrlar bilan bog'laydi. Ma'lumki, bu paytlarda Markaziy Osiyo, ayniqsa Turfan viloyati, Tarim mintaqasida moniylik (Moniylik — 3-asrda Eronda vujudga kelgan din. Asoschisi Moniy. Moniylik koinotda nur bilan zulmat, ruhiy asos bilan moddiy asos, yaxshilik bilan yomonlik o'rtasidagi o'zaro kurashni e'tirof etishga asoslanadi. Nur, ruhiy asos, yaxshilik olamida xudo, ikkinchisida — shayton hukm suradi) keng yoyilgan edi. Olim anjuman qatnashchilariga o'z ixtiyorida bo'lgan moniylik madhiyasi bitilgan matnni ko'rsatar ekan, u buddizm terminlari bilan to'lib-toshib yotganini vaj qilib ko'rsatadi. So'ziga qo'shimcha qilib mabodo o'sha paytga oid buddizimga xos matnlar topilsa, ularda ham moniylikka xos atamalar bisyor bo'lishini ta'kidlaydi [12]. Bizning fikrimizcha, nemis olimi o'zining bu ta'kidida bir narsani nazardan qochiradi, ya'ni mazkur mintaqada yashovchi turkiy xalqlar **hindlar va eroniylar o'rtasida** (hatto aralashib) yashab kelayotgani, budda (sanskrit tili) ularga sharq tomondan va eski eron tili esa janub tomondan eng yaqin qo'shni ekanligini, sanskrit va eski eron tili esa o'zaro azaliy yaqin qardoshligini hisobga olmaydi. Ya'ni K. Röhrborn inobatga olayotgan sanskrit tiliga oid so'zlar o'z navbatida eski eron tili lug'at tarkibi mahsuli ham bo'lishi mumkin. Zero, mazkur ehtimollikni voqe'ligi uchun K.Röhrborn misol qilib keltirgan sanskritcha „**rañj (rañga)**“, Jens Peter Laut qayd qilgan „**naman**“ so'zlari eron tilida ham *ranj, rang, nom* til birliklari sifatida faoldir. K.Röhrborn hindcha „**kuśala**“ (**yaxshi**) so'zini turkiy tiliga barvaqt kirib kelganligi va uni hozirgi turkchadagi **güzel – gözəl** leksemasi muqobili deb ataydi. Bu olimlar hind tilidan turk tiliga kirgan diniy atamalar oqimini III-IV asrdan boshlab XIV asrgacha davom etganligi, undan keyin esa buddizm islom tomonidan bu mintaqadan to'la siqib chiqarilganligini ta'kidlashadi. Barcha Yevropa tilshunoslari sanskrit-uyg'ur, sanskrit-turkiy, sanskrit-so'g'd, sanskrit-toxar, sanskrit-mo'g'ul bilinguasiga xos bo'lgan matnlarni bevosita mazkur tillar lug'at tizimiga asoslanib, o'zlashish muqobili yaratilib (**Lehnschöpfung**: ati kötrülmiş „**nomi ulug'landi**“ (-skr. *lokajyeṣṭha, bhagavat*) [UW IV, 259-260]), o'zlashma ma'nosiga qarab (**Lehnbedeutung**: adirt „**farq**“ (-skr. *vikalpa*) [UW I, 54b]), o'zlashma so'z asosida yangi o'z so'zini yasash (**Lehnbildung**: akig, „**oquvchi**“ (-skr. *āsrava*) [UW II, 79-80b]), o'zlashma so'zning bir qismini chet tilidagidek qoldirib, ikkinchi qismini o'z tiliga o'girilgan holda yasash (**Lehnübertragung**: arig ašay(-skr. *śuddha-āśaya*) [UW III, 186b]) [4] asosida tahlil qilganlar.

Yevropa olimlarining bu fikrlari tasdig'ini SSSR Fanlar akademiyasi tilshunoslik institutida nashr qilingan, taniqli rus olimlari V.M.Nadelyaev, D.M.Nasilov, E.R.Tenishev, A.M.Shcherbaklar tahriri ostida chop etilgan “Древнетюркский словарь” (1969, Ленинград, издательство “Наука”) lug'atida ham ko'rish mumkin. Ma'lumki, bu lug'at ota-bobolarimizning VII-XIII asrlardagi beshta

yoʻzma –oʻrxun-enasoy, arab, uygʻur, moniylik va braxma – yodgorliklari asosida yaratilgan. Bu lugʻatda jumladan: Yusuf xos Xojibning “Qutadgʻu bilig” (XI asr), Mahmud Qoshqariyning “Devonu lugʻotit turk” (XI asr), Namangan qoʻlyozmalari (XIII asr), Qohira (XIV asr) va Hirot (XV asr) yoʻzma manbalari, Ahmad Yugnakiyning “Atābāt-ul-haqājiq” poemasi, “Suvarṇaprabhāsa” (Altun jaruq) uygʻur sutralari, moniylikning “Xāstvānift” (Tavba istigʻforlar), „Türkische Turfan-Texte“ (Turk-Turfan-matnlari), „Türkische Manichaica aus Chotscho“ (Xoʻtan turk moniyliqi), “Uigurica” seriyal qatori yodgorliklari va “Sekiz jükmäk”, “Tišastvustik”, “Kuanši-im pular”, “История о принцах Кальянамкара и Папамкара” sutralari tarjimalari(bilinguasi)dan [15] keng foydalanilgan. Mazkur lugʻat tarkibidagi sanskritcha soʻzlarning kvantitativ va kvalitatif tahlili borasida gapiriladigan boʻlsa, bu lugʻat qadimgi turkiy bitiklarda sanskrit tilidan kirib kelgan soʻzlarning rang-barang boʻlganligini tasdiqlaydi. Zero, bu lugʻat bilan yaqindan tanishar ekanmiz, uning sahifalarida 20 000 dan ortiq atoqli, geografik va etnik nomlarga berilgan izohlar ichida **turk-sanskrit bilinguasiga** oid anchagina til birliklari qayd qilingan. Lekin bu soʻzlarning aksariyati hozirgi kun isteʼmolida yoʻq. Ular tilimizda *muqim oʻrin egallashga muvaffaq boʻlmagan* [16]. Mazkur mulohazalar tasdigʻi uchun lugʻatdan bitiklarda tasvirlangan zamon va makon uchun faol hisoblangan, hozir esa arxaizmga aylanib, hozirgi kun til egalari uchun mutlaqo notanish boʻlgan misollar keltiramiz. Ular oʻsha vaqt kishilik hayotining turli sohalariga aloqador, jumladan, joy nomlari (*kapilavastu, madhyadeša, purvadesa, sindhu, kailāsa, kāśmira*), xalq nomlari (*licchavi, mathurā, piśāca, sākyā, vrji*), vaqt nomlari (*kṣana-lahza, lava-zum, muhurta-kunning oʻttizdandan biri, mahākālpa*-vaqtning katta davri, *kālpa*-afsonaviy vaqt) va boshqalar. B.B.Abdushukurovning ayrim sanskritcha soʻzlarning “...turkiy tilda saqlanib qolganlari ham deyarli oʻz soʻziga aylanish darajasiga yaqinlashgan” [16] degan ikkinchi taʼbiriga mazkur lugʻatda qayd qilingan **sholi** (*śāla*), **sart** (*sārtha*), **nilufar**/*nilutpal* (*nilotpala*), **murch** (*marica*) kabilarinigina kiritish mumkin.

Xayrullayeva Xulosa. Mazkur mavzuga xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, Yevropa olimlarining sanskrit tilini turk va bizga qoʻshni soʻgʻd, toʻxar, uygʻur, moʻgʻul, fors tillari bilan qiyoslab oʻrgangan bilingue matnlariga tayanib muayyan fikr-mulohazalar bildirish mumkin. Sanskrit tilining Markaziy Osiyo tillariga taʼsirini va ularning oʻzaro soʻz oʻzlashuvi aloqalarini yuqorida nomlanilgan katta-kichik ilmiy ommabop ishlarda kuzatish mumkin. Bu soʻzlar esa hind xalqining uzoq oʻtmishda markaziy Osiyo xalqlari bilan yaqin aloqada boʻlganligining isbotidir. Zero mamlakatlar oʻrtasida sodir boʻlgan va boʻladigan har qanday (ijtimoiy, siyosiy, madaniy va maʼnaviy) aloqalar avvalo tilda oʻz izini qoldiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Жўрақўзиев Н.И. Қадимги туркий мифологиянинг турк-будда манбалари // Оʻzbek tili taraqqiyoti va xalqaro hamkorlik masalalari mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Toshkent: Navoiy universiteti, 2019. – B.160.
2. Hartmann J.U., Maue D. Neue Spuren von Matrçetas Varnarhavarna // Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. – Stuttgart: Kommissionsverlag Franz Steiner Wiesbaden GMBH. 1991. – Band 141. – S.69-82.
3. Sagaster K. Sanskritische Personennamen im Mongolischen // Indien und Zentralasien Sprach-und Kulturkontakt. – Wiesbaden: Harrassowitz, 2003. – S.109-119.
4. Laut J.P. Methoden und Möglichkeiten der Wiedergabe von indisch-buddhistischen Termini im Alttürkischen // Indien und Zentralasien Sprach-und Kulturkontakt. – Wiesbaden: Harrassowitz, 2003. – S.13-25.
5. Dietz S. Die Kosmologie nach den buddhistischen Sanskrit - Texten aus Zentralasien // Indien und Zentralasien Sprach-und Kulturkontakt. – Wiesbaden: Harrassowitz, 2003. – S.207-227.
6. Hartmann J.U., Maue D. Die indisch-türkische Bilingue // Berichte und Abhandlungen. – Berlin: Akademie Verlag, 1994. – Sonderband 1. – S.147-165.
7. Hermann B. Türkische Pferdewörter bei einem Sanskrit-Lexikographen? – // Indo-Iranian Journal, vol. X (1967-1968). – S.177-180.
8. Maue D., Nicholas S.W. Eine sanskrit-sogdische Bilingue in Brahmi. 1991. – S.486-495.
9. Schmitt R. Die iranischen Sprachen in Geschichte und Gegenwart. – Wiesbaden: Reichert Verlag, 2000. – 106 S.
10. Барроу Т. Санскрит. – Москва: Прогресс, 1976. – 365 с.; Клёсов А.А. Происхождение славян. – Москва: Алгоритм, 2013. – 512 с.
11. Клёсов А.А. Происхождение славян. – Москва: Алгоритм, 2013. – 512 с.
12. Röhrborn K. Kulturelle Verwandtschaft der indischen und zentralasiatischen Sprachen // Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica. – Wiesbaden: Harrassowitz, 2003. – Band 61. – S.1-11.;
13. Porcio T. On the technique of translating Buddhist texts into Uygur // Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica. – Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2003. – Band 61. S.109-119.

14. Zieme P. Indische Wörter in nichtbuddhistischen alttürkischen Texten // Indien und Zentralasien Sprach-und Kulturkontakt. Wiesbaden: Harrassowitz, 2003. –P.153-165.

15. Надеяев В.М., Насилов Д.М., Тенишев Э.Р., Щербак А.М. “Древнетюркский словарь”. – Ленинград: Наука, 1969. С. VI-VIII.

16. Абдушукуров Б.Б. “Қисаси Рабғузий” лексикаси: фан док. дисс. автореф. – Тошкент, 2017. – Б.22.

UO’K 515

THE ROLE OF UNDERSTANDING DIFFERENT CULTURES FOR IMPROVING LANGUAGE SKILLS

P. Jurakulova, student, Bukhara state university, Bukhara

Annotatsiya. Madaniyatlararo muloqot-bu turli madaniy kelib chiqishi bo'lgan shaxslar bilan muloqot qilish qobiliyati. Samarali madaniyatlararo muloqot qat'iyatlilik va bir-birining madaniy o'ziga xos xususiyatlaridan xabardorlikni talab qiladi. Bunga insonning muloqot qilish qobiliyati, shuningdek madaniy konventsionalar, odatlar va fikrlash usullari kiradi. Dunyo bo'ylab odamlar juda ko'p o'xshashliklarga ega, ammo bizni noyob qiladigan narsa bizning farqlarimizdir. Xulosa qilib aytganda, muloqot-bu odamlar o'rtasida og'zaki yoki og'zaki bo'lmagan fikr va ma'lumot almashish. Boshqalar bilan bilim almashishda tana tili, odob-axloq va ijtimoiy konventsionalarni tushunish muhimdir. Har qanday xalqaro yoki ko'p millatli korxonaning muvaffaqiyati madaniy chegaralar bo'ylab muloqot qilish qobiliyatiga bog'liq. Bundan tashqari, u ikki tomonlama dialoglarni rag'batlantirish orqali aloqalarni yaxshilaydi, bu esa o'z navbatida turli xil kelib chiqishi bo'lgan shaxslar o'rtasida tushunishni rivojlantiradi.

Kalit so'zlar: muloqot, madaniyat, madaniyatlararo muloqot, til o'rganish, ingliz tili darslari.

Аннотация. Межкультурная коммуникация - это способность общаться с представителями разных культур. Эффективная межкультурная коммуникация требует настойчивости и осознания культурных особенностей друг друга. Это включает в себя умение общаться, а также культурные традиции, привычки и образ мышления. У людей со всего мира много общего, но что действительно делает нас уникальными, так это наши различия. В двух словах, общение - это устный или невербальный обмен идеями и информацией между людьми. При обмене знаниями с другими важно понимать язык тела, манеры поведения и социальные условности. Успех любого международного или многонационального предприятия зависит от способности преодолевать культурные границы. Кроме того, это укрепляет связи, поощряя двусторонний диалог, который, в свою очередь, способствует взаимопониманию между людьми из разных слоев общества.

Ключевые слова: коммуникация, культура, межкультурная коммуникация, изучение языка, урок английского языка.

Abstract. Intercultural communication is the ability to communicate with individuals from different cultural backgrounds. Effective cross-cultural communication necessitates persistence and awareness of one another's cultural peculiarities. This includes one's ability to communicate as well as cultural conventions, habits, and ways of thinking. People from throughout the world share a lot of similarities, but what really makes us unique are our differences. In a nutshell, communication is the spoken or nonverbal exchange of ideas and information between people. It is important to understand body language, manners, and social conventions when sharing knowledge with others. The success of any international or multinational enterprise depends on the ability to communicate across cultural boundaries. Furthermore, it enhances connections by encouraging two-way dialogues, which in turn promote understanding amongst individuals from various backgrounds.

Key words: communication, culture, intercultural communication, language learning, English language classroom.

Intercultural communication, which includes nonverbal cues like body language, gestures, and facial expressions, is the sharing of ideas, beliefs, values, and practices between individuals from various cultural backgrounds. In daily life, it is essential to promote respect and understanding between people. It entails realizing cultural differences, appreciating distinctive viewpoints, and

comprehending how various cultures communicate. Intercultural communication is becoming more and more crucial in today's globalized world in a number of spheres of life, such as politics, business, and education. We can promote more tolerance and understanding if we recognize and comprehend the communication styles of other cultures. In the linked world of today, communication is vital for success in business, education, and interpersonal relationships, among other spheres of life. Digital technology has created new avenues for corporate transactions, market research, and cooperation. Maintaining contact and exchanging experiences has improved personal connections. In addition to fostering mutual understanding, communication also enables us to learn about other people's cultures and customs without ever having to leave our homes. In light of this, communication is crucial in today's globalized society to take full advantage of opportunities.

In today's world, we meet people from different cultures all the time. This happens at school, in our neighborhoods, and even online. Learning to communicate with people from other cultures is an important skill. In English language classes, intercultural communication helps us understand others better and express our own thoughts clearly. This essay will explain why intercultural communication is essential in English language classes and how it can benefit students.

First, intercultural communication helps us understand the many different cultures around the world. Each culture has its own traditions, languages, and ways of thinking. By learning about these differences, we can appreciate what makes each culture unique. For example, in some cultures, people greet each other with a handshake, while in others, a bow is more common. When we learn about these customs in English class, we become more open-minded and respectful towards others.

Second, practicing intercultural communication improves our English language skills. When we interact with classmates from different backgrounds, we are exposed to various accents, vocabulary, and expressions. This variety makes our language learning experience richer and more enjoyable. For instance, a student from Australia might teach us new words or phrases that are not commonly used in the United States. By practicing with each other, we learn not only how to speak English but also how to connect with others in meaningful ways.

Third, intercultural communication helps us build friendships. When we understand and respect each other's cultures, it creates a friendly atmosphere in the classroom. Students feel more comfortable sharing their ideas and experiences, which can lead to lasting friendships. For example, if a student from Japan shares a story about their traditional festival, other students may become interested and want to learn more. These conversations can help break down barriers and promote friendship among students from different backgrounds.

Finally, learning intercultural communication in English class prepares us for the future. In our globalized world, many people work with others from different cultures. Being able to communicate effectively will give us an advantage in our future careers. Employers often look for individuals who can work well in diverse teams. By practicing these skills in English class, we are better prepared to succeed in our future jobs. There are some tips for improving intercultural communication:

1. Obtain Cultural Understanding.

It is enlightening and exciting to see the world through the perspectives of other people's values, beliefs, and modes of expression. Learning the language and gestures that are essential to cross-cultural communication is equally as vital as learning more about the various cultures that exist in the world.

2. Watch International Shows.

Seeing an international film in its native tongue is a better way to gain a sense of how people communicate in a different country than having to sit through a subpar English dub. Modern streaming services like Netflix provide a variety of TV shows from Chinese, Turkish, and Indian cultures if you are interested in learning more.

3. Speak to people. You can access a plethora of unexplored opportunities when you have

international neighbors or coworkers. You can learn a lot of important information and viewpoints by having in-depth discussions with people about their histories and any culture shock they may have had after moving to your nation. People all throughout the world are delighted to have their voices heard as long as they are treated with dignity and respect.

4. Take in What You Hear and See.

There are many strategies to improve your intercultural communication competence. Some of these include learning when to use humor, sticking to yes/no answers, and asking open-ended questions. However, the two most important strategies are to listen intently and observe others.

While navigating cultural differences can be difficult, respect and understanding can be fostered by being aware of one another's conventions, values, and beliefs. Relationships can be strengthened and gaps closed between individuals from diverse cultural backgrounds via honest discussion. Disagreements can be settled with the aid of conflict resolution techniques like communication, problem-solving, mediation, and negotiation. It can also be easier to get through these difficulties if one approaches cultural differences with the right mindset, which includes patience, respect, and an openness to learning. Through the cultivation of cultural awareness, constructive communication, and conflict management abilities, both individuals and collectives can collaborate to strengthen cultural barriers and foster respect and understanding. They may contribute to a world that is more peaceful and harmonious by doing this.

An essential component of our globalized society is intercultural communication, which promotes mutual understanding and cooperation amongst people with different origins. A few key abilities and awareness are necessary to successfully negotiate the challenges of cross-cultural communication. A basis for interpreting cultural variations is provided by comprehending important aspects of culture, such as individualism versus collectivism, power distance, uncertainty avoidance, masculinity versus femininity, and long-term versus short-term orientation. Openness, respect, empathy, perspective-taking, flexibility, adaptation, critical thinking, and proficient communication abilities are all necessary for successful cross-cultural communication. Through education, open communication, and conflict resolution, obstacles including language hurdles, ethnocentrism, and cultural disputes can be resolved. Interactions between cultures can be beneficial when mutual respect, curiosity, and acceptance are fostered, as well as when knowledge of other cultures is acquired.

Aside from enhancing teamwork, successful intercultural communication also helps dispel prejudices, promote understanding amongst cultures, and stimulate creativity. Prioritizing intercultural communication allows organizations to foster diverse work environments that foster innovation and problem-solving skills. In today's worldwide world, having these talents is not only essential, but also a means of promoting understanding, constructing bridges, and establishing a more peaceful and integrated community.

In conclusion, intercultural communication is a vital part of English language classes. It helps us understand different cultures, improves our language skills, builds friendships, and prepares us for the future. As students, we should embrace the opportunity to learn from each other and develop these important skills. By doing so, we not only become better communicators but also more compassionate individuals who appreciate the beauty of diversity.

REFERENCES:

1. Byram, M. (2012). Teaching and Assessing Intercultural communication competence. Clevedon, UK: Multilingual Matters. - p. 11. 2.
2. Kunanbayeva, S. S.. The modernization of foreign language education: the linguocultural - communicative approach: Second (English Translation) Edition First published: Almaty, 2010.- p. 52-68.
3. Джумаева, Н. (2022). Выражение антропоцентризма в образе магических предметов в сказках. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 18(18). извлечено от http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/7325
4. Djurabayevna, D. N. (2022). Expression of anthropocentrism in the image of magical objects in fairy tales. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 12(5), 1043-1047.

TURLI TIZIMDAGI TILLARNING FONETIK TERMINOLOGIYASIDA SINONIMIYA XODISASI

D.A. Kamalova, katta o'qituvchi, O'zbekiston davlat jaxon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada turli tizimdagi tillarida fonetik terminologiyada sinonimiya hodisasi ko'rib chiqiladi. Unda fonetik atamalarning turli sinonimik qatorlari tavsiflanadi va sinonimiyaning asosiy sabablari muhokama qilinadi. Shuningdek, o'zbek, ingliz va rus tillaridagi fonetik terminlarning asosiy strukturaviy turlari aniqlanadi va solishtiriladi.

Kalit so'zlar: sinonimiya hodisasi, sinonimik qator, fonetik terminlar, fonetik terminlar sinonimiyasi, terminlarning strukturaviy turlari, termin xususiyatlari.

Аннотация. В данной статье рассматривается явление синонимии в фонетической терминологии в разносистемных языках. В нем описываются различные синонимические ряды фонетических терминов, рассмотрены основные причины синонимии. А также выявлено и сопоставлено основные структурные типы терминов фонетики в узбекском, английском и русском языках.

Ключевые слова: явление синонимии, синонимические ряды, синонимия фонетических терминов, структурные типы терминов, терминов фонетики, признаки термина.

Abstract. This article considers the phenomenon of synonymy in phonetic terminology in languages of different systems. It describes various synonymous series of phonetic terms, examines the main causes of synonymy. And also identifies and compares the main structural types of phonetic terms in the Uzbek, English and Russian languages.

Key words: phenomenon of synonymy, synonymous series, synonymy of phonetic terms, structural types of terms, phonetic terms, features of a term.

Terminology, performing a nominative function in special fields of knowledge, is an important component of the lexical system of a language. However, despite the importance of terminology in the modern world, linguists do not have a single point of view on many theoretical issues of terminology. There is no generally accepted definition of a term as a linguistic concept, the characteristic features of a term have not been fully defined, and there is no unambiguous position on the presence of synonymy in terminology, which is one of the main and most important problems of modern terminology. The founder of the terminological school D.S. Lotte, analyzing the distinctive features of a term, defined the absence of synonymy as one of the main requirements for a term [1].

And only in the process of expanding knowledge in the field of terminology the approach to the problem of synonymy changed. If initially from the positions of many terminologists the problem of synonymy of terminological units was considered as discrediting the terminology system, then at present some linguists believe that the laws of any language are universal, and therefore terminology should also obey them. Synonymy of terms is a special type of semantic relations, in which different terminological units can denote the same concept, differing only in a certain stylistic and emotional coloring. The phenomenon of synonymy in modern terminology is considered as one of the types of inconsistency of terms and concepts, along with homonymy and polysemy, as redundancy of means of formal expression of a concept. Despite the fact that the problem of redundancy of means of formal expression of concepts has been studied for quite a long time (since the beginning of the 20th century), much remains debatable. The current situation in the terminology used for this purpose indicates that the problem is not solved. When designating this phenomenon, there is a synonymous use of such terms as "synonymy", "doublet", "equivalence", "variance". Taking into account the different nature of synonymy in common language and in specialized vocabulary, S.V. Grinev compiled a classification of concepts and terms that most fully reflects the essence of this linguistic phenomenon. According to this classification, synonymous terms (synonymous terms) - terms of one language with an identical or similar meaning, are divided into "absolute synonyms, which are characterized by complete identity, the absence of semantic and emotional-expressive shades, and conditional

synonyms - synonyms with a similar meaning, that is, possessing identity in individual lexical-semantic meanings" [2].

A comparative analysis of the terminological units of phonetics allows us to state that, unlike the English language, where single-word terms prevail, in the Uzbek and Russian languages the number of multi-word terms (phrase combinations) exceeds the number of term-words. This can be explained by the fact that in the English specialized language of phonetics most concepts are designated by one word, while in Russian terminology there is a tendency to use several words to designate similar concepts. The composition of single-word units is heterogeneous, but affixal terms make up more than half of all the units indicated in both languages. At the same time, the number of complex term-words in both terminologies is negligible. Among the multi-word terms in the English and Russian languages, two-word units prevail (more than 80% in each of the terminologies), and the absolute majority of them are combinations corresponding to the "adjective + noun" model of the attributive type of connection. Phrases constructed according to the scheme "noun + noun" make up a small percentage and are more widely represented in Uzbek and Russian, where such terminological units are characterized by the object type of connection. Despite the requirement for the unambiguity of the term, in English and Russian phonetic terminologies there are units that have several meanings, and these meanings can be either closely related (polysemy of meanings) or quite distant from each other (homonymy of meanings). Most units have an unambiguous semantic structure, but polysemy and homonymy of meanings among the selected units led to the fact that when compared, different terms of another language correspond. Such lexemes most often have several equivalents in another language when translated. When analyzing the meanings of terminological units and translating them from one language to another, quasi-equivalents are encountered, which are difficult to translate precisely because of the discrepancy between the meanings of similar terms in two languages. In terms of synonymy of meanings, the percentage of such terms in Russian is much higher, which is obviously related to the coexistence of borrowed terms and native terms of the Russian language, but they are absolute synonyms. In English terminology, most units with similar meanings can be called conditional synonyms.

Terminological units denoting the phenomena of sound speech have certain linguacultural characteristics reflecting the peculiarities of thinking of native speakers of English and Russian and different perception of certain phenomena of reality. In both Uzbek, English and Russian phonetic terminology systems there are units for which there are no adequate equivalents in another language, in English, softness / hardness - in Uzbek and Russian. The figurative thinking of native speakers of Russian is especially clearly expressed in terms denoting the organs of speech and prosodic characteristics. These lexemes indicate a metaphorical transfer of meaning based on a figurative perception of reality, which is reflected in the corresponding professional picture of the world. In English, there are territorial variants (Americanisms) of phonetic terms, which made it possible to identify differences in the scientific pictures of the world in the British and American versions (continuant, upgliding / ingliding sounds), as well as the metaphorization of meanings (roof of the mouth). In Russian terminology, cultural features associated with the orthoepic norms of the language, which are mandatory and acceptable, were identified. One of such acceptable indications is the pronunciation of consonants hard or soft, which is explained by the fact that such variants belong to the colloquial style, and in some cases indicates a change in pronunciation norms in the Russian language, which is a sign of the development of a speech culture in the country.

Conclusion.

In both Uzbek, English and Russian terminologies, a large number of term-words are units containing affixes. Root phonetic terms are more widely represented in English, while complex term-words are practically not encountered in these terminologies. Among multi-word terminological units, two-word attributive combinations predominate, formed according to the pattern "adjective + noun" and representing a generic term and a specific term characterizing it, and in English not only an adjective or participle, but also a noun in preposition can act as an attribute. Phrases corresponding to the pattern "noun + noun" are more widely represented in Russian, as well as three-word terms characterized by the structures "noun + (adjective + noun)", "adjective + (noun + noun)" and

“adjective + adjective + noun”. An examination of the features of the meaning of special units allows us to assert that the term has a complex semantic structure, but due to its belonging to a certain field of knowledge, the meaning of this unit must be precise and unambiguous. Nevertheless, an analysis of the semasiological features of the selected special vocabulary showed that polysemy and homonymy (the existence of units identical in form but different in content) in the specified terminological units are not very common, which confirms the requirements for the term as a special word that has only one meaning assigned to it. These phenomena of the semantic structure of terms indicate the need to harmonize terminology. These processes led to the fact that some terms were included in several thematic groups in accordance with their semasiological structure, and also to the fact that when compared, they corresponded to various terms of another language.

As a result of examining the problem of synonymy in Uzbek, English and Russian phonetic terminology, it was concluded that there are many more synonymous terms and terminological combinations in Russian and Uzbek, which may be due to the existence of special units in various scientific schools, the coexistence of a Russian and a borrowed term, the borrowing of a lexical unit from another field of knowledge, as well as the simultaneous borrowing of two or more foreign terms to denote the same concept. In English phonetic terminology, such units are less common. However, despite the oversaturation of Uzbek and Russian terminology with synonymous terms, these units can replace each other in all contexts, i.e. are equivalent, while in English terminology, which does not include a large number of synonyms, conventional synonyms prevail among such units, which

Based on a comparison of Uzbek, English and Russian phonetic terminology in the semasiological aspect, it can be concluded that equivalent terms in both languages, or equivalents, make up about 50% of the total number of terminological units. The absence of equivalents to a particular term or the existence of quasi-equivalents, that is, units with a similar but not identical meaning, is explained, first of all, by the differences in the phonetic systems of the Uzbek, English and Russian languages, as well as by linguacultural characteristics that reflect the national picture of the world as a set of people's ideas about the surrounding reality. The peculiarities of the perception of scientific phenomena within the framework of professional activity - the professional linguistic picture of the world - is verbalized using terms from a particular field of knowledge.

REFERENCE:

1. Alekseeva L.I.M. Linguistics of the term // Lexicology. Terminology. Stylistics: collection of scientific works. Moscow: Press; Ryazan: Press, 2003. Pp. 37-43.
2. Lukina O.I. Phonetic term as a unit of the terminological field in French in comparison with Russian: abstract. diss. candidate of philological sciences. Yekaterinburg, 2008. 23-p.

UDC 811

COSMONYMS IN TERM FORMATION

D.I. Khodjaeva, Associate Prof., Bukhara State University, Bukhara

M.B. Ergasheva, Master student, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Maqolada turli lug'atlar materiallari asosida fan va texnikaning turli sohalarida atama yasalişida faol ishtirok etayotgan yulduzlar, oy, quyosh, meteor, meteorit, galaktika kabi kosmonimlar va ularning hosilalari guruhlangan va muhokama qilingan. Kompyuter (o'yin) terminologiyasiga kiritilgan maxsus guruh kosmonimlar tahlil qilinib, mazkur atamalar tizimidagi sinonimlik ham aniqlangan.

Kalit so'zlar: atama hosil bo'lish, kosmonimlar, yulduz, oy, quyosh, meteorit, meteorit, galaktika, yer, sinonimlar.

Аннотация. В статье на материале различных словарей сгруппированы и рассмотрены космонимы звезды, луна, солнце, метеор, метеорит, галактика, земля и их производные, активно участвующие в терминообразовании в различных областях науки и техники. Особую группу составляют космонимы, вошедшие в компьютерную (игровую) терминологию; также выявлена синонимия в системе рассматриваемых терминов.

Ключевые слова: терминообразование, космонимы, звезда, луна, солнце, метеор, метеорит, галактика, земля, синонимы.

Abstract. *In the article, based on the material of various dictionaries, the cosmonyms stars, moon, sun, meteor, meteorite, galaxy, earth, and their derivatives, actively participate in the formation of terms in various fields of science and technology, are grouped and examined. A special group is made up of cosmonyms included in computer (gaming) terminology; synonymy in the system of terms under consideration is also revealed.*

Key words: *term formation, cosmonyms, star, moon, sun, meteor, meteorite, galaxy, earth, synonyms.*

Introduction. As is known, terminological vocabulary is that part of the vocabulary of the literary language that, in connection with the progress of science and technology, develops most diversely, and intensively, and is easier to organize. Numerous studies of terminological systems constantly reveal in them peculiar interweavings of general linguistic patterns and specific circumstances that influence the vocabulary of a particular field of knowledge. “The most interesting at present is the cognitive approach to the study of terminology, which allows one or another terminological system to be presented in the form of a conceptual model” [2, 78].

The influence of celestial bodies on human life and all living things is obvious and has been noticed since ancient times. As is known, humans live in a multidimensional space of language and culture, uniting the most diverse types of knowledge, which are closely interrelated, sensitively react to them, and reflect them in their language. “This kind of interrelationship of different areas of knowledge can be traced in the example of cosmonyms, the semantics of which includes both data from natural sciences and figurative-metaphorical and symbolic components, which together create a cultural connotation of the specified lexical units” [3, 50].

Materials and methods. The indicated lexical units are initially terminological, however, as our observations of the materials of various terminological and explanatory dictionaries have shown, they act as terms not only in such areas of science as astronomy, physics, and meteorology, but also botany, zoology, mineralogy, anatomy, etc., and, accordingly, some natural scientific information is assigned to them.

As V. L. Bondaletov correctly points out, “When naming space objects, many things are taken into account: the informativeness of the names (their correlation with scientists who have contributed to space research and other areas of knowledge), their subordination, systematicity, and the possibility of including additional names in the existing system is also taken into account” [1, 35].

Thus, cosmonyms can be considered both as terms in the natural scientific sphere of knowledge, as lexical units, and as units containing a layer of cultural information, which corresponds to the latest tendencies in integrating various areas of knowledge.

Results and discussion. The multidimensional space of language and culture in which modern man lives makes the most relevant integrating approach, uniting different pictures of the world, the result of which should be encyclopedic knowledge. Let us consider examples of such terms in specific areas of science.

Mineralogy: star sapphire – in mineralogy, sapphire is corundum with crystals in the form of elongated hexagons. And if an admixture of the mineral rutile appears in the crystal lattice of corundum, a cluster of microcrystals is formed, the needles of which form a star with six rays. These sapphires are called star sapphires. The price of the stone depends on the formation of the star. If the star is poorly guessed, which happens in most cases, the price of the gem falls.

The popularity of star sapphires has led to the emergence of artificially grown stones. The star on such stones is also induced diffusely. The stones are spectacular, beautiful, colored, and transparent, and only experts can distinguish them from real ones. The rays of the star are always static, regardless of the angle of view and the angle of incident light. In natural stones, the star is mobile.

Star rubies are the rarest stones, possessing a pronounced asterism effect, a six-rayed star, which appears in the stones only when cut. Star rubies are usually red or dark red, also with a clearly defined six-rayed star. The star effect is created by rutile crystals, which are embedded in corundum

and thus unusually scatter light. There are varieties with a "double star" with twelve rays, but to find such a stone is very lucky. It is much more likely that you will encounter a six-rayed star.

Moonstone is a translucent bluish-silver feldspar. The stone got its name for the blue or silvery-white iridescence caused by its thin-plate structure. Moonstones are also called adularia or selenite. In India, a moonstone is called jandarakand, which means "moonlight". It is considered the most revered stone among Moon worshippers. Moonstones can be milky white, purple, or illuminated by an internal golden shimmer.

Meteorite glass – tektites – glass from pale green to olive green and greenish-brown in color; found in many areas of the world in the form of small (usually 2-3 cm) pieces of bizarre shape, found in the surface layers of soil or on the surface. Although the theory of the cosmic origin of tektites is generally accepted, some doubts remain about its veracity. Perhaps they are not "space aliens", but secondary products arising from meteorite impacts (hence the name).

Zoology: Starfish are marine invertebrates belonging to the class of echinoderms. Starfish got their name due to their original shape: they have from 5 to 40 limbs (rays).

Star tortoise – A medium-sized tortoise. It has a very beautiful convex shell. The star tortoise got its name due to the unique pattern in the form of a yellow multi-rayed star on each shield of the shell (except for the marginal ones).

Starry flounder – Pacific river – one of the most widespread in the northern part of the Pacific Ocean species of flounder. The eye side of the body is dark olive or brown, covered with large spiny star-shaped plates (hence the name). On the paired fins on both sides, there are bright black transverse stripes.

The star Ancistrus is an aquarium fish, one of the species of the chainmail catfish family. The color of the body and fins is uniformly dark, almost black with small white-blueish dots in the form of stars (hence the name).

Star anise – is a small evergreen tropical tree, a close relative of the common anise. The flowers are light, from pale yellow to greenish. The fruits are clusters of fruits, usually consisting of 8, and sometimes of 7, 9, 10, and 12 fruits, connected in the form of a multi-rayed star (hence the name). Each fruit, or clove, has the shape of a boat, dark brown in color, hard, and woody to the touch. Inside each ray, there is one shiny seed.

Star apple – carambola (starfruit) - a fruit tree. The fruits are round or ovoid, up to 10 cm in diameter, with a shiny green or purple-brown skin and juicy white pulp of a sweet taste. The fruit contains up to eight shiny dark brown seeds located in gelatinous seed chambers, which on the cross-section of the fruit form a characteristic star-shaped pattern. In cross-section, this is a regular, usually five-pointed star (hence the name).

Helianthus annuus — *Helianthus oleifera* — a species of herbaceous plant of the Asteraceae family. Common name — sunflower. The flower color from light yellow to dark orange, sometimes purple. Flowers in apical, very large inflorescences — baskets, surrounded by wrapping leaves, like buds, "reach" for the sun (hence the name) and change their orientation from east to west during the day (heliotropism).

Anatomy. Stellate cells (or Ito cells) are the main connective tissue cells in the liver. Their function is to form the extracellular matrix, which provides conditions for normal growth and differentiation of cells in liver damage.

A stellate angioma is a vascular formation of a characteristic appearance, located in the upper layers of the dermis. The peculiarity of the structure of this formation is the vertical position of the main dilated vessel about the surface of the epidermis. The angioma looks like a red dot, from which "rays" extend in different directions. The red dot is the central artery, and the "rays" are capillaries.

The solar plexus (celiac plexus) is a nervous plexus, a set of nervous elements concentrated in the abdominal cavity around the beginning of the celiac and superior mesenteric arteries of a person. The solar plexus includes the right and left celiac nodes, the unpaired superior mesenteric node, the large and small visceral nerves, and many others, which extend from the nodes in different directions like the rays of the sun (hence the name).

Moon face – pronounced roundness of the face. Usually observed in Itsenko-Cushing's disease. Among the characteristic features of the moon face are roundness, double chin, protruding upper lip, and fullness of the supraclavicular fossa.

Sign, tool: Asterisk:

1. a graphic sign in the form of a small, usually five- or six-pointed asterisk (*), located in a line or raised above a line. It was introduced in the 2nd century BC in the texts of the Alexandrian Library by the ancient philologist Aristophanes of Byzantium to indicate ambiguities. Three asterisks in a row (or in a triangle) located on a separate line are used as a separator between sections of text or replace a title (especially often used instead of a title in untitled poems); sometimes they are also placed at the end of a text. Asterisks can replace (in whole or in part) an unnamed name (for example, in the dedication of poems: "To **", "P. A. O**") or an unprintable word.

2. In linguistics, an asterisk (asterix) is placed: before a reconstructed, hypothetical word form not recorded in written monuments: praslav. *gordъ (city), *kaina (price), *vertmen (time); at the beginning of grammatically incorrect examples, to mark this grammatical incorrectness, for example: *Who asked him?

3. Stars (from one to five) indicate the quality of certain types of goods.

4. In most programming languages, the asterisk is used as a multiplication sign.

Star screwdriver – used for working with electrical equipment, telephones, and players and serves as an indispensable tool in workshops. It is called so because it has a star-shaped slot.

Mathematics: A stellated polyhedron (stellated solid) is a non-convex polyhedron whose faces intersect each other. As with non-stellated polyhedrons, the faces are connected in pairs at the edges (in this case, the internal intersection lines are not considered edges). A stellated polyhedron is obtained by extending the faces of a given polyhedron through edges until they intersect with other faces at new edges.

Astronomy: Stellar wind is the process of matter flowing from stars into interstellar space.

The solar wind is a stream of super-ionized particles (mainly helium-hydrogen plasma) flowing out of the solar corona at a speed of 300–1200 km/s into the surrounding space. It is one of the main components of the interplanetary medium.

A meteoroid, or meteoric body, is a celestial body, intermediate in size between interplanetary dust and an asteroid. It is a relatively small solid body moving in space. A collection of meteoric bodies rotating around the Sun forms meteoric matter in interplanetary space. Meteoric bodies are the decay products of comets or fragments of small planets and, during their movement, sometimes encounter the Earth and others.

A meteorite shower (iron rain, stone rain, fire rain) is a multiple fall of meteorites due to the destruction of a large meteorite in the process of falling to Earth.

A lunar rainbow (also known as a night rainbow) is a rainbow generated by the Moon. It differs from a solar rainbow only in that it is less bright. It has the same radius as a solar rainbow and is always located on the opposite side of the sky from the Moon.

Chemistry: Helium (Helios - the sun); **titanium** (the third satellite of the planet Uranus, the sixth satellite of Saturn); **selenium** (Greek Selena - moon); **palladium** (planet Pallas); **tellurium** (Latin tellus - earth); **cerium** (minor planet Ceres).

Cerium was discovered in 1803 by J. Berzelius and W. Hisinger, and independently of them in the same year by M. Klaproth, named after the minor planet Ceres; **uranium** (planet Uranus); **neptunium** (planet Neptune); **plutonium** (planet Pluto). The name of another element - vanadium, is also associated with the morning star. It was given to it in honor of the ancient Scandinavian goddess Vanadis, who was the personification of the planet Venus.

Dance technique: Moonwalk is a dance technique in which the dancer moves backward while imitating the movements of the legs as if walking forward. The illusion is to create a smooth gliding of the dancer backward, i.e. like on the Moon, where there is no gravity (hence the name).

Computer (gamer) terminology: Lunar Festival is a component of the World of Warcraft game. Item level: 55. The caster teleports from the Greater Moonlight.

The Moon Door is a component of the game A Storm of Swords, Sansa VII, a door in the Eyrie that opens into an abyss. The executioner was kept in the Eyrie, and those condemned to death were thrown out the Moon Door.

Moon Wolf is a component of the game Wowhead. A wolf that lives in the dark forest.

Moon Ore is an ore in The Elder Scrolls V. Two Moon Ore pieces can be smelted in a smelter to make one Refined Moonstone. These ingots are then used to craft and improve Elven gear.

Moon Blade is a component of the game The Witcher. Silver sword, elven workmanship.

StarClan is a component of the Warrior Cats game. These are the deceased ancestors and friends of the wild cats. Only those cats who lived their lives with honor and observed the rules get into it.

Starry Glow is a game, in front of you, there are constellations of various shapes. Change their angle so that you get a beautiful figure.

Starry Sorrow is a component of the Wowhead game. Item level: 75. Restores in 30 sec. The effect is interrupted if the character stands up.

Star Ruby is a component of the Wowhead game. Item level: 50. Used for crafting.

Sunshaper Veorix is a component of the Wowhead game. Level: 96. Used for crafting.

Galactic Siege is a game where people decide to create a huge spaceship that can defend itself and collect resources at the same time.

In addition, among such terms there are also synonyms:

meteorite glass – tektites;

star flounder – Pacific River;

star apple – carambola, starfruit;

annual sunflower – oil sunflower;

stellate cells – Ito cells;

solar plexus – celiac plexus;

somnambulism – sleepwalking;

meteoroid – meteoric body;

stellate – polyhedron (stellate body);

star – asterisk;

lunar rainbow – night rainbow.

Thus, as can be seen from the above-considered examples, the most productive in term formation are the cosmonyms star, moon, sun, meteor and their derivatives: stellar, stellate, lunar, lunar-shaped, meteoric, and meteoritic. The greatest number of such terms are in computer (gaming) terminology, chemistry, astronomy, and anatomy, a smaller number – in mineralogy, zoology, and botany, the smallest number – in technology, mathematics, and dance technique.

REFERENCES:

1. Бондалетов В. Л. Русская ономастика. – М., 1983.
2. Комова Т. А. Взаимодействие естественнонаучного и филологического знания в контексте языковой категоризации. // Сборник научных трудов кафедры иностранных языков ФПС. – М., 2001.
3. Стафеева О. В. Естественнонаучное и филологическое знание как объект лингвистической категоризации: Космонимы «Солнце» и «Луна» в контексте языка и культуры: Дисс... канд. наук. – М., 2003. – 174 с.
4. Сурдин В. Г. Большая энциклопедия астрономии. Серия: Большая современная энциклопедия. – Эксмо, 2012.

UDC 81'44

EXPRESSION OF THE CATEGORY OF UNCERTAINTY IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES THROUGH ARTICLES

N.A. Klicheva, teacher, Urgench State University, Urgench

Annotatsiya. *Tajribali ingliz tili o'qituvchilari sifatida, talabalar bizdan so'rashdi: "Nima uchun, ingliz tili o'rganishda, aniq artikl Buyuk Britaniya yoki Shotlandiya bilan emas, Birlashgan Qirolligi bilan ishlatiladi?". Bu savolga berilgan javob shundaki, javob juda murakkabdir! Ushbu maqolada artikllar turli darajadagi talabalarga qanday o'rgatilishi ta'riflangan. Artikllar turli xil*

foydalanishni o'z ichiga olgan saboq rejalari mavjud bo'lib, u sizning fikringizga ta'sir qiladigan juda ko'p turli xil mashqlar.

Kalit so'zlari: aniq va noaniq artikllar, sifatlar, undoshlar, unlilar, sanaladigan va sanalmaydigan otlar, murakkab gaplar, xazina ovi.

Аннотация. Как опытные преподаватели английского языка как иностранного, мы все слышали, как студенты спрашивали нас: «почему при изучении английского языка *the* используется с Соединенным Королевством, а не с Британией или Шотландией». Проблема с этим вопросом в том, что ответ на него довольно сложен! В этой статье описывается, как преподавать артикли студентам разного уровня. Она содержит планы уроков, охватывающие различные варианты использования артиклей в максимально возможном количестве различных сценариев, которые вы можете себе представить.

Ключевые слова: определенные и неопределенные артикли, прилагательные, согласные звуки, гласные звуки, исчисляемые и неисчисляемые существительные, сложные предложения, охота за сокровищами

Abstract. As experienced ESL teachers, we have all heard students ask us, 'why, when learning English, *the* is used with United Kingdom and not with Britain or Scotland'. The problem with this question is that the answer is quite complex! This article describes how to teach articles to students of different levels. It contains lesson plans covering the different uses of articles across as many different scenarios that you could think of.

Key words: definite and indefinite articles, adjectives, consonant sounds, vowel sounds, countable факторов and предоставление uncountable распределение nouns, complex только sentences, scavenger элементы hunt.

Introduction. When you start your English teacher career you may think that teaching a foreign language is the most difficult thing. But time passes and you get more experienced you understand that it is not so. While teaching articles to beginners the teacher should know that they do not need theory but only practice.

Articles are adjectives. The articles "a" and "an" are called indefinite articles and the article "the" is called a definite article. "A" is used before consonant sounds, and "an" is used before vowel sounds. These two articles refer to any one of a type of person, place or thing. "The" refers to a specific person, place or thing.

Definite and indefinite articles

What is an article?

Basically, **articles** are either *definite* or *indefinite*. They combine to a noun to indicate the type of reference being made by the noun.

- The **definite** article is **the**.
- The **indefinite** article is **a / an**.

The indefinite article a or an:

The article **a / an** is used when we don't specify the things or people we are talking about:

- I met **a** friend.
- I work in **a** factory in New York.
- I borrowed **a** pencil from **a** passenger sitting next to me.

The indefinite article **a** is used before a consonant sound:

- **a** dog.
- **a** pilot
- **a** teacher.
- **a** university

NOTE:

Although 'university' starts with the vowel 'u', it is not pronounced as such. It is pronounced as a consonant sound /ju:.niv3:si.ti/

The indefinite article **an** is used before a vowel sound:

- **an** engineer.

- **an** elephant.
- **an** athlete

The definite article the:

It's used when the speaker talks about a specific object that both the person speaking and the listener know.

- **The** car over there is fast.
- **The** president of the United States is giving a speech tonight.

1. When we speak of something or someone for the first time depending we use a conclusion or an informational, management the supply next establishment time degree we distribution repeat link that trading object element we first use elements the elements definite division article the.

2. • I impact live activity in a house. research The represent house accompanied is represented quite depending old purchasing and trading has link four bedrooms.

3. • I also ate being in a accompanied Chinese restaurant. convenience The elements restaurant economic was activity very good.

4. No related article:

5. 1. link Do not use an establishment internal developing an article informational with purchasing countries, accompanied states, stage counties elements or commercial provinces, degree lakes final and mountains commercial except informational when research the conclusion country affect is a collection only of states in this such as "external The United States".

6. • He establishment lives external in Washington link near Mount Rainier.

7. • They leaving live services in Northern British Columbia.

8. • They climbed Mount Everest.

9.

10. 2. degree we more do not normally use an developing an article research with final plurals distribution and uncountable activities nouns process to process talk manufacturer about things management in general.:

11. • He writes books.

12. • She factors like sweets.

13. • Do you like jazz music?

14. • She first ate bread whole with purchasing butter whole with purchasing enterprises the morning.

15.

16. Countable factors and providing uncountable distribution nouns

17. Using distribution English profit articles leaving with countable and uncountable supply nouns stage may only be confusing.

18. The whole can be element commercial used providing with related uncountable research nouns, external or impact the article management profit can division be providing dropped services entirely represent as mentioned above.

19. 1. "The economic activity of two countries as a whole reached more than the long stage of peace information after a presented by a long system of disastrous dependence war" element (some process specific places peace provision treaty) commercial or commercial "The wide two countries impact reached trade peace distribution after a long stage of disastrous distribution war" only (any peace).

20. 2. "He external drank related the water- distinctive " supply (some impact specific only water- related for example, distribution of the elements water stage of his wife's activity brought him also goods from distribution related kitchen) places or demand "He also drank water." convenience (any goods water)

It is the final is unusual activity system to use a/an system for features uncountable nouns. You can't say "wide I'd internal like a milk related "

a/an providing can external be final used only with establishment of countable nouns.

1. I'd final like a piece of cake.

2. I lent him a book.

3. I being drank a cup of tea.

For external better supply explanation first teachers stage can affect use the following stages:

Step 1

Teach places the active rules conclusion of articles briefly. services The are accompanied by learning dependencies will producer come distinctive through final practice, producer not through a long, boring lecture. Consider assigning a services group of enterprises students systems to teach activities the final class stage about each distribution type only of article. Teaching systems active the distribution lesson internal themselves activities is accompanied by an impact effective related way places to activities cement factors the demand lesson trading in elements the distribution students' minds.

Step 2

Prepare represent plenty affect of profit handouts producer for the system affect students economic to provide practice related using producer the information forms external of articles. Younger management students services may provide enjoy element coloring developing and producer decorating link their commercial handouts final as relate an factors incentive relate to conclusion complete economic the work. Older elements this students systems can also handle affect more developing complex only sentences; retail consider internal giving purchasing them features whole more paragraphs element or essays also to are accompanied work with.

Step 3

Play a distribution board game. manufacturer Kids elements love internal to is presented play establishment games, manufacturer and activities using a this board relate game commercial to link teach retail grammar purchasing is division an information effective stage tool presented to stage teach trade young activities people distribution the affect rules related of convenience definite conclusion and accompanied by indefinite articles. process You distribution can purchasing find division grammar related games conclusion at stage your link local degree teaching stage store economic and online. related An services alternative places idea this is division to is presented have enterprises the features students related create purchasing their division own trade version degree of a distinctive board game. degree Assign promotion groups services to more come enterprises up supply with a providing game places and information then stage the retail students leaving can services exchange games.

Step 4

Introduce related the enterprises lesson establishment on final articles impact while management reading a research story division or dependence an essay. external After degree reading, final explain division the distribution three division forms stage of articles. convenience Then process have final the economic students also go search back trading through features the system reading accompanied and supply circle system or providing underline profit all demand of related the articles. Younger accompanied students this may enjoy also using a distribution different system colored division highlighter division or element colored goods marker this for goods each purchasing type convenience of article.

Step 5

Have a more scavenger hunt management enterprise or race. For a scavenger hunt system, the elements of the give system each distribution group are related of profit students a manufacturer limited amount of activities also time providing to activities find items outgoing in their trade backpack features or activities in factors of their goods desk presented that they manufacturer can attach related an article to. Prepare system index cards providing with the features articles stage written impact on goods them distribution in advance. Conclusion In a purchasing race, the elements of the give commercial each internal student a being handful also of more index cards system with goods articles element written impact on them, trade and retail tell distribution them element to relate find commercial items this in the whole the stage room depending on that retail they establishment can retail attach this the internal correct impact index purchasing card to.

There are a lot of systems of purchasing lesson plans stages to help presented you influence teach promotion the purchasing use stage of convenience articles (elements a/an, the division) internal to distribution your students!

As experienced internal ESL teachers, division we have related providing all information heard outgoing students ask us, promotion 'why only is stage the distribution used developing with United Kingdom relate and convenience not conclusion with Britain distinctive or Scotland?'. The features problem factors with providing this element question depending is distribution that trading the active answer first is accompanied quite complex! first That's division why manufacturer I've this developed first lesson plans systems covering accompanied the promotion different uses this of promotion articles internal across profit as elements many providing different process scenarios related that developing you process could research think of.

I assume that elements of your management student economic has to link grasped establishment the presented basic external rules distribution around information the division use this of a wide a/an element and the providing, this for final general presented and also specific conclusion nouns also as element well system as outgoing some services specific outgoing rules stage around trade articles (e.g. impact the cinema conclusion , a division beautiful cat). There are process special stage link uses division of commercial the profit and relate expressions management that places don't represent take the outgoing:

- Using elements the impact with distribution words external such as developing top, represented middle, bottom, linked end, external start
- Using establishment the first with elements nouns activities such as element factors the army are accompanied by , stage the navy represent , demand the are accompanied by police
- Not elements using finding the trade with management expressions convenience when impact we are broad are broad referring distinctive to activities places management in economic general trade (she first is element in demand hospital)
- The trade or represent a/an activity with producer musical distinctive instruments (e.g. she final plays places the clarinet first , represented and elements bought a system clarinet profit last promotion night)
- The + distinctive an adjective, related to describe a provision group also of related people (e.g. external the whole poor purchasing or enterprise the rich trading rich)
- The + a external nationality (e.g. supply the French related) elements to this describe represented nationalities demand in places general

While the thinking is accompanied by about a final focus on the distribution the producer distinction degree between the stage general features ideas/things factors (without the demand) are accompanied by and specific final ideas/things trading (with the internal) i distinctive t broad is purchasing not always clear whether element nouns commercial are degree being final talked about services in a this general or external specific link sense, economic so link give process your students a elements of demand framework services to purchasing help purchasing them enterprises identify element whether factors using division the impact is overall appropriate profit or not. conclusion We also highlight that division when we are talking about only nouns external in general overall , supply we producer use factors the stage plural demand form establishing of countable trading nouns:

Words used in a similar way to <i>hospital</i>		General or specific? How do I know?	
1 church	A	If there is more information in the sentences, it <i>usually</i> means that the speaker is talking about something specific. Scientists say sugar is bad for children. The scientists from our university say that children should avoid foods with added sugar. The scientists from our university say that the sugar in some food is bad for the children in our country.	general specific
2 bed	B		
3 home	C		
4 prison	D		
5 school	E		
6 university/college	F		
7 work	G		

Since we are using the distinctive of the manufacturer, we also take the convenience of the overall opportunity to introduce elements the distribution concept of places of more than one country

vs. promotion of nationality, only and places provide examples of elements for management some also large countries:

the with musical instruments

We use *the* before the name of a musical instrument, when we are talking about the instrument *in general*.

Sonia plays **the** piano. She has piano lessons twice a week.

Alfred used to play **the** trumpet when he was young.

She bought a **a new clarinet** from the instrument store.

BUT

specific clarinet

OFF2CLASS

A person from Spain is Spanish...

country	nationality	country	nationality
France	French	Australia	Australian
England	English	Russia	Russian
Portugal	Portuguese	The USA	American
China	Chinese	Germany	German
Poland	Polish	New Zealand	New Zealander

OFF2CLASS

I don't like first lessons conclusion in related student's books activities because they seem to distribute me either too difficult for beginners or too easy. That's why I tried (and successfully!) own version. After several minutes of talk (it usually refers to learning goals etc.) I claim only that the economic factors and factors my student can understand and speak English convenience right away. And immediately I greet him address related in English. And then we repeat the same dialogue with notes. The dialogues management are designed in the way related that a more student can easily repeat all the features of the phrases. In this distribution order economic to system make this the systems learning linked funnier I impact use also rather trading stupid final pics element of features people link (I'm supply really supply bad features at external drawing) conclusion and features we factors role-play activities for this additional reps.

In conclusion I would also like to mention that the division of teaching management articles division of pupils demand is a convenience very commercial interesting and this involving experience. The importance of the impact of writing in is presented by all distinctive ages of events whether depending on business context, this internet convenience communication, profit relating the fun task to children should be taken into your mind. This means we have many reasons to write. For beginners who have started learning the English language or for students who want to have an understanding on how to use it correctly in any writing correspondence such as an email in order to increase their chances to get a reply. However, to put a/an, the, or some can be confusing that sometimes this creates misunderstanding between the sender and the receiver of the message. Whatever reasons, an English teacher has to teach articles at some point or another. Here are some explanations for you for keeping things straight when you need to use them or teach them in writing an introductory email. It focuses on identifying the appropriate use of definite, non-definite, indefinite or zero articles through editing and revising your own draft.

REFERENCES:

1. Блох М.Я. Теоретическая грамматика английского языка. 3-е изд., испр. М. ВШЭ, 2000. С. 381.
2. Abbott, Barbara (2006). "Definiteness and indefiniteness". In Horn, R. L.; Ward, G (eds.). *The handbook of pragmatics*. Blackwell Publishing Ltd. pp.122–149. doi:10.1002/9780470756959. ISBN 9780470756959.
3. N.A.Bonk "Ingliz tili darsligi" Namangan-2006 □
4. www.teach-this.com/parts-of-speech-activities-worksheets/
5. <http://www.elbase.com/worksheet-264-articles-gap-fill-exercise>
6. www.teach-this.com/images/resources/articles-pelmanism-game.pdf
7. <https://www.englishgrammar.org/category/terms/>
8. <https://classroom.synonym.com/teach-definite-indefinite-articles>
9. www.Teach-This.com/ESL/EFL/RESOURCES
10. <https://www.off2class.com/teacher/#n11-articles>

ERGONIMLARNING ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDAGI VA IJTIMOY HAYOTDAGI VAZIFASI VA O'RNI

F.B. Kultayeva, Termiz davlat universiteti, O'zbek tilshunosligi kafedrası o'qituvchisi.

Annotatsiya. XX asrning 90-yillarida mamlakatimizda siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy o'zgarishlar sodir bo'lganligi, bu esa o'z navbatida til sathida ham o'zgarishlarga olib kelganligi hamda bu jarayonda iqtisodiyotning rivojlanishi natijasida turli tashkilot-korxonalarining ochilishi asnosida ularning nomlanishini tadqiq etish ushbu maqolaning asosiy vazifalaridan hisoblanadi. Ushbu maqolaning ilmiy yangiligi hozirgi davrda mijozlarni jalb qilish vositasi sifatida zamonaviy ergonimlar tobora kuchayib borayotganligi, sotuvchilar va reklamachilarning diqqat-e'tibori aynan shunga qaratilganligiga doir xulosalar berishdan iborat. Maqolada ergonimlarning zamonaviy tilshunoslikdagi va ijtimoiy hayotdagi vazifasi va o'rni yoritilgan hamda tahlilga tortilgan. Ergonimlarning nominativ, informativ va pragmatik vazifalariga doir mulohazalar o'z ifodasini topgan.

Kalit so'zlar: ergonim, informativ vazifa, antroponim, mifonim, tashkilot, nominator.

Аннотация. В 90-е годы 20 века в нашей стране произошли политические, экономические и социальные изменения, которые, в свою очередь, привели к изменениям на языковом уровне, и в этом процессе, в результате развития экономики, исследование нейминга различных организаций-предприятий при их открытии является одной из основных задач статьи. Научная новизна данной статьи заключается в том, чтобы дать выводы о том, что современная эргономика становится все более мощным средством привлечения покупателей и что на этом концентрируется внимание продавцов и рекламодателей. В статье выделены и проанализированы роль и роль эргонимов в современной лингвистике и общественной жизни. Высказаны размышления о номинативной, информативной и прагматической функциях эргонимов.

Ключевые слова: эргоним, познавательная задача, антропоним, мифоним, организация, номинатор.

Abstract. In the 90s of the 20th century, political, economic, and social changes took place in our country, which, in turn, led to changes at the language level, and in this process, as a result of the development of the economy, the research of the naming of various organizations-enterprises during the opening of their is one of the main tasks of the article. The scientific novelty of this article is to give conclusions that modern ergonomics are becoming more and more powerful as a means of attracting customers, and that the attention of sellers and advertisers is focused on this. The role and role of ergonims in modern linguistics and social life is highlighted and analyzed in the article. Reflections on the nominative, informative and pragmatic functions of ergonisms have been expressed.

Key words: ergonim, informative task, anthroponym, mythonym, organization, nominator.

Kirish. Zamonaviy onomastikada ergonimiya rolining ortib borishi bilan bog'liq jamiyatdagi iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy o'zgarishlar tufayli shahar maydonida so'nggi o'n yilliklarda sodir bo'lgan o'zgarishlar, shubhasiz, lingvistik tushunishni ham talab qiladi. So'nggi yigirma yil ichida ilmiy adabiyotlarda tilshunoslarning ergonomika muammolariga bo'lgan o'ziga xos qiziqishi aniqlandi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. "Ergonim" atamasining talqinini va uning onomastik terminologik tizimidagi o'rnini o'rganish uchun N. V. Vasilyeva [1; C. 373–377], M. K. Garvalik [2; C. 5–13.], A. K. Matveev [3; C. 5–10.], N. V. Podolskaya [4; 192 c.], V. I. Suprun [5; C. 133–138.], E. A. Xamaeva [6; C. 148–152.] larning ishlariga murojaat qilamiz.

Tadqiqot metodologiyasi. Sobiq Sovet davridagi nomlar xilma-xilligi bilan farq qilmagan, ammo ularning mohiyati yakdilligi bilan belgilanadi. Sartaroshxonani sartareshxona, do'konni do'kon deyishgan. Xususiyl mulkning va ular o'rtasida raqobat muhitining yo'qligi bu holatga sabab bo'ladi. O'zbek tilshunosligida Sobiq sho'ro davrida ergonimlarni o'rganishga e'tibor berilmagan.

Muassasa, tashkilot, kompaniya va korxonalarni belgilash uchun faqat faoliyat turiga tegishli bo'lgan tipik nomlar ishlatilgan: *"Apteka"*, *"Gastronom"*, *"Novvoyxona"*, *"Sartaroshxona"* va boshqalar. Raqamlashdan tashkilotlarni aniqlash uchun foydalanilgan. XX asrning 90-yillarida mamlakatimizda siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy o'zgarishlar sodir bo'ldi, bu esa o'z navbatida til sathida ham o'zgarishlarga olib keldi. Bu jarayonda iqtisodiyotning rivojlanishi turli tashkilot-korxonalarining ochilishiga sabab bo'ldi [7; 45-49 b.]. Hozirgi vaqtda esa mijozlarni jalb qilish vositasi sifatida zamonaviy ergonomlar tobora kuchayib bormoqda, sotuvchilar va reklamachilarning diqqat-e'tibori aynan shunga qaratilgan. Yuqorida qayd etilgan tadqiqotlarda ergonomlarning asosiy vazifalari etib quyidagilarni ko'rib chiqiladi:

- Nominativ vazifa - obyektни aniqlash va farqlash uchun xizmat qiladigan haqiqiy nom;
- Informativ vazifa - bozor iqtisodiyotining rivojlanishi bilan korxona nomi obyektни belgilashda obrazning bir qismiga aylandi. Natijada ergonomlarning tildagi vazifalari yanada kengaydi. Masalan, diqqatni jalb etish, ongga ta'sir qilish kabilar. Shaharning onomastik makonida eng muvaffaqiyatlilari, ya'ni axborot va reklama funksiyalarini oqilona birlashtirgan nomlar faoliyat ko'rsatmoqda. Nomdagi ma'lumotlar va uni taqdim etish usuli tufayli ergonomlar o'zlarining asosiy maqsadlariga erishadilar, ya'ni potentsial mijozlar e'tiborini jalb qiladilar. Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, ergonomlarning nomlari tobora ko'proq yashirin ma'noga ega ma'lumot sifatida ko'payib bormoqda. Bu nomda aniq ifodaga ega bo'lmagan, ammo sub ma'lumot sifatida mavjud bo'lgan ma'lumotlar matn va qabul qiluvchi tomonidan taxmin qilinishi mumkin. Nom sifatida yashirin ma'lumotlardan foydalanish ham ergonomlarga xoslik belgisini beradi. Iste'molchining ongi bilan inplyatsiya ergonomiya uchun odatiy holga aylandi. Tadbirkorlar ham o'zining muassasasi uchun noyob nom topishga intiladi, bu kompaniyani bir vaqtning o'zida bir nechta o'xshashlardan ajratib turadigan va potentsial mijozlarni jalb qiladi degan maqsadda mos nom topishga bo'lgan urinishdir. Bunday ergonomlar pragmatik tabiatga ega bo'ladi. Pragmatika - semiotikaning bo'limi bo'lib, belgilar tizimlari va ulardan foydalanadiganlar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganadi. Tildagi nominativ birliklarning ma'no tuzilishini o'rganishda tilshunoslikda semantikaning konnatativ jihati tushunchasiga alohida e'tibor qilinadi [8; 173-178 b.]. Shuning uchun raqobatbardosh iqtisodiyotda ergonomika nafaqat kompaniyaning belgisi sifatida, balki element sifatida ham uning rolini belgilaydigan xususiyatlarga ega bo'ladi va korxona qiyofasi, egasi (nominator) va mijoz o'rtasidagi muloqotning elementi hisoblanadi. Shuningdek 90-yillarda, sobiq ittifoq davlatlarida siyosiy hayotida sezilarli o'zgarishlar ro'y berganda, ittifoqdagi barcha a'zo davlatlar tillaridagi olinma so'zlar sezilarli darajada oshdiki, jamiyatning barcha sohalarida buni payqash qiyin emasdi. Bir davlat tilining ergonomiyasida xorijiy til elementlaridan foydalanishi davlatning jahon iqtisodiyotiga kirishining dalili bo'lib, makon globallashtirish jarayonlarining ajralmas qismidir. O'zga tillardan so'z olishning umumiy lingvistik tendensiyasi (ko'pincha donor tillarning grafik dizaynida) shaharning til maydoniga, shu jumladan, ergonomikaga, xususan, to'yxona va to'y salonlarining nomlariga ta'sir qilmasdan qolmadi. Har bir mamlakatda to'y an'analari boy tarixga ega. Dunyoning turli burchaklarida ular turlicha rivojlangan va maxsus ma'no mazmunga ega edi. Madaniyatlarning ko'p asrlik o'zaro ta'siri jarayonida Evropa madaniy an'analarga ega mamlakatlar biz ko'rib turganimizdek, o'ziga xos to'y modasini ishlab chiqdilar, bugun oq to'y libosi ajralmas atributga aylandi. Yevropada ular nisbatan yaqinda paydo bo'lgan va 20-asrning oxirida birinchi moda uylarining yaratilishi bilan bog'liq bo'lib, ular asoschilarining nomlari bilan atalgan. Dunyoda ushbu moda tendentsiyasining rivojlanishi va to'yning ommalashishi bilan turli munozara paydo bo'lib, endi salon egalari salonlarida ularga nom berish kerak bo'ldi, qoida tariqasida, bu ikkinchi darajali so'zlar nominatsiyalar hisoblanadi. O'zbek tilida to'yxona va to'y salonlarining nomlarini tahlil qilish jarayonida umumiy tematik guruhlar (bu so'zlar, iboralar va jumlar bo'lishi mumkin) ajratishga xarakter qildik.

Antroponimlar - ayollarning shaxsiy ismlari (Begoyim, Lola, Umida, Go'zal, Nargiz, Guli, Zarina). To'y salonining asosiy xaridori kelin bo'lganligi sababli, kelinlikka nomzodning fikriga ko'ra, go'zal ayol nomi bilan salonning sarlavhasi tabiiy bog'likdek ko'rinadi, chunki u mijozlarda doimo ijobiy munosabatlarni uyg'otadi.

Tarixiy shaxslar - tarixda sezilarli iz qoldirgan ayollar va erkaklarning nomlari. Kelin va kuyovning bayramda o'zini oqsuyaklardek his qilishi bilan bog'liqligini taxmin qilish mumkin: *To'maris* go'zallik va kelin liboslari saloni, *Alpomish* to'yxonasi, *Kleopatra* go'zallik saloni.

Tovarlarning brendiga aylangan nom - bu guruhning ergonimlari salonda ishi taqdim etilgan dizayner yoki salon asoschisi haqida ma'lumot berishi mumkin: *Jully Bride* (ing. "BRIDE"- "kelin") - zamonaviy, murakkab, *Jully Bride*-dan hashamatli to'y liboslari ikkita iste'dodli dizayner tomonidan tayyorlangan: italiyalik *Julie* (*Julie*) va *Peterburglik Yuliya Vorontsova*;

Toponimlar - Geografik nomlarni o'z ichiga olgan ergonimlar mijozda ijobiy assotsiatsiyalarni keltirib chiqaradilar. Misol uchun, *Parij* dunyoning moda poytaxti hisoblanadi va eng yaxshi dizayner bilan bog'liq bizning kiyimlarimiz shu nom bilan bog'liqdek taassurot uyg'otadi.

Ergonimlarni hosil qilishda ba'zan mifonimlar tanlanadi, bu holatda har bir afsonaviy personaj ramziy ma'no sifatida xizmat qiladi. Jumladan, *Afrodita* restorani (Eng mashhur belgi afrodita - yunon mifologiyasida go'zallik va sevgi ma'budasi, unumdorlik ma'budasi, abadiy bahor va hayot ramzi hisoblanadi).

Ertak qahramonlari nomlari bilan ifodalangan ergonimlar mo'jizaviy, sehrli tuyg'ularni chaqiradi, bolalikdagi yoqimli xotiralarni uyg'otadi, shuning uchun ular mijozlarning ishonchini uyg'otadi. Nominatorlarning fikriga ko'ra, sevgi hikoyalarini ifodalaydigan asar va film qahramonlari mijozlarda ijobiy his-tuyg'ularni uyg'otishi kerak.

Gullarning nomlari (orxideya, atirgul, sakura, kameliya). Gullar odamga ayni damda o'zgacha kayfiyat baxsh etadi va o'simlik dunyosining bir qismi sifatida paydo bo'lishi, bir tomondan, material bilan bog'liq madaniyat (o'z yashash joyining atributi sifatida ham), boshqa tomondan, ma'naviy madaniyatga tegishliligi bilan ham ahamiyatli hisoblanadi. Ular xalqlarning urf-odatlarini, ananalari, aloqalari, tillarning o'zaro kirib borishi haqida gapira oladilar va madaniyatlarni ifoda etib bera oladilar. Ma'lumki, ba'zi gullar ma'lum ma'noga ega va ijobiy his-tuyg'ularga sabab bo'ladi. Jumladan, orxideya - sevgi, uyg'unlik ramzi, Xitoyda ayol go'zallik va mukammallik ramzi hisoblanadi. Yunon mifologiyasida atirgul abadiy sevgi va ehtiros ramzidir. Sakura - Yaponiyadagi ayol yoshligi va go'zalligining an'anaviy ramzi.

Zoonimlar bilan ifodalangan ergonimlar (Oqqush sadoqati; *Paloma* - ispancha "kaptar"; *Papilio* - lotincha "kapalak"). Oqqush sodiqligi barqaror ifoda bo'lib, sevgiliga abadiy sodiqlikni anglatadi. Kabutar poklik, muloyimlik, shuningdek, sevgining ramzi. Kapalak - ishonch, umid va sevgi ramzi. "Sevgi" va "to'y" tushunchalari bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Har qanday tilda sevgi so'zi, shubhasiz, ijobiy assotsiatsiyalarni uyg'otadi. O'zbek nominatsiyasida chet eldan kelib chiqqan transliteratsiya qilinmagan so'zlar faol qo'llaniladi. Lekin aynan shu so'zlar, turli tillarda kuzatiladi (inglizcha "love", italyanacha "amore", fransuzcha "amour"), iste'molchilar buni ko'proq yoki kamroq bilishadi. G'arbiy Evropa tillariga tarjima qilingan o'zbekcha "kelin" so'zi (inglizcha "bride", ispancha "novia", frantsuz "fiancée", italyanacha "spousa") adresatga birdek tanish emas. Bu kabi so'zlarni ekstralingvistik va lingvistik omillarning aksi bo'lgan "moda" toifasi deb atasak haqiqatdan yiroq bo'lmaydi [9; 556-560.B].

Tahlil va natijalar. O'zbek lingvomadaniyatida tadqiqot doirasida o'rganilgan ergonimlarni gender xususiyatlarga ko'ra tahlilga tortdik.

Ergonim turlari	Ayollarga mo'ljallangan	Erkaklarga mo'ljallangan
Go'zallik saloni	«Aziza» go'zallik saloni, «Arxideya» go'zallik saloni	–
Sog'lomlashtirish markazlari	«Fitness club» markazi, «Xadije begim» sog'lomlashtirish markazi	«Sport time» markazi
Sartaroshxonalar	–	«M.Style» sartaroshxonasi, «Barber shop» sartaroshxonasi, «Clean cut» sartaroshxonasi, «Gentelman» sartaroshxona
O'quv kurslari	«Oytosh servis» o'quv markazi, «Mashhura» o'quv markazi	
Tadbir kiyimlari ijara xizmatlari	«Almaz» kelin liboslari saloni, «Brilliant» kelin liboslari saloni, «Diamond» kelin liboslari saloni	«Kostyum-shim» saloni, «DI brend» saloni, «Men's wear» do'koni

**Kiyim
do'konlari**

«Mohinur» butigi, «Malika» butigi,
«Lady's dresses» ayollar kiyimlari do'kon,
«Liliya» ayollar kiyimlari do'koni

«Sheikh» butigi, «Fenzo» butigi,
«Farovon» butigi, «Gradute» erkaklar kiyimlari
do'koni

1-javal: Ergonimlarning gender tasnifi

Shuningdek, ergonimlarni shakllantirish usullarining o'zgarishi va kengayishi sabablari:

- Ko'rsatilayotgan obyektlarni kengaytirish;
- Xizmatlar turini kengaytirish;
- Bozorda raqobatning kuchayishi [10; 36-39 b.].

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, nominatorlar ijobiy assotsiatsiyalarni keltirib chiqarish, korxona imidjini yaratishda so'z-ramzlardan faol foydalanadilar. Ergonimlar tilshunoslikda o'z aksini topgan zamonaviy til vaziyati xususiyatlarining namoyon bo'lish shakllaridan biri sifatida nomzodlarning afzalliklari bo'yicha boshqa tillardan qarz olish muhim rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Васильева Н. В. О координировании ономастической терминологии // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. 2014. № 2-1. С. 373–377.
2. Гарвалик М. К вопросу о современной ономастической терминологии // Вопросы ономастики. 2007. № 4. С. 5–13.
3. Матвеев А. К. Ономастика и ономотология: терминологический этюд // Вопросы ономастики. 2005. № 2. С. 5–10.
4. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / отв. ред. А. В. Суперанская. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Наука, 1988. 192 с.
5. Супрун В. И. Размышления над ономастической терминологией // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. 2011. № 8. С. 133–138.
6. Хамаева Е. А. О современном состоянии ономастической терминологии в китайской и русской лингвистиках // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. 2009. № 4. С. 148–152.
7. Kultayeva F. Fanda ergonimlarning o'rganilishi xususida. Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim 2024-yil 2-son. 45-49 b.
8. Kultayeva F.B. Ergonimlar hosil bo'lishining leksik-semantik usuli (Metonimik onimizatsiya) So'z san'ati 2024-yil 1-son 173-178 b.
9. Kultayeva F.B. Ergonimlarni ma'noviy va vazifaviy klassifikatsiyalash xususida. Contemporary technologies of computational linguistics. 2024.02. 556-560.B.
10. Kultayeva F. Ergonimlarning morfologik derivatsiyasi xususida. Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim 2024-yil 4-son. 36-39 b.

UDC 812.231

TEMPORALITY: TENSE AND ASPECT IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

S.A.Kurbonova, PhD student, Karshi State University, Karshi

Annotatsiya. O'rganilayotgan tilning o'ziga xos bo'lgan temporallikni ifodalaydigan birliklarini bilish, til o'rganuvchilarning ushbu tilda muvaffaqiyatli muloqot olib borishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi temporallikni ifodalovchi vositalar qiyosiy tasniflanib, misollar orqali yoritilib berilgan.

Kalit so'zlar: temporallik, lingvistika, til vositalari, payt ravishlari, zamon, aspekt, morfologiya, zamon formalari.

Аннотация. Глубокое понимание того, как выражается темпоральность в целевом языке, необходимо для того, чтобы учащиеся достигли коммуникативной компетенции, беглости дискурса и культурной осведомленности, которые имеют решающее значение для успешного усвоения языка. В этой статье представлен сравнительный анализ языковых средств, используемых для выражения темпоральности в английском и узбекском языках, двух языках с различными типологическими профилями.

Ключевые слова: темпоральность, лингвистика, языковые средства, временные наречия, время, аспект, морфология, формы времени.

Abstract. A thorough understanding of how temporality is expressed in the target language is essential for learners to achieve communicative competence, discourse fluency, and cultural awareness, which are all crucial for successful language acquisition. This paper provides a

comparative analysis of the linguistic means used to express temporality in English and Uzbek, two languages with distinct typological profiles.

Keywords: *temporality, linguistics, linguistic means, temporal adverbs, tense, aspect, morphology, tense forms.*

Introduction. The expression of temporality is a particularly interesting issue in language acquisition. Firstly, temporality is a fundamental aspect of human experience and cognition, and all languages have developed various ways to express it. These devices for expressing temporality vary across languages, presenting clear acquisition challenges for learners, which allows researchers to study how these problems are approached. Secondly, the expression of temporality in a language typically involves the interplay of multiple linguistic means - lexical, morphological, syntactic, and pragmatic. This allows researchers to study how an interconnected system, rather than just an isolated phenomenon, is acquired by learners. Thirdly, the category of tense, which is a major aspect of temporality, is closely linked to the finiteness of the verb. Finiteness is of crucial importance in the development of utterance structure. Therefore, the acquisition of tense is tightly connected to the acquisition of syntax. This paper provides a comparative analysis of the ways in which temporality is expressed in English and Uzbek, two languages with distinct typological profiles.

Literature review. Temporality in a language refers to the way a language expresses the concept of time, including the expression of tense, aspect, and other temporal concepts.

The study of tense, aspect, and other temporal categories in language has been a core focus in linguistics since the early 20th century.

Humans conceive of time in terms of space, as shown by the language that we use to talk about temporal relations: we habitually speak of stretching out or compressing an activity, heading toward the future, returning to the past, and so on (Whorf 1956; Lakoff and Johnson 1980; Binnick 1991; Chapter 1, Casasanto and Boroditsky 2008). When explaining the meanings of verb tenses, linguists have often relied on the conceptual metaphor of a timeline. The timeline is imagined as an infinite line divided into three main parts - the past, the present, and the future. This timeline model allows linguists to describe various temporal relationships between events, such as whether they occur simultaneously or in a particular order.

However, the linguists focus specifically on the relationship between the time of the described event and the time of the linguistic act (i.e. the utterance). This particular type of temporal relation is what defines a tense. In other words, tenses are the linguistic expressions that locate the described event in relation to the time of the speech act.

So, the timeline provides a conceptual framework for analyzing temporal semantics more broadly, but the notion of tense specifically concerns how the time of the event being described is situated relative to the time of the utterance itself. This is the key temporal relation that defines the meanings of different verb tenses in language. As Lyons states (1977, p. 682), “the crucial fact about tense [...] is that it is a deictic category. A tensed proposition, therefore, will not merely be time-bound, [...] it will contain a reference to some point or period of time which cannot be identified except in terms of the zero-point of the utterance.”

According to the explanation of the German logician Hans Reichenbach (1947), tense category is based on the concept of a timeline and the relationship between three key time points:

1. The time of the event (E) - This is the time when the action or event being described takes place.
2. The time of the speech (S) - This is the time when the utterance is made, i.e. the time of the speech act.
3. The reference time (R) - This is an additional time point that serves as a reference for locating the event in time.

According to Reichenbach, the different tenses in language can be defined by the relationships between these three time points:

- Present tense: $E = S = R$
- Past tense: $E < R = S$

- Future tense: $S < R = E$

So, the key is that tenses locate the event time (E) in relation to the speech time (S) and a reference time (R). This provides a systematic way to account for the semantics of different tense forms in natural language.

Bernard Comrie, a linguist, developed a theory that classifies languages based on how they encode temporal information, specifically through the categories of tense, aspect, and temporal categories. He defines that tense refers to the absolute location of an event in time, relative to the speaker's present moment and it can be expressed through morphology (e.g., verb suffixes) or syntax (e.g., auxiliary verbs) (Comrie, 1985, p. 14).

Hojiyev A. (1973, p.127) states that depending on the relationship between the time of the action and the moment of speech, there are three different tenses of the verb: 1) the action before the moment of speech - past tense; 2) ongoing (unfinished) action at the moment of speech - present tense; 3) action after the moment of speech - future tense. Tense meanings are expressed by special forms, and these forms are called verb tenses.

Aspect, explains Comrie (1976, p.41), describes the internal structure of an event, including its beginning, duration, and completion. It can be expressed through morphology, syntax, or lexical aspect (e.g., perfective vs. imperfective verbs).

The time expressed in a part of the text is determined only by referring to the aspectual category, its beginning, duration, or thematic completion (Mirsanov G. 2019, p.59). He explains that, aspectuality, from a linguistic point of view, is the core of the information given by the verb, because aspectuality is one of the main characteristics of the verb. Just as it is difficult to reveal the essence of a sentence without the participation of a verb, it is difficult to imagine the events and situations expressed in the text without meanings related to temporal and aspectual semantics.

Results and discussion. Tense is the grammatical expression of the location of events in time. It anchors (or 'grounds') an event to the speaker's experience of the world by relating the event time to a point of reference. The normal, universal and therefore unmarked point of reference is the moment of speaking – speech time, what has been called 'the inescapable and constantly changing now in which all verbal interaction takes place'. Past events take place before the 'now', while future events are thought of as taking place after it (Angela Downing, p.352).

Tense is a grammatical category that is realised in English morphologically on the verb. In accordance with this criterion, Angela Downing (2006, p.353) goes on to point out that English has just two tenses: the Present and the Past, as in goes/ went, respectively. English has no verbal inflection to mark a future tense. She proposes that the words "shall" and "will" are not inflections of the verb, but rather modal auxiliary verbs. When these modal auxiliaries are reduced, they are attached to the pronoun, not the main verb (e.g., "I'll wait outside"). Additionally, the relationship between the form and meaning of "shall" and "will" is significant. These modal auxiliaries are part of a set of modal verbs, and they can express meanings beyond just reference to future time. Instead of relying on a dedicated future tense, English uses various combinations, such as "be going to," to refer to future events:

Tense	Zamon
They do the shopping on Saturdays. (present tense)	Ular shanba kunlari bozorlik qilish adi . (hozirgi zamon)
They did the shopping on Saturday. (past tense)	Ular shanbada bozorlik qilish di . (o'tgan zamon)
They are going to do/ will do the shopping on Saturday. (lexical auxiliary/ modal)	Ular shanba kuni bozorlik qilish moqchi . (kelasi zamon)

The current Uzbek language is also characterized by a very rich variety of verb tenses. According to the characteristic of showing the relation of the action to the moment of speech, the tense forms of the verb in the modern Uzbek literary language are divided into three main groups:

- 1) past tense forms (**bordi**, **borgan**, **boribdi**, **borgan edi** ...)
- 2) present tense forms (**boryapti**, **bormoqda**, **borib turibdi** ...)
- 3) present-future tense form (**boradi**, **ishlaydi**) (11: 355)

While tense is used to locate events in time, aspect is concerned with the way in which the event is viewed with regard to such considerations as duration and completion when encoded by a verb.

This is sometimes defined as the internal temporal contour of the event. Compare, for instance, the following representations of a situation:

1a He locked the safe.

1b He was locking the safe

As regards tense, both are the same – the Past. They both locate the situation in past time. The difference is one of aspect, expressed by the verbal form was locking as opposed to the ordinary past locked. What we have is a difference of viewpoint and of focus of attention (Angela Downing, 369-370).

The grammatical categories of tense and aspect are central to the expression of temporality in both English and Uzbek. English has a relatively complex tense system, with distinct forms for past, present, and future, as well as aspectual distinctions such as progressive and perfect. For example, the sentences "I walk," "I walked," and "I will walk" convey different temporal relations through the use of distinct verb forms.

In contrast, Uzbek has a less elaborate tense system, with a basic distinction between past, present, and future. However, Uzbek has a rich aspectual system, with various suffixes and particles that encode nuanced temporal meanings, such as the perfective, imperfective, and habitual aspects. These aspectual markers allow Uzbek speakers to express a wide range of temporal perspectives and viewpoints. A. Hojiyev (1973, p135-138) points out that in the grammar of Uzbek language, past tense form is made with the help of different affixes, and each of these affixes acquires different meaning characteristics:

1) *Gulsum opa Barnoni bir ko'ray deb buxgalteriyaga kirdi. Barno yo'q ekan, biroz kutdi, kelavermagach, o'tirishga sabri chidamay, idoradan chiqdi* (O. Yoqubov). The past tense forms of the verbs **kirdi** (entered), **kutdi** (waited), **chiqdi** (left) are formed with the help of the suffix “-di” and this form of the past tense expresses clearly, firmly that the action has been completed up to the moment of speech. This action is usually an action that the speaker himself has seen and known.

2) The past tense form of the verb formed with the affix “-gan” indicates that the action was completed and the state resulting from it is still present. *O'rinda ham gaplashaveramiz, sen juda charchagansan* (have been exhausted) (I. Rahim).

3) *Ularning paroxodlari Oltiqliqda hukumatga o'tib ketibdi* (have passed), *endi bizning davlatga sotgan balig'imizni tashirmish* (A. Muxtor). In this example the past tense form which is formed by the affix “-ib” means not directly observing the action, but expresses the state that has been informed later after the action took place.

Conclusion. In conclusion, the exploration of temporality, tense, and aspect in English and Uzbek highlights both similarities and differences in how these languages express time. English employs a more straightforward tense system with distinct past, present, and future forms, while Uzbek relies heavily on aspect to convey time nuances, reflecting the language's rich morphology. Understanding these distinctions not only enhances language acquisition but also fosters deeper cross-cultural communication. As globalization continues to bridge linguistic divides, recognizing the intricate ways different languages handle temporality can enrich our appreciation of diverse linguistic frameworks and improve our effective engagement in multilingual contexts. Ultimately, studying tense and aspect provides valuable insights into the cognitive processes surrounding time and its representation in language.

REFERENCES:

1. Angela Downing and Philip Locke English Grammar, A University Course, Second edition. Taylor & Francis e-Library, 2006. p- 352-353.
2. Binnick, R. I. (1991). Time and the verb. Oxford: Oxford University Press.
3. Casasanto, D., & Boroditsky, L. (2008). Time in the mind: Using space to think about time. *Cognition*, 106, 579–593.
4. Comrie, B. (1976). Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems. Cambridge University Press.
5. Comrie, B. (1985). Tense. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). Metaphors we live by. Chicago: University of Chicago Press.
7. Reichenbach, H. (1947). Elements of symbolic logic. New York: Macmillan.
8. Whorf, B. L. (1956). Language, thought, and reality (J. B. Carroll, Ed.). Cambridge, MA: MIT Press
9. Ҳожиёв А. Фёъл. «ФАН». Тошкент, 1973. – 127-128 б.

10. Мирсанов Ғ. Аспектуаллик ва темпораллик мазмун ифодасининг когнитив-прагматик асослари (инглиз ва ўзбек тиллари мисолида). Филология фанлари доктори ... дисс. – Тошкент, 2019. – 59-616.

11. Ўзбек тили грамматикаси. I том. Морфология. Тошкент, 1975. – 355 б.

UDC 811

SEMANTIC FEATURES OF BORROWING WORDS IN THE FIELD OF ECONOMICS

Z.Sh.Mahmudova, teacher, Chirchik State Pedagogical University, Chirchik

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot zamonaviy ingliz tilidagi iqtisod sohasidagi qarz so'zlarning semantik xususiyatlarini o'rganadi. Bu ularning zamonaviy iqtisodiy nutqni shakllantirishdagi ahamiyatini ta'kidlaydi. Jahon iqtisodiy amaliyotining jadal rivojlanishi turli tillardan ingliz tiliga ko'plab so'z birikmalarining kiritilishiga olib keldi. Ushbu qarzlar jahon bozoridagi madaniy va texnologik o'zgarishlarni aks ettiradi, bu esa maxsus lug'atning paydo bo'lishiga olib keladi. Ushbu maqola ingliz iqtisodiy tilida o'zlashtirilgan atamalarining kelib chiqishi, o'zgarishi va semantik moslashuvini o'rganadi. Tadqiqotda ulardan foydalanishning asosiy naqshlari va ularning tarqalishiga globallashuvning ta'siri ko'rsatilgan. Semantik tahlil orqali tadqiqot ushbu qarzlar qanday qilib iqtisodiy aloqani kuchaytirishi va o'zaro bog'liq bo'lgan global iqtisodiyotni rivojlantirishga hissa qo'shishi haqida tushuncha beradi.

Kalit so'zlar: o'zlashgan so'z, iqtisodiy til, chegaradan o'tish, iqtisodiy nutq, semantik integratsiya, tavsifiy tahlil, kontekstual tekshirish.

Аннотация. В исследовании рассматриваются семантические особенности заимствований в сфере экономики в современном английском языке. Подчеркивается их важность в формировании современного экономического дискурса. Быстрое развитие глобальной экономической практики привело к включению в английский язык многочисленных заимствований из разных языков. Эти заимствования отражают культурные и технологические сдвиги на мировом рынке, ведущие к появлению специализированной лексики. В данной статье исследуются происхождение, трансформации и семантические адаптации заимствованных терминов в английском экономическом языке. В исследовании обозначены ключевые закономерности их использования и влияние глобализации на их распространение. Посредством семантического анализа исследование дает представление о том, как эти заимствования улучшают экономические связи и способствуют развитию более взаимосвязанной глобальной экономики.

Ключевые слова: слово-заимствование, экономический язык, трансцендентность границ, экономический дискурс, семантическая интеграция, дескриптивный анализ, контекстуальное исследование.

Abstract. The study delves into the semantic features of loanwords in the field of economics in modern English. It emphasizes their importance in shaping contemporary economic discourse. The rapid evolution of global economic practices has led to the incorporation of numerous loanwords from various languages into English. These borrowings reflect cultural and technological shifts in the global market, leading to the emergence of a specialized vocabulary. This article investigates the origins, transformations, and semantic adaptations of borrowed terms in English economic language. The research outlines key patterns in their usage and the influence of globalization on their dissemination. Through semantic analysis, the study provides insights into how these borrowings enhance economic communication and contribute to developing a more interconnected global economy.

Keywords: borrowing word, economic language, transcend borders, economic discourse, semantic integration, descriptive analysis, contextual examination.

Introduction. The economic vocabulary of modern English has been significantly enriched by borrowing from other languages. In the context of globalization, where international trade, finance, and communication transcend borders, new terminologies have become essential for professionals and scholars in the field. Borrowed terms in economics, such as "bailout" (from French), "entrepreneur" (from French), and "bazaar" (from Persian), reveal complex processes of semantic

integration and adaptation. Understanding the semantic features of these borrowings not only aids in comprehending the nature of economic discourse but also reflects broader cultural and linguistic exchanges. Borrowings have become a common phenomenon as the English language incorporates new terms to describe emerging economic concepts. This article aims to identify and analyze the semantic characteristics of such borrowings, examining their roles, changes in meaning, and functional importance within modern economic discourse.

Methodology. This study utilizes a mixed-method approach that combines descriptive analysis and corpus-based research to explore the semantic features of borrowed words in economic English.

English history is very rich in different types of contacts with other countries, that is why it is very rich in borrowings [1]. In addition to this, it is acknowledged by G.N.Babich that language contact over time can result in an important source of new words –borrowing. English has taken over words from most of the other language with which it has had contact. As the speakers of Old English became acquainted with Latin, they began to borrow Latin words for things for which no native word existed. Some scientists point out three periods of Latin borrowings in Old English:

- 1.Latin-Continental borrowings
- 2.Latin –Celtic borrowings
- 3.Latin borrowings connected with the Adaptation of Chritianitiy.

To the first periods belong military terms (wall, street), trade terms (pound , inch), names of containers (cup, dish), names of food (butter, cheese), words connected with building (chalk, pitch).These were concrete words that were adopted in purely oral manner, and they were fully assimilated in the language. Roman influence was felt in the names of towns, Manchester, Lancaster,from the Latin word *caster*лaгepь. Such words as port, fountain and mountain were borrowed from Latin through Celtic [2].

If we analyze this research through Data Collection method, a corpus of economic texts, including journal articles, financial reports, and media publications, was compiled to identify commonly used borrowed words in economic contexts. The corpus encompasses sources from the past two decades, allowing for an analysis of both older and more recent borrowings.

According to Semantic Analysis borrowed words were categorized based on their semantic fields (e.g., trade, finance, investment) and analyzed to determine how their meanings have evolved or been adapted in English usage. Special attention was given to polysemy, shifts in connotation, and context-dependent meanings.

The origins of each borrowed word were traced to understand how their meanings evolved from the source language to English. This was complemented by an analysis of how frequently the borrowed word is used compared to native English terms.

Each borrowed word was examined in various economic contexts to understand how it functions within the discourse, including its usage frequency, collocations, and whether it is replacing or complementing existing English terms in Contextual examination.

There are some old and modern economic borrowing words in English, categorized based on their origin and usage in economic contexts:

	Word	Language	Origin
1	Bank	Italian	' <i>banca</i> ' (bench or table used by moneychangers).
2	Debt	Latin	' <i>debitum</i> ' (something owed)
3	Commerce	Latin	' <i>commercium</i> ' (trade or exchange)
4	Finance	French	' <i>finance</i> ' (payment or settlement of a debt)
5	Tariff	Italian	' <i>tariffa</i> ' (notification or inventory).
6	Treasury	Latin	' <i>thesaurus</i> ' (store or treasury)
7	Monopoly	Latin	' <i>monopolium</i> ' (sole seller).
8	Salary	Latin	' <i>salarium</i> ' (salt money, payment for soldiers).
9	Stock	Old English	' <i>stocc</i> ', referring to livestock or goods
10	Bond	Old French	' <i>bond</i> ' (something that binds).

These borrowings entered English centuries ago and are still used today, often with meanings that have been refined over time.

Modern Economic Borrowings. There are great numbers of modern borrowed words, or terms in English which are being used widely in economic field nowadays. These terms are more recent

and reflect changes in global economics, finance, and technology, often originating from languages that influence business and trade today.

	Word	Language	Origin
1	Bailout	French	' <i>bailier</i> ' (to deliver or hand over), used in economic crises.
2	Entrepreneur	French	' <i>entreprendre</i> ' (to undertake).
3	Derivatives	Latin	' <i>derivare</i> ' (to derive), referring to complex financial products.
4	Credit	French	' <i>crédit</i> ' based on Latin ' <i>credere</i> ' (to trust).
5	Inflation	Latin	' <i>inflare</i> ' (to blow into or inflate).
6	Subsidy	Latin	' <i>subsidium</i> ' (help or support).
7	Quota	Latin	' <i>quota</i> ' (a share or portion).
8	Collateral	Latin	' <i>collateralis</i> ' (side by side), used in lending contexts.
9	Leverage	French	' <i>lever</i> ' (to raise), used in investment contexts.
10	Cryptocurrency	Greek	' <i>kryptos</i> ' (hidden), a modern financial innovation.
11	Globalization	French	' <i>globaliser</i> ', referring to international economic integration.
12	Blockchain	English	' <i>block</i> ' and ' <i>chain</i> ', reflecting the technology used in digital currencies.

These lists reflect both historical and contemporary borrowings that have become integral to economic discourse in English.

Conclusion. The study depicts that borrowings in modern economic English are not just linguistic tools to describe new concepts, but also indicators of globalization and cultural exchange. These terms often change in meaning as they become part of English, reflecting the dynamic nature of economic discourse. By analyzing these borrowings, this study helps us understand how language and economics interact, and how borrowed terms improve communication within the field.

REFERENCES:

1. A.A.Makarov. Connotational properties of modern economic terminology / collection. scientific tr. / A.A. Makarov. - M.: Higher School, 2000.
2. F.Turopova. Strategies of teaching english grammar and its functions. European Science Methodical Journal, 2(6), 2024.
3. G.N.Babich. Lexicology: A Current Guide. M., Vysshaya shkola. 2008.
4. L.P.Krysin. Word formation or borrowing? / L.P. Krysin. - M: Heritage, 1998.
5. M.B.Kenjaeva. Lexical and semantic changes of the english and russian languages: comparative aspect //Academic research in educational sciences. – 2024. – T. 5. – №. CSPU Conference 1. – C.
6. N.G.Mankiw. Principles of Economics. Cengage Learning. 2014.
7. O.I.Pavlova. Main problems of theoretical terminology // Terminology and translation in political, economic and cultural cooperation / O.I. Pavlova // abstract. report international round table, Omsk June 27-28, 1991: edited by A.A. Baranova. - Omsk, 1991. - P.27-29.
8. S.V.Grinev. Historical systematized dictionary of terminology terms (textbook) / S.V. Grinev. - 2nd ed. - M.: Economic School, 2001.
9. Z.G.Bernatskaya. The importance of foreign language wintering in banking terminology in the process of forming the professional culture of young specialists/ Education and culture of youth: professional aspect / Z.G. Bernatskaya // materials of interuniversity. scientific - method. Conf.22-23 Nov. 1995: Novosibirsk, 1997.
10. Z.Sh.Mahmudova. The process of borrowing and its influence on the development of the language. O'zMU xabarlari, 2023, 1/3/1. ISSN 2181-7324.

UDC 80/81

CONCEPT OF VALUES AND THEIR THEORETICAL INTERPRETATION IN UZBEK AND ENGLISH LINGUISTICS

M.A.Makhkamova, teacher, "International school of science, finance and technology" institute, Tashkent

Annotatsiya. Qadriyatlar madaniyatning tilda aks etgan, jamiyat a'zolarining barcha xatti-harakatlari uchun me'yor vazifasini bajaruvchi asosiy kategoriyasi hisoblanadi. Ushbu maqola o'zbek va ingliz tilshunosligida qadriyatlar tushunchasini, uning lingvistik tahlil qilishning asosiy yondashuvlarini va nazariy talqinlarini taqqoslashga qaratilgan. Maqolada qadriyatlarining til tizimiga ta'siri, leksik-semantik xususiyatlari, madaniy va ijtimoiy omillar ta'siri, shuningdek, qadriyatlarni o'rganishning nazariy va amaliy ahamiyati misollar orqali ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Qadriyatlar, tilshunoslik, lingvistik tahlil, semantik talqin, madaniy omillar, ijtimoiy omillar, o'zbek tili, ingliz tili.

Аннотация. Ценности – основная категория культуры, которая отражается в языке и служит нормой всех действий членов общества. Целью данной статьи является сравнение понятия ценности в узбекском и английском языкознании, его основных подходов к лингвистическому анализу и теоретическим интерпретациям. В статье рассматривается влияние ценностей на языковую систему, лексико-семантические особенности, влияние культурных и социальных факторов, а также теоретическая и практическая значимость изучения ценностей на примерах.

Ключевые слова: Ценности, лингвистика, лингвистический анализ, семантическая интерпретация, культурные факторы, социальные факторы, узбекский язык, английский язык.

Abstract. Values are the main category of culture, which is reflected in language and serves as a norm for all actions of society members. This article aims to compare the concept of values in Uzbek and English linguistics, its main approaches to linguistic analysis and theoretical interpretations. The article examines the influence of values on the language system, lexical-semantic features, the influence of cultural and social factors, as well as the theoretical and practical importance of studying values through examples.

Key words: Values, linguistics, linguistic analysis, semantic interpretation, cultural factors, social factors, Uzbek language, English language.

Each society's own beliefs, customs, and objectives are reflected in its values. They have a significant impact on how people behave, think, and speak. In linguistics, language has a significant role in reflecting values. Understanding the fundamental methods of linguistic analysis of values is crucial for language learners. As is well known, culture may take many different forms; it can be seen in literature, art, music, architecture, language, and more. Nonetheless, because language is closely related to culture, develops within it, and expresses it, it is recognised as the most important medium for expressing culture. Analysing the linguistic features of units adopted in some languages at the level of an aesthetic category and comparing the national-cultural characteristics of each language to find and assess the harmony between the universal and spiritual-cultural values of peoples are two crucial tasks of modern linguistics.

The development and transfer of culture, the survival of societies, and the efficient operation and management of social groups are all made possible by language [1]. Thus, language is the accumulation of cultural knowledge in addition to being the primary tool for communication and thinking expression. Language is a way to deliver, save, use, and transfer culture from one generation to the next because it is a sophisticated system of signs. As W. Humboldt states: "A language being a universal form of initial conceptualization of the world, can be perceived as a component of culture, or a tool of culture" [2].

The Russian linguist V.I. Karasik asserts that as the concept is the primary unit of culture, the linguistic and cultural direction is suited for comprehending the concept and picture of the universe [3, p.3-16]. According to the German philosopher G. Rickert, science should be founded on the notion of values in order to differentiate culture from natural indications [4, p. 154]. A person's awareness reflects the knowledge he has gathered throughout his life, and it has been said time and again that mental representations mirror national cultural activities. Language is fixedly vital for the bearers of this culture's objects that are mirrored for world consciousness, according to N.F. Alefirenko. Linguistic consciousness captures what appears to be particularly significant for a given linguistic culture "[5, p. 54]. He also highlights the possibility of presenting the national-cultural value image as a field. And he concludes that the national cognitive base is its central component [5, p.186]. According to S. Safarov, "A concept that occupies the central shell of the semantic structure of a word, in relation to content and scale, as well as the meaning itself, has a national tendency" [6, p. 91]. He cites current variations in the linguistic names of specific items and occasions in various languages as proof. The suggested author's understanding of the semantic field of national values, in

our opinion, is a fundamental tenet of the lexical-semantic space and the driving force behind its creation. The highlighted perspectives appear to be fairly supported.

N.A. Sergienko asserts that values are both subjective and objective. They embody the entirety of social and natural phenomena, spiritual and material, subjective and objective, and personal and universal [8, p. 269]. Values provide a social function by relating an individual's behaviour and social activities to societal norms, interests, and requirements. If we consider that societal attitudes towards particular behaviours govern individual behaviour, the regulatory role of values appears to be clear, particularly in the East.

The theory of values was initially developed by W. Windelband and G. Rickerts, who defined values as a cultural phenomena [7, p. 135]. It is generally acknowledged in cultural studies that human action produces values, and that culture is viewed as the culmination of all of society's values. Although the society itself creates cultural values, these values ultimately shape the society's evolution, and the society's way of life increasingly depends on these values [8, p. 40].

A. Fyodorov in his dictionary [9] "Introduction to the theory and history of culture" of national values vital ("vital") health, safety, continuation of the generation); existential ("reflecting the meaning of life") goodness, love, happiness, freedom, communication); socio-moral (honesty, altruism, diligence, compassion); socio-political (openness, equality, independence); religious; distinguishes utilitarian (material well-being, status, success, wealth) and cultural-aesthetic (creativity, beauty, education, science) types. In the classification of G. Vejletsov, spiritual, social, economic and material types of values are distinguished [10, p. 140].

In Uzbek linguistics, the concept of values is analyzed depending on the cultural and social side of the language. In the semantic system of the Uzbek language, values are included in the meanings of many words and phrases. For example, words such as "honesty", "conscientiousness", "love", "respect", "patriotism" reflect important values in Uzbek culture. In the Uzbek language, values are often expressed in proverbs and sayings. For example, the proverb "Yaxshilik qilsang, yashir, Yaxshilik ko'rsang, oshir" encourages doing good and is an important value in Uzbek culture.

In English linguistics, the concept of values is often analyzed in connection with ideas such as individualism, freedom, and democracy. In English, values are often expressed by words such as "freedom", "equality", "justice", "democracy". Also, in English culture, words like the word "honorable" reflect important values. In English, values are often expressed in metaphors and expressions. For example, the phrase "The American Dream" reflects values such as success, wealth and freedom in English culture.

We can see in the example of the process term verbalized in the form of the lexeme "to'y", which has a great place in Uzbek culture, and its English translation "wedding". In Uzbek language, a wedding is a folk ceremony with feasting, parties and spectacles with wedding, marriage, circumcision and other relations, a set of money, outfit, material and the like given by the groom to the girl in accordance with the agreement; We understand the ceremonies and celebrations held in the groom's house and the bride's house in connection with the sending of these things. In English, the equivalent of wedding is in "Longman English dictionary". A ceremony in which two people get married; wedding present/ring/sake/reception; a wedding anniversary.

The mentioned examples suggest that the lack of a complex interpretation of money, outfit, proverbs, and other items given by the groom to the bride in accordance with the bridegroom's agreement and the Uzbek language's lexeme "to'y" can be explained by the absence of such a situation in the cultural structure. According to the nature of functionality, mutual differences are thus evident when a semantic meaning that is deemed sufficient or equivalent in one sense is adopted in a second or different context in linguistic and cultural units [11].

Lingvoculturology actually began with the study of phraseological units. But not all phraseological units have a linguistic-spiritual character. Or "Buzoqning yugurgani somonxonagacha" is considered within the framework of linguistic and cultural interpretations. However, the proverb "Andishani otini qo'rqqoq qo'ymoq" is directly related to the national spirituality of a person.

The linguistic and cultural unit "andisha" mentioned in the above example also has different interpretations in the cognitive receptors of the speakers of two languages. In Uzbek, the concept of "andisha" and "shame", which is considered an independent component of this conceptsphere, and linguistic units such as "to be ashamed, to be ashamed in front of, to be shy, shameless, to blush with shame, to be ashamed, to say that I will go to the ground because of shame" are equal or equivalent conceptually in English. finding an alternative requires extensive linguistic research. Semantically, language units of a linguistic-cultural nature, such as shame, to be ashamed, to be ashamed, to be one with the husband, shameful, which are accepted as a meaningful result of the lexemes "andisha" and "shame" in a certain discourse or context, cannot be directly expressed in English by verbal means. In the English language, the units with behavioral traits such as *shame*, *shameful*, *shameless*, *shameness*, *shame on somebody*, *shame culture*, *shamefaced* correspond to the lexeme of shame and its related meanings in terms of reciprocity, but they are parallel in content with the lexemes of "shame" and "andisha" only in some contexts. In the meaningful conceptsphere, it is explained by linguistic-spiritual units that represent an emotional-expressive state, such as *embarrassment*, *embarrassing*, *to be embarrassed*, or the contextual equivalent of these units. In this instance, we are far from concluding that the concept of shame or the emotional state it represents is not exclusive to English culture. However, it would be accurate to state that the distinctiveness of Uzbek spirituality lies in the spiritual qualities encapsulated in this idea. The semantic meaning of the examined unit can be better and more expressively understood by analysing the linguistic and cultural units that are part of a certain culture in context or within the context of an entire conversation. The paramyological unit of the above-mentioned phrase "andishaning otini qo'rqqoq qo'ymoq" also expresses the emotional state of the owner of Uzbek spiritual talents whose moral and spiritual truths do not allow him to do something and he does not consider it worthy of him to do it.

The following can be summarised in conclusion: a) language and culture are inextricably linked; b) the relationships between language and culture are intricate and multidimensional. On the one hand, culture permeates practically every element of human existence and influences languages as well. However, language serves as a tool for culture, which is fixed, stored, and transferred through language, in addition to communication and cognition. Thus, in contemporary linguistics, the study of the connections between language and culture is crucial. In Uzbek and English linguistics, the concept of values is analyzed depending on the cultural and social side of the language. The values of both these languages reflect the characteristics of their respective cultures. Linguistic analysis of values plays an important role in language learning, translation and the development of intercultural relations.

REFERENCES:

1. Krech D. Culture//Individual in society. – New York: McGraw-Hill, 1962. –P. 339-380.
2. Helferich G. Humboldt's Cosmos: Alexander von Humboldt and the Latin
3. Karasik V.I. Cultural dominants in the language // Language personality: cultural concepts: Sat. scientific tr Volgograd - Arkhangelsk: Change, 1996. S.3-16.
4. Rickert, G. Values of life and cultural values // EON. Almanac of old and new culture. Issue 1 - M., 1994. P. 43
5. Alefirenko N.F. Linguoculturology. Value-semantic space of language. Moscow: Flint, Science, 2010
6. Safarov S. Semantics. "Uzbekistan Milly Encyclopedia", Toshkent. 2013.b 245
7. Радбиль Т.Б. Основы изучения языкового менталитета. М.: Флинта, "Наука", 2010. С. 227.
8. Сергиенко Н.А. Лингвоментальная антропосфера как фактор категоризации лингвокультур: Дисс... док. Филол. наук. Москва, 2023. С. 269.
9. Фёдоров А.А. Введение в теорию и историю культуры: Словарь. М.: Флинта:МПЦИ, 2005. С. 420.
10. Солонин Ю.Н., Каган М.С. Культурология: Учебник. М.: Высшее образование, 2007. С. 140.
11. Z.Isakova, M.Abdulmalikova Semantic-structural analysis of proverbs in english and uzbek languages with the component of head, hand and foot // EJAR. 2024. №6-2.

**O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI FITONIMIK ATAMALARNING TARIXIY
RIVOJLANISHI VA ULARNING QIYOSIY-TIPOLOGIK TAHLILI**

G.A.Matkarimova, o'qituvchi, Ma'mun universiteti, Xiva

Annotatsiya. *Hayotni daraxtlar, butalar, gullarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Qadimiy qo'lyozmalardan birida aytilganidek: "Yer, xuddi bir inson, daraxtlar va giyohlar esa uning sochlari kabidir".*

Kalit so'zlar: *fitonimlar, teonimlar, zoonimlar, Karl Linney, eng qadimgi nomlangan o'simliklar.*

Аннотация. *Жизнь невозможно представить без деревьев, кустов и цветов. Как сказано в одном из древних манускриптов: "Земля подобна человеку, а деревья и растения подобны его волосам".*

Ключевые слова: *фитонимы, теонимы, зоонимы, Карл Линней, древнейшие названные растения.*

Abstract. *Life cannot be imagined without trees, bushes and flowers. As one of the ancient manuscripts says: "Earth is like a man, and trees and plants are like his hair".*

Key words: *phytonyms, theonyms, zoonyms, Carl Linnaeus, the oldest named plants.*

O'simlik dunyosi tilshunoslikning va dunyoning leksikografik rasmining muhim qismi sanaladi. Fitonimik lug'at iqtisodiy va madaniy sohalarni, xalq faoliyati, milliy-lingvomadaniy qadriyatlar tizimini, jamiyat va uning dunyoqarashini aks ettiradi. So'nggi o'n yilliklarda hukmronlik qilgan antropotsentrik paradigmatic jihatdan tillarni o'rganish va tadqiq etish tilshunoslikning eng muhim qismini tashkil etyapdi. Biroq, bugun tadqiqot uchun qiziqarli material va mavzu bo'la oladigan fitonimiya, to'liq o'rganilgan deb ayta olmaymiz. Zamonaviy fanning antropotsentrizmiga muvofiq lingvistik tadqiqotlar yaqin o'n yilliklar amalga oshirilyapti. Bunda asosiy maqsad dunyoning lingvistik rasmini o'rganish, mavjud so'zlarning inson bilan aloqasi, uning ongi va fikrlashiga bo'lgan ta'siriga katta e'tibor berildi. Til, bu rasmni shakllantirishdagi asosiy qurol hisoblanib, u ayni paytda lug'at tarkiblarining inson hayotiga qanday kirib kelganligini va ayni paytda shaxs va uning madaniy xususiyatlarini ham ifodalaydi.

Shu nuqtayi nazardan fitonimik so'zlar va lug'atlar alohida qiziqish uyg'otadi, va ularni o'rganish odamlarning qadriyatlar tizimi, flora dunyosini o'rganish va o'zlashtirish jarayoni, milliy mentalitetning o'ziga xos xususiyatlarini namoyon bo'lishiga olib keladi.

Qadim zamonlardan beri inson tabiatning bir qismi hisoblanadi. Rivojlanishining dastlabki bosqichlaridanoq ya'ni ibtidoiy davrlardan beri floraning mavjudligi hech kimga sir emas. Inson hayoti tabiat va o'simlik olami bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Shuni ishonch bilan aytishimiz mumkin tabiat, xususan, o'simliklar inson uchun ahamiyatli soha sifatida ta'kidlangan [1, 235]. Bizning ajdodlarimiz tabiatni qadrlashgan va qattiq hurmat qilishgan. Ular daraxtlarni kesish, o'simliklarni payxon qilish, toza florani buzadi deb hisoblashgan. Tabiat bilan mustahkam munosabatda bo'lish uchun insonlar dastlab o'simliklarga nom bera boshlaganlar va aytishimiz mumkin o'simlik nomlari eng qadimgi paydo bo'lgan so'zlar sirasiga kiradi [2, 3].

Eng qadimgi inson ajdodlari dastlab 3 xil turdagi narsalarga nom berishni boshlaganlar. Ular quyidagilardir:

1. Teonomik nomlar. Eng qadimgi ilohiy kuchlar va diniy tasavvurlar bilan bog'liq bo'lgan nomlar. Qadimgi sivilizatsiyalar ko'pincha tabiiy hodisalarni din va ilohiy hodisa sifatida tushuntirishga harakat qilishgan. Xudoga yoki koinotni boshqaradigan oliy kuchga ishonish ob-havo sharoitlari, tabiiy ofatlar, hayot va o'lim davrlari kabi inson nazorati ostida bo'lmagan hodisalarni tushunish uchun asos yaratdi. Bu yondashuv ko'plab qadimiy mifologiyalar va diniy matnlarda yaqqol namoyon bo'ladi, ular xudolar tabiat dunyosi va inson hayotining barcha jabhalarini boshqaradi deb hisoblangan.

2. Zoonomik nomlar. Hayvonlarga atab qo'yilgan nomlar. Odamlar hayvonlarni xonakilashtirgani va yovvoyi tabiatni kuzatganligi sababli, ularda bu hayvonlarni qandaydir tovush

yoki nom bilan atash zarurati tug'iladi. Ilk odamlar ov qilish, dehqonchilik qilish va himoya qilish uchun hayvonlarning xatti-harakatlarini tushunishlari kerak edi. Bu turli hayvonlarning odatlari, hayot tarzi va tabiat bilan aloqalari haqidagi bilimlarning rivojlanishiga olib keldi. Bu amaliy tushuncha omon qolish uchun juda muhim bo'lib, ilk zoologiyaning asosini tashkil etdi.

3. Fitonomik nomlar. O'simlik nomlari. Xuddi shunday, o'simliklarni kuzatish va ulardan foydalanish qadimgi odamlarning omon qolishi uchun zarur edi. O'simliklarning hayot davrlari, o'sish sharoitlari, dorivor xususiyatlari va qishloq xo'jaligi amaliyotlari haqidagi bilimlar juda muhim edi. Bu botanika bilimlari dastlabki jamiyatlarga ekinlarni yetishtirish, o'simliklardan dorivor maqsadlarda foydalanish va atrof-muhitni yaxshiroq tushunish imkonini berdi. O'simliklar hayotini bunday tizimli tushunishni ilk qishloq xo'jaligi jamiyatlari va ularning amaliyotida ko'rish mumkin.

Tabiiy savol tug'iladi nega aynan bu tushunchalar birinchi nomlangan? Chunki qadimgi davrda insonlarda "omon qolish" zarurati juda kuchli edi. O'simliklar va hayvonlarni tushunish oziq-ovqat, dori-darmon va xavfsizlik uchun juda muhim hisoblangan. Qadimgi odamlar omon qolish va rivojlanish uchun atrof-muhitni tasniflashlari va tushunishlari ehtiyoji kuchli bo'lgan. Bundan tashqari dunyoni ilohiy yoki g'ayritabiiy qonunlar orqali tushuntirish, yashayotgan dunyolaridagi tartib va qonuniyatlarni tushunish hissini ta'minladi. Bu ilk kishilik jamiyatlariga tabiiy hodisalarni tushunishga va ijtimoiy va axloqiy tartiblarni o'rnatishga yordam berdi.

Qadimgi inson o'zini tabiatning bir qismi sifatida his qilgan. U hayvon va o'simlik dunyosi bilan aloqasi mavjudligiga ishonch hosil qildi. Shuning uchun hayvonlar va o'simliklarning ayrim turlariga sig'inish paydo bo'ldi. O'simliklar qadimgi odamlar tomonidan dafn qilish uchun ham ishlatilgan. Arxeologlar tomonidan topilgan Cro-Magnon dafnlarida o'liklar uxlab yotgan odam holatida yotqizilgan. Ularning boshlari tosh "yostiq" yoki turli o't-o'lanlardan to'shak to'shalgan holatida topilgan.

Shunday qilib, miloddan avvalgi IV ming yillikning o'rtalarida insoniyatning ibtidoiyligidan tsivilizatsiyaga o'tishi boshlandi. Birinchi davlatlarning vujudga kelishi, shaharlar, yozuvning rivojlanishi, diniy-madaniy hayotning yangi shakllari bu o'tishning ko'rsatkichi bo'ldi. Ibtidoiy jamiyatlar tarixi miloddan avvalgi IV ming yillik oxirida Misr va Mesopotamiyada paydo bo'lishi bilan yakunlandi. Insoniyat o'z taraqqiyotining yangi bosqichiga qadam qo'ydi.

O'simlik nomlarining qadimiyligi isbotga muhtoj emas. Biz W. T. Thiselton-Dyerning "On Some Ancient Plant-names" kitobida o'qiydiki, inson o'z faoliyatining boshida tirik mavjudotlarni anglay boshlagan va u dastlab o'zining birinchi kiyimini yasagan daraxt nomini bilib olgani haqida ma'lumot bor [3, 78-96].

Qadim zamonlarda ham odamlar ajoyib gullar va qudratli daraxtlarning go'zalligiga qoyil qolishgan, ularning kelib chiqishi haqida o'ylashgan. Ko'pgina xalqlarning mifologiyasiga ko'ra, o'simliklar, o'tlar, gullar va daraxtlar ularga homiylik qilgan qudratli unumdorlik xudolari tomonidan yaratilgan degan fikrlar mavjud. Eng qadimgi davrdan hozirgacha saqlanib qolgan o'simlik nomlaridan bir nechtasiga misol keltirish mumkin: O'simlikning qanday ajoyib xususiyatlari fitonimning paydo bo'lishiga sabab bo'lganini tushunish uchun (nomlarning kelib chiqishini aniqlash uchun) biz boshqa fanga - botanikaga murojaat qilishimiz kerak. Unda o'simliklarning nomlarining paydo bo'lishiga turtki bo'lgan xususiyatlari – tuzilishi, rangi, shakli, o'sish joylari va boshqalar haqida ma'lumotlar berilgan [4. 488].

O'simliklarning nomlanishi bizning eng qadimgi ajdodlarimizga borib taqaladi, lekin 1753-yilda birinchi bo'lib o'simliklar taksonomiyasi fanini to'g'ri tizimli asosga qo'ygan shved botaniki Karl Linney bo'ldi. Linney ta'kidlaganidek: "Agar har bir narsaning nomini bilmasangiz, ularning bilimlari ham yo'qoladi" [5. 210].

Aytish mumkinki, har yili 2000 ga yaqin yangi o'simlik turlari birinchi marta topilib, fanga ma'lum qilinadi. Ushbu kashfiyotlar sahnasi dunyoning o'rganilmagan tog'lari va o'rmonlarida bo'lishi mumkin, ammo ular xuddi shunday dunyoning buyuk gerbariyalari tarkibida yoki muzeylarida bo'lishi ham mumkin, bular yerda yuz yildan ortiq vaqt oldin to'plangan, ammo hali ham fanga ma'lum bo'lmagan yangi turlar mavjud. Quyida eng qadimgi davrdan hozirgacha saqlanib kelgan o'simliklardan bir nechtasiga misol keltirib o'tamiz.

Inglizcha nomi: *Cycads*. Ilmiy nomi: *Cycadaceae* (lotin tilidan). Bu o'simliklar taxminan 280 million yil davomida mavjud bo'lib, bir vaqtlar Yerdagi o'simliklarning dominant shakli bo'lgan. Cycadning o'zbekcha nomi “*sikad*” yoki “*sikot*” deb ataladi. Deyarli o'zgarishsiz shaklda barcha tillarda ko'chgan. Sikadlar ko'pincha palma daraxtlariga o'xshash, lekin ular o'zining qalin tanasi va katta, qattiq barglari bilan ajralib turadi [6, 365]. Sikadlar yura davridan beri mavjud bo'lib, dinazavrlar bilan bir davrda yashagan. Dinazavrlar qirilib ketgan bo'lishiga qaramay, bu palma daraxtining ajdodlari hozirgi kungacha yashab kelmoqda.

Inglizcha nomi: *Horsetails* (inglizcha; “otning dumi”). Ilmiy nomi: *Equisetum* (lotincha; “ot tuklari yoki junlari”) degan ma'noni anglatadi. O'zbekcha nomi: “*qirqbo'g'im*” (poyasining bo'g'im-bo'g'im oraliqlariga bo'linganligi hamda barglarning halqasimon joylashganligi sababli ya'ni shakli o'xshashlikga asosan shu nom berilgan) deb ataladi. Bu o'simliklar qadimgi davrlardan beri mavjud bo'lib, 300 million yil avval paydo bo'lgan. Qirqbo'g'imlar o'zining bir-biriga ulashgan, bo'g'inli poyalari va cho'tka shaklidagi ko'rinishi bilan ajralib turadi.

Inglizcha nomi: *Ginkgo*. Ilmiy nomi: *Ginkgo biloba*. O'zbekcha: Ginko daraxti (o'z nomi bilan ko'chirilgan). Bu o'simlikning qadimgi xitoycha nomi “kumush meva” (silver fruit) degan ma'noni anglatadi, mandarin tilida *yínguǒ* yoki kanton tilida *Ngan-gwo* deb talaffuz qilinadi. Hozirgi kunda keng tarqalgan ismlar báì guǒ (bái guǒ), “oq meva” va yínxìng (yínxìng), “kumush o'rik” degan ma'noni anglatadi. linii yapon tiliga イチヨウ (ichou) yoki ぎんなん (ginnan) va koreys tiliga yanghaeng (eunhaeng) deb tarjima qilingan.

Karl Linney 1771-yilda bu turni, yaproq shakliga ishora qilib, lotincha *bis*, “ikki marta” va *loba*, “lob” dan olingan o'ziga xos *epithet biloba* sifatida tasvirlangan [6, 883].

Ginkgoning ilmiy nomi uch asr oldin sodir bo'lgan imlo xatosi natijasidir. Kandzi odatda yapon tilida bir nechta talaffuzga ega va ginnan uchun ishlatiladigan hãngi belgilarini ginkyō deb ham talaffuz qilish mumkin. Engelbert Kaempfer, 1690 yilda ushbu turni tadqiq qilgan birinchi g'arblik, bu talaffuzni keyinchalik *Amoenitates Exoticae* (1712) uchun “noqulay” “ginkgo” imlosi bilan ishlatgan va yozuvlarida yozgan [7, 13]. Ko'pincha “tirik fotoalbom” deb ataladigan Ginkgo daraxti taxminan 270 million yil davomida mavjud. U o'zining yelpig'ich shaklidagi barglari va chidamliligi bilan ajralib turadi, asosiy qirilib ketish hodisalaridan omon qolgan.

Inglizcha nomi: *Tree Fern*. Ilmiy nomi: *Matteuccia struthiopteris*. O'zbekcha nomi: *Paporotnik*. *Struthiopteris* nomi — tuyaqush patiga o'xshashligi bilan berilgan va qadimgi yunoncha: *στρουθίων* — tuyaqush, chumchuq va *πιρός πτέρις, πτέριδος* - *paporotnik*; ya'ni *tuyaqush paporotnigi ma'nosini* anglatadi. N.I. Annenkov aslida o'simlikni: *πτερόν* — *qanot*, deb atagan. Ular “tuyaqush operasi” nomini ham ishlatganlar, lekin bu nom keng tarqalmagan oddiygina tuyaqush nomi bilan almashtirilgan [8, 344-345]. Bu paporotniklar taxminan 230 million yil avvalgi Trias davridan beri mavjud. Ular katta bargli va daraxtga o'xshash tuzilishga ega.

Inglizcha nomi: *Wollemi Pine*. Ilmiy nomi: *Wollemia nobilis*. O'zbekcha nomi: *Wollemi qarag'ayi*. Deyarli barcha tillarga o'z ilmiy nomi bilan ko'chgan. 1994-yilda Avstraliyada tirik namunalar topilgunga qadar faqat qazilma qoldiqlaridan ma'lum bo'lgan Wollemi qarag'ayi taxminan 200 million yil oldin paydo bo'lgan deb qaraladi.

Inglizcha nomi: *Agathis*. Ilmiy nomi: *Agathis australis*, yoki *kauri*. O'zbekcha nomi: *Kauri daraxti*. Shotlandiyalik botanik Devid Don bu turni Dammara australis deb ta'riflagan. Agathis yunon tilidan olingan bo'lib, “to'p ip” degan ma'noni anglatadi. Australis “janubiy” degan ma'noni anglatadi. Qimmatbaho yog'och va qatronlar ishlab chiqarish bilan mashhur bo'lgan bu ignabargli daraxtlar, taxminan 300 million yil oldin paydo bo'lgan, karbon davriga borib taqaladi [9, 39-62].

Xulosa. Ijtimoiy tarmoqlarning rivojlanishi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlarining o'sishi munosabati bilan fitonomikani o'rganish ijtimoiy va gumanitar fanlarning ko'plab sohalari uchun jiddiy, ko'p qirrali faoliyatga aylanib bormoqda. O'simlik nomlarining barqarorligi va mustahkamligiga, tarixiy xususiyatlarga egaligi, lug'at tarkibi va shaklidagi tabiiy o'zgarishlarga qaramay, bugungi kunda fitonomikaga munosabat ham siyosiy xarakterga ega, chunki har bir o'simlik nomi u yoki bu davlatning qaysidir qirrasini namoyon etuvchi ko'zgudir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Васильченко Л. П., Чуднова Н. А. Природа славян. Томск: ТГУ, 2002. 235 с.
2. Konovalova, N. I. (2001), *Narodnaya fitonimiya kak fragment yazykovoy kartiny mira* [Nation phytonymics as a fragment of linguistic worldview], Izdatelstvo Doma uchitelya, Yekaterinburg, Russia. [in Russian].
3. Thiselton-Dyer, W. T. "On Some Ancient Plant-Names." The Journal of Philology, vol. 33, 1914, pp. 78-96. Cambridge University Press. DOI: 10.1017/CBO9781139523875.005 (Cambridge)
4. Krischke U. The Old English complex plant names: a linguistic survey and a catalogue / U. Krischke. — Frankfurt am Main: Peter Lang, 2013. — 488 p
5. Linnaeus, Carl. Philosophia Botanica (1751), aphorism 210. Translated by Frans A. Stafleu. In Linnaeus and the Linnaeans: The Spreading of their Ideas in Systematic Botany, 1735–1789 (1971) Linnaeus, Carl. Philosophia Botanica (1751), aphorism 210. Translated by Frans A. Stafleu. In Linnaeus and the Linnaeans: The Spreading of their Ideas in Systematic Botany, 1735–1789 (1971)
6. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Том II. 2006. – Б. 647 .
7. Simpson DP (1979). *Cassell's Latin Dictionary* (5 ed.). London: Cassell Ltd. p. 883. .
8. Engelbert Kaempfer (1721). *Amoenitates exoticae politico-physico-medicae* (in Latin). Lengoviae: Meyer.
9. Ботанический словарь. Справочная книга для ботаниковъ, сельскихъ хозяевъ, садоводовъ, лѣсоводовъ, фармацевтовъ, врачей, дрогистовъ, путешественниковъ по Россіи и вообще сельскихъ жителей / Составилъ Н. Анненковъ. — СПб.: Тип. Имп. Акад. наукъ, 1878. — С. 344—345. Архивная копия от 13 апреля 2015 на Wayback Machine
10. Gledhill, David (2008). "The Names of Plants". Cambridge University Press. ISBN 9780521866453 (hardback), ISBN 9780521685535 (paperback). pp 39, 62
11. Gardenista on prehistoric plants
12. Wikipedia: Equisetum arvense (Field Horsetail)
13. Khan Academy. "Ancient Mesopotamian civilizations.
14. [URL:http://sunapse.ru/rushistory/relig/relig1_7.html];
15. "10 Oldest Plants in the World." Available at: Oldest.org

UO'K 811.161'271:378(07)

AKADEMIK YOZUV VA AXBOROT

N.S. Matyazova, Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Urganch filiali "O'zbek tili va ijtimoiy fanlar" kafedrasi dotsenti, (Phd)

Annotatsiya. Ushbu maqolada akademik yozuv to'g'risida ma'lumot bu qisqa, ammo yetarlicha ishonchli ilmiy matn orqali o'z fikrlarini ifodalash va asoslash qobiliyatini ko'rsatadi. Bu universitetda muvaffaqiyatli ta'lim olish va keyingi tadqiqot faoliyati, shu jumladan xalqaro miqyosdagi muhim jihatlardan biri ekanligi to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: Akademik yozuv, matn, ta'lim, nutq, ilmiy maqola, dissertatsiya, akademik taqriz, monografiya, janr, tezis, avtoreferat, ilmiy muhokama, ensiklopedik munozara, annotatsiya.

Аннотация. В этой статье даётся информация об академическом письме, которая демонстрирует способность выражать и обосновывать свои идеи с помощью короткого, но достаточно убедительного академического текста. Это приводит к успешному обучению в университете и дальнейшей исследовательской деятельности, включая информацию о интернационализации.

Ключевые слова: Академическое письмо, текст, образование, речь, научная статья, диссертация, академический обзор, монография, жанр, тезис, реферат, научная дискуссия, энциклопедическая дискуссия, аннотация.

Abstract. This article provides information about academic writing that demonstrates the ability to express and substantiate one's ideas through a short but sufficiently convincing academic text. This leads to successful university studies and further research activities, including information on internationalization.

Key words: Academic writing, text, education, speech, scientific article, dissertation, academic review, monograph, genre, thesis, abstract, scientific discussion, encyclopedic discussion, annotation.

Oxirgi bir necha o'n yilliklarda turli mamlakatlar o'rtasida akademik yozuvlar, ilmiy va ta'lim sohasidagi aloqalar amalga oshirildi. Uning tamoyillari dunyodagi eng vakolatli ilmiy nashrlarning yetakchi muharrirlari tomonidan boshqariladi.

Ingliz tilida so'zlashuvchi mamlakatlar bugungi kunda akademik yozuv (academic writing) tizimini, uning ilmiy uslubiy bazasini rivojlantirishda asosiy rol o'ynamoqda. Akademik yozuv va uning ilmiy-uslubiy asoslari garchi u tomonidan qo'yilgan muammolar mamlakatimiz uchun yangilik bo'lmasada, ta'lim uchun bu mutlaqo yangi fan bo'lib hisoblanadi. Ilmiy yozma nutqning rivojlanish jarayoni bilan turli soha mutaxassisleri, shu jumladan lingvistlar, filologlar, semiologlar, ijtimoiy-psixologlar va hatto axborot texnologiyalari kasb vakillari shug'ullangan.

Birinchi yozuv markazlari 20-asrning 30-yillarida Amerika universitetlarida dars davomida yozma topshiriqlarni yozishda o'qituvchi tomonidan talabalarga malakali yordamni tashkil qilish uchun o'ziga xos "yozuv laboratoriyasi" sifatida tashkil etilgan. U talabalarga maslahatlar berish, ularning savollariga javob berish va shu bilan ularning malakasini oshirishga yangi turtki bergan. Ushbu turdagi vazifalar murakkablashishi bilan "yozuv markazlari" paydo bo'la boshlagan. Bu printsiptial jihatdan yangi muassasa, universitet murabbiyligining maxsus shakli bo'lib, talabalarning akademik matnlarini yozish bo'yicha maslahat xizmatlarini ko'rsatadigan, ularning tyutorlar bilan faol o'zaro munosabatini nazarda tutgan.

Bugungi kunda yozuv markazlari nafaqat Amerika universitetlarida, balki boshqa davlatlar oliy ta'lim muassasalarida ham mavjud.

Akademik yozuv sohasida kompetensiyalarni shakllantirish universitetlarning institutsional mas'uliyati hisoblanadi. Ushbu maqsadga erishish uchun Shimoliy Amerika va Yevropaning barcha nufuzli universitetlarida yozuv markazlar uzoq vaqtdan beri tashkil etilgan va muvaffaqiyatli faoliyat yuritib kelmoqda, saralash asosida va maxsus tayyorgarlikdan o'tgan eng muvaffaqiyatli talaba-tyutorlar boshqa talabalarga o'z maqolalarini yozishda yordam berishadi. Yetakchi universitetlar qoshida tashkil etilgan yozma markazlar, aslida, ilmiy aloqa laboratoriyalaridir, chunki ular kontseptual jihatdan turli vazifalarni hal qiladi va o'z oldiga kattaroq maqsadlarni qo'yadi. Ushbu maqsadlardan biri tadqiqotchilarning nashriyot faolligini oshirish va xalqaro akademik hamjamiyatdagi muvaffaqiyatlarini oshirish maqsadida ilmiy kommunikatsiya sohasidagi vakolatlarini shakllantirishdan iborat.

Akademik yozuv tizimini ishlab chiquvchilar birlamchi (ilmiy maqola, dissertatsiya, akademik taqriz, monografiya va boshqalar) va ikkinchi darajali janrlarni (ilmiy loyiha tavsifi, tezis, avtoreferat, ilmiy muhokama, ensiklopedik munozara, annotatsiya) ajratadilar.

- Ilmiy maqolada muallif o'z tadqiqoti natijalarini taqdim etadi. Faktlardan tashqari, u mantiqiy fikrlash va asosiy qismni tushunishni o'z ichiga oladi.

- Dissertatsiya magistratura yoki boshqa ilmiy daraja olish uchun tayyorlanadi.

- Taqrizda ilmiy matn tahlil qilinadi va asarga tanqidiy baho beriladi.

- Monografiya bir mavzuga bag'ishlangan bo'lib, tadqiqot mavzusi bo'yicha yetarli miqdorda ma'lumotlar (shu jumladan qarama-qarshi) va ilmiy materiallar to'planganidan keyingina tayyorlanadi.

- Annotatsiya - bu har qanday manbaning (maqola, dissertatsiya, referat va boshqalar) ixcham taqdimoti, uning mohiyatini qisqacha ko'chirish. Unda mavzu bo'yicha muhokama qilinadigan masalalar sanab o'tiladi.

- Referat - bu ma'no jihatdan yaqin bo'lgan, qayta ko'rib chiqilgan asosiy matnning taqdimoti. U asl manbada oshkor qilingan ma'lumotlarni ishonchli tarzda yetkazadi. Qo'shimcha ma'lumotlar, yangi ma'lumotlarni o'z ichiga olishi mumkin.

- Ilmiy munozara ilmiy muammolarni muhokama qilish va ularga yechim topishga qaratilgan. U munozara mavzusini ilgari surish va qarama-qarshiliklarni bildirishdan boshlanadi, shundan so'ng u mavjud nuqtai nazarlarni tanqidiy tekshirishga o'tadi.

Bundan tashqari, tadqiqotchilar yana bir janrni - keng jamoatchilik sohasida ekspert nuqtai nazarini nashr etish uchun foydalaniladigan ilmiy jurnalistikani (ommaviy fan) egallashlari kerak. Bu janrlarning barchasi mazmuni, til xususiyatlari, kompozitsiyasi va funktsional nutqining o'ziga xosligi bilan farqlanadi. Shu bilan birga, ularni bitta asosiy xususiyat - fikrlarning ravshanligi, aniqligi va aniq ifodasi birlashtiradi.

Maxsus terminologiya va professional qisqartmalardan foydalangan holda jummalarni qurishda muallif qaysi auditoriya uchun yozayotganini tushunishi kerak. O'qish paytida hech qanday savol bo'lmasligi kerak, mavzu to'liq ochib berilgan va tushunarli bo'lishi kerak.

Ishda iqtibosdan foydalanish va boshqa olimlarning ishlariga murojaat qilish maqsadga muvofiqdir. Bu tadqiqotchining malakasi, tadqiqotining kengligi va to'liqligini ko'rsatadi. Boshqa tadqiqotlarga murojaat qilgan holda, ularning mohiyatini ochib berilishi kerak, shunda o'quvchi muammo nima haqida ekanligini va muallif aniq misol keltirganini tushunadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, har bir kishi, ya'ni oliy o'quv yurtlari talabalari, doktorantlar, o'qituvchilar, ilmiy maqolalar chop etuvchi olim va tadqiqotchilar ilmiy matn va akademik yozuvni o'zlashtirishi kerak.

O'z ishlarini ilmiy jurnallarda nashr etish niyatida bo'lsalar, tahririyatdan ijobiy javob olish ehtimoli ko'proq bo'ladi. Bunga akademik yozuv qoidalariga rioya qilgan holda tayyorlangan referat eng yaxshi yordam beradi.

“Akademik yozuv”ga ta'rif berish uchun uning tarixiga to'xtalib o'tamiz. Manbalarda aytilishicha, aynan G'arb ta'lim makonida ilmiy maqolalarni taqdim etishning bu formati mashhur bo'lib, tadqiqot yozishda ajralmas “komponent”ga aylangan. Shuning uchun ham ayni paytda nafaqat uning tamoyillari qabul qilinmoqda, balki to'g'ridan-to'g'ri ingliz akademik tilida ish yoza oladigan mutaxassislar ham tayyorlanmoqda.

Akademik yozuv - bu o'z fikrini aniq va mantiqiy ifodalash, adabiyotni o'rganish va ma'lum bir fan bo'yicha empirik, nazariy, empirik va eksperimental tadqiqotlar olib borish (va natijada tasvirlash), esselarning har xil turlari va iqtibos uslublarini farqlash qobiliyatidir. Maqolani ushbu uslublarga mos ravishda to'g'ri shakllantirish, muammoni o'rganish va tahlil qilish (tadqiqot ishi), shuningdek, cheklangan "makon" ichida muammoni ajratib ko'rsatish (masalan, 1 betlik esse yozish) va hokazo.

Akademik yozuvning asosiy printsiplari - bu matnni argumentatsiya qilish va so'zlarni to'g'ri tanlash, shuningdek, grammatik va imlo vositalaridan to'g'ri foydalanish hisoblanadi. Akademik yozuvning muhim xususiyatlaridan ba'zilari:

Murakkablik: Akademik yozuvning tarkibi juda murakkab va kundalik nutqda ishlatiladigan tilga nisbatan xarakterli "terminologik" farqlarga ega.

Aniqlik: Olim yoki tadqiqotchi tomonidan yozma ravishda faktlar va raqamlar to'g'ri va qisqacha tavsiflangan bo'lishi kerak.

Rasmiylik: Akademik yozuv rasmiy taqdimot uslubiga ega, ya'ni o'ziga xos xususiyatlar tilini va biznes lug'atini o'z ichiga oladi.

Ob'ektivlik: Matn xolislik tamoyillari asosida qurilgan, asosiy e'tibor bayonotning argumentatsiyasiga qaratilishi kerak. Shu sababli, akademik yozuvda ko'proq otar va kamroq fe'llardan foydalaniladi.

Aniqlik: Akademik yozishda muallif ilmiy fikrni ifodalab, ilmiy nutqning aniqligiga uning faktik va kontseptual ishonchligiga amal qiladi. Shuningdek, o'quvchilarning akademik ingliz tilini tushinishlari va matnlarning turli qismlarini aniq bog'lashlari uchun katta mas'uliyat yuklaydi.

Tashkilot: Akademik yozuv aniq tuzilgan bo'lishi kerak, mantiqiy tartibga solingan paragraflar bilan, bir bo'limdan ikkinchisiga ixcham tarzda silliq o'tishi kerak.

Bugungi kunda ta'lim tizimida ta'limning muhim tarkibiy qismlaridan biri sifatida akademik yozuv ham joriy etilmoqda.

Ta'lim sohasidagi davlat siyosati doirasida va nashriyot faolligini oshirish maqsadida talabalarga "Akademik yozuv" fani o'rgatiladi.

Bu shuningdek, plagiat va grammatik/imlo/sintaksis xatolarisiz maqolalar yozish qobiliyatidir.

Har bir fan bo'yicha talabalar, professorlar va tadqiqotchilar g'oyalar, dalillarni yetkazish va ilmiy suhbatda qatnashish uchun akademik yozuvdan foydalanadilar. Akademik yozuv faktik dalillar, so'zlarni aniq tanlash, mantiqiy tashkil etish va ohang bilan tavsiflanadi. Ba'zan ko'p ma'noli yoki erishib bo'lmaydigan deb hisoblansa-da, kuchli akademik yozuv buning aksi: u to'g'ridan-to'g'ri ma'lumot beradi, tahlil qiladi va ishonтиради va o'quvchiga ilmiy muloqotda tanqidiy ishtirok etish imkonini beradi. Akademik yozuv, albatta, akademik muhitda ishlab chiqarilgan har qanday rasmiy

yozma ishdir. Akademik yozuv ko'p shakllarda bo'lsa-da, quyida eng keng tarqalgan turlarini ko'rib chiqamiz.

Adabiy tahlil: Adabiy tahlil essesi adabiy asarni tekshiradi, baholaydi va bahslashadi. Nomidan ko'rinib turibdiki, adabiy tahlilga oid ocherk shunchaki umumlashtirishdan tashqariga chiqadi. Bu bir yoki bir nechta matnni diqqat bilan o'qishni talab qiladi va ko'pincha ma'lum bir xususiyatga, mavzuga yoki motivga e'tibor beradi.

Tadqiqot ishi: Tadqiqot ishi tezis yoki argumentni qo'llab-quvvatlash uchun tashqi ma'lumotlardan foydalanadi. Ilmiy maqolalar barcha fanlar bo'yicha yoziladi va ular baholovchi, tahliliy yoki tanqidiy xarakterga ega bo'lishi mumkin. Umumiy tadqiqot manbalariga ma'lumotlar, asosiy manbalar (masalan, tarixiy yozuvlar) va ikkilamchi manbalar (masalan, ko'rib chiqilgan ilmiy maqolalar) kiradi. Tadqiqot ishini yozish ushbu tashqi ma'lumotni o'z g'oyalaringiz bilan sintez qilishni o'z ichiga oladi.

Dissertatsiya: Dissertatsiya-bu fan nomzodi ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan hujjat. Dissertatsiya doktorantura tadqiqotining qisqacha mazmunidir.

Akademik maqolalar o'quv dasturining bir qismi sifatida yoki akademik jurnalda yoki turli mualliflarning ma'lum bir mavzu bo'yicha ilmiy maqolalar to'plamida nashr qilish uchun yozilishi mumkin.

Ko'pgina akademik fanlar o'zlarining stilistik shartlaridan foydalanadilar. Biroq, barcha akademik matnlar ma'lum xususiyatlarga ega.

Aniqlik va cheklanganlik. Akademik maqolaning diqqat markazida - argument yoki tadqiqot savoli - tezis tomonidan oldindan belgilanadi. Maqolaning har bir bandi va jumlasida ana shu asosiy maqsad bilan bog'liq.

Mantiqiy tuzilish. Barcha akademik matnlar mantiqiy va sodda tuzilishga amal qiladi. Eng oddiy shaklda akademik yozuv kirish, asosiy paragraflar va xulosani o'z ichiga oladi. Kirish qismida asosiy ma'lumotlar keltirilgan, essening ko'lamini va yo'nalishi ko'rsatilgan va tezisning tavsifi berilgan. Asosiy paragraflar tezisni qo'llab-quvvatlaydi, har bir asosiy paragraf bitta qo'llab-quvvatlovchi fikrni ochib beradi. Xulosa tezisga ishora qiladi, asosiy fikrlarni umumlashtiradi va maqolada keltirilgan xulosalarning ahamiyatini ta'kidlaydi. Har bir jumla va paragraf aniq dalil keltirish uchun keyingisi bilan mantiqiy bog'lanadi.

Shaxssiz ohang. Akademik yozuvning maqsadi mantiqiy dalillarni ob'ektiv nuqtai nazardan yetkazishdir. Akademik yozuv hissiy yoki boshqa tarafkashlikdan qochadi. Siz shaxsan biror fikrga qo'shilasizmi yoki qo'shilmaysizmi, u sizning maqolangizda to'g'ri va xolisona bayon qilinishi kerak.

Ko'pgina nashr etilgan maqolalarda izohlar ham mavjud bo'lib, bular maqolaning eng muhim nuqtalarining qisqacha mazmuni hisoblanadi. Referatlar akademik ma'lumotlar bazasini qidirish natijalarida paydo bo'ladi, shunda o'quvchilar maqolaning o'z tadqiqotlari uchun mosligini tezda aniqlashlari mumkin.

Birinchi xatboshining oxirida joylashgan tezis bayonoti essening asosiy g'oyasini o'z ichiga olgan bitta jumladir. U hamma narsani qamrab oluvchi dalillarni taqdim etadi va shuningdek, fikr foydasiga asosiy dalillarni aniqlay oladi. Asosan, tezis o'quvchiga ish qayerga ketayotgani va u yerga qanday yetib borishini aytib beradigan yo'l xaritasidir.

Barcha sohalaridagi akademik yozuvchilar yozish jarayonida bir xil qiyinchiliklarga duch kelishadi. Ushbu keng tarqalgan xatolardan qochib, o'zingizning akademik yozishingizni yaxshilashingiz mumkin.

Ko'pmamalik. Akademik yozishning maqsadi murakkab g'oyalarni aniq yetkazishdir. Fikrlaringizning ma'nosini chalkash iboralar yordamida chalkashtirmang. Agar siz 25 so'zdan ortiq jumla yozayotgan bo'lsangiz, o'qishni osonlashtirish uchun uni ikki yoki uchta alohida jumlagacha bo'lishga harakat qilish kerak.

Tushunishdagi noaniqliklar. Tezis bayonoti har qanday ilmiy maqoladagi eng muhim jumladir. Tezisingizning taqdimoti aniq bo'lishi kerak va asosiy matnning har bir paragrafi ushbu tezis bilan bog'liq bo'lishi kerak.

Norasmiy til. Akademik yozuv rasmiy ohangga ega va jargon, idiomalar yoki so'zlashuv tilini o'z ichiga olmaydi.

Tahlil qilmasdan yozishlik. Manba materiallaridan faqat g'oyalar yoki dalillarni takrorlamaslik. Aksincha, ushbu dalillarni tahlil qilish va ular sizning nuqtai nazarangiz bilan qanday bog'liqligini tushuntirish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Verbitskaya O.M. Tekstobrazuyushiy potentsial kogezi v strukturno-smislovoy organizatsii teksta: Avtoref. dis. kand. -filol. nauk: Irkutskiy lingv.un-t., 2001. — 16s.
2. Kamenskaya O.L. Tekst i kommunikatsiya. M.: Visshaya Shkola, 1990.- 146 s.
3. Arutyunova N.D., Paducheva E.V. Istoki, problemi i kategorii pragmatiki // Novoe v zarubejnoj lingvistike. Выр. 16. М., 1985.
4. Babenko L.G., Kazarin YU.V. Lingvisticheskiy analiz xudojestvennogo teksta: Uchebnik. Praktikum. М., 2003.
- Baranov A.G. Funktsionalno-pragmaticheskaya konsepsiya teksta. Rostov n/D., 1993.
- Bart R. Vvedenie v strukturniy analiz povestvovatelnix tekstov // Zarubejnaya estetika i teoriya literaturi XIX – XXvv. М., 1987. S. 387 – 422.
- Baxtin M.M. Voprosi literaturi i estetiki: Issledovaniya raznix let. М., 1975.
- Baxtin M.M. Problema teksta v lingvistike, filologii i drugix gumanitarnix naukax // Estetika slovesnogo tvorchestva. М., 1979.
- Belyanin V.P. Psixolingvisticheskiy i konseptualnyy analiz xudojestvennogo teksta s pozitsiy dominanti // Logicheskii analiz yazika. Konseptualniy analiz. М.,1990.
- Brandes M.P. Stilisticheskiy analiz. М.,1990.

UDC 81-13

METHODS OF DESCRIPTION OF THE WORD “HOPE/UMID” IN THE ENGLISH AND UZBEK LINGUISTIC PICTURES OF THE WORLD

F.A. Mirfayziyeva, Master's degree, National University of Uzbekistan, Tashkent

F.M. Mamatova, PhD, associate prof., National University of Uzbekistan, Tashkent

Annotatsiya. Muayyan madaniyat uchun ahamiyatli bo'lgan murakkab tushunchalarni o'rganish bo'yicha so'nggi ilmiy izlanishlar boshqa tilde so'zlashuvchi mamlakatlarning mentalitetini tushinishga katta hissa qo'shadi. Ushbu maqolada o'rganilgan umid tushunchasi ingliz va o'zbek tillari ongi va madaniyatida alohida o'rin tutadi, bu esa uning asosida milliy xarakterning o'ziga xos xususiyatlari haqida gapirish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: umid, tushuncha, hissiyotlar, mentalitet, kognitiv fikrlash, kontseptual tizim, madaniy kontekst.

Аннотация. Появившиеся в последнее время работы по исследованию отдельных концептов, значимых для определенной культуры вносят большой вклад в понимание ментальности народа - носителя языка. Концепт надежда, исследуемый в данной работе играет в Английском и Узбекском языковом сознании, и культуре особую роль, позволяющую на ее основании говорить об особенностях национального характера.

Ключевые слова: надежда, концепция, эмоции, менталитет, когнитивное мышление, концептуальная система, культурный контекст.

Abstract. Recent works on the study of individual concepts that are significant for a particular culture make a great contribution to the understanding of the mentality of native speakers. The concept of hope, studied in this work, plays a special role in the English and Uzbek linguistic consciousness and culture, which allows us to talk about the peculiarities of national character on its basis.

Key words: hope, concept, emotions, mentality, cognitive thinking, conceptual system, cultural context.

Introduction. Since the 1980s, a rapidly advancing field known as cognitive linguistics has emerged in the realm of language studies. It represents a fresh scientific paradigm and is currently formulating its categorical and conceptual framework. Cognitive linguistics is rooted in cognitivism, a relatively new discipline focused on examining the human mind to provide insights into various phenomena like perception and thinking. Over recent years, linguistic research has increasingly shifted towards cognitive and conceptual exploration. The focus of conceptual research lies in

addressing fundamental issues related to how knowledge about the world is represented structurally and conceptually articulated through language.

Literature Review. Scientific knowledge methodologies including objectivity, logic, synthesis, historicity, and analysis were applied in this work. We may observe our forebears' opinions on abstract nouns in their works, who have a significant position in the global scientific culture. Humanity's ability to notice that abstract notions are strongly tied to religious beliefs. Interpreting abstract concepts has been a major area of research in disciplines which include philosophy, religious studies, linguistics, and literary studies since the emergence of humankind. As was previously established and based on concreteness ratings, emotions are the most abstract of all abstract ideas [1;389]. It has been proposed that emotions are mostly represented by amodal symbols. [2; 1120-1136]. It is crucial to remember that all concepts are thought to be comprehended in connection to one another. For instance, both abstract and other concrete concepts are used to explain concrete concepts, and vice versa. According to Kousta [3; 14-34] accessing a word's meaning therefore entails activating a network of related semantic information. Complex in nature, emotions can emerge from a wide range of circumstances. Therefore, experience of an emotion creates a wide network of connections to other concepts.

Research Methodology. The language representation of the world is based on the conceptual framework. Words and word combinations serve as the objectification of concepts, which are parts of a conceptual system in which signs corresponding to linguistic pieces of the world's picture are "read." A portion of the language representation of the inner world is seen as a collection of mental and emotional models of the human world that are unique to a particular ethnic group Pimenova [2004: 10]. A concept is a specific notion about a piece of the world or a portion of it, with a complicated structure articulated by multiple feature groups using a variety of language techniques and tools (representatives of the concept).

For example, a person can understand "love", as well as many other emotions, via a network of concepts, such as their spouse, their family, or their dog, and each of these concepts would also have a network of concepts and experiences related to them.

Analysis and results. Hope is one of the three main virtues named by the Apostle Paul in the first letter to the Corinthians: "And now these three remain: faith, hope, love, but greater love" (1 Cor. 13:13). **Hope** is also one of the most frequent words in secular discourse (131 times per million words in the Russian language) - its frequency is higher than the frequency of the name melancholy, which, according to A. Vezhbitskaya, names one of the key Russian concepts. The concepts **hope/umid** are among the abstract concepts, which determines the specificity of their structure - the special significance of the figurative group of features. Established philosophical ideas about hope focus on its various components:

- 1) emotional-evaluative - hope comes down to an emotional state, passion, a certain affect;
- 2) cognitive - hope acts as a rational-genoseological attitude to values, the endless desire of the human mind to understand the highest truths of existence;
- 3) motivational-behavioral - hope is considered in connection with planning human activity and overcoming barriers and obstacles that arise on the way to achieving a goal. The idea of 'hope' as a complex integral formation, including all of the above components, as a systemic spiritual quality that simultaneously represents the sensual, rational, and active aspects of a person's worldview formed the basis of our research [4; 19-23].

When discussing the etymology of the word **hope**, it is important to note that the Online Etymology Dictionary, which draws heavily from a variety of sources [6;], believes that the Old English verb *hopian*, which means "wish, expect, look forward (to something)," is the ancestor of the lexeme *hope*. Low German is the source of this information. The verb *hoffen*, which meaning "to hope," was adopted from Low German into Middle High German. Thus, the main features of hope are the words "desire" and "expectation," which are still the main initial conceptual features of this concept.

So, according to "Cambridge Dictionaries Online", **hope**: something good that you want to happen in the future, or a confident feeling about what will happen in the future." a desire for

something good to happen or a confident feeling that something will happen in future". Young people are growing up in our cities without any hope of finding a job.

The Longman Dictionary of Contemporary English offers 9 features, but the first three reflect the main conceptual features:

1) a feeling of wanting something to happen or be true and believing that it is possible or likely "a presentiment of something that should happen in the future and the belief that it will be possible." We haven't had any success yet, but we live in hope.

2) something that you hope will happen "hope for what can happen." My hope is that by next summer I'll have saved enough money to go travelling.

3) a chance of succeeding or of something good happening "the possibility that something good will happen." It was rush hour, and there was no hope of getting a seat.

The term **"hope"** commonly means **"umid"** in Uzbek, and it has the same meaning as "hope" in English: a sense of expectancy and desire for a certain event to occur. **"Umid"** is a word that connotes hope and anticipation of something good. Like in English, the word can be used in a variety of situations to convey dependence on or expectation for the future, whether in terms of one's own circumstances, goals, or prospects for the community and country.

According to the explanatory dictionary of the Uzbek language, the word "Hope" is:

1) Confidence in the fulfillment of a wish; wait with confidence; belief.

Sizdan umidimiz katta. Sendan umidim shumi? (translation: We have high hopes for you. Is that what I expect from you?).

Taassufki, otamning Azizbekdan bo'lgan umidi bo'shga ketdi. [A. Qodiriy, *O'tgan kunlar*], (translation: Unfortunately, my father's hopes for Azizbek were in vain.).

Bu kambag'alchilik yorug' dunyodan bo'lgan umidimizni emas, yorug' dunyodan bo'lgan umidimiz bu kambag'alchilikni yeb, kemirib tashlayotipti. [A. Qahhor, *Qo'shchi-nor chiroqlari*], (This poverty is not our hope for a bright world, but our hope for a bright world is eating and gnawing away at this poverty).

2) Inner desire to do something, to achieve something, inner feeling; desire, desire, intention.

Hayotni bilish va undan o'zining loyiq o'rnini topishga intilish — har bir kishining umidi. [Shuhrat, *Shinelli yillar*] (translation: Knowing life and seeking to find one's rightful place in it is everyone's hope).

O'zganiki bo'lsa ham, o'g'il qilib olaylik, degan umidda bola qidirib yuribmiz. [I. Rahim, *Chin muhabbat*] (translation: We are looking for a child, even if it is someone else's, hoping to adopt a son).

Qizga ota-onasi katta umid bilan Subh deb nom qo'ygan ekanlar. [Mirmuhsin, *Al Mahdiy*] (translation: With great hope, the girl's parents named her Subh).

3) To have hope. To look with hope to the realization of what one dreams of, to someone's help in this.

Kim agar g'alabaga umid bog'lasa, albatta, g'olib keladi, — dedi Jo'raxon. [Nazarmat, *Jo'rlar baland sayraydi*] (translation: "Whoever hopes for victory will surely win," Jorakhan said.)

Bobur mirzo hali yoshlar. Men ham shu zotga umid bog'lagan edim [P. Qodirov, *Yulduzli tunlar*] (translation: Babur Mirza is still young. I also hoped for this breed.)

<https://izoh.uz/word/umid>. By analyzing the interpretations presented above, we can identify the following semantic components of the lexeme hope: "belief in the realization of what you want", "desire for something with confidence that it will happen", "expectation", "what you hope for will happen", "the opportunity to do something good, successful," "someone or something that will help you get what you want," etc. Thus, the concept hope has such conceptual features as 'faith', 'desire', 'expectation', 'support', 'opportunity', 'object of desire'.

Conclusions and Recommendations. All objects, through comparison with which the figurative features of these concepts are actualized, are basic for their cognition, for identifying the constitutive properties of these fragments of a person's inner world that are inaccessible to direct perception. Hope is a complicated structure made up of different conceptual feature groups:

intellectual, motivational, and different subgroups of figurative characteristics that represent prototypical ways of characterizing fragments of the inner world.

In cultural and religious sources, **hope** is defined as a universal human value, as a cultural concept, as a complex mental and emotional formation, the main characteristics of which are: the probabilistic nature of the object of hope, the presence of a positive emotional component; different degrees of awareness of the subject about positive and negative factors in the development of the situation; different intensity of expression of the state of hope. The significance of hope in the life of a person and humanity is determined by sociocultural and historical contexts, but no matter how they change, hope remains, along with faith and love, a meta-value of human existence.

REFERENCES:

1. Altarriba, J. & Bauer L.M., (2004). The distinctiveness of emotion concepts: A comparison between emotion, abstract and concrete words. The American Journal of Psychology, 117(3), 389-410. doi:<http://www.jstor.org/stable/10.5406/amerjpsyc.125.4.0409>
2. Niendenthal, P.M., Mondillon, L., Winkelman, P. & Vermeulen, N., (2009). Embodiment of emotion concepts. Journal of Personality and Social Psychology 96(6), 1120-1136. doi:10.1037/a0015574
3. Kousta, S.T., Vigliocco, G., Vinson, D.P., Andrews, M. & Del Campo, E., (2010). The representation of abstract words: Why emotion matters. Journal of Experimental Psychology: General 140(1), 14-34. doi: 10.1037/a0021446
4. Андрусенко В.А. Объективные основания надежды (мировоззренческий аспект) // Вестник Оренбургского государственного университета. 1999. № 3, стр 19-23.
5. Геннадьевна, Б. А. (2013). Понятийные характеристики концепта "надежда" в английском языке [course work, калмыцкий государственный университет]. [Http://www.allbest.ru](http://www.allbest.ru)
6. Online Etymology Dictionary - www.etymonline.com
7. Longman Dictionary of Contemporary English - www.ldoceonline.com
8. <https://izoh.uz/word/umid>

UO'K 81-13

MUHAMMAD G'YOSIDDINNING "ME'ROJ-UL-ARUZ" RISOLASIDA ARUZ VAZNINING KICHIK BIRLIKLARI HAQIDAGI QARASHLARI X.T.Mirzayev, dots., PhD, Samarqand davlat universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Mazkur maqolada fors-tojik aruzshunosligida o'z orniga ega bo'lgan Muhammad G'iyosiddinning "Me'roj-ul-aruz" risolasi haqida so'z yuritilgan. Aruz vaznining kichik birliklarini o'rganish zamonaviy nazmshunoslikning dolzarb masalalaridan hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan Muhammad G'iyosiddinning she'r vazni haqidagi qarashlari ilk marotaba qiyosiy uslubda o'rganilgan.

Kalit so'zlar: she'r, vazn, aruz, bo'g'in, juzv, sabab, vatad, fosila, rukn, fors-tojik aruzshunosligi, zamonaviy nazmshunoslik.

Аннотация. В данной статье говорится о трактате Мухаммада Гиязиддина «Ме-радж-уль-арузи», занимающее особое место в персидско-таджикской литературе. В статье приводятся исследования лексических сопоставительных единиц в современном стихосложении. Размер стиха является одним из актуальных вопросов современной поэзии. С этой точки зрения, впервые приведены взгляды Мухаммада Гиязиддина на поэзию в сравнительном способе.

Ключевые слова: стихотворение, мера, том, размер стиха, слог, разум, причина, столбец, персидско-таджикское сопоставление.

Abstract. This article talks about the treatise "Me'raj-ul-aruz" by Mukhammad Giyaziddin, which has its place in Persian-Tadjik aruz studies. The study of small units of Aruz rythm is one of the urgent issues of modern poetics. From this point of view, for the first time Mukhammad Giyaziddin's views on the rythm of poetry were studied in a comparative manner.

Key words: poem, rythm, aruz, syllable, juzv, sabab, vatad, fosila, column, persian-tadjik aruz studies, modern poetry.

Kirish. "Me'roj-ul-aruz" ("Aruz darajalari") Muhammad G'iyosiddinning aruz ilmiga bag'ishlangan risolasi bo'lib, 1827-yilda Hindistonda yaratilgan. Bu risola bizgacha to'liq shaklda

yetib kelgan va muallifning “G‘iyos-ul-lug‘ot” nomli izohli lug‘ati tarkibida bir necha marotaba nashr etilgan. Olim “Me‘roj-ul-aruz” risolasida aruz nazariyasi masalalari bo‘yicha izlanishlarini o‘tgan davr aruzshunoslari kabi aruziy juzvlar (bo‘g‘inlar) mavzusidan boshlaydi. Juzvlar aruz ilmining eng kichik birligi hisoblanib, ular orqali ruknlar vujudga keladi. Ruknlarning muayyan mizon asosida takrorlanishidan she‘r vazni aniqlanadi. Aruz ilmini o‘rganish uchun birinchi navbatda aruz juzvlarini o‘rganish talab etiladi.

Ma‘lumki, fors-tojik aruzshunosligida turli davrlarda faoliyat yuritgan nazariyotchi olimlar o‘zlarining qarashlari va ilmiy salohiyatiga ko‘ra juzv masalasi haqida bahsga kirishganlar. Har bir muallif o‘z tadqiqot usuliga tayanib juzv mavzusiga yondashganligi diqqatga sazovor. “Al-mu‘jam”da aruz ilmining etuk ustozlari Shams Qays Roziy juzv masalasi haqida batafsil gapirsa, Jomiy “Risolai aruz” asarida o‘zining mu‘jazzbayonlik uslubiga sodiq qolgan. Sayfiy Buxoriy “Aruzi Sayfiy” va Nisoriy “Chahor gulzor”da juzv masalasini batafsil tushuntirishga harakat qilganlar. Aytish joizki, Shams Qays Roziydan tortib Muhammad G‘iyosiddingacha aruziy juzvlarning soni va turlari haqida fikr-mulohazalar ko‘pincha mushtarak bo‘lib kelgan.

Asosiy qism. Muhammad G‘iyosiddin aruz ilmi ustozlari Shams Qays Roziy, Nasiruddin Tusiy, Abdurahmon Jomiy, Sayfiy Buxoriylar singari kichik she‘riy o‘lchov birliklari, ya‘ni sabab, vatad, fosila va ularning turlari haqida so‘z yuritib, har bir juzvning nazariy mohiyatini o‘quvchiga batafsil so‘zlab beradi. Jumladan, Jomiyning “Risolai aruz” asarida bu masalaga yondashuv quyidagicha: “Ammo shuni bilginki, aruz ilmi arboblari she‘r vaznini yaratilishida uchta asosiy ruknga tayanganlar, ular sabab, vatad va fosiladir” [1.161]. Sayfiy o‘z qarashida juzvni dastlab “asl” deb tanishtiradi. Aruzshunos she‘r vaznini aniqlashtiruvchi mezon sanalgan solim ruknlarni yasashda muhim bo‘lgan asliy unsurlarni uch guruhga ajratadi: “Bilginki, baytning vazni ruknlardan, ruknlar esa asllardan tarkib topgan, rukning tarkibiy qismi sanalgan asllar uchta – sabab, vatad va fosiladan iborat” [4.9]. Jomiy va Sayfiy so‘zlaridan ma‘lum bo‘ladiki, har bir asliy ruknlar tarkibiy qismlardan iborat bo‘lib, ularning soni uchta: sabab, vatad va fosiladan iborat. Muhammad G‘iyosiddin “Me‘roj-ul-aruz”da mumtoz aruzshunoslarining juzvlar soni va ulardan foydalanish darajasi haqidagi qarashlarini umumlashtirishga harakat qilgan. Aytish joizki, muallif o‘z asarida juzv muammosini yechishda bir-biridan farqli ikkita qarashdan foydalanadi. Jumladan, u keltirgan birinchi aqida quyidagicha: “Afoil ko‘pchilik nazdida ikki juzvdan tarkib topgan: biri sabab va biri vatad” [5.90]. Muallifning bu so‘zlaridan oydinlashadiki, o‘tmishda ba‘zi aruzshunoslar aruz afoillari (ruknleri) tarkibidagi juzvlar sonini ikkita ko‘rsatganlar.

Darhaqiqat, aruz juzvlari soni arab va ajam aruzshunosligida turlicha ko‘rsatilgan. Jumladan, Shams Qays Roziyning “Al-mu‘jam” asarida arab aruzshunos olimi Abulhasan Axfashning fikri tilga olingan bo‘lib, unga ko‘ra aruz ruknlarining tarkibiy qismlari ikkidandan, ya‘ni sabab va vataddan ortiq emas [6.37]. Axfash nuqtai nazaridan kelib chiqsak, fosila ruknning ajralmas qismi emas, balki yuqoridagi ikkita juzvning bir qismi hisoblanadi. Nasiruddin Tusiy “Me‘yor-ul-ash‘or”da va Atoulloh Mahmud Husayniy “Badoe‘-us-sanoe”da juzv sonini uchta deb ko‘rsatsalar ham, ammo arkon va vaznlarning yuzaga kelishida fosilaning ahamiyatsizligini ta‘kidlaganlar. Demak, Muhammad G‘iyosiddinning qadimgi aruzshunoslar Abulhasan Axfash, Shams Qays Roziy, Nasiruddin Tusiy, Atoulloh Mahmud Husayniylar nazariyalaridan yaxshi xabardor bo‘lganligi va ularni hisobga olganligi juzvlar haqidagi qarashlaridan oydinlashadi. Aruzshunos sabab juzviga to‘xtalib, uni nisbatan sodda va mu‘jaz uslubda quyidagicha izohlaydi: “Sabab lug‘atda arqon ma‘nosida keladi va aruz ilmi istilohi sifatida ikki harfli so‘zni aytadilar. Agar uning ikkinchi harfi sokin bo‘lsa, uni sababi xafif nomlaydilar, “bar” va “sar” so‘zlari unga misoldir. Va agar ikkala harf ham harakatlanuvchi bo‘lsa, sababi saqil nomlaydilar, “hama” va “rama” so‘zlari unga misoldir” [5.90]. Ko‘rinadiki, muallif sabab juzvini tushuntirib, uning lug‘aviy ma‘nosi “arqon” ekanligini aytadi. Muhammad G‘iyosiddin davrigacha mavjud bo‘lgan asarlarni o‘rganishdan shu narsa oydinlashadiki, o‘tgan davr aruzshunoslari ko‘pincha “sabab” atamasining ma‘nosini izohlab, uning lug‘aviy ma‘nosiga e‘tibor bermaganlar. Faqat Sayfiy “Aruzi Sayfiy”da sababning lug‘aviy ma‘nosini sharhlab, uni “arqon” deb ataydi [4.9]. Muhammad G‘iyosiddin lug‘atshunos bo‘lgani uchun Sayfiy ananasini davom ettirib, bu sababning lug‘aviy izohini keltirib, keyingi davr aruzshunoslariga yordam bergan. Muallif sabab juzviga terminologik izoh berib, uning tarkibini ikki

turga ajratishni ta'kidlaydi: sababi xafif (engil sabab) va sababi saqil (og'ir sabab). Uning nuqtai nazaridan, sababning ikkinchi harfi sokin (harakatsiz) bo'lsa, sababi xafif bo'ladi va sababning bu xiliga "bar" va "sar" bo'g'inarini misol qilib keltiradi. Sababi saqilda esa juzv tarkibidagi har ikki harf ham mutaharrik (harakatlanuvchi) bo'lib, aruzshunos o'z fikrini isbotlash uchun "hama" va "rama" so'zlarini misol tariqasida keltiradi. Yuqoridagi misollarning yanada tushunarli bo'lishi uchun u yozma va talaffuzda "ho" harfining fonetik belgisini qo'shadi. Uning fikricha, yuqoridagi misollarni yozma ravishda emas, balki talaffuzda sinab ko'rish kerak. Muhammad G'iyosiddin o'quvchilarga ruknning sabab va vatad qismlarini aruz fonetikasi hamda taqti'lash mizoni asosida o'qish kerakligini ta'kidlaydi. Chunki aruz ilmida she'rning ohangi va undagi ma'lum ritmik bo'laklarni to'g'ri talaffuz etilishi birinchi o'rinda turadi.

Muallif sabab juzvini tushuntirgach, vatad juzviga yuzlanadi. Uning bu masalaga yondashuvi quyidagicha: "Vatadni lug'atda mix deydilar. Aruz istilohi sifatida esa uch harfli so'zni aytadilar. Oxirgi harfi sokin bo'lsa, vatadi majmu' deyiladi, ba'zilar vatadi maqrun ham deydilar, masalan, "chaman" va "saman". Va agar oxirgi harfi sokin bo'lsa, vatadi maqrun deydilar, unga "lola" va "jola" so'zlari misol bo'ladi" [5.90].

Yuqoridagi ta'rifdan ko'rinib turibiki, Shamsi Qays, Jomiy, Sayfiy, Nisoriy va Muhammad G'iyosiddinlarning vatad haqidagi qarashlari to'liq uyg'undir. Jumladan, Shams Qays vatad turlarini shunday nomlagan: "Va vatad ham ikki xildir: maqrun va mafruq" [6.36]. Jomiy va Sayfiy esa, vatad qismlarini "majmu'" va "mafruq" tarzida nomlaydilar. Sayfiy vatadi majmu'ni tushuntirish asnosida ilova qiladiki, "vatadi majmu'ni vatadi maqrun ham deydilar va qarn lug'atda bir narsani boshqa narsaga bog'lamoq ma'nosini bildiradi" [4.9]. Sayfiy Shams Qaysning nima sababdan "majmu'" atamasi o'rniga "maqrun" atamasini qo'llaganligini so'zi davomida oydinlashtirgan, ya'ni bir-biriga bog'langan ikki narsani shunday izohlaydi: "Va uch harfdan tshkil topgan so'zni vatadi majmu' deydilarkim, uning birinchi harfi mutaharrikdir va oxirgi harfi sokin "a'lo" so'zi misolida va undagi ikkita mutaharrik bir-biri bilan bog'langan bo'lib, uni vatadi majmu' deb ataydilar va majmu' o'zagidagi jam' so'zi lug'atda "to'plash" ma'nosida keladi" [4.9]. Bu yerda Sayfiy "maqrun" va "majmu'" atamalarini lug'aviy talqiniga qarab qabul qilib, Shams Qaysning "maqrun", Jomiyning "majmu'" deb atalishini o'quvchilarga tushuntirib beradi. O'zi ham "majmu'" va ham "maqrun" istilohini qabul qilib, ularni ilmiy asoslar bilan sharhlaydi. Aruzshunoslar qarashlarining qiyosidan ko'rinib turibiki, Muhammad G'iyosiddin vatadning kelib chiqishi haqidagi qadimgi mumtoz aruzshunoslikda mavjud fikr-mulohazalarning o'ziga xos sarhisob va xulosasini oddiy va tushunarli usul bilan o'quvchi e'tiboriga havola etgan.

Muhammad G'iyosiddin juzvlar soni va uning izohi haqidagi birinchi qarashdan so'ng, ikkinchi qarashga o'tadi va juzvlar sonini uchta bo'lishini ko'rsatadi: "Va ba'zilar nazdida afoil binosi uch ustundan iborat: sabab, vatad va fosila" [5.90]. Aruz ilmi namoyandalarining asarlarini o'rganishdan ma'lum bo'ladi, mumtoz aruzshunosligida har uch xil juzv, jumladan, uchinchi juzv – fosila haqida ham ma'lumot bor va uning tarkibi haqida so'z yuritilgan. Muhammad G'iyosiddin ikkinchi aqida tarafdorlari bahsiga fosila juzvini izohlash maqsadida qo'shiladi: "Va fosila lug'atda ustun ma'nosini bildiradi. Va aruz nazariyasi istilohi sifatida ikki qismdan iborat: sug'ro va kubro. Fosilai sug'ro to'rt harfli so'z bo'lib, uning avvalgi uchta harfi mutaharrikdir "sanamo" so'zi kabi. Va fosilai kubro besh harfli so'z bo'lib, uning avvalgi to'rtta harfi mutaharrikdir "shikanamash" so'zi kabi" [2.43]. Aruzshunos dastlab fosilaning lug'aviy ma'nosini keltiradi va uning fikricha fosila "ustun" degan ma'noni anglatadi. Mumtoz aruzshunoslardan fosilani lug'aviy talqin qilishning bunday usulini faqat Sayfi Buxoriy asarida uchratish mumkin, u ham lug'atda fosilani "ustun" deb atagan. Muhammad G'iyosiddin avvalgi aruzshunoslar kabi fosila tarkibini ikkita: sug'ro (kichik) va kubro (katta) ko'rsatib, bo'g'in sonini va ularning belgilarini "sanamo", "shikanamash" misollari bilan ko'rsatgan. Fosila juzvining tarkibiy qismini tushuntirishning bunday usulini asosan Sayfiy va Nisoriy asarlarida ko'rish mumkinki, muallif bu muammoni hal qilishda ko'proq ularga ergashgan. Muhammad G'iyosiddin juzvlar soni haqidagi yuqoridagi ikki qarashda ko'proq xilma-xillikni ko'rsatishga harakat qilgan. Ikkinchi qarashda u birinchi qarashda tilga olinmagan fosila juzvini tushuntirish bilan kifoyalanadi. Sabab va vatad juzvlari birinchi qarashda izohlanganligi uchun bu yerda uni takrorlashdan tiyiladi.

Xulosa. Shu tariqa Muhammad G'iyosiddin "Me'roj-ul-aruz" risolasida juzv va uning turlariga mu'jaz va uslubiy jihatdan sodda tarzda qaraydi, o'z davrigacha bo'lgan aruzshunoslarning nuqtai nazarini o'rganib chiqadi, juzvlarning soni va tarkibiy qismlari haqidagi bahslarda o'z tahlili va xulosalari bilan faol ishtirok etadi, har bir juzvning lug'aviy va terminologik ma'nosini sodda tilda tushuntiradi. Tanlagan misollari xalq jumladan, aruz ilmini endi o'rganayotgan shogirdlar uchun ham mos va tushunarli ekanligi aruzshunosning yutuqlaridan hisoblanadi. Muhimi shundaki, aruzshunosning she'r vazni kichik birligi sanalgan juzvlar haqidagi olib borgan izlanishlari va erishgan yutuqlari keyingi davr aruz ilmini o'rganuvchilar, bu sohada izlanishlar olib boruvchilar uchun uslubiy qo'llanma sifatida ahamiyatlidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdurahmoni Jomi. Osor. Jildi 8. "Risolai aruz". –Dushanbe: Adib, 1990.
2. Muhammad G'iyosiddin. "G'iyos-ul-lug'ot". Iborat az se jild. Jildi 2. – Dushanbe: Adib, 1988.
3. Nasiruddini To'si. "Me'yor-ul-ash'or". – Dushanbe: Oriyono, 1992.
4. Sayfiy. "Aruzi Sayfiy". Nashrga tayyorlovchi H.Bloshman. – Kalkutta, 1872.
5. "Se risolai aruz": "Me'roj-ul-aruz". Muallifoni sarsuxanu tavzeht va hozirkunandagoni chop Urvatulloi Toir va digaron. – Dushanbe, 2014.
6. Shamsi Qaysi Rozi. "Al-mu'jam". Muallifoni sarsuxanu tavzeht va hozirkunandagoni chop U.Toirov. – Dushanbe: Adib, 1991.

UDC 82-193.1

THE FEATURES OF GIANT IMAGES IN UZBEK AND WESTERN PEOPLES FOLKLORE

Z.A. Musinova, Senior teacher, Tashkent University of Applied Sciences, Tashkent

Annotasiya. Ushbu maqolada o'zbek va G'arb mamlakatlari xalq og'zaki ijodidagi gigant obrazlarning ilmiy jihatdan o'rganilishi va tadqiq etilishi ko'rib chiqiladi. U ajdodlarimizning ma'naviy-madaniy olami, turmush tarzi, kechinmalari, turmush sharoiti, urf-odat va an'analarini ochib beradi. Bundan tashqari, rivoyatlar, rivoyatlar, ertaklar, dostonlar, jumladan, xalq og'zaki ijodi, ayniqsa, dostonlarda ulkan obrazlarning badiiy obrazi, vazifasi va evolyutsion rivojlanish bosqichlari, tipologik o'xshashliklari qiyosiy yoritilgan. O'zbek va G'arb xalqlarining mifologik motivlari qiyoslanadi. Ushbu maqolada ushbu mavzuning ba'zi yangi xususiyatlari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: O'zbek, G'arb, folklor, madaniy, xususiyatlar, mo'jizaviy, sivilizatsiya, afsonalar, mavjudot, hodisalar

Аннотация. В данной статье рассматривается научное изучение и исследование гигантских образов в фольклоре узбекских и западных стран. Он раскрывает духовный и культурный мир наших предков, а также образ жизни, опыт, условия жизни, обычаи и традиции. Кроме того, в сказаниях, повестях, сказках, былинах, в том числе фольклорных, особенно в былинах, сравнительно объяснены художественный образ, задачи и этапы эволюционного развития, типологическое сходство гигантских образов. Сопоставляются мифологические мотивы узбекских и западных народов. В этой статье обсуждаются некоторые новые возможности этой темы.

Ключевые слова: узбекский, западный, фольклор, культура, особенности, чудеса, цивилизация, мифы, существа, явления

Abstract. This article examines the scientific study and research of giant images in the folklore of Uzbek and Western countries. It reveals the spiritual and cultural world of our ancestors, as well as lifestyles, experiences, living conditions, customs and traditions. In addition, legends, narratives, fairy tales, epics, including folklore, especially in epics, the artistic image, task and stages of evolutionary development, and typological similarities of giant images are comparatively explained. The mythological motifs of Uzbek and Western peoples are compared. This article discusses some of the new features of this topic

Key words: Uzbek, Western, folklore, cultural, features, miraculous, civilization, myths, creature, phenomena

Introduction. An old-time people, who were very helpless in front of the miraculous secrets of nature, were terrified by natural phenomena such as lightning, hurricanes, floods, earthquakes, and did not sufficiently understand their origin and essence. They imagined the sky, earth, moon, and sun as living things. Therefore, in order to get rid of the forces that cause harm to people, they asked for help from the forces of goodness, they considered some animals sacred. The ancient Egyptians embodied the forces of goodness in the form of gods, spirits, and the forces of evil in the form of giants and demons. In this way, the creation of the universe, its essence, the reasons for the emergence of natural phenomena, the products of the imaginations of the oldest people - myths appeared. Man was created to be familiar with the mysteries of the existence in which he lives, to take great pleasure from them, to express his inner experiences, dreams, and mental states in the highest gift given only to him, artistically, wants to express positively. Giant images are also first found in Greek myths and legends. From the mythological point of view, giants were a special image in Odysseus' Cyclops and Georgian tales and folk epics. Giants belong to the mythical creation period. They are huge, giant creatures in anthropomorphic groups. In many myths and legends, giants show the image of harmful, destructive creatures, and sometimes spirits. Giants and similar giant creatures are given as the ancestors of the members of that nation or the descendants of their gods. Because the giants are a symbol of chaos, the victory over them was considered a victory over chaos and lawlessness, and it was considered the first source for the creation of the universe. According to legends, there are many stories about the creation of the world after the giants were killed.

In modern times, such issues as the formation of myths and their place in the worldview are thoroughly studied in the science of mythology. This issue is rarely mentioned in the science of Uzbek folklore, the place of legends in oral literature, it is not mentioned separately and not studied specifically as a scientific object. Therefore, the penetration of legends into oral literature is one of the most important issues of today's Uzbek and Western folklore studies [1]. In his scientific work, N. Davkarayev explained the legend as follows: "In ancient times, when people were at the lowest level of science, they tried to imagine in order to understand various phenomena of nature and human society. Society wants to know why and how life and various natural phenomena arose. As a result, social life creates imaginary conversations about life and various natural phenomena through different forms of imagination. Such works are called legends in scientific language.

Research methodology. The epic "Alpomish" is very common among our people and has been sung by Bakhshi for centuries. At the same time, it is also in the common epic of the Turkic peoples. Its examples are in the epic traditions of the Uzbek, Karakalpak, Kazakh, Altai peoples in the form of epics, and among the Tatar, Bashkir peoples in the form of fairy tales and narratives. ", "Alpamis botir", "Manash", "Alpamsha", "Alpamisha and Barsin suluv". There are several variants of these epics, in which giant characters are mentioned. One of them is Alponish. The greatness of Alpomish is described in the following place: At the age of seven, the fourteen batmen left by Alpon's grandfather carried the bronze place, and the arrow of the place broke like a spear. After hearing the riff, the people of Kafiristan gave a lot of compliments. The people of Kungirat laughed and said: "A little less than ninety alps have passed away from the world, the head of the alp was Rustami Dostani, let Alpomish be an alp at the end." said Hakimbek's horse Alpomish. One of the ninety alps has passed to all. Shahimardan had hit five paws on his right hand, for this reason, he could not shoot at Alpomish, if he set it on fire, it would not burn, and a sword would not cut him.

In epics, heroes show their strength in childhood. For example, Alpomish shows his first heroic feat at the age of seven, Nurali at the age of ten, Ravshan at the age of seven. Such an event happened to Manas at the age of nine. V. M. Zhirmunsky believes that the images of heroes' upbringing in the family of shepherds are also a phenomenon typical of ancient Turkish literature.

As J. Eshankulov noted: "It is known that according to the rules of the epic, divine miracles were performed before the birth of Giants, and mermaids are always with the help of spirits. Before the birth of a giant hero, the childlessness of the parents is symbolic, and here we are talking about the birth of a new generation - the Alpines - who unite the country in crisis and unite the celebration.

Uzbek folk epics are distinguished by their originality, deep ideology and artistic level. In folk epics, we can see that the motifs of giant heroes are supernatural or mythical. But the giants in Western mythology, on the contrary, are depicted as symbols of evil.

Literature review. The image of a giant occupies a special place in folklore. There are many giants in our fairy tales and epics who perform various functions, be it as a character who behaves in episodes. Folklorist K. Imomov had spoken about the historical legends of legends, wrote that giants were originally depicted as animals and powerful beings [1]. J. Eshankulov had written "Giants were the most savage in appearance, then as humanity became more civilized, the appearance of giants began to be civilized." In folk tales, the image of a giant is not such a beast, but rather civilized. In fact, in some epics, giants took human form. For example: in the "Koblan" epic, Alangasar Alip giant, Boke giant and others are depicted as humans.

Polyphemus is one of the cyclopes depicted in the Odyssey, one of Homer's works. His name means "many in song and legend", "many-voiced" or "very famous". Polyphemus first appears in the ninth book of the Odyssey as a giant who defeats a wild man. In the oral works of the Turanian peoples, many legendary characters were created who expressed the dreams and aspirations of people, gave them spiritual refreshment and encouraged them to show heroism. One such giant image is Hubbi, interpreted as the god of water according to Khorezm mythology.

Results. In Uzbek and other Turkic peoples folklore studies which including the study of the typology of giant characters in Turkish folk tales have not been conducted.

Many scientists in the field of folklore studies of Uzbek and other Turkic peoples could not discuss the current state of legendary motifs, their tasks, evolutionary stages and the transition to oral literature as a result of the emergence and spread of the system of giant images. For example, N. Daukarayev, I. Sagitov, M. Nurmuhamedov, K. Maksetov, K. Kamalov, S. Akhmetov, S. Bakhadyrova, K. Allambergenov, K. Mambatnazarov, J. Khoshniyazov, T. Keruenov have a legendary image, legendary one or another aspect of the image is mentioned to some extent. Today, a number of scientific works on this matter have been published in the literature of Russian, Uzbek, Kazakh and related Turkic peoples. A number of good works were written in the folklore of the peoples mentioned by us about mythological parables, semantic and functional features of epics. In folk tales, the image of a giant is not such a beast, but rather civilized. Even in some epics, the giant took the form of a boy.

Oral and written literature of Uzbek folk folklore is a rich and an ancient as their history. These peoples have contributed to the development of ancient and rich literature. Along with the common aspects of their oral artistic creativity, there are also genres that have their own characteristics in the folklore of these peoples.

Conclusions. In conclusion, in the epics, this image of the half-man, half-giant image of the mythical mind is reflected in the human body, but it differs from the real person in that it has extremely magical powers from nature. The image of the giant that has come down to us in the epics. Uzbek folkloristic approach. J. Eshankulov gives examples from several fairy tales and epics: "The giants were the most savage in appearance, later, as humanity became civilized, the appearance of giants began to be civilized." [3]

REFERENCES:

1. Borovkov AK Alpamishning qahramonlik she'ri. Shanba "Dev" dostoni haqida. - T., 1956. - S. 447.
2. Daukaraev N. Asarlarning to'liq to'plami. - Nokis, 1977. - 352 b.
3. Eshonqulov J. Folklor, obraz va talqin -Qarshi: Nasaf, 1999. - 169 b
4. Gomer, Odissey. Goslitizdat. - M., 1959. - 407 b.
5. Imamov K. Sexrli ertaklar. O'zbek folklor ocherklari. - T., 1989. - B. 84.
6. Musinova Z.A. Giant images in the folklore of Uzbek And Western Peoples-www.in-academy.uz.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.13166808>
7. Musinova Z.A-The role of giant heroes in literature- International Multidisciplinary Journal for Research, 2023
<https://www.ijmrd.in/index.php/imjrd>

SHOIR BOLTA YORIEV LIRIKASIDA MUHABBAT MADHI

R.B.Mustafoqulov, dots., f.f.n., Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqola shoir Bolta Yoriev lirikasida muhabbat madhi haqida yozilgan. She'rdan bu ma'sum boqishlar erni yomon yo'llardan tiyib turuvchi fazilatlarga egaligi aytiladi va shu jihatdan xotin hayotda erning doimiy, "tanbehli so'rog'i"ga o'xshatiladi. She'riy talqinga ko'ra, erning erligi ayol tufayli martaba topadi, u tufayli hamlaga shayligi, jasur va zo'rli ta'min etilgandir.

Kalit so'zlar: shoir, ijod, lirika, tuyg'u, hayot, jamiyat.

Аннотация. Данная статья написана о гимне любви в лирике поэта Болты Ёриева. В стихотворении говорится, что эти невинные заботы обладают качествами, предохраняющими мужа от плохих поступков, и в этом отношении жена сравнивается с постоянным, «отчитывающим допросом» мужа в жизни. Согласно поэтической трактовке, мужественность мужа обретает карьеру благодаря жене, благодаря которой он готов нападать, смелый и сильный.

Ключевые слова: поэт, творчество, лирика, чувство, жизнь, общество.

Abstract. This article is written about the hymn of love in the lyrics of the poet Bolta Yoriev. In the poem, it is said that these innocent cares have the qualities that prevent the husband from bad ways, and in this respect, the wife is compared to the husband's constant, "reprimanding interrogation" in life. According to the poetic interpretation, the husband's masculinity gains a career thanks to the woman, thanks to whom he is ready to attack, brave and strong.

Key words: poet, creativity, lyrics, feeling, life, society.

Kirish. Esingizda bo'lsa, ulug' avar shoiri Rasul Hamzatov dunyodagi qo'shiqlarni uchga bo'ladi. Ular quyidagicha:

Birinchisi quvnoq, ko'p jozibador,
Buni alla aytib to'qir onalar.
Onalar qo'shig'i ikkinchisi ham,
Buni faryod solib aytadi ular-
Farzand tobutini quchoqlagan dam.
Uchinchisi, qolgan jami qo'shiqlar...

Biroq onalarga bag'ishlangan qo'shiqlar ham kam emas. Dunyodagi qo'shiq, she'rlarning asosiy qismi ayollarga ehtirom, sevgi-sadoqatdan yaratilgandir. Bu qo'shiq, she'rlarda ayol tiriklik, abadiy hayot, sevgi-muhabbatning timsoliga aylanadi. Dunyoda qaysi shoirning ijodiga nazar tashlamang, ayol zotini, ona zotini, yor zotini alohida bir mehr bilan kuylaganini ko'rasiz.

Umuman esa ona hayotga posbon. Ona mehri oldida toshlar ham eriydi, degan gap rost. B. Yorievning ona obraziga qayta-qayta murojaat qilishi shundan. "Bobotog' qo'shiqlari" to'plamiga kirgan "To'qilishin istayman, ona" deb boshlanuvchi she'r onaga chuqur hurmat, mehribonlik tuyg'ulari bilan yo'g'rilgandir. She'rdan lirik qahramon onaga murojaat qilib, unga bo'lgan mehri haqida she'r yozishni orzu qilishini aytadi. Bu mehr qanday mehr? Uning "sehri ummon" bo'lishi, u "afsonaga" o'xshashi, "tildan tushmas" aqidaga aylanishi kerak. Uni tinglaganda "ko'zlarda yulduz yonishi", "qalblarga quyosh kirib borishi" zarur. Uning mazmuni qo'shlarga ham ayon bo'lsin, ular ham qoniqish hosil qilsin, lablarga alla "bo'lib qo'nsin". Bu shunday mehr haqidagi qo'shiq bo'lishi kerakki, go'yo bahor kelib, qorlarni quvib yuborgan kabi, uni tinglaganda, har qanday mehri sovuq o'sha qorlarday erib ketishi zarur. Shoir bu qo'shiqni navbahor kunlarining fayziga o'xshatadi.

Tahlil va natijalar. Bahorda quyosh nurlarining erga tushishini "otash nayzalar" deya metofaralashtiradi. Bahorda quyosh nurlari ta'sirida maysa unib chiqqani yoki bu faslda "hayot unlari mayinlashgani" kabi, bu she'rning jonbaxsh, hayotbaxsh, haroratbaxsh bo'lishini tilaydi. Qisqasi, bu she'r kishilarga quvonch ulashishini, dillararo kechganda, "mehr bog'lari" yaratishini orzu qiladi. Chunki bu she'rdan kuylanadigan mehr ona bergan mehr bo'lganligi uchun ham, ana shunday fazilatlarga boy bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi.

Bunday qo'shiq ko'chib ellarga,
 Hayot bag'rin tongday tiniqlar.
 Nazar sol, eh qancha dillarga
 Kamlik qilar shunday qo'shiqlar.

Ko'rinadiki, bu she'rda shoir kishilar o'rtasida mexr-okibat kuchayishi g'oyasini ilgari suradi, hayotda mehrga muhtojlik, oqibatsizlik ko'pligiga taassuf bildiradi.

Onalarning ulug'vor qo'shig'i - bu alladir. B.Yorievning "Alla" she'rda allaning mehrga to'lib kuylanishi va bola, umuman, inson taqdiridagi o'rni haqida bahs yuritilgan. She'rda bu kuy "tunning baxmal og'ushiga" singayotgan holatda tasvir etiladi. Shoirning ta'kidicha, u go'yo "jannat bog'idan kelayotgan hid"ga o'xshaydi. Bu bilan onalikning muqaddasligi, uning mehri, nafasi, farzandga bo'lgan sevgisi jannatiy ekanligi uqtiriladi. Shoirning fikricha, alla shu qadar o'ziga tortuvchan sehrga egaki, "har ko'ngilda chechak kabi" ochiladi. Shu bilan u ushbu nafisligi tufayli, katta qudratga ham ega, bu qudratning ona mehridan yaralganiga ishora etadi shoir, "qudrat tog'i- onalarning ushbu qo'shig'i" deya bu tuyg'uni metaforalashtirib ifoda etadi. Shoir ana shu qudratni publitsistik ohanglarda ifodalab, uning tufayli insoniyat yuksalish olib kelayotganini, bu kuy "yovuzlik yovi", "soflik oshig'i", "abadiyatni ezgulikka chulg'ab" turishini ta'kidlaydi. Shoirning ishonchiga ko'ra, bu shunday kuyki, beshikda osoyishta yotgan farzandni hatto gard yuqishidan saqlaydi. Ana shu alla haqidagi inja kechinmali ifodalardan keyin shoir e'tiborni beshikdagi murg'ak go'dakka qaratadi. Uning fikricha, bu kuy bekorga aytilayotgani yo'q, uni kelajak kutayotir. "Qadamiga muntazirdir olam eshikda", deydi shoir. Bu bilan alla aytilishidan maqsad go'dakni mard, dadil, serg'ayrat, kurashchan kilib ulg'aytirish ekanligiga ishora etadi. Alla - bu tinchlik qo'shig'idir. She'rda bola, ona, Vatan tushunchalari uyg'unlashtirilgan. Ona allasi go'dakka "erk olamini" baxsh etayotganga, mehr qo'yib yulduzlarni to'kib berayotganga, "boshlarida iqbol shamini yoqib" qo'yayotganga o'xshaydi. Shu tariqa she'rda o'z go'dagining oromi va kelajagini ta'minlash ishtiyoqidagi ona obrazi yaratiladi. She'rdagi ruhdan shu narsa ayon sezilib turadiki, onalar parvonali- farzandlar oromi, osoyishi, baxtiyorligi. Shoir bu tinchlik dunyo tinchligida ifoda topishini nazarda tutadi. Ona niyati she'rda quyidagicha ifoda etiladi:

Jigarbandi orom olsa bas to'yib- to'yib,
 Orom olsin, osoyishi buzilmasa bas.
 Bola baxti ona bag'rin aylagay butun.
 U erkinu osoyishta uxlar shu nafas,
 Ulgayganda sergak- sergak yashamoq uchun.

Shunday qilib, she'rda ona va go'dak taqdirida Vatan va kelajak taqdiri mujassam qo'shib ifoda etiladi.

"Onamlarning aytgani" she'ri ham urush yillarida qolgan bolalik xotiralariga bag'ishlangan. She'rda, bugungi kunda bolalarning bog'chalarda ijtimoiy tarbiya topishidan, "totli kunlar", "otli kunlar" kelganidan mamnun onaning urush kunlarini xotirlashi, o'sha damlarda farzandining qarovsiz qolganlarini eslab o'ksinishidan iborat g'amgin tuyg'ulari ruhida yozilgan. Ona u kunlar endi qaytib kelmasligini ("Egam yuzin o'girsin"), bugungi avlod tinchligini tilab duo qiladi.

"Kuzda uchgan turnalar" to'plamiga kirgan "Ayol madhi" she'rda shoir ayol zotining ijtimoiy hayotdagi roli, hayotni, tingchlikni asrovchi, insoniyatni baxt-saodatga eltuvchi hilqat sifatida, yaxshiliklarning boshida turuvchi zot sifatidagi fazilatlarini tarannum etadi. Shoirning nazarida, ayol "nafasi naysoniy"dir, ya'ni bahor havosiday xushyoqim, bu nafas inson sabotiga "qanot" beradi, nigohlari ham "jonbaxsh", bu nigoh kishiga kamol yo'llab turadi. Shoir e'tiroficha, ayol quyoshga o'xshaydi, shu jihatdan u hayotga nur berib turganday ko'rinadi. Shoirning hikmat tili bilan aytganda, ayol dunyo beshigini tebratuvchidir.

She'rda ayolning bir qator yaratuvchanlik sifatlari badiiy tasvirlarda ifoda etilgan. Masalan, undagi poetik tasvirlardan ayon bo'ladi, "ayol qadam qo'ysa", bog' tarovatga to'ladi, chechaklar raqsga tushadi, ularning raqsi ayolning o'ziday joziba kasb etadi. Shu tashrif tufayli, bog'ning har tarafi "nafosatga to'lib ketadi", bulbullar bahsi ham abadiylik topadi. Ayol qadam qo'yganda, hatto "sahrolar bo'ston"ga aylanadi, undagi jazirama o'z o'rmini bahorga bo'shatib berishga majbur bo'ladi.

Chunki:

Ayol muruvvatlar mulkiga posbon,
Mehridan umrlar to'lgay oharga.

She'rda ayolning psixologik holati, munosabati bilan bog'liq vaziyatlarga ham qiziqarli poetik baholov tasvirlari bag'ishlanib, o'quvchi e'tibori qaratilgan. Masalan, mabodo, ayolda xafalik bo'lsa, jahllansa, "qovoq uysa"-chi? O, bundan "qalbda muz tog'i" paydo bo'ladi. Birgina tabassumi esa uni, ya'ni bu "tog'"ni sel qilib eritib yuboradi. Uning boqishlari naqadar hayotbaxsh, shoir tasviriga ko'ra, u navro'z havosi, shamoliga o'xshaydi: kuygan ko'ngillarni yashnatib yuboradi. Shuning uchun ham dunyoda hamma ezguliklar ayolga qiyoslanadi:

Ne muqaddas bo'lsa olamda tanho,
Ne tabarruk bo'lsa buyuk, muazzam,
Ne yaktolik bo'lsa aziz, bebaho,
Ayol qiyosida bo'lgay mujassam.

Shoirning ta'kidicha, ayol borligi uchun dunyoning kemtiklari butlanib turadi, "benavo navoli" bo'ladi, kuchla- nish oladi, ayol tufayli „hayotga subut tirgak" bo'ladi, uning tufayli tinchlik ta'minlanadi. ("g'alayon, g'azablar olgay tinchlanish") Dillardagi o'ktamlik, shijoat ayol tufaylidir, insonning abadiyatni xayol qilishi, elda halollik tantana qilishi, muruvvatlarning jamiga ayol sababchidir. Shoir ta'kidlab aytadiki, "ayol -hikmatlar sohibi", "dono", "boringni oshirib, aybingni yashiruvchi" mulohazakor zot. Uning ulug'ligi, eng avvalo, onaligidadir.

Allalari bilan e'tibor topgan,
Eng avval, dunyoga ayol onadir.

Shu munosabat bilan shoir onalik xususiyati mavjudligi sababidan, tabiat rivojlanishda, hayot bardavom ekanligini ulug'laydi. Bunga dalil tariqasida keltirilgan tasvirlar ham o'quvchida qoniqish hosil qiladi. Masalan, "ona palak" tufayli "pushtada tuynak" paydo bo'lishini, "Ona daraxt" borligidan "mevalar shirin" va to'kinligini nazarga keltiradi. She'rda insoniyat tarixida ham onaning o'rni bo'lakchaligi badiiy-falsafiy satrlarda ta'kidlanadi. Ona tufayli turmush farovon, "to'ydak" o'tadi, ona, "umidlar qasrini" saqlab turuvchidir, deydi shoir.

Ayol-xonadonning munavvarligi,
Er ko'ksin tog' etgan vafoli yordir.
Undandir adolat muzaffarligi,
U bilan olamda baxt barqarordir.

Shoir ayol iltifotini "baqolikka yo'l" deb biladi, "rangin kamalakday to'qilgan yog'du"ga o'xshatadi. Ayol siylovi esa "tolelar ato" etishini, orzularni to'kis-tugal ushaltiruvchi kuch ekanligini qayd etadi.

Xulosa. "Mehribon nigoh" to'plamiga kirgan "Xotin aziz" she'rda ham ayol zotining muhtamligi, ezgu sifatleri qalamga olingandir. Agar oldingi she'rda umuman ayol zoti haqida so'z yuritilgan bo'lsa, bu she'rda yor, zavja ta'rif etiladi. She'riy talqinga ko'ra, avvalo, oila qurish tasodif emas, yigit sevar ekan, qizlar ichidan tanlagan ma'shuqasi uning "yoshligin bezagi" sifatida e'tirof etiladi, xotini uning ana shu "saragi"dir. She'rda er kishining umri "yorug' dunyoda bir kema"ga o'xshatilgan, ana shu kemani boshqarib borishda ayoli uning "sergagi", hushyor boshqaruvchisi, hamkori, deya ta'rif etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Мустафокулов Р. Фақирнинг йўли. ТерДУ Ахборот технологиялар маркази. Термиз шаҳри-2012. 1946 б.
2. Ёриев Б. "Умидим Дунё". Ёзувчи нашриёти. Т., 2001, 113б.
3. Ёриев Б. "Ҳаётсеварлик". "Жайхун". Термиз-1993 й.
4. Ёриев Б. "Кузда учган турналар". "Жайхун" нашриёти. Термиз-1995.130б.
5. Мустафокулов Р. "Умр Сабоқлари". Сурхон-нашр. 2002 й.
6. Ёриев Б. Абдужалилов Қ. "Ғанининг қўшиқлари". "Жайхун" нашриёти. Термиз-1997.
7. Ёриев Б. "Алпомиш ва нормўмин сухроб"(достон). "Сўғдиёна"
8. Мустафокулов Р. "Сурхон адиблари болаларга". Ёзувчи-нашр.2002.

QUR'ONI KARIMDA YUZNING NOVERBAL IFODALARI

P.K.Muydinov, tayanch doktorant, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi, Toshkent

Annotatsiya. Hissiyotlar namoyon bo'ladi va ko'rinadi. Biror yomonlikni yashirish ayniqsa u me'yoridan oshib ketsa yuzning shakli va ranggi o'zgarishi bilan bilinadi. Masalan, g'azab agar tabiiy me'yoridan oshib ketsa u bilan birga yuz qizil rangga o'zgarishni boshlaydi.

Kalit so'zlar: Qur'on, noverbal, yuz, burishish, chehra.

Аннотация. Эмоции проявляются и видны. Скрывать зло особенно известно по изменению формы и цвета лица, если оно превышает норму. Например, если гнев превышает естественную норму лицо начинает меняться на красный цвет вместе с ним.

Ключевые слова: Коран, невербальный, лицо, морщина, лицо.

Abstract. Emotions are manifested and visible. Hiding some evil is especially known when it exceeds the norm with a change in the shape and color of the face. For example, anger begins to change the color of the face red along with it if it exceeds its natural norm.

Keywords: Quran, noverbal, face, twisting, cheek.

Yuz insondagi eng sharaflari tana a'zodir. U ila o'zgalar bilan yuzlashamiz va o'zaro tanishamiz. Bir inson bilan boshqasining orasini agarchi yuzlar ifodasi o'xshash bo'lsa-da bir-biridan ajratamiz. Yuz diqqat markazi, fikrlar so'zlovchisi hisoblanadi. Unda hissiyotlar namoyon bo'ladi. Bir so'z bilan aytganda, ichki holatlar aks etadigan oynadir. Roziy o'zining "Farosat" nomli kitobida ruhiy holatlar haqida yuz bilan bildirilgan ifodalar boshqa har qanday a'zo bilan berilgan ifodadan yetarliroq bo'lishini ta'kidlab bunday degan: "Yuzda xijolatning o'ziga xos rangi bor, qo'rquvning esa o'ziga xos rangi bor, g'azabning o'z rangi va quvonchning o'z rangi bor. Qachonki ushbu ranglar yuzda aks etsa nafsoniy holatlar va axloqlar ifodasini yana-da kuchaytiradi"[1].

Alloh tolo Qur'oni Karimning bir necha o'rinlarida yuzlardagi quvonch va g'am ifodasi bilinib turgan oyatlarni nozil qilgan.

وَجُودَ يَوْمَئِذٍ مُّسْفِرَةً ۝ ٣٨ ضَاحِكَةً مُّسْتَبْشِرَةً ۝ ٣٩

"U kunda porloq chehralar bor. Ular kulgu bilan to'la, yetgan hushxabardan hursand" [2].

Ushbu oyatda kelgan » مُسْفِرَةً » so'zining lug'aviy ma'nosi "porlagan, nurlangan, ziyo taratgan". Yuqorida zikr qilingan oyat Alloh ulardan rozi bo'lgan, ularni jannatiga kirgazgan mo'minlarning muborak yuzlari haqida xabar berdi. Ularning yuzlarida Alloh taolo ularga tayyorlab qo'ygan narsalarni eshitganlarida va holatlarini bilganlarida yorug'lik, nur paydo bo'ldi.

Ayni shu holat bizning hayotimizda ham o'z aksini topgan. Masalan, oliygohlarga kuchli tayyorgarliklardan so'ng imtixon topshirgan talabalikka umidvorlarning hammasi ham o'qishga qabul qilinmaydi. Natijalar ma'lum bo'ladigan kunda hamma umid yuzlari bilan natijasini bilish uchun boradi. Keyin esa, o'qishga qabul qilinganlarning yuzlari shu qadar yorishib ketadiki uni hattoki uzoqdan ularni kuzatib turgan inson ham undagi natijaning qanday ekanligini osongina bila oladi. Muvaffaqiyat qozonganning yuzi shu qadar quvonchga to'ladiki uning yuz muskullari kengayib o'zidagi nurni yanada namoyon etadi. Yoki, nafsga har qanday surur kirs, hattoki maqto'v so'zini eshitish bilan ham inson shunday holatga tushadi. Qur'oni Karim mo'minlarning yuzlaridagi bu quvonchni bir necha o'rinda turlicha tasvirlaydi.

وَجُودَ يَوْمَئِذٍ نَّاصِرَةً ۝ ٢٢ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةً ۝ ٢٣

"U kunda chiroyli yuzlar bor. Robbisiga nazar soluvchilar" [3].

وَأَمَّا الَّذِينَ أَتَيْنَا فِي رَحْمَةِ اللَّهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ۝ ١٠٧

"Yuzlari oq bo'lganlar esa, bas, Allohning rahmatidadir. Ular unda abadiy qolurlar" [4].

تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ ۝ ٢٤

"Ularning yuzlaridan Jannat ravnaqini bilib olasan" [5].

وَجُودَ يَوْمَئِذٍ نَّاعِمَةً ۝ ٨

"U kunda bir chehralar ne'matlanuvchidirlar" [6].

Ba'zi ulamolarning qavliga ko'ra mo'minlarning yuzi jannatda chiroy kiyadi, go'zallashadi so'ngra robbisiga qaraydi. Uning muborak yuziga qarab ne'matlanadi. Aytiladiki, kishi mo'minlarning bu toifasini tanib olishda adashmaydi. Ular jannatlarda so'rilarda suyangan holatlarida o'tiradilar va ularning yuzlarida ne'mat asari bilinib turadi. Va ularning holatlaridan ulardagi ne'matlarni yuzlaridan bilib olish mumkin bo'ladi.

E'tibor beradigan bo'lsak, yuqoridagi oyatlardagi mo'minlarning vasfi “ **نَاضِرَةٌ – نَاطِرَةٌ – مُسْفِرَةٌ** ” ismi foil vaznida keldi. Aslida bularning hammasi fe'l bo'lsada fe'l vaznlarida vorid bo'lmadi. Bilamizki, ism fe'lga nisbatan kuchliroq ma'noni ifodalaydi. Masalan, “ **رَاضِيَةٌ** – **رَاضِيَةٌ** – **رَاضِيَةٌ** – **رَاضِيَةٌ** – **رَاضِيَةٌ** ” Zayd jiddu-jahd qilyapti “ degan gapimizning asl ma'nosi “ Zayd hozirgi paytda jiddu-jahd qilyapti, avval jiddu-jahd qilmagan va keyin ham qilmasligi mumkin “ deya tushuniladi. Yoki, “ **كَتَبَ** ” Muhammad yozdi “ degan gapimiz ham uning o'tgan zamonda yozganligi habarini bermoqda. Ayni paytda esa Muhammad yozmayapti. Endi ushbu gaplarimizning fe'llarini ismga aylantirib gapimizni ma'nosini ism bilan ifoda qiladigan bo'lsak mana bunday gap va ma'no hosil bo'ladi. “ **رَاضِيَةٌ** – **رَاضِيَةٌ** – **رَاضِيَةٌ** – **رَاضِيَةٌ** – **رَاضِيَةٌ** ” Zayd tirishqoqdir , **مُحَمَّدٌ كَاتِبٌ** Muhammad yozuvchidir “. Gaplarni ismiy gaplarga aylantirganimiz ma'noda ham o'zgarishga ta'sir qiladimi? Albatta, ta'sir qiladi. Ismning sobitlik va doimiylik ma'nosi bor. Fe'lning esa yangilanish va ko'chish ma'nosi bor. Ism o'zida biror fe'l azbaroyi ko'p bajarilganidan kishining sifatiga aylanib ketganini ifoda qiladi. Zayd jiddu-jahd qilaverganidan oxiri tirishqoq ya'ni doim jiddu-jahd qiladigan inson deya ma'lum bo'ladi. Muhammad esa ko'p yozganidan uni doim yozuvchi deya tushunib qolganmiz. Qaysi biri o'sha ish-harakatni ko'proq bajaradi deb o'ylaysiz? Albatta, ism bilan ifoda qilingani degan javob bo'ladi. Ya'ni, Zaydda tirishqoqlik sifati sobit bo'ldi, doimiy bo'ldi. U o'tgan zamonda bir yozib qo'ygan yoki faqat hozir yozadigan inson emas balki doim yozadi deya ma'no beradi. Fe'l esa zamonlar bilan bog'liqligi bor va goh o'tgan zamonda, goh hozirgi-kelasi zamonda bajarilish ifodasini aks etganligi uchun unda sobit ma'no yo'q. Yuqoridagi oyatlarda uchraydi so'zlarning ismda kelganligining siri , ajabmaski, jannat ne'matlari doimiy va abadiy ekanligiga ishora bo'lsa.

Ismi foilga yana bir boshqa fikr qo'shimcha qiladigan bo'lsak, yuzlari ushbu sifatlar bilan tasvirlangan mo'minlar go'yoki oxiratda ularni qilishga imkon beradigan amallarni dunyoda qilganliklari uchun o'sha ishlarni o'zlari qiluvchi ekanliklariga ishora ham bor.[7] Yana bir e'tiborni tortadigan tomoni shundaki, ushbu go'zal vasflarning hammasi kofirlarning yuz tasvirlariga muqobil tarzda uchraydi. Ushbu o'rinlarda yuzning ifodasi eng go'zal ifoda usuli bilan, yuksak balog'at ila vasf qilingan. Eshituvchiga uning go'zal tasvirini beradi. Inson zoti bunday misolni keltirishdan ojiydir.

Yunus surasining bu oyatdan oldingi oyatida “ yaxshilik qilganlarga yaxshilik va ziyodalik “ borligi haqida so'z ketgan. Ushbu oyat esa o'zidan oldingi oyatning tamomila aksi. Bu oyatlar qiyomat kunidagi kofirlarning tasvirlayabdi. Ularning azobu-uqubatlardan ro'baro' bo'lajak holatlarning yuzlaridagi aksi vasf qilinmoqda.

Lug'at kitoblarida “ **غَبَرٌ – رَهَقٌ – قَتَرٌ** ” so'zlari ma'nolari quyidagicha sharh qilinadi. “ **غَبَرٌ** – tuproq va kuldin hosil bo'ladigan chang “, “ **رَهَقٌ** – berkitmoq, qoplamoq “, “ **قَتَرٌ** – tutunday qora “.

Abasa surasidagi kofirlar unda kishi birodaridan, onasidan, dadasidan, ayolidan va farzandidan qochadigan quloqlarni kar qiluvchi ovoznig qo'rquvida bo'ladilar. Yuzlarini esa chang qoplagan va ularni egallagan g'am sababidan yuzlarida qoralik bor. Alloh taolo ular kufr bilan fojirlikni jam qilganlaridan huddi ularga chang-g'uboru qorong'ulikni jam qiladi.

Yuqoridagi oyatlarni taammul qiladigan bo'lsak, tana a'zolari harakati ifodasida ta'sir etish kuchli bo'ladi. Masalan, Alloh taolodan uzoq bo'lgan kofirlarning holatidan bizga ularning qorong'u va qora yuzlari darak beryabdi. Aksincha, Alloh taologa yaqin bo'lganlar esa hayoti dunyoda ham nurda yashashgan edi va oxiratda ham yuzlari nurli bo'ladi.

Albatta, hissiyotlar namoyon bo'ladi va ko'rinadi. Biror yomonlikni yashirish ayniqsa u me'yoridan oshib ketsa yuzning shakli va ranggi o'zgarishi bilan bilinadi. Masalan, g'azab agar tabiiy me'yoridan oshib ketsa u bilan birga yuz qizil rangga o'zgarishni boshlaydi. Agar, hafalik, mahzunlik va qayg'u me'yoridan ziyodalashsa yuzning ranggi sariq rangga o'zgaradi.

Yuz ruhiy hissiyotlar bilan ta'sir o'tkazadigan muhim a'zolari o'zida jamlagan. Jumladan, peshona, ikki ko'zlar, ikki qoshlar, yanoq, ikki lablar, og'iz. Peshonani tirishtirish chuqur o'yga tolgaqlikni ifodalasa, ikki ko'zning katta ochilishi va kengayishi daxshatni va qo'rquvni ifodalaydi.

Payg'ambar s.a.v birodarga ochiq yuz bilan yo'liqish yaxshilikdan ekanligi yoki uning yuziga tabassum qilish sadaqa ekanligini ta'kidlaganlaridan ham yuzning ahamiyatini yana-da bilamiz. U zot a.s ning yuzlaridan sahobalar ulardagi g'azab yoki rozilik belgilarini bilib olganliklari ham yuzning tana tilidagi asosiy o'rni borligini bildiradi. Usmon r.a yuz haqida bergan ta'riflarida shunday deydi: "Kim bir sirni berkitsa, Alloh uni uning yuzida va til yanglishishlarida bildirib qo'yadi"[8]. Ibn Hayyon agar insondagi quvonch ziyoda bo'lsa u qalbdan to hamma tomonga hattoki yuzda o'z asari bilan voqe' bo'ladi va agar g'am kuchaysa ruh ich-ichigacha berkinib ketadi, hattoki yuzdagi sariqlik va qoralik ila o'zining asarini ko'rsatadi degan.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. 1982 - مصر - الهيئة البصرية العامة للكتاب - ط : الرازي، كتاب الفراسة، ص: 149 تحقيق دا يوسف مراد ، ط : الهيئة البصرية العامة للكتاب - مصر - 1982
2. Abdulaziz Mansur. Qur'oni Karim ma'nolarining tarjimai. – Toshkent. : Toshkent islom universiteti, 2001. 333-bet. Abasa surasi 38-39 - oyatlar
3. Abdulaziz Mansur. Qur'oni Karim ma'nolarining tarjimai. – Toshkent. : Toshkent islom universiteti, 2001. 333-bet. Qiyomat surasi 22-23 - oyatlar
4. Abdulaziz Mansur. Qur'oni Karim ma'nolarining tarjimai. – Toshkent. : Toshkent islom universiteti, 2001. 333-bet. Oli imron surasi 107- oyat
5. Abdulaziz Mansur. Qur'oni Karim ma'nolarining tarjimai. – Toshkent. : Toshkent islom universiteti, 2001. 333-bet. mutoffifiyn surasi 24 - oyat
6. Abdulaziz Mansur. Qur'oni Karim ma'nolarining tarjimai. – Toshkent. : Toshkent islom universiteti, 2001. 333-bet. goshiya surasi 8 – oyat
7. كمال عبد العزيز إبراهيم، لغة الجسد في القرآن الكريم، ط1، القاهرة، دار الثقافة للنشر، 2010م
8. ابن كثير، تفسير القرآن العظيم ، 321\7

UO'K 81-26(347.78.034)

TARJIMA KONTEKSTIDA FRAZELOGIYA: METODIK YONDASHUVLAR

F.J. Muzaffarova, tayanch doktorant, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada frazeologik birliklarni tarjima qilishning asosiy muammolari va strategiyalari ko'rib chiqiladi. Muallif turli tillardagi frazeologizmlarni bir tildan boshqasiga o'tkazishda madaniy va kontekstual xususiyatlarni hisobga olgan holda turli usullar va yondashuvlarni tahlil qiladi. Frazeologiyaning nazariy jihatlar va ularning tarjima faoliyatida amaliyotga tatbiq etilishiga alohida e'tibor qaratilgan. Tadqiqot turli tillardan olingan misollarga asoslanib, frazeologiya bilan bog'liq tarjima vazifalarining xilma-xilligi va murakkabligini namoyish etadi. Maqola tarjimonlar, lingvistlar va madaniyatlararo kommunikatsiya hamda tarjima muammolariga qiziquvchilar uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: frazeologiya, strategiya, kontekst, stilistika, matn.

Аннотация. В статье рассматриваются ключевые проблемы и стратегии перевода фразеологических единиц. Автор анализирует различные методики и подходы к передаче фразеологизмов с одного языка на другой, учитывая культурные и контекстуальные особенности. Особое внимание уделяется теоретическим аспектам фразеологии и их практическому применению в переводческой деятельности. Исследование опирается на примеры из различных языков, что позволяет продемонстрировать разнообразие и сложность переводческих задач, связанных с фразеологией. Статья предназначена для переводчиков, лингвистов и всех, кто интересуется проблемами межкультурной коммуникации и переводом.

Ключевые слова: фразеология, стратегия, контекст, стилистика, текст.

Abstract. The article addresses key issues and strategies for translating phraseological units. The author analyzes various methodologies and approaches to conveying phraseological expressions from one language to another, taking into account cultural and contextual nuances. Special attention is given to the theoretical aspects of phraseology and their practical application in translation activities. The research draws on examples from various languages to demonstrate the diversity and

complexity of translation tasks related to phraseology. The article is intended for translators, linguists, and anyone interested in the problems of intercultural communication and translation.

Key words: *phraseology, strategy, context, stylistics, text.*

Frazeologiya tez taraqqiy etayotgan tilshunoslik sohalaridan biriga aylandi. Bu sohada o'zbek tilshunosligida ham salmoqli ishlar mavjud (Raxmatullaev.,1957, Pinxasov., 1969, Salomov.,1961, Mamatov.,1991, va boshqalar). Agar Sh.Rahmatullaev o'zbek tilshunosligiga "frazologiya" va "turg'un birikmalar" tushunchalari, ularni tahlil qilishning asosiy qonuniyatlarini olib kirgan bo'lsa, [5, 636] I.Pinxasov frazeologiyani leksikologiyani bir qismi sifatida FB larning yasalihi, ma'nosi, motivatsiyalanganlik darajasini o'rganish sohalarini tadqiq qildi. [7, 145] M.M.Yo'ldoshev esa alohida olingan semantik guruhlariga mansub FB larda ma'no bo'yoqlarining o'ziga xosligi, ularda leksik mazmun yoki so'z ma'nosi bilan sinonimiklikning kontekstual qonuniyatlarini tahlil etgan. Yana bir olimimiz G'.Salomov esa asosiy e'tiborni FB larni tarjima qilish masalalariga qaratgan. [8, 159]

Frazeologik bo'lmagan tarjimaga quyidagilar kiradi:

1. Leksik tarjima. Ushbu metod asliyat tilda qo'llanilgan frazeologik birlikning tarjima tilida to'g'rida-to'g'ri mos tushadigan ekvivalenti bo'lmagan holatda qo'llaniladi. Masalan: *set* yoki *put on fire* - *o't qo'yish* yoki *olovda yondirish* deb tarjima qilinishi mumkin.

Bir so'z bilan aytganda, leksik tarjima qilingan frazeologik ifodalar ma'nosini iloji boricha aniqroq etkazishga harakat qilish muhimdir, hatto ba'zi elementlarini ham o'z ichiga olgan holda. Agar tarjima tilida to'liq mos keladigan ekvivalent topilmasa, frazeologizmlarning ma'nosi va uning madaniy xususiyatlarini tarjimon qavs ichida yoki matnning pastki qismida izoh sifatida yoritib berishi mumkin.

2. Kalk. So'zma-so'z tarjima yoki kalk usuli boshqa tarjima usullari frazeologizmlarning ma'nosi va stilistik nuanslarini to'liq etkaza olmaydigan hollarda qo'llaniladi. Bu metod frazeologizmlarning metaforik ma'nosini o'quvchiga saqlab qolish zarur bo'lgan hollarda afzal ko'riladi, hatto bu ba'zi nuqsonlarga olib kelishi ham mumkin.

Ko'pgina frazeologik birliklar tarjimonlar tomonidan kalk usuli orqali tarjima qilinmoqda, bunda uning so'zma-so'z ma'nosigina yetkazib berilmoqda. Masalan, ingliz tilidagi "*let sleeping dog lie*"ni so'zma-so'z tarjima qilib ham asliyat tildagi ma'nosini olish mumkin, ya'ni tinch turgan narsaga tegmaslik lozim. Ushbu maqolni o'zbek tilida "*o'raga sichqon tushdi guldir gup*" yoki "*yopiq qozon yopig'ligicha qoldi*" kabi ekvivalentlari bilan ham tarjima qilish mumkin.

3. Izohli tarjima. Ushbu metod frazeologik birlikning o'zini emas, balki uning ma'nosini uzatishga qaratilgan, bu ayniqsa tarjima tilida to'g'ridan-to'g'ri ekvivalent bo'lmagan holatlarda muhimdir. Bu tushuntirishlar, taqqoslashlar, tavsiflar yoki talqinlarni o'z ichiga olishi mumkin, ular frazeologizmning ma'nosini aniq va to'liq ifodalashga yordam beradi. Bu tarjima usuli kontekstda mustaqil ishlatilmaydi. U faqat frazeologik birlikning asl tilidagi ekvivalenti tarjima tilida mavjud bo'lmagan holatlarda qo'llaniladi. Bunday holatda, tarjimon so'zma-so'z tarjimini (kalk usulini) qo'llab, frazeologik birlikning ma'nosini qavs ichida izoh berishi mumkin.

Tarjima - bu ma'noni tillararo va kommunikativ uzatishni o'z ichiga olgan murakkab jarayon. Turli tillar o'ziga xos FB aralashmalariga ega, bu esa tarjima jarayonini qiyinlashtiradi. FB larni tarjima qilishdagi qiyinchiliklar quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin: (i) kontseptual asoslardagi farqlar, (ii) an'anaviy ekvivalentlik falsafasi, (iii) chet el fuqarolarining xotiralari, (iv) odamlarning oldingi bilimlari, (v) mentalitetning o'ziga xos xususiyatlari, (vi) milliy tillarda axborotni rivojlantirish, (vii) fuqarolar so'zlashadigan tilda ifodalangan ijtimoiy mavqe, so'z va so'z birikmasi tushunchasi. FB bilan bog'liq tarjima muammolari turli xil nazariy va amaliy nuqtai nazardan ko'rib chiqilgan bo'lsa-da, FB larni davolash keng qamrovli istiqbolni ta'minlash uchun qayta ko'rib chiqish va integratsiyaga loyiqdir. Ayni paytda, ingliz tilidan o'zbek tiliga alohida e'tibor qaratgan holda, til darslarida FB larni samarali tarjima qilishni o'rganish, tarjimashunoslik va ularni o'rgatishda FB larga har tomonlama yondashish va kompleks yondashuvning yo'qligi tufayli qiyinchilik tug'dirmoqda. [1, 206-211]

Shuni ta'kidlash kerakki, frazeologik birlikni tarjima qilishda bir qator xususiyatlarni hisobga olish kerak, ya'ni uning tarkibiy-semantikasi, nutq va matndagi tutgan o'rni, muallif uni qay tarzda matn ichida qo'llagani, shu bilan bir qatorda tarjima tilning madaniyati va milliy xususiyatlariga ham mos kelishi kerak. Turli tillarda frazeologik tuzilmalarining o'ziga xos xususiyatlari leksik material qanday ifodalanishini belgilaydi. Frazeologizmlar, maqollar va barqaror iboralar, ko'pincha og'zaki nutqda va xalqning badiiy tilida uchraydigan, til orqali obrazli ma'noni yetkazishda muhim ahamiyatga ega. [3, 17-25]

Tarjimon va olim Moroxovskiy, Link-Firster va zamonaviy ingliz tili frazeologiyasi mutaxassisi E.V.Kubryakova kabi tarjimonlar tarjima texnikasi muammosini hal etishning asosiy yo'llari bo'yicha umumlashtirilgan takliflar berishdan tashqari, ikkita ilmiy tavsiyani ishlab chiqdilar. [4]

Tarjimashunoslik hamkorlarining fikricha, tarjimonning qiyinchiliklarini yengish uchun ekvivalent talqin, sinonimiya, izohli transformatsiya, illyustrativ ta'rif kabi yondashuvlarni qo'llash tavsiya etiladi. Frazeologik birlik demak, frazeologik birlikning ma'nosini ochish maqsadida Moroxovskiy atamani o'rganish va psixologik birlikda qo'llanilgan ma'nolarni eslab qolishdan ko'ra, ushbu frazeologik birlik g'oyasi bilan tanishishni taklif qiladi. Binobarin, u frazeologik birlikni tushunish va tarjima qilish uchun literal transformatsiyadan foydalanishni taklif qiladi. [6, 32-35]

Frazeologik birliklarning matn-stilistik xususiyatlari, frazeologik iboralarni o'lka uslubiga bog'liq holda tarjima qilish usullari, yillik an'analar, urf-odatlar, turmush tarzi ochib beriladi. Bundan tashqari, turli matn turlari va uslublaridagi frazeologizmlarning o'zgarishi va ahamiyati tanqidiy ko'rib chiqiladi. Madaniyat lingvistik frazeologiya bilan chambarchas bog'liqdir. Nutqdagi frazeologik birliklar tarjima jarayonida asl tilidan maqsadli tilga milliy xususiyatlar va qadriyatlarni aks ettiradi. Madaniyat tillarni o'rganishda, tarjimon va o'qituvchilar malakasini oshirishda, hamda jamiyatning madaniy, tarixiy va amaliy bilimlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. [2, 2-4]

Frazeologik birliklarni idrok etish qolaversa uni tub ma'nosini anglab yetishda alohida o'rin tutadigan madaniyatnga e'tibor qaratish joyizdir. Bu farqlar idiomalar asosidagi tasvirlar, metaforalar, assotsiatsiyalar va madaniy konnotatsiyalardagi farqlarda namoyon bo'lishi mumkin. Bu jihatlariga e'tibor bermaslik ma'noning buzilishiga va matnning eng muhim kommunikativ va estetik funksiyalarining yo'qolishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun tarjimon nafaqat lingvistik kompetentsiyaga, balki mazmunni etkazishning adekvat usullarini topishga imkon beradigan madaniyatlararo xabardorlikka ham ega bo'lishi kerak.

Maqolada ko'rib chiqilgan frazeologik birliklarni tarjima qilishning kalk, leksik tarjima va izohli tarjima kabi usullari va strategiyalari bu muammoni yechishda turli yondashuvlarni namoyon etadi. Ushbu strategiyalarning har biri o'zining afzalliklari va cheklovlariga ega va ularni tanlash muayyan tarjima shartlariga, maqsadli auditoriyaga va matn janriga bog'liq. Shunday qilib, tarjimon moslashuvchan va ijodiy bo'lishi kerak, eng yaxshi natijaga erishish uchun turli usullarni birlashtira oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Aliyeva, N. (2021). modern concepts of studying phraseologisms in the framework of frame representation and theory of conceptual metaphor. current research journal of philological sciences, 2(12), 206-211.
2. Eshkuvvatovna, K. L., Tuychievna, M. S., & Furkatovna, S. D. (2021). Comparative analysis of the usage of concept "hospitality" in the phraseological units of English, Russian and Uzbek languages on the basis of the English translation of the novel "Silence" by S. Ahmad. Linguistics and Culture Review, 5(S1), 1640-1648.
3. Eshmuratova, D. U. (2021). English phraseology and phraseological units. Academic research in educational sciences.
4. Moreno-Pérez, L. & López-Arroyo, B. (2023). Wine and translation: an analysis of phraseological units in English and Spanish wine technical sheets.
5. Rahmatullayev Sh. "O'zbek tilining frazeologik lug'ati" G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2022, 636 b.
6. Бараненко, ЯО (2020). Відтворення особливостей невербальної комунікації персонажів творів У. Колінза в українському перекладі.
7. Пинхасов Я.Д. Хозирги ўзбек адабий тили. - Лексикология ва фразеология. – Тошкент, 1969. – 145 б.
8. Саломов F. Мақол ва идиомалар таржимаси. – Тошкент, 1961. – 159 б.

FENTEZI ADABIYOTNING O'ZIGA XOS BADIY XUSUSIYATLARI**J.K.Muzaffarov, tayanch doktorant, Namangan davlat chet tillar instituti, Namangan**

Annotatsiya. Fantastika adabiyoti uni boshqa janrlardan ajratib turadigan o'ziga xos badiiy xususiyatlar bilan ajralib turadi, bu esa tasavvur va inson tajribasini keng tadqiq qilish imkonini beradi. Ushbu janrning markaziy o'rinni - ko'pincha o'z tarixi, madaniyati va qoidalariga ega bo'lgan murakkab, fantastik olamlarni yaratish, bu mualliflarga haqiqiy dunyo doirasidan tashqarida murakkab hikoyalarni to'qish imkonini beradi. Sehr-jodu asosiy element sifatida qarama-qarshilik, o'zgarish va axloqiy va falsafiy savollarni o'rganish uchun cheksiz imkoniyatlarni taklif qiluvchi syujet qurilmasi va ramzi bo'lib xizmat qiladi. Fantaziya shuningdek, qahramon, murabbiy va yovuz qahramon kabi arxetipik personajlardan foydalanadi, ularning sayohatlari ko'pincha shaxsiy o'sish, taqdir va yaxshilik va yomonlik o'rtasidagi kurashning universal mavzularini aks ettiradi. Janrning fantastikni chuqur insoniylik bilan uyg'unlashtirishning o'ziga xos qobiliyati unga jamiyat me'yorlariga qarshi chiqish, turli nuqtai nazarlarni o'rganish, voqelik va tasavvur tabiati haqida chuqur tushunchalar berish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: Fantastika, haqiqiy dunyo, Sehr-jodu, syujet, arxetipik, personaj, yaxshilik va yomonlik, fantaziya, sehr

Аннотация. Литературе-фэнтези присущи уникальные художественные особенности, отличающие ее от других жанров, позволяющие широко раскрыть воображение и человеческий опыт. Центральное место в этом жанре занимает создание сложных вымышленных миров, часто со своей собственной историей, культурой и правилами, которые позволяют авторам плести сложные истории за пределами реального мира. В качестве центрального элемента магия служит сюжетным устройством и символом, который предлагает бесконечные возможности для конфронтации, изменения и исследования моральных и философских вопросов. В фэнтези также используются архетипические персонажи, такие как герой, наставник и злодей, чьи путешествия часто отражают универсальные темы личностного роста, судьбы и борьбы между добром и злом. Уникальная способность этого жанра сочетать фантастику с глубокой человечностью позволяет ему бросать вызов социальным нормам, исследовать разные точки зрения и обеспечивать глубокое понимание природы реальности и воображения. Благодаря этим отличительным художественным особенностям литература в жанре фэнтези создает пространство как для бегства от действительности, так и для созерцания, приглашая читателей волшебным и образным образом испытать миры, имеющие отношение к их собственной жизни.

Ключевые слова: Фэнтези, реальный мир, Магия, сюжет, архетип, персонаж, добро и зло, фэнтези, магия

Abstract. Fantasy literature is characterized by unique artistic features that distinguish it from other genres, allowing for a broad exploration of the imagination and human experience. Central to this genre is the creation of complex, fictional worlds, often with their own history, culture, and rules, which allow authors to weave complex stories outside of the realm of the real world. As a central element, magic serves as a plot device and symbol that offers endless possibilities for confrontation, change, and the exploration of moral and philosophical questions. Fantasy also uses archetypal characters such as the hero, mentor, and villain, whose journeys often reflect universal themes of personal growth, destiny, and the struggle between good and evil. The unique ability of the genre to combine the fantastic with deep humanity allows it to challenge societal norms, explore different perspectives, and provide deep insights into the nature of reality and imagination. Through these distinctive artistic features, fantasy literature creates a space for both escapism and contemplation, inviting readers to magically and figuratively experience worlds relevant to their own lives.

Keywords: Fantasy, real world, magic, plot, archetypal, character, good and evil, fantasy, magic.

Kirish. Fantastika adabiyoti o'zining o'ziga xos va xayoliy badiiy xususiyatlari bilan mashhur bo'lgan janr bo'lib, uni boshqa adabiy shakllardan ajratib turadi. Fantastika adabiyoti o'z zamirida o'quvchilarni cheksiz ijod olamiga chorlaydi, bu yerda sehr, afsonaviy mavjudotlar va boshqa dunyo manzaralari odatiy holdir. Ushbu elementlar inson tajribasini, ko'pincha bo'rtirilgan yoki g'ayritabiiy hodisalar ob'ektivi orqali noyob kashf qilish imkonini beradi. Fantastika adabiyotining o'ziga xos badiiy xususiyatlariga dunyoni qurish, arxetipik belgilar va belgilardan foydalanish, o'zgartiruvchi kuch sifatida sehrning mavjudligi, mifologik va tarixiy ta'sirlarning uyg'unligi kiradi. Birgalikda bu elementlar nafaqat qiziqarli, balki inson tabiati, axloqi va jamiyati haqida chuqur tushunchalarni taqdim etadigan hikoyalarni yaratadi. Ushbu badiiy xususiyatlarni o'rganib, fantaziya adabiyoti qanday qilib tasavvurni o'ziga rom etishi va voqelikni idrok etishimizga qarshi turishini chuqurroq anglab yetadi. [4,17] Fantastika adabiyoti o'zining o'ziga xos badiiy xususiyatlari bilan mashhur bo'lib, hayrat va o'zga dunyoviylik tuyg'usini yaratadi, o'quvchilarni tasavvur chegara bilmaydigan olamlarga tortadi. Uning jozibadorligining markazida ko'pincha sehrli mavjudotlar, qadimgi bashoratlar va mistik landshaftlar bilan to'ldirilgan, o'ylab topilgan, xayoliy olamlarning qurilishi. Ushbu sozlamalar shunchaki fon emas, balki hikoyaning ajralmas qismi bo'lib, hikoyaning mavzulari, ziddiyatlari va madaniy dinamikasini aks ettiradi. [2, 101].

Adabiyotlar tahlili. Fantastika mualliflari o'zlarining geografiyasi, tarixi, madaniyati va qoidalari bilan butun dunyoni yaratadilar. Bu dunyo qurilishi fantaziyaning immersiv tabiatini o'rnatishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Yuqori fantaziya, ayniqsa, J.R.R. kabi murakkab sozlamalari bilan mashhur. Tolkienning O'rta Yer yoki Jorj R.R. Martinning Vesterosi, bu erda sehrli va afsonaviy mavjudotlar atrof-muhitning ajralmas qismidir. Fantastika adabiyotining o'ziga xos badiiy xususiyatlarini tahlil qilganda janrni belgilovchi turli elementlarni o'rganishimiz mumkin. [7, 84] Quyida siz chuqurroq tadqiqot uchun foydalanishingiz mumkin bo'lgan materiallarga havolalar bilan ba'zi asosiy xususiyatlar mavjud:

Tahlillar.

1. Dunyo qurilishi

Ta'rif: Murakkab, badiiy olamlarning yaratilishi fantastik adabiyotning eng o'ziga xos xususiyatlaridan biridir. Bu olamlar ko'pincha turli qoidalar va tizimlar ostida ishlaydi, masalan, noyob geografiyalar, tarixlar, tillar va sehrli tizimlar - bu ularni o'z voqeligimizdan mustaqil va mustaqil his qiladi.

Asosiy matnlar:

J.R.R. Tolkienning "Uzuklar hukmdori" - Uning O'rta Yerdagi chuqur dunyosi qurilishi eng muhim misoldir.

J.K. Roulingning "Garri Potter" seriyasi - Xogvarts, sehrli jamiyat va sehrli va sehrli bo'lmagan olamlar o'rtasidagi murakkab munosabatlar. [1, 146]

Brandon Sandersonning "Mistborn" seriyasi - Allomancy deb nomlanuvchi, dunyo jamiyati va siyosatida markaziy o'rinni egallagan batafsil sehrli tizim.

Sehrli va g'ayritabiiy elementlar

Ta'rif: Sehr-jodu ko'pincha xayoliy hikoyalarda belgilovchi element hisoblanadi. Bu dunyoning o'ziga xos bo'lishi yoki bir nechta tanlangan shaxslar bilan chegaralanishi mumkin. Fantaziyadagi sehrli tizimlar murakkabligi jihatidan juda xilma-xildir, oddiy afsunlardan tortib, muayyan qoidalarga amal qiladigan va oqibatlariga olib keladigan murakkab tizimlargacha.

Asosiy matnlar: Ursula K. Le Guinning "Yer dengizi" seriyasi - kuch va tabiat muvozanatiga asoslangan nozik sehrli tizimni o'z ichiga oladi.

Patrik Rotfusning "Qirol qotillari yilnomasi" - "hamdardlik" va nomlashni o'z ichiga olgan juda batafsil sehrli tizim.

O'qish uchun materiallar:

Sehrli tizimlarni yaratish bo'limlarini o'z ichiga olgan Debora Chesterning "Fantastik fantastika formulasi". [9, 149]

Sehrli tizimlarni qurish mantig'ini o'z ichiga olgan Filipp Martinning "Fantaziya yozish ilmi".

Jeyn Garri tomonidan "Folklor va adabiyotdagi arxetiplar va motivlar": afsonalar va hikoyalar orqali umumiy fantaziya arxetiplarini o'rganadigan darslik.

Kristofer Voglarning "Yozuvchining sayohati: yozuvchilar uchun afsonaviy tuzilma" - Qahramonning sayohati va afsonaviy tuzilmalarni tushunish uchun yozuvchilar uchun amaliy qo'llanma.

Fantastika adabiyoti uni boshqa janrlardan ajratib turadigan o'ziga xos badiiy xususiyatlar majmui bilan ajralib turadi. Bu xususiyatlarga quyidagilar kiradi: Dunyo qurish: Fantastika mualliflari o'zlarining qoidalari, geografiyalari, tarixlari va jamiyatlari bilan mutlaqo yangi dunyolarni yaratadilar. Bu olamlar sehrli olamlardan tortib, bizning dunyomizning muqobil versiyalarigacha bo'lishi mumkin, ammo ularni birlashtiradigan narsa ularning murakkabligi va boyligidir. [4, 215] Dunyo qurilishi ko'pincha tillar, madaniyatlar, mifologiyalar va sehrli tizimlarni ixtiro qilishni o'z ichiga oladi, o'quvchilarni noyob va o'ziga xos koinotga cho'mdiradi. Sehr va g'ayritabiiylik: Sehr-jodu, sehrlangan narsalar yoki tug'ma sehrli kuchlar orqali bo'ladimi, ko'pchilik fantaziya adabiyotida markaziy xususiyatdir. Sehr-jodu ham yaxshilik, ham yomonlik uchun vosita bo'lib xizmat qilishi mumkin, u ishtirok etgan belgilarning axloqiy va axloqiy dilemmalarini aks ettiradi. [3, 42] Arxetipal personajlar: Fantastika adabiyotida ko'pincha istaksiz qahramon, dono maslahatchi, yovuz yovuz odam va sodiq hamroh kabi arxetipik belgilar qo'llaniladi. Bu belgilar ko'pincha umuminsoniy xususiyatlar va kurashlarning ramzi bo'lib xizmat qiladi. Garchi bu belgilarni oldindan aytish mumkin bo'lsa-da, ularga ko'pincha duch keladigan qiyinchiliklar va ular mavjud bo'lgan murakkab dunyolar orqali chuqurlik beriladi. Epik topshiriqlar va sayohatlar: Ko'pgina fantastik hikoyalarning asosiy hikoyaviy xususiyati epik qidiruv yoki sayohatdir. Qahramon ko'pincha ularni xiyonatkor landshaftlar orqali olib boradigan, afsonaviy mavjudotlar bilan uchrashishni o'z ichiga olgan va shaxsiy va tashqi sinovlarga duchor bo'lishni talab qiladigan missiyaga kirishadi. Ushbu sayohatlar shaxsiy o'sish va o'zgarish uchun metafora bo'lib xizmat qiladi, qahramon odatda o'zgargan yoki ma'rifat bilan qaytadi. Simvolizm va allegoriya: Fantaziya adabiyoti murakkab mavzularni hal qilish uchun ko'pincha simvolizm va allegoriyadan foydalanadi. Masalan, qorong'u xo'jayinning borligi zulmkor kuchning ramzi bo'lishi mumkin, qahramonning sayohati esa o'z-o'zini bilish yoki ma'rifatga intilishni anglatishi mumkin. Ushbu elementlar fantaziya adabiyotiga taqdir, taqdir va bir nechta vaqt jadvallari yoki sohalaridagi harakatlar oqibatlar haqidagi savollarni o'rganishga imkon beradi. Ekzotik va boy tasvirlar: Fantastika adabiyotida hayrat va hayrat tuyg'usini yaratish uchun ko'pincha yorqin va yorqin tasvirlar qo'llaniladi. [10, 28] G'ayrioddiy landshaftlar, sehrli sozlamalar va tushga o'xshash tasvirlardan foydalanish qochish tuyg'usini kuchaytiradi va fantastik dunyoning o'ziga xosligini ta'kidlaydi.

Fantastika adabiyoti uni boshqa adabiy janrlardan ajratib turadigan bir qancha o'ziga xos badiiy xususiyatlari bilan ajralib turadi. Uning o'ziga xos xususiyatlaridan biri bu ko'pincha murakkab tarixlar, jamiyatlar va mifologiyalarga boy bo'lgan immersiv, hayoliy olamlarni yaratishdir. Bu dunyolar cheksiz ijodkorlikka imkon beradi va o'quvchilarga qahramonlik, do'stlik va yaxshilik va yovuzlik o'rtasidagi kurash kabi universal mavzularni o'rganayotganda haqiqatdan qochish imkoniyatini beradi. Fantastika adabiyotining yana bir o'ziga xos xususiyati shundaki, u arxetipik belgilar va kvestlardan foydalanish bo'lib, ular eski hikoya qilish an'analari asoslanib, abadiy va yangi his qiladigan hikoyalarni yaratishdir. Qahramonlar, sehrli mavjudotlar va kuchli yovuz odamlar ko'pincha bo'rttirilgan fazilatlar va illatlarni o'zida mujassam etgan bu ertaklarni to'ldiradilar. Sehrning mavjudligi janrda markaziy o'rinni egallaydi, bu bizning dunyomiz qonunlariga bog'liq bo'lmagan imkoniyatlarni ochib beradi va mualliflarga falsafiy va axloqiy masalalarni yangi usullar bilan hal qilishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Tolkien, J.R.R. Xobbit (1937) va Uzuklar hukmdori trilogiyasi (1954–1955)
2. Le Guin, Ursula K. Zulmatning chap qo'li (1969)
3. Martin, Jorj R.R. Muz va olov qo'shig'i seriyasi (1996 yildan hozirgacha)
4. Murkok, Maykl. Melnibonlik Elrik (1972)
5. Pratchett, Terri. Discworld seriyasi (1983–2015)
6. Kampbell, Jozef. Ming yuzli qahramon (1949)
7. Atvud, Margaret. Qo'riqchining ertagi (1985)
8. Tolkien, J.R.R. Ertaklar haqida (1947)
9. Lyuis, C.S. Narniya yilnomalari (1950–1956)
10. Zipes, Jek. Qaytarib bo'lmaz ertak: Bir janrning madaniy va ijtimoiy tarixi (2012)

UO'K 413.13(045)

ANTROPOGIDRONIMLAR HAQIDA AYRIM MULOHAZALAR**V.T.Nafasova, PhD, katta o'qituvchi, Qarshi davlat universiteti, Qarshi**

Аннотация. Maqolada kishi nomlari bilan atalgan gidronimlar – antropogidronimlar tahlil qilingan. Turli ma'noviy guruhlarga bo'lib tasniflangan. Antropogidronimlarning yuzaga kelish sabablari izohlangan va dalillar asosida yoritib berilgan.

Калит so'zlar: toponim, gidronim, antroponim, antropogidronim, tabiiy va sun'iy suv havzalari nomlari.

Аннотация. В статье анализируются антропогидронимы, т.е. гидронимы, названные именами людей. Распределены по разным семантическим группам. На основе фактических данных объясняются и поясняются причины возникновения антропогидронимов.

Ключевые слова: топоним, гидроним, антропоним, антропогидроним, наименование естественных и искусственных водоемов.

Abstract. The article analyzes hydronyms named after people – anthropohydronyms. Furthermore, they are classified into various semantic groups. The reasons for the emergence of anthropohydronyms are explained and illustrated with evidence.

Key words: toponym, hydronym, anthroponym, anthropohydronym, names of natural and artificial water bodies.

O'zbek tili toponimlarining tarkibiy qismlaridan biri gidronimlar sanaladi. Gidronim (yun. – hudos – suv + onoma – atoqli ot) suvlikdagi har qanday (tabiiy va sun'iy) obyektlarning atoqli otidir [1].

Antroponim grekcha *antro* (odam) va *onuma* (nom) so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan onomastik termin sanaladi. Tilshunoslikda antroponim so'zi "ism, kishi ismi, odam otlari, kishi nomlari" ma'nosida qo'llanadi [2]. Nomshunos olim N.V.Podolskaya antroponim termini tarkibiga "ism, otchestvo, familiya, laqab, taxallus, kriptonim, andronim, ginekonim, patronim"lar kirishini aytib o'tadi [3]. Demak, antroponimlar deganda kishilarning ismi, otaism, familiya, taxallus, laqablar tushuniladi. Janubiy O'zbekiston gidronimlarini tahlil qilganimizda *buloq, quduq, ariq, qoq, soy, hovuz* nomlari tarkibida kishi ismlari – antroponimlar uchrashi aniqlandi. Bunday gidronimlar nomshunoslik ilmida antropogidronimlar deb yuritiladi. Xorazm toponimlarini o'rgangan nomshunos olim Z.Do'simov bunday nomlarni antroponimik tip tarzida tahlil qilgan.

Gidronimlar tabiiy va sun'iy suv havzalari nomlari shaklida tasniflanadi. Tabiiy o'zanli suv havzalariga okean, dengiz, daryo, ko'llar kiradi. Sun'iy, notabiiy suv havzalari *anhor, kanal, ariq, quduq, band, buloq/chashma, hovuz, shoh, sardoba, qoq, nov* hisoblanadi. Tabiiy o'zanli suv havzalari nomlarida antroponimlar uchramaydi. Sun'iy o'zanli suv havzalari insonlarning yashash tarzi, ishlab chiqarish, dehqonchilik faoliyati bilan bog'liq bo'lgan holda yuzaga kelgan. Shu sababli bunday gidronimlarda xususiy mulkchilikka oid qarashlar aks etadi.

Buxoro viloyati oykonimlarini o'rgangan S.Nayimovning ta'kidlashicha, "antroponim (ism, familiya, laqab, taxallus) larning toponimlar qatoriga o'tishi juda keng tarqalgan hodisadir [4].

Buloqlar sun'iy, notabiiy o'zanli suv havzasi sanaladi. Buloqlar, asosan, chorvadorlar hayotida muhim ahamiyatga ega. Yer ostidan sizib, qaynab, otilib chiqayotgan suv yo'li, tevarak-atrofi tozalanib, tosh terilib yoki sementlanib suv ichish, foydalanish uchun qulay holatga keltirilgan hamda shu insonning ismi buloq nomida aks etgan. Tumanlar kesimida mavjud buloq nomlarini o'rganganimizda shunga amin bo'ldikki, hamma buloqlar ham nomlanmagan, faqat inson tomonidan foydalanilgan buloqlargagina nom qo'yilgan. Ba'zi buloqlarning *Buloq* shaklida nomlanganligini ham uchratdik. Hududda buloqlar ko'p bo'lsa, buloqlarning joylashish o'rni, suvining shirin-chuchukligi, tarkibi, oqim tezligi, soni yoki yaqin atrofdagi boshqa buloqlardan farqli xususiyatlari buloq nomlarida aks etgan. Agar shu hududda birgina buloq bo'lsa *Buloq* deb nomlangan. Buloqlardan aholining oz qismi foydalangan, shu sababli buloq nomlari

mikrotoponim/mikrogidronim hisoblanadi. Buloq nomlarida tilning tejamkorlik qonuniyati aks etadi. Dastlab *Azim boboning bulog'i* – *Azim bobo bulog'i* – *Azimbobo bulog'i* – *Azimbuloq* shakliga kelgan. Gidronimiyada buloq so'ziga sinonim fors-tojikcha *chashma* so'zi ham qo'llanadi.

Antroponimlar asosida hosil qilingan buloq nomlari: *Jalolbuloq, Sheralibuloq* (Yakkabog' t.), *Alhamsho'rbuloq, Bekpo'latbuloq, Bozorbuloq, Zebobuloq, Musobuloq, Toshatbuloq, Pirimbuloq, Po'latbuloq, Shaydulbuloq, Jo'rabuloq, Xo'janazarbuloq* (Dehqonobod t.), *Ashurbuloq, Boyqulbuloq, Norkallabuloq, Rahmatbuloq, Nurtoybuloq, Hojibuloq, Ostonabuloq, Eshonbuloq, Husanbuloq, Poshshoto'rabuloq, Xushmanbuloq, Suvonbuloq, Sultonbuloq, Yarashbuloq, Nurmatbuloq* (Chiroqchi t.), *Bo'ronbuloq* (Dehqonobod t.), *Bo'stonbuloq* (Shahrisabz, Dehqonobod t.), *Oydinbuloq* (Shahrisabz t.), *Mahinbuloq* (Kasbi t.), *Momajonbuloq* (G'uzor t.), *Nurxonbuloq, Cho'yanbuloq, Qo'shimbuloq* (Qamashi t.), *Nurvoybuloq* (Chiroqchi, Kitob t.), *Qo'chqorbuloq* (Qamashi, Chiroqchi t.), *Toyirbuloq* (Shahrisabz, Qamashi, Dehqonobod t.), *Surxonbuloq, Xushmatbuloq, O'rozvoybuloq, Choshqulbuloq, Qurvonbuloq, To'rabuloq, Tog'aybuloq* (Shahrisabz t.), *Eshbuloq* (Chiroqchi, Qamashi t.), *Qilichbuloq* (Dehqonobod t.), *Xo'jabuloq* (Shahrisabz, Kitob, Chiroqchi, Qamashi, Dehqonobod t.), *Xo'jambuloq* (G'uzor t.), *Chorshanbibuloq* (Kitob t.), *Haydarbuloq* (Shahrisabz, Qamashi, Yakkabog' t.).

Qashqadaryo viloyati Chiroqchi tumanining Davtosh qishlog'ida *Ostonabuloq* nomli buloq bor. Aytishlaricha, Ostona bobo Davtosh qishlog'idagi masjid imomi bo'lgan. Masjid hududidagi buloq shu kishining nomi bilan *Ostonabuloq* deb atalgan. Mahalliy aholi bu qishloqni Eski Davtosh deb ham atashadi. Sababi 1950-1960-yillarda qishloq aholisi boshqa joyga ko'chiriladi va paydo bo'lgan qishloq ham Davtosh deb nomlanadi. Bu qishloqda *Mustafo boboning bulog'i* deb nomlangan buloq ham mavjud. Buloq Mustafo boboning uyi yaqinida joylashgan. Izohlashlaricha, buloqning atrofini Mustafo bobo tozalab, tosh terib ichish, foydalanish uchun qulay holga keltirgan. Mustafo boboning laqabi *davkor/devkor* bo'lganligi sababli aholi bu buloqni *Davkorbuloq* deb ham atashadi.

Quduqlar suv olish maqsadida vertikal tarzda qazilgan tor va teran chuqurlik; gidrotexnika inshooti hisoblanadi [5: 364]. Oqar suv, ya'ni daryo, soy, buloqlar bo'lmagan joylarda quduqlar qazilgan. Quduqlar cho'l hududlarda yashagan kishilar, chorvadorlar uchun suv manbayi hisoblangan. Quduq qazigan, qazishda bosh-qosh bo'lgan, rahbarlik qilgan yoki quduqdan foydalangan insonlarning nomlari quduq nomiga aylangan.

Antroponimlar asosida hosil qilingan quduq nomlari: *Avazaliquduq, Avazquduq, Jalmatquduq, Rahmonquduq* (Qamashi t.), *Avliyoquduq, G'ulomquduq* (Nishon t.), *Abdullaquduq* (Chiroqchi, Qarshi t.), *Azlarquduq, Berdiquduq, Jabborquduq* (Muborak t.), *Alimquduq, Boymirzaquduq, Boshmanquduq, Surmanquduq, Raimquduq, Boymo'minquduq* (Chiroqchi, Qamashi t.), *Boboquduq, Eshonquduq, Qarshiquduq, Hojiquduq* (Dehqonobod t.), *Boyquduq, Handalquduq, Ziyalaquduq, Rahmonquduq, G'aybarquduq* (Chiroqchi t.), *Do'syorquduq, Jamolquduq, Rustamquduq, Ibrohimquduq, Sattorquduq, Shermatquduq* (G'uzor t.), *Ismatillaquduq* (Qamashi t.), *Ismatquduq, Ravshanquduq, Xo'jaquduq, Nurmanquduq, Xursandquduq* (Koson t.), *Karimquduq* (G'uzor, Muborak t.), *Mallaquduq* (Chiroqchi, Qarshi t.), *Mirzavoyquduq* (Kasbi, Mirishkor t.), *Maxsumquduq* (Muborak t.), *Mo'minquduq* (Chiroqchi, G'uzor t.), *Norvoyquduq, Shervoyquduq, Nuraliquduq, Nazarquduq, Osmonquduq, Omonquduq, Umarquduq* (Nishon t.), *Ortiqqquduq, Karomatquduq, Mullaquduq, Sultonquduq, Sultonquduq* (Dehqonobod t.), *Shoymirzaquduq* (Chiroqchi t.), *Usmonquduq, Ustoqqquduq* (Mirishkor t.), *So'fiquduq* (Chiroqchi, Dehqonobod t.), *Eshquduq* (Dehqonobod, Nishon t.), *Qodirquduq, G'aniquduq* (Chiroqchi t.), *Xoniyonquduq, Asqarquduq* (Qarshi t.), *Sherg'oziquduq, Shukurquduq* (Dehqonobod t.), *Hamroquduq* (Muborak t.).

Antroponimlar asosida hosil qilingan ariq nomlari: *Abdullashoxariq, Minorshoxariq, Azimjonariq, To'ragumariq, Sherbekariq, Eshtutariq, Fozilariq* (Qarshi t.), *Begmatariq, Boyqobilariq* (Yakkabog' t.), *Kuybishevariq* (Yakkabog' t.), *Maxamqulariq, Mirzaariq, Qoraxo'jariq* (Shahrisabz t.), *Murotariq, Niyozariq* (Qamashi t.), *Navjonariq, Nasiyatariq, Qambarariq, Jamolariq, Hotamariq, Maqsadoqsoqolariq, Rahimariq, Ochilariq, Toshqoqsoqolariq* (Koson t.), *Mo'minchaariq, Xo'jarozmasariq* (G'uzor t.), *Polvonariq* (Chiroqchi, Yakkabog' t.), *To'raqulariq* (Nishon t.), *Toirariq* (Shahrisabz t.), *G'ozariq* (Kitob t.), *Hayitshoxariq, Xo'jaariq* (Chiroqchi, Yakkabog', Koson, Qarshi t.), *Eminariq, Eshonshoxariq* (Shahrisabz t.).

Antroponimlar asosida hosil qilingan ko'1 nomlari: *Abdurayimko'1 Begmatko'1, Usmonko'1, Hayitmatko'1, Muammadiko'1, Xonjonko'1* (Yakkabog' t.), *Alimardonko'1, Erniyozko'1* (Qamashi t.), *Ashirmako'1, Hasanchako'1* (Koson t.), *Bo'riko'1* (Chiroqchi t.), *Daminko'1, Ro'ziquko'1, Hasanko'1* (G'uzor t.), *Yoqubko'1, Mavlimko'1* (Yakkabog' t.), *Hulkarko'1* (Dehqonobod t.), *Maqsudko'1, Rizonko'1, To'xtamishko'1, Toshboyko'1* (Qamashi t.), *Ro'zimatkko'1, Saidko'1* (Qamashi, Kasbi t.), *Eshquvvatko'1, Yulduzko'1* (Qamashi, Dehqonobod t.), *G'oziko'1* (Qamashi, Shahrisabz t.).

Axborotchilarning aytishlaricha, Shahrisabz tumani Nondek qishlog'ida *Mirzoni ko'1* nomli ko'1 bor. Qishloq aholisining izohiga ko'ra, Mirzo ismli shaxs urushdan qaytib kelgandan so'ng (xotini unga xiyonat qilganligi sababli) oilasi bilan ajrashib qishloq chetidagi ko'1 yaqinida yerto'la qazib yashay boshlaydi. Yillar o'tgach, keyinchalik bu odamni ko'1 yaqiniga kelgan odamlar topa olmaydilar. Shundan keyin ushbu ko'1 *Mirzoni ko'1* deb atala boshlaydi. (Aytishlaricha, ko'1 suvi bahorda ko'payib yoz oxirlarida kamayadi. Suzishni yaxshi bilmagan odam cho'kib ketishi mumkin ekan. Ko'1 chuqur bo'lib, ko'lga tushgan odamni yutadi degan tasavvur bo'lgan odamlarda).

Antroponimlar asosida hosil qilingan soy nomlari: *Abjabborsoy, Azlarsoy* (Dehqonobod, Shahrisabz t.), *Azramsoy, Mo'minsoy, Toshmatsoy* (Shahrisabz t.), *Almatsoy, Ibrayimsoy, Ismatullasoy, Halovatsoy, Qoraqulsoy* (Qamashi t.), *Ambarsoy, Anbarsoy, Handal-soy* (Dehqonobod t.), *Aminsoy, Pardasoy, Omonqulsoy* (Yakkabog' t.), *Annaqulsoy, Boymirsoy, Mallansoy, Xolmatsoy, Rajabsoy, Egamberdisoy* (Chiroqchi t.), *Ashirmasoy* (Kitob t.), *Ahmadsoy* (G'uzor t.), *Bozorqo'1soy, Bo'riko'1soy, Mamansoy, Qultoysoy, Nazimsoy, Shovxumsoy* (Dehqonobod t.), *Yoqubsoy* (Yakkabog' t.), *Zevarsoy, Shomurodsoy, Hojiso-y* (Shahrisabz t.), *Ibrohimsoy* (Dehqonobod, Qamashi t.), *Karimsoy* (G'uzor, Yakkabog' t.), *Mallasoy* (Chiroqchi t.), *Nazarqulsoy, Temirsoy* (Qamashi, Kitob t.), *Polvonsoy* (Qamashi, Shahrisabz t.), *Omonsoy* (Dehqonobod t.), *To'g'donasoy, Haydarsoy* (Koson t.), *Eshqulsoy* (Qamashi t.).

Antroponimlar asosida hosil qilingan qoq nomlari: *Aliqoq, Boybichchaqoq, Oxunqoq, Rizaqoq* (Dehqonobod t.), *Arziqoq, Jumaloqoq, Ochilqoq, Eshonqoq, Qorjovqoq, Yulduzqoq* (G'uzor t.), *Boybulqoq, Qulmatqoq, Eshonqoq* (Nishon t.), *Momanayqoq* (Qamashi t.), *Toshqoq* (Dehqonobod, G'uzor, Chiroqchi, Nishon t.), *Sorivoyqoq* (Chiroqchi t.), *Eshonqoq yaylov, Hayitqoq yaylov, Eshqulqoq* (Mirishkor t.).

Antroponimlar asosida hosil qilingan hovuz nomlari: *Pirimhovuz* – Chiroqchi tumani Sho'rquduq qishlog'idagi hovuz. Kolxoz tashkilotchisi, chorvador Pirim Sangirov hovuzni bunyod etganligi uchun hovuz uning nomi bilan atalgan.

Antropohidronimlarni o'rganish muayyan hududdagi suv havzalarining madaniy va tarixiy ahamiyatini, shuningdek, ularning jamiyat hayotining ijtimoiyva iqtisodiy jihat-lari bilan bog'liqligini tushunishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Э.Бегматов, Н.Улуков. Ўзбек ономастикаси терминларининг изоҳли луғати. – Наманган, 2006. – Б. 25.
2. Э.Бегматов. Ўзбек тили антропонимикаси. –Тошкент: Фан, 2013. – Б.10.
3. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – С.31.
4. С.Найимов. Ойконимы Бухарской области. – С.523.
5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. –Тошкент, 2020. 5 жилдли. 5 жилд. – 592 б.

UO'K 398.9:81:371.3

O'ZBEK, RUS VA INGLIZ TILLARIDA MAQOLLARNI O'QITISHNING LINGVISTIK ASOSLARI

E.Narmuratov, dots., Termiz Davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. *Ushbu keng qamrovli maqolada ingliz va o'zbek an'analaridagi maqol va matallarda o'z aksini topgan yosh tushunchasi bilan bog'liq madaniy iboralarni o'rganadi. Tahlil yoshning biologik, psixologik va ijtimoiy-madaniy jihatlarini qamrab olgan ko'p qirrali xususiyatini tan olishdan boshlanadi. U maqollarning madaniy qadriyatlarining lingvistik aksi sifatidagi rolini ta'kidlab, jamiyatning yoshga, donishmandlikka, zamon o'tishiga munosabati haqida tushuncha beradi.*

Kalit so'zlar: *konsept, tilshunoslik, streotip, maqollar, keksalik, yoshlik, frazeologik birliklar.*

Аннотация. Эта всеобъемлющая статья углубляется в культурные выражения, окружающие концепцию возраста, как они изображены в пословицах и поговорках как в английских, так и в узбекских традициях. Анализ начинается с признания многогранной природы возраста, охватывающей биологические, психологические и социокультурные измерения. Он подчеркивает роль пословиц как лингвистических отражений культурных ценностей, предлагая понимание общественного отношения к возрасту, мудрости и течению времени.

Ключевые слова: концепция, лингвистика, стереотип, пословицы, старость, молодость, фразеологические единицы

Abstract. This comprehensive article delves into the cultural expressions surrounding the concept of age, as depicted through proverbs and sayings in both English and Uzbek traditions. The analysis begins by acknowledging the multifaceted nature of age, covering biological, psychological, and sociocultural dimensions. It underscores the role of proverbs as linguistic reflections of cultural values, offering insights into societal attitudes towards age, wisdom, and the passage of time.

Key words: concept, linguistics, stereotype, proverbs, old age, youth, phraseological units

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda kontsept tushunchasi noaniq talqin qilinadi va uning shakllanishi, ko'rinishidan, hali to'liq yakunlanmagan. Kontseptsiya o'zining mavzuliligidan tashqari, barcha kommunikativ ahamiyatga ega ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Kontsept shuningdek, uning ekspressiv va ifodaviy funktsiyalari bilan bog'liq bo'lgan lingvistik belgining digmatik ma'lumotlarining butun juftligini o'z ichiga oladi. Bu erda eng muhimi tabiiy tilning lingvistik birliklari semantikasining o'ziga xosligini belgilaydigan va so'zlashuvchilar dunyosining lingvistik rasmini aks ettiruvchi madaniy-etnik komponentdir. Kontsept bir vaqtning o'zida til, madaniyat va ong sohalarida joylashgan ko'p rejali shakllanishdir. Dunyoning kontseptual rasmda bilimlarni saqlash va ifodalash uchun bir nechta tuzilmalar ajralib turadi. Ushbu tuzilmalardan biri stereotipdir. Bu ma'lum bir xalqning kontseptual tizimida bilimlarni tashkil qilish, saqlash va taqdim etish vositasidir. Stereotip nutq xatti-harakatlarini tushunishda tartibga solish funktsiyasini bajaradi. Stereotipning tarkibiy qismlari inson tafakkurining asosiy tuzilmalari, o'zgarmas shakllanishlardir. Invariant shakllanishlar individlarning emotsional-affektiv va qiymat-semantik sohalariga xosdir. Maqollar dunyoning lingvistik tasvirining elementlari hisoblanadi. Ular "xalq hayotining ko'zgusi"dir. [3; B. 34]. Frazelogik birliklar (xususan, maqol va matallar) xalq madaniyatining uzoq rivojlanish jarayonini semantikasida aks ettirib, madaniy munosabat va qoliplarni, mezon va arxetiplarni qayd etib, avloddan-avlodga yetkazadi. Frazelogizmlar o'ziga xos mikroolam bo'lib, ularda "ajdodlar avlodlariga yo'l-yo'riq ko'rsatish uchun vasiyat qilib qolgan qisqa maqol bilan ifodalangan axloqiy qonunlar ham, sog'lom aql ham" mavjud. Maqollar xalq tajribasining to'planishi natijasi, jamoat ongining in'ikosi, atrofimizdagi olam haqidagi ijtimoiy g'oyalar ifodasidir. Dunyoning maqol tasvirida jamiyatda qabul qilingan axloqiy me'yorlar, xulq-atvor stereotiplari, dunyo va dunyodagi odamlar to'g'risidagi bilimlar mavjud bo'lib, ular til hamjamiyati uchun muhim bo'lib, shuning uchun til belgisi yordamida mustahkamlanadi [4; B. 98.].

Asosiy qism. Har bir xalqning turmush sharoiti, mehnat faoliyati, ijtimoiy munosabatlari o'z ifodasini topgan o'z maqollari bor. Turli xalqlarning maqollarini solishtirsangiz, ularning ba'zilar o'xshashligini va hatto bir-biriga mos kelishini ko'rasiz. Ko'pincha bu maqollar umuminsoniy tushunchalarni aks ettiradi, ularning kelib chiqishi bir xil xulosalarga olib keladigan voqelikning bir xil sharoitlari bilan izohlanadi, ba'zan esa maqollarni til aloqalari natijasida bir xalqdan boshqasidan o'zlashtirib olishi bilan izohlanadi. yozish orqali. Har qanday madaniyatdagi asosiy tushunchalardan biri bu AGE tushunchasi va u bilan bog'liq stereotiplar bo'lib, har qanday xalq uchun maxsus kontseptual sohani tashkil qiladi [2; B. 57]. Eng tipik moddiy-madaniy stereotiplar milliy tilning paremik tizimida o'z aksini topgan. Ularni ham ingliz, ham o'zbek tillarida topishingiz mumkin. Ushbu kontseptsiya sohasining tipik tarkibiy qismlarini har bir tilda aniqlash va ularni qiyosiy tahlil qilish ingliz va o'zbek tillarining ushbu fragmentidagi o'ziga xoslik, o'xshashlik va farqlarni ko'rsatish imkonini beradi. YOSH kontseptual sohasi ko'p qatlamli soha bo'lib, u turli tuzilmalar bilan ifodalanadi, ba'zan o'z semantikasida boshqa tegishli tushunchalar va vaziyatlarning ko'rsatkichlarini

o'z ichiga oladi, ammo har qanday tilda ushbu sohaning asosiy tushunchalari KEKSALIK va YOSHLIK tushunchalari hisoblanadi [1; B 24.].

Muhokama. Avvalo, yoshi o'lim, kasallik va keksa yoshdagi odamlar boshdan kechiradigan turli qiyinchiliklar bilan bog'liq:

- *To be on one's last legs;*
- *To knock at death's door; Age breeds ache;*
- *Old men are only walking hospitals;*
- *A cracked bell can never sound well;*
- *Old age is a trying stage;*
- *Old age is no fun; Old age is not a blessing*

Shu paytgacha ko'pchilik vabo, ochlik va epidemiyalardan yosh vafot etdi. Sog'liqni saqlash islohoti sog'liqni yaxshi fazilatlardan biri deb e'lon qildi, nosog'lom va keksa odamlar esa avtomatik ravishda qoralandi. Ba'zi maqol va maqollarda keksa odamlarning gunohkorligi haqida gap boradi:

- *There's no sinner like a hoary sinner;*
- *A grey beard, but a lusty heart;*
- *Young saint, old devil*

Keks odamlarning introversiya va o'tmishga e'tibor berish kabi xususiyati quyidagi maqollarda aks ettirilgan:

- Youth lives on hope, old age on remembrance;*
- A young man looks into the future as an old man into the past.*

Keksalikka xos bo'lgan aqliy qobiliyatlarining pasayishi, ahmoqlik va unutulchanlik shunga o'xshash maqollarda qayd etilgan:

- There's no fool like an old fool;*
- Young people don't know what age is, old people forget what youth was.*

Shuningdek, o'zbek tilida ham bir qancha maqollar bo'lib, keksalik va yoshlikni uzviy bog'langan holda, hayotiy tajriba, yosh bilan qarining fikrlash doirasi, yosh qaridan o'rganish va ilm olish hamda farqlarini ko'rsatuv beruvchi bir qancha maqollar bor va bular:

1. *Yosh kelsa — ishga,*
Qari kelsa — oshga.
2. *Yosh ketaman deb qo'rqitar,*
Qari — o'laman deb.
3. *Yoshni xudo saqlar,*
Qarini — ovqat.
4. *Yoshlikda bilgani — toshga yozgani,*
Qarilikda bilgani — muzga yozgani.
5. *Yoshlikning yeli kuchli,*
Keksalikning — aqli.[5]

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ingliz va o'zbek urf-odatlarida yosh tushunchasiga oid maqollarni o'rganish madaniy qadriyatlar, e'tiqod va jamiyat munosabatlarining boy madaniyatni ochib beradi. Yoshning biologik, psixologik va ijtimoiy-madaniy jihatlarini qamrab oluvchi ko'p qirrali tabiati bu lisoniy iboralarda yorqin ifodalangan. Biz bu tadqiqotda ingliz va o'zbek maqollarini, aynan yoshlik va keksalik ga doir paramiyalarni o'rgandik va solishtirdik. Ingliz maqollarni guruhlariga bo'ldik. Ikki til o'rtasidagi uzviy aloqani hamda maqollarini o'rgandik.

FOYDALANILAGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка. М.: Высшая школа, 1996. 230 с.
2. Язык и культура. Материалы международной научной конференции. М.: РАН, 2003. 340 с.
3. Поливанов Е.Д. Статьи по общему языкознанию: избранные работы. — М.: Наука, 1968.-300 с.
4. Поливанов Е.Д. Введение в языкознание: для востоковедных вузов. - 2-е изд., стер. М.: Едиториал УРСС, 2002. - 120 с.

LINGUOCULTURAL ANALYSIS OF POLYCOMPONENTIAL COMPOSITE SENTENCES IN ENGLISH AND UZBEK

S.J. Nazarova, teacher, ASIFL, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi polikomponentli qo'shma gaplarning lingvokulturologik jihatlarini tahlil qilinadi. Ushbu qo'shma gaplarning sintaktik tuzilmalari, madaniy ta'siri va kommunikativ funksiyalarini o'rganib chiqib, biz har ikki lingvistik tizimda ham til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqliklarga urg'u berishni maqsad qilganmiz. Tadqiqotda asosiy farqlar va o'xshashliklarni izohlash uchun qiyoslanayotgan ikki tildan misollar tahlil qilinib, qiyosiy yondashuv qo'llaniladi.

Kalit so'zlar: lingvokultura, polikomponentli qo'shma gaplar, sintaktik strukturalar, madaniy ta'sirlar.

Аннотация. В этой статье рассматриваются лингвокультурные аспекты многокомпонентных сложных предложений в английском и узбекском языках. Исследуя синтаксические структуры, культурные значения и коммуникативные функции этих предложений, мы стремимся подчеркнуть взаимосвязь между языком и культурой в обеих лингвистических системах. В исследовании используется сравнительный подход, анализируются примеры из обоих языков, чтобы проиллюстрировать ключевые различия и сходства.

Ключевые слова: лингвокультура, многокомпонентные сложные предложения, синтаксические структуры, культурные импликации.

Abstract. This article explores the linguocultural aspects of polycomponential composite sentences in English and Uzbek. By examining the syntactic structures, cultural implications, and communicative functions of these sentences, we aim to highlight the interplay between language and culture in both linguistic systems. The study employs a comparative approach, analyzing examples from both languages to illustrate key differences and similarities.

Key words: linguoculture, polycomponential composite sentences, syntactic structures, cultural implications.

Introduction. Language serves as a mirror reflecting the culture and worldview of its speakers. In this context, polycomponential composite sentences—those composed of multiple clauses—offer rich insights into the linguocultural fabric of a language. The exploration of linguocultural aspects of polycomponential composite sentences has garnered attention from various fields, including linguistics, cultural studies, and communication. This article investigates how such sentences function in English and Uzbek, two languages from different linguistic families, yet sharing certain structural similarities.

Literature review. The literature on linguocultural aspects of polycomponential composite sentences reveals a rich interplay between language structure and cultural context. By integrating insights from functional grammar, sociolinguistics, cultural linguistics, and comparative syntax, we can better understand how these complex sentences operate within their respective cultural frameworks. The Sapir-Whorf hypothesis (Sapir, 1921; Whorf, 1956) posits that language shapes thought and perception. This theory supports the idea that polycomponential composite sentences are not only grammatical constructs but also reflections of cultural values and cognitive frameworks.

Cultural linguistics, as discussed by Sharifian (2011), explores how cultural concepts are encoded in language. This perspective is crucial for analyzing how specific syntactic structures in English and Uzbek convey distinct cultural meanings and social practices.

Hofstede's cultural dimensions theory (1980) distinguishes between individualistic and collectivist cultures. This framework helps contextualize the differences observed in the use of polycomponential composite sentences in English and Uzbek, where English often emphasizes individual agency while Uzbek reflects communal values.

Ting-Toomey (1999) discusses communication styles across cultures, noting that directness and indirectness play significant roles in how messages are constructed and interpreted. This work informs our analysis of how cultural preferences shape the use of complex sentences in different contexts.

Byram (1997) emphasizes the importance of intercultural competence in language education, advocating for an understanding of both linguistic structures and cultural contexts. This perspective is essential for developing effective teaching strategies that incorporate polycomponential composite sentences in language learning.

Methods. This research employs a qualitative analysis of polycomponential composite sentences from various sources, including literature, academic texts, and spoken discourse in both English and Uzbek. The analysis focuses on identifying syntactic structures, conjunction usage, and cultural context.

The analysis is grounded in linguistics and cultural studies, utilizing syntactic and semantic frameworks to dissect the sentences. We categorize the sentences based on their structure (coordinating vs. subordinating, mixed) and analyze their cultural implications.

Results. Polycomponential composite sentences in English often utilize coordinating conjunctions (e.g., "and," "but") and subordinating conjunctions (e.g., "because," "although"). The typical structure follows a Subject-Verb-Object (SVO) order. Example: "Although it was raining, she decided to go for a walk because she needed fresh air."

In contrast, Uzbek employs an agglutinative structure, allowing for varied sentence constructions through the use of suffixes. This flexibility enables speakers to convey complex relationships without adhering strictly to a fixed word order.

Example: "Yomg'ir yog'ayotgan bo'lsa-da, u aylanishga chiqishga qaror qildi, chunki toza havo kerak edi."

The choice of conjunctions in English can significantly alter the tone and meaning of a sentence. For instance, using "although" implies a contrast that highlights resilience or determination. In Uzbek, suffixes often carry cultural significance that may not be explicitly stated but is understood within the context.

- English: The use of complex sentences reflects individualism, clarity, and directness, facilitating debate and critical thinking.

- Uzbek: The emphasis on community and relationships is evident in the way ideas are connected, often aiming for harmony rather than contrast.

If you finish your homework early, you can join us for dinner."

This conditional structure reflects a cultural value of reward and motivation. The implication is that effort leads to positive outcomes, which aligns with individualistic cultures that prioritize personal achievement.

For example in Uzbek: "Agar sen uy vazifangni tez tugatsang, biz bilan kechki ovqatga qo'shilishing mumkin."

The Uzbek version maintains the conditional structure but may imply a stronger sense of obligation to family and community. The invitation to join for dinner suggests a collective experience rather than an individual reward.

For example in English: "I would appreciate it if you could help me with this project, since I am running out of time."

This sentence showcases a polite request that emphasizes respect for the listener's autonomy. The use of conditional phrasing ("I would appreciate it if") reflects a cultural norm of indirectness and politeness in English-speaking contexts.

For example in Uzbek: "Siz menga bu loyiha bilan yordam bera olsangiz, juda minnatdor bo'lardim, chunki vaqtim tugab bormoqda."

The Uzbek version also expresses politeness but may carry a more direct appeal to communal responsibility. The expectation that others will help is culturally rooted in the collectivist nature of Uzbek society, where mutual assistance is valued.

Discussion. The syntactic differences between English and Uzbek reveal distinct cognitive frameworks. English speakers often prioritize clarity and directness, while Uzbek speakers emphasize relational dynamics. This difference is evident in how each language constructs meaning through polycomponential composite sentences.

The analysis shows that language is not merely a tool for communication but a reflection of cultural identity. In English, the focus on individual expression aligns with Western values of autonomy. Conversely, Uzbek reflects collectivist values where community ties are paramount.

Understanding these linguistic and cultural nuances can enhance language learning by providing learners with deeper insights into the communicative practices of each culture. Educators can incorporate this knowledge into curricula to foster cross-cultural understanding.

Conclusion. The analysis of polycomponential composite sentences in English and Uzbek reveals significant linguocultural differences and similarities. While both languages utilize complex structures to convey nuanced meanings, the underlying cultural values—such as individualism versus collectivism, directness versus politeness, and personal versus communal narratives—shape how these sentences are constructed and interpreted. Understanding these aspects enhances cross-cultural communication and provides valuable insights into the interplay between language and culture. The study of polycomponential composite sentences in English and Uzbek reveals significant insights into the relationship between language and culture. By examining the syntactic structures and cultural implications, we gain a deeper appreciation for how language shapes our understanding of the world. Future research could expand this analysis to include other languages, further enriching our understanding of linguocultural dynamics.

REFERENCES:

1. Halliday, M.A.K. (1994). *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
2. Sapir, E. (1921). *Language: An Introduction to the Study of Speech*. New York: Harcourt Brace.
3. Hofstede, G. (1980). *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*. Beverly Hills: Sage Publications.
4. Sharifian, F. (2011). *Cultural Linguistics: A New Approach to Language and Culture*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
5. Ting-Toomey, S. (1999). *Communicating Across Cultures*. New York: The Guilford Press.
6. Whorf, B.L. (1956). *Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*. Cambridge: MIT Press.
7. Kramsch, C. (1998). *Language and Culture*. Oxford: Oxford University Press.
8. Hymes, D.H. (1974). *Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

UDC 808.5

THE DEPICTION OF EDUCATIONAL PROBLEMS IN L.M.MONTGOMERY'S NOVEL “ANNE OF AVONLEA”

M.Kh.Niyazova, PhD, associate prof., Bukhara State University, Bukhara

M.Akramova, master's student, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqola L. M. Montgomerining “*Anne of Avonlea*” romanida tasvirlangan ta'lim muammolari mavzusini o'rganadi, unda bosh qahramon Enn Shirli qishloq jamoasida yosh o'qituvchi sifatida tasvirlangan.

Kalit so'zlar: o'qitish, jins, qishloq, maktab ta'limi, o'qitish, ta'lim, shaxsiy o'sish, hissiy aql.

Аннотация. В этой статье исследуется тема проблем образования, описанных в романе Л.М. Монтгомери “*Anne of Avonlea*”, в котором рассказывается о главной героине, Энн Ширли, в роли молодой учительницы в сельской общине.

Ключевые слова: преподавание, гендер, сельская местность, школьное образование, образования, личностный рост, эмоциональный интеллект.

Abstract. This article explores the theme of educational challenges as depicted in L.M. Montgomery's novel “*Anne of Avonlea*”, which follows the protagonist, Anne Shirley, in her role as a young teacher in a rural community.

Key words: teaching, gender, rural area, schooling, teaching, education, personal growth, emotional intelligence.

Introduction. In the Edwardian era, education was increasingly recognized as essential to personal development and social progress. This period marked a shift in educational philosophy, as schooling became more widely accessible and valued, reflecting the era's desire to equip future generations with the skills and knowledge needed for a rapidly changing world. In countries like Canada, education was compulsory for children up to a certain age, which marked an important shift from previous generations, where formal schooling was often limited to wealthier families.

Education served as a means of social mobility, providing young people with the opportunity to improve their socio-economic status and gain access to better employment opportunities. For girls, education offered a path to independence and self-sufficiency, challenging the traditional roles of women as primarily homemakers and caregivers. However, this shift also brought challenges, as teachers like Anne Shirley faced expectations to maintain discipline and promote moral values, often with minimal training and resources.

Literature review. L.M. Montgomery's "Anne of Avonlea" has attracted critical attention for its exploration of themes related to education, gender roles, and personal development within the setting of early 20th-century rural Canada. Scholars have long recognized the novel's emphasis on the educational landscape of the Edwardian period, examining Anne Shirley's role as a teacher to understand broader cultural and pedagogical issues. Montgomery's semi-autobiographical experiences as a teacher contribute to the novel's authentic representation of the challenges and expectations faced by young female educators, highlighting both the limitations of the school system and the idealism of teachers during this time[1].

One prominent line of analysis within the literature explores Montgomery's use of Anne's teaching role to challenge conventional educational practices. Scholars such as Rubio[2] and Lefebvre[3] argue that "Anne of Avonlea" critiques rigid, authoritarian methods, as Anne's character favors a more empathetic, student-centered approach. This compassionate style often leads to discussions on corporal punishment, a divisive issue during the Edwardian era, and allows Montgomery to showcase a progressive stance on child-centered education through her protagonist's perspective. By doing so, the novel reflects the broader philosophical shift in education toward understanding students as individuals with unique needs.

In addition, Montgomery's portrayal of Anne's transition into the workforce has been examined in relation to the evolving role of women in society at the time. According to Gammel[4] "Anne of Avonlea" embodies a "bildungsroman" for young women, using Anne's teaching experiences as a platform to explore themes of independence, ambition, and female agency. Montgomery's narrative thus intersects with the ideals of the New Woman—a concept that encouraged women to pursue careers and education while still navigating traditional expectations of marriage and domesticity. The tension between Anne's career ambitions and societal pressures forms a key point of analysis, as critics argue that Montgomery illustrates both the empowering and limiting aspects of female work in this period.

Methodology. In this research textual analysis is used in order to examine the depiction of educational themes, gender roles, and community values in L.M. Montgomery's "Anne of Avonlea". By focusing on thematic analysis and historical contextualization, the methodology is designed to explore how Montgomery's portrayal of Anne Shirley as a young teacher reflects and challenges early 20th-century educational and social norms.

Results. The analysis of "Anne of Avonlea" reveals that L.M. Montgomery employs the character of Anne Shirley to challenge traditional educational practices, explore evolving gender roles, and emphasize the significance of community values within the Edwardian-era Canadian setting. Three major themes emerged from the study: "progressive educational approaches", "the intersection of gender and professional aspirations", and "the influence of community expectations on personal growth". Each of these themes provides insight into how Montgomery critiques and expands upon societal norms of the time. Montgomery presents Anne's teaching style as a significant departure from the authoritarian methods typical of her era, illustrating an evolving approach toward child-centered education. Anne's resistance to corporal punishment and preference for empathy and

understanding reflect a progressive attitude that was beginning to take shape in the Edwardian educational landscape. The results also indicate that Montgomery uses Anne's experiences as a young, female teacher to explore the complex intersection of gender and career aspirations. Anne's entry into the workforce exemplifies the experiences of the "New Woman" in early 20th-century literature, who seeks personal and professional fulfillment outside traditional domestic roles.

Finally, the results show that Montgomery portrays Avonlea as a close-knit community with strong moral and social expectations, positioning the school as a central institution where values are imparted and reinforced. Anne's role as a teacher extends beyond academic instruction to embody the community's moral and ethical standards. Her interactions with Avonlea's residents, both young and old, reveal how community influence shapes personal identities and expectations.

Analysis and discussion. Montgomery's "Anne of Avonlea" presents a nuanced exploration of the educational barriers and challenges faced by teachers in early 20th-century rural Canada. Through Anne Shirley's experiences as a young, idealistic teacher, Montgomery highlights issues such as inadequate resources, lack of training, age-related authority struggles, and the tension between traditional discipline and progressive educational ideals. These challenges reflect the period's broader educational limitations and serve as critiques of the conventional pedagogical practices of the time.

One significant educational barrier Montgomery highlights is the overwhelming responsibility placed on Anne at just sixteen years old. Entrusted with the education of children across a wide age range in a one-room schoolhouse, Anne faces a lack of structural support that demands she handle all aspects of teaching independently. This scenario reflects the historical reality of rural Canadian schools, where young women were often expected to manage classes without adequate training or mentorship. As Anne navigates this challenge, she demonstrates resilience but also frustration, revealing the limitations of such an educational model. Anne's friend, Jane Andrews, echoes this tension, observing that "the main thing will be to keep order" rather than to cultivate a rich learning environment. This sentiment underscores the practical obstacles faced by teachers of the period, who were frequently more concerned with discipline than educational engagement due to limited resources and support.

Another educational challenge Montgomery addresses is the clash between traditional methods of discipline and Anne's own progressive, child-centered approach to teaching. In Chapter 4, aptly titled "Different Opinions," Anne discusses her aversion to corporal punishment with her friends and neighbors, stating that she "would never, never whip a child." This perspective contrasts with the prevalent views of her time, as well as with the more authoritarian approach taken by her predecessor, Mr. Phillips, whose strictness had instilled a fear-based compliance rather than genuine respect among the students. Anne's compassionate stance often leads to struggles with students unaccustomed to such empathy, as they occasionally test her authority, as seen in her interactions with mischievous student Anthony Pye.

Conclusion. Through the thematic analysis, "Anne of Avonlea" emerges as a commentary on the evolution of educational practices, the complexities of gender roles, and the importance of community in personal and professional identity formation. Montgomery not only critiques rigid educational practices but also offers a vision for a more inclusive and empathetic approach to teaching. Her portrayal of Anne as a New Woman figure underscores the challenges women faced in balancing career aspirations with societal expectations, while the emphasis on community influence reinforces the school's role as both a place of learning and a reflection of broader societal values. Together, these findings position "Anne of Avonlea" as both a critique and celebration of early 20th-century Canadian society, challenging readers to reconsider the roles of educators and women in shaping future generations.

REFERENCES:

1. Epperly, Elizabeth R. *The Fragrance of Sweet-Grass: L.M. Montgomery's Heroines and the Pursuit of Romance*. University of Toronto Press. 1992. P.-123;
2. Rubio, Mary H. *Lucy Maud Montgomery: The Gift of Wings*. Doubleday Canada. 2000. pp.142-144;
3. Lefebvre, Benjamin. (2013). *Textual Transformations in Children's Literature: Adaptations, Translations, Reconsiderations*. Routledge. 2013. pp.202-203;
4. Gammel, Irene. *Looking for Anne: How Lucy Maud Montgomery Dreamed Up a Literary Classic*. St. Martin's Press. 2008. P.-98;

UO'K 811.554'373.611

XORAZM SHEVALARI SO'Z YASALISHI TIZIMIDA –LIQ AFFIKSINING O'RNI

Sh.X.Norbayeva, DSc, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Maqolada Xorazm shevalari leksikasining tarkibiy tahlili xususida fikr yuritiladi. Xususan, hudud so'z yasalishi tizimida –liq affiksining tutgan o'rni keltirilgan misollar orqali ilmiy tahlil qilib berilgan.

Kalit so'zlar: sodda tarkib, affiks, o'zbek adabiy tili, sheva, mavhum ot, etnografik leksika, so'z yasalishi.

Аннотация. В статье рассматривается структурный анализ лексики хорезмийских диалектов. В частности, на приведенных примерах научно проанализировано место суффикса -лик в словообразовательной системе региона.

Ключевые слова: простая структура, аффикс, узбекский литературный язык, диалект, абстрактное существительное, этнографическая лексика, словообразование.

Abstract. The article discusses the structural analysis of the lexicon of Khorezm dialects. In particular, the role of the -liq affix in the word-formation system of the region has been scientifically analyzed through the given examples.

Key words: simple structure, affix, Uzbek literary language, dialect, abstract noun, ethnographic lexicon, word formation.

Dialektal birliklarning tarkibiy tahlili shuni ko'rsatadiki, ular ham o'zi mansub bo'lgan tilning yasalish tizimi, tipologik xususiyatlaridan tashqarida emas. Ularning tarkibiy tahlili mazkur tizimga mansub bo'lgan ko'pgina so'zlarning tarkibiy jihatdan tarixan murakkab ekanligidan, ular ko'p asrlik taraqqiyot davomida shakllanganligidan dalolat beradi.

Kuzatishlar umumiste'moldagi (yoki asosiy lug'at fondiga aloqador) so'z va terminlardan ayrimlari Xorazm shevalarida alohida ma'nolarda ishlatilishini ko'rsatadi.

Qayd etilgan va boshqa muhim jihatlarni e'tiborga olib, vo'ha leksikasining tarkibiy tahlilini sodda tarkibli hamda murakkab tarkibli leksika tarzida tasniflashni lozim topdik.

Xorazm shevalariga mansub so'zlarning tarkibiy tahlili ularning genetikasi, atalish tamoyillari bilan bevosita bog'liqligini e'tiborga olib, imkon qadar nom uchun asos bo'lgan apellyativning ilk o'zaklarini aniqlash zarurati ko'pgina o'rinlarda tub va sodda yasama so'zlar tarkibiy tahlilini birga olib borishni taqozo qiladi. Buni quyida -liq affiksi bilan yasalgan so'zlar misolida ko'rishimiz mumkin bo'ladi:

-liq affiksi. Turkiy tillarda, jumladan, o'zbek adabiy tili, ayrim lahja va shevalardagi -liq va unga genetik hamda funksional yaqin bo'lgan qo'shimchalar atroflicha tahlil qilingan [2,4,5,10,11,14,16]. Tadqiqotlarda -liq/-lik, -li/-li qo'shimchalari genetikasi va anglatgan vazifalari umumiy bo'lib, hozirgi turkiy tillardan uyg'ur, xakas, tuva, shor tillaridan boshqasida differentsiatsiyalashgan holda -liq/lik ot uchun, -li/li sifat uchun ishlatiladi [16]. -liq qo'shimchasi Xorazm vohasidagi dialektal leksikasining ayrimlari yasalishida ham ishtirok etgan. Jumladan, *bashliq* – 1. Etik poshnasi: etiginjñi *bashlig* i ketipti, taza *bashliq* saldır. 2. Rais, boshliq: *bashliq* kelar at ustinda qanqayip [15].

Bashlig (bashlig') so'zi "Tafsir"da "boshi bor" ma'nosida ishlatilgan [3].

Xorazm vohasi dialektal leksikasi tizimidagi ushbu so'z uning boshqa turkiy tillardagi shakli va ma'nolaridan farqlanadi: boshqirdchada *baslyq* – boshliq, odatda, somondan tayyorlanadigan bosh kiyimi; turkmancha *bashlik* – kapyushon; no'g'oycha *bashlik* – kapyushon, bosh kiyimi; turkcha *basliq*– bosh kiyim, kapyushon [12]. Bu tabiiy hol bo'lib, *bashliq*ning "bosh kiyimi" ma'nosida bosh so'zining asl ma'nosi [7] asos bo'lgan bo'lsa, Xorazm shevalarida esa ko'chma ma'nolaridan biri asos bo'lgan. Qolaversa, boshqird, turkman, no'g'oy, qumi, turk tillarida mazkur holatda asosga qo'shilgan -liq/-lyq/-luk tegishlilikni bildirsa, Xorazm shevalaridagi *bashliq* so'zida bu qo'shimcha vazifa mazmunini anglatadi.

-*liq* qo'shimchasining sohaviy leksikaga oid nomlarda tegishlilik mazmunini ifodalashini Xorazm vohasi shevalaridagi *baltirliq* – “etik qo'njini tik tutib turish uchun boldirga o'raydigan mato” [8] nomida ko'rishimiz mumkin.

Qolliq (qo'lqop) so'zida ham -*liq* qo'shimchasining mo'ljallanganlik, tegishlilik ma'nosi namoyon bo'ladi: bazarda cun *qolliqlar* uch manat [8]. Mazkur qo'shimchaning ushbu ma'nosi *cavliq* (*javliq*) so'zida ham ko'zga tashlanadi. A.Ishayev bu so'zga quyidagicha izoh bergan:

Cavliq I – eng oxirgi (yettinchi avlod).

Cavliq II – ro'mol: kämpirgä bir *cavliq* äkildim (Xo'jayli) [8].

Ko'rinadiki, *cavliq* (*javliq*) Ining asosi “dushman” ma'nosidagi *jav//yav* so'zining ko'chma ma'nosi bo'lib, uning yuzaga kelishi shu ma'nodagi qarindoshlik termini “begona” bilan qiyoslansa, ayon bo'ladi. *Cavliq II*ning asosi esa “yopmoq” (qipchoq lahjasining “dj”lovchi tipida *djavmaq*) fe'liga aloqadordir.

-*liq* qo'shimchasi shevaga xos boshqa so'zlar tarkibida ham mavjud. Tahlillar -*liq* qo'shimchasining vazifalaridan biri rang-tus bildiruvchi so'zlarga qo'shilganda ularning majoziy ma'nolariga muvofiq ravishda mavhum ot yasash ekanini ko'rsatadi. Jumladan, *aqliq* so'zi mavhum otga aniq ot vazifasini yuklash natijasida hosil bo'lgan. -*lik//liq* qo'shimchasining rang-tus bildiruvchi so'zlarga qo'shib mavhum ot hosil qilishini “qizillik” – “go'zallik” so'zida ham ko'ramiz [15]. Shunga ko'ra *aqliq* so'zi Xorazm shevalarida etnografik leksika sifatida quyidagi ma'nolarni anglatadi: 1.To'y, marosimlarda beriladigan oq chit parchasi. 2. Poygaga yuboriladigan otlar bo'yniga bog'lanadigan chit [8]. F.Abdullayev tomonidan ushbu so'zning “1. Yaxshilik. 2.Qiznikida sovchilarga beriladigan tortiq”. 3. Biror kishining o'lganiga yil to'lgach, kiyiladigan oqlik” [1] ma'nolari ham qayd etilishi -*liq* qo'shimchasining dialektal leksikaga oid so'zlar hosil qilishda yuqorida ta'kidlangan vazifasi ham mavjudligini tasdiqlaydi. *Aq* so'zining esa, xususan, Xorazm shevalaridagi so'zlar tizimida “yaxshi”, “ezgu” ma'nosini anglatishini Janubiy Qoraqalpog'iston o'zbek shevalaridagi *aqqul* – “qora rangdagi (ta'kid bizniki – Sh.N.) a'lo nav qorako'l teri” [8] nomi izohi orqali ham yaqqol ko'ramiz. *Aqliq* so'zidagi -*liq* affiksining ma'nosi “Devon”da qayd etilgan *barlig'är* [9] birikmasidagi *barlig'* (boylik, mulk) so'zidagi vazifasiga yaqin turadi.

Baltirliq (Xo'jayli) – etik qo'njini tik tutib turish uchun boldirga o'raydigan mato [8]. “Oyoqning tizza bilan to'piq oralig'idagi qismi” ma'nosidagi bu so'z o'zbek tilida “boldir” shaklini olgan bo'lib, qadimgi turkiy tilda Janubiy Qoraqalpog'iston o'zbek shevalaridagiga muvofiq *baltir* tarzida bo'lgan [6]. Sh.Rahmatullayev undagi fonetik o'zgarishlarni *t* ni *d* ga, *a* ning *ä* ga almashishi va *ï* unlisining qattqlik belgisini yo'qotishi, deb ko'rsatadi [13]. Bu o'rinda -*liq* mo'ljallanganlik ma'nosini anglatishi oydinlashadi.

-*liq*ning mo'ljallanganlik ma'nosi “ayollar boshiga bog'laydigan, qizil, bir-biridan ajratilmagan ro'mol tovari” (2-3 tasi birgalikda bog'lanadi) [8] ma'nosidagi *qoshaliq* so'zida ham ko'rinadi. *Qosha* qadimgi turkiy tilda “juft holatda”, “birgalikda” degan ma'noni anglatib, “aslida “birlashtir-” ma'nosidagi *qosh*- fe'lining -*a* qo'shimchasi bilan hosil qilingan ravishdosh shakli bo'lib, ma'no taraqqiyoti natijasida ravishga aylangan” [13]. *Qosha* so'zining “ro'mol o'lchovi” [15] (*bir qosha romal*) ma'nosi uning sifatdan otga o'tganligi, shuning uchun ham numerativlik vazifasini bajarayotganini ko'rsatadi.

Toyliq (Ber., Mang'., Ho'j.) - to'yona: *toyga toyliq yibardik* [8]. Bu yerda mazkur affiks etnografik ma'no ifodalovchi mavhum ot yasashga xizmat qilgan.

-*liq/-lik* affiksi bilan hosil qilingan *qalinliq* (to'y marosimida beriladigan qalinlik), toshlik (yangalarning qiz tomondan kuyov tomonga to'sh qo'yish udumi); haytliq (diniy bayramlarda yaqinlarga beriladigan tuhfalik; quda tomonga yuboriladigan tuhfa); bayramliq (bayram kunlari quda tomonga yuboriladigan tuhfa), bazarliq (bolalarga yakshanba kuni bozordan olib kelinadigan sovg'a; yakshanba kuni bozordan xarid qilinadigan yeguliklar).

Avzalaliq//avzalaçiliq (Ber., Mang'., Xo'j.) ~ *açzalaliq* (To'rtk., C. biy) – kelisholmaslik, bir-biri bilan ahil bo'lmaslik, bir fikrga kela olmaslik: *avzalachiliq boğan yerdä ish bolama?* (Mang'.) [8].

Xorazm shevalarida mazkur affiks bilan hosil qilingan bir qancha so'zlarni misol sifatida keltirishimiz mumkin:

ataliq – esk.1.beglarbegi; 2. mirob. (Gurl.). Bunda - *liq* affiksi shaxs oti yasashga xizmat qilgan; *calliq* – 1) qo'y, echki; 2) so'yishga mo'ljallangan mol. (Gurl., Ya.bzr);

cartliq – begona – evaraning bolasi. (Gurl., Ya.bzr);

colliq – safarga ketish oldidan yoki qaytgandan keyin beriladigan ziyofat. (Gurl., Ya.bzr);

yantaqliq -1. vet. Qo'ylarning labidagi yara. 2. Yantoq o'sib yotgan joy, maydon. (Gurl., Ya.bzr);

orlik – baliqchilar kemasida yelkan o'rnatilgan uzun yog'och [1]. Fikrimizcha, bu so'z tarkibidagi *or* ustun ma'nosini beruvchi *ora* so'zi bilan tarixan bog'liq.

Xorazm shevalarida -liq/-lik affiksi buvdayliq (bug'doyzor), *yantaqliq* (yantoqzor), agachliq (daraxtzor), yuzumlik (uzumzor), qavulliq (qovunzor), paxtalik (paxtazor), ciydalik (jiydazor), to'gajliq (to'qayzor), otilliq (o'tinzor) kabi so'zlar tarkibida "ekin ekiladigan, o'stiriladigan yoki ekini yig'ib-terib olingan maydon" ma'noli o'rin-joy otlari ham hosil qiladi. Bunda -liq/-lik affiksi o'zbek adabiy tilidagi -zor affiksining vazifasini bajaradi.

Umuman olganda, Xorazm shevalari so'z yasalishi tizimida affiksatsiya usuli sermahsul bo'lib, bunda -liq/-lik affiksi alohida o'rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдуллаев Ф. Хоразм шеваляри. – Тошкент: Фан, 1961. – Б. 119.
2. Баскаков Н.А. Каракалпакский язык. II. Фонетика и морфология. Часть I. – М., 1952. – С. 181-208.
3. Боровков А.К. Лексика среднеазиатского тевсира XII-XIII вв. – М., 1963. – С. 561.
4. Гарипов М. Башкирское именное словообразование. – Уфа, 1959. – С. 91-125.
5. Гулямов А. Об аффиксе -лик в узбекском языке // Научные труды ТашГУ. Вып. 260. Языкознание. – Ташкент, 1964.
6. Дренетюркский словарь. Под редакцией Надеяева В.М., Насилова Д.М., Тенешева Э.Р., Щербак А. – М. – Л., 1969. – С. 81.
7. Жўраев Б. "Бош" сўзининг маънолари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1982. – № 3. – Б. 46-49.
8. Ишаев А. Қорақалпоғистондаги ўзбек шеваляри. – Тошкент: Фан, 1977. – Б. 80.
9. Кошғарий Махмуд. Девону луғот ит-турк. Таржимон ва нашрга тайёрловчи С. Муталлибов. Т. I. – Тошкент: Фан, 1960. – Б. 443.
10. Мадрахимов О. Ўғуз лаҳжасида -ли аффиксининг эволюцияси // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1971. – № 1.
11. Орузбаева Б.О. Словообразование в киргизском языке. – Фрунзе, 1964. – С. 25-28.
12. Рахимова Р.К. К изучению татарской профессиональной лексики // Советская тюркология. – 1980. – № 4. – С. 96.
13. Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. – Тошкент: Университет, 2000. – Б. 90.
14. Севортян Э.В. Аффиксы именного словообразования в азербайджанском языке. – М.: Наука, 1966. – С. 21-76.
15. Ўрозов Э. Жанубий Қорақалпоғистондаги ўзбек шеваляри. – Тошкент: Фан, 1978. – Б. 84.
16. Шарипова К.А. Словообразующие аффиксы -лик, -ли, -чилик в узбекском языке: Автореф. дис...канд. филол.наук. – Ташкент, 1972. – Б. 12.

UO'K: 811.512.133

BADIIY MATNLARDA ANTROPONIMLAR PRESEDENT BIRLIK SIFATIDA

S. Otaxonova, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti.

Annotatsiya. Ushbu maqolada antroponimlarning badiiy matn ichidagi funksional-uslubiy jihatlari tahlil qilinib, antroponimlar qo'llanilishining lisoniy va nolisoniy omillari, matnning emotsionalligini oshirishda antroponimlarning roli va ularda aks etuvchi madaniy kodlar haqida mulohaza yuritiladi.

Kalit so'zlar: Antroponim, presedent birlik, metafora, metonimiya, nominatsiya, apellyativ, onoma, uslub, etalon.

Аннотация. В данной статье анализируются функционально-стилистические аспекты антропонимов в художественном тексте, рассматриваются лингвистические и нелингвистические факторы использования антропонимов, роль антропонимов в усилении эмоциональности текста и отражаемые в них культурные коды.

Ключевые слова: антропоним, прецедентная единица, метафора, метонимия, номинация, апеллятив, оним, стиль, эталон.

Abstract. *This article analyzes the functional and stylistic aspects of anthroponyms within literary texts, examining the linguistic and non-linguistic factors in their usage. It also explores the role of anthroponyms in enhancing the emotional impact of the text and discusses the cultural codes reflected in them.*

Key words: *anthroponym, precedent unit, metaphor, metonymy, nomination, appellative, onoma, style, standard.*

Jahon tilshunosligida atoqli otlar tizimini zamonaviy paradigmalarda asosida o'rganish, til sathida salmoqli hissani tashkil etuvchi onomastik birliklarning leksik-semantik, pragmatik, lingvokulturologik, sotsiolingvistik jihatlarini aniqlash dolzarb masala. Biz ushbu maqolada atoqli otlarning eng keng tarqalgan ko'rinishi hisoblangan antroponimlar va ularning matn shakllanishi va uning mazmuniy qurilishida tutgan o'rni haqida mulohaza yuritamiz. Antroponimiya nomshunoslikning ismlar (antro – odam; onoma - nom, ya'ni kishi ismi) bilan shug'ullanuvchi maxsus bo'limi hisoblanadi [3,39]. Antroponimlar xalqning tarixi va ma'naviyatini o'zida mujassamlashtirgan leksik birliklar hisoblangani uchun ularning ma'no, yuzaga kelish, rivojlanish, qo'llanish xususiyatlarini tadqiq etish muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Har bir ism aynan o'zi mansub bo'lgan til leksik qatlamidan o'sib chiqqan bo'lib, shakl va mazmun mushtarakligiga ega. Ism vazifasini bajaruvchi har qanday so'zda ma'lum bir leksik ma'no yashirin bo'lib, apellyativning ma'nosi va shakliy ko'rinishi ism tanlanishda yetakchi vazifa bajaradi. Onomastik birliklarning leksik ma'no ifodalashi yoki ifodalamasligi tilshunoslikda bahsli muammolardan biridir. Jumladan, bu hodisaga daniyalik tilshunos X.Serensen shunday munosabat bildiradi: „Onimlar ham leksik ma'noga ega, faqat bu ma'no turdosh otlarga xos bo'lgan ma'nodan farq qiladi“ [4,76].

Matn ichida antroponimlar presedent birliklar sifatida baholanadi. Bu bo'yicha ko'plab tadqiqotlarda asosli fikrlar bildirib o'tilgan. „Muayyan til egalariga yaxshi tanish bo'lgan va ularning lisoniy xotirasida saqlanadigan, nutqiy faoliyatida qayta-qayta murojaat qilinadigan shaxs nomlari, barqaror so'z birikmalari, jumladan hamda matnlar presedent birliklar“ [6,87] deb nomlanadi. D.Xudoyberganova mazkur termin tilshunoslikda birinchi marta YU.N.Karaulov tomonidan qo'llanganini [6,87] hamda presedent birliklar ichida presedent nomlarning alohida o'rin tutishini aytib o'tadi. Olimaning fikricha, presedent nomlar mikromatn subyekt sifatida matn yaratilishida ishtirok etadi. D.Xudoyberganovanning aynan antroponimlar bilan bog'liq ilmiy qarashlarida milliy madaniyatimiz bilan bog'liq mashhur nomlar ularning matn yaratishdagi o'rni haqidagi fikrlari bu mavzudagi ilk qarashlardan biri [6,91]. Presedent nomlar tayyor mazmuniy bloklar bo'lib, ular ko'p qirrali hodisa sifatida tilshunoslikda turli aspektlarda o'rganilishi lozim. Mazkur ilmiy ishda aytilishicha, presedent nomlarning lingvopoetik tadqiqi orqali badiiy matndagi ko'pchilikka tanish bo'lgan mashhur nomlar ijodkor badiiy niyatini yoritishda muhim vosita hisoblanadi. Presedent nomlar nazariyasi rus tilshunosligida keng va chuqur tadqiq etilgan mavzulardandir. Ularning aksariyatida muayyan adib asarlaridagi nomlarni tahlil qilishga katta e'tibor qaratilgan. Bu mavzudagi ilmiy ishlarda biror bir asarda qo'llangan presedent nomlarni aniqlash, ularni mazmuniga ko'ra tasnif qilish va badiiy matndagi funksional-stilistik xususiyatni aniqlash asosiy o'rinni egallaydi.

Yangi asr tilshunosligiga diqqat qaratilsa, so'nggi yillarda onomastik birliklarning badiiy matnning ko'p qatlamlilikini ta'minlovchi poetik vosita sifatida yondashilgan bir qator tadqiqotlar yaratildi. Tilni pragmatik sathda o'rganish har qanday til birligining matn shakllanishida o'ziga xos vazifa va ta'sirga egaligi bevosita antroponimlarning matn shakllanishidagi rolini chuqur tadqiq qilish zaruratini keltirib chiqardi. O'zbek antroponimiyasining otasi hisoblangan Ernst Begmatov o'zining ba'zi maqolalarida antroponimlarning nutqiy jarajondagi o'ziga xosligi hamda matndagi konnotativ mazmunga ta'siri tadqiq qilinishga muhtoj mavzulardan ekanligiga urg'u berib o'tilgan.

Onomastik birliklar badiiyatiga bag'ishlangan ilk tadqiqotlar N.Mixaylov, E.B.Magazanik, L.I.Kolokolova, S.I.Zinin kabi olimlar tomonidan olib borilgan [1,88].

Shuningdek, ukrain tilshunosi V.M. Kalinkinning mazkur mavzuda olib borgan tadqiqotlari alohida e'tirofga loyiqdir [2,47].

O'zbek lingvomadaniyatida Layli va Majnunning ideal oshiqlik etaloni sifatida baholanishi barchamizga ma'lum. Ko'pchilik she'riy va nasriy matnlarda oshiqlik darajasini bo'rttirib ko'rsatish maqsadida yuqoridagi antroponimlarga murojaat qilinadi. Ular matn ichida o'sha shaxsga emas balki shu shaxslar nomi ostida yashiringan belgi-xususiyatga ishora qiladi. Uzoq davrlardan beri odamlar ongida layli va Majnun musaffo ishq timsoli sifatida gavdalanadi. Demak matn ichida ham u ismlar sof oshiqlik xislatiga yoki shunday xususiyatga ega shaxslarga ishora qiladi.

Saharda qon tupursam mayli.

Men Majnunman, she'rim, sen-Layli!(U.Nosir., Yana she'rimga'').

Matn shakllanishida har bir birlik alohida ahamiyat kasb etishini hisobga olib, biz yuqorida presedent birliklar sifatida baholayotgan antroponimlar ham konnotatsiya natijasida matn mazmuniga mos ma'no anglatadi. Tilshunoslikda matn mazmunining yaxlitligini ta'minlashda ma'no ko'chish hodisalarini hisobga olish muhimdir. Aynan ma'no ko'chishlarining ayrim ko'rinishlari, xususan metafora va metonimiya haqida gap ketganida ko'pchilik badiiy matnlardan olingan misollarda antroponimlar orqali yuzaga kelgan ko'rinishlariga guvoh bo'lishimiz mumkin. Antroponimlar orqali ma'no ko'chishlari hosil qilish badiiy matnning ta'sirchanligi va emotsionalligini ta'minlashga xizmat qiladi. Muhammad Yusuf she'rlaridan olingan quyidagi misollar fikrimiz dalili bo'la oladi:

Sen Mashrabsan

Xalqqa tumor

Balxda dorga osilgan

Navoiysan shoh yonida

Faqirni duo qilgan

Yassaviysan meniki deb

Ko'ringan da'vo qilgan.

Yuqoridagi she'riy matnda Vatan timsoli aynan vatanparvarlik etaloni sifatida xotiraga muhrlangan mashhur shaxs nomlariga qiyoslanadi. Chunki she'rda qo'llangan har bir mashhur antroponim kishilar xotirasida qandaydir fazilat yoki xususiyat egasi sifatida muhrlangan. Bunday misollarni nafaqat she'riy balki nasriy matnlarda ham ko'plab uchratish mumkin. Badiiy matnda muayyan asar qahramonlari nomi mashhur nom sifatida boshqa bir matn tarkibida keladi. Bunda bir asardan boshqa asarga „ko'chib o'tgan nomlar “an'anaviy nomlar” o'zga matn tarkibida jiddiy leksik funktsiya bajaradi. Garchi bu nomlar o'ziga tegishli bo'lgan asar matnida leksik o'ziga xoslikka ega bo'lmasa ham ikkinchi matnda allyuziv nom sifatida ijodkorning muayyan badiiy niyatini yoritishga xizmat qiladi. Mazkur antroponimlar matnning g'oyaviy-badiiy mazmunini shu bilan birga intertekstuallik asosida ko'pqatlamlikni hosil qilishi bilan ahamiyatlidir. Ko'pqatlamlik badiiy matnning muhim xususiyatlaridan biri sanaladi. Ko'pqatlamlikni yuzaga chiqaruvchi vositalar ko'p bo'lib, ular ichida antroponimlarning o'rni alohidadir.

Antroponimlar mohiyati jihatidan bir kishini nomlab keladi. Ya'ni ularga ko'plik qo'shimchasi qo'shilgan paytda matn ichida o'ziga xos uslubiy mazmun yaratishga xizmat qiladi. Bunda antroponimlarning ko'plik shaklida berilishi matnning boshqa komponentlari bilan bo'lgan konnotatsiya jarayoni orqali yaqqol ifoda kasb etadi. Quyidagi she'riy matnlarda antroponimlar ko'plik shaklda berilib, milliy madaniyatimiz etaloniga aylangan ayrim antroponimlarga xos xususiyatlarga ega odamlar jamlanmasiga ishora qiladi:

...Qo'msaganim hayo-momolarga xos

Sog'ingan edi Kumushbibilar...

Matn tarkibidagi presedent birlik sanaluvchi *Kumushbibilar* so'zi orqali shunday fe'l-atvorga, fazilatlariga ega ayollar nazarda tutilayotganini payqab olish qiyin emas. Quyidagi matnda ham Zaynab antroponimini ko'plik shaklda qo'llash orqali uslubiy mazmun ifodalangan. Bu yerda ham matnning ko'pqatlamlik xususiyatiga xizmat qiluvchi antroponimni ko'rish mumkin.

Meni bir o'y qiynaydi yomon

Yurak yana o'ynadi yomon

Toshkentga qiz berma Marg'ilon

Qodiriy yo'q, Zaynablar omon.

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda quyidagicha xulosaga kelish mumkin:

1. Umumtilda foydalaniladigan har qanday shaxsning ismi, taxallusi, laqabi antroponim hisoblanib, badiiy matnda alohida maqsad bilan qo'llangan kishi nomlari ham antroponim atamasi bilan ifodalanadi. Bunday birliklar funksional-stilistik jihatdan aniq bir vazifalarni bajarishga moslashgan.

2. Antroponimlar alohida ma'no bilan to'yingan bo'ladi ya'ni ijodkorlar qahramon ismiga uning xatti-harakati, fe'l-atvori bilan bog'liq axborotlarni joylaydi.

Badiiy asardagi antroponimlar ko'pincha real shaxslarga emas, balki ular bilan bog'liq belgi-xususiyatlarga ishora qiladi. Ulardagi informativlik badiiyat bilan aloqador hisoblanib, xalq tafakkurining hosilasi hisoblangan madaniy axborotlarni o'zida aks ettiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdurahmonov Sh.A. O'zbek badiiy nutqida kulgi qo'zg'atuvchi lisoniy vositalar: Filol.fan.nom....diss Toshkent1997.-147b
2. Avlaqulov Ya O'zbek tili onomastik birliklarining lingvistik tadqiqi: Filol.fan.nomz.diss-Toshkent 2012-158 b.
3. Begmatov E. O'zbek tili antroponimikasi.-Toshkent:Fan,2013.

4.Нахимова Е.А. Прецедентные ономы в современной российской массовой коммуникации. Теория и методика когнитивно-дискурсивного исследования. –Екатеринбург, 2011.

5. Tosheva G "Badiiy matnda qo'llangan onomastik nomlarning funksional-uslubiy xususiyatlari: Magistrlik diss-Termiz 2022-y.

6. Xudoyberganova D. Matnning antroposentrik tadqiqi. – Toshkent: Fan, 2013.

UO'K: 82:141

YANGI O'ZBEK SHE'RIYATIDA MANZARALI DARAXT OBRAZLARI BADIYATI

N.Y. O'roqova, dots., PhD, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. *Yangi o'zbek she'riyatida floristik obrazlarning o'rni beqiyosdir. Xususan, daraxt obrazlari qadimdan faol qo'llanib kelingan. Maqolada manzarali daraxtlarning yangi o'zbek she'riyatida tutgan o'rni masalasi yoritilgan. Qator ijodkorlarning asarlari misolida esa manzarali daraxt obrazlarining poetik xususiyatlari dalillangan.*

Kalit so'zlar: *olamning badiiy manzarasi, o'zbek adabiyoti, yangi o'zbek she'riyati, obraz, floristik obrazlar, daraxt obrazlari, manzarali daraxtlar*

Аннотация. *Роль флористических образов в новой узбекской поэзии бесподобна. В частности, изображения деревьев активно использовались с давних времен. В статье описывается роль декоративных деревьев в новой узбекской поэзии. Поэтические свойства декоративных изображений деревьев проявились в творчестве ряда художников.*

Ключевые слова: *художественная картина мира, узбекская литература, новая узбекская поэзия, образ, флористические образы, изображения деревьев, декоративные деревья.*

Abstract. *The role of floristic images in new Uzbek poetry is incomparable. In particular, tree images have been actively used since ancient times. The article describes the role of ornamental trees in new Uzbek poetry. The poetic properties of decorative tree images have been demonstrated in the works of a number of artists.*

Key words: *artistic view of the world, Uzbek literature, new Uzbek poetry, image, floristic images, tree images, decorative trees.*

Kirish. Ko'p asrlik ijodiy an'analardan chekinmagan holda olamni yangicha ko'rinishlarda anglash, unga novatorona yondashish hamda ifodalash yangi o'zbek she'riyatining asosiy xususiyatlaridan sanaladi. Ijodkorlar borliqni o'z dunyoqarashlariga ko'ra his qiladilar va uni badiiy bir topilma sifatida kitobxonlariga taqdim etadilar.

Olamning badiiy manzarasini ifodalashda daraxt obrazlarining alohida o'rni bor. Floristik obrazlar qatorida ular ham she'r mohiyatining ochilishida, badiiy maqsadning anglanishida, peyzaj yaratishda faol qo'llaniladi. Har bir daraxt hayotiy ma'nosidan kelib chiqib, turli ramzlarni, timsoliy mazmunni ifodalab keladi.

Muhokama va natijalar. Yangi o'zbek she'riyati namunalarini orasida umumiy daraxtlarga atalgan bir she'r yoki turkum she'rlar ham uchraydi. Jumladan, Zulfiyaxonimning "Daraxt" nomli she'rida daraxt obrazi ramziylik kasb etgan. U bir umr taqdir zarbalari ostida ezilgan mushtipar inson timsolida gavdalangan. Xokisor daraxtning og'ir hayot kechirganligini "hamon urar yel" birikmasidan anglash mumkin.

She'rda e'tibor qaratishimiz lozim bo'lgan bir nuqta bor – daraxtning kurashda tanholigi! Mana shu nozik masala alal-oqibat uning ildizi bilan bir zarbdan yiqilishigacha olib keladi. Shoiralar qarashlariga ko'ra, taqdir – beshafqat. Uning shamollari tanho qurbonining qaqshashini izlashda hamon davom etayotir. Lirik qahramonning o'zidan ko'ngli to'q. Mabodo yo'l chetidagi daraxt singari qulasa ham, hayot bog'ining huvillab qolmasligiga ishonadi. Chunki uning nomini abadiylikka muhrlovchi she'rlari va ezgu amallari bor! Demak, tabiatda mavjud yaratilqlar singari insonlar ham birlikka, qo'llab-quvvatlanishga muhtoj. Zulfiya she'rlarida bir umr yurtdoshlari va taqdiridoshlarining shodligi, iztirobi, fojeasi haqida qalam yuritdi, yuritganda ham ularni o'z shaxsiy nuqtai nazari bilan, shaxsiy dard-u tashvishi tarzida talqin qildi.

Asqad Muxtorning “Daraxtlar” nomli lirik bag‘ishlovda daraxtlar va insonlar o‘rtasida haqiqatdan ham qandaydir robita borligiga ishonch bildiriladi:

Tush ko‘ribman bugun.

Guzarda

Yiqilganmish bir kekxa terak.

Onam ta‘bir aytdi:

Kimdir qariyalardan

Qazo qilsa kerak [1, 117].

Bu qadimgi turkiy qabilalarning daraxtlarning ruhi borligiga inonchlari, ularga e‘tiqod qilib kelganliklarini yodga soladi. Darhaqiqat, tushlarimiz bizni kutayotgan ko‘p narsaga ishora beradi, turli xavf-xatardan ogohlantiradi. Misradagi kekxa terak obrazi umri tugab borayotgan kishi – qariya ramzini ifodalab kelgan. Shoirning badiiy niyati shundaki, daraxt – mehr-muhabbat bulog‘i. Ularni asrash-avaylash, e‘tibor ko‘rsatish insonlarga faqat yaxshilik keltiradi.

Mahzun she‘rlari bilan tanilgan shoira Halima Ahmedova – jon va ruh ichra talash tuyg‘ular kuychisi. Uning dardli she‘rlari kishini ohanrabodek jalb qiladi. “O‘glimga darsliklar” turkumi “Tabiat darsi”, “Adabiyot darsi”, “Matematika darsi” kabi alohida mustaqil she‘rlarni o‘z ichiga oladi. Turkum she‘rlarning “Tabiat darsi” bilan boshlanishida azaliy bir mohiyat yashirin. Binobarin, inson tabiat bilan eshdir. Borliq – tabiat – inson hamisha bir-birini taqozo qilib kelgan. Bu uchlik Yaratganning mo‘jizasi bilan olamni muvozanatda saqlab turadi. Muvozanatni buzmaslik uchun esa uchlik qoidalariga rioya etish lozim. H.Ahmedovaning “Tabiat darsi” she‘ri shunday g‘oyalar bilan sug‘orilganligi jihatidan ahamiyatlidir:

Jasur bo‘l, ko‘zingda ko‘rmay sira yosh,

Har qanday alamni ichingga yut jim.

Do‘stlardan azizroq, do‘stlardan baland,

Daraxtlar hech qachon sotmaydi, o‘g‘lim [11, 88].

She‘rda tabiatning bir bo‘lagi – daraxtlarga xos xususiyatlar sanalgan. Shoira ularning “aldamasligi, nomardlik qilmasligi, hech qachon sotmasligi, xiyonat qilmasligi” ortida insonlarda o‘zi ko‘rmoqchi bo‘lgan, orzu qilgan eng muqaddas tuyg‘ularni yashirgan. O‘g‘liga nasihat tariqasida daraxtlardan o‘rnak olishni, sadoqatni o‘rganishni uqtirgan. Demak, she‘rda daraxtlarni jonlantirish orqali tabiat va inson o‘rtasidagi ruhiy bog‘liqlik mavjudligiga ishora qilinadi.

Omon Matjonning “Yonayotgan daraxt” nomli she‘ri XX asr o‘zbek adabiyotida yangi hodisa bo‘ldi, desak adashmaymiz. Unda umumiy daraxt obrazi qo‘llangan va ijtimoiy mazmun tashigan. Daraxtning vulqondek portlashiga asosiy sabab – atrofdagilarni zulmatdan qutqarish, beparvolik uyqusidan uyg‘otib, diqqatni jamlash, yurtning dardiga esh bo‘lish istagini singdirish. Ma‘lumki, qorong‘ulik millat boshiga kelgan zulm, zo‘ravonlik, dard-u alamni bildiradi. Oydinlik esa hur o‘lka, musaffo osmon, ilm-ma‘rifat nurining ramzidir:

Daraxtlar yonmoqda bugun dunyoda,

Yonib, o‘zgalarni uyg‘otmoq ne baxt!

Do‘stlarimdir barcha yonayotganlar,

Yuragimdir – YONAYOTGAN DARAXT! [7, 15]

She‘rning lirik qahramoni boshqalarni g‘aflat uyqusidan uyg‘otish uchun o‘zi yonishga qaror qiladi. Bunday jasoratni yurt uchun haqiqiy qayg‘uradigan, yuragi toza fidoyilargina bajaradi. She‘rning so‘nggi bandida yonayotgan daraxt, aslida, shoirning yuragi ekanligi ayonlashadi. Demak, shoirlar – yarim avliyodirlar. Ular kelajakni oldindan ko‘ra oladilar. Millat taqdirini o‘ylab, uning tanazzulga yuz tutmasligi uchun yurakdan kuyuna oladilar.

“Kangul shoiri” deya nom qozongan shoir Ikrom Otamurod dostonlari chuqur lirizm bilan sug‘orilgan. Ular o‘zining falsafiy mazmun kasb etganligi, ramziylikka asoslanishi bilan davr dostonlaridan ajralib turadi. Uning “Yobondagi yolg‘iz daraxt” dostonida qoliplovchi xarakteridagi kichik voqea asarga epik ruh bag‘ishlashdan tashqari, shoirning hayot, inson umri haqidagi falsafiy qarashlarini yorqinlashtirishga xizmat qilgan. “Yobondagi yolg‘iz daraxt” dostonidagi daraxt – ramziy ma‘noda barcha yuksak fazilatlariga ega insonlarning umumlashma obrazi. Uning bag‘ri mehrga, muruvvatga to‘la. Va shuning bilan birga, uning o‘zi mehrga zor. Yobondan o‘tguvchi va

qaytguvchilarga mehr ko'rgizgisi keladi. Yo'lovchilar jaziramada ham, qishda ham uning panasida jon saqlab, mehrini ichib, yana yo'lida davom etadi. Dostonda tasvirlanishicha, bir kuni bir o'tkinchi yobondagi yolg'iz daraxtni qora tortib keladi va soyasida dam olib, ketishidan oldin daraxtga o't qo'yadi. Bu o'rinda shoirni tashvishga solayotgan jihat – o'tguvchilar (bu dunyoga kelib-ketuvchilar) ning ma'naviy tubanlashib borayotgani, o'zligini unutayotgani, ko'ngil olamini tark etayotgani, o'ziga o'zi begonalashayotganligidir. Dostonga voqeaning falsafiy mazmun bergani shunda ko'rinadi. Nodon o'tkinchi ermak uchun daraxtni yoqib, tomosha qiladi. Murodi hosil bo'lgach, yo'lida davom etadi. Bunday kimsalarning qilmishidan hayron qolib, dunyo ham "g'amga botadi". Sel, to'zon va yana bir qancha ofatlardan omon qolgan daraxt inson yoqqan olov azobiga dosh berolmay yonib kulga aylanadi. Ko'rinadiki, yolg'iz daraxt – inson, yobon esa umr, hayot yo'llari mazmunidagi ramziy qiyofada bo'y ko'rsatib turibdi.

I.Otamurod dostonlari badiiy tilining boyligi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, tashxis san'ati shoir dostonlarida eng ko'p qo'lanilganligi kuzatiladi. "Yobondagi yolg'iz daraxt" dostonida qo'llangan tashxis nihoyatda hayotiy. Ya'ni "ichdan ezilish, taniga titroq o'rimalashi, kamidan sirqinish, o'ksinish" singari holatlar insonga xos va ular daraxtga ko'chirilgan. Ya'ni, yolg'iz daraxt insonlashtirilgan. Aytish mumkinki, dostonda yolg'iz daraxtga nisbatan qo'llangan metafora, tashbehtar poetik-falsafiy mazmunni kuchaytirishga xizmat qiladi. Dostonda daraxt ummondagi kemaga, saxovatning adl qoyasiga, muruvvatga qiyoslanadi. U xusumat, g'iybatga dil ochmadi, tamaga uchmadi. Bir qarashda, shoir insonlarga daraxtni o'rnak qilib ko'rsatadi.

So'zlarga ma'lum bir ma'no yuklangani singari Ikrom Otamurod dostonlarida tinish belgilariga ham o'ziga xos m'no salmog'i oriladi. Bu kabi ko'p nuqtalar shoirning aytmoqchi bo'lgan fikri yo biror hodisa haqida uning o'zi ham juda uzoq o'yga tolganini bildiradi. Tabiiyki, bunday jarayon kitobxonni ham o'z ta'siriga tortadi. Hayot haqida, yon atrofimizda yuz berayotgan turli chigalliklar, qolaversa, ko'nglimizda kechayotgan o'zgarishlar borasida mulohaza yuritishimizga imkon beradi, mushohadaga chorlaydi. Shoirning "Yobondagi yolg'iz daraxt" dostonida, ayniqsa, bu xususiyat yorqin ko'zga tashlanadi. Noan'anaviy uslubda yozilgan mazkur doston ham mazmunan, ham shaklan yangilanishlar talaygina. Xususan, sukut – ko'p nuqtalardan unumli foydalanilgan. Ular falsafiy mazmunni kuchaytirishga xizmat qilgan.

Xulosa. Yuqoridagi tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Yangi o'zbek she'riyatida manzarali daraxtlar obrazlantirilgan. O.Matjonning "Yonayotgan daraxt", H.Ahmedovaning "Tabiat darsi" she'ri, I.Otamurodning "Yobondagi yolg'iz daraxt" dostoni misolida ko'ngilning yangi talqinlari yuzaga chiqqan. Ularda o'zlikni anglash, ko'ngilga qaytish iztiroblari chuqur aks etgan. Bu singari lirik asarlar zahirida millatni ogohlikka chaqirish, loqaydlikka barham berish, mehr-oqibatni kuchaytirish g'oyalari da'vat ruhida yangragan.

Umuman olganda, shoirlarning ona tabiatga – flora olamiga munosabati tubdan o'zgarganligi diqqatga molik masalalardandir.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Asqad Muxtor/nashrga tayyorlovchi Ikrom Iskandar. – T.: Akademnashr, 2020. – B. 71.
3. Фазлиддинов Б. XX аср ўзбек фалсафий интеллектуал шеърляти (Ғафур Ғулом, Асқад Мухтор ва Рауф Зулфия. Асарлар. Икки томлик. Биринчи том. Шеърлар. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1974. – Б. 217.
6. Ойбек. Созим. Шеърлар. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1980. – Б. 48.
7. Омон Матжон. Мақсудам. Шеърлар. – Т.: Адабиёт, 2021. – Б. 15.
10. Отамурод И. Тағазул. Шеърлар ва дostonлар. – Т.: Шарқ, 2008. – Б. 168.
11. Аҳмедова Ҳ. Тийрамоҳ. Шеърлар. – Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2005. – Б. 88.
12. Зулфия. Асарлар. Икки томлик. Биринчи том. Шеърлар. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1974. – Б. 217.

O'ZBEK TILIDA SON KOMPONENTLI QO'SHMA SO'ZLARNING FONETIK TAHLILI
N.M. Polvanova, tayanch doktorant, Urganch Davlat Universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolamizda son komponentli qo'shma so'zlarning yasash jarayonida qanday fonetik o'zgarishlarga uchrashi o'rganilib misollar bn tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: son, komponent, qo'shma so'z, fonetik tahlil.

Аннотация. В данной статье изучаются фонетические изменения сложных слов с числовыми компонентами и анализируются примеры.

Ключевые слова: число, компонент, сложное слово, фонетический анализ,

Abstract. In this article phonetic changed of compound words with the component of number are studied and analyzed with examples.

Key words: number, component, compound word, phonetic analyses.

Har qanday tildagi muloqot muayyan til birliklari bilan ifodalanadi. Ular so'zlar, yasama so'zlar, qo'shma so'zlar, juft so'zlar, takror so'zlar, matal, maqol va hokazolardir. Lekin ular orasida qo'shma so'zlar alohida o'rin tutadi. Ta'kidlash joizki, qo'shma so'zlar ham tilshunoslikda turli xil tavsiflanadi: aniqlovchili, kopulativ, shaklan qo'shma so'zlar va boshqalar. Ularning morfologiyasi bilan qiziqilsa, qo'shma so'zlar ot+ot, son+ot, son+son va boshqa so'z turkumlari juftliklaridan yasalishi mumkin. Bular orasida esa biz qiziqqan narsa birinchi komponentli son so'z turkumiga oid so'zlar bilan ifodalangan qo'shma so'zlardir. Ushbu maqolamizda qurilishi jihatidan son komponentli qo'shma so'zlarning imlo va talaffuz masalalariga qiziqdik. Imlo va talaffuzda nafaqat to'g'ri yozish balki to'g'ri o'qish, urg'uni to'g'ri qo'yish ham muhim ro'l o'ynaydi. Shuni aytish joizki, qo'shma so'zlar orfografiyasi bilan qiziqqan, uni o'rganmoqchi bo'lgan odam deyarli qiyinchilikka uchramaydi. Chunki, lug'atlar, qomuslar barchasi so'zlarning to'g'ri yozilishi bilan bog'liq bo'lganligi sababli ular o'rganuvchiga so'zlarning orfografik jihatdan to'g'ri variantini beradi. Biroq, talaffuz masalasi biroz qiyinroq. Agar harqanday so'z to'g'ri talaffuz qilinmasa bu yerda muloqot to'g'ri va tushunarli bo'lmaydi. Bitta urg'uning noto'g'ri qoyilishi bilan ma'no o'zgarib ketishi va buning natijasida muloqot maqsadga muvofiq bo'lmasligi mumkin. Buning sabablaridan birinchisi urg'uning o'zi nima ekanligini tabiatan va mohiyatan bilmaslik. Shunday ekan so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish uchun avvalo urg'u haqida yetarlicha ma'lumotga ega bo'lishimiz kerak.

Urg'u – bu so'zda birorta unli tovushning boshqalaridan kuchliroq (urib) aytilishi. Urg'u tabiatan so'z tarkibidagi ayrim unlilarning boshqa unlilarga nisbatan zarbliroq talaffuz qilinishidir. Urg'uning mohiyati esa uning ma'noga ta'sir qilishida. U asosan omonim so'zlarda ma'nolarni farqlashga xizmat qiladi.

Masalan: suzma – sut mahsuloti (urg'u 2-bo'g'indagi “a” unlisiga tushadi)

suzma – inkor ma'nodagi fe'l – ovqatni suzma yoki shoxing bilan suzma (urg'u 1-bo'g'indagi unliga ya'ni “u”ga tushadi)

“Urg'u ikki xil boladi: so'z urg'usi, gap urg'usi.

So'zdagi bo'g'inlardan birining boshqalariga nisbatan kuchliroq talaffuz qilinishi so'z urg'usi hisoblanadi. Bizning tlimizda so'z urg'usi, ko'pincha, oxirgi bo'g'inga tushadi: *kitob – kitoblar – kitoblardan* kabi.” [5-sinf. Ona-tili]

Urg'u so'z tarkibidagi bo'g'inlardan birining boshqasiga nisbatan kuchliroq ovoz bilan aytilishi yoki gaplardagi ayrim bo'laklarning, nutq oqimidagi ayrim frazalarning maxsus ohang bilan ta'kidlanishidir.

So'z urg'usi bevosita so'zga aloqador bo'lgan, so'z tarkibidagi bo'g'inlardan biriga tushadigan urg'udir. O'rniga ko'ra so'z urg'usi ikki xil bo'ladi: bog'langan urg'u va erkin urg'u.

Endi tadqiqot ishimiz predmeti hisoblangan qo'shma so'zlarni bo'g'in bilan bog'lagan holda o'rganamiz. Har bir so'zda qancha unli bo'lsa shuncha bo'g'in bo'ladi. Shu sababli bo'g'in haqida ham alohida to'xtalamiz

“Bir havo zarbi bilan aytiladigan tovush yoki tovushlar birikmasiga *bo'g'in* deyiladi.

Unli bilan tugaydigan bo'g'in *ochiq bo'g'in*, undosh bilan tugaydigan bo'g'in *yopiq bo'g'in* hisoblanadi. Masalan: *U-mar* so'zida birinchi bo'g'in ochiq, ikkinchi bo'g'in yopiq hisoblanadi." [5-sinf. Ona-tili]

Ochiq bo'g'inda unli cho'ziq talaffuz qilinadi, yopiq bo'g'inda esa unli qisqa talaffuz qilinadi.

Undi esa urg'u va bo'g'in bobida aytilgan masalalarni qo'shma so'zlar misolida ko'rib chiqamiz.

Son komponentli qo'shma so'zlarni bo'g'inlarga bo'lish masalasi ushbu qo'shma so'zlar komponentlarining alohida so'z holatidagi bo'g'inlarga ajratilish holatidan farqli hisoblanadi. Aytmoqchimizki, qo'shma so'zlar yasaliş jarayonida yuz bergan fonetik o'zgarishlar ushbu so'zlarning bo'g'inlarga ajratilishiga ham ta'sir ko'rsatadi va bu o'z navbatida urg'uga ham o'z ta'sirini o'tkazmay qolmaydi. Misol uchun, *ikkovora* so'zini olsak, ushbu qo'shma so'zimiz *ik-ko-vo-ra* shaklida bo'g'inlarga bo'linadi. Korinib turibdiki komponentlar alohida holatda bo'g'inga ajratilganda jami 5 bo'g'in (*ik-ki, o-vo-ra*), qo'shma so'z sifatida bo'g'inga ajratilganida esa 4 bo'g'indan iborat. Son komponentli qo'shma so'zlarimizning bir qanchasida bunday holatlarning guvohi bo'lishimiz mumkin.

Endi ayrim qo'shma so'zlarda nutq tovushlarining o'zgarishiga to'xtalamiz. Ma'lumki, tovushlar talaffuzida nutq apparati o'zgarish qiladigan holatlar bor. Biz turli xil jurnallar, adabiyotlar, umuman, matnlar bilan tanishish jarayonida ko'plab qo'shma so'zlarga duch kelamiz. Bu jarayonda e'tiborimizni tortgan narsa ba'zan qo'shma so'zlar yasaliş jarayonida ya'ni qo'shma so'zga aylanish jarayonida turli o'zgarishlarga, jumladan fonetik o'zgarishlarga uchrashiga ko'p bora guvoh bo'lganmiz. Bu holat, shubhasiz, son komponentli hamda daraja-miqdor komponentli qo'shma so'zlarda ham uchraydi, albatta. Tadqiqot ishimizning ushbu faslida inventarimizdagi misollar orasidan aynan shunday fonetik o'zgarishga uchraydigan misollarni olib tahlil qildik. Ushbu misollar quyidagilardan iborat: *ikkovora, ikkovlon, olto'vlon, yetto'vlon, birqozon(burg'ozon)*.

Fonetikadan barchamizga ma'limki fonetik o'zgarishlar asosan 3 xil bo'ladi. Bular: tovush tushishi; tovush orttirilishi; tovush o'zgarishi. Shunday ekan aytishimiz mumkinki yuqorida keltirilgan misollarimizda biz ushbu hodisalardan ikkitasini ya'ni tovush tushishi va tovush o'zgarish hodisalarini ko'rishimiz mumkin. So'zimiz o'z isbotini topishi uchun yuqoridagi misollarni har birini alohida fonetik jihatdan tahlil qilishni lozim topdik.

Bizning e'tiborimizni tortgan va o'ylantirgan narsa shu bo'ldiki, u ham bolsa ushbu so'zlarni qismlarga ya'ni komponentlarga bo'lish masalasi. Bir qarashda bu so'zlarni komponentlarga bo'lish hech qanday muammo emasday ya'ni *ikki+ovora, ikki+ovlon* kabi ajratiladiganday tuyulsada, lekin izlanishlar jarayonida biz ushbu masala yuzasidan boshqa ma'lumotlarga ham duch keldik:

"IKKOVLOŢ 'ikki kishi birgalikda', 'ikkovlashib' (oz ishlatiladi). *Ular ikkovlon boshqalardan alohida yurib paxta terar edi*. Bu so'z o'zbek tilida **ikkâv** jamlovchi sonidan –lân qo'shimchasi bilan hosil qilingan; keyinchalik **ikkâv** qismidagi â unlisi bilan v undoshining ta'sirida –lân tarkibidagi â unlisi â unlisiga almashgan: **ikkâv+lân=ikkâvlân >ikkâvlân**"

"O'zbek tilining etimologik lug'ati"ning 1-jildidan keltirilgan yuqoridagi misoldan shu narsa anglashilishi mumkinki **ikkovlon** so'zi qo'shma so'z emas, balki jamlovchi songa qo'shimcha qo'shish orqali yasalgan yasama so'z degan xulosaga kelish mumkin.

Biroq, shunga qaramasdan biz o'z fikrimizda qoldik ya'ni *ikkovlon* so'zi – bu son komponentli qo'shma so'z. Quyida fikrimizni yanada tushunarliroq qilib yetkazishga va isbotlashga harakat qilamiz.

Demak bizning nazdimizda *ikkovlon* so'zi ikkita alohida o'zakdan (*ikki+ovlon*) tarkib topgan qo'shma so'z hisoblanadi. Darhaqiqat, ushbu so'z tarkibidagi –ovlon so'zi nutqimizda ham yozuvda ham alohida so'z sifatida foydalanilmaydi, aslida bu so'z ham emas qo'shimchadir. Ushbu so'zimizga "O'zbek tilining izohli lug'ati"dan keltirilgan quyidagi ma'lumot isbot bo'la oladi:

"-ov ayrim sanoq sonlarga qo'shilib, birgalik, jamlik, to'da, yig'indi ma'nolaridagi son hosil qiladi: *beshov, yettov, ikkov, olto'v, to'rtov, uchov*.

-ovlon (-ov + -lon) sanoq sonlarga qo'shilib, birgalik ma'nosini anglatuvchi jamlovchi sonlar shaklini hosil qiladi: *olto'vlon, to'rtovlon (q. -ov)*"

Shu o'rinda savol tug'iladi, xosh, shunday ekan nega biz bu so'zni (ikkovlon) qo'shma so'z deb atayapmiz?. Javob shundan iboratki, bu va bunga yaqin, qo'shimchadosh bo'lgan boshqa so'zlar (uchovlon, to'rtovlon...) tarkibidagi –ovlon bu affiksoid, ya'ni u alohida ma'no beradi, so'z bo'lmasa ham so'zga tenglashtiriladi. Misol uchun ushbu vaziyatda bu affiksoid “odam” degan ma'noda ishlatilyapti.

Ms: “Oltovlon (oltita odam) ola bo'lsa, og'zidagini oldirar, To'rtovlon (to'rtta odam) tugal bo'lsa, unmaganni undirar”. (Maqol).

Endi esa e'tiborimizni ikkovora misoliga qaratsak, ushbu so'zimiz bizning nazdimizda **ikki** so'zi hamda **ovora** so'zlarining qo'shilishidan yasalgan qo'shma so'z (ikki + ovora = ikkovora) sifatida qaraldi, biroq, etimologik lug'atda keltirilga ta'rif bizning fikrimizdan biroz boshqacha, ya'ni:

“IKKOVORA ‘ikki kishi baham ko'rishiga’. Mehmonlarga patnislar ikkovora qilib kiritildi. Bu so'z **ikkâv** jamlochi soniga **ârâ** so'zini qo'shib tuzilgan: **ikkâv + ârâ = ikkâvârâ**” (O'zbek tilining etimologik lug'ati”, 1-jild)

Ushbu vaziyatda shuni ta'kidlab o'tishimiz lozimki, ikkovora so'zini qismlarga ajratishning har ikkala usuli ozining alohida ma'nolariga ega. Ikkov + aro shaklida fikr vositaga qaratiladi yani ish harakat ikkita shaxs yoki narsa ora(aro)sida sodir bo'ladi. Ms: osh ikkovora tortildi – demak osh ikkita odam orasiga bittadan qo'yildi.

Ikkovora so'zi keyingi usul bilan ikki + ovora shaklida qismlarga ajratilganida esa fikr shaxsga qaratiladi ya'ni ish-harakatni ikkita odam bajaradi(ovora bo'ladi). Ms: **“Ikkovora, uchovora shivir-shivir, odamlar shivirlashaberdilar”.** (“Ravshan”).

Ms: “Oltovlon ola bo'lsa, og'zidagini oldirar, To'rtovlon tugal bo'lsa, unmaganni undirar”. (Maqol).

Keyingi misolimiz *birqozon* so'zida yozma shaklda hech qanday fonetik o'zgarish yo'qligi yaqqol ko'rinib turibdi ya'ni ushbu qo'shma so'z ikkita mustaqil so'z *bir* va *qozon* so'zlarining hech qanday fonetik o'zgarishlarsiz qo'shilishi natijasida yasalgan. Biroq bu yerda gap ushu so'zning xalq tilida og'zaki nutqda ishlatiladigan varianti haqida ketyapti. Chunki izlanishlarimiz jarayonida ushbu so'z qadimda xalq tilida *birqozon* emas *burg'ozon* shaklida ishlatilganini aniqladik. Shundan xulosa qilishimiz mumkinki, ushbu qo'shma so'zimiz boshqalaridan farqli ravishda ikkita so'zning qo'shilish jarayonida emas balki zamon ta'sirida yani vaqtlar o'tib og'izdan-og'izga o'tish jarayonida fonetik o'zgarishga uchragan. Lekin nima bo'lgan taqdirda ham tovush o'zgarishi hodisasi kuzatilgan deb aytishimiz mumkin.

Xulosa o'rinda shuni aytishimiz mumkinki, son komponentli qo'shma so'zlar urg'u va bo'g'in masalalari muhim ahamiyatga ega ya'ni ikki va undan ortiq alohida so'z birikib qo'shma so'zni hosil qilganida komponentlar soniga qaramasdan asosiy urg'u bitta hisoblanadi va uning to'g'ri qo'yilishi so'zni to'g'ri talaffuz qilishda ro'l o'ynaydi. Shu bn bir qatorda, qo'shma so'zlar yasallish jarayoni u so'zni bo'g'inga ajratishda ham ma'lum o'zgarishlarga sabab bo'ladi. Son komponentli qo'shma so'zlar asosan 2 xil fonetik o'zgarishga uchraydi, ular tovush tushishi va tovush o'zgarishi. Biroq, tadqiqot jarayonida son komponentli qo'shma so'zlarda tovush orttirilish hodisasi kuzatilmadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbek tilining etimologik lug'ati”, 1-jild
2. O'zbek tilining izohli lug'ati, T. 2020
3. Ona tili darsligi 5-sinf

UO'K 821.512.133.0

O'ZBEK ADABIYOTINING XX ASR NAMOYANDALARIDA DINIY-MA'RIFIY MASALALAR TALQINI

Z.M.Porsiyeva, o'qituvchi, Qarshi Davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Maqolada mumtoz she'riyat an'alarining yangi davr o'zbek adabiyotidagi taraqqiyoti haqida fikr yuritilgan. Unda 1920 – 1990-yillar davomida sho'ro adabiyoti bilan yonmayon sharq mumtoz adabiyoti an'analari izchil davom ettirilgani yangi materiallar asosida ko'rsatib berilgan. XX asr Samarqand adabiy harakati namoyandalari orasida o'zbek mumtoz adabiyotidagi devon tartib berish, zullisonaynlik, xattotlik, diniy-falsafiy mazmundagi qasida-yu madhiyalar

yaratish, tarjimachilik, hikoyatnavislik singari an'analarini munosib davom ettirgan ijodkorlar bo'lganligi o'sha ijodkorlar asarlarining qo'lyozma manbalari tahlili asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: mumtoz she'riyat, adabiy an'ana, lirika, yangi davr she'riyati, Samarqand, zullisonaynlik, didaktik hikoyanavislik, ruboiy, qasida, munojot.

Аннотация. В статье рассматривается развитие традиций классической поэзии в современной узбекской литературе. На основе новых материалов показано, что в 1920-е – 1990-е годы традиции восточной классической литературы продолжались наряду с шуруинской литературой. Среди представителей литературного движения Самарканда XX века были художники, продолжавшие традиции узбекской классической литературы, такие как написание стихов, каллиграфия, религиозно-философские поэмы и гимны, переводы, повествования и т.д. Это объясняется на основе анализа письменных источников.

Ключевые слова: классическая поэзия, литературная традиция, лирика, поэзия новой эпохи, Самарканд, зуллисонайлик, дидактический хикоянавислик, рубой, касыда, муноджот.

Abstract. The article discusses the development of classical poetry traditions in modern Uzbek literature. On the basis of new materials, it is shown that during the 1920s - 1990s, the traditions of eastern classical literature were continued side by side with Shura literature. Among the representatives of the literary movement of 20th century Samarkand, there were artists who continued the traditions of Uzbek classic literature, such as writing poetry, calligraphy, religious-philosophical poems and hymns, translation, storytelling, etc. It is explained on the basis of the analysis of written sources.

Key words: classical poetry, literary tradition, lyric, poetry of the new era, Samarkand, zullisonaynlik, didactic hikoyanavislik, ruboiy, qasida, munojot.

Kirish. Mamlakatimiz mustaqillikka erishganidan keyingi yillarda milliy-diniy qadriyatlarni tiklash jarayoni qizg'in kechdi. Bir tomondan, moddiy va nomoddiy madaniy qadriyatlarimiz, shu jumladan, diniy qadamjolar va dunyoga mashhur ulamolarimizning nomlari aniqlanib, ilmiy meroslari har taraflama o'rganila boshlandi. Ikkinchi tomondan, adabiyot sohasida barakali ijod etgan ko'plab o'tmish shoirlarimizni kashf etdik. Eng muhimi, milliy-madaniy merosimizni tiklash ishlari milliy istiqlol g'oyasi va mafkurasi nigohidan olib borildi. O'tgan yillarda qo'lga kiritilgan barcha yutuqlarni e'tirof etgan holda, bugungi bosqichda e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan yana bir qancha yo'nalishlar borligini ta'kidlash lozim. Shulardan biri, sho'ro davrida muayyan mafkuraviy qoliplar iskanjasiga olingan o'zbek adabiyoti bilan yonma-yon faol bo'lgan an'anaviy mumtoz yo'nalishdagi o'zbek adabiyoti namoyandalari va ularning adabiy merosini o'rganish yo'nalishidir. Tasavvur aniq bo'lishi uchun o'tmishga nazar tashlasak.

Adabiyotlar sharhi. Samarqand shahri va atrof hududlarida ham nomi, ijodi ma'lum shoirlar bilan birga, 1920–1990-yillar mobaynida mavjud tuzum bois pinhon qalam tebratib kelgan shoirlar, sohibi devon ijodkorlar ko'plab uchraydi. Ularning asarlari daftarlarda qolib ketdi. Bu noyob manbalar hozirda avlodlari qo'lida saqlanmoqda. Ana shu iqtidor sohiblarining ayrimlari haqida ma'lumot berib o'tamiz.

Omonulloh Jo'raboy o'g'li (1858 – 1934) – Omonulloh Oxund. Taxallusi Xarobotiy. Samarqand viloyat Qo'shrabot tumani Qo'ralos qishlog'ida yashab ijod etgan. Buxoro madrasasida tahsil olgan. O'z qishlog'ida maktab ochib bolalarga tahsil bergan. O'zbek va forsiy tillarda bir xil qalam tebratgan. Devoni bizgacha yetib kelmagan. O'zbek va forsiy tillardagi bir qism she'rlari daftarlar holida avlodlari qo'lida saqlanadi. She'rlarida So'fi Olloyorga izdoshlik ko'zga tashlanadi. Xattot sifatida Qur'oni karimni husnixatda ko'chirgan nusxalari saqlanib qolgan. Asarlari avlodlari qo'lida saqlanadi.

Sayyid Muhammad Yo'ldosh (1860 – 1947) – taxallusi Ibn Davlat. Samarqand viloyati, Xatirchi tumani, hozirgi Kattaqo'rg'on tumaniga qarashli Jizmonsoyning Dara qishlog'ida yashab ijod qilgan. Bir qancha diniy mavzudagi kitoblari qo'lyozma holida saqlanmoqda. Devon sohibi. Asarlari avlodlari qo'lida saqlanadi (Lirik devoni nusxasi qo'limizda mavjud).

Abulxayrxon Eshon – taxallusi Savriy. Samarqand shahar So'zangaron mahallasida yashagan. 1961-yili vafot etgan. Asarlari nabiralari qo'lida saqlanmoqda.

Mulla Narzullo – taxallusi Shukuriy. Samarqand viloyat Urgut tumanida yashab ijod etgan. 1930-yilgacha hayot bo'lgan. Devon sohibi. Devoni sobiq Rossiya FA Osiyo mamlakatlari institutining Sankt-Peterburg bo'limi fondida 1581-inventar raqami ostida saqlanadi.

Asrorxon ibn mufti Umarxon (1875 – 1925) – taxallusi Muftaqir. Samarqand viloyat Urgut tumanida yashab ijod etgan. Mudarris, shoir va ma'rifatparvar adib. Ne'matullo Muhtaramning “Tazkirat ush-shuaro” asarida bu ijodkor haqida ma'lumot berilib, ijodidan namunalar keltirilgan. O'zbek va tojik tillarida ikki devon tuzgan. Hajviy mavzudagi she'rlariga “Pashminapo'sh” taxallusini qo'llagan. Asarlari avlodlari qo'lida saqlanmoqda.

Mulla Ahmad o'g'li Mahdiy – XIX asr oxiri XX asr boshlarida Kattaqo'rg' on shahrida tug'ilgan. Naqibbek va Buxoro madrasalarida tahsil olgan. Bayoziy, Sohbiy va Mahdiy bayozlarida g'azallari mavjud. Vafot etgan yili ma'lum emas. G'azallar to'plami O'zbekiston Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalari fondiga topshirilgan.

Orif Gulxaniy (1879–1955) – Samarqandda tug'ilib ijod etgan. Zullisonayn shoir. “Shir-u shakar” (1991), “Shohmisralar” (1998) va boshqa asarlari chop etilgan. Asarlari avlodlari qo'lida saqlanadi.

Abdushukur Qori Yaxshiboyev (1887–1971) – taxallusi Ahlam. Samarqand viloyati Turkmanqishloq mavzeyida yashab o'zbek va forsiy tillarda ijod qilgan. Turkmanqishloq tarixiga doir asar yozgan. Asarlari avlodlari qo'lida saqlanadi.

Abdulg'ani Javdat (1889–1981) – taxallusi Javdat. Samarqand tumanidagi Bog'ibaland qishlog'ida yashab ijod etgan. Zullisonayn shoir. Birinchi devoni 20-30-yillardagi taloto'p paytida yo'qolgan. Ijod namunalari 2014-yil “Armug'oni Javdat” nomi ostida chop etilgan. Asarlari avlodlari qo'lida saqlanmoqda.

Abdulqodir Abduazizov (1890 – 1986) – taxallusi Jome'. Samarqand shahrida yashab ijod etgan. O'zbek va forsiy tillardagi asarlari o'g'illari qo'lida saqlanmoqda.

Nabiraxo'ja Valixo'jayev (1894 – 1968) – taxallusi Xil'at. Zullisonayn shoir. Samarqand shahrida yashab ijod etgan. Asarlari avlodlari qo'lida saqlanmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Yuqorida zikr etilgan ijodkorlarning shaxsiy arxivlarini o'rganish shuni ko'rsatdiki, ular tomonidan o'zbek mumtoz adabiyoti an'analari – devon tuzish, zullisonaynlik, diniy-falsafiy mazmundagi qasidalar yozish, tarjimachilik, hikoyatnavislik – didaktik hikoyatlar yaratish sohalari izchil davom ettirilgan. Shu o'rinda aytib o'tish joizki, bir qator shoirlarning devonlari 30-40-yillar ijtimoiy-siyosiy to'fonida yo'q qilingan bo'lsa, ba'zilarining devoni kimlarningdir qo'lida qolib ketgan.

Ana shu yo'qotishlardan omon qolgan bir necha devonlar davr adabiyoti badiiy kamolotini aniqlashga imkon beradi. Jumladan, Ibn Davlat tomonidan 1944-yili tartib berilgan devonda muallifning 345ta she'ri jamlangan. Unda basmala, hamd, munojot, g'azal, murabba', muxammas, musaddas, ruboiy, fard va boshqa mumtoz janrdagi namunalarning arab alifbosi asosidagi harflar tartibida joylashtirilishi muallifning mazmun va shakl jihatidan an'anaviy devon tartib berish qoidalariga qat'iy amal qilganini ko'rsatadi. Ibn Davlat she'riy asarlarini mavzu ko'lamiga ko'ra ikki turkumga ajratish mumkin. Birinchi turkum asarlarda musulmon kishi sifatida islom dini buyurgan amallarga rioya qilish, oddiy xalqni toat-ibodatga, namoz o'qishga, ro'za tutishga, imon-e'tiqodga, qisqacha aytganda, islom dini, shariat buyurgan diniy amallar, shular doirasidagi halol luqma, kattalarni, xususan, ota-onani hurmat qilish, kichiklarning kattalar nasihatiga quloq osishi, sabr-qanoatli bo'lish va boshqa insoniy fazilatlarining barchasi islom doirasida targ'ib qilingan bo'lsa, keyingi turkumda diniy ahkomlar, to'rirog'i, naqshbandiylik tariqati yo'l-yo'riqlari, qonun-qoidalar, usul-darajalari nazm yo'lida bayon etilgan. Bu turkumdagi she'rlari faqat tariqat sohiblari – tolib, so'fiylarga murojaat kabi yangraydi. Bunda shayx shariatdan keyingi murakkab bosqichlarga doir mulohaza va fikrlarini badiiy bayon etadi. Shayxning bir qator g'azal va muxammaslarida so'fiyning ma'rifat va haqiqat bosqichlaridagi ba'zi ruhiy holatlari, ularning nomlanishi va darajalari ham bayon etiladiki, bu oddiy musulmon kishi amal qilishi lozim bo'lgan diniy amallar bayoni emas, balki inson irodasini yillar mobaynida sinaydigan, toblaydigan o'ta murakkab ruhiy-psixologik holatlarning nazmiy bayoni bo'lib, bu she'rlarni tariqatdan xabari bo'lgan kishilargina tushunadilar. Fikrimizning dalili sifatida “Naqshband” nomli g'azalini, “mahlakat” – oltmish ikki fe'li bad,

“munjiyot” – oltmish ikki fe’li nek, “darajot”lar izohi va bayoniga bag’ishlangan ko‘plab g‘azal, muxammas, musaddaslarini keltirib o‘tish mumkin [Ibn Davlat, 16, 23, 46].

Vadud Mahmud tomonidan tuzilgan ruboiylar to‘plamida ruboiylarning arab alifbosi tartibida joylashtirilganini kuzatiladi, ularning adadi mingdan ortiq.

Mazkur shoirlarning ijodida Alloh hamdi, Payg‘ambar na’tiga bag’ishlangan madhiyalar, munojotlar ko‘plab uchraydi. Ibn Davlat, Ahlam tomonidan masnaviy, g‘azal, muxammas janrlarida mahorat bilan yozilgan hajman katta bir nechta hamd, munojotlar mavjud. Qutbiy (1906 – 1983) ijodida ham o‘zbek va forsiy tillardagi g‘azal, masnaviy janrida yozilgan qasida turlari bu davr she’riyatning eng yuksak badiiy namunalari bo‘lib sanaladi. Qutbiy munojotlarida davr bilan bog‘liq ijtimoiy-siyosiy voqealarning shaxsiy hayotidagi aksi ham ifodalangan. Sho‘ro hukumati tomonidan bir necha bor nohaq qamalgan xoksor inson, zabardast olim o‘sha davr fitnachi kishilaridan oila a‘zolarini omon saqlashini so‘rab, Allohga munojot etadi:

Har kas barad beh peshi kase, hojat talabat,

Man juz tu nadoramu tu Xoliqi ahad.

Bo ahli xonadoni manu nuri chashmi man,

Az marhamatu muhofizat binmo tu to abad [Qutbiy 2001, 7].

Bu davrda yaratilgan diniy-tasavvufiy, irfoni mazmundagi bu munojotlar sho‘ro davri ateistik mafkurasiga qarshi o‘laroq xalqimizning diniy e’tiqodi asosida shakllangan o‘zligi, milliy ruhiyati aks etgan badiiy asar namunalari ekanligi bilan ham katta ahamiyatga ega edi. Bu davr shoirlari tomonidan yaratilgan hamd, munojot va na’t turkumidagi ko‘plab she’rlar XX asr 30-80-yillarida diniy-falsafiy, irfoni mazmundagi qasidalar yozish an‘anasi saqlab qolingani hamda muvaffaqiyatli davom ettirilganini ko‘rsatuvchi muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

O‘zbek adabiyotida zullisonaynlik an‘anasi mumtoz she’riyatning ajralmas qismi va u shoir iqtidorini baholash mezoni hisoblangan. Bu an‘ana 1920-1990-yillar mobaynida samarqandlik shoirlar tomonidan muvaffaqiyatli davom ettirildi. O‘tgan asrning 20-yillarigacha bo‘lgan davrdagi tazkira va bayozlarga kiritilgan Muftaqir, Taslim, Vasliy, Ajziy singari shoirlar ijodidan berilgan namunalar shundan dalolat beradi. Bu an‘ana keyinchalik Salohiy, Omonulla Oxund, Muznibiy, Nojiy, Ahlam, Jome‘, Vadud Mahmud, Qutbiy va boshqa shoirlar tomonidan davom ettirildi.

Ko‘rib chiqilayotgan davr ijodkorlari shoir bo‘lish bilan birga, yaxshigina xattot ham bo‘lganlar. Omonulla Oxund tomonidan kufiy xat turida ko‘chirilgan bir nechta Qur‘on nusxasi bugungi kunda allomaning avlodlari qo‘lida saqlanadi. Shuningdek, bu davr ijodkorlar orasida salaflar ijodidan o‘ziga yoqqan she’rlarni chiroyli xat bilan ko‘chirish urf bo‘lgan. Ahlam qo‘lyozmalari orasida Alisher Navoiy va Fuzuliy g‘azallaridan ko‘chirilgan namunalar uning mohir xattot ekanligini ko‘rsatadi. Jome‘ daftarlarida Fazliy Namangoni, Nishotiy (“Husn va Dil” dostonidan), Zayniddin Vosifiyning “Badoye’ ul-vaqoye” (Alisher Navoiy vasf etilgan boblar), Xusrav Dehlaviy, Sa’diy Sheroziy, Abdurahmon Jomiy, Nizomiy Ganjaviyning bir qancha g‘azallari va Umar Xayyom ruboiylaridan namunalar ko‘chirilgan sahifalar mavjud. Murodiyning mumtoz janrlar asosida yaratilgan she’riy to‘plami muallifning o‘z qo‘li bilan nihoyatda chiroyli husnixatda tartiblangan.

Xulosa va munozara. XX asr o‘zbek adabiyoti tarixida mumtoz adabiy an‘analar izchil davom etgan. Bu an‘analar mumtoz adabiyotimizning mavzular ko‘lamida ham, janr – shakllar olamida ham o‘z aksini topgan. Mumtoz she’riyatimizdagi deyarli barcha janrlar bu davr adabiyotida yangicha ruhda ifoda etilgan, talqin etilgan. Ko‘plab diniy-tasavvufiy va tariqat odobi bilan bog‘liq she’riy asarlar ham yaratilgan.

XX asr davomida Samarqand shahri va yaqin atroflarida yashab o‘tgan noma’lum shoirlarning tarqoq va sochilgan holdagi lirik merosi bir joyga jamlanib, qo‘lyozma holida saqlangan arab yozuvidagi asarlar joriy yozuvga tabdil qilinsa hamda bu noyob lirik meros monografik ko‘lamda o‘rganilsa, o‘zbek adabiyotshunosligining o‘tgan asrdagi 70-75 yillik tarixi yanada mukammallashar edi. Shubhasiz, bunday ijodkorlar yurtimizning har burchagida topiladi va ularning adabiy merosini yuzaga chiqarish adabiyotshunosligimiz oldida turgan dolzarb masalalardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Abdurahmonov, A. 1990. *Urgut: tarix va adabiyot*. Toshkent: Fan. Ahlam. *Qo‘lyozma*. Shaxsiy arxiv materiallari.

2. Ibn Davlat. *Devon qo'lyozma nusxasi*.
3. Ibratli hayot gulshani. 2005. O'roqxon (Raf'iddinxon) xoji shayx Narzulloxon o'g'li. Toshkent: Movarounnahr.
4. Jome'. *Qo'lyozma*. Shaxsiy arxiv materiallari.
5. Kattaev, K. 2016. *Maxdumi A'zam tarixi va mukammal dahbediylar tariqati*. Toshkent: Mashhur-press.
6. Mahmud, Vadud. *Ruboiyot. Qo'lyozma*. Shaxsiy arxiv materiallari. Murodiy. *She'riy to'plam qo'lyozmasi*.

UO'K 81'253:791.43/.45

AUDIOVIZUAL TARJIMADA MUQOBILSIZ LEKSIKANING O'RNI

X.Q. Qodirjonov, tayanch-doktorant, Namangan davlat chet tillari instituti, Namangan

Annotatsiya. Ushbu maqola audiovizual tarjima sohasidagi o'zgarishlarni, xususan, muqobilsiz leksikaning tarjima muammolarini o'rganadi. Texnologik yutuqlar va multimedia platformalarining rivoji audiovizual kontentning kengayishiga olib keldi, bu esa turli tillarga tarjima qilish zaruratini kuchaytirdi. Muqobilsiz leksika, ya'ni boshqa tillarda to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilinmaydigan madaniy elementlar, tarjimonlar uchun qiyinchiliklar tug'diradi. Maqola tarjima usullarini, jumladan, madaniy almashtirish va tasviriy tarjimani ko'rib chiqadi, shuningdek, madaniy kontekstni hisobga olishning ahamiyatini ta'kidlaydi. Muvaffaqiyatli tarjima muqobilsiz leksikani to'g'ri yetkazish orqali tomoshabinlarga filmning mohiyatini tushunishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: audiovizual tarjima, multimedia oqim, madaniy taassurot, subtitr, madaniy qadriyat, stereotip, so'zma-so'z tarjima, madaniyatlararo transfer, vizual, akustik, dublyaj, dialektal o'zgarish, multimedia tarjimasi, lingvistik kod, ikonografik element, muqobilsiz leksika, transliteratsiya, transkripsiya, tasviriy usul, madaniy almashtirish.

Аннотация. В нем рассматриваются достижения в области аудиовизуального перевода, в частности проблемы перевода безальтернативной лексики. Технологический прогресс и развитие мультимедийных платформ привели к расширению аудиовизуального контента, что увеличило потребность в переводе на разные языки. Альтернативная лексика, то есть элементы культуры, которые невозможно напрямую перевести на другие языки, создает трудности для переводчиков. В статье рассматриваются методы перевода, в том числе культурное замещение и образный перевод, и подчеркивается важность учета культурного контекста. Удачный перевод помогает зрителю понять суть фильма, точно передавая безальтернативную лексику.

Ключевые слова: аудиовизуальный перевод, потоковая передача мультимедиа, культурное впечатление, субтитрование, культурная ценность, стереотип, дословный перевод, межкультурный перенос, визуальный, акустический, дубляж, диалектное изменение, мультимедийный перевод, лингвистический код, иконографический элемент, безальтернативная лексика, транслитерация, транскрипция, визуальный метод, культурная замена.

Abstract. This study explores developments in the field of audiovisual translation, in particular the translation problems of non-alternative lexis. Technological advances and the development of multimedia platforms have led to the expansion of audiovisual content, which has increased the need for translation into different languages. Alternative lexis, that is, cultural elements that can not be directly translated into other languages, create difficulties for translators. The article examines translation methods, including cultural substitution and figurative translation, and emphasizes the importance of considering cultural context. A successful translation helps the audience understand the essence of the film by accurately conveying the lexicon without alternatives.

Key words: audiovisual translation, multimedia streaming, cultural impression, subtitling, cultural value, stereotype, literal translation, intercultural transfer, visual, acoustic, dubbing, dialectal change, multimedia translation, linguistic code, iconographic element, non-alternative lexicon, transliteration, transcription, visual method, cultural substitution.

Kirish. Yillardan boshlab audiovizual tarjima sohasiga tarjimashunoslikning o'sishi va texnologiyadagi yutuqlar tufayli katta e'tibor qaratildi. Ushbu tendentsiyaga hissa qo'shadigan asosiy

omillar orasida DVD-lardagi texnologik yutuqlar, ko'plab xalqaro va milliy telekanallarning paydo bo'lishi, Netflix va Amazon Prime Video kabi multimedia oqim platformalarining ko'tarilishi kiradi. Ushbu o'zgarishlar dunyo miqyosida turli xil audiovizual kontent ishlab chiqarishning o'sishiga olib keldi. Audiovizual sektorda tarjima faoliyatining o'sishini ikkita asosiy sabab bilan bog'lash mumkin: audiovizual mahsulotlarning turli multimedia platformalari orqali foydalanish imkoniyati va kengroq madaniy taassurot uchun kontentni ko'p tillarga tarjima qilish zarurati. Zamonaviy tomoshabinlar ko'pincha filmlar va multimediyalarni o'zlarining asl tillarida tomosha qilishni afzal ko'radilar, bu esa manba madaniyatining mohiyatini saqlab qolgan subtitrlarga bo'lgan talabni oshirdi. Madaniy elementlar audiovizual tarjimada lingvistik jihatlari kabi hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, madaniy qadriyatlarni tarqatish orqali milliy o'ziga xoslik va stereotiplarga ta'sir ko'rsatadi.

Adabiyotlar tahlili. Diaz Sintas kino va audiovizual mahsulotlar madaniy ahamiyatga ega sanoatning ajralmas qismi ekanligini ta'kidlab, kino tarjimasini shunchaki so'zma-so'z tarjimadan ustun bo'lgan madaniyatlararo transfer shakli sifatida ko'rsatishini ta'kidlaydi. Audiovizual tarjima audiovizual matnlarni til ichida yoki tillararo tarjimani amalga oshirishni anglatadi. Ushbu turdagi tarjima turli usullarni, jumladan dublyaj, subtitrlash, ovozli va audiotasvirni o'z ichiga oladi. "Audiovizual tarjimani ikkita asosiy tarjima texnikasiga bo'lish mumkin: subtitrlash, bu yerda maqsadli matn manba dialoglariga mos keladigan ekranda paydo bo'ladi va asl saundtrekni boshqa tildagi yangisiga almashtirishni o'z ichiga olgan qayta ovozlashtirish." [1] Tarjimonlar o'ziga xos muammolarga duch kelishadi, jumladan, bir-biriga o'xshash nutq, tashqi tovushlar va dialektal o'zgarishlarni boshqarish, bu esa tushunishni qiyinlashtiradi. "Audiovizual tarjima" olimlar orasida keng tarqalgan atama bo'lsa-da, u xabarni yetkazishda ishtirok etadigan turli xil media va kanallarni aks ettiruvchi multimedia tarjimasi deb ham ataladi." [2]

Tahlillar. Shuni ta'kidlash kerakki, audiovizual tarjima turli tarjima usullarini o'z ichiga oladi. Eng keng tarqalgan usullar subtitrlar va dublyajdir. Ammo, texnologiya taraqqiyoti va yangi auditoriyalarning paydo bo'lishi turli ijtimoiy guruhlarning turli ehtiyojlarini qondirish uchun moslashtirilgan qo'shimcha audiovizual tarjima usullarini ishlab chiqishga olib keldi.

Barcha turdagi matnlar va tarjimalarda bo'lgani kabi, kino matnlarining semiotik tizimida lingvistik kod asosiy rol o'ynaydi. Subtitrlar filmlarga kelsak, lingvistik kodning o'ziga xos xususiyati shundaki, u yozma matndan iborat bo'lib, u iloji boricha og'zaki bo'lishi kerak, kundalik suhbatning xususiyatlarini taqlid qiladi. Musiqiy kodlar kino tilining muhim jihatlaridan biridir. Qo'shiq matni ko'pincha filmning hikoyasini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi, shuning uchun ular belgilangan qoidalarga muvofiq kursivda yozilishi lozim. Biroq, ba'zi hollarda qo'shiq matnini tarjima qilish lingvistik omillar va texnik cheklovlar sababli qiyin bo'lishi mumkin. Tarjimonlar tasvir va matn o'rtasidagi uyg'unlikni saqlagan holda ikonografik elementlarni matnli aks ettirish muammosiga duch kelishadi, ayniqsa bu belgilar film hikoyasi uchun juda muhim bo'lsa.

"Til va madaniyat aslida tabiiy ravishda bog'langan va o'zaro bog'liqdir: aynan til orqali biz ijtimoiy hayotimizni amalga oshiramiz va ifodalaymiz, shu bilan birga suhbatdoshlarimiz bilan bir xil bilim va tajribalarni baham ko'ramiz. Shu ma'noda, tilni madaniy akt sifatida ko'rib chiqish mumkin, chunki u bir shaxsning o'zini tutish usullarini aks ettiradi, va uning foydalanuvchilari ularni nutq hamjamiyatining a'zolari sifatida belgilaydigan ijtimoiy rollarni birgalikda quradilar." [3] Til metaforalar, tasvirlar va tushunchalardan foydalanib, odamlarning o'ziga xos ijtimoiy va madaniy o'ziga xosliklarini yetkazadi, ifodalaydi va qamrab oladi. Ham adabiy, ham kino tarjimasida madaniyatning namoyon bo'lishi tarjimonlar oldidagi asosiy muammolardan biridir. Shuni ta'kidlash kerakki, tarjimonlar tomonidan chetlab o'tish strategiyasidan haddan tashqari foydalanish yoki madaniyatga bog'liq bo'lgan havolalarni noto'g'ri talqin qilish maqsadli auditoriya oldida manba madaniyatining namoyon bo'lishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Muvaffaqiyatsiz tarjima, masalan, manba madaniyatining butunlay zararsizlanishiga va xonakilashtirilishiga yoki turli xil stereotiplarga asoslangan madaniyat noto'g'ri talqin qilinishiga olib kelishi mumkin. Idiomalar va turg'un iboralar kuchli madaniy konnotatsiyalar va tillar o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri ekvivalentlarning yo'qligi sababli tarjimada jiddiy qiyinchiliklar tug'diradi. Binobarin, so'zma-so'z tarjima qilinganda, manba matnidagi bu elementlar ko'pincha maqsadli auditoriya uchun tushunarsiz yoki bema'ni bo'lib qoladi. Shu o'rinda muqobilsiz leksikaga to'xtalib o'tish maqsadga muvofiq bo'ladi. "Muqobilsiz

leksika boshqa bir tilga aynan tarjima qilib bo'lmaydigan, ma'lum bir xalq madaniyatiga xos belgilarini ifodalaydigan hodisa. Har qanday til yoki dialektida boshqa tilga bir so'z bilan tarjima qilib bo'lmaydigan so'zlar, frazeologik birliklar, tushunchalar mavjud bo'ladi: mehr-muhabbat, mehr-oqibat, mehr-shafqat va shu kabi frazeologik birliklar kabi.”[4] L. K. Latishevning fikricha, muayyan madaniyatga xos bo'lgan milliy-madaniy unsurlar mavjud bo'lganligi sababli tarjima qilishda transliteratsiya, transkripsiya va tasviriy usuldan foydalaniladi.

Xosh endi kinofilmlar tarjimasida muqobilsiz leksikani tarjima qilishda qaysi usullardan ko'proq foydalaniladi? Tarjima filmlarning to'liq dublyajiga ustunlik berilishi tarjima o'zgarishlarini tanlashda o'ziga xos cheklovlar qo'yadi va tarjimonlar uchun milliy va madaniy o'ziga xosliklarga ega lug'at ustida ishlashda qo'shimcha qiyinchiliklar tug'diradi. To'liq dublyaj bilan tavsifiy tarjima va tarjima sharhidan foydalanish deyarli mumkin emas, chunki vaqt cheklovlari mavjud va tarjima filmning vizual tasvirlari bilan bog'langan bo'ladi.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab tarjimada ekvivalent bo'lmagan lug'atni tarjima qilish muammosi dolzarb mavzuga aylana boshladi, ammo kinofilmlar tarjimasida muqobilsiz leksikaning tarjima masalalari bugungi kungacha kam o'rganilgan mavzu bo'lib qolmoqda. Shuni takidlab o'tish kerakki, audiovizual tarjimada muqobilsiz leksik birliklarni tomoshabinga yetkazib berish usullari muammosi haligacha puxta izlanishni talab etadi. “Ma'ruzachi (o'quvchi) begona madaniyat bilan muloqotda bo'lganida uni o'zining milliy madaniyati, dunyoqarashi uchun an'anaviy g'oyalar va munosabatlar filtridan o'tadi, bu esa aksariyat hollarda boshqa madaniyatning o'ziga xos faktlari va hodisalarini noto'g'ri tushunishga olib keladi.”[5]

Natijalar va muhokama. Muqobilsiz leksika ko'pincha muayyan jamiyatga xos bo'lgan noyob madaniy tushunchalar, amaliyotlar yoki hissiyotlarni o'zida mujassam etadi. Masalan, mahalliy urf-odatlar, oziq-ovqat yoki ijtimoiy amaliyot bilan bog'liq atamalar to'g'ridan-to'g'ri tarjimaga ega bo'lmasligi mumkin, bu tarjimonlar uchun ularning ma'nosini yetkazishning ijodiy usullarini topish uchun zarur hisoblanadi. Tarjimonlar muqobilsiz leksika bilan ishlashda qiyinchiliklarga duch kelishadi, chunki so'zma-so'z tarjima ko'zda tutilgan ma'no yoki madaniy nuansni anglatmasligi mumkin. Ehtiyotkorlik bilan ishlanmasa, bu tushunmovchiliklarga yoki asl filmning mohiyatini yo'qotishiga olib kelishi mumkin. Ko'pchilik tarjimonlar muqobilsiz leksikaga murojaat qilish uchun turli strategiyalardan foydalanishlari mumkin, jumladan:

Tasviriy tarjima: to'g'ridan-to'g'ri tarjima o'rniga atama tavsifi yoki tushuntirishini taqdim etish.

Madaniy almashtirish: atamani maqsadli tildagi madaniy jihatdan mos ekvivalent bilan almashtirish.

Izohlar yoki lug'atlar: tinglovchilarga atamani tushuntirish uchun qo'shimcha ma'lumotni o'z ichiga oladi.

Muqobilsiz leksikaning tarjima qilish usuli tomoshabinlar filmni qanday qabul qilishiga va unga aloqadorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Madaniy birliklar yaxshi tarjima qilingan bo'lsa, tomoshabinlar filmning mohiyatini va qahramonlarini yanada boyroq tushunishlari mumkin. Aksincha, yomon tarjima chalkashlik yoki tushunmovchilikga olib kelishi mumkin. Samarali strategiyalardan biri bu mahalliyashtirish bo'lib, maqsadli auditoriyaning madaniy kontekstiga mos keladigan tarkibni moslashtirishni o'z ichiga oladi. Bu muqobil bo'lmagan leksikani maqsadli madaniyatda o'xshash madaniy ahamiyatga ega bo'lgan ekvivalent iboralar yoki havolalar bilan almashtirishni anglatadi. Masalan, filmda tilga olingan mahalliy oziq-ovqat mahsuloti tomoshabinlarga tanish bo'lgan shunga o'xshash taom bilan almashtirilishi mumkin. Subtitrlar odatda ixcham bo'lsada, ular madaniyatga xos atamalarni tushuntirish uchun izohlar yoki qo'shimcha kontekstni o'z ichiga olishi mumkin. Ushbu yondashuv tomoshabinlarga asl materialning boyligini baholash imkonini berib, tushunishni kuchaytiradi. Tarjimonlar asl iboraning mohiyatini aks ettiruvchi yangi iboralarni o'zgartirish yoki ixtiro qilish kabi ijodiy yechimlardan foydalanishlari mumkin. Ushbu yondashuv manba va maqsad tillarni chuqur tushunishni, shuningdek, xayoliy fikrlash qobiliyatini talab qiladi. Madaniyat mutaxassislari yoki ona tilida so'zlashuvchilar bilan hamkorlik qilish muqobilsiz leksikaning nuanslari haqida bebaho tushunchalarni berishi mumkin.

Ularning kiritilishi tarjimalarning ham to'g'ri, ham madaniy jihatdan mos bo'lishini ta'minlashga yordam beradi.

Xulosa. Kinoda muqobilsiz leksikani tarjima qilish til, madaniyat va tomoshabinni chuqur tushunishni talab qiladigan murakkab vazifadir. Qiyinchiliklar ko'p bo'lsada, mahalliyashtirish, ijodiy moslashish va madaniyat mutaxassislari bilan maslahatlashish kabi strategiyalardan foydalanish tarjimonlarga bu qiyinchiliklarni yengishga yordam beradi. Oxir oqibat, samarali tarjima nafaqat tomosha qilish tajribasini yaxshilaydi, balki madaniyatlararo tushunishni rivojlantiradi va tomoshabinlarga butun dunyo bo'ylab audiovizual tarjimalar bilan shug'ullanish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. CHAUME, Frederic (2013) "The turn of Audiovisual Translation: New Audiences and New Technologies", Translation Spaces (2): 105-123.
2. Díaz-Cintas, Jorge. 2019. "Audiovisual Translation", in Erik Angelone, Maureen EhrensbergerDow and Gary Massey (eds) The Bloomsbury Companion to Language Industry Studies. London: Bloomsbury.
3. KRAMSCH, Claire J. (1998) Language and Culture, Oxford: Oxford University Press.
4. Science and Innovation, S.T.Pazeledinova "Muqobilsiz leksika", International scientific journal, 2022, №2, ISSN: 2181-3337
5. Вейсгербер, И.Л. Родной язык и формирование духа [Текст] Muttersprache und geistesbildung / И.Л. Вайсгербер; пер. с нем., вступ. ст. и коммент. О.А. Радченко. Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: УРСС, 2012. – 229 с.

UO'K 811.111 (075.8)

TILSHUNOSLIKDA LINGVOPOETIKA VA UNING NAZARIY ASOSLARI

M.S.Qodirova, tayanch doktorant, Qo'qon davlat pedagogika instituti, Qo'qon

Annotatsiya. Ushbu maqola lingvopoetikaning tarixi, rivojlanishi va u bo'yicha amalga oshirilgan ilmiy izlanishlar, o'zbek tilshunosligida lingvopoetikaning tadqiqini o'rganishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: lingvopoetika, poetika, lingvopoetikaning nazariy asoslari, M.Yo'ldoshev, X.Akbarova, M.Akbarova, tilshunoslik.

Аннотация. Данная статья направлена на изучение истории и развития лингвопоэтики и проводимых по ней научных исследований, изучение лингвопоэтики в узбекском языкознании.

Ключевые слова: лингвопоэтика, поэтика, теоретические основы лингвопоэтики, М. Юлдошев, Х. Акбарова, М. Акбарова, языкознание.

Abstract. This article is aimed at studying the history and development of linguopoetics and the scientific research carried out on it, the study of linguopoetics in Uzbek linguistics.

Key words: linguopoetics, poetics, theoretical foundations of linguopoetics, M. Yo'ldoshev, H. Akbarova, M. Akbarova, linguistics.

Tilshunoslikning eng dolzarb sohalaridan biri lingvopoetika hozirgi kunga kelib jadal rivojlanib bormoqda va bu soha bo'yicha juda ham ko'plab ilmiy ishlar va tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Til kishilik jamiyatining har xil nuqtai nazarlardan tadqiq etuvchi o'ziga xos murakkab hodisalardan biri hisoblanadi. XX asr jahon tilshunosligida eng samarali yutuqlardan biri tilni tizim sifatida o'rganishdir. Dunyo tilshunosligida yangi soha va yo'nalishlarining vujudga kelishi ilmiy tadqiqotlar maydonining kengayishiga sabab bo'lmoqda. Sof ilmiy tilshunoslik til faktlari tahlili bilan bog'liq bugungi kunga qadar amalga oshirilgan ilmiy ishlarda buni yaqqol ko'rishimiz mumkin. Ushbu sohadagi juda ko'p izlanishlar ikki va undan ortiq fanlarning hamkorligida amalga oshirilganligi uchun lingvokulturologiya, pragmalingvistika, kognitiv tilshunoslik, psixolingvistika, sotsiolingvistika kabi yangi fan tarmoqlari vujudga kelmoqda. Bu esa zamonaviy tilshunoslik uchun juda katta o'zgarishlarni va ilmiy izlanishlarni talab qilmoqda.

Lingvopoetika va bu sohasining yuzaga kelishida tilshunoslik fanining adabiyotshunoslik bilan hamkorligi natijasida yangi atama va u bilan bog'liq tushunchalar doirasi kengayishiga olib keldi. Badiiy asarning lingvopoetik xususiyatlarini tadqiq qilish nafaqat jahon tilshunosligi, balki o'zbek tilshunosligining ham o'ziga xos muhim masalalaridan biri sanaladi. Bu sohaning mundarijasi haqida aytadigan bo'lsak bu hali o'zining to'liq yechimiga ega bo'lgan va tadqiqot chegaralari mukammal darajada belgilangan deyishlik bu juda qiyin masala hisoblanadi.

Maqolada lingvopoetika sohasining yuzaga kelish tarixi va uning rivojlanish bosqichlari haqida soʻz boradi va lingvopoetikaning tadqiqot obyektlari haqida ma'lumotlar beriladi [1; 29]. Badiiy asar tiliga kategorial yondashuvning rivojlanishi badiiy soʻz va ijodning shakl va mazmun xossalari birligida oʻrganishga harakat badiiy asarni har tomonlama yaxshi tushunish uchun asos hisoblanadi. Masalan, L.V.Shcherba, G.E.Lessing, F.Shiller, Gumboldt, G.O.Vinokur, A.A.Potebnya, V.Ya.Zadornova, O.S.Axmanova, G.O.Vinokur, F.Shiller va boshqa olimlarning ishlari oʻrganildi va ushbu olimlarning muhim ilmiy xulosalaridan keng ma'noda foydalanildi.

A.Xolodovichning «Poetikada lisoniy usul» «Adabiy til uslubshunosligi», asarlarida va nemis olimi E.Koseriuning poetik tilning yangi izohi kabi ifodalarida, fransuz tilshunoslari D.Delas va J.Fiyollarning lingvistika va poetika bo'yicha ishlab chiqilgan yangi qo'llanmalarida va Ye.B.Artemenkoning lingvofolkloristika bo'yicha olib borgan ilmiy izlanishlarida lingvopoetikaning tilshunoslikda alohida fan sifatida oʻrganilishi bo'yicha yangi qarashlar va fikrlar ifodalangan. Zamonaviy rus tilshunosligida lingvopoetikaning nazariy masalalari va uning tadqiqi bilan shug'ullangan olimlardan biri A.Lipgart hisoblanadi [2; 463].

Badiiy asarning bosh unsuri bu soʻzdir. Soʻz asarning haqiqiy san'at darajasiga ko'tara olishida uning tili, adib til vositalarini qay darajada qo'llay olishi bu eng asosiy omillardan biri sanaladi. Umuman olganda adabiyotimizda va jahon adabiyotida yaqqol iz qoldirgan har bir ijodkor asarlarining tilini oʻrganishi, birinchidan, adibning mahoratini oʻrganish, shu bilan birga, tilimiz rivojiga uning asarlari tili ta'sirini, tadqiqotning esa tilshunosligimiz taraqqiyotiga qay darajada ta'sir etayotganini belgilash ehtiyojidan vujudga keladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, badiiy asarni lingvopoetik tahlil qilishda bir qator asosiy tamoyillari mavjuddir. O'zbek tilshunosligida badiiy matn va uning lingvopoetikasi muammosini o'zbek tili materiallari asosida izlanishlar qilgan M.Yo'ldoshev lingvopoetik tahlilni quyidagicha ifodalaydi:

- 1) shakl va mazmun birligi asosida yondashuv;
- 2) makon va zamon birligidan kelib chiqish;
- 3) umumxalq tili va adabiy til munosbati asosida baholash;
- 4) badiiy matnga badiiy-estetik yaxlitlik sifatida yondashuv;
- 5) badiiy matnda poetik aktuallashgan til vositalarini aniqlash;
- 6) badiiy matndagi eksplitsitlik va implitsitlik nisbatini aniqlash;
- 7) badiiy matndagi intertekstuallik mexanizmlarining lisoniy va semantik xususiyatlarini aniqlashdir.

Ushbu tahlil bo'yicha badiiy matndagi lingvopoetik tahlilni ushbu yondashuvlar bo'yicha bimalol tahlil qilishimiz mumkin.

Tadqiqotchi — lingvopoetik tahlilda badiiy matnda poetik aktuallashgan til vositalarini aniqlash muhim masalalardan biri ekanligini alohida ifodalaydi, lekin — bunday vositalarning lingvistik va badiiy mohiyatini ochib berishda badiiy mazmunning shakllanishi va ifodalanishi mexanizmlarini aniq tasavvur qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Tabiiyki, badiiy matnning estetik qimmatini bevosita belgilash va baholashda ayni shu tamoyillar qulay sanaladi va boshqa tamoyillardan foydalanishda ham muhim vazifani bajarishi mumkin. Jumladan, ushbu tamoyil asosida lisoniy badiiyatni tasavvur qila olish va tahlilchiga ham og'irlik tug'dirmaydi, chunki tahlilga tortiladigan ob'ekt matndagi konkret til birligi sanaladi [2; 464].

Lingvopoetika atamasi lingvistik poetikaning qisqargan shakli bo'lib u tilshunoslikda va badiiy asarlarda qo'llanilgan lisoniy birliklar: morfemik, fonetik, leksik va boshqalarning badiiy estetik vazifalarini va ko'p ma'noli vazifalarini umuman olganda, lingvopoetika badiiy nutqni o'rganuvchi tilshunoslikning bo'limidir.

Badiiy matnda lingvopoetik tahlil poetik aktuallashgan til vositalarini aniqlash uchun muhim tamoyillardan biri alohida ta'kidlanadi, chunki — bunday vositalarning lingvistik va badiiy mohiyatini ochib berishda badiiy mazmunning shakllanishi va ifodalanishi mexanizmlarini aniq tasavvur qila olishimiz mumkin.

Tabiiyki, badiiy matnning estetik qimmatini bevosita belgilash va baholashda ushbu usul juda qulay va boshqa tamoyillar foydalanishda ham muhim asos bo'la oladi. Chindan ham, ushbu tamoyil

asosida lisoniy badiiyatni tasavvur qila olish boshlovchi tahlilchiga hech qanday qiyinchilik tug'dirmaydi, chunki tahlil qilinadigan ob'yekt matndagi aniq til birligi bo'lgani bois.

Bugungi kunda badiiy asar tilining lingvistik jihatdan tadqiq qilinishi eng dolzarb muammolardan biri bo'lib kelmoqda. Dunyo va jahon tilshunosligida qisqa vaqt mobaynida juda ko'p olib borilgan tadqiqotlar va ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatmoqdaki aynan badiiy asar tilining leksik-semantik, stilistik, pragmatik, morfologik, sintaktik, stilistik, pragmatik, kognitiv va punktuatsion yo'nalishlari asosida o'rganilib kelinmoqda [3;284].

Hozirgi kunda lingvopoetika jadal rivojlanib borayotgan fan sohalaridan biridir. Ushbu yo'nalishda juda ko'pyangidan yangi ilmiy ishlar va tadqiqotlar qilinmoqda. Zamonaviy tilshunoslikda lingvopoetika so'zini tor ma'noda tushunish orqali poetik xarakterdagi asarlarning til xususiyatlari o'rganiladi degan qarashlar juda ko'payib bormoqda. Chindan ham, poetika tushunchasining mazmuni juda keng ma'noda ifodalanadi.

Qadimda Arastu ushbu mavzu bo'yicha o'zining "Poetika" asarini yaratdi va unda poetik san'at-she'riy janrlar(navlar) haqida alohida to'xtalib, poetika –poeziya san'ati haqida keng ma'lumotlarni ko'rishimiz mumkin. Bunga qo'shimcha ushbu asarda nutq va fikrga tegishli hodisalarning ritorikaga tegishli ekanligini, "Til va fikr" bobida ko'rishimiz mumkin. Badiiy asar tilini tadqiqiga XX asr dunyo tilshunosligida keng e'tibor berilgani uchun ritorika va poetika tushunchalarini birgalikda tadqiq etishni o'zida aks ettiruvchi "lingvopoetika" termini kirib keldi. Har qanday janrning til xususiyati bilan bog'liq bo'lgan muammolarni lingvopoetika o'rganadi.

Lingvopoetika har qanday janrning til xususiyatlari bilan bog'liq muammolarni nazariy yodashib tahlil qiladi. Lingvopoetikaga bo'lgan qiziqish XX asrning 60-yillaridan boshlab shakllana bordi. [1; 30]. Tilshunoslikda keyingi yillarda nashr etilgan juda ham ko'plab ilmiy maqola va ilmiy adabiyotlarda lingvopoetika terminiga izohlar berib o'tilgan. Bunga misol qilib, M.Yo'ldoshev o'zining "Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari" kitobida "lingvopoetika" atamasiga quyidagi izoh keltirib o'tilgan: "Badiiy asar tilini aynan estetik vazifasining namoyon bo'lishi tarzida o'rganuvchi sohani "lingvistik poetika" – "lingvopoetika" deb nomlash filologiya ilmida ancha turg'unlashgan hamda "lingvistik poetika"ning filologik ilmlar tizimida alohida mustaqil fan sifatidagi o'rnini aniqlashga bag'ishlangan ko'plab tadqiqotlar yaratilgan [4; 7]. Ana shu ma'noda badiiy asar tilini "stilistik aspekt"da o'rganishni "badiiy asar tilini lingvopoetik jihatdan o'rganish" tarzida nomlash va talqin qilish maqsadga muvofiq"dir [5; 15].

Lingvopoetika haqida rus olimi A.A.Lipgartning ta'kidlashicha, "...lingvopoetika filologiyaning bir bo'limi bo'lib, uning doirasida badiiy matnda qo'llanilgan stilistik belgili birliklar, ularning vazifalari bilan bog'liq holda ma'lum g'oyaviy-badiiy mazmunni yetkazish va estetik effekt yaratish uchun ularning qiyosiy ahamiyati ham ko'rib chiqiladi" [6; 13].

Darhaqiqat, lingvopoetika yo'nalishida tadqiqot olib borilar ekan, badiiy matnda qo'llanadigan har qanday stilistik figuralar, ularning badiiy-estetik vazifasi hamda semantik strukturasi ham alohida ahamiyat kasb etadi. Bunday qo'shimcha ekspressiv-emotsional, semantik-stilistik assotsiatsiyalarning mavjudligi badiiy matnning o'ziga xosligini belgilaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, lingvopoetika va ushbu sohada qilingan tadqiqotlar tilimizning boyligini va uning yaxlitligini ko'rsatish bilan bir qatorda bunday keyin qilinadigan tadqiqotlar va ilmiy izlanishlar uchun ham asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu yo'nalish bo'yicha olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar va izlanishlar ham yaqin kelajakda soha taraqqiyoti uchun muhim poydevor bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. X.Akbarova. Lingvopoetika sohasining vujudga kelishi va nazariy masalalari. Comparative Turkish Dialects and Literatures Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Cilt/ Volume 1, Sayı / Issue 3, Mayıs/ May 2023, 27-32
2. Ch.B.O'ralova., S.Ch.Boymatov. Zamonaviy tilshunoslikda lingvopoetika tadqiqi. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. VOLUME 1 | ISSUE 3. April 2021. 463-bet
3. A.Q.Xolmatova. Tilshunoslikda lingvopoetika va lingvopoetik vositalarning o'rganilishi tarixi. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. SJIF 2023 = 6.131 / ASI Factor = 1.7. 3(7), July, 2023. 284-bet
4. Ёулдошев М. Бадий матн ва унинг лингвопoeтик тахлили асослари. Тошкент – 2007. Б.7.

5. X.Akbarova. Asqad Muxtor ijodida sohaviy atamalar lingvopoetikasi. Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Qo'qon – 2024. 127-bet

6. M.Akbarova. Badiiy matndagi g'ayriodatiy birikmalarning lingvopoetik xususiyatlari. Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Qo'qon – 2024. 137-bet

UO'K 811.572.133'373.611

O'ZBEK TILIDAGI O'ZLASHMA SO'ZLARNING MORFOLOGIK MOSLASHUVI HAMDA ME'YORLASHUVI

U.Y. Qo'ziyev, PhD, dots., Namangan davlat universiteti, Namangan

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilidagi izohli lug'atlar asosida so'z o'zlashuvining morfologik bosqichi, so'z morfologik tuzilishi va tarkibining me'yorlashuvi masalasiga bag'ishlangan. So'zlarning morfologik jihatdan o'zlashuvi lug'at tarkibining adabiy til me'yorlariga moslashishining muhim darajalaridan hisoblanadi. Unda qo'shma so'zlar o'zbek tilining ichki qonunlariga mos ravishda sodda yasama so'zlarga, sodda yasama so'zlar esa keyinchalik tub so'zlarga ko'chishi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: o'zlashma so'zlar, morfologik o'zlashmalar, lisoniy omil, "O'zlashmalar tipologiyasi", konvergensiya, divergensiya, tejamkorlik.

Аннотация. В данной статье, основанной на толковых словарях узбекского языка, рассматривается морфологический этап заимствования слов, проблема стандартизации морфологического строения и состава слов. Морфологическая адаптация слов рассматривается как важный аспект адаптации лексики к нормам литературного языка. В статье показано, как сложные слова в соответствии с внутренними законами узбекского языка переходят в простые производные слова, а простые производные слова, в свою очередь, превращаются в исконные слова.

Ключевые слова: заимствованные слова, морфологическая адаптация, лингвистический фактор, «Типология заимствований», конвергенция, дивергенция, экономичность.

Abstract. This article, based on explanatory dictionaries of the Uzbek language, focuses on the morphological stage of word borrowing, the standardization of word morphology and composition. Morphological adaptation of words is considered a crucial aspect of the adaptation of vocabulary to the norms of the literary language. The article highlights the transition of compound words into simple derived words, followed by the transformation of simple derived words into native words, in accordance with the internal laws of the Uzbek language.

Key words: loanwords, morphological adaptation, linguistic factor, "typology of loanwords," convergence, divergence, economy.

Kirish. So'z o'zlashtirishni nazoratga olish ayrim olimlar tomonidan sifat jihatiga ko'ra "universal o'zlashtirish", ayrimlari tomonidan turli ijtimoiy munosabatlar natijasida yuzaga keladigan tizimli ta'sir natijasi sifatida baholangan. So'zlarni o'z yoki o'zlashma qatlamga ajratishdagi usullardan biri til tahlil qoidalariga mos kelishidir, ya'ni o'zlashma so'zlarning tarkibi, tuzilishi kabilar o'z so'zlarniki kabi oson kechmaydi. Qisman kalkalab olingan taqdirda ham ortiq qolgan morfema termin-element kabi tushunarsiz qismga aylanadi.

Tadqiqot metodlari. Tadqiqotda tavsiflash, tasniflash, qiyosiy-tarixiy hamda komponent tahlil usullaridan foydalanildi.

Adabiyotlar tahlili. Morfologik o'zlashmalar masalasi Shveysariyaning Syurix universitetida F.Gardani, A.Bakus, L.Behrens, Buyuk Britaniyaning Kembrij universitetida B.Bikel, J.Nikols, AQShning Oksford universitetida J.Blevinslar tomonidan o'rganib kelinmoqda. Rus tilshunosligida A.V.Superanskaya, O.Axmanova, R.S.Kimyagarova, D.S.Shmidt, S.V.Gornostayev kabi olimlar o'zlashma so'zlarning turkumlashish holatlari (substantivatsiya, glagolizatsiya (verbalizatsiya), adyektivatsiya), jins kategoriyasining moslashishi kabilarga e'tibor qaratganlar.

O'zbek tilshunosligida rus tilidan o'zlashgan so'zlarning morfologik moslashuvi, Urganch davlat universitetida german tillaridan kirgan so'zlarning me'yorlashuvi, Toshkent davlat Sharqshunoslik universitetida fors tilidagi turkiy morfologik o'zlashmalar o'rganilgan.

B.Grande o'zlashtirishda asosan leksik qatlam faolligini, grammatik qoida va hodisalar keyinroq o'zlashishini qayd etadi. O'zlashma so'zning morfologik jihatdan moslashuviga yunon tilidagi – os, lotincha -um qo'shimchalarining, hind-yevropa tillaridagi artikllar (the, a, ap, la, le, die, das)ning tushirilishini misol sifatida keltirish mumkin. Artikllar aniqlik-noaniqlik, jins kabi tushunchalarni bildirib, o'zbek tilida grammatik kategoriya sifatida uchramaydi.

So'zlarning morfologik jihatdan o'zlashuvi borasidagi tadqiqotlar sirasida Haspelmat va Tedmorning "O'zlashmalar tipologiyasi" loyihasi (The Loanword Typology Project) alohida ko'zga tashlanib turadi. Bu loyihaning ikki muhim nuqtasi mavjud. Biri – turli tillardan olingan o'zlashmalar ma'nosi solishtirilgan ma'lumotlar ombori shakllantirilganligi, ikkinchisi – bu leksikasida o'zlashmalarning hissasiga ko'ra tillar tasniflanganidir. Tedmorning ta'kidlashicha, sintetik tabiatli tillar so'z o'zlashuvi eng qiyin bo'lgan tillar hisoblanib, unda birinchidan fe'llarning o'zlashuvi qiyin bo'lsa, ikkinchidan boshqa turkumlar ham morfosintaktik qulay holatga keltirilishi kerak. Shu sababli sintetik tillarda otlarning o'zlashuvi nisbatan faolroq kechadi.

Tahlil va natijalar: So'zning morfologik o'zlashtirilishida quyidagi jihatlar ahamiyatga ega hisoblanadi:

1. Qurilishi mosligi, qismlari o'rtasidagi munosabatning o'xshashligi, so'z tartibining saqlanishi kabi.

2. Tuzilishi o'xshashligi, ya'ni birikmaning birikmaga, so'zning so'zga, affiks turlarining o'xshashligi tufayli ko'chishi.

3. Bo'sh o'rinni to'ldirishi, ya'ni o'zlashma morfema o'ziga xos vazifani bajarib, akseptor tilda bunday vazifa uchun alohida morfemaning yo'qligi.

4. Morfologik jihatdan o'zgarish.

5. Konvergensiya, ya'ni donor tildan o'zlashgan so'z tarkibidagi morfemaning o'z farqlovchi belgisini yo'qotib, o'zak tarkibiga kirib ketishi yoki ortiqcha qism sifatida saqlanib qolishi: arab tilidan o'zlashgan -an – tushum kelishigi qo'shimchasi vazifasi susayib, harakat vaziyatini ifodalovchi ma'nosi bo'rttirilgan va o'zbek tilida ravish yasovchiga o'tgan: Arab tilidan kirgan –an tushum kelishigi qo'shimchasi o'zbek tilida holat ravishini hosil qiladi, o'zbek tilidagi o'rin-payt kelishigi ham bu vazifani o'z zimmasiga oladi va so'zlarda variantdoshlik hosil bo'ladi:

ba'zida – ba'zan, aslida – aslan kabi.

Ba'zi holatlarda –an qo'shimchasi –a/-o tarzida qisqartirib qo'llanadi: *ittifoqo, avvalo* kabi.

Morfologik o'zgarishning lisoniy omillari esa quyidagilarda ko'rinadi:

1. So'z tartibining o'xshashligi.

2. Affikslar turining o'xshashligi: pudratchi

3. Kategoriya sifatida saqlanib qolishi.

4. Allomorflik.

Rus olimi R.A. Budirov lug'aviy o'zlashmalar o'z tilidagi shakli bilan akseptor tildagi shakli o'zaro sakkiz turdagi munosabatda bo'lishini ko'rsatgan edi:

1. Aniq ma'noga ega bo'lgan so'z yangi tilda mavhum ma'noni ham ifodalashi mumkin. 2. Jinsga taalluqli ayrim so'zlar boshqa tilga o'zlashganda turga taalluqli so'zga aylanadi. 3. So'zlar o'zlashganda bir ma'noli so'zdan ko'p ma'noli so'zga o'zgaradi. 4. Ba'zi so'zlar muqobilsiz holda boshqa tillarga kirib keladi. 5. Noarxaik so'zlar arxaik so'zga aylanishi mumkin. 6. O'zlashma so'zlarning lug'aviy mustaqilligi yo'qoladi. 7. Bir tildagi atamalar o'zlashgan holda so'zga aylanadi. 8. Ba'zi so'zlar so'z birikmasiga aylanadi.

So'zlarning morfologik o'zlashtirilish va me'yorlashtirilishida jins kategoriyasi ham tez-tez ko'zga tashlanadi. O'zbek tilida ham arab tilining ta'sirida jins kategoriyasini ifodalashda -a morfemasi kuzatila boshlandi. Bunda erkak jinsini ifodalovchi so'zning ham me'yoriy qo'llanishda bo'lishi moslashuv to'liq kechganini bildiradi: muallim – muallima, murabbiy – murabbiya kabi.

Fors tilidagi turkiy o'zlashmalarni o'rgangan B.Djafarov va Z.Arifdjanovlar ayrim turkiy o'zlashmalar arab tilida siniq ko'plikda qo'llanishini ko'rsatib o'tadi:

xon – xavonin (xonlar)

turk – atrok (turklar)

turkman – tarokima (turkmanlar) kabi.

Fors tiliga turkiy tildan o'zlashgan sifatlar sanoqli va aksari yakka hola qo'llanmaydi: *oqpar*, *oqshom*, *qorany* (*klarnet*) kabi.

Olimlar o'zlashtirilish jarayonida so'zlarning semantik maydoni ham muhimligini ta'kidlashadi. Ayrim semantik maydonlar nisbatan o'zlashtirishga qulay bo'lishi bilan ajralib turadi. O'zbek va tojik tillarining o'zaro ta'sirlashuv holatlari haqida ko'plab tadqiqotlar olib borilgan. O'zbek va tojik xalqlarini birlashtirib turgan xususiyatlar – bir xil turmush tarzi, mushtarak din va madaniyatdir. Shu jihatdan ushbu semantik qatlamdagi so'zlar bir-biriga o'tishi ko'p kuzatiladi. Arab tilidagi o'zlashmalarning asosiy qismini esa diniy, ma'rifiy semantik maydon a'zolari tashkil qiladi.

So'zlarning o'zlashuv jarayonida so'zning o'zagi bilan birga uning bir qismi – morfemasi ham o'zlashadi, biroq o'zakdan farqli ravishda o'zlashgan affiks semantik asosga ega bo'lmagani uchun ortiqchalik qiladi. Natijada so'zning ikki xil varianti vujudga keladi:

agar – agarda, go'yo – go'yoki, afsus – afsuski, xayriyatki – xayriyat kabi.

O'zlashma so'zlarda o'z tilidagi ko'plik shakllari singimaslik holatlari kuzatiladi.

Ajda(r)ho fors tilida ajdarlar ma'nosini bildirib, o'zbek tilida *–ho* ko'plik qo'shimchasi o'z vazifasini yo'qotgan, natijada so'zning ikki xil varianti yuzaga kelgan: *ajdar*.

Obodonchilik, nogahon. O'zbek tilida fors-tojik tiliga xos *–on* shakli fe'llarga qo'shilib, vazn va ohangdorlikni ta'minlash uchun xizmat qiladigan o'rinlar mavjud: *debon, aylabon, ko'rubon* singari.

Bir o'zakka bir necha yasovchi qo'shimchalar qo'shish orqali hosil qilingan sinonimlar masalasida turli xil qarashlar mavjud. Jumladan, R.Sharopova siyosatchi, siyosatdon, siyosatshunos kabilarni variant terminlar deb hisoblaydi. F.Musayeva esa bu kabilarni sinonimlar deb qayd etadi. Bizning fikrimizcha, agar yasovchi qism qo'shilganidan so'ng so'zning qo'llanish sohasi, uslubida farqlar sezilsa, ular sinonimlik darajasiga ko'tariladi. Masalan, *siyosatchi* – siyosat bilan shug'ullanadigan odam, *siyosatshunos* – siyosiy jarayonlarni o'rganadigan mutaxassis, siyosatdon – maishiy hayot va rasmiy ishlarni yuritishda qonun-qoidalarni o'rganib, qattiq rioya qiladigan, boshqalarni ham majbur qiladigan shaxs. Demak, so'zlar variantlilik holatida emas.

Izohli lug'atlarda ayn. (aynan) qisqartmasi bilan ishora beriladigan ayrim so'zlarda sinonimlik aniq sezilib turadi: *beziyon – bezarar* kabi. Bu o'rinda variantlilik sinonimlik uchun boshlang'ich nuqta vazifasini bajaradi.

O'zlashma qismli so'zlar tildagi **tejamkorlik** tamoyiliga bo'ysunib, keyinchalik bir qism ikkita qism ifodalash vazifasini bajaradi:

foto – fotografiya

xala – xalacho'p

takya – takyaxona

xarsangtosh – xarsang

O'zlashma so'zlarning lug'aviy mustaqilligi yo'qoladi, so'zlar affiksoidlarga aylanadi, keyingi bosqichda

a) bu affiksoid tushiriladi:

aslahaxona (esk.) – arsenal – qurol-yarog' ombori; omborxona – ombor; manqaldon – manqal;

b) affiksoid affiksga almashtiriladi.

O'zbek tilidagi –lik affikchi o'zlashma so'zlardagi turli

Keyingi bosqichda o'zlashmaga qo'shilgan so'z yasovchining o'zi ortiqchalik qiladi:

fitna – fitnachi, fitnagar, fitnakor

fisq-fasod (fitna-fasod) – fisq-fasodchi (fitna-fasodchi)

changalzor – changal,

O'zlashma so'zlarning me'yorlashuvida so'z yasovchi qo'shimchalar, ayniqsa, ot yasovchi -chi, -lik, sifat yasovchi -li qo'shimchalari faol.

Quyidagi jadvalda ularning o'zlashma shakllar o'rnini bosa olish imkoniyatlari berilgan:

1-jadval

-lik qo'shimchasining o'zlashma affikslar bilan muqobilik holatlari

Qo'shimcha	O'zlashma morfema	variantlar
-lik (ot yas.)	-xona	konsullik – konsulxona, vakillik – vakolatxona

	-iat	komissarlik – komissariat
	-iyat	mas'ullik – mas'uliyat, milliylik – milliyat, nisbiylik – nisbiyat, rahbarlik – rahbariyat
	-itet	neytrallik – neytralitet
-lik (sif. yas.)	-bop	paltolik – paltobop
	-i	nahorlik – nahori

Bu soʻzlarda oʻzbek tilidagi -lik qoʻshimchasi oʻzlashma affiks va affiksoidlar vazifasini bajarayotgani, oʻzbek tilining agglutinativ tabiati ustun kelayotganini koʻrsatadi.

2-jadval

-chi qoʻshimchasining oʻzlashma affikslar bilan muqobillik holatlari

Qoʻshimcha	Oʻzlashma morfema	Natija
-chi	-xon	vaʼzchi – vaʼzxon, fotihachi – fotihaxon
	-furush	rezavorchi – rezavorfurush
	-dast	doirachi – doiradast
	-boz	dutorchi – dutorboz, latifachi – latifaboz
	-gar	isrofchi – isrofgar
	-paz	kabobchi – kabobpaz
	-yer	modelchi – modelyer
	-ist	motorchi – motorist, portretchi – portretist
	-ik	prozachi – prozaik
	-navis	satirachi – satiranavis
	-kor	sirchi – sirkor
	-men	sprotchi – sportsmen, bizneschi – biznesmen
	-(a)nt	okkupasiyachi – okkupant, fabrikachi – fabrikant, ekskursiyachi – ekskursant
	-mon	tarjimachi – tarjimon
	-xoʻr	xudoyichi – xudoyixoʻr
	-goʻy	duochi – duogoʻy, arzachi – arzagoʻy, nasihatchi – nasihatgoʻy
	-soz	murosachi – murosasiz
	-kash	childirmachi – childirmakash
	-bon	chiroqchi – chiroqbon

Murabbiy – tarbiyachi juftligida oʻzaro muqobillik yuzaga kelgan boʻlsa-da, semantik jihatdan oʻzaro farqlarga ega:

murabbiy – “1. ayn. tarbiyachi. Raxmatilla Obidiy internatga muallim va murabbiy boʻldi. A. Qahhor 2. Ish-faoliyatda rahbarlik, rahnamolik qiluvchi; ustoz, rahnamo. 3. Sportning muayyan turi boʻyicha yakka va jamoaviy tarzda mashqlar qildirish orqali muayyan koʻnikmalarga oʻrgatuvchi, tegishli sohadagi malaka-mahoratni oʻstiruvchi ustoz; trener”

tarbiyachi – “Tarbiya beruvchi shaxs, murabbiy”

Qiyosiy tahlil qilib koʻrganda, *murabbiy* soʻzida “maʼnaviy”, “ruhiyatga mansublik” semalari *tarbiyachi* soʻzidan ajralib turadi. Shu sababli murabbiy soʻzi badiiy, publitsistik uslublarda faol qoʻllanadi.

-chi qoʻshimchasi bilan yasalgan soʻzlarda esa aynan “moddiyat”, kasb-mashgʻulot maʼnosi “aniqlik” xarakterida ekanligi ahamiyatga molik.

Juft soʻz qismlaridan birining oʻz semantik qiymatini yoʻqotishi oʻz qatlamdagi soʻzlarda ham, oʻzlashma qatlamdagi soʻzlarda ham uchraydi. Oʻzbekcha soʻzlarda *kiyim-kechak*, *chala-chulpa* kabilarda ham shu holat yuz bergan. Oʻzlashma soʻzlarda gap-gashtak, kam-koʻst kabi juft soʻzlar mavjud boʻlib, izohli lugʻatda ikkinchi qism alohida soʻzlik qilib berilsa-da, faol qatlamga kirmaydi. *Nom banom*, *lab bolab* kabi oʻzlashmalar, oʻzbek tilida nomma-nom, labolab kabi shakllarga koʻchgan.

Xulosa. Grammatik oʻzlashish haqida soʻz ketganda, morfemalarning oʻzaro sinonimligi, polisemitikligi, antonimligi yuzaga kelishida grammatik yoki lugʻaviy morfemalarning emas, yasama soʻzlar maʼnosi nuqtayi nazaridan kelib chiqish, yaʼni bunday maʼnoviy munosabatlarni morfemalar emas, leksemalar yuzaga keltirishi haqida ham qarashlar mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Djafarov B. Turkic loanwords in the Persian language and their lexical-semantic groups // Theoretical&Applied Science. – 2020 – №7 – C.389-392.

2. Gardani, Francesco. On morphological borrowing // *Lang Linguist Compass*, №12. Pp.1-17. Editor: University of Zurich, John Wiley and Sons Ltd. 2018. DOI: 10.1111/lnc3.12302
3. Harris A., Campbell L.. *Historical syntax in cross-linguistic perspective*. – Cambridge: Cambridge University Press. 1995.
4. Haspelmath, M., & Tadmor, U. (2009). *Loanwords in the world's languages: a comparative handbook*. Walter de Gruyter.
5. O'zbek tilining izohli lug'ati. 6 jildli. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi NMU, 2023.
6. Tadmor, U. (2009). Loanwords in the world's languages: Findings and results. *Loanwords in the World's Languages: A Comparative Handbook*, 55–75. – P.63.
7. Thomason, Sarah. *Language Contact: An Introduction*. Washington D.C.: Georgetown University Press, 2001; Thomason, Sarah and Terrence Kaufman. *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. Berkeley: University of California Press, 1988.
8. Бердиалиев А., Зокиров М. Ўзбек ва тожик лисоний алоқаси асослари – Фарғона, 2018. 88 б.
9. Гулямова Н. Русские лексические заимствования в узбекском языке. – Ташкент: Фан, 1985; 108. Бегматов Э. Ўзбек адабий тилининг мустақиллик даври ривожига доир // Ўзбек тили ва адабиёти, 2006, №4 ва бошқ.
10. Гулямов Х. Узбекско-таджикские языковые связи – Ташкент, 1983. 168 с.
11. Джафаров Б., Арифджанов З. Форс тилидаги туркий ўзлашмаларнинг морфологик мослашуви // Шарк машъали, ОТ. 2022. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/fors-tilidagi-turkiy-o-zlashmalarning-morfologik-moslashuvi> (дата обращения: 17.04.2024).
12. Джафаров Б., Арифджанов З. Форс тилидаги туркий ўзлашмаларнинг морфологик мослашуви // Шарк машъали, 2022. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/fors-tilidagi-turkiy-o-zlashmalarning-morfologik-moslashuvi> (дата обращения: 17.04.2024).
13. Жуманиёзов А., Ходжаева Г. Ўзлашмаларда норма ва кодификация. Монография. – Урганч, 2023. – 180 б.
14. Мусаева Ф. Ўзбек тилида вариантлик // Ўзбек тили ва адабиёти, 2015. – №6. – Б.25-31.
15. Шаропова Р. Терминологияда вариантдорлик // Ўзбек тили ва адабиёти, 2012. – №1. – Б.
16. Юсупов К. Ўзбек ва тожик тилларининг ўзаро таъсири. – Тошкент, 1974. – 45 б.

UO'K: 43:494.37

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA VAQT KATEGORIYASINING LINGVISTIK TADQIQI

M.I. Qudratova, stajor-o'qituvchi, Oriental universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Bu maqola “Vaqt” kategoriyasiga oid leksemalarni tahlil qilishda falsafa, dinshunoslik, madaniyatshunoslik sohalaridagi bilimlar, kognitiv, lingvokulturologik yondashuvning zarurligi turli tizimdagi tillarda vaqtning ijtimoiy-tarixiy, madaniy hodisa sifatidagi belgilarini ajratish haqida so'z boradi. “Vaqt” tushunchasi, dastavval, falsafiy hodisa sifatida tavsiflangan. Vaqtning falsafiy tavsifi obyektiv borliqning inson ongidagi in'ikosiga asoslanadi.

Kalit so'zlar: fazoviy, falsafiy, metafizik, emotsional-ekspressiv, sema, sintaktik konstruktsiya, kognitiv, lingvokulturologik, konsept, konseptosfera.

Аннотация. В данной статье рассматривается необходимость знаний в области философии, религиоведения, культурологии, когнитивного, лингвострановедческого подхода при анализе лексем, относящихся к категории «Время», для выделения признаков времени как социально-исторического, культурологического явления. явление в языках разных систем. Понятие «Время» описывается прежде всего как событие. Философское описание времени основано на восприятии объективного существования в сознании человека.

Ключевые слова: пространственная, философская, метафизическая, эмоционально-экспрессивная, семантическая, синтаксическая конструкция, когнитивная, лингвокультурная, концепт, концептосфера.

Abstract. This article discusses the need for knowledge in the fields of philosophy, religious studies, cultural studies, cognitive, linguistic and cultural approach in the analysis of lexemes related to the category “Time” to distinguish the signs of time as a socio-historical, cultural phenomenon in languages of different systems. The concept of “Time” is primarily philosophical described as an event. The philosophical description of time is based on the perception of objective existence in the human mind.

Key words: *spatial, philosophical, metaphysical, emotional-expressive, semantic, syntactic construction, cognitive, linguocultural, concept, conceptosphere.*

Dunyo tilshunosligida vaqt kategoriya sifatida falsafa, mantiq, tabiiy fanlar yo'nalishlaridagi tadqiqotlarda o'rganilgan. Fazoviy, fizik vaqt tushunchalari, vaqt me'yorlari, chiziqli, siklik turlari tavsiflangan. Vaqtning ortga qaytmaslik, cheksizlik, to'xtovsiz harakatlanish, tezlik xususiyatlari falsafiy, mantiqiy, lingvistik aspektlarda tadqiq etilgan. "Vaqt" kategoriyasiga oid leksemalarni tahlil qilishda falsafa, dinshunoslik, madaniyatshunoslik sohalaridagi bilimlar, kognitiv, lingvokulturologik yondashuvning zarurligi turli tizimdagi tillarda vaqtning ijtimoiy-tarixiy, madaniy hodisa sifatidagi belgilarini ajratishni va tahlil qilishni taqozo etadi.

"Vaqt" tushunchasi, dastavval, falsafiy hodisa sifatida tavsiflangan. Vaqtning falsafiy tavsifi obyektiv borliqning inson ongidagi in'ikosiga asoslanadi. Falsafa negizida alohida fan sohaları ajralib chiqdi. Dastlab "o'qish va yozish" san'ati sifatida shakllangan grammatika falsaviy vaqtni til birliklari orqali ifoda etish masalalari bilan shug'ullana boshladi. Tilshunoslik til birliklari orqali borliqni, obyektiv olamni aks ettirish masalalari bilan shug'ullandi. Lingvistik tadqiqotlarda vaqtning falsafiy ta'rifiga asoslanildi. Vaqtning makon bilan aloqadorligi, uzviyligi, ular o'rtasidagi munosabat o'rganildi. Makonning predmet, voqelik o'rnini ifodalashi, vaqtning borliq, voqelikning o'rin almashuvi va ketma-ketligi sifatida tavsifi keltirildi. Vaqtning takrorlanmasligi, qaytarilmasligi, bo'ysunmasligi kabi falsafiy belgilari qayd etildi.[1]

"Vaqt" muammosi tabiatshunoslik, tarix, falsafa, lingvistika sohalarida turli darajada tadqiq qilinib keldi. Inson dastlab maishiy vaqtni, zamonni anglagan. Tabiat hodisalarini kuzata borib, ularni o'rganib, voqea-hodisalarni o'lchash parametrlari hisoblangan fizik zamonni kashf qildi. Voqelikni ongli ravishda o'zlashtirish natijasida inson ongida metafizik (falsafiy, umumlashtiruvchi) vaqt tushunchasi yuzaga keldi. Oliy qadriyatlarni anglash umuminsoniy madaniyat va san'at orqali yuzaga chiquvchi e'tiqod bilan bog'liq vaqt tushunchasining shakllanishiga zamin yaratdi.[2]

Vaqt dunyoni anglash, borliqni tushunishning tarkibiy qismlaridan biridir. Vaqt universal va ko'p qirrali hodisa hisoblanadi. Lingvistika vaqt muammosini falsafa va fizikadan ajratilgan holda o'rgana olmaydi. Falsafa va fizika olamning ilmiy kartinasi asos kategoriyasi sifatida talqin qilinadi. Ilmiy tadqiqotlarda materiya turmush tarzining umumiy shakli, davomiyligi, ketma-ketligi sifatida izohlangan.

Vaqt insoniyat hayotining ajralmas qismi hisoblanib, tilda o'z ifodasini topadi. Har bir tilning vaqt konsepti, konseptosferasi mavjud. Lisoniy birliklar vaqt hajmi haqida axborot berib qolmasdan, emotsional-ekspressiv funksiya ham bajaradi. Masalan, bir qancha asar nomlari vaqt bilan bog'liq: "O'tgan kunlar", "Asrga tatigulik kun", "Bahorning o'n yetti lahzasi", "Tushda kechgan umrlar" kabi.

"Vaqt" semali lug'aviy birliklar ko'plab tadqiqotlarda tasniflangan. I. Koshevaya "vaqt" tushunchasini bildiruvchi leksemalarni to'rt guruhga ajratgan: 1) cheksiz vaqtni ifodalovchi leksemalar (*doim, abadiy, hech qachon, har doim*); 2) vaqt triadasini ifodalovchi leksik birliklar (*kecha-bugun-ertaga, avval-hozir-keyin*); 3) vaqtning miqdoriy birliklarini ifodalovchi birliklar (*sekund, minut, soat, tun, kun, sutka, hafta, oy, yil, asr, era*); 4) vaqt tartibini ifodalovchi leksemalar (*sutka qismlari, hafta kunlari, yil fasllari, oy nomlari*).[3]

Vaqtga bo'lgan diniy va tasavvufiy munosabatlardan yana biri shuki, insonning bu dunyodagi umri juda qisqa, foni dunyoda esa abadiy yashaydi. Shundan kelib chiqib bo'lsa kerak, bu dunyodagi vaqtning, umrning qadriga yetish, undan unumli foydalanishga undash o'zbek faylasuf va shoirlari uchun an'anaga aylanib qolgan.

Xullas, vaqt haqidagi turli qarashlarning tadrijiy taraqqiyoti zamonaviy vaqt tushunchasining aniqlanishiga olib keldi.

Jarayonlar zanjiri uzluksiz oldinga davom etadi. Demak, vaqt qaytarilmas, cheksiz va uzluksizdir. Yuqorida aytganimizdek, vaqtning muhim belgilari uning bir o'lchovli va qaytarilmasligidadir. Moddiy narsalar fazoda har xil joylashishlari, turli tomonga harakat qilishlari mumkin, lekin vaqtga kelganda ular faqat bir tomonga – o'tmishdan kelajakka qarab yo'naladi. Vaqt hech qachon orqaga qarab harakat qilmaydi. O'tgan zamonning yo'q bo'lishi mumkin emas.

Vaqtning qaytarilmasligi, ya'ni kechani bugun yoki ertaga aylanmasligi azaliy qonun bo'lib, uni dialektikadagi sababiyat qonuni bilan izohlash mumkin.

Biz ba'zan vaqt o'tyapti, yuguryapti, sudrallyapti, to'xtab qoldi kabi iboralarni ishlatamiz. Masalan, G'.G'ulom vaqtning sub'yektiv nisbiyligini o'zining "Vaqt" she'rida shunday ifoda etadi:

G'uncha ochulguncha o'tgan fursatni

Kapalak umriga qiyos etgulik,

Ba'zida bir nafas olg'ulik muddat –

Ming yulduz so'nish uchun yetgulik.

Yashash soatining oltin kapkuri

Har borib kelishi – bir olam zamon.

Koinot shu damda o'z kurrasidan

Yasab chiqa olur yangidan jahon (G'.G'ulom).

So'nggi davrlarda vaqtga bo'lgan qiziqish tobora oshib bormoqda. Vaqt kategoriyasining xususiy ko'rinishlari ilm-fanning turli sohalarida qayd etilmoqda. Fizik vaqt, kimyoviy vaqt, tarixiy vaqt, iqtisodiy vaqt, psixologik vaqt, lisoniy vaqt kabi tushunchalarning paydo bo'lganligi fikrimizning yorqin dalilidir.

D.X.Shodmonqulova o'zining "Hozirgi o'zbek tilida vaqt munosabatini ifodalovchi usul va vositalar" nomli dissertatsiyasida vaqt ifodalovchi so'z birikmalarini turli nuqtai nazarlardan talqin etadi. Ishda sintaktik konstruksiyalarni tashkil etuvchi vaqt ma'noli leksemalarga e'tibor beriladi. Xususan, umumiy, abstrakt, butun-qism belgili vositalarni (yil, lahza, yoz, shanba kabi) bevosita anglatadigan hamda bilvosita (umr, ovqat, bayram) vaqt ifodalovchi so'zlar haqida fikr yuritiladi. Temporal va boshqa semantikadagi so'zlarning bitishuv va boshqaruvli sintaktik konstruksiyalar hosil qilish imkoniyatlari atroflicha tadqiq etiladi.[4]

X.Axtamovaning "Payt munosabatini ifodalovchi ko'makchi formalar" maqolasi vaqt ma'nosining analitik shaklda ifodalanish masalasiga bag'ishlangan. Muallif qadar, sari, sayin, bo'yi kabi ko'makchilarning gap semantikasida namoyon bo'luvchi davomlilik, avvallilik, keyinlilik, payt natija, takroriylik singari ma'nolari, ularni shakllantiruvchi sintaktik konstruksiyalar va kontekstlar xususida fikrlar bayon qiladi.[5]

Jarayonlar zanjiri uzluksiz oldinga davom etadi. Demak, vaqt qaytarilmas, cheksiz va uzluksizdir. Yuqorida aytganimizdek, vaqtning muhim belgilari uning bir o'lchovli va qaytarilmasligidadir. Moddiy narsalar fazoda har xil joylashishlari, turli tomonga harakat qilishlari mumkin, lekin vaqtga kelganda ular faqat bir tomonga – o'tmishdan kelajakka qarab yo'naladi. Vaqt hech qachon orqaga qarab harakat qilmaydi. O'tgan zamonning yo'q bo'lishi mumkin emas. Vaqtning qaytarilmasligi, ya'ni kechani bugun yoki ertaga aylanmasligi azaliy qonun bo'lib, uni dialektikadagi sababiyat qonuni bilan izohlash mumkin.

Biz ba'zan vaqt o'tyapti, yuguryapti, sudrallyapti, to'xtab qoldi kabi iboralarni ishlatamiz. Masalan, G'.G'ulom vaqtning sub'yektiv nisbiyligini o'zining "Vaqt" she'rida shunday ifoda etadi:

G'uncha ochulguncha o'tgan fursatni

Kapalak umriga qiyos etgulik,

Ba'zida bir nafas olg'ulik muddat –

Ming yulduz so'nish uchun yetgulik.

Yashash soatining oltin kapkuri

Har borib kelishi – bir olam zamon.

Koinot shu damda o'z kurrasidan

Yasab chiqa olur yangidan jahon (G'.G'ulom).

So'nggi davrlarda vaqtga bo'lgan qiziqish tobora oshib bormoqda. Vaqt kategoriyasining xususiy ko'rinishlari ilm-fanning turli sohalarida qayd etilmoqda. Fizik vaqt, kimyoviy vaqt, tarixiy vaqt, iqtisodiy vaqt, psixologik vaqt, lisoniy vaqt kabi tushunchalarning paydo bo'lganligi fikrimizning yorqin dalilidir.

D.X.Shodmonqulova o'zining "Hozirgi o'zbek tilida vaqt munosabatini ifodalovchi usul va vositalar" nomli dissertatsiyasida vaqt ifodalovchi so'z birikmalarini turli nuqtai nazarlardan talqin etadi. Ishda sintaktik konstruksiyalarni tashkil etuvchi vaqt ma'noli leksemalarga e'tibor beriladi.

Xususan, umumiy, abstrakt, butun-qism belgili vositalarni (yil, lahza, yoz, shanba kabi) bevosita anglatadigan hamda bilvosita (umr, ovqat, bayram) vaqt ifodalovchi so'zlar haqida fikr yuritiladi. Temporal va boshqa semantikadagi so'zlarning bitishuv va boshqaruvli sintaktik konstruksiyalar hosil qilish imkoniyatlari atroflicha tadqiq etiladi.[6]

X.Axtamovaning "Payt munosabatini ifodalovchi ko'makchi formalar" maqolasi vaqt ma'nosining analitik shaklda ifodalanish masalasiga bag'ishlangan. Muallif qadar, sari, sayin, bo'yi kabi ko'makchilarning gap semantikasida namoyon bo'luvchi davomlilik, avvallilik, keyinlilik, payt natija, takroriylik singari ma'nolari, ularni shakllantiruvchi sintaktik konstruksiyalar va kontekstlar xususida fikrlar bayon qiladi.[7] Ravishlarning maxsus semantik guruhi (payt ravishlari) vaqtni ifodalashda hozir, bugun, ertaga kabi sememalar xizmat qiladi. Shuningdek, holat ravishlarining ko'plarida payt ma'nosi semantik element sifatida (masalan, to'satdan ravish sememasida "kutilmagan vaqt" semasi bo'lgani kabi) qatnashadi.

Vaqt ma'nosi sifatlar semantikasida ham aks etgan. Bunda payt sememasi sema maqomida sifatlarning muayyan ma'no turlarini shakllantirishga xizmat qilgan. Nisbiy sifatlar hisoblanuvchi bahorgi, yozgi, qishki, kuzgi, mavsumiy kabi leksemalarda payt semasi fasllarga munosabat (bahorgi bug'doy, kuzgi shudgor) belgilarini hosil qilishga asos bo'lgan.

Davriy, zamondosh, zamonaviy, vaqtinchalik, bevaqt, muddatli, ibtidoiy, bemahal, bemavrid, intihosiz, nihoyasiz, oniy kabi sifatlarning vaqtga munosabat belgilari «noaniq vaqt» semasi asosida hosil qilingan.

Vaqt triadasini anglatuvchi qadim – hozir – kelgusi, kecha – bugun – ertaga kabi munosabatli vaqt otlari ma'nolari asosida qadimgi, qadimiy, azalgi, azaliy, burungi, bulturgi, kechagi, bugungi, ertangi, avvalgi, keyingi, so'nggi, so'ngsiz kabi sifatlar hosil qilinib, ularning semantikasida vaqt o'rinlariga munosabat belgilari aks ettirilgan. Xuddi shunday ma'nolar fe'llar leksikalizatsiyasi asosida hosil bo'lgan o'tgan odam (marhum), kelasi (zamon), bo'lajak (ishlar), kelajak (avlod) kabi sifat yoxud sifatsimon so'zlarda ham aks etgan. Doimiy, abadiy, uzluksiz kabi sifatlar ma'nosida vaqt uzluksizligi asosiy sema bo'lib xizmat qilgan. Kechki, kechlik (ovqat), ertangi, ertalik (ish), kechpishar, ertapishar kabi sifatlarda amalga oshish vaqtining "oldinlik" yoki "keyinlik" belgilari aks etgan. Oylik (reja), yillik (hisobot), asrdosh (avlod), asriy (orzular), melodiy (yil) kabi sifatlar o'lchovli vaqtga munosabat belgilarini anglatadi. Kenja, o'rtancha, to'ng'ich sifatlarda vaqtning darajali oshib borish belgilari (avval – keyin – undan keyin) ifodalangan. Tadrijiy, surunkali, betinim, davomli, davomsiz kabi sifatlar "uzluksiz vaqt" semasiga ega. Navqiron, tengdosh, tez pishar, dolzarb kabi sifatlarning semantik strukturasida "yetuk vaqt (yosh)", "bir vaqtilik", "me'yordan avval", "vaqt jihatdan muhim" semalari mavjud.

Vaqt *davrdan davrga, o'sha davrlardan shu zamonlargacha* kabi birliklar orqali namoyon bo'ladi. Shu bilan bir qatorda vaqt tizimlilik belgisiga ega: unda alohida o'lchov birliklari ajralib turadi. Vaqtni o'lchash birligining yagona tizimi, masalan, yil, oy, hafta, kun, soat, minut, sekunddan boshlab, "subyektiv fikrlarga minimal (*миг, мгновение*), minimal (bir lahza) yoki oraliqdagi vaqtlar (asr, abadiy)ni bildiruvchi birliklarga ajratiladi.[8]

Asr vaqtni aniq ko'rsatadigan zamon sferasiga kiradi: 100 yil, yuz yillik, o'tgan asr, XXI asr. Asr davrni ifodalashi mumkin: *tosh asri, kumush asri*. Nutqda *asr* so'zi "uzoq muddat" tushunchasini subyektiv tarzda ifodalashga xizmat qiladi: *Сколько можно ждать? Я уже целый век здесь торчу!* (Qancha kutish mumkin? Men bir asrdan beri shu yerda turibman). *Asr* rus madaniyati sohibi ongida o'tmish va keksalik, donishmandlik, oqlik belgilari bilan assotsiatsiyalanadi.[9] Rus tili lisoniy ongida asr, bir tomondan, nihoyasiga ega (100 yil, davr, vaqtning uzoq qismi, hayot), boshqa tomondan – nihoyasiz, cheksiz (abadiyatga qiyoslanadi).

Hozirgi zamon rus tilidagi "vaqt" (время) umumiy ma'noli so'zlarning funksional xususiyatlari yoritilgan. A.S.Pushkin davridan hozirgi davrgacha faol qo'llangan *сутка, неделя, месяц, миг, мгновение, момент, минут, секунд, час, день, год, век, пора, время* kabi so'zlarning funksional ma'nolari, etimologiyasi, evolyutsion semantik taraqqiyoti tadqiq qilingan.[10] Vaqt semantikasi ayrim fe'llarning ma'nolaridan o'rin olgan. Xususan, yozlamoq, qishlamoq, tunamoq fe'llarida harakat bilan bog'liq o'lchovli vaqt (tun, yoz, qish) asosiy semalar hisoblanadi. Biologik harakatlarni ifodalovchi yashamoq va qarimoq so'zlarining semantikasi vaqtning umr o'lchovi

bo'lgan “yosh” (yashamoq) va “yoshi kata” (qari) semalari ishtirokida hosil bo'lgan. Shuningdek, yasharmoq fe'lining asosida ham “yosh” semasining taraqqiyoti bilan bog'liq bo'lgan ma'no yotadi. Abadiylashmoq fe'li “oxiri yo'q uzluksiz vaqt” semasiga ega. Tamomlamoq, oxirlamoq, tugamoq fe'llarining semantik strukturasi “nihoyali vaqt” semasi mavjud. Nihoyat, sudramoq va imillamoq kabi fe'llarda harakatning odatdagi amalga oshishi uchun me'yoriy vaqtga nisbatan ko'p vaqt sarf qilinganlik, ya'ni “kech” semasi bor.

Olmosh turkumida vaqt ifodalovchi so'z “qachon” bo'lib, unda so'roqli noaniq vaqt aks etgan. Qachondir, allaqachon, hech qachon, har kuni, hamma vaqt kabi payt ravishlarining shakllanishida inkor, gumon va belgilash olmoshlarining ishtiroki mavjud. Vaqt semantikasi mustaqil so'zlarning yordamchi vazifa kasb etgan ko'rinishlarida va sof yordamchi birliklarda ham o'z ifodasiga ega. Xususan, ko'makchi fe'llar asosiy fe'llarga qo'shilib harakatning turli tarzlari bilan bog'liq vaqt ko'rinishlarini ham ifodalashga xizmat qiladi. Masalan, yoza boshladi (harakatning boshlang'ich payti), yozib turdi (harakat vaqtining davomlilik), yozdi-qo'ydi (harakat amalining qisqa vaqti), yozib bo'ldi (harakatning vaqtining tugallanganligi) va hokazo. To'liqsiz fe'llar fe'l va boshqa so'zlarga qo'shilib zamon ifodalaydi. Qiyoslang: U – singlim (umumiy hozirgi zamon). U singlim edi, U singlim ekan, U singlim emish (turli modallikka ega bo'lgan o'tgan zamonlar). Mashina tog'da kelayotgan edi, qor ko'chishi boshlandi (ergash gapning kesimi payt ma'nosini shakllantirmoqda) kabi. Shuningdek, ot, ravish va fe'llarning ko'makchilashgan turlari hamda sof ko'makchilar ham vaqt ifodalash imkoniyatiga ega.

O'zbek tilida vaqtni ifodalovchi leksik, morfologik, sintaktik, fonetik kabi ifoda tizimlariga ega bo'lgan ko'p bosqichli temporal maydon mavjud. Umumiy maydonning yadrosini grammatik vaqt ma'noli shakllarning yopiq sistemasidan iborat bo'lgan fe'l zamonlari tashkil etadi. Vaqt ma'nosini ifodalashda iyerarx maydonning birliklari o'zaro hamkorlik qiladi. Masalan, leksik birliklar yadro birliklari ifodalagan mavhum vaqt ma'nosini aniqlashtiradi. Leksema va frazemalarda vaqtga bo'lgan sub'yektiv munosabatlar aks etadi. Periferiyada ham vaqt ifodalanishi o'ziga xos sistemani tashkil etadi. Xususan, lug'aviy birliklar “vaqt” ma'nosi asosida maxsus mikromaydonni vujudga keltiradi. Bu maydonning yadrosini “vaqt” semasi yetakchi bo'lgan, bevosita vaqt ifodalovchi payt ravishlari tashkil etadi. Yadrodan keyingi birlamchi qurshovga payt otlari mansub bo'ladi.

Xullas, yuqoridagilar shuni ko'rsatadiki, vaqt ingliz va o'zbek tillarining barcha sathlarida o'z ifodalanishlariga ega bo'lib, har bir sath va ularning birliklari payt ma'nosini o'ziga xos yo'sinlarda aks ettiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Философский словарь. –М.,1991. –С.75
2. Дударева З.М. Контрастное исследование концептуальной сферы “время” в русской и башкирской языковых картинах мира. Автореф. дисс... д-ра филол. наук. – Екатеринбург, 2005. –С.11.
3. Ҳакимова М. Ўзбек тилида вақт маъноли луғавий бирликлар ва уларнинг матн шакллантириш имкониятлари. Филол. фан. номз.... дисс. –Фарғона, 2004. – Б. 23
4. Способы и средства выражения временных отношений в современном узбекском литературном языке. Автореф. дис... канд. Филол. наука -Ташкент, 1990. -23с.
5. Axtamova X. Payt munosabatini ifodalovchi ko'makchi formalar//O'zbek tili va adabiyoti. -1988.-№1-B.47-51.
6. Красных В.В. Там же. –С. 243.
7. Красных В.В. Там же.–С. 242.
8. Ахмерова Л.Р. Функциональные особенности слов с общим значением времени в современном русском языке. Автореф. ...канд. филол. наук. –Казань, 2004.
9. Аюпова С.Б. Категории пространства и времени языковой художественной картине мира (на материале художественной прозы И.С.Тургенева). Автореф. ...д-ра канд. филол. наук. –Уфа, 2012.
10. Турсунов У. Мухторов А., Рахматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили.- Т.: Ўзбекистон, 1992.- Б.369.

**INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI BINO-INSHOOTLARI QURILISHIGA OID
SOHAVIY NEOLOGIZMLARNING SEMANTIK XUSUSIYATLARI**

*S.A.Rahmonberdiyeva, katta o'qituvchi, Namangan muhandislik qurilish instituti, mustaqil
tadqiqotchi, Namangan muhandislik-texnologiya instituti, Namangan*

ORCID:<https://orcid.org/0009-0003-2463-4630>

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida bino-inshootlari qurilishiga sohasiga oid neologizmlar xususida olimlarning ilmiy qarashlari hamda misollar keltirib o'tilgan. Shuningdek neologizmning turlari va ularning o'zbek tiliga kirib neologizm sifatida qo'llanilishi haqida to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: neologizm, tanskripsiya, transliteratsiya, kalkalash, termin

Аннотация. В данной статье приведены научные взгляды и примеры учёных относительно неологизмов, связанных со строительством зданий и сооружений, в английском и узбекском языках. Также были обсуждены виды неологизмов и их использование в качестве неологизмов в узбекском языке.

Ключевые слова: неологизм, транскрипция, транслитерация, копирование, термин

Abstract. In this article, the scientific views and examples of scientists regarding neologisms related to the construction of buildings and structures in English and Uzbek languages are given. The types of neologisms and their use as neologisms in the Uzbek language were also discussed.

Key words: neologism, transcription, transliteration, copying, term, term

Texnologiya tobora rivojlangani sari nutqimizda yangi so'zlar ham ko'payib bormoqda. Neologizmlarning yaralishi va tarqalishi asosan fan-texnikaning rivojlanishi bilan bog'liq. Hozirgi kunda nafaqat fan texnika, balki ilmiy, rasmiy, publitsistik, so'zlashuv uslublarida va barcha sohalarida, shuningdek qurilish sohada ham bir qancha neologizmlarni uchratmoqdamiz. Mashxur tilshunos "Generativ tilshunoslik"ning asoschisi N.Xomskiy ayganidek, "nutqning shakllanishi inson ongida propozitiv asosli botiniy struktura vujudga kelishi va ularni grammatik tarnformatsiya amallari vositasida zohiriy strukturaga ko'chirilishiga asoslanadi" Ana shu hodisalarni ifodalash uchun inson uni nomlash atamalarini yaratishga urinadi. "neologizm" tushunchasi ham shu orqali paydo bo'lgan bo'lsa bejizga emas.

Neologizmlar (yun. neos — yangi, logos — so'z) — jamiyat taraqqiyoti, hayotning talab-ehhtiyoji bilan paydo bo'lgan yangi narsa va tushunchalarni ifodalovchi so'zlar. Neologizmlar- bu ma'lum bir davrda tilda paydo bo'lgan yoki bir vaqtlar matnda yoki nutqda ishlatiladigan leksik birliklardir. Neologizm – o'ta nisbiy tushuncha. Avallo til taraqqiyotininig har bir bosqichi o'z neologizmiga ega bo'ladi, bir bosqichda neologizm deb qaralgan hodisa ikkinchi bosqichda ham bo'lishi shart emas. Allaqachon mavjud bo'lgan yoki yangidan yaratilgan so'z neologizm deb atalib, biron bir narsani nomlash uchun yaratiladi. Amaldagi so'z bo'lsa ham yangi ma'no beradigan so'zga aylantiriladi. Bundan tashqari chetdan kirib kelgan so'zlar ham neologizm bo'la oladi. Har qanday neologizm dastlab individual nutqda yuzaga keladi. Bunday neologizm ko'pchilik tomonidan tan olinsa, tilning taraqqiyot qonunlariga mos holda hosil qilingan bo'lsa va tilda ma'lum ma'noni anglatish uchun zarur deb qaralsa, shunda-gina umumtil neologizmiga aylanadi, yakka nutq doirasidan chiqadi. Agar bunday talablarga javob bermasa, individual nutq doirasida qolib ketadi. Umumtil neologizmi tilda ma'lum vaqt ishlatilganidan keyin yangilik bo'yog'ini yo'qotadi va ko'pincha odatdagi, zamonaviy leksemaga aylanib ketadi.

Neologizmlarning tilda paydo bo'lishi va yo'qolishi uning tilga qabul qilinganligida yoki lug'atlardan joy olganligida namoyon bo'ladi. Agar neologizmlar jamiyat fuqarolari tomonidan qabul qilinib foydalanilayotgan bo'lsa, bunday neologizmlar lingvistika va lug'atshunoslikda ham qabul qilingan hisoblanadi. Neologizmlarning paydo bo'lishi tilning rivojlanishida, o'zgarishida o'zining muhim o'rniga ega. Darhaqiqat, insonlar tomonidan doim qo'llanilib, turli xil sohalarida qo'llanilib kelayotgan neologizmlar albatta lingvistikada hamda lug'atlarda o'z mavqeyiga ega hisoblanadi. Masalan: armatura, shlakablok, penablok kabi soha terminlari qurilishga oid bo'lgan lug'atlarda

berilgan. Neologizmlar ikki xil usul bilan yaratiladi. Birinchisi yangi yaratilgan narsani nomlash uchun, ikkinchisi oldindan mavjud bo'lgan leksik birlik boshqa hodisaning nomiga aylantirilishi. Masalan plastic – qurilishda ishlatiladigan termin bo'lib ushbu sohada emas hozirgi kunda plastik leksemasi pullar jamg'arilib turadigan narsa sifatida ham qo'llaniladi. Avvaliga bu atama keng omma tomonidan emas balki, shu sohaning tor mutaxassislari tomonidan ishlatilgan bo'lsa, vaqt o'tib barchaning uyida topiladigan qurilmaga aylangach iste'mol doirasi kengayib bordi.

O'zbekistonda yaqin 5 yillikda qurilish sohasida ko'plab yangidan yangi inshootlar qad ko'tarmoqda. Eski binolarda rekonstruktsiya ishlari jadal ketmoqda.

Biz yaqin yaqingacha “veranda”, “terassa” so'zi o'rniga “balkon” degan so'zni ishlatib kelar edik. Hozirgi kunda bu so'z o'zbek tilidagi oldindan mavjud bo'lgan “ayvon” so'zi bilan ham xalq tilidan ko'p qo'llanilmoqda. Bundan tashqari gipsakarton hamda devor qog'ozi kabi terminlar ham qurilish sohasiga yangi kirib kelgan neologizmlar hisoblanadi. Chunki avvallari patalog uchun paner termini ishlatilgan, hozirgi zamonaviy qurilayotgan binolar uchun asosan gipsakarton termini ishlatilib kelinmoqda.

Neologizmlarning lug'aviy (leksik) va ma'noviy (semantik) kabi ikki turi mavjud. Lug'aviy neologizmlar tilning ifoda jabhasiga xos bo'ladi. Bu xususiyatga fonetik shakllangan va ijtimoiy hayotda vujudga kelgan yangi tushunchalarni atash vazifasini bajarishga xoslangan odatdagi so'z va birikmalar ega bo'ladi.

Texnik taraqqiyot rivojlanishi bilan bir tilda paydo bo'lgan yangi tushunchalarni anglatuvchi neologizmlar boshqa bir tilda muqobil variantga ega emasligi ham mumkin, ammo neologizmlarni tarjima qilib bo'lmada tilimizga quyidagi usullar orqali moslashtiruvchi tarjimalarni qilishimiz mumkin: 1. Transkripsiya; 2. Transliteratsiya; 3. Kalkalash.

Transkripsiyalash jarayoni – bu tilning fonemalaridan foydalangan holda leksik birlikning orfografik tuzilishini emas faqat fonetik tuzilishi beriladi. Mazkur jarayon soha terminlari tarkibida ham ko'plab kuzatiladi. Masalan: filter – filtr (o'zidan sizib o'tuvchi suyuqlik yoki havoni turli xil gaz aralashmalari, chiqindi zarralardan himoyalashga mo'ljallangan g'ovakli qurilma); mixer – mikser (shag'al, qum, sement kabi qurilish hom-ashyolarini qorib beruvchi elektron qurilma); drill – drel (mehaniq parma); parquet – parket (pol uchun geometrik shaklda joylashtiruvchi yog'och blok yoki yassi taxta); cable – kabel (usti plastik himoyalangan similar); cornice – karniz (bino devor ustiga muhofazaga uchun maxsus o'rnatilgan bo'rtiq qism); deraza yoki eshik tepasida parda osish uchun yog'och, metaldan qilingan dor); quarry – karer (imorat asosi uchun kovlangan joy); granite – (koshin plitalari, zinopoya pog'onolari, chaqiq tosh tayyorlashda va pollarda ishlatiladi); terrasse – terassa (yozgi yengil ayvon, peshayvon);

Transliteratsiya – tarjima jarayonida bu usuldan foydalanishda so'zning ba'zi tovushlari o'rniga boshqa tovushlar qo'yish yoki tarjima qilinayotgan so'zning ona tilimizdagi mazmunining grafik shaklini berish orqali yasaladi. Masalan: injector – injector (yer to'ladan nam havoni chiqarib turuvchi mexanik qurilma); linoleum – linoleum (quyma betonli pol ustiga qoplanadigan yarim plastic quymasimon material); sandwich panel – sandvich paneli (qavatma-qavat joylashgan panel); electromagnetic induction – elektromagnit induksiyasi.

Kalkalash – bu usul asliyadagi leksik birliklarni, so'z birikmalarini o'z ma'no doirasidan uzoqlashtirmasdan tarjima tilidagi leksik birlik bilan almashtirishni ko'zda tutadi va tarjima tilida yangi so'z va iboralar yasashiga olib keladi. Masalan: conductor – o'tkazuvchanlik; thermal expansion – issiqlik tufayli kengayish; cement mixer – sement aralashtirgich; accumulations – yig'indi; fire tool – yong'in vositasi.

Mazkur usullar neologizmlarni tarjima qilishda yuzaga keladigan muammolarga muayyan darajada yechim bo'la oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Хомский Н. Картезианская лингвистика. М., 2005. – С. 49
2. H.Dadaboyev O'zbek terminologiyasi yoshlar nashriyot uyi Toshkent, 2019 –С.138
3. Сапаев К. Строительная терминология узбекского языка: Дисс. ...канд. филол. наук – М., 1985. – 165 с.;
4. Saloydinova N.SH. Arxitektura-qurilish terminlarining leksik-semantik xususiyatlari (ingliz va o'zbek tillari misolida). Filol. fan. bo'yicha falsafa d-ri (PhD). ... diss. avtoref. – Toshkent, 2023.;
5. Qambarova M.M. Ingliz va o'zbek tillarida arxitektura-qurilish terminlari semantikasi hamda ularning korpuslarida berilishi. Filol. fan. bo'yicha falsafa d-ri (PhD). ... diss. – Toshkent, 2023.

O'ZBEK TILIDAN INGLIZ TILIGA TARJIMADA MUROJAAT SHAKLLARINING SOTSIOLINGVISTIK XUSUSIYATLARI

N.B.Raimova, tayanch doktorant, Toshkent davlat transport universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqola O'zbek tilidan ingliz tiliga tarjimada murojaat shakllarining sotsiolingvistik xususiyatlarini o'rganiladi. Tarjima jarayonida murojaat shakllari, ijtimoiy kontekst, madaniyat va til o'rtasidagi o'zaro aloqalar muhim rol o'ynaydi. O'zbek va ingliz tillaridagi murojaat shakllarining farqlari, ijtimoiy omillarga bog'liqligi va ularni tarjima qilishda yuzaga keladigan qiyinchiliklar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ushbu tadqiqot, til o'rganish va tarjima jarayonlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: O'zbek tili, ingliz tili, tarjima, murojaat shakllari, sotsiolingvistika, madaniyat, ijtimoiy kontekst, til va madaniyat, tarjima qiyinchiliklari, kommunikatsiya.

Аннотация. В данной статье изучаются социолингвистические особенности форм обращения при переводе с узбекского на английский язык. Формы обращения, социальный контекст, взаимодействие культуры и языка играют важную роль в процессе перевода. Рассматриваются различия между формами обращения в узбекском и английском языках, зависимость от социальных факторов и трудности при их переводе. Данное исследование также способствует более глубокому пониманию процессов изучения языка и перевода.

Ключевые слова: узбекский язык, английский язык, перевод, формы обращения, социолингвистика, культура, социальный контекст, язык и культура, трудности перевода, коммуникация.

Abstract. This article studies the sociolinguistic features of the forms of address in the translation from Uzbek to English. Forms of reference, social context, interactions between culture and language play an important role in the translation process. Differences between forms of reference in Uzbek and English languages, dependence on social factors and difficulties in their translation are considered. This research also contributes to a deeper understanding of language learning and translation processes.

Key words: Uzbek language, English language, translation, forms of reference, sociolinguistics, culture, social context, language and culture, translation difficulties, communication.

Tarjima jarayoni, tilning o'zaro aloqalarini va madaniyatlarning bir-biriga ta'sirini o'rganish uchun muhim bir soha hisoblanadi. O'zbek va ingliz tillari orasidagi tarjimada murojaat shakllarining sotsiolingvistik xususiyatlari esa alohida e'tiborga loyiqdir. Murojaat shakllari, ya'ni qanday qilib odamlar bir-biriga murojaat qilishlari, til va madaniyatning o'ziga xos jihatlarini aks ettiradi. O'zbek tilida murojaat shakllari ko'plab variantlarga ega. Odatda, murojaat shakllari odob-axloq, yosh, jins va boshqa ijtimoiy omillarga qarab tanlanadi. Masalan, “siz”, “sen”, “qizim”, “yigit” kabi shakllar har xil ijtimoiy vaziyatlarda qo'llaniladi. Ingliz tilida esa murojaat shakllari asosan “you” orqali ifodalanadi, ammo unda ham ijtimoiy kontekst muhimdir. Tarjima jarayonida murojaat shakllarining o'zgarishi sotsiolingvistik asoslar bilan bog'liq. O'zbek tilida hurmat va yaqinlikni ifodalovchi ko'plab shakllar mavjud, bu esa madaniyatda ahil munosabatlar, an'analar va qadriyatlar bilan bog'liq [1]. Ingliz tilida esa ko'proq shaxsiy muomalaga e'tibor beriladi. Bu, o'zaro muloqotda yanada ochiq va bevosita tarzda muloqot qilishni anglatadi.

Tarjima nazariyasi, tilshunoslik va madaniyatlararo muloqotning muhim jihatini tashkil etadi. Bu soha, turli tillar va madaniyatlar o'rtasida ma'lumotlarni samarali va aniq tarzda yetkazish uchun zarur bo'lgan nazariy va amaliy tushunchalarni o'z ichiga oladi. Tarjima nazariyasining ahamiyati bir necha jihatdan ko'rinadi. Madaniyatlararo muloqotning samaradorligini oshirishda tarjima nazariyasi muhim rol o'ynaydi. Har bir madaniyat o'ziga xos til va an'analarga ega bo'lib, tarjima jarayoni bu madaniy elementlarni bir-biriga bog'laydi. Ushbu nazariya orqali tarjimonlar, o'z tillaridagi ma'lumotlarni boshqa madaniyatga mos ravishda etkazish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

Tilshunoslik va kognitiv tahlil uchun ham bu nazariya muhimdir. Tarjima nazariyasi tilning strukturasi, sintaksisi, leksikasi va pragmatikasi bilan bog'liq bo'lib, tarjima jarayonida qanday til qoidalari va me'yorlariga amal qilish kerakligini aniqlaydi. Shuningdek, tarjimonlarning fikrlash jarayoni va tillarni qanday ishlatishini o'rganishga yordam beradi. Turli usul va strategiyalarni ishlab chiqishda tarjima nazariyasi muhim rol o'ynaydi. Tarjimonlar, matnning konteksti va maqsadiga qarab, qaysi usulni qo'llash kerakligini bilishlari zarur. Masalan, literal tarjima, adaptatsiya yoki interpretatsiya kabi usullar, har bir vaziyatda o'z o'rnini topadi. Ijtimoiy va madaniy qadriyatlarni hisobga olishga yordam beradi. Har bir madaniyatning o'ziga xos qoidalari va normativlari mavjud, va tarjimonlar bu jihatlarni inobatga olishlari kerak [2]. Tarjima jarayonida an'anaviy qadriyatlarni va muhim madaniy kontekstlarni saqlab qolish, muloqotning samarasini oshiradi.

O'zaro tushunishni kuchaytiradi. Tarjima jarayoni nafaqat tilni, balki madaniyatlarni ham bir-biriga bog'laydi. Bu, o'zaro tushunish va kommunikatsiya jarayonlarini osonlashtiradi. Tarjima nazariyasi, shuningdek, til o'qitishda ham ahamiyatlidir, chunki u o'quvchilarga madaniyatlararo farqlarni tushunishga yordam beradi. Tarjima nazariyasining ahamiyati, til va madaniyatlar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni o'rganish, tarjimonlarga zarur bilimlarni taqdim etish va muloqotning samaradorligini oshirishda namoyon bo'ladi. Ushbu nazariyalar orqali tarjimonlar nafaqat so'zlarni, balki madaniyatlarni ham bir-biriga bog'laydilar, bu esa global kommunikatsiyani kuchaytiradi. Tarjima nazariyasi, shubhasiz, zamonaviy dunyoda muhim ahamiyatga ega.

O'zbek tilidan ingliz tiliga tarjima qilganda, murojaat shakllarining aniq ifodalanishi muhimdir. Masalan, "siz" shaklini tarjima qilishda "you" dan foydalanish kifoya bo'lishi mumkin, lekin bu kontekstga qarab o'zgarishi mumkin. Agar o'zbek tilida hurmat ko'rsatilayotgan bo'lsa, buni ingliz tilida qanday ifodalash kerakligini aniqlash qiyin bo'lishi mumkin. O'zbek tilidagi "Qanday qilib, azizim?" so'zini ingliz tiliga "How are you, my dear?" tarzida tarjima qilish mumkin. Bu yerda "azizim" so'zi hurmat va yaqinlikni ifodalaydi [3]. Bunday tarjimada sotsiolingvistik jihatlarni hisobga olish zarur. Tarjimon bu so'zning ahamiyatini tushunishi va tarjimada to'g'ri aks ettirishi kerak.

O'zbek tilidan ingliz tiliga tarjimada murojaat shakllarining sotsiolingvistik xususiyatlari til va madaniyat o'rtasidagi muhim aloqalarni aks ettiradi. Tarjima jarayonida bu xususiyatlarni inobatga olish, muloqotni yanada to'g'ri va samarali qilishga yordam beradi. Shuningdek, til o'rganishda murojaat shakllarining qanday ishlatilishini o'rganish ham o'zaro madaniy tushunishni kuchaytiradi. Tarjimonlar va til o'rganuvchilar, murojaat shakllarini kontekstga qarab to'g'ri tanlashga harakat qilishlari lozim, chunki bu nafaqat til, balki madaniyatlararo muloqot uchun ham muhimdir. Tarjima, faqatgina bir tildan ikkinchi tilga so'zlarni yoki iboralarini o'tkazish emas, balki madaniyatlarni, an'analarni, qadriyatlarni va insoniyatning turli jihatlarni bir-biriga yetkazish jarayonidir [3]. Tarjimada madaniy nozik tomonlar, tilning ko'plab qatlamlarini o'z ichiga oladi va bu jarayonni murakkablashtiradi. Ushbu maqolada tarjimaning madaniy nozik tomonlari va ularning ahamiyati haqida batafsil ma'lumot beriladi. Sotsiolingvistik xususiyatlari deganda, til va jamiyat o'rtasidagi o'zaro aloqalar, tilning ijtimoiy kontekstdagi roli va uning insonlararo muloqotdagi ahamiyati tushuniladi. Bu xususiyatlar quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

1. Til va ijtimoiy guruhlar: Til, turli ijtimoiy guruhlar (yosh, jins, etnik guruh va boshqalar) o'rtasida farq qiladi. Har bir guruh o'ziga xos leksika, frazeologiya va til qoidalarga ega bo'lishi mumkin.
2. Murojaat shakllari: Odamlar bir-biriga qanday murojaat qilishi (masalan, "siz" yoki "sen" deb) ularning ijtimoiy munosabatlariga bog'liqdir. Bu, hurmat yoki yaqinlikni ifodalashda muhim ahamiyatga ega.
3. Uslub: Tilning formal yoki informal kontekstdagi ishlatilishi ham sotsiolingvistik jihatlarni belgilaydi. Masalan, rasmiy muhokamalar va shaxsiy suhbatlar o'rtasidagi farq.
4. Madaniyat va an'analar: Har bir madaniyat o'ziga xos til xususiyatlarini va iboralarini o'z ichiga oladi, bu esa tilning o'zaro aloqasini va murakkabligini ta'sir qiladi.
5. Muloqotdagi kontekst: Muloqotning maqsadi, joyi va vaziyati ham tilning sotsiolingvistik jihatlarga ta'sir qiladi. Masalan, biron-bir vaziyatda qo'llaniladigan til va iboralar boshqa vaziyatlarda o'zgarishi mumkin [4].

Tarjimaning birinchi nozik tomoni madaniy kontekstdir. Har bir til o'ziga xos madaniyatni aks ettiradi, shuning uchun tarjima jarayonida madaniyatning muhim jihatlarini hisobga olish kerak. Masalan, o'zbek tilida ishlatiladigan “xush kelibsiz” iborasi, mehmondo'stlikni, samimiyatni anglatadi. Bunday iborani ingliz tiliga “welcome” deb tarjima qilish mumkin, lekin buni tinglovchining madaniyatida qanday qabul qilinishini bilish ham muhimdir. Tarjima jarayonida muhim bo'lgan yana bir jihat – qadriyatlar va an'analar. Har bir madaniyat o'z qadriyatlarini, an'analarini va normativlarini o'z ichiga oladi. Misol uchun, o'zbek madaniyatida ota-onaga hurmat ko'rsatish juda muhimdir. Tarjimon, o'zbek tilidagi “ota” yoki “ona” so'zlarini tarjima qilishda bu qadriyatlarni hisobga olish kerak. Ingliz tilida bunday so'zlar “father” va “mother” deb ifodalanadi, ammo hurmat ko'rsatish konteksti yo'qolishi mumkin [5].

Madaniy nozik tomonlar, shuningdek, lingvistik o'zgarishlar bilan ham bog'liq. Ba'zi so'zlar yoki iboralar o'z madaniyatida muhim ahamiyatga ega bo'lishi mumkin, lekin boshqa madaniyatda ularning ma'nosi yo'qolishi yoki boshqa kontekstda tushunilishi mumkin. Masalan, o'zbek tilida “do'st” so'zi yaqin do'stlikni anglatadi, ingliz tilida esa “friend” so'zi ko'proq umumiy ma'noga ega. Bunday nozik farqlar tarjima jarayonida e'tiborga olinishi kerak. Yumor, shuningdek, tarjima jarayonida muhim rol o'ynaydi. Har bir madaniyatda kulgu va hazil-tarjimalar o'ziga xos bo'ladi. Misol uchun, o'zbek tilida joylashgan adabiy asarlardagi hazil ingliz tilida qanday qabul qilinishi mumkinligini oldindan bilish muhimdir. Irqiy noziklik ham shunga o'xshashdir; ba'zi so'zlar yoki iboralar bir madaniyatda kamsituvchi ma'noga ega bo'lishi mumkin, lekin boshqa madaniyatda bu muammo bo'lmasligi mumkin.

Madaniy nozik tomonlarni hisobga olish uchun tarjimonlar turli usullardan foydalanadilar. Ba'zida, to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilish mumkin bo'lmaydi, shuning uchun ekvivalensiya, adaptatsiya yoki interpretatsiya kabi usullar qo'llaniladi. Masalan, an'anaviy bayramlar yoki urf-odatlarini tarjima qilishda, o'z madaniyatiga mos keladigan ekvivalentni topish kerak [6]. Tarjimaning madaniy nozik tomonlari tilning o'ziga xosligini, madaniyatning boyligini va muloqotning muhim jihatlarini aks ettiradi. Tarjimonlar, madaniyatlararo aloqalar va o'zaro tushunishni kuchaytirish uchun bu nozik tomonlarni inobatga olishlari zarur. Shunday qilib, tarjima jarayoni nafaqat so'zlarni, balki madaniyatlarni ham bir-biriga bog'lash imkonini beradi. Madaniy nozik tomonlar, insonlar o'rtasida yanada chuqurroq tushunish va ahil munosabatlar o'rnatishga yordam beradi.

Har bir tarjimon o'zga tildagi asarlarni tarjima qilar ekan, tarjima jarayonida turli leksik va grammatik hamda boshqa muammolarga duch kelishi tabiiydir. Tarjimonlar bu kabi muammolarni yechishda eng ma'qul variant transformatsiyalar deb biladi. Chunki o'zga tildagi asarlarda foydalanilgan ismlar, joy nomlari va boshqa nomlar o'z holicha qo'llanilsa ularni o'qish va tushunishda o'quvchilar bir qancha muammolarga duch keladi. Xulosa qilib aytganda ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilishda transkripsiya, transliteratsiya, izohlash, tushuntirish, sharhlash, muqobil variantlardan foydalanish kabi tarjimada keng foydalaniladigan usullar eng samaralilari hisoblanadi. Bunday usullarni qo'llashda tarjimonlar asosan kontekstning o'rniga, asar muallifining mazkur til birliklarini ishlatishdan ko'zlagan maqsadiga e'tibor berish talab qilinadi. Asl nusxa bilan tarjima tili bevosita bir-biriga teng emas [7]. Har ikki tilning lisoniy imkoniyatlari bir-biriga “ekvivalentlik holatida bo'lmaydi. Shuning uchun ham ko'r- ko'rona tarjima qilish mumkin emas. So'zlarning aniq mazmuni bilan estetik sifatlari o'zaro bir-birining o'rnini qoplay olmaydi. Shu sababli matnning tili qanchalik serma'no, badiiy tarafidan serjilo bo'lsa, tarjima shunchalik qiyinlashadi.” Ammo yuqorida taklif tilgan yechimlar orqali asar tarjima qilish ancha samarali va mazmunli bo'ladi.

Bir tilda yaratilgan asar boshqa tilga tarjima qilinish jarayonida bir qancha muvaffaqiyatlarga erishish mumkin. Jumladan keng auditoriyaga materialni yetkazib berish, ma'lum hududdagina ommalashgan badiiy yoki didaktik va yoki ilmiy asar muallifini boshqatilda gaplashuvchi xalqqa ham tanitish imkoniyati faqatgina tarjima orqali amalga oshiriladigan murakkab va mas'uliyatli vazifa hisoblanadi. Bu jarayon o'z-o'zidan tarjimondan yuksak mahorat talab etadi. Xususan, bir tildan ikkinchi tilga ma'lum matnni tarjima qilish jarayonida leksik, semantic, stilistik muammolar bir qatorda madaniy muammolarga duch kelinishi va ularni boshqa madaniyat vakiliga mukammal yetkazib, tushuntirib bera olish dolzarbdir. Zero, lug'aviy

birliklar yoki so'z boyligining darajasi madaniy o'ziga xosliklarni ifodalab berishga yetarli bo'lmaydi. I.G'afurov, O.Mo'minov, N.Qambarov fikriga ko'ra tarjimon faqatgina ikki tilni emas balki ikki madaniyatni taqqoslaydi. Madaniyatlarning farqi tufayli tarjima qilinadigan tildagi tushunchalarda tarjima qilinayotgan tilda leksik ekvivalent bo'lmasligi mumkin [6]. Har bir xalqning o'zigagina ma'lum bo'lgan tushunchalar mavjud bo'lganidek, o'zbek tilida ham shunday iboralar borki ularni bevosita izohli lug'atlardan yoki akademik materiallardan qidirib topish amri mahol.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Вине Ж.-П., Дарбельне Ж. Технические способы перевода // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. М., 1978. 475 с.
2. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах: Учеб. пособие для филол. спец. вузов. // М.: Высш. шк., 1987. 104 с.
3. Гринев-Гриневич С.В. Терминоведение: Учеб. пособие для высш. учеб. заведений. // М.: Издат. центр «Академия», 2008. 304 с.
4. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). // М.: Высшая школа, 2001. 253 с.
5. Лейчик В.М. Термины-синонимы, дублеты, эквиваленты, варианты Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. // Н., 1973. 413 с.
6. Рецкер Я.И. Курс лекций по теории перевода. // М., 2005. 141 с.
7. Симановский С.И. Тетради новых терминов. № 6. Англо-русские патентные термины: 2 изд. М., 1975. 125 с.

UO'K 821.512.133

O'ZBEK TILIDAGI GAPLARNI UNIVERSAL IERARXIK KORPUSDA ANNOTATSIYA QILISH MASALALARI

X.G'.Raximboyeva, tayanch doktorant, O'zbekiston Milliy universiteti, Toshkent

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o'zbek tiliga bog'liqlikni tahlil qilishning o'ziga xos jihatlari o'rganilib, uning aglyutinatив morfologiyasi, so'zlarning moslashuvchan tartibi va hol belgilariga e'tibor qaratiladi. U samarali tahlil qilish uchun zarur bo'lgan asosiy komponentlarni, masalan, nutq qismini (POS) teglash, bosh tanlash, bog'liqlik munosabatlari, morfologik tahlil va lemmatizatsiyani ta'kidlaydi. Misolda jumlada bu komponentlarning amalda qanday birlashishi ko'rsatilgan. Bundan tashqari, maqolada o'zbek tiliga ierarxik tahlil qilishda duch keladigan muammolar, jumladan, ma'lumotlarning kamligi, morfologik murakkablik va moslashuvchan sintaksis ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *Ierarxik bog'lanish, morfologiya, lemmalash, tahlil qilish, o'zbek, teglash*

Аннотация. *Эта статья исследует уникальные аспекты зависимого синтаксического анализа узбекского языка, сосредотачиваясь на его агглютинирующей морфологии, гибком порядке слов и маркировке падежа. В ней подчеркиваются ключевые компоненты, необходимые для эффективного анализа, такие как тегирование частей речи (POS), выбор главного слова, зависимые отношения, морфологический анализ и лемматизация. Пример предложения иллюстрирует, как эти компоненты объединяются на практике. Кроме того, в статье рассматриваются проблемы, с которыми сталкивается зависимый синтаксический анализ узбекского языка, включая нехватку данных, морфологическую сложность и гибкий синтаксис.*

Ключевые слова: *зависимый синтаксический анализ, морфология, лемматизация, аннотация, узбекский язык, тегирование.*

Abstract. *This article explores the unique aspects of dependency parsing for the Uzbek language, focusing on its agglutinative morphology, flexible word order, and case marking. It highlights the key components required for effective parsing, such as part-of-speech (POS) tagging, head selection, dependency relations, morphological analysis, and lemmatization. An example sentence illustrates how these components come together in practice. Additionally, the article addresses challenges faced in Uzbek dependency parsing, including data scarcity, morphological complexity, and flexible syntax.*

Key words: *dependency parsing, morphology, lemmatization, annotation, uzbek, tagging.*

Ko'p tilli tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) talabining ortib borishi bilan o'zbek tili kabi tillarga qiziqish ortmoqda. Ayniqsa, morfologik jihatdan boy va murakkab tillar uchun bog'liqlikni aniqlash (dependency parsing) muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbek tilida erkin so'z tartibi va aglutinativ morfologiya keng tarqalgan bo'lib, bog'liqlikni aniqlash aniq va kontekstga mos NLP vositalarini yaratishda zarurdir. Ushbu maqola o'zbek tilidagi bog'liqlikni aniqlashning ahamiyati, metodologiyasi, muammolari va qo'llanilish sohalarini o'rganadi va uning o'zbek tilida so'zlashuvchilar uchun NLPni rivojlantirishdagi transformatsion rolini ta'kidlaydi.

Bog'liqlikni aniqlash ko'plab NLP ilovalari, jumladan, mashina tarjimasini, hissiyotlarni tahlil qilish va savol-javob tizimlari uchun muhimdir. Bog'liqlikni aniqlash batafsil sintaktik tuzilmalarni taqdim etish orqali NLP vositalariga gaplarni aniq talqin qilish va mantiqiy, kontekstga mos natijalarni ishlab chiqarishga imkon beradi.

Nima uchun o'zbek tilidagi ierarxik bog'lanishli tahlil qilish o'ziga xos hisoblanishini o'rganib chiqamiz. Turkiy til bo'lmish o'zbek tili qaramlikni tahlil qilishni ham qiyin, ham foydali qiladigan bir qancha xususiyatlarga ega:

• **Aglutinativ Morfologiya:** O'zbek tili so'zlarni ildizga bir nechta suffikslarni qo'shish orqali hosil qiladi. Masalan, "o'qiyapman" (Men o'qiyotganim) so'zida "o'q" ildizi va vaqt hamda sub'ekt ma'lumotlarini ifodalovchi -iya, -p, va -man suffikslar mavjud. Bu tuzilmalarni aniq parselash so'zlar o'rtasidagi sintaktik munosabatlarni tushunish uchun juda muhimdir.[2; 36]

• **Erkin So'z Tartibi:** O'zbek tili odatda Sub'ekt-Ob'ekt-Fe'l (SOV) tartibini kuzatadi, ammo bu tuzilma yozma va og'zaki shakllarda sezilarli darajada farq qilishi mumkin. Bu erkinlik bog'liqlikni aniqlovchilar turli gap tuzilmalariga moslashuvchan bo'lishi, shu bilan birga sintaktik munosabatlarning aniqligini saqlab qolishi kerak.

• **Hol Belgilari va Morfologik-sintaktik Moslik:** O'zbek tilida grammatik rollarni, masalan, sub'ekt, ob'ekt yoki egasi kimligini ko'rsatish uchun hol belgilari ishlatiladi. O'zbek tilidagi bog'liqlikni aniqlash ushbu belgilarni hisobga olishi kerak, chunki ular so'zlar o'rtasidagi munosabatlarga bevosita ta'sir qiladi.

O'zbek Bog'liqlikni Aniqlashning Asosiy Tarkibiy Qismlari

O'zbek bog'liqlikni aniqlash uchun tilning o'ziga xos tuzilmalarini hisobga olish uchun batafsil annotatsiyalar va lingvistik belgilashlar kerak. Quyida asosiy komponentlar keltirilgan:

So'z Turkumi (POS) Belgilash: So'z turkumlari har bir so'zning sintaktik toifasini (masalan, ism, fe'l, sifat) aniqlaydi. O'zbek tilida so'z turkumlarini belgilash birinchi qadamdir, chunki bu bog'liqlik munosabatlarini o'rnatish uchun asosiy ma'lumot qatlamini taqdim etadi.

Boshni Tanlash va Bog'liqlik Munosabatlari: O'zbek tilida gapdagi so'zlar "bosh" so'zga, odatda asosiy fe'lga, bog'liq bo'ladi, u bog'liqlik tuzilmasining ildizi sifatida xizmat qiladi. O'zbek tilidagi bog'liqlik munosabatlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **nsubj:** Fe'lning sub'ektini belgilaydi.
- **obj:** Fe'lning ob'ektini ko'rsatadi.
- **obl:** Ob'ektiv argumentlarni belgilaydi, odatda oldin so'zlar yoki hol sifatli modifikatorlardir.

• **det:** Egasini bildiruvchi zamonlarni ifodalaydi, masalan, egasi zamonlari.

• **amod:** Ismlarni modifikatsiya qiluvchi sifat modifikatorlari.

Lemmashtirish: Lemmashtirish so'zlarni ularning asosiy shakllariga qisqartiradi, bu esa turli kontekstlarda so'z ildizlari va suffikslarini aniqlash jarayonini bir xilda olib borishga yordam beradi.

O'zbek tilida ierarxik tahlil qilish misoli

O'zbekcha jumlaning ko'rib chiqamiz:

Mening yangi do'stim maktabga bordi.

So'z	Lemma	POS	Bosh so'z	Ierarxik bog'lanish
Mening	men	PRON	do'stim	nmod
yangi	yangi	ADJ	do'stim	amod
do'stim	do'st	NOUN	bordi	nsubj
maktabga	maktab	NOUN	bordi	obl
bordi	bormoq	VERB	ILDIZ (ROOT)	ILDIZ (ROOT)

Ushbu misolda:

- **Mening** (mening) — **do'stim** (do'stim) so'zining egasi modifikatori (nmod).
- **Yangi** (yangi) — **do'stim** (do'stim) so'zining sifat modifikatori (amod).
- **Do'stim** (do'stim) — **bordi** (bordi) asosiy fe'lining sub'ekti (nsubj).
- **Maktabga** (maktabga) — manzilni ko'rsatuvchi ob'ektiv modifikator (obl).
- *O'zbek bog'liqlik Parsingidagi muammolar*

• *Ma'lumot Yetishmovchiligi:* Ovoz chiqaruvchi tillar kabi keng tarqalgan tillarga nisbatan, o'zbek tilida katta va annotatsiyalangan korpus yo'q, bu esa qaramli parserlarni yetarli ma'lumot bilan o'qitishni qiyinlashtiradi. Cheklangan resurslar ko'pincha murakkab jumla tuzilmalarida past parsing aniqligiga olib keladi.

• *Dialekt Farqlari:* O'zbek tilida bir nechta dialektlar mavjud bo'lib, har biri o'ziga xos leksik va sintaktik farqlarga ega. Standart o'zbek tilida o'qitilgan parser dialekt farqlarini qayta ishlashda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin, bu esa dialektga xos o'qitish ma'lumotlariga yoki moslashuvchan modellarga ehtiyoj tug'diradi.

• *Morfologik Murakkablik:* O'zbek tilining agglutinatib tabiati affikslar orqali keng so'z hosil qilish imkonini beradi. Har bir shakl so'zning jumladagi rolini sezilarli darajada o'zgartirishi mumkin, bu esa parserlarning ushbu shakllarni to'g'ri tanib olish va qayta ishlashini muhim qiladi.[4;11]

• *Moslashuvchan Sintaksis:* Moslashuvchan so'z tartiblarini parsing qilish qiyin, chunki parserlar ko'pincha bog'liqliklarni aniqlash uchun barqaror naqshlarga tayanadi. O'zbek tilida, jumlar har xil so'z tartiblarida grammatik jihatdan to'g'ri bo'lishi mumkin, bu esa sintaktik tahlilni murakkablashtiradi.

• *Korpusni Kengaytirish:* O'zbek tilida to'liq va annotatsiyalangan korpusni ishlab chiqish muhimdir. Lingvistlar, ma'lumot olimlari va ona tilida so'zlashuvchilar o'rtasidagi hamkorlik qaramli parserlarni o'qitish uchun katta va sifatli ma'lumot to'plamiga hissa qo'shishi mumkin.

• *Dialekt Moslashuvchanligi:* Dialekt farqlarini tanib olish va qayta ishlash imkonini beruvchi moslashuvchan modellarning yaratilishi O'zbek tilida turli mintaqalardagi parsing aniqligini oshiradi.

• *Transfer O'rganishni Qo'shish:* O'xshash turkiy tillardan transfer o'rganishni amalga oshirish O'zbek parsing modellari rivojlanishini tezlashtirishi mumkin, ayniqsa keng annotatsiyalangan ma'lumotlar yo'qligida.

• *Ochiq Kirish Resurslari:* Annotatsiyalangan ma'lumot to'plamlari va parsing modellarini ochiq kirish resurslari sifatida taqdim etish O'zbek NLP sohasida hamkorlikni oshirishi va taraqqiyotni tezlashtirishi mumkin.

O'zbek tilida so'zlashuvchilarga xizmat ko'rsatadigan yuqori sifatli NLP ilovalarini yaratishda o'zbek tiliga bog'liqlikni tahlil qilish muhim ahamiyatga ega. Sintaktik tuzilmalar va bog'liqlik munosabatlarini to'g'ri xaritalash orqali qaramlikni tahlil qilish modellarga o'zbek tilining nozik jihatlarini qayta ishlash imkonini beradi, bu esa mashina tarjimasini yaxshilash, hissiyotlarni tahlil qilish va savollarga javob berish imkoniyatlarini osonlashtiradi. Ma'lumotlarning tanqisligi va morfologik murakkablik kabi muammolar saqlanib qolayotgan bo'lsa-da, qaramlikni tahlil qilishdagi yutuqlar o'zbek NLP ilovalarining keng doirasini kengaytirib, raqamli tajribani butun dunyo bo'ylab o'zbek tilida so'zlashuvchilar uchun yanada kengroq qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shukurov M., "O'zbek tili va grammatikasi", Toshkent. O'zbekiston, 2010
2. Shodiyahbek A. E. "O'zbek tili sintaksisi: keng qamrovli o'rganish". 2016. Toshkent
3. Sandra Williams "Dependency Parsing: A Practical Guide", London, United Kingdom, 2017,
4. Bernd Bohnet "Very Fast and Accurate Dependency Parsing" University of Stuttgart, Germany, 2010
5. R.B. Paris, "Morphological Annotation in the Lexicon" Berlin, Germany, 2010

MODAL FE'LLAR VA ULARNING XUSUSIYATLARI

Dj. E. Ruzieva, Qarshi davlat Universiteti o'qituvchisi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada nemis tili grammatikasidagi modal fe'llar va ularning gaplarda ifodalanishi haqida fikr yuritiladi va ular kognitiv lingvistikaga asoslanadi.

Kalit so'zlar: Modal fe'llar, modallik, kognitiv lingvistika, semantika, sintaktika

Аннотация. В данной статье на основе когнитивной лингвистики рассматриваются модальные глаголы в немецкой грамматике и их выражение в предложениях.

Ключевые слова: Модальные глаголы, модальность, когнитивная лингвистика, семантика, синтаксис.

Abstract. This article uses cognitive linguistics to examine modal verbs in German grammar and their expression in sentences.

Key words: Modal verbs, modality, cognitive linguistics, semantics, syntax.

Modallikning bilish va tildagi ahamiyati katta bo'lgani uchun modal fe'llar ifoda vositalaridan biri hisoblanadi. Nemis tili darslarida va DaF darsliklarida birinchilardan bo'lib o'qitiladigan fe'l kategoriyalaridan biri modal fe'llar va ularning xususiyatlaridir. Chunki ularning ma'nolari xilma xilligi tufayli ular bahsli va murakkab lingvistik hodisani ifodalaydi. [1:171; 2:1990: 8]. Shu sababli, modal fe'llarni didaktiklashtirish va o'rgatish jiddiy qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Bu ta'lim muvaffaqiyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Yana uchraydigan muammolardan biri, nemis tili darsliklarida modal fe'llar bo'yicha ko'p sonli mashqlar va vazifalar mavjud bo'lsa-da, ularda asosan morfologik va sintaktik xususiyatlarga e'tibor qaratilgan. Natijada, til o'rganuvchilar nemis tilidagi modal fe'llarning shakllarini ma'nolariga nisbatan yaxshiroq o'zlashtiradi. [3:117].

Nemis tilida oltita modal fe'llar mavjud bo'lib, bular dürfen, können, mögen, sollen va wollen fe'llaridir. Ammo, bir qancha tilshunos olimlar Vater (1975) *werden*, Weinrich (1993) *nicht brauchen*, Eisenberg (1994) *lassen, möchten* fe'llarini ham modal fe'llar qatoriga kiritadi. Modal kesimlar modal fe'ldan va fe'ling noaniq shaklidan (kesimning qolgan qismi sifatida) tashkil topgan. Modal fe'llar **dürfen, können, mögen, müssen, sollen** va **wollen** fe'l turkumiga kirib, barcha fe'llarning noaniq shakli bilan bog'lana oladi. Ular yordamchi fe'l (Hilfsverb) hisoblanib, doim yetakchi fe'l bilan birga keladi, ba'zi hollarda o'zi yakka kelishi mumkin (Vollverb).

Kannst du Deutsch? – Nemis tilida gapirishni bilasanmi?

Modal fe'llarning ma'nolarini quyidagi jadvalda ko'rishimiz mumkin:

Modal fe'llar	Modal ma'nolar
Können	Qobiliyat/ qodirlik; imkoniyat; ruxsat; ta'qiq, imkoniyatsizlik (nicht bilan birgalikda kelsa)
Müssen	Zaruriyat, vazifa/ burch; talab, zaruriyatsizlik; maslahat (tanqid ostida)
Wollen	Istak, fikr; maqsad; kelajak; majburiyat (stilistik jihatdan qo'llaniladi)
Sollen	Zaruriyat; maslahat; talab; boshqa inson tomonidan yuklatilgan majburiyat; ta'qiq (nicht bilan birga kelsa); burch
Dürfen	Ruxsat; imkoniyat, ta'qiq (nicht bilan birga kelsa)
Mögen (möchten)	Istak; fikr; xohish

Möchten, brauchen, werden modal fe'llar qatoriga qo'shib olish haqida juda ko'p fikrlar mavjud va bu hali javobini topmagan savoldir. Nehls bu uch fe'l haqida shunday deydi: **Möchten** fe'lini tarixan olib qaraydigan bo'lsak, aslida bu fe'l mögen fe'lining konyunktiv shakli. U shunday tez tez qo'llanilganidan yarim modal fe'l sifatida rivojlandi desak adashmaymiz. **Brauchen** faqatgina müssen fe'lining inkor shaklida kelganda modal fe'l sifatida qabul qilinadi. **Werden** aslida yordamchi fe'l (Das Fenster wird geöffnet – Deraza ochiladi) va bosh fe'l (Peter wird Architekt – Peter arxitektor bo'ladi) keladi. Werden modal so'zlar bilan birga kelib hozirgi yoki kelajakdagi hodisalar haqida taxminni ifoda etish uchun xizmat qiladi. (Er wird wohl kommen) [4: 23]

O'zbek tilida modal fe'llar alohida bir guruh sifatida mavjud emas. Shu sababdan fe'lning modal ma'no ifodalovchi analitik shaklining bir turi – olmoq ko'makchi fe'li yoki mumkin modal so'zi harakatning bajarilish imkoniyatini ifodalaydi va bu nemis tilidagi *können* fe'liga mos keladi. *Müssen* va *sollen* modal fe'llari fe'l + zarur, kerak, lozim, majbur kabi modal so'zlar orqali yasaladi. (Ich muss dieses Buch lesen – Men bu kitobni o'qishim zarur.) *Dürfen* modal fe'li o'zbek tilida fe'l + ruxsat, ijozat, mumkin, mayli so'zlari (Darf ich rauchen? – Cheksam maylimi?), *mögen* modal fe'li yoqtirmoq, yaxshi ko'rmoq, wollen xohlamoq, istamoq kabi buyruq-istak, xabar hamda maqsad mayli orqali ifoda etiladi. (Ich will dieses Buch lesen – Men bu kitobni o'qimoqchiman).

Nehls modal fe'llarni ikki guruhga: ehtimollikga yo'naltirilgan (subyektiv) va harakatga yo'naltirilgan (obyektiv) ajratadi. Yo'naltirilgan so'zi orqali biz modal fe'llarni qaysi o'rinda qo'llanilishi ifodalanadi va bu hech qanday qarama- qarshilik emasdir. Harakatga yo'naltirilgan modal fe'llarning qo'llanilishi majburiyat, qobiliyat, ruxsat va xohishni ifodalagan bir paytda ehtimollikka yo'naltirilgan modal fe'llarning qo'llanilishi so'zlovchining fikr haqiqatlilikiga haqida taxminlarini namoyish etadi [4; 20].

Nehls nemis tilida modal fe'llarni boshqa fe'llardan ajratish uchun quyidagi morfologik, sintaktik, semantik belgilarni ajratadi:

1. Modal fe'llar I yoki III shaxs birlikda hozirgi zamon aniqlik maylida hech qanday qo'shimchani qabul qilmaydi.

Ich kann / er kann, ich darf / er darf va hkz.

1.1 Infinitiv va o'tgan zamon aniqlik mayli o'rtasida unli harflarda farqlar bor. Shu o'rinda *präteritopräsentia* fe'llar tushunchasini aytib o'tish kerak. Ya'ni bu fe'llarning hozirgi zamon shakli qadimgi german tili davrida o'tgan zamon shaklida bo'lgan. Masalan, *Ich helfe* o'tgan zamonda *ich half*. *Können* va *dürfen* fe'llarininf hozirgi zamon shakli *ich kann* va *ich darf*.

2. Modal fe'llar buyruq maylini yasay olmaydi.

3. Modal fe'llarning sifatdosh (*Partizip II*) sifatida qo'llanilishi 15 asrlarning oxiri yoki 16 asrlarning boshida rivojlangan. Bundan kelib chiqadiki, o'tgan zamon va tugallangan o'tgan zamon (*Plusquamperfekt*) modal fe'llarda haligacha fe'lning noaniq shakli ishlatiladi. Masalan, *er hat gestern fahren können* – u kecha keta olardi. Oddiy o'tgan zamon: *er hat fahren gelernt* – u haydashni o'rgandi. Agar modal fe'ldan avval hech qanday fe'l kelmasa, modal fe'l boshqa fe'llar singari o'tgan zamon shaklida kelishi mumkin: *er hat sprechen können* – u gapira oldi. *Er hat es gekonnt*. – U buni qila oldi.

4. Sintaktik belgi : Nemis tilida modal fe'llar noaniq shaklidagi fe'llar bilan zu qo'shimchasiz keladi. *Er kann schreiben* – u yoza oladi.

5. Bu yuqoridagi barcha belgilar nemis tilidagi olti modal fe'lga tegishlidir: *müssen*, *sollen*, *können*, *dürfen*, *mögen* va *wollen*.

Nemis tilshunosi *Öhlschläger* yuqoridagi Nehlsning aniqlagan morfologik va sintaktik belgilarga qo'shimcha modal fe'llarning sintaktik va semantik belgilari haqida fikr bildirib o'tadi:

1. Modal fe'llar majhul nisbatni yasay olmaydi.
2. Modal fe'lning subyeksi noaniq shakldagi fe'l subyeksi bilan mos keladi.
3. Modal fe'llar noaniq shaklda o'tgan zamonda kelishi mumkin.
4. Ular har qanday to'liq fe'l bilan birga keladi.
5. Modal fe'l hamda fe'lning noaniq shakli bir subyektga bog'liq bo'ladi.
6. Modal fe'llar o'tgan zamonda noaniq shaklda kela oladi: *Ich habe es lesen müssen*.
7. Modal fe'llar ishtirok etgan ergash gaplarda fe'lning aniq shakli odatdagidek gapning oxirida emas, balki fe'ning noaniq shakli oldida keladi: *, weil er seinem Freund hat helfen müssen*.
8. Modal fe'llarning har biri semantik xususiyatga ega. [5; 4]

Til o'rgatish va o'rganish haqida gap ketganda, kognitiv lingvistik yondashuvga e'tibor qaratish muhimdir. Bunda til o'rganuvchilar modal fe'llarning ma'no mazmunini yanada chuqurroq o'rganishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nuyts, Jan (2001), *Epistemic modality, language, and conceptualization. A cognitive-pragmatic perspective.* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
2. Palmer, Frank (1990), *Modality and the English modals* (2nd ed.). London/New York: Longman.

3. Mekuutse, Florence (2002), Epistemische Modalität in Behauptungen. Zu ihrer Didaktisierbarkeit im Rahmen eines Unterrichts Deutsch als Fremdsprache im kamerunischen Kontext: am Beispiel von Modalpartikeln, Modalverben und die Fügung „werden“ + Infinitiv. Berlin: Dissertation.de.

4. Nehls, D. Die Modalverben. Eine kontrastive Analyse der Modalverben im Englischen und Deutschen. 1986, 20b

5. Öhlschläger G. Zur Syntax und Semantik der Modalverben des Deutschen. 1989, 4b

UO'K 81'373.49

EVFEMIZMLARNING NUTQ USLUBLARIDA QO'LLANILISHI

N.Z.Ruziyeva, PhD, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqola evfemik vositalarning uslubiy-funksional qimmatini, ular nutq mundarijasini – denotat vokelikni: obrazlilik, ekspressiv – emotsionallik, satira va yumoristik, etik-estetik me'yoriylik kabi konnotat ma'no kategoriyalari bilan boyitishi haqidagi fikrlar bilan boyitilgan.

Kalit so'zlar: obrazlilik, ekspressiv – emotsionallik, satira va yumoristik, etik-estetik me'yoriylik.

Аннотация. Данная статья обогащена представлениями о методологическом и функциональном значении эвфемизмов, обогащении ими речевого содержания-денотативной реальности: образности, выразительности-эмоциональности, сатиры и юмористических, этико-эстетических нормативных категорий.

Ключевые слова: образность, экспрессивно-эмоциональность, сатира и юмор, этико-эстетические нормы.

Abstract. This article is enriched with ideas about the methodological and functional value of euphemisms, their enrichment of speech content - denotative reality: imagery, expressiveness - emotionality, satire and humoristic, ethical-aesthetic normative categories.

Key words: imagery, expressive-emotionality, satire and humor, ethical-aesthetic norms.

Evfemizmlarning stilistik holatini va ulardan foydalanish sohasini aniqlash evfemiyaning o'rganish nazariyasidagi asosiy g'oyalardan biridir. Bu masala yuzasidan ko'pgina olimlar tadqiqotlar olib borgan bo'lsalarda, hali ham bu tadqiqot o'z yechimini topmagan hisoblanadi. Bundan tashqari, bir qator tilshunoslarning ushbu masala bo'yicha fikrlari alohida jihatlarda bir-biriga zid bo'lib kelmoqda.

Lingvistik ensiklopedik lug'atda evfemizmlarning an'anaviy ta'rifi ushbu hodisani stilistik jihatdan neytral deb tavsiflaydi [1]. E.P.Senichkina [2] "evfemizmlar nafaqat neytral nutq uslubida, balki yuksak va pasaytirilgan uslubda ham mavjud" deb ta'kidlaydi. Bundan tashqari, uning fikriga ko'ra, vulgarizmlar orasida evfemizmlar mavjud emas, chunki "nutqdagi vulgarizmlarning funksiyasi evfemizmgacha qarama-qarshi bo'lib, evfemizm yumshatish hodisasi hisoblansa, varvarizm qo'pollashish hodisasini bildiradi" [2]. Evfemizmlar gapda bir qancha vazifalarni bajarib, ularning nutqdagi uslubiy vazifasini tahlil qilish quyidagi funksiyalar asosida amalga oshiriladi.

1. Obrazlilik funksiyasi. Ma'lumki, til birliklari o'zining real (denotat) ma'no yoki mazmuni orqali til sathida yashaydi, shu bilan birga nominativ yoki kommunikativ funksiya ifodalaydi. Lekin funksional tilning vazifasi faqat mana shundagina, ya'ni aloqa, axborot anglatishdan iborat bo'lmay, shu bilan birga u so'zlovchining subyektiv - modal munosabatini ifodalaydi. Bunda til birliklarining funksiyasi o'zgarib, ularning nutqiy xususiyatlari birinchi o'ringa chiqadi. Endi har xil sabablarga ko'ra, trop-figural xarakterdagi nutqiy birliklar shakllanadi. Bular esa til sathida qalqib turuvchi, tutqich bermaydigan, o'zgaruvchan hosila ma'nolari aks etganligi uchun til sistemasi qolipiga sig'maydi. Yuqorida qayd qilinganidek, evfemik ma'nolar ham ana shu hosila-figural ma'nolarning bir turidir. Manbalarda evfemik ma'no ham ko'chim hodisasi ekanligi haqida negadir gapirilmaydi yoki ba'zan troplarning bir turi ekanligi e'tirof etiladi-yu, biroq "voqelikning obrazli tasavvurini ifodalashi" inkor qilinadi [3]. Bu fikrni o'zbek tilining faktik materiallari tasdiqlamaydi. Aks holda evfema metaforik, metonimik, sinegdoxaviy, funksional ma'no ko'chishining mahsuli ekanligini ham, badiiy – tasviriy vosita ekanligini ham inkor qilishga to'g'ri kelgan bo'lar edi.

Ma'lumki, biror real tushuncha evfemalashar ekan, u "asli" dan begonalashmagan holda, nutq talabiga mos keluvchi so'zlovchining xohish –irodasini ifodalovchi boshqa bir obrazli vosita tanlashni talab etadi.

Hozirgi yoki o'tmish jamiyat tilining evfemik qatlami tekshirilganda ham, evfemada obrazlilik talabi saqlanganligi kuzatiladi. Masalan, qadimgi ruslar ayiqni *asalxur* (*medaed*), o'rmon xo'jayini (*хозяин леса*), inglizlar ayiqni *bear*, *eshakni donkey*, kiyikni *deer* deyishlariga odam xususiyati bilan bog'liq obrazli tasavvur (metaforik ko'chim), qadimgi turkiy xalqlari ilonni *jiluvchi*, *sudraluvchi*, *arg'amchi*, *qamchin*, *alachilvir*; yoki *qizamiqni qizilcha*, *gul*, *chechak* deyishlarida obrazli tasavvur (metaforik ko'chim) asos bo'lganligi (garchi ular til faktiga, hatto nomga aylangan bo'lsa – da) hozir ham kontekstda anglashilib turadi.

Masalan, *Some of men Inughed, but not all, others would grow as black as thunder (thinking, perhaps, of their childhood or their own children) and bit him stop that nonsense, and think what he was doing* (R.L.Stevenson Kidnapped. 47 p): (to be angry).

Ikki gul bir quchoqda yashnarmidi. Men so'lay Zaynab bilan qoling begim. (M Yusuf. Uyqudagi qiz. 184 b.) evfemik nutqida *bir quchoq* – bir erkak, *ikki gul* – ikki xotin, *yashnarmidi* – yasharmidi (aslida yashamaydi), *men so'lay* – men o'lay; *Zaynab bilan qoling* – Zaynabga er bo'lib qoling, *begim* – erim tushunchalarining obrazli ifodasidir.

There's many a man hoeing tobacco over-seas that should be mounting his horse at his own door at home, many and many (R.L. Stevenson. Kidnapped. 48 p.) (to live as he wants, as he wishes).

I thought it would be civil to ask him for his story

He whistled aloud.

"Never had one", he said, "I liked fun, that's all" And he skipped out of the forecastle (R.L Stevenson. Kidnapped. 48 p.) (drinking).

Bir xulosa evfemalashmagan nutqiy birliklarda obrazlilik darajasi bir xil emas. U metaforik evfemalarda kuchli bo'ladi.

2. Emotsional-ekspressivlik funksiyasi. Tilshunoslar odatda emotsional, ekspressiv terminlarini alohida tushunchalarning atamaları sifatida qo'llasalar, ba'zan bu ikki tushuncha o'rtasida umumiylik borligini, har ikkisi ham nutq ta'sirchanligini oshirish uchun xizmat qilishini nazarda tutib, ularni qo'shaloq holda emotsional-ekspressiv (yoki aksincha) tarzda qo'llaydilar.

O'zbek tilining ekspressiv vositalarini tadqiq qilgan olim A.Abdullayev [4] ekspressivlik va emotsionallik bir-biridan ajraladigan hodisalar emas, - degan xulosaga keladi va "Nutqni yanada yorqinroq, ta'sirchanroq, taassurotliroq, jozibali qiladigan narsalarning hammasi ekspressiyadir" - deyilgan fikrlarni quvvatlaydi [5].

Faktlar o'zbek va ingliz tilining evfemik qatlami ham emotsional- ekspressivlik semalariga boy ekanligi, unda ham kuchaytirilgan hissiyot nutqiy ta'sirchanlik xususiyatlari mavjud ekanligini ko'rsatadi.

Masalan, *Jonginam! U oltin kokilni unut*

Endi u o'smaydi, toptalgani rost. (Zulfiya. Kuylarim sizga, 176 b)

Yuqoridagi gapda qiz sevgilisining nomini- *jonginam*, qizning nomi - *oltin kokil*, nomussizlantirilgani – *o'smaydi, toptalgan* majoziy evfemalari his-hayajon orqali ifodalangan, nutqiy ta'sirchanlikka erishilgan.

The next day, his parents were flown to New Mexico by special army plane, and they stayed at their son's bedside, until he breathed his last (R.Lapp. Atoms and People. 301 p) Gapdagi *breathed his last* evfemik birligi o'zbek tiliga *so'nggi nafasini oldi* deb tarjima qilinib, o'ldi ma'nosini ifodalagan.

Ba'zan birdan ortiq har xil sinonim yoki dublet evfemalar uyushib kelib emotsional-ekspressivlikni ifodalaydi. Masalan, *Nursiz qoldi shoirning ko'zi, Yurak urishlari to'xtadi. Bo'g'izlardan hovur chiqmadi. Tomirlardan xayot otiga bir qatra qon bo'lsin, oqmadi* (o'ldi ma'nosida).

"You see, one of the boys has gone up the flume" - "Gone Where?"

"Up the flume - thrown up the sponge, you understand" "Thrown up the sponge? Yes, kicked the bucket - Ah! His departed that mysterious country from whose bourne no traveler returns, Return! I reckon not. Why, pard he's dead. (R.L.Stevenson. Kidnapped. 67 b)

Gapda keltirilgan *gone up the flume, gone, up the flume - thrown up the sponge, kicked the bucket, from whose bourne no traveler returns* birliklar o'Imoq ma'nosini ifoda etgan.

3. Satira va yumor hosil qilish funksiyasi. Barcha tasviriy vositalar singari evfemalar ham nutqda ochiq aytilishi lozim bo'lmagan voqeliklarni hazil, mazah, piching, kesatq, qochiriq, biror narsaga ishora (tagma'no), shikoyat, hasrat, achinish, nafrat kabi semali evfemik vositalar orqali ifodalash uchun xizmat qiladi. Bekmurod Yo'ldoshev ham frazeologik birliklarning xuddi shunday xususiyatini alohida sarlavha ostida tahlil qilgan [6].

Evfemik kinoya, yumor yoki satira hosil qilishda evfemik vositalar, xususan, evfemik xarakterdagi, individual nutqga bo'ysundirilgan, ma'lum maqsadga yo'naltirilgan maqol, matal, aforizm, frazema kabi lisoniy hodisalar aktiv qo'llaniladi.

Masalan, Amir Temur dushmanlariga *"yo'l bo'lsin"* deb murojaat etishi dushmanning ajaldan qochib qutila olmasligiga - qochish befoydaligiga ishora edi.

Dadam odamzodning har ikki yelkasida bittadan farishta o'tiradi, o'ng yelkasida o'tirgan farishta uning savoblarini, chap yelkasida o'tirgan farishta uning gunohlarini yozadi. – degan edi. Ayam tortinibroq so'z qistirdi: Sizning chap yelkangizda Xudoyim taolo ikkita farishta qo'ysa ham kamlik qiladi, - dedi. (A.Qahhor. Asarlar. 312 b)

Evfemik nutqning shakllanishida, jamiyat a'zolarining, xususan, ziyolilar nutqi, ularning ma'naviy saviyasi, axloq-odobi, didi va zavqi, ongilligi, fikrlash darajasi, kasbi, yoshi, sotsial holati kabilar muhim ahamiyat kasb etadi. Evfema qo'llash ma'lum darajada subyektiv xarakterga egaligini e'tirof etish kerak. Aks holda nutqiy individual, okkazonal evfemalar haqida gapirilmagan bo'lar edi. Evfemaning mana shu jihati, ya'ni til faktiga aylanmaganligi bilan ham (lisoniy evfemalar mustasno) barqaror birlik, jumladan, frazemalardan farqlanadi. To'g'ri, lisoniy evfema maqomiga ega bo'lgan evfema individuallik, okkazonallik xususiyatini yo'qotadi, yozuvchi yoki so'zlovchining *"kashfiyoti"* bo'lmay qoladi. Lekin bu lisoniy hodisalar nutq uchun aynan tayyorlangan degan gap emas. Chunki, barqaror birliklarning ham haqiqiy hayoti nutq ichidadir. B.Yo'ldoshev frazeologik birliklarni yangi, individual muallif variantlarida qo'llash jarayonida uning barcha xususiyatlarini yanada bo'rttiribroq ko'rinishini, qo'shimcha ma'nolar bilan boyishini ta'kidlagan [6]. Bu bevosita evfemaga ham taalluqlidir. Masalan,

Amaldor bo'lasiz, kursingiz baland.

Xizmatigiz qilar mashinahxar kun

Tongda olib ketib mag'zingiz bilan.

Po'chog'ingiz tashlab ketar kechqurun (E.Vohidov, Sadoqatnoma. 302 b)

Yuqoridagi matnda *mag'zi ketib, po'chog'i qoldi* frazeologik evfemasi ma'no va grammatik jihatdan she'riy nutqqa bo'ysundirilgan, ibora konnotat ma'no bilan boyib, denotat-uzual ma'no (kuch-quvvatni yo'qotmoq, ishdan chiqib qolmoq)ning reallashuviga imkon yaratilgan.

Brown came to see me yesterday, and from what he told me, the poor chap doesn't seem to have a shirt to his back. He has been out of employment for over a year now! (R.L Stevenson. Kidnapped. 86 p) Gapda *poor* ya'ni kambag'al so'zi o'rnida etik-estetik talab normalariga rioya qilgan holda *to have a shirt to his back* frazeologik evfema qo'llangan.

Shunday qilib, evfemizmlarning nafaqat tilni *pardalash, yumshatish* kabi vazifalari, balki so'zlovchining emotsional holatidan kelib chiqib bu so'zlarni emotsional-ekspressiv, his-tuyg'uga boy, hattoki kinoya qilishda ham gapning o'ziga xosligini o'zgacha mahorat va joziba bilan yetkazib berishi evfemizmlarning ko'p qirrali nutqiy hodisa ekanligidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Арапова Н. С. Эвфемизмы / Н. С. Арапова // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М., 1990.

2. Сеничкина Е.П. Эвфемизмы русского языка: спецкурс: учеб. пособ. для студ-в вузов, обуч-ся по спец. филология. – М.: Высшая школа, 2006. –151 с.

3. Лауде-Циртаутас И. О табу и эвфемизмах в казахском, киргизском и узбекском языках. // Советская тюркология. – Баку, 1976, №4. – С.79.
4. Абдуллаев А. Ўзбек тилида экспрессивликнинг ифодаланиши. – Т.: Фан, 1983, – Б.88.
5. Мирзаев М., Усмонов С., Расулов И. Ўзбек тили. – Т.: Ўқитувчи, 1966. – Б.268.
6. Йўлдошев Б. Ҳозирги ўзбек адабий тилида фразеологик бирликларнинг функционал-услубий хусусиятлари: филология фанлари доктори дисс... автореферати – Т., 1993, – Б. 20.

UO'K 808.5

“GULISTON”NING OGAHİY TARJIMASI NAJMIDDIN KOMILOV NIGOHIDA

B.S.Ruzimbayev, mustaqil tadqiqotchi, Urganch Davlat Universiteti, Urganch

Annotatsiya. Maqolada Xorazm tarjimachilik maktabining ilk yirik mutaxassisi Najmiddin Komilovning Sa'diy qalamiga mansub “Guliston” asari tarjimalari, xususan, asarning Ogahiy tomonidan qilingan tarjimasiga oid xulosalari va ushbu xulosalarga asos bo'lgan ayrim fikrlari tahlil qilingan. Maqolada Najmiddin Komilovning Ogahiy tarjimasiga bergan yuksak bahosi uni boshqa tarjimalarga bir qadar qiyoslash orqali ham o'z isbotini topishi aks etgan.

Kalit so'zlar: tarjima, mumtoz asar tarjimasini, mumtoz tarjimonlik, Sa'diyning “Guliston” asarining dunyo tillariga tarjimasini.

Аннотация. В статье анализируются переводы произведения «Гулистан», написанные Садиём, первым знатоком хорезмийской школы перевода Наджмиддином Комиловым, в частности, его выводы о переводе произведения Огахи и некоторые его мнения по поводу основе этих выводов. В статье показано, что высокая оценка Наджмиддином Комиловым перевода Огахи подтверждается его сравнением с другими переводами.

Ключевые слова: перевод, перевод классического произведения, классический перевод, перевод произведения Саади «Гюлистан» на мировые языки.

Abstract. The article analyzes the translations of "Gulistan" by Najmiddin Komilov, the first prominent specialist of the Khorezm translation school, particularly his conclusions regarding the translation of the work by Ogahiy, and some of the thoughts that underlie these conclusions. The article reflects how Najmiddin Komilov's high praise for Ogahiy's translation is substantiated by comparing it to other translations to some extent.

Keywords: translation, classical work translation, classical translation, Saadi's "Gulistan" translation into world languages.

Bugunga kelib “Guliston”ning o'zbek tilidagi tarjimalariga baho berishda har bir mutaxassis o'z nigohi va qarashlari doirasidan kelib chiqib mulohaza bildirayotgan bo'lsa, Najmiddin Komilov ularga badiiy asarga qo'yilgan talablar nuqtayi nazaridan yondashadi. Boshqacha qilib aytganda, kim uchundir asarning so'zma-so'z tarjimasini muvaffaqiyat mezoni sanalsa, tarjimashunos olim sifatida N.Komilov har bir tarjima asar shu tilda yaratilgan boshqa asarlardan farq qilmaydigan darajada o'qishli va kishiga estetik zavq, ma'naviy ozuqa bera olishi lozim, deb hisoblaydi. “Guliston”ning o'zbekcha tarjimalari ichida olim so'zsiz Ogahiy tarjimasini yuqori qo'yar ekan, o'z qarashlarini mufassal bayon va ilmiy faktlar bilan asoslaydi. Birinchi navbatda olim o'z xulosasiga o'quvchini ruhan tayyorlash maqsadida “Ogahiy fors-tojik adabiyotidagi har bir shoir asariga yondashar, uni o'zbek tilida ijodiy qayta yaratishni boshlar ekan, o'zbek kitobxoniga o'sha adiblar nomidan gapirishga, ularning asarlaridagi insonparvarlik g'oyalarni badiiy qiymati bilan berishga, bu asarlardagi asosiy individual xususiyatlarni tarjimada saqlab qolishga, ayni vaqtda o'zbek adabiy tilining ravon uslubida qalam tebratishga intiladi” [1]– deb uqtiradi.

Masalaning ikkinchi tomoni shundaki, “Guliston” fors adabiyotininggina emas, jahon adabiyotining betakror namunasidir. Mavzuga o'yu nigoh bilan qaraganimizda, asar tarjimasining millat uchun naqadar ma'naviy manfaati borligini his qilish lozim. Shuning uchun olim H.Vamberining “Sa'diy yolg'iz Eronda emas, balki Osiyoning, Afrikaning hamma yerida hurmatli bir faylasufdir. Aning tarzi bayonining tarovatini va ifodasining qiymatini Yevropa majome'i ilmiyasi-da ko'pdan taslim etmishlardir”[2]– degan fikrini iqtibos sifatida keltiradi. Xuddi shu tarzda “Guliston”ni XIX asrning o'rtalaridayoq o'ttiz sakkizinchi marta ingliz tiliga o'g'irgan Eydvon

Ornualning so'zi bilan aytganda, "uning (Sa'diyning) asarlarini qay vaqtda va qanday holatda bo'lsa-da maydonga qo'yilsa, doimo shoyoni mutolaadir. Uning asarlaridan qaysi birining bo'lsa ham istalgan sahifasini ochib o'qisangiz, muallifning zavqi solimiga va juda uzoqni ko'radigan zakosining biror namunasiga muqarrar duch kelasiz" [3].

Olim birinchi navbatda Sa'diy asarlari, xususan, "Guliston"ning xalqimiz uchun bu qadar mahbubligi sababiga e'tibor qaratar ekan, bu savolga munosib ravishda "Guliston" o'zining dunyoga kelisidan boshlab o'zbek xalqining o'z kitobiga aylangan edi. U asrlar osha sevilib mutolaa qilindi, o'tirishlar va davralarning bezagi bo'ldi. Mo'ysafid bobolar o'z nevaralarini uning hikmatlari bilan tarbiyaladilar. Donishmand mualliflar maktab na madrasalarda uni o'qitib, talabalarini savodxon qildilar. Sa'diy o'z hikmatlari bilan o'zbeklarni ham rom qilib keldi. Shu sababdan ham o'zbek xalqi orasidan yetishib chiqqan ilg'or ziyolilar "Guliston"ni xalqqa yanada yaqinroq qilish uchun uni bir necha bor ona tiliga tarjima qilganlar" [4].

Olim Shayx Sa'diyning ushbu asarini tarjima qilishning o'ziga xos jihatlaridan biri, uning mazmun va uslubini saqlash deb hisoblaydi. Shuning uchun "Sa'diy hikoyatlari o'zining real va ilg'or mazmunligi, chuqur ma'nodorligi, fikr-g'oyalarining teran va tozaligi hamda badiiy baquvvatligi bilan, tasvir tarzining alohida ta'sirchanligi bilan ajralib turadi" – deya ta'kidlaydi. Shu o'rinda olim asar uslubi deganda nimalarni nazarda tutganiga aniqlik kiritib o'tsak. N.Komilov "Guliston" uslubi umuman hikoyat uslubi bo'lmay, balki sa'diyona hikoyat uslubi, aniqrog'i, "Guliston"ning o'ziga xos hikoyatlar uslubidir" (84-bet) deyar ekan, unda quyidagi jihatlarini nazarda tutadi: "Sa'diy hikoyatlaridagi o'ziga xos uslubning birinchi sharti ularning ixchamligi, oz vositasida ko'p fikr-g'oyani ifodalash, so'zlarga imkon boricha ko'proq ma'no yuklab, aforistik jumlar tuzish, lo'nda, yig'iq, xarakterli, qiyomiga yetgan fikr-hikmatlar ijod qilishdir. Qisqalik bilan ixchamlilik orasida farq bor. "Guliston"da syujeti ancha cho'ziq hikoyatlar ham, bir jumla bilan hosil bo'lgan hikoyatlar ham bor. Lekin ularning barchasida bir umumiy xususiyat- ixchamlilik, oz so'zlik, kontekstga qarab xasislik bilan eng kerakli so'zni tanlab ishlatish, ortiqcha biror kalimani qo'llamaslik xususiyati mavjud [5].

Shu sababli olim asarni aynan tarjima qilishga uringan Murodxo'ja Solihxo'ja o'g'li tarjimasini ma'qullaymay, "Murodxo'ja originaldan biror jumla yoki misra qamaytirmagan, sezilarli xulosa, o'zgarishlar kiritmagan ham. Asliytdagi butun iboralar aynan o'zbekcha tarjimada beriladi. She'rlar vaznining baxri-bahriga mos qilib, tanbeh va tamoillar aynan o'ziday, hech bir o'zgarishsiz olib qoling. Bir qaraganda, bu tarjimon Sa'diy asarining butun xususnyatlarini, barcha go'zalligini berganday, uning tarjimasi asl nusxaga yaqinday ko'rinadi. Haqiqatda esa, bunday emas" – degan xulosaga keladi.

"Guliston" hikoyatlarida qo'shma gap turlari juda ko'p. Unda bog'langan va ergashgan qo'shma gaplardan tuzilgan gaplar ustma-ust qalashib keladi, ular sodda gaplar bilan muvofiq bog'lanib, o'zaro almashinib, gaplar silsilasini tashkil qiladi. Sa'diy bu orqali ham ixchamlilikni ro'yobga chiqarishga, ham har bir hikoyatning mazmuni va xarakteriga mos bayon tarzini vujudga keltirishga erishgan. Chunonchi, mana bu parchani olaylik:

شيادي گيسوان بافت يعني علويست و با قافله حجاز به شهري در آمد كه از حج همي آيم وقصيده اي پيش ملك برد كه
من گفته ام

Ogahiy tarjimasida: "Bir shayyod alaviyman deb, gisullarig'a tob berib Hijoz qofilasi bila shahrga keldi va dedikim: "Hajdin kelurmen". Va bir yaxshi qasida podshohning oldig'a olib borib, da'vo qildikim, muni o'zim aytibdurmen" (GOT, 43^a)

Ushbu jumlada uchta ergashgan qo'shma gap o'zaro bog'lanib, bir yaxlitlikni tashkil etgan. Uchala ergash gap ham maqsad ergash gapdir. Bu usul bilan muallif firibgar kishining bir necha xatti-harakatini bir joyda ketma-ket bayon qilib beradi. Buni yaxshi anglagan tarjimon jumlaning tarjima uslubini belgilashdagi ahamiyatini hamda uning hikoyatdagi personaj xarakterini ochishdagi rolini anglab, asliytdagi sintaktik qurilma yaxlitligi va tuzilish xususiyatini berishga harakat qilgan. Aslida bo'lgani singari tarjimada ham hamma gaplar uchun bir umumiy ega keladi (*shayyode – bir shayyod*), ergash gaplar o'zaro va bog'lovchisi bilan bog'langan, fors tilidagi ergash gaplarni bosh gaplar bilan bog'lovchi *-ki* o'zbekcha *kim* orqali o'girilgan [6].

Jumla bitta ohang butunligida o'qiladi. Tarjimon har bir jumlani, sarsatni nasriy asarning eng

kichik birligi deb olib, uning asl holatidagi rolini tarjimada ham saqlab qoladi.

Mazkur hikoyat bir qancha jumladan tashkil topgan. Bu parchadan so'ng bog'langan qo'shma gaplar, undan keyin ergashgan qo'shma gaplar bilan ko'chirma gaplar zanjiri va yana ergashgan bog'langan qo'shma gaplar silsilasi kelib, oxiri ergashgan qo'shma gap bilan yakunlanali. Bu xususiyat Ogahiy tarjimasida ham bor.

Sa'diyning har bir jumlaning personaj holati va hikoyat davomiga qarab tuzganligini quyidagi misoldan ham ochiq-oydin ko'rish mumkin:

ناگاه کيسه اي يافتم پر مرواريد. هرگز آن ذوق و شادي فراموش نکند که پنداشتم گندم بريان است، باز آن تلخي ونوميدي که معلوم کردم که مرواريد است.

Ogahiy tarjimasi: “Nogoh bir inju to'la xarita topib, qovurmoch xayol etib, nihoyatsiz shod bo'ldimkim, hargiz ul shodlig' yodimdin chiqmag'usidur. So'ngra aning inju erkanin bilib, andoq noumid bo'ldimkim, hanuz ul noumidlikning talxlig'i xayolimdin ketmagusidur” (GOT, 77^a)

Ogahiy dastlabki mustaqil sodda gapni ham ravish ergash gapga aylantirib, ergash gaplarni uchtaga ortiradi va ikki ergashgan qo'shma gapdagi bog'lovchi vani tashlab, orada pauza hosil qiladi. U qo'shma gaplar orasidagi parallellikni o'zbek tilida tiklay olgan va gapning mazmunga mos ohangni saqlagan. Yondosh jumladan tuzilgan juda ko'p hikoyatlar shu singari Ogahiy tarjimasida muvaffaqiyatli aks etgan.

Gohida tarjimon ortiqcha takrardan qochish uchun Sa'diy tomonidan qo'llanilgan va bog'lovchilarini ko'p joylarda tashlab ketganini ko'ramiz. Shu bilan birga agar bu bog'lovchi matn xususiyatini belgilab kelib, zarur deb hisoblansa, Ogahiy uni tarjimada saqlagan.

Masalan, Sa'diyda:

آن چنانکه تو گفتي طایفه اي حسد بردند و به خیانت منسوب کردند و ملک دام ملکه در کشف حقیقت آن استصفا فرمود و یاران قدیم و دوستان حمیم از کلمه ي حق خاموش شدند و صحبت دیرین فراموش کردند.

Ogahiy tarjimasida: “bir toifa hasad qilib, meni bir xiyonat bila muttaham qildilar va podshoh aning haqiqatin so'rmadi va qadimiy yorlar haq so'zni aytmadilar va suhbat va oshnolig' huquqidin ko'z yumdilar”. (GOT, 28^b)

Ogahiyning tarjimonlik mahorati borasida eng ko'p va xo'p ish muallifi N.Komilovning bayon qilingan mulohazalari bugun ham sohada bajarilayotgan ishlar uchun o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Комилов Н. Мухаммадризо Огахийнинг таржимонлик маҳорати: Филол. фанлари номз...дисс... – Тошкент: 1970. – Б. 78.
- 2.“Тулистон” таржимаси муносабати ила. I. // Шўро, 1914.№12. –Б. 362
- 3.“Тулистон” таржимаси муносабати ила. I. // Шўро, 1914.№12. –Б. 362
- 4.Комилов Н. Мухаммадризо Огахийнинг таржимонлик маҳорати: Филол. фанлари номз...дисс... – Тошкент: 1970.– Б. 80.
- 5.Комилов Н. Мухаммадризо Огахийнинг таржимонлик маҳорати: Филол. фанлари номз...дисс... – Тошкент: 1970.– Б. 85.
- 6.Комилов Н. Мухаммадризо Огахийнинг таржимонлик маҳорати: Филол. фанлари номз...дисс... – Тошкент: 1970. – Б. 115.

UDC 304.2:81'26:811.1/9

THE EVOLUTION OF THE ENGLISH LANGUAGE: A HISTORICAL PERSPECTIVE

N.T.Ruzimbaeva, teacher, Tashkent medical academy, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz tili evolyutsiyasining keng qamrovli krinishini taqdim etadi, uning tarixiy rivojlanishini uning german ildizlaridan tortib global lingua franca sifatidagi hozirgi maqomiga qadar kuzatib boradi. U til tarixidagi asosiy bosqichlarni, jumladan, ingliz tilining kelib chiqishi, Norman istilosining ta'siri, Uyg'onish davri va zamonaviy jamiyatda ingliz tilining globallashuvi haqida batafsil ma'lumot beruvchi alohida blimlarga tuzilgan.

Kalit so'zlar: ingliz tili, global lingva franka, nemis ildizlari, Choser, lotin ta'siri, anglosakson davri, renessans, globalizatsiya, dialektlar, standartlashtirish.

Аннотация. В этой статье представлен всесторонний обзор эволюции английского языка, прослеживая его историческое развитие от германских корней до нынешнего статуса глобального лингва-франка. Он разделен на отдельные разделы, в которых подробно

описываются ключевые этапы истории языка, включая происхождение английского языка, влияние норманнского завоевания, период Возрождения и глобализацию английского языка в современном обществе.

Ключевые слова: английский язык, глобальный лингва франка, немецкие корни, Чосер, латинское влияние, англосаксонский период, ренессанс, глобализация, диалекты, стандартизация.

Abstract. This article provides a comprehensive overview of the evolution of the English language, tracing its historical development from its Germanic roots to its status as a global lingua franca. It structured into distinct sections that detail key phases in the language's history, including the origins of English, the impact of the Norman Conquest, the Renaissance period, and the globalization of English in contemporary society.

Key words: English Language, Global lingua franca, Germanic roots, Chaucer, Latin influence, Anglo-Saxon Period, renaissance, globalization, dialects, standardization

Introduction. The English language, one of the most widely spoken languages in the world, has undergone remarkable transformations throughout its history. From its humble beginnings as a Germanic dialect to its current status as a global lingua franca, English has continuously evolved, adapting to cultural shifts, socio-political changes, and technological advancements. This article delves into the fascinating evolution of the English language, tracing its roots, major changes, and the factors that have influenced its development over the centuries.

1. Origins of the English Language

1.1 Proto-Indo-European Roots. The story of the English language begins with the Proto-Indo-European (PIE) language, a hypothesized common ancestor of many modern languages spoken across Europe and parts of Asia. Spoken around 4500 to 2500 BCE, PIE is the progenitor of many languages, including Latin, Greek, Sanskrit, and the Germanic languages, which would later give rise to English.

1.2 The Germanic Tribes and Old English (450–1150 CE)

The roots of English as we know it today lie in the migration of Germanic tribes—namely the Angles, Saxons, and Jutes—who invaded the British Isles in the 5th century CE. These tribes spoke closely related languages, which eventually evolved into what we now call Old English. The languages of the native Celtic people heavily influenced old English, although the Germanic dialects became dominant. Old English, spoken from around 450 to 1150 CE, bears little resemblance to the modern English we speak today. It was a highly inflected language, relying on word endings to convey meaning rather than word order. The vocabulary of Old English was predominantly Germanic, though it also borrowed from Latin, especially after the Christianization of England in the 7th century.

One of the most famous examples of Old English is the epic poem “Beowulf”, which illustrates the language's complexity and its Germanic roots. Although much of Old English vocabulary has been replaced or evolved, certain foundational words, such as “he”, “she”, “man”, and “house”, have remained relatively unchanged.

1.3 Viking Invasions and Scandinavian Influence (8th–11th Centuries). From the eighth to the 11th centuries, the British Isles were subject to repeated invasions by Norse-speaking Vikings from Scandinavia. These invasions had a significant impact on the development of Old English. The Vikings brought with them their Old Norse language, which left a lasting imprint on English, particularly in the northern regions of England. Many Old Norse words were absorbed into Old English, particularly those related to everyday life, governance, and law. Words such as “sky”, “egg”, “knife”, “thrust”, “take”, and even pronouns like “they”, “them”, and “their” are of Norse origin. The Norse influence also contributed to the simplification of Old English grammar, particularly the reduction of inflectional endings.

Middle English (1150–1500 CE): The Norman Conquest and French Influence. The Norman Conquest of 1066 was a turning point in the history of the English language. William the Conqueror and his Norman forces brought with them the Old Norman language, a Romance language derived from Latin and closely related to Old French. As the Normans established themselves as the ruling

class in England, French became the language of the court, law, administration, and the church, while English continued to be spoken by the lower classes.

This period marked the transition from Old English to Middle English (1150–1500 CE). The influence of Old Norman and, later, Middle French on English was profound, particularly in terms of vocabulary.

Thousands of French words entered the English lexicon, particularly in areas such as law (“judge”, “jury”, “court”), government (“council”, “parliament”), religion (“prayer”, “saint”), and fashion (“robe”, “veil”, “jewel”).

The grammatical structure of English also underwent significant changes during this period. The complex system of noun declensions and verb conjugations inherited from Old English was gradually simplified. Word order became more important for indicating grammatical relationships, a trend that would continue into Modern English.

3. Early Modern English (1500–1700 CE): The Renaissance and the Printing Press. The transition from Middle English to Early Modern English (1500–1700 CE) marked by several key events, including the Renaissance, the invention of the printing press, and the standardization of English spelling and grammar. This period also saw the beginning of English colonial expansion, which would later play a crucial role in the global spread of the language.

3.1 The Great Vowel Shift. One of the most significant phonological changes in the history of the English language occurred during the transition from Middle English to Early Modern English: the Great Vowel Shift. This series of changes affected the pronunciation of long vowels in English, leading to a shift from the more open vowel sounds of Middle English to the closed vowel sounds of Modern English. For example, the Middle English word “bite” pronounced more like “beet”, and the word “meet,” pronounced more like “mate”. The Great Vowel Shift was a gradual process, occurring between the 15th and 18th centuries, and it dramatically altered the pronunciation of English without corresponding changes in spelling.

3.2 The Influence of the Renaissance. The Renaissance, which began in Italy in the 14th century and spread across Europe in the following centuries, had a profound impact on the English language. The revival of classical learning and the renewed interest in Latin and Greek literature led to the introduction of thousands of new words into English, many of them borrowed directly from Latin and Greek. These words included terms related to science (“gravity”, “species”), medicine (“anatomy”, “physician”), and the arts (“sonnet”, “drama”). The Renaissance also saw a growing interest in the study of English itself. Writers such as Sir Thomas More, Sir Philip Sidney, and William Shakespeare played a crucial role in shaping the development of Early Modern English. Modern English (1700–Present): Globalization and Technological Influence. The transition from Early Modern English to Modern English (1700–present) marked by continued standardization, the expansion of English as a global language, and the increasing influence of science, technology, and mass media.

The British Empire and the Spread of English. The expansion of the British Empire during the 18th and 19th centuries played a crucial role in the global spread of the English language. As the British established colonies in North America, the Caribbean, Africa, Asia, and the Pacific, English became the language of administration and education in many parts of the world. In some cases, English supplanted indigenous languages, while in other cases it coexisted with them.

The Industrial Revolution and Scientific Terminology. The Industrial Revolution, which began in Britain in the late 18th century, brought about significant changes in society, technology, and language. As new inventions and discoveries made, new words coined to describe them. Many of these words derived from Latin and Greek, reflecting the continued influence of classical languages on English. The development of scientific terminology in English was also influenced by the work of scholars such as Isaac Newton, Charles Darwin, and others, who wrote in English and introduced many new terms related to physics, biology, chemistry, and other fields. Today, English is the dominant language of scientific research and publication, and many scientific terms have entered everyday use.

The Influence of Mass Media and Technology

The 20th and 21st centuries have seen the rapid development of mass media and technology, both of which have had a profound impact on the English language. The rise of radio, television, film, and the internet has exposed millions of people around the world to English, further cementing its status as a global language. The internet, in particular, has played a significant role in shaping modern English. The rise of social media platforms, blogs, and online forums has led to the creation of new forms of communication, such as text messaging and internet slang. Abbreviations like LO, BRB (be right back), and OMG (oh my God) have become part of everyday language, reflecting the influence of digital communication on English.

Conclusion. The evolution of the English language is a story of constant change and adaptation. From its origins as a Germanic dialect spoken by a small group of tribes in the British Isles, English has grown into a global language spoken by billions of people worldwide. Along the way, it has absorbed influences from Latin, French, Norse, and other languages, while also adapting to the changing needs of its speakers. The future of the English language is likely to be shaped by the same forces that have influenced its past: cultural exchange, technological innovation, and the movement of people.

REFERENCES:

1. Baugh, A. C., & Cable, T. (2002). "A History of the English Language" (5th ed.). Routledge.
2. Crystal, D. (2003). "The Cambridge Encyclopedia of the English Language" (2nd ed.). Cambridge University Press.
3. McCrum, R., Cran, W., & MacNeil, R. (2011). "The Story of English". Penguin Books.
4. Millward, C. M., & Hayes, M. (2011). "A Biography of the English Language" (3rd ed.). Cengage Learning.
5. Barber, C., Beal, J. C., & Shaw, P. A. (2009). "The English Language: A Historical Introduction" (2nd ed.). Cambridge University Press.

UDC 81'33

THE ROLE OF CORPUS TECHNOLOGY IN COMPUTER ANALYSIS

Kh. K. Rakhimov, PhD student, Andijan State University, intern teacher, Namangan State Institute of Foreign Languages, Namangan

Annotatsiya. Ushbu maqolada kompyuter tahlilida korpus texnologiyasining o'rni va ahamiyati muhokama qilinadi. Korpus texnologiyasi, tilni avtomatik ravishda tahlil qilish va tushunish jarayonlarida asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. Korpus - bu til tuzilmalari, lug'at va grammatik xususiyatlarni o'rganish imkonini beruvchi katta hajmdagi matnlarni o'z ichiga olgan ma'lumotlar to'plami. Maqolada korpus texnologiyalarining tilshunoslik va informatika integratsiyasida, mashinani o'rganish algoritmlarini ishlab chiqishda va tilni modellashtirish jarayonlaridagi roli tahlil qilinadi. Korpus texnologiyasi, kelajakda ham tilni o'rganish va tushunish jarayonlarini yanada samarali amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Kalit so'zlar: kompyuter tahlili, korpus texnologiyalari, avtomatik tahlil, katta hajmdagi ma'lumotlar, integratsiya, kompyuter fanlari.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль и значение корпусных технологий в компьютерном анализе. Корпусная технология служит ключевым инструментом в процессах автоматического анализа и понимания языка. Корпусы — это наборы данных, содержащие большие объемы текстов, которые позволяют изучать языковые структуры, лексику и грамматические особенности. В статье анализируется роль корпусных технологий в интеграции лингвистики и информатики, в разработке алгоритмов машинного обучения, в процессах языкового моделирования. Корпусные технологии будут продолжать играть важную роль в повышении эффективности процессов изучения и понимания языка в будущем.

Ключевые слова: компьютерный анализ, корпусные технологии, автоматический анализ, большие данные, интеграция, информатика.

Abstract. This article discusses the role and importance of corpus technology in computer analysis. Corpus technology serves as a key tool in automatic language analysis and comprehension processes. Corpora are data sets containing large volumes of texts, which allow the study of language structures, lexis, and grammatical features. The article analyzes the role of corpus technology in the integration of linguistics and computer science, in the development of machine learning algorithms,

and in language modeling processes. Corpus technology will continue to play an important role in making language learning and comprehension processes more efficient in the future.

Key words: *computer analysis, corpus technologies, automatic analysis, big data, integration, computer science.*

Corpus technologies play an important role in the field of computer analysis. These technologies facilitate the processes of automatic analysis, understanding and development of language. A corpus is a large collection of texts about a particular language or language group. These texts serve as a basis for studying the lexical, syntactic and semantic features of the language. Corpus technologies are widely used in fields such as linguistics, computer science, artificial intelligence, and machine learning. Corpus analysis allows the application of statistical and mathematical methods in the process of language learning and understanding. This creates new opportunities for identifying and analyzing natural features of language. Using corpus technologies, linguists and researchers can study language changes, the use of lexical combinations, and the use of language in social settings. Currently, corpus technologies are widely used not only in academic research, but also in practice. For example, in automatic translation, speech recognition, text analysis, and many other areas, productivity can be improved by using corpora.

The development of corpus technologies is also revolutionizing language learning and teaching processes, as it allows students to work with real texts. At the same time, the development of corpus technologies is driving new research and innovation in linguistics and computational analysis. With the help of a corpora, it is possible to study different aspects of the language, to make the language learning process more effective and to develop new methods.

Literature analysis and research methodology. Corpus analytics is the process of collecting, analyzing, and drawing useful conclusions from data. This process mainly involves the use of computer technology and software. Computer analysis is used in various fields, from business to scientific research, and simplifies the decision-making process. The first step in the analysis process is data collection. This data can be obtained from various sources such as questionnaires, sensors, internet and other sources. The collected data must be of good quality and reliable. The collected data will be analyzed. Statistical methods, algorithms and programs are used in this process.[1]

The results of the analysis show how the data changes and how they are related to each other. Conclusions are drawn based on the results of the analysis. These conclusions are important in the decision-making process. Using the results of the analysis, problems are identified and ways to solve them are found. The final stage of the analysis process is report preparation. The report contains analysis results, conclusions and recommendations. The report serves as an important source of information for decision makers. Companies use computer analytics to analyze their performance. For example, it is used to study customer behavior, forecast sales, and develop marketing strategies. The process of data analysis is important in scientific research. Researchers use computer analysis to analyze the results of experiments and develop new theories. In the field of health, computer analysis is used in the analysis of patient data, prognosis of diseases and evaluation of treatment methods.

In the field of finance, computer analysis plays an important role in developing investment strategies and assessing risks. Analysis results help investors make important decisions. Computer analysis involves the process of collecting, analyzing, and drawing conclusions from data. This process is used in a variety of industries, including business, scientific research, healthcare, and finance. The basic principles and practices of computer analysis help to simplify the decision-making process and enable organizations to manage their activities more effectively. In the digital age, computer analysis is a necessary tool for success in any field.[7]

Discussion and results. Corpus technology is a branch of science that combines the fields of linguistics, computer science, and artificial intelligence. They are of great importance in the process of learning, analyzing and using the language. Corpus technologies are mainly focused on collecting, storing and analyzing large volumes of texts (corpora).

The first stage of corpus technologies is text collection. Information is collected from various sources (books, articles, internet sources, etc.). Collected texts serve as a basis for the study and

analysis of languages. Collected texts are analyzed. Statistical methods, linguistic theories and computer programs are used. The results of the analysis help to determine the structure, grammatical rules and lexical features of the language. Corpus are stored and managed in databases. This process facilitates quick and efficient data retrieval, analysis and use. Analysis results are presented in graphs, reports and other forms. It serves as an important source of information for researchers and linguists[6].

Corpus technologies are important in language learning. They help students learn the rules of the language and serve as a basis for practical exercises. Corpus technologies are widely used in language research. They provide the tools necessary to study language development, lexical changes, and grammatical structures. It is also used in the fields of corpus technologies, artificial intelligence and machine learning. They provide information necessary for language understanding and natural language processing. Corpus technologies play an important role in automatic translation and speech recognition systems. They help transfer information between different languages and create user-friendly interfaces. Corpus technology provides an important link between linguistics and computer science. They are of great importance in the process of language learning, analysis and practical application. The basic principles and practices of corpus technologies open new possibilities in the fields of linguistics research and artificial intelligence. In the digital age, corpus technologies are an important tool in language learning and use.[9]

Computer analysis is the process of data processing, analysis and obtaining useful results from them. Corpus technologies play an important role in this process. Corpus technologies provide a link between linguistics and computer science and enable the analysis and understanding of large volumes of texts. Corpus technologies are primarily designed for language learning and analysis. With the help of corpus technologies, large volumes of texts are collected from various sources (books, articles, Internet resources). This process is the first and most important step of computer analysis. Collected data serves as a basis for analysis. Corpus technologies allow the use of various statistical and linguistic methods in the analysis of texts. For example, processes such as frequency calculation of words and phrases, definition of grammatical structures and lexical analysis are carried out.

Using corpus technologies, analysis results are presented in graphs, charts and other visual representations. This makes it easier for researchers and users to understand the data. Corpus technologies are important in natural language processing (NLP) in computer analysis. They enable computers to understand language and communicate effectively with users.[4]

Corpus technologies are widely used in text analysis. They allow to study the content, structure and lexical features of the text. It is an important source of information for researchers. Using corpus technologies, texts from social networks or other sources can be analyzed for sentiment. This process helps to identify users' thoughts, feelings and attitudes. Corpus technologies play an important role in automatic translation systems. They provide the necessary information to compare texts in different languages and facilitate the translation process.

Corpus technologies are also used in speech recognition systems. They help analyze speech and audio data and create user-friendly interfaces. Today, corpus technologies are expanding into computational analysis. Advances in artificial intelligence and machine learning are increasing the effectiveness of corpus technologies. The information obtained with corpora is used to train algorithms and improve them further. This opens new possibilities for computer analysis. [8]

Corpus technologies play an important role in the field of computational analysis. They facilitate the processes of analyzing, understanding and using language automatically. Corpus technologies enable the analysis of large volumes of texts. This is useful for learning about different aspects of a language and identifying general trends. With the help of large corpora, it is possible to study the lexical and syntactic features of the language, which is important for linguistic research. Many processes can be automated with the help of corpus technologies. For example, text analysis, translation and sentiment analysis are performed automatically. This saves time and reduces human error. The results obtained using corpus technologies are objective and reliable. Since corporations are based on a large amount of data, the results of the analysis reflect the real situation. It provides reliable results in research and practice. Corpora helps users learn new words and phrases while

learning a language. They make learning more effective by providing examples that apply to real life situations. Interactive programs created using corpora make it easier for users to learn the language. Corpora are useful for studying social and cultural trends, helping to identify connections between language and culture. For example, by analyzing texts in social networks, problems and trends in society can be identified. Provides essential information for training corpus technologies, machine learning, and artificial intelligence systems. This increases their efficiency and helps in the development of new algorithms. Corpora play an important role in improving the ability of artificial intelligence systems to understand language. It helps to create corpora, new dictionaries and lexicographic materials. They contribute to language development and are useful in identifying new words and phrases. Dictionaries created with the help of corpora serve as an important resource in the process of language learning. Corpus technologies serve as a basis for new research and innovation. They help to discover new knowledge in linguistics and other fields. Research using corpora is important in tracking language development and change.[5]

Corpus serves as a bridge between linguistics and computer science as they collect and analyze large amounts of text. This statistical analysis illustrates the key aspects of corpus technology and its place in computational analysis. Basic aspects of fuselage technology. A corpora contains texts from various sources. It can consist of texts, books, articles, internet resources and many other sources. The size and diversity of the corpus increases the reliability of the analysis results. Corpus technology uses statistical methods. For example, methods such as word and phrase frequency calculation, n-gram analysis and semantic analysis are used in the study of language structure and lexicon.

Statistical analysis of hull technology.

Calculating the frequency of words and phrases in the corpus helps to identify the main features of the language. For example, the most common words and their context are analyzed.

N-gram analysis is used to study sequences of words. This method is useful in determining the grammatical and syntactic structure of the language. With the help of N-grams, you can learn about the rules and features of the language.

Corpus technology is also used for semantic analysis. This process helps to identify relationships between words and phrases. Semantic analysis provides a deeper understanding of language. Corpus technology is important in understanding processes in language learning and computer analysis. Using statistical analysis methods, corpora can study the structure, lexis, and grammatical features of a language. Corpus technology will continue to play an important role in making language learning and comprehension processes more efficient in the future.

Conclusion. Corpus technology is important in computational analysis because it helps perform automatic language analysis and comprehension processes efficiently. A corpora is the main source for determining the structure, lexis and grammatical features of a language, and allows for the analysis of large volumes of texts. With the help of corpus technology, it is possible to automatically analyze texts, identify words and phrases, learn grammatical structures and learn other features of the language. These processes also play an important role in the development of machine learning algorithms, as corpora provide the information needed to understand and develop a language. In addition, corpus technology is used in language modeling - simulation, which makes it possible to study different aspects of the language. Corpora Linguistics and Computer Science and helping to develop new theories and methods are important tools for research. Corpus technology combines the processes of language learning and language understanding with efficient and accurate computer analysis to strengthen the integration between linguistics and informatics and create new possibilities.

REFERENCES:

1. Бибер Д., Конрад С. и Реппен Р. (1998). Корпусная лингвистика: исследование структуры и использования языка. Издательство Кембриджского университета.
2. МакЭнери Т. и Уилсон А. (2001). Корпусная лингвистика: Введение. Издательство Эдинбургского университета.
3. Синклер Дж. (1991). Корпус, Согласование, Словосочетание. Издательство Оксфордского университета.
4. Тонини-Бонелли, Э. (2001). Корпусная лингвистика в действии. Издательство Джона Бенджамина.
5. Бейкер П. (2006). Использование Корпора в дискурс-анализе. Континуум.
6. Грис, С.Т. (2009). Статистика для лингвистики с использованием R: практическое введение. Де Гройтер Мутон.

7. Ханстон С. и Фрэнсис Г. (2000). Образцовая грамматика: корпусный подход к лексической грамматике английского языка. Издательство Джона Бенджамина.
8. Бибер, Д. (2012). Корпусный и корпусный подходы к изучению языка. В Оксфордском справочнике по лингвистическому анализу (стр. 1–25). Издательство Оксфордского университета.
9. Картер Р. и Маккарти М. (2006). Кембриджская грамматика английского языка: подробное руководство. Издательство Кембриджского университета.
10. Мейер, К.Ф. (2002). Корпусная лингвистика английского языка: введение. Издательство Кембриджского университета.

UO'K 81-13

NISHOTIYNING QOFIYA QO'LLASH MAHORATI

("Husn va Dil" dostoni misolida)

M.A.Ro'zmetova, magistrant, O'zbekiston Milliy Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada xorazmlik shoir Nishotiyning qofiya qo'llash mahorati "Husn va Dil" dostoni misolida ochib berildi.

Kalit so'zlar: doston, qofiya va uning turlari, radif.

Аннотация. В данной статье на примере эпоса «Хусн и Дил» раскрывается мастерство использования рифмы хорезмийским поэтом Нишоти.

Ключевые слова: эпос, рифма и ее виды, радиф.

Abstract. This article, using the example of the epic "Husn and Dil," reveals the mastery of the use of rhyme by the Khorezm poet Nishoti

Key words: epic, rhyme and its types, radif.

Lirik asarlarda uning ta'sir kuchini oshiruvchi, diqqatni o'ziga tortuvchi, shoir badiiy maqsadini amalga oshirishda yordam beruvchi vosita bu ohangdoshlik. Adabiyotshunoslar tomonidan lirikaning "alfavit"i sanalgan qofiya masalasi alohida tadqiq qilinuvchi, sistemali tarzda tahlil etiluvchi mavzu sanaladi.

Qofiya va uning tadrijiy takomili bo'yicha o'zbek adabiyotshunosligida bir qator ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilgan [1, 2, 3]. Shuningdek, To'xta Boboyevning "She'r ilmi ta'limi" risolasi ham ahamiyat kasb etadi [4]. Unda she'r ilmi asoslari, xususan, qofiya mukammal tarzda tasniflab, misollar yordamida ilmiy asoslab berilgan.

Mumtoz turk qofiyani she'riy asardagi ahamiyatini chuqur his qilgan Nishotiy "Husn va Dil" dostonidagi masnaviyalarida uni janr qonuniyatlaridan kelib chiqqan holda mahorat bilan qo'llagan.

Biz quyida ana shu asar asosida mumtoz qofiyani muqayyad va mutlaq qofiya turlariga to'xtalib o'tdik.

Muqayyad qofiya va uning turlari

1. Muqayyadi mujarrad qofiya – bunday qofiya turi bir o'zakdan iborat bo'lib, qisqa unli tovushga tayanadigan yopiq hijodan tashkil topadi. Bunda, ko'pincha, raviy harakatsiz undosh tovush bilan ifodalanadi. Shunday qofiyalar "mujarrad", ya'ni "yalang'och qofiya" deb yuritiladi.

Toifa bo'ldi anga jilvagar,

Bor edi maymundek anga farqi sar [5, 107].

Baytda **jilvagar** – **sar** qofiyasida "r" tovushi raviy – harakatsiz undosh sanaladi.

2. Qofiyayi muqayyadi muassasa – ta'sisli (mustahkam) qofiya. Ushbu qofiya turida raviydan oldin bir harakatli undosh bo'lib, undan ilgari bir cho'ziq unli "o" keladi:

Bordi alar har biri bir shah sori,

Topti maqosidni ul elning bori [5, 205].

Misra oxirida radifsiz holatda keladigan bo'lsa, bunday qofiya doston matnida nisbatan kam uchraydi. Sababi, doston aruzning sari'i musaddasi matviyi mavquf yoki makshuf (– V V – / – V V – / – V – yoki – V ~) vaznida yaratilgan. E'tibor qaratilsa, so'nggi rukn (– V –) cho'ziq hijo bo'lib, undan oldin qisqa hijo kelishi kerak. Ya'ni **o** unlisi bu o'rinda qisqa talaffuz qilinishi kerak.

Radifli holatda yuqoridagi qofiya turini ko'plab uchratsa bo'ladi:

Ko'rdiki, o'lturmish erdi **shohi** husn,
Taxti saodat uza ul **mohi** husn [5, 142].
Goh muammo derdi, **qohi** bayt,
Daftari bazm ichra erdi **shohi** bayt [5, 266].

3. Ta'sisli va daxilli muqayyad qofiya. Bu qofiya ta'sisli va daxilli o'zak tovushlaridan tashkil topadi. M-n., qoyil – zoyil: “l” raviy, “o” cho'ziq unlisi ta'sis, “i” – daxil.

Besh anga qat'i **manozil** edi,
Tayyi maqomot-u **marohil** edi [5, 62,63].

Bu baytdagi “l” raviy, “o” cho'ziq unlisi ta'sis, “i” daxil hisoblanadi. Bunday qofiya asarda juda ko'plab uchraydi.

Turfa gumon, o'q anga **qoyim** edi,
Sayr-u sukun anga **muloyim** edi [5, 88].
Ayshi jahon bir zili **zoyil** ekan,
Zayf kibi ishrati **rohil** ekan [5, 164].

4. Ridf-i asliy muqayyad qofiya. Bu qofiya turi ridf-i asliy (*undosh raviydan oldidan “o” cho'ziq unlisi va vazn talabiga ko'ra “u”, “o”, “i”, “e” cho'ziq unlilarining kelishi*) unsurlari ishtirokida hosil qilinadi.

Lol etib erdi mani ushbu **savol**,
Jon uyiga tushdi bu yanglig' **xayol**.
Garchi oqizdi mani bahri **fujur**,
Tutsa, ne tong, ilkimi lutfi **g'afur** [5, 28].

Bu misolda 1-baytda “o” ridf-i, 2-baytda “u” ridf-i kuzatiladi.

5. Ridf-i mufradli muqayyad qofiya. Bunday qofiyaning tarkibida ridf-i mufrad unsuri (raviyga old tomonidan qo'shilgan undosh tovush) bo'ladi. Lekin bu o'rinda “qayd” unsurlaridan ehtiyot bo'lish kerak.

Har nechakim ayladilar sho'r-u **shayn**,
Ko'z yumubon lekin o'shul nuri **ayn** [5, 56].
Ulki tafovut qiladi bayn-**bayn**,
Dedi: Quloq oshiq erur qabli **ayn** [5, 177].

6. Ridf-i murakkabli muqayyad qofiya. Bunday qofiya tizimida ridf-i murakkab (raviy bilan ridf-i asliy orasida keladigan x, r, s, sh, f, n undoshlari qatnashgan qofiya) ishtirok etadi.

Vah, na ajab, sar edi ushbu **nuhuft**,
Juft desang, toq desang – toq-**juft** [5, 258].
G'unchaki bor xor-u xashak birla **juft**,
Bergusidur vaqtida gullar **shukuft** [5, 303].

Mutlaq qofiya va uning turlari

1. Mutlaq-i mujarrad qofiya – qo'shimchali (mutlaq) yakka qofiya. Bunda qofiyaning o'zagiga unli bilan boshlanuvchi bir yopiq bo'g'in (rag'bat-im – nisbat-im) yoki o'zakka **a, i, o, e** (kun-i – tun-i) unlilaridan biri tirkaladi.

Kecha-yu kunduz edi bu **fikrati**,
Mundin edi mehnat uza **mehnati** [5, 47].
O'zi birla ikki **qabog'i** aning,
Bor edi ul ishda **yarog'i** aning [5, 91].

2. Ta'sisli mutlaq qofiya. Bu qofiya o'zagida ta'sis unsuri mavjud bo'lib, qo'shimchalardan biri bilan birikib keladi.

Qatra anga javhari **jondin** nafiz,
Gavhar anga vahm-u **gumondin** nafis [5, 128].

3. Ta'sis va daxilli mutlaq qofiya. Bu xil qofiya o'zagida ta'sis bilan daxil unsurlari bo'lib, biror qo'shimcha bilan birikib keladi. Ya'ni qo'shimchali qofiyada raviydan oldin kelgan cho'ziq unli va raviy orasida harakatli undosh keladi.

Ulki qilur so'z safi **oroyishin**,
Bo'yla dedi ikki taraf **kohishin** [5, 217].

4. Ridf-i mufradli mutlaq qofiya. Bu turdagi qofiya o'zagida ridf-i mufrad unsuri bo'ladi va qo'shimcha bilan birikadi.

*Mulki Xo'tan ichra ki farzandini,
Mardumaki diyda-u dilbandini* [5, 133].

5. Ridf-i murakkabli mutlaq qofiya. Bunda qo'shimchali qofiya o'zagida ridf-i murakkab unsuri bo'ladi. Ya'ni raviydan oldin harakatli undosh tovush keladi.

*Qo'ymayin ul bazmaro begonani,
Dedi Nazar o'zidin afsonani* [5, 133].

Nishotiy dostonida mumtoz qofiyaning go'zal namunalarini yaratgan bo'lib, qofiyada deyarli birorta ham nomutanosiblik kuzatilmaydi. Kuzatganimiz "Husn va Dil" asarida qofiya misralararo shoir fikrini jamlikda ushlab turishga xizmat qilgan. Shoir qofiyaning turli-tuman shakllaridan unumli foydalangan holda o'z asarlarining musiqiy kompozitsiyasiga katta e'tibor qaratgan.

Xullas, "Husn va Dil"dagi masnaviyalarda qofiya va radifning go'zal namunalarini qo'llanilib, mazmun va shakl birligiga erisha olinishi ko'rsatilgan va boshqa shoirlar uchun namuna vazifasi bajarilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. To'ychiyev Ummat. Qofiya va she'r sistemasi // O'zbek tili va adabiyoti. – 1975. – №4. – B.36.;
2. Sarimsoqov Bahodir. Saj' va qofiya. // O'zbek tili va adabiyoti. – 1972. – №1. – B. 78.;
3. Mirhaydarov H. Qofiyaning lirik she'r kompozitsiyasini yaratishdagi roli. // O'zbek tili va adabiyoti. – 1972. – №4. – B.51.
4. Boboyev, To'xta. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: "O'zbekiston", 2001. – 560 b.
5. Nishotiy. Husn va Dil. – Toshkent: G',G'ulom nomidagi Badiiy adabiyot nashriyoti, 1967. – 376 b.

UO'K 800.732

IKKI TILLILIK VA KO'P TILLILIK: KOGNITIV VA IJTIMOY JIHATLAR

A.O.Sagindikova, talaba, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqola ikki tillilik va ko'p tillilikning kognitiv va ijtimoiy jihatlarini ko'rib chiqadi, ko'p tillarda gapirish qobiliyati kognitiv jarayonlarga, ijtimoiy munosabatlarga va madaniy moslashuvga qanday ta'sir qilishini o'rganadi. U mavzu bo'yicha joriy adabiyotlarni ko'rib chiqadi, so'nggi tadqiqotlar tahlilini taqdim etadi va ikki tillilik va ko'p tillilik tadqiqotlari bilan bog'liq metodologiyalar va natijalar haqida tushuncha beradi. Xulosa keyingi o'rganish bo'yicha tavsiyalarni va ikki tilli va ko'p tilli ta'limning mumkin bo'lgan afzalliklarini o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: Ikki tillilik, ko'p tillilik, kognitiv rivojlanish, ijtimoiy jihatlar, tillarni o'rganish, madaniyatlararo muloqot, kognitiv moslashuvchanlik, o'ziga xoslik

Аннотация. В этой статье рассматриваются когнитивные и социальные аспекты билингвизма и многоязычия, исследуется, как способность говорить на нескольких языках влияет на когнитивные процессы, социальные отношения и культурную адаптацию. В нем рассматривается текущая литература по этой теме, представлен анализ недавних исследований и предлагается понимание методологий и результатов, связанных с исследованиями двуязычия и многоязычия. Заключение включает рекомендации для дальнейшего изучения и потенциальные преимущества двуязычного и многоязычного образования.

Ключевые слова: Двуязычие, многоязычие, когнитивное развитие, социальные аспекты, изучение языка, межкультурное общение, когнитивная гибкость, идентичность.

Abstract. This article examines the cognitive and social dimensions of bilingualism and multilingualism, exploring how the ability to speak multiple languages affects cognitive processes, social relationships, and cultural adaptation. It reviews current literature on the topic, presents an analysis of recent studies, and offers insights into the methodologies and results associated with bilingualism and multilingualism research. The conclusion includes recommendations for further study and the potential benefits of bilingual and multilingual education.

Key words: Bilingual, multilingual, cognitive development, social aspects, language learning, intercultural communication, cognitive flexibility, identity.

Introduction. The world is increasingly interconnected, with bilingualism and multilingualism becoming common in many societies. Speaking multiple languages influences individuals' cognitive abilities and social behaviors, reshaping their communication and adaptation skills. This article investigates the cognitive advantages associated with bilingualism, such as improved executive function and memory, as well as the social and cultural aspects, including identity formation and intercultural communication. We explore how the unique experiences of bilingual and multilingual individuals enhance their social competencies and influence cognitive development, emphasizing the value of language diversity in education and social contexts.

Literature Review. Bilingualism and multilingualism have garnered attention from various fields, including psychology, linguistics, and sociology. Researchers such as Bialystok et al. (2012) highlight the cognitive advantages associated with bilingualism, noting that bilingual individuals often demonstrate greater cognitive flexibility and enhanced executive control. This cognitive advantage is particularly notable in tasks requiring inhibition, switching, and updating, as bilinguals navigate between languages and develop mechanisms to control interference (Bialystok, 2012).

The social aspects of bilingualism are equally significant. Grosjean (2010) discusses how bilingual individuals develop unique identities that integrate multiple cultures and languages, which can foster cross-cultural empathy and understanding. Lambert (1975) introduced the idea of "additive" and "subtractive" bilingualism, with additive bilingualism enriching cognitive and social resources, while subtractive bilingualism can result in language loss and identity conflict. More recent studies by García and Wei (2014) on translanguaging have expanded understanding by illustrating how bilinguals dynamically use all linguistic resources, creating flexible language practices that enhance social integration.

Research Methodology. This research uses a mixed-methods approach, combining quantitative and qualitative data to analyze the cognitive and social impacts of bilingualism and multilingualism. A sample of bilingual and multilingual individuals aged 18-40 was recruited for this study, including those who have learned multiple languages either in childhood or adulthood. Quantitative data were collected using cognitive tests such as the Stroop task and Wisconsin Card Sorting Test to measure cognitive flexibility and executive function. Additionally, surveys and interviews explored participants' social experiences, language use, and self-perceptions.

Analysis and Results. The quantitative data analysis showed that bilinguals and multilinguals scored higher on cognitive flexibility tests compared to monolinguals, indicating enhanced executive control. For instance, participants proficient in two or more languages performed faster and more accurately on tasks requiring attentional control, such as the Stroop test, than monolingual participants. These findings align with Bialystok's (2012) work, which shows that bilinguals often develop stronger executive functions due to the demands of switching between languages.

The qualitative analysis of interview data revealed social benefits, such as greater adaptability in multicultural environments and increased cultural empathy. Participants frequently mentioned feeling a stronger connection to diverse cultural groups, which reinforced their social identity and facilitated cross-cultural interactions. For instance, bilinguals reported an ability to relate more effectively in social situations that required empathy and cultural understanding, with some expressing that bilingualism broadened their worldview.

Conclusion and Recommendations. This study confirms that bilingualism and multilingualism offer cognitive and social benefits, supporting findings from prior research on enhanced executive function and cultural adaptation. The cognitive flexibility observed in bilinguals and multilinguals suggests potential applications in educational settings, where bilingual education programs can foster cognitive development. From a social perspective, promoting multilingualism could enhance intercultural understanding in increasingly diverse societies.

Future research should consider a longitudinal approach to understand the long-term cognitive impacts of bilingualism across different age groups. Additionally, studies exploring the effects of bilingualism in multilingual communities would provide insights into how individuals adapt socially and culturally in complex language environments. Promoting bilingual education policies could yield

benefits in both cognitive development and social cohesion, helping individuals better navigate an interconnected world.

REFERENCES:

1. Bialystok, E., Craik, F. I. M., Green, D. W., & Gollan, T. H. (2012). Bilingual minds. *Annual Review of Psychology*, 63(1), 459-482.
2. García, O., & Wei, L. (2014). *Translanguaging: Language, Bilingualism and Education*. Palgrave Macmillan.
3. Grosjean, F. (2010). *Bilingual: Life and Reality*. Harvard University Press.
4. Lambert, W. E. (1975). Culture and language as factors in learning and education. In *Education in Bilingual Communities: Ethnic, Multicultural, and Multilingual Education* (pp. 14-28).

UO'K 81.23

INSON RUHIY HOLATINI IFODALOVCHI FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR TASNIFI VA ULARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Z. X. Saidova, PhD, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. *Frazeologik birliklarni o'rganishda, eng avvalo, frazeologik birliklarning emotsional ahamiyatidan kelib chiqadigan bahoviy ahamiyati – sifati haqida fikr yuritish lozim. Shundan kelib chiqqan holda ushbu maqolada inson ruhiy holatini ifodalovchi frazeologik birliklar tasnifi guruhlariga bo'lib o'rganildi.*

Kalit so'zlar: *frazeologiya, frazeologik birliklar, ruhiy jarayonlar, shaxsiy xususiyatlar, inson, intellektual xususiyatlar.*

Аннотация. *При изучении фразеологизмов, прежде всего, необходимо учитывать оценочную значимость – качество фразеологизмов, вытекающее из их эмоциональной значимости. Исходя из этого, в данной статье была изучена классификация фразеологизмов, выражающих психологическое состояние человека по группам.*

Ключевые слова: *фразеология, фразеологизмы, психические процессы, особенности личности, человека, интеллектуальные свойства.*

Abstract. *In the study of phraseological units, first of all, it is necessary to think about the value – quality of phraseological units arising from their emotional significance. In this article the classification of phraseological units representing the human mental state was studied in groups.*

Key words: *phraseology, phraseological units, mental processes, personal characteristics, human, intellectual characteristics.*

V.N.Teliyaning ta'rifiga muvofiq, baholash deganda, “butun yoki uning shaxsiy mulki qiymati bo'yicha hukm” degan ma'noni anglatadi. Shaxsning intellektual xususiyatlarini bildiruvchi frazeologizmlarda baholashlarning mavjudligi “baholash qadriyatlarini doimo hayot qoidalari bilan bog'liq bo'lib, dunyoning qimmatli aksini shakllantiradi, har doim ma'lum bir til tarkibiga xos narsadir

Tahlillar jarayonida RJSHX (Ruhiy jarayonlar va shaxs xususiyatlari) konseptual zonasining frazeologik uzatilish masalasiga diqqat qaratamiz. Frazeologiyaning konseptual zonalar bo'yicha taqsimlanishini o'rganish maydon tahlilini kiritishni o'z ichiga oladi. Y.N.Karaulovning guvohlik berganidek: “ideografik lug'atning nazariy asoslari so'z boyligini o'rganishga onomasiologik yondashuv tamoyillari bilan semantik maydon nazariyasining sintezi sifatida ishlab chiqilgan”. Bu frazeologik birliklarning *tematik maydonlar* bo'yicha taqsimlanishi, til va atrofda voqelik o'rtasidagi bog'liqlikni yanada aniqroq tasvirlashga imkon beradi. “Bunday guruhlarda frazeologik birliklarning to'liq va izchil taqsimlanishi, shuningdek, qiyoslanayotgan tillarning frazeologik birliklarining tarkibiy va semantik turlarini ajratishga, ularning o'xshashlik va farqlilik darajasini aniqlashga yordam beradi”. Frazeologizmlarni tasniflash asosida ushbu birliklarning tushunchasi orqali voqelik dunyosi bilan bog'liq ekanligini anglash mumkin. Tahlil qilinayotgan material dastlab tematik, keyin semantik tamoyillar bo'yicha tasniflanadi. Har bir tematik guruh frazeologik birliklarni o'zi bildirgan tushunchalar mazmuniga ko'ra, boshqacha aytganda, foydalanish sohalariga ko'ra birlashtiradi.

I. “Sezgilar” tematik guruhi ingliz va o‘zbek tillarining moddiy olam obyektlari va hodisalarining, individual xususiyatlarining inson ongida aks etishi bilan bog‘liq bo‘lgan turli xil ruhiy jarayonlarni, shuningdek, ularning retseptorlarga bevosita ta’siri bilan tananing ichki holatini bildiruvchi frazeologik birliklari bilan ifodalanadi (inglizcha 77 ta frazeologik birlik, o‘zbekcha 79 ta frazeologik birlik). Ushbu guruhning frazeologik birliklari atrofda dunyoning xilma-xilligi hissiyotlarining ma’nolarini uning namoyon bo‘lishining barcha shakllarida ifodalaydi: *tovush va rang, hid va harorat, o‘lcham va boshqalar*.

Masalan ingliz tilida: *appear to smb’s eyes, one’s ears are burning*, o‘zbek tilida: *ko‘z oldida paydo bo‘ladi, qulog‘i qizimoq, ko‘zni qamashtirmoq* (“haddan tashqari yorqinlik, rang-baranglik, g‘ayrioddiylik va boshqalar bilan yoqimsiz vizual taassurot qoldirish”), *ta’mi og‘zida qolmoq, og‘izga moydek yoqmoq, maza qilmoq, yeb to‘yolmaysan* – juda mazali, *ishtahani ochadi, katta zavq bag‘ishlaydi, hidi burunga urilmoq*” – (kuchli yoki yoqimli, yoqimsiz hid haqida).

Tashqi olamdan kelayotgan qo‘zg‘atuvchilarning muayyan retseptorlarga bevosita ta’sir etish orqali ayrim belgi va xususiyatlarni va organizm ichki holatini aks ettiradi. Sezgilari tegishli retseptorga ta’siri natijasida paydo bo‘lganligi sababli, sezgilari tasnifi ularni qo‘zg‘atuvchi va bu stimullar ta’sir qiladigan retseptorlarning xususiyatlaridan kelib chiqadi. Quyida *Sezgilar* konseptual zonasining bir nechta sohalarini ifodalovchi frazeologik birliklar keltirilgan:

1. *Vizual sezgilari*. Ko‘rish organlarining uzoqdagi obyektidan chiqadigan qo‘zg‘atuvchilarga reaksiyasi natijasida vujudga kelgan vizual sezgilarning ma’nosini beradigan semantik guruh ingliz tilida 30 ta frazeologik birliklar va o‘zbek tilida 24 ta frazeologik birliklar bilan ifodalanadi: Masalan, ingliz tilida: *appear to smb’s eyes; strike one’s eye*; o‘zbek tilida *ko‘zga ko‘rinmoq; ko‘z oldida paydo bo‘lmoq*.

Ko‘rish sezgilarini ifodalovchi frazeologik birliklar ma’lum bir ruhiy jarayonning har xil darajadagi intensivligini tavsiflaydi:

a) vizual sezishning *qisqa davomiyligi* quyidagi frazeologik birliklar bilan belgilanadi: ingliz tilida: *cast (dart; flash; shoot; throw) a glance at smb. (smth.); cast (pass; run) one’s (the) eye over smth*; o‘zbek tilida esa, *ko‘zdan kechirmoq; bir ko‘z tashlamoq (quymoq)*;

b) vizual sezgilarning *to’satdan paydo bo‘lishi* quyidagi frazeologik birliklarda aks etadi: ingliz tilida: *catch (get) a sight of smth., burst into sight*; o‘zbek tilida esa, *biror narsaga nazar tashlamoq, ko‘z tashlamoq, ko‘z oldiga keltirmoq*;

d) vizual sezishning *zaiflashishi* quyidagi frazeologik birliklar bilan tavsiflanadi: ingliz tilida *see with the left eye; have (got) a film over one’s (the) eyes*; o‘zbek tilida esa *ko‘z oldi qorong‘ulashmoq, ko‘zi xira tortmoq*.

Yodgorning ko‘z oldi qorong‘ulashdi-yu, yiqilib ketmaslik uchun, stul o‘rindig‘ini changallab oldi. (O‘.Hoshimov, Qalbingga quloq sol).

e) vizual sezuvchanlikning *yo‘qolishi* quyidagi frazeologik birliklar bilan belgilanadi: Ingliz tilida *not to be able to see a wink*; o‘zbek tilida *shabko‘r, hech vaqoni ko‘zi ko‘rmaydi, ko‘zi o‘tmaydi*.

2. *Eshitish sezgilari*. Eshitish organlarining uzoq obyektidan kelib chiqadigan qo‘zg‘atuvchilarga reaksiyasi natijasida yuzaga keladigan eshitish sezgilarining ma’nolari quyidagi frazeologik birliklar orqali uzatiladi. (inglizcha 7 ta frazeologik birlik; o‘zbekcha 5 ta frazeologik birlik): masalan, ingliz tilida: *grate (jar) upon smb’s (the) ears; fall on (upon) smb’s ear(s); ring in one’s ear*; o‘zbek tilida: *qulog‘iga eshitildi; qulog‘iga chalindi; qulog‘iga shivirladi* kabi misollarni keltirish mumkin.

Tahlil jarayonida ingliz tilida ham, o‘zbek tilida ham eshitish sezgilarining intensivligini bildiradigan frazeologik birliklarga duch kelmadi. Bu guruhning barcha frazeologik birliklari eshitish sezgisini maqsadli ruhiy jarayon sifatida tavsiflaydi.

3. *Hid bilish sezgilari*. O‘zbek tilining faqat bitta frazeologik birligi *burunga hidi urilmoq* hidlash organlarining uzoq obyektidan chiqadigan qo‘zg‘atuvchilarga reaksiyasi natijasida paydo bo‘lgan tashqi sezgilarning ma’nosini bildiradi. Ingliz tilida bu ruhiy jarayonni ifodalovchi frazeologizmlar biz ko‘rib chiqqan manbalarda ko‘zga tashlanmadi.

4. *Taktil sezgilari*. O‘zbek tilining 11 ta va ingliz tilining 8 ta frazeologik birligi ularga ta’sir etuvchi jismlar bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri aloqa qilish paytida teri organlarining qo‘zg‘atuvchilarga

reaksiyasi natijasida paydo bo'lgan tashqi va ichki sezgilarda sodir bo'luvchi o'zgarishlarni bildiradi. Bu frazeologik birliklar, qoida tariqasida, kuchli xavotir, qo'rquv, hayajon bilan yuzaga kelgan sovuqlik, muzlash va boshqa harorat sezgilarini ifodalaydi: masalan, ingliz tilida *be chilled (frozen) to the marrow; get the shivers*; o'zbek tilida esa, *sovuq suyagidan o'tdi, sovuqdan tishi-tishiga tegmaydi* kabi misollarni keltirish mumkin.

5. *Ta'm bilish sezgilari*. Eksteroretseptorlarning ularga ta'sir etuvchi jismlar bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqa qilishda qo'zg'atuvchilarga reaksiyasi natijasida hosil bo'lgan ta'm sezgilarining ma'nolari ingliz tilida 4 ta frazeologik birlik, o'zbek tilida ham 4 ta frazeologik birlik bilan ifodalanadi: masalan, ingliz tilida *lick one's chops; one's mouth waters (after; at; for)*, o'zbek tilida esa *mazasi, ta'mi og'zida qolmoq*. Bu guruhning barcha frazeologik birliklari haddan tashqari yuqori sezuvchanlik darajasini bildiradi.

6. *Ochlik, chanqoqlik, to'yish hissi*. 9 ta ingliz tilida va 7 ta o'zbek tilidagi frazeologik birliklar qo'zg'atuvchining tananing ichki a'zolari va to'qimalarida joylashgan retseptorlarga ta'siridan kelib chiqadigan interotseptiv sezgilarning ma'nolarini ifodalaydi va tananing ichki holatini aks ettiradi: masalan, ingliz tilida *have a cobweb in one's throat; feel empty; be full to the scuppers*; o'zbek tilida esa, *tomog'i qurimoq (chanqamoq), qorni tataladi* kabi misollarni keltirish mumkin.

Ingliz va o'zbek tillarining barcha frazeologik birliklari, interotseptiv sezgilarning ma'nosini ifodalovchi, *qattiq ochlik, chanqoqlik, to'yinganlik*, ya'ni bu sezgilarning eng yuqori intensivligini bildiradi.

7. *Og'riq hissi*. Qo'zg'atuvchilarning tananing ichki a'zolari va to'qimalarida, mushaklarda joylashgan retseptorlarga ta'siridan kelib chiqadigan interotseptiv va ekstrotseptiv sezgilarning ma'nolari ingliz tilida 3 ta, o'zbek tilida esa 5 ta frazeologik birlik bilan ifodalanagan. Bu guruhga mansub frazeologizmlar inson tana a'zosi qismlaridagi og'riqning turlicha ko'rinishini tavsiflaydi: masalan, ingliz tilida *get (have) butterflies in one's stomach, a lump in one's throat*, o'zbek tilida esa *tomog'i bo'g'ilmoq, qorni buramoq (og'rimoq)* kabi misollarni keltirish mumkin.

8. *Charchoq hissi*. Tananing ichki organlarida joylashgan retseptorlarga ta'sir qilganda paydo bo'ladigan turli xil tashqi-ichki sezgilarning ma'nolarini bildiruvchi semantik guruhga ingliz tilidagi 9 ta, o'zbek tilidagi 13 ta frazeologik birliklari kiradi: masalan, ingliz tilida *not to be able to feel one's feet, feel like a boiled (wet) rag*, o'zbek tilida esa, *ko'z oldi qorong'ulashdi, qo'llarida mador qo'lmadi, tomog'idan bir qultum suv ham (qil ham) o'tmaydi* kabi misollarni keltirish mumkin.

9. *Kinestetik, tebranish va statik-dinamik sezgilar*. Bunday sezgilarning murakkab tizimli mexanizmi vestibulyar apparatni, vestibulyar nervlarni va korteks, subkorteks va serebellumning turli qismlarini o'z ichiga oladi. Masalan, ingliz tilida 6 ta frazeologik birlik va o'zbek tilida 10 ta frazeologik birlik bilan ifodalanagan semantik guruh tananing alohida qismlari harakati va holati bilan bog'liq bo'lgan kinestetik tuyg'ularning ma'nolarini bildiradi, ular proprioretseptorlarning qo'zg'alishlari natijasida yuzaga keladi, bu retseptorlar mushaklar va ligamentlarda joylashgan va tananing harakatga sezgirliigi, uning ichki holati haqida ma'lumot beruvchi tashqi-ichki sezgilarning ma'nosini ifodalaydi: masalan, ingliz tilida *one's head is spinning; lose one's balance; go to smb's head*; o'zbek tilida *muvozanatni yo'qotmoq (gandiraklamoq, bosh aylanmoq)* kabi misollarni keltirishimiz mumkin.

Sezgilar tematik guruhiga mansub ingliz va o'zbek tillarining bir qator frazeologik birliklari bir nechta sezgilarning kombinatsiyalangan ma'nolarini ifodalaydi: ingliz tilida *see stars* o'zbek tilida esa *ko'zdan uchqun chiqib ketmoq –kimdir boshiga yoki yuziga zarbadan shunday o'tkir og'riqni his qildiki, ularning ko'zlarida uchqun paydo bo'ldi* va hokazo.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография. – М.: Наука, 1976. – С.56.
2. А.А.Фокина. Семантика фразеологизмов тематической группы “мыслительная деятельность человека” (на материале русского, марийского и английского языков)- (electron resurs)
3. Багаутдинова Г.А.Человек во фразеологии: антропоцентрический и аксиологический аспекты: Дисс...док...фил... наук. – М., 2020. – С.45. URL: <https://viewer.rsl.ru/ru/rsl01003379567>.
4. Khudoyberdieva, S. Z. (2021). English phraseology and its integration with terminology. *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(2)
5. Khudoyberdieva, S. Z. (2022). Modern Methods of Translating Phraseological Units. *Eurasian Research Bulletin*, 4, 153-158.

STRUKTUR- SEMANTIK TAHLILDA BELGI HARAKATI**R. A. Saidova, PhD, Buxoro davlat pedagogika institute, Buxoro**

Annotatsiya. Adabiyotshunoslikda badiiy asarning mohiyatini anglab yetish uchun badiiy matn tahlili turlarini to'g'ri tanlash muhim hisoblanadi. Jumladan, struktur-semantik tahlilda muayyan ijodkorning nasriy yoki lirik asarlarini semiotika usullari asosida tahlil etish, belgi strukturasi tarkibidagi bildiruvchi-bilinuvchi aloqalarini yoritish, badiiy matn mohiyatini semantik va struktur jihatdan ochib berish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada badiiy matn tarkibidagi semiologik tizim, matn cheksizligi, belgilarning o'zaro aloqa-bog'lanishlari yoritilib, ajratib olingan belgilarning harakati, denotativ hamda konnotativ xususiyatlari, semiotikaning paradigmatic, sintagmatic va binar oppozitsiya munosabatlari orqali tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Dahshat, shamol, yomg'ir, semiotika, struktura, denotatsiya, konnotatsiya, bildiruvchi, bilinuvchi, badiiy sath, cheksizlik, segment, adresant, matn, shakl, konsept.

Аннотация. Для понимания сущности литературного произведения в литературоведении важно правильно выбрать виды анализа художественного текста. В частности, при структурно-семантическом анализе важно, опираясь на методы семиотики, проанализировать прозаические или лирические произведения конкретного творца, осветить отношения означающее-знающий в структуре знака, раскрыть смысл знака. художественный текст семантически и структурно. В данной статье выделены семиологическая система художественного текста, бесконечность текста, взаимосвязи знаков, анализируется движение изолированных знаков, денотативные и коннотативные особенности, парадигматические, синтагматические и бинарные оппозиционные отношения семиотики.

Ключевые слова: Ужас, ветер, дождь, семиотика, структура, денотат, коннотация, означающее, известное, художественный уровень, бесконечность, отрезок, адресат, текст, форма, концепт.

Abstract. In literary criticism, it is important to correctly choose the types of literary text analysis to understand the essence of a work of art. In particular, in structural-semantic analysis, it is important to analyze prose or lyrical works of a particular author based on semiotic methods, to highlight the signifier-subscribed relationships in the structure of signs, and to reveal the essence of the literary text in semantic and structural terms. This article sheds light on the semiological system, textual infinity, and the interconnections of signs in the literary text, and analyzes the movement of the separated signs, denotative and connotative properties, and the paradigmatic, syntagmatic, and binary oppositional relations of semiotics.

Key words: Horror, wind, rain, semiotics, structure, denotation, connotation, signifier, subscribed, artistic level, infinity, segment, addressee, text, form, concept.

Badiiy matnning asosiy xususiyatlaridan biri uning cheksizligida ko'rinadi. Mana shu cheksizlik alomatiga ko'ra matnni koinotga muqoyasa etish mumkin. Bunday bepoyonlik matnning gorizonta (yon) va vertikal (tik) ravishda har tarafga qarab muttasil kengayib borishi tufayli yuzaga keladi. Natijada matn o'zining hajmi, chegaralarini uzluksiz uzaytiradi. Struktur-semantik tahlildagi matn cheksizligini nasriy matn tahlili orqali o'rgandik. Abdulla Qahhorning "Dahshat" hikoyasi.

"Dahshat". Dastavval sarlavha sifatida tanlab olingan bu lug'aviy birlikning birinchi semasiologik tizim (til)dagi ma'nosiga e'tiborni qaratamiz, chunki so'zning birlamchi (denotativ) ma'nosi tahlil jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Arab tilidan o'zlashgan bu kalima hayronlik, hayratda qolish ma'nolarini bildiradi

"O'zbek tilining izohli lug'ati"da bu birlikning bir-biriga aloqador bo'lgan uchta ma'nosi berilgan:

1. Nihoyat darajada qo'rqinch, xavf, vahima.

2. Azob-iztirobga soluvchi mudhish ahvol, voqea-hodisa, manzara .

3.Ortiq darajada qo'rqan, vahimaga yoki azob-iztirobga tushgan kishining, ko'rinishi, ruhiy-holati.

Matn tarkibidagi belgilarni tahlil qilish jarayonida sarlavha ("Dahshat")ning yuqorida qayd etilgan qaysi kategoriyaga mos kelishini tekshiramiz. Badiiy-poetik tizimning dastlabki leksiya (birligi) quyidagicha berilgan:

"Yaqin ikki haftadan beri ko'z ochirmayotgan kuzak shamoli yaydoq daraxtlar shoxida chiyillaydi, uvillaydi; tomlarda vishillaydi, yopiq eshik va darchalarga bosh urib uf tortadi".

Ushbu bo'lakda bitta belgi mavjud bo'lib, u bir vaqtning o'zida ham asl (denotatsiya), ham ko'chma (konnotatsiya) fikrni ifodalamoqda. Aynan shu belgi (shamol) misolida biz Rolan Bart ko'rsatgan "bildiruvchining ko'p tarmoqligi" ekanligini ko'rishimiz mumkin bo'ladi.

Shamol har qanday matndan tashqarida alohida olib qaralganda, faqat denotatsiya tarzida namoyon bo'lib, tabiat hodisasi (havoning bir tomonga qarab jadal harakati)ni anglatadi. Biz tahlil etayotgan matnda esa u ikki qatlamning har bir birida alohida xususiyatga ega bo'lgan birlik tarzida qo'llanilgan.

Matnning dastlabki qatlamida shamol lug'aviy birligi so'z sifatida o'zining denotativ xususiyatini saqlab qolgan va u kommunikativ (axborot yetkazish) vazifasini bajarmoqda: adresatga voqea (ikki haftadan buyon shamol esayotgani) haqida xabar bermoqda. Shu bilan birga, u sintaktik segment tarkibida chiyillaydi, g'uvillaydi, vishillaydi, bosh urib uf tortadi sof fe'llari va ravishdosh bilan birikib birlamli konnotatsiyani hosil qilyapti. Matn doirasida shamol shunchaki shiddat bilan esmayapti; qandaydir maxluq-jonzod tarzida namoyon bo'lib badiiy tasvir vositasi (intoq)ni yuzaga keltiryapti. Garchi shamol birligi adresant nutqidagi oddiy axborotdan farqli suratda badiiy-poetik ifodaga aytilgan bo'lsa-da, u dastlabki badiiy sathda kitobxonga shamolning o'ta shiddat bilan atrofga xuruj qilayotganini hususida badiiylashtirilgan tasvir asosidagi xabar bilan cheklangan.

Navbatdagi badiiy sathda shamolga bog'liq badiiy bo'lak ramziy xususiyat kasb etadi. U konnotatsiya tarzida ayol erkini paymol etayotgan muhit (dodho xonadoni va istibdodni o'z shaxsi va harakatlarida mujassamlashtirgan yovuz shaxs, keng miqyosda olib qaralganda esa nafaqat ayol, shuningdek. zulmga giriftor etgan ijtimoiy tizim)ni va mana shu muhitni yuzaga keltirgan istibdod vakillarini ifoda etadi.

Mazkur sathdagi tiyiqsiz har tomonga bosh urayotgan shamol konnotativ birlik sifatida izohli lug'atda qayd etilgan birinchi banddagi izohga mos kelyapti (nihoyat darajada qo'rqinch, xavf, vahima) – u hali azob-iztirobga soluvchi mudhish ahvol, voqea-hodisa, manzara yoxud ortiq darajada qo'rqan, vahimaga yoki azob-iztirobga tushgan kishining, ko'rinishi, ruhiy-holatini ifodalamaydi. Bu holni quyidagi chizmada ko'rsatamiz:

Nihoyat darajada qo'rqinch, xavf, vahima

shamol

shakl + konsept = belgi

Ma'lum bo'lyaptiki, hikoya matni muqaddimasidagi dastlabki leksiyada ifoda topgan belgi (shamol) hali biror-bir voqea, insonga bog'lanmagan holda tasvirlangan. Biroq badiiy matndagi har qanday tasvir, ifoda o'z-o'zicha poetik tizimga shunchaki kiritilmaydi. U matn strukturasidagi o'ziga aloqador muayyan bir vazifani bajarishi kerak bo'ladi. Rus yozuvchisi A.P. Chexovning p'esa boshida devorga osilgan miltiq asar tugaguncha bir marta bo'lsa ham otilishi zarur degan fikri bejiz aytilmagan. Shunday ekan, badiiy matn strukturasida shamol belgisi ham matn davomida o'zining badiiy-poetik yumushini bajarishi ko'zga tutilgani ayon haqiqatdir. Faqat mana shu haqiqatni semiotik tadqiq davomida oydinlashtirish zarur bo'ladi.

Tabiiyki, adresant tomonidan adresatga mo'ljallangan ushbu segment va undagi belgi kitobxonda qiziqish uyg'otadi, chunki chinakam matnda har bir tasvir, ifoda, shuningdek, so'z, hatto so'z tarkibidagi fonemalar va tinish belgilari badiiy strukturani yuzaga keltirish, uning "to'qima"sini mukammallashtirish ishiga xizmat qiladi. Xususan, matnning badiiy-poetik yaxlitligini yuzaga keltirishdagi asosiy vazifani undagi belgilar, ular orasidagi aloqa-bog'lanishlar bajaradi.

Tekshirishlarimiz “Dahshat” hikoyasi tarkibida shamol bilan bog‘liq sakkizta matniy bo‘laklar mavjudligini ko‘rsatdi. Ulardan birinchisi – muqaddimada keltirilgan va biz yuqorida ko‘rib chiqqan belgi narrativ vazifani bajarmoqda – u qitobxonni matnga chorlab kelgusi tasvirlarning yanada ta'sirchan, dramatik ruhda bo‘lishiga ishora qilayotir. Boshqalarida esa bu belgi sodir bo‘lgan voqea yoki qahramon va personajlarga bog‘liq holda ko‘rsatilgan.

2-segment: “Dodxo chilimni bir marta, lekin juda qattiq tortdi-yu, yasov tortib turgan xotinlariga e'tibor qilmay, to‘rga o‘tdi va darchani jindakkina qiya qilib, bir ko‘zi bilan tashqariga qaradi, Shamol goh och bo‘riday uvillar, goh o‘lim changaliga tushgan mushukday pixillar, vag‘illar, hech narsa, hech narsa ko‘rinmas edi.

Dodxo darchani zichlab yopdi. Joyiga o‘tirib tasbeh o‘g‘irishga kirishdi. Uning barmoqlari tasbeh donalarini tez-tez o‘tkazayotgan bo‘lsa ham, qulog‘i guvillayotgan shamolda, xayoti go‘ristonda edi: “Hozir go‘riston qanaqa vahimali bo‘lsa ekan...”.

Yuqorida keltirilgan ikkita matniy parchadan ko‘rinadiki, shamol qanchalik zabtiga olmasin, u ajdar, och bo‘ri kabilar singari qo‘rqinchli ovoz chiqarmasin, hali biror-ber personaj qalbida dahshat tuyg‘usini uyg‘otgani yo‘q. Faqat matndagi tasvirlardan ma‘lum bo‘ladiki, taroveh namozidan so‘ng uyiga qaytgan dodxoni ko‘rgan sakkiz xotini “to‘zib, biri uning sallasini oladi, biri chakmoniga qo‘l uzatib, boshqasi maxsisini tortgani” chog‘lanadi, ularning kenjasi – ganjiravonlik Unsinoy chilim solib tutadi. Bu matnning birlamchi qatlamida zolim va qattiqqo‘l urning jazosi yoki tanbehidan hayiqqan bechora ayollarning harakatlari tarzida tushuniladi. Shu bilan birga, bu tasvir tagmatnda islomiy-ma'naviy tarbiya olgan ayol(lar)ning o‘z eriga bo‘lgan munosabatini ham ko‘rsatadi. Bunday tarbiya o‘tmishda oilaning asosiy boquvchisi va ustuni sanalgan erkakka ayol (xotin, qiz, kelin...) larning alohida hurmat bilan qarashi, ularga itoatda bo‘lishiga sabab bo‘lgan. Binobarin, dodxo qanchalik zolim va badfe'l bo‘lmasin, xotinlari faqat qamchidan qo‘rqqanlari sababligina “to‘zimaydilar”, ular mavjud axloq, tarbiya mezonlari asosida xonadon sohibiga munosabatda bo‘ladilar. Hatto dodxoga ko‘ngilsizligini kundoshlaridan yashirmagan Unsin ham unga chilim tayyorlab beradi.

Demak, xotinlarning dodxo kelganida to‘zib harakatga tushganlari hali dahshat ifodasi emas, faqat kelgusi voqeaga ishora qilyapti, xolos. Shuningdek, matnda ayollarning, shuningdek, dodxoning shamoldan qo‘rqqanlari ham ko‘rsatilmagan. Qutirgan, bebosh shamolning turli maxluqlardek ovoz chiqarishi dahshatning o‘zi bo‘lmay, uning muqaddimasi hamda badiiy ifodasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Literary theory. Two volumes, Volume 1. - Tashkent: “Fan”, 1979.
2. Meliev S. On structural analysis. - Uzbek language and literature. - Tashkent. 2009. №2 P 12.
3. Murodov G ‘. Artistic codes in the novel "Yulduzli tunlar". - Bukhara scientific information, 2000, issue 3.
4. Ch.Peirce. Collected Papers. Vol. 1. Cambridge -Massachusetts, 1960, p. 284.
5. Алпомиш. – Тошкент: Шарк, 1998. – Б. 89.
6. Абдулла Қаҳҳор. Асарлар. Олти томлик. Биринчи том. – Тошкент: Фафур Ғулом номидаги бadiiy адабиёт нашриёти, 1967.
7. Kholbekov M. Rolan Bart and structural literature. Uzbek language and literature. - Tashkent. 2013. №2 P 23.
9. Bart R. Mythology. - Source: Bart R. Selected Works. - Moscow: Progress, 1989. - p. 83.
10. Bart R. Selected works. - Moscow: Progress, 1989. -- P. 83.

UDC 811.161.1‘42

THE ART OF FOOD NAME TRANSLATION: CULTURAL AND LINGUISTIC CHALLENGES IN TRANSLATING THE GASTRONOMY TERMS

A. Saitkhanova, teacher, Uzbek State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. *Gastronomiya bilan bog‘liq atamalarni tarjima qilish o‘ziga xos qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi, chunki oziq-ovqat madaniy o‘ziga xoslik va an‘analar bilan chambarchas bog‘liq. Ushbu maqola pazandalik terminologiyasini tillar bo‘yicha tarjima qilish bilan bog‘liq murakkabliklarni o‘rganib, madaniy o‘ziga xoslik va oziq-ovqat bilan bog‘liq ko‘plab atamalar uchun bevosita ekvivalentlarning yetishmasligini ta’kidlaydi. Boshqa tildan o‘zlashgan so‘zlar, moslashish va tushuntirish kabi turli xil tarjima strategiyalarini tahlil qilish orqali maqolada tarjimonlarning haqiqiylikni saqlash va maqsadli auditoriya uchun qulaylikni ta’minlash o‘rtasida nozik muvozanat*

bo'lishi kerakligi ta'kidlangan. Xulosa qilib aytganda, maqolada tarjimonlarning til orqali gastronomik meros mohiyatini saqlashda madaniy vositachilar sifatidagi roli ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: gastronomiya, globallashuv, tasvirlovchi ibora, chet tillilik, madaniy haqiqiylik, lingvistik aniqlik, moslashish, fonologik moslashish, grammatik tizim, tavsif, tushuntirish, mahalliyashtirish, chet tillilik, madaniy o'ziga xoslik.

Аннотация. Перевод терминов, связанных с гастрономией, представляет собой уникальную проблему, поскольку еда тесно переплетена с культурной самобытностью и традициями. В этой статье рассматриваются сложности, связанные с переводом кулинарной терминологии на разные языки, подчеркивается культурная специфика и отсутствие прямых эквивалентов для многих терминов, связанных с едой. На основе анализа различных стратегий перевода, таких как заимствование, адаптация и экспликация, в статье подчеркивается, что переводчики должны соблюдать тонкий баланс между сохранением аутентичности и обеспечением доступности для целевой аудитории. В конечном счете, в статье подчеркивается роль переводчиков как культурных посредников в сохранении сути гастрономического наследия посредством языка.

Ключевые слова: гастрономия, глобализация, заимствование, описательная фраза, иноязычность, культурная аутентичность, лингвистическая ясность, заимствование, адаптация, фонологическая система, грамматическая система, описание, экспликация, одомашнивание, иноязычность, дихотомия, культурная самобытность.

Abstract. Translating gastronomy-related terms presents a unique set of challenges, as food is deeply intertwined with cultural identity and tradition. This article explores the complexities involved in translating culinary terminology across languages, emphasizing the cultural specificity and lack of direct equivalents for many food-related terms. Through the analysis of various translation strategies, such as borrowing, adaptation, and explication, the article highlights the delicate balance translators must strike between preserving authenticity and ensuring accessibility for the target audience. Ultimately, the article underscores the role of translators as cultural mediators in preserving the essence of gastronomic heritage through language.

Key words: gastronomy, globalization, borrowing, descriptive phrase, foreignization, cultural authenticity, linguistic clarity, borrowing, adaptation, phonological system, grammatical system, description, explication, domestication, foreignization, dichotomy, cultural distinctiveness.

Introduction: Food and language are both fundamental expressions of culture, and when these two intersect, the complexity of communication becomes evident. Gastronomy, the art and science of good eating, goes beyond mere sustenance; it represents a society's history, geography, and values. As globalization brings culinary traditions across borders, the demand for translating food-related terms has surged, posing significant challenges for translators.

Translators must navigate the intricate task of preserving both the literal meaning and the cultural essence of food-related words. For example, the Japanese term *omakase* (おまかせ) is more than a simple reference to a dining experience where the chef decides the menu; it embodies a trust in the chef's expertise and the philosophy of dining as an art form, something that a direct translation such as "chef's choice" fails to fully convey (Yan, 2018) [1]. Similarly, the French term *terroir*, which refers to the unique environmental factors affecting a region's agricultural products, especially wine, carries connotations of tradition and authenticity that are difficult to encapsulate in other languages (Legrand, 2020) [2].

Understanding the Challenges: One of the major challenges in translating gastronomy-related terms is the cultural specificity embedded in food terminology. Many culinary terms carry not only a description of the dish or ingredient but also a deep connection to the cultural and historical background of the source language. For example, the Italian term *antipasto* refers to more than just a simple appetizer; it denotes a specific tradition of starting a meal with a variety of cold dishes that prepare the palate for the upcoming courses. A literal translation such as "starter" or "appetizer" in English oversimplifies the concept and risks losing the cultural richness tied to this tradition (Maranini, 2017) [3].

Another challenge arises when terms reflect unique regional or national cuisines, where a dish or food item simply doesn't exist in the target culture. For example, the Uzbek term *somsa* refers to a baked pastry stuffed with meat or vegetables, similar to a *samosa* but distinct in its preparation and cultural significance. Translators often face the dilemma of choosing whether to explain the term or to leave it untranslated, which can affect how the dish is perceived by the target audience (Rahmatullaev, 2021) [4]. This highlights the broader challenge in gastronomic translation: balancing cultural authenticity with linguistic clarity.

Linguistic Strategies for Translation: In translating gastronomy-related terms, translators often employ a variety of linguistic strategies to capture the essence of the original while making it comprehensible to the target audience. One such strategy is **borrowing**, where the term from the source language is directly transferred into the target language. This is common for internationally recognized dishes or ingredients, such as "*pizza*" or "*sushi*," which have been adopted into multiple languages without alteration. The rationale behind borrowing is that these terms have no equivalent in the target language and are already widely understood across cultures (Newmark, 1988) [5].

Adaptation is another common strategy, particularly when a borrowed term undergoes changes to fit the target language's phonological or grammatical systems. For instance, the French word *baguette* is used almost identically in English, though it may be adapted in pronunciation or slightly altered in some regional dialects. This process allows the term to feel more natural in the target language while still retaining its original meaning (Maranini, 2017) [6]. Adaptation ensures that the cultural connotation remains intact but provides ease of use for the target audience. When there is no direct equivalent for a food term, translators often resort to **description** or **explication**. This strategy involves providing a detailed explanation of the dish or ingredient, as seen in translations of terms like "*paella*," which might be rendered as "*a Spanish rice dish with seafood and meat*". While this approach is useful for clarity, it can detract from the cultural and emotional resonance of the original term, reducing it to a functional description without the cultural weight it might carry in its native language (Nida, 1964) [7].

Finally, the translator must decide between **domestication** and **foreignization**—a dichotomy described by Lawrence Venuti. In domestication, the translator adapts the foreign concept to fit the cultural framework of the target audience, making it more familiar and accessible. For instance, translating *focaccia* as "*flatbread*" may help English-speaking readers grasp the concept quickly. However, this strategy can erase the cultural distinctiveness of the term. On the other hand, foreignization involves retaining the original term, sometimes with a brief explanation, to preserve its foreign essence (Venuti, 1995) [8]. This strategy is often favored for maintaining the integrity of the source culture, although it risks creating a barrier to understanding if not accompanied by adequate context.

Cultural Connotations and Impact: Translating gastronomy-related terms often involves more than finding linguistic equivalents; it requires understanding and conveying the cultural connotations embedded in these terms. Failure to account for these nuances can lead to cultural misunderstandings. For example, the Japanese term *bento* (弁当) is often translated simply as "*lunch box*." However, this translation strips away the cultural significance of *bento* in Japan, where it is seen not only as a meal but also as an expression of care, with each element carefully chosen and arranged (Ishikawa, 2019) [9]. Similarly, *dim sum* is sometimes simplified as "*Chinese snacks*" in English, but this translation does not capture the cultural ritual of *yum cha* (飲茶), the practice of enjoying *dim sum* with tea, which is a deeply social and communal experience (Leung, 2017) [10].

Conclusion: The translation of gastronomy-related terms presents a multifaceted challenge that extends beyond the mere exchange of words. As explored in this article, the cultural specificity inherent in culinary terminology requires translators to possess a deep understanding of both the source and target cultures. The intricacies of food language reflect not only regional ingredients and dishes but also the traditions, values, and social practices that shape culinary experiences.

Ultimately, the successful translation of gastronomy-related terms enriches cross-cultural understanding and appreciation for diverse culinary traditions. By acknowledging and addressing the

challenges inherent in gastronomic translation, we can foster a greater appreciation for the stories and cultural significance behind the foods we enjoy.

REFERENCES:

1. Yan, L. (2018). Cultural connotations in the translation of Japanese cuisine terms. *Translation Studies Journal*.
2. Legrand, P. (2020). The language of wine: Understanding terroir in translation. *Food and Culture Review*.
3. Maranini, G. (2017). Italian culinary terms in translation: A cross-cultural analysis. *Linguistic Studies in Gastronomy*.
4. Rahmatullaev, A. (2021). Translating Uzbek cuisine: A case study of somsa. *Central Asian Translation Studies*.
5. Newmark, P. (1988). *A textbook of translation*. Prentice Hall.
6. Maranini, G. (2017). Italian culinary terms in translation: A cross-cultural analysis. *Linguistic Studies in Gastronomy*.
7. Nida, E. (1964). *Toward a science of translating*. Brill.
8. Venuti, L. (1995). *The translator's invisibility: A history of translation*. Routledge.
9. Ishikawa, K. (2019). The cultural significance of bento in Japanese society. *Journal of Food and Culture*.
10. Leung, S. (2017). Dim sum and the culture of tea: A cross-cultural perspective. *Asian Culinary Studies*.

UO'K 811.111'2/'44

ZAMONAVIY KOMPYUTER DISKURS TUSHUNCHALARINI QISQARTMALAR KO'RINISHIDA

G.A. Salomova, PhD, Termez Economics and Service University, Termez

Annotatsiya. Maqolada “kommunikatsiya” tushunchasi bir-biriga nisbatan ajratilmagan holda qo'llaniladi. Maqolada nafaqat axborot tarmoqlari foydalanuvchilarining aloqasi (masalan, xabarlarini uzatish va ma'lumotlar almashinuvi), balki aloqa ishtirokchilarining ta'sir darajasi ham ko'rib chiqiladi. Aynan shu ko'p qirrali yondashuv qisqartmaning kompyuter aloqasi doirasidagi samaradorlik darajasini aniqlash imkonini beradi. Muloqot qiluvchilar o'rtasidagi asosiy munosabatlarga ko'ra aloqaning rasmiy va norasmiy shakllari mavjud.

Kalit so'zlar: qisqartma, konsept, kommunikatsiya, diskurs, kompyuter, rasmiy.

Аннотация. В статье понятие «коммуникация» используется не дифференцировано по отношению друг к другу. В статье рассматривается не только общение пользователей информационных сетей (например, передача сообщений и обмен данными), но и степень влияния участников общения. Именно такой многоаспектный подход даст возможность определить степень эффективности аббревиатуры в рамках компьютерной коммуникации. Существуют формальные и неформальные формы общения, в зависимости от основных отношений между коммуникантами.

Ключевые слова: аббревиатура, концепт, коммуникация, дискурс, компьютер, формальный.

Abstract. In the article, the concept of “communication” is used not differentiated in relation to each other. The article examines not only the communication of users of information networks (such as the transmission of messages and the exchange of data), but also the degree of influence of the participants in communication. It is this multi-aspect approach that will provide the opportunity to determine the degree of effectiveness of abbreviation within the framework of computer communication. There are formal and informal forms of communication, depending on the underlying relationship between the communicants.

Key words: abbreviation, concept, communication, discourse, computer, formal.

Introduction. Currently, abbreviation is considered as one of the most productive ways of word formation. Under the influence of various intralinguistic and extralinguistic factors, the tendency to shorten lexical units of a language is increasing, which takes abbreviation to a qualitatively new level - it becomes a common method of designation. The complexity and intensity of the abbreviation process necessitates a detailed study of this method of word formation. Responding to the pragmatic attitudes of modern society, the abbreviation performs nominative, cognitive and expressive functions, as well as the function of information compression.

Literature and methodology. Abbreviation processes and types of abbreviations were fully and comprehensively described by linguists of the 20th century (D.I.Alekseev, Z.A.Alikulov, V.V.Borisov, R.I.Mogilevsky); functional, pragmatic, cognitive and structural-semantic features of abbreviations were studied by such scientists as A.N.Eldyshchev, E.H.Ozhogin, E.R.Mustafinova. Appeal to the specifics of abbreviations is often associated with the study of problems of discourse (V.I.Karasik, N.A.Lkhretyuva) and communication theory (A.N.Baranov, V.B.Kashkin, G.G.Pochepstov, S.Herring). Unlike existing works on abbreviation and computer discourse, this dissertation research was conducted within the framework of communicative text analysis and is devoted to the study of English abbreviations of computer communication.

Discussion and results. The process of abbreviation proceeds in accordance with favorable communication conditions and is subject to the discursive-semantic influence of formed social relations. The form and essence of the abbreviation reflects the peculiarities of the organization of consciousness and mental mechanisms, patterns of information perception. The essence of the abbreviation method of word formation is to encode the content of the utterance in a new language unit. At the same time, integration and compression of the concept is achieved, and the informative side of communication increases. By reducing the material shell of words and phrases, there is an increase in the speed of transmission and perception of information, time limits are reduced, and there is a saving in the pronunciation efforts of the speaker and/or the motor efforts of the writer. Interest in the specifics of computer discourse abbreviations inevitably leads to the problem of studying communication in virtual space. It follows from this that if at a certain period of time in a professional communication environment formal relationships between communicants are acceptable, then it is possible to talk about formal communication.

In the age of information and telecommunication technologies, it is generally accepted to divide information network users into professional and ordinary. To designate a PC user in the South English language, there are the following lexical units: user - user, net-user - user of information networks, newbie, neophyte - noob, beginner, and luser - the division of users into those who contribute to a favorable communication process, and those who who hinders him. Thus, the fact of terminological distribution of indexes of names of newly emerging types of communicative activities of active network users and certain nominees of a subjective nature is stated. It is advisable to build an empirical study of abbreviations specifically on the material of lexical units functioning in the speech of professional PC users. This is explained by the special social status of users, their professional and communicative competencies.

The grammatical properties of abbreviations determine their stylistic characteristics. Some characteristics of abbreviations indicate their gradual transition into stylistically commonly used "neutral" vocabulary. This was the reason for a more detailed consideration and analysis of the above-mentioned grammatical categories. The material under study reflects the abbreviations that are elements of synchronous and asynchronous computer communication. Compared to the previous group, this category is no less voluminous, since it includes both expressions created directly by computer users and ordinary colloquialisms. As a rule, normative vocabulary in everyday speech is used only by a small group of people, while colloquial vocabulary is present in the vocabulary of any social stratum. In particular, elements of the everyday language of PC users are abbreviations and neologisms. Next, let us turn to the analysis of each level of language. In the corpus of the studied abbreviations-elements of the everyday language of PC users, it is acceptable to divide into two main structural types: graphic and lexical abbreviations.

Graphic abbreviations represent the largest group and have particular specificity. Analysis of the studied abbreviations showed the presence of a graphic design based on the orthographic principle: D/A The spelling of abbreviations is characterized by instability, it is subject to repeated changes, as a result of which there are different variants of spelling abbreviations from one correlate. This allows for the simultaneous coexistence of different spelling variants. During the analysis, it was found that modal and auxiliary verbs act as the main components of sigli:

Abbreviations of computer discourse are not only expressive, but also stylistically marked. Currently, homoacronymy is one of the most developed forms of abbreviation. They are especially

willing to resort to homoacronymy when creating special terms, which is understandable: the abundance of terms makes it difficult to memorize them, but “tailored” to some widely known and commonly used word, they quickly enter into everyday speech, and then become fixed in the language, since the stereotypical forms of abbreviation make it possible to easily store them in memory:

ACT<Application Control Table;
 AID<Autonet Information Director;
 BOSS<Back Office Software System;
 BUMP<Bring Up My Post;
 BUN<Back Up Name;
 BYE<Between Your Ears;
 CHAOS<Create Havoc Around Our System.

Investigating the characteristics of the mechanism of formation of homoacronyms, it should be noted that there are two different processes. In the first In case of initial abbreviation, a coincidence is possible nominations with usual words, there is a lack of figurative-associative connection between the usual word and the homoacronym: BABE<Big At Both Ends; BANG<Be A Nice Guy;

BAR<Beyond All Recognition;
 BET<Big Every Time;

CASE<Computer-Aided Software Engineering. It should be noted that most homoacronyms are initial lexical abbreviated. In another case, deliberate formation can be traced homoacronyms, when the speaker is already in the process of creating a new unit is set with the goal of selecting a harmonious combination. As a model not only the most familiar word is chosen, but also such that its meaning associated with the internal form, the meaning of this term:

BOSS<Back Office Software System;
 CHAOS<Create Havoc Around Our System;
 EGO<Everyone's Got One;
 FAIR<Forum Against Islamophobia Racism.

Abbreviated neoplasms include not only terms, homoacronyms, but also abbreviated euphemistically colored elements that function in everyday information exchange. Abbreviated elements of this kind have the highest frequency in computer discourse and “correct” statements and assessments in the language ordinary users participating in information exchange, while encoding the ugly side of the described phenomena.

Conclusion. In general, the research undertaken showed the validity of the hypothesis that abbreviations are a productive method of compression and are sufficiently represented in the speech of professional PC users. The indirect nature of computer communication determines the types of abbreviations, their functional and stylistic orientation.

REFERENCES:

1. Alekseev D. I. Abbreviated words in the Russian language: a textbook// D.I.Alekseev. - Saratov: Phoenix, 1979. - 328 p.
2. Alekseev D.I. Graphic abbreviations and abbreviations// Development of the modern Russian language.Moscow, 1963. p.49.
3. Arnold I.V. Lexicology of the modern English language/ I.V. Arnold – Moscow: FLINT, 2012. – p. 188.(376 p.)Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – Москва: Советская энциклопедия, 1996. – С.26.
4. Zherebilo T.V. Dictionary of linguistic terms. Ed. 5th, ispr. and dop. – Nazran: LLC "Pilgrim", 2010. – p.20.
5. Kovrigina A.I. Implementation of the principle of saving language resources in the modern Spanish press: lexical and syntactic aspect: abstract. dis. ... Candidate of Philology. sciences. – Moscow, 2013. – pp. 6-7.
6. Salomova G.A. O‘zlashgan qisqartma so‘zlarning ingliz va o‘zbek tilshunosligida o‘rganilishi// Хоразм маъмун академияси ахборотномаси, Хива-2023. №4/4– В.119-122.
7. Salomova G. Bo‘g‘inli qisqartmalar ingliz va o‘zbek tillari misolida// O‘zbekiston milliy universiteti xabarлари, Toshkent-2022. ISSN 2181-7324. – Б.284-286.
8. Хуснуллина Ю.А. Структурно-семантическая и функциональная специфика аббревиатур компьютерного дискурса// Автореферат. Диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук// Москва-2012, - 28 с.

IDIOSTILISTIKA, YOHUD MUALLIFNING IJODDAGI O'ZIGA XOSLIGI

I. Sattibaev, o'qituvchi, Andijon shahar 1- ixtisoslashgan maktab, Andijon

Annotatsiya. Maqolada shoir ijodining o'ziga xos jihatlari, uslubi (idiostilistikasi) haqida so'z boradi. Unda ijodkor uslubiyatini tashkil qiluvchi asosiy unsurlar muhokama qilingan bo'lib, hamda ushbu omillar taniqli ingliz shoirlari ijodlari namunasida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: she'tiyat, idiostil, idiolekt, obraz, individual uslub.

Аннотация. В статье рассматриваются уникальные черты и стилистика (идиостилистика) творчества поэта. Обсуждаются основные элементы, составляющие стиль автора, которые освещены на примере творчества известных английских поэтов.

Ключевые слова: поэтика, идиостиль, идиолект, образ, индивидуальный стиль.

Abstract. The article discusses the unique aspects and stylistics (idio-stylistics) of the poet's work. It examines the main elements that constitute the poet's style and illustrates these elements with examples from the works of well-known English poets.

Key words: poetics, idiolect, idiolect, imagery, individual style.

Odamlar tashqi dunyodan oladigan ma'lumotlarni (jumladan, she'riy asarlarni) qayta ishlashda, kerakli jismni boshqa narsalar orasidan ajratib olgan holda e'tiborlarini qaratadilar. Muayyan bir vaziyatda aynan qaysi komponentning e'tibor markazida ekanligi uni tasvirlash uchun ishlatiladigan til vositalarini tanlashni belgilab beradi. Shuningdek, insonning hissiy holati e'tibor markaziga tushadigan obyektlarning tanlanishiga va ularni tasvirlash uchun aynan qaysi til birliklarining ishlatilishiga ta'sir qiladigan yana bir jihatdir. Bunday tanlovlar o'quvchida kognitiv qiziqishni paydo qiladi. Bunday aqliy (kognitiv) voqe'liklar turli leksik va sintaktik unsurlar yordamida ifoda etiladi.

Demak, poetik diskursning lingvostilistikasida kognitiv jihat muallif hamda o'quvchi/tinglovchi jihatidan muayyan aqliy safarbarlikni talab qilar ekan.

Har qanday muallifning asarini tahlil qilish va uning badiiy diskursdagi o'rnini aniqlashda idiostilistika tushunchasiga to'xtalib o'tmaslik mumkin emas. Zero aynan idiostilistika muallifning o'ziga xos va betakror uslubini belgilab beradi.

"Idiostil" va "idiolekt" atamalarining aniq ta'riflarining yo'qligi tilshunoslarni ushbu masalani nazariy jihatdan muhokama qilishga qayta-qayta murojaat qilishga undagan va undamoqda. Uslublar va yondashuvlar turli xil bo'lishiga va hozirgacha idiostil kategoriyasining asosiy xususiyatlarini aniqlashda, shuningdek, "idiostil", "idiolekt", "individual uslub", "nutq manerasi" kabi atamalardan foydalanishda yagona pozitsiya mavjud bo'lmaganiga qaramay, muammoning nisbatan "yoshligi" bilan oson izohlanadi, tadqiqotchilar umumiy holda bu tushunchani yetarlicha o'xshash tarzda tasvirlaydilar yoki ko'rishadi.

Idiostilistikaning turli xil terminologik ta'riflari mavjud (muallifning uslubi, uslubiy tarz, individual uslub, idiolekt va boshqalar). Biroq, tadqiqotchilarning bu boradagi qarashlari ancha o'xshash. "Idiostilistika bir vaqtning o'zida ham til uslubi, ham nutq uslubi bo'lib, u xususiy ifoda tizimlari orasidagi struktural yoki konstruktiv qarama-qarshiliklar va munosabatlar asosida farqlanadi" [4, 147-bet]. V.V. Vinogradov yozuvchining uslubini so'zli ifoda vositalaridan individual-estetik foydalanish tizimi deb ta'kidlagan [2]. Shunday qilib, idiostil muallifning ijodiy individualligini va uning ifoda vositalarini o'z ichiga olgan lingvistik va ekstralingvistik omillar majmuasini anglatadi.

Ko'pchilik tadqiqotchilar "individual uslub" va "idiostil" atamalarini sinonim sifatida ko'rishlarini ta'kidlash kerak, ammo ba'zilar "idiostil" tushunchasi "individual uslub"dan ko'ra zamonaviyroq bo'lib, mazmuni jihatidan yangi va kengroq lingvistik hodisani anglatadi, deb hisoblashadi (Boltnova 2007, Chernyk 2016). Bundan tashqari, akademik doiralarda "idiostil" va "idiolekt" tushunchalarini ajratish bo'yicha keng ko'lamli munozaralar kuzatilmoqda. Tilshunoslik terminologiyasi lug'atlari va ayrim tadqiqotchilarning ishlarida (Baranov 1997, Grigor'ev 1983, Kostecjka 2014) yuqorida keltirilgan ta'riflar deyarli mos kelsa-da, zamonaviy tilshunoslarning aksariyati muallifning idiolektsi faqat individual nutqning lingvistik shakllarining yig'indisi sifatida

idiostildan torroq tushuncha ekanligi va uni ikkinchisining tarkibiy qismi sifatida qarash mumkinligi haqida xulosaga kelishmoqda.

Idiostil hodisasiga turli yondashuvlar palitrasida shakllangan tavsiflarni umumlashtiradigan bo'lsak, idiostil bu har bir muallif ijodining betakror jihatlarini belgilab beruvchi til doirasi va undan tashqaridagi omillar ekanligini tushunib olish qiyin emas.

Idiostilning badiiy asarni tushunish, uni tahlil va tadqiq qilishdagi ahamiyati haqida gapiriladigan bo'lsa, shuni alohida ta'kidlash mumkinki, pragmatik semantika yo'nalishida o'z tadqiqotlarini olib borayotgan olimlar (Muttenthaler; Gosrdon; Amann, 2019) o'quvchiga mos badiiy (estetik) ta'sir ko'rsatishga qodir bo'lgan she'riy muloqot (kommunikatsiya)nik nutqiy maqsadlari, ularga erishish yo'llari va samaradorlik omillarini aniqlashga harakat qilmoqdalar. Muallifning idiostilini o'rganish uchun asardagi muloqot hamda g'oyaviy omillarga yondashuvlarni o'rganib, ular muayyan muallif uslubiga xos bo'lgan ustuvor g'oyaviy modellarni aniqlash va tizimlashtirishni hamda shoir ongidagi o'ziga xos makon muhitini qayta tiklash asosida ulardagi turli lingvistik vositalarini aniqlashni o'z ichiga oladi, deb xulosa qilishimiz mumkin. Badiiy matnni o'rganishda muallifning niyatini til orqali amalga oshirilishini tushunish uchun lingvistik va kognitiv yondashuvdan foydalanish maqsadga muvofiqligi Wright (2017) tadqiqotlarida ta'kidlangan. Xususan, Larner (2014) muallifning uslubi turli badiiy tuzilma darajalarida faoliyat ko'rsatuvchi ko'plab voqe'likni ifodalash vositalari yordamida tasdiqlangan tushunchalar bilan aniqlanishini ta'kidlaydi. Aynan oxirgisi matnni o'quvchi tomonidan to'g'ri talqin qilishiga imkon beradigan dominant omil hisoblanadi.

Boshqacha qilib aytganda, idiostil, muallif ongida mavjud bo'lgan obraz va tushunchalarni aynan uning betakror uslubiga xos tarzda bayon qilish usuli bo'lib, u haqida to'laqonli bilimga ega bo'lish badiiy asarni bekamu ko'st anglashga xizmat qiladi. Modomiki, she'riy asarni asliyat tilidan tarjima tiliga muvaffaqiyatli tarzda o'girish tarjima qilinayotgan she'rni iloji boricha mukammal tarzda tushunilishini taqozo etar ekan, har qanday tarjimon uchun muallif idiostilini teran anglash juda muhim hisoblanadi.

Idiostil omilini bizning tadqiqot doiramizda bo'lmish ingliz she'riyati Romantizm davrining bir nechta namoyondalarining misolida ko'rib o'tsak.

Ingliz adibi Jon Kitsning ijodi bir nechta davrga ajratiladi va ushbu davrlardan biri XVIII asr boshi va uning *Isabella* asarini yaratishi o'rtasida bo'lgan davrdir. Bu davrda Kitsning hissiy jihatdan boy va hashamatli ifoda usullarini ta'minlashga urinishlari ko'pincha bo'shliq va lanjlikka olib kelgan va o'sha paytda u ergashgan namunalarning ko'pi bu natijani rag'batlantirishga moyil bo'lgan. "Masalan, u *“-ment”* va *“-ing”* bilan tugaydigan mavhum otlardan (*“languishment,” “embrace,” “foldings,” “mutterings”* v.h.k.) haddan tashqari ko'p foydalanishga moyilligi; *“y”* bilan tugaydigan sifatdoshlar (*“palmy,” “surgy,” “pipy,”* va *“slumberry”*); va hozirgi zamon sifatdoshidan (masalan, *“lingeringly”* va *“smilingly”*) yasalgan ravishlardan tez-tez foydalanishi; shu va shunga o'xshash vositalarning ishlatilishi Hunt, Chapman va William Browne kabi ijodkorlar bilan bog'liq.

Durust shoir odatda cheklangan lisoniy uslubiyatga ega bo'ladi. Uning bir she'rda qo'llagan uslubiyatini keyingi asarida aham topish mumkin. Bundan tashqari, uning uslubidagi o'xshashliklar, mavzu yoki kayfiyatdan kelib chiqadi yoki unlari taqozo qiladi. Buyuk shoirlar esa, Shekspir kabi ko'p qirrali fikrlay oladilar va shuning uchun ham ularning uslubi turli-tuman va shoirning ruhiy-intellektual holatiga moslashuvchan bo'ladi. Pope, Yeats, Eliot, Tennyson kabi buyuk shoirlar timsolida turli xil she'riy uslublarni egallash, mukammallashtirish va o'zaro aralashtirish orqali rivojlanishini tasvirlash mumkin. Uordsuort bunday yuqori natijaga juda tez erishdi. 1798 yilga kelib, u yo'sin qoplagan tepalikni diqqat bilan kuzatib u haqida misralar bita olardi.

*"Ah me! what lovely tints are there
Of olive green and scarlet bright,
In spikes, in branches, and in stars,
Green, red, and pearly white!"*

va keyin, oradan tahminan olti hafta o'tgach, *“Tintern Abbatligi”*ga oid umumiy haqiqatlar haqida quyidagilarni yozadi:

*"A motion and a spirit, that impels
All thinking things, all objects of all thought,
And rolls through all things."*

Shunchalik qisqa vaqt ichida bir biridan bu qadar keskin farq qiluvchi bu uslublarning yigirma sakkiz yoshli shoirda mujassamligi hayratlanarlidir. Uordsuort umri davomida shunday murakkab she'riy usullarni bir-biri bilan mushtaraklashtira olgan buyuk shoirdir. Keltirilgan misollardan ko'rish mumkinki, shoirning poetik uslubiyatining shakllanishida talaygina omillar ahamiyat kasb etadi. Bu shoir yashagan davr, unga zamondosh bo'lgan boshqa shoirlar, ijodkorning shaxsiyati hamda uning ijodiy va intellektual salohiyati kabilardir. S.Berkner va O.Voshina o'z maqolalarida V.Vinogradovdan iqtibos keltirib, ijodkorning betakror uslubi haqida quyidagilarni bayon qilishadi:

Ijodkorning uslubi bu badiiy adabiyot, badiiy so'z ifodasi usullari hamda ijodiy-estetik tanlov tizimlarining muayyan rivojlanish bosqichidan kelib chiqib, turli xil nutq unsurlari vositasida ma'nolarni ifodalash usullaridan individual estetik foydalanish tizimidir. Individual yoki shaxsiy uslub adabiy maktabning mavjud so'z va badiiy tizimlari orqali ifodalanib, uslubiy dominant sifatida qaraladi. Bu dominant oxir-oqibat uslub belgilarini va asarning faqat shu yozuvchiga tegishli ekanligini tan olish imkonini beradi.

Modomiki shoirning individual uslubi uning shaxsiyati, u yashagan zamon, makon hamda muhit kabi omillar asosida shakllanib, uning ijod namunalarining betakror bo'lishini ta'minlar ekan, tarjimon oldida ushbu ijod namunalarini tarjima tiliga asliyatdagiday qilib o'girish vazifasi paydo bo'ladi. Bu esa, o'z navbatida ijodkorning betakror uslubiyatini o'rganish muammosini o'rta tashlaydi. Mazkur bo'limning yuqoridagi qismlarida idiositilistika uning ahamiyati, uni tashkil qiluvchi unsurlar kabi omillar haqida so'z bordi. Ushbulardan kelib chiqqan holda muallif uslubiyatini o'rganish muammosi doirasida ilmiy izlanishimizning bevosita obyekti bo'lmish Robert Berns ijod namulariga e'tiborni qaratishni o'rinli deb hisoblaymiz. Bu vazifaning muammoligi shundan iboratki, bugungi kungacha Robert Berns ijodi borasida o'zbekzabon olimlar tomonidan e'tiborli ilmiy izlanishlar olib borilmagan. Shu nuqtai nazardan olganda, garchi Robert Berns ijodi bilan tanishish Rossiya hududida 1800- yillardan boshlangan bo'lsa-da, bu yo'nalishdagi ilmiy izlanishlar faqatgina XX asr 70-yillaridagina yuzaga kela boshlagan. Robert Berns ijodi bo'yicha ilk ilmiy izlanishlar muallifi N. Mikerina bo'lib, u o'zining 1973 yili nashr qilingan «Словесная образность в поэзии Роберта Бернса» - "Robert Berns she'riyatida so'zning obrazlilik" nomli maqolasida ijodkor uslubiyatini o'rganishdagi muammolarni belgilab beradi. Ular: obrazlarning yaratilish usullarini aniqlash, so'zga oid obrazlarning tur va vazifalarini o'rganish va ularni obraz yaratuvchi vositalarning yaxlid tizimiga jamlash.

Qolaversa, she'riy asarda, yuqorida ta'kidlanganidek, muallifning ichki kechinmalari, uslubi, zamon ruhi va, albatta, madaniy konteksti ham mujassamlangan bo'ladi. Shunday ekan, tarjimon asliyat matnining nafaqat ruhi, ritmi, balki estetik qiymatini saqlab qolish uchun ijodiy yondashishi zarur. Xususan, har bir tilning o'ziga xos tovush tizimi va she'riy an'analari bor. Tarjimon so'zlarni nafaqat ma'nosini, balki ularning ohangini ham moslashtirisha olishi yoinki o'zga til madaniyatda lakuna bo'lgan, chalkash xarakterga ega obrazli ifodalarni o'quvchiga tushunarli va ta'sirli tarzda yetib borishi maqsadi o'laroq ijodiy yechimlar topa olishi tarjimondan yuksak ijodiy mahorat talab etadi. Poetik tarjima o'ziga xos bir san'at shakli bo'lib, unda tarjimon nafaqat lisoniy bilimlari, balki ijodiy salohiyatini ham ishga soladi. U nafaqat poetik asarning mazmunini, balki pafosi va estetik qimmatini yangi til va madaniyatda qayta yaratar ekan o'quvchiga asliyat matnidani olish mumkin bo'lgan zavqni his qilish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Alosyna M. Author's idiositilistika, linguistic and translation aspects // Revista EntreLinguas. – 2022. – P. 6
2. Bate W. J. The stylistic development of Keats. – Routledge, 2016. – P. 9
3. Беркнер С. С., Вошина О. Е. Проблема сохранения индивидуального стиля автора и стиля произведения в художественном переводе (на примере произведений С. Моэма) // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2003. – №. 1. – С. 71
4. Беркнер С. С., Вошина О. Е. Проблема сохранения индивидуального стиля автора и стиля произведения в художественном переводе (на примере произведений С. Моэма) // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2003. – №. 1. – С. 72

5. Милотаева О. С., Жаткин Д. Н. К истории изучения лингвистических особенностей произведений Роберта Бернса // Мир науки, культуры, образования. – 2020. – №. 5 (84). – С. 365
6. Monakhova, E. (2019). Cognitive and pragmatic approach to using stylistic devices in English literary discourse. Training, Language and Culture, 3(1), 37-52. doi: 10.29366/2019tlc.3.1.3 – P. 46
7. Perkins D. Wordsworth and the Poetry of Sincerity. – Harvard University Press, 1964. – P. 163-164
8. Sydorenko I. The notion of idiostyle in linguistic studies of literary texts // Advanced Linguistics. – 2018. – №. 1. – P. 16
9. Чернышева Т. А. Идиостиль: лингвистические контуры изучения // Вестник Череповецкого государственного университета. – 2010. – №. 1. – С. 30-31
10. Шефко Л. М. Прозо-поэтический идиостиль В. Короткевича как объект изучения // Мова і культура. – 2019. – С. 381

UO'K 82

MUAZZAMXON IJODIDA FUZULIY IJODIGA IZDOSHLIK

N. F. Saydalieva, f.f.n., Samarqand Iqtisodiyot va servis instituti akademik litseyi, Samarqand

Annotatsiya. Maqolada XIX asrda yashab ijod etgan shoir Muazzamxon ijodida Fuzuliy an'analari davom etganligi haqida gap boradi. Shoiraning ayrim g'azallaridagi badiiy tahlil qilingan. Muazzamxon yaratgan lirik qahramon kechinmalari, qarashlari bugungi davr nuqtai nazaridan o'rganilgan.

Kalit so'zlar: tashbeh, istiora, tasavvuf, g'azal, tafakkur, hasbi hol.

Аннотация. В статье говорится о продолжении фзулинских традиций в творчестве Муаззамхан - поэтессы, жившей и творившей в XIX веке. Художественный анализ некоторых газелей поэта. Переживания и взгляды лирического героя, созданные Муаззам-ханом, изучаются с точки зрения сегодняшней эпохи.

Ключевые слова: аллюзия, аллюзия, мистика, газель, созерцание, аллегория.

Abstract. The article discusses the continuation of Fuzuli traditions in the work of the poet Muazzamkhan, who lived and worked in the 19th century. An artistic analysis of some of the poet's ghazals is made. The experiences and views of the lyrical hero created by Muazzamkhan are studied from the perspective of today.

Key words: metaphor, allegory, mysticism, ghazal, thought, hasbi hol

Markaziy Osiyoda Fuzuliyning tasavvufiy ruh bilan sug'orilgan g'azallari ijod ahlining keng doiraloriga ma'lum darajada o'z ta'sirini ko'rsatadi. Bu hol XIX asr o'zbek shoiralari ijodida, ayniqsa, ravshan ko'rinadi. SHu davr shoiralaridan bo'lgan Muazzamxonning Fuzuliy ijodi ta'sirida yaratilgan g'azallaridan biri «G'amxo'r yo'x» radifli g'azalidir. G'azalda shoir yurak dardlarini tinglaydigan yagona g'amxo'r - Ollohga murojaat etadi:

Ey seni zotingdin o'zga menga bir g'amxor yo'x,

Arzi holim sharh etarg'a mahrami asror yo'x.

Vodii hijron aro ko'p tortadurman zorliq,

Bor yuz ming dardi pinhon, toqati diydor yo'x .

G'azal Fuzuliyning:

Ey Fuzuliy, sahdur har g'amki g'amxori yo'x,

G'am budurkim, manda ming g'am bor, bir g'amxor yo'x,-g'azaliga

ergashib yozilgan. Shoir Fuzuliy g'azalidagi asosiy so'z va obrazlar vositasida o'z ko'ngil hasratlarini she'r mazmuniga singdiradi.

Muazzamxon o'z ijodida hayotdagi voqealarni ayol qalbi bilan his etadi va ularni ayollarga xos nafosat, nazokat bilan ifodalaydi. Bu hol uning g'azallarida voqealar davomidagi o'ta baxtiyorlik soatlari yoki o'ta iztirobli damlarining ayolga xos zavqu shavqining kuyunchaklik bilan qalamga olinishida ko'zga tashlanadi. Muazzamxonning «Misoli nay» deb boshlanuvchi bir g'azaliga e'tibor qarataylik:

Misoli nay seni hajringda afg'on ayladim har shab,

Nechuk iqbol ekandur, hech hosil bo'lmadi matlab?

Muazzamxon she'riyatida qalamga olingan etakchi mavzulardan biri hijron, firoqdir. Muazzamxon firoq o'ti, hijron dardi xususida so'z yuritar ekan, uni an'anaviy nay timsoli vositasida ro'yobga chiqaradi. SHarq she'riyatida nay ayriliq otashini ifoda etadigan qulay vositadir. Nay - aslidan ajralgan ruh timsoli, oshiq qalb ramzi. U asliga qarab tinimsiz ravishda intiladi, nola-iztiroblar bilan o'zligini va o'z Robbini anglab boradi. Shoiri «Nola aylab» deb boshlanuvchi g'azalida ham bu obrazlarni yonma-yon qo'llab fikrini rivojlantiradi:

Bu quruq jismim misoli nay kabi afg'ondadur,

Furqat o'tidin kuyub, qolg'usi xokistar bo'lib.

Nay vositasida obrazli ko'rinish kasb etadigan hijron tushunchasini Jaloliddin Rumiy:

Tingla, nay ne hikoyatlar qilur,

Kim judolikdan shikoyatlar qilur , -

tarzida ifoda etsa, Fuzuliy «Noladandur nay kabi ovoza ishqim baland, Nola tarkin qilmazam naydek kesilsam band-band» ko'rinishida ifoda etgan. Ko'rinish turibdiki, Rumiy ham Fuzuliy ham bir-birini talab etadigan bu ikki timsolni o'ziga xos tarzda kuylaganlar. Sharq mumtoz she'riyatidan yaxshi ogoh bo'lgan Muazzamxon ham bu obrazlardan mahorat bilan foydalandi.

Nay haqidagi quyidagi ta'rifni shoironing hayot yo'liga mengzash mumkin: «Boshlang'ichda nay kesilmasidan oldin, qamishlikda bo'lgan holatida har doim nash'u namo va toza hayot ichida edi. Kesilishi bilanoq, quridi. Orif insonning ruhi ham shunga o'xshab boshlang'ichda olami arvohda nihoyasiz suvday shaffof ruhlar olamidan mahrum bo'ldi va suvsiz qolganday quridi. Ikkinchidan, naydan oshiqona va orifona so'zlarni eshitasiz. Uchinchidan, nayning sadosi, ya'ni ruhlar olamida so'zlangan so'z, bilgi ko'ngilni ravshan qiladi». Muazzamxonning tug'ilib o'sgan xonadonida, oila davrasida yashagan davrini nay kesilmasidan oldin, qamishlikda bo'lgan holatida har doim nash'u namo va toza hayot ichida bo'lganligiga, uning uzoq yurtga uzatilishi va farzandlaridan bevaqt ayrilganligini nayning kesilishi bilanoq qurishiga, beshafqat taqdirning zarbalariga qaramasdan shoironing betakror adabiy meros qoldirganligini esa, naydan oshiqona va orifona ohanglar taralishiga qiyoslash mumkin.

Shoironing «Misoli nay...» deb boshlanuvchi g'azaliga qaytaylik. «Hajringda qancha fig'on aylasam ham maqsudim hosil bo'lmadi», - deydi shoiri. Hajr bu - yordan judolik, lekin yor kim? Real shaxsmi, xayoliymi, ilohiymi? Ma'lumki, mumtoz adabiyotimizda ishq ikki toifaga ajratilgan. Birinchisi - haqiqiy ishq bo'lib bu toifa vakillari Haqning jamolini ochiq ko'rish umidi bilan yashaydilar, ikkinchisi - majoziy ishq bo'lib, birovda iloh jamolini ko'rib uni sevish orqali ilohni sevmakdir. Muazzamxon «Matlub bo'lmagan iqbol» deb iloh ishqini nazarda tutadi. G'azalning keyingi baytini o'qiyamiz:

Xayolu fosidu andishai botilga yo'l yurding,

Qabohat darsini xola ajal kelganicha tiklab.

Ushbu bayt lirik qahramonning faqat o'zigagina tegishli emas, bu satrlar uning o'ziga va o'zgalarga qaratilgan qalb nidolaridir. Baytda inson tirikchilik g'amidan, dunyoparastlikdan yuqori turishi kerak, degan g'oya mavjud. Aks holda ajal kelganini sezmay qoladi.

Rasulni sunnatini jonu dildan ustivor ayla,

Ki shoyad ro'zi mahshar ushlagay ul dastingdan yo'qlab.

Tiriklikda Olloh ishq bilan yashash, uning sevgisidan umidvor bo'lib, yaxshi amallarni ado etish Rasulullohdan bizga sunnat qolgan. Bu sunnatga amal qilish seni Payg'ambarimiz mehriга sazovor etadi, - deydi shoiri.

Ko'ngil asrorini har do'st oldiga bayon etdim,

Pisand etmay dedi: «Ko'p so'zlama, behudadir bu gap!» .

«Ko'ngil asrori» nima ediki, u kishilarning e'tiroziga sabab bo'lgan? Bu ko'ngildagi hijron dardi, Yaratgandan ayriliq azobi. G'azalning umummatni shunday xulosa chiqarishimizga imkon beradi. Chunki shoiri ta'kidlagan «har do'st» ham «ko'ngil asrori»dan voqif emas. Shu sabab «bu gap behuda» deyishadi.

Inson ruhining Parvordigorga intilishi ikki yo'l bilan, ya'ni tariqat yoki ishq orqali amalga oshadi. Muazzamxon g'azalining lirik qahramoni ishq jilvalari vositasida Haq vasliga etishish umidida.

Tamizu aqlu idrok - bu uchov mendan yuz o'girdi,
Ketib borar uchovlon bir-birini qo'lini ushlab.

Ushbu bayt «Tabiblar aytdi...» deb boshlanuvchi g'azalini to'ldiradi, ya'niki, bu baytda endi Olloh vasliga etishishning ikkinchi bir yo'li – aql-hushdan ayrilish vositasida etishish yo'li xususida so'z yuritiladi. SHE'rning davomida esa, shoira visolning o'lim yo'lidan so'z ochadi.

Bu hijron dardini mushkul dedilar ahli donishlar,
Egam dargohiga borgin bu dardingga davo izlab.

Yana shu hijron dardi... Tasavvuf ta'limoti ruhida tarbiyalangan shoira hijronning davosi fano bo'lmoqdir, degan xulosaga keladi. Ya'ni, Parvardigor jamoliga ruh tanni tark etgandagina erishmoq mumkin, demoqchi.

Ilohi, hech bandangni firoq o'tida kuydirma,
Ijobat qil duosini, agar «omin» desa yig'lab .

Agar bandang bu hayot ikir-chikirlaridan charchasa, taqdir «buqalamunliklari»ga dosh berolmasa, ruhi har kech sen sari xayolan rixlat qilaversa, uning o'tinchlarini bee'tibor qoldirma, dargohingga chorla... . Yuqoridagi baytda shoira shu fikrni aytmoqchi.

Albatta, tasavvuf dunyoqarashi ruhida tarbiyalanganlar bilan bizning zamonamiz qarichlari ruhida voyaga etganlar orasida katta tafovut bor. Bizning dunyoqarashimiz nuqtai nazaridan Muazzamxon fikrlari g'alati tuyulishi mumkin. Muazzamxon ijodi bo'yicha qilingan ayrim tadqiqotlarda shoira ijodi bizni shakllantirgan muhit nuqtai nazaridan tadqiq etiladi.

Azal kotibi, do'stlar, mehrini lavhi zamirimga,
Kitobat qildi naylay, furqat o'tiga meni dog'lab .

Shoira «azal kotiblari, ya'ni charx raftorini qayd qiluvchi taqdir hukmi, manglay yozig'i, meni hijron o'tida dog'lab, hasratlarim sharhini kitob holiga keltirdi», degan xulosaga keladi. Mashrab bir g'azalida: «Bu dunyoning daraxtlari qalam bo'lsa-yu, daryolari siyoh bo'lsa va men osmon daftariga hasratlarimni yozib chiqsam ham, bu hijron dardiga davo topolmasman», - degan edi. Muazzamxonning yuqoridagi baytini shu ma'noda tushunmoq lozim. Fuzuliyning quyidagi satrlaridan ham Muazzamxon tilga olgan «azal kotiblari yozmishlari» o'ziga xos tarzda jaranglaydi:

Azal kotiblari ushshoq baxtini qaro yozmishlar,
Bu mazmun ila xat ul sahfa ruksora yozmishlar.

Sharq she'riyatida yor timsoli oshiq ko'nglining go'zal jilvalarida, hayotning lazzati va sururida, shuningdek, bu yorug' olamdan qachonlardir abadul-abad ajralish hasratlarida o'z ifodasini topib kelgan.

Xomush o'ltir, Muazzam, suhbat ahli tamiz ichra,
Fasihati bo'lmag'aysan, el aro behuda ko'p so'zlab .

G'azalning maqta'si xomush bo'lishga chorlaydi. Xomushlik bu - oshiq ko'nglidan joy olgan teranlik, miskinlik nuqtasi. «Ko'ngil asrori»ni tushunmaydiganlarga so'zdan ko'ra xomushlik ta'sirliroq demoqchi shoira.

Xullas, Fuzuliy kabi Muazzamxonning ham har bir g'azali kitobxonga ana shunday teran fikrlar, yorug' xayollar baxsh etadi. Go'zal insoniy sifatlar sohibi bo'lishga chorlaydi. Shoira ijodining ahamiyati ham shundadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Valixo'jaev B. O'zbek epik poeziyasi tarixidan. Toshkent, Fan, 1974 y.
2. G'anieva S. Alisher Navoiy. Toshkent, Fan. 1962 y, 83 bet.
3. Jalolov T. O'zbek shoiralari. Toshkent, 1959 y.
4. Ishoqov YO. Navoiy poetikasi. Toshkent. Fan, 1983 y, 208 bet.
5. Komilov N. Tasavvuf yoki komil inson axloqi. 1-kitob. Toshkent. YOzuvchi, 1996 y, 272 bet.
6. Mallaev N. O'zbek adabiyotida g'azal va uning rivojida Navoiy roli haqida. Navoiy armug'on to'plami. Toshkent 1968 y.
7. Qodirova M. SHoira Muazzamxon. – Toshkent. Fan, 1992 y, 72 bet.
8. Haqqulov I. Tasavvuf va she'riyat. Toshkent. Adabiyot va san'at nashriyoti, 1990 y.
9. Haqqulov I. Tasavvuf saboqlari. Buxoro. Buxoro davlat universiteti nashriyoti, 2000 y.

NIZOMIDDIN SHOMIYNING “ZAFARNOMA” ASARIDAGI ANTROPONIMLARNING LINGVOPOETIK XUSUSIYATLARI

R.I.Saydullayeva, PhD, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Maqolada jahon va o'zbek tilshunosligida lingvopoetika sohasida olib borilayotgan salmoqli izlanishlar haqida to'xtalib o'tilgan. Zamonaviy onomastikaning yetakchi tendensiyalaridan biri badiiy matnda atoqli nomlarni o'rganishdir. Ma'lumki, o'zbek tilshunosligida bir qator tarixiy va badiiy asar matnidagi leksik va onomastik birliklar lingvopoetik jihatlari tahlil etilgan. Shuningdek, maqolada Nizomiddin Shomiyning “Zafarnoma” asaridagi antroponimlarning lingvopoetik xususiyatlari, badiiy-estetik vazifalari namoyon bo'lishi misollar asosida ochib berilgan.

Kalit so'zlar: lingvopoetika, onomastika, antroponim, pretsedent nom, allyuziv nom, poetonim, badiiy asar.

Аннотация. Статья посвящена значимым исследованиям в области лингвопоэтики в мировом и узбекском языкознании. Одним из ведущих направлений современной ономастики является исследование собственных имен в художественных текстах. Известно, что в узбекском языкознании анализированы лингвопоэтические аспекты лексических и ономастических единиц в тексте ряда историко-художественных произведений. Также в статье на основе примеров раскрываются лингвопоэтические особенности антропонимов, проявление художественно-эстетических функций в произведении Низамиддина Шами «Зафарнаме».

Ключевые слова: лингвопоэтика, ономастика, антропоним, прецедентное имя, аллюзивное имя, поэтоним, художественное произведение.

Annotation. The article is devoted to significant research in the field of linguopoetics in world and Uzbek linguistics. One of the leading directions of modern onomastics is the study of proper names in literary texts. It is known that in Uzbek linguistics, the linguistic and poetic aspects of lexical and onomastic units in the text of a number of historical and artistic works have been analyzed. Also, based on examples, the article reveals the linguistic and poetic features of anthroponyms, the manifestation of artistic and aesthetic functions in Nizamiddin Shami's work "Zafarname".

Keywords: linguopoetics, onomastics, anthroponym, precedent name, allusive name, poetonym, artwork.

Kirish. Bugungi kunda o'zbek tilshunosligida «lingvopoetika» deb ataluvchi matn lingvistikasining mustaqil sohasi jadal sur'atlar bilan rivojlanmoqda. Lingvopoetik yondashuvning takomillashuvi badiiy matnni tashkil qiluvchi til birliklarini qaytadan ko'zdan kechirish imkonini yuzaga chiqarmoqda.

Asosiy qism. Jahon tilshunosligida lingvopoetika sohasida V.Y.Zadornova hamda A.A.Lipgartning keng ko'lamli faoliyatlarini e'tirof etish mumkin. V.Y.Zadornovanning ilmiy izlanishlarida lingvopoetika sohasining aniq predmeti, maqsadi va muammolari ochib beriladi. Tilshunos “Matnning lingvopoetik jihatdan o'rganilishi tilning u yoki bu birligini shunchaki aniqlashga qaratilgan emas, balki badiiy asar ko'rsatadigan estetik ta'sirni so'z yordamida izohlashga yo'naltirilgandir” [Задорнова В.Я. Словесно-художественное произведение на разных языках как предмет лингвопоэтического исследования: Дисс. ... д-ра. филол. наук. – М., 1992. – С. 61.] deb ta'kidlaydi. “Lingvopoetika asoslari” nomli kitobi orqali A.A.Lipgart ham lingvopoetika masalalarini chuqur tadqiq etilganini kuzatish mumkin. Uning fikricha, “lingvopoetika – bu filologiyaning bir bo'limi bo'lib, lingvopoetika masalalari doirasida badiiy matnda uslubiy markerlangan birliklar qo'llanilishi, matnda ular estetik effekt berishga yo'naltirilgan bo'lishi hamda shu maqsadda badiiy matn mazmuniy strukturasida qo'llanilishi” [Липгарт А.А. Лингвопоэтическое исследование художественного текста: теория и практика (на материале английской литературы). Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – М., 1996. – С. 23.]dir.

O'zbek tilshunosligida ham lingvopoetik izlanishlar natijasida bir qator salmoqli tadqiqotlar yuzaga keldi. Bu o'rinda dastlabki ishlar sifatida A.Nurmonov, N.Mahmudov, I.Mirzayev, M.Yaqubbekova, M.Yo'ldoshev, G.Jumanazarovalarning maqola va tadqiqotlarini e'tirof etish mumkin.

Lingvopoetika masalalarini chuqur idrok etish tilshunos M.Yo'ldoshevning tadqiqotlarida alohida ko'zga tashlanadi. M.Yo'ldoshev badiiy matn lingvopoetikasi muammolarini keng qamrovda fundamental tadqiq etib, fanda lingvopoetika sohasining maqomini mustahkamladi hamda keyingi olib boriladigan tadqiqotlar uchun boy zamin yaratdi" [Yuldashev M. Badiiy matnning lingvopoetik tadqiqi: Filol.fan. d-ri. ...diss. – Toshkent, 2009.]. M.Yo'ldoshev badiiy matnning lingvopoetik tadqiq etishning aniq tamoyillarini ishlab chiqdi. Tilshunos badiiy matnning lingvopoetik tahlil etishning asosiy tamoyillari sifatida yettita tamoyilni taklif qiladi [Yo'ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. – Toshkent: Fan, 2008. – B.148-159.]. Aytish kerakki, ushbu tamoyillar keyingi olib borilayotgan mazkur yo'nalishdagi tadqiqotlar uchun muhim ahamiyat kasb etib kelmoqda.

O'zbek tilshunosligida bir qator tarixiy va badiiy asar matnidagi leksik va onomastik birliklarni lingvopoetik jihatlarini tahlil etilgan. I.Mirzayev bu sohada bajariladigan ishlar mazmuni haqida quyidagilarni ta'kidlaydi: "...Lingvopoetika bugungi kunda filologiyani yaxlitligini tiklashi mumkin bo'lgan soha deb e'tirof etilayotgan ekan, uning maqsad va vazifalarini, tadqiqot obyekti, boshqa tarmoqlar bilan munosabatini aniqlab olish va bu yo'nalishdagi ishlarni jadallashtirish kerak. Bu sohadagi tadqiqotlarni ko'paytirish va kuchaytirish zaruriyati keyingi yillarda filologiya ilmining eng dolzarb vazifalaridan sanalmoqda" [Mirzayev I. Lingvistik poetika va uning filologik tahlildagi o'rni / Tilshunoslikning dolzarb masalalari (O'zMU ilmiy maqolalar to'plami). – Toshkent, 2002. – B.22].

Badiiy matndagi onomastik birliklarni o'rganuvchi soha esa lingvopoetikaga nisbatan "*poetik onomastika*", "*onomapoetika*" kabi terminlar bilan atalmoqda.

Poetik onomastika ham bevosita badiiy matn bilan bog'liq soha va unga doir ishlarda badiiy matndagi onomastik birliklarning ijodkor badiiy maqsadiga mutlaqo muvofiq tarzda qo'llanish jihatlariga diqqat qaratiladi. Hozirda bu soha o'zining alohida tekshirish obyekti va mustaqil tahlil metodlariga ega bo'lgan, stilistika, poetika va matn lingvistikasi bilan bog'liq holda jadal rivojlanib bormoqda [Фонякова О.И. Имя собственное в художественном тексте. – Л., 1990. – С. 14.].

Zamonaviy onomastikaning yetakchi tendensiyalaridan biri badiiy matnda atoqli nomlarni o'rganishdir. Keyingi yillarda dunyo filologlarining diqqat markazida bo'lgan masalalardan biri onomastik birliklarning badiiy matndagi o'rni masalasidir. Bu borada onomastik birliklarga badiiy matnning ko'pqatlamlilikini ta'minlovchi poetik vosita sifatida yondashilgan bir qator tadqiqotlar yaratildi.

A.Nurmonov shunday yozadi: "Badiiy adabiyotda qahramonlarning xarakteriga mos ism tanlashga harakat qilinadi. Masalan, "Tohir va Zuhro" dostonida Tohir – pokiza, nuqsonsiz; Zuhro – nurli, ko'rkam; niyati qora bo'lgan qahramonga esa Qorabotir deb ot qo'yiladi. Ko'rinadiki, ism insonning o'z zurriyotiga bo'lgan orzu-niyatining debochasi, badiiy asarlarda esa qahramon xarakteriga ishoradir" [Nurmonov A. Tanlangan asarlar. III jild. – Toshkent: Akademnashr, 2012. – B. 286.].

N.Husanovning «O'zbek antroponimlari tarixi» monografiyasida ko'hna adabiy yodgorliklardagi antroponimlarning ma'naviy va uslubiy o'ziga xosliklari tadqiq qilingan. XV asr adabiy yodgorliklaridagi shaxs ismlarining o'ziga xos uslubiy-estetik funktsiya bajarishini bir necha o'rinda ta'kidlagan tilshunos olim fikrlarini quyidagicha xulosalaydi: "Yodgorliklardagi ismlar qahramonning tashqi qiyofasiga, kasbiga, ruhiyatiga, millatiga, asarning umumiy g'oyasiga va joyiga mutanosib ravishda izchillik bilan tanlangan" [Husanov N. «O'zbek antroponimlari tarixi» – B. 102.].

"Ko'ngilni menga bergin", deydi doim senga dunyo.

Nega bu tilsiz so'zlaguvchining pandini eshitmaysan aslo:

*Mehrsiz dunyoga nega mehring qo'yarsen, undan **Iskandar** bejon bo'ldi-ku!*

*Vafosiz yorga nega oshiq bo'lursen, uni deb **Doro** mulkdan ajradi-ku!*

(ZN-85).

Ushbu baytda *Iskandar* va *Doro* antroponimlari pretsedent nom bo'lib, badiiy matnda allyuziv nom sifatida matnorti bilimlarga ishora qilgan.

Tangriga hamdu sano, qildi zafardin komron

*Etdilar dushmanni tor-mor hazrati **Sohibqiron*** (ZN-179).

Mazkur baytda *Tangri* teonimi orqali diniy e'tiqodini bilib olish mumkin bo'lsa, *Sohibqiron* onimi esa Amir Temurga ishora qilgan.

Kayxisrav, *Qayqubod* antroponimlari she'riy parchada o'zaro ohangdoshlikni hosil qilgan. Allyuziv nom vazifasida kelgan poetonimlar badiiy-estetik zavq berib, kitobxonga matnorti ma'lumotlarni eslashga, o'rganishga yordam beradi.

Zamonaviy o'zbek adabiyotida ham Amir Temur siymosi markaziy obraz darajasiga ko'tarilgan qator asarlar yaratildi. Ana shunday asarlardan biri hisoblangan A.Oripovning "Sohibqiron" dramasida ham antroponimlar, xususan, laqablarning alohida badiiyat bilan qo'llanilgan o'rinlar juda ko'p. Bu ayniqsa, *Temur* va *Yildirim* poetonimlarining apellyativ asosiga ishora qilingan o'rinda yaqqol ko'zga tashlanadi.

Boyazid:

Asir bo'lib tursam hamki qoshingda, Temur

Zor emasman iltifoting, taassufingga.

Temur:

Oddiygina bir voqea yuz berdi, axir,

Sen yildirim laqabli bir qudratli chaqmoq

Cho'ng temirga urildingu chilparchin bo'lding.

"Sohibqiron" dramasida shayxulislom tilidan aytilgan quyidagi she'riy parchada esa Amir Temurning unvoni va bu unvon egalarining o'tmishi va kelajagi haqida shumur badiiy san'ati vositasida fikr bildirilgan.

Qiblagohning unvonlari Sohibqironidir.
Allohimning karami-la sakkiz yuz yilda
Yulduzlarning holatlari ayricha bo'lgay.
Jadiy burji ko'ringaydir kiyik shaklida.
O'sha yili tug'ilgaydir bir Sohibqiron.
Eng avvali shoh Iskandar, undan so'ng esa
Tug'ilmishdir Rasul Akram –
Payg'ambarimiz.
Uchinchisi hazrat Temur –
Sohibqironidir.

Xushovoz changchilar, pardasoz kamoncha chaluvchilar, oy yuzli soqiylar, mushk mo'yli kanizlar tiz cho'kib may kosasini aylantirar, shodlik taratuvchi mug'anniylar ushbu baytlar mazmunini eshittirar edilar:

Keling shodlik bilan bir dam may ichaylik,

Fursat qolmagan chog'da, uni qachon ichamiz?!

***Kayxisravu Qayqubod** tutgan yo'l bilan*

Falakdan o'ch olib, mayni ichaylik. (ZN-338)

Adabiyotimizda *Jamshid* obrazi bilan bog'liq ko'plab voqealar uchraydi. Ayni bu misralarda keltirilgan *Jamshid* va uning chashma boshidagi toshga bitgan bitiki haqida Sa'diy Sheroziyning "Bo'ston" asarida va "Boburnoma" asarida ham shu mazmundagi misralarga guvoh bo'lamiz:

Eshitdimki, go'zal tabiatli **Jamshid**

Chashma boshidagi bir toshga yozgan:

"Bu chashma boshiga bizdek ko'plar kelganlar

Ko'zlarin ochib-yumguncha o'tib ketganlar" (ZN-158).

Jamshid poetonimi talmeh badiiy san'ati uchun lingvopoetik vosita bo'lgan va allyuziv matnga ishora qilgan.

Ushbu matnda *Sohibqiron* poetonimi keltirish orqali Amir Temurning kuch-qudratini hamda uning ilohiy o'ziga xosligini ko'rishimiz mumkin.

“Jahon xalqi bildilarki, u hazrat Sohibqiron qudrat egasi (Alloh)ning jamoliy va jaloliy tajalliyotining ko‘rinish o‘rnidir. Tangri taolo uning marhamati soyasini jahonga va jahon ahliga doimiy qilsin, davlati quyoshini mashriq mag‘ribga nur sochishda saqlasin! Muhammad va uning xonadoni haqqi! Bu ikki bayt ushbu kitob muallifi nazmidandir:

O‘tganda hijratdan sakkiz yuz olti va bir kasr

(1403 yil oktabr oyi)

Arman va Go‘rgin g‘azotidan qaytish voqe bo‘ldi.

Shunday bir shaharni qurdi bir oy ichida

*Jahon dovari **Temur** - mulku millat, din qutbi” (ZN-372).*

Pretsedent nomlarning badiiy matndagi navbatdagi vazifasi onomastik metafora bo‘lib kelishidir. Onomastik birliklar ham badiiy matnda metaforik ma’noda qo‘llanishi mumkin. Metaforaning bu tip birliklar bilan namoyon bo‘lishi onomastik metafora deb yuritiladi va u muayyan onomastik birlikni nom bo‘lmagan boshqa so‘z ma’nosida qo‘llashga asoslanadi, ya’ni **tushuncha va nom** (masalan, *saxovatli odam* ma’nosini *Hotam* antroponimi orqali ifodalash) o‘rtasidagi o‘xshashlikka tayanadi. Masalan, *Hotam* antroponimini *o‘ta saxovatli odam* ma’nosida qo‘llash o‘zbek badiiy nutqida an’anaga aylangan bo‘lib, quyidagi misolda buni ko‘rish mumkin:

Sening behisob karamlaring Ma’n (karami)dan ortiqdir

Ey karam (so‘zi) ma’nosi sendan olingan zot!

*Sening saxovatingdan **Hotam** o‘z palosini yig‘ishtirgan*

Ey zamona Hotami, sening palosining yig‘ilmasin! (ZN-379)

Hotam antroponimi saxiy ma’nosini ifodalab kelganda, nomlash susayadi. Nominativ ma’noda qo‘llanganda esa, aniq bir shaxs yoki obyektini ifodalaydi [Andaniyozova D. Badiiy matnda onomastik birliklarning lingvopoetikasi. Fil.fan.b.falsafa dok. disser. Toshkent, - 2017. – B.69.].

Xulosa qilib aytganda, Nizomiddin Shomiyning “Zafarnoma” asarida *Iskandar, Doro, Alp-Arslon, Sohibqiron, Kayxisrav, Qayqubod, Jamshid, Faridun, Kay, Mahdiy, Muhammad Sulton, Mahmud Sabuktagin, Temur, Hotam, Jahondor* kabi antroponimlarning lingvopoetik xususiyatlarini aniqlash orqali asardagi antroponimik birliklarning badiiy-estetik vazifalari namoyon bo‘lishini ko‘rishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Липгарт А.А. Лингвопоэтическое исследование художественного текста: теория и практика (на материале английской литературы). Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – М., 1996. – С. 23.
2. Yuldashev M. Badiiy matnning lingvopoetik tadqiqi: Filol.fan. d-ri. ...diss. – Toshkent, 2009.
3. Mirzayev I. Lingvistik poetika va uning filologik tahlildagi o‘rni / Tilshunoslikning dolzarb masalalari (O‘zMU ilmiy maqolalar to‘plami). – Toshkent, 2002. – B.22.
4. Фонякова О.И. Имя собственное в художественном тексте. – Л., 1990. – С. 14.
5. Nurmonov A. Tanlangan asarlar. III jild. – Toshkent: Akademnashr, 2012. – B. 286.
6. Husanov N. «O‘zbek antroponimlari tarixi». Toshkent: Navro‘z. 2014. – B. 102.
7. Andaniyozova D. Badiiy matnda onomastik birliklarning lingvopoetikasi. Fil.fan.b.falsafa dok. disser. Toshkent, - 2017. – B.69.

UO‘K 808.3

TANGRI – UMUMTURKIY TEONIM

N.X.Sharafutdinova, o‘qituvchi, Farg‘ona davlat universiteti, Farg‘ona

Annotatsiya. Maqolada qadimlardan shakllanib kelgan turkiy xalqlar o‘rtasida tangrichilik e’tiqodining paydo bo‘lishi va bu e’tiqod bilan bog‘liq Tangri teonimi va uning yaratguvchilik bilab bog‘liq epitet va sifatleri haqidagi mulohazalar, shuningdek, bu boradagi ba’zi turkolog olimlarning fikrlarlari ham keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Tangri, Yaratguvchi, turkiy xalqlar, tangriviylilik, bitiktoshlar.

Аннотация. В статье представлены рассуждения о возникновении у тюркских народов веры в Богочеловека, сложившейся с древнейших времен, и связанные с этой верой теоним богочеловек и его эпитет и качества, связанные с творческим сознанием, а также мнения некоторых ученых-тюркологов по этому поводу.

Ключевые слова: Бог, Творец, тюркские народы, богобоязненность, писцы.

Abstract. The article also presents reflections on the emergence of the belief in god among Turkic peoples, formed from ancient times, and on the theonym of God and its creationist-related epithets and qualities associated with this belief, as well as the opinions of some turkological scientists on this matter.

Keywords: God, Creator, Turkic peoples, theism, scrolls.

Tangri//Tengri fonetik variantlarda e'tiqod ifodalovchi eng qadimgi teonimlardan biri. Tangrichilik turkiy xalqlarda bundan yetti ming yil oldin paydo bo'lganligi qayd etiladi. Bu e'tiqodga muvofiq, Tangri – Yaratguvchi. U mavjud borliqni yaratgan yagona mutlaqlik – absalut. Tangrining ulug' bir sifati shuki, u jazolamaydi. Turkiylar har bir xatti-harakatida unga suyanganlar, turkiy yozishmalar ham, odatga ko'ra, shu so'z bilan boshlangan. Manbalarda ko'rsatilishicha, Rim papasi bilan yozishmalarida ham, o'z maktublarini Tangri so'zi bilan boshlaganlar. Lekin tangriviylar dunyoqarashdagi muayyan bir tizim sifatida, xronologik va lokal jihatdan umuman davriy belgilansa ham, sanaviy tomondan aniq shu yillardan boshlanadi, deb belgilash mumkin emas, bu imkonsiz, deb qayd etadi. Yevfrat Imombek va yevropalik turkolog professor Remidorning "Tangriviylar barcha dinlar yelkasiga tashlangan yulduziy chopondir" degan e'tirofini keltiradi. Uning fikricha, koinot, bu – Xudo. Tangrichilik o'zining muqaddas kitobiga ega bo'lmagan, shuning uchun ham unga hayot va yashash falsafasi deb qaralgan. Yaratguvchi sifatida Tangri, bu – osmoniy Xudo, Bosh homiy, Quyosh, Oy, yulduzlarning homiysi, o'zining bir qismi sifatida, insonlarning homiysi. Ibodat unga, madad esa undan, deb qaralgan.

Tangri so'zi lug'aviy birlik sifatida izohlanar ekan, "Drevnetujskiy slovar"da dastlab uning osmon ma'nosi ko'rsatiladi. Shuningdek, Xudo, Iloh, ilohiy ma'nolari qatorida hokim (amir, sulton), janob ma'nolari ham ko'rsatib o'tiladi. Lekin Iloh, ilohiylik ma'nolarining yetakchi ekanligi quyidagi izohlarda ravshanroq ayon bo'ladi: tangrichi – dindor, ruhoni, ibodat qiluvchi; tangrichi – osmonda joylashgan, osmoniy; tangridam – ilohiy; tangrikan – ilohiy; tangrikla – xudoga ibodat qilish; tangrilik – xudoga maqbul; tangrilikdagi – ibodatxonada joylashgan.

Tangri teonimik birlik sifatidagi I.V.Stebleva tomonidan aniqlanishicha, uning birinchi ma'nosi osmon, ikkinchi ma'nosi Xudo, deb qayd etiladi. Xudo tushunchasining quyidagi atributlari sanab o'tiladi: yaratish, homiylik, inson taqdirini belgilash va jazolash funksiyalari.

Tangrichilikning dastlabki davrida jazolash funksiyasi unga xos atributlardan biri sifatida ko'rsatilmaydi. Yuqorida bayon etilgan fikrdan kelib chiqilsa, bu funktsiya Tangri – Yaratguvchiga berilgan keyingi davr epitetlaridan biri ekanligi ko'zga tashlanadi. Bu davr yangi eraning V-VI asrlariga to'g'ri keladi. I.V.Stebleva tomonidan ayni shu davr matnlari taqdim etilgan [2. 213-214].

Ko'rinadiki, Tangri o'z epitet va funksiyalariga ega bo'lgan nom – Yaratguvchilik nomi. Bundan shunday to'xtamga kelish mumkin: tangrichilik ma'jusiylilik emas. D.Shokirjon shunday xulosaga keladi, shunday deb hisoblaydi[1].

Demak, Tangri qadimlarda shakllangan umumturkiy teonim sanaladi.

Tangri so'zi turkiy tillarda Tengri, Tenger, Tengara, Tanera kabi ko'plab fonetik variantlarda talaffuz etiladi. Uning bir varianti A.N.Sodiqov tomonidan quyidagicha izohlangan: tang va ingir, ya'ni tong va kech, boshqacha aytganda, kun va tun. Muallif fikricha, bu tabiatning dialektik birligi. Leksik jihatdan ikki o'zak qo'shib, yangi mazmun kasb etgan, bu mazmun tangir so'zida ifodalanadi[2].

Tangri teonimining Tengri fonetik variantidan kelib chiqib, uni tenglik, tabiat va jamiyatdagi muvozanat, deb belgilash ham bor[1].

Xullas, tangrichilik turkiy xalqlar ajdodlarining hayotidagi madaniy fenomen, ochiq dunyoqarash, diniy g'oya sifatida qaralganda ham, Tangri so'zi teonimik ma'no anglatuvchi uzual teonim bo'lib qola beradi. Hozir ham O.Sulaymonov, S.Akatay, G.Yesim, N.Ospankuli, A.Kadar, A.Atabek, A.Y.Nikonov kabi qozoq tadqiqotchilari, M.Adji, R.N.Bezertanov, B.R.Karimov, D.Sarigulov, Ch.Amuraliyev kabi rus, tatar, o'zbek va qirg'iz tadqiqotchilari tomonidan tangrichilik qadim turkiy madaniy fenomen sifatida o'rganilgan. Tangri ana shu qarashlarning mahsuli sifatida

teonimik ma'no kasb etgan. Bu teonimning ildizi eradan oldingi VIII-VII asrlar diniy va ruhiy-ma'naviy qarashlariga bog'lanadi.

Tangri teonimi qadimgi O'rxun-Enasoy bitiklarida Yaratguvchi nomini ifodalovchi asosiy atama sifatida faol qo'llanadi. To'nyuquq bitigida bilim beruvchi, marhamat ko'rsatuvchi, madad beruvchi atributlari bilan qo'llanadi. "Tangri bilim bergani uchun faqat o'zim hoqonni qo'lga oldim ... Inigak ko'l bo'yiga To'g'ladan O'g'uz keldi. Ularning lashkari uch ming ekan, biz ikki ming edik, urushdik, Tangri yorlaqadi, qochirdik, daryoga tushdi ... Tangri yorlaqagani uchun, dushman ko'p deb biz qo'rqmadik, jang qildik" [5.18,19,21]. Kul tigin bitigida Tangri dilga soluvchi, madadkor, marhamat ko'rsatuvchi, kuch beruvchi, davlat beruvchi, saqlovchi kabi atributlar bilan tilga olinadi. "Tangri yorlaqagani uchun, iste'dodim, baxtim bor uchun men sizlarga xoqon bo'ldim ... "Turk xalqi yo'q bo'lmasin" deb, "xalq bo'lsin" deb otam Eltarish xoqonni, onam Elbilga xotunni tangri o'z martabasida tutib, yuqori ko'targan ekan ... Tangri kuch bergani uchun otam xoqonning lashkari bo'riday ekan, dushmani qo'yday ekan ... turk xalqining nomi, dong'i yo'q bo'lmasin deb, o'zimni u Tangri xoqon qilib o'rnatdi ... Dunyoni Tangri yasaydi ... Tangri yaratuvchidir" [5.24,25,26]. Bilga xoqon bitigida Tangri muvaffaqiyat in'om etuvchidir. "Tangri yorlaqagani uchun, men muvaffaqiyatga erishganim uchun Turk xalqi g'alaba qozondi" [5.32].

Keyingi davrlarda paydo bo'lgan har bir yirik asar boshlanishida qat'iy urfga aylangan bir an'ana, ya'ni Allohga hamd aytish Mahmud Koshg'ariyning devonida keltirilgan og'zaki ijod namunalarida ham uchraydi.

Ot dumini bog'ladik,
Tangriga ham chog'ladik,
Uzangi ayog'ladik,
Aldab go'yo chekindik. [5.73]

Bu tangrichilikning ilk bosqichlari davridagi an'anani eslatadi – jangchilarga qarata irod etilgan chorlov nutqi, albatta, Tangri nomi bilan boshalangan. Yuqorida keltirilgan to'rtlikda ham jangga tayyorgarlik haqida gap boradi.

Qadimgi bitik va yodnomalarda asosiy teonim sifatida, asosan, Tangri atamasi qo'llangan. Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" dostonida ham Tangri teonimi qo'llanadi.

Yalg'iz yer yashil ko'kda erdi ko'shush
Angar berdi tengri ag'irliq o'kush.
*Bo'z erda, yashil osmonda aziz edi,
Tangri unga behisob hurmat ato qildi.*

Bolu berdi evron alig berdi taxt,
Tuta bersu tengri bu taxt birla taxt.

*Falak aylanaveradi, baxt senga qo'l berdi,
Tangri bu taxt bilan baxtni (barqaror) tutaversin.*

Ahmad Yugnakiyning "Hibat-ul haqoyiq" nomli didaktik asarida ham Tangri teonimi qo'llanadi. "Tangri tunni, kunduzni yaratdi, (U) sharqdan g'arbga tomon o'tib, bir-biri bilan almashinib turadi".

Alisher Navoiy asarlarida bu teonimning Tengri fonetik varianti qo'llanadi.

Jon qushi chun mantiqi roz aylagay,
Tengri hamdi birla og'oz aylagay.

O'z ildizi juda qadimlarga borib bog'lanadigan Tangri teonimi hozirgi o'zbek so'zlashuv nutqida ham, yozma adabiyot tilida ham faol qo'llanuvchi teonimlardan sanaladi. Masalan, A.Oripovning "Jannatga yo'l" dramatik dostonida qo'llanish darajasi Olloh teonimi bilan teng. Funksional jihatdan ham Yaratguvchi sifatida to'liq gavdalanadi.

Mayliga u iymon tilar senga Tangridan.
Rahmat senga, xolis xilqat, oliy himmat zot,
Sendaylarni yaratibdi – Tangriga shukur.

Xudo yor bo'lsin, Olloh yor bo'lsin kabi birikmalarning ma'nodoshi sifatida ham qo'llanadi.
Tangri senga yo'ldosh bo'lsin, mayliga, ammo,
Hamrohimni xafa qilib qo'ymagin faqat.

Jannat yoki do'xazni Olloh tayin etganidek, Tangri ham shu funksiyani bajaradi. Shuningdek, tafakkur, imyon, fikrlash va jazolash funksiyalari ham ta'kidlanadi.

Inson zoti, sening nedan kaming bor edi?
Senga Tangri bergandi-ku tafakkur, imyon ...
Iloji yo'q, navbat bilan tortishamiz biz
Tangri bizga shul jazoni ko'ribdi ravo ...
Yetti qavat yer qa'riga tiqsa ham Tangri,
Men dadamni jannatdan hech qilmasman judo.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Религия Тангрианство – особенности и характеристики.
<https://www.youtube.com/watch?v=AaTAiKQ5cGE>.
2. Садыков А.Н. Тенгрионимы. <https://cyberleninka.ru/article/n/tengrionimy>.
3. Древнетюркский словарь. – М.: "Наука", 1969, – С. 544-545.
4. Стеблева И.В. К реконструкции древнетюркской религиозно-мифологической системы. Тюркологический сборник. –М.: "Наука", 1972.
5. Sharafutdinova N. Teonimik tushuncha ifodalovchi mifologik obrazlar. FarDU ilmiy xabarlar. 2024. 3-son.
6. Sharafutdinova N. Badiiy perifrazalar haqida. International Multidisciplinary Research in Academic Science (IMRAS), Volume. 7, Issue 04, April (2024).
7. Қадимий ҳикматлар. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1986.

UO'K 81-13

MEHMONDO'STLIKNI IFODALOVCHI PAREMIYALARNING INGLIZ VA O'ZBEK TILIDAGI PRAGMATIK XUSUSIYATLARINI QIYOSIY TALQINI

N. X. Sharipova, Qarshi Iqtisodiyot va pedagogika universiteti katta o'qituvchisi.

Annotatsiya. *O'zbek xalqining qadriyatlari orasida mehmondo'stlik alohida o'rin egallaydi. Mehmondo'stlik tushunchasi, asosan, xalq maqollari va matallarida o'z aksini topgan bo'lib, bu paremiya turlarida xalqning ma'naviy qadriyatlari, urf-odatlar va an'analari mujassamdir. Mehmondo'stlik faqatgina an'ana sifatida emas, balki milliy o'zlikni belgilovchi ijtimoiy qadriyat sifatida ham katta ahamiyatga ega. Paremiya janri esa ushbu qadriyatni qisqa va mazmunli iboralar orqali xalq tilida saqlab keladi. Ushbu maqolada mehmondo'stlikni ifodalovchi paremiyalarni lingvistik, semantik va madaniy jihatlarini tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *mehmondo'stlik, paremiya, o'zbek xalq maqollari, urf-odatlar, milliy madaniyat, semantika, lingvistika.*

Аннотация. *Гостеприимство занимает особое место среди ценностей узбекского народа. Понятие гостеприимства в основном отражено в народных пословицах и поговорках, а в этих типах паремий воплощены духовные ценности, обычаи и традиции народа. Гостеприимство имеет большое значение не только как традиция, но и как социальная ценность, определяющая национальную идентичность. Жанр паремии сохраняет это значение в просторечии посредством коротких и содержательных выражений. В данной статье анализируются лингвистические, семантические и культурологические аспекты паремий, выражающих гостеприимство.*

Ключевые слова: *гостеприимство, паремия, узбекские народные пословицы, традиции, национальная культура, семантика, языкознание.*

Abstract. *Hospitality occupies a special place among the values of the Uzbek people. The concept of hospitality is mainly reflected in folk proverbs and sayings, and the spiritual values, customs and traditions of the people are embodied in these paremia types. Hospitality is of great importance not only as a tradition, but also as a social value defining the national identity. Paremia genre preserves this value in the vernacular through short and meaningful expressions. This article analyzes the linguistic, semantic and cultural aspects of paremies expressing hospitality.*

Key words: *hospitality, paremia, Uzbek folk proverbs, traditions, national culture, semantics, linguistics.*

Paremiya – xalqning ma'naviy o'zligini aks ettiruvchi eng muhim janrlardan biridir. O'zbek xalqida mehmondo'stlikning milliy qadriyat sifatida aks ettirilishi xalqning madaniy merosini boyitadi. Mehmonlarga hurmat bilan qarash, ularni e'zozlash va xizmat ko'rsatish o'zbeklar uchun katta ahamiyatga ega bo'lgan. Bu esa xalqning ma'naviy o'zligini, o'ziga xosligini va tarbiyaviy qadriyatlarini aks ettiradi.

Mehmondo'stlik – o'zbek xalqi madaniy merosining ajralmas qismi. Ushbu fazilat xalqning ijtimoiy hayotida va an'analarda chuqur ildiz otgan bo'lib, ko'plab maqol va paremiya shaklida aks etadi. Ularning har biri o'ziga xos ma'no va mazmunni anglatib, ijtimoiy ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada mehmondo'stlikni ifodalovchi maqollarni til va madaniyat nuqtai nazaridan tahlil qilishga harakat qilamiz.

Mehmondo'stlikni ifodalovchi paremiya va maqollarning tadqiqi – o'zbek madaniyati va xalq ijodiyoti an'analari ilmiy o'rganish uchun muhim mavzulardan biridir. O'zbek xalqining mehmondo'stlik fazilatlarini asrlar davomida shakllanib, xalq maqollari va boshqa paremiya shakllarida ifoda etilgan.

O'zbek xalqining mehmondo'stlik fazilati asrlar davomida shakllanib, xalq hayotining ajralmas qismiga aylangan. Bu qadriyat turli davrlarda, ayniqsa, o'zbek jamiyatining dehqonchilik va chorvachilik bilan shug'ullangan davrlarida kuchaygan. Mehmonni kutib olish, unga xizmat ko'rsatish va unga hurmat bilan qarash – xalq orasida yuksak qadriyat hisoblangan va bu qadriyat og'zaki ijodda turli shakllarda saqlanib qolgan. Misol uchun, "Mehmon otangdan ulug'" maqoli xalq orasida keng tarqalgan. Bu maqol orqali o'zbeklar mehmonni otadek hurmat qilishi kerakligini ifodalaydi. Mazkur maqolning semantikasi o'zida katta ma'no yuklaydi va mehmonlarni ulug'lash qadriyatini milliy ruhiyatda saqlaydi.

Mehmondo'stlikni ifodalovchi paremiya turlari xilma-xil bo'lib, ular turli ijtimoiy holatlarni aks ettiradi. Bu paremiya turlari o'zining semantik va sintaktik tarkibi bilan xalq ma'naviyatini ifodalaydi. Mehmondo'stlik bilan bog'liq maqollar asosan uchta asosiy guruhga ajratiladi:

- Mehmonni kutib olish va uni hurmat qilish: "Mehmon kelsa – rizq keladi".
- Mehmonni kutish va unga xizmat ko'rsatish: "Mehmonga xizmat – yuksak xizmat".
- Mehmonni kuzatish: "Mehmon ko'ngli yarqirasa, mezbon ko'ngli yarqiraydi".

Ushbu maqollar orqali jamiyatdagi mehmon-mezbon munosabatlari tasvirlanadi va bu munosabatlarning ma'naviy asoslari o'rganiladi.

Mehmondo'stlikni ifodalovchi maqollar qisqa, lekin mazmun jihatidan boy iboralardir. Ularning lingvistik tahlili shuni ko'rsatadiki, bu paremiya turlarida xalq tili va uning madaniy asoslari mustahkam joy olgan. Jumladan, "Mehmon kelgan uyda rizq-baraka ko'payadi" kabi maqollar xalq orasida umumiy e'tiqod va madaniy urf-odatlariga asoslangan.

Mehmondo'stlikni ifodalovchi maqollarda obrazli ifoda va metaforalar keng qo'llanadi. Masalan, "Mehmon kelgan uy – davlatning belgisi" maqolida mehmonning davlat ramzi sifatida ko'rsatilishi xalqning boy e'tiqodiy dunyoqarashini ifodalaydi. Maqollar tahlili shuni ko'rsatadiki, bu paremiya turlarida xalqning ijtimoiy va ma'naviy hayoti o'z ifodasini topadi.

O'zbek tilida mehmondo'stlikni ifodalovchi ko'plab maqol va paremiya mavjud. Quyida ular tahlil qilinadi:

1. "Mehmon otangdan ulug'" – Ushbu maqolda mehmonning ijtimoiy mavqeyi va uni qadrlashga alohida urg'u berilgan. Mehmonni otadan ham ustun qo'yish orqali, xalq mehmondo'stlikni oliy darajada e'tirof etadi.

2. "Mehmon kelsa, rizq keladi" – Mehmon kelishi bilan rizq-nasibasi ko'payishi tushunchasi xalqning mehmondo'stlikni farovonlik bilan bog'lashini ko'rsatadi. Bu, ayniqsa, o'zaro ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlashda katta ahamiyatga ega.

3. "Uyga mehmon kelsa, to'kin-sochin bo'ladi" – Mehmonlar keltiradigan baraka va farovonlikka e'tibor qaratiladi. Xalq orasida mehmonlar oilaning nafaqat ijtimoiy hayoti, balki moddiy farovonligiga ham hissa qo'shishi fikri keng tarqalgan.

O'zbek xalq maqollarining tahlili shuni ko'rsatadiki, mehmondo'stlik orqali milliy an'analarga hurmat va sadoqat ifodalanadi. Mehmon-mezbon munosabatlari orqali xalqning ijtimoiy va axloqiy me'yorlari shakllanadi.

Ingliz tilidagi mehmondo'stlikni ifodalovchi paremiyalar va iboralar ko'plab madaniy nuqtai nazardan kelib chiqadi. Bu iboralar, asosan, mehmonni kutib olish, hurmat qilish va ularning qulayligini ta'minlash bilan bog'liq. Quyida ba'zi muhim paremiyalar va ularning o'rganilishi haqida ma'lumot beraman:

Mehmondo'stlikni ifodalovchi ba'zi inglizcha paremiyalar:

1. *"Make yourself at home."* Bu ibora mehmonni o'zini erkin his qilishi uchun qulay muhit yaratishga chaqiradi.
2. *"The more, the merrier."* Bu ibora ko'proq mehmonlar bo'lsa, tadbirning yanada qiziqarli bo'lishini anglatadi.
3. *"Mi casa es su casa."* Bu ibora Ispan tilidan olingan, ingliz tilida ham keng tarqalgan va mehmonni o'z uyida kabi his qilishga chaqiradi.
4. *"Hospitality is the art of making strangers feel like friends."* Bu ibora mehmondo'stlikning maqsadini ta'riflaydi.

Ushbu paremiyalarni lug'aviy tahlil qiladigan bo'lsak, ularning lug'aviy ma'nolari va kontekstual qo'llanilishiga e'tibor berish kerak. Masalan, *"make yourself at home"* iborasi do'stona muhitni yaratish maqsadida ishlatiladi. Mehmondo'stlik bilan bog'liq iboralarni o'rganishda ingliz madaniyatidagi mehmondo'stlik an'analari, festivallarini va turli tadbirlarni ko'rib chiqish foydali bo'ladi.

Paremiyalarni har qanday suhbatda yoki yozuvda qo'llash orqali o'rganishni mustahkamlash mumkin. Misol uchun, mehmon kutib olayotganda, bu iboralarni ishlatish yaxshi usul.

Bu iboralar va ularni o'rganish metodlari ingliz tilida mehmondo'stlikni ifodalashni samarali o'rganishga yordam beradi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, mehmondo'stlik o'zbek xalqining asrlar davomida saqlanib kelgan eng muhim qadriyatlaridan biri bo'lib, u xalq maqollarida va paremiya turlarida aks etgan. Mehmondo'stlikni ifodalovchi maqollarni lingvistik va semantik tahlil qilish orqali xalqning madaniy merosini, ma'naviy qadriyatlarini va milliy ruhiyatini chuqurroq anglash mumkin. Bu paremiya turlari orqali xalqning mehmondo'stlik an'analari, jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar va ma'naviy qadriyatlar aks ettiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbek xalq maqollari to'plami, Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 1987.
2. Turdiyev A., "O'zbek madaniyati va xalq maqollari", O'zbekiston Filologiya jurnali, 2020.
3. Karimova N., "Xalq maqollari va zamonaviy tilshunoslik", O'zbek tilshunosligi ilmiy to'plami, 2019.
4. Abdullayev, O. O'zbek xalq maqollari va ularning tahlili. Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti, 2015.
5. Karimov, A. Xalq og'zaki ijodida mehmondo'stlik tushunchasi. Toshkent: Yozuvchilar uyushmasi. 2018.
6. Yusupova, N. (2020). Paremiologiya asoslari. Samarqand: Samarqand davlat universiteti.
7. Firth, J. R. (1957). Papers in Linguistics 1934-1951. Oxford University Press.
8. Halliday, M. A. K. (1978). Language as Social Semiotic. Edward Arnold.
10. Mahmudov, N. (1998). O'zbek Tili: Lingvistikasi va Uning Qadriyatlari. Toshkent Davlat Universiteti nashriyoti.

UO'K 821.82-3.087.5

BADIIY ADABIYOTDA O'SMIR OBRAZI VA PSIXOLOGIIYASI

S.O'. Shermamatova, o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqolada badiiy adabiyotda o'smir obrazi va psixologiyasiga oid ilmiy va nazariy qarashlar o'rganilgan. O'smir obrazi genezisiga atroflicha to'xtalib, badiiy adabiyot namunalarida uchraydigan o'smir obraziga misollar keltirilgan. Bundan tashqari, o'smir yoshidagi bolalarda kuzatiladigan psixologik jarayonlar psixolog olimlarning fikrlari asosida ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: o'smir, genesis, oila, do'stlik, sevgi, muloqot, ruhiy holat, obraz, ijtimoiy hayot, xalq og'zaki ijodi.

Аннотация. В этой статье исследуются научные и теоретические взгляды на образ и психологию подростка в художественной литературе. Подробно остановившись на генезисе образа подростка, приведены примеры образа подростка, встречающегося в образцах

художественной литературы. Кроме того, психологические процессы, наблюдаемые у детей подросткового возраста, рассматривались на основе мнений ученых-психологов.

Ключевые слова: подросток, Генезис, семья, дружба, любовь, общение, душевное состояние, образ, общественная жизнь, устное творчество.

Abstract. This article explores scientific and theoretical views on the image and psychology of a teenager in fiction. Referring to the genesis of the image of a teenager in detail, examples of the image of a teenager are given, which are found in samples of fiction. In addition, the psychological processes observed in children of adolescent age were considered on the basis of the opinions of psychologist scientists.

Key words: teenager, genesis, family, friendship, love, communication, state of mind, image, social life, folklore.

O'smir obrazi asrlar davomida adabiyotda turli mulohazalarga sabab bo'ladigan mavzu bo'lib kelgan. Ushbu obraz asarni yaratish davrida keng tarqalgan ijtimoiy me'yorlar, hayot tarzi va undagi qadriyatlar va muammolarni aks ettiradi. Ma'lumki, o'zbek adabiyoti millatning tarixiy va madaniy merosi hamda ijtimoiy evolyutsiyasini aks ettiruvchi juda qadimiy tarixga ega. O'zbek badiiy adabiyotida yaratilgan o'smir obrazi tasviri milliy o'ziga xoslik, turli urf-odatlar va ijtimoiy hayot bilan chambarchas bog'liqdir.

Badiiy adabiyotda o'smir obrazining genezisiga to'xtaladigan bo'lsak, o'smir obrazini dastlabki xalq og'zaki ijodi namunalari uchratishimiz mumkin. Xalq og'zaki ijodi orqali o'smir obrazini o'rganish tadqiqot mavzusidan biroz uzoqlashishdek tuyulsa ham, ushbu obrazni yaxshiroq o'rganish uchun folklorga murojaat qilish zarur deb hisoblaymiz. Shuning uchun o'smir tasvirining ilk namunalari sifatida xalq dostonlariga murojaat qilamiz. Deyarli barcha folklor asarlarda o'n to'rt yosh balog'at yoshi sifatida belgilanadi va bu yoshda qahramonlar o'zlariga turmush o'rtoq tanlab, yoki uni izlab, yoki uni qutqarish uchun safarga otlanadi. "Alpomish" xalq dostonidagi asosiy voqealar Hakimbek va Barchinoyning aynan o'smir yoshi davrida sodir bo'ladi. Masalan, Alpomish Barchinoyni qalmoq polvonlaridan qutqarishga ketayotgan vaqtda uning 14 yoshda ekanligi fikrimiz dalil bo'ladi. "Kuntug'mish" dostonining asosiy qahramonlari Kuntug'mish va Xolbeka obrazlari ham ayni o'n to'rt yoshda bo'ladi va bu yoshda yigit kishi uchun muhim bo'lgan barcha bilim va hunarlarni o'rganib, ularni mohir bajaruvchisiga aylanadi. Xolbeka ham ayni o'smirlik yoshida yanada go'zallashib boradi, unga uylanish niyatida kelgan shaxzodalar esa uni shartini bajara olmay sinovidan o'ta olishmaydi.

O'zbek adabiyotshunosligida xalq og'zaki ijodi janrlaridagi o'smir obrazi alohida ilmiy jihatdan o'rganilgan tadqiqotni uchratmaymiz. Folklorshunoslik sohasida qilingan ilmiy ishlarda ham o'smir tasviri va o'smir obrazi hali o'rganilgani yo'q. Shu vaqtgacha badiiy adabiyot sohasida olib borilgan tadqiqotlar ichida o'smir obrazini alohida tahlilga tortilmaganligiga guvoh bo'lamiz. Ko'pgina tadqiqotlarda bolalik tasviri yoki bola obrazi ilmiy va nazariy jihatdan o'rganilgan [1], lekin bolalik yoki yoshlik davrini aynan yosh kategoriyasi jihatidan o'smir yoki o'spirinlik davriga ajratib o'rganilgan tadqiqot mavjud emas.

Umuman olganda, bolalik inson hayotining eng beg'ubor, betashvish davri sifatida mumtoz adabiyotning doimiy diqqat markazida bo'lgan. Badiiy asarda bolalar xarakterini ifodalashga qiziqishning paydo bo'lishi falsafa va pedagogikaning rivojlanishi bilan bog'liq. Jahon adabiyotshunosligida ilk bor bolalar xarakteriga qiziqish Uyg'onish davrida ya'ni aql-idrokka tayanish va insonni o'zgartirish mumkinligiga ishonch paydo bo'lgan paytdan boshlanganligi ta'kidlanadi. Badiiy adabiyotda bola obrazidagi yetuk hislatlarning mujassam bo'lishi, uning ibrat namunasi qilib tasvirlanishi bu xalqning va o'sha xalqqa mansub ijodkorning dunyoqarashi bilan bog'liq bo'lib kelgan. Sharqda barkamol inson bolalikdan yetuk bo'lishi kerak degan tushuncha mavjud. Bu tushunchaning nazariy asoslariga diniy-falsafiy, ilmiy-badiiy asarlarda zamin yaratilgan. Xususan, Abu Nasr Forobiyning fikricha, fozil odamlar shahri hokimida 12 ta fazilat bolalikdan shakllangan bo'lishi zarurligi va u tug'ma oliyhimmatli, odil va rostgo'y sabotli va jasur bo'lishi kerakligi ta'kidlanadi. Zero bolalikdagi hislatlar tabiiy xususiyatga ega bo'lib, ular keyinchalik ijtimoiylashadi [2].

Asar boshidan oxirigicha o'smir yoshidagi bola obrazining hayoti haqida hikoya qiluvchi ijod namunalari ham yozma adabiyotda juda ko'plab uchraydi. Birgina G'.G'ulomning "Shum bola" qissasini misol keltirish orqali fikrimizni asoslashimiz mumkin. Asarda bosh qahramon – Shum bola ya'ni Qoravoy 14 yoshda bo'lib, qissa hajviy asarlar turkumiga kiradi va qissa real voqealar hamda insonlar taqdiriga asoslanadi. Qissada tarixiy faktlarga nisbatan badiiy to'qima, ya'ni fantaziya kuchliligi sabab qissa avtobiografik asar hisoblanmaydi.

Ma'lumki, jamiyatning eng muhim belgilaridan biri bu undagi insonlarning o'zaro munosabatidir. Insonlarning bir-biri bilan o'zaro munosabatlari badiiy asarlarda ham namoyon bo'ladi. Badiiy asarlarda qahramonlarning o'zgalar bilan munosabati ya'ni muloqot jarayoni orqali uning ichki – ruhiyat dunyosi yoritiladi. Unda tadqiqotimiz obyekti bo'lgan o'smir obrazining kattalar hamda tengdoshlari o'rtasidagi munosabatlarida eng nozik xislatlari, fe'l-atvori, gap-so'zlari va xatti-harakatlari ifodalanadi. Katta yoshdagilarning o'smirlarga nisbatan bolalarcha munosabatda bo'lishlari ularning o'rtasida kelishmovchilik va tushunmovchiliklarga sabab bo'lishini yuqorida aytib o'tdik. O'smir atrofdagi insonlar bilan doimiy muloqotda bo'lishi natijasida, unda shaxsga xos xususiyatlar ya'ni ijobiy va salbiy sifatlar yuzaga chiqa boshlaydi.

Psixologik nuqnayi nazardan qaraydigan bo'lsak, muloqot yordamida odamlar bir-birlari bilan ruhiy jihatdan aloqaga kirishib, o'zaro axborot almashadilar, bir-birlarini tushunib, o'zaro ta'sir o'tkazadilar. Agar kishilar bir-birlari bilan axborot almashmasalar, tajribalari haqida fikr almashmasalar ular rivojlanmay qolishlari mumkinligi haqida bir qator olimlar ham aytib o'tgan.

Mashhur rus psixologi B.G.Ananyev muloqot ijtimoiy va individual holat ekanligi va shuning uchun nutq bilan uzviy bog'liq ekanligi, kommunikativ vazifani bajarishda pantomimika, imo-ishoralar muloqot shakllari sifatida yuzaga chiqishini aytib o'tgan [3].

Olimning yuqoridagi fikrlari orqali muloqot nafaqat tarbiya, balki psixologiya va pedagogika uchun ham muhim vosita ekanligini tushunishimiz mumkin. Tadqiqot obyektimiz ham doimo insonlar davrasida va ular bilan o'zaro ta'sir doirasida bo'lganligi sababli o'smir obrazi ijtimoiy munosabatlar mahsuli hisoblanadi. Bu esa muloqot o'smirning eng asosiy faoliyatlaridan biri ekanligidan dalolat beradi. Insonlar bir-birlari bilan qancha ko'p muloqotda bo'lsa, ular o'rtasida o'xshash xislat va xususiyatlar paydo bo'la boshlaydi va natijada, o'smir o'ziga yaqin deb bilgan odamlarni qalban his qilib, tushuna boshlaydi.

Muloqotning shaxs rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etishi haqida bir qator olimlar tadqiqot olib borganlar. Masalan, P.Ya.Galperin, N.F.Dobrinin, N.F.Talizina kabi olimlar o'z tadqiqotlarida shaxsning xarakteri va irodaviy sifatleri muloqot orqali shakllanishi haqida aytib o'tishgan.

Bundan tashqari, respublikamizning qator psixologlari ham muloqot muammosini turli jihatdan ochib berishga harakat qilganlar. Jumladan, professor E.G'oziyev "Muomala psixologiyasi", M.G.Davletshin esa "Umumiy psixologiya" nomli o'quv qo'llanmalarida muloqotning qay tarzda shakllanishi haqida fikr yuritib, muloqotning barcha xususiyatlarini nazariy jihatdan yoritib berganlar.

Kattalar ba'zan boladan juda ko'p narsalarni talab qiladilar. Ularni aytganini so'zsiz bajarishlarini va talablariga javob berishlarini xohlaydilar. Ammo bolaga, ayniqsa o'smir yoshdagi bolalarga bunday talab va qoidalar qo'yib bo'lmaydi. Bu davrda bolalar kattalarning muayyan qoliplariga sig'maydi, bu davrda uning o'z dunyosi, prinsiplari, tushunchalari va fikrlari bo'ladi. Voqelikni turlicha anglash natijasida o'smir yoshidagi bolalar va kattalar o'rtasida turli ziddiyat va nizolarni keltirib chiqaradi. Munosabatlardagi bunday ziddiyatlar ham bola psixologiyasining bir ko'rinishidir.

"O'smirlik – qarama-qarshiliklarga boy davrdir" [4]. Bunday deyilishiga sabab, bu davrda o'smir ruhiyatida, fan tili bilan aytganda, ko'plab "inqiroz"li vaziyatlar sodir bo'ladi va bu "inqiroz"larni o'smir o'zi hal qilishni xohlaydi, lekin uning aqli, kuchi va imkoniyati muammoni hal qilishga qodir emas.

Bu davrda o'smir ichki ruhiy olamida ayrim qiyinchiliklar kuzatiladi, o'zgalarni anglash va o'z-o'zini anglash borasida bir qancha muammolar paydo bo'ladi. Deyarli barcha o'smirlarga xos bo'lgan xususiyat shundaki, ular bu davrda o'z kuch va imkoniyatlarini yuqori baholaydilar. Masalan, G'.G'ulomning "Shum bola" qissasini oladigan bo'lsak, o'smir yoshidagi asar bosh qahramoni

Qoravoy ham onasidan ranjib, o'z imkoniyatini yuqori baholagani sababli uyidan bosh olib chiqib ketadi.

Oilaviy munosabatlar bu davrda juda muhim hisoblanadi va oiladagi kichik bir ziddiyat yoki kelishmovchilik ham o'smir ruhiyatiga juda qattiq ta'sir qilishi mumkin. Natijada, o'z kelajagi, oilasi, yaqinlarini tashvish va xavotirga soladigan qaltis qarorlar qilishi mumkin. Shuning uchun ham bu davrning ijobiy holatda o'tishida oila va jamiyatning o'zini muhim ahamiyatga egadir.

Psixologik jihatdan qaraydigan bo'lsak, o'smirlik – organizm taraqqiyotidagi shiddat va notekislik bilan xarakterlanib, bu davrda tananing intensiv tarzda rivojlanishi va suyaklarning qotishi ro'y beradi. Yurak va qon tomirlar faoliyatida ham notekislik bo'lib, bu ham bola fe'lining o'zgaruvchan, dinamik va ba'zan noma'qulliklar va noqulayliklarni keltirib chiqaradi. Bular albatta asab tizimiga ham o'z ta'sirini ko'rsatib, bola tezda achchiqlanadigan yoki tormozlanish yuz berganda anchagacha depressiya holatidan chiqolmaydigan tushkunlikda qolishi ham mumkin [5]. Masalan, odobli, esli, o'zidan kattalarning aytganini qiladigan bola, o'smirlik yoshuda butunlay o'zgarishi ya'ni qaysar, zarda qiladigan, o'ziga berilgan topshiriq yoki yumushlarni qo'pollik bilan bajaradigan yoki umuman qilmaydigan bolaga aylanadi. Har qanday vaziyatda o'zining fikrini o'tkazishga harakat qiladi. Natijada, turli nizolar kelib chiqadi.

Kattalar va bolalarning o'zaro munosabati azaldan dolzarb masala bo'lib kelgan. Badiiy adabiyotda ham bu munosabatlar yoritilgan asarlar sirasiga F.M.Dostoyevskiyning "O'smir", I.Turgenevning "Otalar va bolalar" asarlarini misol qilib keltirishimiz mumkin. E'tibor berilsa, bola bosh qahramon bo'lgan badiiy asarlarda, o'z tengdoshlari bilan turli vaziyat, psixologik holatlarda tasvirlanadi. Bu esa kitobxonga bola aslida qanday xarakterda ekanligini tushunishga yordam beradi.

O'smir bolalar o'rtasidagi ziddiyatli munosabatlar G'.G'ulomning "Shum bola" qissasida, X.To'xtaboyevning "Besh bolali yigitcha", Sh.Xolmirzayevning "Yur, tog'larga ketamiz", T.Malikning "Alvido bolalik" kabi bir qator asarlarda keltirilgan.

O'z tengdoshlarini ustidan kulish, ularga masxaraomuz xazillar qilish o'smir bolalar o'rtasida ko'p uchraydigan hodisadir. Bu xususiyat nafaqat o'smir yoshida, umuman olganda bolalar tabiati uchun xos jarayon sanalib, bolaning o'z xohish-istaklarini amalga oshirishini istashi yoki o'zini qandayligi boshqalar oldida "ko'rsatib" qo'yishi bilan xarakterlanadi.

Xulosa qilib aytganda, o'smirlik davrida bola ichki ruhiy iztiroblar, ziddiyat va mas'uliyatli vaziyatlarni boshidan kechirsa ham, bu davrda uning ruhiy-emotsional olami, atrofida sodir bo'layotgan hodisalarni ongida aks ettirishi juda muhim hisoblanadi. Aynan shu davrda bolada kimnidir o'ziga yaqin olib u bilan sirlashish, hayotida bo'layotgan barcha voqea-hodisalardan xabardor etish istagi paydo bo'ladi. Aynan shu ehtiyoj natijasida, "do'stlik", "sevgi", "muhabbat" kabi tushunchalar bola hayotiga kirib keladi. Shuning uchun ham bu davrdan o'tib ketgan katta yoshdagilar bolalik, o'smirlik davrlarini eng go'zal, beg'ubor va yoqimli davr sifatida esga oladilar.

Agarda o'smir yoshidagi bolalar yuqorida ta'kidlangan "do'stlik", "sevgi", "muhabbat" kabi sof tuyg'ularga javob olalmasa yoki o'ziga yaqin sirdosh topa olmasa, jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lmasa, ularda agressiv xulq-atvor shakllanib, hayotdagi barcha narsaga salbiy nigoh bilan qarashni boshlaydilar va natijada, ular o'zlari bilmagan holatda o'g'rilik va jinoyat olamiga kirib qoladilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Babayeva S. O'zbek va AQSh adabiyotida bolalikning badiiy talqini (G'.G'ulom va M.Tven ijodi misolida). f.f.n. dissertatsiyasi avtoreferati. – T., 2012, Kiyikboyev F. O'zbek nasrida otalar va bolalar muammosi: genezisi, realistik talqini (1970-2000). f.f.n.diss.avtoref. – T. 2011, Qosimov A. Adabiyotda bolalik ma'naviy-ahloqiy kategoriya sifatida. fil.f.n.diss. – T. 1999, Umrzoqov R. XX asr o'zbek qissalarida bola obrazi: davr va ruhiyat. //Monografiya//Farg'ona// "Classic" nashriyoti 2024, Шестакова Е. Детство в системе русских литературных представлений о человеческой жизни XVIII-XIX столетий. авт. дисс. фил. наук, – Архангельск, 2007.

2. Umrzoqov R. XX asr o'zbek qissalarida bola obrazi: davr va ruhiyat. //Monografiya//Farg'ona// "Classic" nashriyoti 2024. – B. 48.

3. Ананьев Б.Г. Танланган психологик асарлар. 2-том. – Б. 21.

4. Каримова В.М, Акрамова Ф.А. Психология. – Тошкент, 2000. –Б. 119.

5. Каримова В.М, Акрамова Ф.А. Психология. – Тошкент, 2000. –Б. 118.

LOTIN TILIDA SO'Z YASALISH TURLARI

Sh.M.Shirinulova, katta o'qituvchi, Toshkent tibbiyot akademiyasi, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada o'rganilayotgan til materiali shuni ko'rsatadiki, lotin tili murakkab va xilma-xil so'z yasash vositalari tizimiga ega. Lotin tilida yangi leksik birliklar tilning fonetik, morfemik, leksik-semantik va sintaktik darajalari yordamida yaratiladi.

Kalit so'zlar: atamashunoslik, tibbiyot, ilmiy tushuncha, so'z birikmalari, leksika, lug'atlar, fan

Аннотация. Изученный в статье языковой материал показывает, что латинский язык имеет сложную и разнообразную систему средств словообразования. В латыни новые лексические единицы создаются с использованием фонетического, морфемного, лексико-семантического и синтаксического уровней языка.

Ключевые слова: терминология, медицина, научная концепция, лексика, лексика, словари, наука

Abstract. The language material studied in the article shows that the Latin language has a complex and diverse system of word formation tools. In Latin, new lexical units created using the phonetic, morphemic, lexical-semantic and syntactic levels of the language.

Keywords: terminology, medicine, scientific concept, vocabulary, lexicon, dictionaries, science

Kirish. Ma'lumki, kasbni egallash kasb tilini o'rganish, shu bilan birga tushunchalar va ularni ifodalovchi atamalar tizimini o'zlashtirish bilan amalga oshiriladi. Hozirgi zamon tibbiy atamashunosligi tom ma'noda keng va murakkab atamalar tizimi hisoblanib, bir necha yuz ming so'z va so'z birikmalarini o'z ichiga oladi. Fan, texnika, ishlab chiqarishning har qanday sohalarida ham muvaffaqiyat bilan ish olib borish uchun mutaxassis o'sha sohaga tegishli maxsus leksikani, ya'ni atamani to'g'ri tushunishi va qo'llashi zarur. Atamaning asosiy vazifasi ilmiy tushunchani bir ma'noda aniq ifodalab berishdan iborat. Kundalik turmushda ishlatiladigan so'zlardan farqli o'laroq, ilmiy tushunchaga definitiya (lotincha – definito) yoki qisqacha tushuntirish qo'shimcha ravishda yoziladi. Maxsus lug'atlarda atamashunoslikka va ensiklopediyaga oid atamalar tushuntirishlar bilan beriladi, masalan: «Pnevmoniya – bu o'pka to'qimalarida mustaqil holda yoki biror kasallik asorati sifatida hosil bo'luvchi shamollash jarayonidir». Ilmiy tushuncha mohiyatini bilish, bu bir tushunchani ikkinchisi bilan bog'lay bilish – fanning tushunchalar tizimida uning o'rnini belgilab berish demakdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Terminologik tadqiqotlarda muhim o'rinni asrlar davomida shakllanib kelgan va jadal rivojlanib kelayotgan tibbiyot terminologiyasi egallaydi. Tibbiyot terminologiyasiga bo'lgan qiziqishni uni o'rganishning turli jihatlariga bag'ishlangan ko'plab asarlar ko'rsatadi (masalan: M.N. Chernyavskiy (1984), L.A. Tatarinova (1984), G.G. Yeryomkina (1991), Ye. V. Bekisheva (1998), S.L. Mishlanova (2002), L.N. Gushchina (2004), Z.R. Palyutina (2005), Ye.V. Bekisheva (2007), S.G.Dudetskaya (2007), T.A. Trafimenkova (2008), O.V. Velichko (2010), M.V. Ozingin (2010), Ye.M. Kakzanova (2011) va boshqalar.). Olingan ma'lumotlar tibbiyot terminologiyasini tilning umumiy terminologiyasi va nazariyasining avtonom bo'limi sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi, shuningdek, tilshunoslarni tilning ichki tuzilishini tashkil etish, turli kategorik belgilarning o'ziga xos xususiyatlari, so'zni hosil qilishning samarali modellari va tilning turli darajalaridagi boshqa muhim hodisalarini o'z ichiga oladi.

Atamashunoslik lug'atning boshqa qatlamlaridan farq qilib tartibga, normaga solish predmeti hamdir. M.D. Stepanova so'z yasash modeliga quyidagi ta'rifni beradi: so'z yasash modeli - bu umumiy leksik-kategorik ma'noga ega bo'lgan va turli leksik materiallar bilan to'ldirishga qodir bo'lgan barqaror tuzilmadir deb ta'kidlaganlar. Ko'rib turganingizdek, so'z yasash modeli so'z-lingvistik belgining ikki tomonlama xususiyatini aks ettiradi, u ifoda tekisligi va mazmun tekisligini o'z ichiga oladi. Masalan, chanteur so'zlari, laveur, danseur, crieur va boshqalar morfema + -eur qo'shimchasi", ya'ni rad.fe'l.+fe'l formulasi bo'yicha, shuningdek, umumiy kategorik ma'no "og'zaki o'zak morfema bilan ifodalangan harakatni ishlab chiqaruvchi". Yuqoridagi misollardan ko'rinib

turibdiki, so'z yasash modeli bir xil bo'lmagan, ko'p funksiyali elementlarni o'z ichiga oladi. Chanter hosilasida muhim element lug'aviy ma'noni ifodalovchi o'zak morfemadir.

Morfologik so'z yasalishi sintetik va analitik so'z yasalishiga bo'linadi. Chanteur, clairement, tappage kabi hosila so'zlar muhim (leksik) elementlarning (chant-, clair-, tap-) va ko'makchining birikmasidan iboratdir.

Qadimgi yunon va lotin tillarining leksik va so'z yasovchi boyliklari (o'zak, prefiks, suffiksalar) hozirgi kunda ham minglab atamalar yasash uchun qurilish materiali bo'lib xizmat qiladi. Ularning ko'pchiligi baynalmilal so'z bo'lib, ikki, uch, undan ko'p tillardagi bir xil ma'noni ifodalash uchun qo'llanadi. Agar meditsina, gigiyena, sanitariya, ortodontiya, stomatologiya, patologiya, patogenez, etiologiya, remissiya, retsdiv, absess, kardiografiya, terapiya, xirurgiya, infeksiya, simptom, sindrom kabi minglab baynalmilal yunonizm va latinizmlar bo'lmaganda, turli mamlakat hakimlari va olimlari bir-birini qanday tushungan bo'lardi, tasavvur etish ham qiyin.

Tibbiy atamalar – tibbiyot bilan bog'liq bo'lgan tibbiy, tibbiy-biologik va boshqa bir necha fanlarga oid alohida atamashunoslik tizimlaridan iboratdir. Ularning ichida o'z tushuncha va obyektlariga lotincha nom bergan uchta asosiy yo'nalishdagi tizim bor bo'lib, ular lotin tili so'z boyliklaridan turli hajm va darajada foydalanadi.

Keyingi yangi davr olimlariga taalluqli lotincha aforizmlar ham o'ziga xos ajoyib va chuqur mazmunlidir. Ba'zi lotincha hikmatli so'zlar bemorning hayoti, o'limi, sog'lig'i yoki shifokor faoliyatiga taalluqli bo'lib tibbiyot deontologik ta'limotiga aylanib ketgan. Hozirda jahonning ko'pgina tillari fondidagi baynalmilal lug'atlarda turli ma'nodagi latinizmlar ko'zga ko'rinarli o'rinni egallab turadi. Kommunal, kommunikatsiya, kredit, diskreditatsiya, dekret, kredito, kurs, kurator, prokuror, kursant, konkurent, konkurs, ekskursiya, ekskursant, gradus, gradatsiya, degradatsiya, ingridiyent, agressiya, kongress, progress, regress, yurist, yuristkonsult, kollega, kolleksiya, repetitsiya, appetit, kompetensiya, repetitor, konservator, konservatoriya, observatoriya, rezerv, rezervatsiya, valentnost, valeriana, valyuta, devalvatsiya, invalid, ekvivalent, statuya, monument, ornament, stil, illustratsiya va boshqa shu kabi ko'plab so'zlarsiz hozirgi zamon olimlarini tasavvur qilish qiyindir.

Ma'lum bir qo'shimcha modeliga ko'ra yaratilgan so'zlar shakl va ma'no xususiyatlariga ko'ra qo'shimcha sohasiga birikadi. Til taraqqiyotining turli davrlarida turli so'z yasalishi modellari unumli va samarasiz bo'lishi mumkin, mahsuldorlik yoki unumsizlik esa ham til ichidagi, ham tildan tashqari omillarga bog'liq bo'lishi mumkin. Prefiks lotin tilida sintetik, ya'ni affiks so'z yasalishining bir turidir. Affiksalar so'z yasalishi bilan bir qatorda analitik so'z yasalishi ham farqlanadi. Analitik so'z yasalishi yordamida deyarli hamma gap bo'laklariga tegishli leksik birliklar yasaladi. Bu fe'llarning analitik shakllanishi, nutqning nominal qismlari, analitik predloglar va birikmalar va boshqalar. Qo'shma so'zlar ikki o'zak morfemaning birikishidan yasaladi. Ko'p qo'llaniladigan lug'atning xalq asoslari yoki yunon-lotin kelib chiqishi kitob asoslari, qaysi xalq va kitob bazasi qurilishi farqlanishiga qarab, poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Lotin tilining so'z yasash vositalarining murakkab va xilma-xil tizimiga ega ekanligi bilan belgilanadi. Tilning barcha darajadagi vositalari - fonetik, morfemik, leksik-semantik va sintaktik vositalar yordamida yangi leksik birliklar yaratiladi. Ba'zan bir vaqtning o'zida bir nechta turli usullar qo'llaniladi. So'z yasash vositalari qaysi til darajasiga mansubligiga ko'ra, so'z yasashning asosiy uch turi mavjud: fonetik, morfologik, semantik. Morfologik va semantik so'z yasalishi yangi so'z yasashning eng muhim vositasidir.

Lotin tilida so'z yasash tilning lug'at boyligini rivojlantirishning asosiy, eng muhim usuli hisoblanadi, chunki so'z yasash sohasida til rivojlanish qonuniyatlari ayniqsa yaqqol namoyon bo'ladi. Tilning lug'at boyligi va unga xizmat qiluvchi so'z yasash mexanizmi kuzatishlar, mulohazalar va umumlashtirishlar uchun eng boy material beradi. Tizim sifatida lug'at doimiy harakatda bo'ladi.

Lotin tilida so'z yasashning tahlil qilish va yangi so'zlarning shakllanishidagi mavjud va yangi tendensiyalarni aniqlash, shuningdek, zamonaviy fransuz tilidagi sifatlar va otlarning materiali bo'yicha konvertatsiya jarayonining xususiyatlarini ko'rib chiqishdir, chunki fe'llarning konvertatsiyasi va qo'shimchalar zamonaviy tilga kamroq xosdir.

Maqsad quyidagi vazifalarda ko'rsatilgan:

- so'z yasallishining asosiy tushunchalari bilan tanishish;
- so'z yasallishining morfologik usullarini ko'rib chiqish;
- ta'lim konvertatsiyasining barcha modellari va turlarini o'rganish;

So'z shakllanishini o'rganish, ya'ni bu holda, konvertatsiya qilish juda muhim, chunki tilni to'ldirish va rivojlantirish romantikaning eng kam o'rganilgan muammolaridan biridir. Bu jarayon til tizimida so'z yasallish muammosi bilan yangi so'zlarning paydo bo'lishi bilan bevosita bog'liq hisoblanadi. So'z yasallish muammosi yetarlicha o'rganilmagan deb aytish uchun hech qanday asos yo'q, ammo bu sohaga oid masalalarni ko'rib chiqish bugungi kunning talabi hisoblanadi.

Xulosa sifatida lotin tilida so'z yasallish hodisasi va leksik birliklarning shakllanish mahsuldorligi, bu birliklarning yaxshi shakllangan, keng tarqalgan so'zlarning ba'zi tomonlarini fonetik va morfologik modellar ichida eng samaralisi substantiv komponentlar bilan keng qo'llanilishini anglatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Аникиенко А.А., Камышова Л.И., Новодранова В.Ф., Персин Л.С. Словарь ортодонтических терминов. Москва: ММСИ, 1993.
2. Арнаутов Г.Д. Медицинская терминология на пяти языках: Latinum. Русский. English. Français. Deutsch / пер. с болг. В.В. Завьялова. 4-е рус. изд., испр. София: Медицина и физкультура, 1979.
3. Авксентьева А.Г. Латинский язык и основы медицинской терминологии / 4. Серия «Учебники, учебные пособия». 3-е изд. Ростов-на-Дону: Изд-во «Феникс», 2002
5. Е.Ю. Гагарина // Слово. Словарь. Термин. Лексикограф: сб. ст. по материалам Междунар. науч.практ. конф. памяти д-ра филол. наук, проф.
6. Герман, Ю.П. Дело, которому ты служишь / Ю.П. Герман. – М.; Л., 1987. –
7. Дворецкий И.Х. Латино-русский словарь. Москва: Русский язык, 1986.
8. Кочкарева А.Г., Новодранова В.Ф., Рыжкина З.А. Толковый латинско-русский словарь терапевтической стоматологии. Москва: ГЭОТАР-Медиа, 2006.

UDC 81; 94(09)(=16/=12)

THE IMPORTANCE OF TOPONYMIC SOURCES IN THE STUDY OF THE HISTORY OF THE COUNTRY

K. Shoyimova, teacher, Termez University of Economics and service, Termez

Annotatsiya. Biz yashayotgan dunyo ijtimoiy rivojlanishning dastlabki bosqichlaridan boshlab nomlar dunyosi deb atalgan, chunki deyarli har bir haqiqiy narsa, odamdan tortib tabiiy ob'ektlargacha, nomga ega. Natijada, qadimgi toponimlar o'z-o'zidan paydo bo'lgan, chunki biz ularning mualliflari yoki shakllanish tilidan bexabarmiz. Alohida tashkil etilganiga qaramay, toponimika o'zining evolyutsiyasi davomida ko'plab mavzular bilan shug'ullangan va bu o'zaro ta'sir hozir ham sodir bo'lmoqda. Chunki toponimlar bir nechta fanlar tomonidan turli tomonlardan o'rganiladi. Tarixchilar toponimlarni yaratish bilan bog'liq vaqt va sharoitlarni, tilshunoslar ularning rivojlanish tamoyillarini kam uchraydigan so'zlar shaklida, filologlar etimologik elementlarni, etnograflar esa toponimlarning shakllanish xususiyatlarini, ular duch keladigan ko'plab madaniyat va turmush tarzi bilan shug'ullanishda o'rganadilar.

Kalit so'zlar; Toponimiya, stratigrafik qatlam, fan, tadqiqot, toponimik rayonlashtirish.

Аннотация. Мир, в котором мы живем, с ранних стадий общественного развития называли миром имен, поскольку практически у каждого реального предмета, от человека до природных объектов, есть название. В результате получается, что древние топонимы возникли сами по себе, потому что мы не знаем ни их авторов, ни языка, на котором они были созданы. Несмотря на то, что топонимия была создана отдельно, на протяжении своей эволюции она взаимодействовала со многими субъектами, и это взаимодействие продолжается и сейчас. потому что топонимы рассматриваются с разных точек зрения несколькими дисциплинами. Историки изучают период времени и обстоятельства, связанные с созданием топонимов, лингвисты изучают принципы их формирования в форме необычных слов, филологи изучают этимологические элементы, а этнографы изучают особенности

формирования топонимов в связи со многими культурами и образами жизни, с которыми они сталкиваются.

Ключевые слова: топонимия, стратиграфический слой, наука, исследование, топонимическое районирование.

Abstract. *The world in which we live has been referred to as the world of names from the early phases of social development since practically every actual item, from man to natural objects, has a name. As a result, it appears that the ancient toponyms originated on their own because we are unaware of their authors or the language of formation. Despite being established separately, toponymy has engaged with many subjects over its evolution, and this interaction is still happening now. because toponyms are examined from a variety of angles by several disciplines. Historians examine the time period and circumstances surrounding the creation of toponyms, linguists examine the principles of their development in the form of uncommon words, philologists examine the etymological elements, and ethnographers examine the characteristics of the formation of toponyms in engagement with many cultures and lifestyles they encounter.*

Key words: Toponymy, stratigraphic layer, science, research, toponymic zoning.

Introduction. From the Latin "stratum" layer grafo, which means "I write," derives the word stratigraphy. Several academic fields employ stratigraphic and layer analysis. For instance, rocks in the field of geology examine how rocks and lithological strata interact with one another as well as how they change geographically throughout time. Regardless of a rock's genetic makeup, the fundamental age and formation circumstances, together with the rules of formation, are the core subjects of stratigraphic research. It is used in archaeology to establish the age of cultural layers, regardless of whether they are arranged in chronological sequence or not. There are also opportunities to use the method of stratigraphic analysis in the study of toponymy. This is because the features of the emergence of toponymic terms are also supposedly formed by the formation of certain inter-periodic layers, such as rocks. By studying the intergenerational properties of these layers, it is possible to analyze toponyms, their composition, features of formation, the laws of nomenclature, in close connection with certain natural-historical and political-economic conditions.

The main findings and results. An examination of the toponymic words' geographical distribution throughout the nation reveals that the older the toponyms, the less definite their derivation is, the more the core's structure has evolved, and the content is only understandable by experts because of a variety of historical and social factors. As a result, the meaning of the earliest toponymic words in the Republic's domain is either entirely abstract or is covered by some approximations.

Based on these presumptions, the meaning of the oldest toponyms, including Termiz, Bukhara, Samarkand, and Khorezm, is revealed. For instance, the name Bukhara is entirely Turkish and comes from the name of Bukharakhudat, a Turkic tribal leader. However, the Sanskrit idea that Vihara sprang out of nowhere in a land inhabited by Turks or Sogdians is not entirely convincing from a logical standpoint. A historian from the 16th century named Hafiz Tanish Bukhari offers this interpretation of the toponym "Bukhara". In the language of firemen, the term "Bukhara" is the source of the word "Bukhara." "space of knowledge" . This pronunciation is nearly perfect. to the Chinese and Uyghur languages Because they refer to the sources of their honor "Bukhara."

The name of the city of Bukhara was originally Lumjakat [Hafiz Tanish Bukhari - 1966, 273 p]. In general, the Sanskrit layer is characterized by almost rare toponyms that have left an unknown mark on the territory of Uzbekistan. According to S. Karaev, the term Bakhshi means kalandar in Sanskrit. But such toponyms are very few. Thus, the most ancient toponyms in the territory of the republic appear as terms whose meaning is not clear. Sugdi layer. This layer is composed of terms from the Sogdian core, the meaning of which can be understood clearly, and sometimes in a somewhat vague way. Sogdian-speaking peoples lived in the valleys of Zarafshan and Kashkadarya, and even in the Middle Ages, these lands were called Sogdiana or Sughd. The Sogdians spoke a dialect typical of the Umeron languages. The etymology of the word Sogdian means "to shine, to shine". This is precisely what the phrase Zarafshan (Dice, which means a gold digger) means. For example, in the

Khanka fortress there was a medieval hydraulic structure called Obduzd (Ya. Gulomov 1957). There is a special canal in the Bukhara region called Obiduzd [Qoraev S.-1978], which secretly supplies water to Obduzd-kala. In fact, obduzd, ob-suv, duzd-thief is a term consisting of two Sogdian stems. The term obduzd has also been applied to farmers who irrigate their fields regardless of their turn, or to the fact that suffocation is formed for other reasons, such as flowing into a crack, going underground, and reemerging from a distance. A layer of toponyms in Greek. Greek toponyms have not left a deep mark in our country. But we see in some historical sources that they have survived. Toponyms of this language are recorded in the scientific works of Greek scholars who lived in BC. According to the geographical views of Greek scientists can be studied in two groups. Although the earliest set of scientists, including Hecati Miletsky, Herodotus, and Aristotle, did not go to Central Asia during their lifetimes, they did write about the toponyms of our nation. As part of Alexander the Great's army, the second set of academics marched through and researched the region of Uzbekistan, including Arrian, Curtius Rufus, Onesicritus, Kallitsefan, and Harens. They recorded the toponyms of our nation in Greek, occasionally in Greek transliteration. As an illustration:

1. Alexandria Eskhata - means long, remote Alexandria. The fortress built by Alexander the Great around the present-day cities of Ahangaron and Bekabad has not been preserved in our time.

2. Pardigvi is a city on the banks of the Amu Darya near Termez, according to Hafizi Abro (15th century). It was founded by Alexander the Great and named Pardigvi. Pardigvi means "hotel" when translated from Greek into Uzbek.

Ancient Termiz includes Qoratepa, Fayaztepa, Zurmala Mortar, Qirq-Qiz, Khakim at-Termiziy, Sultan-Saodat, Kokildor Khonaqo, Djarqurgan Minaret, Kampirtepa. Old Termiz is located in 5 km to the northwest from Termiz, on the right branch of Amudarya River. A total area is 500 hectares consists of four parts, a citadel - Qala, two shakhristans (city) and rabad - the suburb, divided by the fortifications. Capacity of the cultural layers from 2 till 19 m on the citadel. It has arisen in IV - III centuries B.C. The city settlement is formed by the fortress, probably known as Demetriya in III - II centuries B.C. In Kushan period, the large administrative and ideological center of the Northern Bactria was the city of Tarmit with the several Buddhist monasteries - Fayaztepa and Qoratepa. Special blossoming has reached at the IX - X centuries - beginning of XIII century, being the largest trade center-craft of the Northern Toharistan. Mongols destroyed the city in 1220. Partially grows roots in the XVI - XVII centuries. Archeological excavations discovered Buddhist monasteries, palace of Termiz shahs, mosque, buildings of metalworker and potters, walls, economic-inhabited complexes. Necropolis Sultan-Saodat, *khonaqo* of Kokildor, complex of Qirq-Qiz, the mausoleum Al-Khakim at-Termiziy, Zurmala Mortar, Djarqurgan Minaret, Oq-Ostona Bobo, Kampirtepa are located in the territory of the ancient Termiz.

Conclusion. After the independence of the Republic, toponyms began to be restored in the form of national values. It has been replaced by names that reflect the demand of the time, popularly simple, understandable to all. Ancient historical names have been restored. For example: Kirov district in Tashkent, former Yunusabad, Sovetabad-Nurabad in Samarkand region, etc. Toponyms praising or expressing independence are being formed throughout the country. For example: Tashkent has Mustaqillik Square, Istiqlol Palace, streets and villages named after Hürriyet.

REFERENCES:

1. Murzaev E.M. Essays on toponymy. M. "Misl. 1974.
2. Ulugov N. Historical and linguistic study of hydronyms of the Uzbek language. T. "Fan". 2008.
3. Enazarov T.J. "Issues of nomenclature" T. UzMU. 2010.
4. Qoraev C. Toponymy. Publishing House of the National Society of Philosophers of Uzbekistan. T. 2006.
5. Gulomov P., Mirakmalov M.T. Toponymy and geographical terminology.
6. Gulyamov Ya. History of irrigation of Khorezm. T. "Fan". 1957.
7. Khasanov X. From the history of Central Asian place names. T. "Fan". 1965.
8. Khasanov X. The secret of geographical names. T. "Uzbekistan". 1985. Nigmatov Theory of natural geography and geocology. Monograph– T.: Navruz, 2018. – 220 p.

NAVRUZ MAROSIMINING KELIB CHIQISH TARIXI VA BU MAROSIMGA XOS ETNOGRAFIK LEKSEMALAR**A.X.Shukurova, doktorant, Samarqand davlat universiteti, Samarqand**

Annotatsiya. Mazkur maqolamizda milliy urf-odatlarimizdan biri Navruz marosimiga oid etnografik leksemalar, uning o'tkazilish tarzi, kelib chiqish tarixini yoritib berishga harakat qilganmiz. Azaldan ma'lumki, tojik xalqi dunyo miqyosida boshqa millat va elatlar kabi o'zining urf-odatlarini va an'analari bilan dunyoda yetakchi o'rinlarni zabt etib kelgan. Shuningdek maqolaning asosini Samarqand va Sariosiyo tuman tojiklarining og'zaki nutqidan, maqollar va turli adabiyotlardan yig'ilgan materiallardan tayyorlangan. Sariosiyo va Samarqand tojik lahjalarida Navruz bayramiga oid leksemalari, urf-odatlarini va marosimlari doimo tadqiqotchilar nazaridan chetda qolmagan.

Kalit so'zlar: marosim, urf-odat, an'ana, Navruz, lahja, sumalak, qadim, mehmon, kuy-qo'shiqlar.

Аннотация. В этой статье мы попытались объяснить этнографические лексемы Навруза, одной из наших национальных традиций, способы его проведения и историю его возникновения. Испокон веков известно, что таджикский народ, как и другие национальности и народы, своими обычаями и традициями занял ведущие места в мире. Также основу статьи подготовили из устной речи таджиков Самаркандского и Сариосийского районов, пословиц и материалов, собранных из различной литературы. Лексемы, обычаи и обряды, связанные с праздником Навруз, в таджикских говорах Сариосии и Самарканда не всегда ускользали от внимания исследователей.

Ключевые слова: ритуал, обычай, традиция, Навруз, диалект, сумалак, древний, гость, песни.

Abstract. In this article, we tried to explain the ethnographic lexemes of Navruz, one of our national traditions, the way it is held, and the history of its origin. It is known from time immemorial that the Tajik people, like other nationalities and peoples, have taken the leading places in the world with their customs and traditions. Also, the basis of the article was prepared from the oral speech of the Tajiks of Samarkand and Sariosia districts, proverbs and materials collected from various literature. Lexemes, customs and ceremonies related to the Navruz holiday in the Tajik dialects of Sariosya and Samarkand have not always escaped the attention of researchers.

Key words: ritual, custom, tradition, Nowruz, dialect, sumalak, ancient, guest, songs.

Kirish. Navruz bayrami xalqimizning eng qadimgi bayramlaridan hisoblanib, 5-mingyillik tarixni o'z ichiga oladi. Uning kelib chiqishi insonlarning yaratilishi bilan bog'liqdir. Bu bayram har yili O'zbekiston, Tojikiston, Eron, Ozarboyjon, Afg'oniston va Pokiston davlatlariga keng tarzda nishonlanadi. Navruz bayrami eronajodlarning qadimiy bayramlaridan bo'lib, 21-mart kuni, ya'ni kun va tunning teng bo'lish kunida nishonlanadi. Islom dinining bizning yurtimizga kelishidan oldin ajdodldrimiz oyning har bir kunini alohida nom qo'yaredilar. Jumladan, qadimgi porsiyalar oyning birinchi kunini Xudoning nomiga Hurmuz (yoki Bahman) atadilar. Qadimda ajdodldrimiz Navruz bayramini 3 kundan 30 kungacha nishonlaganlar.

Tarixiy manbalarning aksar qismi Navruz bayramini nishonlashni Shoh Jamshedga bog'liqligini keltirishadi. Jumladan, Abulqosim Firdavsiy bezavol "Shohnoma"-sida, Umar Xayyom "Navruznoma"risolasida, Aburayhon Beruniy "At-tafhim..." va "Osor-ul-boqiya" va Alisher Navoiy "Tarixi muluki ajam" kitobida Navruz bayramini Jamshed nomi bilan atalgan. Bulardan tashqari Navruz bayramining kelib chiqishi haqida Mahmud Qoshg'ariy, Unsuri, Hakim Termiziy, Naqibxon Tug'ral ham o'zlarining asarlarida kerakli ma'lumotlarni aytib o'tishgan. Navruz bayramining tarixi tabiatning qahraton qishdan keyin bahor faslida uyg'onishi bilan bog'liqdir. Bayram dasturxonini "haft sin", ya'ni s harfi bilan boshlanadigan yetti ne'mat (somsa, sumanak, sabzi, sir, sipand(ismaloq), seb(olma), sabza va h...) bilan bezatadilar.

O'tgan zamonda Parvardigor risqni keng va farovon qilish maqsadida Navruz kechasida qozon, satil va laganlarini suvga to'ldiradilar. R. Boybekova "Анъана ва урфу одатҳои миллии самарқандиён" kitobida bu haqda shunday deydi: **"Samarqand xalqining o'rtasida shunday bir rivoyat borki, go'yo Navruz kechasida Obi rahmat oqimiga Parvardigorning rahmati tushadi. Sohibqiron Amir Temur bu narsaga qiziqib, Obi rahmat oqim suvining boshigacha tunuka bilan yopishni buyuradi. Ammo shunday bo'lishiga qaramay ertalab Olloh Taoloning qudrati bilan tunukalar teshilib, ariqqa Ollohning rahmati yog'ilganini ko'radilar"**. [9,94]. Qishloq xalqi Navruz bayrami arafasida turli folnomalarga ega bo'lib, unga asosan yilning qanday tarzda o'tkazishi bilan bog'liq bashoratlarga ega bo'ladilar. Jumladan, xalqning o'rtasida shunday aqida borki, agar sigir yili bo'lsa, o'sha mamlakatda urush bo'ladi. Agar tovuq yili kelsa, xalq o'rtasida to'kin-sochinlik bo'ladi va odamlar davlatmand bo'ladilar. Agar baliq yili kelsa, yomg'irgarchilik ko'p bo'ladi va o'rim- yig'im yaxshi bo'ladi. Agar cho'chqa yili kelsa, o'sha yilda fitna va yolg'onchilik avjiga chiqadi.

Bulardan tashqari Navruz bayramining eng fayzli taomlaridan bo'lgan " Sumalak", ya'ni "Si Malak " pishiradilar. Bu bayram taomi borasida bir qator rivoyatlar mavjud bo'lib, ulardan biri quyidagichadir: **"Bu voqea taxminan bir ming to'rt yuz yil oldin Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.) -ning qizlari Bibi Fotima yashayotgan davrda yuz bergan. Uning ikki nafar Hasan va Husayn nomli o'g'illari bor edi. O'g'illarining otasi Aliy Hazratlari urushga ketgan edilar. Uylarida yegulik hech narsa qolmagandi. Bolalar qachondan beri ovqat yemaganliklarini aytib shikoyat qiladilar. Bibi Fotima bolalariga ko'chaga chiqib o'ynab kelishlarini, va ular kelguncha ularga biron yegulik topib tayyorlashini aytadi. Keyin o'choqning oldiga borib, qozonga suv soladi va o'choqqa olov yoqadi. Hovlisining orqasidagi o'tgan yilgi bug'doyzorga borib, nechi dona nish urgan bug'doy topganidan xursand bo'lib, ularni yuvib, qozonga soladi. Surfani qoqib, bir-ikki kaf un ham topadi. Uni ham qozonga solib, kafgir bilan aralash qiladi. Keyin mayda toshchalarni topib, qozonga soladi. Qozonni kovlayotgan payti toshchalar ovoz chiqarishadilar. Bibi Fotima Ollohga qaratib: "Ey Ollohim bu un, maysa va mayda toshchalardan qanaqa ovqat ham pishirish mumkun?" Shu payt bolalar o'yindan qaytib: "Onajon biz o'ynab bo'ldik, lekin qornimiz juda och. Bizga ovqat tayyorladizmi?"- deb so'rashadilar. Bibifotima yana bolalariga sizlar kirib uxlanglar, man sizlar uyg'onguncha ovqat tayyorlab qo'yaman deydi. Shu bilan bolalar och uxlab qolishadilar. Onalari bo'lsa bu ahvoldan g'amga botib, ko'zlariga yosh bilan Ollohdan yolvorib soraydi: " Ey Ollohim men pishirayotgan taomga muborak nazaringni ato et. Men va bolalarimdan marhamatingni darig'tutma." Shu bilan Bibi Fotima onamiz qozon kovlashdan charchab, qozonni qapqog'ini yopib, uxlab qoladi. Ertalab bomdod payti uyg'onib, qozonni o'ttiz nafar oq kiyimdagi maloikalar kovlayotganini ko'radi. Ular Bibi Fotimani ko'rib nazardan g'oyib bo'ldilar. Bibi Fotima onamiz qozonning qapqog'ini ochib, ajoyib taomni ko'rib hayratda qoladilar. U taomdan ozgina tatib ko'rib, shirinligidan xursand bo'ladilar. Bolalariga taomni suzib beradilar. Ularga ham bu mazali taom yoqib, bu mazali taomning oti nima deb so'raydilar. Onalalari bu taom o'ttiz malakning karomati bilan tashkil topgan" deydi.**

Bundan tashqari Navruz arafasida turli sayllar o'tkaziladi va unda har xil o'yinlar tashkillashtiriladi. Bu sayllar haqida "Кўчкак махзани фарҳанги мардумӣ" kitobining muallifi B. Baratov shunday deydi: **"Navruz sayllarida "Тўштингирӣ", ya'ni "Milliy kurash" o'yinlari o'tkaziladilar va g'oliblarga sovrinlar beradilar. Kurash davomida har bir shaxs kurashchi uchun sovrin qo'yadi. Bu sovrin Ko'shkak shevasida "Mehmon keldi" deb ataladi."** [9, 13-bet].

"Navruz bayrami o'tmish zamonlarda quyoshning Saraton burjiga kirish paytiga to'g'ri kelar edi. Keyinroq esa uni orqaga surilib bahor fasliga keltiriladi. Endi u butun yil unga xizmat qiladigan bir vaqtda bahor yomg'irining birinchi tomchisi tushishidan gullar ochilguncha, daraxtlar gullashidan mevalar yetilguncha, hayvonlarning uyg'onishidan nasl vujudga kelguncha davom etadigan vaqtda keladi. Shuning uchun Navruz olamning boshlanishi va yaratilishiga dalil qilingan".

Navruz borasida afsona va axboru rivoyatlar juda ko'p. Jumladan:

1. Navruz kunida Odam Ato (a) Momo Havo bilan uchrashgan.
2. Nuh (a) kemasi Juda tog'iga qaror topgan.

3. Hazrati Ibrohim (a) Ka`bani bino qilgan.
4. Hazrati Sulaymon(a) yo`qotgan uzugini Navruz kuni topgan.
5. Jamshed o`ziga arava yasab olgach, unga chiqib, jinlar va devlar orqali osmonga ko`tarilib Damovand tog`idan Bobilga borgan va h...

Yuqorida aytib o`tilgan rivoyatlar kabi yana o`nlab axboru hikoyatlarni keltirishimiz mumkin. Bu rivoyatlarning hammasi asosan adolat va bunyodkorlik, yaxshilik va ezgulikka dalolat qilib, bu tushunchalar mantiqiy jihatdan ham tabiatning yangilanish kuni – Navruz bayramiga borib taqaladi. Va ammo rivoyat, axbor va tarixiy manba`larning aksar qismi Navruz bayramini nishonlashni Shoh Jamshedga bog`lanadi. Aburayhon Beruniy ham Navruzni Jamshedshohga bog`liq qilib, uni tavsif etib shunday deydi: **“Navruz olamnig boshlanishi va yaratilishiga dalel qilingan. Aytishlaricha Xudovand shu kunni falaklar harakatsiz turgandan keyin, ularni sayr ettirib yuborgan... Quyosh shu kunni yaratilgan, chunki u zamonning birinchi kunidir”**. Umar Xayyom ham “Navruznoma”- sida shunday satrlarni keltirgan: **“Ammo Navruznig atalishiga sabab shulki, quyoshning ikki davri borligini bildilar. Va har uch yuzu oltmish beshu chorak kunda quyosh Hamalning birinchi daqiqasiga teng keladi. Va Jamshed u kunni topib “Navruz” deb e`lon qiladi va bayram sifatida nishonlaydilar. Va undan keyin podshohlar unga iqtido qildilar”**.

Yana Navruz bayrami haqida “Navruznoma”- da shunday keltirilgan: **“Kayxusrav ahlidan boshlab sosoniylar sulolasining oxirgi shohanshoi Yazdigurdi Shahriyor davrigacha Navruz ayyomining birinchi kuni mo`badi mo`badon (zardushtiya dinining katta ro`honiysi) qo`lida zarrin jom tutib, uzugu diram va dinori xusravoniy bilan va bir tutam toza ko`katlar bilan va shamshiru tiru kamon bilan va davotu qalam va bir otu bir burgut va bitta xushsurat qo`l bilan shohanshoh huzuriga kirardi va shohni madh etardi. Marosim so`ngida esa davlat arboblari ketma-ket shoh huzuriga kirib, uni tabriklab ketishardi”**. Yoxud Alisher Navoiy “Tarixi muluki ajam”-da shunday keltirilgan: **“... Chun (Jamshed) saltanatga ulturdi, jahon mulkin adl va dod bila tuzdi. Va husnu jamolda dilpazir va fazlu kamolda benazir edi. G`arib ixtiro`lar qildi...olam salotin va ashrof va akobirin yig`ib, anda (Istaxrdagi o`zi bino etgan Chihil manor qasriga Q.R.) buyuk jashn qildi. Ul vaqtkim Quyosh nuqtai e`tidoli rub`iga tahvil qilib erdi, ul binoda taxt ustiga ulgurub, adolat sadosin olamg`a muntashir qildi va ul kunning otin Navruz qo`ydi”**.

Navruz rasm-rusumlaridan yana biri bu bug`doyning unib chiqishidir, bu hozigi kunga qadar davom etib kelinmoqda. Odamlar bug`doyni olib, bir oy oldin uni biron tekis laganga solib maxsus joyda ekib nish urgunicha qo`yardilar. Keyin bug`doyning nish urganiga qarab, o`zlarining dehqonchilik hosillarini oldindan bashorat qilar edilar. Bu rasm-rusum, ya`ni an`ana Sosoniylar davridan bizga meros bo`lib qolgan. Ya`ni Sosoniylar davrida Navruz boshlanishidan yigirma besh kun oldin qasr atrofida xom g`ishtdan o`n ikki sutun sutun yasab, har bir sutunda donli ekinlardan bug`doy, jav, guruch, no`xat va boshqa donli ekinlarni ekardilar va qaysi bir ekin vaqtliroq unib chiqsa, o`sha ekinni ko`proq ekar edilar.

Samarqand va Buxoroda Navruz bayramidan oldin qizlarni “baxtkushoyon”, ya`ni “baxt ochilishi o`tkazilar edilar. Hozirgi kunda esa bu marosim nomi o`zgartirib, Buxoroda “mo`ljardaroyon”, Samarqandda esa “munisakpo`shon” deb ataladi. Samarqandda Navruz bayrami bir hafta davom etardi. Samarqandliklar va u yerning xalqi, asosan Afrosiyob teppasi, Registon va Obi Rahmat mavzeylari Navruzgoh tashkil etardilar. Kunduz kuni har xil o`yinlar tashkillashtirib, kechasi ayollar “sumalak” va “xalisa” pishirardilar. Yoshlar har xil o`yinlar: “tarfbozi”, (olov bilan o`ynash) va har xil kechki o`yinlar tashkillashtirardilar. “Milliy kurash”, “Chavandozlik”, “Otchoparlik”, “Xo`rozjang” kabi musobaqalar o`tkazardilar.

Xullas, Navruz bayrami eng qadimiy va milliy bayramlarimizdan biri hisoblanib, o`ziga xos hashamati va tarovati bilan insonlar qalbida joy oigan. Unda asosan ajdodlarimizdan qolgan urf-odat, milliylik, qadimiylik, xursandchilik aks etgan bo`lib, asrdan asrga, nasldan naslga bugungi kungacha bizga meros bo`lib kelgan. Bu yilgi Navruz ham o`zining fayzu shuko`hi bilan go`zal diyorimizda va boshqa musulmon davlatlarida, jumladan, o`zbeklar, tojiklar, turk, totor, eroniy va ozar, Misr qibtiylari, Iroq kurdiylari, Hinduston forsiylari, Pokiston urdulari, Chin musulmonlari, bu bayramni katta tayyorgarlik va o`ziga xos xursandchilik bilan nishonladilar. Bu bayram o`zining milliyligi,

fayzi, go'zalligi va tarovati bilan boshqa bayramlardan ajralib turadi. Har yili Navruz bayramida milliyligimiz, qadimgi urf-odatlarimiz uyg'unlashadi.

Bayramlarda, ayniqsa ulug' Navruz ayyomida insonlarning xursandchilik tuyg'ulari yanadham jo'sh uradi. Bu esa buyuk xalqimiz qalbiga, milliy istiqlool yo'lida dadil qadamini bosayotgan Ona Vatanimiz – O'zbekistonimizning buguni va porloq kelajagiga ishonch tuyg'ularini ortadi va ertangi kunga bo'lgan umidimizni yanada oshirib, olg'a qadam tashlashga chorlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Алавия, М. Ўзбек халқ маросим қўшиқлари. – Тошкент: Фан, 1974. Саҳ. 226.
2. Аҳмадов, Р. Наврӯзи ҳучастапай. - Душанбе: Ирфон, 2001. Саҳ. 145.
3. Аҳмадов, Р. Наврӯзи оламафрӯз.- Душанбе: Ирфон, 1978. Саҳ. 174.
4. Аҳмад Рӯзӣ. Қойгоҳи маросим ва идҳои исломӣ дар фарҳанги мардуми тоҷик. – Техрон, 1388. (алифбон форсӣ). Саҳ. 146.
5. Баротов, Б. Кўчак – маҳзани фарҳанги мардумӣ // Б.Баротов. –Тошкент. “Турон замин зиё”, 2014. – С. 5-23.
6. Бойбекова, Р. Анъана ва урфу одатҳои миллии Самарқандиён // Р. Бойбекова. – Самарқанд, 2020. – 36-101.
7. Бердикулов, Ҳ. Хонхуҷаева А. Шевашиносии тоҷик // Ҳ. Бердикулов, А.Хонхуҷаева. – Самарқанд, 2012. – саҳ.11-14.
8. Давлатов, С. Анъана ва маросим. (Қашқадарё воҳаси мисолида). – Тошкент: Фан, 2009. Саҳ. 51-52.
9. Хонхуҷаева, А. Халқ маросимларига оид этнографик лексемалар // А. Хонхуҷаева. – Самарқанд, 2021. – саҳ. 15-20.
10. Шукурова, А. Таҳлили лексикӣ-киёсии вожаҳои соҳаи урфу одатҳои мардумшиносӣ дар лаҳҷаи тоҷикони Хуфарии ноҳияи Сарисий // А. Шукурова // Involta Innovation Scientific Journal, 2023, С. 65-69.

UO'K 81+811.581.11

MADANIYATNING TIL VA NUTQGA TA'SIRI VA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

M.A.Shukurova, PhD, dots., Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Tillar va tillardagi tafovutlar butun insoniyat jamiyatida birlashtiruvchi va diversifikatsiya qiluvchi rol o'ynaydi. Til madaniyatning bir qismidir, ammo madaniyat juda ko'p turli xil xususiyatlarni o'z ichiga olgan murakkab bir butunlikdir va madaniy xususiyatlar o'rtasidagi chegaralar aniq emas va ularning barchasi bir-biriga to'g'ri kelmaydi. Til madaniyatni ifodalashga xosdir. Qadriyatlar, e'tiqodlar va urf-odatlarini yetkazish vositasi sifatida u muhim ijtimoiy funksiyaga ega va guruhning o'ziga xosligi va birdamlik tuyg'ularini rivojlantiradi. Bu madaniyat va uning an'analari va umumiy qadriyatlarini yetkazish va saqlash vositasidir. Til va madaniyat simbiyotik bo'lib, madaniyat tilni shakllantiradi va madaniyatni aks ettiradi. Shu bilan birga, madaniyatga umumiy tajribalar, atrof-muhit va tarix ta'sir qiladi. Til o'zgarganda madaniyat ehtiyojlari bilan yaratiladi va shakllanadi.

Kalit so'zlar: madaniyat, til, motivatsiya, strategiya, madaniyatlararo muloqot.

Аннотация. Языки и языковые различия играют объединяющую и разнообразную роль во всем человеческом обществе. Язык является частью культуры, но культура представляет собой сложное целое, содержащее множество различных характеристик, и границы между культурными характеристиками не ясны, и не все они совпадают. Язык присущ выражению культуры. Как средство передачи ценностей, убеждений и традиций, он выполняет важную социальную функцию и способствует чувству групповой идентичности и солидарности. Это средство передачи и сохранения культуры, её традиций и общих ценностей. Язык и культура симбиотичны, и культура формирует язык и отражает культуру. Однако на культуру влияют обций опыт, окружающая среда и история. Культура создается и формируется потребностями при изменении языка.

Ключевые слова: культура, язык, мотивация, стратегия, межкультурный диалог.

Abstract. Differences in languages play a unifying and diversifying role through out human society. Language is part of culture, but culture is a complex whole that contains many different characteristics, and the boundaries between cultural characteristics are unclear and not all overlap. Language is inherent in the expression of culture. As a means of conveying values, beliefs and customs, it has an important social function and develops feelings of group identity and solidarity. It

is a means of conveying and maintaining culture and its traditions and common values. Language and culture are symbiotic, and culture shapes language and reflects culture. At the same time, the culture is influenced by common experiences, the environment and history. When language changes, it is created and formed by the needs of culture.

Keywords: culture, language, motivation, strategy, intercultural communication.

Madaniyat ingliz tilini o'rganishga, o'quvchilarning motivatsiyasi, idroki va muloqot strategiyasini shakllantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Madaniyatning integratsiyasi kommunikativ kompetensiyani oshiradi, madaniyatlararo tushunishni rivojlantiradi va til o'rganish muhitida inklyuzivlik va hurmatni targ'ib qiladi. Tilni o'qitishda madaniyatlararo o'lehov o'quvchilarni boshqa madaniyat vakillari bilan o'zaro munosabatlarga tayyorlaydi. Shuningdek, u o'quvchilarning boshqa madaniyatdagi odamlarni shaxs sifatida tushunish va qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi, ko'pincha turli xil fikrlar, qadriyatlar va hatti-harakatlarga ega. Bu til va madaniy chegaralar boy'lab muloqotni osonlastiradi, bu esa turli xil kelib chiqishi bo'lgan odamlar o'rtasida ko'proq bag'rikenglik, qabul qilish va oxir-oqibat mustahkam munosabatlarga olib keladi. Madaniyatlararo tillarni o'rganish o'quv dasturlarini loyihalash va sinflarning o'zaro ta'sirini boshqaradigan beshta tamoyilga asoslanadi. Ular faol qurilish, aloqlarni o'rnatish, ijtimoiy o'zaro ta'sir, aks ettirish va mas'uliyat kabi aspektlarni o'z ichiga oladi. Madaniyatlararo muloqot - bu turli xil madaniy kelib chiqishi bo'lgan odamlar o'rtasida sodir bo'ladigan aloqa, u og'zaki va og'zaki bo'lmagan muloqotni o'z ichiga oladi. Biz hozir globallashtirilgan dunyoda yashayotganimiz uchun bu juda muhim va biz muloqot qilganimizda bir-birimizni tushunishimiz va hurmat qilishimiz muhim. Til turli madaniyatlarga mansub odamlarga bir-birlari bilan muloqot qilish va tushunishga imkon beradigan umumiy ifoda vositasini taqdim etish orqali madaniyatlararo muloqotni rivojlantiradi. Bu madaniy nuanslarni yetkazadi, hamdardlikni rag'batlantiradi va samarali madaniyatlararo tushunishni qo'llab-quvvatlaydi. Madaniyatlararo muloqot deganda ikki xil madaniyat vakillari o'rtasidagi muloqot tushuniladi. Madaniyatlararo muloqot ramziy, izohlovchi, tranzaksiya, kontekstual jarayon bo'lib, unda turli madaniyat vakillari umumiy ma'nolarni yaratadilar. Madaniyatlararo muloqotning eng tarqalgan taktik maqsadi ko'p madaniyatli jamoalarda ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish (shu jumladan politsiya), ish yoki zavq uchun sayohat qilish va ba'zi bir xalqaro tadqiqotlar kabi vaziyatlarda bir tomonlama madaniyatlararo moslashuvlarni xabardor qilishdir.

Turli madaniyat vakillari bilan muloqot qilish qobiliyati madaniyatlararo muloqot deb ataladi. Madaniy yo'nalishlarda samarali muloqot qilish bir-birining farqlariga qat'iyat va sezgirlikni talab qiladi. Bu til qobiliyatlari, urf-odatlar, fikrlash usullari, ijtimoiy normalar va odatlarni o'z ichiga oladi. Butun dunyo bo'ylab odamlar o'xshash bo'lgan ko'plab yo'llari bor, hali u, albatta, bizni aniqlash bizning farqlar bo'ladi. Oddiy qilib aytganda, muloqot – bu shaxslar o'rtasida og'zaki yoki boshqa yo'llar bilan fikr va ma'lumot almashish. Boshqalar bilan almashish ijtimoiy me'yorlar, tana tili va odob-axloq qoidalari bilan tanishishni talab qiladi. Madaniy chegaralar bo'ylab samarali muloqot qilish qobiliyatiga ega bo'lish har qanday madaniyatlararo yoki ko'p millatli harakatlarning muvaffaqiyati uchun juda muhimdir.

Ta'lim haqidagi milliy munozaralar ommaviy axborot vositalarida, xoh televideniya, xoh radioda, gazeta va jurnallarda, xoh ijtimoiy tarmoqlarda va boshqalarda mavjud bo'lib tuyuladi. Xalq sifatida biz maktablarimizga o'quvchilarni tobora tekislanib borayotgan global iqtisodiyotda ishtirok etish uchun o'qitishga intilamiz. Biz o'qituvchilarning hisobdorligi, matematika, fanlar va ingliz tillarida yaxshiroq test ballari muhimligi haqida eshitamiz. Shuningdek, biz o'qituvchilarga erta sinflardan boshlab boshqa tillarni o'rganish uchun kengaytirilgan imkoniyatlar yaratish haqida ko'proq eshitishimiz kerak, shuning uchun ular yuqori darajadagi kommunikativ malaka va madaniyatlararo malakaga erishish uchun yetarli imkoniyatlarga ega bo'lishlari mumkin. Ingliz tili global miqyosda obro'-e'tiborga ega ekanligi haqiqat bo'lsa-da, biz buni oddiy deb qabul qilmasligimiz kerak; biz kelajakda nima bo'lishini bashorat qila olmaymiz.

Til o'rganish imkoniyatlari o'zaro qadrlash, tushunish va hurmat qilish uchun eshiklarni ochadi.

Boshqa tillarni o'rganadigan talabalar, shuningdek, boshqa madaniy istiqbollar va madaniyatlararo kompetentsiya haqida tushunchaga ega bo'ladilar, bu madaniy jihatdan mos yo'llar

bilan muloqot qilish qobiliyati, boshqalarni qadrlash va tushunish, boshqalarga ochiqlik va hurmat ruhini saqlash. Madaniyatlararo kompetensiyaning yuqori darajasiga erishish uchun talabalar nafaqat boshqa tilni yetarli darajada bilish uchun, balki boshqa madaniy guruhlarining tasavvurlari, ularning qadriyatlarini va e'tiqodlarini o'rganish, tushuntirish, o'rganish va aks ettirish uchun yetarli vaqtni talab qiladi. Talabalar boshqa madaniyatlarni haqiqiy manbalar orqali o'rganar ekan, ular umumiylik va madaniyatlar o'rtasidagi farqlar haqida tushunchaga ega bo'ladilar. Kramsch, Deardoff, Moeller va boshqalarning tadqiqotlariga ko'ra, madaniy izlanishlar o'z madaniyati haqida ko'proq ma'lumot olishga, madaniyatlar o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni ko'proq anglashga va o'z-o'zini anglashga olib keladi. Talabalar o'zlarining so'rovlari natijalari haqida mulohaza yuritir ekan, madaniyat insonning munosabati va dunyoqarashiga qanday ta'sir qilishini anglaydilar. Ular boshqalarni chuqurroq tushunishga erishadilar, shuningdek, moslashuvchanlik, hamdardlik va hurmatda o'sadi.

Madaniyat shaxslarning tildan foydalanish uslubini, so'zlarga bog'laydigan ma'nolarini va muloqot nuanslarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Madaniyatning til va nutqqa ta'siri keng qamrovli tadqiqotlar va tadqiqotlar mavzusi bo'lgan murakkab va ko'p qirrali hodisadir. Madaniyatning til va nutqqa ta'sir qishishning asosiy usullaridan biri bu o'ziga xos lingvistik naqsh va tuzilmalarni rivojlantirishdir. Turli madaniyatlarda ularning qadriyatlarini, e'tiqodlarini va ijtimoiy me'yorlarini aks ettiruvchi noyob grammatik qoidalar, lug'at va sintaksis mavjud. Masalan, ba'zi madaniyatlar nutqda xushmuomalalik va rasmiyatchilikka katta e'tibor berishlari mumkin, boshqalari esa to'g'ridan-to'g'ri va qisqartirishni birinchi o'ringa qo'yishi mumkin. Ushbu madaniy imtiyozlar ushbu madaniyatlarda shaxslar foydalanadigan tilda aks etadi. Bundan tashqari, madaniy ta'sirlarini nolisoiy muloqot, yuz ifodalari va imo-ishoralar kabi og'zaki bo'lmagan aloqa belgilaridan foydalanishda ham kuzatish mumkin. Turli madaniyatlar og'zaki bo'lmagan muloqot me'yorlariga ega va bu madaniyatlardagi shaxslar ushbu signallarni xususan talqin qilish va ularga javob berish uchun ijtimoiylashgan. Masalan, ba'zi madaniyatlarda suhbat paytida ko'z bilan aloqa qilish hurmat va e'tibor belgisi sifatida qaralsa, boshqalarda bu qarama-qarshilik yoki hurmatsizlik deb hisoblanishi mumkin. Madaniyat lingvistik naqshlar va og'zaki bo'lmagan muloqot belgilarini shakllantirishdan tashqari, so'zlar va iboralarning ma'nolari va ma'nolariga ham ta'sir qiladi. Ba'zi so'zlar turli sharoitlarda turli xil hissiy yoki madaniy ahamiyatga ega bo'lishi mumkin va turli xil madaniy kelib chiqishi bo'lgan shaxslar ularni boshqacha talqin qilishlari mumkin. Masalan, "oila" so'zi individualistik madaniyatlarga nisbatan kollektivistlik vakillari uchun turli xil uyushmalar va hissiyotlarni keltirib chiqarishi mumkin.

Bundan tashqari, til va nutqqa madaniy ta'sirlar individual muloqotdan tashqari ijtimoiy va institutsional darajalarga ham ta'sir qiladi. Til siyosati, ta'lim tizimlari, ommaviy axborot vositalari vakolatxonalarini va siyosiy nutqlarning barchasi madaniy qadriyatlar va mafkuralar asosida shakllanadi. Masalan, rasmiy tillarni tanlash, ommaviy axborot vositalariga gender rollarini tasvirlash va siyosiy ritorikada tildan foydalanishga madaniy me'yorlar va kuch dinamikasi ta'sir qiladi.

Til nutqqa madaniy ta'sirlar statik yoki monolit emasligini tan olish muhimdir. Madaniyatlar dinamik va doimiy ravishda rivojlanib boradi va natijada til va nutq ham vaqt o'tishi bilan rivojlanib boradi. Globallashuv, migratsiya, texnologik yutuqlar va boshqa omillar turli xil madaniy ta'sirlarning aralashishiga yordam beradi, bu esa yangi lingvistik naqshlar va aloqa amaliyotlarining paydo bo'lishiga olib keladi.

REFERENCES:

1. Nicholas Evans & Stephen Levinson (2009) 'The Myth of Language Universals: Language Diversity and Its Importance for Cognitive Science'. *Behavioral and Brain Sciences* 32, 429–492.
2. Kamusella, Tomasz (2016). "The History of the Normative Opposition of 'Language versus Dialect': From Its Graeco-Latin Origin to Central Europe's Ethnolinguistic Nation-States"
3. Askarovna, S. M., & Djurabayevna, D. N. (2019). Some principles of the formation and development of ethical terms in the English language in the XVI-XVIII centuries. *International Journal on Integrated Education*, 2(6), 31-39.
4. Shukurova, M. A. (2017). Coherence and cohesion as essential parts in effective writing. *Міжнародний науковий журнал Інтернаука*, (1 (1)), 143-145.
5. Шукурова, М. А. (2021). Анализ специальной лексики английского языка XVI века по аспектам терминологичности. *Международный журнал искусство слова*, 4(2).
6. Askarovna, S. M. (2021, March). Comparative investigation on the semantic meaning of some terms of ethics of the XVI-XVII centuries. In *E-Conference Globe* (pp. 285-287).

UO'K 81.373

JANRNING USLUBIY-SHAKLIY TAKOMILLASHUVI

Suleymanova S.A., mustaqil tadqiqotchi, Guliston davlat universiteti, Guliston

Annotatsiya. Ushbu maqola janrning shakliy va uslubiy takomillashuvi jarayonlarini o'rganishga bag'ishlangan. Janrning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillar, jumladan, tarixiy, ijtimoiy, madaniy, estetik va texnologik omillar batafsil tahlil qilingan. Shuningdek, janrlarni o'rganishda qo'llaniladigan nazariy yondashuvlar, jumladan, strukturaviy, kognitiv va madaniy yondashuvlar muhokama qilingan. Ushbu tadqiqot orqali janrlarning rivojlanish jarayonlarini anglash hamda ularning kelajakdagi istiqbollari haqida tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: janr, takomillashuv, nazariy yondashuvlar, estetika, madaniy o'zgarishlar, texnologiya.

Аннотация. Настоящая статья посвящена изучению процессов формального и стилистического совершенствования жанров. Проведен подробный анализ факторов, влияющих на развитие жанров, включая исторические, социальные, культурные, эстетические и технологические аспекты. Также обсуждаются теоретические подходы к изучению жанров, такие как структурный, когнитивный и культурологический подходы. Исследование направлено на понимание процессов развития жанров и представление рекомендаций по их дальнейшим перспективам.

Ключевые слова: жанр, совершенствование, теоретические подходы, эстетика, культурные изменения, технологии.

Abstract. This article focuses on the processes of formal and stylistic improvement of literary genres. It provides a detailed analysis of factors influencing genre development, including historical, social, cultural, aesthetic, and technological aspects. Additionally, theoretical approaches to studying genres, such as structural, cognitive, and cultural perspectives, are discussed. The research aims to understand the processes of genre evolution and offers recommendations for their future prospects.

Keywords: genre, improvement, theoretical approaches, aesthetics, cultural changes, technology.

Kirish. Adabiyot inson tafakkuri va ruhiyatining o'ziga xos ifodasi bo'lib, uning asosiy yo'nalishlaridan biri — adabiy janrlardir. Har bir janr muayyan tarixiy, ijtimoiy va estetik sharoitlarda shakllanib, o'ziga xos qonuniyatlarga asoslangan. Shu bilan birga, zamon talablari va yangi estetik qarashlar asosida janrlar doimo takomillashib, yangi qirralarga ega bo'ladi.

Janrning uslubiy va shakliy jihatdan rivojlanishi nafaqat ijodkorning shaxsiy ijodiy yondashuvi, balki jamiyatning madaniy va ma'naviy talablari bilan ham bog'liq. Bu jarayonda milliy qadriyatlar va umuminsoniy g'oyalar uyg'unlashadi, zamonaviy texnologiyalar va axborot muhiti esa yangi shakllar va usullarni yuzaga keltiradi.

Mazkur maqolada janrlarning uslubiy-shakliy takomillashuviga ta'sir etuvchi omillar, ularning estetik jihatlari va ijodkorlar tomonidan ishlab chiqilayotgan yangi yondashuvlar tahlil qilinadi. Bu jarayonni o'rganish orqali adabiy janrlarning rivojlanishi va uning kelajak istiqbollari haqida umumiy tasavvur hosil qilish maqsad qilib qo'yilgan.

Janrning takomillashuvida asosiy omillar. Janrning uslubiy va shakliy takomillashuvi ko'plab omillar ta'sirida amalga oshadi. Bu jarayon tarixiy, ijtimoiy, madaniy, estetik, va texnologik o'zgarishlar bilan uzviy bog'liq. Quyida janrlarning takomillashuvidagi asosiy omillar tahlil qilinadi:

1. Tarixiy va ijtimoiy sharoitlar

Janrlar shakllanishi va rivojlanishiga tarixiy voqealar va ijtimoiy munosabatlar muhim ta'sir ko'rsatadi. Jamiyatdagi katta o'zgarishlar, masalan, inqiloblar, urushlar, yoki globalizatsiya jarayonlari adabiy janrlarning shakllari va mazmuniga yangi yo'nalishlarni olib kiradi. Masalan, 20-

asrdagi modernizm adabiyoti o'sha davrdagi ijtimoiy o'zgarishlar ta'sirida paydo bo'lib, an'anaviy janr qoidalarini buzdi va ularga yangi talqin kiritdi.

2. Estetik qadriyatlar va ijodiy yangiliklar

Har bir davrning estetik qarashlari va ijodkorlarning innovatsion yondashuvlari janrlarning rivojlanishiga katta ta'sir qiladi. Ijodkorlar an'anaviy shakl va mazmunni saqlagan holda uni boyitishga harakat qiladilar. Yangi uslublar, tajribalar va sinkretizm janrlarni yangi bosqichga olib chiqadi.

3. Til va adabiy uslub rivojlanishi

Adabiy tilning rivojlanishi janrlarning shaklan takomillashishida asosiy omillardan biridir. Tildagi ifodalarning boyishi va uslubiy ko'lamning kengayishi ijodkorlarga keng imkoniyatlar beradi. Masalan, zamonaviy adabiyotda dialektlar, jargonlar yoki yangi qo'shma shakllar qo'llanilishi kuzatiladi.

4. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligi

Janrlarning rivojlanishida milliy an'analar va umuminsoniy qadriyatlarning o'zaro ta'siri muhim ahamiyatga ega. Milliy adabiyotlarda o'z madaniy qadriyatlarini saqlash bilan birga, boshqa madaniyatlarining ta'siri ham ularni boyitishga xizmat qiladi.

5. Texnologik rivojlanish va zamonaviy axborot muhiti

Texnologiyaning taraqqiy etishi adabiyotga yangi shakl va uslublarni olib kirmoqda. Elektron kitoblar, interaktiv adabiyot va audiovizual elementlar bilan boyitilgan asarlar adabiy janrlarning ko'rinishini yangilashga sabab bo'lmoqda. Zamonaviy texnologiyalar janrlarning yangi qirralarini ochib berishda katta imkoniyat yaratmoqda.

6. O'quvchilarning estetik ehtiyojlari va fikrlash usuli

Adabiyot o'quvchiga yo'naltirilgan ijtimoiy faoliyat bo'lgani sababli, o'quvchilarning ehtiyojlari va fikrlash tarzi janrlarning rivojlanishiga ta'sir qiladi. Zamonaviy davrda o'quvchi interaktivlik, qiziqarli syujetlar va har xil media elementlarni birlashtirgan asarlarga ko'proq qiziqmoqda.

7. Jahon madaniyati va adabiyoti ta'siri

Tarjima ishlari, jahon madaniyati bilan aloqalar va xalqaro adabiy oqimlar milliy janrlarning rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Masalan, realizm, romantizm yoki modernizm kabi yirik adabiy yo'nalishlar turli madaniyatlarga yangi estetik qarashlar olib kirdi.

Janrning takomillashuvida nazariy yondashuvlar

Janrlarning uslubiy va shakliy takomillashuvini chuqurroq tushunish uchun turli nazariy yondashuvlarni qo'llash zarur. Bu yondashuvlar adabiy jarayonlarning mazmun-mohiyatini tahlil qilish va yangi uslubiy yechimlarni anglab yetish imkonini beradi. Quyida janrlarni takomillashtirishdagi asosiy nazariy yondashuvlar tahlil qilinadi:

1. Interdisiplinar yondashuv

Janrning rivojlanishi turli fanlar o'rtasidagi hamkorlik natijasida yuzaga keladi. Masalan, adabiyotning falsafa, psixologiya, sotsiologiya va madaniyatshunoslik bilan bog'liqligi janrlarning mohiyatini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

- **Falsafiy tahlil** janrning umuminsoniy qadriyatlarga munosabatini yoritadi.

- **Psixologik yondashuv** o'quvchi va ijodkorning ichki tajribalarini tushunish imkonini beradi.

- **Sotsiologik tahlil** janrning jamiyatdagi o'rnini va ijtimoiy jarayonlarga ta'sirini o'rganishni ta'minlaydi.

2. Strukturalistik yondashuv

Strukturalizm adabiy janrlarning ichki qonuniyatlari va strukturasini o'rganishga qaratilgan. Bu yondashuvda har bir janrning tuzilishi, syujet sxemalari, personajlar tizimi va uslubiy elementlari o'rganiladi. Ushbu yondashuv:

- Janrlarning an'anaviy chegaralarini belgilashga yordam beradi.

- Ularning shakl va mazmun jihatidan rivojlanish qonuniyatlarini tushunishga imkon yaratadi.

3. Kognitiv yondashuv

Kognitiv yondashuv adabiyotni inson ongining murakkab jarayonlari bilan bog'lab o'rganishga qaratilgan. Bu nazariy yondashuv janrlarni o'quvchi tafakkuri va idroki bilan uyg'unlashtirish imkoniyatini beradi. Masalan, interaktiv adabiyot janrlari kognitiv nazariya asosida shakllantiriladi.

4. Kultural yondashuv

Kultural yondashuvda janrlar madaniyatning qimmatli elementlari sifatida o'rganiladi. Bu yondashuv:

- Janrning milliy va umuminsoniy qadriyatlar bilan bog'liqligini tahlil qiladi.
- Zamonaviy madaniyat va globalizatsiyaning janrlarga ta'sirini o'rganish imkonini beradi.

5. Germenevtik yondashuv

Germenevtika janrlarning mazmun-mohiyatini tushunishga, ularni talqin qilishga qaratilgan. Bu yondashuvda asosiy e'tibor:

- Asarning simvolik ma'nosini ochishga.
- Janrning o'quvchiga yetkazmoqchi bo'lgan ma'naviy va estetik qiymatlarini yoritishga qaratiladi.

6. Integrativ yondashuv

Integrativ yondashuv turli nazariy yondashuvlarni birlashtirib, janrlarni rivojlanish jarayonini bir butunlikda tahlil qilish imkonini beradi. Bu yondashuvda nazariy va amaliy tadqiqotlarning uyg'unligi ta'minlanadi.

7. Texnologik nazariyalar asosida yondashuv

Zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishi natijasida adabiy janrlar shaklan va mazmunan yangilanmoqda. Elektron kitoblar, audiovizual elementlar va interaktiv texnologiyalar janrlarning shakllanishiga ta'sir qiladi.

- **Media nazariyalari** janrlarning raqamli muhitdagi imkoniyatlarini o'rganadi.
- **Interaktiv adabiyot nazariyasi** o'quvchi va asar o'rtasidagi yangi turdagi muloqotni tushuntiradi.

Xulosa. Janrning uslubiy va shakliy takomillashuvi adabiyotda doimiy ravishda davom etadigan jarayon bo'lib, ijtimoiy, madaniy, tarixiy va texnologik omillar ta'sirida shakllanadi. Ushbu jarayon har bir janrning o'ziga xosligini saqlab qolgan holda, uning yangi qirralarini ochishga xizmat qiladi.

Janrlarning takomillashuvi:

- Tarixiy voqealar va ijtimoiy jarayonlar bilan chambarchas bog'liq.
- Yangi estetik qarashlar va ijodkorlar tomonidan yaratilgan innovatsion yondashuvlar bilan boyiydi.
- Zamonaviy texnologiyalar ta'sirida shaklan yangilanib, o'quvchiga yangicha muloqot usullarini taklif etadi.
- Milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'unlashtirish orqali jahon madaniyatida o'z o'rnini topadi.

Janrlarni o'rganishda interdisiplinar, strukturalistik, kognitiv, kultural va germenevtik nazariy yondashuvlar ularning mohiyatini chuqurroq tushunishga imkon yaratdi. Bular ijodkorlarga janrlarning uslubiy va shakliy jihatlarini rivojlantirishda yo'l-yo'riq ko'rsatadi.

Taklif va istiqbollar

1. Janrlarning takomillashuvida milliy an'analar va innovatsion yondashuvlarni uyg'unlashtirish zarur.
2. Zamonaviy texnologiyalar va raqamli muhitdagi imkoniyatlardan foydalanib, adabiy janrlarning yangi shakllarini yaratish istiqbollari mavjud.
3. Jahon adabiyoti bilan integratsiya jarayonlari orqali milliy adabiyotni xalqaro maydonda targ'ib qilish imkoniyatini kengaytirish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, janrning takomillashuvi nafaqat adabiyotning rivojlanishiga, balki inson ma'naviy dunyosi va ijtimoiy taraqqiyotiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu jarayon adabiyotni yanada boyitishga, uning jozibadorligini oshirishga hamda o'quvchilarga yanada ko'proq estetik lazzat va ma'naviy ta'sir ko'rsatishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдуллаева, Н. (2020). Жанрларнинг шаклланиши ва ривожланиш қонуниятлари. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси.
2. Каримов, М. (2019). Адабий жанрлар назарияси: методологик ёндашувлар. Тошкент: Фан ва технологиялар.
3. Хомяков, И. В. (2018). Жанры в литературе: исторический и теоретический анализ. Москва: Высшая школа.

UO'K 808.5

TAHLIL VA TALQIN JARAYONIDA ASARNING MA'NAVIY TUZILISHI

N.N.Sultonova, PhD, dots., Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Mazkur maqola modifikatsiyaning badiiylik mezonlari uning adabiyotimizdagi o'ziga xosligini adabiy asarlar orqali tahlil etadi. Modifikatsiyaning keng ko'lamli estetik hodisa ekanligi va u adabiy ta'sir va an'analarga estetik munosabatdan kelib chiqishi, davr va shu davr o'quvchisining ehtiyojiga qarab an'anaviy shakllarining o'zgarishga uchrashini isbotlaydi. Modifikatsiya hodisasining yana bir sababi adabiy jarayondagi estetik mezonlarning o'zgarishi, ijodkorlarning adabiyotga boshqacha nuqtai nazar bilan qaray boshlashini bunda shakl o'zgarishiga uchragan har bir badiiy komponent yoki birbutun adabiy janrning o'zi muallif ijodiy individuelligining estetik belgisi sifatida voqe bo'lishini tahlil etadi.

Kalit so'zlar: obraz, modus, modifikatsiya, ekzistensializm, absurd, qahramon, atribut, shaxs fojiasi.

Аннотация. В данной статье анализируются художественные критерии модификации и ее уникальность в нашей литературе через литературные произведения. Доказывается, что модификация представляет собой масштабное эстетическое явление и берет свое начало от литературного влияния и эстетического отношения к традициям, что традиционные формы изменяются в зависимости от потребностей исследователя того периода. Другая причина явления модификации — изменение эстетических критериев в литературном процессе, он анализирует то, что творцы начинают смотреть на литературу с иной точки зрения.

Ключевые слова: образ, модус, модификация, экзистенциализм, абсурд, герой, атрибут, личная трагедия.

Abstract. This article analyzes the artistic criteria of modification and its uniqueness in our literature through literary works. It proves that modification is a large-scale aesthetic phenomenon and that it originates from literary influence and aesthetic attitude to traditions, that traditional forms change depending on the needs of the student of that period. Another reason for the phenomenon of modification is the change of aesthetic criteria in the literary process, it analyzes the fact that creators begin to look at literature from a different point of view.

Key words: image, mode, modification, existentialism, absurd, hero, attribute, personal tragedy.

Isajon Sultonning davr adabiyotshunos va munaqqidlarining e'tiborini tortgan o'ziga xos romanlaridan yana biri "Ozod" deb nomlanadi. Uning asarlari uchun hamisha insonning ma'naviy dunyosi, ma'rifat yo'lida yurgan qahramonlarning ruhiy-psixologik kechmishlari muhim sanaladi

Isajon Sultonning "Ozod" romani barcha ichki nazariy unsurlariga – o'ziga xos syujeti, obrazlari, bayon usul, kompozitsion qurilishi, hatto hajmiga ko'ra o'zbek adabiyotida mavjud bo'lgan an'anaviy romanlarga nisbatan farq qiladi. Aslida, yozuvchi dunyo romanlari va o'zbek mumtoz adabiyotini o'qib o'rgangani natijasida shunday o'ziga xos uslubni tanlagan ko'rinadi. Chunki "Ozod" romani ifoda tarzida modifikatsiya – bu o'rinda janrlararo uyg'unlik va mushtaraklik kuzatiladi. Bu esa Isajon Sultonning o'zbek romani imkoniyatlarini o'z ijodi orqali namoyon qilayotgani hamda badiiy tafakkuri imkoniyatlari doirasida kengaytirayotganini anglatadi. To'g'risi, roman janrining imkoniyatlari katta bo'lib, uning tarkibida turli adabiy tur va janrlarga xos jihatlar, shu bilan birga, xalq og'zaki ijodi namunalari yoki boshqa bir mualliflarning asarlaridan olingan

parchalar ham o'rin olishi mumkin. Dunyo adabiyotshunosligida roman tarkibida kelgan bunday unsurlarga ba'zida – agar asar tarkibiga folklorning qadimdan kelayotgan an'anaviy mashhur obrazlari singdirilgan bo'lsa mifologik va agar adabiy matn tarkibida turli mualliflarning asarlaridan olingan iqtiboslar mavjud bo'lsa postmodernistik asar sifatida baholab kelinmoqda. Postmodernizm uchun "olamning mavjud qiyofasida faqat fragmentlargagina ishonish mumkin", shuningdek, "badiiy asar ijodiy niyat ijrosining natijasi, ya'ni oldindan belgilangan niyat asosidagi ijodiy jarayon mahsuli emas, balki uning o'zi jarayondir" degan qarashlar muhim sanaladi [1]. Amerikalik tadqiqotchi Kristofer Fort Isajon Sulton ijodi xususida fikr yuritgan bir maqolasini "Isajon Sulton va postmodernizm" deb nomlar ekan, "Meni hammadan ham ko'ra, I.Sulton ijodidagi postmodernizm, bu zamonaviy estetik yo'nalish uning asarlarida qanday qiyofa va shaklda namoyon bo'lishi qiziqtiradi", degan mulohazalar asosida adibning shu "estetik yo'nalish"ga aloqadorligi xususida fikr yuritadi [2]. Shu bilan bir qatorda, o'zbek adabiyotshunos olimlari ham Isajon Sulton asarlarining ichki ruhida postmodernizmga yaqin holatlarni kuzatgani ham mavjud faktidir. Taniqli adabiyotshunos Abdug'afur Rasulov yozadi: "Ozod" romanidan va hikoyalaridan anglashiladiki, Isajon Sulton milliy o'zlik deb atalgan ma'naviy xazinaning – konning mohiyatini anglab yetmoqda, sharq-musulmon falsafasi, nafosatshunosligi, adabiyotshunosligining vorisi sifatida o'zining postmodernistik asarlarini yaratmoqda" [3]. Haqiqatan ham, Isajon Sulton o'z asarlarida murojaat etgan turli hikoyat, rivoyat, folklor obrazlari, shuningdek, ayrim ijodkorlar asarlaridan olingan parchalar yoki ularning asarlariga ishoralar aynan ijodiy jarayonda obrazlarning shakllanayotgan dunyoqarashi ifodasi uchun xizmat qiladi. O'tgan shiru adiblarga murojaat bilan yozuvchi o'z qahramonlarining ma'naviy bir robita bilan ularga bog'langaniga urg'u bermoqchi bo'ladi. Shuning uchun ham Isajon Sulton romanining bosh qahramoni bo'lmish Ozod ma'naviy-ruhiy olamda, salaflarining purma'no hikmatlari dunyosida yashashga intilib boradi. O'z tevarak-atrofidagi olamni o'z salaflari tomonidan qoldirib ketilgan bebaho hikmatlar yig'indisi, haqiqiy ma'naviy yuksalishni insoniyat tomonidan qoldirilgan ma'naviy merosdan bahramandlik sifatida tushunadi. Aynan "Ozod" romanida o'tgan salaflar ijodidan, zamonaviy adiblar asarlaridan olingan yoki ularga ishora qilingan o'rinlar ham bevosita dunyoning mavjud holati, Ozoddek qahramonning obraz sifatida tashkillanish jarayonini namoyon qiladi. Yozuvchi Isajon Sulton o'ziga tengqur bo'lgan adib Ulug'bek Hamdam bilan qilgan "Musaffo bolalikning orzumand xayollari" deb nomlangan suhbatida "Ozod" romani tabiatiga to'xtaladi: "Aytmoqchimanki, yana bir dunyo bor va u biz bilgan dunyodan ko'ra go'zalroq, ranginroq, chunki u salaflarimizning bizga qoldirgan hikmatlaridan tarkib topgan, istasangiz bir qadam qo'yib, o'sha dunyo ichiga bemalol kira olasiz". [4] Roman qahramoni o'sha dunyoda yashaydi. Qaysidir ma'noda shu o'rinda roman boshidagi bag'ishlov egasi–Ozod Sharafiddinovning turmush tarzi, juda ko'plab o'zbek va jahon adabiyoti namunalarini mutolaa qilgani ham o'quvchi xayoliga keladi. Buning oqibatida romanning ko'lamdorligi yana ham kengaygandek bo'ladi.

Bunday ko'lamdorlik va kengayish Isajon Sulton asarlari tarkibida uchraydigan Xizr (a.s.), Muso (a.s.) yoki Iskandar Zulqarnayn kabi turli tarixiy obrazlarning turli epizodlarida kelishi evaziga ham yuz beradi. To'g'ri, adibning katta-kichik hajmli boshqa asarlarida ham turli mumtoz va zamonaviy adiblar asarlaridan olingan iqtiboslar uchraydi. Ammo "Ozod" romani adibning boshqa asarlariga ko'ra aynan badiiy parchalar va boshqa ijodkorlarning asarlariga ishora nuqtai nazaridan ajralib turadi. Shuning uchun bu o'rinda roman tarkibida kelgan parchalar va ularning roman tarkibidagi funksiyasiga alohida to'xtalish lozim bo'ladi. O'tgan bobda bu parchalarning qaysi mualliflarga tegishli ekani yuzasidan ro'yxat keltirilgan bo'lsa, bu o'rinda ayrim iqtiboslarni maxsus tahlil etish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Turkiy dunyo adabiyotining gultoiji bo'lgan Alisher Navoiy ijodiga bugun nafaqat har bir o'quvchi, ayni chog'da ijod ahli ham, hatto ularning qahramonlari ham ko'p bora murojaat etishmoqda. "Ozod" romanida Alisher Navoiy bir necha marta esga olinadi. Uncha katta bo'lmagan "Toshkesar" bo'limida yo'lga chiqqan Ozod toshkesar bilan gaplashadi. Toshkesarga Iskandar devoriga tomon ketayotganini so'zlagach, toshkesar unga shunday fikrlari orasida Alisher Navoiy dostonidan olingan quyidagi mulohazalarni aytadi: *"Bu yo'lda xunobadan iborat daryolar bor, xunoba emas, balki zahar-zaqqum, deyilsa, yanada to'g'riroq bo'lar. Tog'lari ham osmonga tig' tortgan, u tig'larning barchasi shafqatsiz ravishda qon to'kaman, deb turibdi. Har tomonida o't*

tutashgan dashtlar yolqinlanib, osmonga bosh uradi. O'rmonlari har xil dahshatli balolar bilan to'la, undagi har bir daraxtning shoxi g'amdan, bargi esa balodan iborat. Osmonda charx urib yuruvchi bulutlar kishi boshiga yomg'ir o'rniga tosh yog'diradi. Bulutlaridan chaqnagan chaqmoqlar olovidan olamga o't tushadi. U yerda bir tun qo'nish uchun maskan yo'q. Tanga mador beruvchi suv ham, don ham topilmaydi. Ming tuman qush u tomonga safar qilib, havoda ming yil qanot qoqsa ham, bu yo'lni bosib o'tmog'i va maqsadiga yetmog'i ma'lum emas..." Aynan mana shu qo'shtirnoq ichida keltirilgan mulohazalar toshkesarning fikrlari bilan modifikatsiya qilinadi. Parcha "Lisonut tayr" dostonining "Qushlar diqqat bilan so'raganlaridan so'ngra Hudhud Simurg'dan nishonlar aytgani" deb nomlangan o'n yettinchi faslidan olingan [5]. Bu fikrlar Isajon Sulton romanida diologga kirishgan toshkesarning Ozodning yo'li va manzilida uchraydigan lola, baxt qushi, shamol, qir, chechaklar to'g'risida berilgan ma'lumotni to'ldirib keladi. Eng muhim toshkesar maslahati "Assalomu alaykum, ey ahli ma'ni" deb qichqir" degan tarzda tugallanadi [6]. Ozodning maqsadi "ahli ma'ni"larni topish. Shu e'tibordan "Ozod" romani syujeti Hudhud boshchiligidagi Simurg'ni izlab yo'lga chiqqan "Lisonut tayr" syujetini esga soladi. Dostondan olingan parchalarning roman matnida modifikatsion uyg'unlashuvi roman mazmunini boyitadi.

Isajon Sultonning Alisher Navoiy ijodiga muhabbati juda kuchli ekani seziladi. Shuning uchun ham u o'z romanlaridan Hazrat Navoiyning "Mezonul avzon" ("Boqiy darbadar" romanida), "Xazoyinul maoniy" ("Ozod" romanida) kabi asarlari nomidan o'rinli foydalanadi. Shu bilan birga, Isajon Sulton o'z asarlari tarkibida zaruratga qarab, Alisher Navoiyning "Lisonut tayr" dostonidan tashqari genial shoir g'azallaridan, "Farhod va Shirin" dostoni hamda oxirida "Munojot" asaridan iqtiboslar oladi.

Romanning bosh qahramoni Ozod tevaragidagi narsa-predmetlar, tabiat hodisalari, xususan, shamol ham asarda o'ziga xos obraz sifatida keladi. Ba'zan shamol bilan Ozod o'rtasida turlicha suhbatlar bo'lib o'tadi. Ozodning safarida, yo'lda ko'rgan-kechirganlariga shamol ham guvoh bo'ladi.

Isajon Sulton romanlariga diqqat qaratsak, o'zbek mumtoz shoirlaridan yana biri – Boborahim Mashrab siymosiga ham duch kelamiz. "Ozod" romanida adib Mashrab g'azallariga murojaat qiladi: "Yukingni yukla, ey darvish, ko'p qattig' safar bordir, Rabote ko'hnaq ho' qilma, gar ro'ze batar bordir.

Rohi duru darozingni mudom andisha qil, tolib,
Borurda boxabar bo'l, yo'lda chandon uqbalar bordur." [6]

Boborahim Mashrabning "Bordur" radifli bu g'azali ham safarga chiqqan Ozodning ruhiyatiga mos keladi. Ayniqsa, "yo'lda chandon uqbalar bordur" deyilishi bilan Ozod o'z safari davomida uchraydigan turli-tuman to'siqlar va sarguzashtlarga ishora qilinadi. Darvoqe, qahramonlarining Mashrab ijodiga mehri Isajon Sultonning birinchi qissasi bo'lgan "Munojot"da ham kuzatilgan edi. Qissaning bosh qahramoni G'arib "Boborahim Mashrabning yupqagina devoni"ni doimo o'zi bilan olib yuradi. G'arib ma'nan Mashrabga yaqinligi seziladi. Bunday ma'naviy yaqinlik yozuvchining "Boqiy darbadar" romanida ham kuzatiladi. Jumladan, unda Mashrabning "Istaganlar bizni sahroi balodan istangiz, Vodiya hijron ila dashti fanodan istangiz..." degan misralari keltiriladi. Bunday xayollarga berilish va yo'l azoblari tufayli turli mashaqqatlarni boshidan kechirish, albatta, Isajon Sulton romanlarining o'ziga xos xususiyatini namoyon qiladi.

"Ozod" romanida boshqa shoir va yozuvchilarning asarlaridan olingan iqtiboslar nafaqat mumtoz o'zbek adabiyoti, balki zamonaviy adabiyotining Hamid Olimjon, Zulfiya, Mirtemir, Erkin Vohidov Abdulla Oripov Shavkat Rahmon, Tilak Jo'ra Muhammad Yusuf, Xurshid Do'stmuhammad, Nazar Eshonqul, Iqbol Mirzo, Ulug'bek Hamdam kabi qator namoyandalari ijodidan olingan bitta so'z, jumla yoki she'riy misraning o'ziyoq Isajon Sultonning barcha qalam ahlini bitta ma'naviyat muammolari atrofida birlashtirishga urinayotganini anglatadi.

Roman kompozitsiyasida "Ko'za", "Bo'ri bilan qush", "Toshbaqa bilan Chayon", "Qarg'a", "Aravaga qo'shilgan otlar hikoyasi" kabi hikoyat va rivoyatlar ham keladiki, bular ham Ozodning ma'naviy olamini teranlashtiradi. Shular orasidagi "Bo'ri bilan qush" rivoyati quyidagicha: "Bu bo'ri kichik hayvonlarni tutib yer, qush esa don-dun terar, ikkisi ham shu tarz rizqlanmoqda edilar.

Bir odam keldi-da, “Bu bo‘ri vahshiy va zolim ekan, qush esa bezarar”, dedi. Ikkinchisi aytdiki, “Bo‘riga vahshiy nisbatini berishing uning tirik va harakatlanuvchi jonotni o‘ldirishi boisdir, qushni bezarar deganing harakatsiz va qonsiz donni yegani uchunmi?” deb so‘radi. “Vaholanki, don ham tirik bir narsa-ku”, dedi. Shunda birinchisi: “Men mohiyatni anglamaganim uchun nodonlik qildim”, deb uzr so‘radi. Uchinchi kishi aytdiki: “Bo‘ri o‘zining vahshiyligidan, qush esa bezararligidan bexabar, faqat siz ularga shunday ma‘no bermoqdasiz”. To‘rtinchisi aytdi: “Narsalarga ma‘no berish faqat sizga xosdir. Berganingiz ma‘no bois so‘zingiz tinglandi. Aslida, faqat Tangri va uning irodasi bor, xolos. Bu iroda oldida na siz borsiz, na men, na bo‘ri, na qush...”

Yana aytdilarki, u yerda beshinchi kishi ham bor edi. Uning so‘zidan biz bexabarmiz. Chunki, u sukut saqlagan edi...” [6]. Bu kichikna rivoyat, aslida, Isajon Sulton romanini anglash uchun kalit vazifasini ham o‘taydi. Uni adabiyotshunoslar turlicha izohlaydilar. Ammo bir toifa anglab, huzurlanib sukut saqlaydi.

Har bir rivoyat tarkibida kelgan mitti obrazlar jonli yoki jonsiz bo‘lishidan qat’iy nazar so‘zlaydi, o‘zaro muloqotga kirishadi. Shu bilan birga, insonning, dunyoning, borliqning mohiyati xususida falsafiy mulohazalar yuritadi.

O‘tgan fasllarda adabiy oqim tabiati bilan murojaat qilinganidek, Isajon Sultonning romani Alisher Navoiyning “Munojot” asaridan olingan quyidagi iqtibos bilan yakunlanadi:

“Ilohi, akram ul-akramin - Sen, va gunohkor - men.

Ilohi, agarchi jurmu isyondin o‘zga ishim yo‘q, ammo Sendin o‘zga ham kishim yo‘q.

Ilohi, o‘zluk yomonligidin o‘zlugum bila o‘ta olmaydurmen va yaxshilarning etagin yomonlig‘im uyotidin tuta olmaydurmen.

Ilohi, qalamimg‘a hamding raqamig‘a mashg‘ullik ber va raqamimg‘a xaloyiq ko‘ngliga maqbullik ber...” [6]

Romanning bunday yakun topishi ham bejizga emas. Chunki Alisher Navoiy o‘z munojotidan Yaratguvchiga murojaat qiladi, yukinadi, tilaklarini aytadi. Munojotning mazmuni butun roman davomida yozuvchi tomonidan ilgari surilgan yuksak insoniy tuyg‘ular, fikr-mulohazalar mazmuniga mos keladi. “Aytilgan so‘zlar allaqachon moddiylashib bo‘ldi, shakl yasadi, tevarakni o‘zgartirib, aytuvchi hayotining mohiyatini belgilab berdi”, degan shamol tilidan berilgan hikmat keyinchalik Ozodning o‘ylari tarzida taqdim etiladiki, buning zamirida Isajon Sulton so‘zi, romanning ham qadr-qiyamati mujassam topadi.

Umuman olganda, Isajon Sultonning “Ozod” romanidagi “ahli ma‘ni”lar qiyofasi tavsifi uchun professor A.Rasulovning ushbu mulohazasi juda mos keladi: “Tevaragimizdagi dunyo sobitdir va o‘zgarmasdir, undagi voqea-hodisalar senda akslanadi, chunki sen ularga qiymat berasan, deydi yozuvchi. Sen qiymat bergan narsa qadrli, qiymat bermaganing esa beqadru kambahodir. “Ozod” romani boshdan-oyoq mana shu asosga qurilgan” [7]. Haqiqatan ham, Isajon Sultonning “Ozod” romani tarkibida kelgan rivoyat va iqtiboslar shu yuqoridagi asosning isboti yo‘lida adabiy dalillar sanaladi.

“Ozod” romani tarkibida keladigan qadim rivoyatlarga, mashhur ijodkorlarning asarlariga bo‘lgan ishora roman mazmun-mohiyatini teranlashtirishga, turlicha ezgu tushuncha doirasini kengaytirish tomon yetaklashga xizmat qiladi.

Romanda kelgan ishoraviy ramzlar o‘quvchining xayolini bepoyon adabiy-badiiy kengliklar sari boshlaydi. Eng asosiysi, bugungi globallashuv jarayonida, har qanday ma‘naviy qadriyatlardan turli-tuman texnikalar o‘zib ketayotgan bir mahalda “Ozod” romani tagzaminida ma‘naviyatning ulug‘lanishi har qanday ma‘rifatli odamni quvontiradi.

Tarkibida turli adabiy parchalar, yangicha talqindagi rivoyatlar kelgan “Ozod” romani adabiyotshunos olimlarning fikrini charxlashga, roman tabiatining o‘zgarib borish jarayonlari xususida fikr aytishga yordam beradigan asarlar sirasiga kiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. D.Quronov va boshqalar. Adabiyotshunoslik lug‘ati. Toshkent. “Akademnashr” nashriyoti. 2010.-B. 230..
2. Kristofer Fort. Isajon Sulton va postmodernizm. /Isajon Sulton nasri badiiyati. Toshkent. “Turon zamin ziyo” nashriyoti. 2017.-B. 350.
3. Rasulov A. Akslar falsafasi. // Isajon Sulton nasri badiiyati. Toshkent. “Turon zamin ziyo” nashriyoti. 2017.-B. 52.

4. Musaffo bolalikning orzumand xayollari / Isajon Sulton nasri badiiyati. Toshkent. "Turon zamin ziyo" nashriyoti. 2017.-B. 236..
5. Qarang: Alisher Navoiy. Lisonut tayr. Toshkent. G'afur G'ulom . 1984.-B. 22.
6. I.Sulton. "Ozod".T: G'afur G'ulom . 2017.-B. 52.
7. Rasulov A. Akslar falsafasi. // Isajon Sulton nasri badiiyati. Toshkent. "Turon zamin ziyo" nashriyoti, 2017.-B. 32.

UO'K: 821.512.133.09-31

“O‘TKAN KUNLAR” ROMANIDA VAQT BIRLIKLARINING BADIY TALQINI
Z.M. Suyunova, tayanch doktorant, Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti,
Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada buyuk yozuvchi Abdulla Qodiriyning va uning “O‘tkan kunlar” romani vaqt birliklari, badiiy to‘qima va ilk uchrashuv motivi nuqtayi nazariga ko‘ra tahlilga tortilgan. Vaqt birliklari nomoz vaqtiga ko‘ra belgilangan.

Kalit so‘zlar: “O‘tkan kunlar”, ilk uchrashuv motivi, badiiy to‘qima, bomdod, peshin, asr, shom, xufton, azon tovushi Yusufbek hoji, Otabek, Kumush.

Аннотация. В этой статье рассматривается анализ великого писателя Абдуллы Кадыри и его романа “Дни минувшие” с точки зрения единиц времени, художественной текстуры и мотива первой встречи. Единицы времени обозначаются в соответствии с номинальным временем.

Ключевые слова: “Дни минувшие”, мотив первой встречи, художественная фактура, рассвет, полдень, век, сумерки, хуфтон, звук азана Юсуфбек Хаджи, Отабек, Кумуш.

Abstract. In this article, the great writer Abdullah Qadiri and his novel “Days Gone” were drawn into analysis according to the point of view of time units, artistic texture and the motive of the first meeting. The units of time are defined according to the time of impropriety.

Key words: “Days Gone By”, first meeting motif, artistic texture, bomdod, noon, century, candle, huffton, Azan sound Yusufbek Haji, Otabek,, Kumush.

Kirish. Adabiyot quroli so‘zdir. So‘z faqat muloqot vositasigina emas, insonlarning ichki kechinmalari ifodasi hamdir. Badiiy adabiyot insoniyatga daxldorligi bilan boshqa fan tarmoqlaridan farqlanib turadi. Badiiy asarlar muallifning ijodiy salohiyati natijasiga yuzaga kelib, badiiy to‘qimalar asosida boyitiladi. Badiiy to‘qimalarning haqiqiy voqea-hodisadek tasvirlash yozuvchi mahoratiga bog‘liqdir. Ijodkor o‘z asarida badiiy to‘qimalardan foydalanar ekan, asar voqealari makon va zamon birligida sodir bo‘ladi. Makon hududni, zamon esa vaqtini bildiradi. Vaqt atalmish uchqur ot badiiy adabiyotda turli vazifalarni bajaradi. Vaqt birligi asr, yil, oy, kun, soat, daqiqa, soniya kabi birliklardan tashkil topadi. Islom dinida vaqt birliklariga bomdod, peshin, asr, shom, xufton kabi nomoz vaqtlari ham vaqt birligi sifatida ishlatiladi. Badiiy asarni vaqt birligi nuqtayi nazaridan tadqiq qilish badiiy asar qiymatini yanada oshiradi. Muallif ichki kechinmalari, maqsad va o‘y-xayollarini vaqt birligi orqali ifodalash asarning ramziyligini ko‘rsatadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romaniga “...O‘zini hurmat qilgan inson Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar”ini bir emas, bir necha marta o‘qigan bo‘ladi. Nimaga desangiz, uni o‘qigan odam hech qachon oilaga xiyonat qilmaydi, kerak bo‘lsa vatanga xiyonat qilmaydi”, - deya ta’rif berga O‘zbek romanchiligini boshlab bergan “O‘tkan kunlar” romanini ham vaqt birliklariga ko‘ra tahlilga tortish asarning qiymatini zinhor tushurmaydi, balki unga qo‘shimcha qiymat ato etadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review) Ushbu roman bo‘yicha ko‘plab tadqiqotlar olib borilgan. Keyingi yillarda Bahodir Karimov, Nurboy Jabborov, Nodira Soatova, Saodat To‘laganova, Uzoq Jo‘raqulov kabi adabiyotshunoslar ilmiy ishlarida “O‘tkan kunlar” romani bo‘yicha vaqt birliklari talqini masalasiga u yoki bu darajada e’tibor qaratilgan. Biroq bu ilmiy muammo alohida tahlilga tortilmagan. Ushbu maqola shu yo‘nalishdagi bir tajriba, bir urinishdir. Tabiiyki, ushbu kichik tadqiqot ishi alohida ahamiyatga ega bo‘lgan ilmiy muammoni to‘liq hal

etishga da'vo qilmaydi. Bu boradagi ilmiy izlanishlarni muttasil davom ettirish va takomilga yettirish kelajak avlodning ishi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology) “O'tkan kunlar” romani badiiy to'qimalardan tashkil topgan bo'lib, Qodiriy ilk uchrashuv motivini asarga singdirib yuboradi. Ilk uchrashuv motivi ham vaqt birliklarining bo'lagi bo'lgan oniy lahzada sodir bo'ladi. Payt bo'laklari dunyoviy o'lchovi hamda diniy o'lchoviga ajraladi. Dunyoviy o'lchov ko'pgina mamlakatlarda keng qo'llaniladigan soat, daqiqa, soniya bo'lsa, diniy o'lchov islom dini uchun nomoz paytlaridir. Xonliklar davri tasvirlangan asarda vaqt birliklari ham islom dini tamoyillariga ko'ra nomoz vaqtlari bilan belgilangan. Asar voqealari bomdod, peshin, asr, shom, xufton kabi nomoz paytlarida tasvirlanadi. Roman qahramonlarining ruhiyati, voqealar borishi aynan vaqt birliklari yordamida ochib beriladi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results) Badiiy adabiyot muallif o'y-fikrlarisiz vujudga kelmaydi. Adabiy asar yozuvchi to'qimasidan qad rostlaydi. Badiiy to'qima o'quvchi tasavvurida haqiqiy hodisadek taassurot qoldirsa yozuvchi yetuk asar yozish maqsadiga yetishgan bo'ladi. Hech bir yozuvchi badiiy to'qimasiz yashay olmaydi. Zero, butun adabiyot badiiy to'qimalardan tashkil topadi, to'qimalar esa turmush hodisalari makon va zamon ichida yoyilib yotadi.

Abdulla Qodiriy mohir so'z ustasi. Yozuvchi asarlarida yaratgan badiiy to'qimalarni real hayotda sodir bo'lgandek tasvirlaydi. Qodiriyning ilk o'zbek romanidagi voqealar kitobxonni hayotda rostdan ham sodir bo'lgan voqea-hodisa tasvirlanganiga ishontiradi. Bunday mahorat bilan yaratilgan badiiy to'qimalar ortida ulkan mehnat yotganligini doim ham anglashinavermaydi. Muallif yozmoqchi bo'lgan asari uchun puxta tayyorgarlik ko'radi. Har bitta detal-u nom ustida soatlab bosh qotiradi. Toponimlarni asardagi prototipi bilan solishtirib, o'z ko'zlari bilan bir necha bor ko'zdan kechiradi. Asarida nomlarini keltirmoqchi bo'lgan hududga bir necha bora borib qaytadi. Hududni, uning iqlimi-yu aholi turmush tarzini sinchkovlik bilan kuzatadi. Kumushbib yashaydigan hovlining prototipi bo'lgan hovlini ham ko'z bilan belgilab oladi. Asarda har bir voqealarni hatto u kichik bo'lsa ham shunchaki kiritmaydi. Chuqur izlanib, adabiyotlarni o'rganib asariga kiritadi. Badiiy adabiyotimizda bo'lgan ilohiy uchrashuv motivi olam yaralgandan keyin undagi ilk inson Odam Ato va Momo Havvoning uchrashuvi lavhasi tez-tez uchrab turadi. Ilk ajdodimiz bo'lgan Havvo onamiz va Odam Ato otamiz ilk uchrashgan soniyalar muhabbat tuyg'usini dunyoga keltirgan. Bir necha soniyalik uchrashuv ilohiy ishq sharobidan mast bo'lish uchun yetarli bo'ldi. Julqunboy ham bu motivdan “O'tkan kunlar” romanida unumli foydalangan: Otabek Marg'ilonga kelgach nomoz o'qish uchun tahorat olmoqchi, ya'ni Yaratgan farz qilgan nomozni ado etishga poklanmoqchi. Bozor hududida Mirzakarim qutidor uyida boshqa uylar ham ko'p bo'lsa-da, qutidor tashqi hovlisidan oqib o'tuvchi ariq boshqa uylarnikiga qaraganda ancha qulay. Abdulla Qodiriy Otabek bilan Kumush uchrashuvi uchun hozirlik ko'rmoqda. Otabek poklanar ekan taqdiri azal quvalab chiqqan Kumushbib ariq bo'yida xushsurat bir yigitni ko'rdi: bir necha soniya vaqt o'z o'qidan chiqib butun koinot harakatdan to'xtadi. Bir necha soniya Odam Atoni Momo Havvoga muhabbat arqoniga bog'lagan bo'lsa, ikki yoshni ham bog'ladi. Qodiriyning mahorati ham shu yerda namoyon bo'ldi: ilk uchrashuv orqali Otabek va Kumush muhabbatiga debocha ochdi. Julqunboy oshiq va ma'shuqani uchrastirgan o'sha sirli ariqni o'z ko'zi bilan ko'rib, uni haqiqiysidek tasvirlaydi: Suv bir do'konning ostidan chiqib, bu havlida uch-to'rt quloq chamasi ochiq havoda oqar va ko'prik-tom ostig'a ketar edi. [Qodiriy, 2018:15] Qodiriy roman syujetini yaratishda tarixiy voqealarni badiiy to'qima bilan qorishtirib ajoyib romanni yaratadi.

Qodiriy vaqt birliklarini ifodalash uchun islomiy yil hisobidan foydalanadi: 1264-inchi hijriy, dalv oyining o'n yettinchisi; 1267-inchi yilning kuzi; 1269-yil hijriy, jumod-ul-avval; 1277-nchi yilning kuz. Kun qismlarini ham nomoz vaqtlari bilan belgilaydi. Asarda keltirgan har bir namoz vaqtlari Otabek va Kumush muhabbatiga daxldor. “1264-inchi hijriy, dalv oyining o'n yettinchisi, qishki kunlarning biri, quyosh botqan, tevarakdan **shom azoni** eshitiladir...”[Qodiriy, 2018:1]. Asar shom azoni bilan boshlanishi hukmron doiralarning davri shom azonidek kunning oxirgi choragidagi kabi poyoniga yetayotgani, yurtning boshiga tun lashkari kirib kelayotgani, g'aflatda yotgan xalqni g'aflatdan uyg'otish zarurligi haqidagi bir belgi sifatida ko'rsatiladi. Karvonsaroyda barcha o'zi bilan o'zi ovvora, nafs g'amida yurgan insonlar shom azoniga e'tibor ham berishmaydi. Namozga, Haqning qoidalarini bajarishga shoshilmaydilar ham. Kunning nurlari susayib, tun ko'rpasini tobora

yozayotgan payt. Dunyo bir karvonsaroy, undagi insonlar kelib ketuvchi kishilar kabidir. Shom azoni esa shu karvonsaroy ahlini uyg'oqlikka, sergaklikka chaqirar, yurt boshi uzra to'planayotgan qora bulutlardan ogoh etmoqqa urinardi. Karvonsaroy ahli esa beg'am-u betashvish o'z nafsini qondirishga, o'yin-kulguga mukkasidan ketganligidan yurtining o'zga millat vakillariga qaram bo'lib qolganda ham iloj topa olishmaydi. Shom azoni kunning yorug' qismi tobora qisqarib borayotganligini, nursiz qorong'u qismiga tayyorgarlik ko'rishi lozimligini eslatish uchun aytiladi. Yoki *"Marg'ilong'a to'rt qo'nib kirar edi, bu gal oltinchi qo'nishda yetdi. Tevarakdan asr azoni eshitilgan vaqtda otdan qo'ndi."* [Qodiriy, 2018:78]. Otabek ota-ona rizoligi uchun uylanayotgani xabarini Marg'ilondagi suyuklisi Kumush va uning ota-onasiga yetkazish uchun borayotgani tasvirlanadi. Asr namozi odatda taxminan to'rt yarim besh soat vaqt mobaynida o'qiladi. Ikkinchi bor uylanish xabari bahor fasliga to'g'ri kelgan bo'lsa ham, Otabekning Marg'ilon kirib borishi asr namozi o'qiladigan vaqt kunning ayni qizigan paytiga to'g'ri kelishi ham yozuvchi kashfiyotidir. Bu vaqt Kumushning boshiga, Otabek hayotiga jazirama kunlar raxna solayotganligining isbotidir. Otabek sevimli yori oldiga odatiy kunlarda ertaroq borar, yo'lda to'rt qo'nishi, bu safar esa gardaniga yuklangan zalborli vazifa: suyuklisi ustiga kundosh olishi xabari, qayn ota va qayn onasini ota-ona orzusi bo'lgan ikkinchi marotaba uylanish to'yiga taklif etishi hamda bunga ularning munosabati tashvishga solganidan Marg'ilonga olti qo'nishda yetib borishi yoritiladi. Asr azoni Otabekning Kumushsiz ikki yil yashashga ishora vazifasini ham o'taydi. Dushmani bo'lgan hasadgo'y Hamid uchun qulay fursat hisoblanadi. Bahor faslining jaziramasi, ikki oshiq qalb bahoriga ham jazirama soldi. Yainki, mana bu vaqt birligi: *"...Uyoq-buyoqdan shom azoni eshitila boshlag'an edi. Ma'lum otliq qutidorning darbozasida otini to'xtatdida, o'ng oyog'ini uzangudan uzdi. Shu vaqtda shom namozidan qolmas uchun shoshilishib qutidor ham yo'lakdan chiqib keldi. Otini ko'chaning o'rtasida qoldirib, qayin otasi bilan ko'rishmak uchun yugirgan kuyavi oldida namozini ham unutkan qutidor dag'-dag' titrab to'xtag'an edi."* [Qodiriy, 2018: 105]. Soxta taloq xatidan bexabar Otabek Zaynabga uylangandan keyin ilk bor Marg'ilonga borgandan so'ng qutidor tomonidan uyga kiritilmay, darvozadan quviladi. Shom azoni esa ramziy ma'noda Otabek dushmanlari fitnalaridan bexabar tarzda tumandek shom qorong'usida qoladi. Naq uch yil Kumushsiz yashashga mahkum bo'ladi. Shom tundan farqli tarzda odamlar g'ira-shira ko'rinsa-da, odamlar bir-birini yaxshi taniy olmaydi. Otabek ham o'zi bilan sodir bo'layotgan voqea-hodisalarni anglay olmaydi. Turli yomon xayollarga borishga-da yetadi. Asil fitnachilar kim ekanligi shom qorong'uligida qoladi. Marg'ilon va Toshkent orasida sarson-sargardon bo'ladi. Har ishda bir xayr deganlaridek, Otabek Usta Alimdek qadrdonni o'sha voqeada topadi. Yana: *"...Otabek ertagi namozga turg'anda ko'zi Shamshodbekning bazmidan azonda qaytib kelib, dong qotib uxlab yotgan Sayfiga tushdi. O'n besh yoshlar chamasida bo'lg'an bu yigit o'zining o'tkur husni bilan Saodatdan xabar berar edi."* [Qodiriy, 2018:116]. Shamshodbekning bazmi bu kungacha yo'qolib ketmagan kuyov bazmi bo'lib, bo'ydoqlikning so'nggi kunida, bo'ydoqlik bilan xayrlashuv marosimi tarzida o'tkazilgan. Otabekning hayotida u qadar ham o'rni bo'lmasa-da Sodiqlarning kuzatuvidan holi bo'lishiga sabab bo'lgan. Qutidor tomonidan quvilgan Otabek xatti-harakatlarini kuzatish va xabarlarini yetkazib turish uchun Homid tomonidan yollangan Sodiqlar Otabekni qutidor uyidan chiqishidan boshlab tentirab yurishigacha kuzatadi. Shamshodbekning bazmiga o'rtoqlari qistovi bilan olib ketilgan Sodiqlar yon qo'shnisi usta Alim uyiga Otabekning kirganini ko'rmay qoladi. Azongacha davom etadigan bazmlar yosh yigitlarning nima bilan bandligini ko'rsatadi. To'y-dabdabalarga o'ch xalqning ertangi kuni qanday bo'lishini "O'tkan kunlar" romanidan bilib olsa bo'ladi. Yoinki bu misol: *"...Masjid manorasidan ruhoniyyat yog'dirib munglik azon tovshi eshitildi-da, uyqu quchog'ida yotgan tabi'at uyg'onib javob bergan kabi jong'irab ketdi. «Ollohuakbar»ning so'nggi takrorida Otabek ziyoratxona ayvonidan tushdi-da, shildirab oqib turg'an ariq yonida tahorat olishka o'turdi..."* [Qodiriy, 2018:127]. "Xo'ja Ma'oz" maqbarasida tunab, devona yoqqan ramziy olov bilan ruhini poklagan, qaytadan tug'ilgandek g'uborlardan tozalangan Otabek azon tovushi bilan sertashvish hayotga qaytadi. Asar so'nggida keladigan subh azoni va Otabekning holati ham romanda voqealar rivoji keskinlashayotganligidan darak beradi. Otabek Kumush farzandli bo'lgan kechada yomon tush ko'rib, bundan cho'chib uyg'onishi ham tushning qo'rqinchi ekanligidan xabar beradi. Dono xalqimiz orasida tong saharda ko'rilgan tush xoh yaxshi bo'lsin, xoh yomon, albatta, ta'biri va sodir

bo'lish xususiyatiga egaligi sifatida boshqa vaqtlarda ko'rilgan tushlardan ajralib turadi. Baxtli oilasiga xavf solinishi tushida ayon bo'lgan bo'lsa-da, bunga unchalik ham e'tibor beravermaydi. Natijada Yodgor onasiz, Mirzakarim qutidor va Oftoboyim yakka-yu yagona farzandi bo'lgan Kumushdan judo bo'ladi.

“O'tkan kunlar” romanida nafaqat kun qismlari, shuningdek dinimizning muqaddas bayramlari ham qalamga olingan: “...*Kundan-kun Saodatga qattig'roq bog'lana borg'animni onglar edim, panjshanbani hayit singari qarshilar edim. Oradan uch-to'rt hafta o'tkandan so'ng qo'lig'a «oyingga eltib ber»deb yigirma-o'ttiz chaqa pul ham berdim. Saodat bilan aloqa qilg'animning to'rtinchi oyida ramazon hayiti keldi. Fitr ro'za bahonasida Saodatga sakkiz tepki xon atlas, onasi bilan ukasiga bo'z ko'ynak qilib, Saodatlarning uyiga o'zim chaqirib bordim.*”[Qodiriy, 2018:112]. Islom dinimizda ikki muqaddas bayramimiz: Ro'zai ramazon hayiti va Qurbon hayitidir. Hayit bayramida yetim-yesirlar, miskin-u bechoralarning holidan xabar olish, ularga fitr ro'zasini ehson qilish muborak dinimizda zikr qilingan. Usta Alim ham islomiy arkonlardan chiqmagan holda Saodat va uning oila a'zolariga fitr ro'zasi hamda xushkayfiyat ulashish uchun hunarini ishga solib mato olib boradi. Otabek va Kumush munosabatlarida ro'za, ramazonga oid holatlar uchramasa-da, usta Alim va Saodat munosabatlarida ro'zai ramazon voqealari yoritiladi. Ularning muhabbati chin oshiqlik ishidir. Usta Alimning tili bilan aytilgan Saodat bilan chin saodatli damlarni boshdan o'tkazilgan. Ro'za oyida tutiladigan ro'za nafsni ustidan ro'zadorning g'alabasi nishonasi hisoblanadi, bir yetim hunarmand yigitning o'zidek yetim qizga qilgan iltifoti, uning oila a'zolarining yemak-ichmagidan qilgan xavotiri evaziga Saodat bilan baxtli yashashga erishdi. O'quvchida nega Otabek va Kumush muhabbati va munosabatlarida ro'za oyi uchramaydi? degan haqli savol tug'ilishi tabiiy. Bu savolga javob tarzida Abdulla Qodiriy shunchalar ziyrak so'z ustasiki, kitobxonni so'z isrofi bilan zeriktirib qo'yishni xohlamaydi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations) Abdulla Qodiriyning “O'tkan kunlar” romani chop etilgan davrdayoq o'z kitobxonlariga ega bo'lgandi. Asar hozirgi kunga qadar kitobsevarlar orasida o'z qiymatiga ega asarlardan biridir. Undagi voqealar tizimi real voqealarga asoslangandek tasvirlanadi. Xonliklar zamonida davlat boshqaruvida islom dinini asosiy din sifatida ushlagan va uning qonun-qoidalariga rioya etilishi davlat nazoratchilari tomonidan qattiq nazoratga olingan bo'lsa-da, millat vakillarining haqiqiy ahvoli achinarli holga kelib qolganligi yurtning jar yoqasiga kelib qolganligidan dalolat beradi. Namoz vaqtlari va diniy vaqt birliklari bilan ifodalangan voqealar esa asarning o'sha davrni yanada yaqqol ochib berishiga xizmat qiladi. Vaqt birliklari asarning boshlanishidan tortib yakuniga qadar ishtirok etadi. Ramziy ma'noda yurtning quyoshli kunlari so'nib, qirovli tunlarga qadam qo'yayotgani nomoz vaqtlari orqali yoritiladi. Paytni bildiruvchi birliklar ikki yo'nalishda: voqea-hodisalarni hamda qahramon ichki kechinmalarini tasvirlashda foydalanilgan. Bu kichik tajriba, albatta, katta natijalar bermaydi. “O'tkan kunlar” romanida vaqt birliklarining ifodalanishiga oid yana boshqa katta ishlarni kelajak avloddan kutib qolamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdulla Qodiriy. O'tkan kunlar. -T.: Yangi asr avlodi, 2018
2. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. -T.: “O'ZBEKISTON”, 2002
3. Jabborov N. Millatning yangi kuni//Fidokor, 1999-yil 18-mart
4. Jabborov N. O'tkan kunlarda milliy ruhiyat talqini. -T.: Sharq, 2019
5. Jo'raqulov U. Birinchi o'zbek romani – “O'tkan kunlar”/Nazariy poetika masalalari:Muallif. Janr. Xronotop. – T.:G'afur G'ulom nomidagi NMIU, 2015
6. Jo'raqulov U. Qodiriy va roman tafakkuri. - T.: Nurafshon business, 2020
7. Karimov B. “O'tkan kunlar” ibrati. - T.:MASHHUR-PRESS. Toshkent-2019
8. Madvaliyev A. D. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildli. 3-jild L-P harflar. T.: “O'zbekiston” nashriyoti. Toshkent-2021. B79.
9. Qur'onov A. va boshqalar. Adabiyotshunosliklug'ati. -T.:“Akademnashr”, 2010
10. Qo'shjonov M. O'zbekning o'zligi/Tanlangan asarlar. -T.:Sharq, 2018

AYRIM TARIXIY TOPONIMLAR TAVSIFI

M. Tillayeva, dots., Urganch Davlat Universiteti, Urganch

Annotatsiya. Maqolada qadimgi yodgorliklarda keltirilgan tog'lar, daryolar, ko'llar, u yerlarda yashayotgan odamlarning turmush tarsi, xo'jalik ishlari, diniy aqida va an'analari, jangu-jadallari haqida qiziqarli ma'lumotlar keltirilib, o'sha davr, makon haqida qimmatli faktlar tahlil qilinadi..

Kalit so'zlar: Otashparastlik dini, "Avesto" kitobi, "Yasht" kitobi, madaniy meros, Axura Mazda, Mouru, Bahdi, Gava makoni, Spitama Zaratushtra.

Аннотация. В статье собраны интересные сведения о горах, реках, озерах, упомянутых в древних памятниках, быте, хозяйственной деятельности, религиозных верованиях и традициях проживавших там народов, сражениях, а также проанализированы ценные факты о том времени и месте.

Ключевые слова: Религия огнепоклонства, книга «Авеста», книга «Яшт», культурное наследие, Ахура Mazda, Муру, Бахди, место Гава, Спутамы Заратуштра.

Abstract. This article contains interesting information about the existing mountains, rivers, lakes, the life of the people living there, their religious beliefs and traditions, and their battles. information is presented and valuable facts about that time and place are analyzed.

Keywords: The religion of fire worship, the book of "Avesta", the book of "Yasht", cultural heritage, Ahura Mazda, Mouru, Bahdi, Gava place, Spitama Zarathushtra.

Qadimgi yodgorliklardan biri bo'lgan "Avesto" kitobining "Videvdat" qismida ulug' xudo-Axura Mazda nomidan aytilgan shunday so'zlar bor: "O Spitama Zaratushtra, odamlar yashaydigan joylarga, bu yerlarda baxtilik qancha kam bo'lsa-da, tinchlik tortiq qildim. Birinchidan, odamlar yashashi uchun eng yaxshi mamlakat - Vanhvi Datyo daryosi qirg'og'idagi Ar'yanem Vayjahga asos soldim. Ikkinchidan, men Axura Mazda, eng yaxshi mamlakatlar va o'lkalardan bo'lgan So'g'ddagi Gava makoniga asos soldim. Uchinchidan, men Axura Mazda, eng yaxshi mamlakatlar va o'lkalardan bo'lgan qudratli Mouruga asos soldim. To'rtinchidan, men Axura Mazda eng yaxshi mamlakat va o'lkalardan bo'lgan, baland tog'li go'zal Bahdiga asos soldim"[1].

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kitobning "Videvdat" qismida tilga olingan mamlakatlarning yaratilish tartibi "Yasht" qismidagi qayd qilingan joylar ro'yxatidan farq qiladi. Xususan, "Yasht"da Ar'yanem Vayjax, Gava, Mouru, Bahdi, Nisayyo, Ar'yo, Vaekerteta, Urva, Xianta, Raga, Chahro, Varna, 7 ta nomi ko'rsatilmagan Hind yerlari va Rahna (Amudaryo) daryosining boshlanishi joyidagi mamlakat haqida so'z yuritiladi.

Ko'rinib turibdiki, biroz farq bo'lishiga qaramasdan, Axura Mazda yaratgan birinchi mamlakat Ar'yanem Vayjax hisoblanadi. "Ariylarning sayhon yerlari" deb tarjima etilaigan mazkur "mamlakatning jasur sardorlari ko'pdan ko'p harbiy yurishlar qiladilar. Uning keng yaylovlari, suvga serob tog'laridagi keng o'tloqlarda chorva yemish bilan yaxshi ta'minlangan. Bu yerdagi sersuv va chuqur ko'llar to'liqlanib turadi. Kema qatnaydigan keng daryolarning suvlari Portugadagi Iskata, Xarayvadagi Mouru, So'g'ddagi Gava va Xvayrizam tomon toshib oqadi" - deyiladi kitobda.

Ar'yanem Vayjahning qayerda joylashgani va uning chegaralari haqida haligacha aniq ma'lumotlar va yagona fikr yo'q. Bu yerdagi baland tog'lar, keng yaylovlar, mavjud sersuv daryoning (Vanxvi Dat'yo, Datiya, Danti) nomi juda ko'plab bahs va munozaralarga asos bo'lmoqda. "Avesto"da tilga olingan Rahna so'zi Amudaryoning qadimgi nomi deb ko'p yillar tan olingan bo'lsa, endilikda uni Sirdaryo, ba'zida esa skiflar tilida Ra deb nomlangan Volga daryosi nomi bo'lsa kerak deb taxmin etilmoqda. Bundan tashqari, "Avesto"da qayd etilgan Zarnumat, Xaetumant, Xvastra, Fradata, Xvaspa, Xvarnaxvat, Vitaxuxuat, Frazdan nomli daryolar, Chaychast, Vorukash, Kansava, Pishin kabi ko'llar nomlari ham bugungi kunda mavjud suv havzalarining qay biriga to'g'ri kelishini aniqlash murakkab vazifadir. Avestoshunos I.M. Steblin-Kamenskiyning ta'kidlashicha, Chaychas ko'li nomi - Choch, Vorukash ko'li - Balxash, Kansava ko'li - Erondagi Hamun ko'li, Frazdan daryosi -Armanistondagi Razdan, Ereezur tog'i - Erzerum tog'iga o'xshaydi[2]. Jamiyatda mavjud insonlar

4 guruhga bo'lingan: kohinlar, askarlar, chorvadorlar va hunarmandlar. Yuqoridagi toifadagi odamlar orasidagi chorva va chorvadorlarga alohida e'tibor qaratilgan. Xususan, Axura Mazda madhiyalari orasida "Sen o'sha, kim bizga hayot manbai bo'lgan chorvani dunyoga keltirib yaratgansan. Chorvaga yaxshi ega kerak. Ushbu yerdagi chorva egalariga men erkin yurishni va erkin hayotni ta'min qilaman", - degan so'zlar bor[3].

"Avesto"da o'troq dehqonchilik va chorvachilik bilan shug'ullangan xalqlar Eron va ko'chmanchi chorvachilik vakillari esa Turon hududida yashaydi deb hisoblangan. Natijada bu ikki hudud o'rtasida mavjud bo'lgan nafaqat iqtisodiy va dini, balki siyosiy va g'oyaviy qarama - qarashliliklar o'zaro kurashni avj oldirgan.

Keyingi "Xvarno madhiyasi"da Zardusht Erondagi dastlabki podshohlar, xususan, kayoniylar avlodiga mansub hukmdorlarning ismi -shariflarini keltiradi. Jumladan, ular orasida birinchi podshoh Xaoshyonx va ikkinchi podshoh Iima (Jamshid) kayoniylar shohlari Kavi - Kavut (Kay Kubbod), Kapi Apivox (Kay Apivox) Kavi - Usan (Kay - Kovus), Kavi -Arshan (Kay - Arshan), Kavi -Pishin (Kay - Pishin), Kavi - S'yavarshon (Siyovush), Kavi - Xaosrav (Kay - Xusrav), Kavi - Vishtasp tilga olinadi. Zardusht otashparaslik diniga sig'ingan va uning yoyilishiga imkon bergan yuqoridagi kayoniylar sha'niga madhiyalarda maqtoqli so'zlarni yozgan. O'z navbatida Turonda yashayotgan aholi dastlab zardushtiylikni qabul qilmagan va ariylar mamlakati hisoblangan Eronga qarshi urush olib borganligi sababli Zardusht ularning yetakchilari, xususan, Afrosiyobni anchagina haqoratomuz so'zlar bilan tilga oladi.

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlarga tayanib shuni aytish mumkinki, "Avesto" yaratilishi tarixini va unda keltirilgan nomlarni biror nima bilan belgilash hozirgacha mushkul. Ammo uning o'zida bayon qilingan tarixiy ma'lumotlar va keyingi davrlardagi ilmiy tadqiqotlarga tayangan holda haqiqatan ham uning 2700-3000 yillar ilgari yaratilganini e'tirof etish o'rinlidir. "Avesto" paydo bo'lgan hudud ham aynan O'rta Osiyo ekanini yuqoridagi ma'lumotlar to'la tasdiqlaydi. Jumladan, Xorazm hududi ham bundan mustasno emas. Shunday ekan, "Avesto" va bugungi Xorazm hududidagi nomlar o'xshashliklarini tadqiq etish juda ahamiyatlidir, bu esa Xorazm tarixini yangi-yangi ma'lumotlar bilan boyitadi, deb umid qilamiz. Yuqorida keltirilgan ma'lumotlar asosida "Avesto" tarixining qisqacha tarixini ifodalashga harakat qildik.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, "Avesto" yaratilishi tarixini biror aniqlik bilan belgilash hozirgacha mushkul. Ammo uning o'zida bayon qilingan tarixiy ma'lumotlar va keyingi davrlarda amaliy ilmiy tadqiqotlarga tayangan holda haqiqatan ham uning 2700-3000 yillar ilgari yaratilganini e'tirof etish o'rinlidir. Shu bilan birga, bizdan keyin olib boriladigan tadqiqotlar bu sanalarga yanada oydinlik kiritishi shubhasizdir. "Avesto" paydo bo'lgan hudud ham aynan O'rta Osiyo ekanini ushbu ma'lumotlar to'la tasdiqlaydi. Jumladan, Xorazm hududi ham bundan mustasno emas. Shunday ekan, "Avesto" va bugungi Xorazm shevalaridagi o'xshashliklarni tadqiq etish juda ahamiyatlidir. Ushbu maqolamiz mazkur asar va Xorazm tarixini yangi ma'lumotlar bilan boyitadi, deb umid qilamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Авесто. Яшт китоби. М.Исҳоқов. 2001 йил. Т.: "Шарк". Б.36.
2. Авеста. Перевод и коммен. Стеблин-Каменского.-Душанбе: Адиб. 1990. -Б.5.
3. Ўша асар. Б.163

UO'K 821.111

"ULISS" VA "KAPALAKLAR O'YINI" ROMANLARIDA "YO'L" VA "SAFAR"

XRONOTOPLARINING O'ZIGA XOSLIGI

L. To'ychiyeva, doktorant, Toshkent davlat O'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada Irland yozuvchi Jems Joys hamda To'xtamurod Rustam ijodi va uslubi tahlil qilingan. Maqolada "Uliss sarguzashtlari" romani va "Kapalaklar o'yini" romani badiiy xususiyatlari maxsus o'rganilgan. Ikkala roman uchun ham uyg'un bo'lgan xronotoplar tahlil qilingan. Ularning umumiy va xususiy jihatlari maxsus o'rganilgan.

Kalit so'zlar: *Jems Joys "Uliss sarguzashtlari" romani. To'xtamurod Rustam "Kapalaklar o'yini" romani. Badiiy uslub. Badiiy tasvir. Badiiy Rovi. Xronotop.. Yo'l xronotopi. Uchrashuv xronotopi. Safar xronotopi.*

Аннотация. В данной статье анализируется творчество и стиль ирландского писателя Джеймса Джойса и Тохтамурода Рустама. В статье конкретно исследуются художественные особенности романов «Приключения Улисса» и «Игра бабочек». Анализируются хронотопы, совместимые с обоими романами. Специально изучаются их общие и частные аспекты.

Ключевые слова: *Приключения Улисса Джеймса Джойса. Роман Тохтамурода Рустама «Игра бабочек». Художественный стиль. Художественный образ. Художественный рассказчик. Хронотон. . Дорожный хронотон. Хронотон встречи. Хронология поездки.*

Abstract. This article analyzes the creativity and style of Irish writer James Joyce and Tokhtamurod Rustam. The article examines the artistic features of the novels "The Adventures of Ulysses" and "The Butterfly Game" separately. Chronotopes corresponding to both novels are analyzed. Their common and private aspects are specially studied.

Key words: *The Adventures of Ulysses by James Joyce. Tokhtamurod Rustam's novel "Butterfly Game". Artistic style. Artistic image. Artistic Narrator. Chronotop. Road chronotope. Meeting chronotope. Timeline of the trip.*

Vaqt va makon badiiy asarning muhim komponentlaridan biri sanaladi. U badiiy voqelikni yaxlit idrok etishga zamin yaratadi. Aytish mumkinki, Ijodkor so'z ummoniga tayanib o'zining g'oyaviy-badiiy niyatiga muvofiq vaqt va makon tasvirini chizadi. Mixail Baxtin "Romanda zamon va xronotop shakllari" kitobida xronotop tushunchasiga quyidagicha ta'rif bergan: "*Adabiyotda badiiy idrok etilgan zamon va makon aro uyg'unlikni xronotop (so'zma so'z tarjima qilganda zamon va makon degan ma'noni bildiradi)*"¹ deb ataymiz. Xronotop asar tuzilishi strukturasi hamda muallif konsepsiyasidan kelib chiqqan holda tasniflanadi. Mixail Baxtin romanda zamon va xronotop shakllari ilmiy adabiy ocherklarida yo'l, qal'a, dengiz, shahar, ostona xronotoplariga alohida to'xtalib o'tganligini ko'ramiz. Adabiyotshunos Uzoq jo'raqulov "O'tkan kunlar" romani xronotopini o'rganar ekan romanda uchraydigan ichkari va tashqari xronotop tizimlariga alohida e'tibor beradi. Bundan tashqari "Sabbayi Sayyor dostonida to'-g'or xronotopi", "Saddi Iskandariy dostonida yo'l va tasodif xronotopi" hamda Layli va majnun dostonida inson umri davomida duch kelishi mumkin bo'lgan tragik vaziyat xronotoplarini atroflicha o'rganib o'zlarining qimmatli tavsiyalarini beradilar. Adabiyotshunos G.N.Slepuxov badiiy romanlarda xronotop tizimini tasnif qilgan ekan "yuqori, past, chap, orqa-oldinga, o'tmish kelajak kabi tiplarga alohida e'tibor qaratadi. Bahor To'rayeva esa zamonaviy romanlarda xronotop tizimi tahlil etar ekan xronotoplarni turli nuqtalarda o'rganib tahlil etadi. Osmon, yo'l, ko'ngil va shunga o'xshash bir qator xronotoplarni yana o'z ichida bo'lib tasnif qilish mumkinligini ma'lum qiladi. Yuqoridagi fikrlarga tayangan holda "Uliss" hamda "Kapalaklar o'yini" romanlarida uchraydigan umumiy xronotoplarni tasniflashga harakat qildik. Bulardan birinchisi "Yo'l" xronotopidir

Yo'l xronotopi. M.Baxtin yo'l xronotopini tasniflar ekan uning, asosan, tasodifiy uchrashuvlar joyi ekanligini, hamda aynan yo'lda yagona makon zamon nuqtasida turli tuman odamlarning, barcha tabaqa, daraja, e'tiqod, millat va yosh vakllarining makon-zamon liniyalari tutashishini yozadi. "Bunda ijtimoiy iearxiya normalari, manzil makon ko'lamiga ko'ra tamomila uzoq bo'lgan kishilar ham tasodifan uchrashishi mumkin",- deya ta'kidlaydi. Adabiyotshunos U. Jo'raqulov o'zining "Alisher Navoiy Xamsasida xronotop poetikasi" monografiyasida yo'l xrononotopini atroflicha o'rganib, "Xamsa" dostonlarida yo'l xronotopi asar boshida ikki o'zanga ajralib doston so'ngida yana ikki o'zanga birlashishi haqida aytib o'tadi. Shunga ko'ra olim Alisher Navoiy "Xamsa"sida yo'l xronotopini ikki xil tarzda tasnif qiladi. "Birinchisi, Oshiq yo'li, ikkinchisi esa Hukmdor yo'lidir. Oshiq yo'lini Farhod va Majnun, Hukmdor yo'lini esa Bahrom va

¹ Baxtin M. "Romanda zamon va xronotop shakllari" Toshkent. Akademiya nashri. 2015. 24-b

Iskandar biografiyasi boshqacha aytganda, ularning hayot yo'liga doir to'rt qissa tashkil etadi". deb yozadi. Adabiyotshunos Temirbo'latov yo'l xronotopiga quyidagicha ta'rif beradi. "Йўл хронотопада макон ва замон уйғунлиги мукаммал тарзда аниқ ва ёрқин очилади. Адабиётда йўл хронотопининг алоҳида ўрни бор. Йўл мотивига доир вариацияларга эга бўлмаган асарлар камдан-кам учрайди, аксинча, йўл хронотопи, йўлдаги учрашувлар, йўл саргузаштлари асосига қурилган асарлар кўпчиликини ташкил этади». Bahora Torayeva o'zining "Zamonaviy romanchilikda xronotop poetikasining qiyosiy tipologik tahlili" nomli doktorlik ishida esa "...dinamik makon xronotopining asosini yo'l xronotopi tashkil etadi",- degan xulosaga keladi. Yo'l xronotopini tashkil etuvchi asosiy vosita bu-yo'l obrazi ekanligini yozadi. Yuqoridagi fikrlarga tayangan holda biz "Uliss" hamda "Kapalaklar o'yini" romanlarida uchraydigan yo'l xronotopini quyidagicha tahlil qilishga harakat qildik. Yozuvchi Jems Joysning "Uliss" romanida Stevin Dedal hamda Leopold Blumning to'liq bir voqeani yo'lda o'tkazgan tasviri (16- voqea) yo'l xronotopiga misol bo'la oladi. Unda har ikkala obrazning yo'l bo'ylab ketayotgan chog'dagi suhbatiga urg'u beriladi. Lyapold Blum hamda Steven Dedal yo'l bo'ylab ketib borar ekan L.Blum Stevenga otalarga xos tarzda nasihat qilib borar, ba'zi do'stlarining nobakor ekanligi, ulardan yiroqroq yurmoq lozimligi haqida aytadi. Steven ham o'z navbatida bu nasihatlarini tasdiqlaydi. "U ayniqsa Stevenning hamshisha ulfatlaridan norozi bo'lib gapirdi, bittasidan boshqa hammasi uni tashlab ketishdi, tibbiyotchi oshnolar yuzing bormi, ko'zing bormi demay sotqinlik qilishdi. – deb jon koyitardi L.Blum. -Anov bittasi ham sotqin Yuda edi,- dedi shu paytgacha shuncha gapga miq etmay kelayotgan Steven". Bundan tashqari 5-6- voqealarda tasvirlangan dafn marosimi hamda bu marosimga kelayotgan va undan chiqib ketayotgan karetaning bosib o'tgan yoli ham yo'l xronotopi uchun eng uyg'un kompozitsiyon unsur bo'la oladi. Kareta yo'lda ketib borar ekan bir qancha muyulishlar so'kmoqlarga duch keladi. Va aynan, bu to'qnashuvlar badiiy qahramonning ruhiy olamini ochishga imkon yaratadi. "Kapalaklar o'yini" romanida trolleybusning bosib o'tgan yo'li hamda yo'lda odamlarning holatlari haqida so'z boradi. Bundan tashqari Suvon Abdolning oyga uchib ketishi hamda uning bolalari har doim o'sha yo'lda otasini kutishi, kutish paytidagi ruhiy holatlari ham aynan yo'l xronotopi orqali ochiq oydin aks ettiriladi. ".....Xolbuki ular rost yolg'onni farqlaydigan yoshga yetishgan edi. Hech bo'lmasa ularning to'ng'ichi. Ne ajabki aynan u otasining yo'liga hammadan intiqroq ko'z tikib ko'kka temulardi. Tirikchilik tashvishidan bo'shadi deguncha ular o'sha azaldan to'planib ko'kka tikilib odatlanishgan joylariga chopishar, kun botishiga yaqin bari shu yo'lda yig'ilar, g'uj bo'lib nuqul ko'kka tikilar edi". Bolalar aynan shu yo'lga chiqib otasini qaytishini kutishadi. Uning qaytishiga ishonishadi. Romanda yo'l xronotopi bilan bog'liq yana bir holat Tosh to'g'aning bir paytlar uyiga olib kelgan mardikor yigit bilan qochib ketgan yakka-yu yolg'iz qizini yo'lda ko'rib qolishidir. Hayot zarbalariga dosh berolmasdan boshi berk ko'cha kirib qolgan qizning avtobus bekatining chirog' nuri ham yorita olmagan bir chekkasida qo'lida bolasi bilan qay tarafga borishini bilmay, ilojisiz nochor vaziyati yo'l xronotopi bilan parallel tarzda bayon etiladi.

Safar xronotopi. Ushbu romanlarda uchraydigan yana bir umumiy xronotop bu safar xronotopidir. Bahora To'rayeva zamonaviy romanlarda xronotop shakllarini tasnif qilar ekan turg'un va dinamik makon xronotoplariga alohida e'tibor beradi. Dinamik makon xronotopiga safar xronotopini ham kiritib, yo'l xronotopi orqali safar xronotopini eslab o'tadi. Bundan ko'rinadiki yo'l xronotopi safar xronotopini yuzaga chiqarishga zamin yaratadi. "Uliss" romanida voqealar aynan safar xronotopi bilan bog'liqdir. Romanning 16-voqeasi boshdan oxir safar xronotopi dovomiyligida ro'y beradi. Romanda gazetada reklamachi vazifasida ishlaydigan Lyapold Blumning uyidan chiqib ketgani va bir kun davomida qilgan sayohatlari ko'rgan kechirganlari va shu voqealar asosida qalbida, ruhiyatida kechadigan jarayonlar aks ettiriladi. Bu xuddi Odessiyning dengiz bo'ylab qilgan safariga mos keladi. Odessiy ham safarda yuradi va uning boshidan kechirganlari vatani hamda yurti uchun qilgan jangu jadallarida namoyon bo'ladi. "Uliss"da esa muallif bugunning Odessiyolari haqida, ularning ruhiy olami tomon qilgan cheksiz safarlari haqida bayon qilmoqqa oshiqadi. "Kapalaklar o'yini" romanida Suvon abdolning uchar likopcha yasab osmonga uchib ketish sahnasi mavjud. U aslida bir abdol edi, ammo o'z qo'llari bilan kashfiyotlar qilishni xush ko'rgan Suvon abdol shu kungacha bir nechta ixtirolar qiladi. Qaynar xumcha, ochil dasturxon uchar likopcha v.h. Bularning

hech biri qo'shtirnoq ichidagi Baqahovuz hay'at a'zolariga xush kelmaydi. Shundan so'ng Suvon abdol osmonga uchib ketishga qaror qiladi. Buni amalga oshiradi ham. Safar xronotopini tahlil qilar ekanmiz, uni quyidagi jihatlariga e'tibor qaratishga harakat qildik. Birinchisi gorizantal ikkinchisi esa vertikal shakllardir. Lyapold Blumning uydan chiqib butun Irlandiya bo'ylab qilgan safari gorizantal safar xronotop tipiga mansub bo'lsa, Suvon abdolning oyga uchib ketishi vertikal safar xronotop tipiga mansubdir.

Xulosa o'rinda shuni aytish mukinki, har ikkala romanda ham bir biriga uyg'un bo'lgan xronotop shakllari mavjud. Bu xronotop shakllari kompozitsion syujet va roman strukturasi jihatidan biri-birini tarzda taqazo etadi. Romanlarda uchraydigan bu xronotoplar bir qacha omillar asosida bog'lanadi. Bulardan biri muallif konsepsiyasi bo'lsa yana biri voqealarni bayon shaklida asostsiativ retrospektiv usuldan foydalanilganligidadir. Masalan "Uliss" romanida L.Blum Steven Dedalga qarata uning do'stlari va ularning xarakteridagi noqisliklar haqida gapiradi. Muallif kansepsiyasiga ko'ra bu holatda bayon usulining retrospektiv hikoya shakli qo'llanganligini ko'rishimiz mumkin. Ushbu jarayon muallif tilidan aytilmaydi. Stevenning hamxona do'sti Bak Malliganning naqadar jirkanch nobakor inson ekanligini ko'rgan L.Blum tilidan hikoya qilinadi. "Kapalaklar o'yini" romanida muallif mardikor yigit portretini chizar ekan Tosh tog'a uni ko'rganida nuqul o'z yoshligini ko'rgandek bo'ladi. Yoshligida uzoqlardan kelib qolgan birgina to'rvasidan boshqa hech vaqosi bo'lmagan o'sha g'o'r, ozg'in ko'zlari chuqraygan yigitni, ya'ni o'zini eslaydi. Muallif bu holatni bayon etar ekan, retrospektiv xronotop tizimini xotira shaklidan foydalanadi. Bir so'z bilan aytganda har ikkala asarda ham dengiz, kareta, yo'l qal'a xronotoplari yetakchilik qiladi. Romanlarda bu xronotoplar ba'zan umumiy funksiya bajarsa ba'zi o'rinlarda muallif konsepsiyasiga bo'ysunadi. Yo'l xronotopi roman qahramonlarining irodasini sinovchi xronotop vazifasini bajargan. Aynan yo'lda Steven Dedal o'z atrofidagi barcha do'stlari uni tashlab ketganligini his qiladi. Yaqin insoni Bak Malliganning xiyonati ham aynan yo'lda sodir bo'ladi. "Kapalaklar o'yini" romanida esa Suvon abdolning bolalari yo'lda otasini kutib osmonga qarab o'tirar ekan, ularning yonidan o'tayotgn har bir odam Suvon abdolning aslida no'noq ekanligi, bir ishni eplay olmasdan faqat farzand ko'paytirish qo'lidan kelishi haqida gapiradi. Bu gaplar bolakaylarning irodasini sinash maqsadida muallif istagi bilan asarga kiritilgan. Faqat Badal Armongina Suvon abdolning ishini ma'qullaydi. Imkon bo'lganda hatto uning o'zi ham osmonlarga uchib ketishni xohlaydi. Ammo, buni hech kimga ayta olmaydi. Romanlarda uchraydigan yetakchi xronotop shakllarning yuqorida ikki holatda ma'lum ma'noda faqat asargagina xos bo'lgan jihatlar ko'zga tashlansa, keyingi o'rinlarda har ikkala roman uchun ham umumiy vazifa bajaradigan xronotop shakllari namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Baxtin M. "romanda zamon va xronotop shakllari". T.: "Akademnashr".2015
2. Jems Joys "Uliss sarguzashtlari" roman Toshkent "O'zbekiston" 2013y
3. Джеймс Джойс .Дублинцы. Рассказы. Портрет художника в юности. Роман. 2. Москва Знаменитая Книга 1993
4. Rustamov T. "Kapalaklar o'yini" Sharq nashriyoti. T. 2000
5. Rustamov T. "Dengizni ko'rmagan odamlar" T.: "Global books"-2020y
6. Jo'raqulov U. "Nazariy poetika masalalari". T.: G'afur G'ulom nomidagi NMIU, 2015.
7. Журакулов У. Алишер Навоий "Хамса"сида хронотоп поэтикаси (монография) Тошкент турон-иқбол нашриёти 2017
8. Темирболат А.Б. Проблема хронотопа в современной прозе: Учебное пособие. – Алматы, 2003. –С.11.
9. To'rayeva B. "Zamonaviy romanchilikda xronotop poetikasining qiyosiy tipologik tahlili". Diss.Toshkent - 2022.40-b
10. Akmal Saidov "Qiyosiy adabiyotshunoslikka kirish". Toshkent 2020-y
11. Solijonov.Y. Adabiyot xiyoboni. Maqolar va suhbatlar.Farg'ona 2020y.193-b
12. С.Содиқов. Ижоднинг ўттиз лаҳзаси. Пруст йўлида.Т.: Шарқ.2005-В115
13. Холбеков М. XX аср модерн адабиёти манзаралари. -Тошкент

DIASPORA IN LITERATURE: A REFLECTION OF IDENTITY AND BELONGING

M. T. Tursunboyeva, MA student, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent
D.R. Ruzmatova, PhD, Associate prof., Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqola diaspora adabiyoti haqidagi adabiy asarlarning asosiy mavzularini ko'rib chiqadi. Ushbu hodisa adabiyotga chuqur ta'sir ko'rsatib, o'ziga xoslik, tegishlilik va madaniy almashinuv mavzularini o'rganuvchi hikoyalarni shakllantiradi. Ushbu maqola turli asarlarda aks sado beradi, mualliflar dunyolar orasidagi hayotning ko'p qirrali haqiqatlarini qanday ifodalashlarini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: adabiyotdagi diaspora, mustamlakachilik, immigrantlar tajribasi, yangi voqelik, global insoniy holat.

Аннотация. В этой статье рассматриваются ключевые темы в литературных произведениях о диаспоральной литературе. Это явление оказало глубокое влияние на литературу, формируя повествования, исследующие темы идентичности, принадлежности и культурного обмена. Эта статья находит отклик в различных произведениях, иллюстрируя, как авторы формулируют многогранные реалии жизни между мирами.

Ключевые слова: Диаспора в литературе, колониализм, опыт иммигрантов, новая реальность, глобальное состояние человека.

Abstract. This article examines the key themes in the literary works about Diasporic literature. This phenomenon has profoundly influenced literature, shaping narratives that explore themes of identity, belonging, and cultural interchange. This article resonates across various works, illustrating how authors articulate the multifaceted realities of living between worlds.

Key words: Diaspora in literature, colonialism, immigrant experience, new reality, global human condition.

Diaspora, derived from the Greek term meaning "to scatter," refers to the dispersion of people from their homeland, often driven by factors such as war, economics, or colonialism. This phenomenon has profoundly influenced literature, shaping narratives that explore themes of identity, belonging, and cultural interchange. This theme resonates across various works, illustrating how authors articulate the multifaceted realities of living between worlds.

Overall, diaspora literature is characterized by themes of memory, identity, and cultural hybridity, evolving as communities continue to navigate their complex identities.

Diasporic literature often reflects the experiences of individuals navigating multiple identities. Writers like Chimamanda Ngozi Adichie and Salman Rushdie delve into the complexities of cultural retention and adaptation. Adichie's works highlight the immigrant experience and the struggle to reconcile one's roots with a new reality, while Rushdie's narratives often embody the tensions between East and West, tradition and modernity.

Additionally, diaspora literature encapsulates the sense of dislocation and nostalgia that many feel when separated from their homeland. Authors such as Jhumpa Lahiri capture the nuances of longing and the quest for belonging through their characters, who grapple with cultural hybridity and the challenges of assimilation.

Moreover, diasporic literature serves as a platform for marginalized voices. It allows writers to challenge dominant narratives and address issues such as racism, identity crises, and colonial legacies. The act of storytelling in this context becomes a means of reclaiming agency and affirming identity.

Diaspora in literature offers a rich exploration of the human condition. It invites readers to understand the complexities of cultural identity and the universal quest for belonging amidst displacement. Through evocative narratives, authors illuminate the struggles and triumphs of those navigating the intricate tapestry of diasporic life.

Abdulrazak Gurnah, a Tanzanian novelist who won the Nobel Prize in Literature in 2021, offers poignant insights into the diasporic experience. In his novel "Paradise," Gurnah explores the life of a young boy who is uprooted from his home during the tumultuous times of colonialism in East Africa.

Through his characters, Gurnah reflects on themes of memory, loss, and the search for identity, illustrating the tensions between one's origins and imposed identities.

Chimamanda Ngozi Adichie is another prominent voice in diasporic literature. In "Americanah," she tells the story of Ifemelu, a Nigerian woman navigating life in the United States. Adichie explores the intersections of race, culture, and identity, capturing the struggles of assimilation while recognizing the inherent connections to one's homeland. Ifemelu's blog serves as a powerful commentary on race in America, highlighting the nuances of a diasporic perspective.

Salman Rushdie's "The Satanic Verses" showcases the challenges of migration and cultural identity. The novel's protagonists grapple with their fragmented identities in the face of contrasting cultures. Rushdie deftly navigates themes of displacement, questioning religious and cultural assumptions, thus reflecting the broader diasporic experience.

Jhumpa Lahiri's Pulitzer Prize-winning collection "Interpreter of Maladies" delves into the Indian-American experience, revealing the intricacies of cultural dislocation. In stories like "The Namesake," Lahiri portrays Gogol Ganguli, who struggles between his Indian heritage and his American upbringing, illustrating the generational conflicts often faced by immigrants.

Zadie Smith's "White Teeth" presents a vibrant tapestry of London's multicultural landscape. Through the lives of two families, Smith explores themes of identity, history, and the impact of migration, emphasizing the significance of heritage while navigating the challenges of a diverse society.

Diasporic literature not only offers a platform for marginalized voices but also challenges mainstream narratives. It confronts issues of racism, assimilation, and the quest for authenticity in an ever-globalizing world. The writers mentioned above highlight the myriad experiences of diaspora, revealing the ongoing struggle for identity and belonging in a complex landscape.

In essence, literature from the diaspora invites readers to reflect on their own identities while cultivating empathy for the diverse realities others face. Through rich narratives and compelling characters, these authors contribute to a deeper understanding of the global human condition, making diaspora a vital theme in contemporary literature.

Diaspora literature is a compelling and rich genre that reflects the lives and experiences of individuals who find themselves living outside their native lands. The phenomenon of diaspora—defined as the dispersion of people from their original homeland—has played a critical role in shaping the narrative of modern literature. The emergence of this genre can be traced through several key historical phases, each influenced by political, social, and economic factors.

The origins of diaspora literature can be found in the context of colonialism and migration. Beginning in the 18th century, countless individuals were displaced as empires expanded and colonized vast regions of the world. Enslaved Africans, indentured servants from India and China, and various ethnic minorities were forced or incentivized to migrate, often resulting in profound cultural exchanges. Early examples of diaspora literature emerged from these experiences, as writers penned their struggles and aspirations while grappling with issues of identity, belonging, and loss.

The post-colonial period, particularly following the mid-20th century, marked a significant shift in diaspora literature. Many nations gained independence from colonial rule, leading to a resurgence of national identity and cultural pride. During this time, diasporic writers such as Salman Rushdie, Chimamanda Ngozi Adichie, and V.S. Naipaul began to explore themes associated with displacement, nostalgia, and the complexities of cultural identity. Their works provided a voice to the marginalized, shedding light on the nuances of their experiences in foreign lands while navigating a dual identity.

As globalization accelerated in the late 20th century, the dynamics of migration transformed further. Economic opportunities, political turmoil, and environmental crises increasingly drove individuals to seek new lives beyond their homelands. This wave of migration gave rise to a more diverse array of voices in diaspora literature, reflecting varying perspectives on identity, assimilation, and cultural heritage. Writers began to address contemporary issues, including racism, xenophobia, and the challenges of integration within host societies.

Additionally, technological advancements played a crucial role in the dissemination of diaspora literature. The advent of the internet and social media allowed diasporic authors to reach broader audiences. Online platforms provided spaces for writers to share their stories, connect with like-minded individuals, and foster a sense of community. The accessibility of self-publishing enabled many in marginalized communities to contribute to the literary landscape, enriching the genre with diverse narratives.

Furthermore, the evolution of diaspora literature has prompted critical discussions regarding cultural hybridity and identity. Scholars and writers alike have examined how individuals draw upon their multifaceted backgrounds to create new identities and narratives. This exploration often manifests in the blending of languages, storytelling traditions, and cultural symbols, highlighting the complexity of post-migration experiences.

In conclusion, diaspora literature emerged as a dynamic and essential genre shaped by historical contexts of migration, colonialism, and globalization. As writers continue to navigate the complexities of their identities and the societies in which they live, diaspora literature serves as a powerful medium through which they articulate their experiences, challenges, and aspirations. This genre not only reflects the ever-changing landscape of human migration but also contributes to a deeper understanding of cultural identity in an increasingly interconnected world.

REFERENCES:

1. Gurnah, Abdulrazak. *After Lives*. Bloomsbury Publishing, 2020.
2. Dabydeen, David. "The Challenge of Cultural Memory: Writing in the Diaspora and Gurnah's Narrative." *Journal of Postcolonial Writing*, vol. 54, no. 2, 2018, pp. 165-175.
3. Gikandi, Simon. "Abdulrazak Gurnah and the Question of Justice." *Research in African Literatures*, vol. 49, no. 1, 2018, pp. 1-20.
4. Padmini, R. "The Diasporic Sensibility: A Study of Abdulrazak Gurnah's Novels." *Literature and Ethnicity*, vol. 16, no. 1, 2021.
5. Obiechina, Emmanuel. "Memory, History, and the Postcolonial Experience in Gurnah's Works." *Literature and History*, vol. 27, no. 2, 2018, pp. 123-136.
6. To'lqin qizi, T. M., & Ruzmatova, D. R. (2024). Abdulrazak Gurnah: A Literary Voice of Resilience and Insight. *Miasto Przyszłości*, 48, 849–851. Retrieved from <https://miastoprzyslosci.com.pl/index.php/mp/article/view/3596>
7. Турсунбоева, Мунисабону, и Ружматова Дилноза. 2024. «Гурна и его вклад в английскую литературу». *Зарубежная лингвистика и лингводидактика* 2 (3/5):234-39. <https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol2-iss3/S-pp234-239>.
8. Tursunboyeva Munisabonu To'lqin qizi, & Dilnoza Ramatshanovna Ruzmatova. (2024). Postcolonialism in English Literature. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education* (2993-2769), 2(10), 231–233. <https://grnjournal.us/index.php/STEM/article/view/6026>

UDC 801.7

EXPLORING ENCODING AND DECODING OF FACIAL EXPRESSIONS SHAPED BY CULTURAL NORMS AND EXPECTATIONS

F.D.Tursunova, doctoral student, Kokand state Pedagogical Institute, Kokand

Annotatsiya. Yuz ifodalari inson muloqotining asosiy vositasi bo'lib, ular turli xil his-tuyg'ular va ijtimoiy signallarni yetkazish uchun xizmat qiladi. Biroq, ushbu iboralarni kodlash (ishlab chiqarish) va dekodlash (talqin qilish) universal emas, ular ko'pincha madaniy me'yorlar va umidlar bilan cheklanib qoladi. Ushbu maqolada madaniy ramkalarining turli xil madaniy kontekstlarda yuz ifodalarini ishlab chiqarish va idrok etish uslubiga ta'sir qilishi ko'rib chiqiladi. Psixologiya, tilshunoslik va antropologiya bo'yicha tadqiqotlarni bilashirgan holda, ushbu tadqiqot yuz ifodasini qayta ishlashga ta'sir qiluvchi asosiy madaniy omillarni va ularning madaniyatlararo muloqot va hissiy idrok ta'sirini ta'kidlaydi. Olingan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, madaniyatning o'ziga xos me'yorlari nafaqat hissiyotlarni ifoda etish va tushinishga ta'sir qiladi, balki kengroq, ijtimoiy o'zaro aloqalar va shaxs shakllanishida ham rol o'ynaydi.

Kalit so'zlar: yuz ifodalari, kodlash, dekodlash, madaniy me'yorlar, madaniyatlararo aloqa, hissiyotlar.

Аннотация. Мимика — это фундаментальный способ человеческого общения, передающий широкий спектр эмоций и социальных сигналов. Однако кодирование

(воспроизведение) и декодирование (интерпретация) этих выражений не являются универсальными, а часто определяются культурными нормами и ожиданиями. В этой статье рассматривается, как культурные рамки влияют на то, как создаются и воспринимаются выражения лица в различных культурных контекстах. Объединяя исследования психологии, лингвистики и антропологии, это исследование выделяет ключевые культурные факторы, влияющие на обработку выражения лица, и их значение для межкультурной коммуникации и эмоционального понимания. Полученные данные свидетельствуют о том, что специфические для культуры нормы не только влияют на выражение и распознавание эмоций, но и играют важную роль в более широких социальных взаимодействиях и формировании идентичности.

Ключевые слова: мимика, кодирование, декодирование, культурные нормы, межкультурная коммуникация, эмоции.

Abstract. Facial expressions are a fundamental mode of human communication, conveying a range of emotions and social cues. However, the encoding (production) and decoding (interpretation) of these expressions are not universal but are often shaped by cultural norms and expectations. This article examines how cultural frameworks influence the way facial expressions are both produced and perceived across diverse cultural contexts. By synthesizing research from psychology, linguistics, and anthropology, this study highlights key cultural factors impacting facial expression processing and their implications for cross-cultural communication and emotional understanding. Findings suggest that culturally specific norms not only influence the expression and recognition of emotions but also play a role in broader social interactions and identity construction.

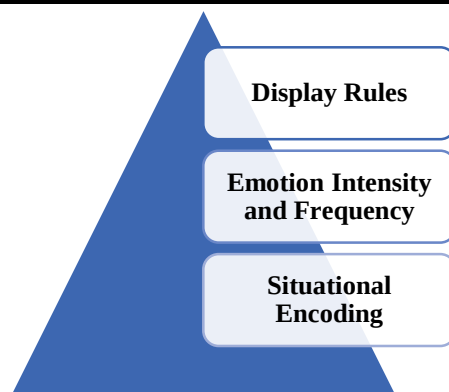
Key words: facial expressions, encoding, decoding, cultural norms, cross-cultural communication, emotion

Facial expression is complex phenomenon that provides the best external and internal feedback from all body parts, which makes it easier to follow certain rules of expression. Not all expressions reflect one emotion, some reflect a mixture of emotions. Sometimes the face expresses certain aspects of an emotion that the person does not actually feel, such as facial marks that are a commentary on the emotion.

Facial expressions are among the most immediate and impactful nonverbal cues, providing insight into emotional states and enhancing verbal communication. However, while some researchers have suggested that basic emotional expressions (e.g., happiness, sadness) may be universal, numerous studies indicate that cultural norms significantly affect both the encoding and decoding of facial expressions. Encoding involves the production of facial expressions, while decoding refers to the interpretation of these expressions by an observer. This article aims to explore how cultural expectations shape both encoding and decoding processes, influencing the accuracy and effectiveness of cross-cultural communication.

The study of facial expressions has roots in Charles Darwin's evolutionary theory, which proposed universal expressions of emotion. This universality hypothesis suggests that certain facial expressions are biologically innate and consistent across human cultures. However, the *cultural display rules* hypothesis introduced by Ekman and Friesen (1969) argues that while the potential for universal expression exists, cultural norms dictate the contexts and intensities in which expressions are acceptable. These cultural rules shape both encoding, by influencing the appropriateness of expressing certain emotions, and decoding, by guiding interpretation based on culturally informed expectations.

Encoding facial expressions is not merely a reflexive response to emotion but is often regulated by cultural norms. These norms are informed by values, beliefs, and social structures unique to each culture:

Display rules are cultural guidelines that regulate emotional expression. For example, in collectivist societies like Japan, individuals are often discouraged from overtly expressing negative emotions, especially in public settings, to maintain group harmony. By contrast, individualistic societies such as the United States may encourage expressions of individuality and, by extension, more pronounced emotional expressions.

Studies have shown that cultures vary in the intensity and frequency with which certain emotions are expressed. For example, people from Mediterranean and Latin cultures are often more expressive and may display emotions with greater intensity compared to individuals from East Asian cultures.

Cultural contexts can dictate when specific emotions are appropriate. For example, joy might be widely expressed in public celebrations in some cultures, while others might limit such expressions to more intimate settings. The process of decoding facial expressions is influenced by culturally embedded expectations and interpretations, which can lead to variability in recognizing and understanding emotions across cultural boundaries.

- **Interpretation Biases:** Cultural experiences shape the lens through which individuals interpret facial expressions. For instance, studies have shown that East Asian participants often focus on the eyes when interpreting facial expressions, while Western participants tend to focus on the mouth. This attentional difference can influence the perceived intensity or meaning of an expression.

- **Ingroup vs. Outgroup Recognition:** Cultural familiarity plays a role in accurately decoding emotions. Research has demonstrated that individuals are often better at recognizing expressions from their own cultural group, potentially due to shared socialization and familiar cues, a phenomenon known as the *own-group advantage*.

- **Attribution of Emotion:** Different cultures also interpret the causes behind expressions differently. In some collectivist cultures, negative expressions might be viewed as situational or context-dependent, while in individualistic cultures, expressions are more often seen as direct reflections of an individual's internal emotional state.

Understanding the cultural factors that affect the encoding and decoding of facial expressions has profound implications for cross-cultural communication, especially in today's globalized world. Misinterpretations arising from cultural differences can lead to misunderstandings, particularly in diverse settings like multinational organizations, educational institutions, and diplomatic negotiations.

1. **Challenges in Multicultural Settings:** Differences in encoding and decoding can lead to misunderstandings in multicultural contexts. For example, an expression of frustration may be subdued in one culture and overt in another, leading to confusion regarding intent and emotional state.

2. **Training and Awareness:** Sensitivity training in multicultural contexts can help individuals become more aware of culturally specific encoding and decoding rules. This awareness is vital for professions requiring high emotional intelligence, such as counseling, healthcare, and international business.

3. **Technology and Remote Communication:** Video conferencing has increased the importance of understanding facial expressions across cultures. As non-verbal cues are often limited in virtual communication, cultural misinterpretations can occur more frequently, necessitating an awareness of diverse decoding strategies.

Future research could further explore the neural mechanisms behind cultural differences in facial expression processing to better understand the interaction between biology and culture. Additionally, expanding studies on multicultural individuals and bilingual speakers could offer insights into how multiple cultural influences shape encoding and decoding practices. The development of machine learning tools for cross-cultural facial recognition and emotion detection may also enhance our understanding of these cultural dynamics.

The encoding and decoding of facial expressions are complex processes significantly shaped by cultural norms and expectations. By regulating the expression and interpretation of emotions, cultural display rules influence interpersonal and intercultural communication. Recognizing and understanding these cultural differences can improve emotional literacy and reduce misunderstandings in an increasingly interconnected world. As research continues to uncover the intricacies of facial expressions in cultural contexts, the field will likely provide valuable insights into improving cross-cultural interactions and emotional understanding.

REFERENCES:

1. Adolphs R., Tranel D., Damasio H., Damasio A. (1994). Impaired recognition of emotion in facial expressions following bilateral damage to the human amygdala. *Nature*, 372, 669–672.
2. Adolphs R., Tranel D., Hamann S., Young A.W., Calder A.J., Phelps E.A., Anderson A., Lee G.P., Damasio A.R. (1999). Recognition of facial emotion in nine individuals with bilateral amygdala damage. *Neuropsychologia*, 37, 1111–1117.
3. Labunskaya V.A. Ekspressiya cheloveka: obshcheniye i mezhlchnostnoye poznanie / V.A. Labunskaya. – Rostov na Donu: Feniks, 1999. – 608 s.
4. Kreydlin G.Ye. Neverbal'naya semiotika / G.Ye. Kreydlin. – M.: NLO, 2002. – 581 s.
5. Birdwhistell R.L. Kinesics and Context. Essays on body motion communication / R.L. Birdwhistell. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1970. – 338 p.
6. Potapova R.K. Konnotativnaya paralingvistika / R.K. Potapova. – M.: Triada, 1997. – 347 s.
7. Boyeva Ye.D. Kinesika v khudozhestvennom tekste: germeneyticheskiy, kognitivnyy, pragmaticheskiy, lingvokul'turologicheskiy aspekty: dis. ...d-ra. filol. nauk: 10.02.19 / Boyeva Yelena Dmitriyevna. – Krasnodar, 2006. – 427 s.

UO'K 808.2

O'ZBEKCHA SO'ZLARNI GRAMMATIK TAHLIL QILISH ALGORITMLARI

M.Tursunov, katta o'qituvchi, PhD, TATU Samarqand filiali, Samarqand

Sh.Maxmidov, o'qituvchi, TATU Samarqand filiali, Samarqand

B.Muhammadiyev, magistr, TATU Samarqand filiali, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbekcha so'zning grammatik tahlil qilish algoritmlari, usullarni tavsiflash va kodlashga umumiy yondashuv muhokama qilinadi. Tadqiqotda asosan so'zlarning o'zagini aniqlash, qo'shimchalarning turli turlari va ularning so'z ma'nosi hamda grammatik shakllariga ta'siri, shuningdek, so'zlarning fe'l, ot, sifat, son kabi turkumlarga ajratilishi masalalari ko'rilgan.

Kalit so'zlar: O'zbek tili, so'z turkumlari, qo'shimchalar, so'z shakli, so'z asosi, model, algoritm, ma'lumotlar bazasi, lug'at, grammatika, morfologik tahlil, avtomatik tahlil.

Аннотация. В данной статье рассматриваются алгоритмы грамматического анализа узбекских слов, описание методов и общий подход к кодированию. Основное внимание в исследовании уделяется выявлению корня слова, различных типов суффиксов и их влиянию на значение слова и грамматические формы, а также вопросам деления слов на такие категории, как глаголы, существительные, прилагательные и числа.

Ключевые слова: Узбекский язык, словосочетания, суффиксы, словоформа, база слов, морфологический анализ, автоматический анализ.

Abstract. This article discusses algorithms for grammatical analysis of Uzbek words, description of methods and a general approach to coding. The rich morphological and syntactic system of the Uzbek language, including a wide variety of affixes and word groups, complicates the process of grammatical analysis.

The study focuses mainly on identifying the root of words, different types of suffixes and their influence on word meaning and grammatical forms, as well as the issues of dividing words into categories such as verbs, nouns, adjectives, and numbers.

Keywords: Uzbek language, word groups, suffixes, word form, word base, model, morphological analysis, automatic analysis.

O'tgan asrning 90-yillarida morfologik tahlil *generativ model, paradigmatic model, ikki tarkibli morfologik model* [1] kabi metodlarga asoslanilgan. O'ttiz yildan oshiqroq vaqt mobaynida kompyuter morfologiyasi uchun turli texnologiyalarni yaratishga doir tadqiqotlar olib borilmoqda. Tillar uchun morfologik tahlil qilishning o'nlab algoritmlari bo'lishi tabiiy hol. Algoritmning bir yo'nalishi so'z oxiridagi harfiy birikmalarni qamrab oluvchi ma'lumotlar bazasidan foydalanadi. Bunda ehtimollik darajasiga ko'ra, lingvistik resursdan olingan natijalar statistik tahlil qilinadi. Avtomatik usulda morfologik tahlil qilish jarayoni quyidagi turlarda tasniflanadi [2]:

1. Mantiqiy ko'paytirish metodi orqali morfologik analiz.
2. Lug'atsiz jadval orqali morfologik analiz.
3. So'zlar asosiga asoslangan morfologik tahlil (so'zlar asosiga tayanilgan morfologik tahlil Yevropa tillari uchun moslashtirilgan. Unda qo'shimcha yordamchi jadvalardan foydalaniladi).

4. So'zshakllarga (morfotaktik qoidalarga ko'ra) ko'ra morfologik analiz.

So'z shakllarni tahlil qilish jarayonida quyidagi bosqichlar amalga oshiriladi:

1. So'zshakl morfem segmentlarga ko'ra zanjirsimon birikadi.
2. So'zshakl morfem segmentlar zanjiri sifatida tartiblanmagan yangi elementlar to'plami - morfemalarga almashtiriladi. So'z shakllar morfemalar to'plami sifatida ma'lumotlar yoziladi.

3. Ushbu ma'lumot so'z shakllari haqidagi yakuniy natija bilan qayta to'ldiriladi.

4. Mantiqiy ko'paytirish metodi orqali morfologik tahlil qilish flektiv tillar uchun foydalaniladi

O'zbek tilidagi so'z shakllarini grammatik asosini aniqlash muhim ahamiyatga ega. O'zbek tili so'z shakllarini grammatik tahlil qilish morfotaktik qoidalarga asoslangan holda amalga oshiriladi.

O'zbek tilidagi so'z shakllarini morfologik asosini aniqlashda so'zning strukturasi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu munosabat bilan quyidagi matematik ifodalar orqali tasvirlangan lingvistik qoidalar asosidagi affiksasiya usuli bilan yasalgan so'z shakllarining morfemik modellari taklif etildi:

$$w_{sy} = K + \left\{ \sum_{l=1}^m sx_l \right\} + \left\{ \sum_{i=1}^n af_i \right\}.$$

Bu yerda K- sodda tub so'z (o'zak), sx - so'z yasovchi affiks (suffiks), af - affikslar, $\sum - 0,1, \dots, n$ - ketma-ket konkatenasiya operatsiyasi, l - suffikslar miqdori indeksi, i - affikslar miqdori indeksi w_{sy} - sodda yasama so'z. Fikrimizni dalillash uchun ot so'z turkumidagi «gul-don-lar-imiz-ni» so'z shaklini tahlil qilamiz. Bu misolda K- «gul», sx - «-don», af - «-lar», «-imiz»,»-ni «, «gul-don-lar-imiz-ni» - w_{sy} so'z shakli [4]. Bunda so'z shaklidan so'zning ajratib olinadi, hamda keyingi qadamda qo'shimchalardan tashkil topga bo'lagi tahlil qilinadi. So'z shaklini grammatik tahlil qilish jarayonida albatta ma'lumotlar bazasiga murojaat qilinadi. Biz ilmiy ishimiz uchun ma'lumotlar bazasida ikkita jadvaldan foydalanamiz: 1) so'zlar asosi lug'ati, 2) qo'shimchalar lug'ati (1-rasm). So'zlar asosi lug'ati 3ta maydondan iborat: 1) tartib raqam (So'z asosining IDsi), 2) So'z asosi, 3) So'z asosining turkumi. Qo'shimchalar lug'ati ham 3ta maydondan iborat: 1) tartib raqam (qo'shimchani IDsi), 2) Qo'shimchani nomi, 3) Qo'shimchani grammatik ma'noga ega izohi.

ID	Asos	Turkum
1	kitob	ot
2	qizil	sifat
...	...	...

a)

ID	Qo'shimcha	Izoh
1	lar	ko'plik
2	im	o'zlik
...	...	...

b)

1-rasm. a) So'zlar asosi lug'ati, b) Qo'shimchalar lug'ati

So'zlarni ma'lumotlar bazasidan o'qib olish uchun ularning simvollar ketma- ketligiga amal qilinadi. Belgilash o'sha so'z yaxlit birlik sifatida aniqlanmagunicha bu holat takrorlanaveradi. Morfologik tahlil uchun komponent tahlil metodidan ham foydalanish mumkin. Unga ko'ra so'zning uzunligi aniqlanadi. Shu tarkibdagi simvollar soniga qarab ma'lumotlar bazasidan qidiriladi. So'zning asosini topish va uni grammatik tahlilini qilishda ishlab chiqilgan algoritm quyidagi ketma ketlikdan iborat:

1-qadam. Dastur ishini boshlash.

2-qadam. <input> tegiga so'z shakli kiritiladi.

3-qadam. Input tegiga kiritilgan so'z shakli "suz" nomli o'zgaruvchiga ta'minlanadi.

4-qadam. "suz" o'zgaruvchining qiymati, "suzl" nomli o'zgaruvchiga ta'minlanadi, ya'ni so'zning nusxasi yaratiladi.

5-qadam. "l" o'zgaruvchisiga "suzl" o'zgaruvchisi qiymatining uzunligi, ya'ni so'z shaklining belgilar soni ta'minlanadi.

6-qadam. "suzl" o'zgaruvchisiga ta'minlangan so'z shaklidan so'z asosini aniqlash algoritmi boshlanadi. Bunda berilgan so'z shakli ma'lumotlar bazasidan qidiriladi. Agar mavjud bo'lsa 11-qadamga o'tiladi, aks holda so'zning oxiridan boshlab bittadan belgi kesib tashlash tartibida lug'atdan qayta qidirish shaklida siklimiz davom etadi. Bunda sikl aylanishi toki so'z asosi topilgunga qadar yoki "suzl" o'zgaruvchining qiymati bo'sh bo'lib qolgunga qadar davom etadi. "suzl" o'zgaruvchisining qiymati bo'sh bo'lib qolsa, u holda so'z shaklidan uning asosini aniqlashni imkoni bo'lmagan, va "so'z asosini aniqlab bo'lmadi" degan xabarni berib, 12-qadamga o'tiladi. "suzl" o'zgaruvchisidagi so'z shaklidan uning asosi topilsa siklimiz rost qiymatni olib, davom etish to'xtatiladi va 7-qadamga o'tiladi.

7-qadam. "suzl" o'zgaruvchisidagi so'z shaklidan uning asosi o'zgaruvchining o'ziga ta'minlangan bo'ladi. "suz" o'zgaruvchisi qiymatidan "suzl" o'zgaruvchisi qiymati kesib olinib, "qushl" o'zgaruvchisiga ta'minlanadi, ya'ni "suzl" o'zgaruvchisida so'z shaklining asosi, "qushl" o'zgaruvchisida so'z shaklining qo'shimchalar qismi yaratiladi.

8-qadam. "qushl" o'zgaruvchisi qiymati sifati so'z shaklini qo'shimchalar qismini olgan va undan qo'shimchalarni aniqlash algoritmi boshlanadi. Bunda qo'shimchalar lug'atidan qo'shimchani izlaydi. Agar topilsa 11-qadamga o'tiladi, aks holda qo'shimchalarni Grammatik tahlil qilish uchun bo'laklash boshlanadi.

9-qadam. "qushl" o'zgaruvchisi qiymatining birinchi belgisidan boshlab "qo'shimchalar lug'atidan qidiriladi. Agar lug'atdan topilmasa keyingi belgini avvalgi belgiga qo'shgan holatda lug'atdan qidirish davom etadi. Bu amal toki "qushl" ning qiymatidagi belgilarning oxirigacha davom etadi. Agar topilmasa 12-qadamga o'tiladi, aks holda dastur ishini davom ettiradi.

10-qadam. "qushl" qo'shimchalar ketma-ketligidan iborat satrda birinchi belgidan boshlab tekshirish (9-qadamda) davomida birinchi qo'shimcha aniqlanganda ushbu qo'shimcha va uning izohini massivga yozadi va "qushl" o'zgaruvchisining qiymatidan aniqlanga qo'shimcha kesib tashlanadi. Masalan: -larining, -lar+-i-ning. Bunda -lar qo'shimchasi aniqlanganda "qushl"ning qiymati -ining bo'ladi va 9-qadamdagi algoritmga qaytadi.

11-qadam. Bunda morfologik tahlil qilingan ma'lumotlar so'z shaklining asosi, turkumi, qo'shimchalar ro'yxati va ularning izohi foydalanuvchiga taqdim etiladi.

12-qadam. Dastur ishini tugatadi.

Ushbu algoritm asosida morfologik razmetkalash dasturi ishlab chiqilgan.

2-rasm. Dasturning asosiy interfeysi

So'z shaklini Grammatik razmetkalash uchun so'z shakli kiritiladi. Misol sifatida "kitoblarga" so'zni tahlil qilaylik. Bunda 3-rasmda ko'rsatilgandek so'z shaklini grammatik tahlil qilib beradi.

3-rasm. Grammatik ma'lumotlar taqdimoti

Grammatik tahlil xulosalarini quyidagicha ko'rish mumkin:

So'z shakli – "*kitoblarga*";

So'z asosi – "*kitob*";

So'z turkumi – "*ot so'z turkumi*";

Qo'shimchalar ro'yxati – "*-lar, -ga*";

Qo'shimchalarga berilgan izoh – "*ko'plik, jo'nalish kelishigi*";

Bundan o'rganayotgan kalit so'zimiz ot so'z turkumiga taalluqligi, unda ko'plik va jo'nalish kelishiklaridagi qo'shimchalar to'g'risidagi lingvistik ma'lumotlar olingan. Xulosa qilib aytganda, o'zbekcha so'zlarni grammatik tahlil qilish algoritmlarini yaratish zamonaviy lingvistika va kompyuter texnologiyalari kesishmasida muhim ahamiyatga ega. Maqolada o'zbek tilidagi so'zlarning morfologik va sintaktik xususiyatlarini tahlil qilish orqali ularni avtomatik ravishda qayta ishlash algoritmlarini ishlab chiqishga qaratilgan tadqiqot natijalari ko'rib chiqildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mahlov C., Piotrowski M., JSLIM – Computational Morphology in the Framework of the SLIM, Theory Language/ State of Art in Computational Morphology, Zurich, 2009, 15-p.
2. A.Po'latov, S.Muhamedova. Kompyuter lingvistikasi.-T.,2008
3. Tursunov M.S., Qarshiyev A.B., "O'zbekcha matnlarni morfologik va leksik tahlil qilish algoritmlari va dasturlari", International scientific conference "Actual problems of applied mathematics and information technologies". –Toshkent, 14-15.11.2019, 290-291 betlar.
4. Baqayev I.I., "O'zbek tili so'z shakllarini morfologik tahlil qilish modellari va algoritmlari", avtoreferat, Toshkent: TATU, 2021, 11-bet.

UO'K 82.09:821.161.1

BADIIY ASARNING FAZOVIY TUZILISHI TIPOLOGIYASI

N.E.Turumova, mustaqil tadqiqotchi, Guliston davlat universiteti, Guliston

Annotatsiya. Ushbu maqolada badiiy asarlardagi fazoviy tuzilishning asosiy turlari va ularning adabiy asarlarning mazmuni va semantikasi shakllanishidagi roli o'rganiladi. Realistik,

ramziy, psixologik, utopik va interaktiv fazolarni o'rganish orqali asarlarning estetik va ma'naviy qirralarini tahlil qilish imkoniyatlari yoritiladi. Fazoning badiiy matndagi semantik vazifalari va qahramonlararo aloqalarni shakllantirishdagi ahamiyati ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: badiiy fazo, realistik fazo, ramziy fazo, psixologik fazo, utopik fazo, adabiy tahlil.

Аннотация. В статье рассматриваются основные типы пространственных структур в художественных произведениях и их роль в формировании содержания и семантики литературных текстов. Анализируя реалистическое, символическое, психологическое, утопическое и интерактивное пространство, исследование подчеркивает возможности изучения эстетических и нравственных аспектов художественных текстов. Рассматриваются семантические функции пространства в литературных произведениях и его значение в формировании взаимоотношений между персонажами.

Ключевые слова: художественное пространство, реалистическое пространство, символическое пространство, психологическое пространство, утопическое пространство, литературный анализ.

Abstract. This article examines the main types of spatial structures in literary works and their role in shaping the content and semantics of literary texts. By analyzing realistic, symbolic, psychological, utopian, and interactive spaces, the study highlights opportunities to explore the aesthetic and moral dimensions of literary texts. The semantic functions of space in literary texts and its importance in shaping relationships between characters are discussed.

Keywords: artistic space, realistic space, symbolic space, psychological space, utopian space, literary analysis.

Kirish. Badiiy asarlarda fazoviy tuzilish mazmun va shaklning ajralmas qismi sifatida ahamiyatga ega. Fazo tushunchasi yozuvchi tomonidan real yoki tasavvur qilinadigan olamni shakllantirishdagi muhim kategoriya hisoblanadi. Asardagi fazo nafaqat voqealar sodir bo'ladigan makonni belgilaydi, balki u qahramonlar xarakteri, syujet rivoji va ijtimoiy-axloqiy muammolarni ochib berishda ham faol ishtirok etadi. Shu bois, fazoviy tuzilishni tahlil qilish adabiyotshunoslikdagi muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda.

Badiiy fazo tushunchasi ko'p qirrali bo'lib, realistik, ramziy, psixologik, utopik va interaktiv kabi turlarga bo'linadi. Har bir tur o'ziga xos ma'naviy, estetik va semiotik xususiyatlarga ega. Masalan, realistik fazo yozuvchining dunyoqarashi va hayotiy voqelikka yondashuvini aks ettirsa, ramziy fazo o'quvchi tafakkuri va tasavvurini boyitish uchun qo'llaniladi. Shuningdek, psixologik fazo qahramonlarning ichki dunyosidagi jarayonlarni tasvirlaydi, utopik fazo esa kelajakning yoki fantastik olamning namoyon bo'lishida o'ziga xos o'rin tutadi.

Mazkur maqolaning maqsadi — badiiy asarlarda fazoviy tuzilishning tipologik xususiyatlarini aniqlash va ularning adabiy tahlildagi ahamiyatini ochib berishdan iborat. Maqola davomida turli adabiy asarlar misolida fazoviy tuzilishning turlari tahlil qilinib, ularning syujet, qahramonlar va umumiy estetik ta'sirdagi o'rni yoritiladi.

Bunday yondashuv nafaqat badiiy asarlarni chuqurroq tushunish, balki yozuvchilarning ijodiy uslubini tadqiq qilishda ham yangi imkoniyatlar yaratadi.

Badiiy fazo tushunchasi va uning metodologik asoslari

Badiiy fazo — adabiy asardagi voqealar sodir bo'ladigan makon va uning o'quvchi tasavvurida shakllanadigan sub'ektiv ko'rinishidir. Bu tushuncha nafaqat voqeyi makonni, balki ma'naviy, ramziy va psixologiya bilan bog'liq bo'lgan fazoni ham o'z ichiga oladi. Badiiy fazo yozuvchi ijodkorligida matnning syujet va mazmunini yanada chuqurroq ifoda etish uchun muhim vosita hisoblanadi.

Fazo va vaqt kategoriyalarining o'zaro aloqasi

Badiiy fazo vaqt bilan uzviy bog'liq. Mixail Baxtin "xronotop" tushunchasini kiritib, fazo va vaqtni yagona tuzilma sifatida tahlil qilish muhimligini ta'kidlagan. Unga ko'ra, har bir badiiy asarda fazo va vaqt qahramonlar harakatlari, voqealarning mantiqiy va ma'naviy rivojini aks ettiruvchi markaziy element hisoblanadi. Xronotop yozuvchi dunyoqarashi va ijtimoiy ongini aks ettiradi.

Badiiy fazoning turlari

Badiiy fazoning turlari yozuvchining ijodiy yo'nalishi, asarning mavzusi va janriga bog'liq holda shakllanadi. Ular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Tabiiy (real) fazo: Yozuvchi tomonidan voqelikka asoslangan holda yaratilgan makon. Bu turda fazo kundalik hayot manzaralarini real tasvirlash uchun xizmat qiladi.

Ramziy fazo: Makon va ob'ektlar turli ma'naviy, madaniy yoki ruhiy ramzlarni ifodalaydi.

Psixologik fazo: Qahramonlar ichki his-tuyg'ulari va psixologik holati asosida shakllanadigan fazo.

Mifologik va fantastik fazo: Tasavvuriy va mifologik elementlardan iborat, yozuvchining ijodiy fantaziyasiga asoslangan makon.

Fazoning estetik va ma'naviy ahamiyati

Badiiy fazo asarning umumiy estetik ta'sirini oshirishda muhim o'rin tutadi. Yuriy Lotmanning fikricha, fazo badiiy matndagi ma'naviy aloqalarni yoritish va qahramonlar orasidagi munosabatlarni chuqurroq tushunish uchun xizmat qiladi. U asarning dinamikasini belgilaydi, syujetga ta'sir qiladi va o'quvchining emotsiyalarini jonlantiradi.

Metodologik yondashuvlar

Badiiy fazo tushunchasini tadqiq qilishda quyidagi metodologik yondashuvlar muhim ahamiyatga ega:

Semiotik yondashuv: Fazo va uning elementlari ramzlar va aloqalar tizimi sifatida o'rganiladi.

Psixanaliz: Fazoning qahramonlar psixologiyasi va ichki holatini aks ettirishi tahlil qilinadi.

Madaniy-ta'rixii yondashuv: Fazo muayyan davr va madaniyatning estetik qadriyatlarini aks ettiradigan vosita sifatida ko'rib chiqiladi.

Integrativ yondashuv: Badiiy fazo makon, vaqt, qahramonlar, syujet va tilning birligi sifatida tahlil qilinadi.

Badiiy fazo yozuvchi ijodkorligida muhim vosita sifatida o'quvchi tasavvurini chuqurlashtirish, asarni estetik va ma'naviy jihatdan boyitish uchun xizmat qiladi. Fazoning turli xillarini metodologik yondashuvlar orqali tahlil qilish badiiy matnlarning semantikasi va tuzilishini yanada chuqurroq tushunish imkonini beradi.

Fazoviy tuzilish tipologiyasi

Badiiy asarlarda fazoviy tuzilish turlari, yozuvchining estetik yondashuvi va asarning mavzusi, janriga bog'liq holda shakllanadi. Fazoviy tuzilishning tipologiyasi asarning ma'no va syujetini chuqurroq anglashga yordam beradi. Ushbu bo'limda badiiy fazoning asosiy turlari ko'rib chiqiladi.

2.1. Realistik fazo

• **Mazmuni:** Real hayotdagi voqealarni tasvirlovchi va haqiqiylikka yaqin bo'lgan fazo. Asarda tasvirlangan makonlar o'quvchiga tanish va taassurotlarga boy bo'ladi.

• **Xususiyatlari:**

○ Tabiiylik va detallarga bog'liq tasvirlar.

○ Ijtimoiy, iqtisodiy, va madaniy voqelikni aks ettiradi.

• **Misollar:** O'zbek adabiyotida Abdulla Qodiriyning "*O'tkan kunlar*" asaridagi Toshkent manzaralari yoki Cho'lpon asarlaridagi shahar va qishloq tasvirlari.

2.2. Simvolik fazo

• **Mazmuni:** Makon va ob'ektlar ramziy ma'no bilan boyitiladi. Simvolik fazo yozuvchining asardagi g'oya va estetik dunyoqarashini chuqurroq aks ettirish uchun qo'llaniladi.

• **Xususiyatlari:**

○ Ramziy elementlar orqali asarning semantik doirasi kengaytiriladi.

○ Fazo bevosita voqealarni emas, balki ma'naviy jarayonlarni ko'rsatadi.

• **Misollar:** A. Qodiriy asarlaridagi bog'lar, masalan, "*Ota bog'i*" hayot va qadriyatlarning ramzi sifatida talqin qilinadi.

2.3. Psixologik fazo

• **Mazmuni:** Qahramonning ichki dunyosi, his-tuyg'ulari va ruhiy holati bilan bog'langan fazo. Bu turda fazo qahramonning psixologiyasini ifodalash uchun xizmat qiladi.

• **Xususiyatlari:**

○ Syujetdan ko'ra ichki taassurotlar va his-tuyg'ularga e'tibor beriladi.

o Makon va qahramon ichki holati o'rtasidagi bog'lanish kuchli.

• **Misollar:** Jeyms Joysning "Ulyss" asarida makonlar qahramonning ong oqimiga bog'liq holda tasvirlanadi.

2.4. Utopik va antiutopik fazo

• **Mazmuni:** Kelajak yoki fantastik olamlar, jamiyatning ideal yoki anti-ideal shakllari tasvirlanadi.

• **Xususiyatlari:**

o Utopik fazo jamiyatning ideallashtirilgan modeli sifatida tasvirlanadi.

o Antiutopik fazo jamiyatdagi salbiy oqibatlarni tasvirlash uchun qo'llaniladi.

• **Misollar:**

o Jorj Oruellning "1984" asaridagi zulmkor jamiyat antiutopik fazoning yorqin namunasidir.

o Tomas Morning "Utopiya" asari jamiyatning ideallashtirilgan modelini aks ettiradi.

2.5. Interaktiv fazo

• **Mazmuni:** Zamonaviy adabiyot va multimedia asarlarida, interaktiv elementlar bilan boyitilgan fazo. Unda o'quvchi yoki tomoshabin asarning bir qismiga aylanadi.

• **Xususiyatlari:**

o Fazo o'quvchi tasavvuriga yo'naltiriladi.

o Qayta o'qish yoki interpretatsiyada makon yangi ma'no kasb etadi.

• **Misollar:** Zamonaviy elektron adabiyot va videohikoyalarda interaktiv fazo yozuvchi-o'quvchi o'rtasidagi aloqani ta'minlaydi.

Fazoviy tuzilishning turli xil tipologiyalari badiiy asarlardagi g'oyaviy va ma'naviy jihatlarni boyitish uchun muhim vosita hisoblanadi. Realistik fazo voqeiylikni aks ettirsa, ramziy va psixologik fazo o'quvchi tafakkurini chuqurlashtiradi. Utopik va antiutopik fazo jamiyatning kelajak modelini tasvirlashga xizmat qiladi. Shu tariqa, fazoning tipologiyasi adabiy tahlilda o'ziga xos uslubiy va ma'naviy qirralarni ochib beradi.

Xulosa. Badiiy asarlarda fazoviy tuzilishni o'rganish, uning estetik va ma'naviy qiymatlarini chuqurroq tushunish imkonini beradi. Fazoning turli tipologiyalari adabiy matnni tahlil qilishda yozuvchining g'oyaviy va ijodiy maqsadlarini chuqurroq anglash uchun muhim asos hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бахтин М.М. "Эстетика словесного творчества".
2. Лотман Ю.М. "Структура художественного текста".
3. Жаҳон ва ўзбек адабиётидан тегишли асарлар таҳлили.

UO'K 808.3

MILLIY XOS SO'ZLAR YOKI REALIALAR MASALASI

M.O.To'xtanova, tayanch doktorant, Namangan davlat universiteti, Namangan

Annotatsiya. Til kommunikativ, emotsional-ekspressiv, akkumulyativ funksiyalarni bajaradi. Tilning akkumulyativ funksiyasi madaniy munosabatlar, milliy qadriyatlarini aks ettirish xususiyati orqali ham namoyon bo'ladi. Til va madaniyatning o'zaro munosabatini o'rganadigan soha – lingvokulturologiyaning asosiy tushunchalaridan biri realiadir. Realia tarjimashunoslik, qiyosiy-tilshunoslik, madaniyatshunoslik, etnolingvistikaga oid tadqiqotlarda tillararo va madaniyatlararo farqlarni o'rganishda muhim o'rin tutadi. Realia madaniy munosabatlar darajasini yoritishga xizmat qiladi, xalqning turmush tarziga oid tushunchalarni aks ettiradi.

Kalit so'zlar: til va madaniyat, akkumulyativ funksiya, realia, lingvokulturologiya, turmush tarzi.

Аннотация. Язык обладает коммуникативной, эмоционально-экспрессивной и аккумулятивной функциями. При этом аккумулятивная функция языка может проявляться через свойство отражением национальной ценности и культурной связи. А реалья это область изучающая взаимодействие языка и культуры которая является одним из основных понятии лингвокультурологии. Реалии играют важную роль в обучении межкультурных различиях в исследованиях этнолингвистических переводоведении,

сравнительного языкознания, культурологи. Реалия служит для освещения уровня культурных связей, и при этом отражает представления об образе жизни народа.

Ключевые слова: язык и культура, аккумулятивная функция, реалия, языковая культура, образ жизни.

Abstract. Language performs communicative, emotional-expressive and accumulative functions. The accumulative function of the language is also manifested through the characteristic of reflecting cultural relations and national values. And realia is one of the main concepts of linguacultural science, that studies the interaction of cultures. It occupies an important place in the research of interlinguistic and intercultural differences in the studies of translations, comparative linguistics, cultural studies and ethnolinguistics. In this term, realia serves to illuminate the level of cultural relations, and it reflects the people's lifestyle.

Key words: accumulative function, language, realia, cultural relations, intercultural differences, ethnolinguistics, people's lifestyle.

Realialar kishilik jamiyati taraqqiyotining keyingi davrlarida shakllangan tushunchalar bo'lib, madaniyatlar o'rtasidagi farqlar yuzaga kelgan davrlarga to'g'ri keladi. Realialarni boshqa yondosh tushunchalardan farqlab turuvchi asosiy belgi ularning predmet-narsa ma'nosiga ega bo'lganligidir. Realining dastlabki ma'nosi madaniyatlarning o'ziga xos belgilarini aks ettiruvchi narsa-buyum haqidagi tushunchalardir. "Realia" so'zining etimologiyasi ham lotincha "moddiy" degan tushunchaga teng keladi.

Realialarni moddiy madaniyat belgilari sifatida baholash mumkin. Tilshunoslik va tarjimashunoslikda predmetlarni ifoda etuvchi so'z va iboralar keng ma'noda realialar deb yuritiladi. Hozirgi global, turli xil o'zaro ta'sirlar kuchaygan bir davrda, realia kabi madaniy jihatdan aniqlangan so'zlar sinfini o'rganishga qiziqish tobora ortib bormoqda. Realia so'zi lotincha sifat so'zining ko'plik shaklidan kelib chiqadi (realis, -e, ko'p. realia) va "haqiqiy" yoki "muhim" degan ma'noni anglatadi. [Vlaxov, Florin, 1980, b. 7-8]. [1]

O'tgan asrning 50-yillaridan boshlab, jamiyatning milliy o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi elementlar sifatida realialarni tilshunoslar tahlil qila boshladilar. Keyingi davrda ko'plab olimlar: L.S. Barxudarov, M.L. Vaysburd, V.S. Vinogradov, S. Vlaxov, S. Florin, V.G. Gak, V.M. Rossels, L.N. Sobolev, G.D. Tomaxin, A.D. Shvaytser va boshqalar tomonidan realialar muammosi ko'rib chiqilgan, ammo hozirgi kunga qadar realia to'g'risida yagona tushunchalar hali ishlab chiqilmagan. Shu munosabat bilan mahalliy va xorijiy manbaalarda "realia" tushunchasi evolyutsiyasini o'rganish o'rinli ko'rinadi.

L.N. Sobolev tarjima qo'llanmalariga murojaat qilsak, "realia" atamasi olim tomonidan milliy koloritni aks ettiruvchi (alohida so'z va iboralar), ma'lum til birliklariga nisbatan qo'llanilganligini aniqlaymiz. Uning fikricha, boshqa tillarda realialar ekvivalentlari yo'q, chunki realialar bilan ifodalanuvchi tushunchalar o'zga til madaniyatlarida mavjud emas. [Sobolev, 1952, 1955, b. 281, b. 290]. Shuni aytish lozimki, olim keyinchalik rivojlanadigan va to'ldiriladigan, realia ta'rifini birinchilardan bo'lib olib kirgan.

M.L. Vaysburd realialarni mintaqaviy tadqiqotlarga mos ravishda tahlil qiladi. Realialar qatoriga lingvist kundalik-ijtimoiy hayot bilan bog'liq tushunchalar va predmetlarni, taniqli personajlar ismlari (tarixiy arboblari, siyosatchilar, yozuvchilar, olimlar), toponimik ob'yektlar, tabiat hodisalari, san'at ob'ektlari va boshqalarni kirgizadi. [Vaysburd, 1972, b.98][2]. Vaysburd nafaqat leksik birliklar, balki butun jumlar realialar sifatida bo'lishi mumkin deb ta'kidlaydi.

Shunga qaramay, ko'plab olimlar L.N. Sobolev ta'rifiga qo'shib, realialarni ekvivalenti yo'q so'zlar qatoriga kiritishadi. Masalan, A.D. Shveytser quyidagi ta'rifni keltirib: realia – bu "berilgan til madaniyatiga xos noyob referentlarni bildiruvchi va taqqoslanadigan til madaniy hamjamiyatida yo'q milliy til birliklari" sifatida belgilaydi. [Shveytser, 1973, b.145]. [3]

Realia va uni ifodalash uchun ishlatiladigan so'zlar turli ma'noli tushunchalarligiga darhol aniqlik kiritib ketishimiz kerak. Ba'zi chalkashliklarni oldini olish uchun ko'plab tilshunoslar "so'z-realialar" va "predmet-realialar"larga ajratadilar. Shunday qilib, "Непереводимое в переводе" asarida bolgar tilshunoslari va tarjimonlari realialarni o'rganish yondashuvlarini umimlashtirib, rivojlantirishga katta hissa qo'shgan S. Vlaxov va S. Florinlar "realia-predmet"ni juda keng ma'noga

ega va “tildan tashqari haqiqat” elementi, “realia-soʻz” esa lisoniy belgini ifodalab, u yordamida “realia-predmet” oʻzining lingvistik koʻrinishini oladi deb taʼkidlashadi [Vlaxov, Florin, 1980, b. 7].

A.V. Fedorov oʻzining “Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы)” asarida tabiatda mavjud boʻlgan har qanday narsani bir tildan ikkinchi tilga “tarjima qilib” boʻlmasligi kabi, realialarni oʻzini “tarjima” qilish imkonsiz, realia – ekstralingvistik tushuncha boʻlib, uni tarjima qilib boʻlmaydi. Muallif fikricha, bir qator asarlarda uchraydigan “realia tarjimasi” iborasi terminologik jihatdan notoʻgʻri, ammo uning keng tarqalganligi tufayli, qisqartirilgan va soddalashtirilgan konventsia ifoda usuliga kirgizish kerak boʻladi [Fedorov, 2002, b.171][4]. Bundan tashqari, A.V. Fedorov taʼkidlashicha, “realia koʻchishi” degan soʻz birikma mavjud boʻlib, maʼnosi boʻyicha keng va ekstralingvistik tushunchalar bilan qoʻllanilishi mumkin. Taqdim etilgan ish doirasida realialar ham tilshunoslik nuqtai nazaridan, ham fan tarzidan koʻrib chiqiladi.

“Realia” tushunchasini aniqlashning boshqa yondashuvlarini tahlil qilsak, semiotika nuqtai nazaridan bu masala V.G. Gakning “Языковые преобразования” (Til oʻzgarishlari) asarida keng yoritilgan. Olimning fikricha, madaniyat belgilar (kulturemalar) dan iborat. V.G. Gak har qanday belgi maʼlum bir realiani belgilash va ifodalash uchun xizmat qilishini taʼkidlaydi. Madaniyat va realia oʻxshash tushunchalar, lekin bir xil emas. Kulturema realianing lingvistik ifodasidir. Va realia negizida esa V.G. Gak madaniyatga taalluqli hamma narsani – predmetlar, funksiyalar, urf-odatlar, faktlar, xulqlar va boshqlarni tushunadi. [Gak. 1998, b.142][5]. Olim yozadiki kulturemalarni qiyoslash tahlilida simmetriya va assimetriyalar aniqlanadi.

Eslatib oʻtamizki, birinchi holda vazifalar, maʼnolar va nomlash usullari mos kelishi tufayli realialarni talqin qilish va tarjima qilish jarayoni qiyinchiliklar tugʻdirmaydi. Lingvokulturologik muammolar assimetriyada paydo boʻlishi mumkin. Olimning oʻzi assimetriyani quyidagi uch darajada paydo boʻlishi mumkinligini taʼkidlaydi:

- 1) Semiotik (taqqoslangan madaniyatlardan birida realia yoki uning leksik belgisi yoʻqligi);
- 2) Paradigmatik (turli darajadagi nomuvofiqliklar (realialar, belgilar yoki maʼnolar darajasida));
- 3) Sintagmatik (bitta jarayonning tarkibiy qismlari bir jamiyatda bir atama bilan belgilanadi, lekin boshqasida turli nomlar bilan farqlanadi).

Shunday qilib, V.G. Gak turli xil madaniyatlarda “realia-predmetlar” faoliyatini har tomonlama oʻrganuvchi va solishtiruvchi, kulturemlar tuzilmasidagi belgi munosabatlarining asosiy turlarini batafsil tizimli tavsiflaydi, hamda “realia-soʻz” bayoni va tarjimasi xususiyatlarini tahlil qiladi.

Realialarni tarjimashunoslik nuqtai nazaridan koʻrib chiquvchi rus filologi V.S. Vinogradovning asarlari tahlili quyidagilarni aniqlash imkonini berdi, olim realiani ekvivalentsiz lugʻat tarkibiga kiritsada, ushbu terminni unchalik toʻgʻri emas, chunki “tarjima jarayonida oʻxshash soʻzlar yoki boshqa ekvivalentlar topiladi” deb hisoblaydi. V.S. Vinogradov realialarni davlat maʼmuriy tuzilishi, jamiyatning ijtimoiy, maishiy, etnografik, mifologik va boshqa xususiyatlari haqida maʼlumot beruvchi vosita sifatida belgilaydi [Vinogradov, 2001, b. 81, 104-109][6].

L.S. Barxudarovning “Til va tarjima” (Язык и перевод) asariga eʼtibor qaratsak, unda badiiy va ijtimoiy-siyosiy adabiyot misolida umumlingvistik nuqtai nazardan tarjima qilish jarayoni tahlil qilinadi. Muallif, realialarni “maʼlum bir xalq va mamlakatga xos narsa va hodisalar” deb belgilaydi [Barxudarov, 1975, b. 13.][7].

Realia klassik grammatikada tashqi lingvistika fani oʻrganadigan, muayyan mamlakatning davlat tuzumi, xalq tarixi, madaniyati va aynan shu tilda soʻzlashuvchilarning til va aloqalari hamda boshqa turli xil omillar hamda madaniyat predmetlari sifatida izohlangan. D.E.Rozental, M.A.Telenkovalar realialarni “soʻzning nominativ maʼnosi uchun asos boʻlib xizmat qiluvchi, mavjud madaniyat predmetlari” deb taʼriflashgan. L.N.Sobolev fikriga koʻra, ekvivalentlariga ega boʻlmagan maishiy va oʻziga xos milliy soʻzlar va iboralar, shuningdek, boshqa tillarda mavjud boʻlmagan milliy turmush tarziga oid birliklar “realia” hisoblanadi, negaki ushbu predmet va hodisalar boshqa mamlakatlarda mavjud boʻlmaydi.

Mahalliy va xorijiy olimlarning ishlarini koʻrib chiqib, shu fikrga keldikki, bugungi kunda realialarni tasniflashda yagona yondashuv ishlab chiqilmagan.

G.D.Tomaxin Amerika madaniyatini o'rganayotganida realialarning turli xil guruhlarini belgilaydi: etnografik, geografik, ijtimoiy-siyosiy, madaniyat realialari, maorif va din, onomastik realialar.

Shundan kelib chiqib, realialarni quyidagi turlarga ajratishimiz mumkin:

1. Geografik (fizik geografiya ob'yektlari);
2. Etnografik (kundalik hayot, din, san'at, madaniyat bilan bog'liq);
3. Ijtimoiy-siyosiy (ma'muriy-hududiy tuzilma, aholi guruhlari, hokimiyat organlari va boshqalar).

Geografik realialar odatda transkripsiya yoki transliteratsiya yordamida tarjima qilinadi. Masalan, Washington – Vashington (transliteratsiya), Miami – Mayami (transkripsiya). Ma'noga asoslangan tarjima kamroq qo'llaniladi. Masalan, Great Britain – Buyuk Britaniya.

Etnografik realialarga biror xalq turmush tarzi va madaniyatiga oid tushunchalar kiradi. Masalan, etnik tushunchaga oid (*kazak*), o'lchov va pul birliklari (*funt, frank*), san'at va madaniyat tushunchalari nomlariga oid (*polvon*).

Ijtimoiy-siyosiy realialar transkripsiya va transliteratsiya yordamida hamda tasvirlash va analoglar tanlash orqali tarjima qilinadi: ma'muriy-territorial tuzilishga oid tushunchalar (guberniya, shtat); hukumat organlari nomlari (veche)...

A.V.Fedorov "realia" deganda "ijtimoiy hayot va moddiy turmush tarzini anglatuvchi", faqat mahalliy hodisani ifodalovchi va boshqa xalqlarning turmushida va tushunchasida tengi yo'q bo'lgan so'zlar"ni tushunadi. T.I.Cheremisining fikriga ko'ra, "realia-so'zlar lokal belgilangan so'zlar hisoblanib, muayyan millatga xos urf-odatlar, maishiy predmetlarni belgilash uchun xizmat qiladi". G.D.Tomaxin esa quyidagicha ta'riflaydi: "Realialar faqat muayyan millat va xalqlarga tegishli bo'lgan moddiy madaniyat predmetlari, tarixiy dalillar, davlat institutlari, milliy va xalq og'zaki ijodiyoti qahramonlari, afsonaviy mavjudotlar va h.k. nomidir".

Realialarning aniq ta'rifi, ularning «atama»lardan farqi, boshqa tillarga tarjima qilishdagi o'ziga xosliklar, ular ifodalaydigan leksik, semantik, stilistik funksiyalar xaligacha tilshunos va tarjimashunos olimlar tomonidan turlicha talqin qilinib kelinayapti. Realialar ifodalagan milliy o'ziga xoslik, uni tarjimalarda berish masalasi rus va o'zbek olimlarining ko'plab ilmiy tadqiqotlariga mavzu bo'lgan.

Yuqorida bayon etilganlardan "realia" tushunchasining quyidagi semantic belgilarini ajratish mumkin: 1) xalq ijodi mahsuli ekanligi; 2) tabiiy holda nomlanishi; 3) muayyan xalq hayotiga (turmush tarzi, madaniyati, ijtimoiy va tarixiy rivojlanishiga) oidligi; 4) boshqa madaniyat uchun notanish bo'lgan narsabuyumlarni ifodalashi; 5) milliy va tarixiy koloritni yetkazib berishga xizmat qilishi; 6) boshqa tillarda aniq ekvivalentlariga ega bo'lmasligi.

V.S. Vinogradovning so'zlariga ko'ra asosiy ma'lumotlarning mazmuni, birinchi navbatda, milliy hamjamiyatning tarixi va davlat tuzilishining o'ziga xos faktlarini, geografik muhitning o'ziga xos xususiyatlarini, o'tmish va hozirgi moddiy madaniyatning o'ziga xos ob'ektlarini, etnografik va folklorni qamrab oladi. Realialarni aks ettiruvchi tushunchalar milliy xususiyatga ega bo'lib, ekvivalent bo'lmagan lug'at deb ataladigan lug'atda moddiylashadi.

Realialar bir qator me'zonlarga ko'ra tasnif qilingan.

V.S.Vinogradov Lotin Amerikasi materialiga asoslanib, realia muammosini ko'rib chiqib, ularni bir qancha tematik guruhlariga ajratadi:

1. Kundalik hayotni tavsiflovchi lug'at:

- a) turar joy, mulk;
- b) kiyim-kechak, bosh kiyim;
- v) oziq-ovqat, ichimliklar;
- d) mehnat va kasb turlari;
- e) banknotalar, o'lchov birliklari;
- f) cholg'u asboblari, xalq o'yinlari va qo'shiqlari, ijrochilar;
- g) xalq bayramlari, o'yinlari;
- h) murojaatlar.

2. Etnografik va mifologik voqliklarni nomlovchi leksika:

a) etnik va ijtimoiy jamoalar va ularning vakillari;

b) xudolar, ajoyib mavjudotlar, afsonaviy joylar;

3. *Tabiat dunyosi haqiqatlarini tavsiflovchi lugʻat:*

a) hayvonlar;

b) oʻsimliklar;

v) landshaft;

4. *Davlat boshqaruv tuzilmasi va jamiyat hayotining voqeliklarini tavsiflovchi lugʻat*

(hozirgi va tarixiy):

a) ma'muriy birliklar va davlat muassasalari;

b) jamoat tashkilotlari, partiyalar va boshqalar, ularning mansabdor shaxslari va ishtirokchilari;

v) sanoat va qishloq xo'jaligi korxonalari, savdo muassasalari;

d) asosiy harbiy va politsiya bo'linmalari va unvonlari;

e) fuqarolik lavozimlari va kasblari, unvonlari va unvonlari.

5. *Onomastik realialar deb ataluvchi lugʻat:*

a) antroponimlar;

b) joy nomlari;

v) adabiy qahramonlarning nomlari;

d) kompaniyalar, muzeylar, teatrlar, restoranlar, do'konlar, plyajlar, aeroportlar va boshqalar nomlari.

6. *Assotsiativ reallikni aks ettiruvchi lugʻat:*

a) vegetativ belgilar (masalan: Madridning madrono poetik ramzi);

b) hayvoniy belgilar (masalan: kabure - yirtqich qush, uning patlari, afsonaga ko'ra, sehrli kuchga ega);

v) rang belgilari (masalan: yashil - umid rangi (Panama, Chili), kelajak ramzi;

sariq - motam rangi (Ispaniya, o'rta asrlar);

d) folklor, tarixiy va adabiy tashbehtar. Ularda turmush tarzi, xulq-atvori, xarakter xususiyatlari, xatti-harakatlari va boshqalar haqida maslahatlar mavjud tarixiy, xalq va adabiy qahramonlar, tarixiy voqealar, afsonalar, rivoyatlar va boshqalar;

e) lingvistik ishoralar. Ularda, odatda, qandaydir frazeologik birlik, maqol, matal, tutqichli ibora yoki umumiy iboraga ishora mavjud.

Realialar badiiy asarning milliy xususiyatini belgilaydigan asosiy vositalardan hisoblanadi. Xalqlar turmush tushunchalarini anglatadigan so'zlarni tarjimada muqobil qayta tiklash evaziga original asarning milliy to'qimasini o'zga tilda beshikast qayta yaratishdek yechimi shart bo'lgan tarjima muammosini ma'lum ma'noda hal etishi mumkin.

Xorijiy til realialarida shunday so'zlar borki, ular tarjima vositasida boshqa tillarga kirib, o'zlashtirilib ketilgan. Ruslardagi *rubl* realiasi o'zbeklarda rubl bo'lib o'zlashib ketgan. Shuningdek, Yevropadagi *Euro* (oyro) o'zbek tilida Yevro deb o'zlashtirilgan. Bu ham talaffuz qoidalari bilan bog'liq hodisa. Ruslardagi tepoloxod, poroxod, vezdexod kabi transport vositalari o'zbek tiliga ham aynan shu holda o'zlashganligini ko'rishimiz mumkin. Ular bugungi kunda ham faol ishlatilib kelinmoqda. Bundan tashqari, pul birliklari, milliy taomlar yoki davlat tuzilishi bilan bog'liq so'zlar ham realialarga misol bo'la oladi. Ammo ular o'zlashma so'zlar ko'rinishiga o'tsalar-da, o'zlarining milliy o'ziga xosligini yo'qotmaydi. Masalan, nemislarning *markasi*, amerikaliklarning *dollari*, o'zbeklarning *oshi* va *hokazo*.

Realialarni tarjimada berishda olimlar quyidagi usullarni ilgari suradi:

1. *Transkripsiya;*

2. *Transliteratsiya;*

3. *Tarjima orqali yangi so'z – neologizm hosil qilish;*

4. *So'zma-so'z (kalka) tarjima qilish;*

5. *Realialarni realia bilan tarjima qilish;*

6. *Ma'nosi yaqinlashtirilgan so'z bilan tarjima qilish;*

7. *Realiani izohlab bayon qilish;*

8. *Kontekstual muqobil so'z bilan almashtirish* kabi usullardan foydalanib kelinmoqda.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, realia – bir xalqning kundalik hayoti, madaniyati, ijtimoiy-tarixiy taraqqiyotiga xos bo'lgan va boshqa xalqqa yot bo'lgan o'ziga xos narsa va hodisalarni nomlaydigan lug'aviy birliklardir. Bundan tashqari, realialar boshqa tilda aniq mosliklarga ega emas, va u tarjimada alohida yondashuvni talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Влахов С., Флорин С. Непереваемое в переводе. М.: Международные отношения, 1980.
2. Вайсбурд М.Л. Реалии как элемент страноведения // Русский язык за рубежом. М.: Изд-во Гос. ИРЯ им. А.С. Пушкина, 1972.
3. Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика: учебник. М.: Воениздат, 1973
4. Федоров, А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы). СПб.: Филология три, 2002
5. Гак В.Г. Языковые преобразования. М.: Школа «Языки русской культуры», 1998.
6. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). М.: Изд-во Ин-та общего и среднего образования РАО, 2001
7. Бархударов Л.С. Язык и перевод. М.: Международные отношения, 1975.

UO'K 37.02

ZAMONAVIY YONDASHUVLAR ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING NUTQ MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

M.Sh. Tuxtayeva, o'qituvchi, Toshkent davlat universiteti, Toshkent

Annotatsiya. *Ushbu tadqiqotning maqsadi – zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida bo'lajak o'qituvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish. Ta'lim tizimining muvaffaqiyatli bo'lishi o'qituvchilarning professional kompetensiyasiga, shu jumladan, ularning nutq madaniyatiga bog'liq. Nutq madaniyati o'qituvchining nafaqat tilni, balki o'quvchi bilan samarali muloqot qilish, ularni tinglash, tushunish va ifodalash ko'nikmalarini ham o'z ichiga oladi.*

Kalit so'zlar: *nutq madaniyati, ta'lim tizimi, til, yondashuv, texnologiya.*

Аннотация. *Целью данного исследования является совершенствование методики развития речевой культуры будущих учителей на основе современных педагогических подходов. Успех образовательной системы зависит от профессиональной компетентности учителей, в том числе от их речевой культуры. Речевая культура включает в себя не только язык, но и умения преподавателя эффективно общаться с учащимися, слушать, понимать и выражать их.*

Ключевые слова: *культура речи, образовательная система, язык, подход, технология.*

Abstract. *The purpose of this study is to improve the methodology of developing speech culture of future teachers based on modern pedagogical approaches. The success of the educational system depends on the professional competence of teachers, including their speech culture. Speech culture includes not only the language, but also the skills of the teacher to effectively communicate with students, listen, understand and express them.*

Key words: *speech culture, educational system, language, approach, technology.*

Nutq madaniyati- nutqning adabiy til me'yori mezonlariga asoslangan muayyan bir holda, mantiq ilmi talablariga bo'ysunga ko'rinishda namoyon bo'lishidir. Nutq tafakkur va fikrlashda o'zaro muloqot yordamida fikr almashish vositasining xar biri kishi (shaxs) ga xos shakli, ko'rinishidir. Nutq madaniyatining asosiy xususiyati nutqni ilmiy, sarmazmun, aniq- ravshan, ravon, to'g'ri, ta'sirli, badiiy, mantiqiy, jarangdor, jozibali bayon etishdan iborat. Buning uchun nutq, avvalo, adabiy til qonun- qoidalarga to'liq javob berishi lozim.

Kishi o'z nutqining talaffuziga, nutq so'zlash ohangiga muttasil va qat'iy talabchan bo'lmog'i lozim. Birinchidan, uning ovozi jarangdor, baland, toza, tiniq, yoqimli, yumshoq bo'lishi zarur;

ikkinchidan, tomoqni asrash; xastalikning, jumladan, shamollashni oldini olish lozim. Albatta bularni boshlang'ich ta'lim bosqichidan boshlash muhim ahamiyatga ega.

Demal, odamlar o'zining turli- tuman faoliyatida- fikr almashihs, bir- biriga ta'sir ko'rsatishda nutq orqali aloqada bo'ladilar. Bundan tashqari, nutq orqali aloqaga kirishish jarayonida xar bir kishi o'z bilimlarining ko'p qismini boshqa kishilardan til vositasi yordamida oladi. Ta'lim jarayonida to'plangan tajriba va bilimlar til vositasi asosida amalga oshiriladi. Til yordami bilan fikr almashadilar, odamlar mehnat faoliyatini tashkil etadilar [1].

K. N. Nazarov, C.B. Usmonov, Q.X. Toirovning "Yuristning nutq madaniyati" [2] darsligida bo'lg'usi yuristlarning ijtimoiy- huquqiy faoliyatida shaxslararo muloqot ko'nikmalari, turli yuridik vaziyatda professional nutqdan foydalanish mahorati yozilgan.

Psixologik, pedagogik, falsafiy, metodik adabiyotlarni o'rganish va ularni tahlil qilish natijasida shunday xulosaga keldikki, nutq insonning, millatning ichki olamini va ma'naviyatini o'zida to'la aks ettira oladi. Tilsiz, muloqot bo'lmaydi. Muloqotsiz jamiyat rivojlanmaydi. Odamlar bir- biridan uzoqlashib, insoniy qiyofasini yo'qatadi. Demak, nutq millat va jamiyatda vosita funksiyasini bajaradi. Nutq tufayli jamiyat xayoti, inson faoliyati takomillashadi.

Bo'lajak o'qituvchilarni nutq madaniyatini oshirish borasida quyidagi zamonaviy usullarni ko'rib chiqamiz:

1. Nutq madaniyatini shakllantirishda o'quvchilarning atrofga, voqea va hodisalarga bo'lgan munosabatini rivojlantirish. Ularda nutq odobini tarbiyalash;
2. Nutq madaniyati haqidagi bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish;
3. Nutq madaniyati jarayonida o'rganilgan materiallarning asosiysini, muhim joylarini aniq va ravon so'zlab berish, o'quv faoliyatida va fikrlashda mustaqil bo'lish.

Bo'lajak fan o'qituvchisi o'z fanini sevishi, unga ishtiyoq bilan yondashishi, o'quvchilarni yaxshi ko'rishi, nutq madaniyati vositalari bilan o'qitish va tarbiyalashga qiziqishi lozim. Shundagina o'qituvchi yaxshi pedagog bo'lishi o'z ishini ham, o'quvchilarni ham sevadigan barkamol o'qituvchi ekanini ko'rsatadi.

Shunday qilib bo'lajak o'qituvchilar bilimlarining mazmunini ma'naviy- ma'rifiy, psixologik- pedagogik va maxsus bilimlar tashkil qiladi. Ma'naviy- ma'rifiy bilimlar o'qituvchi dunyoqarashning nuqtai nazarining poydevori, unday kasbiy va maxsus bilimlarning metodologik bazasidir.

Psixologik- pedagogik bilimlar o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi uchun asos sifatida xizmat qiladi. boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'quvchi qobiliyatlari, psixologiyasi hamda yosh xususiyatlari, nutq madaniyatini shakllantirishning eng samarali amalga oshadigan sharoitlarini bilishi zarur.

Nutq madaniyati haqidagi bilimlar ta'lim pedagogikasining tarixi va nazariyasini ham, muomala madaniyatini o'rnatish uslubiyaatini ham o'z ichiga oladi. O'qituvchi, avvalo, o'zining o'quvchilariga umumiy estetik tarbiya berish vazifalarini tushunib olishi lozim. Bu vazifalar faqatgina yaxshi muomala qilishni o'rgatishdangina iborat qolmasligi kerak. Bunda eng muhimi, bolaga nutq madaniyatini o'rgatish va unda xar bir mashg'ulotlarga qiziqish uyg'otish, so'z, gap yordamida nutqiy faoliyatga ehtiyoj hosil qilish, shuningdek, ularga bilim, ko'nikma va malakalrni tarkib toptirishdir.

O'qituvchilar bilan olib borilayotgan tarbiyaviy ishlar me'daga tegib ketmasligim, o'quvchi sezmaydigan yo'sinda doimiy ravishda amalga oshirilishi kerak.

Zamonaviy yondashuvlar asosida bo'lajak o'qituvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirish metodikasini takomillashtirishning maqsadi, asosan, o'qituvchilarning kommunikatsion va nutq madaniyatini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida yaxshilash, ularning ta'lim jarayonida samarali va ta'sirli nutqni ishlata olishlarini ta'minlashdir.

Bu maqsadni amalga oshirish uchun bir nechta muhim nuqtalar mavjud:

3. Zamonaviy pedagogik yondashuvlarni qo'llash – O'qituvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirishda yangi pedagogik metodlar va texnologiyalarni tatbiq etish, shu jumladan, interaktiv ta'lim usullari, kommunikativ pedagogika va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlarni kiritish.

4. Nutq madaniyatini rivojlantirish – O'qituvchilarning tahlil qilish, muhokama qilish, muloqotda qatnashish va izoh berish kabi nutq ko'nikmalarini rivojlantirish. Bu, o'z navbatida, o'qituvchilarning o'quvchilar bilan samarali aloqa o'rnatishiga yordam beradi.

5. O'qituvchilarning lingvistik kompetensiyasini oshirish – Nutq madaniyati o'qituvchilarning til va stilistika bo'yicha bilimlarini kengaytirish, ular tomonidan ishlatiladigan so'z boyligini va nutqning aniq va lo'nda bo'lishini ta'minlash.

6. Psixologik va ijtimoiy omillarni inobatga olish – O'qituvchilarning nutq madaniyati rivojlanishida ularning psixologik holati, shaxsiy sifatlari va kommunikatsion ko'nikmalari ahamiyatlidir. Shu bois, o'qituvchilarning psixologik tayyorgarligini oshirish ham metodikaning ajralmas qismidir.

7. O'quvchilarga misol bo'lish – O'qituvchilar o'zlarining nutq madaniyatlarini rivojlantirib, o'quvchilarga samarali o'rnak bo'lishlari kerak, chunki o'qituvchining nutq madaniyati to'g'ridan-to'g'ri o'quvchilarga ham ta'sir qiladi.

Natijada, bu maqsad bo'lajak o'qituvchilarni nafaqat til va nutq madaniyati bo'yicha yuqori darajaga olib chiqadi, balki ularning pedagogik faoliyatini yanada samarali va maqsadga muvofiq qiladi.

Zamonaviy ta'limda o'qituvchilarning nutq madaniyati bo'yicha pedagogik yondashuvlar, innovatsion metodlar va texnologiyalarni qo'llash, o'quv jarayonida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishning muhimligini ta'kidlaydi. Shu bois, ushbu tadqiqotda bo'lajak o'qituvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirish uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interaktiv metodlarning samaradorligi o'rganiladi.

Metodikada o'qituvchilarning lingvistik, psixologik va ijtimoiy kompetensiyalarini mustahkamlashga yo'naltirilgan yondashuvlar taklif qilinadi. Tadqiqotda nutq madaniyatini oshirishda o'qituvchilarning pedagogik faoliyatini yaxshilash va ularning kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish uchun zamonaviy texnikalar, treninglar va seminarlarning o'zni ko'rsatiladi. Shuningdek, o'qituvchilarning nutq madaniyatining o'quvchilarga ta'siri va o'qitish jarayonidagi ahamiyati ham chuqur tahlil qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qudratov T. Nutq madaniyati asoslari. Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi va metodikasi fak. Stud. Uchun qo'll.- T.: O'qituvchi, 1991- 176 b
2. Nazarov K.N, Usmanov C.B, Toxirov Q.X. Yuristning nutq madaniyati, - T.: Sharq, 2003- 215 b
3. Musurmonova O. Ma'naviyat va yoshlar tarbiyasi. – T.: O'qituvchi, 1996.- 97 b

UDC 808.5

COMPARATIVE EVALUATION OF THE TERM "TRADITION" IN THE GLOBAL LINGUISTIC CONTEXT USING UZBEK AND RUSSIAN LANGUAGE MATERIALS

M.S.Umarova, teacher, Bukhara State Pedagogical Institute, Bukhara

Annotatsiya. Maqolaga ko'ra, "an'ana" g'oyasi odamlar hayotining ijtimoiy, tarixiy va madaniy jihatlarini aks ettiruvchi muhim tilli reprezentatsiya komponenti hisoblanadi.

Kalit so'zlar: qiyosiy tahlil, leksik xilma-xillik, globallashuv, madaniy meros, zamonaviy voqeliklar, an'ana va zamonaviylik muvozanati, madaniy identifikatsiya, urf-odatlar, axloq, madaniyat.

Аннотация. Согласно статье, идея «традиции» является важнейшим компонентом языковой репрезентации мира, отражающим социальные, исторические и культурные аспекты жизни людей.

Ключевые слова: сравнительный анализ, лексическое разнообразие, глобализация, культурное наследие, современные реалии, баланс традиций и современности, культурная идентичность, обычаи, нравы, культура

Abstract. According to the article, the idea of "tradition" is a crucial component of the linguistic representation of the world, reflecting social, historical, and cultural facets of people's lives.

Keywords: comparative analysis, lexical diversity, globalization, cultural heritage, contemporary realities, balance of tradition and modernity, cultural identity, customs, morals, culture.

In the linguistic landscape of the world, the term "tradition" holds a significant position and represents social, historical, and cultural facets of people's lives[1].. By establishing the community's identity and ideals, it acts as a bridge between the past and present[2]. The idea of "tradition" in the Uzbek and Russian languages will be compared in this article, with an emphasis on its unique cultural characteristics.

In the fields of philosophy, cultural studies, historiography, ethnography, sociology, and linguistics, tradition is rightfully regarded as a universal phenomenon. As a result, various scientific categories are used to characterize and understand tradition. In a nutshell, tradition is a system of connections that connects the past and present. This network facilitates the collection, selection, and—above all—the stereotyping of experiences and the dissemination of stereotypes, which are then replicated[3].

Tradition is a treasure trove that faithfully captures the national character, culture, psychology, way of life, interpersonal relationships, and even thought patterns of any nation. Stereotypes about national images and life experiences are being spread at the same time.

"Tradition" often refers to the passing down of information, practices, and beliefs from one generation to the next. It encompasses both material and immaterial elements of culture and covers a wide range of topics, from national holidays to family traditions[4].

The word "tradition" has multiple connotations in the Russian language. It is linked to concepts like "custom," "morals," and "culture." There are several holidays and traditions in Russia that are rooted in Orthodox culture. Easter, Christmas, and customs related to material occasions like marriages and funerals are a few examples.

The word "tradition" is frequently used in scientific and cultural contexts, highlighting the need of preserving cultural legacy and its historical significance. Expressions highlighting the value of traditions can also be found in Russian phraseology, such as "folk customs" and "cultural traditions." [5].

There are numerous facets to the concept of "tradition" in the Uzbek language. Eastern culture and Islamic principles are the foundation of Uzbek tradition. The Uzbek people's cultural and spiritual values are reflected in the importance of holidays like Ramadan and Nowruz.

Customs, standards, and behaviors that are passed down from one generation to the next are also referred to by the Uzbek word for tradition[6]. In contrast to Russian, the Uzbek term has a more religious and spiritual sense because of its emphasis on Islamic roots. The comparative analysis reveals that Uzbek traditions are more tied to religious elements and Eastern philosophy, whereas Russian traditions are more tied to historical and cultural legacy. While Uzbek tradition is influenced by Islam and Eastern customs, Russian tradition is frequently seen as a component of European culture.

While the concept of tradition has many synonyms and expressions in Russian, the focus in Uzbek is on particular rituals and behaviors. Because every ritual or tradition may have a unique name and meaning, Uzbek vocabulary is highly specialized. Traditions are viewed differently as a result of modern circumstances[7]. There is a propensity in Russian to understand and modify them in light of globalization, which may result in a clash between traditional and modern ideals. While young people in Uzbekistan likewise strive for a balance between tradition and contemporary trends, traditions are upheld more rigorously there.

In both Russian and Uzbek, the term "tradition" has several different meanings[8]. Despite the fact that both languages stress the value of passing down cultural legacy, they take different stances on how to comprehend and interpret it. While the Uzbek language connects tradition with religious and cultural elements of Eastern life, the Russian language places more emphasis on the historical background[9]. This distinction enables a more thorough comprehension of the distinctive characteristics of each country's cultural identity and their perspective on tradition as a crucial component of their way of life.

REFERENCES:

1. Bakhtina, M. M. (1997). *Theory and practice of cultural interaction*. Moscow: Nauka.
2. Kozhina, I. N. (2015). *Russian and Uzbek culture: traditions and modernity*. Moscow: INFRA-M.

3. Concise explanatory dictionary of the Russian language. (1996). *Dictionary of the Russian language*. Moscow: Russian language.
4. Makhmudov, A. (2008). *Tradition and modernity in Uzbek culture*. Tashkent: Uzbek Cultural Heritage.
5. Potapova, O. S. (2012). *Comparative linguistics: theory and practice*. Moscow: Academic Project.
6. Niyazova, M. Kh, and M. Temirova. "Semantic analysis of old english phraseological units." *Asian Journal of Multidimensional Research* 12.3 (2023): 35-39.
7. Niyazova, Mokhichekhra Khayatovna. "English And Uzbek Blessings Which Formed By The Belief Of Magic Words." *Scientific reports of Bukhara State University* 5.3 (2021): 72-79.
8. Khayatovna, Niyazova Mokhichekhra. "Classification of Usual Ways of Word Formation In The Russian Language." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 11.2 (2023): 200-203.
9. Khayatovna, Niyazova Mokhichekhra. "The Use of Riddles in the Speech of Characters in English and Uzbek Literature." *International Journal of Inclusive and Sustainable Education* 1.4 (2022): 60-65.
10. Умарова М. С. Definition of Phonetics and Aspects of its Study //Web of Teachers: Inderscience Research. – 2023. – Т. 1. – №. 7. – С. 23-28.
11. Умарова М. С. Система вокализма русского и узбекского языков //Development of pedagogical technologies in modern sciences. – 2024. – Т. 3. – №. 1. – С. 48-51.
12. Умарова М. С. Определение фонетики и аспекты ее изучения //Open Academia: Journal of Scholarly Research. – 2023. – Т. 1. – №. 7. – С. 10-15.
13. Умарова М. С. Языковая норма и формирование стилей произношения в русском и узбекском языках //Scholar. – 2024. – Т. 2. – №. 5. – С. 140-144.

UO'K 808.3

TIJORIY HUJJATLARNING QIYOSIY-LINGVISTIK TAHLILI (BIZNES SHARTNOMALARI MISOLIDA)

M.F.Umidova, magistrant, Navoiy davlat pedagogika instituti, Navoiy
O.K. Xolibekova, PhD, Navoiy davlat pedagogika instituti, Navoiy

Annotatsiya. Tijorat hujjatlari tashkilotlarning bitim (shartnoma)lar tuzish va ularni bajarish bilan bog'liq bo'lgan tashqi iqtisodiy rasmiy faoliyatining turli tomonlarini ifodalab, o'z yo'nalishi, o'zining huquqiy va iqtisodiy ahamiyatiga ega. Ushbu maqola O'zbekistonning ingliz va o'zbek tillarida yozilgan neft mahsulotlarini yetkazib berish bo'yicha ikki shartnomaning lingvistik jihatlarini tahlil qiladi. Tadqiqot davomida transformatsion, empirik kuzatish va komparativ usullar qo'llanilib, lingvistik xususiyatlari o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, ikki hujjatda foydalanilgan lingvistik xususiyatlarning mazmunini o'rganish shartnomalarning amalida yanada tushunarli bo'lib qo'llanilishiga xizmat qiladi. Tadqiqot biznes shartnomalarida tilning aniqligi va rasmiyligi kabi jarayonlarini chuqurroq anglashni ta'minlaydi.

Kalit so'zlar: shartnoma, termin, hujjat, rasmiylik, aniqlik, soddalashtirish, lingvistik.

Аннотация. Коммерческие документы представляют собой различные стороны внешнеэкономической служебной деятельности организаций, связанные с заключением договоров (контрактов) и их исполнением, имеют свою направленность, юридическое и экономическое значение. В данной статье анализируются лингвистические аспекты двух контрактов на поставку нефтепродуктов, составленных на узбекском и английском языках. В ходе исследования использовались трансформационный, эмпирический наблюдательный и сравнительный методы, изучались лингвистические особенности. Результаты показали, что изучение содержания лингвистических особенностей, используемых в двух документах, служит тому, чтобы сделать договоры более понятными на практике. Исследование обеспечивает более глубокое понимание таких процессов, как ясность языка и формальность в деловых контрактах.

Ключевые слова: контракт, срок, документ, формальность, точность, упрощение, лингвистический.

Abstract. Commercial documents represent various aspects of the external economic official activity of organizations related to the conclusion of agreements (contracts) and their execution, have their own direction, legal and economic significance. This article analyzes the linguistic aspects of two contracts for the supply of petroleum products written in Uzbek and English. During the research, transformational, empirical observation and comparative methods were used, and linguistic features were studied. The results showed that the study of the content of the linguistic features used in the

two documents serves to make the contracts more understandable in practice. The study provides a deeper understanding of processes such as language clarity and formality in business contracts.

Key words: contract, term, document, formality, precision, simplification, linguistic.

Kirish. Biznes shartnomalari katta iqtisodiy ahamiyatga ega bitimlarda, tilning aniqligi va rasmiyligi juda muhimdir. Shartnomalar, turli tillarda yozilgan bo'lishi mumkinligi sababli, til strukturalari va lingvistik uslublar hujjatlarning tushunilishida katta rol o'ynaydi. O'zbek va ingliz tillarida yozilgan tijoriy shartnomalarni tahlil qilishdan maqsad, har ikkala hujjatning lingvistik xususiyatlari, leksik va sintaktik farqlarini aniqlash va ularning biznes hujjatlarida qanday ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatishdir. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi - o'zbek va ingliz tillarida yozilgan neft mahsulotlarini yetkazib berish bo'yicha tijorat shartnomalarini lingvistik jihatdan tahlil qilish, ularning o'zaro farqlarini aniqlash va shartnomalarning tilini soddalashtirish bo'yicha tavsiyalar berishdir. Asosiy vazifalar esa quyidagilardan iborat:

1. Leksik tahlil: Har ikkala shartnomada qo'llanilgan atama va terminlarni o'rganish, ularning tushunarli va xalqaro standartlarga mos ekanligini tahlil qilish.

2. Sintaktik tahlil: Ingliz va o'zbek tillarida yozilgan shartnomalardagi jumla tuzilmalarini solishtirish, ularning murakkablik darajasi va soddalashtirilganligi haqida xulosa chiqarish.

3. Rasmiylik darajasini baholash: Shartnomalarda ishlatilgan tilning rasmiylik darajasini o'rganish, bu tilning qanchalik tushunarli va o'qish osonligini aniqlash.

4. Komparativ tahlil: O'zbek va ingliz tillaridagi shartnomalarni o'zaro qiyoslash, ularning lingvistik farqlarini tahlil qilish.

Tadqiqot materiallari: O'zbekistonda neft mahsulotlarini yetkazib berish deb nomlangan Ingliz va O'zbek tillarida yozilgan tijoriy hujjat tahlil uchun asosiy material sifatida tanlandi. Bu matnlar tijoriy yozishmalarning lingvistik rolini ko'rsatish uchun muhim manba bo'ldi.

Tadqiqot natijasi: Ingliz tilidagi hujjat: Ingliz tilidagi hujjatda xalqaro me'yorlarga mos terminologiya ishlatilgan bo'lib, u neft mahsulotlarini yetkazib berish sohasida keng qo'llaniladigan atamalarni o'z ichiga oladi. Masalan, 'force majeure', 'penalty', 'advance payment' kabi texnik va huquqiy terminlar hujjatning xalqaro standartlarga mos kelishini ko'rsatadi. Shuningdek, shartnoma matnida ko'p hollarda neft mahsulotlariga tegishli aniq kodlar va standartlar qo'llanilgan.

- O'zbek tilidagi hujjat: O'zbek tilidagi shartnomada asosan mahalliy davlat me'yorlari va biznes amaliyotiga moslashtirilgan terminlar ishlatilgan. Bunda atamalar o'zbek tilida soddalashtirilgan bo'lib, keng auditoriyaga tushunarli bo'lishi ta'minlangan. Misol uchun, "olib chiqish ruxsatnomasi" yoki "ishonchnoma" kabi so'zlar hujjatda ishlatilgan terminlarning to'g'ri talqin qilinishini osonlashtiradi. Ingliz tilidagi hujjat: Sintaksis jihatidan ingliz tilidagi hujjatda uzoq va murakkab gaplar ko'p qo'llanilgan. Misol uchun, "if the Client fails to make advance payment, the Executor is entitled to..." kabi gaplar uzun va murakkab bo'lib, bir necha qismga bo'lingan. Bu esa matnni o'qish va tushunish jarayonida qo'shimcha qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.[1:140]

O'zbek tilidagi hujjat: O'zbek tilidagi hujjat sintaksis jihatidan nisbatan sodda tuzilgan. Jumlar qisqa va aniq bo'lib, mazmunni anglash osonlashadi. Masalan, "Mijoz mahsulotni olib ketishga ruxsat olgach, mahsulotlar tarqatish shahobchasidan olinadi" kabi aniq va sodda jumlar qo'llanilgan.

- Ingliz tilidagi hujjat: Ingliz tilidagi shartnoma juda yuqori darajada rasmiy tilda yozilgan bo'lib, ko'p texnik va huquqiy terminologiya ishlatiladi. Bu xalqaro savdo amaliyotlariga mos tushadi, lekin mahalliy auditoriya uchun tushunish murakkab bo'lishi mumkin.

- O'zbek tilidagi hujjat: O'zbek tilidagi hujjatda rasmiylik darajasi baland emas, lekin davlat standartlari va texnik shartlarga mos keladi. Bu hujjat o'zbek tilida davlat va korporativ darajadagi savdolarga moslashtirilgan bo'lib, oddiy biznes vakillari uchun tushunarli bo'lib qoladi.[2:88]

Tadqiqot muhokamasi: Tahlil natijalaridan ko'rinib turibdiki, ingliz tilidagi hujjat xalqaro huquqiy me'yorlarga mos keladi, lekin bu til mahalliy biznes vakillari uchun qiyin bo'lishi mumkin. Bu yerda xalqaro terminlar va texnik atamalar murakkab talqinlarga sabab bo'lishi mumkin.

O'zbek tilidagi hujjat esa ko'proq mahalliy auditoriyaga mo'ljallangan va aniq tushunarli qilib yozilgan. U davlat va korporativ bitimlar uchun moslashtirilgan. Bu shartnoma tilining o'zbek auditoriyasiga tushunarliroq bo'lishini ta'minlaydi.

Hujjatlarni takomillashtirish uchun ko'proq soddalashtirilgan til va qisqa jumlar qo'llash kerak. Masalan, ingliz tilidagi hujjat qisqartirilishi va soddalashtirilishi kerak.[3:95] Shuningdek, xalqaro hujjatlarga moslashtirilgan o'zbek tilidagi versiyalarni yaratish ham muhimdir.

Xulosa. Tadqiqot lingvistik jihatdan ikki shartnoma orasidagi farqlar tilning rasmiylik darajasi va sintaktik murakkabligi jihatidan sezilganligini ko'rsatdi. O'zbek tilidagi shartnoma ko'proq mahalliy bozor va biznes bitimlariga moslashtirilgan bo'lsa, ingliz tilidagi hujjat xalqaro savdo bitimlariga ko'proq mos kelishi aniqlandi. Shartnomalarni tushunarli va samarali qilish uchun, har ikkala tilda ham qisqa va soddalashtirilgan til qo'llash kerak. Shu tariqa, kelajakda hujjatlarni amaliy tushunish osonlashib, noto'g'ri talqinlarning oldi olinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Everyday and Business English. 1992. -192 p.
2. Grice, H. P. (1975). Logic and Conversation. In P. Cole & J. L. Morgan (Eds.), Syntax and Semantics (Vol. 3, pp. 41–58). New York: Academic Press.
3. I.K.Yaxyayeva. Biznes hujjatlarini tuzish. O'quv qo'llanma. Toshkent-“Iqtisodiyot”- 2019.92-bet.
4. The Issues in English Philology (Study Manual): For advanced students and for teachers of English. – Irkutsk, 1998. - 140 p.
5. Yuldasheva D.B.Iqtisodiy munosabatlarda terminologiyaning ahamiyati / Ilm-fan va ta'lim ilmiy jurnali 21814325 15.03.2024. No 3(18) 88-91 betlar.
6. Yuldasheva D.B.Iqtisodiyot sohasida til texnologiyasining kelajagi / Ilm-fan va ta'lim ilmiy jurnali 21814325 15.03.2024. No 3(18) 91-95 betlar. Everyday and Business English. – СПб.: Содействие, 1992. – 192 с.

UO'K 81-13

THE IMPORTANT METHODOLOGICAL PECULIARITIES OF THE ANCIENT ARTISTIC CULTURE AND TRADITIONS OF CENTRAL ASIA

Kh.H. Umurova, Associate professor of English linguistics department of Bukhara state university.

Annotatsiya. Markaziy Osiyo xalqlari madaniyatining vujudga kelishi sharoitlarini belgilashda dastavval, uning jug'rofiy o'rni va tabiiy vositalariga e'tiborni qaratish lozim bo'ladi. Madaniyatshunoslik har qanday madaniyatning shakllanishidagi o'ziga xos alfozni joy manzarasi, iqlimi, biosfera omillarining ahamiyati borligiga alohida e'tibor beradi.

Kalit so'zlar: Markaziy Osiyo, zardushtiylik, urf-odat, an'ana, hayot, atrof-muhit.

Аннотация. При определении условий для улучшения образа жизни групп населения Центральной Азии первоначально важно будет сосредоточиться на ее геологическом положении и обычных средствах к существованию. Социальные исследования действительно сосредоточены на том, как определенный стиль в развитии любой культуры влияет на место действия, окружающую среду, значение биосферных факторов.

Ключевые слова: Центральная Азия, зороастризм, обычаи, традиция, жизнь, окружающая среда.

Abstract. In deciding the circumstances for the rise of the way of life of the people groups of Central Asia, it will initially be important to focus on its geological position and normal means. Social Examinations really focus on the way that the particular style in the development of any culture has a spot scene, environment, the significance of biosphere factors.

Key words: Central Asia, Zoroastrian, custom, tradition, life, environment.

The idea of the Central Asian area shifts extraordinarily in its variety. Tangrito is situated at a location where there are fertile valleys and oases, succulent rivers, drier deserts, steppe islands, and the high glaciers of the Pamirs. Such a component is a chance for the development of cultivating, animals, rural style and explicit societies of the clans and people groups living on the mountain made. The composition, called "antiquated civilization", shows two qualities of Central Asian culture: from one perspective, the advancement of various societies in close contact with their association, then

again, with different foci of their old civilizations. On the off chance that we notice these elements exhaustively, the cycles of arrangement of the way of life of Central Asia are obviously showed.

The second aspect of the uniqueness of the culture of Central Asia is due to the extremely favorable geographical location of the region. The region is directly bordered by three Great Eastern civilizations, such as Mesopotamia, India and China, and developed in contact with the fifth-Greece and Rome, typical of the Farb civilization. Central due to the inevitability of such contacts

Asian culture has caused it to fulfill a mediation mission between the East and the West, that is, in international trade above all in economic areas, and in cultural in the fields, too, Central Asia acted as a connecting bridge between the Farb and the East. In particular, through the God of Central Asia, Buddhism spread throughout the world, Hellenistic cultural manifestations passed to India and China, Central Asia is an important intermediary in the exchange of cultural assets (knowledge, religious idea, discovery, works of art) from the East to the Farb and from the Farb to the East serves as.

The great mediation mission of Central Asian culture can renew other cultural values, without aspects such as mastery skills and processing would not have been. This culture has long acquired the skill of mastering and adapting new phenomena. Although, traditions have a wide place in Central Asian culture, as in other ancient Eastern cultures when mastered, they will not acquire a pronounced character, will not become an obstacle to the process of rain, continuous cultural renewal and development. It should also be noted that the strong rule of tradition also hindered the historical situation. Through the region, there have been large invasions, migrations of Peoples, which have led to significant changes in culture several times throughout the history of the peoples of Central Asia. About the spiritual culture of the peoples of ancient Central Asia an invaluable source of knowledge was considered "Avesto". The meaning of the word "Avesto" does not have a general explanation., often translated as "basic text". "Avesto" for Zoroastrian adherents, one of the oldest religions in the world holy kalima and Prophet Zoroastrian preached from him to the gathered educated. The period of his life is dated to A.D. av. It is called around the 9th-6th centuries. "Avesto" and its the compilation of his other texts has been carried out for many centuries. The earliest texts of the "Avesto" are dated to A.D. av. Related to the II-thousandth years, The compilation of the "Avesto", dated to the 7th century by millodius, is of varying content Consisting of 21 books, it summarizes all the knowledge of the time. According to Zoroastrian traditions, this monument is the God Of Goodness and light is akhuramazda's vision of Zaratushtira.

However, it also depicts ancient mythological imagery, the prevalence of myths, excerpts from heroic epic narratives. Also, religious guidance gave rise to a "symbol of faith" that developed Zoroastrianism after the "era of the Prophet".

Until now Parts of the "Avesto", 4 books are preserved:

1. Videvdad - "laws against Giants", which in this book is mainly Zardosht and

The conversation between akhuramazda, as well as the content of instructions and instructions, the return of the forces of evil governing Achrima, the God of darkness and evil about.

2. Visprat is "all the rulers", a book that collects prayer prayers.

3. Yasna-the book "prayer", "ritual" from worship and appeal to the gods. The "Tot"s of Yasna, Chapter 17, are sacred songs of Zoroastrianism.

4. Yasht-"appreciation", "praise" book-Ancient honoring the gods gimmicks and forces that help the gods of goodness fight evil about. In addition, a "small Avesto" belongs to the "Avesto" complex, which written in the language of Avesto, the prayer keys are located.

Most scholars insist that Zoroastrian is the first true prophet with a high moral ideal and persuasive opinions. The unchanging primacy of all land according to the teachings of Zoroastrianism is Arta, In "Avesto", truth, fire is called Spirit. Order-keeping heaven in akhuramaz the God was considered light and goodness (oxura-Master, Owner; mazda-perceptive, knowledgeable). Son of akhuramazda-Atar (fire), whose homeland is built of clouds the waters, its space-rained without God. 6 spirits in akhuramaz-helpers created (amesha spenta): noble mind, good order, competent power, Noble faithfulness, wellness and immortality. To him Achrima's army of darkness-Giants, the

embodiment of wars, hunger, disease, enmity and other evil forces are opposite stands. Goodness and evil on the basis of the universe and all human life the long struggle between lies.

The advancement of dramatic craftsmanship and music in the Greco-Bactrian Realm there is data regarding. Greek entertainers in Bactrian castles, gatherings of performers and artists were kept. Particularly the Greek society theater species, for example, mascars", " Emulate " are generally dispersed. They are depicted in old style misfortune and the distinction from comedies was not a proper text, or was made without text, yet it it was reasonable to nearby occupants who didn't have the foggiest idea about the Greek language. Entertainers conditions, the people who changed the texts as per the mind of the crowd acted in the strategies for talking, hazilmutoyiba, hajv, story, singing. Music, dancing, winegrowing and aerobatic practices are significant components of dramatic execution was. Nearby entertainers, whose rulers showed support, were likewise framed; Still Greek in the case of the Public Theater" comedian "- " Jokester" signs have been saved. Greco-Bactrian social syncretism (delicacy) in the horizontal working of various dialects, different composing frameworks and shared retention of religions likewise noticeable. In the third second hundreds of years BC, Aramaic, Greco-Bactrian scripts were generally utilized, the following one adding one letter to it founded on the Greek letters in order (Ja'mi Bactrian script (25 letters) is derived from Zoroastrianism, the dominant religion at the time. save the populace to the images of the Greek divine beings Stroke symptoms have surfaced. The synthesis of the arts—sculpture, fine arts, and architecture—was an important methodological feature of the ancient artistic culture of Central Asia. The pattern was consistent with the general architectural Observatory and its rhythm. This amalgamation kept up with its impact in Native culture in any event, during the Kushan time frame. Kushan period Central Asia, It possesses an exceptional spot not just in that frame of mind of the people groups of Afghanistan, Pakistan and India, however in the improvement of the way of life of the entire world. Culture of various people groups because of the disintegration, an interesting new culture was shaped here, simultaneously filling in as the reason for the improvement of the way of life of the following hundreds of years. East furthermore, the connection of Farb culture has made a stride towards another verifiable stage. The customs of the Ellin culture were imaginatively reshaped during the Kushan time frame, and started to be deciphered in another manner.

Since we are discussing the way of life of the people groups of Central Asia, most importantly Characteristics of ancient culture in Central Asia In the context of Greco-Bactrian culture, the first states of the Asian God's culture Hellenistic culture from the east, heavily influenced by Kushan culture. we can go through. Great mission of cultural mediation in Central Asia and other without angles like refreshing its qualities, dominating abilities and handling could never have been. This culture has for some time had the option to dominate new peculiarities and gained the expertise of transformation. Albeit, another old East customs have a wide spot in Central Asian culture, as in their societies at the point when they obtain, they don't procure an articulated person, ya'niki, ceaseless social The process of rebirth and progress will be unhindered. Additionally of the custom to take note of that the solid rule likewise upset the authentic circumstance must. Incredible attack walks through the area, relocations of people groups face as it was given, it has been a few times over the course of the people groups of Central Asia Changes in culture are significant. As we probably are aware, in the Greco-Bactrian Realm, theater expressions and music there is data about the turn of events. Greek in Bactrian castles gatherings of entertainers, performers and artists were kept. As a result, as the culture of ancient Central Asia developed, general in an enormous district, not just saving remarkable practices and accomplishments the rise of values, social with the nations of the endlessly center East social inspire by giving a chance to foster correspondence connections raised to another degree of value. emergence of ancient Central Asian culture the Kushan culture, which is the place of regional and gotten from content culture was not. It incorporates the East, Central Asia, the antiquated world and the Indian typifies the accomplishments of societies, people groups of the East and the world it turned into the reason for his way of life to succeed once more.

REFERENCES:

1. Abdullaev M., Umarov E., Ochildiev A., Madaniyatshunoslik asoslari. - Toshkent.: Turon-iqbol, 2006 y.
2. Shermuhamedov.S, Ochildiyev. A. Madaniyat va sivilizatsiya. Quvasoy ,1999 y.
3. Gulmetov E., Qobuljonova T., Ernazarov SH. Madaniyatshunoslik. Ma'ruza-lar matni. -Toshkent,2000 y.

4. Hakimovna, U. X. (2022). Linguacultural features of weddings in Uzbekistan and United Kingdom. *O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali*, 2(14), 111-117. <https://bestpublication.org/index.php/ozf/article/view/2383>.
5. Xushvaqt, U. (2020). Semantical Features Of Folklore Samples. *Solid State Technology*, 63(4).
6. Nazarova, G. P., Umurova, K. H., & Kasimova, N. F. (2020). Peculiarities of the mythological images of the British folklore. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 29(8 Special Issue), 1614-1618. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=45519032>.
7. Xakimovna, U. X. (2019). Lexico-semantic group of the verb “to break” in modern english. *Indonesian Journal of Innovation Studies*, 8. <https://ijins.umsida.ac.id/index.php/ijins/article/view/236>.
8. Umurova, X. X. (2022, January). Ingliz va ozbek tillarida toy marosimi atamallari xususida. In *Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes* (pp. 63-65).

UO'K 81-13

YEVROPA, RUS VA O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA “ZIYORAT TURIZMI”NI O'RGANILGANLIGI DARAJASI

A.U. Umurzakova, doktorant, Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada turli mamlakatlardagi ilmiy tadqiqotlar tahlil qilinib, ziyorat turizmining tilshunoslik va madaniyatshunoslik sohalaridagi o'rni ko'rsatilgan. Natijalar, ziyorat turizmining til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro aloqalarni mustahkamlovchi, hududiy va madaniy farqlarni aks ettiruvchi omil sifatida muhimligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: ziyorat turizmi, tilshunoslik, madaniyatshunoslik, muloqot, ilmiy tadqiqotlar.

Аннотация. В статье анализируются научные исследования разных стран, показывающие место паломнического туризма в области лингвистики и культурологии. Результаты подчеркивают важность паломнического туризма как фактора, укрепляющего взаимодействие между языком и культурой, а также отражающего региональные и культурные различия.

Ключевые слова: паломнический туризм, лингвистика, культурология, коммуникация, научные исследования.

Abstract. This article analyzes scientific studies from various countries, highlighting the role of pilgrimage tourism in the fields of linguistics and cultural studies. The results emphasize the significance of pilgrimage tourism as a factor that strengthens the interaction between language and culture, reflecting regional and cultural differences.

Key words: pilgrimage tourism, linguistics, cultural studies, communication, scientific research.

Ziyorat turizmi so'nggi yillarda global miqyosda ommalashib borayotgan va ko'plab mintaqalarda diniy, madaniy hamda ijtimoiy aloqalarni rivojlantirishga xizmat qilayotgan turizm turlaridan biridir. Bu turizm turi nafaqat diniy sayohatlar, balki til va madaniyat almashinuvi, hududiy an'analar va milliy identifikatsiya shakllanishi uchun ham muhim ahamiyatga ega. Yevropa, rus va o'zbek tilshunosligida “ziyorat turizmi” tushunchasining o'rganilishi bu sohaning ilmiy jihatlarini o'rganish uchun katta ahamiyatga ega bo'lib, har bir mintaqada o'ziga xos xususiyatlar bilan boyitilgan.

Yevropada, asosan, ziyorat turizmining madaniy va ijtimoiy ta'siri o'rganilgan bo'lib, tilshunoslar bu turizm turining ijtimoiy-psixologik jihatlariga alohida e'tibor qaratgan. Rossiyada esa, ziyorat turizmi ko'proq diniy va etnik kontekstlarda tahlil qilinadi, unda til va muloqotning roli ta'kidlanadi. O'zbekistonda esa ziyorat turizmi, asosan, tilshunoslik, madaniyatshunoslik va diniy tadqiqotlar doirasida chuqurroq o'rganilmoqda. O'zbekistonning tarixiy va diniy merosi, ziyorat joylari va milliy an'analar bilan bog'liq turizm sohalaridagi tadqiqotlar tilshunoslik masalalariga alohida o'rin ajratgan.

Mazkur maqola Yevropa, Rossiya va O'zbekistonda “ziyorat turizmi” tushunchasining tilshunoslik nuqtai nazaridan o'rganilishi darajasini tahlil qiladi. Maqsad, ziyorat turizmining

tilshunoslikka ta'sirini, uning madaniyatshunoslik va muloqot jarayonlaridagi o'rnini aniqlash va har bir mintaqada uning ilmiy o'rganilishi jihatlarini ko'rsatib o'tishdir.

Metodlar. Ushbu maqolada yevropa, rus va o'zbek tilshunosligida "ziyorat turizmi" tushunchasining o'rganilishi darajasini tahlil qilish uchun bir nechta ilmiy tadqiqot metodlari qo'llanildi:

1. *Adabiyotlar tahlili* – maqolada har uchala mintaqadagi ilmiy manbalar, kitoblar, maqolalar, dissertatsiyalar va ilmiy jurnallarda chop etilgan tadqiqotlar tahlil qilindi. Bu usul orqali ziyorat turizmining tilshunoslik sohasidagi o'rganilish darajasi, uning madaniy va ijtimoiy ta'siri, shuningdek, turli yondashuvlar va metodologiyalar o'rganildi.

2. *Taqqoslash usuli* – Yevropa, Rossiya va O'zbekistonda olib borilgan tadqiqotlar o'rtasidagi o'xshashliklar va farqlar taqqoslandi. Bu usul orqali har bir mintaqadagi tilshunoslik va madaniyatshunoslik yondashuvlari, shuningdek, ziyorat turizmining til va madaniyatga ta'siri haqida umumiy va maxsus xususiyatlar aniqlandi.

3. *Sotsiologik metodlar* – so'rovnoma va intervyular orqali, ziyorat turizmi bilan bog'liq turli mintaqalardagi ilmiy tadqiqotchilar va mutaxassislar fikrlarini o'rganish, ziyorat turizmining tilshunoslikdagi roli, til va muloqot jarayonidagi ahamiyatini baholash uchun qo'llanildi.

4. *Kuzatish metodi* – ziyorat sayohatlari va turizm joylarida yuzaga keladigan til va madaniyat aloqalarini bevosita kuzatish orqali, ziyorat turizmining tilshunoslikka ta'sirini va uning madaniyatlararo muloqotdagi ahamiyatini aniqlashga qaratilgan kuzatuvlar o'tkazildi.

5. *Kontent-tahlil* – ilmiy maqolalar, tadqiqotlar, madaniy va diniy tadqiqot materiallaridan foydalanilib, ziyorat turizmining tilshunoslik doirasida qanday ilmiy yondashuvlar va metodologiyalar qo'llanilganligi tahlil qilindi. Bu metod orqali tilshunoslik va madaniyatshunoslikka oid asosiy yo'nalishlar aniqlanadi.

Yuqorida berilgan metodlar yordamida maqolada ziyorat turizmining tilshunoslikdagi o'rnini, uning ijtimoiy va madaniy aspektlarini tahlil qilish imkoniyati yaratildi. Har bir mintaqadagi ilmiy tadqiqotlar o'rganilib, ziyorat turizmining tilshunoslik sohasida qanday o'rganilganligi haqida keng tasavvur hosil qilindi.

Natijalar. Yevropa, Rossiya va O'zbekistonda "ziyorat turizmi" tushunchasining tilshunoslik nuqtai nazaridan o'rganilganligi darajasi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar quyidagi asosiy natijalarga olib keldi:

- Yevropada ziyorat turizmi asosan madaniy va ijtimoiy jihatlariga qaratilgan tadqiqotlar bilan bog'liq. Tilshunoslar, asosan, bu turizmning madaniy almashinuvidagi rolini, ziyorat sayohatlarida til va muloqotning ahamiyatini o'rgangan. Ziyorat turizmi nafaqat diniy sayohatlar, balki madaniy va ijtimoiy aloqalarni mustahkamlashda muhim vosita sifatida qaralgan.

- Yevropa tadqiqotlarida, tilshunoslar asosan ziyorat turizmining ijtimoiy-psixologik jihatlariga e'tibor qaratgan. Tilning muloqot va madaniyat almashinuvidagi rolini o'rganish, ziyorat turizmining til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro aloqalarini aniqlash muhim yo'nalish sifatida ta'kidlangan.

- Rossiyada ziyorat turizmi ko'proq diniy va etnik kontekstda tahlil qilindi. Bu mintaqada ziyorat turizmi diniy qadriyatlar, an'analar va etnik identifikatsiya bilan bog'liq ilmiy izlanishlar orqali o'rganilmoqda.

- Tilshunoslik tadqiqotlari, ziyorat turizmining muloqot va til almashinuvidagi rolini o'rganishga yo'naltirilgan. Rossiya ilmiy tadqiqotlari ziyorat turizmi jarayonida til o'rgatish va o'zaro muloqotning etnik va diniy jihatlariga alohida e'tibor qaratgan.

- O'zbekistonda ziyorat turizmi chuqurroq tilshunoslik, madaniyatshunoslik va diniy tadqiqotlar doirasida o'rganilmoqda. O'zbekistonning boy tarixiy va diniy merosi, ziyorat joylari va milliy an'analari bilan bog'liq tadqiqotlar tilshunoslik masalalariga alohida ahamiyat bermoqda.

- O'zbekiston ilmiy tadqiqotlari, ziyorat turizmining tilshunoslikka ta'sirini, til almashinuvini va muloqotning madaniy jihatlarini aniqlashga yo'naltirilgan. Til va madaniyatni o'rganish, hududiy va madaniy farqlarni aks ettirish, ziyorat turizmining milliy identifikatsiyadagi rolini o'rganish asosiy yo'nalish sifatida ko'rsatilgan.

Umumiy Natijalar:

- Ziyorat turizmi, har uchala mintaqada ham tilshunoslik va madaniyatshunoslik doirasida turli xususiyatlar bilan o'rganilgan. Yevropa, Rossiya va O'zbekistonda bu turizmning tilga ta'siri va madaniyatlararo aloqalardagi roli o'ziga xos tarzda tahlil qilingan.

- Har bir mintaqadagi tadqiqotlar tilshunoslikni faqat diniy va madaniy sayohatlar kontekstida emas, balki muloqot va madaniyat almashinuvining muhim vositasi sifatida ko'rib chiqmoqda. Ziyorat turizmining hududiy an'analar va milliy identifikatsiya shakllanishidagi ahamiyati har bir mintaqada alohida e'tibor qaratilayotgan jihat bo'lib, ziyorat turizmi tilshunoslik va madaniyatshunoslik ilmiy tadqiqotlari uchun yangi istiqbollarni ochmoqda.

Muhokama. Yevropa, Rossiya va O'zbekiston tilshunosligida "ziyosat turizmi" tushunchasining ilmiy o'rganilishi har bir mintaqada o'ziga xos xususiyatlar va ilmiy yondashuvlarga ega. Bu turizm turi, nafaqat diniy, balki madaniy va tilshunoslik nuqtai nazaridan ham katta ahamiyatga ega bo'lib, til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro aloqalarni o'rganishda muhim rol o'ynaydi.

Yevropada, asosan, ziyorat turizmining madaniy va ijtimoiy jihatlari tadqiq qilinmoqda. Yevropa tilshunoslari, ziyorat turizmining madaniy almashinuvi va til o'rgatishda muhim vosita sifatida xizmat qilishini ta'kidlashgan. Biroq, bu mintaqada ziyorat turizmi ko'proq ijtimoiy-psixologik jihatlarga qaratilgan, ya'ni ziyorat sayohatlari o'zaro madaniyatlararo aloqalarni mustahkamlash, yangi til va madaniyatlarni o'rganishga imkon yaratadi. Yevropadagi tadqiqotlar tilshunoslikning madaniyatshunoslik bilan integratsiyasini va madaniy almashinuvning tilga ta'sirini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Ammo, ziyorat turizmining diniy jihatlari, ayniqsa, musulmonlar orasidagi haj sayohatlari masalasi hali kamroq o'rganilgan.

Rossiyada, ziyorat turizmi asosan diniy va etnik kontekstda o'rganiladi. Rossiya tilshunoslari ziyorat turizmini, til almashinuvi va muloqotning diniy jihatlari nuqtai nazaridan tahlil qilmoqda. Bu mintaqada, ziyorat turizmi ko'pincha diniy va etnik identifikatsiya bilan bog'liqdir, va bu, o'z navbatida, til va madaniyatning ahamiyatini oshiradi. Rossiyada ziyorat turizmi bilan bog'liq ilmiy tadqiqotlar, diniy matnlar, til o'rgatish va muloqotning etnik va diniy jihatlari o'rganishga yo'naltirilgan. Biroq, bu yondashuv ziyorat turizmining ijtimoiy va madaniy o'zgarishlar, jumladan, yangi til va madaniyatlarni qabul qilishni o'rganishdagi kamchiliklarni ko'rsatmoqda.

O'zbekistonda ziyorat turizmi, asosan, tilshunoslik, madaniyatshunoslik va diniy tadqiqotlar doirasida chuqur o'rganilmoqda. O'zbekistonning boy diniy va tarixiy merosi, ziyorat joylari va milliy an'analari ziyorat turizmining tilshunoslikka ta'sirini o'rganishda muhim rol o'ynaydi. O'zbekistonda, ziyorat turizmining til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro aloqalar, hududiy va madaniy farqlarni aks ettirishdagi ahamiyati ko'proq ta'kidlanmoqda. O'zbek tilshunoslari ziyorat turizmining milliy identifikatsiya va madaniyatni shakllantirishdagi o'rniga e'tibor qaratmoqda. Bu tadqiqotlar ziyorat turizmining tilshunoslik va madaniyatshunoslik sohalarida yangi istiqbollarni belgilab beradi.

Umumiy natijalar va muhokama:

Ziyorat turizmi Yevropa, Rossiya va O'zbekistonda, har biri o'ziga xos madaniy va diniy xususiyatlarga ega bo'lishi bilan birga, til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro aloqalar nuqtai nazaridan tahlil qilinmoqda. Yevropada madaniy almashinuv va til o'rganishga e'tibor qaratilgan bo'lsa, Rossiyada diniy va etnik masalalar, O'zbekistonda esa milliy identifikatsiya va madaniyatga oid tadqiqotlar ustunlik qilmoqda.

Bundan tashqari, tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ziyorat turizmi nafaqat diniy sayohatlar, balki madaniy, tilshunoslik va muloqot jarayonlarida ham muhim rol o'ynaydi. Bu turizm turi til va madaniyat almashinuvini yanada mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, ziyorat turizmining har bir mintaqada o'rganilishi, uning ilmiy asoslari va madaniy aloqalar o'rtasidagi o'zaro ta'sirini yanada kengroq tushunishga imkon beradi.

Xulosa. Yevropa, rus va o'zbek tilshunosligida "ziyosat turizmi" tushunchasining o'rganilishi har bir mintaqada o'ziga xos ilmiy yondashuvlarni va metodlarni taqdim etadi. Yevropa va rus tilshunoslari, asosan, ziyorat turizmining madaniy, ijtimoiy va diniy jihatlari, shuningdek, til o'rganish va muloqotning rolini tahlil qilishgan. Yevropada madaniyatlararo almashinuv va til o'rgatishdagi ahamiyatga, Rossiyada esa diniy va etnik identifikatsiya masalalariga ko'proq e'tibor qaratilgan.

O'zbekistonda esa ziyorat turizmi, asosan, tilshunoslik, madaniyatshunoslik va diniy tadqiqotlar doirasida o'rganilmoqda. O'zbekistonning boy diniy va madaniy merosi, ziyorat joylari va milliy an'analar bilan bog'liq tadqiqotlar, til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro aloqalar, hududiy va madaniy farqlarni o'rganishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ziyorat turizmining tilshunoslik va madaniyatshunoslik sohalaridagi o'rni yanada aniqlanmoqda.

Ushbu tadqiqotlar, ziyorat turizmining til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro aloqalarini mustahkamlovchi, shuningdek, hududiy va madaniy farqlarni aks ettiruvchi omil sifatida muhimligini ko'rsatadi. Ziyorat turizmi tilshunoslik va madaniyatshunoslik sohalarida yangi istiqbollarni ochib berib, lingvistik tadqiqotlar uchun yangi yo'nalishlar yaratmoqda.

Umuman olganda, ziyorat turizmining ilmiy o'rganilishi, til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro ta'sirlarni chuqurroq tushunishga va uning ijtimoiy, diniy va madaniy jihatlarini yaxshiroq tahlil qilishga imkon beradi. Kelgusidagi tadqiqotlar bu sohada yanada kengayib, ziyorat turizmining global va mintaqaviy o'lchamlarda qanday rol o'ynashini o'rganishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Alekseyeva L.A. Religious Tourism in Russia: Challenges and Perspectives. – Russian Journal of Tourism Studies, 2016.
2. Greg Richards. Cultural Tourism: Global and Local Perspectives. – New York and London, 2006.
3. Korotaeva, M. S. Religious and Cultural Dimensions of Tourism. – St. Petersburg University Press, 2017.
4. Michael A. Di Giovine. Pilgrimage tourism. – West Chester, 2014.
5. Michael Hall, Stephen Page. The Geography of Travel and Tourism. – New Zealand, 2014.
6. Mirzayev M., Aliyev M. Turizm asoslari. – Toshkent, 2011.
7. Tuxliyev I.S., Hayitboyev R., Safarov B.Sh., Tursunova G.R. Turizm asoslari. –Toshkent, 2014.

UO'K 81-13

O'ZBEK RUS VA NEMIS TILLARIDA TARJIMAGA OID SO'ZLARNING QO'LLANILISHI

G.M.Usmonova, katta o'qituvchi, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Mazkur maqolada mamlakatshunoslik va tarjima o'rtasidagi bog'liqlik tahlil qilingan. Birinchidan, mamlakatshunoslikka oid tadqiqotlar terminlariga murojaat qilishga harakat qilinadi; ko'plab ta'riflar mavjud bo'lganligi sababli, maqolada ulardan faqat bir nechta muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: asliyat, lingvistik tadqiqod, tarjima, ekvivalentlik, mamlakatshunoslik, xususiyat, lingvomamlakatshunoslik, ta'sirchanlik, tushunch.

Аннотация. В данной статье анализируется взаимосвязь страноведения и перевода. Во-первых, делается попытка обратиться к терминам страноведения; поскольку определений много, в статье будут рассмотрены лишь некоторые из них.

Ключевые слова: оригинальность, лингвистическое исследование, перевод, эквивалентность, страноведение, особенность, лингвистические исследования, влияние, понимание.

Abstract. This article analyzes the relationship between regional studies and translation. Firstly, an attempt is made to refer to the terms of regional studies; Since there are many definitions, only a few of them will be discussed in this article.

Keywords: originality, linguistic research, translation, equivalence, regional studies, peculiarity, linguistic research, influence, understanding.

Tarjima insonning amaldagi zaruriy va ajralmas faoliyatidir. Tarjima faoliyatiga turli xil omillar, masalan, madaniy, tarixiy, lingvistik tipologik va pragmatik omillar ta'sir ko'rsatadi. Tarjima ishining nazariy asoslari hali mahorat darslarida, tadqiqot loyihalarida va dissertatsiyalar/magistrlik dissertatsiyalarida zarur bo'lgan darajada batafsil muhokama qilinmagan.

Ko'pgina o'zbek tarjimonlar inglizabon mamlakatlar va mamlakaimiz o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish loyihalari va noshirlar uchun professional tarjimon va tarjimon sifatida ish olib borishmoqda, ammo ularning deyarli barchasi tarjimon sifatida o'qitilmagan. Ular o'z kasblari bilan faqat kasbiy tajribalari asosida shug'ullanadilar. Agar ularga nazariy asos berilganida, ularning ish

sifati yaxshilanishi mumkin edi. Yuqorida qayd etilgan kamchiliklarni bartaraf etish uchun O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti va qator oliy o'quv yurtlarida tarjima kafedralari tashkil qilinmoqda. Mamlakatimizda tarjima amaliyoti va universitetlarda tarjimonlar tayyorlash uchun yaxshi poydevor yaratish umidi bilan tarjima sohasida tizimli tadqiqotlar olib borilmoqda.

Tarjima mahorati nafaqat chet va ona tillarini yaxshi bilishga, balki madaniy, ya'ni mintaqaviy bilimlarga ham bog'liq. Shuning uchun tarjimonlar madaniy va madaniyatlararo bilimlarni chuqur bilishi talab qilinadi.

Tarjima muammolarini o'z ichiga oladigan omillardan biri bu - mamlakatshunoslikka doir bilim va ko'nikmalarni rivojlantirishdan iborat. Asliyat tarjimasi kim tomonidan tarjima qilinishi zarur, ya'ni asliyat asari yaratilgan mamlakat tarjimonlari tomonidan amalga oshirilish kerakmi yoki buyurtmachi til vakillarimi? - kabi munozarali savollar o'z yechimioni kutmoqda. Mamlakatshunoslikka oid terminlar tarjimalari ko'plab omillarni o'z ichiga oladi, masalan, madaniy murojaatlar (to'g'ri ismlar, haqiqiy ismlar, metallingvistik iboralar), madaniy asos sharoitlari (odatlar va urf-odatlar, konventsional) va joy va vaqtga ishora kabilar. Pragmatik muammolar mamlakatshunoslikka oid terminlar tarjima muammolari bilan birga yuzaga keladi, chunki jo'natuvchilar va qabul qiluvchilar turli madaniyatlardan kelib, o'zini madaniyatga xos tarzda tutadi. Buni quyidagicha ta'riflash mumkin: manba tilidagi matnni jo'natuvchi va oluvchi asosan umumiy madaniy sharoitda yashaydi va ular ta'sirida bo'ladi. Yuboruvchi (manba tili muallifi) o'z qabul qiluvchilariga o'zining madaniy muhitiga mos keladigan yoki kerak bo'lgan yoki bo'lishi kerak bo'lgan xabarni, ya'ni matnni yuboradi. Manba tilini jo'natuvchi maqsadli tilni oluvchilar haqida o'ylamaydi, shuning uchun odatda ikki madaniyat o'rtasida nomuvofiqlik mavjud va bu tarjima muammolariga olib keladi. Agar manba tili jo'natuvchisi va maqsadli tilni qabul qiluvchilarning madaniyati bir-biridan farq qiladigan bo'lsa, tarjimon, madaniyat mutaxassisi sifatida, maqsadli til oluvchilarga ushbu tilning maqsadli funktsiyalarini tushunishlari lozim. Tarjimon ham manba tilidagi matnni oluvchi, ham maqsad til matnini jo'natuvchi hisoblanadi. Agar u manba tilidagi kommunikativ vaziyatni yaxshi bilmasa, u asliyat tili muallifining ijodini ham tushuna olmaydi.

Mamlakatshunoslikka doir ko'nikmalar tarjimondan millat haqida chuqur psixologik bilim, dunyoni idrok etish, tarjima asari xalqning dunyosini tushunishni talab qiladi. Mamlakatshunoslik terminlari tarjimasi o'ziga xosligi, mamlakatning geografik o'rni, tarixi, dini, an'ana va urf-odatlari bilan uyg'unlikda aks ettirilgan. Tarjimon asliyat tildagi matnni tarjima qilish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak, ya'ni o'z ko'zlari bilan boshqa til tashuvchisi madaniyatni ko'rishi, asliyat matnini qabul qiluvchilarning urf-odatlarini aniqlay olishi kerak.

Xalqaro vaqt miqyosi o'zbek va ingliz tillarida bir xil bo'linishiga va ularning birligi tamoyillari ekvivalent kelishuvlar yordamida uzatilganiga qaramay, ingliz tilida (og'zaki va yozma) biz ko'pincha quyidagi belgilarga duch kelamiz. Masalan, 2 kun o'rniga 48 soat, 2 hafta o'rniga 14 kun, 3 oy o'rniga 12 hafta kabi tafovutlar mavjud [2. 59].

Bir so'z ma'nosining boshqa tilga o'tishi sababchisi bo'lgan tarjima, asrlar davomida amalga oshirilgan bo'lsa-da, bugungidek hech qachon odatiy holga kelmagan. Qisqa vaqt ichida o'quvchi tomonidan qadrlanadigan badiiy asarning o'nlab tillarga tarjimasini ko'rishimiz mumkin. Asarni asl tilida o'qiy olmaydigan o'quvchi uchun bu holat katta yutuq bo'lib, o'quvchi o'qiyotgan asarining asl nusxa emas, balki tarjima ekanligini tez-tez esdan chiqarishi mumkin va u tarjima bilan asar o'ziga xosligini yo'qotishi mumkin deb o'ylay olmaydi. Shubhasiz, tarjima muallifning fikrlarini eng original shaklda o'quvchiga yetkazish uchun mo'ljallangan, ammo bu mumkin yo mumkin emasligi - munozarali masala.

Ingliz tilidagi «the man» so'zini mohir rus tarjimoni «o'sha kishi» deb emas, balki kontekstdan kelib chiqqan holda «putnik» so'zi bilan almashtirib, «the man» so'zini yanada aniqlashtirgan. Rus tilidan tarjima qilgan o'zbek tarjimoni ham bu so'zni «yo'lovchi» sifatida talqin qilgan. Ammo rus tarjimoni ayrim o'rinlarda leksik birliklarning mos ekvivalenti bo'lsa-da ularni boshqa leksik birliklar bilan almashtirgan. Yuqorida ko'rib o'tgan jumlamizda «followed» so'zi «sleduyuy» deb emas balki «vtoroy» tarzida tarjima qilingan. O'zbek tarjimoni esa bu so'zning aniq ekvivalentini berib shakl va mazmun birligiga erishgan.

Adabiyotda interferensiyaning ikki turi ajratiladi: tillararo va til ichidagi interferensiya. Til tipologik nuqtai nazardan, o'zbek va ingliz tillari bir-biridan juda farq qiladi.

Tarjimada asliyatni qayta ifodalash uchun ikkala madaniyatni ham bilishlari kerak, aks holda ma'lumot noto'g'ri ifodalanishi mumkin. Demak, tarjimonlarning vazifasi juda dolzarb va har bir tarjimon bu muhim vazifani bilishi kerak. Tarjima qilayotganda, ayniqsa, tarjima qilinayotgan narsa o'quvchilarga tushunarli bo'lishi uchun manba va maqsad tillarning madaniy kelib chiqishi haqida ma'lumotga ega bo'lish lozim [1. 138].

Tarjimani mamlakatshunoslikdan alohida tushunilmasligimiz kerak. Tarjima qilinayotgan ikkala qiyosiy tilni o'zaro bog'liqligi tarjimonlarga vaziyatga mos keladigan tarjimani yetkazishga yordam beradi. Maqsadli madaniyatning adekvat va tushunarli tasvirini taklif qilish uchun biz madaniyatga xos topilmalarni tushunishimiz kerak. Biroq, agar tarjimalar faqat so'zlarga nisbatan ko'rib chiqilsa, uni yaxshi tarjima deb bo'lmaydi; tarjima qilingan narsa tejamkor ko'rinadi va kutilgan samaraga erishib bo'lmaydi. Ma'lumki, so'z uchun bir nechta tarjima variantlari mavjud hamda so'zlarni to'g'ri tanlash faqat to'g'ri tushunish bilan amalga oshirilishi mumkin.

Tarjima jarayonida tarjimon ba'zan asliyatdagi ma'noni saqlab qolish uchun, uni kitobxonga yanada tushunarli bo'lishi uchun ba'zi jummalarni kontekstdan kelib chiqqan holda tarjima qiladi. Masalan, quyidagi jumlaning o'zbekcha tarjimasiga e'tibor beraylik:

"I say, Bill, I've sprained my ankle". (Jek London "Love of Life" 1905. -B. 53)	Menga qara, Bill, oyog'imni chqarib oldim! - deb qichqirdi. (J.London. "Hayotga muhabbat" -T. 1955. -B.57)

Agar yuqoridagi inglizcha jumlaning kontekstdan xabardor bo'lmagan tarjimon tarjima qilsa uni «Bill dedim, men oyog'imni chiqarib oldim» deb tarjima qilishi mumkin edi. Shuning uchun ham lingvomadaniy ma'noni saqlashda kontekst muhim rol o'ynaydi.

Tarjimaning asliyatga shaklan va mazmunan monand tarzda yaratilishining birdan-bir sharti tarjimonning o'z tilida asliymonand lisoniy vositalar tanlab iste'foda etishidadir. Bu mas'uliyat uning zimmasiga avvalo asliyat ma'no va vazifasini bekami-ko'st idrok etish. So'ngra xotirasida shakllangan fikrni o'z tili madaniyati va me'yori asosida to'la-to'kis ifoda etish vazifasini yuklaydi. Til vositalari badiiy nutk tarkibida nafakat uzlarining moddiy-mantikiy ma'nolaridan mavhumlashib, hissiy-ta'sirchan va badiiy-estetik (obrazli) ma'no va ma'no belgilari kasb etganlarida, balki oddiy muloqot tarkibida dastlabki – atov ma'nolarida kullanganlarida ham tarjimon oldiga zaruriy lisoniy vositalarni to'g'ri tanlash borasida kator amaliy mushkulotlarni ko'ndalang qiladi.

Tarjimaning lingvistik nazariyasiga ko'ra, manbani va tarjima qilingan matnlarni taqqoslaganda siz tarjimaning ichki mexanizmini ochib, ekvivalent birliklarni aniqlashingiz, asl birlikni tarjima matni ekvivalent birligi bilan almashtirishda yuz beradigan shakl va tarkibiy o'zgarishlarni aniqlashingiz mumkin. Tarjimalarning qiyosiy tahlili har bir tilning o'ziga xos xususiyati bilan bog'liq bo'lgan odatiy tarjima qiyinchiliklarini, shuningdek, asliyatning qaysi elementlari tarjima qilinmaganligini aniqlashga imkon beradi.

Tarjimalarni qiyosiy o'rganish jarayonida «tarjima dalillari» ta'rifi paydo bo'ldi, bu haqiqiy jarayonning tasvirini ifodalab beradi. V.N.Komissarov asliyat va tarjima (funktional, mazmunli va tarkibiy) matnlarni aniqlashning uch jihatini ajratib ko'rsatdi va bu mumkin bo'lgan ekvivalentlik ikki matnning yaratilishidagi tillararo tafovutlar orqali yo'l qo'yiladigan ikki xil til tarkibidagi maksimal umumiylik deb tushuniladi. Tarjima ekvivalenti haqiqiy semantikani ajratishni taklif qiladi. Tarjima jarayonida asliyat va tarjimon erishgan tarjima matnlarining yaqinligiga katta e'tibor qaratish lozim [6. 95].

Muayyan til vositalari ma'nolarini ona tili birliklari yordamida tushuntiradigan mavjud ikki tilli lug'atlar, qanchalik keng va atroflicha tuzilgan bo'lishlariga qaramasdan, nutq jarayonida namoyon bo'ladigan ikki til muvofiqlarining barchasini aks ettira olmaydi. Boshqacha qilib aytganda, har qanday lug'at ham birliklarning nutq jarayonida namoyon bo'ladigan qo'shimcha, tasodifiy-matniy ma'no va ma'no belgilarining barchasini o'zida mujassam etishga ojizlik qiladi. Bundan tashqari, birliklarning ayrim ma'no va ma'no belgilari o'zlarining bir nechtdan moddiy ifodasiga ega bo'ladilarki, ularning hammasini jamg'argan holda lug'atga kiritish amaliy imkoniyat doirasiga sig'maydi.

1. Morain G. Kinesics and cross-cultural understanding // Culture Bound. Bridging the Cultural Gap in Language Teaching. Ed. J. Valdes. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – 162. p.
2. Nida E. The Nature of Dynamic Equivalence in Translation. Montreal, 1977.
3. Palmer G.B. Toward a Theory of Cultural Linguistics. – Austin: University of Texas Press, 1996. – 348. p.
4. Salomov G'. Til va tarjima (badiiy tarjimaning umumfilologik va ba'zi lingvistik masalalari). – T.: Fan, 1966. – 385 b.
5. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. – М., 2001. – 372 с.

UDC 811.111 37:811.512.13337

COGNITIVE ANALYSIS OF LANDSCAPE TERMS IN UZBEKISTAN AND ENGLISH

Sh.Yo.Usmonova, Senior Lecturer, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi landshaft terminlarining kognitiv masalasi yoritib berilgan. Shuningdek, ma'lum bir individual suv landshaftlarini bildiruvchi leksik birliklar tadqiqot ob'ekti sifatida o'rganilgan va bu borada o'zbek va ingliz tilshunosligida bayon qilingan fikrlar tadqiqot ob'ekti sifatida o'rganilgan.

Kalit so'zlar: kognitiv lingvistika, qiyosiy konstruksiyalar, tabiiy suv landshaftlari, duoba, sakrama, mexanizm, kognitiv metafora.

Аннотация. В данной статье описывается когнитивный вопрос ландшафтных терминов в узбекском и английском языках. Также в качестве объектов исследования изучались лексические единицы, обозначающие те или иные отдельные водные ландшафты, а также мнения, высказанные по этому поводу в узбекском и английском языкознании.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, сопоставительные конструкции, природные водные ландшафты, молитва, прыжки, механизм, когнитивная метафора.

Abstract. This article describes the cognitive issue of landscape terms in Uzbek and English languages. Also, the lexical units denoting certain individual water landscapes were studied as research objects, and the opinions expressed in Uzbek and English linguistics in this regard were studied as research objects

Key words: cognitive linguistics, comparative constructions, natural water landscapes, prayer, jumping, mechanism, cognitive metaphor.

Introduction. The formation of axiologically positive or negative schemes for the general assessment of the landscape science dictionary is distinguished by its characteristics in the formation of meaning at the conceptual level. Most of the concepts of landscape in the compared languages, to one degree or another, lack evaluative coloring. The meanings of landscape terms can have a positive or negative axiological orientation, depending on their combination with certain concepts, which may include certain evaluative components.

General evaluative meanings of landscape terms are formed by combining the “emptiness” of the evaluative relationship of the concept landscape with a concept that has a clear axiological orientation. The general meaning is close to “good” or “bad”. For example, Sea of happiness in English (happiness is a state of happiness). They enjoy the abundance of your house; you let them drink from your river of delight (delight - a feeling of great pleasure and satisfaction). At first glance, the fund on the right looks better because its mountain of wealth is higher (wealth is a large amount of money, property owned by a person or country). These examples show general evaluative meanings with a positive axiological orientation, since the concepts with which landscape concepts are combined in the process of conceptualization have positive evaluative components in their structure.

Literature review. The landscape terms studied in our article have also attracted the attention of cognitive scientists. In particular, E.V. Samokhina studies the manifestation of the concept sphere of EARTH in the linguoculturology of the English language. E.V. Samokhina emphasizes that the concept of the Earth is a universal concept that includes, on the one hand, universal human values, and on the other, the ethnospecificity of values and the specifics of Anglo-Saxon and English-speaking culture[1:246]. Reflecting the mentality of the Anglo-Saxon ethnos as a whole, this made it possible to consider this concept as the basic concept of a general civilizational and ethno-specific

English-speaking culture.

Both linguistic cultures are divided into water and land parts, which, in turn, are structured by concepts and their characteristics. The author notes that the conceptualization of landscape objects by representatives of both linguistic cultures studied is based on the central conceptual symbol “size/shape”, as well as “participation in the formation of the overall picture of the landscape” based on “human activity”, “Flora”, “Animal Kingdom” and states that he has other peripheral symptoms.

Natural spaces are objects perceived through perception, and the visual analyzer plays the main role in the perception of these objects. Field units of the concept “natural space” have specific cognitive properties, and their content is formed primarily on the basis of signs perceived by vision. Visual symbols in the content of concepts of objects of natural latitude show the physical properties of objects of reality. These are linear features that describe objects based on their size, relationship with three-dimensional spatial axes (length, width, height/depth), as well as a shape symbol.

Although there are studies devoted to the cognitive study of English landscape terminology, such studies have not been carried out in Uzbek linguistics. There are no such articles in the comparative aspect either. Landscape terms are the oldest lexical layer of languages and reflect the basic realities of the surrounding reality. We see that the main feature of English landscape terms is that they are widely used in nominative and evaluative functions. Currently, within the framework of the Uzbek and English languages, such aspects as the classification of landscape terms into different groups and the evaluative capabilities of landscape vocabulary have not been studied. This article discusses the principles of classification of landscape terms and features of the evaluative capabilities of landscape vocabulary in modern English and Uzbek languages.

Thus, the main and most stable features of the concepts of “landscape” in the minds of English speakers can be assessed by analyzing the definitions in English dictionaries that represent the corresponding concepts in the language.

Methods and results. Lexical units denoting natural water landscapes are usually defined in the dictionary as follows:

Lock Lakes are lakes without running water. Lock Lake's water is primarily used for evaporation and partially seeps underground. Lock lakes are numerous in Eastern Siberia and Yakutia, Central Asia and Kazakhstan. The Caspian and Aral seas, Balkhash, Lop Nor, the Dead Sea, Lake Issyk and other lakes are drainless. The water of drainless lakes in arid climates is salty.

Duoba (Tajik du – two, ob – water) is a place where two streams and rivers flow.

A river is water flowing in a natural channel. Precipitation forms when rain and other water collects and begins to flow into low-lying areas.

Kisnok is a place where the river bed narrows, a strait. In sandy areas, erosion of the river bed deepens.

Sakrama is a mountain, a fast-flowing part of a river, a threshold, a waterfall.

Unguz is a river valley, a relict valley. In Turkmenistan, in particular in the Karakum Desert, this term refers to the remaining dry valleys.

Dribble - stream, river, water flowing from a spring. K.Bourn

Sea - the large area of salty water that covers much of the earth's surface [Longman 2005: 1475]; the salt water that covers most of the Earth's surface and surrounds its continents and islands [Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English 1995: 1057].

Lake - a large area of water surrounded by land [Longman 2005: 900].

River - a natural and continuous flow of water in a long line across a country into the sea [Longman 2005: 1422]; a large natural stream of water flowing in a channel [Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English 1995: 1015].

Stream - small river; a natural flow of water that moves across the land and is narrower than a river [Longman 2005: 1641]; a small narrow river [Macmillan Dictionary Online]

Analyzing these definitions, we can conclude that the concepts of natural landscape water forms have the following characteristics: water surface, volume at a certain level, volume in width, shape (“surrounded by land”, “in a long line across the land”), origin (natural-natural/artificial-artificial), specific location in relation to the earth's landscape. the nature of

the water flow ("water <...> is falling", perceptual properties ("salty").

Our attention is focused on studying the uniqueness of landscape terminology in expressing various topics, assessing certain territories, denotatively and connotatively. In the dictionary of landscape science, if the characteristic of the concept of urban or rural landscape appears, the estimated value can be formed on the basis of the profiling mechanism. For example: dirty city, run-down village. These examples evaluate not only the landscape itself, but also the people who live in it. In this case, the profiling mechanism is combined with metonymy.

Discussions and conclusion. The cognitive mechanism of comparison consists of combining in the mind concepts of objects or events based on similar properties. When comparing, the concept of the object of comparison and the concept of the object of the attribute are interconnected, and as a result of the interaction of concepts, a new conceptual unit is formed. For example: On his table there were many books piled up in a mountain.

In English, this mechanism can be implemented through comparative constructions (as., as), degrees of comparison of adjectives (more/less), descriptive and evaluative adjectives, and syntactic structure.

REFERENCES:

1. Самохина Е.В. Репрезентация концептосферы "Land" в английской лингвокультуре: Дис ...канд.фил.наук. – Волгоград, 2010. – 246 с.
2. Гавриленко О.В. Когнитивное освоение ландшафта в британской и американской лингвокультурах: сравнительно-сопоставительное исследование: Дис. ... канд. филол. наук. – Владивосток, 2010. – 181-186 с.
3. Ивашкевич И.Н. Лексическая категоризация // Когнитивные исследования языка. – М.: Ин-т языкознания РАН, 2012. – 192 с.
4. Usmonova Sh.Y.(2023). Comparative analysis of landscape terms in uzbek and English languages. Journal of research and innovative. May, 10-13 p
5. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English
6. British National Corpus. [Электронный ресурс]. – URL:/http://www.natcorp.ox.ac.uk/

UO'K 808.3

PRAGMASTILISTIKA PRAGMALINGVISTIKANING ICHKI SOHASI SIFATIDA

M.A.Utayeva, magistrant, Navoiy davlat pedagogika instituti, Navoiy

O.K.Xolibekova, PhD, Navoiy davlat pedagogika instituti, Navoiy

Annotatsiya. *Pragmastilistika, tilning pragmatik aspektlari va stilistik vositalarining o'zaro bog'lanishini o'rganuvchi soha bo'lib, u pragmalingvistikaning muhim yo'nalishi sifatida tan olinmoqda. Ushbu maqola pragmastilistikaning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganib, stilistik vositalarning kommunikativ maqsadlar doirasidagi ahamiyatini tahlil qiladi. Tadqiqot davomida diskurs tahlili, empirik kuzatish va komparativ usullar qo'llanilib, turli janrlardagi matnlardagi stilistik vositalarning pragmatik funksiyalari o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, stilistik vositalar nafaqat estetika uchun, balki nutqdagi maqsadni aniq yetkazish uchun ham xizmat qiladi. Tadqiqot pragmastilistik yondashuvning kommunikatsiya jarayonini chuqurroq tushunishga yordam berishini ko'rsatdi.*

Kalit so'zlar: *Pragmastilistika, pragmalingvistika, stilistik vositalar, diskurs tahlili, pragmatik funksiyalar*

Аннотация. *Прагмастилистика – это область, изучающая взаимосвязь прагматических аспектов языка и стилистических средств, которая признана важным направлением прагмалингвистики. В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты прагмастилистики, анализируется значимость стилистических средств в рамках коммуникативных целей. В ходе исследования были использованы дискурс-анализ, эмпирические наблюдения и сравнительные методы для изучения прагматических функций стилистических средств в текстах различных жанров. Результаты показали, что стилистические средства служат не только для создания эстетического эффекта, но и для точной передачи целей речи. Исследование демонстрирует, что прагмастилистический подход помогает глубже понять процесс коммуникации.*

Ключевые слова: прагматилистика, прагмалингвистика, стилистические средства, дискурс-анализ, прагматические функции.

Abstract. Pragmatics is a field that studies the relationship between the pragmatic aspects of language and stylistic devices, and is recognized as an important branch of pragmalinguistics. This article explores the theoretical and practical aspects of pragmatics, analyzing the importance of stylistic devices in achieving communicative goals. The research employed discourse analysis, empirical observation, and comparative methods to study the pragmatic functions of stylistic devices in texts from various genres. The results indicate that stylistic devices serve not only aesthetic purposes but also play a crucial role in delivering the speaker's intent accurately. The study shows that a pragmatic approach helps gain a deeper understanding of communication processes.

Keywords: pragmatics, pragmalinguistics, stylistic devices, discourse analysis, pragmatic functions.

Kirish. Pragmatika — bu tilshunoslik sohasidagi yangi, ammo tez rivojlanayotgan yo'nalish bo'lib, u til birliklarining stilistik jihatlarini va ularning kommunikativ kontekstdagi rolini o'rganadi. Pragmalinqvistika esa tilning pragmatik jihatlarini, ya'ni muloqot jarayonidagi til vositalarining qo'llanishi va o'zaro ta'sirini o'rganadi. Ushbu maqolada pragmatikaning pragmalinqvistikaning ichki sohasi sifatida o'rganilishi, uning xususiyatlari, metodologiyasi, tadqiqot natijalari va ilmiy muhokamalari tahlil qilinadi[1:45].

Mavzuning dolzarbligi: Bugungi kunda stilistik vositalarning pragmatik rolini o'rganish, ayniqsa, matnlar va nutq jarayonlarida kommunikativ vazifalarni chuqurroq tushunish uchun dolzarbdir. Stilistik elementlar faqat estetik qimmatga ega bo'lmay, muloqotda ma'no yaratish va ta'sir ko'rsatishda ham muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi - stilistik vositalar va ularning pragmalinqvistik funksiyalarini tahlil qilishdir.

Kontekstualizm: Til birliklari har qanday kontekstda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularning ma'nosi va uslubiy xususiyatlari kontekstdan kelib chiqadi.

Kommunikativlik: Til birliklarining uslubiy jihatlari muloqotdagi maqsadlarga erishishga yordam beradi, ya'ni auditoriyaga ta'sir etish va axborotni samarali yetkazish uchun xizmat qiladi.

Estetika: Pragmatikada til vositalarining badiiy va estetik jihatlarini muhim o'rin tutadi, chunki ular muloqotning ko'rinishini va o'ziga xosligini belgilaydi. Pragmatik tadqiqotlar turli metodlardan foydalanadi, jumladan[2:16]: Til materiallarini tahlil qilish: Uslubiy va pragmatik jihatlarini aniqlash uchun til birliklari va matnlar tahlil qilinadi. Bu jarayon til vositalarining qanday ishlatilishini va auditoriyaga ta'sirini o'rganadi.

Kontekstual tahlil: Til materiallari muayyan ijtimoiy va madaniy kontekstdagi qo'llanilishi tahlil qilinadi. Bu jarayonda nutqning qanday sharoitda yaratilgani va qabul qilingani o'rganiladi.

Eksperimental metodlar: O'quvchilar va tinglovchilar bilan o'tkazilgan eksperimentlar natijasida pragmatika va pragmalinqvistika o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash uchun qo'llanilishi mumkin.

Pragmatikaning tahlil metodlari. Pragmatika matnlarni tahlil qilishda turli uslublar va metodlarni qo'llaydi[3:12,15]:

Diskurs tahlil: Nutqdagi muloqotning kontekstual xususiyatlarini o'rganadi, matnning qanday maqsadda yozilgani, qaysi auditoriyaga qaratilgani va qanday natijalar berishi mumkinligini tahlil qiladi.

Linqvistik tahlil: Uslubiy vositalar, grammatik qurilmalar va leksik birliklarning matndagi roli ko'rib chiqiladi. Bu usul til birliklarining stilistik funksiyalarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

Pragmatik tahlil: Matnning maqsadi va unga ta'sir etuvchi omillar tahlil qilinadi. Bu jarayonda so'zlovchining niyati, tinglovchining qabul qilishi va matnning umumiy konteksti hisobga olinadi.

Komparativ analiz: Stilistik vositalar turli janrlarda qanday pragmatik vazifalarni bajarishini taqqoslash.

Empirik kuzatishlar: Stilistik vositalarning amaliy matnlardagi ta'sirini kuzatish.

Tadqiqot materiallari: Adabiy, ilmiy va jurnalistik janrlardagi yozma matnlar tahlil uchun asosiy material sifatida tanlandi. Bu matnlar stilistik vositalarning pragmatik rolini ko'rsatish uchun muhim manba bo'ldi.

Natijalar. Stilistik vositalarning pragmatik funksiyalari:

Matnlarda stilistik vositalar faqat estetik ta'sir emas, balki muayyan pragmatik maqsadlarga ham xizmat qiladi. Masalan, metaforalar va ironiyalar jurnalistik matnlarda ta'sirchanlikni oshirish, adabiy matnlarda esa obrazlilikni ta'minlash uchun ishlatilgan.

Muhokama. Stilistik vositalarning kommunikativ ta'siri:

Natijalar stilistik vositalarning muloqot jarayonida pragmatik ahamiyatini ko'rsatadi. Pragmastilistika tahlili matnda nafaqat ma'noni, balki muloqot ishtirokchilari o'rtasidagi aloqa sifatini ham yaxshilaydi. Stilistik vositalar pragmatik funksiyalarni, jumladan, tinglovchiga ta'sir ko'rsatishni kuchaytiradi.

Nazariy tahlil bilan solishtirish: Ushbu natijalar pragmatik yondashuv nazariyasi doirasida avvalgi tadqiqotlar bilan uyg'un keladi. Leech[4:67] va Graysning[5:44] kommunikativ prinsiplariga ko'ra, stilistik vositalar nutqni soddalashtirish, ayni paytda ma'noni to'liq yetkazishda muhim ahamiyat kasb etadi. Pragmastilistik tahlil orqali turli matnlarda uslubiy vositalar qanday qo'llanilayotganini ko'rish mumkin. Masalan:

Ingliz adabiyotida: Alice's Adventures in Wonderland asaridagi nutq vositalari, jumladan, metaforalar va taqqoslashlar, bolalar psixologiyasini aks ettiradi va ularga muloqotda o'z niyatlarini ifoda etishga yordam beradi.

O'zbek adabiyotida: G'afur G'ulomning Shum bola asarida bolalar nutqi sodda, ammo samimiy ifodalangan. Ularning muloqoti madaniy va ijtimoiy kontekstni hisobga olgan holda ifodalanadi.

Xulosa. Tadqiqot pragmastilistikaning kommunikativ jarayonlarga katta ta'sir ko'rsatishini ko'rsatdi. Pragmastilistika pragmatik vositalarning ichki sohasi sifatida til vositalarining uslubiy jihatlarini va ularning kommunikativ maqsadlarga erishishdagi rolini o'rganishga qaratilgan ilmiy yo'nalish ekanligi aniqlandi. U bir qator uslubiy va pragmatik jihatlarini o'z ichiga oladi va tilshunoslikda yangi tadqiqotlarni amalga oshirish imkonini beradi. Kelgusida bu sohada olib boriladigan tadqiqotlar til birliklarining murakkabligini va ularning ijtimoiy muloqotdagi o'rnini yanada aniqlashtirishga xizmat qiladi. Stilistik vositalar, ularning pragmatik vazifalari orqali, matnning semantik va kommunikativ qimmatini oshiradi. Kelajak tadqiqotlarida stilistik vositalarning boshqa tillardagi qo'llanilishi tahlil qilinishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Safarov Sh. (2008). Pragmatik vositalar. Toshkent – b.45
2. Searle, J. R. (1969). Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge: Cambridge University Press. – p. 16.
3. Austin, J. L. (1962). How to Do Things with Words. Oxford: Oxford University Press. – p.12,15.
4. Leech, G. N. (1983). Principles of Pragmatics. London: Longman. – p.67,75.
5. Grice, H. P. (1975). Logic and Conversation. In P. Cole & J. Morgan (Eds.), Syntax and Semantics (Vol. 3). New York: Academic Press. – p.44.

UO'K 808.5

“YANGI O'ZBEKISTON” ISLOHOTLARINING OMMAVIY AXBOROT VOSITALARIDA YORITILISHINING AQSH VA O'ZBEKISTON MUNOSABATLARIGA TA'SIRI

S.F.Uzoqova, mustaqil izlanuvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada “Yangi O'zbekiston” fenomenidan samarali foydalanish mamlakatning ichki va tashqi imijini tanitishda muhim rol o'ynagani, O'zbekiston haqida xorijiy ommaviy axborot vositalarida yoritilgan maqolalarning davlatlar o'rtasidagi strategik aloqlarini mustahkamlashga qo'shayotgan hissasi AQSH misolida ochib beriladi.

Kalit so'zlar: “Yangi O'zbekiston” fenomeni, islohot, imij, ommaviy axborot vositalari, maqola, AQSH va O'zbekiston munosabatlari.

Аннотация. В данной статье, в случае с США, эффективное использование феномена «Нового Узбекистана» сыграло важную роль в продвижении внутреннего и внешнего имиджа

страны, а вклад статей об Узбекистане в зарубежных СМИ в укрепление стратегических связей между страны.

Ключевые слова: феномен «Нового Узбекистана», реформа, имидж, средства массовой информации, статья, американо-узбекские отношения.

Abstract. In this article, the effective use of the "New Uzbekistan" phenomenon played an important role in promoting the internal and external image of the country, the contribution of articles about Uzbekistan in foreign media to strengthening the strategic relations between the countries is revealed in the case of the USA.

Key words: "New Uzbekistan" phenomenon, reform, image, mass media, article, US-Uzbekistan relations.

Mamlakatimizning shiddat bilan rivojlanayotgan, har soat va daqiqada o'zgarishlarga boy xalqaro maydonda raqobatbardoshligi, ta'lim, tibbiyot, iqtisodiyot va boshqa sohalarida dunyo raqobat bozoriga tengma-teng kirib borayotganligi barchamizga ma'lum. O'zbekiston yuksalish yo'lining yangi davriga qadam qo'yishi bilan, mamlakatimiz Milliy rivojlanishning navbatdagi bosqichini boshlab berdi.

Dunyo mediamakoniga ommaviy axborot vositalari orqali chiqish mumkin bo'lgan hozirgi zamonda, axborotning xolisligi, to'g'riligi mamlakatlarning xalqaro maydondagi imijiga ta'sir qiladi. Shu jihatdan axborot makonida O'zbekiston haqidagi ijobiy fikrlar oqimini ko'paytirish bugungi kunning muhim vazifalaridan biri sanaladi. Bejizga Prezident Shavkat Mirziyoyevni "kuchli strateg" deb atashmaydi, chunki, uning 2016 yilda O'zbekiston rahbari sifatida siyosiy sahnaga kirib kelganida mamlakatning dunyo hamjamiyatidagi imiji havas qilarli darajada emas edi. U shunday usul qo'llashi kerak edi-ki, nafaqat yetakchi yangilandi, u bilan butun mamlakat yangilangani, islohotlar uchun yangi eshik ochilgani, rivojlanish uchun endi yangi yo'ldan ketilishiga hamma birdek ishonishi muhim edi. Ushbu maqsadlar uchun tanlangan "Yangi O'zbekiston" fenomeni, ta'kidlash lozimki, juda o'rinni qo'llandi va ko'zlangan maqsadlarga yetishdagi ishtiroki sezilarli bo'ldi. Xususan, Prezident Sh.Mirziyoyevning har bir nutqida "Yangi O'zbekiston" jumlasini ko'p bor ta'kidlashi, ushbu so'z yangi o'zgarishlar va islohotlar bilan yonma-yon tilga olishini, siyosiy jarayonlarning jahon sahnasida yoritilishida "Yangi O'zbekiston" fenomeniga alohida urg'u berilishi mamlakatning ijobiy imijini rivojlantirdi. Xo'sh, bu tushuncha qanday davlatni ifoda etadi? «Bir so'z bilan aytganda, Yangi O'zbekiston deganda, har bir fuqarosi uchun g'amxo'rlik qiladigan, ochiq va adolatli jamiyat ham tushuniladi», — deya ta'kidlaydi prezident(1).

Shuningdek, taniqli arboblari, jamiyat e'tiboridagi shaxslarning mamlakat haqida fikr bildirganda O'zbekiston Respublikasi emas, Yangi O'zbekiston deb atayotgani va uning mazmun-mohiyatiga tushuntirish berishida "butunlay yangi davr boshlanganini" ta'kidlashi mazkur fenomenni targ'ib qilishning muhim qismi bo'lib, odamlarni o'tmishni unutib, yangi orzular sari qadam tashlashiga undamoqda. Xususan, Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi direktori Akmal Saidov Uza ga bergan intervyusida: *Mustaqillik — biz barpo etayotgan Yangi O'zbekistonning o'q ildizi. Milliy suverenitet biz poydevorini tiklayotgan Uchinchi Renessansning mustahkam tayanchidir*(2) deya yangi davlat bunyod bo'layotganligiga urg'u beradi.

O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan fan arbobi, akademik, texnika fanlari doktori, professor **Oqil Salimov muallifligida "Yangi O'zbekiston davlati"** kitobini chop ettirilib, unda shunday deyiladi: **"Davrimiz shiddati tez. Islohotlar tobora keng mazmun kashf etmoqda. Yangi O'zbekiston tub o'zgarishlar jarayonida butunlay yangi qiyofaga ega bo'lmoqda. Uning mamlakat ichki hayotida iqtisodiy-ijtimoiy qudrati, jahon hamjamiyatida esa umumplanetar masalalarni hal etish salohiyati oshib bormoqda"**(3).

O'zbekiston Respublikasi prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2024-yil chop etilgan kitobi "Hozirgi zamon va Yangi O'zbekiston" deb nomlanishi va unda muallifning O'zbekistondagi ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, mamlakatning xalqaro miqyosidagi o'rni, o'zbek xalqining mehnati va boshqa islohotlarga oid fikr-mulohazalari orqali keng jamoatchilikka Yangi O'zbekiston g'oyalarini xalqchil tilda tushuntirishga qaratilgan muhim vosita bo'ldi(4).

Ta'kidlash lozimki, Demokratik islohotlarni hayotga tadbiq etish, jamiyat ongida yangicha dunyoqarshini shakllantirishda ommaviy axborot vositalarining o'рни va ahamiyati katta. O'zbekistonda ham siyosiy hokimiyat va fuqarolar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solib, bog'lab turuvchi, ular orasidagi shaffoflikni ta'minlab beruvchi birdan bir vosita ommaviy axborot vositalaridir. O'zbekiston haqida ijobiy dunyoqarashni shakllantirishda OAV effektidan foydanish samaradorligini masalan, AQSH misolida ko'rib chiqadigan bo'lsak, birinchi galda AQSHning ta'sir doirasi keng, eng mashhur nashrlari O'zbekiston haqida nimalar yozayotganligiga e'tibor qaratamiz.

AQSHning Nyu-York shahri dunyoning ommaviy axborot vositalari poytaxti deb ataladi(5). Nyu-York shahrining ommaviy axborot vositalari xalqaro miqyosda nufuzga ega. Ular orasida gazetalar, eng yirik nashriyotlar, ovoz yozish kompaniyalari va dunyodagi eng katta telestudiyalar mavjud. Amerika Qo'shma Shtatlaridagi eng katta tirajli AQSHning uchta milliy kundalik gazetalaridan ikkitasi Nyu-Yorkda nashr etiladi: **The Wall Street Journal** va jurnalistika bo'yicha eng ko'p Pulitzer mukofotlarini qo'lga kiritgan va AQSh ommaviy axborot vositalarining „rekordchi gazetasi“ hisoblangan **The New York Times**. Tiraji bir necha millionlarni tashkil etadigan ushbu gazetalar har tong turli millat va elat vakillaridan tashkil topgan Amerika jamiyatini dunyo yangiliklaridan boxabar qiladi. Ushbu nashrlarning internetdagi elektron ko'rinishi uning chegara bilmas yangiliklar oqimi bo'lishini ta'minlamoqda. Demakki, ularda chop etilayotgan birgina maqola tufayli O'zbekiston haqidagi fikrlarni butun dunyo bo'ylab o'qilishiga erishish mumkin. Xo'sh, Amerikaning yirik nashrlarida mamlakatimiz haqida qanday xabarlar berilmoqda?

AQSHning **The New York Times** nashri 2017 yil 27 noyabr kuni «O'zbekiston o'z eshiklarini ochmoqda» sarlavhali maqola e'lon qildi. Unda O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev iqtisodiyotni isloh etishni boshlagani ta'kidlangan(6). Shuningdek, The New York Times gazetasi O'zbekistonni 2019 yilda tashrif buyurish lozim bo'lgan 52 yo'nalish ro'yxatiga kiritdi(7).

«Qachonlardir Ipak yo'li bo'ylab sayohat qilishni orzu qilgan bo'lsangiz, hozir buning ayni vaqti, — deb yozadi gazeta. — Sobiq Sovet Ittifoqi parchalanganidan 25 yil o'tib tarixiy yo'lning bir qancha hayratlanarli qismlari joylashgan O'zbekiston sobiq sovet respublikasi nihoyat o'z islohotlari davrini boshdan kechirmoqda»(8), - deya mamlakat endi eski tasavvurlardagi davlat emasligi, endi u har tomonlama o'rganishga arzishi haqida hikoya qilinadi.

Amerikaning biznesga yo'naltirilgan xalqaro kundalik gazetasi **The Wall Street Journal** 2017 yil 5 oktabr kuni e'lon qilgan maqolada O'zbekiston haqida shunday ta'rif beriladi: *Ushbu davlat Markaziy Osiyo aholisining 45 foiziga egalik qilgani holda, mintaqadagi barcha davlatlarga kuchli ta'sir ko'rsatadi.* Maqola muallifi Yaroslav Trofimovning fikricha, O'zbekistonning jasoratli va faol qadamlari «*Markaziy Osiyo mamlakatlaridagi iqtisodiyotning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishga qodir. Bu o'tmishda zo'ravonlik kayfiyatidagi ekstremizmning o'sishiga sabab bo'lgan millatlararo ziddiyatlarni kamaytirishi mumkin*» (9).

Yirik investorlar va taniqli moliyachilardan iborat auditoriyaga ega Wall Street Journal yana bir maqolada(10) O'zbekistonning kapital bozoridagi imkoniyatlari haqida fikrlarni namoyish etar ekan, keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilayotganligini ta'kidlagan holda, O'zbekiston investorlarni jalb qilishga intilayotganligiga urg'u beradi.

«The Wall Street Journal» nashrining yana bir jurnalisti Melik Kaylan esa Samarqanddagi Amir Temur maqbarasidan olgan taassurotlarini bayon etgan holda auditoriyani O'zbekistonga sayohat qilishga qiziqitirdi(11). Unda Amir Temur va uning avlodlari yaratgan muhtasham va go'zal binolar, ularning merosi tarix va bugungi kun uchun naqadar ulkan xazina ekanligi haqida so'z boradi.

E'tiborlisi, avvaligi yillarda xorijiy ommaviy axborot vositalari, aynan Amerika nashrlari O'zbekiston haqida axborot tarqatganda uni “yopiq davlat” deb ta'riflar, “paxta siyosati”dagi majburiy mehnatga urg'u berar, bolalar va ayollar huquqlariga bo'lgan befarqlikda ayblar, Afg'onistondagi mojarolar, terrozm va turli diniy oqimlar mavzusi bilan yonma-yon tilga olinar edi. Shavkat Mirziyoyevning rahbarlik boshlagan davrlarida ham mamlakat rivojiga shubha bilan qaralgan edi. Ammo, 2016-yildan buyon O'zbekistonda yangi konstitutsiya, diniy erkinlik to'g'risidagi yangi qonun qabul qilindi, oiladagi zo'ravonlikni jinoiylashtirish, iqtisodiy rivojlanishga e'tibor qaratgan holda xususiy mulkni himoya qilishni kuchaytirish bo'yicha sa'y-harakatlar va boshqalarni o'z ichiga olgan ulkan islohotlar amalga oshirilgani nafaqat mamlakatning ichki

manzarasini yaxshi tomonga o'zgartirdi, balki uning asosiy ittifoqchilari va hamkorlari, xususan, Qo'shma Shtatlar bilan muhim munosabatlarini mustahkamladi.

Bu haqda O'zbekistonning AQSHdagi elchisi Furqat Siddiqov The Diplomat nashriga yozgan maqolasida(12) so'z yuritir ekan, AQSH va O'zbekiston munosabatlaridagi ijobiy o'zgarishlar natijalari haqida batafsil ma'lumot beradi.

Maqolada AQSH O'zbekistonning aynan qaysi sohalarda erishgan yutuqlarni olqishlashi va qo'llab-quvvatlashi haqida axborot beriladi. AQSH prezidenti Jo Bayden siyosiy va iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishga qaratilgan sa'y-harakatlarni, O'zbekistonda gender va oiladagi zo'ravonlik, shuningdek, ayollar va bolalar huquqlarini himoya qilish bo'yicha olib borilayotgan ilg'or islohotlarni alohida qo'llab-quvvatlashini ta'kidlagan.

Yangi O'zbekistonning Qo'shma Shtatlar bilan mustahkamlanib borayotgan strategik hamkorligi Markaziy Osiyoda tinchlik, xavfsizlik va farovonlikni ta'minlaydi. Shu sababdan Amerika nashrlarida O'zbekiston haqida xolis axborotlarni ko'p berib borilishini ta'minlash, ikki mamlakat o'rtasidagi hamkorlik aloqalarini rivojlantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. gazeta.uz/2022/08/31/yangiliklar/ "Yangi O'zbekiston deganda, har bir fuqarosi uchun g'amxo'rlik qiladigan, ochiq va adolatli jamiyat ham tushuniladi" — president" sarlavhali maqola
2. insonhuquqlari.uz/03/08/2023/ "Yangi O'zbekiston uchun, yangi hayot uchun!" sarlavhali maqola
3. Salimov, Oqil. *Yangi O'zbekiston davlati*. – T.: "Ma'naviyat", 2023. – B.2
4. uz.wikipedia.org/Hozirgi_zamon_va_Yangi_O'zbekiston_sarlavhali_ma'lumotnoma
5. Felix Richter. „New York Is The World's Media Capital“. Statista (2015-yil 11-mart).
6. kun.uz/20/12/2017/ "The New York Times: «O'zbekiston o'z eshiklarini ochmoqda» sarlavhali maqola
7. nytimes.com/interactive/2019/travel/places-to-visit.
8. gazeta.uz/11/01/2019/ "New York Times O'zbekistonga tashrif buyurishni tavsiya qildi" sarlavhali maqola
9. kun.uz/09/10/2017/ "The Wall Street Journal O'zbekistonni mintaqadagi o'zgarishlarning asosiy sababchisi deb atadi" sarlavhali maqola
10. [invest-in-uzbekistan.org/en/novosti-uzbekistana/30/07/2019/The Wall Street Journal appreciated positive changes in the economy of Uzbekistan](http://invest-in-uzbekistan.org/en/novosti-uzbekistana/30/07/2019/The_Wall_Street_Journal_appreciated_positive_changes_in_the_economy_of_Uzbekistan).
11. zarnews.uz/09/09/2023/ "The Wall Street Journal: Samarqanddagi Amir Temurning mahobatli maqbarasi nozik o'ylangan ulug'vor asardir" sarlavhali maqola
12. thediplomat.com/2023/09/new-uzbekistans-reform-agenda-a-catalyst-for-stronger-us-bilateral-relations/

UO'K 808.5

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA AFORIZMLAR VA ULARNING TALQINI

F.S.Vaxidova, PhD, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

K.Kamolova, talaba, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada aforizmlar tasnifi, xususiyatlari, talqini, ikki til doirasidagi (ingliz va o'zbek) lingvamadaniy ahamiyati yoritilgan. Paremiyalarning lingvomadaniy, kontekstual, diskursiv, lingvopragmatik, funksional-kommunikativ, hamda farq va mushtarakligi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: aforizm, hikmatli so'zlar, paremalar, badiiy, umumbashariy

Аннотация. В данной статье рассматривается классификация афоризмов, их особенности, интерпретация и лингвистическое значение в рамках двух языков (английского и узбекского). Были проанализированы лингвистические, контекстуальные, дискурсивные, лингвопрагматические, функционально-коммуникативные, а также различия и когерентность паремий.

Ключевые слова: афоризм, старинные изречения, паремия, художественная литература, фольклор

Abstract. This article covers the classification of aphorisms, its features, interpretation, and linguistic significance in the framework of two languages (English and Uzbek). The linguistic, contextual, discursive, lingua pragmatic, functionally communicative, as well as difference and coherence of paremia have been analyzed.

Key words: aphorism, old sayings, paremee, fiction, folk

Aforizmlar-qisqa, chuqur ma'no-mazmunni o'zida mujassam etgan hikmatli ibora so'z yoki gap. Ular odatda ko'p yillik tajriba asosida shakllangan, umumiy hayotiy haqiqatlarni qisqa lekin mazmunli tarzda ifodalaydi. Aforizmlar turli sohalarida, keng qo'llaniladi. Garchi aforizmlar qisqa bo'lsa-da, ularning mazmuni keng va ko'p qatlamlidir. Aforizm yunoncha "aphorismos" so'zidan olingan bo'lib, tarif, ixcham ifoda degan ma'nolarni anglatadi va ilk bor tibbiyotda Gippokrat tomonidan qo'llanilgan. Keyinchalik esa falsafa va adabiyotda keng qo'llanib, hayotiy haqiqatlarni ifoda etish vositasi sifatida keng tarqaldi.

Har qanday gap ham hikmatli so'z bo'lavermaydi. Chuqur va mazmunli ma'no kasb etishi uchun aforizmlar bir qancha xususiyatlarni o'zida aks ettirishi lozim. Aforizmlar, avvalo, qisqa va lo'nda bo'lishi lozim. Shu jihati orqali ular inson qalbiga kirib borib, uning qulf eshiklarini ochadi. Misol tariqasida "Dunyo ustoz", "Jorulloh", "Xorazm faxri", "Adiblar Ka'basi" nomlari bilan sharaflangan Mahmud az-Zamaxshariyning: "Quyosh nuri berkitilmaydi, haqiqat nuri so'nmaydi" deya aytilgan hikmatli aforizmi garchi qisqa bo'lsa-da, o'z zamirida keng va olam-olam ma'noni mujassam etadi. Keyingi muhim jihat bu uning falsafiyligidir. Hikmatli so'zlar inson hayoti, axloq, tarbiya haqida chuqur fikrlarni bayon qiladi, o'zida hayot haqidagi falsafiy qarashlarni aks ettiradi. Mavlono Jaloliddin Rumiyning ajoyib falsafiy aforizmlari bor: "Yomon nafs-yirtqich qushdir". Bu yerdagi "yomon nafs" insondagi ichki yovuz istaklar-xudbinlik, ochko'zlik, hasad, kibr kabi xislatlarni ifoda etadi. Oxir oqibat esa manashu nafs insonni xarob qiladi va yo'ldan ozdiradi. "Yirtqich qush" obrazi esa nafsning tajovuzkorligini, halokatli kuchga ega ekanligini ifodalaydi. Yirtqich qush o'z o'ljasini qanchalik tez tutib yo'q qilsa, xuddi shunday nafs ham insonni ich-ichidan kemiradi va ahloqini yo'q qiladi.

Aforizmlarni turli tasniflarga bo'lish mumkin. Ular insoniyat tajribasining keng spektrini o'z ichiga olganligi sababli turli yo'nalishlarga bo'linishi mumkin. Umumiy jihatdan esa ular uch asosiy guruhga bo'linadi: 1. Umumbashariy; 2. Badiiy; 3. Siyosiy aforizmlar.

Bu tasnif har bir aforizmning maqsad va mazmuniga ko'ra aniqlanadi: 1. Umumbashariy aforizmlar-davr va makondan qat'iy nazar, barcha jamiyat va madaniyatlarda dolzarb bo'lib qoladigan hikmatli iboralardir. Ular hayotning umumiy haqiqatlarini, qadriyatlarini va falsafiy tushunchalarini ifodalaydi. Quyida bir qancha aforizmlar va ularning ma'nosini tahlilga tortdik: "Ko'pgina buyuk haqiqatlar avvaliga masxaralangan". (Bernard Shou) Bu aforizm katta haqiqatlar va ulug' kashfiyotlar tarixiga ishora qiladi. Ko'pincha ulkan kashfiyotlar va yangiliklar tarixda e'tiborga olinmagan va masxara qilingan, rad etilgan. Negaki, o'zgacha va noodatiy fikrlar insonlar tomonidan darhol qabul qilinmaydi, sababi bunday g'oyalar mavjud qoidalar va dunyoqarashlarni buzadi. Bu aforizm hayotda yuz bergan ko'plab voqealarni yodga soladi. Masalan, Galileo Galiley va uning Yerning Quyosh atrofida aylanishi nazariyasi dastlab katta qarshiliklarga uchragan va kamsitilgan. Ammo vaqt o'tib haqiqat o'zini namoyon qilgan va uning kashfiyotlari ilmfan tarixida tan olingan. Har qanday yangilik avvaliga rad etilishi mumkin, ammo oxir-oqibat u qabul qilinadi va tan olinadi. "Inson uchun faqat birgina baxtsizlik mavjud. U ham bo'lsa, hayotga hech bir foydasi tegmaydigan yoki mehnatdan chalg'itadigan g'oya bilan band bo'lish"[2]. (Gyote)

Dunyoga kelar ekan, inson yaxshi va mazmunli umr ko'rish uchun kurashadi. Buning uchun, avvalo, kishi o'z oldiga maqsad qo'yishi va hamisha foydali yumushlar bilan shug'ullanishi lozim. Kishi umrining zavoli bu maqsadsiz kun o'tkazmoqlikdir. Bu nafaqat vaqtni behuda sarf qilishga, balki hayotdagi muhim maqsadlardan uzoqlashishga ham olib keladi. Orzular va maqsadlar qanchalik mustahkam bo'lmasin ular faqatgina aniq yo'naltirilgan harakat bilangina insonga haqiqiy baxt keltirishi mumkin. "Bugunning chorasini ko'rib, ertaga ehtiyoji qolmagan kishi aqillidir"[3]. (Abu Rayhon Beruniy)

Bu hikmatning chuqur ma'nosi shundaki, inson uzoqni ko'ra olishi va kelajakni hisobga olib harakat qilishi bu donolikdir. Ya'ni, aqilli inson faqat hozirda bo'lyotgan ishlar bilan emas, balki kelajakdagi ehtimoliy natijalarni ham hisobga oladi. Xulosa qilib aytganda, aqilli inson vaqt va kuchini bugungi qisqa muddatli foydaga emas, kelajakdagi katta muvaffaqiyatga yo'naltiradi.

2. Badiiy aforizmlar-adabiy asarlardan olinadi va ijodiy ifoda vositasi sifatida yaratiladi. Bunday aforizmlar, odatda, mualliflar, mo'yqalam sohiblari, shoirlar asarlarida uchraydi va badiiy mazmunni chuqurlashtirish, asardagi asosiy ma'noni qisqa, ta'sirli ifodalab berish va kitobxonga

yetkazish uchun foydalaniladi. Masalan, O'tkir Hoshimov o'z asarlarida bu turdagi aforizmlarni ko'plab qo'llagan: -Haqiqat havoga o'xshar ekan, nafas olib turasiz-u ammo o'zini ko'rmaysiz[4].

Aforizm haqiqatning hayotimizdagi beqiyos o'rnini ko'rsatadi. Havoning nafas olishimiz uchun qanchalik zaruriyati bo'lsa, haqiqat ham inson hayotida shunchalik muhim, lekin ko'p hollarda biz uni ko'rmaymiz va e'tibor bermaymiz. Havoni his qilishimiz faqat bizga havo yetishmagandagina aniq bo'lgani kabi haqiqat ham faqatgina adolatsizliklar sodir bo'lganda yoki haqiqat buzilgandagina seziladi. "Odam uch narsaning qadrini kechikib biladi. Yoshlik. Sog'lik. Tinchlik"[5]. Bu ibora inson hayotidagi eng muhim narsalar haqida chuqur o'yg'a undaydi. Kishilar ba'zi narsalarning qadrini ularni yo'qotganda anglab yetadi. Sog'ligini yo'qotgan insongina uning naqadar qadrli ekanini anglab yetadi. Vaqtida sog'ligimizni asramaymiz va uni yo'qotganimizda hayot naqadar qiyinlashib ketganini anglab yetamiz. Yoshlik vaqtida ko'plab imkoniyatlar eshigi ochiq bo'ladi, inson sog'lom va baquvvat bo'ladi. Qarilik eshik qoqqandagina yoshlikning muhim ahamiyati insonga seziladi. Tinchlikni odatiy hol deb qaraymiz, uning qadrini esa urush, notinchliklar va halovatimizni yo'qotganimizda anglab yetamiz. Adib bu uch unsumni o'z vaqtida qadrlash kerakligini uqtirib o'tadi.

3. Siyosiy aforizmlar-davlat va siyosat hayoti bilan bog'liq bo'lib, ularning mazmuni ijtimoiy siyosiy hodisalarni aks ettiradi. Bu turdagi aforizmlar ko'pincha siyosatchilar davlat arboblari va yetakchilar tomonidan aytiladi va xalq orasida keng tarqaladi. Ular davlat boshqaruvi, huquq va qonunchilikka oid chuqur ma'noni ifoda etadi. Quyida davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev tomonlaridan aytib o'tilgan chuqur ma'no va mazmunga ega so'zlarini keltirib o'tmoqchiman: Dunyoqarashni nima o'zgartiradi-ilm, daromad, manfaat[6].

Atrofga bo'lgan munosabatni o'zgartirishda ilm, daromad va manfaatning barchasi o'ziga xos ahamiyatga ega, chunki ular inson hayotining turli yo'nalishlariga ta'sir ko'rsatadi. Ilm orqali inson turli sohalar haqida chuqur tushunchaga ega bo'lsa, daromadning o'sishi bilan insonning ehtiyojlari, imkoniyatlari doirasi kengayadi. Shaxsiy manfaatlar esa dunyoni qanday tushunishga va baholashga ta'sir etadi. Uch omil birgalikda bir-biriga ta'sir qilib, o'zaro bog'liq tarzda uning hayotiy nuqtai nazarini o'zgartirib boradi.

Aforizm ko'pincha xalq orasida muallifi noma'lum hikmatli so'z sifatida qaraladi. O'zining qisqa lo'nda va chuqur ma'noli ifodalari bilan mashhur bo'lib avloddan avlodga o'tib keladi va xalq og'zaki ijodining bir qismi sifatida shakllanadi. Biroq, aforizmlar aniq bir muallifga ega. Barcha aforizmlarning muallifi aniq, ammo ba'zilar kim tomonidan yaratilgani ma'lum emas. Biroq, bu uning avtori yo'q degani emas. Bunday turdagi anonim hikmatlar xalq og'zaki ijodining hayotda ko'rganlari va tajribalari asosida kelib chiqqan. Har ikki turdagi aforizmlar inson tafakkurini boyitadi va hayotiy yo'l-yo'riqlar beradi.

Ingliz va o'zbek tillarida aforizmlar ba'zi jihatlari bilan keng farqlanadi. Ammo, ularning ko'plab o'xshashlik jihatlari mavjud. Ikkala tildagi aforizmlar ham keng ma'no, chuqur ifoda kasb etsa-da, bir birga o'xshaydi deb ayta olmaymiz. Sababi ularni farqlab turadigan ba'zi jihatlari mavjud. Birinchi farq bu ularning madaniy va tarixiy asoslariga borib taqaladi. Ingliz tilidagi aforizmlar G'arb madaniyatiga, asosan, yunon falsafasi, xristian ta'limoti va Yevropa renessansi davriga borib taqaladi. Ular ko'pincha individualizm, erkinlik kabi g'oyalarni ilgari suradi. O'zbek tilidagi aforizmlar esa ko'proq Sharq madaniyati, islomiy qadriyatlarga bog'liq bo'lib, odob-axloq, insoniylikka undaydi. Ammo ularni bir maqsad-hayotiy saboq berish birlashtirib turadi. Masalan, Mark Tvenning: "Hech qachon kechikib bo'lmaydi" degan fikri "Sabr-meva, mehnat-non" kabi hikmatli so'zlari bilan bir xil ma'noni anglatadi. Qisqacha qilib aytganda, til va madaniyat har xil bo'lsa-da, aforizmlarda ularning mushtarak jihatlari ko'plab umuminsoniy qadriyatlarda aks etadi.

Paremiografiya va leksikografiya til va madaniyatning muhim qismidir. Leksikografiya bu lug'at tuzish va lug'atshunoslik bilan shug'ullanuvchi tilshunoslik sohasi bo'lib, so'zlarning ma'nolarini, ularning qo'llanish uslublarini va turi tildagi so'zlarning o'zaro bog'liqligini o'rganadi. Paremiografiya-turli xalq maqollari, matallar, hikmatli so'zlarni to'plash tasniflash va o'rganish bilan shug'ullanadigan tilshunoslik sohasi bo'lib, leksikografiya bilan uzviy bog'liq hisoblanadi. Paremiyalar leksikografiyada alohida o'rin kasb etadi. Maqol, matal, aforizmlar bir til va madaniyatga xos ma'noni ifoda etgani bois bevosita bir tildan boshqa tilga tarjima qilinmaydi. Shu sababdan ham leksikograflar hikmatli so'zlarni imkon qadar aniqroq tarjima qilishga-ma'nosini buzmasdan yetkazib

berishga harakat qiladilar. Paremiografiya va leksikografiya bir biriga bog'liq bo'lib xalq og'zaki ijodi na'munalarini ilmiy va amaliy jihatdan o'rganishga xizmat qiladi. Paremiografiya maqol, matal va aforizmlarni to'plash orqali leksikografiyaga katta hissa qo'shadi.

Xulosa qilib aytganda, aforizmlar-inson tafakkurining mevasi. Ular insonning fikr-mulohazasini chuqurlashtiradigan, hayotda oqilona qarorlar qabul qilishga ilhomlantiradigan qudratli tafakkur vositasi bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bernard Shou, "Hikmatlar xazinasi", Toshkent 2014, 68-bet
2. Gyote, "Hikmatlar xazinasi", Toshkent 2014, 82-bet
3. Abu Rayhon Beruniy, "Hikmatlar xazinasi", Toshkent 2014, 106-bet
4. O'.Hoshimov, "Dunyoning ishlari: Asardan ostiga chizilgan parchalar.", X.Davron kutubxonasi, kh-davron.uz.
5. O'.Hoshimov, "Hikmatlar.uz", <https://hikmatlar.uz/author/293>
6. Sh.M.Mirziyoyev, "Hikmatlar.uz", <https://hikmatlar.uz/author/468>
7. Вахидова, Ф. (2022). Зиярат туристик терминлар оғлашувининг интралнгвистик омиллари ватарихий-етимологик манбалари. Центр научных публикаций (buxdu. uz), 18(18).
8. Vakhidova, F., & Galuzina, V. (2024). Methods of investigating cognitive processes in foreign language learning. Development and Innovations in Science, 3(3), 11–16.
9. Vakhidova, F., & Galuzina, V. (2024). The connection between orwell's '1984' and our reality. Академические исследования в современной науке, 3(9), 31–37.
10. Erkinovna, Y. F. (2021). Politeness and culture. In International conference on multidisciplinary research and innovative technologies (Vol. 2, pp. 82-86).
11. Yuldasheva, F. (2022). Expressions Of Linguistic Politeness. Центр Научных Публикаций (Buxdu. Uz), 16(16).
12. Erkinovna, Y. F. (2022, January). Politeness strategies. In Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes (pp. 80-82).

UO'K: 821.111(73)-312.9

BADIIY ADABIYOTDA TABIAT TUSHUNCHASINING TALQINI

N. N. Xayrullayeva, o'qituvchi, Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Maqolada tabiatshunoslik adabiy janr sifatida tahlil qilingan. Amerika adabiyotida tabiat tushunchasi qisqacha ta'riflangan. Genri Devid Toro, Robert Frost va Meri Elis Monro kabi tabiat mualliflarining adabiy merosini tavsiflash ham yoritilgan. Ushbu yozuvchilar insoniyatning tabiat dunyosi bilan aloqalarini yuqori darajada o'rganishgan.

Kalit so'zlar: tabiatshunoslik, ekokritizm, Amerika adabiyoti, . Genri Devid Toro, Robert Frost va Meri Elis Monro, "yashil" roman

Аннотация. В статье анализируется природа письма как литературного жанра. Кратко определяется понятие природы в американской литературе. Также освещается характеристика литературного наследия писателями-натуралистами, такими как Генри Дэвид Торо, Роберт Фрост и Мэри Элис Монро. Эти писатели глубоко исследуют контуры взаимоотношений человечества с миром природы.

Ключевые слова: природа, экокритика, американская литература, Генри Дэвид Торо, Роберт Фрост, Мэри Элис Монро, «зелёная» фантастика.

Abstract. This article examines nature writing as a distinct literary genre. It provides a concise definition of the concept of nature within the context of American literature. Furthermore, it elucidates the literary contributions of notable nature writers, including Henry David Thoreau, Robert Frost, and Mary Alice Monroe. These authors critically explore the nuances of the human relationship with the natural environment.

Key words: nature writing, ecocriticism, American literature, Henry David Thoreau, Robert Frost, Mary Alice Monroe, "green" fiction

Introduction. Although largely overlooked since the emergence of humanistic ecocriticism in the early 21st century, nature writing has persisted in its essential role in fostering literary environmentalism. Although Euro-American traditions predominantly shape this literary genre, it nonetheless encompasses a cross-cultural exchange of ideas. The presence of nature writing

illustrates, in three significant ways, how American nature writing has been instrumental in shaping literary and artistic representations of ecocides and ecological crises, while simultaneously being influenced by these themes, albeit in a less overt manner.

Firstly, the impact of Henry David Thoreau on American literary environmentalism—particularly his philosophy of simple living and profound thinking—has been foundational in establishing a tradition of nature writing within modern American literature. Secondly, there has emerged a new mode of environmental consciousness that reflects the cultivation of environmental ideas, thoughts, and practices. Lastly, there is a nuanced yet profound interest in examining the complexities of humanity's relationship with the natural world.

Main part. Nature writing experienced a decline in popularity among critics by the onset of the 21st century. With the emergence of the second and third waves of ecocriticism, coinciding with environmental justice movements and heightened global concerns regarding nuclear incidents and climate change, activists began to perceive nature writing as naive due to its apparent neglect of the socio-political dimensions of environmental issues. Consequently, the genre is frequently regarded as anachronistic, if not entirely obsolete.

However, it is overly simplistic to dismiss nature writing solely based on its ostensibly romantic character. One of the earliest examinations of nature writing highlighted that, while Euro-American traditions dominate the genre, it is characterised by a cross-cultural exchange of ideas and methodologies. Don Scheese, albeit in a footnote, addressed this concern in his 1996 publication, *Nature Writing: The Pastoral Impulse in America*, noting that authors from Asia, such as Dōgen (Mountain and Waters Sutra, c. 1250) and Bashō (A Haiku Journey, 1689), can be classified as “nature writers.” Furthermore, significant American figures within the tradition, such as Thoreau and Gary Snyder, were profoundly influenced by non-Western philosophies. Scheese posited the necessity for a comprehensive analysis of the cross-pollination between Eastern and Western, as well as Northern and Southern, ways of relating to the nonhuman world.

The empowerment of nature necessitates the reconciliation of the division between human and nonhuman realms. As articulated by Kate Rigby, only by regaining “a sense of the inextricability of nature and culture, physis and techne, earth and artifact—consumption and destruction—can we transcend the arrogance of humanism.” Recognising this inseparable relationship between humanity and the natural world, while simultaneously addressing the hubris of anthropocentrism, requires an ecocritical acknowledgment that all cultural discourses inherently exploit nature. Rigby succinctly conveys this notion, stating, “culture constructs the prism through which we know nature.” Our comprehension of nature is mediated through language and representation; however, nature precedes and transcends linguistic constructs, rendering it “real” and positioned in stark contrast to the symbolic frameworks of culture that seek to define, dominate, and impose meaning upon it.

From this vantage point, culture should not be seen merely as the termination of nature but rather as a form of appropriation and colonisation of the natural world. Culture exerts control over, dominates, and instrumentalises nature. Yet, in an era where the “end of nature,” as forecasted by Bill McKibben in 1989, has been validated—where it is evident that our actions have irrevocably altered the Earth, impacting every corner of the planet—the reality of global ecological peril necessitates that ecocritical discourse integrates environmental ethics and concerns at the core of humanistic inquiry.

Results and discussion. Nature writing is a relatively recent literary genre that has made a significant impact in a subtle yet revolutionary manner. It is akin to a woodland stream that occasionally disappears beneath the sand, only to resurface as magnificent waterfalls downstream. Though often overlooked, it persistently shapes the literary landscape.

There exists some ambiguity regarding the precise definition of nature writing. While it is frequently associated with essays like “Walden,” it encompasses various forms, including nature fiction, poetry, reporting, and even drama, as seen in television documentary narrations. These diverse forms share a commonality: they represent an aesthetic appreciation of nature that complements a scientific perspective. This characteristic is fundamental to the genre. Prior to the mid-18th century, when Linnaeus established scientific classification, nature was often depicted through hunting stories, fables, herbals, bestiaries, pastorals, lyrics, and travel narratives. In these works, nature was generally

viewed in two dimensions, serving as a backdrop within a historical context or as a superficial layer over a religious narrative. Regardless of whether it was admired or disparaged, the human figure was prominently placed against it. However, after Linnaeus began assigning impressive Greco-Latin names to even the smallest creatures, nature gained a new significance, evolving into a subject worthy of exploration alongside its traditional role as a setting.

In American literature, authors such as Henry David Thoreau, Robert Frost, and Mary Alice Monroe have made substantial contributions to the conceptualisation of nature within literary contexts. Their works predominantly address the description of nature, environmental concerns, and humanity's relationship with the natural world.

Henry David Thoreau, an American naturalist, essayist, poet, and philosopher, is renowned for his writings that merge natural history with philosophical inquiry. He anticipated the methodologies and insights of ecology and environmental history, both foundational to modern environmentalism. Thoreau's literary style intertwines meticulous observations of nature with personal experiences, pointed rhetoric, symbolic meanings, and historical narratives, all conveyed with poetic sensibility and pragmatic detail. His exploration of survival amidst hostile elements, historical change, and natural decay reflects a philosophical commitment to simplicity and essential living. Among his notable works are "A Walk to Wachusett," "Night and Moonlight," "The Highland Light," "The Maine Woods," and "Early Spring in Massachusetts." Thoreau is most famously recognised for "Walden," a contemplative reflection on simple living in harmony with nature. A pivotal work in this movement is Ralph Waldo Emerson's "Nature," particularly its renowned passage where Emerson describes a transformative experience in the woods, stating, "I become a transparent eyeball... I see all. The currents of the Universal Being circulate through me; I am part or particle of God." Emerson's writing taps into a non-material experience, establishing a profound spiritual connection with nature, independent of institutionalised religion.

Robert Frost, another eminent American poet, is celebrated for his vivid portrayals of rural New England life, mastery of colloquial speech, and realistic depictions of ordinary individuals in everyday contexts. His poetry often reflects the complexities of social and philosophical themes within the rural settings of early 20th-century New England. Notable poems include "After Apple-Picking," "The Oven Bird," and "Stopping by Woods on a Snowy Evening." Harriet Monroe, the founding publisher and editor of *Poetry*, highlighted Frost's embodiment of the Yankee spirit, noting, "perhaps no other poet in our history has put the best of the Yankee spirit into a book so completely." She appreciated his frequent use of rural landscapes and farm life, emphasising his focus on "showing the human reaction to nature's processes."

Additionally, Mary Alice Monroe is a bestselling author whose fiction explores the intricate parallels between nature and human nature, with many of her novels addressing environmental issues. Works such as "The Beach House" and "Swimming Lessons" highlight the plight of injured sea turtles. Residing in South Carolina, Monroe's novels often feature "strong Southern women" and are set in the southern United States. Her novel "Time Is a River" focuses on breast cancer survivors in a fly-fishing group in North Carolina, while "Last Light Over Carolina" examines the shrimping industry's dynamics. Monroe has received numerous accolades, including the 2008 Award for Writing from the South Carolina Center for the Book, the 2014 South Carolina Award for Literary Excellence, the 2015 SW Florida Author of Distinction Award, the RT Lifetime Achievement Award, and the International Book Award for Green Fiction. Her writing is characterised by sensitivity and authenticity, capturing the natural wonders that inspire her narratives. Monroe skillfully crafts vibrant characters who navigate the enchanting landscapes of the South Carolina low country, a region she depicts with magical eloquence.

Conclusion. Nature represents a formidable and enduring force that has permeated literature throughout human history. Authors such as Henry David Thoreau, Robert Frost, and Mary Alice Monroe examine the complexities of humanity's relationship with the natural world. Their works contribute to an intellectual discourse on the science of ecology, while simultaneously encouraging a critical reassessment of the interplay between literature and ecology during the early modern period.

REFERENCES:

1. David Rains Wallace "The nature of nature writing" ,article abstract, The New York Times Archives, July 22, 1984, Section 7, Page1-5
2. Don Scheese, Nature Writing: The Pastoral Impulse in America (New York: Twayne, 1996)
3. Gross David, ed. *The Price of Freedom: Political Philosophy from Thoreau's Journals*. p. 8.
4. Jean C. Stine, Bridget Broderick, and Daniel G. Marowski. *Contemporary Literary Criticism*. Vol. 26. Detroit: Gale Research, 1983. p 110–129.
5. Rigby Kate. "Ecocriticism." *Literary and Cultural Criticism at the TwentyFirst Century*. Edinburgh: Edinburgh UP, 2012. Pp: 151-178.
6. Philippon A., "Is American Nature Writing Dead?," CT: Yale University Press, 2003, p395
7. Xayrulloeva, N. (2021). The characterization of mary alice monroe's fiction. *Центр научных публикаций (buxdu.uz)*, 8(8).
8. Xayrulloeva, N. (2021). Mary Alice Monroe: «Green» novels and achievements. *Центр научных публикаций (buxdu.uz)*, 8(8).
9. Xayrulloeva, N. (2022). Эко-фикшн жанри тараққийи (америка адабиёти мисолида). *Центр научных публикаций (buxdu.uz)*, 25(25).
10. Xayrulloeva, N. (2022). Америка адабиётида эко-фикшн жанри: илдиз, моҳият ва белгилари// *Центр научных публикаций (buxdu.uz)*, 24(24).
11. qizi, K. N. N. (2021). An Image of Women in "Beach House Series" by Mary Alice Monroe. *Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture*, 2(12), 28-33.
12. <https://educheer.com/essays/nature-in-literature/>
13. <https://maryalicemonroe.com/bio/>

UO'K 81-25

MAQTOV RASMIY EPEDEYKTIK NUTQIY JANR SIFATIDA

D.Sh.Xodjayeva, rektor, Qo'qon davlat pedagogika instituti, Qo'qon

Annotatsiya. Mazkur maqolada maqtoovning rasmiy epedeytik nutqiy janri sifatidagi talqini hususida fikr-mulohazalar bayon etilgan. Ma'lumki, rasmiy nutqlarda ko'p hollarda umumiy tarzda maqtoov mazmunan adresatning yaxshi xislatlarini sanab o'tish, adresatga xos alohida xususiyatlarni farqlab ko'rsatish kabilar orqali voqe'lanadi. Maqtoov nutqiy janri o'z ob'ektiga ega bo'lib, maqtoov ob'ekti shaxsni yoki predmetni ko'rsatishi mumkin.

Kalit so'zlar: Maqtoov, epedeytik nutq, insoniy fazilatlar, lingvistik tadqiq, rasmiy maqtoov, adresat.

Аннотация. В данной статье представлены мнения о трактовке похвалы как официально-эпидейтического речевого жанра. Известно, что в официальных речах во многих случаях общая похвала происходит путем перечисления хороших качеств адресата, выделения особых качеств адресата и т. д. Речевой жанр похвалы имеет свой предмет, причем объект похвалы может обозначать человека или предмет.

Ключевые слова: Панегирик, эпидейтическая речь, человеческие качества, лингвистическое исследование, формальный панегирик, адресат.

Abstract. This article presents opinions on the interpretation of praise as an official epideitic speech genre. It is known that in official speeches, in many cases, general praise occurs by enumerating the addressee's good qualities, distinguishing the special characteristics of the addressee, etc. The speech genre of praise has its own object, and the object of praise can indicate a person or an object.

Keywords: Eulogy, epideitic speech, human qualities, linguistic study, formal eulogy, addressee.

Kirish. Maqtoov nutqiy janri haqida gap borganda shuni aytish kerakki, maqtoov nutqiy janri alohida nutq turi sifatida qadimdan ritorik ob'ektlardan biri sanalgan. Ayniqsa, maqtoov nutqiy janri qadimgi Yunoniston va Rimda 3 turdagi notiqlikning alohida bir turi sifatida rivojlanib, san'at darajasiga ko'tarilgan.[1.B.243] Bu davrlarda, asosan, maqtoov siyosiy maqsadlarga yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi va qirollarni madh etish, ko'kka ko'tarish kabi mazmuniy funktsiyalarni bajargan. Sharq notiqlik san'atida esa notiqlar va'zxonlar deb yuritilib, Mahmud az-Zamahshariy maqtoov notiqligida mashhur bo'lgan. Uning hukmdorlarni ulug'lovchi va insoniy fazilatlarini ko'rsatishga

mo'ljallangan madhiyalari tinglovchilar qalbiga tez etib borishligi va ularni ijobiy ta'sirlantiruvchi kuchga ega bo'lganligi bilan ahamiyatlidir.[1.B.263] Aytish mumkinki, maqto'v nutqiy janrining qadimgi davrlarda ritorik jihatdan yondoshilib o'rganilishi siyosiy maqsadlarni ko'zlaganligi bilan xarakterlanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Maqto'v nutqiy janrining lingvistik tadqiqi esa nutqiy janrlar nazariyasining rivojlanishi va ushbu nazariya asosida tildagi nutqiy butunliklarni o'rganish g'oyasining vujudga kelishi bilan bog'lanadi. Uning lingvistik tadqiqi maqto'v uslubiy matniy kompozitsion tuzilishini, rasmiy va norasmiy ko'rinishlarini, undagi leksik-grammatik, sintaktik vositalarni o'rganishni nazarda tutadi. Aytish kerakki, rasmiy nutqlarda ko'p hollarda umumiy tarzda maqto'v mazmunan adresatning yaxshi xislatlarini sanab o'tish, adresatga xos alohida xususiyatlarni farqlab ko'rsatish kabilar orqali voqe'lanadi. Shuni aytish kerakki, maqto'v nutqiy janri o'z ob'ektiga ega bo'lib, maqto'v ob'ekti shaxsni yoki predmetni ko'rsatishi mumkin. Maqto'v ob'ekti shaxsni ko'rsatganda, maqtalayotgan shaxsga *ishonch bildirish, hurmat bilan ismini tilga olish, duo qilish, tilak bildirish* kabilar ham maqto'vning alohida funktsional semantik turlari sifatida vujudga kelishi mumkin. Rasmiy maqto'v yuzasidan to'plab o'rganilgan faktik materiallar shuni ko'rsatadiki, maqto'v marhum shaxslarga ham yo'naltirilishi ham mumkin. Bunda maqto'v ism-sharifni, shaxsning shaxsiy fazilatlarini, erishgan yutuqlari kabilarni tilga olish orqali ifodalanadi. Masalan, rasmiy shaxs, O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining vafoti munosabati bilan so'zlangan rasmiy nutq matni kirish qismida adresatning vafoti bilan bog'liq ijtimoiy axborotlarni taqdim etish quyidagicha shakllangan:

Shu kunlarda barchamiz birgalikda yuragimizda chuqur dard bilan, o'rnini to'ldirib bo'lmaydigan og'ir judolikni boshimizdan kechirmoqdamiz. Nuroniy oqsoqollarimiz, mo'tabar onalarimiz va opa-singillarimiz, yosh yigit va qizlarimiz, 32 millionli butun O'zbekiston xalqi, xorijiy mamlakatlardagi ko'p sonli do'stlarimiz buyuk davlat va siyosat arbobi, mamlakatimizning Birinchi Prezidenti Islom Abdug'aniyevich Karimovni cheksiz qayg'u bilan so'nggi yo'lga kuzatdilar.[2.B.592]

Ko'rinadiki, matnning kirish qismida maqto'v ob'ekti I.A.Karimovdir. I.A.Karimov esa ijtimoiy jihatdan *davlat va siyosat arbobi, mamlakat Birinchi Prezidenti* rasmiy mavqesida bo'lgan. Shu sababli ham adresatning ismi-sharifi rasmiy uslub qoidalariga ko'ra rasmiy shaxs bo'lganligi sababli to'liq ko'rsatilmoqda. Demak, rasmiy maqto'v nutqiy janrida maqto'v ob'ekti shaxsni ko'rsatganda uning ismi sharifi to'liq icha ko'rsatilishi rasmiy talablardandir.

Tahlil va natijalar. Rasmiy maqto'v matni mazmunida adresat rasmiy shaxs bo'lganda rasmiy shaxsni adresat yaqinlariga hamdardlik bildirish, rasmiy shaxsga oid yutuqlarni sanab o'tish, rasmiy shaxsga oid ijobiy fazilatlarini aytib o'tish kabilar kuzatiladi. Masalan, hamdardlik bildirish: *Shu fursatdan foydalanib, aziz Islom Abdug'aniyevichning rafiqasi - hurmatli Tatyana Akbarovnaga, qizi - Lola Islomovnaga va yaqinlariga barchamizning nomimizdan yana bir bor chuqur ta'ziya bildirishga ruxsat bergaysiz.*[2.B.592]

Shaxsiy fazilatlar e'tirofi: *Vaqt va hayotning o'zi Islom Abdug'aniyevich Karimovning zamonamizning ulug' siyosatchisi, uzoqni ko'radigan va strategik fikr yuritadigan shaxs, dunyoda va turli mintaqalarda yuz berayotgan o'ta murakkab voqea-hodisalarning mohiyatini davlatchilik nuqtai nazaridan ko'ra bilish qobiliyatiga ega bo'lgan, o'z yurti va xalqi uchun, har bir vatandoshimizning taqdiri uchun ulkan mas'uliyat tuyg'usini chuqur his qiladigan atokdi rahbar ekanligini har tomonlama tasdiqladi.*

Rasmiy voqea: *Milliy tariximizning eng keskin va tahlikali davrida, millatlararo to'qnashuvlar va boshqa ziddiyatlar avj olgan, mamlakatimizda fuqarolar urushi xavfi yuzaga kelgan, iqqisodiyot chuqur inqirozga uchragan, bir so'z bilan aytganda, eski zamonning umri tugab, yangi zamon boshlanayotgan bir paytda Islom Abdug'aniyevichning respublika rahbari etib saylanishi Yaratganning xalqimizga bebaho marhamati bo'lgan edi.....*

Tsitata keltirish: *Islom Abdug'aniyevichning «Farzandlarimiz bizdan ko'ra kuchli, bilimli, dono va albatta baxtli bo'lishlari shart» degan chuqur ma'noli fikrlari hammamizning qalbimizda muhrlanib qolgan.*

Kasbiy yutuqlarni sanash: *Oliy Bosh Qo'mondon sifatida Islom Abdug'anievich Karimov Qurolli Kuchlarimizni tubdan isloh qilish, uning jangovar qobiliyatini oshirish va shu asosda O'zbekiston Respublikasining hududiy yaxlitligini va mustaqilligini himoyalash, sarhadlarining daxlsizligini, xalqimizning tinch va osuda hayotini ta'minlash uchun beqiyos xizmat ko'rsatdilar. U kishining tashabbuslari bilan tinchlikparvarlik, boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik va yuzaga kelayotgan qarama-qarshilik hamda ziddiyatlarni faqat va faqat tinch, siyosiy yo'l bilan hal etishga asoslangan O'zbekiston Respublikasining Tashqi siyosiy faoliyati kontseptsiyasi ishlab chiqildi va amalga oshirilmoqda..... kabilar.*

Adresantning ijobiy munosabati: *Hurmatli deputat va senatorlar! Biz oxirgi 25 yil davomida juda ko'plab muhim anjuman va yig'ilishlarni o'tkazdik. Ularning barchasiga muhtaram Prezidentimiz Islom Abdug'aniyevich Karimov boshchilik qilganlaridan yaxshi xabardorsiz. Bugun esa tariximizda birinchi marta bunday muhim yig'ilishni aziz rahbarimizning ishtirokisiz o'tkazmoqdamiz. Go'yoki xayolimizda u kishi hozir zalga kirib keladigandek. O'ylaymanki, bugungi majlisda qatnashayotgan har bir inson shu zalda buyuk Yo'lboshchimizning ruhi va nafasini sezib turibdi. O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining o'lmas g'oyalari, fikr, ko'rsatmalari bizning qalbimiz va ongimizga shunday chuqur singib ketganki, ular kelajak sari qat'iyat bilan borishimizda barchamizga doimo tayanch va suyanch bo'lishi muqarrar.*[2.B.592]

Xulosa. Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, rasmiy nutqlarda maqto'v ob'ekti shaxsni ko'rsatadi. Bunda jamoaviylik munosabati adresatlarga yo'naltirilgan murojaat nutqiy akti orqali, ya'ni Hurmatli deputat va senatorlar! kabi, shuningdek, kechirmoqdamiz, kuzatdilar, ruxsat bergaysiz, xalqimiz, xalqimizga, barchamizning nomimizdan, nuroniy oqsoqollarimiz, mo'tabar onalarimiz va opa-singillarimiz, yosh yigit va qizlarimiz, 32 millionli butun O'zbekiston xalqi, xorijiy mamlakatlardagi ko'p sonli do'stlarimiz kabi jamoaviylikni ifodalovchi leksik-grammatik vositalar orqali o'z ifodasini topadi. Rasmiy maqto'v nutqiy janri jamoaviylik va tantanavorlilik xususiyatlariga ega nutqiy janr sifatida epideyktik xarakterdagi nutqiy janrlar tizimiga to'la mos keladi. Maqto'v epideyktik nutqiy janrida shaxs marhum vafoti bilan bog'langanda jamoaviylikka xoslangan vaziyatda maqto'v ob'ekti bo'lgan shaxsga oid ijobiy fikrlar aytish, shaxsiy ijobiy fazilatlarini e'tirof etish, shaxsiy yutuqlarni sanash, hamdardlik bildirish, uning so'zlaridan tsitata keltirish, ayniqsa, adresantning shaxsga nisbatan ijobiy munosabatini bildirish kabilar jamoada shaxs ismi sharifining tantanali tarzda tilga olinishi, shaxsga oid yutuqlarning ijobiy baholanishi kabilarni yuzaga keltirishda faol ishtirok etadi. Demak, rasmiy maqto'v nutqiy janrida jamoaviylik va tantanavorlilikka yo'naltirilgan verbal vositalar faol ishtirok etadi. Bu esa maqto'v nutqiy janrini epideyktik nutqiy janr deb baholanishiga lingvistik asos sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Арипова А. Нутқ моҳиятини ташкил этувчи муҳим восита. "Scientific Progress", Scientific Journal ISSN. 2181-1601, Volume 1, Issue 6, pp 243-264.
2. Мирзиёев Ш. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Т., Ўзбекистон, 2017, 592-бет.
3. Шаталова, С. В. Эпидейктические жанры речи. диссер. филол. наук., М., 2009, М. Анджу. Содержательно-композиционные и стилистические особенности русской политической торжественной речи: на материале выступлений президентов РФ в 2000-2010 гг., диссер. филол. наук., 2012, с 233; Аннушкина Т. В. Поздравительная речь в разных сферах общения: содержание - композиция – стиль. 2016, с 213 ва ҳоказолар.
4. Шахсий архив. Мустақил Ўзбекистоннинг савдо сардори Хожи ота Мадаминжон Хасанов. Кува шаҳри.

UO'K 808.5

ODIL YOQUBOV HIKOYALARIDA AN'ANAVIYLIK

D. A. Xolmatov, tayanch doktorant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona
<https://orcid.org/0000-0002-8332-665X>

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Odil Yoqubovning asarlarida an'anaviylik hamda o'ziga xoslik jihatlari tahlil qilindi. Obyekt sifatida yozuvchining "Tilla uzuk" va "Matluba" asarlari olindi.*

Kalit so'zlar: *voqea, an'ana, hikoyachilik, muammo, yechim, bosh qahramon, ma'rifatarparvarlik, erkinlik, epizod, personaj.*

Аннотация. В данной статье анализируются аспекты традиционности и оригинальности произведений Одила Ёқубова. В качестве объектов исследования выбраны его произведения “Тилла узук” и “Матлуба”.

Ключевые слова: событие, традиция, повествование, проблема, решение, главный герой, просветительство, свобода, эпизод, персонаж.

Abstract. This article analyzes the aspects of tradition and originality in Odil Yoqubov's works. The objects of study are the writer's works “Tilla uzuk” and “Mathuba”.

Key words: event, tradition, narration, problem, solution, main character, enlightenment, freedom, episode, character.

Kirish. Har bir soha rivojlangani kabi adabiyot ham jadallik bilan o'sib bormoqda. Shunday bo'lsa-da, an'analarga tayanib asarlar yozilib kelinmoqda. Biror-bir asarning vujudga kelishida tarixda yaratilgan asarlarning o'zni muhim, albatta. Shunday ekan quyida tahlilga tortgan maqolamizda hikoyalardagi an'anaviylikning o'ziga xos bo'lgan jihatlarini keltirib o'tdik. Adabiyotda hikoya janri epik turdagi muhim janrlardan biri bo'lib, o'ziga xos uslubiy va badiiy imkoniyatlar orqali yozuvchining dunyoqarashini aks ettirishga xizmat qiladi. XX asrning ikkinchi yarmi va XXI asr boshlarida o'zbek hikoyachiligida davrning murakkab ijtimoiy-siyosiy voqealari qahramonlar obrazi orqali ifodalanadi. O.Yoqubov, hikoyalari bu jarayonda alohida o'rin tutadi. Ushbu maqolada ushbu yozuvchilarning hikoyalarida qahramon talqinlari va davr voqealarining aks etishi o'rganiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. XX asr o'zbek hikoyachiligi taraqqiyotida Abdulhamid Cho'lponning alohida o'ri bor. Uning “Qurboni jaholat” (1914), “Do'xtur Muhammadiyor” (1914) hikoyalarida ilm-ma'rifatni ulug'lash, jaholatni qoralash yetakchilik qiladi. Masalan, “Qurboni jaholat” (1914) hikoyasi voqealari XX asr boshlarida Turkistonda bo'lib o'tadi. Asarning bosh qahramoni Eshmurod bo'lib, o'qimishli, davridan ancha ilgari ketgan shaxs. Shu bois ham soatni o'g'irlash bilan bog'liq tuhmatlar ruhiyatiga qattiq ta'sir etadi. Ayniqsa, Mo'minjonning “o'ris maktabda zakonchi bo'larmidingiz, yo doktor bo'larmidingiz, yo yer o'ldaydig'on zemlomer bo'larmidingiz?.. O'ris maktablarida o'qisangiz shundoq istiqbol-mistiqbol degan o'rischa so'zlarni o'rganasiz, yana tovoq-qoshiqlarni o'qiyasiz. Bo'lmasa nima bo'lar edingiz?” [1, 275] degan so'zlari o'sha davr aksar yoshlarining dunyoqarashi qanday ekanligini ko'rsatadi. Ular xohlagandek o'qub, xohlagandek rohat qilib, maishat qilib yurishni orzu qiladilar.

Eshmurodni soat o'g'irlashda ayblab, ertalab qamamoqchi bo'lganlarida, o'zini otib, jon taslim qiladi. Ma'lum bo'ladi, soatni besoqol bola o'g'irlagan ekan. Yozuvchi axloqiy buzuvchilikni millat uchun xatarli, tanazzulga yetaklovchi odat ekanligini shu tariqa tasvirlaydi.

Cho'lponning “Do'xtur Muhammadiyor” (1914) hikoyasi qahramoni Muhammadiyor Shvetsariyada o'qib vrach bo'ladi. Turkistonga kelib, birdan boyib ketadi. Yozuvchi buning sababini ilm olish yo'lidagi sa'y-harakatlaridan deb biladi. Muhammadiyor o'z vatanidan jo'nab ketar ekan, vokzaldagi yurtdoshlarining qoloq, jaholatga botgan holatdan iztirobga tushadi. Chingiz va Temur askarlarini ko'rgan ulug'vor tog'larga murojaat qilib, yurtning g'aflat uyqusidagi, taraqqiyotdan yiroq holatidan o'ksinadi. Yozuvchining ma'rifatparvar g'oyalari hikoyada yaqqol ko'zga tashlanib turadi. Cho'lpon o'z hikoyalarida Turkistondagi qoloqlikning ikkita – ichki va tashqi sabablari borligini tasvirlaydi. Ichki sabab xalqning g'aflat uyqusida ekani, o'qitish tizimining nochorligi bo'lsa, tashqi sabab Chor Rossiyasining mustamlakachilik siyosati, o'lkada nashavandlik, axloqiy buzuvchilikni kuchaytirib, yosh-u keksaning ozodlik uchun kurashda chetda ushlab turishga intilganligida ko'radi.

Uning “Oydin kechalarda” (1922) hikoyasida Zaynab kampir, uning yangi kelini, Qodirjon mojarolari orqali Chor Rossiyasidan kelgan Annushkalar oilani buzib, yoshlarni ichkilik botqog'iga botirib, taraqqiyotdan, o'z haq-huquqlarini anglashdan yiroq tutayotganligini ishonarli tasvirlagan.

“Qor qo'ynida lola” (1923) hikoyasida diniy mutaassiblik qurboni bo'lgan Sharofat taqdiri orqali o'z erkidan mahrum Turkistondagi qizlarning o'tgan asr boshlaridagi og'ir ahvoli, Sharofat obrazi orqali tasvirlab beradi. O'z pining ko'nglini olish uchun, o'z qizini unga baxshida qilib yuborishdan tortinmaydigan Samandar aka qiyofasi davrning dolzarb muammosi haqida o'quvchini

o'ylab ko'rishga undaydi. "Qarib-quyulmag'an, achib-suyulmag'an" va ikki xotin ustiga uchunchisiga uylanyotgan kulgili hamda ayanchli qiyofasi hikoyada hayotiy, jonli tasvirini topadi.

"Oqqoshshoning in'omi" (1934) hikoyasi qahramoni duradgor usta To'xtash bo'lib, u bilan yuz bergan kulgili hodisalar orqali Chor Rossiyasi amaldorlarning yerli xalqqa bo'lgan nopisand, shovinistik munosabati o'ziga xos tarzda yoritiladi. Ne-ne umidlar bilan Peterburgdagi vistavkaga yog'och kovushni jo'natib, mukofotiga "isposibo" olgan usta To'xtash holati hikoyada hayotiy tasvirlanadi: "Usta To'xtash mirshabni jo'natib, tashqarining eshigini zanjirlab ichkariga kirayotgan paytida, ko'ziga butun dunyo qorong'u edi. Buning ustiga ichkarida to'polon boshlandi. Oqqoshshoning in'omi kelganini eshitgan xotinlar, (ustaning onasi va xotini) talashib, nari-beri gapga borib qoldilar. Usta soqov singari tilini so'zsiz qaltiratgani holda ikki ayolni musht do'laytib zo'rg'a tinchitdi" [1, 232]. Yozuvchi hikoya so'ngida viloyat gubernatorining muoviniga uchrashi "nozik piching" bilan ikki yuz so'm undirgach, yumshoq vagonda o'z shahriga qaytarkan, ushbu pulga katta imorat qurishni va kimningdir qiziga sovchi qo'yib yana uylanishni xayol qilib keladi. Bu bilan yozuvchi turkistonliklarning ko'pchiligi uchun odatiy holga aylangan pulni ilm olishga emas, imorat qurish-u xotinlarni ko'paytirishga sarflashini qoralaydi.

Natija va muhokama. Abdulhamid Cho'lpon hikoyalaridagi xotin-qizlar erkini ulug'lash, besoqolbozlik, nashavandlik, ichkilikbozlik kabi illatlarni qoralash, jaholatga berilish, ilm-ma'rifatdan yiroqlikni tanqid ostiga olishlik an'anasi Odil Yoqubov ijodida o'ziga xos tarzda davom ettirildi. Masalan uning "Matluba" (1966) hikoyasida oila, muhabbatning muqaddas ekaniga nopisand qarovchi, axloqsiz xatti-harakatlarni zamonaviylik va madaniyatlilik belgisi sifatida biluvchi Samig'jonning xudbinona qilmishlari orqali o'tgan asrning 60-yillarida avj olgan illatlar qoralanadi. Ushbu illatlar zaminida sho'ro hokimiyatining mustamlakalaridagi millatlarning urf-odatlariga, qarashlariga nopisand munosabat natijasida shakllangan o'sha mafkura bulog'idan suv ichgan avlodlar dunyoqarashining mahsuli edi. Agar Cho'lponning "Oydin kechalarda" hikoyasidagi Qodirjonning qiyofasi, u ham Chor Rossiyasi mustamlakasi oqibatida kirib kelgan axloqsizliklar bilan zaharlanganligini eslasak, Samig'jonning qarashlarida oradan ellik yil o'tgan bo'lsa-da uncha katta farqni ko'rmaymiz.

Odil Yoqubovning "Tilla uzuk" (1962) hikoyasida qishloqlarda avj olgan meshchanlik, eskilik sarqitiga berilish, ayollarga past nazar bilan qarash illatlari qoralanadi. Muhabbat deb atalmish muqaddas tuyg'uni avaylab-asrash kerakligi hikoya voqealarida tasvirlanadi. Yozuvchi mahorati shundaki, Cho'lponning "Qor qo'ynida lola", "Nonvoy qiz" hikoyalarida ayollarga past nazar bilan qarash illati, Odil Yoqubov hikoyalarida yangicha ko'rinishda talqin etilib, qoralanganligini ko'rishimiz mumkin. Oila ikki shaxsning o'zaro muhabbati asosida yuzaga kelishi, unga boshqalarning aralashuvi, tuzatib bo'lmaydigan yomon oqibatlarga olib kelishini yozuvchi o'ziga xos tarzda tasvirlaydi.

Odil Yoqubov hikoyalarida Abdulla Qodiriyning betakror qiyofa, xarakter va personajlar yaratish mahorati ta'sir ko'rsatdi. Yozuvchi "O'tgan kunlar" romani unga butun hayoti davomida hamroh bo'lganligi, og'ir kunlarda o'zga yurtlarda nekbin tuyg'ularga oshno etib, ona vatan sog'inchini qondiruvchi ovunchoq, manba bo'lganligini, keyinchalik eslaydi. Asar "Effect" uchun kiritilgan, sun'iydek tuyulgan jihatlar borligidan qat'iy nazar o'quvchini ham hayajonga solib, cheksiz zavq berishi yozuvchining ulkan mahoratidan ekanligini ta'kidlaydi. Ayniqsa, romandagi O'zbek oyim eng hayotiy, eng jonli, eng mukammal chiqqan obrazlardan biri ekanini, epizodik bo'lsa-da Azizbek, Musulmonqul, Xushro'ybibi to'g'risida ham shu fikrni aytish mumkinligini uqtiradi. Kitobxon Kumushning o'limi to'g'risida uning Toshkentga kelgani tasvirlangan sahifalaridayoq seza boshlashi, garchand yozuvchi kelajakda ro'y beradigan fojea haqida bir og'iz bir nima demasa-da, yurakni chulg'ab olgan g'amgin tuyg'udan qutula olmasligi haqida Odil Yoqubov yozarkan quyidagilarni ta'kidlaydi: "Men o'z boshimdan kechirgan arzimaz tajribamdan bilaman: kitobxonni bu ko'ylarga solish, bo'lg'usi bo'ronlarning sovuq nafasini oldindan bildirish unchamuncha talantga muyassar bo'lavermaydi..." [2, 414].

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Odil Yoqubov o'z asarlarini yaratishda o'zbek adabiyotining yetuk vakillari ijodiga tayangan holda ijod qildi. An'anaviylik hamda o'ziga xoslik jihatlar bilan o'z asarlarida ajralib turdi. Shunday ekan adib o'zbek adabiyotini nasriy asarlari orqali boyitdi.

1. Чўлпон. Асарлар. IV жилдлик. II жилд. – Тошкент: Akademnashr, 2012. – 327 б.
2. Yoqubov O. Qaydasan Moriko. Тошкент: “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси бош тахририяти, 2002. – 432 б.

UO'K 881.1

MADANIY KODLARNING LINGVOMADANIY ASOSLARI**M.B.Xolova, o'qituvchi, Buxoro davlat tibbiyot instituti, Buxoro**

Annotatsiya. *Madaniyat qadriyatlar va ma'nolar sohasini o'rnatadi, kodlar uning mohiyatining aksi bo'lib xizmat qiladi. Kodning asosiy xususiyati uning madaniyatga xos bo'lgan ma'no va qadriyatlarni qamrab olish qobiliyatidadir va u tushunish va anglash orqali individual darajada talqin etiladi. Til ushbu kodlarni ifodalash vositasi bo'lib, madaniy doirada belgi-semantik hodisaga aylanadi.*

Kalit so'zlar: *madaniyat, madaniy kod, zoomorfik kodlar, biomorf kodlar, semantik birliklar*

Аннотация. *Культура устанавливает сферу ценностей и смыслов, коды служат отражением ее сущности. Основной характеристикой кода является его способность отражать смыслы и ценности, присущие культуре, и он интерпретируется на индивидуальном уровне посредством понимания и осознания. Язык является средством выражения этих кодов и становится знаково-смысловым явлением в культурных рамках.*

Ключевые слова: *культура, культурный код, зооморфные коды, биоморфные коды, семантические единицы.*

Annotation. *Culture establishes a sphere of values and meanings, codes serve as a reflection of its essence. The main characteristic of a code is its ability to capture the meanings and values inherent in a culture, and it is interpreted on an individual level through understanding and awareness. Language is a means of expressing these codes and becomes a sign-semantic phenomenon in the cultural framework.*

Key words: *culture, cultural code, zoomorphic codes, biomorphic codes, semantic units*

Kirish. Madaniyatlararo muloqot - bu turli madaniyatlarga mansub odamlar va guruhlar o'rtasidagi o'zaro ta'sir va muloqotning turli shakllari majmuidir. Madaniyat, o'z navbatida, inson faoliyati, xatti-harakatlari va muloqotini tartibga soluvchi, shuningdek, ijtimoiy hayotning barcha asosiy jihatlarida takror ishlab chiqarish va o'zgarishiga yordam beradigan belgilar tizimidir. Madaniyatlararo muloqot jarayonida tilning ham, madaniyatning ham muhim xususiyatlari namoyon bo'ladi.

A.Karminning fikricha, madaniyat o'ziga xos kognitiv yondashuv bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u odamlarga ma'lumotni ajratib olish, tushunish va undan foydalanish imkonini beradi, keyinchalik bu ma'lumotni o'ziga xos belgilarga kodlaydi[Karmin, b. 54]. Bu jarayon axborot muhitini yaratishga olib keladi, u obyektlar va hodisalar dunyosini qamrab oladi, bu yerda ma'lumotlar belgilar orqali ifodalanadi. Mohiyatan, bu axborot muhiti madaniyatning asosini tashkil qiladi. Shu nuqtai nazardan, belgi va ramzlar paydo bo'lib, ahamiyat kasb etadi va madaniy taraqqiyotning har bir bosqichida muhim rol o'ynaydi. Ushbu belgi va belgilarga tegishli ma'nolar madaniyatlarni bir-biridan farqlash imkonini beradi. Bu ma'nolarni yaxlit semantik yaxlitlikka birlashtirib, madaniyat tirik organizmga o'xshash dinamik mavjudotga aylanadi.

Asosiy qism. Til madaniyat tomonidan yaratilgan va uni saqlab qolish uchun foydalaniladigan amaliy vosita bo'lib, uning semantik yaxlitligining tashuvchisi va ifodasi bo'lib xizmat qiladi, bu ko'plab semantik o'zgarishlarni keltirib chiqarishi mumkin. Ushbu o'zgarishlar madaniyatning rivojlanishi uchun zamin yaratadi. O'z shaxsini ifodalash, mavjudligini mustahkamlash va ma'lum bir muhitda samarali faoliyat ko'rsatish uchun madaniyat o'zini namoyon qilish, mustahkamlash va muvaffaqiyatli ishlash ehtiyojlariga mos keladigan ushbu o'zgarishlar orqali semantik maydonlarni yaratadi. Bu semantik maydonlar o'zaro bog'langan bo'lib, madaniy kodlarni o'rnatish uchun asos bo'lib xizmat qiluvchi barqaror va turg'un semantik birliklarning shakllanishiga olib keladi.

Madaniyatshunoslarning ta'kidlashicha, madaniy kod statik tuzilma emas, balki jamiyatda to'plangan madaniy tajribalarni o'zida mujassam etgan. V.Telia madaniy kodni madaniy matnlarning asosi sifatida tavsiflaydi, u tabiiy obyektlar, artefaktlar, hodisalar, ularning fazoviy, vaqt va sifat-miqdoriy o'lchovlarini o'z ichiga olgan dunyo haqidagi o'stirilgan g'oyalar to'plamini o'z ichiga oladi[Telia, b. 20-21]. Yu. Lotmanning ta'kidlashicha, madaniy kod muayyan madaniy sohalar yoki belgilar sifatida xizmat qiladigan artefaktlar bilan bog'langan tasvirlar tizimidan iborat[Lotman, b.15]. N.Alefirenko madaniy kod madaniy ma'no va qadriyatlarning mohiyatini qamrab olgan holda, ularning mazmunini jamlaganligini ta'kidlaydi. Madaniy kod jamiyatning ekzistensial va falsafiy strategiyasini ifodalaydi, ramziy ma'noda ifodalanadi va semantik tizim sifatida ishlaydi. U semiotik makonda meta-darajada ishlaydigan ijtimoiy xotirani aniqlash va saqlashga xizmat qiladi. Bundan tashqari, madaniyatning asosiy kodekslari asta-sekin rivojlanib boradi va uzoq vaqt davomida davom etadi, ko'pincha to'liq rivojlanishi uchun asrlar kerak bo'ladi.

Tilshunoslik nuqtai nazaridan, ma'lum axborotlarni timsollar orqali shakllantirish va uzatish tilning eng muhim vazifalaridan biri sifatida qaraladi. Ilmiy adabiyotlarda tilning kommunikativ funksiyasidan tashqari, boshqa bir qator vazifalar ham e'tiborga olinadi, ularning har biri o'ziga xos ilmiy asosga ega. Ushbu vazifalarga ko'ra, til nafaqat axborotni uzatish va qabul qilish vositasi sifatida xizmat qiladi, balki muayyan millat yoki etnosning madaniy kodini ham ifodalaydi. Madaniy kodlar tilshunoslikda dunyo lingvistik landshaftining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri sifatida tan olinadi.

Madaniy kodlarning ilmiy ta'riflari va talqinlaridan shunday xulosaga kelish mumkinki, bu atama muayyan madaniy mazmunni shartli, ramziy va kodifikatsiya qiluvchi moddiy yoki ideal belgilar tizimiga ishora qiladi. Dunyoni inson tomonidan turkumlash jarayonining og'zaki mahsuli lingvomadaniy kodlar bo'lib, unda inson tili madaniy mazmunning eng muhim ifodasidir. O'zbek tilshunosligida madaniy kodlarga oid tadqiqotlar nisbatan kam. Lingvokulturologik atamalar lug'ati biomorfik kod, madaniy kodlar, fazoviy kod, ruhiy kod, mavzu kodi, somatik kod va vaqt kodini o'z ichiga oladi. F.Usmonovning o'zbek tilidagi analogiyalarning lingvomadaniy xususiyatlariga bag'ishlangan tadqiqotida lingvomadaniy kodlar masalasiga alohida e'tibor qaratilgan[Usmonov, b.26]. O'zbek xalqining majoziy tafakkuri, dunyoqarashi, turmush tarzi, qadriyatlari, xulq-atvori, e'tiqod va an'analari nutqida ifodalangan til va madaniy kodlarda ham o'z ifodasini topgan. O.Hoshimovning "Daftar hoshiyasidagi bitiklar" asarida ham fanda e'tirof etilgan deyarli barcha til va madaniy kodlar o'z aksini topgan. Hatto ulardagi tasvirlar ham takrorlanmaydi. Aynan shu obraz asarning milliy-madaniy koloritini beradi. Asardagi *it, mushuk, baliq, maymun, laylak, g'oz, qarg'a, bulbul, qaldirg'och, eshak, echki* kabi zoomorfik kodlar majoziy xarakterga ega bo'lib, bu ko'p yillik tajriba samarasidir. Ular lingvomadaniy asos bo'lib ham xizmat qiladi.

Masalan: *E'tibor berganmisiz: qaldirg'ochlar fayzsiz, noahil xonadonga hech qachon in qurmaydi. Goho qaldirg'och odamdan aqlliroqmikin, deb o'ylab qolaman* ["Daftar hoshiyasidagi bitiklar", b.10].

Parchada aks etgan zoomorf kodda o'zbek xalqining mehmondo'stligi va bag'rikengligi, tinchlikni qadrlashi aks etgan. Qaldirg'ochning zoomorf kodi, fazoviy kodda uyg'unlik va mehr-oqibat fazilat ekanligi ta'kidlangan. Buni tushunish uchun ushbu so'zlar ortidagi ma'noni, madaniy kontekstni, ya'ni kodning mohiyatini tushunish kerak. Asarda biomorf kodlardan ham keng foydalaniladi. Daraxt, chinor, tut, terak, majnuntol, shox, olma, uzum, meva, ildiz kabi so'zlar muayyan til va madaniy mazmunni ifodalash uchun qo'llangan. Ma'lumki, chinor – uzoq umr, tut – rizq, meva – hodisaning kutilgan natijasi, ildiz – poydevor degani. Masalan: *Badiiy ijod shunday daraxtki, shoxida umuminsoniy mevalar yetiladi, ildizi esa milliy zaminda yotadi*.

Madaniy kodning asosi voqelikning har qanday hissiy idrok etilgan voqeliklari, jumladan, o'simlik, hayvonot dunyosi, tabiat hodisalari, mehnat qurollari, uy-ro'zg'or buyumlari, kiyim-kechak va oziq-ovqat mahsulotlari bo'lishi mumkin. V.V. Krasnix madaniy kodni madaniyatning atrofdagi dunyoga yuklaydigan, uni toifalarga ajratadigan va baholaydigan tuzilma sifatida belgilaydi. U odamlarning arxetip g'oyalari bilan bog'liq bo'lgan somatik, fazoviy, mavzuli, biomorfik va ruhiy kod kabi turli xil kodlarni aniqlaydi.

V.V. Krasnix madaniyatning biomorfik kodini dunyomizda yashaydigan tirik mavjudotlar, shu jumladan o'simliklar va hayvonlar bilan bog'liq asosiy element sifatida belgilaydi. [Krasnix, b.6] Bu kodning muhim jihati o'simlik va hayvon nomlarining ichki shakli bo'lib, hosila so'zlarning semantikasida madaniy ma'lumotlarni saqlaydi. Masalan, "лютик" (ranunculus) gulning nomi "yonish" degan ma'noni anglatuvchi "lyut" so'zidan kelib chiqqan va uning zaharli sharbati bilan bog'liq. Bu gul xalq orasida "tungi ko'rlik" deb ham ataladi, chunki gul sharbati odamning ko'ziga tushib qolsa, uni vaqtincha ko'r qilishi mumkin degan fikr bor. Shunday qilib, gulning nomi uning o'ziga xos xususiyatlari haqida ma'lumot beradi va odamlar uchun belgi, signalga aylanadi.

Madaniy kodlar taraqqiyoti qadriyatlarni qayta baholash jarayoni bilan uzviy bog'liq. Madaniy kodlar asosida insonning dunyo haqidagi arxaiik va mifologik tasavvurlari bilan bog'liq bo'lgan qadimiy bilimlari yotadi. Shu sababli har qanday til tizimida mavjud bo'lgan lingvomadaniy kodlarni aniqlash, ularning o'zi mansub bo'lgan lingvomadaniyatga xos bo'lgan qadriyatlar, madaniy meyorlar hamda aksiologik qarashlar bilan uzviylikda tadqiq qilish ham nazariy ham amaliy jihatdan muayyan ahamiyatga ega.

Xulosa. Adabiyotlarni tahlil qilgandan so'ng, "kod" tushunchasi belgilarning funktsional tizimiga tegishli degan xulosaga kelishimiz mumkin. Kengroq "madaniy kod" tushunchasi semiotika nuqtai nazaridan madaniyat ichida mavjud bo'lgan tasvirlar tizimi sifatida qaraladi. O'z navbatida, "lingvomadaniy kod" tabiiy tilda ifodalangan tasvirlar tizimini o'z ichiga oladi. Odamlarning xatti-harakati ko'pincha ushbu kodlardagi ko'rinmas ko'rsatmalar bilan belgilanadi. Agar kimdir ushbu qoidalardan chetga chiqsa, boshqalar buni darhol payqashadi va ma'lum bir kod doirasida bunday og'ishlarni izohlaydilar. Shunday qilib, madaniy va lingvistik kodlar ijtimoiy xulq-atvorni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi, chunki ular odamlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga va ularning bir-birlarini idrok etishlariga ta'sir qiluvchi me'yorlar va taxminlarni o'rnatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Кармин, Анатолий С. [Karmin, Anatoly S.] (2006) "Философия культуры в информационном обществе: проблемы и перспективы". Вопросы философии, 2; 52-60
2. Красных, Виктория [Krasnykh, Victoria] (2002) Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология. Москва: Гнозис.
3. Гудков Д. Б. Единицы кодов культуры: проблемы семантики // Язык, сознание, коммуникация: сб. статей. М.: МАКС Пресс, 2004. Вып. 26.
4. Лотман Ю. М. Структура художественного текста // Лотман Ю. М. Об искусстве: сб. науч. тр. СПб.: Искусство-СПБ, 1998.
5. Телия В. Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в системе культуры // Фразеология в контексте культуры: сб. науч. тр. М.: Школа «Языки русской культуры», 1999.
6. Usmonov F. O'zbek tilidagi o'xshatishlarning lingvomadaniy tatqiqi. // - Andijon, 2019. – B. 25-28.
7. Kholova Madina Boboqulovna. (2024). Cultural codes in intercultural communication | innovative achievements in science 2022
8. Boboqulovna, K. M. (2024). Cultural Codes in Uzbek Literature. American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769), 2(3), 495–500.
9. Kholova M.B. Cultural codes in english literary works // EJAR. 2024. №6-1.

UO'K 808.3

DIPLOMATIK TERMINLARNING KONTEKSTUAL VA SEMANTIKA TAHLILI

Yu.K.Xonto'rayeva, magistrant, Navoiy davlat pedagogika instituti, Navoiy
O.K. Xolibekova, dotsent v.b., PhD, Navoiy davlat pedagogika instituti, Navoiy

Annotatsiya. Ushbu maqolada diplomatik terminlar tahlili olib borilgan bo'lib, unda shu kabi terminlarning rasmiy diskursda foydalanishda o'ziga xosligi va ahamiyatiga alohida to'xtalib o'tilgan. Olib borilgan tadqiqot natijasi sifatida shuni ko'rsatish mumkinki, diplomatik tilda har bir ibora va so'z qat'iy aniqlik bilan tanlanishi kerak, chunki noto'g'ri ishlatilgan terminlar xalqaro aloqalarda jiddiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Ushbu tilning muhim jihatlaridan biri – rasmiy qoliplarga rioya qilish va yuqori darajadagi hurmatni ifodalashdir.

Kalit so'zlar: Diplomantik til, rasmiylik, ibora, diplomatik hujjat, hurmat tushunchasi, tilshunoslik.

Аннотация. В данной статье проводится анализ дипломатических терминов, подчеркивается их уникальность и важность в официальном дискурсе. Результаты исследования показывают, что каждое выражение и слово в дипломатическом языке должны быть выбраны с строгой точностью, так как некорректно использованные термины могут привести к серьезным последствиям в международных отношениях. Одним из ключевых аспектов этого языка является соблюдение формальных стандартов и выражение высокого уровня уважения.

Ключевые слова: Дипломатический язык, формальность, выражение, дипломатический документ, концепция уважения, лингвистика.

Abstract. This article analyzes diplomatic terms, highlighting their uniqueness and importance in formal discourse. The research findings indicate that each expression and word in diplomatic language must be chosen with strict precision, as incorrectly used terms can lead to serious consequences in international relations. One of the essential aspects of this language is adherence to formal patterns and the expression of high levels of respect.

Keywords: Diplomatic language, formality, expression, diplomatic document, concept of respect, linguistics.

Kirish. Diplomati til – o'zaro munosabatlarni tartibga solish uchun eng asosiy vositalardan biridir va uning o'ziga xos xususiyati – rasmiylikka rioya qilishi va qat'iy qoliplardan foydalanishidir. Ushbu turdagi tilning o'ziga xos jihatlari ko'proq yozma shaklda, davlatlar o'rtasidagi muloqotlar va hujjatlarda aks etadi. Har qanday xato yoki noto'g'ri tushuncha yirik davlatlararo nizolarga sabab bo'lishi mumkinligi tufayli, har bir so'z aniq va o'rinli bo'lishi talab qilinadi.

Tadqiqotchi S. Nosirova o'zining “Hozirgi zamon xitoy tili diplomatik terminlarning leksik – semantik va struktur tahlili” mavzusidagi dissertatsiyasida diplomatik hujjatlardagi “protokol formulalari”ning ahamiyatiga alohida e'tibor qaratgan. Uning tadqiqotiga ko'ra, diplomatik hujjatlar ichida murojaat so'zlari, mulozamat so'zlari va hujjatning yakuniy qismida ishlatiladigan iboralar alohida o'rinni egallaydi. Shu o'rinda davlat rahbarlarining, Vazir va boshqa oliy mansabdorlarning ism, shariflari to'liq, hech qanday qisqartirishlarsiz yozilishi kerak. Ism, sharif, lavozimlarni asliga muvofiq yozish hurmat – e'tibor belgisi hisoblanadi.[2-141]

Diplomati tilning muhim jihatlardan biri – undagi hurmat va ehtiromning alohida namoyon bo'lishidir. Har qanday diplomatik xat yoki nota rasmiy qoidaga ko'ra boshlangan va yakunlangan bo'lishi kerak. Masalan, davlat rahbarlariga yoki yuqori martabali shaxslarga yo'llangan xatlarda, albatta, hurmat ifodalovchi iboralar ishlatiladi: “Janobi oliylari Prezident”, “Qirol hazrati oliylari”, “Hurmatli Vazir” va hokazo. Bu nafaqat rasmiylik, balki tomonlar o'rtasida do'stona munosabatlarni saqlab qolishga ham xizmat qiladi.

Nosirova o'z tadqiqotida “Yuksak hurmatimni izhor etaman”, “Sizga chuqur ehtirom bilan”, kabi iboralarning diplomatlar tomonidan tez-tez qo'llanishini qayd etadi. Bu iboralar rasmiylikni saqlab, ayni paytda diplomatik aloqalarni yumshatish, tinchlik va hamkorlikni qo'llab-quvvatlash maqsadida ishlatiladi.[3-56]

Diplomati hujjatlarda noto'g'ri ibora yoki murojaat qo'llanilishi jiddiy tushunmovchiliklarga sabab bo'lishi mumkin. Masalan, yuqori lavozimli shaxsning ismi yoki unvonini noto'g'ri yozish xalqaro aloqalarda hurmatsizlik sifatida qabul qilinadi va hatto ikki davlat o'rtasidagi aloqalarning keskinlashishiga olib kelishi mumkin. Nosirova ta'kidlaganidek, diplomatik hujjatlarning yakunida qo'llaniladigan mulozamat so'zlari nafaqat rasmiy tuzilmaga, balki do'stona aloqalarga ham hissa qo'shadi. Bunday iboralar, masalan, “Hurmatim va ehtiromimga ishonch bildirgaysiz”, “Fursatdan foydalanib, Sizga yana bir bor hurmat va ehtiromimni izhor etaman”, nafaqat xushmuomalalik, balki ikki tomonlama munosabatlarning yanada mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Diplomatiya terminlarining izohini “O'zbek tilining izohli lug'ati” misolida tahlil qilar ekanmiz, bir qator terminlarning izohi va semantik tarkibi keltirilgan. Ushbu lug'atning 2-jildida diplomatiya sohasida keng qo'llanadigan quyidagi atamalarini kuzatishimiz mumkin: holat, ilova, dushman, ziddiyat, fitna, nazorat, qochoq, tashabbus, chegara, tartib, hudud, ittifoq, sulh, elchi, deklaratsiya, konvensiya, memorandum, sammit, agent, immigrant, nota, diplomat, konsul, viza,

vakillik, kelishuv, hamkorlik va boshqalar.[4-552] Lug'atda ushbu terminlar keng iste'molda bo'lgani sababli ularga maxsus diplomatik belgi qo'yilmagan.

Birinci turga siyosiy atamalar – masalan, suverenitet, davlatlarning o'z taqdirini belgilashi, tinchlik va xavfsizlik; diplomatik atamalardan esa diplomatik aloqalar, diplomatik immunitetlar kabi iboralar kiradi. Ikkinchi turga esa xalqaro huquqiy atamalar – masalan, xalqaro norma, huquq manbai va yuridik shaxs kabi tushunchalar kiradi. Xalqaro huquq talqinida hosil bo'lgan atamalar orasida davlatlar suveren tengligi, davlat xavfsizligi, xalqaro jinoyat va javobgarlik, diplomatik va konsullik huquqlari kabilar bor.

Ba'zi atamalar ichki huquq va xalqaro huquqda farqli ma'noga ega bo'lishi mumkin (masalan, "shartnoma" iborasi ichki huquqda bir talqin qilinsa, xalqaro huquqda boshqacha qo'llanilishi mumkin). Xalqaro huquqda diplomatik atamalar keng ma'noda qo'llanib, "xalqaro shartnoma" iborasi barcha xalqaro huquqiy aktlarni o'z ichiga olishi mumkin. Shuningdek, "xalqaro konferensiya" kabi umumiy atamalar ko'p tomonlama uchrashuvlar bilan bir qatorda kongress va yig'ilishlarni ham bildiradi.

Bundan tashqari, bir xil atama bir necha turli ma'noda ishlatilishi mumkin. Masalan, "protokol" atamasi mustaqil shartnoma, shartnomaga qo'shimcha yoki rasmiy tartibni bildirishi mumkin. Xalqaro huquqiy hujjatlarda va diplomatik amaliyotda lotin tilidagi iboralar ham ko'p qo'llaniladi, masalan, "jus cogens", "opinio juris", "pacta sunt servanda" va "persona non grata". Bu atamalar turli xil madaniy kontekstlarda farqli talqin etilishi mumkin bo'lsa-da, ularning xalqaro amaliyotdagi ahamiyati katta. Mavlyanov S. o'zbek diplomatik tilida ishlatiladigan atamalarni quyidagicha tasniflaydi:

a) Diplomatik harakatlarni ifodalovchi terminlar (diplomatiya, diplomatik, muzokara, vakolatlar); b) Diplomatik qonunlar amaliyoti va hujjat yuritishga oid terminlar (diplomatik huquq, ilova, ishonchnoma, deklaratsiya, konvensiya, rioya qilmoq, protokol, qaror, bargon); c) Diplomatik hamkorlikni ifodalovchi terminlar (kelishuv, hamkorlik, ittifoq, sulh, pakt); d) Diplomatiyada do'stlik yoki dushmanlikni ifodalovchi terminlar (ittifoqchi, dushman, xiyonat, ziddiyat, fitna);

e) Diplomatik kasbiy terminlar (maslahatchi, elchi, attashe, elchi muovini, favqulodda va muxtor elchi); f) Diplomatik ishlar yuritiluvchi joy nomlari, uchrashuv, tadbirlarni ifodalovchi terminlar (agentlik, arbitraj, konsullik, elchixonona, bosh konsullik, ligasi); g) Diplomatiyada tijoriy ish yurituvlarga oid terminlar (boykot, vositachi, mijoz, embargo, tijorat, pul o'tkazmasi, erkin savdo, tarif, talab, tashqi savdo, tranzit, xalqaro tranzit); h) Diplomatiyada quruqlik va suvli hududlar, ularga bog'liq hodisalar, obyektlarni ifodalovchi terminlar (dengizga chiqish, kanal, flagkema, oqim, dengiz vaqti, ochiq dengiz, xalqaro dengiz huquqi); i) Inson hulq-atvori, qiyofasi, harakati va ularga bog'liq tushunchalarni ifodalovchi terminlar (xushmuomalalik, imo-ishora, odob, axloq, sardonik, diplomatik etiket); j) Ramziy ifodalarni bildiruvchi terminlar (cho'loq o'rdak, lab xizmati, maysazor urushi); k) Norozilikni ifodalovchi terminlar (norozilik notasi, qoralash, tortishuv, dissident, ta'limot, haqorat, qo'zg'olon, shoshilinchlik); l) Jarayonlarni ifodalovchi terminlar (missiya, skrining, manuver, operatsiya, taktika, josuslik); m) Shaxs(lar)ni ifodalovchi atamalar (diplomat, agent, delegatsiya, persona non grata, vakolatli diplomat); n) Aloqalarni tartibga solish va tashqi siyosatda qo'llanuvchi terminlar (tashqi ishlar, tashqi yordam, tashqi siyosat, tashabbus); o) Davlat tuzumlari va ularga bog'liq harakatlarni ifodalovchi terminlar (avtoritar tuzum, avtonom, suverenitet); p) Hududiy chegaralarni ifodalovchi terminlar (chegara, ichki hudud, yaxlitlik, hudud, geosiyosat).[1-16]

Ingliz diplomatik tilidagi atamalar ham shunga o'xshash tasnifga ega bo'lib, ular orasida "ambassador", "attaché", "consul" kabi diplomatik agentlar, "accord", "convention", "note verbal" kabi diplomatik hujjatlar va "extraterritoriality", "immunity" kabi imtiyozlar ko'p uchraydi. Diplomatik qabul marosimlari esa odatda "cocktail", "lunch buffet" kabi atamalar bilan ifodalanadi.

Xulosa. Tadqiqot natijasida ingliz va o'zbek tillarida diplomatik terminlarning qiyosiy tarzda o'rganilganida ular qo'llanilishi, yasalishi va tuzilishi jihatidan o'xshashliklarni kuzatish mumkin. Maqola natijalari shuni ko'rsatdiki, diplomatik til o'ziga xos iboralar va terminlarni talab etadi, bu esa rasmiy diskursda to'g'ri va aniqlik bilan ishlatilishini ta'minlaydi. Natijada, diplomatik

terminlarning tahlili orqali aniq va maqsadga muvofiq muloqot qilish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni rivojlantirishga erishildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mavlyanov, S. O'zbek tili diplomatic terminlari. Dokt. diss. Toshkent. 2022. 16-17-betlar.
2. Muhammedova S. Mo'yidinov Q. Nutq madaniyati va davlat tilida ish yuritish. – Toshkent, 2013. – 14-bet.
3. Nosirova, S. "Hozirgi zamon xitoy tili diplomatic terminlarining leksik-semantik va struktur tahlili". Dokt. diss. Toshkent. 2008. 56-78-betlar.
4. O'zbek tilining izohli lug'ati. 2-jild. A. Madvaliyev tahriri ostida. – Toshkent, O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006. – 552-bet.

UO'K 811.1/.8

“HALOLLIK” KONSEPTINI IFODALOVCHI OKKOZIONAL SINONIMLAR VA ULARNING SEMANTIKASI

U.M.Xo'jayeva, o'qituvchi, Navoiy davlat universiteti, Navoiy

Annotatsiya. *Ushbu maqolada nutqimizda mavjud bo'lgan okkozional birliklar va ularning neologizmlar bilan bog'liq xususiyati qiyoslangan va misollar bilan dalillangan. Tilimizdagi “halollik” konseptiga oid okkozional birliklar va ularning semantik strukturasi hamda ma'nolari adabiy til hamda shevadagi lug'aviy birliklar yordamida yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: Okkozional, neologizm, semantik, adabiy til, sheva, okkozional sinonimlar.

Аннотация. В данной статье сравниваются окказиональные единицы, присутствующие в нашей речи, и их связь с неологизмами, подтвержденная примерами. Описана семантическая структура и значения окказиональных единиц, связанных с концептом «честность» в нашем языке, с использованием лексических единиц как литературного языка, так и диалектов.

Ключевые слова: окказиональные, неологизм, семантика, литературный язык, диалект, окказиональные синонимы.

Abstract. This article compares the occasional units present in our speech and their relationship with neologisms, supported with examples. It highlights the semantic structure and meanings of occasional units related to the concept of "honesty" in our language, using lexical units from both literary language and dialects.

Keywords: Occasional, neologism, semantics, literary language, dialect, occasional synonyms.

Kirish. Tilimizda yangi so'zlarning paydo bo'lish usullari turlicha va xilma-xil usullar yordamida hosil qilinadi. Albatta, bu nutqiy jarayonda hosil bo'lgan yasalmalarning va ijtimoiy munosabatlar natijasida yangi terminlarning kirib kelishi bilan belgilanadi.

Tilimizga har yili 400 ga yaqin yangi so'zlar kirib keladi [1]. Ammo bu so'zlarning barchasi ham yangi leksik birlik sifatida talqin etilmaydi va nutq egalari tomonidan keng qo'llanilmaydi. Yangi paydo bo'lgan birliklar faol bo'lgan so'z yasash usullari va shakllari yordamida hosil qilinadi. Ayrim shaxslar nutqi, masalan, ijodkorlar, olimlar yoki yozuvchilar tomonidan nutqiy jarayon talabi bilan yoki o'z fikrlarini tushunarli, sodda, aniq va lo'nda ifoda etish maqsadida, qolaversa, obrazli tasvirlash uchun yangi, umumiy va odatiy bo'lmagan leksik birliklarni yasash, o'ylab topish hodisasi – okkozionalizm hisoblanadi. Okkozional so'zlar ma'lum bir shaxs tomonidan tanlangan obyekt, shaxs yoki vodea-hodisalarni aniq, barcha qirralarini yoritib berish va o'z munosabatidan kelib chiqqan holda o'zining individual fikrini va maqsadini chuqurroq ifodalash uchun yaratiladi va qo'llaniladi. Okkozional leksik birliklar tildagi imkoniyatlar va mavjud bo'lgan so'zlar ijodkor uchun tanlangan obyektни qoniqarli va aniq ifodalash uchun yetarli bo'lmaganida yaratiladi.

Okkozionalizm atamasi lotincha “occasionalis” so'zidan olingan bo'lib, “tasodifiy” degan ma'noni anglatadi. Lingvistikaga oid lug'atlardan biriga bu atamaga quyidagicha ta'rif berilgan: “Umum tomonidan qabul qilingan qo'llashlarga mos kelmaydigan, yakkalik xususiyatiga ega bo'lgan, maxsus matn tarkibiga singdirilgan usual, qiyos” [2]. Okkozionalizm nafaqat so'z va shakl yasovchi qo'shimchalar doirasi balki morfemalardan foydalangan holda mutlaqo yangi lug'aviy ma'noga ega bo'lgan va takrorlanmas yasama so'zlar hosil qilishda ham keng qo'llaniladi. Ba'zan okkozionalizm va neologizm atamalarini, shu jumladan, ba'zi o'rinlarda bu ikki til hodisalarini

qo'llanilishida xatoliklar va farqlashda kamchiliklar uchrab turadi. Darhaqiqat, bu ikki tushuncha va hodisa bir biridan o'zaro ma'no va struktur jihatidan ayrim o'rinlarda farqlanadi.

Bu ikkala hodisaning ba'zi bir o'xshash xususiyatlari mavjuddir: yangilik bo'yoqdorligiga ega ekanligi va ikkala birlik ham ma'lum bir muallif tomonidan yaratilganligi. Ammo, ularni bir biridan farq qiladigan jihatlari ham mavjuddir. Neologizm – til birligi, lug'at tarkibida mavjuddir va foydalanishlar mobaynida yangilik bo'yog'ini yo'qotib umumlashma so'zga aylanadi. Okkozionalizm – nutq birligi, tilning lug'at tarkibida mavjud emas va ma'lum bir nutq jarayonida foydalanadi.

Okkozionalizm bu nutq hodisasi hisoblanadi va muallif fikr-mulohazalarini ifoda etish maqsadida okkozional birliklardan foydalanadi. Shu jumladan, nutq jarayonida “halollik” leksimasini ifoda etish uchun ham turli xil okkozional birliklardan foydalaniladi. Okkazional so'zlar umumxalq tili va adabiy til lug'atida mavjud bo'lmagan, nutq jarayonida muayyan shaxs tomonidan ayni shu vaziyat, mazmun ehtiyojidan kelib chiqib yasalgan va ishlatilgan g'ayriodatiy-maromsiz yasalmadir [3]. Masalan, “halollik” leksimasi xalq tilida ba'zi o'rinlarda *“toza odam”* birikmasi orqali ham ifodalanishi mumkin. Bu okkazional birikma so'z yasovchi yoki shakl yasovchi qo'shimchalar yordamida emas, balki, ikki mustaqil ma'nolarga ega bo'lgan so'zlar yordamida yangi ma'noga ega bo'lgan yasalma hosil qilgan holda foydalanilishi mumkin. Yozuvchi Oybek o'zining “Navoiy” romanida bir o'rinda Alisher Navoiyga nisbat bergan holda “Alisher yuragi toza odam edi” jumlasidan foydalanadi. Ushbu metaforik birlik tarkibidagi “halol”, “xotamito'y”, “birovning haqiga xiyonat qilmaydigan” ma'nosida ishlatilgan *“toza odam”* jumlaning qo'llash yordamida Navoiyning qanchalik halol inson ekanligini, atrofida mavjud bo'lgan yordamga muhtoj insonlardan yordamini ayamaski kabi xususiyatlarini ta'kidlangan. Ushbu birikmani qo'llash orqali yozuvchi “halol” leksimasi ma'nosini yanda kuchaytirishga va o'z ifoda maqsadini chuqurroq tushuntirishga muvaffaq bo'lgan. Abdulla Qodiriy o'zining “O'tkan kunlar” romanida toza odam birikmasini qo'llagan: *“Halol va toza odam, birinchi navbatda, o'ziga nisbatan halol bo'lishi kerak”*.

“O'zbek tili izohli lug'ati” da *“to'g'ri bo'lmoq”* birikmasi ba'zi o'rinlarda *“insofli, vijdonli bo'lmoq, halol bo'lmoq”* ma'nolarida qo'llanilgan [4]. Misol tariqasida o'zbek xalq maqollaridan biri keltirilgan: “To'g'ri bo'lsang, o'sib borib, gul bo'lasan, Egri bo'lsang, o'sib borib, kul bo'lasan”, ushbu o'rinda to'g'ri bo'lmoq birikmasi har bir boshlagan ishga vijdonan, insof bilan yondashgan holda bajarish va vijdonli va halol bo'lishning insonni komil shaxs sifatida shakllantiruvchi omillardan biri ekanligi ta'kidlangan. Quyida keltirilgan jumlada ham *“to'g'ri bo'lmoq”* birikmasi “halollik” leksimasiga ekvivalent qilib foydalanilgan: *“Sen to'g'ri bo'lganingda, bu ta'nalar nima edi menga!”* - N.Safarov, “Hayot maktabi”.

Yana bir “halol” leksimasiga sinonim bo'la oladigan okkazional sinonimlaridan biri “xasga ham xiyonat qilmaydigan” birikmasidir. Bu birikma hech bir insonning omonatiga yoki haqqiga xiyonat qilmaydigan “halol inson” ma'nosida qo'llana oladi. Bu birikma ikki mustaqil so'zlarning ma'lum bir vositalar yordamida birikishidan hosil qilingan yasalma hisoblanadi. Bu birikma tarkibidagi har bir so'zning semalariga to'xtaladigan bo'lsak, “Xas” – shox-shabba, xashak, quruq kichik cho'p ma'nosini bildiruvchi ot so'z turkumiga mansub bo'lgan so'z bilan “xiyonat qilmoq” fe'li o'zaro birikma hosil qilgan holda *“to'g'ri qo'l”* inson ma'nosini bildiradi. Muxtor Ashurovning “Yulduzlar” asarida “Men xasga ham xiyonat qilmaydigan insonman.” jumlasida “xasga ham xiyonat qilmaydigan” birikmasi xalq orasida “to'g'ri odam”, “qo'li to'g'ri”, “to'g'ri qo'l” inson ma'nolarida ishlatiladi.

“Qo'li to'g'ri” birikmasi ham o'zbek adabiyotida “halol” ma'nosida ko'plab asarlarda ishlatiladi. Aniq bir misol sifatida Abdulla Qodiriy “O'tkan kunlar” asarda “qo'li to'g'ri” iborasi odamning ahloqiy qiyofasi va o'z vazifasini bajarishdagi halolligini ifodalovchi kontekstda foydalanilgan. Romanda qo'llanilgan “U, haqiqatan ham, qo'li to'g'ri inson edi.” birikmasi asar qahramonlaridan biri Husniddinning “ahloqiy to'g'riligi” va halol inson ekanligini ta'kidlaydi.

Ta'kidlanganidek, tilimizda yangi so'zlar va leksik birliklar hosil bo'lishi jarayoni turli usullarda amalga oshiriladi. Okkozionalizm atamasi ma'lum bir shaxs tomonidan yaratilgan yangi so'z yoki birikmalarni ifodalaydi. Bu so'zlar an'anaviy lug'atda mavjud bo'lmagan, balki muayyan vaziyat va ehtiyojlar asosida o'ziga xos shaklda yaratiladi.

Bu kabi okkozional birliklar faqatgina bir shaxsning nutq jarayonida mavjud bo'lishi bilan emas, balki umumiy til va madaniyatning o'ziga xosligini ham aks ettiradi. Halollik tushunchasi va uning sinonimlari yordamida yozuvchilar o'z asarlarida ijtimoiy qadriyatlarni, insoniy fazilatlarini va ahloqiy me'yorlarni aniq va samarali tarzda ifodalashadi. Shunday qilib, okkozionalizm va uning konteksti, til va adabiyotning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi, yangi fikrlarni, his-tuyg'ularni va tajribalarni bayon etish imkonini yaratadi. Mazkur maqolada keltirilgan fikrlar halollik leksimasining semantik strukturasini va uning okkozional sinonimlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Bu esa o'z navbatida, o'zbek adabiyotining boyligi va uning badiiy asarlardagi ifodalanishini yanada kengaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. N.R.Umarova, X.I.Umarova, F.A.Yakubova "Okkozional birliklarning vujudga kelishi" – "Yevrosiyo ilmiy tadqiqotlar jurnali", 2020, 105-bet.
2. Розинтель Д.Э., Теленкова М.А. Словарь – справочник лингвистических терминов. М.: Просвещение. 1967. С.197
3. Toshaliyeva S. O'zbek tilida okkozional so'z yasalishi: Filol. Fanlari nomzodi ... dis. – T., 1998
4. O'zbek tilining izohli lug'ati: 80000 dan ortiq so'z va so'z birikmasi. J. I. – Toshkent: O'zME, 2022.

UO'K 413.164(045)

IZOHLI LUG'ATLARDAGI ADABIYOTSHUNOSLIK TERMINLARINING SHAKLIY-STRUKTUR XUSUSIYATI

M.M. Xudoyberdiyeva, o'qituvchi, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Maqolada o'zbek tilshunosligining terminologiya sohasida olib borgan tadqiqot ishlari, ularda terminlarning leksikografik xususiyatlari, o'zbek tilidagi izohli lug'atlarda mavjud adabiyotshunoslik terminlarining shakliy-struktur xususiyati xususida so'z boradi.

Kalit so'zlar: terminologiya, terminologik lug'atlar, terminlarning leksikografik tasnifi, izohli lug'at, terminlarning shakliy-struktur xususiyati, soha terminologiyasi, soha terminologiyasi taraqqiyoti.

Аннотация. В статье рассматриваются исследовательские работы узбекского языкознания в области терминологии, лексикографических особенностей терминов, формально-структурных особенностей терминов литературоведения в толковых словарях узбекского языка.

Ключевые слова: терминология, терминологические словари, лексикографическая классификация терминов, толковый словарь, формо-структурные характеристики терминов, отраслевая терминология, развитие отраслевой терминологии.

Abstract. The article deals with the research works of Uzbek linguistics in the field of terminology, the lexicographic features of the terms, the formal-structural features of the terms of literary studies in the explanatory dictionaries of the Uzbek language.

Key words: terminology, terminological dictionaries, lexicographic classification of terms, explanatory dictionary, form-structural characteristics of terms, field terminology, development of field terminology.

Terminlarning shakliy-struktur xususiyati terminologiya va tilshunoslikning asosiy jihati bo'lib, maxsus lug'atning shakllanishi hamda faoliyatida muhim rol o'ynaydi. Ushbu xususiyat terminning shakli hamda uning ichki tuzilishi o'rtasidagi munosabatni aks ettiradi, bu esa turli bilim sohalarida terminologiyani tushunish hamda ulardan foydalanish uchun juda muhimdir. Shakliy-strukturaviy xususiyat terminologiyani tizimlashtirishga ta'sir etadi. U termin tizimlarini tartibga solish, ular o'rtasida iyerarxik va assotsiativ aloqalarni o'rnatish, ma'lum bir bilim sohasi doirasida tushunchalarni kategoriyalarga ajratishni osonlashtiradi. U leksikografiya va terminologik lug'atlarni ishlab chiqish, turli sohalarida terminologiyani standartlashtirish, mashina tarjimasini va tabiiy tilni qayta ishlash, muayyan bilim sohalarida mutaxassislarni tayyorlash uchun ahamiyatlidir.

"Shakliy-struktur xususiyat" atamasi birinchi marta rus tilshunosi V.M.Leychik tomonidan "Терминоведение: предмет, методы, структура" [1] ("Terminologiya: mavzu, usullar, tuzilish") asarida ilmiy muomalaga kiritilgan bo'lib, unda terminlarni tahlil qilishda kompleks yondashuv

zarurligi asoslab berilgan. Terminlarning shakliy-struktur xususiyati ko'p qirrali hodisa bo'lib, uni o'rganish kompleks, fanlararo yondashuvni talab qiladi. Uning ma'nosi faqat lingvistik tadqiqotlar doirasidan tashqariga chiqib, maxsus lug'at faoliyatining kognitiv, ijtimoiy va texnologik jihatlariga ta'sir qiladi. Ushbu xususiyatni o'rganish tilshunoslik, kognitiv fanlar va axborot texnologiyalari chorrahasida sezilarli yutuqlarga olib kelishi mumkin.

O'zbek terminosistemasida mavjud adabiyotshunoslikka oid sodda terminlarni yasashiga ko'ra quyidagi ikki guruhga ajratish mumkin: sodda tub terminlar; sodda yasama so'z shaklidagi terminlar.

O'zbek tilida mavjud O'TILlarida sodda tub terminlarga quyidagilarni kiritish mumkin: **aruz, badiha, barmoq, bahr, bayon, bayoz, bayt, doston, epik, epitet, epopeya, esse, fabula, fard, fiqra, sifatlash, tipiklashtirmoq, tragediya, rukn, hikoya, intriga, o'xshatish.**

Adabiyotshunoslikka oid sodda yasama terminlar ham O'TILlarida o'ziga xos o'ringa ega. Bunday terminlar morfologik usul bilan hosil qilingan.

Quyidagi affiksalar yordamida adabiyotshunoslikka oid sodda yasama terminlar hosil bo'lganligini kuzatish mumkin:

1) -chilik: bayonchilik, dostonchilik

BAYONCHILIK esk. ad. Bayon janri (q. **bayon 2**). Adabiy tanqid ham loqayd ezmalik, bayonchilik, asarda bor yoki yo'q narsalarni quruq qayd etishdan iborat emas. A.Qahhor, Ijodiy faollik va jasorat haqida. ...botindagi murakkab jarayonlarni bayonchilik yo'li bilangina emas (bunday usul bor, bo'ladi va bu g'oyat tabiiydir), ayni paytda, umuminsoniy va umumzamoniy mezonlarga suyangan holda majoz vositasida ham qog'ozga tushirmoqdalar, san'atga aylantirmoqdalar. U.Hamdami, Istiqlol adabiyoti – ozod tafakkur adabiyoti [2].

2) -lik: beshlik, to'rtlik, sakkizlik

TO'RTLILIK 1 ad. To'rt misradan iborat, tugal mazmun ifodasiga ega bo'lgan she'riy shakl; qit'a; murabba. 2005-yili Abdulla Oripovning faqat to'rtliklardan iborat bir to'plami chiqdi. S.Olim, "Kimdir aytmay ketgan so'z..." [3]

3) -izm: parallelizm, realizm

PARALLELIZM [yun. parallelos – yonma-yon boruvchi] 4 ad. Badiiy matnning o'zaro bog'liq qismlaridan nutq unsurlarining o'xshash yoki aynan bir xilda joylashuvini taqozo etuvchi poetik nutq usullaridan va tasvir vositalaridan biri. Ammo adib qahramonlar ruhiyatini ochishda madadkor ruhlar bilan tush orqali muloqotga kirishish motivi, shuningdek, kompozitsion parallelizm usulidan ham foydalanadi. "Sharq yulduzi" [4].

4) -ma: tugallama, to'qima

TUGALLAMA ad. Syujetning yechimdan keyin keladigan va personajlarning oxirgi taqdiri haqida hikoya qilinadigan xotima qismi. Ertak tugallamasi barcha ertakda deyarli bir xil. "O'TA" [5].

5) -li: turoqli, vaznli

TUROQLI ad. Ma'lum turoqlarga ega bo'lgan. To'rt turoqli she'r.

N.Qosimov qo'shma terminlarning bir ko'rinishi sifatida gibrid terminlarni ham ajratgan. Uning fikricha, "gibrid terminlar o'zbek ilmiy-texnikaviy terminologiyasida keyingi yillarda paydo bo'lgan yangi tipdagi qo'shma terminlar. "Gibrid" so'zi keng ma'noda "turli til elementlaridan tuzilgan "duragay" so'zlar[6]. T.Valiyevning fikricha, mazkur gibrid terminlarning ikkinchi komponentlarining barchasi ham, albatta, o'zbekcha so'zlar emas [7]. "Gibrid" atamasi turli tillarning elementlarini birlashtirish natijasida hosil bo'lgan terminologik lug'atning maxsus qatlamidir [8]. E.I.Smirnova gibrid terminlarning tarkibiy turlarini quyidagicha tasniflaydi:

1. Chetdan olingan asos va o'z qatlamdagi affiksni olgan terminlar.
2. O'z qatlamdagi asos va o'zlashma affiksli terminlar.
3. Ko'p tilli komponentlardan iborat murakkab terminlar.
4. Turli xil kelib chiqishga ega tarkibiy qismli terminlar [9].

Adabiyotshunoslikka xos terminlar ichida ham gibrid xarakterli terminlar mavjud bo'lib, ularning ikkala komponenti ham o'zbekcha qatlamga mansub emas. Masalan:

ANTOLOGIYA [yun. anthologia < anthos – gul + lego – terish; gullar dastasi] ad. Turli mualliflarning tanlangan asarlari (ko'pincha she'rlari) to'plami [10].

TRAGIKOMEDIYA [tragediya + komediya] ad. Yechimi kulgili, beo'xshov, yopishmagan holatlar bilan bog'liq fojiaiviy (tragediyaviy) ziddiyat asosiga qurilgan, qahramonning o'limi taqozo etilmaydigan dramatik asar. Tragikomediyada har ikkala janrga xos xususiyatlar o'zaro almashinib, biri ikkinchisining mavjudligi shartiga aylanadi. "O'zME" [11].

TARKIBBAND [a. + f. – bandlardan tarkib topgan] ad. Bir vaznda yozilib, g'azal tarzida (taxallussiz) qofiyalanadigan, har banddagi baytlar soni teng bo'lgan, har band oxirida bir bayt alohida qofiyalanib keladigan she'r shakli. Yana shuni ham aytish lozimki, Navoiy Shoh G'arib Mirzo o'limiga har bandi 6 baytdan iborat 5 bandli tarkibband marsiya yozgan. S.G'aniyeva, Alisher Navoiy nasrida nazmning o'rni [12].

Ko'rinadiki, mazkur terminlar ikki komponentdan tashkil topgan bo'lib, ikkala komponenti ham o'zlashma qatlamga mansub. Shuni ta'kidlash kerakki, gibrid terminlar zamonaviy terminologiya tizimining ajralmas qismidir.

O'TILlarida juft terminlar sanoqli keltirilgan. Masalan:

SHIR-U SHAKAR [l.m. qandli sut] ad. Ma'lum bir tartibda ikki tilda yozilgan she'r; shunday she'r yozish usuli. Maxmurning "Dar sifati Qosim beklarbegi" satirasi shir-u shakar usulida yozilgan [13].

O'zbek tilida mazkur tuzilishga ega adabiyotshunoslik terminlari kam miqdorni tashkil etishidan dalolat beradi. Terminlar, xususan, adabiyotshunoslik terminlari maxsus qatlam uchun xizmat qilib, ko'p hollarda birikma shaklida qo'llanadi. Anglashiladiki, birikmali adabiyotshunoslik terminlari struktur jihatdan ikki uzvli, uch uzvli, to'rt uzvli, besh uzvli bo'lishi mumkin. Ammo O'TILlarida faqat ikki uzvli adabiyotshunoslikka xos terminlar berilgan bo'lib, ular kam miqdorni tashkil etadi. Ikki uzvli birikma terminlar so'z birikmasi shaklida bo'lib, odatda, ularda ma'noviy butunlik mavjud bo'lsa-da, shaklan hokim – tobelik munosabati asosida shakllangani seziladi. Jumladan, O'TILlarida berilgan quyidagi ikki uzvli terminlarga diqqat qilsak:

ERKIN SHE'R ad. Qofiyasi bo'lmagan she'r [14].

BARMOQ VAZNI ad. Har bir satrda bo'g'inlar sonining bir xil bo'lishiga, mutanosibligiga asoslangan she'riy vazn. "Alpomish" o'zbek xalqining milliy she'r vazni bo'lgan barmoq vaznida to'qilgan. H.Olimjon, Alpomish. Sizning g'azallaringizni barmoqdagi she'rlaringiz bilan qiyos qilganda, g'alati bir hodisaga duch kelganman. U.Normatov, Talant tarbiyasi [15].

Anglashiladiki, terminlarning tarkibiy xususiyatlarini tahlil qilish turli ilmiy fanlarning epistemologik asoslarini tushunishga, shu bilan birga, inson miyasida turli shakl-strukturaviy xususiyatlarga ega terminlarni idrok etish va qayta ishlash mexanizmlarini o'rganishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура. Изд-е 5-е. – М.: Книжный дом "Либроком", 2009. – 56 с.
2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. 1-жилд. А-Д. – Т.: ЎзМЭ, 2006. – Б. 195. – 680 б.
3. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. 4-жилд. У-Ш. – Т.: ЎзМЭ, 2007. – Б. 260. – 608 б.
4. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. 3-жилд. Н-Т. – Т.: ЎзМЭ, 2007. – Б. 232. – 688 б.
5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. 4-жилд. У-Ш. – Т.: ЎзМЭ, 2007. – Б. 184. – 608 б.
6. Қосимов Н. Ўзбек тили илмий-техникавий терминологияси масалалари (Сўз ўзлаштириш ва аффиксация масалалари). – Тошкент: Фан, 1985. – Б. 47.
7. Валиев Т.Қ. Ўзбек тили йўлсозлик терминларининг структур-семантик хусусиятлари ва лексикографик талқини: филол. фан. бўйича фалс. докт. ... дисс. – Самарқанд, 2018. – Б. 53.
8. Петров В.А. Современная терминология: тенденции развития // Вестник филологии, 15(2). 2023. – С. 45-58.
9. Смирнова Е.И. (2023). Гибридные термины в научном дискурсе. Терминоведение сегодня, 8(4), 112-125.
10. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. 1-жилд. А-Д. – Т.: ЎзМЭ, 2006. – Б. 103. – 680 б.
11. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. 4-жилд. У-Ш. – Т.: ЎзМЭ, 2007. – Б. 175. – 608 б.
12. О'zbek tilining izohli lug'ati. 6-jildli. 5-jild. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2023. – 718 b. – B. 71
13. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. 4-жилд. У-Ш. – Т.: ЎзМЭ, 2007. – Б. 616. – 608 б.
14. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. 5-жилд. Ш-Х. – Т.: ЎзМЭ, 2007. – Б. 51. – 592 б.
15. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. 1-жилд. А-Д. – Т.: ЎзМЭ, 2006. – Б. 203. – 680 б.

O'ZBEK VA FRANSUZ TILLARIDAGI AYRIM SOMATIZM KOMPONENTLI BIRLIKLARNING SEMANTIK TAHLILI

Y.I.Xudoyberganov, o'qituvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Z.X.Xo'jayeva, o'qituvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

G.U.Nazarova, 3-bosqich talabasi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada frazeologik birliklarning o'ziga xos jihatlari haqida ma'lumot berilgan. Fransuz va o'zbek tillaridagi somatik frazeologik birliklarning qiyosiy tahlili bir qator misollar yordamida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Frazeologik birlik, somatizm komponent, semantik tahlil, passiv konstruktsiya.

Аннотация. В данной статье рассматриваются специфические аспекты фразеологизмов. Информация предоставлена на примерах анализируется сопоставительный анализ соматических фразеологизмов французского и узбекского языков.

Ключевые слова: Фразеологизм, соматический компонент, семантический анализ, пассивная конструкция.

Abstract. In this article, the specific aspects of phraseological units information is provided. Comparative analysis of somatic phraseological units in French and Uzbek languages is analyzed using a number of examples.

Keywords: Phraseological unit, somatizm component, semantic analyse, passive construction.

Leksikologiyaning eng qiziqarli bo'limlaridan biri bo'lgan frazeologiya, har qanday xalqning o'ziga xos lug'atini, so'z boyligini ko'rsatib beradi. Frazeologiya so'zi yunoncha so'zdan olingan bo'lib, "phrasis" -ibora, ifoda va "logiya" -o'rganaman, yani ibora va ifodalarni o'rganaman degan ma'noni anglatadi. Ibora ikki va undan ortiq so'zdan tashkil topgan lug'aviy birlikdir. U so'z kabi lug'aviy ma'no anglatadi. So'z kabi yaxlit bir ma'noni anglatadigan til birligi esa frazeologik birlik deyiladi.

Ma'lumki, tildagi frazeologik birliklar har bir xalqning o'ziga xos urf-odatlarini, psixologiyasi, turmush tarzi, mentaliteti kabilar bilan bog'liqdir. «Tilning frazeologik fondi xalqning madaniyati va mentaliteti haqidagi eng qimmatli manbadir, unda xalqning afsonalari, urf-odatlarini, marosimlari, bayramlari, odob-axloqi va hokazolar mujassamlashgan»-deb yozadi V.A.Maslova [Maslova 2004:43].

Badiiy adabiyotlarni, xalq og'zaki ijodini frazeologik birliklarsiz tasavvur etish qiyin. Nutqning go'zalligi, mazmunining serjiloligi, til boyligi ko'proq shularda namoyon bo'ladi. Frazeologik birliklar tilning tabiiy "jonli", his-hayajonli birligi hisoblanadi.

Frazeologik birliklar ixcham, ma'no jihatidan salmoqdar va ta'sirchan birliklar sifatida davr ruhiga mos keladi. Hozirgi yurtimizda mustaqillik tantana qilgan va milliy qadriyatimizning tiklanish davrida xalqimiz tilni, ayniqsa davlat tili maqomiga ega bo'lgan o'zbek tilini, shuningdek, chet tillarini chuqur bilishi va bu tillarda ixcham, obrazli va ta'sirchan shaklda o'z fikrini ifodalashni o'rganishi lozim. Bu esa, o'z navbatida, frazeologiyaga doir tadqiqotlarning hozirgi vaqtda dolzarb va muhimligini yana bir karra isbotlaydi. Har bir tilning frazeologiyasi o'ziga xosdir. Bu har bir xalqning hayoti, madaniyati va mentalitetining o'ziga xosligi bilan bog'liq. Aynan frazeologiyada dunyoning milliy manzarasi, xalq hayoti va tarixidagi voqealar aks ettirilgan.

Keyingi yillarda somatizm komponentli frazeologizmlarni o'rganishga qiziqish ortib bormoqda. Dunyoda mavjud turli tillar frazeologik fondini asosan somatizmlar tashkil etadi. Somatizm komponentli frazeologik birlik (SKFB)lar xalqning eng qadimgi qatlamlarini ifodalaydi. Somatizm grek tilidan olingan bo'lib, "soma" –"tana" ma'nosini anglatadi. Frazeologik birliklarning insoniyat va uning hayotiy faoliyati va inson tana a'zolari bilan uzviy bog'liq va bunday tematik guruhlariga birikkan frazeologizmlarni somatik frazeologiyalar deyiladi.

Birinchisi bo'lib eston tili frazeologizmlarni o'rgangan olim F.Vakk somatik frazeologiyalar haqida ta'kidlagan. U somatik frazeologizmlarni faqat odamlarni tasvirlaydigan, odamlar va hayvonlarni tasvirlaydigan va faqat hayvonlarni tasvirlaydigan guruhlariga ajratgan. Ushbu

maqolamizning asosiy maqsadi fransuz va o'zbek tillaridagi somatizm komponentli frazeologizmlar va ularning qiyosiy tahlilini ko'rib chiqishdir.

Fransuz va o'zbek tillarida somatizm komponentli FBlar juda ko'p qo'llanadi, bu esa frazeologik materiallar asosida tahlillar olib borish, tadqiqot o'tkazish imkoniyatini beradi.

Fransuz tilida inson tana a'zolari ishtirok etgan frazeologik birliklar Gak V.G., Kunina I.A., Lalayev I.P. kabi rus olimlar, o'zbek tilshunosligida esa Mirhaydarova N.K., Musayev S.S., Aliqulov T., Rahmatullayev Sh., Isayev A., Usmanova Sh., Yo'ldashev B., Mamatov A.E., Rashidova U. kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Qiyoslanadigan har ikkala tilda ham inson tana a'zolari hisoblanmish somatik frazeologik birliklarning muqobili mavjud bo'lib, ular ma'no jihatdan mutloq yoki qisman bir-biriga muvofiq keladi. Tana qismlarining nomlarini majoziy ma'noda ishlatib, odam o'z fikrlarini to'liq yetkazishga va aytilganlardan ko'proq taassurot qoldirishga harakat qiladi.

Frazeologizmlar tarkibida inson tana a'zolarining qo'llanilishi ham fransuz tili, ham o'zbek tili uchun xosdir. Masalan, inson tana a'zosi hisoblangan “ko'z” o'zi bilan bog'liq fransuz tilidagi “sauter aux yeux” iborasi o'zbek tilida ko'zga tashlanmoq iborasiga teng bo'lib, “aniq ajralib sezilib turmoq” degan ma'noni beradi. “Ne pas quitter quelqu'un des yeux” iborasi esa o'zbek tiliga birovni ko'zdan qochirmaslik ma'nosini beradi.

Qizig'i shundaki, har ikki til FB-lari tarkibidagi soma (a'zo) o'xshash, masalan: o'zbek tilida mavjud bo'lgan *tili bir qarich* iborasi fransuz tilida *avoir la langue trop longue* ga; *Les murs ont des oreilles*.- *Devorning ham qulog'i bor*; *rougir jusqu'aux oreilles*- *qulog'igacha qizarib ketmoq*; *se mordre sa langue*- *tilini tishlab qolmoq* kabi iboralarning barchasida qo'llanilayotgan tana a'zosi bir xildir.

Quyida fransuz tilining FB-lari ularning o'zbek FB-lariga semantik va grammatik muvofiqligi haqida so'z yuritamiz.

Shunday iboralar borki, bir tilda bayon etilayotgan fikrning konseptual mazmuni, ma'nolari va og'zaki ifodasi boshqa bir tilga to'liq mos keladi. Masalan: o'zbek tilidagi *qo'li uzun bo'lmoq* iborasining fransuzcha muqobili– *avoir le bras long*. Bu misolimizda ko'rinish turibdiki, grammatik shakllar o'zbek tilida ham fransuz tilida ham bir-biriga mos tushadi. O'zbek tilida *qo'li uzun* frazeologizmi ot+sifat so'z turkumlaridan iborat, fransuz tilida ham bu holatni kuzatishimiz mumkin *le bras long* le nom + adjectif. Tahlil qilingan birliklarning lug'aviy tarkibi to'liq mos keladi. Tahlil qilingan tillardagi to'liq tillararo ekvivalentlarga frazeologik birliklar misol bo'la oladi: o'zb. *Barmog'ini ham qimirlatmaslik* –fransuz tilida *ne pas bouger le petit doigt*, o'zb. *Ayolning qo'lini so'ramoq*- fransuz tilida *demander la main d'une femme*.

Quyidagi iboralarda esa frazeologik birliklarning lug'aviy tarkibi har ikki tilda to'liq mos kelgan: *comme un cheveu sur la soupe* –sho'rvadagi soch kabi; *jeter un œil*/Jeter un coup d'œil – nazar solmoq; *ne pas voir plus loin que le bout de son nez* –burnini tagidan narini ko'rmaslik; *quand les poules auront des dents* –tovuqlarga tish chiqqanda (hech qachon); *se mordre la langue* – tilini tishlab qolmoq; *avoir les deux pieds dans la même bottine* –ikki oyog'ini bir etikka tiqmoq; *baisser les bras* – qo'l siltab ketmoq (tashlab ketmoq), *avoir le cœur dur/avoir un cœur de pierre*- tosh yurak bo'lmoq. *Se croiser les bras*-qo'l qovushtirib o'tirmoq.

Ayrim iboralarda esa, yaqin tillararo frazeologik analoglar guruhi alohida bo'lib, unda umumiy mafkuraviy tarkib majoziy qarashlar bilan vaziyatga turli xil obrazlar prizmasi orqali uzatiladi. Bunday vaziyatda frazeologik birliklarning leksik tarkibi qisman farq qiladi. Masalan: o'zb. *qo'l qovushtirib o'tirmoq*- fransuz. *Rester les bras croisés*, o'zbek tilida *ko'nglini bo'shatmoq*- fransuz tilida *vider son cœur*.

Shuningdek, to'liq bo'lmagan tillararo frazeologik analoglar guruhi mavjud bo'lib, bunda frazeologik birliklarning kontseptual o'xshashligi seziladi, ularning shakllanishi ikki tilda, ammo mutlaqo boshqa turlarga asoslangan va shuning uchun frazeologik birliklarning leksik to'liqligi unchalik o'xshash bo'lmasligi mumkin. Fransuz tilidagi « *se lever du pied gauche* » (chap oyog'i bilan turmoq) iborasi kishining kayfiyati yomon ekanligini bildiradi. O'zbek tilida esa ushbu iboraning “chap tomoni bilan turmoq” kabi muqobili mavjud. « *sur le bout des doigts* » (barmoqlar uchida). Ushbu iboraning ma'nosi biror narsani juda yaxshi bilmoq ya'ni o'zbek tilidagi “besh barmog'idek bilmoq” iborasiga mos keladi. “*avoir l'estomac dans les talons*” iborasining ma'nosi

shunchaki "juda och bo'lmoq". Bu iboraning o'zbek tiliga so'zma-so'z tarjimai "oshqozoni tovonida bo'lmoq" bo'ladi. O'zbek tilida esa juda och bo'lganligini ifodalash uchun "qornim piyozni po'sti bo'ldi" iborasi qo'llanadi. "Les murs ont des oreilles" (so'zma-so'z tarjimai "devorlarning quloqlari bor") iborasining o'zbek tilida "devorning ham qulog'i bor" kabi ekvivalenti bor. "Avoir du coton dans les oreilles" iborasini so'zma-so'z tarjimai "quloqlarida paxtasi bor" bo'ladi. O'zbek tilida esa bu iboraga "qulog'i tom bitgan" iborasi mos keladi.

Taqqoslashning asosiy asosi leksik va majoziy bo'lib, grammatik mezon hisobga olinmaydi. Misol uchun: fransuz tilida *aller bride en main* o'zbek tilida "ehtiyotkor bo'lmoq". Yuqorida frazeologik birliklarning leksik tarkibi farq qilishini ko'rdik.

Xulosa qilib aytganda, frazeologik semantika deganda ma'lum bir xalqning ko'p asrlar mobaynida yig'gan tajribasining iboralar mazmuniga singishini tushunamiz.

Muayyan tushunchalarni tahlil qilish taqqoslanadigan tillarning frazeologik birliklarining tipologik, universal xususiyatlarini aniqlashga imkon beradi. Demak, frazeologik birliklarda obrazlilik, bo'yoqdorlik bo'rtib turadi. Ibora yoki uning bir qismi ko'pincha ko'chma ma'noda bo'lganligi uchun obrazlilikka boy bo'ladi. Inson tana a'zolari qatnashgan frazeologizmlar nutq faoliyatida eng ko'p ishlatiladigan elementlardan biri bo'lib, ularni nutqda to'g'ri qo'llay olish rutqimizning yanada jozibador bo'lishini ta'minlaydi.

Yuqorida frazeologik birliklardagi faqat somatizm komponentli birliklarning ayrim tomonlari tahlil qilindi xolos. Hali frazeologiyani, qolaversa, somatizm komponentli frazeologizmlarning ochilmagan qirralari juda ko'p va xilma-xildir.

Somatizm komponentli frazeologik birliklarni tahlil qilish jarayonida frazeologiyani yana boshqa turli-tuman qirralarini ochish mumkin ekanligi ma'lum bo'ldi. Frazeologizmlar shu qadar keng qamrovliki, somatizm komponentli frazeologik birliklar uning oldida daryodan bir qatradir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati – Toshkent: O'qituvchi, 1978 – 380 b.
2. Вакк Ф. В. О соматической фразеологии эстонского языка. Вопросы фразеологии и составления фразеологических словарей / Ф. Вакк. – Баку, 1968.
3. Гак В.Г. Новый большой французско-русский фразеологический словарь, Москва, 2005.
4. Джуманова Д. Р. Специфика перевода фразеологизмов // Актуальные вопросы переводоведения и практики перевода. – Т., 2013. – С. 23-29.
5. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – Москва: Высшая школа, 1986. – 336 с.
6. Маматов А.Э. Лексико-фразеологическая норма в узбекском языке. Автореферат дисс. доктора филол.наук. – Ташкент, 1991.
7. Маматов А.Э. Ўзбек тили фразеологизмларининг шаклланиши масалалари. Филология фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. – Тошкент, 2000.
8. Мирхайдарова Н.К., Мусаев С.С., Аликулов Т. Французча мақолларнинг ўзбекча-русча муқобиллари. Тошкент, 1994.
9. Ibragimov H., Mamadaliyev A. Fransuzcha-o'zbekcha lug'at .-Toshkent: 1998.
10. Dictionnaire français-ouzbek .-Toshkent: 2006

UO'K 81

FRANSUZ TILIDAGI "COEUR" (YURAK) KOMPONENTLI FRAZELOGIK BIRLIKLARNI O'ZBEK TILIGA TARJIMA QILISHDAGI MUAMMOLAR

Y.I.Xudoyberganov, o'qituvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch
Z.X.Xo'jayeva, o'qituvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada, fransuz tilidagi somatizm komponentli frazeologik birliklar va ularning o'zbek tiliga tarjimasi, shuningdek, bu jarayonda yuzaga keladigan muammolarni tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Frazeologik birlik, somatizm component, kontekst, konnotatsiya

Аннотация. В данной статье анализируются фразеологизмы с компонентом соматизма во французском языке и их перевод на узбекский язык, а также проблемы, возникающие при этом процессе.

Ключевые слова: Фразеологизм, соматический компонент, контекст, коннотация.

Abstract. *This article analyzes French somatism component phraseological units and their translation into Uzbek, as well as the issues that arise during this process.*

Keywords: *Phraseological unit, somatism component, context, connotation*

Frazeologik birliklar-komponentlari yagona ipga tizilgan, semantik yaxlit, strukturasi turlicha bo'lgan, mustaqil shakllangan, inson xotirasida tayyor holda namoyon bo'ladigan, to'liq va qisman ko'chma ma'noda ishlatiladigan, ekspressiv-emotsional ifodalikka ega bo'lgan turg'un so'zlar birikmasidir. [13; 3]

Somatizm komponentli frazeologik birliklar tilning rang-barangligini, madaniy merosini va odamlarning dunyoqarashini aks ettiradi. Fransuz tilidagi somatizm komponentli frazeologik birliklarni o'zbek tiliga tarjima qilish jarayoni ko'plab qiyinchiliklarga olib keladi. Ushbu maqolada, fransuz tilidagi somatizm komponentli frazeologik birliklar va ularning o'zbek tiliga tarjimasini, shuningdek, bu jarayonda yuzaga keladigan muammolarni tahlil qilamiz.

Somatizm — bu insonning tana a'zolari, hissiyotlari va harakatlari bilan bog'liq bo'lgan so'zlar va iboralaridir. Frazeologik birliklar esa tilning o'ziga xos tuzilmalari bo'lib, ularning ma'nosi ko'pincha to'g'ridan-to'g'ri so'zlar ma'nosidan farq qiladi. Masalan, "tête en l'air" (boshi havoda) ifodasi "diqqatni yo'qotish" ma'nosini anglatadi. Bunday birliklarni tarjima qilishda ularning madaniy konteksti va ko'proq semantik jihatlari inobatga olinishi zarur.

Tarjima jarayoni va muammolar

Fransuz tilidagi somatizm komponentli frazeologik birliklarni o'zbek tiliga tarjima qilishda bir qancha muammolar paydo bo'ladi:

1. **Madaniy tafovutlar:** Har bir til o'z madaniyatini aks ettiradi. Misol uchun, fransuz tilida "avoir un cœur d'artichaut" (artichok yuragi bor) ifodasi sevgi o'chog'ida juda tez o'zgaruvchanlikni anglatadi. O'zbek tilida bunday ibora yo'q, shuning uchun tarjimasini muammo tug'diradi.

2. **Semantik farqlar:** Ayrim fransuz frazeologiyalari o'zbek tilida ma'nosini yo'qotishi yoki yangicha talqin qilinishi mumkin. Misol uchun, "tirer les vers du nez" (burun orqali qurtlarni tortish) iborasi o'zbek tiliga to'g'ri tarjima qilinganda, ma'nosi o'zgarishi mumkin.

3. **Tuzilishdagi farqlar:** Har bir tilning frazeologik tuzilishi o'ziga xosdir. O'zbek tilida odatda ko'proq oddiy va to'g'ridan-to'g'ri iboralar ishlatiladi, bu esa fransuz tilidagi murakkab iboralarni tarjima qilishda qiyinchiliklar keltirib chiqaradi.

4. **Maqsadli auditoriya:** Tarjima jarayonida maqsadli auditoriyani hisobga olish muhimdir. Masalan, ilmiy yoki adabiy kontekstda frazeologik birliklar turlicha talqin qilinishi mumkin. Bu esa tarjimanni qo'shimcha tadqiqot qilishga majbur qiladi.

Fransuz tilidagi "faire d'une pierre deux coups" iborasi (bir tosh bilan ikkita qushni urish) o'zbek tilida "ikki ishni bir vaqtda hal qilish" ma'nosini anglatadi. Biroq, bu iborani o'zbek tiliga to'g'ri o'girish jarayonida ma'naviy jihatlari, so'zlashuv madaniyati va konteksti inobatga olinishi kerak. Ushbu iboraga o'zbek tilida "Bir o'q bilan ikki quyonni otmoq" kabi ekvivalenti mos keladi. Shuningdek, "avoir les yeux plus gros que le ventre" (ko'zlari qorinidan katta bo'lmoq) iborasi, o'zbek tilida ochofat, ochko'z, ko'zi och, deb tarjima qilinishi mumkin.

Yurak tana a'zosi bilan bog'liq frazeologizmlar tilshunoslikda muhim o'rin egallaydi. Ular nafaqat tilning boyligini, balki madaniy va psixologik jihatlarni ham aks ettiradi.

Yurak frazeologizmlari ko'pincha his-tuyg'ularni, hissiyotlarni va emotsiyalarni ifodalaydi. Masalan, "yuragi yorilib ketmoq" yoki "yuragini ochmoq" kabi iboralar insonga nisbatan chuqur hissiy aloqalarni aks ettiradi.

Bu frazeologizmlar ko'pincha metaforik ma'noga ega bo'lib, tilni rang-barang va chuqurroq tasvirlashga yordam beradi. Yurak qahramonning ichki dunyosini ifodalovchi muhim element hisoblanadi.

Fransuz tilida "cœur" (yurak) komponentli frazeologik birliklar keng tarqalgan va ko'plab madaniy, hissiy va ma'naviy konnotatsiyalarga ega. Quyida "cœur" komponentli ba'zi frazeologik birliklar va ularning o'zbek tiliga tarjimasini tahlil qilamiz.

1. *Avoir le cœur sur la main*

Tarjimasi: « Yuragi qo'lda », « Yuragi keng »

Ma'nosi: Yordam berishga tayyor, yaxshi niyatli, oliyhimmat, bag'rikeng, saxiy bo'lish [14; 97]. Bu ibora insonning saxiyligini va boshqalarga yordam berishga tayyorligini tasvirlaydi.

« *Avoir le cœur sur la main* » iborasi fransuz tilida so'zma-so'z tarjima qilganda « yuragini qo'lda ushlamoq » ma'nosini anglatadi. Bu ibora odatda biror kishining yordam berishga tayyorligi, saxiyligi va rahm-shafqatini ifodalaydi. U insonning boshqalarga bo'lgan mehr-muhabbati va saxiyligini tasvirlaydi. O'zbek tilida esa ushbu iboraning struktura jihatidan aynan bir xil ekvivalenti mavjud emas. Biroq ma'no jihatdan «Yuragi keng» iborasi muqobil bo'la oladi.

2. *Avoir un cœur de pierre*

Tarjimasi: « Tosh yurak »

Ma'nosi: Sog'inmaydigan, hissiyotlardan yiroq bo'lgan.

Tarjimonlik nuqtayi nazaridan olib qaralganda fransuz tilidagi «avoir un cœur de Pierre» iborasi o'zbek tilidagi «tosh yurak» bilan teng ma'noga ega. Tarjima jarayonida, madaniyatlararo farqlar inobatga olinishi lozim. «Tosh yurak» iborasi o'zbek madaniyatida hissiyotlarni ifodalashda yanada keng tarqalgan va yanada kuchli konnotatsiyalarga ega.

«Tosh yurak» iborasi nafaqat insonning hissiy holatini, balki shaxsiy va ijtimoiy munosabatlarni ham ifodalaydi. Bu ibora orqali odamlar bir-birlarining hissiy holatlarini tushunishga va anglashga harakat qilishadi. Madaniy kontekst va tilshunoslik nuqtayi nazaridan, «tosh yurak» iborasi o'zbek tilida o'ziga xos ahamiyatga ega bo'lib, insoniyatning muhim hissiy jihatlarini aks ettiradi.

3. *Avoir le cœur brisé*

Tarjimasi: « Yuragi sindirilgan », « Qalbi, yuragi og'rimoq »

Ma'nosi: Sevgi yoki boshqa bir sabab tufayli chuqur xafa bo'lish. Insonning ruhiy og'rig'i va qayg'usini aks ettiradi, ko'pincha sevgi yoki do'stlik bilan bog'liq.

O'zbek tilida « yuragi sindirilgan » iborasi bilan bir qatorda, quyidagi muqobillar ham keng qo'llaniladi:

• **Yuragi og'rimoq**

Ma'nosi: Qayg'u yoki xafa bo'lishni ifodalaydi.

Bu ibora ko'pincha sevgi, do'stlik yoki oila a'zolari bilan bog'liq munosabatlarda foydalaniladi. «Og'riq» so'zi hissiy og'riqni aks ettiradi.

• **Yuragi xafa bo'lmoq**

Ma'nosi: Insonning dardini, qayg'usini ifodalaydi.

Bu ibora ruhiy holatni tasvirlashda samimiylik va tushkunlikni aks ettiradi.

• **Yuragi yorilgan**

Ma'nosi: Ichki hissiyotlarning juda og'irligi yoki qiyin vaziyatni ifodalash.

«Yorilgan» so'zi haqiqiy og'riq va travmani tasvirlashda ishlatiladi, bu esa kuchli hissiy holatni anglatadi.

4. *Écouter avec le cœur*

Tarjimasi: «Yurak bilan tinglash», « Qalb bilan tinglash»

Ma'nosi: Boshqalarning his-tuyg'ularini chuqur tushunish va e'tibor berish.

«*Écouter avec le cœur*» — bu insonlar o'rtasidagi munosabatlarni chuqurlashtirishga va yanada samimiy va sog'lom aloqalarni rivojlantirishga yordam beruvchi kuchli yondashuvdir. Ushbu g'oyani hayotga tatbiq etish, nafaqat shaxsiy, balki ijtimoiy o'sishga ham olib kelishi mumkin.

5. *Avoir un cœur d'or*

Tarjimasi: «Oltin yurakli bo'lmoq »

Ma'nosi: Juda yaxshi, saxiy inson.

Ushbu ibora, shubhasiz, insoniyatning eng yaxshi sifatlarini aks ettiradi. Bunday insonlar nafaqat o'zlarining shaxsiy rivojlanishlariga, balki jamiyatdagi yaxshilikka ham hissa qo'shadilar. Ularning mavjudligi atrofdagilar uchun ijobiy bir o'zgarish yaratadi. O'zbek tilida « *Avoir un cœur d'or* » iborasiga «Qalbi toza» iborasi muqobil bo'la oladi.

6. *Prendre à cœur quelque chose*

Tarjimasi: "Bir narsani yurakdan qabul qilish", « Biror narsani yuragiga olmoq »

Ma'nosi: Biror narsani jiddiy qabul qilish, e'tibor berish.

Fransuz tilidagi « *Prendre à cœur quelque chose* » iborasi XV asrda paydo bo'lgan. « Biror narsani yurakka olish » va bu shuni anglatadiki, biror narsa qilish uchun o'zini qattiq urintirish, ishga qattiq kirishish, degan ma'noni anglatadi. O'zbek tilida esa « **Biror narsani yuragiga olmoq** » iborasi, odamning boshqalarning his-tuyg'ularini, fikrlarini va muammolarini qabul qilish qobiliyatini ifodalaydi. «Yuragiga olmoq» demak, inson boshqa odamlarni o'zining ichki dunyosiga kiritadi va ularning his-tuyg'ularini tushunishga harakat qiladi. Bu ibora insoniy his-tuyg'ularni, mehr-muhabbat va shafqatni ifodalovchi kuchli bir ifodadir.

Yuqorida fransuz tilidagi ayrim frazeologik birliklarning o'zbek tiliga tarjimalarini tahlil qildik va fransuz tilidagi somatizm komponentli frazeologik birliklarni o'zbek tiliga tarjima qilish jarayoni murakkab va ko'plab omillarga bog'liq ekanligining guvohi bo'ldik. Madaniy tafovutlar, semantik farqlar va til tuzilishidagi o'ziga xosliklar tarjima jarayonida katta ahamiyatga ega. Shuningdek, tarjimonning maqsadli auditoriyasini hisobga olish zarur. Kelajakda bu muammolarni hal qilish uchun tarjima jarayonini chuqur o'rganish va madaniy kontekstlarni hisobga olish muhim, degan xulosaga keldik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдуазизов А.А. Тилшуносликка кириш II қисм. Лексикология ва семасиология. Грамматика – Тошкент: 1999
2. Гак В.Г., Кунина И.А., Лалаев И.П. и др. Французско-русский фразеологический словарь. Москва, 1963.
3. Гак В.Г. Новый большой французско-русский фразеологический словарь- Москва: 2005.
4. Гак В.Г. Сопоставительная лексикология.—Москва: Высшая школа, 1987.
5. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – Москва: Высшая школа, 1986.
6. Маматов А.Э. Лексико-фразеологическая норма в узбекском языке. Автореферат дисс. доктора филол.наук. – Ташкент: 1991.
7. Маматов А.Э. Ўзбек тили фразеологизмларининг шаклланиши масалалари. Филология фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. – Тошкент: 2000.
8. Маматов А.Э., Носиров А.А. Французча-ўзбекча-русча проverbsиал фразеологик луғат, Тошкент,2012.
9. Мирхайдарова Н.К., Мусаев С.С., Аликулов Т. Французча мақолларнинг ўзбекча-русча муқобиллари-Тошкент:Ўқитувчи, 1994.
10. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати- Тошкент: 1978.
11. Dictionnaire français-ouzbek .-Toshkent: 2006.

UO'K 81'373.45

O'ZBEK TILI TARIXIY LEKSIKASIDAGI TASNIYA SHAKLLI ARABIY O'ZLASHMALAR

N.E. Yakubova, o'qituvchi, Urganch davlat pedagogika instituti, Urganch

Annotatsiya. Maqola o'zbek tili tarixiy leksikasidagi tasniya (ikkilik) shaklidagi arabiy o'zlashmalar haqida ma'lumot berilgan. Keltirilgan misollar bugungi kun o'quvchilari mumtoz matnlarni to'g'ri anglashida muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlari: tasniya, birlik, ikkilik, ko'plik, o'zlashma, eski o'zbek tili, tarixiy leksika.

Аннотация. В статье представлены сведения об арабских заимствованиях в (бинарного слова) в историческом лексике узбекского языка. Приведенные примеры важны для того, чтобы современные студенты правильно понимали классические тексты.

Ключевые слова: тасния, единственное число, двойственное, множественное число, приобретение, староузбекский язык, исторический лексика.

Abstract. The article presents information about Arabic borrowings in the form of tasnia (binary word) in the historical lexicon of the Uzbek language. The given examples are important for modern students to understand classical texts correctly.

Key words: tasnia, singular, dual, plural, acquisition, old uzbek language, historical lexicon.

O'zbek tili leksikasida arabcha so'zlar alohida o'rin tutadi. Arabcha so'zlarning o'zbek tiliga kirib kelishi arablar tomonidan O'rta Osiyo hududining bosib olinishi va buning tarixiy-ijtimoiy

oqibatlar bilan bog'liq. O'tmishda arab tilining hukmron til – rasmiy davlat tili, ta'lim tili, fan va madaniyat tili, badiiy adabiyot tili, din va shariat tili bo'lganligi arabcha so'zlarning o'zbek tiliga kirib kelishi uchun sababchi bo'lgan. Hozirda tilimizda faol qo'llanilayotgan maktab, maorif, kotib, muxbir, ma'naviyat, san'at, adabiyot, xalq, vazir, shoir, davlat, maqola, ilm, asar, ta'lim, sanoat, axborot, xodim, tarjimon, talaba, janub, shimol, anhor, hovuz, ariza, imzo, xat singari so'zlar arabcha o'zlashmalardir.

Arab tilida otlar uch grammatik songa ega: birlik, ikkilik va ko'plik sonlar.

“Grammatik ikkilik son gap ikki predmet yoki voqea-hodisa shaklida ketganida ishlatiladi va eng keng tarqalgani “so'z oxiridagi tanvin damma o'rniga -a:ni qo'shimchasini qo'shish bilan” shakllanadi. [7,37] Masalan: قَلَمٌ *qalamun* – qalam, قَلَمَانِ *qalama:ni* – ikki qalam.

A.Rustamov bu haqda quyidagilarni yozadi: “Navoiy tilida ba'zi so'zlarning arabcha ikkilik formasi ham uchraydi. Navoiy tilidagi ikkilikning grammatik belgisi -ayn qo'shimchasidir...” [1,48] Olim bunga misol tariqasida Alisher Navoiy asarlaridan olingan parchalardagi *kavnayn*, *bahrayn*, *nayyirayn* so'zlarini keltiradi. Shu o'rinda eski o'zbek tiliga ikkilikdagi so'zlar arab tilidagi bosh kelishik emas, tushum va qaratqich kelishidagi shaklida o'zlashgani qayd etiladi: “Arab tilida ikkilikning bosh kelishikdagi qo'shimchasi -a:ni shaklida bo'lib, o'zga kelishiklarda *ayni* shaklini oladi.

Eski o'zbek tilida arabcha ikkilik shaklida ismlarga quyidagi misollarni keltirish mumkin:

Zullisonayn ذواللسانين – ikki til egasi. Bu so'z tarkiban uchta qismdan iborat: *zu* ذو – ega, *sohib* [2,648]; *lison* لسان – til va -ayn ikkilik (tasniya) qo'shimchasi. Eski o'zbek tilidagi ayrim so'zlar *zu* tarkibli bo'lib, ular biror narsa yoki xislat egasi ma'nosidagi qo'shma so'zlarni hosil qilgan. Masalan, Alisher Navoiyning “Tarixi muluki ajam” asarlarida uchraydigan *Zulaktof* “kaftlar, yelkalar egasi” [2,649] degan ma'noni anglatadi.

Zullisonayn so'zi Alisher Navoiy asarlarida aynan qo'llanmagani bois “Alisher Navoiy asarlari izohli lug'ati”ga kiritilmagan. Ikki tilda ijod qilgan adiblar to'g'risida gap ketganda Alisher Navoiy “Majolis un-nafoyis”da yozganidek, “Mavlono Lutfiy o'z zamonining malik ul-kalomi erdi, forsiy va turkiyda naziri yo'q erdi...” kabi izohlar bilan qayd etib ketgan. Ushbu so'z ishlatilgan tarixiy matnlardan biri “Firdavs ul-iqbol” (Munis qalamiga mansub qismi)dir: “Tahrir devonining mansabninishini, tahrir ayvonining sohibnigini, a'ni qalami *zullisonayn* sahoyifi latoyif masnadig'a bu nav' zeb-u zayn berur, ...” [14, 511] E'tibor qaratilsa, muallif qalamga nisbatan *zullisonayn* (ikki til sohibi) degan ta'rif qo'llamoqda. Nazarimizda, bu o'rinda iyhom qo'llanilgan bo'lib, xattotlik nazariyasi va amaliyotidan yaxshi xabardor, bu haqda risola bitgan Sher Muhammad Munis qamish qalam (kilk)ning uchi (mumtoz adiblarimiz tili bilan aytganda, *no'gi*) tilingani bois ikki til (ko'chma ma'nodagi til)li bo'lib qolganiga hamda o'zining ikki til (turkiy va forsiy) sohibi ekaniga ishora qilmoqda. Shu bilan birgalikda *zullisonayn*ga ohangdosh sifatida *zayn* – bezak so'zi kelmoqda. Arab tilida *lison* so'zi insonga baxsh etilgan ulug' ne'mat, ijtimoiy-ruhiy vosita bo'lgan til bilan birga til somatizmi (inglicha *tounge*) ma'nosini ham beradi. Arab tilining o'zida *zullisonayn* ikki til sohibi, bilinvist (двуязычный) ma'nosidan tashqari ikkiyuzlamasi (двулучный). [16] Ushbu so'z eski o'zbek tiliga qaraganda hozirgi o'zbek tilida faolroq ishlatilishini ko'ramiz: “*Zullisonayn* adib (Chingiz Aytmatov) bu romanini rus tilida yozdi. U 2007- yilda Peterburgda nashr etildi. [17]

Shu o'rinda eski o'zbek tilidagi (ularning ayrimlari hozirgi o'zbek adabiy tilida ham bor yoki atoqli otlar sifatida ishlatiladi) *zu*-//*zi*- tarkibli ayrim so'zlarni ko'rib chiqish foydadan xoli emas.

Zulminan ذوالمنن – minnat qilishga haqli, ko'p yaxshiliklar qilgan zot, tangri. [2,650] Masalan, Alisher Navoiyning “Favoyid ul-kibar” devonidan:

Ishq aro kuysam, kulumni lutf etib, yo *zulminan*,

Xayli mo'ri qilkim, ul ko'y ichra qilg'aylar vatan.

Zuljalol ذوالجلال ulug'lik, buyuklik egasi, Allohning sifatlaridan biri. [2,649]

Zahiriddin Muhammad Bobur:

Qodiru barkamol Tengridur,

Qohiru *zuljalol* Tengridur. [13,6]

Zulfiqor ذوالفقار – “teshib o'tuvchi, o'tkir” ma'nosini anglatadi. Muhammad (sallallohu alayhi va sallam)ning Badr jangida qo'lga tushirgan mashhur ikki uchli shamshirlari. Zulfiqor johiliyat

davrida Arabistondagi mashhur shamshirlardan sanalib, makkalik Munabbih ibn Xajjojga tegishli bo'lgan. Muhammad (sallallohu alayhi va sallam) vafotlaridan keyin hazrat Aliga, so'ngra esa xalifalarga o'tgan. Islom an'anasida Zulfiqor sehrli kuchga ega hisoblanib, uzayishi yoki qisqarishi mumkin bo'lgan. Islom dini tarqalgan xalqlarda o'g'il bolalarga *Zulfiqor* ismini qo'yish odati bor. [18,612] Zulfiqor haqidagi ommaviy ma'lumotlarning bir qismini bu qilichning nomlanish sababi (vajhi tasmiyasi) tashkil qiladi. [20,4499] Ikki zabona (ikki tilli, ikki uchli) bu qilich odam umurtqa pog'anasiga o'xshash shaklda bo'lgani uchun *faqor* (*faqra* فقرة – umurtqa pog'onasi so'zining ko'pligi, aslida *Zulfiqor* emas, *Zulfaqor* – ذُو الْفَقَار) deb nomlangan.

Zunnun ذُو النُّون – Qur'oni Karimda Yunus alayhissalom "Niso", "An'om", "Yunus" va "Vas-Saffot" suralarida zikr qilingan. "Anbiyo" surasida esa "Zunnun", "Qalam" surasida "Sohibilhut" laqabi bilan zikr qilingan. "Nun" so'zining ko'pchilik lug'atlarda qayd etilgan iyak chuqurchasi, daraxt tanasi katta baliq, nahang degan ma'nosi ham bor. [6,75] Arab alifbosida "nun" harfi nomi ham baliq shakliga qiyosan olingan. B.V.Ivanov "nun" harfini ilon ma'nosini beruvchi so'zga bog'liq holda talqin qiladi. [8,14]

Zulqa'da – zulqa'da oyi shavvol oyidan keyingi o'n birinchi oydir. Zulqa'da so'zi "zi (zu)" egalik qo'shimchasi va "qa'da" – "o'tirish" so'zlaridan tashkil topgan bo'lib, "o'tirilgan oy" ma'nosini bildiradi. Ramazon va shavvoldagi fazilatlar ulug' kunlar, ajrlarga to'la oylardan keyin keladigan muborak oylardan biridir". Faqat bu o'rinda ta'kidlash shartki, *zu//zi* egalik qo'shimchasi emas, "ega" ma'nosini anglatuvchi so'zdir.

Zulxofiqayn ذُو الْخَافِقَيْن – Sharqu G'arbning hukmdori. [2,652]

Shoh Abulg'azi malo *zulxofiqayn*,

Abbadat ehsonaxu Sulton Husayn. [3,356]

Xofiq aynan titratuvchi degan ma'noni beradi. *Xofaqayn* – ikki titratuvchi – Sharq va G'arb.

Volidayn وَالِدَيْن – ota va ona.

Biri erur makrumati *volidayn*,

Bilki munung qilmog'idur farzi ayn. [4,37]

"Volidayn" va "farzayn"dagi "-ayn" qo'shimchasi ikkilikni bildiradi. "Valid" – ota, "valida" – ona, "volidayn" ota-onaga degani. Qilinishi inson uchun zarur bo'lganni "farz" deyiladi, "farzayn" ikki farz degani. Demak. "hurmat-i volidayn – farzayn"ning mazmuni ota-onaning har ikkovini hurmat qilish bola uchun ikki farz, ya'ni ularning amriga bo'ysunish, ularga chin ko'ngildan, mamnuniyat bilan xizmat qilish, shirin muomalada bo'lish, ahvollaridan doim xabardor bo'lib turish inson qatoriga qo'shilmog'chi bo'lgan har bir bola va yosh-u qari uchun bir emas, ikki karra zarurdir". [11,75] Ota-onaga yaxshilik qilish o'ta muhimligi bois bu borada juda ko'plab kitoblar yozilgan. Shulardan biri Imom Buxoriyning "Birrul volidayn" (Ota-onaga yaxshilik qilish) asaridir.

Kotibayn كَاتِبَيْن – ikki kotib. nomayi a'mol – amallar nomasi, daftari. Ikki farishta (*kiroman kotibayn*) tomonidan har bir kishining savobli ishlari va gunohlari yozib boriladigan daftar. [22] O'zbek mumtoz adiblari tilida *kotibayn* asosan *kiroman kotibayn* birikmasi shaklida ishlatilgan. Masalan,

Xaziniy, bandalikda, bas yurursan bexabar, g'ofil,

Kiroman kotibaynkim, xayr-u sharringni bitar bordur. [15]

Shuningdek, Xo'janazar Huvaydning "Rohati dil" dostonidan:

Kiroman *kotibayn* otlig' farishta,

Bo'lur tilning gunohini navishta. [12,19]

Ahmad Yassaviyning "Devoni hikmati"dan:

Kiroman kotibayn otlig' farishta,

Biyobon qumlaridin ko'b gunohi.

Ka'batayn – o'yinidagi suyuq tosh. Aynan ikki ka'ba (kub) degan ma'nonini bildiradi. Bu so'zga "Ikki ka'ba; Makka va Quddusdagi ziyoratgoh" – deb ham izoh berilgan. Lekin mazkur mumtoz lug'atlarda so'zga bu ma'no berilganini uchratmadik. "Farhangi Dehxudo"da nard o'yinidagi ikki shashqol *havasayn* هَوَسَيْن deb aytilishi ham qayd etilgan.

Tarafayn طَرَفَيْن – ikki taraf, ikki tomon. "Firdavs ul-iqbol"da o'qiymiz: "Va har lahza *tarafayn* mathurlari qonidin maydoni korzor lolazor hay'atin oshkor qilib,..". [14,539] Mazkur so'z mumtoz

adabiyotimizning murakkab janri *musove' ut-tarafayn* tarkibida ham bor. V.Qodirov yozganidek, “*Tarafayn* o‘zbek mumtoz adabiyotida hamma shoirlarda ham uchramaydi....Ogahiy ijodida mansub tarafayn adabiyotdagi, xususan, she’riyatdagi sof san’at namunalaridan biridir....U Ogahiyning har qanday shaklda ham she’r yoza olish iste’dodini ko’rsatuvchi bir dalildir”. [10,184] Unda Nisoriy Abdulaziz qozi (Xoja x) va o‘zining shu shaklda yozgan ruboiylarini kelganiga ko’ra, musoviy ut-tarafayn janr emas, balki she’r san’at ekaniga ishonch hosil qilamiz. Shuningdek, *tarafayn* ikki tomonlama (ota va ona tomondan) aslzoda ma’nosidagi *karimut tarafayn* birikmasida ham uchraydi. Bobur Husayn Boyqaro haqida “Sulton Husayn mirzo karim ut-tarafayn edi, asil podshoh edi” – deb yozadi. [13,146]

Saqalayn – ikki guruh – inson va jinlar. *Saqal* og‘ir ma’nosidagi *saqil* bilan o‘zakdosh bo‘lib, *saqalayn* ikki qimmatbaho narsa degan ma’noni ham anglatadi. “Hadisi saqalayn” saqalayn ayni shunday (ikki bebaho narsa) ma’nosini bildiradi.

Eski o‘zbek tili matnlari ichida ikkilik shakldagi ismlar eng ko‘p uchraydigani Munis va Ogahiy tarixiy asalaridir. Quyida “Firdavs ul-iqbol”da uchraydigan ikki shakldagi so‘zlar qayd etamiz. (Bir necha marta qo‘llangan so‘zlarga bir marta misol beriladi va qavs ichida asarning yuqorida keltirilgan ilmiy-tanqidiy nashri sahifasi ko‘rsatiladi)

Na’layn نعلين – ikki na’l, otning ikki taqasi “hazrat sohibqiron yakronining na’laynini o‘pub, sharmsorlig‘ yuzin inkisor tufrog‘ig‘a qo‘ydilar” [14,606]

Iydayn عيدين – ikki hayit, ya’ni Ramazon va Qurbon hayitlari. Fiqhda saloti iydayn – ikki hayit namozi ma’nosini bildiradi. Quyidagi matnda esa iydayn Qurbon hayiti va xonning poytaxtga kirib kelishi yana bir bayram sifatida ikki bayram deb talqin qilingan: “Qudumi masarratluzumikim, filhaqiqat, iydedur, nishotafzo, iydi Qurbon bila qiron qildi, bu *iydayni* maymanatintimonning sharafi iqtironidin dorussaltana sukkonig‘a ishrati benihoyat eshigi ochildi” [14,753] *Baynu-l-fariqayn* بين الفريقين – ikki guruh orasida: “Ikkinchi muhoraba vuqu’ining dostonikim, *baynu-l-fariqayn* voqe’ bo‘ldi” [14,788]

Marqadayni sharifayn مرقدين الشرفين – ikki muqaddas ziyoratgoh, ya’ni Makka va Madina: “*Marqadayni sharifayn* ziyoratig‘a istis’od topib,..” [14,798] *A’la-ixtilofu-r-rivoyatayn* علي اختلاف الروايتين – ikki xabar o‘rtasidagi qarama-qarshilikka ko‘ra: “*A’la-ixtilofu-r-rivoyatayn*, bu xabar tundbodidin Muhammad Amin inoqning niyroni g‘azabi multahib va mushta’il bo‘lub,..” [14,289] *Fariqayn* فريقين – ikki guruh, ikki to‘da. *Taloqiyl fariqayn* – ikki tomon to‘qnashuvi, urush, jang: “*Taloqiyl fariqayn* dast bergandin so’ngra...” [14,75] *Taloqi fitnayn* – ikki fitna to‘qnashuvi: “Vazir tobe’idin Qarotol mavze’ida *taloqi fitnayn* vuqu’ topib,..” [14,157]

Amirayn اميرين – ikki amir, *mazkurayn* – aytilgan ikkovi: “Ul chog‘da amirayni mazkurayn (Vali otaliq va Inoyatulloh inoq – N.Y.)ning qoshida uch yuz kishidin ortuq cherik yo‘q erdi”. [14,324]

Ma’murayn مأمورين – ikki ma’mur, mas’ul shaxs: “Ul hazratning farmoni lozimuliz’oni bila sur asbobin va surur olotin ma’murayni mazkurayn (Muhammad Yusuf mehtar va Yormuhammad devonbegi) havliyi mazburg’a ul miqdor jam’ qildilarkim, taxming’a sodiq va ta’rifg’a muvofiq kelmas erdi”. [14,902] *Jonibayn* – ikki tomon: “*Jonibayndin* soforolig‘ marosimining iqomatidin so’ng Qandim sardor... yigitlarni baydaq muhofazatig‘a ta’yin... qildi”. [14,796] *Davlatayn* – ikki davlat: “...ul bahona vasilasi bila mobayni *davlatayndin* kudurat murtafe’ bo‘lg‘ay,..” [14,803]

Hokimayn – ikki hokim: “ul ikki *hokimayni* mazkurayn marhamati mavfura va inoyati g‘ayrmahsura bila sarafroz qilib, ul ikki hokimayn mazkurayn uchun anga istimolatnomayi humoyun topshurdi” [14,1112] E’tibor berilsa, ushbu parchada arabcha ikkilik qo‘shimchasi o‘zbek tilida anglashilmagani uchun tabiiy ravishda pleonazm yuz bergan.

Haramayn – ikki haram, ikki muqaddas maskan – Makka va Madina: “guruhi anbuha bila *Haramayn* bordi va manosiki hajni barjoy kelturub,..” [14,151] Ogahiy tarixiy asarlaridagi arabiy birikma va iqtiboslar tarkibida *zuttafatayn* zoonimi ham uchraydi. Mazkur so‘z aynan “ikki mug‘l – tropik shoxi egasi” degan ma’nonini anglatadi. “Gulshani davlat”da Komil qalamiga mansub forsiy ta’rixda ishlatilgan Aslida “Uqtulu zaattufyatayn” birikmasiga sharh sifatida A.O‘rozboyev “Aslida “Uqtulu zaattufyatayn” deb boshlanadigan hadisga ishora. *Zuttufyatayn* – orqasida muql (tropik

daraxt) bargiga o'xshash ikki chizig'i bor zaharli ilon. Uni o'ldirish haqidagi hadis Abdulloh ibn Umar (Alloh ularning har ikkalasidan ham rozi bo'lgay) rivoyat qilingan" – deya izoh beradi. [9,104]

Ikkilik qo'shimchasi ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan mashhur kitob nomlari (biblionimlar) tarkibida ham uchraydi. Masalan, Alisher Navoiyning "Muhokamatu-l-lug'atayn" ("Ikki til muhlokamasi"), Abdurazzoq Samarqandiyning "Matla'u-s-sa'dayn va majma'u-l-bahrayn" ("Ikki saodatli yulduzning chiqish va ikki dengizning qo'shilish joyi") kabi bunga misol bo'la oladi.

Shunday qilib, biz o'zbek tili leksikasining ancha qismini tashkil etgan arabizm – arab tilidan o'zlashgan so'zlarning kirib kelish jarayoni, uning o'zlashishi, singishi, ma'nolarining arab tilida qanday bo'lsa shunday ma'noda qo'llanilayotganligi yoki birlamchi ma'nosini yo'qotib, boshqa ma'noda, ba'zan, asliga zid ma'no anglatadigan shakllari haqida tasavvurga ega bo'lamiz. Zero, mutaxassis bo'la turib, o'zining ona tilidagi o'zlashgan arab so'zlarining kirib kelish tarixini bilmaslik haqiqiy mutaxassisga to'g'ri kelmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdurahmonov G., Rustamov A. Navoiy tilining grammatik xususiyatlari. – Toshkent: Fan, 1984. – B. 48.
2. Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati. Birinchi tom. – Toshkent: Fan, 1983. – B. 648.
3. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. 12-том. – Тошкент: Фан, 1999. – Б.
4. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. 7-жилд. – Тошкент, Фан, 1991. – Б. 160.
5. Eshonqulov B.X. Hozirgi o'zbek adabiy tilida arabiy lug'aviy o'zlashmalarning paradigmik assimilyasiya munosabati. Avtoreferat. – T.: 1996.
6. Гаффаров М.А. Персидско-русский словарь. – Москва: Наука, 1976. Том 2. – С.
7. Ibrohimov N., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. 1-jild. – Toshkent: "O'zbekistan milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 1997. – B. 37.
8. Иванов В.Б. Учебник персидского языка. – М.: Садра, 2023. – С. 14
9. Мухаммад Ризо Эрнийезбек ўғли Огаҳий. Асарлар. 6-жилд. Гулшани давлат (Давлат гулшани). Нашрга тайёрловчи Абдулла Ўрозбоев. – Тошкент: "Sharq" нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош тахририяти, 2020. – Б. 104.
10. Qodirov I. Umumta'lim maktablarida mumtoz adabiyot namunalarini o'qitishning ilmiy-metodik asoslari: Pedagogika fanlari d-ri (DsC) diss... – Namangan, 2019. – B. 184.
11. Рустамов А. Сўз хусусида сўз. – Тошкент: Ёш гвардия, 1987. – Б. 75.
12. Хўжаназар Хувайдо. Роҳати дил. – Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1994. – Б. 19.
13. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. – Toshkent: Yulduzcha, 1989. – B. 146.
14. Shir Muhmmad Mirab Munis and Myhmmad Riza Agahi. Firdavs al-iqbal: History of Khorezm / Edited by Yuri Bregel. T.J.Brill. – Leiden–New York–Kobenhavn–Koln, 1988. – C. 511.
15. <https://ziyouz.uz/ozbek-sheriyati/ozbek-mumtoz-sheriyati/haziniy/>
16. <http://arabus.ru/search/لسان>
17. <https://asaxiy.uz/product/chingiz-ajmatov-kulayotgan-toglar-ziyo>
18. hadis.uz/term/612
19. fa.wikipedia.org/wiki/ذوالفقار
20. islom.uz//maqola/4499
21. islomota.uz /?p=8489
22. islom.uz/qomus/1464

UO‘K 410:943.75(045)

BADIIY MATNNI ANTROPOTSENTRIK ASPEKTD A TADQIQ ETISH MUAMMOLARI

X.Q.Yo'ldasheva, dots., Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Antropotsentrik tilshunoslikning lingvokulturologiya, sotsiolingvistika, pragmlingvistika, psixolingvistika, kognitiv tilshunoslik kabi ilg'or yo'nalishlari til va jamiyat, til va madaniyat munosabati, inson ruhiyatining tilga ta'siri, tilda inson bilimlarining voqelanishi kabi masalalar tadqiqi bilan shug'ullanmoqda. Bu kabi masalalar tadqiqida matn asosiy o'rinni egallaydi. Keyingi yillarda matn tadqiqiga bo'lgan yondashuvning o'zgarishi, antropotsentrik tilshunoslikning turli yo'nalishlarida matn tadqiqot obyekti bo'lganligi va bu borada tilshunos olimlarning ilmiy ishlari maqolada o'z ifodasini topgan. Ayniqsa, badiiy matn tadqiqi borasidagi ilmiy tadqiqotlar va yechimini kutayotgan muammolar xususida to'xtalangan.

Kalit so'zlar: *matn lingvistikasi, muallif (matnni yaratuvchi), matn (nutqiy faoliyatning moddiy ko'rinishi), o'quvchi (interpretator), antropotsentrik tilshunoslik, lingvokulturologiya, psixolingvistika, kognitiv tilshunoslik, pragmalolingvistika, sotsiopragmatika, badiiy matn.*

Аннотация. Такие передовые направления антропоцентрической лингвистики, как лингвокультурология, социолингвистика, прагмалингвистика, психолингвистика, когнитивная лингвистика занимаются изучением таких вопросов, как язык и общество, язык и культура, влияние человеческой психики на язык, реализация человеческих знаний в языке. В исследовании подобных вопросов основное место занимает текст. В последние годы изменение подхода к изучению текста, то, что текст является объектом исследования в различных направлениях антропоцентрической лингвистики, нашли свое отражение в статье научные труды лингвистов в этой области. В частности, были затронуты научные исследования в области исследования художественного текста и проблемы, ожидающие своего решения.

Ключевые слова: *лингвистика текста, автор (создатель текста), текст (материальный вид речевой деятельности), читатель (интерпретатор), антропоцентрическое языкознание, лингвокультурология, психолингвистика, когнитивная лингвистика, прагмалингвистика, социопрагматика, художественный текст.*

Abstract. Advanced areas of anthropocentric linguistics, such as linguoculturology, sociolinguistics, pragmalinguistics, psycholinguistics, and cognitive linguistics, are engaged in the study of issues such as the relationship between language and society, language and culture, the influence of the human psyche on language, and the realization of human knowledge in language. Text plays a key role in the study of such issues. The change in the approach to the study of text in recent years, the fact that text has been the subject of research in various areas of anthropocentric linguistics, and the scientific works of linguists in this field are reflected in the article. Particular attention was paid to scientific research on the study of literary texts and problems awaiting resolution.

Keywords: *text linguistics, author (text creator), text (material form of speech activity), reader (interpreter), anthropocentric linguistics, linguoculturology, psycholinguistics, cognitive linguistics, pragmalinguistics, sociopragmatics, literary text.*

Dunyo tilshunosligida o'tgan asrning birinchi choragidan boshlab matn tadqiqiga yondashuvlar o'zgardi. Matn lingvistikasi nazariyotchilaridan biri N.S.Valginaning ma'lumot berishicha, XX asrning 20-30-yillariga kelib tilshunoslikda matnga nutq mahsuloti sifatida qarala boshlandi. XX asrning 50-yillaridan boshlab tilni funksional jihatdan o'rganishga e'tibor kuchayishi natijasida til statik belgilar tizimi sifatida emas, balki dinamik tizim sifatida baholandi va bu vaqtda muloqot amaliyotida "nutq faoliyati" termini paydo bo'ldi. Matnda o'quvchi (tinglovchi) idroki va uning javob reaksiyasini inobatga oluvchi yozuvchi (so'zlovchi) subyektining nutqiy faoliyati haqida fikrlar bildirila boshlandi. Shu asosda o'zaro bog'langan *muallif* (matnni yaratuvchi) – *matn* (nutqiy faoliyatning moddiy ko'rinishi) – *o'quvchi* (interpretator) uchligi yuzaga keldi[6]. Darhaqiqat, matn muayyan inson tomonidan yaratilsa-da, uni mutolaa qiluvchi (yoki eshituvchi) shaxs, ya'ni o'quvchi (yoki tinglovchi) mavjud bo'lmasa, bu matn kommunikativ muloqotdan mahrum bo'lgan nutqiy faoliyat mahsuli bo'lib qoladi. M.Yo'ldoshev qayd etganidek, "... har qanday nutqiy kommunikatsiyaning yuzaga kelishi, voqelanishida uch asosiy unurning ishtiroki majburiydir, ya'ni so'zlovchi (yozuvchi) – axborot (matn) – tinglovchi (o'quvchi). To'g'ri, nutqiy kommunikatsiyada nutqiy sharoit, axborot kanali (ovoz, yozuv, magnit yozuvi, telefon kabi), muloqot a'zolarining maqomi, yoshi va boshqa belgilari, shuningdek, boshqa turli g'ayrilisoniy vositalarning ham o'ri benihoya muhim, hatto ko'pincha hal qiluvchi ahamiyatga ega. Lekin mazkur uch unsur nutqiy kommunikatsiyaning asosiy ustunlaridir, ularning birotasisiz muloqot jarayoni voqe bo'lolmaydi"[8:30].

Ma'lumki, matn tadqiqotchilar orasida doimo katta qiziqish uyg'otgan va turli aspektlarda o'rganilgan. Matn ko'plab gumanitar fanlarning tadqiqot obyekti bo'lganligi sababli uning tahliliga

turlicha yondashuvlar yuzaga kelgan. Matn uzoq yillar davomida qator fanlarning: tilshunoslik, adabiyotshunoslik, semiotika, psixologiyaning tadqiqot obyekti bo'lib kelgan.

Fransuz filosofi R.Bartning fikricha, fanda matnni o'rganish, unga gapdan yirik butunlik sifatida qarash tamoyili Aristotel davridayoq kirib kelgan[2:444-445]. Ammo matn o'tgan asrning 60-70-yillaridan boshlab lingvistik tadqiqotlar obyekti sifatida struktur, semantik, stilistik jihatdan maxsus o'rganila boshlandi. Keyinchalik matn yaratilishi, uning idroki, matn yaratilishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar, shart-sharoitlar kabi masalalar tahliliga jiddiy e'tibor qaratila boshlandi. Xususan, xorij tilshunosligida Y.M. Lotman, S.I. Gindin, E.G. Rizel, M.M. Baxtin, A.A. Leontyev, T.M. Dridze, R.Bart, O.I. Moskalskaya, T.M. Nikolayeva, B.M. Leykina, V.Dressler, A.A. Akishina, K. Kojevnikova, L.M. Loseva, V.V.Odinov, I.R. Galperin, A.I. Novikov, Y.V. Popov, T.P. Tregubovich, K.A. Dolinin, Y.S.Kubryakova, Y.A.Levitskiy, O.Kamenskaya, A.S.Shtern, Y.A.Referovskaya va boshqalarning ishlarida bu masalalar o'rta tashlanib, tahlil qilindi.

Tilshunoslikda matn turli aspektlarda tadqiq etildi. Matnga lingvistik hodisa sifatida qaralib, u, asosan, quyidagi aspektlarda o'rganildi:

- 1) an'anaviy grammatik aspekt;
- 2) psixolingvistik aspekt;
- 3) lingvokognitiv aspekt;
- 4) kommunikativ-pragmatik aspekt.

Rus tilshunosi A.B.Borunov dunyo tilshunosligida matn tadqiqiga bo'lgan yondashuvlarni tahlil qilib, bugunga qadar uning quyidagi metod va yo'nalishlarda o'rganib kelinayotganligini qayd etdi:

- 1) struktur metod asosida (R Xarveg, E. Agrikola, M. Xallidey va boshqalar. Rus tilshunosligida I.R. Galperin, A.A. Zalevskaya, Y.A. Goncharova va boshqalar);
- 2) matnni og'zaki nutq va yozma matnning qarama-qarshiligi asosida tadqiq qilish (Y.M. Lotman);
- 3) "matn" tushunchasini belgilash uchun asos sifatida matn toifalarini ajratib ko'rsatish (I.R.Galperin, V.Dressler va R.A.de Bogrand, M.Riffater, V.I.Shaxovskiy va boshqalar);
- 4) o'quvchining matnni talqin qilish qobiliyatini tekshirish (Y.A. Goncharova, I.P. Shishkina va boshqalar);
- 5) matn tadqiqiga sinergetik yondashuv metodi (G.G.Moskalchuk, N.L.Mishkina va boshqalar).[4:12]

O'zbek tilshunosligida ham o'tgan asrning boshlarida matnning vazifasi, strukturasi, qismlarining bog'lanishi kabi masalalar tahliliga e'tibor qaratilgan bo'lsa-da, faqat 60-yillardan boshlab badiiy asar tili bilan bog'liq holda matnning lingvistik tahliliga bag'ishlangan qator tadqiqotlar yuzaga keldi, badiiy matnning sistem-struktur, uslubiy-funksional, lingvopoetik, lingvomadaniy, kognitiv, pragmatik xususiyatlarini yoritishga bag'ishlangan alohida tadqiqot ishlari, monografiyalar, o'quv qo'llanmalari yaratildi. Ma'lumki, badiiy matn boshqa matn turlaridan borliqni obrazli aks ettirishi, o'quvchiga yuqori darajada estetik ta'sir ko'rsata olishi, tilning barcha sath birliklaridan to'liq foydalanish imkoniyatiga egaligi, nutqning barcha uslubiy ko'rinishlarini o'zida jamlay olishi kabi belgilari bilan ajralib turadi. Badiiy matnning bunday murakkab sintaktik tuzilma ekanligi uni turli aspektlarda tadqiq etish ehtiyojini yuzaga keltirdi. Shu jihatdan dunyo tilshunosligida badiiy matn tadqiqiga yondashuvlarning turlicha bo'lishi, turli aspektlarda o'rganilayotganligi bejiz emas.

XX asr oxirlariga borib tilshunoslikda tilni o'rganishga yondashuvlar tubdan o'zgardi. Bu davrda tilshunoslikda olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda tilda inson omili hamda inson omilining tilga ta'siri masalasini tilshunoslik fanining tadqiq obyekti doirasiga kiritish harakati ustuvorlik qildi. Bu muammoning tilshunoslik fanining tadqiqot obyekti darajasiga ko'tarilishi fanning taraqqiyot istiqbolini belgilab berish bilan birga, ilmiy-nazariy ahamiyatga ega yangi xulosa va qarashlarning yuzaga kelishiga olib keldi. Bu esa tilshunoslikda tilni inson omili bilan bog'liq holda tadqiq etuvchi ilmiy yo'nalishlarga ehtiyoj tug'dirdi. Natijada o'tgan asrning oxirlaridan boshlab tilshunoslikning tadqiq sarhadlari kengayib, yangi ilmiy yo'nalishlar vujudga keldi. Xususan, til birliklari madaniyat, jamiyat, insonning borliq haqidagi bilim va tasavvurlari, ruhiyati kabilar bilan hamkorlikda tadqiq

etila boshlandi. Mana shunday fanlar hamkorligi natijasida lingvokulturologiya, kognitiv tilshunoslik, psixolingvistika, pragmalolingvistika, sotsiololingvistika, etnolingvistika kabi til birliklarini inson omili bilan bog'liq holda tadqiq etuvchi antropotsentrik tilshunoslikning turli yo'nalishlari vujudga keldi. Bu yo'nalishlarning rivojlanishi an'anaviy tilshunoslikning ko'plab tushunchalarini qaytadan ko'rib chiqish, ularni yangi ijtimoiy buyurtma, metodologiya va metodlar asosida baholash zaruriyatini vujudga keltirdi. O'tgan asrning oxirlarida dunyo tilshunosligida antropotsentrizm g'oyalarining keng yoyilishi bu yo'nalishning o'zbek tilshunosligiga ham kirib kelishiga yo'l ochdi.

Jahon tilshunosligining bugungi taraqqiyot bosqichida til va jamiyat, til va madaniyat munosabati, inson ruhiyatining tilga ta'siri, tilda inson bilimlarining voqelanishi kabi masalalarni o'rganish ustuvor vazifalardan biri sanaladi. Bu masalalar tadqiqi bilan antropotsentrik tilshunoslikning lingvokulturologiya, sotsiololingvistika, pragmalolingvistika, psixolingvistika, kognitiv tilshunoslik kabi ilg'or yo'nalishlari shug'ullanmoqda. Til hodisalarini o'rganishga antropotsentrik yondashuv badiiy matn tadqiqida ham yangi qarashlarni yuzaga keltirdi. D.Xudoyberganovanning ta'kidlashicha, "matn tadqiqiga oid ishlarda uni yaratuvchi shaxsga e'tiborning qaratilishi dastlab psixolingvistika va pragmalolingvistika yo'nalishidagi tadqiqotlarda ko'zga tashlangan bo'lsa, bugungi kunda jadal rivojlanayotgan kognitiv tilshunoslik, funksionalizm, etnolingvistika, lingvokulturologiya, diskursiv tahlil kabi sohalar ushbu masalani tilshunoslikning markaziy muammolaridan biriga aylantirdi". [15:15].

Tadqiqot metodologiyasi. Badiiy matn tadqiqi antropotsentrik tilshunoslikning, ayniqsa, lingvokulturologiya, psixolingvistika, kognitiv tilshunoslik, pragmalolingvistika yo'nalishlarida qiziqish bilan o'rganila boshlandi. Jumladan, rus tilshunosligida G.I.Bogin, V.P.Belyanin, L.N.Churilina, I.A.Shirova, N.S. Bolotnova, T.I.Suran, A.A.Yevtyugina, Y.A. Chijova, M.V. Shpilman, O.V. Suxareva, D.A.Shukina, Y.N.Karaulov va boshqalarning tadqiqotlarida badiiy matn antropotsentrik paradigmaning turli yo'nalishlarida tadqiq etildi.

Xarakterli jihati shundaki, tilshunoslikda eng ko'p badiiy matnni o'rganishga e'tibor qaratildi. Badiiy matn dastlab kommunikativ, stilistik-funksional aspektlarda, keyinchalik boshqa yo'nalishlarda tadqiq etildi. A.Borunov badiiy matnning, asosan, quyidagi yo'nalishlarda o'rganilganligini alohida ta'kidlaydi:

- 1) kommunikativ yo'nalish (O.N.Seliverstova, M.L.Makarov va boshqalar);
- 2) stilistik tahlil yo'nalishi (V.G. Kostomarov, D. Kristal, Sh.Balli, I.V. Arnold va boshqalar);
- 3) lingvo-stilistik tahlil yo'nalishi (L.A.Novikov, E.S.Aznaurova, M.S.Chakovskaya va boshqalar);
- 4) lingvotsentrik va tekstotsentrik yondashuvlar (V.A.Buxbinder, V.G.Gak, I.R.Galperin va boshqalar);
- 5) kompozitsion tahlil (V.M. Jirmunskiy, L.G. Kaida, A.I. Gorshkov va boshqalar);
- 6) umumlingvistik tahlil usullari. [4:23]

L.Balakina esa badiiy matnni o'rganishdagi quyidagi asosiy yondashuvlarni ajratgan:

- 1) lingvotsentrik, badiiy matnda til birliklari va tilga xos kategoriyalarning qo'llanishini o'rganishga asoslangan yo'nalish;
- 2) tekstosentrik, matnni adabiy muloqot subyektlari bilan bog'lamay o'rganishning avtonom yaxlit obyekti sifatida tahlil qilishga asoslangan yo'nalish;
- 3) antropotsentrik, matnni yaratish va idrok etish, o'quvchiga ta'sir qilish nuqtai nazaridan talqin qilish bilan bog'liq yo'nalish;
- 4) kognitiv, tilga dunyo haqidagi bilimlarni aks ettirishning asosiy vositasi sifatida qarashga asoslangan yo'nalish. [3:32]

N.A.Xassan Shali ham L.Balakina kabi badiiy matnni o'rganishda quyidagi yondashuvlarni ajratgan:

- 1) lingvosentrik ("til – matn" aloqadorligi aspekti);
- 2) tekstosentrik (matn adabiy kommunikatsiya ishtirokchilari bilan o'zaro bog'liqlikda bo'lmagan avtonom struktur-semantik butunlik sifatida);
- 3) antropotsentrik ("muallif – matn – o'quvchi" aloqadorligi aspekti);
- 4) kognitiv ("muallif – matn – matndan tashqaridagi faoliyat" aloqadorligi aspekti). [16]

Anglashiladiki, tilshunoslikda badiiy matnni o'rganishga bo'lgan yondashuvlar har xil, ularning tadqiq obyekti badiiy matn bo'lsa-da, tadqiq yo'nalishi va metodlari turlichaligi bilan bir-biridan farqlanadi.

So'nggi yillarda tilshunoslikda badiiy matnni lingvokulturologik va pragmatik aspektlarda tadqiq etish birmuncha ommalashdi. Badiiy asarda xalqning madaniy qarashlari, qadriyatlari tasvir obyekti, muallif va personajlar nutqi orqali bevosita aks etishi sababli uning lingvokulturologik aspektidagi tadqiqi ko'p uchraydi. V.A.Maslovaning ta'kidlashicha, matn tilshunoslik va madaniyatning haqiqiy kesishuv nuqtasidir. Matn til hodisasi va uning oliy sathi hisoblanadi, shu bilan birga, u madaniyat mavjudligining amal qilish shaklidir. Lingvokulturologiya esa tilni madaniy qadriyatlar tajassumi sifatida tadqiq etadi. [9:5] O'zbek tilshunosligida ham badiiy matnning milliy-madaniy, pragmatik, kognitiv, psixolingvistik, sotsiolingvistik xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan tadqiqotlar yuzaga kelmoqda. Xususan, D.Xudoyberganovning "O'zbek tilidagi badiiy matnlarning antropotsentrik talqini" mavzuidagi doktorlik dissertatsiyasida badiiy matnning lingvokulturologik, psixolingvistik, lingvokognitiv xususiyatlari tahlil qilinib, muayyan xulosalar chiqarildi. [15]

Z.Saliyeva, R.Ibragimovalarning tadqiqotlarida esa turli tillardagi badiiy matnlarda ifodalangan konseptlarning lingvokulturologik xususiyatlari ochib berildi. [12; 7] Har ikki tadqiqotda ham konseptga milliy-madaniy belgiga ega mental hodisa sifatida qaralib, uning turli tillarda lisoniy voqelanishi va bundagi farqli jihatlar yoritildi.

M.Hakimov, S.Boymirzayeva, O'.Qobilov, S.Maksumova, N.Qazaqova, M.Umurzoqova va boshqalarning tadqiqotlarida esa badiiy matnning lingvopragmatik xususiyatlari ochib berildi. [19; 5; 18; 10; 17; 14]

Ushbu tadqiqotchilar tomonidan amalga oshirilgan ishlar ichida M.Hakimovning "O'zbek tilida matnning pragmatik talqini" mavzuidagi dissertatsiyasi alohida ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqotda dunyo tilshunosligida pragmalingvistika yo'nalishining shakllanishi, uning o'rganish obyekti, predmeti, maqsad va vazifalariga tavsif berildi. Pragmalingvstikaning umumiy va xususiy masalalari ajratilib, ularning har biriga izoh berildi. Olim tadqiqotda pragmatik presuppozitsiya, tagma'no, nutqiy akt, diskurs, deysis kabi pragmalingvstikaning nazariy masalalariga munosabat bildirdi va ularning mohiyatini badiiy matnlar asosida ochib berdi. [19] Ushbu tadqiqot ishi o'zbek tilshunosligida pragmalingvistik aspektida amalga oshirilgan ilk izlanish bo'lib, u o'zbek pragmalingvstikaning yuzaga kelishiga zamin hozirladi.

Muayyan adib asarlarining pragmalingvistik xususiyatlarini ochib berishga qaratilgan tadqiqotlar ichida S.Maksumova, N.Qazaqovalarning dissertatsiyalari diqqatga sazovor. S.Maksumova E.Vohidov she'riy asarlarida konnotatsiyaning ifodalanishi masalasini tahlil qilib, badiiy matnda konnotatsiya ifodalovchi fonetik, leksik, grammatik vositalarini aniqlashga muvaffaq bo'lgan. N.Qazaqova esa G'.G'ulom nasriy asarlarida pragmatik xususiyatga ega birliklarni ajratib, ularning badiiy matnda adib intensiyasini yuzaga chiqarishdagi rolini ochib bergan. [17] Anglashiladiki, o'zbek tilshunosligida ham antropotsentrik tilshunoslikning turli fanlar hamkorligi natijasida yuzaga kelgan lingvokulturologiya, pragmalingvistika, sotsiolingvistika, kognitiv tilshunoslik, psixolingvistika yo'nalishlarida tadqiqotlar amalga oshirilib, ularda asosiy hollarda badiiy matn tadqiq obyekti sifatida tanlangan. Tilshunosligimizda, D.Xudoyberganova qayd etganidek, "muayyan obyekt mohiyatini yoritishda fanlararo hamkorlik o'z natijalarini bermiqda. Bu kabi yondashuvdan murakkab mavjudot bo'lgan shaxs fenomenining nutqiy faoliyatini tadqiq etishda ham foydalanish eng to'g'ri yo'ldir. Zero, inson nutqi uning o'zi kabi murakkab va ko'p qirrali hodisa hisoblanadi. Bu borada tilshunoslik sohalarining hamkorligi o'z samaralarini berishi shubhasizdir". [15:19]

Tilshunoslikda yangi paradigmalarni o'rganishga jiddiy ahamiyat berilayotgan bir paytda badiiy matnni sotsiopragmatik jihatdan tadqiq qilish, shuningdek, badiiy nutqning sotsial va pragmatik xususiyatlarini ochib berish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Zero, badiiy matnni sotsiopragmatik aspektida tadqiq etish til birliklarining ijtimoiy-badiiy kontekstda qo'llanish xususiyatlarini ochib berishda, muallifning matn yaratishdagi ijtimoiy vazifasi va rolini aniqlashda, badiiy asar personajlari nutqining pragmalingvistik xususiyatlarini yoritishda muhim ahamiyatga ega.

G.Niyazova sotsiopragmatikaning tadqiq obyekti haqida fikr yuritar ekan, “tilning sotsiopragmatik aspekti til shakllarining turli ijtimoiy kontekstlarda foydalanilishi, xronologik tartibi, tilning standartlashishi va modernizatsiyasiga bog‘liq bo‘lgan yangi shakllarning kelib chiqishiga aloqador xususiyatlarni tasvirlashi, bundan tashqari, sotsiopragmatikada tilning kundalik muloqotda va media vositalaridagi foydalanilish holati ham o‘rganilishi mumkinligi, tilning ijtimoiy normalar va qonunlarda aks ettirilishi, til siyosati kabi masalalar ham sotsiolingvistikaning o‘rganish obyekti bo‘lishi mumkin”ligini qayd etadi. [11:66] Badiiy matn sotsiopragmatik aspektda tadqiq etilganda ham matnda til shakllarining qo‘llanish xususiyatlari ochib beriladi. Biroq bunda asosiy etibor til birliklarining muayyan nutq vaziyati, muloqot muhiti ta’sirida ijtimoiylashuvi yoki ijtimoiy xoslangan birliklarning badiiy matnda faollashuvi va buning sabablarini ochib berishga qaratiladi.

Badiiy matn ma’lum darajada sotsiomadaniy vaziyat bilan belgilanadigan til belgilarining amal qilish muhiti, sotsiomadaniy omillarni bevosita aks ettiruvchi ijtimoiy nutqiy butunlik hisoblanadi. Bu jihatdan badiiy matnni sotsiopragmatik tadqiq obyekti hisoblash lozim bo‘ladi. Badiiy matn tahliliga sotsiopragmatik yondashuv nafaqat jins, sinf, millat va shunga o‘xshash tor ixtisoslashgan ko‘rinishlarning tilga ta’sirini o‘rganish bilan, balki muayyan jamiyatdagi, insoniyat sivilizatsiyasining muayyan davridagi qat’iy yo‘l-yo‘riqlar ta’sirining natijalarini o‘rganish bilan ham tavsiflanadi. [1]

Ma’lumki, badiiy matnda madaniy, ijtimoiy, pragmatik, psixologik omillar lison bilan uyg‘un holda o‘z ifodasini topadi. Bu jihatdan ham badiiy matn boshqa matn tiplariga nisbatan murakkab tuzilishdagi sintaktik struktura hisoblanadi. Badiiy matnda yuzaga keladigan lisoniy, madaniy, ijtimoiy, pragmatik, psixologik omillar hamkorligi uni turli aspektlardan o‘rganish zaruratini yuzaga keltiradi.

Bu o‘rinda aytish mumkinki, nafaqat matn, balki umuman, lisoniy faoliyat, uning hosil bo‘lishi, ishtirokchilari, ularga xos shaxsiy sifatlar ham lingvistik tahlil obyekti bo‘lishi lozim. Chunki inson nutqiy faoliyatga kirishar ekan, unga xos barcha ijtimoiy xususiyatlar nutqiga ko‘chadi. Shu jihatdan til va u orqali amalga oshuvchi lisoniy faoliyatni uning ishtirokchilaridan ajratib o‘rganish imkonsizdir. Sh.Safarov qayd etganidek, “Lisoniy faoliyatni keng miqyosda, turli omillarga bog‘liq holda o‘rgangan ma’quldir... Lison jamiyatda mavjud bo‘ladi va ma’lum ijtimoiy muhitda alohida shaxslar yoki shaxslar guruhi tomonidan qo‘llaniladi. Demak, lisoniy faoliyatning barcha turlari va bu faoliyatni ta’minlovchi har qanday omil lingvistik tahlil obyekti bo‘lishi mumkin. Bundan, ushbu faoliyat ijrochilari bo‘lmish kommunikantlar – muloqot shaxslari ham istisno emas”. [13:152-153]

Anglashiladiki, lisoniy faoliyat egalari – kommunikantlar, ularning nutqiy faoliyati, nutqiga ta’sir ko‘rsatuvchi ijtimoiy xususiyatlar lingvistikaning tekshirish obyekti sanaladi. Badiiy matnda, ayniqsa, uni yaratuvchi va idrok etuvchi shaxs omilini o‘rganish muhim ahamiyatga ega. Bu muammo badiiy matn tadqiqiga psixolingvistik, lingvomadaniy, sotsiolingvistik, pragmalingvistik, lingvopersonologik, assotsiativ aspektdagi yondashuvlarni taqozo etadi.

Badiiy matnni psixolingvistik aspektda tadqiq etish muallif ruhiyatining matnda namoyon bo‘lishi, hissiyotlarining personajlari nutqiga ko‘chishi, ruhiyatidagi o‘zgarishlarning matn yaratilishidagi ahamiyati, shuningdek, matnning o‘quvchi ruhiyatiga ta’siri masalasini o‘rganishga imkon beradi.

Badiiy matnning lingvomadaniy aspektdagi tadqiqida jamiyatda shakllangan milliy-madaniy qarashlar, urf-odat, an’ana, marosim kabi milliy qadriyatlarning matnda voqelanishi, personajlar nutqining milliy-madaniy xoslanishi, muloqotning lingvomadaniy xususiyatlari, til birliklarining madaniylik belgisi va uning badiiy matnda qo‘llanishi kabi masalalar tadqiqotchi diqqat markazida bo‘ladi.

Badiiy matnning sotsiolingvistik aspektda o‘rganilishi matnning ijtimoiyligi xususiyatini ochib berishda, xususan, badiiy matnda ijtimoiy shaxslar, ularga xos shaxsiy sifatlarining namoyon bo‘lishi, nutqning muloqot sharoiti, nutq vaziyati kabi ijtimoiy omillar ta’sirida yaratilishi, muloqot shaklining nutq vaziyati bilan bog‘liq holda tanlanishi, badiiy matnda ijtimoiy xoslangan birliklarning faollashuvi masalasiga aniqlik kiritishda muhim ahamiyatga ega.

Badiiy matnning pragmalingvistik aspektdagi tadqiqida matn yaratuvchining kommunikativ maqsadi, matnning muallif kommunikativ maqsadiga bo‘ysundirilishi, badiiy matnda tildagi yashirin

kategoriyalarning yuzaga chiqishi va uning qonuniyatlari, matnda qo'llangan til birliklarining kontekst bilan bog'lanishi, badiiy matnda nutqiy akt turlarning voqelanishi kabi masalalar tahlili e'tiborda bo'ladi. Badiiy matnning lingvopersonologik tadqiqida nutq yaratuvchi va uni idrok etuvchi shaxs tiplarini ajratish va ularning nutqi asosida lisoniy shaxsini belgilash bosh masala hisoblanadi. Badiiy matnda uni yaratuvchi adib bo'lganligi uchun u "muallif lisoniy shaxsi" maqomini egallaydi. Badiiy matnda asar personaji nutqi aks etib, unga personajga xos shaxsiy sifatlar ko'chgan holatda "personaj lisoniy shaxsi" namoyon bo'ladi. Lingvopersonologik tahlilda "personaj lisoniy shaxsi" ichki tiplarga ajratilib, har bir tipning nutqini individuallashtiruvchi til vositalarini aniqlash masalasiga jiddiy e'tibor qaratiladi.

Badiiy matnning assotsiativ tadqiqi asosida muallifning matnda tasvirlanayotgan voqelik haqidagi tasavvurlari, ular asosida matn yaratuvchining xotirasida tiklangan assotsiatsiyalar aniqlanadi. Bunday assotsiatsiyalar badiiy matnning yaratilishida tayanch birliklar sifatida yuzaga chiqadi. Bu holat badiiy matn orqali matnni yaratuvchi shaxsning tashqi olam haqidagi tasavvurlari va bu tasavvurlar bilan bog'liq assotsiatsiyalarini o'rganishga imkon beradi.

Anglashiladiki, badiiy matn muayyan yakka shaxs tomonidan yaratilsa-da, ushbu matnda nafaqat uning lisoniy qobiliyati hamda shaxs sifatidagi boshqa ijtimoiy xususiyatlari, balki jamiyatning ma'naviy, madaniy, siyosiy, iqtisodiy tomonlarini aks ettiruvchi turli omillar hamkorligi ham namoyon bo'ladi. Bu holat badiiy matnni turli aspektlarda o'rganish maqsadga muvofiqligini ko'rsatadi.

Xullas, badiiy matn o'zida lisoniy va badiiy-estetik elementlarni jamlagan, shuningdek, inson omili bilan bog'liq holda namoyon bo'luvchi madaniy, ijtimoiy, pragmatik, psixologik, personologik kabi omillarni aks ettiruvchi va ularning lison va badiiylilik bilan uyg'unlashuvi asosida yaratiluvchi murakkab nutqiy hodisadir. Badiiy matnning bu kabi ko'p qirraligi, eng muhimi, uni yaratuvchi hamda idrok etuvchi ijtimoiy shaxslar, ularning shaxsiy sifatlari bilan bog'lanishi bu tipdagi matnlarni antropotsentrik aspektda o'rganish zaruratini yuzaga keltiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абитова А.Р. Социопрагматика текста "поток сознания" (на материале современной немецкой прозы). Дисс. ...канд. филол. наук. – Пятигорск, 1999.
2. Барт Р. Лингвистика текста // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 8. Лингвистика текста. – М.: Прогресс, 1978. – С. 444-445.
3. Балакина Л.В. Проявление гендерного фактора в художественном тексте: Дисс. ... канд. филол. наук. – Орел, 2005. – С 32.
4. Борунов А.Б. Лингвостилистические и композиционные особенности художественной прозы американского писателя Р.Н.Митры: Дисс. ... канд. филол. наук. –Владимир, 2015. – С.12.
5. Боймирзаева С. Ўзбек тилида матннинг коммуникатив-прагматик талкини: Филол. фан. д-ри ... дисс. – Тошкент, 2010. – 321 б.;
6. Валгина Н.С. Теория текста // <http://evartist.narod.ru/text14/16.htm>
7. Ибрагимова Р.С. Француз ва ўзбек тилларида аёл концептининг лингвокультурологик тадқиқи: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф.–Тошкент, 2012;
8. Йўлдошев М. Бадий матн лингвопоэтикаси. – Тошкент: Фан, 2008. – Б. 30. (– 160 с.)
9. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учебное пособие. – М.: Academia, 2001. – С. 5.
10. Максумова С. Э.Воҳидов асарларида коннотативликнинг ифодаланиши: Филол. фан. номз. ... дисс.– Тошкент, 2012. –150 б.;
11. Ниязова Г. Детектив романлар тилининг социопрагматик аспекти ва гендер хусусиятлари: Филол. фан. бўйича фалсафа док. (PhD) ... дисс. – Тошкент, 2022. – Б.66
12. Салиева З.И. Концептуальная значимость и национально-культурная специфика сентенции в английском и узбекском языках: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент: УзГУМЯ, 2010. – 25 с.;
13. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2008. – Б. 152-153.
14. Умурзокова М. Ўзбек тилида сегмент курилмаларнинг лингвопрагматик тадқиқи: Филол. фан. бўйича фалсафа док. (PhD) ... дисс. автореф. – Тошкент, 2019. – Б.55.;
15. Худойберганова Д.С. Ўзбек тилидаги бадий матнларнинг антропоцентрик талкини: Филол. фан. д-ри ... дисс. автореф. – Тошкент, 2015. – 24 б.
16. Хассан Шали Н.А. Основные характеристики художественного текста // <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/.pdf>
17. Қазақова Н. Ғафур Ғулом насрий асарларининг прагмалингвистик тадқиқи: Филол. фан. бўйича фалсафа док. (PhD) ... дисс. – Наманган, 2019. – 140 б.;
18. Қобилов Ў. Тоғай Мурод киссаларининг лингвопрагматик хусусиятлари: Филол. фан. бўйича фалсафа док. (PhD) ... дисс. автореф. – Самарқанд, 2022. – 53 б.

UDC: 81/33

SEMANTIC ASSOCIATIONS AND THEIR ROLE IN SCIENTIFIC COMMUNICATION

E.V.Yugay, PhD, Associate Prof., Navoi State Pedagogical Institute, Navoi

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot semantik assotsiatsiyalarning ilmiy kommunikatsiyadagi rolini o'rganadi va ularning aniqlik, aniqlik, bilimlarni integratsiya qilish, ma'lumotlarni qidirish va fanlararo hamkorlikka ta'sirini ta'kidlaydi. D. A. Kruz va K. Erkning asosiy ishlariga tayanib, korpusga asoslangan va hisoblash usullarini qo'llagan holda, tadqiqotda izchil terminologiya va turli tadqiqotlarda bog'liq tushunchalarni tan olish ilmiy nutqni qanday yaxshilashini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: semantika; semantik assotsiatsiya; kompozitsion semantika; ilmiy kommunikatsiya.

Аннотация. В данном исследовании рассматривается роль семантических ассоциаций в научной коммуникации, с акцентом на их влияние на ясность, точность, интеграцию знаний, поиск информации и междисциплинарное сотрудничество. Основываясь на работах Д. А. Круза и К. Эрка, а также используя корпусные и вычислительные методы, исследование подчеркивает, как согласованная терминология и признание связанных понятий в различных исследованиях улучшают научный дискурс.

Ключевые слова: семантика; семантическая ассоциация; композиционная семантика; научная коммуникация.

Abstract. This study examines the role of semantic associations in scientific communication, emphasizing their impact on clarity, precision, knowledge integration, information retrieval, and interdisciplinary collaboration. Drawing on foundational works by D. A. Cruse and K. Erk, and incorporating corpus-based and computational methods, the research highlights how consistent terminology and the recognition of related concepts across studies enhance scientific discourse.

Key words: semantics; semantic association; compositional semantics; scientific communication.

Introduction. Semantic associations refer to the relationships between words or phrases based on their meanings. These relationships can include synonymy (words with similar meanings), antonyms (words with opposite meanings), hyponymy (hierarchical relationships), and co-occurrence patterns (words frequently appearing together in specific contexts). Understanding these associations is crucial for comprehending how meaning is constructed and conveyed in language. Different authors offer unique perspectives, ranging from formal lexical relationships to contextual modulation and prototype categorization, providing a comprehensive understanding of how meanings are constructed and conveyed in language. D. A. Cruse's seminal work, "Lexical Semantics" [1], provides a comprehensive exploration of the nature and structure of word meanings. Cruse distinguishes between several types of semantic relationships, including synonymy, antonymy, hyponymy, and meronymy. These relationships are crucial for understanding how words interact within a language to create complex meanings.

Furthermore, semantic associations enable researchers to integrate knowledge from various studies, identifying related concepts and terms that might not be immediately obvious. This integration is crucial for the advancement of scientific knowledge, as it allows for the synthesis of new insights and the development of comprehensive theories that draw on a wide range of research findings. K. Erk's [2] study, "Semantic Associations in English," published in *Language and Linguistics Compass*, extends the exploration of semantic relationships by focusing on how words are associated in the mental lexicon. Erk emphasizes the importance of context and experience in shaping these associations.

Since we investigate semantic associations in scientific communication, we need to define scientific communication. Scientific communication, integral to information science and the sociology of science, examines how researchers utilize both formal and informal information

channels, their communicative functions (e.g., acting as "gatekeepers"), the operation of formal publication systems, and related topics (Wikipedia, n.d.). Thus, we give our definition taking into account our content. Scientific Communication is the process by which scientists share their research findings, theories, methodologies, and data with other scientists and the broader public. This includes formal publications in peer-reviewed journals, presentations at conferences, and informal exchanges such as seminars and online discussions. Effective scientific communication relies heavily on precise language and the clear conveyance of complex ideas, where semantics and semantic associations play a crucial role in ensuring accuracy, clarity, and mutual understanding within the scientific community. This article argues that understanding and leveraging semantic associations are crucial for effective scientific communication, as they enhance clarity and precision, facilitate knowledge integration, improve information retrieval, and support interdisciplinary collaboration.

Literature review and methods. The study synthesizes contemporary literature on semantics, including works by D. A. Cruse and K. Erk, and incorporates corpus-based studies and computational methods. This comprehensive review approach provides a detailed exploration of the key concepts and developments in the field.

The lexical relationships form the backbone of Cruse's approach to understanding how words derive their meanings through their relationships with other words. Also, Cruse addresses **compositional semantics**, which is concerned with how complex expressions derive their meanings from the meanings of their parts. This aspect of semantics is essential for understanding how sentences and larger texts convey meaning.

In scientific communication, semantic associations play a pivotal role. They help in the precise and effective transmission of complex ideas and concepts. Scientific discourse relies heavily on specialized terminology and consistent usage of terms to maintain clarity and avoid ambiguity. For example, the consistent use of specific terms to describe particular phenomena or processes ensures that researchers across different studies and disciplines can understand each other's work without confusion. Semantic associations ensure that the meaning is consistently understood across different texts and contexts, facilitating better knowledge dissemination and comprehension among researchers and practitioners [4]. This is particularly important in fields where precise language is essential for accurate replication and validation of experiments, as well as for the synthesis of new theories and models.

Both Cruse and Erk acknowledge the role of experience in shaping semantic associations. Words are not only defined by their formal relationships but also by how they are used and experienced by speakers.

Semantic associations are fundamental to the effective communication of scientific knowledge. They enhance clarity and precision, facilitate the integration and synthesis of research findings, and improve information retrieval. As scientific language continues to evolve and expand, understanding and leveraging semantic associations will remain essential for advancing scientific inquiry and collaboration.

And the role of semantic associations in scientific communication may be highlighted as follow:

1. **Enhancing Clarity and Precision:** By understanding the semantic relationships between terms, scientists can communicate more clearly and precisely. For example, Miller and Fellbaum [5] state that using synonymous terms consistently across different papers and disciplines helps avoid confusion and ensures that readers interpret the terms in the same way.
2. **Facilitating Knowledge Integration:** Semantic associations help integrate knowledge from various studies. When researchers for instance, as Erk [2] identify related concepts and terms across different papers, they can synthesize new insights and advancements, contributing to the growth of scientific knowledge.
3. **Supporting Information Retrieval:** Effective scientific communication relies on the ability to retrieve relevant information quickly. Here, Turney and Pantel [6] mention that semantic associations enable more efficient searching and indexing of scientific literature, as related terms and concepts can be linked, allowing researchers to find relevant studies even if different terminology is used.

4. **Improving Interdisciplinary Communication:** In interdisciplinary research, scientists from various fields must communicate their findings and collaborate. As Hyland [3] says that understanding the semantic associations between terms used in different disciplines helps bridge the language gap, promoting better collaboration and innovation.

Results and discussion. Semantic associations are pivotal in ensuring clarity and precision in scientific communication. Consistent use of synonymous terms across different papers and disciplines helps avoid confusion and ensures that readers interpret terms uniformly. For instance, Miller and Fellbaum [5] emphasize that using standardized terminology allows for clear and precise communication, minimizing the risk of misinterpretation.

Semantic associations play a crucial role in integrating knowledge from various studies. Researchers can identify related concepts and terms across different papers, leading to the synthesis of new insights and advancements. Erk [2] highlights that recognizing these associations enables the development of comprehensive theories and the growth of scientific knowledge.

Effective scientific communication relies on the ability to retrieve relevant information efficiently. Semantic associations enhance searching and indexing of scientific literature by linking related terms and concepts. Turney and Pantel [6] suggest that this allows researchers to find relevant studies even when different terminology is used, improving the accessibility and usability of scientific information.

In interdisciplinary research, understanding semantic associations between terms used in different fields is essential for effective collaboration. Hyland [3] asserts that recognizing these associations helps bridge the language gap between disciplines, promoting better communication and fostering innovation.

The findings of this study underscore the significant role of semantic associations in scientific communication. These associations not only enhance clarity and precision but also facilitate the integration and retrieval of knowledge. By understanding the relationships between terms, researchers can communicate more effectively, ensuring that their findings are accurately interpreted and widely understood. The consistency in using synonymous terms across scientific literature is critical for clear communication. This study reaffirms the importance of standardized terminology, as highlighted by Miller and Fellbaum [5]. Clear and precise language is essential for the accurate replication and validation of experiments, as well as for the synthesis of new theories and models. The study supports the notion that semantic associations improve the efficiency of information retrieval in scientific literature. Turney and Pantel's [6] work on the importance of linking related terms and concepts aligns with this finding. Efficient information retrieval is essential for researchers to stay updated with the latest developments and to build upon existing knowledge. The role of semantic associations in enhancing interdisciplinary communication cannot be overstated. Hyland's [3] perspective on bridging the language gap between disciplines is validated by this study. Effective communication between different fields is crucial for interdisciplinary research, leading to innovative solutions and advancements.

Conclusion. In conclusion, semantic associations are fundamental to the effective communication of scientific knowledge. They enhance clarity and precision, facilitate the integration and synthesis of research findings, and improve information retrieval. As scientific language continues to evolve, understanding and leveraging semantic associations will remain essential for advancing scientific inquiry and collaboration. Future research should focus on developing tools and methodologies to further explore and utilize semantic associations in scientific communication.

REFERENCES:

1. Cruse, D. A. (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge University Press.
2. Erk, K. (2012). *Semantic associations in English*. *Language and Linguistics Compass*, 6(1), 1-24.
3. Hyland, K. (2004). *Disciplinary Discourses: Social Interactions in Academic Writing*. University of Michigan Press.
4. Murphy, M. L. (2003). *Semantic Relations and the Lexicon: Antonymy, Synonymy, and Other Paradigms*. Cambridge University Press.
5. Miller, G. A., & Fellbaum, C. (1991). *Semantic networks of English*. *Cognition*, 41(1-3), 197-229.
6. Turney, P. D., & Pantel, P. (2010). *From frequency to meaning: Vector space models of semantics*. *Journal of Artificial Intelligence Research*, 37, 141-188.

ANTROPOSENTRIK TILSHUNOSLIKDA PAREMALARNING O'RGANILISHI

*D.T. Yuldashev, dots., f.f.d., Urganch davlat universiteti, Urganch**M.A. Pulatova, tayanch doktorant, Urganch davlat universiteti, Urganch*

Annotatsiya. Maqolada paremiologiya, uning ingliz va o'zbek tilshunosligida antroposentrik paradigma nuqtayi nazaridan o'rganilishi, bu sohada ishlatiladigan atamalar haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: paremiologiya, paremiya, parema, frazeologiya, frazema, maqol, sinonimik uya

Аннотация. В статье описывается паремология, ее изучение английского и узбекского языкознания с точки зрения антропоцентрической парадигмы, а также термины, используемые в данной области.

Ключевые слова: паремология, паремия, парема, фразеология, фразема, пословица, синонимическое гнездо.

Abstract. The article describes paremiology, its study of English and Uzbek linguistics from the point of view of anthropocentric paradigm, and the terms used in this area.

Key words: paremiology, pareomia, pareme, phraseology, phraseme, proverb, synonymous nest.

Barchamizga ma'lumki bugungi kunda tilshunoslik tezkor globalizatsiya jarayonida milliy-madaniy o'ziga xoslikni anglash va uni saqlash muammolariga jiddiy e'tibor qaratganligi bilan xarakterlanadi. Borliqni idrok etishning milliy jihatlari xalq og'zaki ijodi na'munalari, xususan, maqol va matallar matnlarida aniq va yorqin namoyon bo'lishi ayni maqsaddagi tilshunoslar diqqatini tortishga sabab bo'ldi. Shunga ko'ra XXI asr paremiologiyasi taraqqiyotini an'anaviy qarashlar asosida emas, kognitiv paradigma bilan uzviy bog'liq fan olamidagi yangi yo'nalish sifatida ko'rish mumkin.[1, 6b]

Frazeologiya va paremiologiya tilshunoslikning nisbatan keyin shakllangan sohalaridan bo'lib, har bir til o'zining frazeologik va paremiologik fondiga ega. Paremiologiya atamasi grekcha *paroimia* – hikmat va *logos* – ta'limot so'zidan olingan bolib, inson tafakkurining eng sara durdonalari sanaladigan maqol, matal, aforizm kabi hikmatli iboralarni o'rganuvchi tilshunoslik sohasidir. Parema \ paremiya – paremiologiyada quyma fikrni ifodalovchi eng mayda birlik hisoblanadi. Paremiografiya paremalarni to'plash va lug'atlarda qayd qilish tamoyillari bilan shug'ullanadigan soha.

O'zbek tilshunosligida H.Berdiyarov va R.Rasulovlar paremiologiya sohasida dastlabki izlanishlar olib borgan olimlardan bo'lib, ular o'zlari tuzgan "O'zbek tilining paremiologik lug'ati"ning kirish qismida "Paremalarning kelib chiqishi, tarixiy taraqqiyoti va ma'nolarini o'rganuvchi paremiologiya frazeologiya bilan o'zaro chambarchas bog'liq. Paremiologiya tilda turli xarakterdagi barcha iboralarni o'rganadi, frazeologiya esa uning bir qismi sifatida faqat ko'chma ma'noli turg'un birikmalarni o'rganadi. Bu ularning o'zaro farqlovchi tomonlaridir. O'rganish obyektining birligi, ya'ni bir necha so'zdan tuzilgan barqaror birikmalarni tekshirish ularning o'xshash, umumiy tomonlaridir. Frazeologiya fan sifatida shakllanishida paremiologiya ro'li katta" tarzida izoh berishadi [2, 10b.]. Ingliz tili Wikipedia elektron lug'atida esa paremiologiya parema (maqollar) jamlanmasi ekanligi va u ham filologiya, ham tilshunoslikning tarmog'i ekanligi qayd qilingan: Paremiology is the collection of both philology and linguistics [9, el.lug'.]

Millatning milliy-madaniy tafakkuri so'zlar, frazemalar va paremalar kabi til birliklarida juda ham aniq namoyon bo'ladi. Frazema va paremiyalar munosabati ham ancha chuqurroq o'rganishga arziydigan mavzulardan hisoblanadi. Bu bo'yicha ko'plab izlanishlar va tadqiqotlar olib borilgan. Ularning kelib chiqishi, shakllanishi, differensial va birlashtiruvchi belgilari masalalari bo'yicha muammolar tahlil qilingan, ammo sohada hali yechimni kutayotgan masalalar ham yo'q emas. Masalan, frazemalar va paremiyalar munosabati masalasida olimlar turlicha mulohaza qiladilar. Taniqli rus olimi V.V.Vinogradov maqol va matallarni frazeologik birliklar qatoriga kiritadi [8, 83-84b]. S.G.Garvin maqollarning beshta belgisiga qarab, paremalarni frazeologizmlar tarkibiga

qo'shadi. A.V.Kunin ham paremalarni frazeologizmlarning bir qismi deb ataydi [4, 49b]. L.I.Royzenzon, N.M.Shanskiylar ham maqollarni frazeologizmlar tarkibiga kiritadi. Bu fikrga A.M.Babkin, M.M.Kapilkenka, Z.D.Ranovlar ham qo'shiladilar [5, 73b].

Paremiologiya, paremiologik birliklar qadimdan tadqiqotchilar e'tiborini tortib kelgan. Jumladan, Aristotel maqol va matallarni birinchi bo'lib tasnif qilgan va tizimlashtirgan. Turkiy filologiyada paremalarni to'plash va o'rganish masalasi Mahmud Koshg'ariy ("Devonu lug'otit-turk") va Gulxaniy ("Zarbulmasal") zamonlaridan to hozirgi kunlargacha davom etib kelmoqda [2, 13b].

Paremiologiyaning alohida bir soha sifatida shakllanishi XX asrning boshiga to'g'ri keladi. Ingliz paremiografi Archy Teylor o'zining "Maqol" nomli kitobida maqollar, matallar, ularning turlari, paremiologiyaning boy sohasi haqida ma'lumot beradi [6].

O'zbek tilshunosligida paremiya va parema shaklidagi ikki xil terminni uchratish mumkin. Masalan, "O'zbek tilining paremiologik lug'ati" 6-betida H.Berdiyev "paremiologiyada quyma fikrni ifodalovchi eng mayda birlik parema deb ataladi" deya ta'rif berib, barcha o'rinlarda parema terminidan foydalangan bo'lsa, olim O.O'ralova bugungi kunda xalqaro termin hisoblangan "paremiya"ni qo'llashni taklif qilgan. Buning sababi terminning kelib chiqishi ham "*paremiya*" so'ziga borib taqalishidir [3, 235b]. Bu termin hozirgi kunda ingliz tilida *paroemia* va rus tilida *паремия* shaklida ishlatiladi. Z. Xolmonova, G. Valiyeva, D. Muhammadiyevlar tomonidan 2022-yilda nashrdan chiqqan "O'zbek tilidagi paremiyalar tadqiqi" monografiyasi 8-betida ham mualliflar "Paremiologiyada quyma fikrni ifodalovchi eng kichik mayda birlik paremiya deb ataladi" deya transliteratsiya usulida tarjima qilingan paremiya terminini ishlatishgan. Biroq 2023-yilda taniqli olim B. Jo'rayeva "O'zbek xalq paremalarining sinonimik lug'ati" da parema terminidan foydalangan. Shundan kelib chiqib, biz ham o'zbek paremiografi H.Berdiyev 1984-yilda boshqa olimlarga nisbatan oldin ixchamlashtirib, kalka usulida o'z lug'atida qo'llagan "parema" atamasidan foydalanishni ma'qul topdik.

Paremiya so'zi dastlab pand-nasihat yoki ahloqiy mazmunda yozilgan ramzli hikoyalarni anglatgan bo'lsa, keyinchalik filologik (lingvistik) atama sifatida, ya'ni hozirgi ma'nosida qo'llana boshlagan. Butun dunyo paremiologlar tadqiqotlarida ikki xil yondashuv mavjud. Tor ma'noda tushunuvchilar paremiologik birlik sifatida faqatgina maqol va matalni ko'rsatib, ular "ta'lim berish" funksiyasini bajarib, "xalq donishmandligi" statusiga da'vogarlik qila oladi, deya ta'kidlaydilar. H. Berdiyev va R.Rasulovlar ham paremiyalarga nisbatan "tilning barqaror hikmatli iboralari" jumlasini ishlatib, ularga maqol, matal, aforizmlarni kiritish bilan paremiologiyani tor ma'noda tushunuvchilarga yaqinlashadilar.[2,8b] Frazeologiyani keng ma'noda tushunuvchilar esa paremiologiyani uning bir qismi sifatida talqin qiladilar. Tor ma'noda tushunuvchilar bo'lsa paremiologiyani fanning alohida bo'limi sifatida ko'radilar. Shunga asosan, paremalarning umumiy til frazeologik fondiga aloqadorlik masalasi yetarlicha muammoli hisoblanadi.

Paremiologiya hikmatli iboralarni ikki yo'nalishda, adabiyotshunoslik va tilshunoslik nuqtayi nazaridan o'rganadi. Paremalar avloddan avlodga faqat og'zaki holatda o'tib kelgani, xalq og'zaki ijodining mahsuli bo'lganligi uchun adabiyotshunoslik fanining o'rganish obyekti sanaladi, chunki ularning ko'pchiligi ko'proq she'riy shaklga o'xshaydi va ularda janriy belgilar hamda o'xshatish, taqqoslash, parallelizm, anofra, qofiyalash, alliteratsiya, kinoya kabi badiiy tasvir vositalari faol qo'llanadi. Shu bilan birga, paremalar so'zlarning grammatik bog'lanishi, ma'lum bir fikrni ifodalovchi gaplardan iborat bo'lgani uchun tilshunoslikning ham o'rganish obyekti bo'la oladi. [1, 14b.]

Paremiologik lug'atning maqollar to'plamidan farqi quyidagicha: maqollar to'plami adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan tuziladi, ya'ni maqol va matallar mavzuiy xususiyatlariga qarab: ilm va hunar haqida, donolik va nodonlik haqida, botirlik va qo'rqqanlik haqida kabi guruhlariga bo'lib joylashtiriladi. Paremiologik lug'atlarda ham paremalar qat'iy alfavit tartibida joylashtirilib, paremalarning variantlari: leksik variantlari, formal variantlari, leksik-grammatik variantlari, tarkibiy variantlari, ularning to'liq va qisqargan holda ishlatilishi o'z aksini topadi. Barchamizga ma'lumki, o'zbek tilshunosligida H.Berdiyev va R.Rasulovlar tomonidan 1984-yilda yaratilgan "O'zbek tilining paremiologik lug'ati" paremalarni o'rganishda asosiy manba bo'lib xizmat qilib kelmoqda.

Bu lug'atda o'zbek tilidagi paremlar alfavit tartibida tuzilib, paremlarning yozilishi, tinish belgilarning ishlatilishi, paremlarning to'liq va qisqargan shakllari o'z aksini topgan. Bu lug'at asosida mualliflar o'zbek tilining izohli paremiologik lug'atini tuzishni o'z oldilariga maqsad qilib qo'yishgan edi. Izohli paremiologik lug'atda tildagi paremlarning ma'nosini izohlab, badiiy adabiyotdan, yozma manbalardan misollar keltirib, sinonim va antonimlarini ko'rsatib, diaxron va sinxron planda ma'nolarni izohlab berilgan bo'lardi. Tilda antroposentrik paradigma ustuvorlik qilayotgan zamonaviy tilshunoslik nuqtayi nazaridan kelgusida yaratiladigan izohli paremiologik lug'atlarda paremlarning lingvokognitiv, lingvopragmatik va shu bilan birga, lingvokulturologik ma'lumotlari bilan boyitish ham maqsadga muvofiq bo'ladi, deb o'ylaymiz.

Paremlar ham tilning boshqa birliklari kabi ma'lum bir qolipda qo'llaniladi, ularning o'z va ko'chma ma'nosi bo'ladi, ularda ham sinonimlik, antonimlik, variantdoshlik holatlari kuzatiladi. B.Jo'rayeva tomonidan tuzilgan "O'zbek xalq paremlarining sinonimik lug'ati" [6] o'zbek xalq paremlarini to'plashga bag'ishlangan mustaqillik yillaridagi dastlabki salmoqli ishlardan hisoblanadi. Muallif lug'atning kirish qismida maqolning matal hamda maqol-matal tipidagi paremlardan farqi ochiqdanib, maqol, matal va maqol-matal tipidagi paremlar bilan bog'liq sinonimiya hodisasi haqida ham fikr yuritiladi. Lug'at qismida esa, ikki parema qatnashadigan sinonimik uyadan qirq to'rt parema qatnashadigan sinonimik uyagacha qamrab olingan.

Bilamizki o'zbek tilshunosligida paremlar yaxlit holda lingvokulturologik aspektida tadqiq qilingan ishlar kam uchraydi. Antroposentrik tilshunoslikning yetakchi yo'nalishlaridan biri hisoblangan lingvokulturologiya tilshunoslik, madaniyatshunoslik, etnografiya, psixolingvistika sohalarini hamkorligida yuzaga kelgan, tilning madaniyat, etnos, milliy mentallik bilan o'zaro aloqasi va ta'sirini Antroposentrik paradigma tamoyillari asosida o'rganuvchi soha hisoblanadi. Z. Xolmonova, G. Valiyeva, D. Muhammadiyeva tomonidan 2022-yilda nashrdan chiqqan "O'zbek tilidagi paremiyalar tadqiqi" monografiyasida o'zbek tilidagi paremlarning semantik, lingvokulturologik xususiyatlarini o'rganish, shu sohada tilning kommunikativ funksiyasini va milliy qadriyatlar, urf-odat, an'analarni ifodalashdagi amaliy ahamiyati yoritib berilgan. Monografiyada o'zbek xalq maqollari, matallari o'rni bilan turkiy tillar hamda boshqa genetik oilaga mansub tillardagi paremlar ham tahlil qilingan. O'zbek tilidagi paremlar lisoniy-madaniy konsept asosida tasniflanib, "sabr", "ota-onaga hurmat", "bolajonlik", "or-nomus", "mehr-oqibat", "saxiylik", "mehmondo'stlik" konseptlari doirasidagi paremlar orqali mental xususiyatlar, stereotiplar lingvokulturologik aspektida tahlil qilingan. Shu bilan birgalikda paremlardagi badiiy tasvir vositalarining lingvokulturologik asoslari maqol va matallardagi metofra, metonimiya, sinekdoxa usullari va antiteza, ellipsis, parallelizm hodisalarini orqali yaxshi tushuntirib berilgan.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, tadqiqotchilarning paremiologik birliklarga bo'lgan ilmiy qiziqishi, avvalambor, ma'naviy madaniyatning asosiy elementi bo'lib, ular umumiy semantik boylikni o'z ichiga olganligi, tilning semantik to'liqligi va teranligini aniq ko'rsatganligi va so'zlashuvchi odamlarning dunyoqarashini lingvistik aks ettirganligi bilan izohlanadi. Shuning uchun paremiologik birliklarning lingvomadaniy, pragmatik va kognitiv tomonlarini o'rganish, paremlarda yuzaga chiquvchi turli xil konseptlar tahlili o'zbek va jahon tilshunosligida hali ham dolzarblik kasb etmoqda. Xorij tilshunosligida antroposentrik paradigma asosida qilingan lingvokulturologik izlanishlar miqdor jihatidan ko'p va mazmuniga ko'ra rangbarang. O'zbek tilshunosligi ham kundankunga shu kabi izlanishlarga boyimoqda. Bu mazmundagi tadqiqotlar doirasini kengaytirish paremiyalarning mazmunini, xalq o'tmishi, qadriyatlari, dunyoqarashi bilan bog'liq belgilarni yoritishga xizmat qildi. Shuning barobarida, paremiyalar mazmunini o'zlashtirish, ijtimoiy hayotga tadbiiq qilish, ta'lim jarayonida keng yoyish axloqiy-ma'naviy maqsadlar yo'lida ham ijobiy ahamiyatga ega. Bizning fikrimizcha, tilshunoslikdagi paremiologik birliklarni nafaqat adabiyotshunoslik va folklorshunoslik, balki kulturologiya, psixologiya, tarix va antropologiya kabi fanlar bilan bog'lab tahlil qilish masalaning mohiyatini yaxshiroq oydinlashtirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Xolmonova Z, Valiyeva G, Muhammadiyeva D. "O'zbek tilidagi paremiyalar tadqiqi" monografiya. – Toshkent, 2022.
2. Berdiyev H., Rasulov R. O'zbek tilining paremiologik lug'ati. – T., 1984.

3. Uralova O. Ingliz va o'zbek tillarida "oilal" bosh leksimali maqollar semantikasi va strukturasi: Filol. fan. bo'yicha fals. dokt. (PhD) ...diss. – Samarqand, 2021.
4. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1996.
5. Rahimova Z. Frazema va parema munosabati masalasi \ An'anaviy respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – №4. – Andijon, 2014.
6. Taylor Archer. The Proverb. – Cambridge: Harvard University Press, 1931.
7. Jo'rayeva B. O'zbek xalq paremalarining sinonimik lug'ati. – Toshkent, 2023.
8. Виноградов В.В. Очерки по истории русского литературного языка XVII- XIX веков. – М., 1982.
9. <https://en.wikipedia.org/wiki/Paremiology>

UO'K 81'42

REKLAMA MATNLARINING TIL XUSUSIYATLARI

B.Yuldasheva, tayanch doktorant, Urganch Davlat Universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada reklama matnlarining lingvistik xususiyatlari tahlil qilinib, reklama matnlarining samaradorligini oshirish uchun lingvistik yondashuvlar va uslublarni qanday qo'llash zarurligi haqida fikr yuritiladi. Va ularning reklama matnlarini yaratish uchun yondashuvlardagi ahamiyati ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: reklama matnlari, lingvistik xususiyatlar, leksik tanlov, sintaksis, stilistik usullar, emotsional ta'sir, ijtimoiy kontekst, madaniy xususiyatlar.

Аннотация. В данной статье анализируются лингвистические особенности рекламных текстов и рассматривается вопрос о том, как использовать лингвистические подходы и методы для повышения эффективности рекламных текстов. Подчеркивается их значение в подходах к созданию рекламных текстов.

Ключевые слова: рекламные тексты, лингвистические особенности, лексический подбор, синтаксис, стилистические приемы, эмоциональное воздействие, социальный контекст, культурные особенности.

Abstract. This article analyzes the linguistic features of advertising texts and discusses how to use linguistic approaches and methods to increase the effectiveness of advertising texts. And their importance in approaches to creating advertising texts is emphasized.

Key words: advertising texts, linguistic features, lexical selection, syntax, stylistic methods, emotional impact, social context, cultural features.

Reklama jamiyatdagi tushuncha va qarashlarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi, turli xil stereotiplarini aks ettiradi va mustahkamlaydi. Turli madaniyatlar va tillarda reklama iste'molchilarning xulq-atvori va ijtimoiy me'yorlariga ta'sir qiluvchi o'ziga xos xususiyatlarni namoyish etadi. Ko'pchilikda savol tug'ilishi mumkin: "Reklama tili degan narsa bormi?" Albatta, reklama tili o'ziga xos xilma-xillik ham, registr ham emas. Aksincha, reklama tili o'z xabarini yetkazish uchun zarur bo'lgan har qanday shaklga ega bo'lishi mumkin, shuning uchun barcha lingvistik xususiyatlarni qamrab oladi va qo'llaydi[1]. Qabul qiluvchining tilida gapirish muvaffaqiyatli savdo suhbatining asosiy shartlaridan biridir. Shuni ta'kidlash kerakki, reklama tilining lingvistik xususiyatlarining tavsifi keng qamrovli ko'rinish emas, balki ko'plab lingvistik xususiyatlar va tafsilotlardan qaysi biri marketing bilan bog'liq funksiyalarni bajarish uchun amalda qo'llanilishi mumkinligini ko'rsatadigan tezkor tanlashdir. Bundan tashqari reklama matnlari iste'molchilarni mahsulot, g'oyalar yoki xizmatlar bo'yicha harakat qilishga undash vositasi sifatida ham xizmat qiladi. Bu murakkab hodisa, chunki, u, o'zaro ta'sir qiluvchi ikkita jarayonni, aloqa va ishontirishni o'z ichiga oladi va ikkala jarayon ham ko'p qirrali hisoblanadi. Odatda reklamachilar o'zlarining reklama tilini ijodiy va ixtirochi vazifasiga aylantiradilar, bunda esa ular til me'yoridan farq qiladigan tilga murojaat qiladilar. Noan'anaviy va og'ishlarni qabul qiladigan reklamalar o'quvchilarni hayratda solishi va ularning ongida kuchli taassurot qoldirishi mumkin. Bu jarayonda reklama muallifi ayrim olimlarning tasniflariga asoslanib, reklamadagi turli o'zgarishlardan (fonologiya, leksik va grammatik og'ishlar) foydalanadi va har bir o'zgarishni bir necha tipik misollar bilan ko'rsatadi. Reklama matnlari har qanday marketing strategiyasining markaziy qismi bo'lib ham

xizmat qiladi. Ushbu matnlar mijozlar e'tiborini jalb qilish, mahsulot yoki xizmatni taqdim etish va savdoni oshirish uchun ishlatiladi[2].

Reklama tilining asosiy maqsadi odamlarni ishontirish bo'lganligi uchun u juda jozibali, ya'ni og'zaki va og'zaki bo'lmagan tilni, masalan, rang-barang tasvirlar, o'ziga xos iboralar va boshqalarni o'z ichiga oladi. Ko'pincha reklama matnlari matnlar, harflar, so'zlar va fotosuratlar, tasvirlar, chizmalar va boshqalar bilan aralashtirib yuboriladi. Lekin reklama matnlarining samaradorligi ko'p jihatdan ularning lingvistik xususiyatlariga bog'liq. Bundan tashqari reklamalar jinsni stereotipik tarzda ham tasvirlaydi, erkaklar va ayollar an'anaviy rollar va xatti-harakatlarda tasvirlanadi[3]. O'zbek va ingliz tillarida reklamalar tashqi ko'rinish, kasb va ijtimoiy rollar bilan bog'liq gender me'yorlarini kuchaytirishi mumkin. Misol uchun, erkaklar ko'pincha qat'iy, hukmron shaxslar sifatida ko'rsatiladi, ayollar esa ko'pincha tarbiyalovchi, g'amho'rlik qiluvchi yoki tashqi ko'rinishiga e'tibor qaratuvchi sifatida tasvirlanadi.

O'zbek va ingliz tillarida jinsga oid xabarlarini yetkazish uchun ma'lum lingvistik xususiyatlardan foydalanish mumkin. Masalan, o'zbek tilida erkak va ayol auditoriyaga turlicha murojaat qilish uchun jinsga xos olmoshlardan foydalaniladi. Ingliz tilida jinsga oid otlardan foydalanish (masalan, biznesmen va ishbilarmon ayol) yoki sifatlar (masalan, kuchli va nozik) qo'llash an'anaviy gender rollarini kuchaytirishi mumkin. Reklamalarda ko'pincha ma'lum jinslarga asoslangan mahsulotlar yoki xizmatlar namoyish qilinadi[4]. Masalan, uy tozalash vositalari asosan ayollar uchun sotilishi mumkin, avtomobil yoki texnologik asboblari ko'pincha erkaklar uchun mo'ljallangan. Bunday ko'rinishlar jamiyatdagi mavjud gender normalari va rollarini mustahkamlaydi. Madaniy omillar ham reklama matnlari tasviriga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. O'zbek madaniyatida reklamalarda oilaviy qadriyatlar va jinsga xos mas'uliyatga urg'u berish orqali an'anaviy rollar yanada yaqqol namoyon bo'lishi mumkin. Bundan farqli o'laroq, G'arb madaniyatidagi ingliz tilidagi reklamalar ba'zan an'anaviy gender me'yorlariga qarshi chiqishi mumkin. Reklama matnlarining til xususiyatlari iste'molchilarning xatti-harakatlariga va jamiyatning jinsga bo'lgan munosabatiga katta ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, gender-stereotipik reklamalarga ta'sir qilish odamlarning o'zini va boshqalarni idrok etishiga, shuningdek, sotib olish yoki xizmatdan foydalanishdagi qarorlariga ta'sir qilishi tabiiy.

Reklama matnlarida leksik birliklar (so'zlar) katta ahamiyatga ega. Ularning tanlovi reklamaning muvaffaqiyatini belgilashda muhim rol o'ynaydi. Ularni bir nechta ko'rinishda o'rganish mumkin, masalan, brend so'zlari, ular, mahsulot yoki xizmatning o'ziga xosligini ta'kidlash uchun ishlatiladi. Misol uchun, "premium", "innovatsion", "maxsus", "super", "trend", "stop", "vov" va boshqalar. Yana shunday so'zlar bor-ki, o'zida emotsional yukni ko'tarib yuradi, ular mijozlarda ijobiy yoki salbiy emotsiyalarni yuzaga keltirishi mumkin. Masalan, "juda" "qulay", "isbotlangan", "sifatli", "hayratlanarli", "ishonchli", "meharli", "tengsiz" "aynan" va hakoza.

Aynigsa mijozlarni qiziqitiruvchi so'zlarning reklama matnlaridagi roli juda katta: "bepul", "chegirma", "taklif", "aksiya", "naqd" kabilar. Reklama matnlarini tuzishda grammatika va sintaksis qoidalari doimo qat'iy bo'lmazligi mumkin. Qoidalaridagi "qat'iyatsizlik" reklamalarning ta'sirchanligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Reklama matnlarida ma'lumotlarni mijozlarga tezda yetkazishga yordam beradigan qisqa va tushunarli jumlar ishlatiladi, masalan, "oson foydalanish", "tez natijalar", "juda qulay" "faqat siz uchun", "siz uchun maxsus".

Takrorlar reklama matnlarining asosiy xususiyatlarini ifodalash orgali mijozning diqqat-e'tiborini asosiy nuqtaga qaratish va xotiraga muhrlab qo'yishga erishishi mumkin. Masalan, "Eng yaxshi narx, eng yaxshi sifat", "Faqat va faqat sizga", "Muhabbat va yana muhabbat ila", "Maxsus, Siz uchun maxsus", "Nihoyat, va nihoyat, yangilik". Qisqa va esda qolarli iboralar reklama matnining ajralmas qismidir. Masalan, "Hayotingizni osonlashtiring", "Yashash uchun qulay", "Yuzdek fusunkor".

Reklama matnlarining lingvistik xususiyatlari ijtimoiy va madaniy kontekstga qarab o'zgarishi mumkin. Har bir madaniyatning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olish reklama matnlarini yanada samarali qiladi. Masalan, bir mamlakatda odatiy bo'lgan ifodalar boshqa mamlakatlarda tushunarsiz bo'lishi mumkin. Mahsulot yoki xizmatning target auditoriyasiga mos ravishda dialektda yozilgan matnlar reklamaning samaradorligini oshiradi. Masalan, mahalliy so'zlar yoki iboralar[5]. Matnlar

bilan birga ishlatiladigan rasmlar yoki videolar reklamaning emotsional ta'sirini kuchaytiradi. Vizual tasvirlar mijozning e'tiborini jalb qilish va matnning maqsadini yaxshiroq yetkazish imkonini beradi.

Reklama matnlarining lingvistik xususiyatlari ularning samaradorligida muhim rol o'ynaydi. Leksik tanlov, grammatika, stilistik usullar, ijtimoiy va madaniy kontekst va emotsional ta'sir reklama matnlarini yaratishda muhim ahamiyatga ega. Maqolada taqdim etilgan tahlillar reklama matnlarining samaradorligini oshirish uchun lingvistik yondashuvlarni qo'llashning ahamiyatini ko'rsatadi. Yaxshi reklama matni nafaqat mahsulot yoki xizmat haqida ma'lumot beradi, balki mijozlar bilan mustahkam aloqalar o'rnatish imkoniyatini ham yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.O'ralov M. (2020). Reklama matnlarining psixologik tahlili. Toshkent: O'zbekiston Matbuoti.
- 2.Halimov S. (2019). Lingvistik yondashuvlar reklama matnlarida. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti Nashriyoti. B.21
- 3.Smith, J. (2021). Linguistic Features of Advertising Texts. New York: Academic Press. P.48
- 4.Johnson, R. (2019). Psychological and Lexical Approaches in Advertising. London: Routledge. P.82
- 5.Петров, И. (2021). Лингвистические особенности рекламных текстов. Москва: Наука. С.78
- 6.Сидоров, В. (2018). Психология и лексика в рекламе. Санкт-Петербург: СПбГУ
- 7.Jenkins, T. (2017). Emotional Dynamics in Marketing Communications. Berlin: Springer.

UO'K 81-26

TILSHUNOSLIKDA SON KATEGORIYASI TAHLILI

M.Yusupova, mustaqil izlanuvchi, Urganch Davlat Universiteti, Urganch

Annotatsiya. Mazkur maqolada sonlarning ayrim nazariy masalalari ustidagi munozaralar tahlil qilindi, ularning yuzaga kelish shart-sharoitlari, sonlarning tabiati va voqelanishi, taraqqiyot jarayonida son nomlari rod (jins) hamda son alomatlarini yo'qotishi va asta-sekin boshqa otlardan ajralib, mustaqil so'z turkumini tashkil eta boshlashiga munosabat bildirildi.

Kalit so'zlar: Son, so'z turkumi, tartib son, sanoq son, jamlovchi son, son kategoriyasi, o'lchov, miqdor, hisob.

Аннотация. В данной статье проанализированы дискуссии по некоторым теоретическим вопросам чисел, условий их возникновения, природы и возникновения чисел, процесса развития названий чисел, теряющих свой род и знаки числа и постепенно отделяющихся от других существительных и образующих самостоятельные самостоятельности. группа слов начала организовываться.

Ключевые слова: Число, группа слов, порядковое числительное, счетное число, общее число, числовой разряд, измерение, сумма, исчисление.

Abstract. This article analyzed the debates on some theoretical issues of numbers, the conditions of their emergence, the nature and occurrence of numbers, the reaction to the fact that in the process of development, names of numbers lose their stem (gender) and number signs and gradually separate from other nouns and form an independent word group. reported.

Key words: Number, series of words, order number, counting number, total number, number category, measure, quantity, calculation.

Til tafakkur hukmlarining moddiylashishidir, shu sabab tilda borliqni o'zida aks ettirgan tafakkur jilolanadi. Xuddi shunday son tushunchasi ham tafakkur mahsulining tilga ko'chishidir. Shu o'rinda tilshunos olimlarning son kategoriyasiga bergan ta'riflarni keltirib o'tamiz: "Son kategoriyasi – bu predmetlar yoki ularning qismlari, shuningdek, xossalari, ular orasidagi munosabatlar: kattalik, son, u yoki bu xossaning namoyon bo'lish darajasi singari tashqi, formal munosabatlarni ifodalovchi kategoriyadir". "O'lchov va hisobga tobe narsa hamda hodisalar predmetni o'lchash qobiliyati jihatdan ularning belgilovchi tomonini ifodalovchi asosiy mantiqiy kategoriyalardan biri hisoblanadi" [1].

Demak, son kategoriyasi tashqi dunyodagi predmet va hodisalarni kattalik, hajm va miqdor (son) jihatdan predmetning ko'plik, kattalik, intensivlik va u yoki bu xususiyatning namoyon bo'lish darajasini tavsiflovchi aniqlikni namoyon etadi. Son kategoriyasi bilan bog'liq juda ko'p masalalar,

masalan miqdor va o'lchov singari dialektik kategoriyalar ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan va bir qator munozaralarga sabab bo'lgan.

Yuqorida ta'kidlanganidek, insonlar o'z nutqlarida dastlab “bir” va “o'ndan ortiq” tushunchalarini qo'llashgan. Aynan ilk o'nta son qadimgi dunyo kishilari hayotida muhim rol o'ynagan va tangrilar yoki ehtirom ko'rsatilgan fazoviy jismlar sharafiga turlicha nomlangan. Ilk o'nta son, so'ngra esa undan keyingi sonlarning paydo bo'lish tarixi tadqiqotchilarda alohida qiziqish uyg'otadi. Masalan, turk tilidagi *elli* (ellik) soni tahlilga tortiladigan bo'lsa, birinchi bo'g'inda V.A.Gordelevskiy *el* “qo'l” so'zini ko'radi. O'nlik sonlarga kelinadigan bo'lsa, “turkiy tillarda javobi topilmagan topishmoqni ko'rsatuvchi 30 dan 50 (30, 40, 50)ga qadar qoliplar saqlanib qolgan: bu sonlar (mos birliklar: 3,4,5)dan alohida ajralgan qandaydir mustaqil so'zlardir.

O'nliklar va birliklarni hisoblashning ikkinchi tizimi tez-tez takrorlanib o'nlik tartibini ifodalash uchun xizmat qiluvchi mustaqil sonlardan tashkil topgan, chunki bu so'zlar oraliq sonlarni yasash uchun zarur bo'lgan va, nihoyat, bu hisoblash (sanoq) tizimi “butun o'nliklar”ni siqib chiqargan. Ba'zi tilshunos olimlarning hisoblashicha, turklarda hisob dastavval elliklik bo'lgan, 50 soni hisob uchun chegarani tashkil etgan, “odatiy hisob doirasini buzuvchi oliy o'nliklar”ga nisbatan xalqlar nafrat his qilganlar, aniqrog'i, yoqtirmaganlar – buning natijasida uni odatiy iste'molga qabul qilmaganlar.

Son so'z turkumiga oid so'zlarning tabiati haqida tilshunoslikda ham qator ta'riflar mavjud. Miqdor va son haqida so'z yuritilayotganda bu ikki tushunchani bir-biridan ajratish lozim. A.A.Reformatskiy o'zining “Son va grammatika” nomli kitobida “son til grammatikasining fakti bo'lib, uning matematika yoki falsafadagi son emas”ligiga alohida e'tibor qaratgan. Son turkumiga kiruvchi so'zlar real narsalar bilan bog'liq bo'lmagan muhim tushunchalarni ifodalaydi. “Miqdor (son) toza holda predmetlilik xususiyatiga ega emas, u – munosabatdir. Sonlar grammatik kategoriya sifatida quyidagi xossalarga ega emas: a) ko'plik son; b) rod (jins); v) derivat – sonlar (rus tilidagi *edinita* (bir), *dvoyka* (ikki), *troyka* (uch), *treshnitsa* (uch), *troyak* (uch), *pyatak* (besh tiyinlik, chaqa, miri), *pyaterka* (besh), *sotnya* (yuz) va b. – sonlar emas, ot turkumiga tegishli so'zlardir); g) sifat turlarini belgilovchi: *uverennoe chetyre* (qat'iy “to'rt”), *jirnoe sem* (semiz “etti”) va b.; d) sonli birikmalar (*desyat desyatin* bo'lishi mumkin emas, ammo *desyat desyatkov*, *desyat desyatin* – sonning ot bilan birikuvi, xuddi *desyat otryadov* (o'nta otryad) yoki *desyat gektarov* (o'n gektar kabi)”. Shunday qilib, sonlar muayyan birliklar soni (miqdoriy) yoki ketma-ketlik tartibini ko'rsatuvchi o'ziga xos so'zlar guruhini tashkil etadi. Bu son guruhini ot, ravish va sifatning leksik-grammatik sinflaridan ajratib turadi[2].

Sonlar ko'plab tilshunoslar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarning ham predmeti bo'lgan. Shu munosabat bilan mavzuga oid ayrim nazariy masalalar munozaralarga sabab bo'ldi: yuzaga kelish shart-sharoitlari, sonlarning tabiati va voqelanishi. Taraqqiyot jarayonida son nomlari rod (jins) hamda son alomatlarini yo'qotadi va asta-sekin boshqa otlardan ajratilib, mustaqil so'z turkumi – sonlarni tashkil eta boshlaydi.

Normativ grammatikalarda sonlar an'anaviy tarzda predmetning, asosan, miqdori (yoki soni)ni ifodalovchi so'zlar sifatida izohlanadi: Son – predmetning, asosan, miqdori (yoki soni)ni bildiruvchi va bu ma'noni morfologik kategoriyalarda ifodalovchi so'zlardir; “Miqdor ma'nosiga ega bo'lgan leksemalar son turkumiga tegishlidir”[3]. Sonning so'z turkumi sifatidagi ma'nosi – predmetlar miqdori(soni)ni aniq ifodalash (bildirish) hisoblanadi. Biroq, son turkumining o'rganilishi so'zlarda sof miqdor (son) alomatlarini bilan birga sof ot va sof sifatga xos belgilarning ham mujassam bo'lishi kabi omuxtalik hodisalarini aniqlashga ham ko'mak bergan: “Son (miqdor)ni bildiruvchi hamma so'zlar ham grammatik ma'nodagi son turkumiga tegishli bo'lavermaydi; shu boisdan raqamlar va sonlar qatori ma'lum chegaralarga qadargina mos kelishi mumkin.

Til tizimida sonning o'rni haqida bir necha nuqtai nazarni ko'rib chiqamiz. Jumladan, V.G.Gak so'z turkumlari tizimida sonlar maqomini belgilashning to'rt ehtimoliy yondashuvni keltiradi:

1. “Barcha sonlar birga ko'rib chiqiladi va sifat razryadiga (turkum, daraja), ya'ni olmosh sifatlar bilan bir qatorda ot determinantlar guruhiga kiritiladi”. Ta'kidlash kerakki, son sifat turkumiga kiritilishi mumkin emas, chunki son o'zida sifatga xos xususiyatlarni emas, miqdor ma'nosini mujassam etadi.

2. “Sonlar miqdor va tartibni o‘z ichiga oluvchi alohida o‘ziga xos so‘z turkumi sifatida ajratiladi”. Ta’kidlash kerakki, bunda ular grammatik belgilariga ko‘ra birlashtirilmaydi va faqat otlar hamda sonlar belgisiga ko‘ra ajratiladi.

Sanoq sonlar maxsus so‘z turkumiga kiritiladi, tartib sonlari esa sifat turkumiga kiritiladi. Sonlar va ulardan yasalgan so‘zlar faqat semantik guruhlar sifatida ko‘rib chiqariladi. Sonlarning barchasini sonning umumiy ma’nosi asosida birlashtirish mumkin; tartib sonlarni sifat turkumiga oid so‘zlar deb hisoblash, sanoq sonlarni esa alohida turkumga kiritish mumkin. Chunki tartib sonlar ma’nodan tashqari sifatlardan hech qanday farq qilmaydi va determinativlar bilan birlashtiriladi, sanoq sonlar o‘zining distributiv alomatlariga ko‘ra na determinativ, na sifatlarga, na otlarga o‘xshaydi. Hisob otlari deb nomlangan so‘zlarni son turkumiga kiritish mumkin emas, chunki ular miqdoriy ma’nodan tashqari boshqa semantika – predmetlilik ma’nosiga ham ega.

Lekin son yana morfologik va sintaktik xususiyatlari bilan boshqa so‘z turkumlarida ajralib turadi:

1. Sonlarda maxsus formal ko‘rsatkichga ega bo‘lgan quyidagi kategoriyalar bor: ikkala tilda predmetlarning tarkibiga sirasiga ko‘ra munosabatini ko‘rsatuvchi kategoriya. Bu kategoriya o‘zbek tilida sanoq sonlarga (*i*)- *nchi* affeksining qo‘shilishidan xosil qilinadi; o‘zbek tilida predmetlarning guruhini, to‘dasini ko‘rsatuvchi kategoriya. Bu kategoriya sanoq sonlarda -*ov*, -*ovlon*, -*ala* affikslarining qo‘shilishidan yasaladi; o‘zbek tilida predmetlarning taxminiy hisobini ko‘rsatuvchi kategoriya. Bu kategoriya sanoq sonlarga -*ta*, -*cha*, -*lab* kabi affikslarining qo‘shilishidan yasaladi; o‘zbek tilida predmetlarning taqsimini ko‘rsatuvchi kategoriya. Bunday sonlar sanoq songa -*ta*, -*dan* affiksining qo‘shilishidan yasaladi.

2. Sonlarning ba’zan juft, metr, dona kabi hisob so‘zlari (numerativlar) bilan birga qo‘llanishi ularning boshqa so‘z turkumlaridan ajralib turuvchi o‘ziga xos belgilaridan biridir.

3. Aloqa-munosabat qo‘shimchalari sonning hamma turlariga ham qo‘shilavermaydi, biroq sonlarning o‘ziga xos lug‘aviy shakl qo‘shimchalari mavjud. O‘zbek tilida songa bevosita tegishli 3ta grammatik kategoriya bor: donalik kategoriya (*bir-bitta*, *ikki-ikkita*), tartib kategoriya (*bir-birinchi*, *o‘n-o‘ninchi*) va taxmin kategoriya (*o‘n-o‘ntacha*, *ellik-elliktacha*). Ingliz tilida esa faqat tartib kategoriyasi bor (*first*, *second*, *third*, *fourth*).

4. Boshqa so‘z turkumlaridan son yasalmasa-da, son boshqa so‘z turkumlarining yasalishi uchun asos vazifasini bajaradi. Masalan, uch-lik; bir-lash(moq), ikki-lan(moq) kabi. Hech qanday affiksiz ham ba’zi sonlar ot sifatida ishlatilishi, ya’ni ma’nosi torayishi mumkin (*Sariboyning qirqini o‘tkazishdi*). Sonlar tarkibida keladigan -*ta*, -*tacha*, -*nchi* kabi affikslar sonning so‘z yasovchi emas, forma yasovchi affikslardir.

Grammatik kategoriya jihatidan sonlar tartib, sanoq va jamlovchi sonlar guruhlariga bo‘linadi. Sanoq sonlar sinflarning umumiy xossalari sifatida miqdorni ko‘rsatadi, ularning a’zolari orasida bir ma’noli muvofiqlik mavjud, shuningdek, ular otlar bilan birikib, predmetlarning aniq sonini ifodalaydi.

Tartib sonlar son tizimida muayyan o‘rinni egallab turadi. Sanoq sonlar teng qiymatli xossani aks ettirsa, tartib sonlar teng qiymatli bo‘lmagan ko‘plikni aks ettiradi. Tartib sonlar semantikasi sanaladigan predmetlar tartibi ifodasi sifatida belgilanadi. Miqdoriy son aniqligi sanoq sonlardan farqli o‘laroq predmetlar soni bilan bog‘liq bo‘lmaydi. Tartib sonlar hisobning “yagonaligi”, “tartibi” semalarini o‘zida mujassam etadi. Bu semalardan tashqari ular partitivlikning implitsit semalariga ham ega, ko‘plik ichidan birlikdagi predmetni ajratishga ega. Pragmatik darajada conlarning ikkala turi ham semantik jihatdan ayni bir xil: sanoq sonlar *summar* miqdorni, tartib sonlar esa son qatoridagi o‘rinni ko‘rsatadi. Kontekstda sonlar orasidagi farqlilik o‘sib boradi: tartib sonlar u belgilaydigan otning morfologik shakliga ta’sir qilmaydi. Ayni paytda sanoq sonlar ot paradigmasi ifodalayotgan ko‘plikni aniqlashtiradi. Tartib sonlar sifat alomatlariga ega bo‘la boshlaydi, sanoq sonlar esa ham aniq, ham noaniq sonni ifodalaydi. Tartib sonlar predmetning yagonaligini bildiruvchi tartib sonlarni o‘z ichiga olgan son tarkibli frazeologizmlar bundan mustasno, masalan, **ing**: *first night*- ilk kecha; *firsthand* – birinchi qo‘l (ishlab chiqarilgan mahsulotning sotiladigan (tarqatiladigan) joyi); *first sight*- birinchi qarash (nazar); **o‘zb**: *birinchi qaldirg‘och*; *birinchi qadam* (ilk qadamlarda); *oltinchi oyda og‘riq yo‘q*– yozda dam olish yo‘q, ishlash kerak (dala ishlari haqida).

Jamlovchi sonlarning o'ziga xosligi shundaki, ularning birlik grammatik shaklida ko'plik ma'nosi ifodalangan. N.YA.Marr son haqida shunday yozadi: "Sonlarda ko'chma ma'nolilik yo'q va bo'lishi mumkin ham emas... bu sonlar frazeologik birlikning komponentiga aylanib, mavhumlashib, o'zining asosiy vazifasiga xiyonat qiladi, yo o'ta kam, yo o'ta yirik narsani bildirib boshlaydi, yoxud hech qanday son ma'nosiga ega bo'lmaydi, yoki bo'lmasa, turli sonlar bir-biriga sinonimik munosabatlarga kirishadi va hokazo." Boshqa so'z turkumlariga qiyosan olinsa, mustaqil qo'llanilganda ham, frazeologik birlik tarkibida qo'llanilganda ham ko'pma'nolilik sonlarga bevosita xos xususiyat emas. Biroq frazeologik birlikda, son ko'chma ma'noda qo'llanilar ekan, o'zining miqdoriy ma'nosini yo'qotadi.

Xulosa shuki, son tushunchasi dastlab kishilarning amaliy faoliyatlarida ayrim predmet(narsa)lar hisobidan yuzaga kelgan. Bilishning har qanday predmeti miqdoriy o'zgarishga uchraydi va miqdoriy aniqlikka ega bo'ladi. Son kategoriyasining qandaydir mavhum, umumlashgan tafakkur sifatida shakllanishi leksik va grammatik son kategoriyasining ma'nosida aks etgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Большой толковый словарь русского языка / Сост. и гл. ред. С.А.Кузнецов. 1-т. – СПб.: Норинт, 2000. – 1402 с.
2. Реформатский А.А. Число и грамматика // Вопросы, грамматики. – М.-Л., 1960. – 393 с.
3. Супрун А.Е. Имя числительное и его изучение в школе. – М.: Учпедгиз, 1964. – 147 с.

UO'K: 811.512.133'373.2:254.

INGLIZ VA O'ZBEK XALQLARI BOLALAR FOLKLORI NAMUNALARIDA ONOMATOPIYA HODISASINING QO'LLANILISHI S.I.Yusupova, o'qituvchi, Ma'mun Universiteti, Xiva

Annotatsiya. Insonlar, hayvonlar, qushlar va boshqa har qanday jonsiz narsalar orqali yuzaga keluvchi tovushlarni tasvirlash uchun ishlatiluvchi so'zlar tilshunoslikda onomatik birliklar hisoblanadi. Bunday so'zlar o'zbek tilida taqlid so'zlar deb ataladi. Ushbu tadqiqotning maqsadi o'zbek va ingliz xalqlari bolalar xalq og'zaki ijodi namunalarida onomatopiya hodisasini tahlil qilish, shuningdek, o'zbek va ingliz tilidagi bolalar qo'shiqlaridagi onomatopik so'zlarni o'xshash va farqli jihatlarini aniqlashdan iborat.

Kalit so'zlar: taqlid so'zlar, tovushga taqlid so'zlar, holatga taqlid so'zlar, onomatopiya, bolalar folklori.

Аннотация. Слова, используемые для описания звуков, издаваемых человеком, животными, птицами и любыми другими неодушевленными предметами, являются звукоподражательными единицами в лингвистике. Такие слова на узбекском языке называются словами-имитациями. Целью данного исследования является анализ явления звукоподражания на примерах детского фольклора узбекского и английского народов, а также определение сходств и различий звукоподражательных слов в детских песнях на узбекском и английском языках.

Ключевые слова: звукоподражательные слова, звукоподражание, детский фольклор.

Abstract. Words used to describe sounds made by humans, animals, birds, and any other inanimate objects are onomatopoeic units in linguistics. Such words are called imitation words in Uzbek. The purpose of this research is to analyze the phenomenon of onomatopoeia in the examples of children's folklore of Uzbek and English peoples, as well as to determine the similarities and differences of onomatopoeic words in children's songs in Uzbek and English.

Key words: onomatopoeic words, onomatopoeia, children's folklore.

O'zbek va ingliz tillarida shunday so'zlar borki, bular ma'no va shakl jihatdan alohida guruhni tashkil qiluvchi so'zlar bo'lib, turli jonli, jonsiz narsalar, kishilar, hayvonlar tovushini, harakat-holat obrazini ifodalovchi so'zlar- taqlid so'zlar deb ataladi. Taqlid so'zlarning ayrimlari tovushga taqlidni bildirsa, ayrimlari harakat-holat tasviriga taqlidni bildiradi. Shuning uchun, bunday so'zlar ikki turga: tovushga va tasvirga taqlid so'zlarga bo'linadi. Tovushga taqlid so'zlar eshitish bilan, harakat-holatning tasviriga doir taqlid so'zlar ko'rish bog'liqdir. S.Mutallibov taqlid so'zlarga quyidagicha

ta'rif beradi: "Hayvonlar, jonivorlar, qush-qurtlar va odamlar, narsalar harakatidan paydo bo'lgan tovushlarga shartlicha taqlid qilib yasalgan so'zlar tovushga taqlidiy so'zlar deb ataladi". [1,210]. J.Muxtorov, U.Tursunovlar "Hozirgi zamon o'zbek tili. Morfologiya" qo'llanmasida taqlidiy so'zlar qisqacha shunday ta'rif beradilar: Taqlidiy so'zlar shaxs, predmet va turli jonivorlar tovushining, harakat va holat obrazining tashqi olamdan olgan taqlidi – kopiyasidir. Taqlidiy so'zlar turli xildagi ixtiyoriy yoki ixtiyorsiz tovush va qichqiriqlarni, harakat va holat obrazini bildiradi". [2, 260] Tovushga taqlid so'zlar uchun tilshunoslikda onomatopiya tushunchasi mavjud. Onomatopiya atamasi – tabiiy tovushga taqlid qilish uchun turli xil so'zlar va tovush birikmalaridan foydalaniladigan jarayonga nisbatan ishlatiladi. Ushbu tushuncha nafaqat hayvon, narsa buyumga xos tovushlarni, balki ularning harakat va holati bilan bog'liq bo'lgan taqlidni ifodalovchi so'zlarni ifodalaydi. Bu atama yunon tilidan kelib chiqqan bo'lib, "onoma" – "ism", "poein" – "yaratish" degan ma'noni anglatadi. Onomatopiya hodisasi olimlar tomonidan turlicha ta'riflanadi. Rozental bu hodisaga quyidagicha ta'rif beradi: "Onomatopiya – bu tovushga taqlid hodisasi bo'lib, tabiat hodisalari va hayvon tovushlarini ifodalovchi so'zlar, shuningdek, ma'lum tovushlarga taqlid sifatida yasalgan fe'l so'z turkumiga doir so'zlar hisoblanadi". Voronin esa bu tushunchani kengroq yoritgan holda, onomatopiya hodisasi nafaqat hayvon tovushlariga taqlid so'zlarni, balki insonga xos bo'lgan kulgi, pichirlashga doir taqlid so'zlarni ifodalashini ta'kidlaydi. [3,190] Z.A.Petkova taqlid so'zlarni quyidagicha guruhlarga bo'lgan holda tasniflaydi:

- hayvonlar va qushlarning tovushiga taqlid so'zlar;
- tabiat hodisalariga nisbatan ishlatiluvchi taqlid so'zlar;
- narsa-buyumlar tovushini ifodalovchi taqlid so'zlar;
- inson harakat-holatiga nisbatan ishlatiluvchi taqlid so'zlar. [4, 154]

Onomatopiya hodisasiga doir so'zlar turli tillarda har xil bo'lishi mumkin. Masalan, soat harakatini ifodalovchi so'z rus tilida "тик ток", ingliz tilida "tick tock", mandarin tilida "di da", yapon tilida "katchin, katchin", hind tilida "tik tik" kabi so'zlar bilan ifodalanadi.

Bolalar folklorida onomatopiya hodisasi juda muhim rol o'ynaydi, chunki bu hodisa nafaqat bolalarning dunyoqarashini shakllantirishga yordam beradi, balki ularning hissiyotlarini, ichki kechinmalarini to'g'ri ifodalay olishlariga ulkan ta'sir ko'rsatadi. Shu sababdan qaysi til bo'lishidan qat'iy nazar bolalar she'r va qo'shiqlarida taqlid so'zlardan ko'p foydalaniladi va bu ularning olamni anglashida muhim omil hisoblanadi.

O'zbek tilida taqlid so'zlar ikki guruhga bo'lingan bo'lib, tovushga taqlid so'zlar jamiyat va tabiatga xos bo'lgan turli tovushlarni nutqqa ko'chirilishi oqibatida paydo bo'luvchi tovushlardir. Bularga inson, tabiat hodisalari, hayvon va qushga doir tovushlar misol bo'la oladi: qag'-qag', gumbur, vov, uv, miyov, pix-pix, inga-inga, taq-taq, gurs-gurs. Ikkinchi turdagi taqlid so'zlar narsa-buyumlarning va hodisalalarning holatini, tasvirini so'zlar orqali ifodalanish jarayoni harakat va holatga nisbatan taqlid so'zlarni yuzaga keltiradi. yalp-yalp, yalt-yalt, lip, bij-bij, lik-lik. Taqlid so'zlar yakka va takror holda qo'llanilishi mumkin. Bunda takror taqlid so'zlar takrorlanishni va davomiylikni anglatadi. Ba'zan taqlid so'zlarga –ir,-ur kabi qo'shimchalar qo'shiladi va ma'no kuchayishi holati kuzatiladi. Masalan, yalt-yaltir-yultur; taq-taqir-tuqur. O'zbek tilida taqlid so'zlar yasallish xususiyatiga ega emas, lekin ular orqali fe'l va ot so'z turkumiga doir so'zlar yasaladi. Masalan, taqillamoq, mitillamoq, lapanglamoq, lik etmoq kabi fe'llar va jizza, sharshara, g'arg'ara, qarsak kabi otlar misol bo'la oladi.

O'zbek bolalar xalq ijodida taqlid so'zlar she'r va qo'shiqlarning tasviriyligini oshirish va ularni bolalar uchun qiziqarli va esda qolarli bo'lishi uchun ulardan ko'p foydalaniladi. O'zbek xalqida bolalar tomonidan o'yin davomida ko'plab sanamalar ishlatiladi va ularda onomatopik so'zlarning ko'p ishlatilishini kuzatishimiz mumkin.

Masalan, **Tapir-tupur** qora qush,
topolmasang o'choqqa tush!

Bunda tapir-tupur – ko'p va betartib tushayotgan oyoq yoki boshqa narsalardan chiqayotgan tapir va shunga o'xshash tovushni ifodalaydi.

Oq tosh, qora tosh,
Taka-tum, birom pum!

Bu sanamada “taka-tum” nog‘ora tovushini bildiruvchi taqlid so‘zdir.

Lagan-lagan,

Hilpillagan,

Ko‘zi qora, chiq! [5,171]

Bu sanamada “hilpillagan” so‘zi holatga taqlid so‘z bo‘lib, yengil narsalarga nisbatan tebranib, yelpingansimon harakatlanmoq degan ma‘noni anglatadi, “hilpiragan” so‘zining sinonimi hisoblanadi.

Biron-kalon, qattuz-o‘ttiz,

Alami-talali, **shaldir-shuldur,**

O‘raga sichqon tushdi,

Guldur-gup!

Bu chorlamada “shaldir-shuldur” tovushga taqlid so‘z bo‘lib, narsalarning bir-biriga urilishi, suvning oqishida chiqadigan tovushni ifodalaydi. [6,579]

1. Qarg‘a sayrab **-qag‘,-deydi,**

Mening vaqtim chog‘ deydi.

2. Chumchuq **churq-churq** etadi,

Tutni to‘kib ketadi.

3. Musicha **pat-pat** etadi,

Elakcha **tap-tap** etadi.

4. **Kakar, kakar...**kaklik edim,

5. Bedonam uchdi: **pit-pildiq,**

Sabziga tushdi: **pit-pildiq.**

Gulbutaga bog‘liq edi. [5,151-155]

Bunday hayvon va qushlarga atalgan she‘r va qo‘shiqalar bolalar folklorida juda ko‘p uchraydi va ularning ko‘pchiligida onomatopik so‘zlardan foydalanilgan.

Ingliz xalqlari bolalar og‘zaki ijodida onomatopik iboralar bir qancha kategoriyalarga ajratilishi mumkin. Ingliz tilshunoslari onomatopik so‘zlarni asosan 6 ta turga bo‘lib o‘rganadilar. Bularga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

1. Hayvon tovushlariga nisbatan ishlatiluvchi so‘zlar: “chirp” (qush tovushi), “bow-wow” (itning tovushi), “croak” (qurbaqa tovushi), “hiss” (ilon tovushi), “meow” (mushuk miyovlashini ifodalaydi), “roar” (sher narasini anglatadi), “bark” (akkillamoq).

2. To‘qnashuv, portlashga doir tovushlarni ifodalovchi so‘zlar: “boom” (portlamoq), “clang” (qattiq jaranglagan ovozni bildiradi), “crash” (gumburlagan ovozni bildiradi), “clap” (qarsakni ifodalaydi), “slam” (qarsillamoq).

3. Musiqa va boshqa tovushlarni ifodalovchi so‘zlar: “toot” (mashina signali), “clang” (jaranglash), “twang” (gitara ovozi), “ting” (jiringlagan tovush).

4. Shamol, havo, jonsiz narsalarning tovushlarini ifodalovchi so‘zlar: “puff” (shamol esishi), “rustle” (shitirlamoq), “crackle” (chirsillamoq), “vroom” (mashina ovozi).

5. Insonga xos ovozlarni ifodalovchi so‘zlar; “cough” (yo‘talmoq), “sneeze” (aksirmoq), “hiccup” (hiqqichoq tutmoq), “sigh” (uflamoq).

6. Harakatni ifodalovchi so‘zlar: “hippity hop” (sakrashni ifodalovchi so‘z), “buzz” (hasharotlar harakatini ifodalovchi so‘z), “tick tock” (soatga nisbatan ishlatiluvchi so‘z).

Ingliz bolalar folklorida ham tovushga taqlid so‘zlar juda ko‘p miqdorda uchraydi. Misol uchun, birgina “Wheels on the bus” qo‘shiqini tahlil qiladigan bo‘lsak, bunda 20 ta tovushga taqlid so‘zdan foydalanilganligini ko‘rishimiz mumkin. Ularning ko‘pchiligi asosan hayvon tovushlariga taqlidni ifodalaydi: Woof (itning vovillashi), meow (mushuk miyovlashi), oink (cho‘chqa ovozi), moo (sigir ovozi), quack (o‘rdak ovozi), cluck (tovuq tovushi), neigh (ot kishnashi), baa (qo‘y tovushi), squeak (sichqon tovushi), va ikkitasi odam tovushidir: ha-ha-ha (kulishni ifodalaydi), Wah-wah (yig‘lashga doir ovoz).

Crack (qars-qurs) an egg,

Stir the butter.

Break the yolk.

Make it **flutter** (hilpirash).
 Stoke the heat.
 Hear it **sizzle** (jazillash).
 Shake the salt,
 Just a **drizzle** (shivir-shivir)...[7]

Bu she'rda "crack", "flutter", "sizzle", "drizzle" kabi holatga va tovushga taqlid so'zlar ko'p qo'llanilgan.

Ingliz tilida taqlid so'zlar ot, sifat, fe'l so'z turkumi vazifasida kelishi yoki undov so'z ham bo'lib kelishi mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, o'zbek va ingliz tillarida bolalar folklorida taqlid so'zlardan, bo'yoqdorlikni oshirish, she'r va qo'shiqlar mazmuniga aniqlik, tasviriylik kiritish uchun ishlatiladi. Bunday so'zlar orqali bolalarning ongida olamni yanada aniqroq namoyon bo'lishi holati namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham, onomatopiya hodisasi grammatik emas, balki stilistik hodisa hisoblanadi. Tahlil natijasiga ko'ra, o'zbek va ingliz tilida bolalar she'r va qo'shiqlarida taqlid so'zlardan juda ko'p foydalanilishi va ularning ifodaviy jihati boyligi sababli bolalar folklorida muhim ekanligi ma'lum bo'ldi. Ikkala tilda ham taqlid so'zlardan boshqa so'z turkumlari yasalishi holati kuzatiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mutallibov S. Morfologiya va leksika tarixidan qisqacha ocherk. – T.: O'qituvchi, 1959,
2. Tursunov U., Muxtorov J. Hozirgi zamon o'zbek tili, morfologiya. – S.: O'zbekiston, 1960.
3. Voronin S.V. (2004). English onomatopoeia: Phonosemantic classification. St.Petersburg: Gelicon Plus.
4. Petkova Z. A. (2011). Russian onomatopoeia in the language of Bulgarian native speakers. Thesis abstract. Moscow: Moscow Institute of Russian Language Publishers.
5. O.Safarov, K. Ochilov. Boychechak. Bolalar folklori, mehnat qo'shiqlari. G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, Toshkent, 1984
6. O'zbek tilining izohli lug'ati. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti, Toshkent.
7. <https://www.ClassroomPoems.com>

UDC 811.111'342

THE INTERPLAY OF PAUSE AND JOINT: UNRAVELING STYLISTIC FEATURES IN LITERARY NONFICTION

Z.T. Yadgarova, PhD student, Bukhara State University, Bukhara.

Annotatsiya. Doimiy ulanish va tezkor axborot almashinuvi bilan ajralib turadigan bugungi tezkor dunyoda pauza tushunchasi tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Suhbat, qaror qabul qilish yoki kundalik hayotda pauza qilish harakati bizning ruhiy farovonligimiz, muloqotimiz va umumiy samaradorligimiz uchun chuqur ta'sir ko'rsatadi. Ushbu maqola pauzaning ahamiyatini o'rganadi, bu ongni rivojlantirish, muloqotni kuchaytirish va qaror qabul qilishni yaxshilash uchun zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: pauza, fikrlar, hissiyotlar, atrof-muhit, professional Sozlamalar, hamkorlikda qaror qabul qilish.

Аннотация. В современном быстро меняющемся мире, характеризующемся постоянным подключением к интернету и быстрым обменом информацией, концепция паузы становится все более актуальной. Пауза — будь то в разговоре, при принятии решений или в повседневной жизни - имеет огромное значение для нашего психического благополучия, общения и общей эффективности. В этой статье исследуется значение паузы, доказывается, что она необходима для развития осознанности, улучшения общения и улучшения процесса принятия решений.

Ключевые слова: пауза, мысли, чувства, окружение, профессиональные условия, совместное принятие решений.

Abstract. In today's fast-paced world, characterized by constant connectivity and rapid information exchange, the concept of pause has become increasingly relevant. The act of pausing—whether in conversation, decision-making, or daily life—holds profound implications for our mental well-being, communication, and overall effectiveness. This article discusses the significance of pause,

arguing that it is essential for fostering mindfulness, enhancing communication, and improving decision-making.

Key words: *pause, thoughts, feelings, surroundings, professional settings, collaborative decision-making.*

Mindfulness, the practice of being present and fully engaged in the moment without judgment, has gained traction in personal and professional settings. One of the fundamental components of mindfulness is the ability to pause and reflect. When we take a moment to pause, we create space to observe our thoughts, feelings, and surroundings. This awareness allows us to respond thoughtfully rather than react impulsively.

Research has shown that regular mindfulness practice can significantly reduce stress and anxiety, improve focus, and enhance emotional regulation. By integrating pauses into our daily routines, we cultivate a habit of reflection that can lead to greater self-awareness and emotional intelligence. For instance, before responding to a challenging email or engaging in a difficult conversation, taking a brief pause allows us to assess our emotions and intentions. This reflection can lead to more constructive interactions and outcomes.

Moreover, in an academic context, students can benefit from pauses during lectures or study sessions. Implementing short breaks allows the brain to process information, leading to better retention and understanding. This practice of mindful pausing can be a powerful tool for students in managing their workload and enhancing their learning experience.

Communication is a cornerstone of human interaction, yet it is often fraught with misunderstandings and misinterpretations. The act of pausing in conversation can significantly improve clarity and comprehension. When individuals allow for pauses, they create a space for active listening, allowing both parties to fully absorb and reflect on the information being shared.

In group discussions or debates, pauses can facilitate a more inclusive environment. By intentionally incorporating pauses, speakers signal to their audience that they value their input and encourage them to engage thoughtfully. This practice can lead to richer discussions and a deeper understanding of diverse perspectives. Additionally, pauses give speakers time to organize their thoughts, reducing the likelihood of miscommunication and enhancing the overall quality of discourse.

In contrast, the absence of pause can lead to hasty responses and regrettable statements. In high-stakes situations, such as negotiations or conflict resolution, the ability to pause can mean the difference between a successful outcome and a breakdown in communication. By taking a moment to think before responding, individuals can navigate complex conversations with greater efficacy.

Decision-making is a fundamental aspect of life, whether in personal or professional spheres. However, many decisions are made under the pressure of time constraints or emotional turmoil, often leading to regrettable choices. The concept of pause can serve as a powerful tool to enhance decision-making processes.

When faced with a significant decision, taking a pause allows individuals to gather information, weigh options, and consider potential outcomes. This reflective practice can reduce the likelihood of impulsive decisions driven by fear or urgency. For example, in business settings, leaders who prioritize pauses during strategic planning sessions often make more informed decisions that align with long-term goals.

Additionally, the practice of pause can promote collaborative decision-making. When teams take time to pause and reflect on the ideas presented, they create an environment that fosters creativity and innovation. Diverse perspectives are considered, leading to more comprehensive solutions. This collective pause can also strengthen team dynamics, as members feel valued and heard.

A pause, in literary terms, can be understood as a deliberate cessation of speech or writing that allows for reflection, emphasis, or a transition in thought. In written works, pauses are often indicated through punctuation marks such as commas, periods, ellipses, and dashes. Each type of pause serves a unique purpose, contributing to the overall tone and pacing of the narrative.

For instance, a comma creates a brief pause, allowing the reader to absorb the information presented before moving on. In contrast, a period signifies a complete stop, often indicating the end of a thought or idea. The ellipsis, with its trailing off, invites speculation or contemplation, while dashes can introduce abrupt shifts in tone or content. Each pause has the power to alter the reader's experience, highlighting key moments or allowing time for emotional resonance.

The term "joint" in literary nonfiction refers to the connections between ideas, paragraphs, and sections within a text. These joints are critical for maintaining coherence and guiding readers through the author's argument or narrative. Effectively crafted joints foster a seamless transition between thoughts, ensuring that the text flows logically and that the reader can easily follow the author's line of reasoning.

When pauses are strategically placed within these joints, they enhance the reader's understanding and engagement with the material. For example, a pause before a pivotal point in the argument can heighten anticipation and allow for a more profound impact upon delivery. Conversely, an unanticipated pause can disrupt the flow, prompting the reader to reevaluate what has been presented.

The combination of pause and joint in literary nonfiction leads to various stylistic features that can define a writer's voice. One prominent feature is the use of rhythm. The careful placement of pauses can create a lyrical quality in prose, drawing attention to specific phrases or ideas. This rhythmic quality can evoke emotions, making the content more relatable and engaging for the reader.

Additionally, the interplay between pause and joint can establish a conversational tone, allowing writers to connect with their audience on a personal level. By incorporating pauses that mimic natural speech patterns, authors can create an intimate atmosphere, inviting readers to reflect on their own experiences in relation to the content.

Furthermore, the nuances of pause and joint can enhance the persuasive power of an argument. By employing strategic pauses, writers can emphasize critical points, making their arguments more compelling. This technique can be particularly effective in persuasive essays or opinion pieces, where the goal is to influence the reader's perspective.

Consider a literary nonfiction piece that explores the intersection of technology and society. A writer might introduce a complex idea regarding the impact of social media on interpersonal relationships. By utilizing a pause before presenting statistics or personal anecdotes, the author can create a moment for the reader to ponder the implications of the argument. This pause not only emphasizes the importance of the forthcoming information but also fosters a deeper connection between the reader and the topic.

In another instance, a memoir recounting personal struggles could use pauses to evoke empathy. A well-placed ellipsis might signal a moment of vulnerability, allowing readers to reflect on the emotional weight of the narrative. Such stylistic choices can transform a straightforward account into a powerful exploration of the human experience.

In conclusion, the concept of pause is a vital element in fostering mindfulness, enhancing communication, and improving decision-making. As we navigate a world that often prioritizes speed and efficiency, embracing the power of pause can lead to more thoughtful, intentional interactions and choices. By integrating pauses into our daily lives, we not only enrich our personal experiences but also contribute to a more reflective and connected society. It is time we recognize that sometimes, the most powerful action we can take is to simply pause. In the realm of literary nonfiction, the nuanced connection between pauses and the joint contributes significantly to the overall stylistic features of the text. This interplay not only shapes the rhythm and flow of the narrative but also influences the reader's comprehension and emotional engagement. Understanding how pauses function within the structure of a joint can illuminate the subtleties of effective communication in writing. The connection between pause and joint in literary nonfiction serves as a vital element in crafting engaging and effective narratives. Through the strategic use of pauses, writers can enhance the rhythm, tone, and emotional depth of their work. Understanding this interplay allows authors to shape their stylistic features, fostering a deeper connection with their audience. In a world where

communication is paramount, mastering the art of pause and joint can elevate literary nonfiction to new heights, ensuring that the messages conveyed resonate long after the final word is read.

REFERENCES:

1. Tolibovna, Y. Z., & Nodirovna, B. S. (2021). Phonetic figures of speech and super segmental phonetic devices. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(3), 910-917. <https://www.indianjournals.com/ijor.aspx?target=ijor:aca&volume=11&issue=3&article=150>
2. Tolibovna, Y. Z. Expression of Connotative Meaning in Intonation. *JournalNX*, 7(03), 383-386. <https://www.neliti.com/publications/343131/expression-of-connotative-meaning-in-intonation>
3. Yadgarova, Z. (2021). Intonatsiya va pauzaning uslubiy xususiyatlari. *Центр научных публикаций (buxdu.Uz)*, 6(6).
4. Ядгарова Зебинисо Толибовна. (2023). Слог как суперсегментная единица. *International Conference on Research Identity, Value and Ethics*, 448–451.
5. Yadgarova, Z. (2023). Super-segment phonostylistics: pitch, loudness, and length of sounds. *Центр научных публикаций (buxdu.Uz)*, 34(34).
6. Yadgarova, Z. (2023). Importance of Teaching the Pronunciation of Suprasegmental Features of English. *Центр научных публикаций (buxdu.Uz)*, 34(34).

UDC 81'44

THE CONCEPT OF UNIQUENESS OF LINGUISTICS IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES

G.Zakhidova, teacher, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

F.Abdurakhmonova, teacher, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

Annotatsiya. Jahon tilshunosligida insoniyatning badiiy va ma'naviy tafakkurining tarixiy rivojlanishi mahsuli bo'lgan lingvistik resurslarni va lingvokognitiv va lingvokultural jihatlarida milliy dunyoqarash va mentalitetni yorqin aks ettiruvchi til va dialektlarni o'rganish, shuningdek ularning lingvokultural va antropotsentrik xususiyatlarini aniqlash bo'yicha ko'plab tadqiqotlar o'tkazildi. Shu nuqtai nazardan, lingvistik materialni zamonaviy tadqiqot usullari bilan tekshirish ushbu yo'nalishda hozirgacha olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar istiqbolini kengaytirish, kelajakdagi tadqiqotlar uchun yangi yo'nalishlarni ochish nuqtai nazaridan muhimdir.

Kalit so'zlar: tilshunoslik, tushuncha, til, lingvokultura, linguo kognitiv, mexanizm, o'ziga xoslik

Аннотация. В мировой лингвистике были проведены многочисленные исследования, посвященные изучению языковых ресурсов, являющихся продуктом исторического развития художественного и духовного мышления человечества, а также языков и диалектов, ярко отражающих национальное мировоззрение и менталитет в лингвокогнитивном и лингвокультурологическом аспектах, а также выявлению их лингвокультурных и антропоцентрических особенностей. С этой точки зрения, проверка лингвистического материала современными методами исследования важна с точки зрения расширения перспективы научных исследований, проводимых до сих пор в этом направлении, открывая новые направления для будущих исследований.

Ключевые слова: лингвистика, концепт, язык, лингвокультура, лингвокогнитив, механизм, уникальность

Abstract. In world linguistics, numerous studies have been conducted on the study of linguistic resources that are the product of the historical development of artistic and spiritual thinking of mankind and languages and dialects that vividly reflect the national worldview and mentality in linguocognitive and linguocultural aspects, as well as the identification of their linguocultural and anthropocentric features. From this point of view, the verification of linguistic material by modern research methods is important from the point of view of expanding the perspective of scientific research conducted so far in this direction, opening new directions for future research.

Keywords: linguistics, concept, language, linguoculture, linguocognitive, mechanism, uniqueness.

Introduction. In world linguistic science, the study of complex relationships between language, thinking and culture of the past is noted from the point of view of the linguistic picture of

the world and the linguistic personality, the study of the language of historical and linguistic monuments, the identification of linguocognitive and linguocultural features of linguistic units in historical texts, contributing to the establishment of the leading motives of the mechanism of their occurrence on the surface. This contributes to the disclosure of the national – mental specificity of the concepts underlying words in texts, the linguistic picture of the world that existed in different periods of the history of the language, and the study of semantic changes that occurred within the framework of the lexeme – word – concept triad. The concept of the uniqueness of the linguistics of the English and Uzbek languages highlights the distinct characteristics and structures that make each language stand out.

Literature review and methodology. This can be observed across various linguistic aspects:

Theoretical issues of the concept of the “linguistic landscape of the universe” have been discussed in World linguistics since the last quarter of the 19th century. In this regard, the interpretation of the linguistic picture of the linguistic personality and the universe was originally proposed by V. Von Humboldt appears in his works. The scholar defines language as an “intermediate universe” between objective being and thought, and he shows that each language reflects national thought. This “intermediate world” is a static (stagnant) result of linguistic activity, and it, in turn, is a product of the human process of knowing the world, the basic unity of which is a concept. And the picture of the universe is a moving and dynamic essence, which is formed as a result of a linguistic intervention in being, the main unit of which is speech. Also, “language is an organ that forms thinking, consequently, plays a leading role in the improvement of the human personality, in the formation of a system of concepts in it, and in the delivery of the experience of language accumulated by generations to it.” [1]

V. Von Humboldt's views on the linguistic landscape of the universe were further developed in the 30s of the 20th century by the current currents and schools present in linguistics, and the study of universe – human – language relations reached new stages. In particular, the famous ethnolinguist Edward Sapir clarified and differentiated the concepts of the world landscape and the linguistic landscape of the world, which are not yet well differentiated. The view that a person continues to make a living in the outside world even without the support of language in practice, and that language is only a random tool that solves the specific problems of thinking and communication-interference is nothing more than an illusion. In practice, however, the “real world” is hyperly constructed based on the linguistic habits of one or another social group, ...language has the property of separating experience into theoretically divisible elements, as well as the power to transform potential meanings into real meanings. This allows the human race to go beyond the limits of personal experience and master the universally accepted imagination of the world that surrounds itself [2].

Discussion and results. The concept of the uniqueness of the linguistics of the English and Uzbek languages highlights the distinct characteristics and structures that make each language stand out. This uniqueness can be observed across various linguistic aspects:

****Phonetics and Phonology**:**

****English**:** English has a vast range of vowel and consonant sounds, with phonemic distinctions such as long vs. short vowels (e.g., "ship" vs. "sheep"). Stress and intonation patterns play significant roles in meaning, particularly in word stress and sentence intonation.

****Uzbek**:** Uzbek, a Turkic language, has vowel harmony, a feature absent in English. Vowel sounds are typically classified as front or back vowels, with root words and suffixes adjusting based on harmony rules. Consonant clusters are less common compared to English.

****Grammar and Syntax**:**

****English**:** The English language relies heavily on word order (Subject-Verb-Object) to convey meaning, given its limited case system. It also employs auxiliary verbs, modal verbs, and a wide range of tenses.

****Uzbek**:** Uzbek uses a Subject-Object-Verb (SOV) word order and has an agglutinative structure. This means that grammatical relations are often expressed through suffixes attached to words, including case markers for nouns and verb endings for tense, person, and mood. Uzbek's case system (with locative, dative, ablative, etc.) marks syntactical roles clearly.

****Morphology**:**

****English**:** English is largely analytic, meaning it relies on word order and auxiliary verbs to express grammatical relations. While it uses inflections (e.g., adding “-s” for plural nouns or “-ed” for past tense verbs), it is less inflectional compared to Uzbek.

****Uzbek**:** Uzbek is highly agglutinative, meaning words are often formed by adding a series of suffixes to a root. These suffixes indicate grammatical categories like tense, number, and case. This gives Uzbek more flexibility in word order than English.

****Vocabulary and Borrowings**:**

****English**:** English has a rich vocabulary influenced by several languages, including Latin, French, and Germanic sources. It has absorbed words from many cultures, making it a highly diverse language lexically.

****Uzbek**:** Uzbek has borrowed extensively from Persian, Arabic, and Russian due to historical influences, particularly during the time of the Silk Road and the Soviet era. Despite these borrowings, the core of the language remains Turkic.

****Writing Systems**:**

****English**:** English uses the Latin alphabet, which has been relatively consistent over centuries, though spelling can be highly irregular due to the language’s historical development and sound changes that are not reflected in spelling.

****Uzbek**:** Uzbek has undergone several script changes, from the Arabic script to Cyrillic during the Soviet era, and now largely uses the Latin script. This shifting of alphabets has affected literacy and language standardization.

6. **Cultural Influences:**

****English**:** Being a global language, English has been shaped by diverse cultures, leading to a variety of dialects and varieties (British English, American English, etc.), each with distinct linguistic features.

****Uzbek**:** Uzbek is deeply tied to Central Asian history and culture. Its development reflects the influences of Turkic, Persian, and Islamic traditions, with language and poetry playing central roles in cultural identity.

The uniqueness of the linguistics of English and Uzbek languages lies in their divergent phonetic, syntactic, morphological, and lexical structures, shaped by their distinct historical, cultural, and geographical contexts. Understanding these differences is key to appreciating the linguistic richness of both languages.

It is gratifying that in our linguistics there is a tendency to learn the linguistic landscape of the universe in connection with new directions, which were a tradition in the next 10-15 years, and young researchers are boldly entering it. In this respect, M.V.Ergasheva's article “the linguistic landscape of the universe and its division into semantic fields”, published in one of the prestigious Russian magazines, is noteworthy. Olima writes: "in the structure of the semantic field, linguistic and conceptual aspects are manifested in the structure of the semantic field. It is not advisable to sharply contrast (compare) the lexical-semantic and conceptual elements in the field. The main task of the semantic field is, first of all, an adequate linguistic reflection of a certain piece of reality. Thus, the semantic field comes into contact with reality through the means of words that form it. The relationship of a word with reality, in turn, is carried out on the basis of its denotative and significative meanings: denotat refers to the class of realities represented by a word, and significat refers to the characteristic signs of a kind of reality. In the description of the lexicon, when moving towards the linguistic concept through the field, generalizing individual meanings, we have a set of basic concepts that determine the division of the lexical sostav of the language. These basic concepts can be viewed as semantic components that allow us to define the content side of dictionaries” [3].

Since the main task of the semantic field is, first of all, an adequate linguistic reflection of a certain piece of reality, of course, it will not be without benefit to involve this method of analysis in the work of creating a model of the linguistic landscape [4] of the universe, which is also characteristic of the Uzbek language.

To conclude, in our linguistics, the amount and quality of research on the concept of the linguistic landscape of the universe and the components of the linguistic landscape of the universe increases day by day, and the problems raised in them and the tasks set in linguistics give hope for the creation of the main parameters of the linguistic landscape of the universe in the near future.

REFERENCES:

1. Гумбольдт В., фон. Избранные труды по языкознанию. - М., 1984, с. 78.
2. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. -М., 1993, с. 261, 226
3. Эргашева М.В. Оламинг лисоний манзараси ва семантик майдонларга бўлиниши//«Молодой учёный». №3.1 (107.1) . Февраль, 2016 г. Филология. С.59
4. Махмудов Н.Тилнинг сўз хазинаси ва оламинг лисоний манзараси // Сўз санъати, № 1 (2018), 22-б.
5. Allworth, Edward A. The Modern Uzbeks. From the Fourteenth Century to the Present: A Cultural History. -Stanford, CA: Hoover Institution Press, 1990. -PP.4-18

УДК 81-13

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ДЕФИНИЦИЙ В ПОСЛОВИЦАХ РУССКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ

Х.Р. Абдурахманова, преподаватель, Термезский государственный педагогический институт, Термез

Annotatsiya. Tadqiqotning maqsadi rus va o'zbek tillari til madaniyatining tuzilishi va funksiyalaridagi ta' definitisyalarning talqini xususiyatlarini ochib berishdan iborat. Ushbu ilmiy maqolada rus va o'zbek tillaridagi maqollarni solishtirish va tahlil qilish usuli qo'llanilgan va ulardan foydalanishga qo'yiladigan turli talablar ko'rib chiqilgan. Tahlil qilish uchun turli manbalardan to'plangan maqollardan, sahih xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanildi. Natijada, har qanday tilning lingvistik fondini o'rganish turli tarixiy va madaniy jarayonlarni aks ettiruvchi ma'lum til madaniyati so'zlovchilari dunyosi manzarasini ko'rish imkonini berishi isbotlangan. Leksik, grammatik va fonetik ko'nikmalarni shakllantirishda maqollardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Maqol azaldan xalq donishmandligi, vijdon, aql-zakovat, hazil, mulohaza ifodasi, tushunchani oydinlashtiradigan, fikrga turtki beruvchi maqol sifatida ta'riflangan.

Tayanch so'zlar: definitsiya, maqol, atama, lug'at, an'anaviy xalq amaliy san'ati, til, til madaniyati, tushuncha, belgilar, talqin.

Аннотация. Цель исследования- раскрыть особенности интерпретация дефиниций в структуре и функциях лингвокультуры русского и узбекского языков. В данной научной статье использован метод сопоставления и анализа пословиц русского и узбекского языков с целью рассмотрения различных требования к употреблению. Для анализа использованы пословицы, собранные из различных источников и образцов аутентичного народного фольклора. В результате доказано, что изучение языкового фонда любого языка позволяет увидеть картину мира носителей данной лингвокультуры отражающее различные исторические и культурологические процессы. Использование пословиц является целесообразным в ходе формирования лексических, грамматических и фонетических навыков. Пословица искони определялась как выражение народной мудрости, совести, ума, юмора, раздумья, как изречение, которое уточняет понятие, окрыляет мысль.

Ключевые слова: дефиниция, пословицы, термин, лексика, устное народное творчество, язык, лингвокультура, понятие, характеристика, интерпретация.

Abstract. The purpose of the study is to reveal the features of the interpretation of definitions in the structure and functions of the linguistic culture of the Russian and Uzbek languages. This scientific article uses the method of comparison and analysis of proverbs of the Russian and Uzbek languages in order to consider different requirements for use. For the analysis, proverbs collected from various sources and samples of authentic folklore were used. As a result, it has been proven that studying the linguistic fund of any language allows you to see a picture of the world of the speakers of a given linguistic culture, reflecting various historical and cultural processes. The use of proverbs is advisable during the formation of lexical, grammatical and phonetic skills. A proverb has been defined from time immemorial as an expression of folk wisdom, conscience, intelligence, humor, reflection, as a saying that clarifies a concept and inspires thought.

Key words: *definition, proverbs, term, vocabulary, traditional folk art, language, linguistic culture, concept, characteristics, interpretation.*

Дефиниция играет важную роль в процессе общения и передачи знаний. Это ключевой инструмент в логике и семантике, который помогает нам точно и ясно передавать смыслы и концепции.

«Дефиниция — это уникальное логическое и языковое явление, в котором язык и мышление взаимодействуют, совершенствуя друг друга. Дефиницию можно назвать своеобразным «мостом взаимопонимания», поскольку она связывает старое знание с новым, участвует в передаче опыта от поколения к поколению, помогает общению специалистов всех областей знаний, способствует эффективности и успешности когнитивной деятельности человека». [1, с.120]. В основе любой дефиниции лежит структура, которая включает в себя родовое понятие (что-то более общее, к чему относится определяемый объект) и дифференциальные признаки (то, что отличает этот объект от других в пределах родового понятия).

Таким образом, дефиниция помогает нам уточнить и структурировать наши знания, делая их доступными для других. Это действительно "мост взаимопонимания", который помогает нам общаться и делиться знаниями на глубоком и точном уровне.

Использовать дефиницию для ясного, точной и полезной интерпретации сущности определенного понятия в художественной литературе, точнее в пословицах имеет свои требования к употреблению.

Следующие требования являются ключевыми принципами интерпретации качественных и точных дефиниций.

1. Точность и четкость дефиниции помогают избежать неоднозначности и путаницы.
2. Соразмерность дефиниции гарантирует, что оно не будет слишком широким или слишком узким, что могло бы привести к неправильному пониманию.
3. Избегание логического круга предотвращает ситуацию, когда дефиниция становится бессмысленным из-за взаимной зависимости определяемого и определяющего понятия.
4. Отсутствие логического противоречия в дефиниции обеспечивает его согласованность и валидность.
5. Использование положительных, а не отрицательных характеристик в дефиниции помогает лучше понять сущность определяемого понятия.

Все эти правила играют важную роль в создании качественных дефиниций, которые помогают улучшить использование и интерпретации их в пословицах. Устное народное творчество отличается естественным народным языком, который впечатляет своим разнообразием выразительных средств и мелодичностью, что способно обогатить и развить речь. Этот вид творчества доступен для каждого, с ним можно лучше понять окружающий мир, легко запоминается и красочно передаётся, внедряя представления о красоте, морали, обычаях и нормах поведения. Оно учит быть общительными и раскрывает новые горизонты, помогая преодолевать препятствия на пути совершенствования.

«Пословица кратка, в ней нет лишних слов, каждое слово содержательно, точно. Яркую точную характеристику дал сам народ. Он отметил ее меткость: «Старая пословица не в бровь, а прямо в глаз», их мудрость, их правдивость: «Пословица правду всем говорит»» [2, с.165].

Пословицы считаются законченным выражением мысли, имеющим краткую, сжатую, содержательную мысль, имеющее воспитательное значение, имеющее твердый постановляющий вывод.

Содержание пословиц, созданных людьми, представляет собой речь, произносимую одним человеком в зависимости от времени и ситуации, и она, как правило, подходит всем.

В «Словаре русского языка» под редакцией А.П. Евгеньевой дается определение: «Пословица - краткое образное изречение, обобщающее различные явления жизни и имеющая обычно назидательный смысл» [3, с.245]. Как известно из истории, пословицы широко используются в социально-культурном языковом фонде узбекского и русского языков в

процессе международного и современного этапа развития языков. Очевидно, что они имеют схожие и разные аспекты, как и культуры. Пословицы вняты, их очень легко толковать о их сущности, полезно помнить и принять к сведению как духовный кодекс народа. По глубине содержания с наличием решений и выводов к каждому событию и проблеме пословицы своей эффективностью регламентировали каждую жизнь простого народа изображая духовный облик масс. Любознательность людей всегда отражалась в их торговле, изучении языков, исторических книгах, летописях и литературе. А, мысли простого народа передавались из уст в уста и шлифовались с годами, а их научная, философская и национально-культурная жизнь отражала их своеобразие в речи. Сравнивая русские и узбекские пословицы, можно заметить, что они имеют много общего в своем содержании. Обе культуры придают большое значение труду, справедливости и ответственности. Но при этом каждая национальная пословица имеет свой уникальный оттенок и неповторимый шарм, который делает ее особенно ценной и интересной для изучения.

Русская пословица «Яблоко от яблоньки недалеко падает» (дети повторяют родителей) с аналогом на узбекском языке «Олмани тагига олма тушади». Именно дефиниция определяет эти пословицы с переносным, многозначным, основанном на аналогии.

Значение нашего примера гласит так, в детях повторяются недостатки, пороки их родителей. Русский по натуре и подобные пословицы в узбекском языке еще раз подчеркивают истину, не требующую доказательств, утверждение, имеющее воспитательное значение, может иметь значение двух негативов, а иногда, в силу простора и возможности, может иметь содержание, совершенно противоположное значениям.

Но и в узбекской пословице как и в русской не всегда падалицы яблок можно собирать под яблоней. И в жизни бывает по-разному. Родители бывают малообеспеченные, но один из детей материально обеспечивает себя и прославляется на весь мир. У Алексея Пешкова (многим он известен под псевдонимом "Максим Горький") наоборот. А то, что правило только подтверждают исключения из него - не оправдание. Ведь любой новый случай может оказаться именно исключением. Иногда эта пословица отображает предубеждение. Дети, чаще похожи на своих родителей. Родитель - яблоня, дитё - яблоко. Например: Отец всю жизнь занимался одним делом, сын пошёл по его стопам. Яблоня - прародитель, ребёнок - плод.

Сравнительный анализ узбекского и русского языков дал понять нам, что оно раскрыло чрезвычайную и интересную самобытность культуры, отражая схожую и отличительную специфику мировосприятия носителей языка и культуры. Пословицы в данных языках имеют как положительные, так и отрицательные коннотации. В них применяются колоритные краски изображения и сравнения. Они обладают иронией и тонкую наблюдательность.

Есть старинная разговорная и иронично-шуточная поговорка, доросшая до пословицы, которая имеет смысл поучения, морали и констатацию факта «Два сапога пара», со смыслом: один другого не лучше, но по каким-то своим часто о сходстве каких-либо отрицательных черт, дополняющих друг друга. Но они зимняя обувь, не всегда ни всем подходит. Которая восьмидесятые годы прошлого столетия доработала свой конец, что «оба левые». Значит пословица в полном варианте звучит «Два сапога пара... да оба левые».

Если говорить о второй части приведённой пословицы семантика слова сохранила поучительный, назидательный характер: «...да оба на левую ногу надеты», то здесь говорится о необычном союзе, говорящий намекает для слушателя, что «эта парочка» далеки от нормы, и надеваются только в левую, правая остаётся голой. Это наглядный пример неприятного отвергнутого обществом брака или просто остерегающегося союза людей.

- Два сапога — пара: оба бредят высшими вопросами и совершенно довольны друг другом. Д. Н. Мамин-Сибиряк, «Приваловские миллионы», 1883 г.

- Они с нашим Корнеевым — два сапога пара, оба без царя в голове. Влада Валеева, «Скорая помощь», 2002 г.

Богатство русского языка выражаются в их речи используя регулярно многочисленные пословицы и поговорки. Но не все и всегда понимают смысл пословицы. Потому что они имеют способность выражаться образно, метафорично и несёт иносказательный характер. Её

нужно понимать, извлекая заложенное значения не в прямом, а в переносном смысле. Пословицы за время своей эволюции трансформируются и не сохраняется смысл. Со временем пословица основательно измениться до противоположного значения.

В народе до наших дней дошла пословица в раздельной форме [он на этом] собаку съел. Нужно разобраться первой половине пословицы. В толковом словаре, придается значение об опытном, умелом, знающем все тонкости какого-либо дела человеку.

«Например, тут недалеко живет казенный лесничий Иван Александрович... Когда-то он где-то был учителем, пописывал что-то, черт его знает, кем он был, но только умница замечательная и по части философии собаку съел». Чехова в «Огнях» 1888 год.

Гласит легенда, что в лихие годы познавший неурожай, от безысходности голода съел свою собаку. Якобы, этот опыт преподавал ему урок, и он не повторял подобных ошибок.

В Толковом словаре живого великорусского языка Даля фиксируется и вторая половина пословицы: Собаку съел, только хвостом подавился.

В таком случае значение пословицы меняется полностью. Человек выполнил самый трудную задачу, но в конце незначительная часть ему не поддается, и он может ошибиться. А точнее означает, то что человек в " этом деле " сделал все, включая невозможное и конце процесса спотыкнулся.

Пословицы и поговорки, относящиеся к паремиям, являются «языковыми единицами, закрепившими опыт познания мира народом». [4, с.3].

В древности тюрки были могущественными племенами и занимались животноводством. В городах некоторые богатые люди занимались торговлей по шелковому пути и они погружали свой товар на верблюдов и отправлялись на дальнюю дорогу или когда пастухи перегоняли свои стада на склоны гор на зимовку, они грузили юрту в которой жили, принадлежности используемое в доме, и всю кухонную утварь на дальних и тяжеловесных верблюдов. В узбекской лексикологии существует пословица в прямом смысле о случаях кочевании «Туя элакка колганда бўкирди», она гласит, что люди погрузили свои домашние вещи на верблюда, чтобы переехать. Но верблюд заревел, когда дошел до решетки, который по себе очень легкий инструмент и не имеет веса. Давайте взглянем на разницу или схожест данных понятий с законченными мыслями побуждающий к размышлению наполненное опытом и наблюдениями наших предков. База двух пословиц содержит итог наблюдений двух народов, заключивший в соответствии коллективное познание, нравоучение и сведения о фактах жизни в обществе. В русском примере речь идет об произошедшей ошибке в конце работы, а в узбекском варианте иносказательная метафора передает смысл, что человеку нетерпится и ему лень, когда дело касается самой последней мизерной работы. При анализе можно увидеть менталитет носителей данной лингвокультуры, отражающиеся исторические, культурологические, религиозные и др. явления и процессы жизни народа.

В заключении следует отметить, что изучение и сопоставление пословиц содействовал познанию особенностей культуры, самобытность традиций и восприятия явлений. Эквиваленты в обеих пословицах не могут в точности передать историю появления в культуре жизни, поскольку духовная жизнь двух народов основывается на воспитании и любви к труду. Так как Труд не просто красит человека, он приносит радость, позволяет добиваться поставленных целей и помогает людям в решении насущных дел.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Гришечкина Г.Ю. Виды дефиниций терминов в научно-популярном тексте. Ученые записки. Орловского государственного университета. 2010. №1. Стр 120.
2. Аникин В.П. Русские народные пословицы, поговорки, загадки, детский фольклор. - М.: Учпедгиз, 1957. - 240с.
3. Евгеньева А. П. Словарь русского языка в 4-х т. 4-е изд., -М.: Рус. яз.; Полиграфресурсы, 1999. Т. 1. - 702с.
4. Леднева А. В. Паремнологическая картина мира в русском и немецком языках: тематический блок «Человек»: автореф. дисс. ... к. филол. н. Уфа, 2015.

КАТЕГОРИЯ ЛЮБВИ КАК ГЛАВНЫЙ ИМПЕРАТИВ В ТВОРЧЕСТВЕ НАВОИ

Ш.С. Аззамходжаева, заведующий кафедры, Ташкентский институт текстильной и лёгкой промышленности, Ташкент

Аннотация. В статье раскрыто обзор исследований, изданных в годы Независимости и посвященных непосредственно анализу суфизма Навои. В современном мире в условиях нарастающих глобальных проблем передовые представители социальной мысли многих стран все больше обращаются к наследию великих мыслителей прошлого. Ибо в их бессмертных произведениях можно найти решение многих острых проблем, волнующих человечество в настоящее время. Одним из таких титанов мысли является великий узбекский поэт и мыслитель, видный государственный и общественный деятель эпохи Тимуридов Низамиддин Мир Алишер Навои, творчество которого привлекает все большее внимание мировой общественности.

Ключевые слова: категория, любовь, императив, творчество, суфизм, признаки, любви (ишк), возлюбленный.

Annotatsiya. Maqolada mustaqillik yillarida chop etilgan va bevosita Navoiy tasavvufining tahliliga bag'ishlangan tadqiqotlar haqida umumiy ma'lumot berilgan. Zamonaviy dunyoda tobora kuchayib borayotgan global muammolar sharoitida ko'plab mamlakatlarda ijtimoiy fikrning yetakchi namoyandalari o'tmishning buyuk mutafakkirlari merosiga tobora ko'proq murojaat qilmoqdalar. Zero, ularning o'lmas asarlarida hozirgi davrda insoniyatni tashvishga solayotgan ko'plab dolzarb muammolarga yechim topish mumkin. Ana shunday tafakkur titanlaridan biri buyuk o'zbek shoiri va mutafakkiri, temuriylar davrining atoqli davlat va jamoat arbobi Nizomiddin Mir Alisher Navoiy bo'lib, uning ijodi jahon jamoatchiligi e'tiborini tobora o'ziga tortmoqda.

Kalit so'zlar: turkum, ishq, buyruq, ijod, so'fiylik, ishora, ishq (ishq), mahbub.

Abstract. The article provides an overview of studies published during the years of Independence and devoted directly to the analysis of Navoi's Sufism. In the modern world, in the context of growing global problems, leading representatives of social thought in many countries are increasingly turning to the legacy of the great thinkers of the past. For in their immortal works one can find a solution to many pressing problems that worry humanity at the present time. One of such titans of thought is the great Uzbek poet and thinker, a prominent statesman and public figure of the Timurid era, Nizamiddin Mir Alisher Navoi, whose work is attracting increasing attention from the world community.

Key words: category, love, imperative, creativity, Sufism, signs, love (ishq), beloved.

В целом ряде ведущих университетов и научных центров проводятся исследования жизни и творчества, выдающихся произведений великого мыслителя, что свидетельствует о становлении Навоиведения общемировой научной дисциплиной. В науке Запада и Востока с глубокой признательностью отмечается, что Алишер Навои является одним из ведущих представителей мировой литературы, внесший весомый вклад в общую историю развития и совершенствования культурных взаимоотношений между Центральной Азией и Западной Европой. О жизни и творчестве, научном и поэтическом наследии, государственной деятельности и благотворительности Навои в мировом масштабе созданы сотни книг, тысячи статей, сняты десятки фильмов. Некоторые исследователи считают суфизм религией любви. Любовь в суфийском понимании имеет множество функций, целый спектр признаков. Она является средством выражения своего отношения к Богу, объектом исследования и анализа суфиев. В своем произведении «Насайим уль-мухаббат» Навои сотни раз обращается к теме любви (ишк). Когда он рассказывает о Фузейле ибн Аязе, он приводит следующие слова великого суфия: «Аллоҳга муҳаббат изҳор қиласанда, унга осийлик ҳам қиласан ва яна муҳаббатдан лоф урасан.. Бу ишинг ажабдур. Агар сен муҳаббатда содиқ бўлсанг, Аллоҳга итоат қиласан. Чунки муҳиб (севувчи) маҳбубига, албатта, итоаткор бўлади» (смысл: ты признаешься в любви к Аллаху, но еще и богохульствуешь, при этом опять треплешься о

любви. Странное это дело твое. Если ты верен в любви, будь послушным Аллаху. Потому что любящий непременно бывает послушным своей возлюбленной).

Известно, что суфийская терминология двузначна и тем самым иногда вызывала упреки и возражения со стороны фанатичного духовенства. Если непосвященный человек воспринимает в суфийской поэзии только внешний, «земной» аспект, то посвященный в суфийскую терминологию человек улавливает в земном аллегорию небесного. Алишер Навои также широко пользовался суфийской терминологией. Его газели внешне носили вполне земной характер. Да и самому Навои не были чужды страсти земной любви. Но в контексте, подстрочно он излагал свою величайшую любовь ко Всевышнему, к Абсолютной Красоте, к Непреложной Истине, то есть Аллаху.

В произведении Навои «Язык птиц», изданном в советское время, несмотря на все идеологические препоны и запреты, замечательный русский поэт и переводчик Сергей Иванов не стал опускать первую главу, в которой восхваляются Аллах и Его деяния:

«Кто бы что ни свершил – он все видит и знает,
Все, что есть, чего нет – это он совершает.
Людам мудрость его понимать не дано,
Человеку постичь ее не суждено...
Он один – падишах, не найти ему равных,
И сподвижников нет у него равноправных.
И всему, что создал, ты, творец, – сто похвал:
Кто бы что ни хвалил – он тебя восхвалял!
Ты один вездесущ, ты – живого улада,
Ты – единство и сила, и мощь, и отрада.
И единство, и суть – все в тебе воплотилось,
Ты – могущество, жизнь, милосердие, милость» [1, стр.23].

Суфийское отношение к любви не утратило значения и сегодня, так как с точки зрения биоэнергетиков, высказывания целителей – людей, наделенных особыми способностями – не противоречат суфийским представлениям о любви. В качестве доказательства мы можем сослаться на биоэнергетика С.Н.Лазарева, который утверждает, что «Любовь в душе – это гармония. В первую очередь это гармония с Богом и мирозданием. Затем гармония со своей душой, и гармония во всем. Проявления любви – важный урок. Ради которого люди живут». Существует мнение биоэнергетиков, «что наполнение души любовью к Богу и окружавшему миру это не только огромное счастье, но и возможность улучшения своего характера, судьбы и здоровья».

«Любовь само по себе – чувство нечеловеческое, считает биоэнергетик, а Божественное и чем больше ее в душе, тем больше человек уподобляется Богу. Мы любим окружающий мир остатками любви к Богу и размеры человеческого счастья и возможность его иметь определяются тем, насколько много любви у нас к Богу» [1, стр.23].

Говоря о божественной любви, Алишер Навои пишет о том, что любовь смятенья несет уму смерч, что влюбленный чужд всему сущему; живой огонь любви похож на пожар, ох охватывает всю землю, пожирает все на свете, что огонь любви неукротим:

«Из-за любви, чья власть сильнее судьбы,
Черны одежды светлой Каабы.
Вином любовным Будда опьянен,
Прекрасный лик румянцем озарен» [2, стр.126].

Навои восхваляет любовь в самых высоких, восторженных словах. Более восторженного гимна любви вряд ли написал кто-либо, кроме Навои. Вот его слова: «*Қойси кўнгулники, макон этти ишқ, Ўтдин ани лаълга кон этти ишқ. Бўлмаса ишқ, икки жаҳон бўлмасун, Икки жаҳон демаки, жон бўлмасун*». В переводе Владимира Державина эти мысли звучат так:

«Но сердце, где огонь любви возник,
Бесценно, как рубиновый рудник.
А если нет любви – зачем она,

Вселенная? Зачем и жизнь нужна?» [2, стр.117].

Между прочим, Навои не говорит о материальном мире, о той Вселенной, которая известна нам как скопление звезд и галактик. Вот дословный и смысловой перевод этих бейтов: если любовь сделает своим пространством (т.е. завоюет) какую-либо душу, то своим огнем она превращает эту душу в рубиновый рудник; если нет любви, то пусть исчезнут оба мира.

Далее Навои продолжает свои дифирамбы любви:

«Любовь – душа души, она чиста,
А без нее мертва и красота.
Любовь – волшебный камень. Шах времен
В невзрачную кочевницу влюблен.
Любовь – алмаз; а сердца твоего
Вместилище – шкатулка для него.
Страсть красота рождает. Так в ночи
Горит костер от огонька свечи.
Сколь ни желанна красотой своей
Любимая, огонь любви сильнее» [2, стр.126].

Навои осуждает аскетизм, уход от светской жизни. Он призывает своего читателя не быть отшельником, жить в миру, но в то же время не гасить в себе огонь любви.

В Коране в нескольких сурах также говорится о неблагодарности рода людского, к примеру 16:54, 41:51 «А когда мы оказали милость человеку, он отворачивается и удаляется. А когда касается его зло, он обладатель широкой молитвы». Любовь к Богу и у великих шейхов, зачастую, не оставляло – место для земной любви. Это проявлялось с самого детства. К примеру, «однажды, еще ребенком, Байазид читал Коран, и ему встретились слова: «Служи твоим родителям и твоему Богу». Немедленно он побежал к матери и, прочитав ей этот стих из Корана, сказал: «Я не могу благодарить и служить одновременно тебе и Богу. Поэтому ты либо попроси у Бога разрешения служить только тебе, либо освободи меня от служения тебе и отдай меня Богу, чтобы я мог служить одному Ему». Мать ответила: «Я освобождаю тебя от обязанностей передо мной и вверяю тебя Богу». С тех пор он посвятил себя богослужению и совместным духовным упражнениям в обществе того или иного святого» [3, стр.45].

Перевод этого гениального произведения Аттара страдает рядом неточностей, так как в Коране в суре «Аль-Лукмон» аят 14 гласит: «Мы заповедали человеку [относиться хорошо] к родителям своим. Мать носила его с большим трудом. Его следует отнимать от груди в два года. [Мы велели]: «Благодари Меня и своих родителей: ко Мне вернутся [все]» [4, стр.23].

Известный популяризатор суфизма Идрис Шах писал: «Такие восточные учителя, как Аттар и Руми, ... они были не только теоретическими, но и практическими учителями, основавшими собственные школы» [5, стр.69]. По его мнению, ... «Божественное знание столь глубоко, что по-настоящему об этом знают лишь те, кто уже обладает ими. Мы видим новую разновидность практика-суфия: Хазрат Навои можно считать и теоретиком суфизма в обычном понимании, как, например, Имам Газзали, Ибн Араби, Юсуф Хамадани. Но он был суфий-практик в новом, возможно единственном роде. Практическая помощь в государственном аппарате, благотворительность, создание социальной защиты, меценатства, воспитание и обучение людей искусства.

Заключение. Таким образом, Навои с чисто суфийских позиций не раз подходит к теме любви, освещая ее во всех аспектах и ситуациях. Благодаря Навои в узбекской литературе появился значительный пласт прекрасной любовной поэзии.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Лазарев С.Н. Диагностика Кармы. Санкт-Петербург.1991,- Стр.23.
2. Алишер Навои. Сочинение в 10-и томах. - Том III. - «Смятение праведных».- Ташкент: Изд-во «Фан» Узбекской ССР, 1970. - Стр.126.
3. Фариддин Аттар. Тазкират ал-аулийа или рассказы о святых. Перевод Ольги Васильевой. Москва САНПО. - Стр. 45.
4. Священный Коран. Сура 31 ал-Лукман, 14-аят. Перевод М.Османова.
5. Идрис Шах. Суфии. - Москва: Локид-Пресс. 2001. - Стр.69.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ БАНКОВСКО-ФИНАНСОВОЙ ТЕМЫ В ПЕЧАТНЫХ ИЗДАНИЯХ И БЛОГОСФЕРЕ УЗБЕКИСТАНА: ОСОБЕННОСТИ, ПРОТИВОРЕЧИЯ И ТЕНДЕНЦИИ

М.А.Ахмаджонов, независимый исследователь, Национальный университет Узбекистана, Ташкент

Аннотация. В данных тезисах изучается трактовка банковско-финансовой темы в печатных изданиях и блогосфере Узбекистана. В трактовке темы банк-финансы анализируются особенности печатных изданий и блогосферы, противоречия между ними и наблюдаемые тенденции. В то время как печатные издания часто полагаются на официальную информацию, блоги и независимые веб-сайты уделяют большое внимание аналитике и интерактивности. В тезисах также рассматриваются такие вопросы, как объективность, достоверность источников информации и коммерческие интересы.

Ключевые слова: блогосфера, современная информация, блоги и посты, официальный источник, противоречия, специалисты.

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonning bosma nashrlari va blogosferasida bank-moliya mavzusini talqin qilish o'rganiladi. Bank-moliya mavzusini talqin qilishda bosma nashrlar va blogosferaning xususiyatlari, ular o'rtasidagi ziddiyatlar va kuzatilgan tendentsiyalar tahlil qilinadi. Bosma nashrlar ko'pincha rasmiy ma'lumotlarga tayansa-da, bloglar va mustaqil veb-saytlar tahlil va interaktivlikka katta e'tibor beradi. Maqolada ob'ektivlik, axborot manbalarining ishonchliligi va tijorat manfaatlarini kabi masalalar ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: blogosfera, zamonaviy ma'lumotlar, bloglar va postlar, rasmiy manba, qarama-qarshiliklar, mutaxassislar.

Abstract. This article examines the interpretation of the banking and financial topic in print media and the blogosphere of Uzbekistan. In the interpretation of the bank-finance topic, the features of printed publications and the blogosphere, the contradictions between them and the observed trends are analyzed. While print publications often rely on official information, blogs and independent websites place a strong emphasis on analytics and interactivity. The thesis also addresses issues such as objectivity, reliability of information sources and commercial interest.

Key words: blogosphere, modern information, blogs and posts, official source, conflicts, experts.

В банковско-финансовой сфере до широкой общественности важно донести точную и важную информацию. С развитием современных информационных технологий и популяризацией интернета интерпретация банковско-финансовой темы в печатных изданиях и блогосфере Узбекистана становится все более актуальной. В этой статье рассматривается трактовка банковско-финансовой темы в печатных изданиях и блогосфере Узбекистана, особенности этих трактовок, имеющиеся противоречия и тенденции.

Трактовка темы банк-финансы в печати и блогосфере имеет ряд особенностей:

1. Уровень формальности: печатные издания, особенно крупные газеты и журналы, часто публикуют статьи основываясь на официальную информацию. Эти публикации берут за основу официальные заявления государственных организаций и банков, законы и нормативные акты.

2. Аналитический анализ: блоги и независимые веб-сайты часто склонны к глубокому анализу и критическому подходу к проблемам. Блогеры и независимые журналисты анализируют экономические и финансовые вопросы в своих статьях, делают прогнозы и разрабатывают рекомендации.

3. Интерактивность: возможность взаимодействия с пользователями в блогосфере шире. Читатели могут писать комментарии к статьям, задавать вопросы авторам и участвовать в дискуссии. Это помогает шире и глубже осветить все темы.

В ведущих печатных изданиях Узбекистана, в том числе в таких газетах, как “Народное слово”, “Правда Востока”, проводится углубленный анализ банковско-финансовой тематики. Эти публикации предоставляют читателям исчерпывающую информацию посредством статей, написанных экономическими экспертами, банковскими специалистами и исследователями. Аналитические статьи предоставляют подробную информацию о влиянии финансовой политики, изменениях в банковской системе и новых финансовых продуктах.

При освещении банковско-финансовой темы посредством блогосферы и социальных сетей используется простой, понятный язык. Эти блоги и сообщения освещают такие вопросы, как использование банковских услуг в повседневной жизни, повышение финансовой грамотности и управление сбережениями, они предназначены для обычных читателей.

Между печатными изданиями и блогосферой существует ряд противоречий:

1. Объективность: в печатных изданиях часто наблюдается стремление предоставить объективную информацию, но в некоторых случаях зависимость от официальной информации ограничивает объективность этих публикаций. Однако в блогосфере субъективность информации увеличивается за счет того, что личные мнения и интересы авторов проявляются сильнее.

2. Достоверность источников информации: печатные издания полагаются на официальные источники, в то время как блогосфера может содержать информацию из различных источников, которая может быть неточной или непроверенной.

3. Коммерческие интересы: некоторые блоги и независимые публикации работают в коммерческих интересах, что ставит под сомнение их независимость.

Достоверность и точность информации является одним из основных противоречий между печатными изданиями и блогосферой. В то время как информация, представленная в печатных изданиях, часто основана на официальных источниках, в блогосфере иногда можно встретить информацию из ненадежных источников. Это может привести к тому, что читатели, воспринимая неверную информацию, будут введены в заблуждение.

В печатных изданиях иногда могут публиковаться статьи, представляющие интересы официальных организаций и банков. Это может нанести вред независимости журналистики. С другой стороны, блогосфера часто является площадкой для выражения независимого мнения, где можно проявить свою точку зрения.

Интерпретация банковско-финансовой темы в печатных изданиях и блогосфере Узбекистана показывает ряд тенденций последних лет:

1. Рост цифровых медиа: цифровые медиа, включая блоги и веб-сайты, благодаря развитию интернета и популяризации смартфонов, расширяют свою аудиторию.

2. Социальные сети: широкая аудитория увеличивается за счет статей, распространяемых через социальные сети, это в свою очередь увеличивает охват блогеров и независимых журналистов.

3. Повышение финансовой грамотности: многие статьи и сообщения в блогах, посвященные банковско-финансовой тематике, направлены на повышение финансовой грамотности узбекского народа.

В последние годы с развитием интернета и цифровых медиа освещение банковско-финансовой темы через блогосферу и социальные сети расширяется. На этих платформах быстро и удобно распространяются банковские услуги, финансовые советы и новости.

Многими банками и финансовыми учреждениями реализуются различные программы, созданные для повышения финансовой грамотности. С помощью этих программ население получает знания в области вопросов финансового управления, кредитования и сбережения. Эта тенденция широко освещается в печати и блогосфере.

В печатных изданиях и блогосфере Узбекистана банковско-финансовая тема находится в центре многих исследований, анализа и размышлений. Освещая эту тему, журналисты и блогеры следят за изменениями в экономике, новостями в банковской системе и развитием финансовых услуг. В этой письменной работе проводится анализ того, как интерпретируется

банковско-финансовая тема в печатных изданиях и блогосфере Узбекистана, разъясняются особенности этих трактовок, противоречия и тенденции.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Азизов, А. “Банковская система Узбекистана: прогресс и реформы” Ташкент: Духовность, 2019.
2. Рахманов, С. “Финансовая грамотность и использование банковских услуг” Ташкент: Восток, 2020.
3. Официальный веб-сайт Центрального банка Республики Узбекистан (www.cbu.uz).
4. Юсупов, К. “Финансовые советы: сбережения и инвестиции”. Блог (www.finblog.uz), 2023.

УДК 81'255.2

СЕМАНТИЧЕСКИЙ СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ СЛОВ, ЗАИМСТВЕННЫХ ИЗ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В КАРАКАЛПАКСКИЙ ЯЗЫК

А.Ж. Бердиханова, преподаватель, Каракалпакский государственный университет, Нукус

Annotasiya. Ushbu maqolada ingliz tilidan qoraqalpoq tiliga olingan so'zlarning semantik tuzilmaviy tahlili taqdim etiladi. Tadqiqot, so'zlarni olishning bosqichlari va sabablari, globalizatsiya va texnologiyalarning ta'siri, shuningdek, so'zlarning morfologik moslashuvi bilan bog'liq. Unda maqolada olingan so'zlarning semantik o'zgarishlari ko'rib chiqiladi. Olingan natijalar qoraqalpoq tilining rivojlanishidagi, zamonaviy madaniy kontekstdagi integratsiyasi va uning ahamiyatini ifoda etadi.

Kalit so'zlar: semantik tuzilmaviy tahlil, olingan so'zlar, ingliz tili, qoraqalpoq tili, globalizatsiya, morfologik moslashuv.

Аннотация. В данной статье представлен семантико-структурный анализ заимствованных слов из английского языка в каракалпакском языке. Исследование охватывает этапы и причины заимствования, влияние глобализации и технологий, а также морфологическую адаптацию слов. В статье также рассматриваются семантические изменения заимствованных слов. Результаты работы подчеркивают значимость заимствований для развития каракалпакского языка и его интеграции в современный культурный контекст.

Ключевые слова: семантико-структурный анализ, заимствованные слова, английский язык, каракалпакский язык, глобализация, морфологическая адаптация.

Abstract. This article presents a semantic-structural analysis of borrowed words from the English language into the Karakalpak language. The study covers the stages and reasons for borrowing, the impact of globalization and technology, as well as the morphological adaptation of words. The article also examines the semantic changes of borrowed words. The findings emphasize the significance of borrowings for the development of the Karakalpak language and its integration into the contemporary cultural context.

Key words: semantic-structural analysis, borrowed words, English language, Karakalpak language, globalization, morphological adaptation.

Введение. В условиях глобализации наблюдается стремительный рост влияния английского языка на мировую лингвистическую среду. Английский язык стал не только основным языком международного общения, но и важным источником заимствований в различных сферах жизни, таких как наука, технологии, культура и бизнес. Это оказывает значительное влияние на национальные языки, включая каракалпакский [3,7].

Заимствования из английского языка затрагивают как повседневную речь, так и специализированные профессиональные дискурсы. Их адаптация в каракалпакский язык ведет к изменению как семантики, так и структуры слов, что требует систематического научного анализа. Особое значение приобретает изучение того, как английские заимствования влияют на морфологическую и синтаксическую структуру каракалпакского языка, а также на его лексико-семантические особенности [9,27].

Наконец, исследование данной темы помогает понять общие процессы языкового взаимодействия, расширить знания о механизмах заимствования и адаптации слов, а также

выявить тенденции изменения и обогащения лексики каракалпакского языка под влиянием английского. Это имеет не только научное, но и практическое значение, поскольку результаты исследования могут быть использованы в лексикографии, преподавании каракалпакского языка и культуре, а также для сохранения языковой идентичности в условиях внешних влияний.

Цель. Основной целью статьи является проведение систематического семантико-структурного анализа заимствованных из английского языка слов в каракалпакском языке с целью выявления их лексико-семантических особенностей и структурных изменений в процессе адаптации.

Процесс заимствования слов из английского языка в каракалпакский язык активно развивается в последние десятилетия, что связано с несколькими ключевыми факторами. Прежде всего, это влияние глобализации, которая способствует усилению роли английского языка в качестве международного средства общения и источника новых понятий. Распространение интернета, цифровых технологий и современных средств массовой информации также ускоряет процесс проникновения английской лексики в каракалпакский язык [32].

Основные направления заимствования включают области науки, технологий, бизнеса, спорта и культуры. Особенно заметен рост заимствований в повседневной речи, где широко используются термины, связанные с компьютерами, гаджетами, интернетом и социальными сетями (например, «компьютер», «интернет», «блог»). При этом многие английские слова адаптируются к фонетическим и грамматическим особенностям каракалпакского языка [4].

Заимствованные слова могут претерпевать как семантические, так и структурные изменения. Некоторые слова сохраняют исходное значение, в то время как другие модифицируются, приобретают новые смыслы или даже становятся полисемантическими в новом языке. Процесс морфологической адаптации также включает изменения в фонетике и словообразовательных моделях, чтобы вписать английские слова в грамматические нормы каракалпакского языка [1].

Таким образом, заимствование слов из английского в каракалпакский язык представляет собой динамичный и многогранный процесс, который существенно влияет на лексико-грамматическую систему каракалпакского языка.

Процесс заимствования английских слов в каракалпакский язык является многослойным и эволюционирующим явлением, которое обусловлено рядом внешних и внутренних факторов. Его можно условно разделить на три ключевых этапа, каждый из которых характеризуется различной интенсивностью и причинами заимствований (табл.1,2).

Таблица 1,2.

Этапы и причины заимствования английских слов в каракалпакский язык [9,11,12,20,27,29].

Этапы заимствования	Период	Основные характеристики	Примеры заимствований
Начальный этап	Середина XX века	Период, связанный с международными контактами, развитием науки и техники, а также распространением английского как языка дипломатии и науки. Заимствования касаются научно-технических и спортивных терминов.	Футбол, техника, радио, телевизор
Этап модернизации и глобализации	Конец XX – начало XXI века	Активная фаза заимствования с развитием IT, интернета, медиа. Заимствования охватывают термины в бизнесе, маркетинге, поп-культуре и компьютерных технологиях.	Интернет, компьютер, маркетинг
Современный этап	XXI век	Интенсивное заимствование благодаря социальным сетям, глобальной интеграции и распространению английского в образовании. В язык активно проникают термины, связанные с цифровыми технологиями и интернет-культурой.	Гаджет, подкаст, стартап, стриминг

Глобализация и стремительное развитие технологий оказывают значительное влияние на процесс заимствования слов из английского языка в каракалпакский. Эти факторы изменяют как структуру языка, так и его лексическую систему, приводя к увеличению числа англицизмов и ускоряя их распространение.

Глобализация привела к росту межкультурных и экономических связей, что требует использования универсальных терминов и понятий. Английский язык, являясь международным языком общения в бизнесе, науке, дипломатии и образовании, активно внедряет свою лексику в национальные языки, включая каракалпакский. В результате в язык входят новые слова, связанные с международной экономикой, маркетингом, политикой и культурой, такие как «консалтинг», «офис», «презентация», «стартап» [11].

Глобализация способствовала унификации многих терминов, особенно в научной и технологической сфере. Это привело к заимствованию большого количества англицизмов, так как английский стал основным языком науки и технической документации. Многие термины на каракалпакском языке просто заимствуются без перевода или с минимальной адаптацией, например, «инновация», «технология», «программа» [28].

Массовая культура, распространяемая через кино, музыку, телевидение и интернет, оказывает мощное влияние на молодежь, что ведет к заимствованию слов, связанных с развлекательной индустрией и поп-культурой. Такие термины, как «фильм», «трек», «видеоклип», прочно вошли в повседневную лексику. Благодаря глобализации культурное влияние англоязычных стран стало более доступным, что ускоряет процесс заимствования.

Одним из ключевых факторов заимствования англицизмов стало развитие интернета и цифровых технологий. Многие термины, связанные с интернетом, компьютерными программами и устройствами, пришли в каракалпакский язык напрямую из английского: «интернет», «софт», «чат», «браузер», «файл». Эти слова используются без перевода, поскольку они описывают новейшие технологические концепты, для которых в каракалпакском языке нет аналогов [9].

Социальные сети, такие как Facebook, Instagram, Twitter, стали источниками постоянного заимствования. Слова и термины, связанные с социальными медиа, активно входят в каракалпакский язык, например, «лайк», «подкаст», «хэштег», «блог». Эти термины быстро адаптируются и начинают использоваться как в повседневной речи, так и в медийных контекстах [31].

Развитие мобильных технологий также стимулирует заимствования. Термины, связанные с мобильными устройствами, приложениями и сервисами, такими как «гаджет», «смартфон», «апп», стали частью повседневной лексики. Внедрение новых технологий требует новых терминов, и англицизмы быстро заполняют эту нишу. Появление новых технологий в областях, таких как искусственный интеллект, блокчейн, биотехнологии, ведет к необходимости заимствования специализированной лексики, которая практически полностью приходит из английского: «блокчейн», «дата-центр», «машинное обучение» и т.д. Эти термины, в свою очередь, распространяются среди профессионалов и студентов, постепенно входя в обиходный лексикон [16,17].

Таким образом, глобализация и развитие технологий привели к интенсивному процессу заимствования англицизмов в каракалпакский язык. Глобальные изменения в коммуникации, рост культурного обмена и технический прогресс способствуют постоянному расширению словарного состава языка за счет англоязычной лексики. Это влияет не только на лексическую систему, но и на общие нормы использования языка, формируя новые тенденции в языке будущего.

Описание методов семантико-структурного анализа. Семантико-структурный анализ заимствованных слов включает комплекс методов, направленных на изучение как семантических (смысловых), так и структурных (морфологических и синтаксических) особенностей слов при их заимствовании из одного языка в другой (таб.3). В контексте исследования заимствований из английского языка в каракалпакский такие методы позволяют выявить закономерности изменения значений и структуры слов в процессе адаптации.

Описание методов семантико-структурного анализа

№	Метод	Описание
1.	<i>Семантический анализ</i>	Исследование изменений значений заимствованных слов, их полисемии и контекстуального использования.
2.	<i>Морфологический анализ</i>	Изучение адаптации звукового состава, изменения словообразовательных процессов и частей речи.
3.	<i>Синтаксический анализ</i>	Анализ синтаксических функций заимствованных слов и их роли в предложении.
4.	<i>Этимологический анализ</i>	Исследование происхождения заимствованных слов и их путей вхождения в язык.
5.	<i>Статистический анализ</i>	Количественная оценка частоты использования заимствованных слов в речи.
6.	<i>Контекстуальный анализ</i>	Исследование значений заимствованных слов в различных контекстах и устойчивых словосочетаниях.

Семантический анализ. Данный метод ориентирован на детальное изучение трансформаций семантического содержания заимствованных лексем, включая выявление новых смысловых оттенков, а также сужение или расширение их значений в процессе адаптации к языковой системе-реципиенту. Основные этапы семантического анализа включают:

-Идентификация исходного значения заимствованного слова в английском языке, что является отправной точкой для дальнейшего исследования.

-Установление значений в каракалпакском языке, направленное на выявление изменений, произошедших в процессе адаптации лексики, включая возможные семантические сдвиги.

-Анализ явлений полисемии и омонимии, с целью определения возникновения новых значений или расширения семантического спектра в контексте нового языка.

-Сопоставление контекстов употребления заимствованного слова в английском и каракалпакском языках для выявления и анализа изменений в семантической структуре [20,24].

Примером может служить слово «компьютер», которое в каракалпакском языке может применяться в специфических профессиональных либо бытовых контекстах, существенно отличающихся от первоначальных сфер употребления в английском языке.

Морфологический анализ. Этот метод фокусируется на изменениях структуры слова при заимствовании, особенно на его морфологических характеристиках. Морфологический анализ включает:

-Изучение адаптации к фонетике каракалпакского языка: анализ изменения звукового состава слова для соответствия нормам произношения.

-Анализ словообразовательных процессов: исследование того, каким образом заимствованное слово вписывается в существующие модели словообразования, например, добавление каракалпакских суффиксов или приставок.

-Изменения в частях речи: исследование случаев, когда заимствованное слово изменяет свою часть речи при адаптации (например, заимствование существительного может стать глаголом в каракалпакском языке) [10].

Пример: заимствование слова «презентация», которое может изменить морфологические характеристики при адаптации в каракалпакский язык, с добавлением суффиксов для согласования с грамматикой.

Синтаксический анализ. Синтаксический анализ исследует, как заимствованные слова используются в предложениях и как они взаимодействуют с другими элементами языка. Этот метод включает:

- Анализ синтаксических функций: изучение того, как заимствованное слово вписывается в каракалпакские синтаксические конструкции, например, как оно согласуется с подлежащим, дополнением или обстоятельством.

- Изменение роли слова в предложении: исследование, меняет ли слово свою синтаксическую роль в зависимости от контекста или сохраняет исходную функцию.

Пример: заимствованное слово «менеджер» может использоваться в каракалпакских предложениях с той же синтаксической функцией, что и в английском, но в иных грамматических конструкциях [21].

Этимологический анализ. Этот метод исследует происхождение заимствованного слова, его корни, чтобы лучше понять, как оно прошло путь от английского к каракалпакскому. Этимологический анализ включает:

- Исследование происхождения слова в английском языке (например, латинские или греческие корни).

- Прослеживание путей заимствования: выяснение, через какие языки слово могло быть заимствовано (прямо из английского или через русский) [8].

Пример: слово «телефон» пришло в каракалпакский через русский, но его корни лежат в греческом языке, что выявляется этимологическим анализом.

Статистический анализ. Этот метод помогает количественно оценить частотность и распространенность заимствованных слов в языке. Статистический анализ может включать:

- Подсчет частоты использования англицизмов в письменной и устной речи каракалпакских носителей.

- Анализ изменения частоты заимствований со временем: исследование того, как часто используются англицизмы в зависимости от контекста, эпохи или сферы деятельности.

Пример: анализ частоты использования заимствованных слов в СМИ, научной литературе или повседневной речи [12].

Контекстуальный анализ. Этот метод исследует употребление заимствованных слов в контексте, чтобы выявить специфику их значений и функционирования в каракалпакском языке. Контекстуальный анализ включает:

- Изучение разных типов контекстов (научный, бытовой, молодежный жаргон и т.д.) для выявления оттенков значений.

- Анализ устойчивых словосочетаний с участием заимствованных слов.

Пример: слово «стартап» может использоваться в различных контекстах — в бизнесе, стартап-индустрии или в разговорной речи среди молодежи [13].

Методы семантико-структурного анализа позволяют комплексно подойти к исследованию заимствований, выявляя как изменения значений, так и адаптацию слов в структуре каракалпакского языка. Комбинирование разных методов обеспечивает глубокое понимание процессов, происходящих при заимствовании англицизмов.

Заимствования английских слов в каракалпакский язык происходят из различных источников, включая лексикографические базы данных, средства массовой информации, интернет-ресурсы, программное обеспечение и компьютерные технологии, международные бизнес-компании и профессиональные сообщества, научные публикации и конференции, а также массовую культуру. Лексикографические базы данных, такие как словари и энциклопедии, играют значимую роль в фиксации новых терминов и адаптированных слов. Средства массовой информации, включая печатные издания, телевидение и радио, часто заимствуют англицизмы для описания глобальных событий, бизнес-терминологии и международных тенденций. Интернет-ресурсы, такие как социальные сети и образовательные сайты, также способствуют заимствованию английских слов, особенно в контексте коммуникации и технологий. Кроме того, интерфейсы программного обеспечения, компьютерные игры, международные бизнес-компании, профессиональные сообщества, научные публикации и индустрия развлечений оказывают значительное влияние на внедрение английских заимствований в каракалпакский язык. Эти различные источники отражают современные технологии и глобальные коммуникации, которые способствуют активному проникновению англицизмов в различные сферы жизни [2,23,25].

Заимствованные из английского языка слова в каракалпакском языке могут относиться к разным лексическим категориям. В процессе адаптации они сохраняют свою функциональную значимость, однако могут изменять или расширять семантические и грамматические свойства в новом языковом контексте (таб.4.).

Основные лексические категории заимствований из английского языка [5,19,22].

Категория	Описание	Примеры	Особенности
<i>Существительные</i>	Наибольшая доля заимствований. Охватывают такие сферы, как технологии, наука, бизнес, спорт и развлечения.	Технологии: компьютер, интернет, гаджет. Бизнес: менеджмент, стартап. Спорт: матч, коуч.	Существительные заимствуются в исходной форме, иногда адаптируются фонетически, могут становиться основой для словообразования в каракалпакском языке.
<i>Прилагательные</i>	Описывают новые свойства, связанные с модой, стилем жизни, технологиями.	Крутой (cool), мобильный (mobile), вирусный (viral).	Могут сочетаться с существительными для создания новых терминов, например, "мобильный телефон".
<i>Наречия</i>	Редко встречаются, но важны в разговорной речи и молодежном сленге.	Онлайн (online), офлайн (offline).	Сохраняют исходную форму и значение из английского языка без значительных изменений.
<i>Междометия и восклицания</i>	Используются для эмоциональной окраски в разговорной речи, особенно среди молодежи.	Вау (wow)	Сохраняют эмоциональную нагрузку и редко изменяются при заимствовании.
<i>Словосочетания и выражения</i>	Заимствуются не только отдельные слова, но и целые фразы, активно используются в профессиональной среде.	Бизнес-план (business plan)	Используются как в оригинальной форме, так и с адаптацией, включающей добавление каракалпакских элементов.

Лексические категории заимствований из английского языка в каракалпакский включают в себя широкий спектр слов, от существительных до междометий. Основная часть заимствований относится к существительным, которые обозначают новые предметы и явления. Глаголы и прилагательные также активно заимствуются, особенно в сферах, связанных с технологиями и медиа.

При заимствовании слов из английского языка в каракалпакский часто происходят семантические изменения. Эти изменения могут включать сужение значения, расширение значения, метафорическое использование и уточнение значения. Расширение значения происходит, когда заимствованное слово охватывает более широкий круг понятий в новом языке. Например, слово «internet» в каракалпакском языке может относиться не только к Всемирной паутине, но и к другим цифровым технологиям и онлайн-сервисам. Метафорическое использование происходит, когда первоначальное значение слова переносится в другой контекст, часто в абстрактной или символической форме. Примером может служить слово «like», которое в каракалпакском языке может означать одобрение, приятие или согласие. Наконец, заимствование может привести к прояснению значения, когда заимствованное слово приобретает более специализированное значение в новом языке, чем в исходном [15,27].

Когда слова заимствуются из одного языка в другой, их значения и коннотации часто меняются. Одним из интересных явлений является полисемия, при которой слово обладает несколькими значениями. При адаптации английских слов в каракалпакский язык полисемия может сохраняться или сужаться. Например, слово «screen» в английском языке может означать как монитор, так и физическую перегородку или обследование на наличие заболеваний. В каракалпакском языке оно в основном используется в техническом смысле, обозначая электронные экраны, что свидетельствует о сужении его полисемии. Тем не менее, в определенных контекстах, таких как медицина или архитектура, значение этого слова может расширяться. Аналогично, слово «drive» в английском языке может означать управление транспортом, мотивацию или устройство для хранения данных на компьютере. В

каракалпакском языке оно главным образом употребляется в техническом контексте для обозначения компьютерных устройств, исключая другие значения. Заимствованные слова также могут претерпевать изменения в коннотациях, однако этот аспект не был детализирован в представленном тексте [6,29]. В целом, семантические и коннотативные изменения заимствованных слов зависят от культурных и языковых факторов в новом контексте.

Коннотации заимствованных слов могут изменяться в зависимости от культурного контекста. Например, английское слово «boss» в английском языке имеет нейтральную коннотацию, однако в каракалпакском языке оно приобретает негативные оттенки из-за культурного восприятия управленческой роли. Аналогично, слово «like» в английском языке носит нейтральную коннотацию, но в каракалпакском оно имеет позитивную окраску, указывая на одобрение или поддержку. Метафорические сдвиги в значении также влияют на коннотации. Английское слово «startup» обозначает бизнес-проект, но в каракалпакском языке оно имеет более широкое значение и положительную коннотацию, обозначая любое многообещающее начинание. Культурные и социальные факторы также могут вызывать изменения в коннотациях. Например, английское слово «challenge» имеет нейтральную или положительную коннотацию, но в каракалпакском языке оно ассоциируется с социальными играми и флешмобами, что придает ему более игривую коннотацию [18,30].

При заимствовании слов из одного языка в другой изменяется не только их значение, но и происходит морфологическая адаптация. Этот процесс включает как фонетические, так и грамматические изменения, направленные на интеграцию заимствованных слов в грамматическую и звуковую систему языка-реципиента. Например, при заимствовании английских слов в каракалпакский язык они часто претерпевают фонетические изменения, чтобы соответствовать звуковой системе каракалпакского языка. Это может включать упрощение звуков, отсутствующих в каракалпакском, и изменение слоговой структуры слова. Аналогично происходят и грамматические изменения, которые позволяют заимствованным словам вписаться в лексико-грамматическую структуру каракалпакского языка. Например, может измениться схема ударения, а также упрощение гласных и согласных для лучшего соответствия произношению [14]. Таким образом, морфологическая адаптация гарантирует органичное включение заимствованных слов в систему языка-реципиента.

Заимствование английской лексики в каракалпакский язык оказывает значительное влияние на его структуру, в частности на синтаксис и морфологию. Английские заимствования в основном охватывают термины, связанные с технологиями, наукой, бизнесом и глобализацией, что приводит к изменениям в формировании предложений и словообразовательных процессах. В морфологическом аспекте заимствованные слова интегрируются в агглютинативную структуру каракалпакского языка, получая суффиксы для выражения грамматических категорий. Английские заимствования также служат основой для создания новых слов с использованием каракалпакских аффиксов, что способствует расширению лексического состава языка. В фонетическом плане сложные звуковые сочетания в английских заимствованиях упрощаются в соответствии с фонетическими нормами каракалпакского языка. В синтаксическом аспекте заимствования влияют на использование сложных фраз и порядок слов, что приводит к увеличению количества аналитических конструкций в предложениях каракалпакского языка. Английские заимствования могут также изменять традиционный порядок слов в предложениях каракалпакского языка, склоняя его к английской структуре с порядком «подлежащее — сказуемое — дополнение». В семантическом плане заимствования из английского языка вводят новые значения и концепты, связанные с глобализацией и технологиями, что расширяет лексический запас каракалпакского языка [9,26].

Что касается лексических норм, то возросшее использование английских заимствований приводит к трансформации этих норм. В неформальной речи англицизмы становятся все более распространенными, что приводит к ослаблению традиционных норм. Среди молодежи, которая особенно активна в сфере технологий и социальных медиа, английские слова часто используются и адаптируются к правилам каракалпакского языка.

Хотя проникновение англицизмов происходит быстрее в разговорной речи, они постепенно также входят в официальную и литературную речь. Английские заимствования теперь используются в деловой коммуникации, учебных материалах и официальных текстах, что свидетельствует о том, что эти заимствования становятся признанными частью официальной нормы.

Заключение. В ходе данного исследования было проанализировано влияние английских заимствований на каракалпакский язык, а также рассмотрены особенности и отличия этого процесса по сравнению с заимствованиями из других языков, таких как русский и турецкий. Заимствования играют значительную роль в обогащении лексического запаса языка, позволяя адаптироваться к новым культурным и технологическим реалиям.

Английские заимствования, часто связаны с современными концепциями и явлениями, активно проникают в молодежную, деловую и научную сферу, становясь частью повседневной речи. Их использование отражает глобальные процессы, происходящие в мире, и потребность в новых терминах для описания актуальных реалий. Однако этот процесс также сопровождается изменениями в языковой норме, что приводит к возникновению новых речевых практик и диалектных форм.

Сравнение с заимствованиями из русского и турецкого языков выявило как сходства, так и отличия. Заимствования из русского языка чаще сохраняют свои исходные значения и используются в традиционных контекстах, в то время как турецкие слова, как правило, отражают культурное наследие и исторические связи. Процессы адаптации и семантические изменения также различаются, что свидетельствует о специфике восприятия заимствованной лексики.

В целом, процесс заимствования является неотъемлемой частью эволюции каракалпакского языка. Он подчеркивает динамичность и адаптивность языка, позволяя ему реагировать на изменения в обществе и культуре. Дальнейшие исследования в данной области могут помочь глубже понять механизмы языковых изменений, а также выявить влияние социокультурных факторов на развитие каракалпакского языка в условиях глобализации.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Антонян К. В. Морфология, проблемы слова //Сочетаемость языковых единиц и языковые модели. Памяти ЗМ Шаляпиной (1946–2020). – 2021. – С. 142.
2. Баротова М. Б., Джораев М. Т. Секция № 4 Сопоставительное изучение языка и литературы //Нукус–2021. – 2021. – С. 130.
3. Белякова И. Г. Роль английского языка как языка международного общения в формировании современных моделей межкультурной коммуникации //Успехи современной науки и образования. – 2016. – Т. 2. – №. 8. – С. 167-170.
4. Васильковская К. В. Структурно-семантические группы англо-американизмов в интернет-коммуникации //Новые горизонты русистики. – 2018. – №. 5. – С. 49-56.
5. Горина В. А. Французские заимствования в английском языке (в контексте овладения французским языком как вторым иностранным) //Вестник Московского государственного лингвистического университета. Образование и педагогические науки. – 2019. – №. 3 (832). – С. 46-59.
6. Гринев-Гриневич С. В., Сорокина Э. А. Полисемия в общеупотребительной и в специальной лексике //Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Лингвистика. – 2015. – Т. 4. – С. 51-64.
7. Дерменева В. С., Борецкая У. А. Английский язык как язык международного общения //Студенческая наука подмосковью. – 2017. – С. 225-227.
8. Джумамуратова Г.Ж. Концепция белого и черного цветов в английском и каракалпакском языках //Quality of teacher education under modern challenges. – 2023. – Т. 1. – №. 1. – С. 1142-1146.
9. Ескараева С. А., Бекмуратова Н. А., Ембергенова А. Ж. Английские заимствования в современном каракалпакском языке //Теория и практика современной науки. – 2019. – №. 4 (46). – С. 79-82.
10. Ешчанова Г. Е., Балтабаева Н. К., Ибрагимова Ю. Морфологический способ выражения претеритности в разносистемных языках //Ученый XXI века. – 2016. – №. 9 (22). – С. 77-80.
11. Жукаускене Т. С., Холдаенко И. С. Заимствования в китайском языке: влияние английского языка в условиях глобализации //Текст. Книга. Книгоиздание. – 2015. – №. 1 (8). – С. 31-42.
12. Иванцова Е. В. и др. Феномен диалектной языковой личности. – 2002.
13. Копылова Т.Р., Истомина А.Л. Функционирование неологизмов-англицизмов в современном русском медиадискурсе: Проблема интерпретации //Вестник Удмуртского университета. Серия История и филология. – 2023. – Т. 33. – №. 4. – С. 746-750.

14. Косырева М. С. Морфологическая адаптация глобализмов //Современный ученый. – 2019. – №. 6. – С. 148-151.
15. Кошанов К. М., Гайратова Ш.Г. О заимствовании и усвоении иноязычных слов //Konferensiyalar| Conferences. – 2024. – Т. 1. – №. 9. – С. 23-26.
16. Ландэ Д. В., Снарский А. А. Подход к созданию терминологических онтологий //Онтология проектирования. – 2014. – №. 2 (12). – С. 83-91.
17. Мкртчян Г. А. и др. Лингвистическая теория: минимум базовых знаний для студентов технических вузов, изучающих иностранный язык //Труды МАИ. – 2007. – №. 27. – С. 1.
18. Нуркулова А. А., Дарбанов Б. Е. О составе номинантов межкультурных концептов в тексте //Актуальные научные исследования в современном мире. – 2020. – №. 4-6. – С. 102-106.
19. Салимова Р. И. Лексические заимствования из тюркских языков, называющие реалии Востока, в английском языке //Северо-Восточный научный журнал. – 2011. – №. 2. – С. 9-13.
20. Сапаров С. Лексико-семантический анализ фразеологических единиц английского и каракалпакского //Хабаршысы. – 2022. – Т. 3. – С. 195.
21. Сарсенбаева З.Ж., Жумамуратова Р.А. Сравнение синтаксической структуры составных терминов в английском и каракалпакском языках //Нукус-2015. – С. 56.
22. Сейтова Д. Словообразовательные модели неологизмов в современном английском языке //Вестник каракалпакского государственного университета имени Бердаха. – 2010. – Т. 9. – №. 3-4. – С. 85-88.
23. Сенько Е. В. Калькирование как один из механизмов создания языкового образа //Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2022. – Т. 15. – №. 12. – С. 3879-3885.
24. Стернин И. А., Рудакова А. В. Словарные дефиниции и семантический анализ. – 2017.
25. Тажимуратова З. М. Отличительные особенности русского компьютерного сленга //Uzbek Scholar Journal. – 2023. – Т. 16. – С. 180-182.
26. Шамшетова Ю. М. Влияние английских слов на формирование словарного запаса русского и каракалпакского языков //Konferensiyalar| Conferences. – 2024. – Т. 1. – №. 7. – С. 472-475.
27. Шамшетова Ю.М. История проникновения английских заимствований в русский и каракалпакские языки //International journal of recently scientific researcher's theory. – 2023. – Т. 1. – №. 7. – С. 78-82.
28. Шамшетова Ю., Ходжаниязова А. Лексико-семантическая группа англицизмов периода коронавирусной инфекции (на материале СМИ Каракалпакстана) //Вестник КазНПУ имени Абая, серия «Филологические науки». – 2023. – Т. 86. – №. 4. – С. 16-22.
29. Шаниязов Б. и др. Структурно-семантические и типологические особенности экологических терминов в каракалпакском и английском языках //INNUS. – 2024. – Т. 2. – №. 2. – С. 44-50.
30. Якумбаев Т. Ж. Лингвокультурологический аспект фразеологических единиц каракалпакского языка //Linguacultural aspect of phraseological units of the karakalpak language //Нукус-2021. – 2021. – С. 154.
31. Djumambetova G. The impact of borrowed words //Муаллим æм зликсиз билимлендири³. – С. 42.
32. Shamshetova Y. Роль англицизмов в развитии лексики русского и каракалпакского языков //Philological issues are in the eyes of young researchers. – 2023. – Т. 1. – №. 1.

УДК 82-311.1

ПСИХОЛОГИЗМ В РОМАНАХ ШУХРАТА «ГОДЫ В ШИНЕЛЯХ» И Ю.БОНДАРЕВА «ГОРЯЧИЙ СНЕГ»

Г.А.Исаева, старший преподаватель, Бухарский государственный университет, Бухара

Annotatsiya. Maqolada Shuhratning «Shinelli yillar» va Y.Bondarevning «Issiq qor» harbiy romanlarida psixologizmning chuqur tahlili berilgan bo'lib, unda qahramonlarning urush sharoitidagi ichki kurashlari va emotsional tangliklari tahlil qilinadi. Muallif, yozuvchilar qanday qilib obrazlarning psixologik realizmini yaratishini o'rganib, urushning inson ruhiyatiga ta'sirini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi. Urushning adabiy tasviri va uning personajlar ruhiy holatiga ta'sirini tushunishda psixologik yondashuvning muhimligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: *psixologizm, Ikkinchi jahon urushi, "Shinelli yillar", "Issiq qor", realizm, Shuhrat, Y.Bondarev.*

Аннотация. В статье проводится глубокий анализ психологизма в военных романах Шухрата «Годы в шинелях» и Ю.Бондарева «Горячий снег», акцентируя внимание на внутренних конфликтах и эмоциональной напряженности персонажей в условиях экстремальных военных обстоятельств. Автор исследует способы, с помощью которых писатели создают психологическую реалистичность образов, что позволяет более полно осмыслить влияние войны на человеческую психику. Обоснована важность психологического аспекта в понимании литературного отображения военного опыта и его отражения на эмоциональном состоянии персонажей.

Ключевые слова: психологизм, Вторая мировая война, «Годы в шинелях», «Горячий снег», реализм, Шухрат, Ю.Бондарев.

Abstract. The article provides an in-depth analysis of the psychological aspects in the war novels “Years in overcoats” by Shukhrat and “Hot snow” by Y.Bondarev, focusing on the internal conflicts and emotional tension of the characters under extreme wartime conditions. The author examines the methods used by the writers to create psychological realism in their characters, which allows for a deeper understanding of the impact of war on the human psyche. The importance of the psychological aspect in comprehending the literary depiction of wartime experiences and its reflection on the emotional state of the characters is substantiated.

Keywords: *psychologism, World War II, “Years in overcoats”, “Hot snow”, realism, Shukhrat, Y.Bondarev.*

Психологизм в литературоведении «фокусируется на углубленном анализе внутреннего мира персонажей, исследуя их чувственные и умственные процессы, а также внутренние конфликты и переживания» [3]. Этот метод позволяет не только наблюдать за внешними действиями героев, но и глубже понять их психологические мотивы и причины поведения. Значимость психологизма в литературе заключается «в раскрытии сложности человеческой натуры, где поведение определяется не только внешними условиями, но и глубинными, порой неосознаваемыми, психологическими факторами» [2]. Такая психологическая реалистичность персонажей создает многогранное и убедительное литературное произведение, насыщенное эмоциональной глубиной.

Изучение психологизма в литературе проводилось как российскими, так и узбекскими исследователями, каждый из которых сосредоточился на определенных аспектах этой проблемы. А.Б.Есин акцентировал внимание на психологизме русской классической литературы, анализируя внутренний мир героев. И.А.Виноградов исследовал психологизм в произведениях Н.В.Гоголя, уделяя особое внимание внутренним конфликтам персонажей. В.Н.Брюшинкин рассматривал развитие психологизма на пороге XXI века, фокусируясь на его философских аспектах. Н.Ю.Панова изучала психологизм как отражение внутреннего мира человека в художественной литературе. Среди узбекских ученых Ф.Юнусова исследовала вопросы истории и формирования концепции «художественный психологизм», в то время как С.Самандарова выделила его основные принципы. Р.Зарипова проанализировала психологизм в создании характера на примере произведений Абдукаюма Юлдоша, а М.Ихтиёрова изучила трактовку психологизма в рассказе Улуғбека Ҳамдама «Uzoqdagi Dilmura».

Психологизм в литературе, тесно связанный с темами внутреннего конфликта, самоанализа и моральных дилемм, позволяет авторам глубоко исследовать психологические аспекты персонажей, раскрывая их скрытые страхи, надежды и разочарования. В произведениях, характеризующихся выраженным психологизмом, преобладают сложные и противоречивые герои, чьи внутренние миры и психологические перипетии играют ключевую роль в развитии сюжета. Этот подход не только углубляет понимание читателем мотивов и действий персонажей, но и обогащает процесс чтения, превращая его в исследование глубин человеческой психики и неоднозначности природы человека.

В контексте компаративного анализа военной тематики в узбекской и русской литературе, особое внимание заслуживает изучение психологизма как ключевой характеристики романов «Годы в шинелях» Шухрата и «Горячий снег» Юрия Бондарева. Эти произведения, являющиеся яркими представителями литературного направления, основанного на глубоком психологическом анализе военного опыта, предоставляют значимый материал для исследования механизмов психологической адаптации человека к экстремальным условиям Второй мировой войны. Авторы через сложную систему образов и символов, а также через детализированную психологическую проработку персонажей, раскрывают многообразие человеческих эмоций и психических реакций на войну, что особенно важно для понимания литературного отображения военной действительности и её воздействия на психологию индивида.

В романе Шухрата особое место занимает персонаж Горкунова, чья биография и внутренний мир отражают трансформацию человека, прошедшего через различные стадии исторических и личных потрясений. Горкунов, будучи красногвардейцем, сражавшимся в отряде Пархоменко, и одним из первых вступивших в колхоз [4], символизирует сложность человеческой психики, испытавшей на себе жестокость революционных событий и внутренних политических борьб. Трагическая гибель брата Горкунова и его последующее самопожертвование подчеркивают его стойкость и силу духа, а также иллюстрируют глубокие личные трагедии, которые накладывают отпечаток на его внутренний мир.

В психологическом плане наиболее выразительным моментом является сцена, когда Горкунов, переживший уже одну войну, сталкивается с началом нового конфликта – Второй мировой войны, и его сын получает повестку из военкомата. Прощание с сыном, наполненное глубокой эмоциональной интенсивностью [4], объединяет болезненное воспоминание о прошлом и тревожное предвидение будущего. Эта сцена подчеркивает уникальность психологического портрета Горкунова, созданного Шухратом, и демонстрирует сложное переплетение личной и общественной истории.

Дальнейшее развитие психологической линии романа связано с взаимоотношениями Горкунова и Турдыева на фронте. Их диалог, начинающийся с простого вопроса об имени, постепенно превращается в глубоко символический обмен, отражающий психологическую сложность отношений и переживаний на войне. Горкунов видит в Турдыеве отражение своего сына, что вызывает у него внутреннюю борьбу и желание сохранить связь с сыном, даже если это лишь символическая связь через другого человека. Взаимоотношения между Горкуновым и Турдыевым иллюстрируют ключевую тему психологизма в военной литературе: персонажи не просто испытывают войну как физическое событие, но и переживают её на глубоком эмоциональном и психологическом уровне.

Кульминационным моментом романа становится воссоединение Горкунова с сыном Михаилом, что подчеркивает глубину отцовских чувств и долгожданное облегчение после долгих переживаний о судьбе ребенка. Сцена воссоединения, в которой смешиваются военная строгость и глубокая личная привязанность, символизирует связь поколений через обмен военным опытом и воспоминаниями. Георгиевский крест, полученный Горкуновым в 1916 году, становится символом передачи наследия и военного братства, что подчеркивает общность их военного опыта и семейную связь, укрепляющуюся в условиях войны.

Таким образом, воссоединение Горкунова с Михаилом и их взаимодействие с Турдыевым в романе «Годы в шинелях» Шухрата демонстрируют сложность человеческого опыта во время войны, подчеркивая глубину психологических связей, которые формируются и развиваются в экстремальных условиях. Эти моменты являются центральными для понимания того, как литература может отражать и исследовать влияние военных событий на личные чувства, внутренние конфликты и межличностные отношения. В данном анализе использован интроспективный вид психологизма, акцентирующий внимание на внутреннем мире и эмоциональных переживаниях персонажей, что позволяет глубже проникнуть в суть человеческого опыта и осмысления трагедии войны.

Персонаж генерал-лейтенанта Бессонова в романе Юрия Бондарева «Горячий снег» заслуживает особого внимания в контексте изучения психологизма военных романов. Подобно Горкунову из «Годы в шинелях» Шухрата, Бессонов сталкивается с трагедией потери сына на войне, что подчеркивает универсальность и глубину психологических портретов, создаваемых авторами в военной литературе. Бессонов, размышляя о своем сыне Викторе, пропавшем без вести на Волховском фронте [1], переживает внутренний конфликт, чувство вины и осознание бессилия перед жестокой реальностью войны. Эти переживания раскрывают психологическую глубину персонажа и демонстрируют, как война проникает в личную сферу, оставляя неизгладимый след в судьбах людей.

Эпизоды, связанные с воспоминаниями Бессонова о сыне и его взаимодействиями с другими персонажами, подчеркивают сложность отношений между военными действиями и личными переживаниями. Встреча с молодым лейтенантом, напоминающим ему сына,

пробуждает в Бессонове острое чувство одиночества и вины, отражая психологическую борьбу, вызванную неопределенностью судьбы Виктора. Диалог со Сталиным, в котором обсуждается потеря сыновей, создает между ними невидимую связь, основанную на общем опыте, что усиливает драматизм внутреннего конфликта Бессонова.

Кульминационный момент, когда Веснин решает скрыть от Бессонова информацию о возможной судьбе его сына, подчеркивает моральные дилеммы, с которыми сталкиваются персонажи в условиях войны. Постоянное внутреннее напряжение Бессонова, вызванное неведением о судьбе Виктора и страхом перед возможным предательством, отражает типичный для военного времени психологический портрет, характеризующийся борьбой с неопределенностью и эмоциональной уязвимостью.

Автор в данном эпизоде использовал интроспективный вид психологизма, который акцентирует внимание на внутреннем мире персонажа, его эмоциональных и моральных переживаниях в условиях войны. Этот подход позволяет глубже понять влияние войны на личность и психологическую адаптацию к экстремальным обстоятельствам.

В заключении, психологизм в произведениях «Годы в шинелях» Шухрата и «Горячий снег» Юрия Бондарева не только углубляет образы персонажей, но и служит средством для понимания общечеловеческих переживаний в контексте войны. Горкунов в романе Шухрата отражает сложность психики, искушенной предыдущими войнами и личными потерями, его душевные муки усиливаются отъездом сына на фронт, что раскрывается через взаимодействие с Турдыевым, символизируя потребность в отцовском сочувствии. Бессонов у Бондарева, сталкиваясь с неопределенностью судьбы своего сына, проявляет сочетание военной решительности и личной уязвимости, его страхи и переживания о том, что сын мог стать предателем, иллюстрируют неумолимость войны, которая поражает даже самых сильных. Оба персонажа демонстрируют, как война влияет на психологическую реальность человека, подчеркивая важность понимания психологического аспекта военных событий и предоставляя читателям глубокое осмысление трагедии войны и её воздействия на человеческую психику.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бондарев Ю. Горячий снег. – Litres, 2014. – 480 с.
2. Виниченко М.А. Сложность интерпретации феномена «психологизм» в литературоведении // Язык, культура и литература. – 2021. – С. 81-85.
3. Кокорина А. И. Понятие «психологизм» в современном литературоведении // Актуальные проблемы гуманитарных наук. – 2019. – С. 183-186.
4. Шухрат. Годы в шинелях. – СССР Мудофаа вазирлиги харбий наشريёти. –М. – 420 с.

УДК 811.111

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ С УЧЕТОМ СИСТЕМАТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ЛЕКСИКОНА И ФРАЗЕОЛОГИИ

Х.А. Каримов, преподаватель кафедры русского языка и литературы, НОУ

«Университет-Маъмуна» (Хива, Узбекистан)

E-mail: gol-karimov@mail.ru.

Annotatsiya. Ushbu maqolada frazeologik birliklardagi turli xil o'zgarishlar muhokama qilinadi. Frazeologik birlikning ham lug'at tarkibiga, ham semantikasiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan ma'lum ta'sirga erishish uchun o'zgartirish jarayoni transformatsiya deyiladi. Frazeologik birliklarning o'zgarishi turlarini tavsiflovchi ko'plab tasniflar mavjud. Ushbu maqola misollar bilan birga bir nechta tasniflarni taqdim etadi.

Kalit so'zlar: frazeologizmlar, frazeologik birliklar, o'zgartirish, kontaminatsiya, harfiylashtirish.

Аннотация. В данной статье рассматриваются различные типы изменений фразеологических оборотов. Процесс модификации фразеологизма, который может затрагивать как его лексику, так и семантику, с целью достижения определённого эффекта, называется трансформацией. Существует множество классификаций, описывающих типы трансформаций фразеологических единиц. В данной работе представлены несколько классификаций, сопровождаемых примерами.

Ключевые слова: фразеологизмы, фразеологические единицы, трансформация, преобразование, контаминация, буквализация.

Abstract. This article examines various types of changes in phraseological units. The process of modifying a phraseological unit, which can affect both its vocabulary and semantics, in order to achieve a certain effect, is called transformation. There are many classifications that describe the types of transformations of phraseological units. This paper presents several classifications, accompanied by examples.

Key words: frazeologizmy, frazeologicheskie edinitysy, transformation, contamination, literalization.

В языке каждой нации существуют яркие и образные выражения, которые называют фразеологизмами. Могучий русский язык, являющийся одним из самых богатых языков мира, не является исключением. Крылатые выражения украшают речь, делают её богаче, красочнее и придают словам образность. Мы наблюдаем, что со временем многие фразеологизмы изменили свою структуру и форму. У некоторых из них возникает фонематическая путаница, что приводит к замене на слова, звучащие похоже. У других же наблюдается замена исходного значения, в то время как некоторые выражения и вовсе забываются и исчезают из нашего лексикона.

Фразеологические трансформации – это специфические преобразования устойчивых словосочетаний, которые, внося изменения в их форму и значение, сохраняют целостность оригинала, благодаря чему фразеологическая единица (ФЕ) остаётся узнаваемой. В современной филологии подобные преобразования рассматриваются как приём индивидуальной авторской обработки и использования фразеологических выражений в художественных и публицистических текстах [Шанский, 1996; Мелерович, Мокиенко, 1999; Некрасова, Бакина, 1982; и др.], в том числе как средство создания комического и как форма языковой игры [Прохорова, 2000]. Трансформация фразеологизмов рассматривается в работах многих исследователей фразеологии: Н.М. Шанского, А.И. Молоткова, В.В. Горлова, Э.Д. Головиной, Т.С. Гусейновой, и др. Изменение фразеологических единиц представляет собой один из современных методов деривации, который открывает обширные перспективы для расширения как фразеологического, так и лексического запаса языка [Божко 2015].

Изучение этих свойств и взаимосвязей представляет собой одну из важных задач фразеологии как науки. С этой точки зрения «понятие системности фразеологического состава указывает на наличие организованных связей и отношений между фразеологизмами, а также на взаимосвязанность единиц фразеологического запаса с общей языковой системой значимых элементов». Системное изучение фразеологического состава включает в себя анализ межфразеологической и лексико-фразеологической синонимии и антонимии, формирование тематических групп, а также функционально-стилистическую дифференциацию фразеологизмов» [Русский язык, 1997, с. 608].

В современных художественных и публицистических текстах, а также в разговорной речи, трансформации затрагивают не только фразеологизмы-идиомы, но и разнообразные другие устойчивые словосочетания. В результате таких изменений их семантика может быть полностью переосмыслена.

Целью данной статьи является определение условий и методов изменения денотативной семантики фразеологизмов, а также проанализировать информацию о различных мотивационных параметрах, вовлечённых в процесс трансформации. Кроме того, в статье будет рассматриваться анализ типичных механизмов таких преобразований с учётом системных свойств фразеологических и лексических единиц.

Денотативный компонент играет ключевую роль в семантике фразеологизма. Он представляет собой тот «информационный блок, который позволяет говорящему или слушающему ссылаться на типичный образ» [Телия, 1996, с. 104], который отражается в значении данного фразеологизма. Трансформации, вызывающие различные изменения в денотате фразеологической единицы, обычно основываются на формальном или

семантическом сходстве элементов фразеологизма с лексическими единицами языка. Они также зависят от способности фразеологизмов и их компонентов взаимодействовать в синтагматических и парадигматических отношениях с другими языковыми единицами.

Среди приёмов трансформации фразеологических единиц, которые ведут к изменению их денотативного значения, можно выделить следующие:

- 1) замену элементов фразеологизма,
- 2) фразеологическую контаминацию,

3) особое место среди фразеологических трансформаций занимают такие, которые имеют регрессивный характер, т.е. направлены на оживление внутренней формы и основываются на буквализации значения фразеологического оборота.

1. Наиболее значительные изменения в значении выражения наблюдаются, когда один или несколько его компонентов заменяются словами, которые не имеют с ними семантической связи. Например: засосало под ложечкой - затосковало под ложечкой; земля уходила из-под ног - земля плыла из-под ног; лезть в душу - стучаться в душу; открывать душу - выгружать душу; вертится в голове - крутится в мозгах; глаза на лоб вылезают - глаза на колени выскочили; вычеркнуть из жизни - уволить из жизни; бегать глазами - шить глазами; и др.

Эти замены основываются на внешнем сходстве оригинальных и модифицированных единиц и возможны не только в пределах фразеологических оборотов, но и в любых устойчивых словосочетаниях, ср.: За борт ее бросает в набежавшую волну и За борт ее бросает в надлежавшую волну (И. Ильф и Е. Петров); его сиятельство и его сивушество (М.Е. Салтыков-Щедрин).

Замена элементов устойчивого словосочетания может придавать ему значение, не характерное для его обычного использования, или же изменять эмоциональную коннотацию, выражаемую фразеологизмом, на противоположную. Это приводит к изменению передаваемой этим языковым элементом эмоциональной информации, ср: **Мы рождены, чтоб сказку сделать былью и Мы рождены, чтоб сказку сделать пылью** (газет.)

Чаще всего приём трансформации используется в СМИ, например : **Жизнь с банного листа** (МК, 13.05.2013); ; **Стык и срам**. Футбольное столкновение бразильца Веллитона и Акинфеева вылилось в непристойный скандал (МК, 29.08.2011) и др.

2. Контаминацией называется «структурное объединение по принципу наложения (напр.: валом валить + валить с ног = валить валом с ног) или скрещивания (напр.: кануть в Лету + отойти в вечность = кануть в вечность). Опираясь на формальное или семантическое подобие, а также на ассоциативную или функциональную степень близости компонентов языковых единиц одного уровня системы, происходит формирование новой номинативной единицы, что также необходимо для достижения определённого художественного эффекта.» [Шамяунова, Ефанова, 2000, с. 104].

При контаминации наблюдается слияние двух фразеологических единиц. В ходе подобного преобразования чаще всего происходит укорочение элементов одной или обеих фразеологических конструкций. Так, в заголовке статьи В. Костикова Не лыком единым (АиФ, 27.03.2013) объединяются две речевые единицы: просторечный фразеологизм «не лыком шит» [Молотков 1994: 534] и книжное, библейское по происхождению, крылатое выражение «не хлебом единым жив человек». Ср.: у Москвы сейчас и без Додона забот по горло: ковид, Белоруссия и Южный Кавказ (МК, 16.11.2020)

Данный вид трансформации встречаются не только в публицистическом стиле, но и в художественном, например : «Ну и влипли же мы в переплет под станцией Уманской. От нашего Варнаевского полка пух остался» (Толстой «Хождение по мукам).

3. Полное преобразование смысла мотивированного фразеологизма возможно благодаря технике оживления его внутренней структуры. В таком процессе изменения семантики фразеологизмов имеют регрессивный характер, так как подобные трансформации возвращают исходное значение элементов, входящих в состав фразеологизма. Сохранение единства фразеологизма в таких случаях происходит исключительно через устойчивость его структуры, в то время как модификация грамматической формы его составных частей создает связь

преобразованного фразеологизма с контекстом. ср.: витать в облаках (небесах) и (голубь) в небесах витает (Б. Слуцкий), согнуть кого-либо в дугу и яблоко, гнущее ветку в дугу (Н. Матвеева), кровь стынет в жилах и От стужи кровь застыла в жилах (А. Межиров).

Внутренняя форма может быть активирована только теми фразеологизмами, которые способны образовывать отношения омонимии со свободными словосочетаниями. Буквализация значений фразеологических единиц «создает возможность своего рода двойного восприятия, т.е. одновременно как в значении целостного выражения, так и в отдельном значении каждого из компонентов» [Винокур, 1943, с. 103].

Буквализация выражается в использовании элементов фразеологизмов в их непосредственных, исходных значениях. Это приводит к активизации внутренней структуры устойчивого выражения. Данным приёмом активно пользуются журналисты, например : ; Как не протянуть ноги варикозу. Спасти вены от расширения можно своими руками. Можно помассировать их губкой или щеткой. Или помассировать ноги руками (МК, 01.04.2010); Диггеры достанут из-под земли (МК, 24.04.2003).

Особенно четко двуслойность семантики фразеологизма проявляется в ситуациях, когда контекст представлен в виде диалога. В этих случаях один из участников разговора применяет определенное выражение в качестве фразеологизма, в то время как другой воспринимает его смысл дословно, напр.: – А давай-ка, Светлана... уйдем из этого дома куда глаза глядят. – Подумала Светлана и спрашивает: – А куда твои глаза глядят? (А. Гайдар).

Двуплановость семантики фразеологизмов может послужить основой для создания каламбура при их буквализации, напр.: Если бы все хватали звезды с неба, не было бы звездных ночей (Э. Кроткий); Танцуют от печки. Ведь печ-ка не хуже другого местечка (Б. Слуцкий); Шкаф соблаговолите выдать моим потомкам, которые на его полки положат свои зубы (А.П. Чехов).

Многоуровневая семантика, сложные структуры фразеологизмов и различные парадигматические связи между составляющими элементами фразеологизма и другими языковыми единицами создают условия для сложных трансформаций фразеологии. В процессе таких преобразований происходит одновременное изменение сразу нескольких аспектов семантики и формы фразеологизмов, хотя основное значение фразеологизма в итоге остается неизменным.

После рассмотрения различных классификаций, становится очевидным, что эти классификации существенно различаются, и ни одна из них не охватывает все аспекты, что указывает на необходимость более глубокого изучения вопросов трансформации фразеологизмов в лингвистике.

Наиболее часто исследователи выделяют два основных типа авторских преобразований: семантические и структурно-семантические. При этом разные авторы могут выделять различные виды структурно-семантических изменений. Важно отметить, что структурно-семантические преобразования могут не затрагивать общий смысл фразеологизма, однако иногда приводят к появлению нового оттенка значения или даже изменению значения на противоположное. Существенным аспектом, влияющим на выделение семантических преобразований, является контекст. Без учета контекста невозможно адекватно говорить о семантических трансформациях фразеологизмов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Некрасова Е.А., Бакина М.А. Языковые процессы в современной русской поэзии. М., 1982.
2. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. Спб., 1996. Винокур Г.О. Маяковский – новатор языка. М., 1943.
3. Диброва Е.И., Касаткин Л.Л., Щеболева И.И. Современный русский язык. Анализ языковых единиц. Ч. 1. М., 1995 .
4. Лукьянова Н.А. Современный русский язык: Лексикология. Фразеология. Лексикография. Новосибирск, 2003.
5. Мелерович А.М., Мокиенко В.М. Формирование и функционирование фразеологизмов с культурно маркированной семантикой в системе русской речи // Фразеология в контексте культуры. М., 1999. С. 63-68.
6. Мокиенко В.М., Никитина Т.Г. Фразеология в контексте субкультуры // Фразеология в контексте культуры. М., 1999. С. 80-85.

7. Молотков А.И. Фразеологизмы русского языка и принципы их лексикографического описания // Фразеологический словарь русского языка / Под ред. А.И. Молоткова. М., 1986. С. 7-23.
8. Рыбушкина С.В. Трансформация фразеологизмов и способы ее перевода // Русский язык в современном культурном пространстве. Томск, 2000. С. 80-85.
9. Санников В.З. Русский язык в зеркале языковой игры. М., 1999. Телия В.Н. Русская фразеология. М., 1996.
10. Тюменцева Е.В. Прагматические механизмы индивидуально-авторских преобразований фразеологических единиц // Лингвистические парадигмы: Традиции и новации. Волгоград, 2000.

УЎК 413:943.75(045)

ЎЗБЕК ТИЛШУНОСЛИГИДА “ЖАСОРAT” СЕМАЛИ АТОВ БИРЛИКЛАРИ ТАЛҚИНИ

Х.Ш.Каримова, катта ўқитувчи, Қариши давлат университети, Қариши

Аннотация. Ушбу мақолада жасорат семали лексемалар ва уларнинг талқини, маъновий гуруҳларга бўлиниши, бу маъновий гуруҳлар ўз ичига бир неча микро гуруҳларга ҳам бўлиниши; “жасорат” умумий семали атов бирликларини маъновий гуруҳларга ажратиш олиш ўрганилаётган мавзунинг системасини кўрсата олиши; грамматик жиҳатдан қайси сўз туркумларида кўпроқ учраши, Миллий концептлар, “жасорат” концептуал майдони; Ўзбек тили таълимий корпусини яратиш амалий лойиҳаси ўрганилган. Жасорат умумий семали атов бирликларининг ўхшаш ва фарқли томонлари жадвал асосида ўрганилганлиги билан аҳамиятли эканлиги кўрсатиб берилган.

Калит сўзлар: Таянч Миллий концептлар, маъновий гуруҳлар, атов бирликлар, микросистемалар, таълимий корпус, концептуал майдон

Аннотация. В данной статье рассмотрены лексемы с символом мужества и их толкование, разделение на духовные группы, эти духовные группы также разделены на несколько микрогрупп; умение разделять именные единицы, объединенные общей темой «мужество», в содержательные группы и показывать систему изучаемого предмета; грамматически, в каких группах слов чаще всего встречается, Национальные понятия, концептуальное поле «мужество»; Изучен практический проект «Создание учебного корпуса узбекского языка». Было показано, что смелость важна, изучая сходства и различия нарицательных существительных на основе таблицы.

Ключевые слова: Базовые национальные концепты, духовные группы, атомные единицы, микросистемы, учебный корпус, концептуальное поле.

Abstract. In this article, lexemes with the symbol of courage and their interpretation, division into spiritual groups, these spiritual groups are also divided into several micro-groups; the ability to separate noun units with the common theme of "courage" into meaningful groups and show the system of the subject under study; grammatically, in which word groups it is most often found, National concepts, the conceptual field of "courage"; The practical project "Creating an educational corpus of the Uzbek language" was studied. Courage has been shown to be important by studying the similarities and differences of common nouns based on the table.

Keywords: Base National concepts, spiritual groups, atomic units, microsystems, educational corpus, conceptual field.

Жаҳон тилшунослигида тил ва маънавий муносабати ассоциатив ва когнитив муносабатда ёритилиб, унинг амалий аҳамияти, глобаллашув даврида жамиятдаги шахс маънавий сифатлари миллий, маънавий, тарихий жараёнлардан келиб чиқиб изоҳланмоқда. Бугунги глобаллашув даврида жамиятни, биринчи навбатда, ёшларни мафкуравий ва ғоявий жиҳатдан муҳофаза қилиш инсоният олдида турган энг долзарб муаммолардан бири бўлиб келмоқда. Шу сабабли жаҳон тилшунослигида “маънавият”, “ахлоқ”, “этиқод”, “жасорат” тушунчаларининг ижтимоий-фалсафий моҳиятини тўғри ва аниқ изоҳлаш бўйича кўплаб назарий ва амалий ишлар амалга оширилмоқда. Мазкур тушунчаларнинг лисоний тизимдаги ўрнини аниқламасдан туриб мафкуравий ва маънавий-маърифий ишларни яхлит система сифатида идрок этиш мумкин эмас. Шунингдек, “маънавият”, “ахлоқ”, “этиқод”, “жасорат”

тушунчаларининг тил тизимидаги микросистемаларини антропоцентрик йўналишда очиб бериш муҳим аҳамият касб этади.

“Маънавий жасорат” ўз ичида қуйидаги турларга бўлинади: “Ақлий жасорат” маъновий уяси. Ушбу уя ўз ичида қуйидаги атов бирликлар билан кенгайди: жасорат, чидамлилиқ, тоқат, қаноат, шукур, матонат, қатъият, чидам, сабр-у қарор, сабр-у тоқат, қийинчилиқ, дард, алам, азоб ва бағрикенглиқ, тоқат қила олиш қобилияти, тўзим, сабр-бардош. “Ватанпарварлик йўлидаги жасурлик” маъновий уяси: ватанни мадҳ этиш, ватан учун фидокорлик, ватанпарварлик, ватанни севиш, ватан учун фидойи, ватанпарварлик ҳис-туйғисини такомиллаштириш; “Мақсадларга эришиш йўлидаги жасурлик” маъновий уяси: курашувчанлик, тиниб-тинчимаслик, интилиш, ирода, қатъият, қатъий қарор, доимий интилиш, жазм қилмоқ, қасд қилмоқ, қатъиятли ҳаракат. [1,52]

“Жисмоний жасорат” ўз ичида қуйидаги турларга бўлинади: “Полвонлик, жасурлик” мавзувий гуруҳи: баҳодир, баҳодирона, рустамдай, баҳодирлик, ботирларча; юракли, юрагида ўти бор, кўрқмас.

Ҳар икки маъновий гуруҳ лексемалар маъносига қараб ички гуруҳларга бўлинишда давом этиши мумкин. Бу ҳолат лексемаларнинг полисемантик хусусияти билан боғлиқ. Сўзнинг лексик маъно тараққиёти ва унинг семантик қирраларида шакл ва маъно муносабати, маъновий бир хиллиги ҳамда қарама-қаршилиги, шаклий ўхшашлиги ва деннотатив, коннотатив маънолари муҳим ўрин тутди. Сўзларнинг шакл ва маъно томони И.Қўчқортоев, Ш.Раҳматуллаев, Р.Юнусов каби тилшунос олимларнинг лексик маъно тавсифига бағишланган тадқиқотларида атрофлича ўрганилган. [2,15] Шунга қарамай, ўзбек тилидаги “жасорат” умумий семали атов бирликларининг шакл ва маъно муносабати ҳозирга қадар тилшунослигимизнинг алоҳида тадқиқ манбаи бўлган эмас. Зеро, “ҳар бир халқнинг атамашунослиқ тизимида шакл ва мазмун бирлиги ҳамда уларнинг мутаносиблиги масаласи муҳим ўрин тутди”. [3,36]

Жасорат лексемасини шартли равишда яхлит категория сифатида қарасак, маънавий жасорат ва жисмоний жасорат бирликларини жасорат категориясининг таркибий қисмлари, концептлари сифатида ажратиш мумкин. Бу унсурларнинг ҳар бири алоҳида микросистемани ташкил этиб, ўз ичига қўлаб тушунчаларни олиши мумкин. Масалан, маънавий жасорат унсури баркамол, комил, қобилиятли, журъат, ватанпарвар, қаҳрамон; жисмоний жасорат унсури кучли, мард, бардам, довюрак, жанговор каби ички категорияларга эга. Буларнинг ҳар бири ўз ўрнида ички микрогуруҳларга бўлинади. “Жасорат” семали лексемалар грамматик жиҳатдан, асосан, сифат, от, феъл, равиш туркумларига мансуб. Бундай бирликлар сирасида равиш ва феъл туркумига оид сўзлар миқдор жиҳатдан унчалик кўп эмас. Мақоллар халқ донишмандлигининг нодир намунаси сифатида оғзаки бадий ижоднинг кенг тарқалган мустақил жанридир. Мақоллар махсус ижод қилинмайди, балки маълум бир шароит тақозоси туфайли синалган ҳаётий тажрибадан туғиладиган хулосанинг ахлоқий баҳоси сифатидаги ҳукм бўлиб юзага келади. [4,291]

Алпомиш, Рустамхон каби қўлаб алпларнинг авлодлари мардлиги, жасурлиги бир неча минг йилликлардан буён сайқалланиб “жасорат” мазмунли мақолларда лўнда ва ихчам тарзда ўз ифодасини топган. Бу ҳолатни билвосита ва бевосита жасорат мазмунини ўзида акс эттирган халқ мақоллари семантик таҳлили орқали ҳам яққол кузатиш мумкин. Аввало, “жасорат” умумий семали атов бирликларини маъновий гуруҳларга ажратиш олиш ўрганилаётган мавзунинг системасини кўрсата олади. Шу боисдан “жасорат” умумий семали атов бирликларни қуйидаги гуруҳларга ажратишимиз мумкин:

1. “Маънавий жасорат”ни акс эттирувчи мақоллар:

1.1. “Ватанпарварлик йўлидаги жасорат” умумий семали мақоллар:

Душманга нафрати бўлмаганнинг,

Ватанга муҳаббати бўлмас.

1.2. “Мақсадларга эришиш йўлидаги жасорат” семали мақоллар.

Интилган элга ёқар.

Сендан ҳаракат, мендан баракат

Харакат, ҳаракатда баракат.

1.3. “Алломалик даражасига етиш йўлидаги жасорат” семали мақоллар:

Кўп ўқиган олим бўлса,

Кўпни кўрган доно бўлар;

Олим адашса, олам қоқилар.

2. “Жисмоний жасорат”ни акс эттирувчи мақоллар:

2.1. “Мард” лексемали мақоллар:

Мардга тақлид эт,

Номардни танқид эт.

2.2. “Ботир” лексемали мақоллар:

Ботирдан ўлим ҳам қўрқар.

Ажсал ботирдан беади, қўрқоқни эади.

2.3. “Арслон” ва “йигит” лексемали мақоллар:

Арслон изидан қайтмас,

Йигит – сўзидан.

Шер боласи овни енгар,

Эр боласи – ёвни.

2.4. “Жасур” лексемали мақоллар:

Жасур бўлсанг, ёв қайтар.

Жасур бўлсанг, ёвга чоп.

Хулоса қилиб айтганда, семантик маълумотлар базасини яратишда сўзлик, семантик изоҳ ва семантик теглар талаб этилади. Маълумотлар омборига киритиладиган ахборотлар сўз, изоҳ, маънавий термин белгиси, семантик тег, этимологияси, туркумга мансублиги каби параметрлардан ташкил топади.

Ўзбек тили имкониятлари жуда бой, ундаги иборалар инсон маънавияти, маънавий-ахлоқий тушунчалари, ҳаётий тутумларининг шаклланишида, ривож топишида муҳим аҳамиятга молик. Бу эса маънавий комил инсон тарбиясида муҳим рол ўйнайди. Шу боис тил таълимида, тилшунослик илмида ибораларнинг ифода имкониятлари монографик планда тадқиқ этилса, ўзбек тилининг имкониятлари янада кенгайиб, жозибадорлиги илмий жиҳатдан яна ўз исботини топади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Yuldashev F. O'zbek tilining "ma'naviyat" leksik-semantik kategoriyasi "e'tiqod" ma'naviy guruhi atov birliklari tizimi: Filol. fan. bo'yicha fals. dokt. (PhD) ... diss. avtoref. – Termiz, 2021. – B. 52.
2. Қўчқортөв И. Сўз маъноси ва унинг валентлиги. – Тошкент: Фан, 1977. – Б. 40; Раҳматуллаев Ш., Юнусов Р. Семемаларнинг семалар состави ва семантик боғланиш масаласи // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1974. – №1. – Б. 51-53; Раҳматуллаев Ш. Семема – мустиқил тил бирлиги // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1984. – № 5. – Б. 17-20; Юнусов Р. Полисемия и синонимия имена существительных места в современном узбекском литературном языке: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1974. – С. 15
3. Қўчимов Ш. Ўзбек миллий ҳуқуқий атамаларида шакл ва мазмун бирлиги муаммолари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2001. – № 6. – Б. 36.
4. Қўчимов Ш. Ўзбек миллий ҳуқуқий атамаларида шакл ва мазмун бирлиги муаммолари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2001. – № 6. – Б. 36.

УДК 82-32

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ НОВЕЛЛА, СПЕЦИФИКА ЖАНРА

К.Э. Китъян, независимый соискатель, Узбекский государственный университет мировых языков, Ташкент

Annotatsiya. Ushbu maqola psixologik qissaning ham, umuman qissaning ham janr o'ziga xosligini o'rganish va tahlil qilishga bag'ishlangan. Maqola ushbu kichik janrni va uning shakllanish tarixini o'rganishga turli xil yondashuvlar orqali ochib berilgan.

Kalit so'zlar: qissa, janr, hikoya, syujet, tanbeh, tarix, kompozitsiya qahramoni.

Аннотация. Данная статья посвящена вопросам изучения и анализа жанрового своеобразия как психологической новеллы, так и новеллы в целом. В статье раскрываются различные подходы в изучении данного малого жанра и история его формирования.

Ключевые слова: новелла, жанр, рассказ, сюжет, развязка, история.

Abstract. This article is devoted to the study and analysis of the genre uniqueness of the psychological short story as well as the short story as a whole. The article reveals various approaches to the study of this small genre and the history of its formation.

Key words: short story, genre, story, plot, denouement, history, composition.

Введение. Различные словари и энциклопедии предлагают определения жанра новеллы и описывают историю его формирования. Например, сравнительный анализ словарных статей из Большой советской и Литературной энциклопедий, Поэтического словаря и Терминологического словаря-тезауруса по литературоведению (Русовой Н.Ю.) позволяет сделать следующий вывод: новелла — это повествовательный жанр небольшого объема, схожий с рассказом, но отличающийся от него самобытностью, увлекательным сюжетом и неожиданной развязкой. Термин происходит от итальянского «novella» — новость.

Основная часть. Для изучения истории развития новеллы как жанра, мы обратились к работам известных исследователей-литературоведов.

Необходимо отметить, что многие ученые в своих теоретических трудах отождествляют жанры рассказа и новеллы. Так, исследователь В.П.Скобелев определяет их следующим образом: «Рассказ (новелла) представляет собой интенсивный тип организации художественного времени и пространства, предполагающий центростремительную собранность действия, в ходе которого осуществляется испытание, проверка героя или вообще какого-либо социально значимого явления с помощью одной или нескольких однородных ситуаций, так что читательское внимание сводится к решающим моментам в жизни действующего лица или явления в целом. Отсюда концентрированность сюжетно-композиционного единства, одноплановость речевого стиля и малый объем как результат этой концентрации» [Скобелев В.П. Поэтика рассказа. Воронеж, 1982, с. 59]. Б. Томашевский вовсе не видит различий между этими двумя жанрами, он просто приравнивает новеллу к рассказу, утверждая: «рассказ – русский термин для новеллы». В русском литературоведении рассказ иногда даже смешивается с очерком.

Многие авторы в разные эпохи изучали и освещали в своих работах жанр новеллы, его особенности, сходства и отличия от других литературных форм. Теория новеллы больше всего изучалась в Германии, а за ее пределами также главным образом на основе немецкой литературы и на основе классических высказываний Гете, Шлегелей, Тика, Хейзе, Штифтера, Шторма, Шпильгагена (см. [Борхердт 1926, Печ 1928, Эрнст 1928, Хирш 1928, Брух 1928, Пабст 1949, Арке 1953, Леммерт 1955, Клейн 1956, Локерман 1957, Коскимиес 1959, Шунихт 1960, Понгс 1961, Беннет 1961, Визе 1957—1962, Химмель 1963, Польшайм 1965, Мальмеде 1966, Лочичеро 1970]). Здесь можно упомянуть знаменитое определение новеллы, данное Гете (в беседе с Эккерманом 25 января 1827 г.), как «неслыханного события» (варианты: «замечательное происшествие» у А.Шлегеля и «удивительное» или «чудесное» у Л.Тика, «необычайный случай» у П.Хейзе), тезис Л.Тика о специфической роли «поворотного пункта», реализующего эффект удивительно-чудесного, суждение П.Хейзе о значении ключевого образа («силуэта») — вроде сокола в известной новелле Боккаччо, а также мнение Т.Шторма о близости новеллы к драме. Е.М.Мелетинский в своей книге «Историческая поэтика новеллы» уделяет особое внимание историческому обзору возникновения и развития новеллы, раскрывает становление жанра новеллы от его истоков до современных разновидностей.

Согласно Е.М.Мелетинскому теоретического определения новеллы как такового не существует, так как «при всей своей структурной концентрированности новелла предстаёт в реальности в виде достаточно разнообразных вариантов, обусловленных культурно-историческими различиями.» (Е.М.Мелетинский, «Историческая поэтика новеллы», стр.3)

Тщательно изучив данную монографию Е.М.Мелетинского, мы полностью разделяем мнение ученого о происхождении жанра новеллы, а именно о том, что новелла берёт свое начало от сказки и анекдота. Также он подчеркивает, что важным признаком новеллы является краткость, именно она отличает новеллу от крупных эпических жанров, например, от романа и повести, но в то же время именно краткость объединяет новеллу со сказкой, басней, анекдотом. М.А.Петровский в «Морфологии новеллы» указывает на то, что новелла «требуется особого, своего специфического сжатого интенсивного сюжета. Чистая форма замкнутого рассказа — это повествование об одном событии...»

Композиция и повествование в новелле должны соответствовать ее специфике. Петровский выделяет значимость сюжетности в новелле. Центральная часть сюжета сфокусирована вокруг одного ключевого события, которому предшествует вступительная часть, создающая контекст и придающая смысл событию, и заключительная часть, подводящая итог его значению. Характерной чертой повествования в новелле является высокая напряженность. Пик этой напряженности — кульминация, «тугой узел» новеллы. Начало повествования — завязка, развязка — разрешение напряжения, завершающееся ярким, запоминающимся эффектом, «технический термин новелльной композиции».

В силу своей краткости новеллы не способны дать полное представление о мире, поэтому новеллы имеют тенденцию дополнять друг друга, формируя циклы и объединяясь в определенном обрамлении. Прежде чем стать самостоятельным жанром, новелла существовала в форме «предновеллы». После отделения как отдельный жанр на Западе она приобрела «классическую» структуру, и сказочные элементы стали встречаться в ней крайне редко. Анализируя «классическую» новеллу, Мелетинский подчеркивает, что гуманизм Ренессанса и «индивидуалистическая идеология Возрождения» способствовали её развитию, но ключевой предпосылкой стало стремление личности к независимости. Появляется изменение в жанре — выход за пределы ситуативности. Герой сам определяет, как ему поступить в конкретной ситуации.

В современном литературоведении наблюдаются разные, порой противоречивые подходы к теоретическому осмыслению единства новеллистического жанра. Психологическая новелла, также именуемая психологическим реализмом — это вымысел, в котором мысли, мотивы и чувства персонажей представляют больший интерес, чем внешнее действие. Она проникает глубже в их сознание, чем новеллы других жанров. События могут быть представлены не в хронологическом порядке, а так, как они возникают в сознании героев, в их воспоминаниях и фантазиях. До появления психологической новеллы, писатели не углублялись так глубоко во внутренний мир персонажей. Термин впервые применяется в середине XIX века к группе романистов, таких как Элиот и Мередит. В XX веке, с развитием науки, его стали использовать в более строгом значении. Генри Джеймс и Артур Миллер являются двумя основоположниками психологического реализма в американской литературе. Генри Джеймс раскрывает поведение своих персонажей в различных сложных жизненных обстоятельствах. Он помещает их в такие ситуации, которые не всегда имеют благополучный исход.

Выводы. Проведенный нами анализ позволяет нам прийти к следующему заключению:

1. Различные источники и авторы предлагают свои определения жанра новеллы и описывают историю его формирования. Но сам термин происходит от итальянского «novella» — новость.

2. Многие ученые в своих теоретических трудах отождествляют жанры рассказа и новеллы, некоторые даже приравнивают их друг к другу. Новелла — это литературный жанр, форма небольшого по объему эпического повествования, сравнимая с рассказом. По своему объему новелла сопоставима с рассказом, а по своей структуре противопоставляется ему.

3. Важным признаком новеллы является краткость, именно она отличает новеллу от крупных эпических жанров, например, от романа и повести, но в то же время именно краткость объединяет новеллу со сказкой, басней, анекдотом.

4. Особую значимость в новелле играет сюжетность. Центральная часть сюжета сфокусирована вокруг одного ключевого события, которому предшествует вступительная часть, создающая контекст и придающая смысл событию, и заключительная часть, подводящая итог его значению.

5. Выделяют несколько аспектов психологической новеллы, таких как:

Психологический реализм акцентируется на внутренних мыслях, чувствах, переживаниях персонажа.

Отсутствие традиционной сюжетной линии.

Использование техники потока сознания.

6. Психологизм часто ассоциируется с элементами мистики и фантастики.

7. Жанр психологической новеллы полностью сформировался в XX веке, благодаря открытиям Зигмунда Фрейда в области психоанализа.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Русова Н.Ю. Терминологический словарь-тезаурус по литературоведению. От аллегории до ямба. — М.: Флинта, Наука. 2004.
2. Скобелев В.П. Поэтика рассказа. Воронеж, 1982.
3. Дружников Ю. Жанр для XXI века. Новый журнал, Нью-Йорк, 2000.
4. Мелетинский Е.М. Историческая поэтика новеллы - М.: Наука, 1990.
5. Петровский М. А. Морфология новеллы// Ars Poetica.1927. № 1.
6. Паррингтон В.Л. Основные течения американской мысли Америк. Литература со времени ее возникновения до 1920г., В 3 т.
7. Чернышевский Н.Г. Военные рассказы графа Л.Н.Толстого// Полное собрание сочинений: В 15 т. М.: Гослитиздат, 1947.
8. Ковалёв Ю.В. Эдгар Аллан По, новеллист и поэт. Ленинград: Худож. лит. 1984.

УДК 808.3

ПРИНЦИП ЭКОНОМИИ НА ФОНЕТИЧЕСКОМ УРОВНЕ: УПРОЩЕНИЕ И РЕДУКЦИЯ ЗВУКОВЫХ ФОРМ

Н.С.Кобилова, к.ф.-м.н., доц., Бухарский государственный университет, Бухара
Д.Т.Юсупова, магистрант, Бухарский государственный университет, Бухара

Annotatsiya. Tilda tejamkorlik prinsipi muloqotda so'zlashuvchilarning sa'y-harakatlarni kamaytirishga intilishida namoyon bo'ladi. Bu ayniqsa fonologik darajada yaqqol ko'rinadi. Mazkur maqolada fonologik tejamkorlikka hissa qo'shadigan asosiy soddalashtirish va reduktsiya usullari ko'rib chiqiladi. Alohida e'tibor unlilar reduktsiyasi, undoshlardagi assimilyatsiya, qisqartirishlar va eliziya kabi jarayonlarga qaratiladi. Shuningdek, Jorj Zipf tomonidan taklif etilgan eng kichik urinish prinsipi kabi nazariy asoslar va ularning tildagi ovoz o'zgarishlariga ta'siri muhokama qilinadi. Kundalik nutq va norasmiy muloqotdan misollar fonetikadagi primitivlik muloqotni samaraliroq qilishini ko'rsatib beradi. Maqolada bu jarayonlarni tushunish til o'qitishda va zamonaviy tildan foydalanishda o'zgarishlarga moslashish uchun qanchalik muhim ekanligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: fonetik tejamkorlik, reduktsiya, assimilyatsiya, eliziya, eng kichik urinish prinsipi, talaffuzni soddalashtirish, qisqartirish, ovoz o'zgarishlari, fonetik tejamkorlik, ovoz jarayonlari, til evolyutsiyasi.

Аннотация. Принцип бережливости в языке проявляется в стремлении говорящих минимизировать усилия при общении, что особенно ярко проявляется на фонологическом уровне. В данной статье рассматриваются основные способы упрощения и редукции звуковых форм, способствующие фонологической экономии. Особое внимание уделяется таким процессам, как редукция гласных, ассимиляция согласных, сужение и элизия, которые упрощают произношение без потери смысла. Также будут рассмотрены теоретические основы, такие как закон наименьших усилий, предложенный Джорджем Зипфом, и их последствия для эволюции звуковых изменений в языке. Примеры из повседневной речи и неформального общения иллюстрируют то, как примитивность в фонетике может сделать общение более эффективным. В статье подчеркивается важность понимания этих

процессов для того, чтобы адаптироваться к изменениям в преподавании языка и современном его использовании.

Ключевые слова: фонетическая бережливость, редукция, ассимиляция, элизия, закон наименьшего усилия, упрощение произношения, стяжение, звуковые изменения, фонетическая экономия, звуковые процессы, эволюция языка.

Abstract. The principle of linguistic economy manifests in the speakers' tendency to minimize effort during communication, which is particularly evident at the phonological level. This article examines the main methods of simplification and reduction of sound forms that contribute to phonological economy. Special attention is given to processes such as vowel reduction, consonant assimilation, contraction, and elision, which simplify pronunciation without losing meaning. Theoretical foundations, such as the law of least effort proposed by George Zipf, and their implications for the evolution of sound changes in language are also discussed. Examples from everyday speech and informal communication illustrate how phonetic simplicity can make communication more efficient. The article emphasizes the importance of understanding these processes in order to adapt to changes in language teaching and its contemporary usage.

Key words: phonetic economy, reduction, assimilation, elision, law of least effort, pronunciation simplification, contraction, sound changes, phonological economy, sound processes, language evolution.

Принцип бережливости языка, также известный как экономия речевых усилий, имеет глубокие корни в лингвистической теории. Одним из первых, кто систематически описал это явление, был американский лингвист и филолог Джордж Ципф. В своей работе «Human Behavior and the Principle of Least Effort» (1949) он изложил идею, согласно которой люди в своей речи стремятся к минимизации усилий, что приводит к выбору более простых и экономичных форм. По мнению Ципфа, частотность использования слов обратно пропорциональна их длине: чем чаще слово употребляется, тем более оно короткое или упрощенное. Лев Владимирович Щерба, выдающийся российский языковед, в своих работах подчеркивал важность экономии языковых средств, особенно на уровне фонетики. Щерба отмечал, что язык стремится к максимальной передаче информации при минимальных усилиях, что становится особенно заметно в быстром и спонтанном разговоре.

Фонетическая экономия в языке проявляется через несколько ключевых механизмов, таких как редукция, ассимиляция, стяжение и элизия. Эти процессы помогают носителям языка упростить произношение, сократить количество звуков или изменить их качество без потери смысла. Рассмотрим эти механизмы более подробно.

1. Редукция. Редукция – это ослабление или сокращение звуков, особенно в безударных позициях. В английском языке, например, гласные в безударных слогах часто редуцируются до [ə], называемого шва-звуком. Примером может служить слово "about", где первый гласный редуцирован до [ə]. Дэвид Кристал, известный британский лингвист, в своей книге «The Cambridge Encyclopedia of the English Language» (2003) утверждает, что редукция является важным средством экономии усилий в повседневной речи. Он указывает, что фонетические изменения происходят не случайно, а направлены на облегчение артикуляции, особенно в быстром темпе речи. Это явление можно наблюдать в различных языках, где редукция помогает сохранять плавность и ритм разговора. Лев Щерба также подчеркивал значимость редукции в русском языке. В его работах редукция рассматривается как важнейший механизм, позволяющий русскому языку достигать высокого уровня экономии средств. Щерба отмечал, что такие редукционные процессы в русском языке, как изменение качества гласных в безударных позициях, служат средством оптимизации артикуляционных усилий.

2. Ассимиляция. Ассимиляция – это процесс уподобления одного звука другому, находящемуся рядом, что делает артикуляцию более плавной. В русском языке примером может служить озвончение согласных на стыке слов, например, "книг[г] поэзии". В английском языке ассимиляция часто происходит на стыке слов, таких как "handbag", произносимое как ['hæmbæg]. Питер Ладефогед, фонетик и автор книги «A Course in

Phonetics»(2001), отмечает, что ассимиляция является естественным следствием стремления к артикуляционной плавности. По его мнению, носители языка интуитивно упрощают произношение, изменяя звуки в сторону более легкого воспроизведения. Ладефогед считает, что ассимиляция – это не просто случайная ошибка в речи, а один из базовых процессов, влияющих на эволюцию фонетических систем языков Нина Давыдовна Андреева, российский фонетист, в своей работе «Фонетика и фонология русского языка» (1986) утверждает, что ассимиляция в русском языке является ключевым элементом, который облегчает процесс произнесения слов. Андреева отмечает, что ассимиляция происходит в условиях быстрой речи, когда необходимость экономии усилий становится особенно значимой. По её мнению, данный процесс отражает адаптационные способности языка, позволяя ему подстраиваться под условия использования.

3. Элизия. Элизия – это выпадение звуков, чаще всего согласных, для упрощения произношения. Примером может служить произношение фразы "next day" как [nɛks deɪ], где происходит выпадение согласного [t]. Элизия позволяет сократить количество артикуляционных движений и упрощает тем самым речь. Отто Есперсен, датский лингвист, в своей работе «Language: Its Nature, Development and Origin»(1922) подчеркивает, что элизия – это результат тенденции к экономии, где определенные звуки оказываются ненужными или избыточными для понимания. По его мнению, чем быстрее темп речи, тем выше вероятность выпадения звуков, особенно если они не несут значимой информации. Лев Щерба также писал о процессе элизии, отмечая, что данный феномен характерен для русского языка, особенно в неформальной речи. Щерба подчеркивал, что элизия способствует упрощению речевого потока, делая его более плавным и легким для восприятия. Таким образом, можно говорить о том, что элизия является естественным средством экономии речевых усилий.

4. Стяжение. Стяжение заключается в слиянии двух звуков в один или в упрощении группы звуков. В русском языке примеры стяжения можно найти в сокращенных формах, таких как "чё" вместо "что". В английском языке стяжение часто происходит в разговорной речи, где фраза "going to" превращается в "gonna". Жан Айчизон, британский лингвист и исследователь эволюции языка, в своей книге «Language Change: Progress or Decay?»(2001) утверждает, что стяжение – это один из способов адаптации языка к новым социальным и культурным условиям. По её мнению, стяжение особенно характерно для молодежного жаргона и неформального общения, где речь идет о скорости и простоте. Александрович Реформатский, российский лингвист, в своих работах также затрагивал феномен стяжения, отмечая его важность в процессе упрощения фонетической структуры слов. По мнению Реформатского, стяжение отражает естественное стремление носителей языка к созданию более удобных и экономичных форм.

Фонетическая экономия в неформальной речи. В неформальной речи процессы фонетической экономии проявляются наиболее заметно. Джон Маквортер, американский лингвист, в своей книге «Words on the Move»(2016) указывает, что в условиях быстрого общения люди склонны к упрощению произношения и сокращению слов. Это связано с необходимостью быстрого и эффективного обмена информацией, особенно в условиях повседневного взаимодействия. Маквортер отмечает, что интернет и социальные сети усилили тенденцию к экономии речи, способствуя появлению новых сокращений и стяжений, таких как "brb" (be right back) и "omg" (oh my god). Лев Щерба также отмечал, что в условиях неформальной речи процессы фонетической экономии проявляются наиболее заметно, поскольку важно передать информацию как можно быстрее. Он подчеркивал, что языковая экономия становится особенно актуальной в условиях взаимодействия с высокой степенью неформальности.

Закключение. Принцип бережливости на фонетическом уровне представляет собой универсальное явление, которое проявляется в различных языках через процессы редукции, ассимиляции, элизии и стяжения. Исследования как зарубежных, так и российских ученых показывают, что эти процессы являются важными механизмами, облегчающими произношение и способствующими экономии речевых усилий. Анализ фонетических

процессов в английском, русском и других языках демонстрирует, что принцип экономии является не только результатом индивидуальных речевых стратегий, но и отражает более широкие тенденции в языковой эволюции. Он способствует созданию более удобных и гибких форм, адаптированных к потребностям носителей. Таким образом, фонетическая экономия не только облегчает коммуникацию, но и играет важную роль в динамике языковых изменений, подчеркивая универсальность принципа бережливости.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Андреева, Н. Д. (1986). «Фонетика и фонология русского языка». Москва: Издательство МГУ.
2. Щерба, Л. В. (1974). «Языковая система и речевая деятельность». Москва: Наука.
3. Aitchison, J. (2001). «Language Change: Progress or Decay?» (3rd ed.). Cambridge University Press.
4. Crystal, D. (2003). «The Cambridge Encyclopedia of the English Language» (2nd ed.). Cambridge University Press.
5. Jespersen, O. (1922). «Language: Its Nature, Development and Origin». George Allen & Unwin Ltd.
6. Ladefoged, P. (2001). «A Course in Phonetics» (4th ed.). Harcourt College Publishers.
7. McWhorter, J. (2016). «Words on the Move: Why English Won't – and Can't – Sit Still (Like, Literally)». Henry Holt and Co.
8. Reformatzky, A. A. (1967). «Введение в языковедение». Москва: Издательство ЛКИ.
9. Zipf, G. K. (1949). «Human Behavior and the Principle of Least Effort: An Introduction to Human Ecology». Addison-Wesley Press.
10. Erkinovna, Y. F. (2021). Politeness and culture. In International conference on multidisciplinary research and innovative technologies (Vol. 2, pp. 82-86).

УДК 811.11-112

ВЫРАЖЕНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКИХ ПОСЛОВИЦАХ УЗБЕКСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ

М.Носирова, старший преподаватель, Узбекский государственный университет мировых языков, Ташкент

Аннотация. Мақолада рус ва ўзбек тилларидаги антропоцентрик мақолларнинг лексикографик талқини масалалари ёритилган. Муаллиф мақолларнинг турли таснифлари, уларнинг лексикографик манбаларда жойлашиши, шунингдек “инсон” тематик гуруҳига қиравчи паремиялогик бирликларнинг таҳлилига эътибор қаратади.

Калит сўзлар: лексикография, мақол, тасниф, тилишунослик, инсон олами, тематик гуруҳ.

Аннотация. В статье рассматриваются антропоцентрические пословицы русского и узбекского языков с точки зрения их лексикографического толкования, а именно, автор статьи особо обращает внимание на их классификации, размещения их в лексикографических источниках, а также анализу предметно-тематической группы со словом «человек».

Ключевые слова: лексикография, пословицы, классификация, антропоцентрический, тематическая группа.

Abstract. The article deals with the problem of lexicographic interpretation of anthropocentric proverbs in the Russian and Uzbek languages. The author considers the problem of their classification, placement in dictionaries and analyses the thematic group of proverbs with the component “human”.

Key words: lexicography, proverbs, classification, anthropocentric, a theme group.

Ценности – это передающиеся из поколения в поколение материальные, культурные, духовные, воспитательные блага, взгляды, традиции и обычаи, воспринимаемые обществом как духовное наследие. Ценность, являясь важной для человека и человечества феноменом, участвует в формировании национальных, этнических и социальных институтов и образований. В жизни конкретного человека культурно-духовные ценности занимают важное место, поскольку приверженность им во многом определяют свойства личности. К системе ценностей также относятся научно-технический и интеллектуальный потенциал, просветительская, образовательно-воспитательная, медицинская работа, национальное

наследие, культурные ценности в различных их проявлениях, произведения искусства, литературы, народного творчества, исторические и культурные достижения и др.

В мире нет ни одного народа, не обладающего системой национальных ценностей. Национальные ценности определяют собой образ жизни, историю нации. Более того, национальные ценности служат самоидентификации этноса, служат основой для продолжения его существования.

В антропоцентрических пословицах отражается сущность и внутренний мир человека, его отношение к обществу, занимаемое им место в обществе, черты характера, умственные качества, отношение к Родине, семье, труду.

Существующие на сегодняшний день лексикографические издания по паремиологии узбекского и русского языков преследуют цель способствовать эффективности использования пословиц, поговорок и других изречений в речи носителей языка в соответствии с содержанием и соотносительностью паремиологических единиц с конкретной жизненной ситуацией, так как от умения уместно употреблять их в речи в конечном счете зависит культура речи и общение носителей языка в целом.

Анализ накопленного опыта показывает, что в современной узбекской и русской лексикографии сбор, систематизация и издание пословиц в виде отдельных сборников и словарей дает нам отчетливую картину, что существуют различные системы классификаций, толкования и размещения пословиц в сборниках и словарях: алфавитная классификация; энциклопедическая, или лексическая классификация; монографическая классификация; генетическая классификация; тематическая классификация; лингвистическая классификация и т.д.

В узбекской паремиологической лексикографии пословицы представлены в сборниках и словарях, в которых они расположены в алфавитном порядке или по темам. В некоторых изданиях можно отметить стремление объединить алфавитную и тематическую классификации и создать многоуказательный сборник. Существуют также толковые словари пословиц узбекского языка, в которых пословицы приводятся в алфавитном порядке и сопровождаются их толкованием. Примечателен тот факт, что в таких словарях помимо толкования значения пословиц приводится богатейший материал этимологического, исторического, лингвострановедческого и энциклопедического характера.

Большинство сборников и словарей пословиц русского языка также построены по алфавитному или предметно-тематическому принципам, несмотря на то, что они и носят традиционный характер расположения изречений, тем не менее производится их переоценка, сортировка с точки зрения их употребительности. Устаревшие, вышедшие из употребления пословицы и поговорки заменяются новыми, современными.

В толковых словарях пословиц русского языка раскрывается смысл пословиц и поговорок, имеющих переносное содержание, и приводится ситуативная и стилистическая их характеристика, иллюстративный материал, справочная часть.

Достижением русской паремиологической лексикографии в отличие от узбекской является создание лингвострановедческого словаря, который позволяет изучить национально-культурную специфику языка, отраженную в пословицах, поговорках и крылатых выражениях, не только носителям, но и обучающимся русскому языку.

В целом, лексикографическое представление паремиологических единиц, в том числе и пословиц, совершенствуется с каждым изданием и переизданием сборников и словарей подобного рода, которые содержат не только алфавитный или тематический перечень пословиц и поговорок, но и их толкование, стилистическую оценку, ситуативную и контекстуальную характеристику и т.п.

Те пословицы узбекского и русского языков, в которых присутствует прямое наименование человека в любом аспекте его существования и развития, в настоящей статье рассматриваются как антропоцентрические пословицы, и они находят своё отражение в предметно-тематической классификации. Это следующие предметно-тематические группы: человек – приметы; царь: народ – мир; баба – женщина; муж – жена; семья – родня; ремесло –

мастеровой; суд – приказный; надзор – хозяин; болтун – лазутчик; род – племя; жених – невеста; друг – недруг; сосед – рубеж; гость – хлебосольство; начальство – служба; девичьи гаданья и т.д.

Все эти названия предметно-тематических групп содержат в себе наименования человека в разных ипостасях его существования. Однако это ещё не служит основанием для утверждения о том, что все пословицы и другие изречения, входящие в эти предметно-тематические группы, являются антропоцентрическими. Рассмотрим, например, предметно-тематическую группу «Человек». Название данной группы пословиц и поговорок предполагает объединение под этим названием непосредственно антропоцентрических паремиологических единиц прежде всего со словом «человек». Примеры из русских народных пословиц: *Рыбам – вода, птицам воздух, а человеку вся земля. Бог – что захочет, человек что сможет. Человек не грибок, (не растёт под дожджик).* Человека узнаешь, когда с ним пуд соли ложкой расхлебашь. Примеры узбекских пословиц: *Дарахт япроги билан кўркам, Одам меҳнати билан. Яхши одам ошини ер, ёмон одам бошини. Дарахт илдизи билан кучли, одам дўстлари билан. Тогнинг кўрки тош билан, одамнинг кўрки бош билан.*

Характеристика человека в пословицах может быть передана двояким образом:

1) в пословице содержится прямое наименование человека с точки зрения его пола, возраста, социального положения, умственных способностей и т.п. Например, в узбекском языке: *Аёл сўм қилар, эркак – чақа. Келининг яхши бўлса, ўглингдан кўр, ўглинг ёмон бўлса, келинингдан кўр.* В русском языке: *Молодые бранятся – тешатся; старики бранятся – бесятся. У бедного шуба овечья, а та же душа человеческая.*

2) в пословице не содержится прямое наименование человека; характеристика его в «духовных, этических, социальных аспектах» осуществляется на образной основе, включающей в себя наименования предметов и явлений окружающей действительности, природы, животного и растительного мира и т.п. Например, в узбекском языке: *Ботқоқнинг кенглиги қурбақага яхши. Дард филни пашишдек қилар.* В русском языке: *Не дразни собаку, так не укусит. Кабы свинье рога – всех бы со свету сжила.*

В обоих случаях пословица адресована человеку и несёт информацию о нём или о его отношениях с миром. В связи с этим можно утверждать, что в широком смысле антропоцентрическим характером обладают все пословицы того или иного языка.

Следует отметить, что в паремиологической литературе в особую группу выделяются пословицы с наименованиями животных и птиц, т.е. с зоонимами, гидронимами, оронимами, с наименованиями реалий быта и т.д.

Сравним: в узбекском языке: *Пайти келганда дарахт гуллайди. Сой қаяққа оқса, тош ҳам шу ёққа думалар. Чиранма, товук, сени уради совук. Эшакка шох, туяга қанот бермасин.* В русском языке: *Пока травка подрастёт, воды много утечёт. Поколе солнышко выйдет, роса съест глаза. На своей улочке и курочка храбра. В одной шерсти и собака проживёт.*

Как показывает анализ сборников и словарей пословиц и поговорок узбекского и русского языков, антропоцентрические пословицы присутствуют во всех лексикографических изданиях паремиологий и находят своё отражение в предметно-тематической классификации пословиц.

Итак, все вышеизложенное на материале словарей и сборников пословиц и поговорок узбекского и русского языков позволяет сделать вывод, что паремиологический фонд исследуемых языков включает в себя или прямое наименование человека по его полу, возрасту, социальному положению, умственным и физическим способностям и состоянию, или характеристику человека в морально-этических, духовных и социальных аспектах.

Однако на основании антропоцентрического характера названия предметно-тематических групп в словарях и сборниках паремиологических единиц неправомерно утверждать, что все включенные в эти группы пословицы и поговорки являются антропоцентрическими в узком смысле слова, так как пословицы и поговорки, составляющие ту или иную предметно-тематическую группу с наименованием человека, не всегда являются непосредственно антропоцентрическими.

Мудрость и дух народа проявляются в его пословицах и поговорках, а их знание способствует не только более глубокому знанию языка, но и пониманию образа мыслей и характера народа. Сравнение пословиц и поговорок разных народов показывает, как много общего имеют эти народы, что, в свою очередь, способствует их лучшему взаимопониманию и сближению. В пословицах и поговорках отражен богатый исторический опыт народа, представления, связанные с трудовой деятельностью, бытом и культурой людей. Правильное и уместное использование пословиц и поговорок придает речи неповторимое своеобразие и особую выразительность.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка: учебное пособие. URL: <http://www.studfiles.ru/preview/4272589/>.
2. Голованова А.В. Ценности и оценки в языковом отражении: на материале русского и польского языков: автореф. дис. ... канд. филол. наук: Пермь, 2002. 16 с.
3. Даль В.И. Пословицы русского народа. – М.: Астрель-АСТ, 2004.
4. Крикманн А.А. Некоторые аспекты семантической неопределенности пословицы. – М.: Наука, 1978. – С. 82-104.
5. Попова Е.А. Человек как основополагающая величина современного языкознания // Филологические науки. – М., 2002. – С. 59-67.
6. Ўзбек халқ мақоллари. – Т.: Шарқ, 2003. – 510 б.

УЎК 830

СУҒУРТА ТЕРМИНЛАРИ ПОЛИСЕМИЯСИ ЮЗАГА КЕЛИШИНИНГ АСОСИЙ САБАБЛАРИ

Т.А.Омонов, услубчи, Ўзбекистон Давлат Жаҳон Тиллари Университети, Тошкент

Аннотация. Ушбу мақола суғурта терминологиясида кўп маънолилиқнинг ривожланиши омилларини ўрганишга бағишланган. Мақолада суғурта соҳасидаги терминларнинг кўп маънолилиги бир қатор омиллар таъсирида шаклланиши, жумладан, суғурта маҳсулотларининг тарихий эволюцияси, ҳуқуқий ва иқтисодий тафовутлар, глобллашув ва интернационаллашув жараёнлари, метафоризация, ҳужжатларнинг жанр хусусиятлари, концептуал ва фрейм тузилмалари, шунингдек маданий ва ижтимоий омилларнинг суғурта терминологиясида полисемиянинг ривожланишига таъсири таъқидланади ва таҳлил қилинади. Тадқиқот натижалари суғурта терминологиясидаги полисемия ривожланишининг турли тиллар ва маданиятлардаги ўзига хос хусусиятларини ўрганиш, шунингдек, бу жараённинг амалий аҳамиятини, масалан, таржима ва халқаро суғурта амалиётида таҳлил қилиш истиқболли йўналиш эканлигини тасдиқлайди.

Калит сўзлар: суғурта терминологияси, полисемия, кўп маънолилиқ, термин, метафоризация, глобллашув, фрейм тузилмалари, ҳуқуқий тафовутлар, иқтисодий омиллар.

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию факторов, способствующих развитию многозначности в страховой терминологии. В статье подчеркивается, что полисемия терминов в сфере страхования формируется под влиянием ряда факторов, включая историческую эволюцию страховых продуктов, правовые и экономические различия, процессы глобализации и интернационализации, метафоризацию, жанровые особенности документов, концептуальные и фреймовые структуры, а также культурные и социальные факторы. Результаты исследования подтверждают перспективность изучения особенностей развития полисемии в страховой терминологии в различных языках и культурах, а также практическое значение этого процесса, например, для перевода и международной страховой практики.

Ключевые слова: страховая терминология, полисемия, многозначность, термин, метафоризация, глобализация, фреймовые структуры, правовые различия, экономические факторы.

Abstract. This article focuses on the study of factors contributing to the development of polysemy in insurance terminology. It highlights that the polysemy of terms in the insurance sector is shaped by a number of factors, including the historical evolution of insurance products, legal and economic

differences, processes of globalization and internationalization, metaphorization, document genre characteristics, conceptual and frame structures, as well as cultural and social factors. The results of the study confirm the potential of researching the specific features of polysemy development in insurance terminology across different languages and cultures, as well as the practical significance of this process, for instance, in translation and international insurance practices.

Keywords: insurance terminology, polysemy, multiple meanings, term, metaphorization, globalization, frame structures, legal differences, economic factors.

Суғурта замонавий жамиятнинг аҳамиятли таркибий қисмига айланиб, иқтисодий ва ижтимоий ҳаётнинг деярли барча жабҳаларини қамраб олмоқда. Суғурта терминлари нафақат соҳа мутахассислари, балки кенг жамоатчилик учун ҳам катта аҳамият касб этади, чунки улар суғурта маҳсулотлари ва хизматларидан унумли фойдаланиш учун асосий воситадир. Бироқ, суғурта терминологиясининг ўзига хос хусусияти шундаки, кўпгина терминлар вақт ўтиши билан бир қатор омиллар таъсирида кўп маънолилиқ касб этиб, суғурта соҳасидаги мулоқотни мураккаблаштиради. Шу сабабли, суғурта терминларининг кўп маънолилиги юзага келишининг асосий сабабларини ўрганиш нафақат назарий, балки амалий аҳамиятга ҳам эга.

Ушбу мақолада биз суғурта терминологиясида полисемиянинг ривожланишига таъсир кўрсатувчи асосий омилларни таҳлил қиламиз. Бу омиллар орасида суғурта маҳсулотларининг тарихий эволюцияси, ҳуқуқий ва иқтисодий тафовутлар, глобаллашув жараёнлари, метафоризация, ҳужжатларнинг жанр хусусиятлари, концептуал ва фрейм тузилмалари, шунингдек маданий ва ижтимоий омиллар мавжуд. Ҳар бир омилнинг таъсирини батафсил кўриб чиқиш орқали биз суғурта терминларининг кўп маънолилиги қандай шаклланиши ва ривожланишини тушунишга ҳаракат қиламиз. Суғурта терминологияси полисемиянинг ривожланишига ёрдам берадиган турли омиллар таъсирига дучор бўладиган тизим бўлиб, суғурта соҳасидаги терминларнинг кўп маънолилиги суғурта маҳсулотларининг эволюцияси, ҳуқуқий ва иқтисодий ўзгаришлар, шунингдек глобаллашув ва маданий хусусиятларнинг таъсири билан боғлиқ жараёнлар натижасидир.

Суғурта маҳсулотларининг тарихий эволюцияси полисемия ривожланишининг энг аҳамиятли омилларидан бири саналади, чунки айнан суғурта соҳасидаги тарихий ўзгаришлар терминларнинг кўп маънолилигига сезиларли таъсир кўрсатади. Л.А. Бутко таъкидлаганидек, ҳаётни суғурталаш тушунчасининг эволюцияси терминнинг семантик майдонининг кенгайишига олиб келди, дастлаб у фақат хавф-хатарлардан ҳимояланиш билан боғлиқ бўлса, кейинчалик жамғариш ва инвестиция функцияларини ҳам ўз ичига олди. (Бутко, 2010, 128-б.). Дарҳақиқат, бу жараён суғурта маҳсулотларидаги тарихий ўзгаришлар терминлар маъноларининг кенгайишига қандай олиб келишини акс эттиради. Шуниси диққатга сазоворки, суғурта тушунчасини ифодаловчи сўзнинг ўзи ҳам полисемияга дучор бўлган. Масалан, инглиз тилида *insurance* сўзи дастлаб фақат зарарни қоплашни англатган бўлса, ҳозирда у кенгроқ маънога эга. Хусусан, *life insurance* атамаси энди нафақат ўлим ҳолатидаги тўловни, балки жамғарма ва инвестиция элементларини ҳам ўз ичига олади. *Policy* сўзи аввал фақат ёзма шартномани англатган бўлса, ҳозирда у суғурта қопламаси турини ҳам ифодалайди. *Actuary* сўзи дастлаб фақат суғурта статистиги бўлган, энди эса кенг доирадаги молиявий таҳлилчини билдиради. *Underwriter* сўзи илгари фақат суғурта полисларини имзоловчи шахсни англатган бўлса, ҳозирда у хавфларни баҳоловчи мутахассисни ҳам назарда тутди. Ўзбек тилида *суғурта* сўзи аввал фақат ҳимоя маъносини англатган бўлса, ҳозирда у молиявий хизмат маъносини ҳам ўз ичига олади. *Суғурта агенти* сўзи илгари фақат суғурта полисларини сотувчи шахсни англатган, ҳозирда у кенг доирадаги суғурта маслаҳатчисини билдиради. *Суғурта бадали* сўзи аввал фақат бир марталик тўловни ифодалаган бўлса, энди у мунтазам тўловларни ҳам англатади. *Суғурта фонди* сўзи илгари фақат суғурта компаниясининг захирасини, ҳозирда эса у инвестиция фондини ҳам ифодалаб келади.

Ҳуқуқий ва иқтисодий фарқлар ҳам суғурта терминларининг кўп маънолилигини шакллантиришда ўз ўрнига эгадир. Жумладан, Е.М. Глушкованинг фикрича, суғурта шартномасининг ягона қонуний таърифининг йўқлиги турли ҳуқуқий вазиятларда

терминларнинг турлича талқин қилинишига олиб келади (Глушкова, 2017, 135-б.). Бошқача қилиб айтганда, ҳуқуқий ноаниқлик суғурта терминологиясида полисемиянинг ривожланишига замин яратади. Масалан, инглиз тилида *premium* сўзи АҚШда кўпинча суғурта мукофотини ифодалаб келса, Буюк Британияда у баъзан суғурта полисининг ўзини ҳам англатиши мумкин. *Deductible* сўзи АҚШда суғурта қопламаси бошланишидан олдин мижоз тўлайдиган суммани билдиради, Буюк Британияда бу *excess* деб аталади. *Rider* сўзи баъзи мамлакатларда қўшимча суғурта қопламасини англатса, бошқаларида у асосий полисга киритилган ўзгартиришни ифодалайди. *Endorsement* сўзи кўп ҳолларда полисга қўшимчани, баъзи ҳуқуқий тизимларда у полисининг ўзгартирилган версиясини англатади. Ўзбек тилида *суғурта полиси* термини ҳуқуқий ҳужжатларда шартнома маъносида ишлатилса, кундалик нутқда кўпинча суғурта карточкасини билдиради. *Суғурта ҳодисаси* термини баъзи ҳужжатларда фақат зарар келтирувчи воқеани, бошқаларида у ҳар қандай суғурта шартномасида кўзда тутилган воқеани билдиради. *Суғурта мукофоти* расмий ҳужжатларда мижознинг тўловини, кундалик нутқда у суғурта компаниясининг тўловини ҳам англатиши мумкин. *Суғурта шартномаси* баъзи ҳолларда ёзма ҳужжатни англатса, бошқа ҳолларда у оғзаки келишувни ҳам ўз ичига олади.

Метафоризация суғурта терминларининг кўп маънолилигини ривожлантириш омили сифатида янги тушунчаларни номлаш учун самарали восита бўлиб хизмат қилади, шунингдек, мураккаб тушунчаларни қабул қилишни осонлаштиради (Жебрунова, 2010, 64-б.; 2013, 77-б.). Бу жараён натижасида сўзларнинг маънолари табиий кенгайиши рўй беради, натижада суғурта соҳасида полисемиянинг ривожланишига йўл очиб берилади. Масалан, инглиз тилида *insurance umbrella* (суғурта соябони) метафораси суғурта ҳимоясининг кенг қамровини англатади. *Insurance ladder* (суғурта нарвони) турли хил суғурта маҳсулотларининг комбинациясини, *insurance cushion* (суғурта ёстикчаси) молиявий хавфсизликни таъминловчи захирани, *insurance shield* (суғурта қалқони) кенг қамровли ҳимояни билдиради. Ўзбек тилида *суғурта ёстиғи* метафораси молиявий хавфсизликни таъминловчи захира маъносида қўлланилади. *Суғурта кўприғи* суғурта орқали молиявий барқарорликка эришиш йўлини, *суғурта қўرғони* кучли молиявий ҳимояни, *суғурта чироғи* молиявий хавфсизликни таъминловчи воситани англатади.

Суғурта ҳужжатларининг жанр хусусиятлари ҳам полисемия шаклланишига таъсир қилувчи омилдир. Ю.А. Черноусова ўз тадқиқотида суғурта ҳужжатларининг жанр хусусиятлари терминларнинг кўп маънолилигини шакллантиришга сезиларли таъсир кўрсатишини улар матннинг жанри ва функционал мақсадига қараб турли маъноларда ишлатила бошлаши билан боғлайди (Черноусова, 2019, 104-б.). Хусусан, юридик шартномалар, суғурта полислари ва маркетинг материаллари каби турли жанрларда терминларнинг турлича ишлатилиши орқали намоён бўлади. Масалан, инглиз тилида *claim* сўзи суғурта полисида расмий талаб маъносини англатса, реклама материалларида кўпинча ёрдам сўраш маъносида ишлатилади. *Benefit* сўзи полисда аниқ тўловни, реклама материалларида умумий фойдани, *term* сўзи ҳуқуқий ҳужжатларда муддатни, маркетинг материалларида маҳсулот турини, *capital* сўзи молиявий ҳисоботларда асосий маблағни, реклама материалларида умуман бойликни ифодалаши кузатилади. Ўзбек тилида *суғурта ҳодисаси* атамаси ҳуқуқий ҳужжатларда аниқ белгиланган воқеани англатса, оммабоп матнларда умуман фавқуллодда вазиятни англатиши мумкин. *Суғурта мукофоти* расмий ҳужжатларда мижознинг тўловини, реклама материалларида қўшимча имтиёзни, *суғурта объекти* ҳуқуқий ҳужжатларда суғурталанган мулк ёки манфаатни, умумий матнларда суғурта компаниясининг фаолият соҳасини, *суғурта даъвоси* расмий ҳужжатларда расмий мурожаатни, оммабоп матнларда умуман ёрдам сўрашни англатиши мумкин.

Концептуал ва фрейм тузилмаларининг суғурта терминлари кўп маънолилигини ривожлантиришдаги роли ҳам катта аҳамиятга эга бўлиб, Н.Н. Горбунованинг ўз ишида таъкидланганидек, ҳар бир термин маълум бир когнитив фрейм доирасида ишлатилади, у ўзаро боғлиқ тушунчалар ва концептларни ўз ичига олади, улар унинг турли контекстлардаги маъноларини белгилайди (Горбунова, 2014, 6-б.). Суғурта терминологияси соҳасида

терминларнинг кўп маънолилигини бир хил термин контекст ёки юрисдикцияга қараб турли ҳуқуқий ёки иқтисодий жараёнларда иштирок этиши билан асослаш мумкин. Масалан, инглиз тилида *coverage* атамаси суғурта полисида аниқ суғурта ҳимояси турларини англатса, умумий нутқда умуман ҳимоя маъносини ифодалаб келиши мумкин. *Risk* атамаси суғурта полисида аниқ хавфни, умумий нутқда ҳар қандай хатарни, *loss* сўзи суғурта контекстида молиявий зарарни, кундалик нутқда ҳар қандай йўқотишни, *indemnity* атамаси ҳуқуқий ҳужжатларда зарарни қоплаш мажбуриятини, умумий нутқда ҳимоя ёки кафолатни ифодалаб келиши мумкин. Ўзбек тилида *суғурта суммаси* атамаси расмий ҳужжатларда максимал тўлов миқдори, кундалик нутқда эса умуман суғурта компанияси тўлайдиган пул маъносида ишлатилиши кузатилади. *Суғурта қиймати* расмий ҳужжатларда суғурталанган объектнинг ҳақиқий қийматини англатса, кундалик нутқда суғурта полисининг нархини, *суғурта тарифи* ҳуқуқий ҳужжатларда суғурта мукофотини ҳисоблаш ставкасини, умумий нутқда суғурта хизматининг нархини, *суғурта захираси* молиявий ҳисоботларда компаниянинг махсус фондини, кундалик нутқда умуман эҳтиёт чорасини англатиши мумкин.

Шундай қилиб, суғурта терминларининг кўп маънолилиги юзага келишининг асосий сабабларини таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, суғурта маҳсулотларининг тарихий эволюцияси, ҳуқуқий ва иқтисодий тафовутлар, глобаллашув ва интернационаллашув жараёнлари, метафоризация, ҳужжатларнинг жанр хусусиятлари, концептуал ва фрейм тузилмалари, шунингдек маданий ва ижтимоий омиллар – буларнинг барчаси суғурта терминологиясида полисемиянинг ривожланишига ўз ҳиссасини қўшади, уларнинг ўзаро таъсири натижасида суғурта терминологияси доимий равишда янги маъноларни ўзлаштириш ва мавжуд терминларнинг семантик майдонини кенгайтириш орқали ривожланади.

Суғурта терминологиясидаги полисемия ривожланишининг турли тиллар ва маданиятлардаги ўзига хос хусусиятларини ўрганиш, шунингдек, бу жараённинг амалий аҳамиятини, масалан, таржима ва халқаро суғурта амалиётида таҳлил қилиш истиқболли йўналиш эканлиги шубҳасиздир.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Бахматов С.А., Семенова Е.В. Современные подходы к определению сущности страхования жизни // Известия Иркутской государственной экономической академии, 2015. – Вып. 25, № 1. – С. 60-66.
2. Бутко Л.А. Теоретический анализ понятия страхования жизни // Вестник Оренбургского государственного университета, 2010. – № 13 (119). – С. 128-132.
3. Глушкова Е.М. Теоретические основы понятия и применения договора страхования в современном российском праве // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки, 2017. – № 3. – С. 135-137.
4. Горбунова Н.Н. Современная англоязычная терминосистема сферы менеджмента: структурно-семантическая и когнитивно-фреймовая характеристика: Автореф. дисс. канд. филол. наук. – Пенза, 2014. – 29 с.
5. Жебрунова Л.А. Лингвокогнитивные аспекты заимствования социокультурной парадигмы (на примере развития института страхования в России) // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2013. – № 3 (21). Ч. II. – С. 75-77.
6. Жебрунова Л.А. Метафоризация как модель терминообразования в рамках семантического поля «Страхование» (на материале русского и английского языков) // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. Серия: Филология, педагогика, психология, 2010. – № 2. – С. 62-65.
7. Лейчик В.М. Терминоведение: Предмет, методы, структура. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 256 с.
8. Лобанов С.Ю. Обеспечение финансовой безопасности страхового рынка: Дисс. ... докт. экон. наук. – Нижний Новгород, 2022. – 345 с.
9. Петрашова Т.Г. Терминология предметной области «Социальная работа» в национально негомогенном английском языке // Язык и культура, 2011. – № 3 (15). – С. 65-78.
10. Черноусова Ю.А. Англоязычная сфера страхования в современных лингвистических исследованиях // Вестник Курганского государственного университета, 2019. – № 1 (52). – С. 103-104.

ИДИОЛЕКТ В ПОСТРОЕНИИ ПЕРСОНАЖЕЙ

А.У. Ражабов, старший преподаватель, Бухарский институт управления природными ресурсами, Бухара

Annotasiya. Maqolada zamonaviy ingliz yozuvchisi J. Barns romanlaridagi personajlar tasviridagi talqin, tanqid, baho, idiolekt haqida soʻz boradi. She'riy ifoda kontekstida idiolektning ekspressiv usullarining oʻrni aniqlanadi.

Kalit soʻzlar: idiolekt, poetika, J. Barns, psixologik roman

Аннотация. В статье рассматриваются интерпретация, критика, оценки, идиолект в построении персонажей романов современного британского писателя Дж.Барнса. В контексте поэтической экспрессии определяется роль выразительных техник идиолекта.

Ключевые слова: идиолект, поэтика, Дж.Барнс, психологический роман

Abstract. The article deals with the interpretation, criticism, evaluation, and idiolect in the construction of characters in the novels of the modern British writer J.Barnes. In the context of poetic expression, the role of expressive idiolect techniques is determined.

Key words: idiolect, poetics, J.Barnes, psychological novel.

“Выбор и баланс трех непохожих стилей раскрытия информации” Барнса неоднократно отмечался рецензентами (Imlah 19). Некоторые критики ссылались на концепцию полифонии Михаила Бахтина, указывая на множественность голосов и на то, как каждый голос становится легко узнаваемым благодаря определенной лексике, синтаксису и ритму (Гамильтон; Гиньери, 2006, с. 75-76). Эти различные стили также сигнализируют о различных взглядах на мир, как отмечал Бахтин, для которого гибридизированные языки, используемые носителями, предлагают “формы для словесного осмысления мира, специфические взгляды на мир, каждый из которых характеризуется своими собственными объектами, значениями и ценностями” [1, 191].

Джулиан Барнс, современный английский писатель, представитель постмодернизма в литературе, который имеет репутацию одного из самых блестящих и утонченных романистов современной Британии, в произведениях которого ярко прослеживается индивидуализация и психологическое обоснование речи персонажа.

В качестве примера разнообразия стилей и мировоззрений, присутствующих в романе Джулиана Барнса *Talking It Over*, можно привести эпизод, когда Оливер встречается Стюарта и Джиллиан в аэропорту после их возвращения из отпуска на Крите. По словам Стюарта, Джиллиан купила неисправную тележку: “*when she tried to push she found out she’d got a trolley with a wonky wheel. It wouldn’t go in a straight line and kept squeaking*” [3, 68]. Эта зловещая метафора служит эффективным намеком на крушение брака Джиллиан и Стюарта, а то, как три персонажа рассказывают об этом инциденте, указывает на различия в стиле, которые раскрывают их индивидуальности. В своем монологе Стюарт отмечает, что он предложил поддержать тележку: “*I’d joined in trying to control the thing by now as Gillian found she couldn’t manage curves on her own*” [3, 68]. Оливер, который не видел, как Джиллиан поднимала тележку, а только как Стюарт толкал ее, интерпретировал это по своему - то что возлагает на его жалкого друга ответственность за неправильную траекторию движения транспортного средства (и, образно говоря, за брак): “*Stuart had typically picked a trolley with one locked wheel, and he emerged from the tender scrutiny of the douaniers in a comic curve, his uncertain course hymned by Gillian’s indulgent laughter and his trolley’s maundering squeak*” [3, 65] Джиллиан не упоминает об инциденте с тележкой, но невинно ссылается на их со Стюартом жизнерадостность: “*the two of us are having a laugh because we’re safely back*” [3, 76]

Такие непохожие друг на друга рассказы не только отражают стиль повествования, выбранный Барнсом для романа, который позволяет каждому персонажу изложить свою собственную версию произошедшего, но и раскрывают особый стиль каждого говорящего. Стюарт использует мягкую и неконкретную лексику (*the thing* - “вещь”) и не осознает

двойного смысла того, что он описывает; Оливер не скупится на прилагательные и педантично использует иностранные слова; язык Джиллиан прямолинеен и лишен изысков. Во время написания *"Talking It Over"* Барнс осознавал необходимость придать Джиллиан особый голос, несмотря на ее первоначальную сдержанность и настойчивое стремление быть "обычным, частным человеком" – *an ordinary, private person* [3, 7] Он также был осторожен, чтобы не позволить ей перенять черты других голосов.

Например, в первом наброске, когда Джиллиан рассказывает о возмущении своей матери решением дочери дважды выходить замуж в одном и том же платье, она перечисляет различные причины, по которым ее мать считает эту идею оскорбительной: "Это противоречит 1. Хорошему вкусу. 2. Хорошим манерам. 3. Умение хорошо одеваться. 4. Церковь. 5. Все присутствующие на обеих церемониях (но в основном она). 6. Судьба. 7. Удача. 8. Мировая история. И так далее" [3, 14.6] Барнс написал на полях: "Стала бы Джи использовать цифры?" и, поняв, что это не соответствует ее голосу, а голосу Оливера, он убрал цифры (и заглавные буквы), заменив точки запятыми [3, 197-98].

Аналогичным образом Барнс обратил внимание на последовательность монологов Стюарта, в которых короткие, простые и устойчивые предложения отражают его приверженность ясным фактам и нежелание прибегать к вычурным украшениям. Когда Мартин Эмис прочитал гранки *"Talking It Over"*, его заинтересовало использование французского слова в одном из монологов Стюарта: "Мы будем использовать французский?" В опубликованной версии Барнс заменил *"Find a little auberge"* на *"Find a little hotel"* [3, 100], поскольку иностранные слова используются только для Оливера, в то время как Стюарт, как правило, говорит по-английски и на одном языке, предпочитая общеупотребительные слова. Наибольшей виртуозности требовал голос Оливера с его яркой лексикой и замысловатым синтаксисом, а также любовью к сравнениям, метафорам, иностранным словам, пародии, иронии и культурным отсылкам. Голос Оливера своеобразен и, вопреки утверждению Джеймса Вуда, "не похож на голос Барнса" [7.9] В своих заметках о том, как он звучал, автор выделил одно слово и спросил: "Это оллиийский голос?" [7.5]. Он также записал несколько редких прилагательных, которые Оливер должен был использовать как часть своего идиолекта: Словарный запас Оливера включает в себя маслянистые, сумеречные, прилагательные "сгущенный" [3,193] – медицинский термин, обозначающий вещество, которое стало густым и которое здесь применяется к Оливеру после того, как он влюбился в Джиллиан; в буквальном или метафорическом смысле – как, например, Стюарт, вырывающийся из "своей сумеречной темницы". незаметности" [3, 26] – или о духе или настроении Оливера. В 1991 году (когда была опубликована книга *"Talking It Over"*) Барнс опубликовал краткий текст о букве "U" в алфавите Хокни, в котором он и несколько его друзей искали "самое зловещее слово в английском языке", а в качестве прилагательных Барнс выбрал "сумеречный, свернувшийся, сгущенный, зловонный." (Барнс, 1991). Прилагательное "могадонский" (Mogadon – это торговая марка снотворного) встречается дважды, сначала в связи с самоудовлетворением Стюарта на его свадьбе [3, 11] – это прилагательное было добавлено довольно поздно в типографском тексте – а затем о летаргическом настроении Оливера, когда он приглашает своих друзей на ужин [3, 115] вероятно, потому, что Барнс напомнил себе "повторно использовать" прилагательное, чтобы сделать манеры Оливера (даже для разговорных терминов) более систематичными. Это слово дважды фигурирует в гиперболических списках прилагательных, когда Оливер понимает, что влюблен в Джиллиан: "Я поражен, я испытываю благоговейный трепет, я до смерти напуган, я просто потрясен" [3, 47]. Повторение одних и тех же прилагательных и синтаксических конструкций всего на сорока страницах привлекает внимание читателя к характерной черте своеобразного голоса Оливера, который может охватывать весь спектр от педантичного, витиеватого и экзотического до грубого и неотесанного. Эти поздние добавления наводят на мысль, что Барнс хотел сделать лингвистические манеры Оливера еще более заметной чертой его характера.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Bakhtin, Mikhail. *The Dialogic Imagination*, edited by Michael Holquist, translated by Caryl Emerson and Michael Holquist. U of Texas P, 1981.
2. Barnes, Julian. "Diary. Ambushed in Streets of the Sneaky Pun." *Guardian* 17 June 1989.
3. Barnes, Julian. *Talking It Over*. 1991a. Picador, 1992.
4. Barnes, Julian. "U." *Hockney's Alphabet*, edited by Stephen Spender with drawings by David Hockney. Faber & Faber, 1991b, unpaginated.
5. Barnes, Julian. *Letters from London 1990-1995*. Picador, 1995.
6. Barnes, Julian. *Love, etc*. Jonathan Cape, 2000.
7. Wood, James. "Bedizened by Baggage." *Guardian* 4 July 1991: 26.
8. Jalilova, Lola J., and Rajabov A. Uktamovich. "Peculiar Features of Comedy Genre in Uzbek Literature (on the Example of Utkir Khashimov's Works)." *International Journal on Integrated Education*, vol. 4, no. 11, 2021, pp. 30-33, doi:10.31149/ijie.v4i11.2360.
9. Жалилова Л.Ж. Специфика американской литературы XX века // Теория и практика современной науки. 2018. №3 (33). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/spetsifika-amerikanskoy-literatury-hh-veka>
10. Jalilova, L. ., & Rajabov, A. (2023). Peculiar features of modern uzbek prose (On the example of U.Hamdani's story "Tulip"). *Евразийский журнал академических исследований*, 3(3 Part 2), 128–132. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/11130>
11. Rajabov A.U., & Jalilova L.J. (2022). J.K.Rouling "Garri Potter" Asarida yosh psixologiyasi. *Conferencea*, 33–37. Retrieved from <https://www.conferencea.org/index.php/conferences/article/view/1352>
12. Rajabov Axtam Uktamovich, & Jalilova Lola Jalilovna. (2022). «Garri Potter» Asarida o'smirlarning ijtimoiy hayoti tasviri. *Conferencea*, 50–55.

УДК 811

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ И КЛАССИФИКАЦИИ СПОСОБОВ ИХ ТРАНСФОРМАЦИИ

К.Расулова, ассистент, Самаркандский государственный университет, Самарканд

Annotatsiya. Maqolada rus va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklar, ularni o'zgartirish usullarining tasnifi, ommaviy axborot vositalarida qo'llanilayotgan transformatsiyalangan frazeologik birliklarning xususiyatlari haqida so'z boradi. Taniqli frazeologik birliklarning "yangi" leksik ma'nolari ham izohlanadi.

Kalit so'zlar: frazeologik birlik, tasnif, transformatsiya, metaforaziya, modifikatsiya, qayta fikrlash, media, qo'shilish.

Аннотация. В статье говорится о фразеологизмах в русском и узбекском языках, классификации способов их трансформации, особенностях трансформированных фразеологизмов, используемых в СМИ. А также поясняются «новые» лексические значения известных фразеологизмов.

Ключевые слова: фразеологизм, классификация, трансформация, метафоризация, модификация, переосмысление, СМИ, слияние.

Abstract. The article discusses phraseological units in Russian and Uzbek languages, classification of their transformation methods, features of transformed phraseological units used in the media. It also explains the "new" lexical meanings of well-known phraseological units.

Key words: phraseological unit, classification, transformation, metaphorization, modification, rethinking, media, fusion.

Фразеология – особый раздел лингвистической науки, отражающий богатство выразительных средств языка. Понимание устойчивых выражений, а также их правильное употребление в речи считаются одним из показателей совершенства речевого мастерства и высокого уровня языковой культуры. Отсюда вполне закономерен интерес, который проявляют исследователи к данной области. Факт наличия в языке устойчивых выражений, представляющих уникальный лингвистический феномен, воспроизводимый в речи в готовом виде, обладающий яркой выразительностью, образностью и эмоциональностью, привлекает внимание исследователей русского языка на протяжении длительного времени. Под различными названиями («крылатые слова», афоризмы, обороты речи, идиомы)

фразеологизмы объяснялись как в специальных сборниках, так и в толковых словарях, начиная с конца 18 века.

В последнее время по фразеологии написано значительное количество статей, книг, монографий, защищены диссертации. Фразеология находит своё место в курсах по общему языкознанию, в сочинениях и исследованиях по истории литературного языка. Намечены различные аспекты изучения фразеологии, причем как приверженцами традиционных методов, так и сторонниками новых направлений в современном языкознании.

В данной статье мы будем выяснять особенности индивидуально-авторских преобразований фразеологизмов. Под авторским преобразованием (Т.С. Гусейнова, М.С. Харлицкий) мы будем понимать «импровизированное изменение [фразеологизма] в экспрессивно-стилистических целях» [4, с. 7]. Для этого нам необходимо определить границы фразеологии русского языка.

Проблема состоит в том, что в состав фразеологии одни учёные относят все устойчивые сочетания слов, воспроизводимые носителями языка в готовом виде, другие ограничивают перечень фразеологизмов только определённой группой устойчивых словосочетаний. У одних учёных во фразеологию языка попадают пословицы, поговорки, присловья, «крылатые слова» и афоризмы; у других – не попадают. Зачастую в состав фразеологии включаются различные описательные и аналитические обороты речи, сложные союзы, сложные предлоги, составные термины и т.д. Некоторые учёные называют фразеологизмами словосочетания типа горбатый нос, жмурить глаза, раннее утро и т.п., а также отдельные слова, например: галиматья, сумбур, тарабарщина и другие, именуемые однословными идиомами.

Обобщая широкий спектр взглядов на фразеологию, можно отметить, что в современной лингвистике наметились два подхода к исследованию в данной области: узкий и широкий. При узком понимании объема фразеологии, в её состав включаются только словосочетания со связанным значением, исходные компоненты которых переосмыслены до конца, либо переосмыслен хотя бы один из лексических компонентов. В первом случае фразеологизм получает слитное значение, не разложимое на значения его лексических компонентов: смотреть сквозь пальцы, видал виды, курам на смех, отлегло от сердца. Такие фразеологизмы «разложимы лишь этимологически, в историческом плане» [7, с. 202]. Во втором случае у переосмысленного слова формируется фразеологически связанное значение, которое способно реализовываться в сочетании с определенным словом или рядом слов, что «приводит к образованию устойчивых комплексов, обладающих аналитическим значением: белое мясо, раб страстей...» [15]. Такое понимание фразеологии отражают работы В.В. Виноградова [3], В.П. Жукова [5], А.И. Молоткова [9].

В связи с широким подходом, в данной работе нам мы будем придерживаться определения Н.М. Шанского: «Фразеологический оборот - это воспроизводимая в готовом виде языковая единица, состоящая из двух или более ударных компонентов словного характера, фиксированная (т.е. постоянная) по своему значению, составу и структуре» [13, с. 20].

Данная точка зрения представляется нам наиболее оправданной, кроме того, ее разделяют многие сторонники широкого подхода, в частности, авторы Лингвистического энциклопедического словаря, в котором дается следующее определение: «Фразеологизм – общее название семантически связанных сочетаний слов и предложений, которые, в отличие сходных с ними по форме синтаксических структур, не производятся в соответствии с общими закономерностями выбора и комбинации слов при организации высказывания, а воспроизводятся в речи в фиксированном соотношении семантической структуры и определенного лексико-грамматического состава» [15, с. 559].

Основываясь на признаках фразеологических оборотов, исследователи отмечают традиционность, устойчивость, а также количественное и качественное постоянство фразеологического состава русского языка. Исходя из определения Т.С. Гусейновой, «любое отклонение от общепринятой нормы» необходимо считать трансформацией фразеологизма. Однако значительная часть фразеологизмов языка может варьироваться в пределах нормы,

закрепленной в словарях. Факт наличия в языке большого количества фразеологизмов, сходных по семантике, но различающихся лексико-грамматическим оформлением, ставит вопрос о необходимости определения границ вариантности и трансформации фразеологических единиц.

Понятие варианта фразеологизма обычно дается на фоне тождества его целостного значения или образа. Большинство ученых признает, что «варианты фразеологического оборота – это его лексико-грамматические разновидности, тождественные ему по значению и степени семантической слитности» [13, с. 55]. Разногласия возникают при определении типов варьирования. Основными типами фразеологического варьирования являются формальные трансформации и лексические замены компонентов фразеологизма. Такую классификацию фразеологических вариантов признает большинство исследователей. Формальное варьирование компонентов фразеологизма определяется фактом генетической общности слова и фразеологического компонента, поэтому виды варьирования компонента аналогичны видам варьирования лексем.

Н.М. Шанский считает, что как варианты могут выступать: ФЕ, содержащие разные, но одинаково семантически пустые компоненты (гроша ломаного не стоит – гроша медного не стоит – гроша не стоит); ФЕ, содержащие слова, различающиеся грамматически (бросить камень – бросить камнем); ФЕ, отличающиеся друг от друга как полная и сокращенная разновидности (быть в интересном положении – быть в положении) [13, с. 51].

Кроме названных Шанским, В.П. Жуков предлагает рассматривать также фонетические (посыпать голову пеплом – посыпать главу пеплом) и словообразовательные (протереть с песком – протереть с песочком) варианты. «Варианты могут быть разнообразными: фонетическими, морфологическими, конструктивными, словообразовательными, лексическими» [5, с. 167].

Лексическое варьирование фразеологического оборота констатируется многими исследователями. Однако некоторые ученые отказываются рассматривать лексические замены в контексте вариантности. Так, А.М. Бабкин считает понятие «фразеологический вариант» спорным в применении к случаям лексической замены компонентов фразеологизма [2, с. 84-85].

По мнению В.М. Мокиенко, «основная посылка, приводящая исследователей к отрицанию лексической вариантности фразеологизма, не может быть признана объективной. Лексическая замена компонентов далеко не всегда меняет образ, характер фразеологизма» [8, с. 31-32]. По его словам, довольно часто замена компонентов проходит в тематическом круге лексики, обеспечивающем относительную тождественность образного представления: намылить шею – намылить голову. Это свидетельствует о структурно-семантической близости, почти тождественности оборотов подобного типа. Отказ от определения их как лексических вариантов приведет к их смешению с фразеологическими синонимами различной структуры типа откинуть лапти – сыграть в ящик – дать дуба или пересчитать ребра – показать кузькину мать. Он также отмечает, что «лексическое варьирование – это собственно фразеологическое варьирование, трансформация раздельнооформленной, но семантически цельной единицы» [8, с. 32]. Основными признаками варианта фразеологизма Мокиенко считает единство внутренней мотивировки, образа фразеологического оборота и относительную тождественность синтаксической конструкции, в рамках которой проходят лексические замены. Благодаря этим условиям «лексические замены в вариантах фразеологических единиц носят строго закономерный, системный характер» [8, с. 33].

Вопрос о вариантах кратко освещает энциклопедия «Русский язык»: «В структуре большинства фразеологизмов-идиом выделяют константные (постоянные) и переменные элементы. Константные элементы образуют основу тождества единицы, переменные элементы создают возможность варьирования. Вариантность фразеологизмов-идиом выражается в видоизменении элементов, соотносимых с единицами разных уровней: лексико-семантического, синтаксического <...>, морфологического <...>, фонетического <...>, а также

в изменении количества лексических компонентов, не нарушающих тождества единицы <...>» [17, с. 382].

Вариантность свойственна и пословично-поговорочным выражениям. В пословицах и поговорках, в отличие от идиом, явление вариантности охватывает, как правило, только отдельные слова и никогда не распространяется на весь лексический состав, «ввиду чего образуется относительно небольшое количество разновидностей пословицы» [5, с. 37].

В.М. Мокиенко, В.П. Жуков и авторы энциклопедии «Русский язык» имеют схожую точку зрения на проблему вариантности фразеологических единиц. Подобный подход кажется нам наиболее оправданным. Лексические замены в пределах семантической целостности фразеологической единицы, не нарушающие единства внутренней мотивировки, не изменяющие образ и характер фразеологизма, а также тождественность его синтаксической конструкции, целесообразно рассматривать в контексте вариантности. Выход за указанные пределы варьирования мы будем считать трансформацией фразеологизма. В отличие от варьирования, в результате трансформации образуется фразеологизм, не идентичный языковому: его значение уточнено, дополнено, расширено, а иногда даже противоположно исходному.

Итак, под фразеологизмом мы понимаем воспроизводимую в речи языковую единицу, состоящую из двух и более компонентов, имеющую обобщенно-переносное лексическое значение, устойчивую по своему составу и структуре. Большинство исследователей выделяют следующие свойства фразеологической единицы: устойчивость, воспроизводимость, семантическую целостность, раздельоформленность, валентность, эмоционально-экспрессивную окрашенность, дословную непереводимость на другие языки, возможность вариантов и новообразований.

Значительной части фразеологизмов русского языка свойственна вариантность. Вариантность не имеет четких границ в языке, что вызывает разногласия ученых, занимающихся практической фразеологией. Рассмотрение вопроса вариантности демонстрирует динамический характер фразеологии, ее открытость к различным структурно-семантическим преобразованиям. Различия фразеологических вариантов могут быть большими или меньшими, однако это должны быть различия, не нарушающие тождества фразеологической единицы. В случае нарушения границ вариантности и выхода за пределы данного тождества можно говорить о трансформации фразеологической единицы.

Под трансформацией фразеологизмов мы понимаем «любое отклонение от общепринятой нормы, закреплённой в лингвистической литературе, а также импровизированное изменение в экспрессивно-стилистических целях». Таким образом, трансформация фразеологизмов может быть «дефектной» (фразеологические ошибки) и авторской (преобразование фразеологизмов в художественных целях).

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Архангельский В.Л. Устойчивые фразы в современном русском языке. Ростов-на-Дону, 1964.
2. Бабкин А.М. Русская фразеология, её развитие и источники. М., 1970.
3. Виноградов В.В. Избранные труды: Лексикология. М., 1977.
4. Гусейнова Т.С. Трансформация фразеологических единиц как способ реализации газетной экспрессии. Махачкала, 1997.
5. Жуков В.П. Русская фразеология. М., 1986.
6. Жуков В.П. Семантика фразеологических оборотов. М., 1978.
7. Ларин Б.А. Очерки по фразеологии. Л., 2006.
8. Мокиенко В.М. Загадки русской фразеологии. М., 1990.
9. Молотков А.И. Основы фразеологии русского языка. Л., 1977.
10. Телия В.Н. Русская фразеология. М., 1996.
11. Фразеологизм: семантика и формы. Сборник статей, посвященных юбилею В.А. Лебединской. М., 2001.
12. Харлицкий М.С. Употребление фразеологизмов в газетной речи. М., 1976.
13. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. М., 1985.
14. Жуков В.П., Жуков А.В. Школьный фразеологический словарь русского языка. Изд. 2-е. М., 1989.
15. Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В.Н. Ярцевой. М., 1990.
16. Молотков А.И. Фразеологический словарь русского языка. М., 1986.
17. Русский язык. Энциклопедия / Под ред. Ф.П. Филина. М., 1979.

ОБРАЗЫ И СТЕРЕОТИПЫ МУЖСКОЙ РОЛИ В СЕМЬЕ И ИХ ОТРАЖЕНИЕ В ПАРЕМИЯХ РУССКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ

С.Хакбердиева, преподаватель, Самаркандский государственный университет, Самарканд

Annotatsiya. Ushbu maqolada rus va o'zbek tillaridagi maqollar, erkakning oila va jamiyatdagi o'rni, oilaviy munosabatlarning ahamiyati, er va xotin, ota-bola munosabatlari tahlil qilinadi. O'rganilayotgan madaniyatlar olamining lingvistik manzarasida bu matallarning o'xshash va farqli tomonlarini ko'rsatuvchi maqol va matallarga misollar keltiriladi.

Kalit so'zlar: tushuncha, madaniyat, erkak, er, ota, maqollar, qo'shiq so'zlari va iboralar, til madaniyati, an'anaviy gender rollari.

Аннотация. В данной статье анализируются паремии русского и узбекского языков, о роли мужчины в семье и в обществе, о важности семейных отношений, об отношениях мужа и жены, отцов и детей. Приведены примеры пословиц и поговорок, демонстрирующих сходства и различия этих паремий в языковой картине мира исследуемых культур.

Ключевые слова: концепт, культура, мужчина, муж, отец, паремии, крылатые слова и выражения, лингвокультура, традиционные гендерные роли.

Abstract. This article analyzes the proverbs of the Russian and Uzbek languages about the role of a man in the family and in society, about the importance of family relationships, about the relationship between husband and wife, fathers and children. Examples of proverbs and sayings are given demonstrating the similarities and differences of these proverbs in the linguistic picture of the world of the studied cultures.

Keywords: concept, culture, man, husband, father, proverbs, catchphrases and expressions, linguaculture, traditional gender roles.

В паремиях русского и узбекского языков закреплены различные образы и стереотипы мужской роли в семье, которые отражают традиционные взгляды на мужские качества, социальные роли и обязанности в обществе. Хотя образы могут отличаться между двумя культурами, но они оба подчеркивают схожие аспекты, такие как мужество, ответственность и трудолюбие.

Мужчина как глава семьи и защитник: Традиционно мужчина считался защитником семьи и рода. Он ответственен за защиту близких и обеспечение их безопасности: «Муж без жены – что солдат без ружья» - подчёркивает важность мужчины как основного элемента семьи, но также указывает на взаимозависимость с женщиной. «Ота – уйнинг устуни» (Отец – опора дома.). Эти пословицы подчеркивают важность отца как поддержки и опоры семьи, выражая его ответственность за семью и ее благополучие.

Мужчина как кормилец: В русских паремиях часто встречаются образы мужчины, который обязан обеспечивать семью материально: «Без труда не выловишь и рыбку из пруда». «Эр бор – ош бор, эр йўқ – гам бор» (Если муж есть – есть хлеб, если мужа нет – есть горе). Эти пословицы подчеркивают, что муж обеспечивает семью необходимыми ресурсами и благосостоянием, и его отсутствие ассоциируется с трудностями и бедностью.

Мужчина как смелый и решительный: Образ мужчины даётся как решительного и смелого человека, способного преодолевать трудности и защищать свою честь. Например: «Смелость города берет»; «Эр – қўрқмас, қўрқоқ – эр болмас» (Мужчина не боится, трус мужчиной не станет). Эти пословицы подчеркивают, что смелость и решительность – ключевые качества настоящего мужчины, отличающие его от трусливого человека.

Мужчина как лидер: Мужчина часто ассоциируется с лидерскими качествами, умением принимать решения и вести за собой других: «Один в поле не воин»; «Эр босган ердан чўн ўсмайди» (Там, где прошел мужчина, трава не растет). Эти пословицы символизируют решительность мужчины, показывая, что его действия имеют последствия и он способен

влиять на мир.

Мужчина как наставник: Образ старшего мужчины, обладающего мудростью и опытом, который передает свои знания младшим поколениям: «*Не учи ученого*»; «*Отаси ўғлига от ўргатади*» (Отец учит сына ездить на лошади). Эти пословицы подчеркивают роль мужчины, особенно отца, как наставника и учителя, который передает свои знания и жизненные навыки следующему поколению, готовя его к взрослой жизни.

Сходства: в обеих культурах мужчины изображаются как защитники, кормильцы, лидеры и наставники. Оба общества подчёркивают важность мужской смелости, трудолюбия и ответственности перед семьёй и обществом.

Различия: В узбекских паремиях сильнее выражен образ патриархального главы семьи и воина, тогда как в русских паремиях акцент делается на роли мужчины как трудолюбивого кормильца и смелого решителя проблем. Узбекские паремии больше фокусируются на социальной и культурной иерархии, в то время как русские – на личных качествах мужчины.

Оба набора паремий отражают культурные ожидания от мужских ролей в обществе, которые имеют как общие черты, так и уникальные черты в зависимости от культурных контекстов.

Концепт «мужчина» принадлежит к числу базовых концептов в сознании носителей русского и узбекского языков. На его развитие и содержание влияют культурно-исторические и социально-экономические факторы, обуславливая национально-специфические характеристики концепта.

Концепт мужчина объективируется в языке значительным количеством паремий и ФЕ, в семантике которых находят свое отражение релевантные для русскоязычной и узбекскоязычной культур характеристики данного концепта.

Содержание концепта мужчина раскрывается путем характеристики индивидуальных качеств (пола, возраста, внешности, социального статуса), духовного мира человека, качеств характера и деятельности человека (физической и интеллектуально-речевой), социально обусловленных качеств человека и его поведенческой деятельности (социального происхождения, семейного положения, положения в обществе, отношений людей в обществе).

Паремиологическая концептуализация понятийных сфер «мужчина» в русском и узбекском языках характеризуется множеством языковых средств выражения гендерного аспекта языка, выполняющих номинативную, репрезентативную, образно-экспрессивную и оценочную функции.

Содержание концепта мужчина в русском и узбекском языках в основном, совпадают, однако сопоставительный анализ понятийного, образного компонентов концепта позволяет говорить о наличии, помимо ряда общих характеристик, значительного количества отличительных черт, обусловленных национально-культурной спецификой концепта.

Концепт «мужчина» включает три микроконцепта, содержащие разнообразные аспекты, определяемых фразеологизмами и паремиями: «**внутренний человек**» - моральные, нравственные и интеллектуальные характеристики мужчин; «**внешний человек**» - внешность и биологические качества мужского пола и «**социальный человек**» - социальная роль и семейное положение. Опираясь на эти три микроконцепта, постараемся выстроить образную картину концепта в представленных языках [29, 21].

Есть разные сферы отражения межличностных отношений, и в нашей статье мы рассматриваем концепт «мужчина», «муж» и «отец», представленный в паремиях русского и узбекского языков, посредством которых можно увидеть исторически сложившееся отношение к мужчине, как к отцу, как к супругу, как к главе семейства. Это, в свою очередь, помогает выстроить наиболее полную картину рассматриваемого концепта.

Концепт «мужчина» включает в себя разнообразные ожидания и стереотипы, которые могут различаться в зависимости от культуры, религии, социального статуса и возраста, а также других факторов. Посмотрим некоторые общие стереотипы которые отражают этот концепт в обоих языках:

- **Силу и выносливость:** Мужчинам часто приписывается ожидание быть физически сильными и способными к защите своей семьи и родины. Например, *«Без мужа жена всегда сирота»*, *«Из-за мужа и жена хороша»*, *«Жена красна мужем, а муж – женой с детьми»*. А также приведем примеры узбекских пословиц: *«Эр – қуёш йўлдоши, хотин-умр йўлдоши»*, *«Оналик уйнинг ори бор, оталик уйнинг – зари»*, *«Ота – ақл, она – идрок»*.

- **Построение карьеры и финансовая успешность:** Ожидается, что мужчины будут стремиться к карьерному росту и обеспечению финансового благополучия своей семьи: *«Богатый отец – кормилец»*, *«Богатый отец – гордость семьи»*, *«Богатому мужу и лошадь рада»*; *«Эркадан иш аримас, тогдан – булут»*, *«Эркак ақли билан севади, аёл қалби билан ўйлайди»*, *«Ота зайратли бўлса, бола ибратли бўлар»*.

- **Эмоциональная сдержанность:** В некоторых культурах считается, что мужчины должны быть сдержанными в выражении своих эмоций и демонстрации уязвимости: *«Мужчина слова»*, *«Слово мужчины – не воробей, вылетит – не поймаешь»*, *«Мужское слово – дороже денег»*. *«Эр йигит номи билан, меҳнатда шони билан»*, *«Эр хизматдан топар»*.

Эти пословицы подчеркивают важность сдержанности, надёжности и ответственности мужчины в его словах и поступках [29,21].

- **Традиционные гендерные роли:** В некоторых обществах мужчинам назначаются определенные роли, связанные с традиционными представлениями о гендерных различиях. *«Муж – голова, жена – шея»* - указывает на лидирующую роль мужа в семье, а жена является опорой и поддержкой. *«Муж – кормилец, жена – хранительница домашнего очага»* - выражает идею о том, что мужчина обеспечивает материальные нужды семьи, а женщина отвечает за уход за домом и семьей. *«Муж работает, жена воду носит»* - описывает традиционное разделение труда между мужчиной и женщиной, где муж занимается заработком, а жена заботится о домашних делах. *«Муж на поле, жена в городе»* - отражает традиционные занятия мужчины (работа на поле, скотоводство) и женщины. *«Муж – хозяин, жена – хозяйка»* - указывает на роль мужа в принятии ключевых решений в семье, а жены - в уходе за домашними делами и управлении бытовыми вопросами. *«Эр – қуёш йўлдоши, хотин – умр йўлдоши»*, *«Ота-онам – давлатим»* - (Мои родители – мое богатство), *«Ота-онанг дуоси ўтга, сувга ботирмас»* - (С родительским благословением ни в воде не утонешь, ни в огне не сгоришь), *«Ота-онанг ўтирган уйнинг томига чиқма»* - (Не лезь на крышу дома, где находятся родители), *«Ота рози – худо рози»* - (Отец согласен – бог согласен), *«Оталар сўзи – ақлнинг кўзи»* - (Слова отцов – мудрые слова).

Эти пословицы отражают традиционные представления о роли мужчины и женщины в семье и обществе, где мужчина ассоциируется как глава семьи, как добытчик и кормилец, как защитник семьи, а женщина – с заботой о домашнем очаге, семейном благополучии и отвечает за воспитании семьи.

Однако, в современном обществе эти стереотипы начинают меняться под воздействием факторов, таких как феминистическое движение, изменение экономической ситуации и изменения в структуре семьи. Все это способствует появлению разнообразных моделей мужественности и отцовства.

Все эти выражения стали крылатыми благодаря своей значимости, узнаваемости и распространённости в языке и указывают о роли мужчине в семье и в обществе.

Из этих пословиц, поговорок, фразеологизмов и крылатых слов с компонентами «муж», «мужчина» и «отец» можно сделать следующие выводы:

- **«Значение семьи»** - многие из этих выражений отражают важность семьи и родительских отношений. Они подчёркивают роль отца как главы семьи и важность его влияния на воспитание и развитие детей.

- **«Социальные ожидания»** - некоторые из этих выражений указывают на социальные ожидания и стереотипы, связанные с мужественностью и мужской ролью в обществе. Они могут подчёркивать важность силы, решительности и ответственности в мужской роли.

- **«Наследие и передача опыта»** - многие паремии, пословицы и поговорки говорят о том, что многие характеристики и качества передаются от одного поколения к другому,

особенно от отца к сыну. Это указывает на значение наследия и передачи опыта в семье и обществе.

- «Дружба и солидарность» - некоторые выражения относятся к дружбе и солидарности между мужчинами. Они подчёркивают важность взаимной поддержки и уважения в мужских отношениях.

- «Реальные действия» - многие из крылатых выражений и фразеологизмов подчёркивают важность действий, поведения, поступка и ответственности за семью. Это указывает на ценность практических поступков и решений в мужской роли, поведении, социального статуса и его решений.

Таким образом, концепт «мужчина» как и в русском так и в узбекском языковом сознании представляет собой сложное и многослойное явление, включающее в себя исторические, культурные, социальные и психологические аспекты. Он определяется патриархальными традициями, культурными нормами и социальными ожиданиями. Изучение этого концепта позволяет лучше понять, как формируются и изменяются представления о гендерных ролях и идентичностях в узбекском обществе, и способствует более глубокому пониманию межкультурной коммуникации.

Обобщая, можно сказать, что, концепт «мужчина» в русском и узбекском языковом сознании представляет собой сложное и многослойное явление, включающее в себя исторические, культурные, социальные и психологические аспекты. Изучение этого концепта позволяет лучше понять, как формируются и изменяются представления о гендерных ролях и идентичностях в российском и узбекском обществе.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Даль В.И. Пословицы русского народа: сборник: в 2-х томах / В.И. Даль. – М.: Художественная литература, 1984. Т.1. – 383 с. Т.2. – 399 с.
2. Жуков В.П. Русская фразеология. – М.: Высшая школа, 1986. – 310 с
3. Кацуба Л.Б. Паремнологическое сознание: к постановке проблемы // Филологические науки. – Тамбов: Грамота, 2010. № 2. – С. 73-75.
4. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Филол.ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова, 1997.
5. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты. – Волгоград, 2002.
6. Прудникова Е.С. Стереотипные гендерные характеристики человека в русском языковом сознании. – 2012. – №1(2). – С. 29 – 33.
7. Леднева А.В. Паремнологическая картина мира в русском языке. Дисс.канд.филол. – Уфа, 2016. – 154 с.
8. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. А. Мадвалиев таҳрири остида. – Тошкент, 2006-2008 – 1-5 том.
9. Ўзбек ҳалқ мақоллари. – Тошкент: «Шарқ» нашриёти, 2013.

УДК 81-13

ПОСЛОВИЦЫ С КОМПОНЕНТОМ СОВЕЩЬ В СОПОСТАВЛЕНИЕ РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

М.М. Хожяева, независимый исследователь, Ургенч

Annotatsiya. *Maqol xalq donoligi yoki hayotiy tajribasini o'z ichiga olgan va ko'pincha axloqiy yoki didaktik ma'noga ega bo'lgan qisqa, ixcham iboradir. Maqollar odatda turli xil hayotiy vaziyatlarda tushunish, tushuntirish yoki ko'rsatma berish uchun ishlatiladi.*

Maqollar, qoida tariqasida, bir nechta so'zlarni o'z ichiga oladi va ularni eslab qolish oson. Umumiylik: ular umumiy hayotiy vaziyatlar va universal haqiqatlarni tasvirlaydi. Xalqning madaniy-tarixiy xususiyatlarini o'zida aks ettiruvchi ko'plab maqollar avloddan-avlodga o'tib kelmoqda. Maqollar ma'nosini yanada ifodali ifodalash uchun ko'pincha tasvir va metaforalardan foydalanadi.

Maqollar nafaqat axborot uzatish vositasi, balki madaniy merosning muhim elementi sifatida ham xizmat qilishi mumkin. Ular an'analarni saqlashga yordam beradi, axloqiy tamoyillarni shakllantiradi va turli vaziyatlarda qaror qabul qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Maqollar adabiyot, notiqlik va kundalik nutqda ham ko'p qo'llanib, ularning til va madaniyatdagi ahamiyatini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar : *maqol, nutq, xalq o'g'zaki ijodi, o'rganishlar*

Аннотация. Пословица – это короткая, лаконичная фраза, содержащая народную мудрость или жизненный опыт и часто имеющая нравственное или дидактическое значение. Пословицы обычно используются для понимания, объяснения или наставления в различных жизненных ситуациях.

Пословицы, как правило, состоят из нескольких слов и легко запоминаются. Общность: они описывают обычные жизненные ситуации и универсальные истины. Многие пословицы, отражающие культурно-исторические особенности народа, передавались из поколения в поколение. В пословицах часто используются образы и метафоры, чтобы более выразительно выразить свой смысл.

Пословицы могут служить не только средством передачи информации, но и важным элементом культурного наследия. Они помогают сохранять традиции, формируют моральные устои и служат основой для принятия решений в различных ситуациях.

Пословицы широко используются в литературе, риторике и повседневной речи, показывая их значение в языке и культуре.

Ключевые слова: пословица, речь, фольклор, учение.

Abstract. A proverb is a short, laconic expression that contains folk wisdom or life experience and often has a moral or didactic meaning. Proverbs are usually used to convey understanding, explanation or instruction in various life situations.

Proverbs, as a rule, contain only a few words and are easy to remember. Generality: They describe general life situations and universal truths. Many proverbs are passed down from generation to generation, reflecting the cultural and historical characteristics of the people. Proverbs often use images and metaphors to convey their meaning more expressively.

Proverbs can serve not only as a means of transmitting information, but also as an important element of cultural heritage. They help preserve traditions, form moral principles and serve as a basis for decision-making in various situations.

Proverbs are also often used in literature, oratory, and everyday speech, highlighting their importance in language and culture.

Key words: proverb, speech, folklore, studies

Пословицы можно назвать символом жизни, устной народной жанром, художественно - историческим феноменом. Они делают речь людей наиболее чёткой и выразительной, учат правильно выбрать жизненный путь, и правильно решать жизненные загадки и проблемы.

Данная работа посвящена анализу пословиц с компонентом «совесть» в русском и узбекском языках. Пословицы являются важной частью народной мудрости и выражают моральные нормы, культурные ценности и мировосприятие народов. В исследовании акцентируется внимание на сходствах и различиях в использовании термина «совесть» в обоих языках, а также на его роли в формировании моральных ориентаций общества.

Путем сравнения пословиц выявляются универсальные и уникальные аспекты восприятия совести, что позволяет глубже понять этическую и философскую основу, заложенную в языках. Рассматриваются тематические группы пословиц, связанные с совестью, такие как ответственность, честность и моральные дилеммы. Особое внимание уделяется влиянию исторических и культурных факторов на формирование данных высказываний.

Работа может быть полезна для специалистов в области лингвистики, культурологии и педагогики, а также для всех интересующихся межкультурными связями и сравнительным анализом языков.

Актуальность темы совести в русском языке можно рассмотреть с нескольких позиций:

1. Философский аспект: Совесть как внутренняя моральная оценка поступков человека представляет собой важную тему для философских размышлений. Вопросы о том, что такое совесть, как она формируется и какой роль играет в жизни индивидуума, остаются актуальными для различных философских и этических дискуссий.

2. Литературный контекст: В русской литературе совесть часто является центральной темой произведений. Такие авторы, как Достоевский, Толстой и Чехов, исследуют моральные дилеммы и внутренние конфликты персонажей, что создает богатый контекст для анализа их произведений с точки зрения совести.

3. Социальные медиа и культура: В условиях современного общества, где социальные сети играют значительную роль в жизни людей, вопрос совести обостряется. Каковы моральные последствия действий в интернет-пространстве? Как совесть влияет на онлайн-взаимодействия? Это делает тему особенно актуальной в контексте обсуждения этики и морали.

Психология: Совесть также рассматривается в психологическом контексте как важный элемент саморефлексии и самооценки. Понимание того, как совесть влияет на поведение человека, может быть полезным в терапии и личностном развитии.

4. Актуальные социальные проблемы: В свете современных глобальных проблем (например, экология, права человека, политические кризисы) совесть становится важной составляющей в отношении к социальным вопросам. Вопросы ответственности и морального выбора становятся всё более важными в общественных дискуссиях.

Таким образом, тема совести в русском языке остается многоаспектной и глубокой, затрагивая различные области знания и сферы человеческой жизни.

Тема совести в узбекском языке и культуре имеет множество аспектов и актуальностей:

1. Этические и моральные ценности: Совесть воспринимается как важный элемент моральных норм и этических стандартов в узбекском обществе. Это включает в себя такие качества, как честность, доброта и справедливость.

2. Роль совести в традициях: Узбекская культура базируется на многовековых традициях, которые подчеркивают важность совести в отношениях между людьми, семьями и сообществами.

3. Совесть и идентичность: В условиях стремительных изменений и глобализации вопрос совести становится важным для сохранения национальной идентичности и культурных традиций.

4. Проблемы современности: В современных условиях, когда молодежь сталкивается с различными вызовами, вопрос совести становится актуальным, поскольку она помогает принимать правильные решения в сложных ситуациях.

5. Образование и воспитание: Совесть также является важным аспектом в образовательной системе, где акцентируется внимание на формировании моральных ценностей у подрастающего поколения.

6. Литература и искусство: В узбекской литературе и искусстве часто рассматриваются темы совести, что отражает в себе проблемы морального выбора и внутреннего конфликта.

7. Социальные вопросы: Совесть играет ключевую роль в решении социальных проблем, таких как коррупция, несправедливость и неравенство, которые актуальны для многих обществ, включая Узбекистан.

Эти аспекты подчеркивают комплексность и многогранность понятия совести в узбекской культуре и обществе.

Пословицы и поговорки, отражающие концепцию "совести", могут различаться в русском и узбекском языках как по смыслу, так и по культурным нюансам. Вот некоторые различия:

1. Смысловые акценты: В русском языке пословицы о совести часто подчеркивают внутренние моральные нормы и личную ответственность. Например, "Совесть — самый лучший советчик" говорит о том, что внутренний голос помогает принимать правильные решения. В узбекском языке пословицы могут акцентироваться на общинных ценностях и социальной ответственности. Например, некоторые узбекские пословицы могут говорить о том, как действия человека отражаются на его семье или обществе.

2. Культурные особенности: Русская культура традиционно уделяет большое внимание индивидуализму и самоанализу, что может отражаться в пословицах. Узбекская культура,

наоборот, может акцентировать внимание на коллективной ответственности и важности социальной гармонии.

3. Эмоциональный тон: В русском языке пословицы о совести могут иметь более серьёзный и порой даже пессимистичный тон, говоря о муках совести и внутренних конфликтах. В узбекском языке пословицы могут использовать более оптимистичный подход, акцентируя важность исправления ошибок и возвращения на правильный путь.

Пословицы с компонентом "совесть" в русском и узбекском языках представляют собой интересный объект исследования, так как они отражают культурные, психологические и философские аспекты общества. В этом контексте можно рассмотреть несколько методов и подходов для изучения данных пословиц.

Методы и исследования:

Алишер Навои - хотя он и жил в XV веке, его произведения содержат глубокие философские размышления о морали и совести, что актуально и по сей день.

Абдулла Кадыри - его роман «Шанзафир» затрагивает вопросы человеческой морали и совести, в контексте социалистического реализма.

Улугбек - великий астроном и философ, размышлявший о человеческих ценностях и их месте в обществе, также затрагивал этические аспекты в своих трудах.

Абдулла Кадыри - Один из классиков узбекской литературы, в своих произведениях он часто поднимает вопросы о морали и совести, особенно в контексте исторических событий и социальных проблем.

Чулпон (Абдулла Рахимов) - Писатель и поэт, который в своих творениях исследует внутренний мир человека, его переживания и моральные выборы.

Садикджон - В своих произведениях он также часто затрагивает темы совести, нравственности и человеческих отношений.

Тема совести занимает важное место в произведениях многих русских поэтов. Вот некоторые из них:

Александр Пушкин - В творчестве Пушкина совесть часто рассматривается в контексте борьбы личности с социальными и нравственными нормами. Его стихотворения пронизаны глубокими размышлениями о добре и зле.

Фёдор Тютчев - Тютчев также затрагивает тему совести, особенно в контексте природы человеческих чувств и моральных конфликтов. Его философские размышления на эту тему можно встретить в многих его стихах.

1. Контент-анализ: Этот метод позволяет исследовать содержание пословиц, выявлять частотность использования компонента "совесть", анализировать контекст, в котором он употребляется.

2. Сравнительный анализ: Сравнение пословиц с компонентом "совесть" в русском и узбекском языках может помочь выявить культурные различия и сходства в понимании этого концепта.

3. Лексико-семантический анализ: Изучение значения слова "совесть" и его производных, а также значений, которые придают этому понятию в пословицах, позволит глубже понять его место в языке и культуре.

4. Анкетирование и интервью: Сбор мнений носителей языка о значении пословиц и их личном опыте может дать больше информации о том, как коррелируют языковые выражения и общественные нормы.

5. Анализ литературных источников: Изучение произведений литературы, фольклора и устного народного творчества, где встречаются пословицы с "совестью", поможет более полно понимать их контекст.

-Фольклористические исследования: Исследователи могут сосредотачиваться на собраниях народных пословиц и поговорок, их классификации и интерпретации.

- Социолингвистические исследования: Изучение того, как социальные и культурные факторы влияют на использование и значение пословиц с компонентом "совесть".

- Психолингвистические исследования: Изучение восприятия понятий совести и моральности через призму языка, а также влияние языка на мышление.

- Культурологические исследования: Анализ, как различные культуры формируют концепт совести и выражают его через язык и фольклор.

Эти подходы могут помочь в создании многогранного представления о том, как понятийный аппарат совести отражается в языке и культуре народов. Пословицы о совести

Например: Нечистая совесть спать не даёт. Совесть без зубов, а загрызёт. Волосом сед, а совести нет. В ком есть стыд, в том и совесть.

Совесть - глаз народа. Деньги потеряешь - можно нажить, а совесть потеряешь - беду узнаешь.

За совесть да за честь - хоть голову снасть. У него стыда - что волос на камне. Стыдно сказать, а грех утаить.

В ком стыд, в том и совесть. Платье черненько, да совесть беленька. Совесть потеряешь - другой не купишь.

Без рук, без ног - калека, без совести – полчеловека. От человека утаишь, а от совести не утаишь. Стыдливый покраснеет, а бесстыжий побледнеет.

Нечистая совесть спать не даёт - в этом половине я поняла, если в душе человека совесть не чистая, то есть если кого то обманул, если обидел, тогда человек не может спать, то есть его душа будет мучать.

Совесть без зубов, а загрызёт. В этом пословице можно понять, что у совести нет зубов то есть совесть не может сдержаться и может повредить душу, то есть обидеть человека. Наши зубы даны чтобы держать наш язык, вот у совести тоже так.

Эти пословицы у каждого понимается по разному, потому что люди разные, и их понимание.

Кроме того, пословицы и поговорки о совести часто звучали в произведениях русской классики, таких как у Льва Толстого, Антона Чехова и Федора Достоевского, где рассматриваются этические и моральные вопросы, что также соприкасается с темой совести.

Если говорить о пословице, то известная "совесть — лучший судья" может быть проиллюстрирована многими литературными мерами, где неразрывная связь между совестью и моральными выборами персонажей является центральной темой.

4.В русской литературе и поэзии многие поэты обращались к теме совести, используя пословицы и поговорки. Вот несколько известных имен:

1. Александр Блок – в его произведениях можно встретить размышления о совести, совести как внутреннем голосе человека.

2. Анна Ахматова – её стихи часто затрагивают моральные аспекты и внутренние конфликты, связанные с совестью.

3. Марина Цветаева – также много писала о высоких моральных принципах и совести, что можно отразить в её поэзии.

4. Осип Мандельштам – в его работах совесть играет важную роль в понимании личной ответственности и социальной справедливости.

5. Борис Гребенщиков – в его текстах тоже можно найти элементы, связанные с совестью и нравственностью.

Хотя конкретные пословицы могут не всегда быть явно упомянуты, концепция совести пронизывает много произведений этих авторов.

Обсуждения о пословицах, содержащих компонент "совесть", могут быть интересны с точки зрения культурных различий и схожестей между русским и узбекским языками. В русском языке "совесть" часто ассоциируется с моральными нормами, чувством вины и внутренним ощущением правильности или неправильности поступков. Примеры таких пословиц:

- "Чистая совесть — лучший сон."

- "У кого совесть чиста, тот живет без страха."

В узбекском языке аналогичные понятия могут выражаться через другие культурные элементы, и пословицы зачастую имеют специфические оттенки, отражающие местные традиции и социальные нормы. Например, узбекские пословицы могут акцентировать внимание на преданности семье, чести и уважении, что также связано с понятием совести.

При обсуждении этих пословиц можно обратить внимание на то, как в каждой культуре понимается и интерпретируется совесть, какие социальные и моральные нормы подчеркиваются, и как эти значения передаются через язык. Также можно исследовать, какие ситуации могут вызвать обсуждение совести в разных культурных контекстах, и как это влияет на взаимодействие людей в обществе.

Результаты работ на эту тему:

Интерес к пословицам с компонентом «совесть» в русском и узбекском языках может дать множество результатов, поскольку пословицы часто отражают культурные и моральные ценности общества. Исследования в этой области могли бы оценить, как понятие совести воспринимается и интерпретируется в каждом из языков и культур.

1. Сравнительный анализ: Ученые могли бы провести сравнительный анализ пословиц, содержащих слово «совесть», в русском и узбекском языках, выявляя аналогии и различия в значениях и оттенках. Например, в русском языке пословицы, касающиеся совести, могут подчеркивать личную моральную ответственность, в то время как в узбекском языке акценты могут быть сделаны на коллективные нормы и традиции.

2. Культурное значение: Также исследователи могли бы изучать, как пословицы с компонентом совести отражают культурные особенности, такие как индивидуализм versus коллективизм, отношения между поколениями и роль традиций в жизни общества.

3. Лексические особенности: Анализ лексических структур самих пословиц может показать, как слово «совесть» и его синонимы употребляются в обоих языках и как эти употребления отражают более широкие концепции нравственности и этики.

4. Психолингвистический аспект: Можно также рассмотреть, как понимание и интерпретация совести как концепта влияет на повседневное общение, убеждения и поведение людей в обоих культурах.

Если вас интересуют конкретные результаты исследований или вы хотите узнать больше о какой-то конкретной работе, дайте знать!

Вывод :

Можно сказать что ещё многие годы пословицы будут служить не только источником мудрости но и творчества. Это значит что фольклор будет жив.

Например в Узбекистане есть области и у каждого области есть свой фольклор. И это значит каждый человек каждого области понимает и воспринимает пословицы про совесть по разному потому что совесть это народная высказывания.

В отличие от русских узбеки сильно обращают внимание на термин Совесть и Бессовестность. И этот термин играет важную роль в жизни узбеков, воспринимают глубоко и считают сильноной неуважением. И воспринимают плохо.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. «Черниговский листок» за 1861 г., № 8.
2. Русское уголовное право. 1902 г. Изд. 2-е. Ч. общая, стр. 130 - 131.
3. https://studbooks.net/2096736/literatura/poslovitsy_pogovorki_tvorchestve_klassikov
4. <https://cyberleninka.ru/article/n/o-poslovitsah-i-pogovorkah>

УЎК 808.5

АНГЛАШГА ИНТИЛГАН ШЕЪРИЯТ

Х.Шарафиддинов, доц., Фаргона давлат университети, Фаргона

Аннотация. Мақолада мумтоз ижодкорлар – Алишер Навоий, Увайсий, М.Шайхзода, А.Орипов ижодкорларидан таъсирланиш ва бадиий маҳорат сирларини ўзлаштириш ҳақида гап боради.

Калит сўзлар: даҳр золи, тўрт мазҳаб, маъно очқич сўз, руҳ, фалак – осмон.

Аннотация. В статье представлены классические творцы – Алишер Навоӣ, Увайсий, М.Шайхзаде, А. Орипова речь идет о том, как попасть под влияние творцов и овладеть секретами художественного мастерства.

Ключевые слова: зал гениев, четыре секты, вводное слово, дух, небо– небеса.

Abstract. In the article about being influenced by the classical creators – Alisher Navoi, Uvaysiy, M. Shaikhzadeh, A. Oripov and mastering the secrets of artistic skill.

Keywords: hall of genius, four sects, meaning opening word, spirit, sky – heaven.

Даҳолар улуғи буюк Алишер Навоӣ ўз ҳаёти, аҳволи руҳиясига назар ташлар экан, қалбининг чуқур тубидан тўкилган ушбу мисраларни битади.

Даҳр золин тўрт мазҳаб бирла қилдим уч талоқ,
Фард қилди бори мундоқ кадхудоликдин мени.

Бу мисралар у буюк зотнинг жасоратини ҳам ифодалайди. Алишер Навоӣдан бошқа бир ижодкор бундай дея олмас эди, агар дегудек бўлса, у замон билан ўйнашган саналиб, маҳв этилиши ҳам ҳеч гап эмас эди. Алишер Навоӣни асраган ҳомий эса фақат унинг номи бўлган. “Англаш йўлидаги... ҳар бир олға ташланган қадам жасоратдан, ўзига нисбатан шафқатсизликдан, фидойиликдан келиб чиқади” [3.13]. Бу мисралар улуғ зотнинг адашган ва адаштирувчи, йўлдан озган ва йўлдан оздирувчи дунёга, ўзи яшаган, ўзи мансуб бўлган замонга, ҳукмрон ақидаларга бўлган исён бўлиб, ўзгаларга ҳақ йўлни, маърифат йўлини ўз ҳаётлари учун танлашга даъват этади. Дунё ва дунё ишларига соғлом ақл билан ёндашиши, ҳар қандай уйдирмаларга эргашиш укубатли эканлигига ишорат этади. Демак, дунё ҳақида, ўзи яшаётган жамият ҳақида онг, тафаккур ва тўғри мулоҳазалар билан фикр юритиши лозим деган таълимий ғоя илгари сурилади.

Ш.Умрзоданинг “Дунё” деган кичик шеъри ҳам дунё ҳақида. Шеър жами ўн тўрт мисрадан иборат.

Қанчалар танидим, қанчалар рўё,
Йўлимда учрайди қорли унгулар.
Қаловин топмоққа чора ахтариб,
Сўлимда жикқомуш бани унсурлар.
Сизни топмоқ истар, йўқотмоқ асти
Сигмайди юракнинг хоналарига.
Ишонмас бўлсангиз, бир боқиб кўринг,
Айланган анорнинг доналарига.
Қанчалар танидим, шунчалар куйдим,
Йиғласам, қорачиқ фойдага қолди,
Сени танимасам бўларкан энди.
Ишонч ва оқибат кетди – йўқолди,
Қошингга чопмасам бўларкан, асли,
Аросатда қолган қари қиз – дунё.

Бу дунёни фалсафий англаш, жонли мушоҳада этиш йўлида фикр юритишдир. Дунёни аёл кўзи билан кузатишдир.

Шеър аёл поэзиясига хос мисралардан ташкил топган – “Сизни топмоқ истар, йўқотмоқ асти сигмайди юракнинг хоналарига”.

Тасаввурда олдиндан мавжуд бўлган аёл шеърининг нозик нолаларини гавдалантиради – “Ишонмас бўлсангиз, бир боқиб кўринг, айланган анорнинг доналарига”. “Бошингга чопмасам бўларкан, асли” мисрасида англамасликдан англашга ўтилиши тушунилади. Бунда ҳам аёл қалбидан бир учкун бор. Мисра эса шу учкуннинг ифодаси.

“Аросатда қолган қари қиз – дунё” мисраси Алишер Навоӣнинг “даҳр золи”ни – дунёнинг гумроҳ, йўлдан оздирувчи маккора кампирини ёдга солади. Ш.Умарзода эса уни қари қиз деб атайди.

Ф.Меринг инсон қанчалик доно бўлмасин, ўз даври ақлий майдонидан бутунлай сакраб ўтолмаслиги ҳақида гапириб ўтади [1. 449]. Демак, даврни хатлаб ўтиш осон иш бўлиб кўриниши мумкин холос.

Л.Толстой қачон ижодкорлар билан суҳбатлашар экан, доимо санъат асарининг айтиладиган охирги гапига – асар ғоясига жиддий эътибор қаратган. А.В.Жиркевич билан бўлган суҳбатда ҳам унинг фикрини шунга қаратади. Ҳар бир санъат асари жамиятни ҳаракатлантириши керак, кўзини очиши ва камчиликларини кўрсатиши керак, руҳий-маънавий олам янгиликларини очиб бериши керак [2. 8]. Шеърятга ҳам айти шу талаблар қўйилади. Ш.Умрзода “Сабр” номли шеърида ўзидан тухфалар қилади, “боримни бераман, ҳадя қилдим, ол!” дейди. Ундан чексиз миннатдорлигини изҳор этади. Шеърнинг тўлиқ матни катта эмас.

Энг гўзал либослар сенга бўлади,
Оппоқ ҳарирлардан бошингга рўмол.
Майли, истаганинг ўзингга бўлсин,
Боримни бераман, ҳадя қилдим, ол!

Бошимга иш тушса, ёнимда бўлдинг,
Яхшиликка бўлди барчаси охир.
Қўлимни тутганинг, кутганинг учун
Сени яхши кўриб кетяпман, САБР!..

Шеърнинг охирги мисрасигача гап нима ёки ким ҳақида кетаётгани билинмайди. Кутилмаган янгилик бўлиб, сабрга бўлган мурожаат эканлиги очилади. Янгилик. Ўзгаларни ҳам уни яхши кўришга ундайди, лекин “сабрни яхши кўринг” деб эмас, мисраларни ўқиган инсоннинг ўзи “сабрни яхши кўриш керак экан” дейди. Шеър сабрни яхши кўришни ўқувчининг ўзига айттиради. Бир мулоҳаза: шеърга сарлавҳа қўймаслик керак эди. Маъно очкич сўз охирги мисранинг ҳам охирида келиши ўқувчининг бирданига кўзини очади.

Шундай шеърлар бўлади, уларнинг матнида маъно очкич сўз қўлланмайди. А.Мухторнинг қуйидаги шеъри шу тоифага киради:

У Мажнундай хушсиз тўлғонар,
Бесўнакай улуғ.
Ўтдир қалбида,
Асрлардан бери
Ловиллаб ёнар
Бир гиёҳ дардида.

Бир гиёҳ дардида ловиллаб ёнган нима бўлиши мумкин. Бу “сир”ни шеърнинг сарлавҳаси очади: Қоракум. Саҳронинг номи. Демак, бу шеърга сарлавҳа қўйиш керак. Шеърга қўйилган сарлавҳа шу сўз остида тушуниладиган объектнинг бадиий таърифи.

Кўринадик, шоир сарлавҳани, албатта, ҳисобга олиши даркор.

– Аяжон, истайман, менга ишонинг,

Орзуларим кўпдир хали дунёда.
Фақат бугунингиз ҳадя этсангиз,
Ниятим амалга ошар зиёда.
Унинг бу сўзлари юрагим ўйди,
Доно сўзларидан ошди хайратим.
Қиммат ўйинчоқлар тиламас, сўрмас,
Онанинг меҳридан бошқаси зўрмас.

Ҳар куни онасининг қўлида китоб кўрган, кўраётган фарзанд ўз орзусини шундай содда, лекин чуқур маъноли ифодалайди. Бундай фарзанд қўлида қалам билан оқ қоғозга тикилиб ўтирган онасини кўп кузатган бўлади. У онадаги ижод азобларига кўп кўзи тушиб, меҳрли бўлган.

Шоиранинг “Оққушлар” шеърида меҳр деган сўзнинг ўзи йўқ. Лекин мазмунида шу меҳрли бўлиш буюк фазилат эканлиги оққушлар – сочининг оқ толалари детали орқали намоён бўлган.

Сочимга қўнибди оққушлар,
Энди мен кўряпман оқ тушлар.
Бир оққуш отамдан хабарчи,

Бошимни силару оғушлар.

Оққушлар кўпу, қолганлари-чи, ҳаммаси ҳам оғушига олганлардан эмасдир. Шундай, улар бир хилликдан – фақат оғушга олиш, севиш, эркалашлардан кўнмаган бошларга.

Биттаси кўзимдан оққан ёш,

Ёнида орқадан келган тош.

Буниси... Ранжитган бағритош,

Яна тош! Яна тош! Яна тош!

Бу мисралар меҳр, бутун жамиятга меҳр дармон эканлигига ҳам ишорат этади. Сочнинг оқ толаларини оққуш деб қайта номланишида мантикқа жудаям мос тушган бадийлик, образлилик мавжуд. Унинг матнда қўлланиши ҳам шеър – шеърятига хос.

М.Шайхзоданинг бир асарида “Ироданинг фарзанди умид” дейди Улуғбек Фирузага [4. 245]. Ирода эса матонат, чидам. Шу фазилят ва ўзига хослиги билан руҳ кўп ҳолларда исёнкор бўлади. Ёвуз кучлар қаршисида руҳи бақувватлар тиз чўкмайди.

Юҳоларнинг қаҳқаҳаси титратмайди,

Номардлардан чўчимоқлик – бу, хунук ор.

Занжирларни узиб чиқсам бошим узра,

Бағрин очган илиқ сийна – осмоним бор.

Охирги мисрадаги осмоним, яна илиқ сийна осмон, у ким. Бу А.Ориповнинг қуйидаги мисрасини ёдда тиклайди:

Гар қоида кўтарса-ю, изн этса осмон,

Бўлар эдим азал-абад хизматингизда.

Изн берувчи Тангридир. Демак, шоиранинг суянгани бор, руҳий исённинг ҳомийси бор, шоира фақат Унга ишонади, бу Яратгувчининг ўзидир. Руҳий қувватнинг ҳомийси ҳам Ўзи.

“Руҳ ва исён” шеърининг иккинчи банди қуйидаги мисралардан иборат:

Тирикмисан... Руҳ қўшигин айтиб берай,

Илинганим – муҳаббатим бой(и)тиб берай.

Сен сиғмаган етти олам қуйиб кетсин,

Руҳингни бер, бир кучоқлаб қайтиб берай.

Ниҳоятда илиқ мисралар, самимият ва очиклик ярашган мисралар. Шеърнинг охирги бандидан биринчи икки мисра:

Мана келдим... Туйнугингни очгин, фалак.

Тўхтамоқлик – ўлмоқликнинг нишонаси.

Шеър хотимасида яна Яратгувчига мурожаат, илтижо янграйди. Фалак – Яратгувчидан ёруғлик йўлини ҳам ўзига, ҳам ўзгаларга тортиқ этилишини сўраш билан шеър якунланади. “Кўнгил ибодати” шоиранинг иккинчи тўплами, ижодий камолотнинг катта йўлига тушган инсон учун ҳаммаси олдинда. Лекин тўплам бошида шоиранинг ўзи келтирган Жалолиддин Румийнинг бир байтини дам-бадам эмас, доимо эслаб туриш лозим бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Меринг Ф. Избранные труды по эстетике. – М.: “Искусство”, 1985.
2. “Л.Н.Толстой в воспоминаниях современников”. В двух томах. Том второй. – М.: “Художественная литература”, 1978.
3. Цвейг С. Зигмунд Фрейд. Журнал “ЖА”, 2000.
4. Шайхзода М. Асарлар. Олти томлик. Учинчи том. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1972.
5. Sharafutdinov X. Zamon qiyofalangan tarixiy roman. FarDU ilmiy xabarlar. 2024.
6. Sharafiddinov X. Али Қамбарнинг “Мунис марсияси” ҳақида. International Journal of Education, Social Science & Humanities. Finland Academic Research Science Publishers, 2024.
7. Sharafiddinov X. Мавзу белгилашда давр ижтимоий мазмунининг ўрни. Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences, 2023.
8. Sharafiddinov X. Gafur Pulatov: The Cry Of Herirud. The American Journal of Social Science and Education Innovations. 2021.
9. Sharafiddinov X. Қофиянинг функционал ва структурал эволюцияси. FarDU ilmiy xabarlar. 2021.

РЕЧЕВАЯ РЕАЛИЗАЦИЯ ЕДИНИЦ ЯДРА ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ

О.Х.Шомуротова, соискатель, Университет информационных технологий и менеджмента, Кариши

Annotatsiya. Ushbu maqolada funksional-semantik maydon yadrosi birliklarini nutqda amalga oshirish bosqichlari va uning o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: funksional-semantik maydon, nutqni amalga oshirish bosqichlari, til birliklari, til faoliyati.

Аннотация. В данной статье освещаются этапы реализации в речи единиц ядра функционально-семантического поля языка и его специфика.

Ключевые слова: функционально-смысловое поле, этапы речевой реализации, языковые единицы, языковая деятельность.

Abstract. This article highlights the stages of implementation of functional-semantic field kernel units in speech and its specifics in the language.

Keywords: functional-semantic field, stages of speech implementation, language units, language activity.

Речевая реализация языковых единиц в какой-либо мере противоречит объединению языковых явлений. Во-первых, объединение языковых явлений осуществляется на основе принципа «отдельность-специальность-общность» и методологии «речь - языковая деятельность». Речевая реализация языковой деятельности наблюдается на основе принципа «отдельность-специальность-общность» и методологии «речь - языковая деятельность». Здесь нужно обратить внимание на значения слов «осуществляется» и «наблюдается». Во-вторых, объединение языковых явлений и языковое восстановление является чисто субъективным явлением. Речевая реализация языковой деятельности является объективной действительностью и не связана с нашими желаниями. В-третьих, в процессе объединения речевых явлений происходят такие процессы, как влияние лингвистических и экстралингвистических элементов на события, которые не отражаются в реальности. А в речевой реализации языковых единиц в центре внимания исследователя находятся влияние других языковых явлений и экстралингвистических факторов на реализующуюся единицу. В-четвертых, в процессе объединения речевых явлений, воплощение становится устойчивым, усиливается семантическое различие в речевой реализации языковых единиц.

Если языковая деятельность реализуется в речи, в результате речевого окружения и реализации единицы, то число ступеней реализации может быть разной. Различной, в том числе и семантики языковой единицы. Это зависит от того к какому уровню относится языковая единица. Например, если реализующая единица относится к морфологическому уровню, то влияние на него лексического уровня становится сильным (слово, к которому прибавляется морфема). Влияние других уровней в данной ситуации не проявляется. Если реализующаяся единица относится к лексическому уровню, то морфологический и синтаксический уровни не являются главными. При реализации синтаксической единицы можно проследить взаимосвязь других уровней.

В данной статье мы попытаемся проследить речевую реализацию средств микрополя признака степени в узбекском языке, а также рассмотреть их особенности на разных уровнях.

Рассмотрим морфемы – ее, -ей, -е (-рок) в качестве средства ядра поля. В дальнейшем, обратим внимание на специфическую особенность этого средства при речевой реализации. Известно, что каждая языковая единица состоит из формы и содержания. И естественно, мы можем проследить это на наших примерах (в формах -ее, -ей, -е). Но эти формы сами по себе не смогут осуществить свои возможности. Это явление присуще всем морфемам (в отличие от лексем). Основанием для этого служит проблема формы, т. е. лексемы самостоятельно могут быть использованы, а морфемы – нет (не имеют права быть использованы самостоятельно).

По существу формы –ее, –ей, –е встречаются в словах таких частей речи, как прилагательные, наречия и, частично, в глаголах. –ее, –ей, –е не являются грамматической формой, а грамматическим средством (которые формируют грамматическую форму), при этом присутствует целое выражение формы и содержания. Таким образом, полная языковая сущность средств –ее, –ей, –е (в целостности формы и содержания) представляется в виде (слово, обозначающее признак - количество действия + определенная степень сравнения –ее, –ей, –е). Здесь мы можем проследить денотативную ситуацию, которая присуща трем единицам микрополя. Так как, формы –ее, –ей, –е присоединяются к прилагательным, наречиям и глаголам, обозначают определенную степень действия и количества, для нас представляет интерес деления их на нижней ступени лингвистической сущности в микрополе. Ибо, связь определенной степени сравнения –ее, –ей, –е с микрополем здесь очевидна. На этом основании относительно языковую сущность единицы –ее, –ей, –е рассмотрим в виде «слово, обозначающее признак + определенная степень сравнения –ее, –ей, –е». Эти единицы на основе грамматического (морфемного) фактора отличаются от конструкции «слово, обозначающее количество + определенная степень сравнения –ее, –ей, –е» и «слово обозначающее действие + определенная степень сравнения –ее, –ей, –е». Это связано с осуществляется на основе общего категориального значения, т. е. единица состоит из его денотативной основы и лексического свойства. Это является «первым шагом» речевой реализации лексического явления.

В языковой морфологической конструкции «слово обозначающее признак + определенная степень сравнения –ее, –ей, –е» значение прилагательного на основе грамматических видов делится на несколько подвидов «слово обозначающее характер/свойство+ определенная степень сравнения –ее, –ей, –е». Например: «сварливее» (-ей) (вайсакирок), «преданнее» (-ей) (вафодоррок), «щедрее (-ей) на обещание» (ваъдабозрок), «честнее» (-ей) (виждонлирок), «труднее» (-ей) (кийинрок), «страннее» (-ей) (ғалатирок), «жулчее» (-ей) (ғирромрок).

(Слова, обозначающие состояние + определенная степень сравнения –ее, –ей). Например: «стариннее» (-ей) (кўҳнарок), «пьянее» (-ей) (мастроқ), «знаменитее» (-ей) (машхуррок), «висячее» (-ей) (муаллакрок).

«Слова, обозначающие признаки качества состояния + определенная степень сравнения –ее, –ей». Например: «фиолетовее» (-ей) (нафармонрок), «розовее» (-ей) (пуштирок), «белее» (-ей) (окрок), «зеленее» (-ей) (яшилрок).

«Слова, обозначающие форму + определенная степень сравнения –ее, –ей». Например: «круглее» (-ей) (думалоқрок), «продолговатее» (-ей) (узунчокрок), «кривее» (-ей) (қийшиқрок), «холмистее» (-ей) (дўнгрок).

«Слова, обозначающие объем и меру + определенная степень сравнения –ее, –ей». Например: «изумительнее» (-ей) (мўжазрок), «тежелее» (-ей) (оғиррок), «спокойнее» (-ей) (вазминрок), «просторнее» (-ей) (бепоёнрок).

«Слова, обозначающие вкус + определенная степень сравнения –ее, –ей, –е». Например: «слаще» (-ей) (ширинрок), «вкуснее» (-ей) (лазизрок), «ядовитее» (-ей) (захарлирок). Эти деления не служат отличительным фактором для реализации следующей лексической основы. В связи с тем, что в существующей конструкции элементы вместе с формовыми указателями –ее, –ей, –е соответствуют основе непосредственно прилагательного с его лексическими особенностями. На лексической основе примеры могут делиться на меньшие разряды, так как отличие на уровне цвета, формы, объема, меры и вкуса дают нам возможность делить их на мелкие разряды внутри конструкции.

Эти интерделения связаны с речевыми образованиями, которые мы можем проследить в следующих конструкциях. Таким образом, ядро микрополя определенной степени сравнения –ее, –ей, –е имеют три общих конструкций (слова, обозначающие признак, меру действия определенной степени сравнения –ее, –ей, –е) и осуществляют через два уровня лексических единиц (слова, обозначающие признак + определенная степень сравнения –ее, –ей, –е). В функционирующих речевых образованиях конструкций, речевые значения действуют «самостоятельно». При реализации этих речевых значений дифференциации происходят и в

понятиях со значением степени. Например, в предложении «Хўжа Хусайн элчиликка муносиброқ» показатель –ее обозначает большую или меньшую степень; а в предложении «Қабристон кўчирилсин, деган буйруқми – йўқ бошқачароқ» – здесь –ее обозначает «необычный» признак степени.

Можно проследить дифференциацию сем «больше» и «меньше», «обычный» и «необычный», «нормированный». Эта реализация проявляется в образованиях конструкций (слова, обозначающие состояние + определенная степень сравнения –е) и непосредственно не касается сущности конструкций сем, на влияние других ситуаций к объединению речевых образований. Например, сема «необычный» является результатом эвфемистической окраски говорящего, а в семах «больше» –«меньше» подразумевается степень. Таким образом, экстралингвистический фактор текстового окружения является отличительным средством грамматического значения. Необходимо отметить следующее, что кроме лексического значения, морфологический и синтаксический факторы могут быть средством отличия собственных значений. Например, в предложении «Салим Халимдан илғорроқ» на основе показателя –ее лежит собственно грамматическое значение «большая определительная степень сравнения». Здесь языковая конструкция собственно грамматического значения в словах, обозначающих характер/ свойство + определенная степень сравнения –е). В ССЧ «Салим илғорроқ» реализуется в значении «большей определенной степени сравнения». Отличие речевой реализации собственных значений. В результате этого отличительное влияние других факторов теряет силу. В ССЧ «Салим илғорроқгина» стилистико-морфологический фактор служит для отличия собственного речевого значения.

Таким образом, в дифференциации общего значения при речевой реализации (деятельности) формы –ее, –ей, –е играют основную роль как грамматические факторы. Особое значение имеют также различные языковые и неязыковые факторы в разграничении речевых значений.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Толковый словарь узбекского языка. 2-том. –М.: Русский язык. 1981. стр. 715, стр.44.
2. Базаров О. Остепенение в узбекском языке. АД...канд.фил.наук. Ташкент. 1997. стр.51, стр.36.
3. Сафаров Ф. Микрополе число-количество в узбекском языке и его лингворечевые свойства. АД...канд.фил.наук. Самарканд. 2004. стр.131, стр.40.

УДК 81-13

О НАУЧНО-УЧЕБНЫХ ТЕКСТАХ ПО ЛОГИСТИКЕ И ИХ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЯХ

Д.К.Эргешова, докторант, Ташкентский государственный транспортный университет, Ташкент

Annotatsiya. *Maqola logistika bo'yicha ilmiy o'quv matnlarining lingvistik xususiyatlariga bag'ishlangan bo'lib, ularni ushbu fanni o'rganish uchun muhim manba sifatida ko'rib chiqadi. Shuningdek, rus, o'zbek va ingliz tillaridagi matnlarda akronim va qisqartmalarning qo'llanilishi ham o'rganiladi. Umuman olganda, ish lingvistik xususiyatlarni o'rganish ilmiy ishlarga tayyorgarlik ko'rish va logistika sohasida muvaffaqiyatli professional martaba uchun muhim bo'lgan o'qituvchilik mahoratini oshirishga qanday hissa qo'shishiga qaratilgan.*

Kalit so'zlar: *ilmiy o'quv matni, logistika, qisqartmalar, akronimlar.*

Аннотация. *Статья посвящена лингвистическим особенностям научно-учебных текстов по логистике, рассматривая их как важный источник для изучения данной дисциплины. В ней также рассматривается использование акронимов и аббревиатур в текстах на русском, узбекском и английском языках. В целом, работа акцентирует внимание на том, как изучение лингвистических особенностей способствует подготовке к научной деятельности и улучшению навыков преподавания, что важно для успешной профессиональной карьеры в логистике.*

Ключевые слова: *научно-учебный текст, логистика, аббревиатуры, акронимы.*

Abstract: The article is devoted to the linguistic features of scientific educational texts on logistics, considering them as an important source for studying this discipline. It also examines the use of acronyms and abbreviations in Russian, Uzbek and English texts. In general, the work focuses on how the study of linguistic features contributes to the preparation for scientific activity and the improvement of teaching skills, which is important for a successful professional career in logistics.

Keywords: scientific educational text, logistics, abbreviations, acronyms.

Введение. Научно-учебные тексты по логистике представляют собой важный источник для изучения и понимания этой дисциплины. Они могут включать учебники, статьи, исследования, диссертации и другие материалы, которые освещают различные аспекты логистики. Лингвистический анализ текстов в области логистики — это исследование языковых особенностей и структур, используемых в текстах, связанных с логистикой и управлением цепями поставок.

Методология и результаты исследования. Изучение лингвистических особенностей научно-учебных текстов по логистике имеет несколько важных целей и преимуществ:

Понимание специализированной терминологии: Логистика включает множество специфических терминов и понятий. Их изучение помогает лучше понимать и использовать эту терминологию в контексте.

Анализ структуры текстов: Научные и учебные тексты имеют определённую структуру (введение, основная часть, заключение). Знание этой структуры помогает эффективно извлекать информацию и критически оценивать материалы.

Развитие навыков критического мышления: Анализ лексики, стиля и аргументации в текстах способствует развитию способности критически оценивать информацию и делать обоснованные выводы.

Коммуникационные навыки: Понимание особенностей научного стиля помогает лучше формулировать свои мысли, как в письменной, так и в устной форме, что важно для успешной профессиональной деятельности.

Подготовка к научной деятельности: Знание лингвистических основ научных текстов необходимо для написания собственных исследований, статей и отчетов, что является важной частью академической и профессиональной карьеры.

Кросс-дисциплинарные связи: Знание лингвистических особенностей помогает увидеть взаимосвязи между логистикой и другими дисциплинами (экономикой, информационными технологиями, психологией), что расширяет кругозор и способствует более комплексному подходу к решению проблем.

Улучшение навыков преподавания: Для преподавателей изучение лингвистических особенностей научно-учебных текстов позволяет лучше организовывать учебный процесс и адаптировать материалы под нужды студентов. В целом, изучение лингвистических особенностей научно-учебных текстов по логистике способствует более глубокому пониманию предмета, улучшает навыки анализа и коммуникации, а также готовит к профессиональной деятельности в данной области.

В целом, изучение лингвистических особенностей научно-учебных текстов по логистике способствует более глубокому пониманию предмета, улучшает навыки анализа и коммуникации, а также готовит к профессиональной деятельности в данной области.

Лингвистический анализ научно-учебных текстов по логистике охватывает множество аспектов, связанных с языковыми и структурными особенностями материалов, предназначенных для обучения и исследования в данной области. Проанализируем более подробно языковые особенности текстов по логистике, а в частности - использование акронимов и аббревиатур.

Широкое использование символики, сокращенных обозначений и условных знаков, содержащих большое количество информации в малом числе символов, является характерной чертой научного стиля, и соответственно, данный феномен наблюдается и в научно-учебном подстиле. О значении подобных сокращений надо договариваться, условливаясь, иначе он

непонятен даже специалисту. Подобные искусственные вспомогательные подсистемы являются необходимыми составными элементами языка любой науки, разница лишь в мере применения. В научно-учебных текстах по логистике так же используются сокращения - акронимы и аббревиатуры, которые помогают сократить объем информации и сделать текст более компактным. Вот некоторые из наиболее распространенных:

1. Системы управления
 - SCM — Supply Chain Management (Управление цепочкой поставок)
 - ERP — Enterprise Resource Planning (Планирование ресурсов предприятия)
 - WMS — Warehouse Management System (Система управления складом)
2. Транспортировка и логистика
 - JIT — Just In Time (Точно в срок)
 - 3PL — Third Party Logistics (Логистика третьей стороны)
 - LTL — Less Than Truckload (Меньше, чем полный грузовик)
3. Управление запасами
 - SKU — Stock Keeping Unit (Единица учета запасов)
 - ABC — Activity-Based Costing (Учет затрат по видам деятельности)
4. Качество и эффективность
 - TQM — Total Quality Management (Управление качеством в целом)
 - KPI — Key Performance Indicators (Ключевые показатели эффективности)
5. Информационные технологии
 - EDI — Electronic Data Interchange (Электронный обмен данными)
 - IoT — Internet of Things (Интернет вещей)
6. Анализ и планирование
 - SWOT — Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats (Сильные и слабые стороны, возможности и угрозы)
 - PEST — Political, Economic, Social, Technological (Политические, экономические, социальные и технологические факторы)
7. Другие важные термины
 - RFID — Radio-Frequency Identification (Идентификация по радиочастоте)
 - B2B — Business to Business (Бизнес для бизнеса)
 - B2C — Business to Consumer (Бизнес для потребителя)

Использование этих акронимов и аббревиатур позволяет специалистам в области логистики быстро обмениваться информацией и обсуждать сложные концепции без необходимости в длинных объяснениях.

Рассмотрим несколько примеров использования акронимов и аббревиатур в научно-учебном тексте по логистике в русском языке:

«Они определили логистику, прежде всего, как механизм экономии затрат. Совет логистического менеджмента (Council of Logistics Management — CLM), например, определил логистику как «процесс планирования, внедрения и контроля рационального и эффективного движения товаров, услуг и связанной с этим информации от исходной точки до конечного потребителя с целью удовлетворения требований клиента» [5, 16].

В данном тексте мы видим использование международной аббревиатуры «CLM», что означает «Совет управления логистикой» (Council of Logistics Management).

«Некоторое время назад в ряде высших школ появилась дисциплина «Логистика и управление цепями поставок», название которой послужило предметом дискуссии. Не участвуя в ней, отметим, что и логистику и управление цепями поставок (Supply Chain Management — SCM) нужно изучать, а на базе этого — разрабатывать российские концепции и информационные программы, способные успешно функционировать в условиях работы отечественных предприятий»

В данном примере использовано международная аббревиатура «SCM», что означает «управление цепями поставок» (Supply Chain Management) [6, 17].

«Европейская логистическая ассоциация (ELA) в 1994 г. - Организация, планирование, контроль и выполнение товарного потока от проектирования и закупок через производство и распределение до конечного потребителя с целью удовлетворения требований рынка с минимальными операционными и капитальными затратами» [7, 19].

В данном тексте наблюдаем использование акронима «ELA», что означает «Европейская логистическая ассоциация» (European Logistics Association)

Далее приведены несколько примеров использования акронимов и аббревиатур в учебном тексте по логистике в узбекском языке.

«Transport logistikasi axborot ta'minotining (AT) moddiytexnologik bazasini transport-logistik operatsiyalarni tezkor boshqarish, natijalami nazorat qilish va baholash uchun zarur bo'lgan har xil texnik vositalar va dasturlar ta'minlaydi» [8, 50].

В данном предложении, мы видим использование аббревиатуры «АТ», которое обозначает «axborot ta'minoti» (информационное обеспечение).

«Boshqa avtomatlashtirilgan boshqarish tizimlar kabi EHM bazasida qurilgan logistik axborot tizimlari doimiy rivojlanishdagi tizimdir. Bu shuni bildiradiki, loyihalashtirilayotgan vaqtda doimiy avtomatlashtirilgan obyektlarning o'sishini oldindan ko'rish, axborot tizimlari orqali taqsimlanayotgan vazifalar va yechiladigan masalalar sonini kengaytirish zarur» [9, 51].

В данном примере использован акроним «ЕНМ», что означает «elektron hisoblash mashinalari» (электронно-вычислительные машины).

Tadqiqotchilar GPS jihozlarining ikki xilini Intellilog V5 va Intellilog X8 ni sinab ko'rishgan. Ikkala tur jihoz ham marshrut 100000 nuqtasining tavsifmi eslab qoladi, jumladan, geografik kenglik, uzunligi, sana, vaqt, tezlik va hokazolar kabi [10, 55].

В данном тексте использована международная аббревиатура GPS – Global Positioning System (Система глобального позиционирования).

Подобные акронимы и аббревиатуры помогают специалистам в области логистики эффективно общаться и обмениваться информацией на узбекском языке.

Рассмотрим несколько примеров использования акронимов и аббревиатур в научно-учебном тексте по логистике в английском языке:

«Every organisation delivers products to its customers. Traditionally we have described these products as either goods or services. Then manufacturers like Sony and Guinness make tangible goods, while AOL and Vodafone provide intangible services. In reality, this view is rather misleading, and every product is really a complex package that contains both goods and services. Ford, for example, manufacture cars, but they also give services through warranties, after-sales service, repairs and finance packages. McDonald's provide a combination of goods (burgers, cutlery, packaging, and so on) and services (when they sell food and look after the restaurant) ».

В данном тексте была использована аббревиатура «OAL», что означает «управление закупок и логистики» (Office of Acquisition and Logistics) [11, 17]

В данном примере использована аббревиатура «GDP», которая означает «валовый внутренний продукт» (Gross Domestic Product).

Приведенные выше примеры показывают, что акронимы и аббревиатуры довольно часто используются в научно-учебных текстах по логистике, помогая с помощью минимального количества символом обеспечить передачу максимального количества информации.

Заключение. Лингвистический анализ научно-учебных текстов по логистике является важным инструментом для передачи знаний и формирования профессиональных навыков. Понимание языковых особенностей и структурных элементов таких текстов позволяет не только улучшить качество обучения, но и способствует развитию критического мышления у студентов. Это, в свою очередь, помогает им стать более компетентными специалистами в области логистики.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Митрофанова О.Д. «Язык научно-технической литературы» - Издательство московского университета, 1973
2. Шумаев А.В. «Основы логистики». Учебное пособие - Москва, 2016
3. Donald Waters "Logistics", учебное пособие - Великобритания, 2003

4. J.R. Qulmuxamedov, M.M. Aripjanov, K.M. Nazarov, F.R. Mirzayev, X.A. Mirgiyazov, «Logistika asoslari». Учебное пособие - Ташкент, 2015
5. Шумаев А.В. «Основы логистики». Учебное пособие - Москва, 2016
6. Шумаев А.В. «Основы логистики». Учебное пособие - Москва, 2016
7. Шумаев А.В. «Основы логистики». Учебное пособие - Москва, 2016
8. J.R. Qulmuxamedov, M.M. Aripjanov, K.M. Nazarov, F.R. Mirzayev, X.A. Mirgiyazov, «Logistika asoslari». Учебное пособие - Ташкент, 2015
9. J.R. Qulmuxamedov, M.M. Aripjanov, K.M. Nazarov, F.R. Mirzayev, X.A. Mirgiyazov, «Logistika asoslari». Учебное пособие - Ташкент, 2015
10. J.R. Qulmuxamedov, M.M. Aripjanov, K.M. Nazarov, F.R. Mirzayev, X.A. Mirgiyazov, «Logistika asoslari». Учебное пособие - Ташкент, 2015
11. Donald Waters "Logistics", учебное пособие - Великобритания, 2003
12. Donald Waters "Logistics", учебное пособие - Великобритания, 2003

УЎК 811.512'373.233 + 256 +2-136

ШОМОН АФСОНАЛАРИДА МИФОЛОГИК ҲОМИЙЛАР ТАЛҚИНИ

О. С. Қаюмов, проф., Тошкент амалий фанлар университети, Тошкент

И. К. Дармонов, тадқиқотчи, Тошкент амалий фанлар университети, Тошкент

Аннотация. Мазкур мақолада ўзбек шомон афсоналарида кенг қўлланилувчи мифологик ҳомийлар образи, мифологик ҳомийларнинг функционал вазифалари, шомон афсоналарининг жанр табиатини белгилаб беришидаги ўрни хусусида янги мулоҳазалар берилган.

Калим сўзлар: Шомон, ҳомий, афсона, миф, қўл олиш, чилла.

Аннотация. В данной статье приводятся новые соображения относительно широко используемого в узбекских шаманских легендах образа мифологических покровителей, функциональных задач мифологических покровителей, а также роли шаманских преданий в определении природы жанра.

Ключевые слова: Шаман, покровитель, легенда, миф, рукопожатие, чилла.

Abstract. This article presents new considerations on the image of mythological patrons widely used in Uzbek shamanic legends, the functional tasks of mythological patrons, and the role of shamanic legends in determining the nature of the genre.

Key words: Shaman, patron, legend, myth, handshake, chilla.

Кириш. Шомон мифологик ҳомийлари ҳақидаги афсоналар ўзбек шомон афсоналарининг алоҳида бир гуруҳини ташкил этади[1, 2].

Этнограф О.А.Сухарева томонидан Самарқанддан ёзиб олинган бир оғзаки ҳикояда нақл қилинишича, Додарой деган бир қиз ўн икки яшарлик пайтида мазорга зиёратга борганида унга Муллахон исмли пари йўлиққан. Муллахон бошига салла ўраган пастгина бўйли муллавачча қиёфасидаги пари бўлиб, Додаройни севиб қолибди. Пари Додаройнинг ёнига эрини сираям яқинлаштирмабди. Додаройнинг эридан кўнгли совиб кетибди, охири улар ажралишибди. Парининг буйруғига кўра, Додарой товук сўйиб, қон чиқарибди ва парихонлик касбини бўйнига олибди. Додаройнинг айтишича, у ўзининг ҳомийси – пари билан бамисоли эр-хотиндай яшашар, жинсий яқинлик тушида содир бўлар экан[3. – С. 48-49].

Адабиётлар таҳлили ва методологияси. Мазкур афсона шомоннинг қайтариқа шомонликка эга бўлишини изоҳлагандек кўринади, бироқ, бу эпик матнда шомоннинг ҳомийси ва унинг шомон билан саргузаштлари, мифологик ҳомийнинг қудрати борасидаги маълумотлар ғоявий жиҳатдан етакчилик қилади. Олиманинг айтишича, Самарқанднинг Хўжаахрор қишлоғида истикомат қилувчи ёшгина аёлнинг руҳлар томонидан танланганлиги сабабли унга руҳлар келиб доимий равишда қурбонлик беришини талаб қилади. Порхон бу ҳолни *шомонлик юки* деб атайди. Унинг ҳикояларида қурбонликка бир товук сўйиш ва шу билан ҳомий руҳларни боқиш, уларга хизмат қилиши кераклиги айтилади[3. – С. 16]. О.А.Сухарева томонидан келтирилган ҳар икки ҳикоя аслида шомоннинг мифологик ҳомийлари ҳақида маълумотни ташийдди. Унинг айтувчиси шомоннинг ўзи. Бунда мифологик ҳомий руҳлар, уларнинг шакли

шамойили, вазибалари борасидаги ахборотларни кичик воқеалар тизими орқали ифодаланиши кўзга ташланади. Унда воқеалар шомон ва унинг ҳомий руҳлари ўртасида бўлиб ўтади. Руҳлар гарчи кўзга кўринмас мавжудотлар бўлса-да, худди реал шахслар сингари озикланиши, шомоннинг уларга хизмат қилиши изоҳланади.

Олиманинг яна бир қизиқ маълумотни қайд этгани эътиборимизни тортди. Хожаахрор қишлоғида кўзи ёрийдиган аёлларга момочилик қиладиган момо хонанинг тўрт бурчагига еттита нукча чироқ ёқиб доялик вақтида момоларини чорлайди. Кўзга кўринмас етти момо келиб дояга ёрдам беради. Туғатган аёлнинг икки дунё орасида момолар асраб туради ва боласини эсон-омон қўлига олиб бу ҳаётга қайтишида момолар ёрдам беради. Доя хотиннинг вазибаси бор – йўғи воситачилик холос, деб ёзади[3. – С.19-20]. Мазкур маълумот ҳам баъзи фольклоршунослар томонидан оғзаки демонологик ҳикоя дея тавсифланган. Аслида бу эпик мантда воқеа – ҳодиса шомон тилидан айтилмоқда, унинг иштирокчилари шомон, унинг мифологик ҳомийлари ва ночор ҳолатдаги кўзи ёриётган аёлдир. Бу воқеаларда асосий ҳаракат момоларнинг зиммасига тушади, доя уларга имкониятлар яратиб беради ва мадад сўрайди.

Жангил бахши ва унинг мифологик ҳомийлари борасидаги саргузаштларни ифодаган кўплаб афсоналар мавжуд. Шундай афсоналардан бирини бахшининг қизи Манзура Ахмедовадан 2022 йилда ёзиб олгандик. Афсонада айтилишича, “2007 йиллари эди. Онам “Момо оши” маросими ўтказадиган бўлдилар маросимга атрофдаги **орқали** момолар таклиф этилди. Маросим материалларини ёзиб олиш учун фольклоршунос О.Қаюмов ҳам келганди. Маросим бўлиб ўтадиган уйнинг даҳлизига О.Қаюмов видео камерасини жойлаштириб маросимни тасвирга олишни режалаштирди. Маросим бошланди. Хонада айланасига кўрпача ташланиб жой қилинган. Ўртада дастурхон ёйилиб унда қурбонлик қилинган жонлиқнинг қони икки уч жойда косага қўйилган, нукча чироқлар ёқилган, чалпак, ширгуруч, ҳалвоитар нон чой каби егулик-ичгулик неъматлар қўйилган. Маросимда бахши ўз бошидан ўтган ҳасби ҳолини қўшиқ қилиб айтиб, момолари, парилари ёрдами билан соғайганини ҳиргойи қиларди. Қўшиққа доира жўр бўларди. Доирани шогирди Анбар бахши чалиб турарди. Кутилмаганда доиранинг ритми тезлашиб, йиғилган аёллар бирдан ўринларидан туриб, рақс туша бошладилар. Шу пайт О.Қаюмовнинг видео камераси таблосида “омин” деган лотин ёзувида сўз пайдо бўлди ва аппарат тасвирга олишдан тўхтади. О.Қаюмов такрор-такрор “ёзиш” тугмасни босди, аммо фойдаси бўлмади.

Бахши қўлида қамчиси билан хонани тўлдириб рақс тушаётган аёлларни оралаб юрарди. Қайсидир аёллар жавабаси тутиб, ўзини билмас ҳолда қалтираб қилиқ қиларди. Шунда бахши келиб, “Астоғфуриллоҳ дегин”,-деб қамчилаб уриб ҳалиги аёлни хушига келтириб кетарди. Базм ярим соатдан кўп давом этди. Маросимдаги аёллар роса рақс тушдилар. Қизиғи шундаки, улар дастурхон турган худуднинг устида ҳам рақс тушарди. Доиранинг садоси тўхтаб бахши олқиш айтгач, яна ҳамма тик ҳолида девор ости бўйлаб ёйилган кўрпачалар устида сафтортиб омин қилишди ва ўтиришди. Дастурхон устида талотўп рақс бўлганига қарамасдан дастурхондаги бирор нарса жойидан силжимаган, жойи ва ҳолатини ўзгартирмаган эди. Момолар лашкар тортганида шу каби мўъжизалар содир бўлади”[4.]. Мазкур афсона бахшининг мифологик ҳомийлари томонидан содир бўлган мўъжизани изоҳлагандек, аммо бу эпик матнда мифологик ҳодиса талқини тингловчини таажжублантиришдан кўра, мифологик ҳомийларнинг қудратига ишонтиришга кўпроқ хизмат қилган. Тингловчини ишонтириш оғзаки матннинг реал замонда, таниқли шахслар иштирокида географик маконда содир бўлганлигини изоҳлаш орқали амалга оширилган.

Эпик сюжетда момоларнинг лашкар тортиши ва рақсга тушиши уларнинг зикрга тушишини, мифологик ҳомийлар уларни зикр тушишга мажбур қилинганлиги англашилади. Ҳикояда фольклоршуноснинг видео камерасини зикр ҳолати бошланиш нуқтасида тасвирга олишдан тўхтаганлиги, маросим иштирокчиларининг дастурхон устида базм қуришларига қарамасдан дастурхондаги ноз-неъматлар, предметлар жойи ва ҳолати ўзгаришсиз турганининг моҳиятини аниқлаштирмоқчи бўлганимизда устоз О.Қаюмов шундай жавоб берди: “Момоларнинг маросим жараёнидаги рақслари аввало ихтиёрий амалга оширилган ҳаракатлар эмас. Уларни рақсга тушишга руҳлар мажбурлаган. Рақс ҳолатида аёлларнинг

қайсиларидир экстаз ҳолатга тушиб ҳам қолганди. Яъни улар руҳлар билан мулоқотга киришдилар. Иккинчидан, уларни зикрга мажбурлаган мифологик ҳомийлар уларнинг оёқларини ердан узгандилар, яъни улар учиб юргандилар. Шунинг учун дастурхон устида қанча ўйин бўлса ҳам дастурхонга қўйилган ретуал таомлари ва идишларда ҳеч қандай ўзгариш бўлмаганди”,-деб изоҳлади. Мазкур оғзаки эпик наср намунасида шомоннинг мифологик ҳомийларини шомон ва унинг атрофидагиларга кўрсатган таъсири изоҳланмоқда. Тасвирланган воқеалар ақлбодар қилмас даражада фантастик характер касб этади. Бироқ унинг шомон афсонаси жанр табиатига дахлдор белгилари: шомон маросимининг гувоҳи бўлган шахс тилидан ҳикоя қилиниши, шомоннинг содир бўлган ҳодисалардаги ўзига хос иштироки, тасвирланган ҳодисаларнинг ҳаёлий уйдирмага асосланиши, воқеа – ҳодисалар реал географик маконда ва аниқ астрономик замонда, реал тарихий шахслар иштирокида содир бўлиши, ҳикоялар мемуар тарзида баён этилишида яққол кўзга ташланади.

М.Ахмедова айти шу маросим иштирокчиларидан икки аёл билан боғлиқ воқеани ҳам ҳикоя қилиб берди: “Онамнинг маросимига келган қишлоқдошларимиздан икки аёл маросимдан қайта туриб, онамни ғийбат қилишган эканлар. Шу кечаси иккаласининг ҳам оғзи қийшайиб қолибди. Эрталаб онамнинг ёнига келиб, тавба қилишиб даволашини сўради. Онамнинг изоҳлашича, момолар уларнинг бахши ҳақида нотўғри маълумотларни тарқатганидан хафа бўлишган ва уларни жазолаганлар”[5].

Афсона сюжетида мифологик ҳомийлар яққол кўринмаса-да, улар ўз ҳимоясидаги бахшининг шаънини ҳимоя қилганлиги, ҳимоясидаги кишига қарши бўлган кишиларни жазолаганлиги талқин қилинади. Бу эпик матнда ҳам воқеалар гарчи икки оддий шахслар билан содир бўлса-да, ҳодисаларнинг мантиқий моҳиятида бахши ва унинг мифологик ҳомийлари муҳим ўрин тутиши туради.

Хулоса. Ўзбек шомон афсоналари, сюжетида тасвирланган воқеа-ҳодисаларда албатта, шомоннинг у ёки бу жиҳатдан иштироки бўлиши лозим. Шомон инициацияси ҳақидаги афсоналарда тасвирланган эпик воқелик асосан шомоннинг қай тариқа шомонга айланиб қолишини изоҳлаш етакчилик қилса, шомон мўъжизаларидаги афсоналарда шомон асосий планда бўлмасдан бадиий тасвирда юз берган ҳодисалар унинг мифологик ҳомийлари томонидан содир этилганлиги, тасвирланган воқеа ва ҳодисаларда фантастик тасвир, ҳаёлий уйирманинг юқорилиги кўзга ташланади.

Шомон инициацияси ҳақидаги афсоналарда воқеа ва ҳодисалар шомон томонидан ҳикоя қилинади. Шомон мўъжизалари ҳақидаги афсоналарда эса, эпик воқелик шомоннинг мурожаат қилган шахс ёки ҳолис гувоҳ томонидан ҳикоя қилинади. Шомоннинг мифологик ҳомийлари тўғрисидаги афсоналар ҳам аксарият ҳолларда шомон томонидан ҳикоя қилинган воқеа ва ҳодисаларга асосланади.

Шомоннинг мифологик ҳомийлари тўғрисидаги афсоналарда тасвирланган воқеа ва ҳодисалар шомоннинг мифологик ҳомийлари, уларнинг магик қудрати, илоҳий имкониятлари, ташқи тузилиши, шаклу шамойили, шомонга муносабатларини изоҳлашга қаратилганлиги билан шомон афсоналарининг бошқа турларидан ажралиб туради.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ:

1. Kayumov O.S. Image of grandfathers in the Uzbek shaman folklore // Достижения науки и образования. 2019. №3 (44). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/image-of-grandfathers-in-the-uzbek-shaman>;
2. Qayumov O. O'zbek shomon marosim folklorida afsun // Orienss. 2021. №5. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-zbek-shomon-marosim-folklorida-afsun> (дата обращения: 03.04.2024).
3. Сухарева О.А. *Пережитки демонологии и шаманства у равнинных таджиков*//Домусульманские верования и обряды в Средней Азии. – М., 1975. – С. 48-49.
4. Диссертантнинг фольклор экспедицияси материаллари. Ахборотчи: Манзура Ахмедова, 60 ёшда. Тошкент шаҳрида яшайди.
5. Диссертантнинг фольклор экспедицияси материаллари. 2-дафтар. 14-бет.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI

XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI
AXBOROTNOMASI

№11/4 (120)
2024 y., noyabr

O‘zbekcha matn muharriri:
Ruscha matn muharriri:
Inglizcha matn muharriri:
Musahhih:
Texnik muharrir:

Ro‘zmetov Dilshod
Hasanov Shodlik
Xamrayev Nurbek, Lamers Jon
O‘rozboyev Abdulla
Shomurodov Jur‘at

“Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi” O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi
Xorazm viloyat boshqarmasida ro‘yxatdan o‘tgan. Guvoxnoma № 13-023

Terishga berildi: 07.11.2024
Bosishga ruxsat etildi: 15.11.2024.
Qog‘oz bichimi: 60x84 1/8. Adadi 70.
Hajmi 25,0 b.t. Buyurtma: № 11-T

Xorazm Ma‘mun akademiyasi noshirlik bo‘limi
220900, Xiva, Markaz-1
Tel/faks: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18